รายงานการวิจัย

แผนงานวิจัย เรื่อง

การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

Design and layout of Buddhist archeological sites in the Dvaravati period in Nakhon Sawan-Uthai Thani province.

โดย

พระเทพปวรเมธี,รศ.ดร.

ดร.อธิเทพ ผาทา

พระเมธีวรญาณ ผศ.ดร.

รศ.ดร.ณัทธีร์ ศรีดี

ดร.ญาศุมินท์ อินทร์กรุงเก่า

ดร.ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๖๕

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

MCU RS 800765013

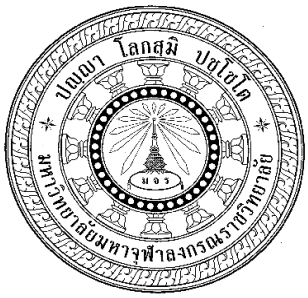

รายงานการวิจัย

แผนงานวิจัย เรื่อง

การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

Design and layout of Buddhist archeological sites in the Dvaravati period in Nakhon Sawan-Uthai Thani province.

โดย

พระเทพปวรเมธี,รศ.ดร.

ดร.อธิเทพ ผาทา

พระเมธีวรญาณ ผศ.ดร.

รศ.ดร.ณัทธีร์ ศรีดี

ดร.ญาศุมินท์ อินทร์กรุงเก่า

ดร.ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๖๕

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

MCU RS 800765013

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

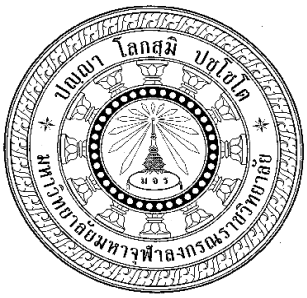

Research Report

Research Program

Design and layout of Buddhist archeological sites in the Dvaravati period in Nakhon Sawan-Uthai Thani province.

By

Phratheppavaramedhi Assoc.Prof.Dr.

Dr.Athithep Phatha

Assist.Prof.Phramedhivarayana

Assoc.Prof.Dr. Natthee Sridee

Dr.Yasumin Inkrungkao

Dr.Chayaporn Sukprasert

Buddhist Faculty Mahachulalongkornrajavidyalaya University

B.E 2565

Research Project Funded

by Thailand Science Research and Innovation Fund

MCU RS 800765013

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย : การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

ผู้วิจัย : พระเทพปวรเมธี รศ.ดร.
ดร.อธิเทพ ผาทา
พระเมธีวรญาณ ผศ.ดร.
รศ.ดร.ณัทธีร์ ศรีดี
ดร.ญาศุมินท์ อินทร์กรุงเก่า
ดร.ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ

ส่วนงาน : คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ปีงบประมาณ : ๒๕๖๕

ทุนอุดหนุนการวิจัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” โดยมีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อสำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี (๒) เพื่อออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี (๓) เพื่อการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี (๔) เพื่อพัฒนาแอพพลิเคชั่น (Application) ในการจัดการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) มาเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินการวิจัย เน้นการศึกษาวิเคราะห์ทั้งในเชิงพื้นที่และกลุ่มเป้าหมาย มีการจัดกระบวนการวิจัยด้วยการถอดบทเรียนและการบูรณาการข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสังเกต และการปฏิบัติการร่วมกันในพื้นที่ศึกษาและกลุ่มเป้าหมายที่กำหนดไว้โดยใช้กระบวนการตามวงจรเดมมิง (PDCA) เป็นเครื่องมือในการดำเนินงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน

ผลการวิจัยพบว่า (๑) คณะนักวิจัยได้ลงสำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีจำนวน ๕ เมือง โดยพบว่าเมืองโบราณเหล่านี้มีอายุมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๗ เป็นเมืองของชาวมอญ-เขมรโบราณซึ่งนับถือศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพระพุทธศาสนาเถรวาทนิกายสรวาสติวาทิน รูปร่างของเมืองเป็นเมืองรูปทรงกลมบ้างวงรีบ้าง

สี่เหลี่ยมบ้าง โดยมีคูเมืองล้อมรอบ ๒ ชั้น (๒) การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีได้ดำเนินการออกแบบผังจำนวน ๕ เมือง ผลของการออกแบบคือก่อให้เกิดประโยชน์คือประชาชนในพื้นที่เข้าใจในผังและสามารถเข้าถึงแหล่งโบราณคดีได้ง่าย (๓) การจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี มีอยู่ ๓ กิจกรรม ซึ่งมีผลต่อการส่งเสริมการปลูกจิตสำนึกรักษาแหล่งโบราณคดีในชุมชน (๔) การพัฒนาและการใช้แอพพลิเคชั่น “โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี” ก่อให้เกิดคุณค่าในการจัดการการเรียนรู้และเข้าถึงผังแหล่งโบราณคดีในชุมชนได้ง่าย

Research Title : Design and layout of Buddhist archeological sites in the Dvaravati Period in Nakhon Sawan-Uthai Thani province.

Researchers : Phratheppavaramedhi Assoc.Prof.Dr.
Dr.Athithep Phatha
Assist.Prof.Phramedhivarayana
Assoc.Prof.Dr. Natthee Sridee
Dr.Yasumin Inkrungkao
Dr.Chayaporn Sukprasert

Department : Buddhist Faculty Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

Fiscal Year : 2565/2022

Research Scholarship Sponsor : Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ABSTRACT

Research on “ Planning of Buddhist Archaeological Sites in the Dvaravati Period in Nakhon Sawan-Uthai Thani Provinces” with 3 objectives: (1) to explore Buddhist archaeological sites in the Dvaravati period of Nakhon Sawan-Uthai Thani Province; (2) to design a layout of Buddhist archaeological sites in the Dvaravati period of Nakhon Sawan-Uthai Thani Province; (3) to organize activities to promote learning about the sitemaps. Buddhist Archeology in the Dvaravati Period of Nakhon Sawan-Uthai Thani Provinces (4) To develop applications (Application) in learning about the layout of Buddhist archaeological sites in the Dvaravati period of Nakhon Sawan-Uthai Thani provinces.

This research is a qualitative research using action research as part of the research. Emphasis is placed on analytical studies in both areas and target groups. The research process was organized by extracting lessons learned and integrating data obtained from interviews, observations and joint actions in the study area and target groups using the Deming Cycle Process (PDCA) as a tool. Implementation of participatory action research at all stages.

The results showed that (1) the research team surveyed Buddhist archaeological sites in the Dvaravati period in 5 cities in Nakhon Sawan-Uthai Thani

provinces. Ancient Mon-Khmer who respected Brahmanism-Hinduism and Theravada Buddhism The shape of the city is round, some oval, some square, surrounded by a moat on two levels. (2) The design of the layout of Buddhist archaeological sites in the Dvaravati period in Nakhon Sawan - Uthai Thani provinces was carried out in designing the layout of 5 cities. The result of the design was that it was beneficial for the people in the area to understand the layout and be able to easily access the archaeological sites. (3) There are 3 activities to promote learning about Buddhist archaeological sites in the Dvaravati period in Nakhon Sawan-Uthai Thani provinces, which have an effect on promoting the consciousness of preserving archaeological sites in the community. (4) Development and use of apps the application “Archaeology @ Dvaravati Kingdom” creates value in learning management and easy access to the map of archaeological sites in the community.

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยในครั้งนี้ถือว่าเป็นการวิจัยที่มุ่งสร้างองค์ความรู้ให้เกิดกับผู้ที่มีความสนใจในเรื่องของ “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” โดยคณะผู้วิจัยต้องการที่จะทราบถึงความจริงในเรื่องของ (๑) สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายที่มีอยู่ในพื้นที่ของจังหวัดหนองคาย (๒) การออกแบบผังแหล่งโบราณคดี (๓) กิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี และ (๔) การใช้แอพพลิเคชันเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดี

โดยการศึกษาวิจัยในครั้งนี้คณะผู้วิจัยต้องขอขอบคุณ พระครูสุธีกิตติบัณฑิต, รศ. ดร. ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ได้ให้คำตอบและแนวทางในการทำวิจัยเริ่มต้นตั้งแต่การดำเนินการวิจัยมาตั้งแต่ต้น โดยท่านผู้อำนวยการได้เมตตาเสนอแนะแนวทางในการดำเนินการวิจัยให้เป็นไปตามรูปแบบของการวิจัยของสถาบันและมุมมองในการนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับประเด็นที่ต้องการวิจัยให้มีมุมมองที่กว้างและลึกมากขึ้น ทำให้ผู้วิจัยมีมุมมองในการทำงานวิจัยครั้งนี้ได้ละเอียดมากขึ้น

ขออนุโมทนาขอบคุณคณะผู้วิจัย ,ผู้ช่วยนักวิจัยทุกคนที่ได้ร่วมกันลงพื้นที่ศึกษาและนำเอาความรู้มาช่วยถ่ายทอดเกร็ดความรู้อันทรงคุณค่ายิ่ง และแบ่งปันประสบการณ์ที่มีประโยชน์เพื่อช่วยให้งานวิจัยนี้ได้รับการยอมรับมากขึ้น หากประโยชน์อันใดที่งานวิจัยนี้พึงมี ขออนุโมทนาบุญให้กับบิดา มารดา ครูอุปัชฌาย์อาจารย์ เพื่อนสหธรรมิก และผู้ที่ได้รับประโยชน์จากองค์ความรู้ของงานวิจัยนี้ ขอให้ทุกท่านจงเจริญในธรรมยิ่งๆ ขึ้นไปด้วยเทอญ

พระเทพปวรเมธี รศ.ดร.และคณะ

๙ เมษายน ๒๕๖๖

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งในกลุ่มประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีพัฒนาการในเรื่องของการก่อตั้งอาณาจักรและพัฒนาในเรื่องของการติดต่อค้าขายและเจริญสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศ และได้รับเอากระแสของศาสนาจากแหล่งอารยธรรมที่สำคัญของโลก คือ อินเดียมาเป็นศาสนาของตนและได้พัฒนาพื้นที่อาณาเขตของตนให้มีความเจริญรุ่งเรืองเทียมเท่าอารยะประเทศมาเป็นระยะเวลานาน โดยอาณาจักรแรกเริ่มในประเทศไทยนั้นได้ก่อตัวมาพร้อม ๆกับการเปิดรับอารยธรรมจากภายนอกที่ได้เข้ามามีอิทธิพลและวางรากฐานให้กับตัวเมืองและประชาชนในอาณาจักรนั้นมาโดยตลอด ซึ่งตามหลักฐานที่ได้จากแหล่งโบราณคดีในประเทศไทยพบว่าอาณาจักในยุคแรกที่ปรากฏตัวในประวัติศาสตร์สมัยโบราณของไทยก็คือ อาณาจักรสุวรรณภูมิ โดยนักประวัติศาสตร์และโบราณคดีเชื่อว่าดินแดนไทยได้รับกระแสทางงด้านศาสนาจากอินเดียยุคแรกก็คือสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ราว พ.ศ.๒๓๖-๓๖๐ ซึ่งนักประวัติศาสตร์ไทยเชื่อว่าเป็นยุคที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้ส่งสมณทูต คือพระโสณะ พระอุตตระและคณะเป็นผู้นำพระพุทธศาสนาเข้ามาเผยแผ่[๑] โดยนำมาทางเรือขึ้นฝั่งที่เมืองนครชัยศรีหรือสุโขทัยในปัจจุบันที่เรียกว่าสุวรรณภูมิ หรือแหลมอินโดจีน (อินเดีย+จีน) ซึ่งสมัยนั้นมีพ่อค้าวานิชชาวอินเดียได้มาค้าขายกับรัฐต่าง ๆ ในคาบสมุทรอินโดจีนผ่านทางเรือ โดยพระพุทธศาสนาที่เข้ามาสู่ดินแดนสุวรรณภูมินั้นจัดว่าเป็นพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทตามแบบของเถรวาทดั้งเดิมที่สืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยของพระมหากัสสปเถระทำการสังคายนาครั้งที่ ๑ โดยคำว่าสุวรรณภูมิ แปลว่า ดินแดนแห่งทองคำ หมายถึงดินแดนที่มีความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งคำนี้มีปรากฏในคัมภีร์ชาดก เช่น มหาชนกชาดก กล่าวถึงพระมหาชนกเดินทางมาค้าขายที่สุวรรณภูมิ[๒]

อาณาจักรสุวรรณภูมิได้มีความเจริญรุ่งเรืองมาโดยลำดับและต่อมาเมื่อบ้านเมืองได้ขยายตัวจากชุมชนชายฝั่งทะเลเดิม ได้แก่ สุโขทัย คูบัว (กำแพงเพชร) กำแพงเพชร ตามพรลิงค์ (นครศรีธรรมราช) ฯลฯ ก็ได้ขยายตัวเข้าไปสู่ชุมชนในดินแดนตอนในของผืนแผ่นดิน ได้แก่ หริภุญไชย (ลำพูน) ศรีเทพ (เพชรบูรณ์) ฯลฯ ซึ่งดินแดนสุวรรณภูมิหรือแหลมอินโดจีนแห่งนี้ เมื่อมีชนชาติหลายกลุ่มมาตั้งถิ่นฐานอยู่ครั้นเมื่อมีการรวบรวมชนชาติของตนเองขึ้น จึงได้มีการจัดตั้งชุมชนเมืองและ

---

[๑] พระพุทธโฆสาจารย์, ๒๕๕๖), ๕๑.

[๒] ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๙๘-๙๙.

อาณาจักรขึ้นต่อมาได้มีการอพยพเคลื่อนย้ายผู้คนเข้ามายึดครองพื้นที่ต่าง ๆ โดยอาศัยลุ่มแม่น้ำสำคัญของแต่ละพื้นที่เป็นหลักในการสร้างบ้านแปงเมืองและดำรงชีวิตอยู่ เช่น ลุ่มแม่น้ำโขง ลุ่มแม่น้ำอิรวดี แม่น้ำสาละวิน แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำเว้ เป็นต้น

ต่อมาอาณาจักรที่เกิดขึ้นเหล่านี้ได้มีการติดต่อสัมพันธ์ต่อกันและบางครั้งก็ขยายอาณาเขตเข้าแย่งพื้นที่ซึ่งกันและกัน ทำให้อาณาจักรบางแห่งได้สูญหายจากการล่มสลายที่เกิดจากสงครามและภัยธรรมชาติ พร้อมกับเกิดอาณาจักรขึ้นใหม่หลายแห่ง ต่อมาก็ได้มีรัฐอีกรัฐหนึ่งเกิดขึ้นมาภายหลังจากการล่มสลายของอาณาจักรสุวรรณภูมิ โดยรัฐทวารวดีนั้นได้พัฒนามาจากรัฐสุวรรณภูมิเดิมที่มีตัวตนมาก่อนทวารวดีในราวพุทธศตวรรษที่ ๒ แล้วได้ก่อตัวเป็นรัฐทวารวดีเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๖-๑๒

โดยเรื่องราวของทวารวดีปรากฏอยู่ในบันทึกการเดินทางของหลวงจีนอี้จิง ที่เรียกชื่อในบันทึกว่า “โถ-โล-โป-ตี้” ตั้งอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และอาจมีศูนย์กลางอยู่ที่จังหวัดนครปฐม เพราะพบเหรียญที่สุโขทัยมีจารึกภาษาสันสกฤตว่า “ศรีทวารวตีศวรปุณย” แปลว่า “การบุญของผู้ใหญ่ศรีทวารวดี” ในการขุดค้นทางโบราญคดีที่เมืองนครชัยศรี (นครปฐม) ได้พบหลักฐานสมัยทวารวดีจำนวนมาก เช่น ธรรมจักรศิลา พระพุทธรูปศิลาขนาดใหญ่ประทับนั่งห้อยพระบาทปางแสดงธรรมรวมถึงโบราญสถานขนาดใหญ่ ซึ่งนักวิชาการเชื่อว่าสมัยทวารวดีนี้มีศูนย์กลางอยู่ที่ลุ่มปากแม่น้ำ และบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยศูนย์กลางนั้นเชื่อว่าอยู่ที่เมืองนครปฐม ราชบุรี กาญจนบุรี และนครสวรรค์ รวมถึงปราจีนบุรี แต่จากการศึกษาจะพบว่าร่องรอยของทวารวดีนั้นมีอยู่ทั่วทุกภาคของประเทศไทย

กล่าวเฉพาะพื้นที่ที่ถือว่าเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรทวารวดีในภาคกลางของไทยนั้น นอกจากเราจะเชื่อกันว่าอาณาจักรทวารวดีนั้นมีศูนย์กลางอยู่ที่จังหวัดนครปฐมแล้วยังจะพบว่ามีพื้นที่อื่นในส่วนของภาคกลางตอนบนในจังหวัดอื่น ๆ อีกหลายที่ในจังหวัด ได้แก่

(๑) จังหวัดนครสวรรค์ พบว่านครสวรรค์เป็นจังหวัดหนึ่งที่คนพบเมืองโบราณสมัยทวารวดี โดยจังหวัดนครสวรรค์นั้นหากพิจารณายุคสมัยก่อนประวัติศาสตร์ จะพบว่าพัฒนาการของเมืองนครสวรรค์ เริ่มเมื่อประมาณ ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว จากชุมชนเกษตรกรรมขั้นต้นในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งมีลักษณะเป็นสังคมหมู่บ้านขนาดเล็ก ทำการเพาะปลูก ล่าสัตว์ รู้จักการทำเครื่องปั้นดินเผาและทำขวานหินขัด หลังจากนั้นจึงพัฒนาขึ้นมาเป็นชุมชนที่ใช้โลหะ คือ สำริดและเหล็ก ทำเครื่องมือเครื่องใช้ มีการทำลูกปัดหิน บางแห่งพบแวดินเผา แสดงว่ามีการทอผ้า สังคมเริ่มขยายตัวเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่และซับซ้อนขึ้น อาจมีการแบ่งงานกันทำตามเพศและวัย เริ่มมีความเชื่อเพราะบางแหล่งพบภาชนะดินเผารูปวัว ตุ๊กตาดินเผา ชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายเหล่านี้มักอยู่ในเขตที่ดอน ใกล้แหล่งที่มีน้ำซึม น้ำซับ ที่เรียกว่า พุ หรือ ซับ ในบริเวณที่ไม่ไกลจากแหล่งแร่เหล็กและทองแดง เช่น บ้านพุขมิ้น บ้านพุช้างล้วง บ้านใหม่ชัยมงคล บ้านจันเสน ในอำเภอตาคลี บ้านพุนิมิต บ้านซับตะเคียน ในอำเภอตากฟ้า ฯลฯ ชุมชนเหล่านี้มิได้อยู่อย่างโดดเดี่ยว แต่มีการ

ติดต่อและสร้างเครือข่ายถึงกัน รวมทั้งมีความสัมพันธ์กับชุมชนที่อยู่แถวชายฝั่งทะเลด้วย ดังจะเห็นได้จากรูปแบบในการฝังศพ ภาชนะดินเผา เครื่องประดับที่ทำจากเปลือกหอยทะเล และเครื่องมือสำริดและเหล็กที่คล้ายคลึงกัน นอกจากนี้บรรดาเครื่องประดับที่ทำจากหินมีค่า เช่น คาร์เนเลียน อะเกต และลูกปัดแก้ว ที่พบมากในยุคโลหะตลอดปลายของชุมชนเหล่านี้ ยังชี้ให้เห็นถึงการติดต่อและรับวัฒนธรรมอินเดียเข้ามาผสมผสานกับวัฒนธรรมพื้นเมือง ก่อนที่จะพัฒนาขึ้นเป็นชุมชนที่มีรูปแบบผังเมืองที่ชัดเจนในสมัยประวัติศาสตร์

เมืองจันเสน สำหรับเมืองจันเสน ตั้งอยู่ที่หมู่ ๒ ตำบลจันเสน อำเภอตาคลี ชาวบ้านเรียกว่า “โคกจันเสน” นายนิจ หิญชีระนันทน์ แห่งสำนักผังเมือง เป็นผู้พบเมืองโบราณแห่งนี้ จากภาพถ่ายทางอากาศแล้วเดินทาง ไปสำรวจ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙ ลักษณะของเมือง เป็นเมืองรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มุมมนทั้งสี่มุมเกือบกลม ภายในเมืองเป็นเนินดินสูง มีคูเมืองกว้างประมาณ ๒๐-๓๑ เมตรล้อมรอบ แต่ไม่มีคันดิน ตัวเมืองมีขนาด ๗๐๐x๘๐๐ เมตร คิดเป็นเนื้อที่ ๓๐๐ ไร่เศษ นอกคูเมืองด้านทิศตะวันออกมีสระหรือบึงขนาดใหญ่ รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด ๑๗๐x๒๔๐ เมตร เรียกว่า "บึงจันเสน"

กรมศิลปากรได้ทำการสำรวจเมืองนี้ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙-๒๕๑๐ ครั้งหนึ่ง และใน พ.ศ. ๒๕๑๑-๒๕๑๒ ก็ได้ดำเนินการขุดค้นทางโบราณคดีที่เมืองจันเสนนี้ร่วมกับมหาวิทยาลัยเพนซิลวาเนีย ประเทศสหรัฐอเมริกา โดยใช้เทคนิคโบราณคดีสมัยใหม่ การสำรวจและขุดค้นครั้งนี้ไม่พบโบราณสถานที่ก่อสร้างด้วยอิฐเลย แต่พบโบราณวัตถุต่าง ๆ จำนวนมากในชั้นดินระยะต่าง ๆ ที่สำคัญได้แก่ โครงกระดูกมนุษย์ เครื่องปั้นดินเผา ตราประทับดินเผา ที่ประทับตราดินเผา ตุ๊กตาดินเผารูปเด็ก รูปคนจูงลิง ก้อนดินเผารูปคชลักษมี ตะคันดินเผา ตะเกียงโรมัน และแวดินเผา เป็นต้น เมื่อใช้เทคนิคโบราณคดีสมัยใหม่ ทำให้ทราบว่า เนินดินแห่งนี้มีคนเข้ามาอาศัยอยู่ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคโลหะ (พุทธศตวรรษที่ ๔) ติดต่อกันเรื่อยมาจนกระทั่งถึงสมัยประวัติศาสตร์ ยุคทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๔) จึงได้ร้างไปในพุทธศตวรรษที่ ๑๖ โดยมีพัฒนาการมาเป็น ๖ ระยะ ตามการกำหนดอายุสิ่งของที่พบในชั้นดินระยะต่าง ๆ

จันเสนระยะที่ ๑-๖

ระยะที่ ๑ พ.ศ. ๓๔๔-๕๔๓ ยุคโลหะ เป็นหมู่บ้านกสิกรรมขนาดเล็ก ใช้สำริดเหล็กและทำเครื่องปั้นดินเผาแบบต่าง ๆ มีการฝังศพ

ระยะที่ ๒ พ.ศ. ๕๔๓-๗๙๓ สมัยรับอิทธิพลอินเดียยุคต้น ยังเป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก มีเครื่องปั้นดินเผาคล้ายอินเดีย เริ่มนับถือพุทธศาสนา เพราะพบหวีงาช้างที่มีสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนาแบบอมราวดี มีการเผาศพ

ระยะที่ ๓ พ.ศ. ๗๙๓-๙๙๓ สมัยฟูนันตอนต้น เป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ขึ้น เริ่มติดต่อกับส่วนอื่น ๆ แถบเอเชียอาคเนย์ ของที่พบ เช่น กระดิ่ง สำริด ต่างหูรูปห่วงดีบุก ฯลฯ คล้ายกับที่ออกแก้วและอู่ทอง และยังพบเครื่องปั้นดินเผาเคลือบรุ่นแรก

ระยะที่ ๔ พ.ศ. ๙๙๓-๑๑๔๓ สมัยฟูนันตอนปลาย เป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ สิ่งของยังคงเหมือนกับที่ออกแก้วในสมัยต่อมา เครื่องปั้นดินเผามีแบบแปลก ๆ มากมายและมีจำนวนมาก

ระยะที่ ๕ พ.ศ. ๑๑๔๓-๑๓๔๓ สมัยทวารวดี เป็นระยะที่เจริญสูงสุด จันเสนกลายเป็นเมือง มีประชาชนจำนวนมาก มีการขุดคูน้ำรอบเมืองเพื่อป้องกันศัตรู และขุดบึงนอกคูเมืองด้านตะวันออกเพื่อจ่ายน้ำเข้าเมือง พบโบราณวัตถุสมัยทวารวดีจำนวนมาก ภาชนะดินเผาสมัยนี้ มีลักษณะคล้ายกับเครื่องปั้นดินเผาที่สมโบร์ ไพรกุก แคว้นอิศานปุระ

ระยะที่ ๖ พ.ศ. ๑๓๔๓-๑๕๙๓ สมัยทวารวดีตอนปลาย ตัวเมืองหมดความสำคัญ มีประชากรน้อย พบโบราณวัตถุน้อยลง เครื่องปั้นดินเผามีลักษณะเหมือนกับที่พิมาย

เมืองบน-โคกไม้เดน เป็นอีกเมืองหนึ่งที่มีการดำเนินการทางโบราณคดี โดยกรมศิลปากร ทำให้ทราบว่าเป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓ เมืองนี้ตั้งอยู่ที่ตำบลท่าน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี ด้านตะวันตกติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา ลักษณะของเมือง มีกำแพงดินหรือคันดิน ๒ ชั้น กำแพงชั้นในล้อมพื้นที่วงกลมมีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๒๐๐ เมตร กำแพงชั้นนอกล้อมพื้นที่รูปรียาวประมาณ ๓,๐๐๐ เมตร กำแพงชั้นในส่วนใหญ่ยังคง สภาพเดิม ส่วนกำแพงชั้นนอกหมดสภาพเป็นช่วง ๆ โดยเฉพาะด้านตะวันออก ซึ่งมีถนนสายเอเชียตัดทับลงไปบนกำแพงดิน และด้านเหนือมีถนนลูกรังแยกจากสายเอเชียไปยังด้านตะวันตก คันดินที่เหลืออยู่สูงประมาณ ๒-๓ เมตร คันดินทั้ง ๒ ชั้นต่างมีคูเมืองกว้างประมาณ ๑๐-๑๕ เมตรล้อมรอบ กรมศิลปากรได้ดำเนินการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถานวัดโคกไม้เดน เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗ จำนวน ๑๖ แห่ง ลักษณะเป็นเนินดินที่พบอยู่บนพื้นราบและบนภูเขาหลายลูก เช่น เขาไม้เดน เขาไหว้พระ เขาลั่นทม ซึ่งอยู่นอกกำแพงดินชั้นนอกของเมืองบนด้านตะวันออก โบราณสถานเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นสถูปเจดีย์รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ที่สำคัญได้แก่ เจดีย์หมายเลข ๑ หมายเลข ๒ และหมายเลข ๓ ซึ่งในปัจจุบันยังคงเหลือให้เห็นซากอิฐบริเวณฐานเจดีย์ ส่วนเจดีย์หมายเลข ๔ ที่อยู่บนเขาไหว้พระนั้น ได้มีการบูรณะและสร้างเจดีย์ชั้นนอกครอบเจดีย์องค์เก่าไว้ ซึ่งทำให้เห็นได้ชัดเจนในระยะไกล

เจดีย์หมายเลข ๑ และเจดีย์หมายเลข ๒ มีลักษณะเดียวกันกับเจดีย์จุลประโทนที่จังหวัดนครปฐม คือ เป็นเจดีย์รูปสี่เหลี่ยม มีบันไดขึ้นทั้งสี่ด้านไปสู่ลานประทักษิณ ส่วนฐานนั้นย่อเก็จ และมีภาพปูนปั้นรูปสัตว์ในหิมพานต์ และภาพเล่าเรื่องชาดกในพุทธศาสนาประดับที่ฐานลานประทักษิณ ส่วนเจดีย์หมายเลข ๓ ที่ต่างออกไป คือ ไม่มีลานประทักษิณและบันได มีแต่ฐานย่อเก็จ และประดับที่ฐานด้วยภาพปูนปั้นเล่าเรื่องในพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน

สำหรับโบราณวัตถุที่ได้จาการขุดแต่งโบราณสถานได้แก่ รูปปูนปั้นนูนต่ำประดับสถูปเจดีย์เป็นรูปบุคคล รูปสัตว์ ขวานหิน โลหะทรงกลมทำด้วยสำริดและชิน พระพิมพ์ดินเผาสมัยทวารวดี ส่วนภายในเมืองได้พบคอตะเกียงโรมันทำด้วยดินเผา และเศษภาชนะดินเผากระจัดกระจายอยู่ทั่วไปบนผิวดิน

เมืองทัพชุมพล ตั้งอยู่ที่หมู่ ๑ บ้านทัพชุมพล ตำบลหนองกรด อำเภอเมืองนครสวรรค์ ลักษณะเป็นเมือง ๒ ชั้น รูปวงกลม มีคูน้ำคันดินล้อมรอบทั้ง ๒ ชั้น เมืองชั้นใน มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๒๕๐ เมตร ขนาดพื้นที่ประมาณ ๓๐ ไร่ คูน้ำมีขนาดกว้าง ๘ เมตร ส่วนใหญ่หมดสภาพ บางส่วนมีน้ำขัง ลักษณะเป็นหนองน้ำธรรมชาติ เรียกว่า “หนองสนนชัย” หรือ “หนองทนนชัย” ซึ่งชาวบ้านได้อาศัยน้ำในหนองนี้ทำการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ คันดินมีขนาดกว้าง ๒ เมตร สูงครึ่งเมตร บางส่วนยังอยู่ในสภาพสมบูรณ์ กรมศิลปากรเคยมาสำรวจเมืองโบราณแห่งนี้แล้ว พบว่าเป็นเมืองร้างสมัยทวารวดี บริเวณเนินดินภายในเมืองมีสภาพเป็นป่ารก มีต้นไม้ขึ้นหนาแน่นและมีร่องรอยการขุดค้นโบราณวัตถุ

โบราณวัตถุที่ขุดพบได้แก่ พระพิมพ์ดินเผา และสถูปดินเผาจำนวนมาก บางองค์มีจารึกด้วยตัวอักษรแบบอินเดียตอนใต้ เป็นภาษามอญและภาษาบาลี เป็นคาถา “เย ธมฺมา” ซึ่งสามารถกำหนดอายุจากตัวอักษรได้ว่าอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๓ นอกจากนี้ยังพบเศษภาชนะดินเผาซึ่งมีลายขูดขีดกระจายอยู่ทั่วไปบนผิวดิน

เมืองดงแม่นางเมือง เป็นเมืองสำคัญอีกเมืองหนึ่ง ที่มีพัฒนาการต่อเนื่องมาในสมัยทวารวดีตอนปลาย ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘ ก่อนจะคลี่คลายเข้าสู่สมัยสุโขทัย เมืองนี้ตั้งอยู่ที่ตำบลเจริญผล อำเภอบรรพตพิสัย โดยลักษณะของเมือง เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ลบมุม มีเส้นผ่าศูนย์กลางขนาด ๕๐๐x๖๐๐ เมตร มีคูและคันดิน ๒ ชั้น เช่นเดียวกับเมืองบน ภายในเมืองมีสระที่ขุดขึ้นในสมัยโบราณหลายแห่ง ทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ กรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดค้นเมืองโบราณแห่งนี้ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙ ได้พบผังเมือง ๒ ชั้น ดังกล่าว ตลอดจนโบราณสถานและโบราณวัตถุสมัยทวารวดี เป็นจำนวนมาก เช่น พระพุทธรูปทำด้วยสำริด และหินทราย พระพิมพ์ดินเผา ลวดลายปูนปั้นประดับโบราณสถาน เครื่องประดับแขน โครงกระดูก ฯลฯ และที่สำคัญ คือ ได้พบศิลาจารึกทำด้วยหินชนวนสีเขียวสูง ๑๗๕ ซ.ม. กว้าง ๓๗ ซ.ม. หนา ๒๒ ซ.ม. ปักจมอยู่บนโคกโบราณสถาน (คือจารึกหลักที่ ๓๕) จารึกด้วยตัวอักษรอินเดียกลายรุ่นที่ ๒ ด้านหน้าเป็นภาษามคธ ด้านหลังเป็นภาษาขอม จารึกนี้มีความสำคัญมาก เพราะนอกจากจะระบุชื่อเมืองนี้ว่า “ธานยปุระ” แล้ว ยังได้กล่าวถึงศักราช ๑๐๘๙ (พ.ศ. ๑๗๑๐) ทำให้ทราบอายุของเมืองนี้ ซึ่งต่างกับจารึกสมัยทวารวดีอื่น ๆ ที่มักไม่มีศักราชกำกับ ทำให้ต้องอาศัยรูปแบบทางศิลปกรรมมาตัดสิน

เมืองดงแม่นางเมือง เป็นพัฒนาการขั้นสุดท้ายของชุมชนโบราณสมัยทวารวดีก่อนที่จะขยายตัวเข้าสู่สมัยสุโขทัย ปัจจุบันภายในเมืองโบราณมีราษฎรเข้าไปใช้พื้นที่ในการทำนาและปลูกพืชไร่ ทำให้มีการไถคราดไปบนฐานของซากโบราณสถานหลายแห่ง และมีผลให้ได้พบโบราณวัตถุ เช่น พระพิมพ์ดินเผา พระพุทธรูปหิน เป็นครั้งคราว อย่างไรก็ตามสภาพของคันดิน และคูน้ำก็ยังปรากฏให้เห็นบ้างในบางแห่ง คันดินที่เหลืออยู่สูงประมาณ ๐.๘-๑ เมตร ส่วนคูน้ำกว้าง ๖-๘ เมตร และมีน้ำขังบางส่วน นอกจากนี้ในบริเวณเมืองชั้นนอกยังพบซากฐานโบราณสถานและสระน้ำโบราณด้วย ล่าสุดมี

การขุดค้นพบแหล่งโบราณคดีเมืองดอนคา เขาตีคลี แหล่งโบราณคดีบ้านไร่ประชาสรรค์ ต.โพธิ์ประสาท อำเภอไพศาลี

(๒) จังหวัดอุทัยธานี สำหรับจังหวัดอุทัยธานีถือว่าเป็นอีกเมืองหนึ่งที่มีเมืองโบราณสมัยทวารวดีอยู่ หลายเมืองซึ่งจากหลักฐานทางโบราณคดีหลายสิ่งแสดงว่า พื้นที่ในเขตจังหวัดอุทัยธานีเคยเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และมีการพัฒนาเป็นชุมชนขนาดใหญ่ขึ้นเรื่อย ๆ เช่นเดียวกับหลายจังหวัดในภาคกลางเช่น จังหวัดกาญจนบุรี จังหวัดชัยนาท จังหวัดนครสวรรค์ และจังหวัดสุพรรณบุรี

สำหรับบริเวณที่ราบภาคกลางรวมทั้งบริเวณจังหวัดอุทัยธานี ถือว่าเป็นแหล่งอารยธรรมของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ดังหลักฐานที่พบได้แก่ ภาพเขียนสีก่อนประวัติศาสตร์ที่เขาปลาร้า อำเภอลานสัก โครงกระดูกมนุษย์ ภาชนะดินเผา ลูกปัดแก้ว ลูกปัดหินสีต่าง ๆ ที่บ้านหลุมเข้า อำเภอหนองขาหย่าง โครงกระดูกมนุษย์ ภาชนะดินเผา เครื่องมือที่ทำจากหินที่เขานาค อำเภอทัพทัน ชิ้นส่วนโครงกระดูกมนุษย์ ภาชนะดินเผา หินขัดที่เขาปฐวี อำเภอทัพทัน ต่อมาชุมชนเหล่านี้ได้พัฒนาขึ้นเป็นชุมชนขนาดใหญ่ มีการจัดรูปแบบเมืองเป็นแบบมีคูน้ำคันดินล้อมรอบ มีการกักน้ำไว้ใช้เพื่อการบริโภคและการเกษตร รู้จักการทำเครื่องมือเครื่องใช้ทั้งจากวัสดุธรรมชาติและจากการหล่อโลหะ รู้จักการทอผ้า ต่อมารู้จักสร้างอาคารประเภทต่าง ๆ โดยเฉพาะอาคารที่ใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

ต่อมาสังคมมนุษย์ได้พัฒนาเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์ โดยยุคประวัติศาสตร์ในพื้นที่ของไทยนั้นเป็นที่ทราบกันว่าได้เริ่มต้นขึ้นในยุคของอาณาจักรสุวรรณภูมิ หรืออาณาจักรทวารวดีที่คนในพื้นที่อุษาคเนย์ได้เริ่มติดต่อกับผู้คนที่เกิดทางมาจากพื้นที่อื่น เช่น อินเดีย อาหรับ หรือกรีกโรมันผ่านการเดินเรือเข้ามาค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้ากับชาวพื้นเมืองในที่สุดชาวต่างถิ่นโดยเฉพาะชาวอินเดียก็ได้เริ่มเดินทางเข้ามาแต่งงานและมาอาศัยอยู่ในพื้นที่ของพื้นที่ประเทศไทยในปัจจุบันมากขึ้น โดยชาวอินเดียได้นำเอาศิลปะวิทยาการต่าง ๆ เข้ามาเผยแผ่ให้กับคนในท้องถิ่นได้รับไปปฏิบัติโดยเฉพาะในเรื่องของศาสนา ซึ่งศาสนาแรกที่นำเข้ามาก็คือศาสนาพราหมณ์ และต่อมาก็คือพระพุทธศาสนา ดังที่เราจะพบว่าในสมัยทวารวดีหรือสุวรรณภูมินั้นจะพบโบราณวัตถุทั้งที่เป็นของศาสนาพราหมณ์และก็พระพุทธศาสนาจำนวนมากอันแสดงให้เห็นว่าวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาก็ดีศาสนาพราหมณ์ก็ดีได้เข้ามามีอิทธิพลต่อคนพื้นเมืองในดินแดนนี้มาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกเป็นต้นมา แต่ก็ได้ปรากฏร่องรอยของความเป็นอาณาจักรทวารวดีนั้นในช่วงตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๖ โดย ชุมชนเหล่านี้ได้พัฒนาลักษณะการปกครอง เข้าสู่ยุคสังคมเมือง ก่อนจะพัฒนาไปสู่ความเจริญสูงสุดแบบนครรัฐ สำหรับจังหวัดอุทัยธานีนั้นจะพบว่าเป็นอีกเมืองหนึ่งที่ได้รับเอาวัฒนธรรมแบบทวารวดีเข้ามาหรือเป็นพื้นที่ที่มีผู้คนได้สร้างบ้านแปงเมืองในยุคของทวารวดีขึ้นมา ซึ่งจากหลักฐานทางโบราณคดีพบว่า มีชุมชนลักษณะเมืองเกิดขึ้นหลายแห่ง มีคูน้ำคันดินล้อมรอบคล้ายวงกลม มีศาสนสถานอยู่ทั้งภายใน

และภายนอก เช่น เมืองการุ้ง บ้านด้าย บ้านคูเมือง บึงคอกช้าง เป็นต้น โดยนักโบราณคดีสันนิษฐานว่าเมืองโบราณสมัยทวารวดีของอุทัยธานีนั้นได้รับอิทธิพลจากเมืองที่เป็นแหล่งโบราณคดีของจังหวัดนครสวรรค์ โดยเฉพาะเมืองโบราณที่โคกไม้เคน และบ้านจันเสน ซึ่งถือว่าเป็นแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีที่มีอาณาเขต และลักษณะใกล้เคียง และมีอิทธิพลต่อเมืองที่เป็นแหล่งโบราณคดี ในเขตจังหวัดอุทัยธานีมากที่สุด

สำหรับสมัยทวาราวดี ในพุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๖ นั้น ได้มีการรวมตัวกันเป็นชุมชนเล็ก และรับเอาวัฒนธรรมจากอินเดียมาจัดตั้งเป็นบ้านเมืองบนดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ดังนั้น เมืองโบราณสมัยนี้จึงเกิดขึ้นหลายเมืองในเขตภาคกลางโดยเฉพาะในเขตจังหวัดนครสวรรค์ และอุทัยธานี สำหรับจังหวัดอุทัยธานี หากจะพิจารณาจากหลักฐานแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีก็จะพบว่ามีเมืองโบราณสมัยทวารวดีหลายเมืองปัจจุบันยังพอพบหลักฐานสำคัญดังต่อไปนี้

๑. เมืองโบราณบ้านด้ายหรือบ้านใต้ อยู่ในท้องที่ตำบลทุ่งใหญ่ อำเภอเมือง อุทัยธานี ตัวเมืองตั้งอยู่ริมแควตากแดด ลักษณะตัวเมือง เกือบจะเป็นรูปวงรี ด้านทิศเหนือใช้ลำน้ำตากแดดเป็นคูเมือง ส่วนด้านอื่น ๆ เป็นคูและกำแพงดิน ตัวคูเมืองกว้างประมาณ ๓๐ เมตร กำแพงดินหนาประมาณ ๒๐ เมตร สูงราว ๕ เมตร แนวโบราณสถานรอบยาว ๘๖๕ เมตร ส่วนรอบนอกยาว ๑,๒๗๐ เมตร วัดตั้งแต่ลำน้ำตากแดดเข้าไป แล้วอ้อมออกลำน้ำตากแดดตอนล่างแนวโบราณสถานนี้ กว้าง ๑๗๐ เมตร ห่างด้านละประมาณ ๒๐ เมตร กำแพงดินส่วนที่ใกล้ลำน้ำถูกตัดเป็นทางเดินมีเศษภาชนะดินเผาติดปะปนอยู่ในเนื้อดิน กลางเมืองมีสระน้ำขนาดกว้าง ๘๗ เมตร ยาว ๑๑๐ เมตร ลึกเข้าไปด้านละประมาณ ๒๐ เมตร จะเป็นตัวสระรูปวงรี เนื้อที่ของเมืองโบราณแห่งนี้มีประมาณ ๑๐๐ ไร่ ๙๙ ตารางวา มีซากโบราณสถานอยู่ ๑ แห่ง ที่เชิงเขานาคนอกคูเมืองด้านทิศตะวันตกทางทิศใต้ของกำแพงดิน มีซากเจดีย์ รูปสี่เหลี่ยมขนาด ๓๓ เมตร ฐานก่อด้วยอิฐขนาดใหญ่ ส่วนบนถูกทำลายหักพังไม่เป็นชิ้นดี มุมกำแพงด้านทิศเหนือ พบระฆังหินสีเทากว้าง ๗๘ เซนติเมตร ยาว ๑๕๐ เซนติเมตร หักเป็นสองท่อน กับมีผู้เคยพบพระพุทธรูปสำริดฝังอยู่ริมลำน้ำตากแดด พระพิมพ์ดินเผาปางสมาธิ ฐานเป็นรูปบัวเศียรหักไปส่วนหนึ่ง ตุ้มหูสำริด กำไลหิน เป็นต้น

๒. เมืองโบราณบ้านคูเมือง อยู่ในท้องที่ตำบลดงขวาง อำเภอหนองขาหย่าง ตัวเมืองถูกแปรสภาพเป็นไร่นา ลักษณะตัวเมือง เป็นรูปวงกลม ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๘๐๐ เมตร คูเมืองกว้างประมาณ ๓๐ เมตร กำแพงดินกว้างประมาณ ๒๐ เมตร ตอนกลางลาดเป็นแอ่งคล้ายท้องกระทะ ถูกปรับเป็นที่นาไปเกือบหมด รวมเนื้อที่ประมาณ ๑๔๐ ไร่ เมืองนี้มีทางเข้า ๓ แห่ง อยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ตะวันออกเฉียงใต้ และทิศเหนือ โบราณวัตถุที่เคยพบมีลูกปัดสีต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก เครื่องปั้นดินเผาก้อนตะกั่ว ตราดินเผา รูปดอกไม้กับรูปสิงห์ ลักษณะเลือนลางมาก แท่งหินบดยา แว ถ้วยหรือตระกรันดินเผา ขวานหินขัดทำด้วยหินทราย ก้อนแร่เหล็กพระพิมพ์ดินเผา เป็นต้นนอกจากนี้พบระฆังหินแบบเจาะรู ๒ รู และรูเดียวขนาดใหญ่ ๒x๕ ศอก จากทางเข้าทิศ

ตะวันออกเฉียงใต้ มีร่องรอยเจดีย์เล็ก ๆ เรียงรายห่างกันประมาณ ๒๐ เมตร ยาวเกือบ ๒ กิโลเมตร จนถึงองค์เจดีย์ใหญ่ ที่ดงหนองสระ หรือดงเจดีย์ราย เข้าใจว่าจะเป็นโบราณสถานที่สำคัญ และชาวเมืองออกมาทำบุญกันที่นี่ทุกวันพระ บนเขาระแหงที่อยู่ไม่ไกลจากเมืองโบราณแห่งนี้ ชาวบ้านเล่าว่ามีเจดีย์เก่าแก่อยู่ด้วย

๓. เมืองโบราณเมืองการุ้ง อยู่ในท้องที่ตำบลวังหิน อำเภอบ้านไร่ ตัวเมืองตั้งอยู่ริมถนนสายหนองฉาง-บ้านไร่ ตรงกิโลเมตรที่ ๔๐ เดิมเป็นพื้นที่ป่าทึบ ปัจจุบันได้แปรสภาพเป็นไร่นา ลักษณะของตัวเมืองเป็นวงกลมรี เส้นผ่าศูนย์กลาง ประมาณ ๘๐๐ เมตร ประกอบด้วยคูเมือง กว้างประมาณ ๒๐ เมตร ลึกประมาณ ๒ เมตร มีกำแพงดินล้อมรอบ คูเมืองบางตอนถูกเกลื่อนลง คูเมืองยาวตลอดเป็นระยะทางประมาณ ๘๐๐ เมตร บางแห่งตื้นกว่าระดับเดิม และมีการขุดลอกคูเมืองใหม่ ภายในบริเวณเมืองมีซากเจดีย์หักพังอยู่ค่อนไปตรงกลาง ตัวเมืองด้านในอยู่ติดกับทิวเขาอีกด้านหนึ่งอยู่ติดกับถนนที่ตัดผ่านในระยะหลัง ภายในเมืองมีสระน้ำอยู่ค่อนไปทางทิศเหนือ และที่นอกกำแพงดินด้านทิศใต้มีสระโบราณอีกแห่งหนึ่ง โบราณวัตถุที่พบนั้น มีพระพุทธรูปปางเสด็จดาวดึงส์และสิ่งอื่น ๆ เช่นเดียวกับเมืองสมัยทวาราวดีทั่ว ๆ ไป

เมืองโบราณบ้านการุ้งตั้งอยู่ในเขตพื้นที่หมู่ ๔ ตำบลเมืองการุ้ง อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี เป็นเมืองโบราณที่มีผังเมืองรูปสี่เหลี่ยมมุมมน มีคูน้ำกว้าง ๒๐ เมตร คันดินสูง ๕ เมตร จากการดำเนินงานทางโบราณคดี ที่ระดับความลึกประมาณ ๓๐-๑๒๐ เซนติเมตร พบว่าภายในเมืองโบราณเป็นที่อยู่อาศัย และประกอบกิจกรรมของมนุษย์ โบราณวัตถุที่พบเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น ชิ้นส่วนภาชนะดินเผา เศษอิฐแตกหัก เบี้ยดินเผารูปวงกลมใช้เป็นของเล่น ตะคันดินเผาขนาดเล็กใช้ใส่น้ำมันจุดไฟให้แสงสว่าง แวดินเผารูปกลมแบนใช้ถ่วงน้ำหนักเพื่อปั่นด้ายออกจากเส้นใย ลูกกระสุนดินเผาใช้ล่าสัตว์ขนาดเล็ก ตะปู หัวธนู มีดเล็กทำด้วยเหล็ก ตะกรันจากกิจกรรมถลุงเหล็ก ดินถูกไฟเผาที่แสดงถึงการใช้ความร้อนบนพื้นดิน ขวานขัดแบบมีบ่า แท่นหินบดยา หินลับมีด หินทรายมีร่องรอยการขัดฝน เครื่องประดับตุ้มหู ตะกั่ว ลูกปัดแก้ว และกระดูกสัตว์หลายชนิด เป็นต้น สันนิษฐานว่าเป็นเมืองในวัฒนธรรมทวารวดี อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๖

อาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ให้ข้อมูลและแสดงความคิดเห็นไว้ว่า “...เมืองการุ้ง ตั้งอยู่ริมห้วยตะขาบ ซึ่งเป็นลำน้ำไหลจากที่สูงทางด้านใต้ไปลงที่ต่ำทางด้านเหนือ ลำน้ำนี้ไหลผ่านคูเมืองด้านตะวันตกไป เท่ากับทำหน้าที่เป็นคูเมืองด้านตะวันตกให้กับตัวเมืองและพร้อมกันนั้นก็เป็นแหล่งส่งน้ำให้กับตัวเมืองด้วย บริเวณที่เมืองการุ้งตั้งอยู่จัดเป็นเขตที่สูงอยู่ในระดับ ๑๐๗ เมตรจากระดับน้ำทะเล มีเทือกเขาราวเทียน เขากะและเขากะงางขนาบอยู่ทางด้านตะวันออก ลำห้วยตะขาบที่ไหลผ่านเมืองการุ้งนี้ จะไหลเลียบเขาดังกล่าวนี้ไปทางเหนือแล้วรวมกับคลองกระบอกซึ่งไหลมาแต่ที่สูงทางด้านตะวันตกเฉียงใต้ รวมเป็นห้วยอีเก้ง ผ่านเขาหนองคันเชือก และบ้านทุ่งหมัน ไปลงสู่ที่ราบลุ่มทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือ ลำน้ำนี้ในที่สุดจะไปรวมกับลำน้ำขุนแก้วซึ่งไหลผ่านมาทางด้านใต้ของเขาปลาร้า

และพากันไหลผ่านที่ราบลุ่มทุ่งประจาน ทางด้านใต้ของเมืองบ้านในคู ไปออกแม่น้ำเจ้าพระยา ในเขตอำเภอวัดสิงห์ จังหวัดชัยนาท ว่ากันโดยระยะทางแล้วเมืองการุ้งอยู่ทางด้านตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองบ้านในคูห่างกันประมาณ ๒๔ กิโลเมตร ตามความเชื่อของชาวบ้านเชื่อว่าเมืองการุ้งเป็นเมืองในสมัยขอมและเคยมีคำบอกเล่ากันมาว่าเคยมีปรางค์ขอมอยู่ในเมืองนี้ บางท่านสันนิษฐานว่าเป็นเมืองในสมัยลพบุรี แต่จากการสำรวจของข้าพเจ้าเมืองนี้น่าจะมีอายุอยู่ในสมัยทวารวดีมาก่อน โดยพิจารณาจากเศษเครื่องปั้นดินเผาที่พบในเขตเมือง ตลอดจนรูปร่างลักษณะของผังเมือง แต่ปัจจุบันเมืองนี้ถูกทำลายเสียจนเกือบไม่เห็นอะไรแล้ว เพราะว่าถนนสายอุทัยธานีและอำเภอบ้านไร่ตัดผ่านบริเวณเมืองไป ที่เห็นอยู่ก็เพียงคูน้ำและคันดินบางส่วนเท่านั้น เมืองการุ้งจัดเป็นเมืองขนาดเล็ก มีลักษณะเป็นเมืองด่านมากกว่า เพราะบริเวณโดยรอบของเมืองเป็นที่สูงเหมาะที่จะทำไร่มากกว่าการทำนาซึ่งเป็นเศรษฐกิจสำคัญของสังคมในสมัยนั้น เพราะถ้าหากว่าเมืองนี้เป็นเมืองด่านหรือชุมชนระหว่างทางแล้วก็จะเข้ากันได้ดีกับสภาพภูมิประเทศ เพราะถ้าหากเดินทางต่อจากเมืองการุ้งขึ้นไปทางใต้ตามลำห้วยตะขาบแล้ว ก็จะผ่านช่องเขาใหญ่น้อยไปยังอำเภอบ้านไร่ได้สะดวก แล้วต่อจากนั้นก็ข้ามช่องเขาไปยังเขตจังหวัดสุพรรณบุรี ตัดไปยังลำน้ำแควใหญ่แล้วเมืองเขตเมืองกาญจนบุรีไปทางตะวันตกได้โดยไม่ยาก ทางเดินแต่โบราณจากทางตะวันตกคงผ่านอำเภอบ้านไร่เข้ามาและเดินเลียบมาตามลำห้วยตะขาบ ลงสู่ชุมชนหรือบ้านเมืองในที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาจนเขตจังหวัดอุทัยธานีอย่างไม่ต้องสงสัย” ปัจจุบันถูกพัฒนาให้เป็นสวนสาธารณะดังที่เห็นในภาพ และบริเวณด้านหน้ามีศาลเจ้าแม่เมืองการุ้งที่มีชาวบ้านแวะเวียนมากราบสักการะอยู่ไม่ขาดสาย

๔. เมืองโบราณบึงคอกช้าง อยู่ในท้องที่ตำบลไผ่เขียว อำเภอสว่างอารมณ์ ตัวเมืองตั้งอยู่ในป่า ซึ่งได้ทำการสำรวจและขุดตรวจ เมื่อวันที่ ๑๐ เมษายน ๒๕๑๔ ถึงวันที่ ๘ พฤษภาคม ๒๕๑๔ ปรากฏว่า คูเมืองกว้างประมาณ ๒๐ เมตร กำแพงดินสูงโดยเฉลี่ยประมาณ ๖-๗ เมตร มีประตูเข้าเมืองทั้ง ๔ ทิศ และริมประตูเมืองทั้ง ๔ มีสระน้ำเฉพาะด้านทิศตะวันออก มีคันคูอีกชั้นหนึ่งซึ่งเข้าใจว่า ขุดเพื่อเชื่อมโยงกับลำห้วยทางด้านตะวันออก เพื่อให้น้ำเข้าไปหล่อเลี้ยงในคูเมือง เนื่องจากเมืองอยู่ในป่าทึบจึงมีซากวัชพืชทับถมผิวดินหนามาก ไม่อาจพบเศษเครื่องปั้นดินเผาได้ โบราณสถานที่สำรวจมีอยู่ ๕ แห่ง คือ ภายในตัวเมือง ๑ แห่ง ตั้งอยู่ใกล้คูเมืองด้านทิศใต้ ลักษณะเป็นเนินศิลาแลง ขนาดของเนินมีเส้นฝ่าศูนย์กลางประมาณ ๑๐ เมตร ตอนกลางถูกขุดเป็นโพรง นอกคูเมืองมีโบราณสถานก่อด้วยอิฐอีก ๓ แห่ง มีขนาดกว้าง ๑๔ เซนติเมตร ยาว ๓๗ เซนติเมตร และหนา ๗-๘ เซนติเมตร มีแกลบผสมมาก ขนาดของเนินที่ใหญ่ที่สุด กว้างด้านประมาณ ๑๐ เมตร สูงประมาณ ๓ เมตร ส่วนอีก ๒ แห่ง เป็นเนินขนาดเล็กกว้างประมาณ ๖-๗ เมตร สูงประมาณ ๑/๒ เมตร

นอกจากนี้ ยังพบซากโบราณสถานอยู่บนยอดเขาทางทิศตะวันออกของตัวเมืองอีก ๑ แห่ง ซึ่งก่อสร้างด้วยอิฐที่เผาแกร่งและมีสีแดงเข้ม มีส่วนผสมกับทรายมากกว่าแกลบและมีน้ำหนักอิฐขนาดกว้าง ๑๒ เซนติเมตร ยาว ๒๔ เซนติเมตร และหนา ๖ เซนติเมตร โบราณสถานแห่งนี้ อยู่ในสภาพถูก

ทำลาย ที่บริเวณเมืองนี้ พบหลักฐานที่สำคัญมาก คือ ศิลาจารึกอักษรโบราณ ๓ หลัก เป็นอักษรปัลลวะ ภาษามอญ แปลเป็นความว่า ๑. สมัยที่ปรัชญาเป็นเลิศ ๒. บุญย่อมส่งเสริมนักพรต ๓. จงเลือกไปทางนี้

อย่างไรก็ตามจากการศึกษาพบว่า แม้ว่าจะพบว่าแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในประไทยนั้นแม้ว่าจะมีกระจายอยู่ตามพื้นที่ต่าง ๆของประเทศไทยอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ก็ปรากฏว่าแหล่งโบราณคดีเหล่านั้นไม่ได้รับความสนใจและไม่เป็นที่รู้จักของคนทั่วไปเนื่องจากว่า ขาดการเอาใจใส่จากหน่วยงานของรัฐที่จะเข้าไปกระตุ้นให้สังคมเห็นความสำคัญของแหล่งโบราณคดีชุมชนที่มีอยู่ในประเทศไทยนั้นได้ทราบ อีกทั้งประชาชนในชุมชนก็ยังขาดความเข้าใจและรู้ถึงคุณค่าของแหล่งโบราณคดีที่มีอยู่ในพื้นที่หรือในชุมชนของตน ทำให้แหล่งโบราณคดีหลายแห่งในประเทศไทยนั้นหลายพื้นที่ไม่มีใครรู้จักเลย เช่น ภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคกลาง หรือแม้แต่ในภาคใต้ หลายแห่งถูกทอดทิ้งอย่างไร้ค่า และไม่ได้รับการสืบต่อหรือการพัฒนาเพื่อให้เห็นแหล่งท่องเที่ยวหรือแหล่งแหล่งโบราณคดีชุมชนที่คนรุ่นเก่าจะส่งต่อให้กับคนรุ่นใหม่ได้ จึงนับว่าเป็นเรื่องที่น่าเสียดายเป็นอย่างยิ่ง โดยปัญหาที่เกิดกับแหล่งโบราณคดีชุมชนในประเทศที่ไม่ได้รับความสนใจและการดูแลหรือการศึกษาที่ดีนั้นก็มาจากการที่ “ผู้ศึกษาไม่สามารถที่จะเข้าถึงแหล่งโบราณคดีชุมชนได้” ทั้งในส่วนของข้อมูลและแผนผังของแหล่งโบราณคดีชุมชน เนื่องจากขาดการศึกษาและวิจัยอย่างเพียงพอ

จากสภาพปัญหาดังกล่าวจึงมีความเห็นว่าควรที่จะต้องมีการเร่งพัฒนาเรื่องการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีในชุมชนนั้นให้ชัดเจนไปพร้อม ๆ กับการศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมาและจัดการเรียนรู้หรือกิจกรรมที่ส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในชุมชนให้กับคนในพื้นที่และโดยเฉพาะในส่วนของหน่วยทางการศึกษาและฝ่ายปกครองของแต่ละพื้นที่ในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเพื่อให้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นได้รับการพัฒนาจนก้าวเข้าสู่การเป็น “Smart City” ด้วยการนำเอานวัตกรรมใหม่ ๆ เข้าไปใช้เพื่อทำให้ผู้คนและสังคมสามารถที่จะเข้าถึงแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีได้ อันจะนำไปสู่การที่ผู้คนทั้งในและต่างประเทศสามารถที่จะเข้าถึงการศึกษาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของประเทศไทยเราได้โดยง่าย ดังนั้น คณะผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาวิจัยเรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” เพื่อเกิดเอกภาพในการศึกษาเรื่องแหล่งโบราณคดีชุมชนของประเทศไทยอันจะเป็นการดำเนินการที่สอดคล้องกับแนวโน้มของการพัฒนาของชาติในอันดับต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อสำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๑.๒.๒ เพื่อออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๑.๒.๓ เพื่อการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๑.๒.๔ เพื่อพัฒนาแอพพลิเคชั่น (Application) ในการจัดการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๑.๓ ปัญหาการวิจัย

๑.๓.๑ การสำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเป็นอย่างไร

๑.๓.๒ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเป็นอย่างไร

๑.๓.๓ การจัดกิจกรรมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดี ทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเป็นอย่างไร

๑.๓.๔ การพัฒนาแอพพลิเคชั่น (Application) ในการจัดการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

การศึกษาเรื่องนี้จะครอบคลุมปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาและออกแบบผังแหล่งโบราณคดี ทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีโดยศึกษาสภาพบริบทของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีที่มีอยู่ในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีทั้งในเรื่องการสำรวจ,การออกแบบผัง,การจัดกิจกรรมการเรียนรู้และการพัฒนาแอพพลิเคชั่นเพื่อการจัดการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีที่มีอยู่ในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านพื้นที่

สำหรับการเก็บข้อมูลพื้นที่วิจัย สำหรับสถานที่ทำการวิจัยนั้น คณะผู้วิจัยได้กำหนดพื้นที่การวิจัยไว้ที่ จังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี โดยจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นประกอบไปด้วย

ขอบเขตพื้นที่ของแต่ละจังหวัดทั้ง ๒ จังหวัดนั้นที่มีแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีอยู่ และมีพื้นที่ที่คณะผู้วิจัยจะต้องลงพื้นที่เพื่อศึกษาเพื่อการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ของแต่ละจังหวัด คือทั้งจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ดังนี้

จังหวัดนครสวรรค์ ได้แก่ อำเภอเมืองนครสวรรค์ อำเภอพยุหะคีรี อำเภอตาคลี อำเภอไพศาลี อำเภอบรรพตพิสัย โดยมีรายละเอียดคือ

๑) อำเภอเมืองนครสวรรค์ ๑ ตำบล คือ ตำบลหนองกรด อำเภอเมืองนครสวรรค์

๒) อำเภอพยุหะคีรี ๑ ตำบล คือ ตำบลท่าน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี

๓) อำเภอตาคลี ๑ ตำบล คือ ตำบลจันเสน อำเภอตาคลี

๔) อำเภอไพศาลี ๑ ตำบล คือ ตำบลโพธิ์ประสาท อำเภอไพศาลี

๕) อำเภอบรรพตพิสัย ๑ ตำบลคือ ตำบลเจริญผล อำเภอบรรพตพิสัย

จังหวัดอุทัยธานี ได้แก่ อำเภอเมืองอุทัยธานี อำเภอหนองขาหย่าง อำเภอบ้านไร่ อำเภอสว่างอารมณ์ โดยมีรายละเอียดคือ

๑) อำเภอเมืองอุทัยธานี ๑ ตำบลคือ ตำบลทุ่งใหญ่ อำเภอเมือง อุทัยธานี

๒) อำเภอหนองขาหย่าง ๑ ตำบลคือ ตำบลดงขวาง อำเภอหนองขาหย่าง

๓) อำเภอบ้านไร่ ๑ ตำบลคือ ตำบลวังหิน อำเภอบ้านไร่

๔) อำเภอสว่างอารมณ์ ๑ ตำบลคือ ตำบลไผ่เขียว อำเภอสว่างอารมณ์

๑.๔.๓ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ประชากรศึกษาเป็นกลุ่มพระภิกษุสงฆ์ ผู้บริหารภาครัฐ ส่วนท้องถิ่น และ ตัวแทนชุมชนที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่จังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี (ตามอำเภอที่ระบุ) โดยใช้วิธีการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างที่มีความรู้ที่จะสามารถให้ข้อมูลที่ โดยกำหนดเกณฑ์ คือ เป็นผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในประเด็นที่ศึกษา และเป็นผู้ที่ยินดีจะให้ข้อมูลเชิงลึกถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตามบริบทของพื้นที่ กำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูล ดังนี้

๑) กลุ่มพระสงฆ์	จำนวน	๒๐	รูป
๒) กลุ่มผู้นำชุมชน	จำนวน	๒๐	คน
๓) กลุ่มตัวแทนชุมชน/ปราชญ์ชาวบ้าน/นักวิชาการ	จำนวน	๑๐	คน
๔) กลุ่มนักวิชาการสถาปนิกการออกแบบหรือโยธาธิการ	จำนวน	๑๐	คน
๕) กลุ่มนักวิชาการด้านโบราณคดี	จำนวน	๕	คน
๖) กลุ่มผู้สนใจเข้าร่วมสัมมนา/กิจกรรม	จำนวน	๓๐	คน
	รวม	๙๕	รูป/คน

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

สิ่งแวดล้อม หมายถึง พื้นที่หรือสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่ในบริเวณแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ที่มีความเกี่ยวข้องทั้งทางตรงและทางอ้อม และไม่ว่าจะเป็นสิ่งแวดล้อมทางด้านพื้นที่หรือด้านบุคคลก็ตาม

แหล่งโบราณคดี หมายถึง สถานที่ที่ก่อสร้างโดยฝีมือมนุษย์หรือสถานที่ที่พบร่องรอยของกิจกรรมของมนุษย์ในอดีตที่มีคุณค่าในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์

แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดี หมายถึง แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีซึ่งเป็นสถานที่ที่ก่อสร้างโดยฝีมือมนุษย์หรือสถานที่ที่พบร่องรอยของกิจกรรมของมนุษย์ในอดีตที่มีคุณค่าในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ซึ่งเกิดมาจากความศรัทธาในพระพุทธศาสนาไม่ว่าจะเป็นวัด พระพุทธรูป จารึก หรือพระธาตุเจดีย์ เป็นต้น ซึ่งมีอายุอยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๖ ตามการคาดการณ์ของนักประวัติศาสตร์และโบราณคดี

การศึกษาเชิงสำรวจ หมายถึง การรวบรวมข้อมูล ณ ช่วงเวลาหนึ่ง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อบรรยายถึงสภาพการณ์ที่เป็นอยู่ และความสัมพันธ์ของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ในสภาพการณ์ที่เป็นจริง ณ สถานที่จริงและเวลาที่เป็นจริง

การออกแบบ หมายถึง การรู้จักวางแผน เพื่อที่จะได้ลงมือกระทำตามที่ต้องการและการรู้จักเลือกวัสดุวิธีการเพื่อทำตามที่ต้องการนั้น โดยให้สอดคล้องกับลักษณะรูปแบบ และ คุณสมบัติของวัสดุแต่ละชนิดตามความคิดสร้างสรรค์สำหรับการออกแบบอีกความหมายหนึ่งที่ให้ไว้หมายถึงการปรับปรุงรูปแบบผลงานที่มีอยู่แล้วหรือสิ่งต่างที่มีอยู่แล้วให้เหมาะสมให้มีความแปลกความใหม่เพิ่มขึ้น

ผังแหล่งโบราณคดี หมายถึง แบบแปลนผังรายละเอียดของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีทั้งในส่วนของพื้นที่ และโบราณวัตถุโบราณสถานอาคารสถานที่ต่าง ๆ

การอนุรักษ์ หมายถึง การใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วยความฉลาดและใช้อย่างเหมาะสม เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อมนุษย์มากที่สุด โดยหลีกเลี่ยงให้เกิดผลเสียต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด กระบวนการดำเนินการอนุรักษ์อย่างถูกต้องและมีประสิทธิภาพ ต้องครอบคลุมทั้งปัญหาด้านการทำลายสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติจนเกิดความเสื่อมโทรม รวมถึงปัญหาการก่อมลพิษแก่สิ่งแวดล้อมที่จะส่งผลกระทบกลับมาสู่ตัวมนุษย์เองด้วย

การออกแบบ หมายถึง การรู้จักวางแผน เพื่อที่จะได้ลงมือกระทำตามที่ต้องการและการรู้จักเลือกวัสดุวิธีการเพื่อทำตามที่ต้องการนั้น โดยให้สอดคล้องกับลักษณะรูปแบบ และ คุณสมบัติของวัสดุแต่ละชนิดตามความคิดสร้างสรรค์สำหรับการออกแบบอีกความหมายหนึ่งที่ให้ไว้หมายถึงการปรับปรุงรูปแบบผลงานที่มีอยู่แล้วหรือสิ่งต่างที่มีอยู่แล้วให้เหมาะสมให้มีความแปลกความใหม่เพิ่มขึ้น

การจัดวางผัง (Layout) หมายถึง การจัดวางเครื่องจักร วัสดุอุปกรณ์คน สิ่งอำนวยความสะดวกและสนับสนุนการผลิตให้อยู่ในตำแหน่งที่เหมาะสมเพื่อให้การปฏิบัติงานมีประสิทธิภาพมากที่สุด ตรงตามเป้าหมายที่กำหนดไว้

ผังบริเวณ หมายถึง การวางผังบริเวณเป็นศิลปะและวิทยาศาสตร์ เพื่อการจัดใช้สวนตาง ๆ ของที่ดิน นักวางผังบริเวณเป็นผู้กำหนดรายละเอียดในการใช้ที่ดินสวนตาง ๆ โดยการเลือกและวิเคราะห์ที่ดินนั้น แลวทำการวางรูปผังการใชที่ดิน จัดรูปการสัญจรของยานพาหนะและทางคมนาคม วางแนวความคิดดานทัศรูป (Visual form) และการใช้วัสดุ ทำการปรับปรุงรูปทรงของที่ดินเดิม ดวยการออกแบบการปรับระดับ (Grading) จัดทำระบบการระบายน้ำที่ถูกต้อง และท้ายที่สุด นักวางผังบริเวณจะจัดทำรายละเอียดการกอสรางบริเวณที่จำเปนเพื่องานกอสราง

การเรียนรู (Learning) หมายถึง กระบวนการที่บุคคลเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม การพัฒนาความคิดและความสามารถ โดยอาศัยประสบการณและปฏิสัมพันธระหวางผูเรียน กิจกรรม และ สิ่งแวดลอม

การจัดการเรียนรู้ หมายถึง สถานการณ์อย่างหนึ่งที่มีสิ่งต่อไปนี้เกิดขึ้น ได้แก่ ๑.มีความสัมพันธ์และมีปฏิสัมพันธ์เกิดขึ้น ระหว่างผู้สอนกับ ผู้เรียน ผู้เรียนกับผู้เรียน ผู้เรียนกับสิ่งแวดล้อม และผู้สอนกับสิ่งแวดล้อม ๒.ความสัมพันธ์และการมีปฏิสัมพันธ์ก่อให้เกิดการเรียนรู้และประสบการณ์ใหม่ ๓.ผู้เรียนสามารถนำประสบการณ์ใหม่นั้นไปใช้ได้

การฝึกอบรม (Training) หมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอย่างมีระบบ เพื่อให้บุคคลได้เกิดความรู้ ความเข้าใจ ในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง กระทั่งเปลี่ยนพฤติกรรมไปตามวัตถุประสงค์ที่กำหนด ตลอดจนพัฒนาความสามารถจนเกิดทักษะและความชำนาญ

มัคคุเทศก์ หมายถึง ผู้ชี้นำ ผู้ชี้ทาง ทำหน้าที่นำเที่ยวแก่นักท่องเที่ยวทั้งในประเทศและต่างประเทศ มีหน้าที่เป็นผู้นำนักท่องเที่ยวชมสถานที่ท่องเที่ยวต่าง ๆ ให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยวเกี่ยวกับสถานที่หรือบุคคลใด โดยได้รับค่าตอบแทน รวมถึงเป็นผู้อำนวยความสะดวกในด้านต่าง ๆ เช่น การเดินทาง ที่พัก อาหาร และเครื่องดื่ม การซื้อของที่ระลึก ตลอดจนความปลอดภัยทั้งร่างกายและทรัพย์สินของนักท่องเที่ยว ซึ่งในภาษาอังกฤษที่ใช้กันจนติดปาก คือ ไกด์ ภาษาอังกฤษว่า Guide, Tourist Guide, Tour leader หรือ Courier

มัคคุเทศก์น้อย หมายถึง มัคคุเทศก์ที่เป็นเด็ก หรือผู้ที่ยังเป็นยุวชนที่อยู่ในวัยเรียนที่มีความรู้ความสามารถในการอธิบายเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในชุมชนของตนเองได้

กิจกรรมการเรียนรู้ หมายถึง การปฏิบัติต่าง ๆ ของผู้เรียนที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้อย่างมีประสิทธิภาพ ตามเป้าหมายวัตถุประสงค์ผลการเรียนรู้หรือมาตรฐานตัวชี้วัด ที่กำหนดไว้ในหลักสูตรสถานศึกษา

การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ หมายถึง วิธีการ/กิจกรรมที่ผู้เกี่ยวข้อง นำมาใช้เพื่อให้ผู้เรียน/ผู้เข้าอบรมเกิดการเรียนรู้

๑.๖ กรอบแนวคิดการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” คณะผู้วิจัยได้นำมาสร้างกรอบแนวคิดในการวิจัยเพื่อศึกษาองค์ความรู้เรื่องการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี โดยการกำหนดแบบสัมภาษณ์และปฏิบัติการในพื้นที่เป้าหมายเพื่อนำมาวิเคราะห์และสรุปผลการวิจัย ดังนี้

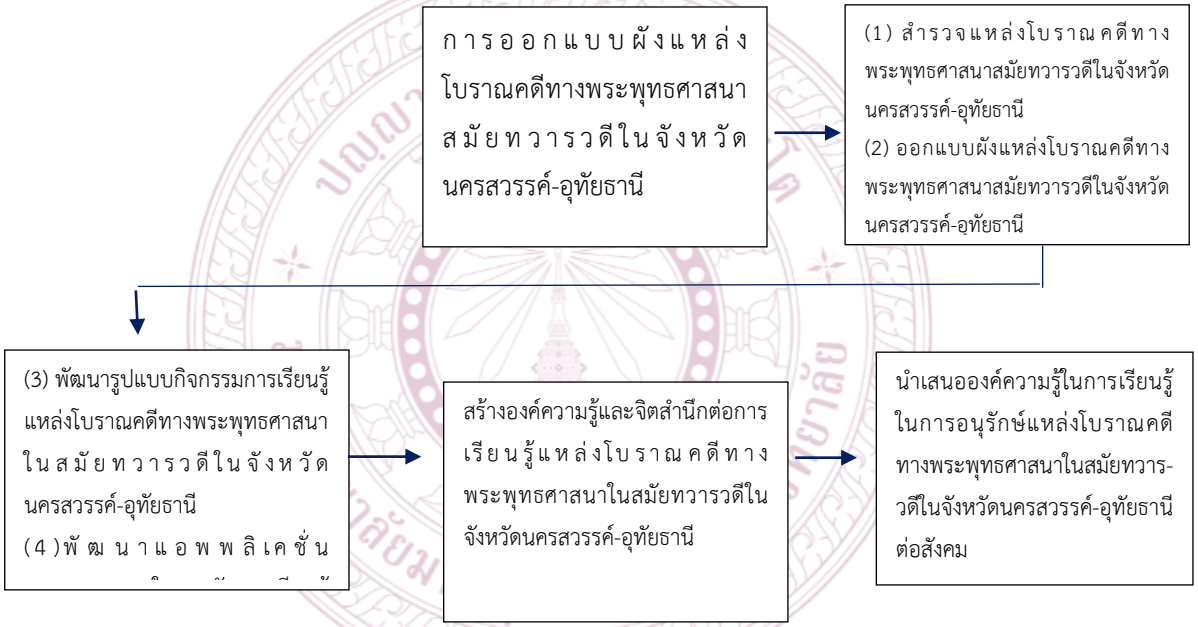

แผนภาพที่ ๑.๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๑.๗ ประโยชน์ที่ได้รับ

๑.๗.๑ ได้ความจริงในเรื่องแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๑.๗.๒ ได้การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๑.๗.๓ได้รูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๑.๗.๔ ได้แอพพลิเคชั่น (Application) ในการจัดการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพและเชิงปฏิบัติการ มีวัตถุประสงค์เพื่อ (๑) เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องแหล่งโบราณคดีชุมชน (๒) เพื่อศึกษาเชิงสำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี (๓) เพื่อศึกษาคุณค่าของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีโดยคณะผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

๒.๑ แนวคิดและทฤษฎีเรื่องสิ่งแวดล้อม

๒.๒ แนวคิดและทฤษฎีเรื่องแหล่งโบราณคดี

๒.๓ แนวคิดและทฤษฎีเรื่องโบราณสถาน

๒.๔ แนวคิดและทฤษฎีเรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชน

๒.๕ แนวคิดและทฤษฎีเรื่องแอพพลิเคชั่น

๒.๖ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๑ แนวคิดเรื่องสิ่งแวดล้อม

๒.๑.๑ ความหมายของสิ่งแวดล้อม

คำว่าสิ่งแวดล้อม มาจากรากศัพท์เคมีภาษาฝรั่งเศสที่ว่า Environ ซึ่งแปลว่า Around รอบ ๆ Environment จึงหมายถึง Totality of man’s surroundings คือ หมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบตัวมนุษย์ ทั้งที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติและสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม[๑] ทั้งที่เป็น สสารและพลังงานรวมทั้งที่เกิดโดยธรรมชาติ และที่มนุษย์ได้สร้างขึ้นมา[๒]

พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๓๕ ในมาตรา ๔ ได้ให้ความหมายได้ว่า สิ่งต่าง ๆ ที่มีลักษณะทางกายภาพ และชีวภาพที่อยู่รอบตัวมนุษย์ ซึ่งเกิดขึ้นเอง

---

[๑] ราตรี ภารา, **ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร: ทิพย์วิรุทธ์, ๒๕๓๘), หน้า ๙.

[๒] วิรัช วิรัชนิภาวรรณ, **การบริหารและจัดการทรัพยากรธรรมชาติ บทบาทขององคการในทองถิ่น**, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร, ๒๕๓๕), หน้า ๑๔-๑๕.

โดยธรรมชาติและที่มนุษย์ได้สร้างขึ้น ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม มีอิทธิพลเกี่ยวโยงถึงกันเป็นปัจจัยในการเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ผลกระทบจากปัจจัยหนึ่งจะมีส่วนเสริมสร้างหรือทำลายอีกส่วนหนึ่งอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ สิ่งแวดล้อมเป็นวงจรและวัฏจักรที่เกี่ยวข้องกันทั้งระบบ[๓]

สิ่งแวดล้อม หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบตัวมนุษย์ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ทั้งที่เป็นรูปธรรม (จับต้องและมองเห็นได้) และนามธรรม (วัฒนธรรม แบบแผน ประเพณี ความเชื่อ) มีอิทธิพลเกี่ยวโยงถึงกันเป็นปัจจัยในการเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ผลกระทบจากปัจจัยหนึ่งจะมีส่วนเสริมสร้างหรือทำลายอีกส่วนหนึ่งอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ สิ่งแวดล้อมเป็นวงจรและวัฏจักรที่เกี่ยวข้องกันไปทั้งระบบ[๔] สิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวเรา ทั้งที่เกิดเองตามธรรมชาติหรือสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น อาจเป็นสิ่งที่จับต้องหรือมองเห็นได้ด้วยตาเปล่า เช่น ต้นไม้ แม่น้ำ อาคารบ้านเรือนหรือเป็นสิ่งแวดล้อมที่มองไม่เห็นด้วยตาเปล่า ต้องใช้กล้องจุลทรรศน์ส่องดู เช่น เชื้อจุลินทรีย์บางอย่างมองไม่เห็น แต่รับรู้ด้วยประสาทสัมผัส เช่น ความร้อน ความเย็น เสียงดัง กลิ่นเหม็นและสิ่งแวดล้อมยังรวมไปถึงสิ่งที่มองไม่เห็นไม่อาจรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสแต่ทราบได้ เมื่อเกิดผลเสียหายหรือเป็นอันตรายของมนุษย์ขึ้นเท่านั้น เช่น กัมมันตภาพรังสี รังสีอุตราไวโอเลตและพิษของสารต่าง ๆ เป็นต้น[๕]

สิ่งแวดล้อม หมายถึง สรรพสิ่งทั้งหมดทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตปรากฏการต่าง ๆ กฎเกณฑ์ธรรมชาติ การปฏิบัติตามกฎธรรมชาติและผลที่เกิดมาจากการปฏิบัติตามกฎธรรมชาติ[๖]

สิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งที่เกิดตามธรรมชาติและมนุษย์สร้างขึ้นทั้งสิ่งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม สิ่งที่มองเห็นและไม่สามารถเห็นได้ด้วยตา สิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต ตลอดจนสิ่งที่มีทั้งคุณและโทษ หรือสิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งต่าง ๆ รอบตัวเรา เป็นสิ่งซึ่งสามารถสัมผัสด้วยประสาททั้งห้า หรืออาจเป็นทรัพยากรหรือไม่ใช่ทรัพยากรก็ได้ สิ่งแวดล้อมที่เกิดโดยธรรมชาติเรียกว่า สิ่งแวดล้อมธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ สัตว์ป่า น้ำ ดิน อากาศ มนุษย์ หิน แร่ธาตุ และเป็นสิ่งที่มนุษย์ได้สร้างขึ้นมา คือ สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น อาทิ เมือง ถนน สังคม วัฒนธรรม ประเพณีกฎหมาย จารีต กฎระเบียบ สิ่งแวดล้อมเหล่านี้รวมทั้งทรัพยากรธรรมชาติซึ่งหมายถึง “สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติและให้

---

[๓] กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, **ความรู้เรื่องสิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร: กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม, ๒๕๓๙), หน้า ๑๙.

[๔] กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, **ความรู้เรื่องสิ่งแวดล้อม**, หน้า ๒๐.

[๕] ประกาย จิโรจน์กุล, **ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อสุขภาพ**, (กรุงเทพมหานคร: ลดาวัลย์พริ้นติ้ง, ๒๕๓๘), หน้า ๕.

[๖] มัณฑนี ขมจินดา, **มนุษย์กับธรรมชาติ**, **พิมพ์ครั้งที่ ๒**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๒.

ประโยชน์ต่อมนุษย์” และมนุษย์ได้ดัดแปลงทรัพยากรธรรมชาติดั้งเดิมเป็นทรัพยากรสำเร็จรูปตามความต้องการของมนุษย์นั้นเอง[๗]

สิ่งแวดล้อมว่า หมายถึง สภาพที่เป็นอยู่รอบตัวเรา ได้แก่ สิ่งที่มีชีวิต ที่ไม่มีชีวิต และรวมทั้งที่เป็นรูปธรรมคือ สิ่งที่มองเห็นจับต้องได้ และที่เป็นนามธรรมคือ สิ่งที่จับต้องไม่ได้ เช่น ศาสนา ประเพณี วัฒนธรรม[๘]

ดังนั้น สิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ที่มีลักษณะทางกายภาพและชีวภาพที่อยู่รอบตัวมนุษย์ ซึ่งเกิดขึ้นโดยธรรมชาติและสิ่งที่มนุษย์ได้ทำขึ้น และยังรวมถึงสิ่งที่เป็นนามธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมประเพณี วิถีชีวิต ความเชื่อ ศาสนา

๒.๑.๒ ประเภทของสิ่งแวดล้อม

สิ่งแวดล้อมแบ่งออกเป็นลักษณะกว้างๆ ได้ ๒ ส่วนคือ ๑. สิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ (Natural Environment) ได้แก่ ดินภูเขา ป่าไม้ น้ำอากาศ แสงแดด และทรัพยากรทุกประเภท ๒. สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์ สร้างขึ้น (Man-made Environment) ได้แก่ ชุมชนเมือง สิ่งก่อสร้างโบราณสถาน ศิลปกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมเป็นต้น

๒.๑.๓ สมบัติเฉพาะตัวของสิ่งแวดล้อม

เกษม จันทร์แก้ว ได้ให้ความหมายสรุปไว้ดังนี้

สมบัติเฉพาะตัวของสิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งที่มีอยู่ในตัวซึ่งมีศักย์ในการแสดงออกของสิ่งนั้น การฝืนศักย์ของสิ่งแวดล้อมนั้นแล้ว ย่อมก่อให้เกิดปัญหาขึ้นต่อสิ่งนั้นและสิ่งแวดล้อมอื่นในทางลบไม่มากก็น้อย การที่จะทำให้สิ่งแวดล้อมยั่งยืน จำเป็นที่จะต้องเข้าใจสมบัติของสิ่งแวดล้อมนั้น ๆ ทั้งโครงสร้างและบทบาทหน้าที่ดังนี้

(๑) คุณสมบัติแต่ละประเภทของสิ่งแวดล้อมมีเอกลักษณ์หรือคุณลักษณะเฉพาะตัว เช่น ต้นไม้ น้ำ ดิน มนุษย์ สัตว์ วัฒนธรรม ป่ามีกลไกครอบคลุมการเกิดขึ้น ซึ่งอาจเกิดขึ้นเฉพาะแห่งหรือเฉพาะที่ การเปลี่ยนแปลงจะไม่เกิดขึ้นในระดับมหภาคแต่อาจเปลี่ยนในระดับจุลภาค

(๒) สิ่งแวดล้อมนั้นจะไม่อยู่โดดเดี่ยวในธรรมชาติ แต่จะมีสิ่งแวดล้อมอื่นอยู่ด้วยเสมอ เช่น มนุษย์อยู่กับที่อยู่อาศัย ต้นไม้กับดิน ปลากับน้ำ เป็นต้น

---

[๗] เกษม จันทร์แก้ว, **สิ่งแวดล้อมเทคโนโลยีและชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๔.

[๘] สมพงษ์ อรพินท์, **สิ่งแวดล้อมทางเศรษฐกิจ ครอบครัวและสิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บริษัทวิคตอรี่เพาเวอร์พอยท์ จำกัด, ๒๕๒๗), หน้า ๑๒.

(๓) สิ่งแวดล้อมประเภทหนึ่ง มีความต้องการสิ่งแวดล้อมอื่นเสมอ เช่น ปลาต้องการน้ำ ต้นไม้ต้องการน้ำ มนุษย์ต้องการที่อยู่อาศัย ทั้งนี้เป็นจากสิ่งแวดล้อมทุกชนิดต้องการสิ่งอื่นเพื่อการอยู่รอด หรือรักษาสถานภาพของตนเอง หากขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่ง อาจสูญสลายได้

(๔) สิ่งแวดล้อมจะอยู่กันเป็นกลุ่ม เรียกกลุ่มของสรรพสิ่ง (แวดล้อม) นี้ว่าระบบนิเวศ หรือระบบสิ่งแวดล้อม ซึ่งภายในระบบนิเวศนั้นมีองค์ประกอบของสิ่งแวดล้อมหลายชนิดแต่ละชนิดจะมีลักษณะและหน้าที่เฉพาะ โดยจะทำหน้าที่ตามที่ตนมีหน้าที่ในระบบนิเวศนั้น ๆ ซึ่งรวมกันเป็นกลไกสิ่งแวดล้อมกระบวนการต่าง ๆ ในกลุ่มแล้วแสดงออกเป็นพฤติกรรมร่วมกันหรือแสดงออกเป็นการทำงานร่วมกัน

(๕) สิ่งแวดล้อมมีความเกี่ยวพันกันแบบลูกโซ่ เมื่อมีการทำลายสิ่งแวดล้อมหนึ่งแล้วย่อมส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมนั้น ๆ เป็นลูกโซ่เสมอทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น ตัดต้นไม้การทำลายป่า จะส่งผลกระทบต่อการพังทลายของดิน ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ อากาศแปรปรวนเกิดอุทกภัยทำให้สูญเสียชีวิตและทรัพย์สิน

(๖) สิ่งแวดล้อมแต่ละประเภทมีลักษณะทนทานและเปราะบางต่อการถูกกระทำต่างกัน บางชนิดมีความคงทนได้ดี บางชนิดเปราะง่าย เช่น ดินมักถูกชะล้างพังทลายได้ง่าย ทั้งนี้เป็นเพราะการอยู่รวมกันของสิ่งแวดล้อมเป็นกลุ่มระบบนั้น มีกลไกสิ่งแวดล้อมควบคุมให้เกิดกระบวนการภายในกลุ่มและระบบ ที่สำคัญคือแสงอาทิตย์และสิ่งมีชีวิต

(๗) สิ่งแวดล้อมมีการเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลาที่เปลี่ยนไป โดยการเปลี่ยนแปลงนั้นอาจมีการเปลี่ยนแปลงชั่วคราวหรือถาวรก็ได้ กลไกสิ่งแวดล้อม “มีชีวิต” เช่นเดียวกับสิ่งมีชีวิตในธรรมชาติทั่วไป ดังมีกระบวนการเกิดภายในและก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมากขึ้น เช่น เมืองทุกเมืองค่อย ๆ เติบโต การทำลายป่าและหลังจากเกิดไฟป่าจะมีพืชค่อย ๆ ขึ้นมาทดแทน[๙]

๒.๑.๔ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม

สิ่งมีชีวิตไม่ว่าจะอาศัยอยู่ที่ใดก็ตาม จำเป็นต้องมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมนั้น ๆ โดยไม่ปรากฏว่าสิ่งมีชีวิตใด ๆ ในธรรมชาติจะอยู่ได้โดยลำพังตัวเดียว สิ่งมีชีวิตต่างมีความเกี่ยวข้องกันพึ่งพาอาศัยอยู่ร่วมกันมีการแลกเปลี่ยนสิ่งแวดล้อมแก่กันและกัน[๑๐] มนุษย์บนโลก นับว่าเป็นสิ่งมีชีวิตชนิดหนึ่งที่มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างมาก เพราะโลกเป็นที่อยู่อาศัยของสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย เรียกว่า ชีวภาพซึ่งมนุษย์เป็นองค์ประกอบที่สัมพันธ์กับสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ เป็นระบบที่มีความสมดุล[๑๑]

---

[๙] เกษม จันทร์แก้ว, **สิ่งแวดล้อมเทคโนโลยีและชีวิต**, หน้า ๒๑.

[๑๐] สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา, **ชีวิตกับสิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์หนังสือ, ๒๕๔๓), หน้า ๘.

[๑๑] วินัย วีระวัฒนานนท์, **สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา**, **พิมพ์ครั้งที่ ๓**, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียน, ๒๕๔๑), หน้า ๓๑-๓๙.

จากที่กล่าวมาชี้ให้เห็นว่า มนุษย์มีความสัมพันธ์ที่แนบแน่นกับสิ่งแวดล้อมมาช้านานอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ โดยที่มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อมตามระบบนิเวศ อีกทั้งมนุษย์ยังได้อาศัยทรัพยากรธรรมชาติในสิ่งแวดล้อมเป็นปัจจัยพื้นฐานสำหรับดำรงชีวิตด้วย[๑๒] ได้กล่าวให้เห็นชัดเจนอีกว่า มนุษย์จัดได้ว่าเป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ ซึ่งจำเป็นที่จะต้องใช้ธาตุอาหารและพลังงานที่มีอยู่ในระบบนิเวศเช่นเดียวกับสิ่งมีชีวิตชนิดอื่นมนุษย์มิได้จำกัดการใช้ธาตุและพลังงานจากระบบนิเวศเดียวเท่านั้น แต่มนุษย์สามารถที่จะใช้ธาตุอาหารและพลังงานจากระบบนิเวศทุกระบบที่มีอยู่ในโลกทั้งหมดได้ เช่น สามารถนำสัตว์ป่ามาเป็นอาหาร นำน้ำจากใต้ดินมาใช้ดื่ม เป็นต้น นอกจากนี้ มนุษย์ยังได้วิวัฒนาการในการใช้สอยทรัพยากรธรรมชาติทั้งหลายที่ซับซ้อนยิ่งขึ้น และมิได้ใช้ทรัพยากรแต่เพียงเฉพาะความต้องการทางร่างกายตามปกติเท่านั้น แต่มนุษย์จะต้องมีบ้านที่อยู่อาศัย มีเสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่มและเครื่องประดับกาย ใช้น้ำมัน และก๊าซที่มีการสะสมอยู่ในโลกในหลายกิจการ ในปัจจุบันประชากรมนุษย์เพิ่มขึ้นอย่างมากจึงก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศหรือต่อสิ่งแวดล้อมอย่างมากมาย และในที่สุดมนุษย์ก็จะได้รับผลกระทบจากสิ่งแวดล้อมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้เช่นเดียวกัน

๒.๑.๕ ปัญหาสิ่งแวดล้อม

๒.๑.๕.๑ ความหมายของปัญหาสิ่งแวดล้อม

จากการที่มนุษย์กับสิ่งแวดล้อมมีความสัมพันธ์กัน การดำรงชีวิตของมนุษย์มีกิจกรรมต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมไม่เพียงเฉพาะการนำทรัพยากรในสิ่งแวดล้อมมาเพื่ออุปโภคบริโภคตอบสนองความต้องการพื้นฐานของมนุษย์เท่านั้น มนุษย์ยังได้มีการพัฒนาด้านวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและเศรษฐกิจ เพื่อตอบสนองความต้องการด้านอื่น ๆ การที่ความเจริญทางด้านเทคโนโลยีเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมขยายตัวมากขึ้น มนุษย์ขวนขวายหาความสุขสบายมากขึ้น มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติมากยิ่งขึ้น แล้วปัญหาสิ่งแวดล้อมก็เกิดขึ้นตามมา[๑๓] ซึ่งปัญหาความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม กำลังเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นทุกหนทุกแห่งบนโลกนี้ ความรุนแรงของปัญหาแตกต่างกันออกไปตามระดับการพัฒนาความหนาแน่นของชุมชนและอุตสาหกรรม ปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นปัญหาที่จำเป็นต้องให้ความสนใจในการแก้ไขเพราะถ้าปล่อยทิ้งไว้โดยไม่แก้ไขผลที่เกิดขึ้นจะกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ หรือสุขภาพอนามัยของมนุษย์ ชีวิตสัตว์และพืช ส่งผลถึงการใช้ประโยชน์ของมนุษย์ตลอดจนการมีชีวิตอยู่รอดของมนุษย์ในระยะยาว

ปัญหาสิ่งแวดล้อม หมายถึง ปัญหาที่เกิดจากการใช้ทรัพยากรของมนุษย์อย่างไม่ประหยัดและขาดความรับผิดชอบ ก่อให้เกิดปัญหามลภาวะและปัญหาอื่นๆ ซึ่งเป็นสถานการณ์ที่กระทบต่อ

---

[๑๒] วินัย วีระวัฒนานนท์, **สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา**, **พิมพ์ครั้งที่ ๓**, หน้า ๑-๗.

[๑๓] กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, **ความรู้เรื่องสิ่งแวดล้อม**, หน้า ๑๗.

บุคคลจำนวนมาก สถานการณ์ดังกล่าวไม่เป็นที่พึงปรารถนาและมีความรู้สึกว่าควรมีการกระทำบางอย่าง เพื่อแก้ไขปรับปรุงให้ดีขึ้น[๑๔] ในปัจจุบันปัญหาสิ่งแวดล้อม เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าเป็นปัญหา และยังได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางมากขึ้นซึ่งเป็นที่ประจักษ์แล้วว่า สภาวะแวดล้อมที่เสื่อมโทรมหรือเป็นพิษ นอกจากจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางระบบนิเวศแล้ว ยังก่อให้เกิดการรบกวนความสุข เป็นอันตรายต่อสุขภาพอนามัยของประชาชนทั่วไป ในที่สุดก็เกิดอันตรายต่อชีวิตด้วย ปัญหาสิ่งแวดล้อมมีสาเหตุกว้าง ๆ ๓ ประการได้แก่ การเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของประชากร การขยายตัวของเมือง การใช้เทคโนโลยีกับสิ่งแวดล้อมนับวันจะรุนแรงมากขึ้น เช่น ปัญหาขยะและสิ่งปฏิกูล มลพิษทางน้ำ อากาศและเสียง[๑๕]

ปัญหาสิ่งแวดล้อม หมายถึง ปัญหาที่กระทบกระเทือนต่อทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นและในที่สุด ทำให้เกิดผลกระทบกระเทือนต่อคุณภาพชีวิตและให้ตระหนักอยู่เสมอว่าการก่อปัญหา ณ ที่ใดที่หนึ่งจะส่งผลในเกิดปัญหาอื่น ๆ ตามมา หรือทำให้ปัญหาอื่น ๆ ที่มีอยู่แล้วทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น[๑๖]

ปัญหาสิ่งแวดล้อมอาจแบ่งออกได้ ๓ ประการด้วยกัน อันจะส่งผลกระทบมาสู่ชีวิตและความเป็นอยู่ ตลอดจนการพัฒนาสังคมมนุษย์ ดังนี้ คือ

(๑) ปัญหาความเสื่อมโทรมหรือความร่อยหรอของทรัพยากรธรรมชาติ เนื่องจากการดำรงชีวิตของมนุษย์จะต้องอาศัยทรัพยากรธรรมชาติเป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญ เมื่อมนุษย์มีความต้องการทรัพยากรเพิ่มขึ้น จึงต้องมีความต้องการแสวงหาทรัพยากรเหล่านั้นให้ทันกับความต้องการ ตราบใดที่ยังมีมนุษย์ดำรงชีวิตอยู่ความต้องการทรัพยากรก็คงดำเนินต่อไป และเพิ่มการใช้ทรัพยากรขึ้นในส่วนของบุคคลและส่วนรวมปัญหาสิ่งแวดล้อมจึงเกิดขึ้น

(๒) ปัญหามลพิษ เกิดขึ้นจากการมีสิ่งแปลกปลอมเจือปนอยู่ในสิ่งแวดล้อมจนถึงระดับที่อาจก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัยของมนุษย์ เป็นอันตรายต่อทรัพยากรที่มีชีวิตและเป็นปัญหาต่อระบบนิเวศ ปัญหามลพิษที่เกิดขึ้น ได้แก่ มลพิษทางน้ำ มลพิษทางอากาศ มลพิษทางเสียง ปัญหา สารพิษ ปัญหาขยะมูลฝอยและสิ่งปฏิกูล เป็นต้น ซึ่งเกิดจากกิจกรรม และกระบวนการ

---

[๑๔] สมพงษ์ ทองใบ, **ความรู้และความตระหนักของข้าราชการตำรวจชั้นสัญญาบัตรในจังหวัดระยองที่มีต่อปัญหาสิ่งแวดล้อมอันเนื่องมาจากโครงการนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด**, วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒

[๑๕] เกษม จันทร์แก้ว, **สิ่งแวดล้อมเทคโนโลยีและชีวิต**, หน้า ๓๔-๓๘

[๑๖] กนก จันทร์ทอง, **สิ่งแวดล้อมศึกษา: ความรู้เรื่องสิ่งแวดล้อม**, (ปัตตานี: มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, ๒๕๓๙), หน้า ๑๒.

ดำรงชีวิตของมนุษย์ การแสวงหาทรัพยากรในกระบวนการผลิตทั้งในภาคเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม ตลอดจนการพัฒนาทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

(๓) ปัญหาของระบบนิเวศ กิจกรรมของมนุษย์ในการใช้ทรัพยากรและการก่อสร้างก่อให้เกิดสารพิษเกิดความไม่สมดุลขึ้นในระบบนิเวศ ซึ่งไม่ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงใด ๆ เกิดขึ้นกับระบบนิเวศ มนุษย์ก็ยังคงดำรงชีวิตอยู่ ณ โลกมนุษย์แห่งนี้ต่อไปและจะต้องได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นโดยตรง[๑๗]

ดังนั้น ปัญหาสิ่งแวดล้อมอาจให้ความหมายว่า หมายถึง ปัญหาความเสื่อมโทรมของคุณภาพสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติไม่ว่าจะเป็น ดิน น้ำ อากาศ ป่าไม้ สัตว์ พืช ระบบนิเวศน์ธรรมชาติ ต่าง ๆ รวมถึงความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นมาด้วย ซึ่งปัญหาดังกล่าวมีผลกระทบ ต่อคุณภาพชีวิตของมนุษย์

๒.๑.๕.๒ สาเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อม

จากปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นพอสรุปได้ว่า สาเหตุหลักของปัญหาสิ่งแวดล้อมเกิดจากปัญหา ๒ อย่างคือ[๑๘]

(๑) การเพิ่มขึ้นของประชากร (Population Growth) การเพิ่มของประชากรโลกเป็นสาเหตุหนึ่งของปัญหาสิ่งแวดล้อม ในสถานการณ์ปัจจุบันการเพิ่มของประชากรในลักษณะอัตราทวีคูณ (Exponential Growth) ส่งผลให้จำนวนผู้บริโภคและความต้องการบริโภคทรัพยากรอันเป็นปัจจัย ๔ เพิ่มมากขึ้นไม่ว่าจะเป็นอาหาร ที่อยู่อาศัย พลังงาน ในขณะที่ทรัพยากรธรรมชาติมีจำกัด ทรัพยากรบางชนิดต้องใช้เวลานานในการฟื้นตัวและทดแทนใหม่ ทำให้เกิดภาวะทรัพยากรร่อยหรอหรือเสื่อมโทรมอันส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและกลายเป็นต้นเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อม

(๒) การขยายตัวทางเศรษฐกิจและความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยี (Economic Growth & Technological Progress) มนุษย์ต้องการปัจจัยพื้นฐานเพื่อการมีชีวิตอยู่อย่างกินดีอยู่ดี การพัฒนาเศรษฐกิจในระดับมาตรฐานชีวิตให้สูงขึ้น แต่ความต้องการบริโภคไม่มีขีดจำกัดนี้เกินกว่าความจำเป็นขั้นพื้นฐานของชีวิต ทำให้ความต้องการในการใช้พลังงานมากขึ้น และการใช้ทรัพยากรเพื่อเป็นฐานในการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยมีเทคโนโลยีเป็นเครื่องมือในการช่วยส่งเสริมกระบวนการนำทรัพยากรมาใช้ได้ง่ายขึ้นและมากขึ้น นักวิชาการสิ่งแวดล้อมส่วนใหญ่มักจะมีความเห็นตรงกันในคำ

---

[๑๗] วินัย วีระวัฒนานน์, **วิกฤตสิ่งแวดล้อมทางตันแห่งการพัฒนา**, (กรุงเทพมหานคร: เคล็ดไทย, ๒๕๓๓), หน้า ๒–๔.

[๑๘] กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, **ความรู้เรื่องสิ่งแวดล้อม**, หน้า ๑๘–๑๙.

กล่าวที่ว่า มนุษย์เป็นตัวการสำคัญที่สุดในการทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยมีเทคโนโลยีเป็นตัวเร่ง[๑๙]

๒.๑.๖ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

วินัย วีระวัฒนานนท์[๒๐] ได้อธิบายถึงการให้ความหมายของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมไว้ว่า “การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ อาจนำไปใช้ได้ในความหมายที่เหมือนกัน กล่าวคือ ทรัพยากรธรรมชาติล้วนเป็นองค์ประกอบของสิ่งแวดล้อมที่จะต้องมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอันจะทำให้สิ่งแวดล้อมหรือระบบนิเวศเกิดความสมดุล แต่การร่อยหรอของทรัพยากรอย่างรวดเร็ว รวมทั้งกระบวนการผลิต การแปรรูป และการใช้ทรัพยากรที่เพิ่มขึ้นได้ก่อให้เกิดสารพิษในสิ่งแวดล้อม ทำให้สิ่งแวดล้อมขาดความสมดุล การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติจึงมีความหมายเช่นเดียวกัน” ได้ให้ความหมายของการอนุรักษ์ไว้ว่า การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม หมายถึง การรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างชาญฉลาดโดยใช้อย่างประหยัดให้เกิดประโยชน์สูงสุด ใช้ได้อย่างยาวนานที่สุด เป็นประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุด การอนุรักษ์ไม่ใช่การห้ามใช้ทรัพยากร แต่เป็นการใช้ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมให้ถูกต้องตามความจำเป็นของการดำรงชีวิตและได้กล่าวเพิ่มเติมว่า การอนุรักษ์อย่างเดียวไม่เพียงพอต้องมีการพัฒนาด้วย จึงให้ความหมายของการพัฒนาสิ่งแวดล้อมไว้ว่า การพัฒนาสิ่งแวดล้อมเป็นกระบวนการดูแลรักษาและปรับปรุงพื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ระบบนิเวศ ให้อุดมสมบูรณ์และอยู่ในสภาวะสมดุลปลอดจากมลพิษ เพื่อให้มนุษย์ได้ใช้เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคมเศรษฐกิจให้มั่นคง การพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจึงควบคู่กับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมเพื่อคุณภาพชีวิตของมนุษย์ทั้งมวล ซึ่งเรียกว่าการพัฒนาเพื่อความยั่งยืน(Sustainable Development)[๒๑]

โอเวน (Owen. ๑๙๘๕) กล่าวถึงการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมว่าคือ การนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดและได้สรุปหลักปฏิบัติบางประการของนักอนุรักษ์ยุคใหม่ไว้ดังนี้

(๑) การรักษา

(๒) การบูรณะฟื้นฟู

(๓) พัฒนาคุณภาพหรือคุณประโยชน์ให้สูงขึ้น

(๔) การใช้ทดแทนกัน

(๕) การใช้ให้คุ้มค่าที่สุด

---

[๑๙] วินัย วีระวัฒนานน์, **วิกฤตสิ่งแวดล้อมทางตันแห่งการพัฒนา**, หน้า ๒.

[๒๐] วินัย วีระวัฒนานน์, **สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา**, **พิมพ์ครั้งที่ ๓**, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันพัฒนาการสาธารณสุข อาเซียน, ๒๕๔๑), หน้า ๑๖๑-๑๖๒

[๒๑] วินัย วีระวัฒนานน์, **สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา**, **พิมพ์ครั้งที่ ๓**, หน้า ๒๑.

(๖) การนำมาใช้ใหม่ หรือ นำมาทำใช้ใหม่

(๗) การใช้วิธีประสมประสาน[๒๒]

เกษม จันทร์แก้ว สรุปความหมายของคำว่า “การอนุรักษ์” ไว้ว่าเป็นการใช้ตามความต้องการและประหยัดไว้เพื่อใช้ในอนาคต ซึ่งตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า “Using for Immediate Needs and Saving for Future Use” พร้อมกันนี้ได้เสนอหลักการเพิ่มเติมว่า “การที่จะให้บรรลุเป้าหมายในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้มีใช้ตลอดไป ในหลักการทางอนุรักษ์วิทยามีข้อเสนอแนะไว้ ๓ ประเด็นใหญ่ ๆ คือ

(๑) ต้องใช้อย่างฉลาด กล่าวคือ ในการที่จะใช้ทรัพยากรแต่ละอย่างนั้นต้องพิจารณาอย่างรอบคอบถึงผลได้ผลเสีย ความขาดแคลนหรือความหายากในอนาคตอีกทั้งต้องพิจารณาถึงหลักการทางเศรษฐศาสตร์อย่างถี่ถ้วนด้วย

(๒) ประหยัด คือ เก็บ รักษาหรือสงวนของที่หายาก หมายความว่า ทรัพยากรใดที่มีน้อยหรือหายาก ควรอย่างยิ่งที่จะเก็บรักษาเอาไว้มิให้สูญไป บางครั้งถ้ามีของบางชนิดที่พอจะใช้ได้ก็ต้องใช้อย่างประหยัดอย่าฟุ่มเฟือย

(๓) หาวิธีการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมที่ไม่ดีหรือที่เสื่อมโทรมให้ดีขึ้น (ซ่อมแซม ปรับปรุง) กล่าวคือ การพัฒนานั่นเอง โดยที่ทรัพยากรใดก็ตามที่มีสภาพล่อแหลมต่อการสูญเปล่าหรือจะหมดไป ถ้าดำเนินการไม่ถูกต้องตามหลักวิชาการ สมควรอย่างยิ่งที่จะหาทางปรับปรุงให้อยู่ในลักษณะที่ดีขึ้น และเกษม จันทร์แก้ว[๒๓] ยังได้กล่าวเพิ่มเติมอีกว่า การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมให้เกิดผลนี้ควรมีแนวคิดทั้ง ๖ ประการ ต่อไปนี้

(๓.๑) ในการที่จะใช้ทรัพยากรธรรมชาติในสิ่งแวดล้อมแต่ละแห่งนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีความรู้ในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติที่จะให้ต่อมนุษย์ทุกมุม กล่าวคือ ต้องมีความรู้เกี่ยวกับการรักษาทรัพยากรธรรมชาติที่จะมีผลต่อสิ่งแวดล้อม จะให้ประโยชน์และโทษต่อมนุษย์ซึ่งอยู่ในแต่ละสิ่งแวดล้อมนั้น ๆ อย่างน้อยต้องคำนึงถึงการสูญเปล่าอันอาจจะเกิดจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติได้

(๓.๒) รักษาทรัพยากรธรรมชาติที่จำเป็นและหายากด้วยความระมัดระวัง พร้อมทั้งประโยชน์และการทำให้อยู่ในสภาพที่เพิ่มพูนทั้งด้านกายภาพและเศรษฐกิจเท่าที่จะทำได้ รวมทั้ง

---

[๒๒] Owen, S. Oliver. **Natural Resource Conservation. 4th ed.** (New York: Macmillan, 1985) p. 11.

[๒๓] เกษม จันทร์แก้ว, **วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร: อักษรสยามการพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๑๐๐.

จะต้องตระหนักเสมอว่าการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มากเกินไป ไม่เป็นการปลอดภัยต่อสภาวะแวดล้อม

(๓.๓) ต้องรักษาทรัพยากรธรรมชาติที่ทดแทนได้นั้นโดยให้มีอัตราผลิตเพิ่มพูนเท่ากับอัตราการใช้หรืออัตราเกิดเท่ากับอัตราตายเป็นอย่างน้อย

(๓.๔) ประชากร เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดภาวะแวดล้อมที่เปลี่ยนไปจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องประมาณอัตราเกิดและการเปลี่ยนแปลงของพลเมืองตลอดเวลา โดยพิจารณาจากความต้องการในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเป็นสำคัญ

(๓.๕) หาทางปรับปรุงวิธีการใหม่ ๆ ในการที่จะผลิตและการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ อีกทั้งพยายามค้นคว้าสิ่งใหม่ ๆ เพื่อให้ประชากรได้มีใช้อย่างพอเพียง

(๓.๖) ให้การศึกษาแก่ประชาชนให้เข้าใจถึงความสำคัญในการรักษาความสมดุลตามธรรมชาติ ซึ่งจะมีผลต่อการทำให้สิ่งแวดล้อมอยู่ในสภาพที่ดี การให้การศึกษาอาจเป็นทั้งในและนอกโรงเรียน ทั้งนี้และทั้งนั้นต้องอยู่ในสภาวะที่เหมาะสมในการให้การศึกษาแก่บุคคล เฉพาะถิ่นวัยและคุณวุฒิ เพื่อให้ประชาชนเข้าใจในหลักการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพ ผลการให้การศึกษานี้ จะเป็นหนทางนำไปสู่ความหวังในอนาคตว่าสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์อาศัยอยู่จะสวยสดและน่าอยู่ในอนาคตต่อไป[๒๔]

๒.๑.๗ การประยุกต์ใช้

สำหรับการนำหลักหรือแนวคิดเรื่องสิ่งแวดล้อมมาประยุกต์ใช้ในการเป็นกรอบในการพัฒนาเมืองนครสวรรค์-อุทัยธานี โดยเฉพาะประเด็นเรื่องสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี เนื่องมาจากว่าจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ได้มีการกำหนดแผนยุทธศาสตร์ในการพัฒนาในเรื่องของสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติเอาไว้ในแผนหลักของการดำเนินการพัฒนาจังหวัดให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เนื่องจากว่าจังหวัดนครสวรรค์ เป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่ในตอนบนของภาคกลาง หรือบางหน่วยงานจัดให้อยู่ในตอนล่างของภาคเหนือ ได้รับสมญานามว่าเป็น “ประตูสู่ภาคเหนือ” จังหวัดนครสวรรค์อยู่ในดินแดนของลุ่มน้ำ เป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำสายหลักของภาคกลาง นั่นคือ แม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเกิดจากการไหลบรรจบของแม่น้ำสองสายจากภาคเหนือ ได้แก่ แม่น้ำปิง และแม่น้ำน่าน ส่วนจังหวัดอุทัยธานี (เดิมสะกดว่า อุไทยธานี) เป็นจังหวัดในภาคกลางของประเทศไทย หรือบางหน่วยงานจัดให้อยู่ในตอนล่างของภาคเหนือ ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้ทั้งสองจังหวัดนับว่ามีความหลากหลายทางประเพณีวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์และศาสนา รวมถึงแหล่งท่องเที่ยว

---

[๒๔] กรมศิลปากร, **ร่างมาตรฐานและแนวปฏิบัติของกรมศิลปากรในการดำเนินการโบราณสถานโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์**, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๓๕), หน้า ๓๙.

ต่าง ๆ ทั้งด้านโบราณคดีเป็นจังหวัดที่มีการขยายตัว ทางเศรษฐกิจและชุมชนเมืองสูง โดยจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีมีข้อมูลทางด้านการพัฒนาท่องเที่ยวที่สำคัญและน่าสนใจดังนี้

๑. หน่วยงานบริหารจัดการด้านการท่องเที่ยว ทั้งภาครัฐและเอกชน มีดังนี้

๑.๑ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) สำนักงานนครสวรรค์ มีภารกิจเกี่ยวกับการเป็นศูนย์กลางการบริหารของกระทรวงในการพัฒนายุทธศาสตร์ แปลงนโยบายของกระทรวงเป็นแผนปฏิบัติการจัดสรรทรัพยากรและบริหารราชการประจำทั่วไปของกระทรวง ให้บรรลุเป้าหมายและเกิดผลสัมฤทธิ์ตามภารกิจเช่นเดียวกับจังหวัดอุทัยธานี

๑.๒ จังหวัดนครสวรรค์ เป็นศูนย์ปฏิบัติการของเขตพัฒนาการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม วิถีชีวิตท้องถิ่น และด้านธรรมชาติ มีโครงการเที่ยวเมืองสี่แคว แลเมืองสระหลวง โดยความร่วมมือทุกหน่วยงานทั้งภาคราชการ เอกชน และชุมชน ส่วนจังหวัดอุทัยธานีการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ได้เปิดตัวหนังสือนำเที่ยว อุทัยฯ ในอภิรมย์ รวบรวมสถานที่ท่องเที่ยว ของกิน ของใช้ โดยมีภารกิจส่งเสริมการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน พัฒนาบูรณะและฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยว ยกระดับและรักษามาตรฐานบริการ ผลักดันความร่วมมือของหน่วยงานต่าง ๆ ส่งเสริมสนับสนุนตลาดนักท่องเที่ยว ส่งเสริมกิจกรรมและรูปแบบ และพัฒนาด้านการตลาดและประชาสัมพันธ์ซึ่งเป็นไปในทิศทางเดียวกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑๒

๑.๓ สำนักงานทะเบียนธุรกิจนำเที่ยวและมัคคุเทศก์สาขาภาคเหนือเขต ๓ รับผิดชอบดูแล ๘ จังหวัด ประกอบด้วย พิษณุโลก พิจิตร **นครสวรรค์** กำแพงเพชร ตาก สุโขทัย อุตรดิตถ์ และเพชรบูรณ์ ส่วน**จังหวัดอุทัยธานี**สังกัดสาขาภาคกลาง เขต ๒ ร่วมกับอีก ๖ จังหวัดประกอบด้วย พระนครศรีอยุธยา อ่างทอง สิงห์บุรี ลพบุรี สระบุรี และชัยนาท โดยให้สำนักงานทะเบียนธุรกิจนำเที่ยวและมัคคุเทศก์สาขาแต่ละแห่ง มีหน้าที่และความรับผิดชอบการดำเนินงานต่าง ๆ

๑.๔ สำนักงานการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สาขาภาคเหนือเขต ๓ นครสวรรค์ และสาขาภาคกลางเขต ๒ จังหวัดอุทัยธานี มีภารกิจส่งเสริมการท่องเที่ยวและอุตสาหกรรมท่องเที่ยว ตลอดจนการประกอบอาชีพของคนไทยในอุตสาหกรรมท่องเที่ยว เผยแพร่ประเทศไทยในด้านความงามของธรรมชาติ โบราณสถาน โบราณวัตถุ ประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรมการกีฬาและวิวัฒนาการของเทคโนโลยี ตลอดจนกิจการอย่างอื่นอันจะเป็นการชักจูงให้มีการเดินทางท่องเที่ยวอำนวยความสะดวกและความปลอดภัยแก่นักท่องเที่ยว ส่งเสริมความเข้าใจอันดีและความเป็นมิตรไมตรีระหว่างประชาชนและระหว่างประเทศโดยอาศัยการท่องเที่ยว ริเริ่มให้มีการพัฒนาการท่องเที่ยว และเพื่อพัฒนาปัจจัยพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกให้แก่นักท่องเที่ยว

๑.๕ สมาคมส่งเสริมธุรกิจการท่องเที่ยวจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ภารกิจส่งเสริมการประกอบธุรกิจที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยว หน่วยงานราชการและสถาบันเอกชน สร้างความร่วมมือและ

ความสัมพันธ์อันดีระหว่าง ผู้ประกอบธุรกิจเกี่ยวกับการท่องเที่ยว หน่วยงานราชการและองค์กรเอกชน ยกระดับการประกอบธุรกิจท่องเที่ยวของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีให้มีมาตรฐาน ส่งเสริมและสนับสนุนการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม แหล่งท่องเที่ยวศิลปวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณี อันดีงามของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี อำนวยความสะดวกและหามาตรการในการรักษาความปลอดภัยแก่นักท่องเที่ยวเป็นศูนย์รวมของผู้ประกอบธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวของผู้ประกอบการที่มีความสนใจในการท่องเที่ยว

๑.๖ สภาอุตสาหกรรมท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี มีภารกิจสร้างการมีส่วนร่วม ของภาคเอกชนในกลไกด้านการตลาด และด้านการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวของภาครัฐ สะท้อนปัญหาในอุตสาหกรรมท่องเที่ยวจากภาคเอกชนในระดับท้องถิ่น ระดับจังหวัด และระดับภูมิภาค สู่การแก้ปัญหาด้านการท่องเที่ยวบนพื้นฐานความยั่งยืนในระดับประเทศ ส่งเสริมความร่วมมือด้านการลงทุน การแลกเปลี่ยนเครือข่ายด้านการตลาด และการพัฒนาระหว่างองค์กรในอุตสาหกรรมท่องเที่ยวทั้งในและต่างประเทศ เพื่อมุ่งสู่การท่องเที่ยวเชิงคุณภาพ

๑.๗ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี มีภารกิจสนับสนุน ส่งเสริมการพัฒนาองค์ความรู้ด้านศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น ข้อมูลด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ประเพณี และ การท่องเที่ยวเชิงโบราณสถาน โบราณวัตถุ ฯลฯ

๑.๘ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี มีภารกิจสนับสนุนข้อมูลด้านพุทธศาสนา

๑.๙ ในจังหวัดนครสวรรค์มีมหาวิทยาลัยมหิดล วิทยาเขตนครสวรรค์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช และมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครสวรรค์ ส่วนจังหวัดอุทัยธานีมีมหาวิทยาลัยรามคำแหง และวิทยาลัยชุมชนอุทัยธานีเป็นสถาบันการศึกษาที่มีบุคลากรที่มีคุณภาพและมีศักยภาพสามารถสนับสนุนการพัฒนาการท่องเที่ยวจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีและภูมิภาคได้

จากข้อมูลดังกล่าวเราสามารถที่จะนำแนวคิดเรื่องสิ่งแวดล้อมมาประยุกต์ใช้ในงานวิจัยเรื่องนี้ได้ในหลาย ๆ มิติ

๒.๒ แนวคิดเรื่องแหล่งโบราณคดี

๒.๒.๑ ความหมายของแหล่งโบราณคดี (Archaeological Site)

สำหรับคำว่า แหล่งโบราณคดี หมายถึงสถานที่ที่เคยมีคนในอดีตเข้าไปใช้ประโยชน์ในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ในการดำรงชีวิตหรือกิจกรรมทางวัฒนธรรม ทั้งที่เป็นถาวรหรือเป็นครั้งคราว อาจจะมีสิ่งก่อสร้างหรือไม่มีก็ได้เช่นพื้นที่เพาะปลูกคอกสัตว์เหมืองแร่โบราณ แหล่งผลิตเครื่องมือหิน

แหล่งถลุงโลหะบ่อเกลือเต้าต้มเกลือสุสาน โรงงานผลิตเครื่องถ้วยชามหม้อไห เป็นต้น แหล่งโบราณคดีบางประเภทอาจจะจมอยู่ใต้น้ำ เช่น เรือสำเภาโบราณเรือรบโบราณหรือแหล่งโบราณคดีที่เคยอยู่บนบกแต่ต่อมาน้ำท่วมจมอยู่ใต้น้ำเรียกว่า แหล่งโบราณคดีใต้น้ำซึ่งมีอยู่ในทะเลแม่น้ำลำคลองหนองบึงทะเลสาบธรรมชาติ และที่เกิดจากการสร้างเขื่อนอ่างเก็บน้ำ[๒๕]

แหล่งโบราณคดี หมายถึง อาคารสถานที่ทางประวัติศาสตร์อนุสาวรีย์ย่านประวัติศาสตร์เมืองประวัติศาสตร์ และแหล่งทรัพยากรวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่มีอายุยืนยาวประกอบด้วยคุณค่าความสำคัญทางประวัติศาสตร์ และศิลปะจัดเป็นโบราณสถานอันควรแก่การนำมาพิจารณา เพื่อการอนุรักษ์และนำมาใช้ประโยชน์ให้ร่วมสมัยในสังคมปัจจุบัน

นอกจากนั้นแหล่งโบราณคดี หมายถึง บริเวณหรือแหล่งที่พบหลักฐานผลงานการกระทำของมนุษย์หรือมนุษย์ร่วมกับธรรมชาติรวมทั้งที่อยู่ใต้ดินและใต้น้ำ อันมีคุณค่าในด้านประวัติศาสตร์โบราณคดีศิลปะชาติพันธุ์วิทยาหรือมานุษยวิทยา รวมถึงซากของสิ่งก่อสร้างที่ข้อมูลยังไม่ปรากฏชัดเจน เนื่องจากยังมิได้มีการขุดค้นขุดแต่งหรือถูกทำลายไปและผลงานทางประติมากรรมจิตรกรรมจารึกบนแผ่นหินธรรมชาติติดที่หรือถ้ำที่อยู่อาศัยเป็นองค์ประกอบที่มีลักษณะทางโบราณคดีจำแนกเป็น (๑) แหล่งโบราณคดีที่ขุดค้นแล้ว (๒) แหล่งโบราณคดีที่ยังไม่ได้ขุดค้น (๓) แหล่งศิลปะถ้ำ

๒.๒.๒ ที่มาของแหล่งโบราณคดี

สำหรับแหล่งโบราณคดีที่พบในสังคมมนุษย์เรานั้น เกิดมาจากการสร้างสรรค์วัฒนธรรมการเป็นอยู่ของมนุษย์มาตั้งแต่ครั้งบรรพกาล โดยเราถือว่ามนุษย์ เป็นทั้ง “ชีวิต” และ “บุคคล” มนุษย์จึงเป็นผลผลิตของทั้งธรรมชาติและวัฒนธรรม มนุษย์ทุกรูปทุกนามจึงเป็นผลมาจากการสืบทอดสองทาง คือ ทางธรรมชาติ ซึ่งเป็นทางในกาย อันหมายเอาการสืบทอดทางชีววิทยาที่อาศัยยีนและโครโมโซม กับทางวัฒนธรรมซึ่งเป็นทางนอกกาย ที่หมายเอาการสืบทอดทางวิถีชีวิตโดยการอบรมเลี้ยงดูและ การติดต่อสื่อสาร กล่าวคือมนุษย์มีสองลักษณะ ได้แก่ มนุษย์ในฐานะสัตว์โลก และมนุษย์ในฐานะเป็นผู้มีวัฒนธรรม[๒๖] หรือมนุษย์ เป็นภาวะอย่างหนึ่ง ที่ประกอบด้วยรูปกับนามโดยเรียกรวมเป็นภาษาทั่วไปว่า “คน” หรือสัตว์โลกที่มีชีวิตชนิดหนึ่งโดยมีความแตกต่างจากสัตว์โลกชนิดอื่นในเรื่องความคิด ความมีสติปัญญา รู้จักพิจารณาไตร่ตรอง ด้านหลักแห่งเหตุผล ความมีสติสัมปชัญญะ มีจิตสานึกรับผิดชอบชั่วดี ซึ่งกล่าวโดยส่วนรวมก็คือ มีวัฒนธรรมแตกต่างจากสัตว์โลก

---

[๒๕]เกษม จันทร์แก้ว, **วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม**, หน้า ๑๐๕.

[๒๖] จารุณี วงศ์ละคร, **ปรัชญาวัฒนธรรมและวัฒนธรรมไทย**, (เชียงใหม่: ภาควิชาปรัชญาและศาสนาคณะมนุษย์ศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๕), หน้า ๒., เบรนด์ อาร์.เนลสัน, **ความคิดทางการเมืองตะวันตก** แปลโดย สมนึก ชูวิเชียร, (กรุงเทพมหานคร: เอ็มแอลครีเอชั่น, ๒๕๔๘), หน้า ๕๕–๖๐.

ชนิดอื่น ๆ นั่นเอง เพราะฉะนั้นมนุษย์ตามรูปศัพท์ จึงแปลว่า ผู้มีจิตใจสูงมีคุณธรรม[๒๗] และความมีวัฒนธรรมของมนุษย์นี่เองที่ได้มีผลต่อการสร้างสรรค์พัฒนาสังคมของมนุษย์ขึ้นมาให้มีศักยภาพที่เหนือไปกว่าสัตว์ประเภทอื่นทั้งนี้เนื่องจากสิ่งมีชีวิตทั้งหลายวิวัฒนาการมาจากจุดเริ่มต้นเดียวกัน แต่ทั้งนี้ก็มีลักษณะที่แตกต่างกัน หรืออาจกล่าวได้ว่ามนุษย์มีลักษณะพิเศษหลายประการที่สัตว์ต่างๆ ไม่มี ดังที่ ณรงค์ เส็งประชา ได้กล่าวถึงลักษณะสำคัญของมนุษย์ไว้สรุปได้ ดังนี้

(๑) ลักษณะของมนุษย์และสัตว์มีอยู่ร่วมกันและเป็นที่ยอมรับกันนั้น มีดังนี้

(๑.๑) สิ่งมีชีวิตทุกชนิดต้องการอาหาร น้ำ และอากาศ

(๑.๒) สิ่งมีชีวิตทุกชนิดต้องการมีความสัมพันธ์ใกล้ชิด และต้องพึ่งพาอาศัยสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและชีวภาพ

(๑.๓) สิ่งมีชีวิตทุกชนิดมีความสามารถในการสืบพันธุ์

(๑.๔) ถ้าสิ่งมีชีวิตขยายแพร่พันธุ์ไปเรื่อยๆ โดยไม่มีอะไรยับยั้ง ถึงจุดหนึ่งอาหารที่ใช้เลี้ยงชีวิตจะขาดแคลนลง

(๑.๕) เมื่ออาหารขาดแคลน สิ่งมีชีวิตทั้งหลายย่อมมีการต่อสู้แข่งขันเพื่อแย่งอาหาร

(๑.๖) สิ่งมีชีวิตแต่ละชนิดเมื่อสืบพันธุ์มีลูกหลานจะมีลักษณะเหมือนพ่อแม่แต่บางครั้งจะมีกระบวนการผ่าเหล่า (Mutation) เนื่องจากการผสมพันธุ์ของยีน อาจจะทำให้ลูกหลานมีลักษณะแตกต่างกันออกไปยิ่งมีประชากรมากก็ยิ่งมีโอกาสเกิดความแตกต่างกันได้มากขึ้น

(๑.๗) การที่สิ่งมีชีวิตจำเป็นต้องแข่งขันแย่งอาหารกันย่อมทำให้เกิดกระบวนการคัดเลือกของธรรมชาติ สัตว์ที่ได้เปรียบคือสัตว์ที่ขยายพันธุ์ได้สูงมีกำลังกายแข็งแรงฉลาดและมีความอดทน สามารถปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมได้ดี

(๑.๘) เมื่อมีการคัดเลือกของธรรมชาติจึงทำให้มีการวิวัฒนาการ ของอวัยวะต่างๆ และวิวัฒนาการของพฤติกรรมตามมา สัตว์ชนิดใดที่สามารถมีวิวัฒนาการของอวัยวะในทางที่ได้เปรียบจะก่อให้เกิดประโยชน์มากกว่า ก็อยู่รอดได้มากกว่า

(๒) ลักษณะของมนุษย์ต่างจากสัตว์ มีดังนี้

(๒.๑) มีความสามารถในการเรียนรู้ได้อย่างมากมายผิดจากสัตว์ประเภทอื่นๆ ลักษณะนี้ทำให้มนุษย์สามารถพัฒนาการปรับตัวต่อสิ่งแวดล้อมได้ดี สำหรับการเรียนรู้ของมนุษย์นั้นอาศัยระบบสัญลักษณ์

---

[๒๗] จำนง อดิวัฒนสินธิ์, **สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๐

(๒.๒) มีสมองที่ใหญ่ และ มีคุณภาพทำให้มีสติปัญญาในการประดิษฐ์คิดค้นสิ่งต่างๆ เพื่อประโยชน์ในการดำรงชีวิต สามารถบันทึกเรื่องราวต่างๆ ไว้ได้มากมาย

(๒.๓) สามารถเดินได้รวดเร็วมีร่างกายตั้งตรงกับพื้นโลกทำให้เคลื่อนไหว ร่างกายได้รอบตัวและรวดเร็ว

(๒.๔) มีนิ้วมือที่ช่วยให้ทำหรือประดิษฐ์สิ่งต่างๆ ได้อย่างละเอียด

(๒.๕) มีตาที่สามารถมองเห็นสิ่งต่างๆ ได้ดี โดยมองเห็นได้ในระยะไกลและมองเห็นได้อย่างชัดเจน นอกจากนั้นดวงตาที่ตั้งอยู่ในตำแหน่งที่เหมาะสม

(๒.๖) มีอายุที่ยืนยาวกว่าสัตว์ชนิดอื่น ๆ จึงทำให้สามารถเรียนรู้สะสมประสบการณ์พร้อมที่จะถ่ายทอดกันได้มากกว่าและมีความสัมพันธ์กันหลายรุ่นหลายวัย

(๒.๗) โดยปกติแล้วมนุษย์เป็นสัตว์สังคม การมาอยู่รวมกันเป็นกลุ่มทำให้โอกาสที่จะสะสมความรู้และประสบการณ์ดีกว่าอยู่เพียงคนเดียว

(๒.๘) ในวัยเยาว์ มีความจำเป็นจะต้องพึ่งพาอาศัยผู้อื่นในการเลี้ยงดู เพื่อตอบสนองความต้องการพื้นฐาน เช่น อาหาร ที่อยู่อาศัย ความปลอดภัย และการอบรมเลี้ยงดูจะใช้เวลายาวนานกว่าสัตว์ประเภทอื่นๆ ทำให้เกิดการเรียนรู้และการเลียนแบบ

(๒.๙) มนุษย์มีกิจกรรมทางเพศตั้งแต่วัยหนุ่มสาวจนถึงวัยชราและโดยตลอดไม่มีเว้นช่วงเวลา ทำให้การอยู่ร่วมกันระหว่างชายและหญิงมีเสถียรภาพ จึงสามารถทำการวางแผนประชากรได้ดี

(๒.๑๐) มนุษย์สามารถเรียนรู้และมีความเฉลียวฉลาดโดยรู้จักการใช้เหตุผลในการแก้ปัญหาและพัฒนาวัฒนธรรม

(๒.๑๑) มนุษย์มีเครื่องมือในการสื่อความหมาย จึงทำให้เกิดติดต่อสื่อสารแลกเปลี่ยนเรียนรู้ถ่ายทอดวัฒนธรรมได้ดี

(๒.๑๒) มนุษย์ได้เปรียบกว่าสัตว์อื่นๆ เพราะกินอาหารได้มากชนิดทั้งพืชและสัตว์[๒๘]

เมื่อมนุษย์มีวัฒนธรรมและสิ่งที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมในเรื่องของการสร้างสรรค์สังคมขึ้นมา เนื่องมาจากว่ามนุษย์รั้นถือว่าเป็น “สัตว์สังคม” ตามแนวคิดของอริสโตเติลที่เชื่อว่า มนุษย์โดยสภาพธรรมชาติ จะต้องมีชีวิตอยู่รวมกับบุคคลอื่นๆ ติดต่อสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่อย่างอิสระตามลำพังแต่ผู้เดียวได้ สังคมจึงเกิดขึ้น จะไม่มีมนุษย์อยู่โดดเดี่ยวในโลก เพราะคนเดียวไม่อาจสืบเชื้อสายวงศ์ตระกูลได้ ไม่สามารถป้องกันตนเองได้ และไม่สามารถเลี้ยงชีพอยู่ได้นาน ไม่อาจ

---

[๒๘] ณรงค์ เส็งประชา, **มนุษย์กับสังคม**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๒), หน้า ๙-๑๑.

บำรุงสติปัญญา ความคิด และมีกำลังเพียงพอ[๒๙] หรือแนวคิดของโทมัส ฮอบส์ (Thomas Hobbes) เชื่อว่าก่อนที่มนุษย์จะมาอยู่รวมกันในสังคมนั้นมนุษย์มีชีวิตอยู่ตามธรรมชาติซึ่งเป็นสภาพที่ปราศจากสังคม รูปแบบการปกครองหรือรัฐบาล ไม่มีกฎหมายและความยุติธรรม เขามีความเห็นว่า มนุษย์ตามธรรมชาติ มีความต้องการ (desire) และเหตุผล (reason) แต่มนุษย์มีความต้องการมากกว่าเหตุผล ดังนั้นการใช้พละกำลัง จึงเป็นเครื่องมืออันเดียวที่จะควบคุมสิทธิของมนุษย์ตามธรรมชาติ มนุษย์ตามสภาพธรรมชาติ จึงมีแต่ความโหดร้ายและเห็นแก่ตัว เขาอธิบายว่า เพื่อขจัดภาวะอันชั่วร้ายดังกล่าว มนุษย์จึงสัญญา เพื่อจะเข้ามาอยู่ร่วมกันในสังคม โดยละทิ้งสภาพธรรมชาติที่เลวร้ายเหล่านั้นเสีย ทั้งนี้โดยมีเหตุผลที่จะได้รับการพิทักษ์รักษาตน[๓๐] หรือแนวคิดของจอห์น ล็อค (John Locke) เชื่อว่า “แต่เดิมมนุษย์มีชีวิตอยู่ตามสภาพธรรมชาติที่ปราศจากสังคม แต่ในสภาพธรรมชาตินั้น ก็เต็มไปด้วยสันติภาพและเมตตาธรรม การอุปการะเอื้ออาทรต่อกันและกันและการอนุรักษ์สภาพธรรมชาตินั้นไม่ได้ขาดกฎหมาย เพราะมนุษย์อยู่ภายใต้กฎธรรมชาติ (law of nature) อยู่แล้ว และย่อมมีสิทธิต่าง ๆ ตามธรรมชาติ (natural right) เนื่องจากความยุ่งยากสบสนในการตีความเกี่ยวกับมนุษย์จึงตกลงสัญญาที่จะอยู่ร่วมกันในสังคมเพื่อความสงบเรียบร้อย[๓๑]

นอกจากนั้นฌอง ฌาค รุสโซ (Jean Jacques Rous seau) มีความเห็นว่า สภาพธรรมชาตินั้นเต็มไปด้วยความสุขสูงสุด มนุษย์ตามธรรมชาติมีชีวิตความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ และ มีความสะดวกสบาย ไม่ต้องดิ้นรนต่อสู้ หรือเกิดความยุ่งยากใด ๆ เลย แต่มีปัจจัย สองประการ ที่กระตุ้นให้มนุษย์จำต้องมารวมกันอยู่ในสังคม คือมนุษย์มีจานวนสมาชิกเพิ่มมากขึ้นประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งคือ อารยธรรม หรือความเจริญสมัยใหม่ ซึ่งปัจจัยดังกล่าวนี้เป็นเหตุให้เกิดการกดขี่ข่มเหง และ การเบียดเบียนซึ่งกันและกัน ดังนั้นมนุษย์จึงถูกบังคับให้ละทิ้งสภาพอันสุขสมบูรณ์นั้น แล้วมาร่วมกันสัญญาสังคมขึ้น ทั้งนี้ เพื่อให้ได้มาซึ่งความเป็นระเบียบเรียบร้อยและความยุติธรรม[๓๒]

เมื่อมนุษย์มีพัฒนาการทางสังคมแล้วก็จะมีการอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มจากนั้นก็จะมีพัฒนาการในแง่ของการสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ขึ้นภายในสังคมจากนั้นก็สืบทอดกันไปตามยุคสมัยโดยสังคมมนุษย์นั้นเราสามารถที่จะพิจารณาอายุหือยุคสมัยที่เปลี่ยนผ่านมาของสังคมมนุษย์จากยุคดึกดำบรรพ์มาจนถึงยุคปัจจุบันได้ดังต่อไปนี้

---

[๒๙] อำไพ หมื่นสิทธิ์, **มนุษย์กับสังคม**, กรุงเทพมหานคร: บริษัท ทริปเพิ้ล เอ็ดดูเคชั่น จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๓๑--๓๓

[๓๐] อำไพ หมื่นสิทธิ์, **มนุษย์กับสังคม**, หน้า ๓๑--๓๓

[๓๑] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑-๓๓.

[๓๒] อ้างแล้ว, หน้า ๓๑-๓๓.

(๑) ยุคก่อนประวัติศาสตร์ เป็นยุคที่ยังไม่มีหลักฐานการบันทึกเรื่องราวไว้เป็นลายลักษณ์อักษร หากต้องการศึกษาเรื่องราว สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ต้องอาศัยหลักฐานแวดล้อมอื่นประกอบ เช่น โครงกระดูก เครื่องมือ เครื่องใช้ ตลอดจนเครื่องประดับต่าง ๆ ซึ่งยังแบ่งย่อยเป็น ๒ ยุค ตามพัฒนาการ ของเครื่องมือ เครื่องใช้ คือ

ยุคหิน เป็นยุคที่มนุษย์รู้จักใช้หินเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ แบ่งได้ดังนี้

ยุคหินเก่า มีอายุ ๑๐๐,๐๐๐ - ๕๐๐,๐๐๐ ปี

ยุคหินกลาง มีอายุ ๗,๐๐๐ - ๑๒,๐๐๐ ปี

ยุคหินใหม่ มีอายุ ๓,๐๐๐ - ๗,๐๐๐ ปี

ยุคโลหะ มีอายุระหว่าง ๕,๖๐๐ - ๗,๐๐๐ ปีเป็นยุคที่มนุษย์ รู้จักนำ โลหะมาเป็นเครื่องมือ เครื่องใช้แทนหิน แบ่งย่อยออกเป็น ๒ ยุคคือ

ยุคสำริด เป็นยุคที่มนุษย์รู้จักนำทองแดงและดีบุกมาหลอม รวมกัน เป็นสำริด ทำเป็นเครื่องมือเครื่องใช้

ยุคเหล็ก เป็นยุคที่มนุษย์รู้จักการถลุงเหล็ก เพื่อเอาโลหะ เหล็กซึ่ง แข็งแกร่งกว่าสำริดมาทำเป็นเครื่องใช้และอาวุธ

(๒) ยุคประวัติศาสตร์ เป็นสมัยที่มนุษย์รู้จักคิดตัวอักษรขึ้น และจารึกเป็นลายลักษณ์อักษร จารึกลงบน แผ่นหิน ดินเหนียว อิฐ หรือเขียนลงบนแผ่นผ้า ยุคประวัติ ศาสตร์ยังแบ่งย่อยออกเป็น ๔ ยุค เพื่อประโยชน์ในการบันทึกประวัติศาสตร์ ดังนี้คือ

ยุคโบราณ (Ancient Ages) เริ่มตั้งแต่มนุษย์ตั้งถิ่นฐานเป็นหลักแหล่ง เป็นประเทศชาติ มีอักษรใช้ มีอารยธรรม โดยเริ่มจากกลุ่มแม่น้ำไนล์ ไทกริส-ยูเฟรติส ฮวงโห สินธุ กรีซ เป็นแหล่ง กำเนิด ของอารยธรรมสำคัญ ๆ และสิ้นสุดลงเมื่ออาณาจักรโรมันล่มสลายเพราะถูกชาวติวตัน ทำลาย ล้างเมื่อปี ค.ศ. ๔๗๖

ยุคกลาง (Middle Ages) หรือยุคมืด (Dark Ages) ยุโรปตกอยู่ภายใต้การปกครองของเผ่า ต่าง ๆ ศิลปะวิทยาการที่เคยเจริญรุ่งเรืองหยุดชะงักลง จนถึงปี ค.ศ. ๑๔๕๓

ยุคสมัยใหม่ เริ่มต้นเมื่อมียุโรปฟื้นตัวจากการถูกครอบงำและเริ่มฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรม ของกรีก-โรมัน มีการสำรวจดินแดนและน่านน้ำใหม่ และโคลัมบัสค้นพบอเมริกาใน ค.ศ.๑๔๙๒ ไปจนถึง สงครามโลกครั้งที่ ๑

ยุคปัจจุบัน เริ่มต้นหลังสงครามโลกครั้งที่ ๑ ยุติลง (ค.ศ.๑๙๑๘) มาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งมีวิกฤต การณ์และเหตุการณ์ทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง เกิดขึ้นมากมาย

จากการพิจารณาสังคมมนุษย์ที่ได้กล่าวมานั้นจะพบว่ามนุษย์ได้มีการสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ขึ้นมาจำนวนมากและเมื่อเวลาผ่านไปวัฒนธรรมหรือสิ่งที่สร้างสรรค์ไว้นั้นก็ได้กลายมาเป็นแหล่ง

โบราณคดีให้คนรุ่นหลังได้ศึกษา เช่น แหล่งโบราณคดีบ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี เป็นต้นที่การเกิดเป็นแหล่งโบราณคดีนั้นก็มาจากการผ่านกาลเวลาและการสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรมของคนที่มีอยู่ในอดีตนั้นเอง

นอกจากนั้นเราจะพบว่าจุดกำเนิดของโบราณคดีเมืองเริ่มต้นมาจากความสนใจใคร่รู้ในเรื่องราวซากปรักหักพังของเมืองโบราณสำคัญต่าง ๆ ของโลก ดังเช่น ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 เฮนรี่ ลายาร์ด (Henry Layard (1817-1894) นักเดินทาง นักโบราณคดีชาวอังกฤษได้ออกสำรวจและขุดค้นพบเมืองนิเนเวห์ท(Nineveh) ในอัสซีเรีย เมโสโปเตเมียร่องรอยของพระราชวังของกษัตริย์เซนนาเคอริบ (Sennacherib) รวมไปถึงซากปรับหักพังอื่น ๆ ในช่วงเวลานี้นักเดินทาง นักวิชาการชาวตะวันตกและอเมริกันได้เดินทางไปยังสถานที่ต่าง ๆ เพื่อสำรวจและขุดซากเมืองโบราณที่ยังหลงเหลืออยู่ นอกจากได้สำรวจและขุดร่องรอยซากเมืองโบราณเหล่านั้นแล้ว ยังได้นำโบราณวัตถุและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมกลับไปเก็บสะสมในพิพิธภัณฑ์ในประเทศของตน (Smith, Michael E. 2002 : 6)

ความสนใจใคร่รู้ในเรื่องอดีตของเมืองต่าง ๆ ค่อย ๆ เกิดขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไปในระยะเวลาต่อมาในแต่ละสถานที่ของโลก ด้วยเหตุผลสำคัญ ๒ ประการ ประการแรก เกิดขึ้นภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ เมื่อเมืองโบราณ โบราณสถาน รวมไปถึงเมืองในปัจจุบันได้รับความเสียหายหรือถูกทำลายจากสงคราม เมื่อพ้นภาวะภัยสงคราม เมืองแต่ละเมืองได้สร้างและซ่อมแซมเมืองขึ้นมาใหม่ ส่งผลให้นักวิชาการต่างเกิดความสนใจในซากเมืองโบราณ โบราณสถานที่ถูกทำลาย และเรื่องราวในอดีตของเมืองในปัจจุบันที่เพิ่งถูกทำลายไปอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน ซึ่งแต่เดิม การศึกษาโบราณคดีในพื้นที่เมืองที่มีผู้คนอาศัยอยู่ยังไม่เป็นที่รู้จักหรือเป็นที่สนใจของนักโบราณคดีมากนัก ซึ่งนักโบราณคดีจะสนใจที่จะศึกษาเรื่องราวในยุคก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 18 เสียมาก เนื่องจากเรื่องราวในยุคหลังคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นเรื่องที่เพิ่งผ่านพ้นมาไม่นาน ประกอบกับสาขาวิชาอื่น ๆ อย่างเช่น ประวัติศาสตร์สามารถสร้างคำอธิบายต่าง ๆ ได้อย่างละเอียด รวมไปถึงสิทธิ์การเข้าถึงพื้นที่ขุดค้นในพื้นที่เมืองไม่สามารถกระทำได้โดยง่าย ทำให้การศึกษาโบราณคดีในเมืองปัจจุบันยังไม่เป็นที่รู้จักนัก (Keeffe, Tadhg O’2014)

ประการที่สอง เนื่องมาจากการเจริญเติบโตของโครงสร้างพื้นฐานและการขยายตัวของประชากร ทำให้มีการก่อสร้างระบบสาธารณูปโภค ที่อยู่อาศัย อาคารสำนักงานต่าง ๆ เพิ่มขึ้น ในระหว่างการก่อสร้าง ได้พบซากอาคารเก่า รวมไปถึงข้าวของเครื่องใช้โบราณที่อยู่ใต้ดิน นักวิชาการรวมไปถึงผู้คนที่พบเห็นจึงเกิดความสงสัยและตั้งข้อคำถามถึงสิ่งต่าง ๆ ที่พบใต้ผืนเมืองคืออะไร อายุสมัยใด รวมไปถึงการค้นหาคุณค่าและความหมายของสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้น ความสงสัยเหล่านี้ล้วนท้าทายให้นักโบราณคดีพิจารณาและศึกษาวัตถุทางวัฒนธรรมที่อยู่ใต้เมืองเพิ่มมากขึ้น คำว่า “โบราณคดี

เมือง” จึงเป็นคำที่เกิดขึ้นใหม่ในสภาวการณ์ที่เมืองสำคัญต่าง ๆ ของโลกกำลังเผชิญหน้ากับการพัฒนาเมือง เพื่อรับใช้การดำรงชีพของคนในปัจจุบัน ดังเช่น เมืองโรม ประเทศอิตาลีในขณะที่กำลังดำเนินการก่อสร้างรถไฟใต้ดินสายใหม่ที่ตัดผ่านใจกลางกรุงโรม และมีสถานีรถไฟใต้ดินใกล้กับโคลอสเซียมลึกลงไปใต้ถนนกลับพบร่องรอยการอยู่อาศัย ซากอาคารหรือซากเมืองโรมดั้งเดิม (Tucci, Filippo Lamber, 2013)

๒.๒.๓ การจัดการแหล่งโบราณคดี

แนวคิดในการจัดการแหล่งโบราณคดีคือการกำหนดพื้นที่การจัดการในบริเวณของแหล่งโบราณคดีโดยมีการดำเนินการอย่างมีประสิทธิภาพเพื่อรักษาสภาพทางกายภาพและสิ่งแวดล้อมรอบๆ โบราณสถานนั้นไว้ให้อยู่ในสภาพที่ดีสงวนรักษาองค์ประกอบดั้งเดิมทั้งหมดของโบราณสถานนั้นไว้และรวมถึงรักษาข้อมูลและคุณค่าทางประวัติศาสตร์ให้อยู่ต่อไปในอนาคตโดยใช้ทั้งเทคนิคและการจัดการเข้ามาช่วยอย่างเหมาะสม[๓๓] จากการบริหารจัดการทางด้านการเงินมีการจัดสรรงบประมาณที่เพียงพอจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อการอนุรักษ์และการจัดการการบริหารจัดการทางด้านการศึกษาโดยการจัดการความรู้ที่เกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดีให้ผู้ที่เกี่ยวข้องได้ตระหนักถึงคุณค่าของแหล่งโบราณคดีเพื่อการคุ้มครองที่ถูกต้องและเหมาะสมและจัดการให้เป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญสำหรับเยาวชนและผู้ที่สนใจและการบริหารจัดการทางด้านการตลาดให้มีแผนการตลาดเพื่อสนับสนุนให้แหล่งโบราณคดีเป็นแหล่งสร้างรายได้ตามนโยบายของรัฐและตามความต้องการของชุมชนในท้องถิ่นโดยใช้ทรัพยากรของแหล่งโบราณคดีไม่ว่าจะเป็นโบราณสถานศิลปวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีวิถีชีวิตชุมชนเป็นองค์ประกอบสนับสนุนกิจกรรมทางเศรษฐกิจในพื้นที่แหล่งโบราณคดี[๓๔]

๒.๒.๔ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรทางโบราณคดี

การใช้ประโยชน์ของทรัพยากรทางโบราณคดีโดยส่วนใหญ่มักจะมองในด้านของเศรษฐกิจเป็นสำคัญโดยเฉพาะประโยชน์อันเกิดจากอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวแต่ตามความจริงแล้วการพิจาณาในในแง่ประโยชน์ดังกล่าวนั้นยังเป็นการมองที่ไม่ครอบคลุมนักคือการมองประโยชน์เพียงส่วนเดียวเพราะประโยชน์ที่แท้จริงของทรัพยากรทางโบราณคดีคือการเป็นองค์ประกอบที่สร้างความมั่นคงทางจิตใจที่แสดงให้เห็นว่าสังคมที่ตนดำรงอยู่มิใช่สังคมหลักลอยทางวัฒนธรรมหรือไร้พื้นฐานทาง

---

[๓๓] วิฑูรย์ เหลียวรุ่งเรือง, **การอนุรักษ์และการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๓๓.

[๓๔] บริษัทซินครอนกรุ๊ปจำกัด, **รายงานแนวความคิดเบื้องต้น “กิจกรรมการจัดทำแผนแม่บทเมืองลำพูนสู่มรดกโลก**(กรุงเทพมหานคร: สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, ๒๕๕๒), หน้า ๓-๑๐. วิฑูรย์ เหลียวรุ่งเรือง, **การอนุรักษ์และการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๓๓.

วัฒนธรรมหากแต่มีการพัฒนาการอย่างต่อเนื่องกันมาในระยะยาวนับพันปีเมื่อมีหลักฐานทางโบราณคดีประจักษ์ชัดจะเป็นการช่วยสร้างเอกภาพทางวัฒนธรรมให้เกิดขึ้นทั้งในระดับท้องถิ่น ภูมิภาคและประเทศ

๒.๒.๕ การประยุกต์ใช้

เนื่องมาจากกว่าจังหวัด นครสวรรค์-อุทัยธานีเป็นจังหวัดหนึ่งที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาก่อนในอดีตที่ได้มีการสร้างบ้านแปงเมืองในพื้นที่นี้มาหลายยุคหลายสมัยและปรากฏมีแหล่งโบราณคดีอยู่ในพื้นที่จังหวัด นครสวรรค์-อุทัยธานีหลายแหล่ง ดังจะพบว่าปัจจุบันได้มีการตรวจพบแหล่งโบราณคดีจังหวัดนครสวรรค์ พบว่านครสวรรค์เป็นจังหวัดหนึ่งที่คนพบเมืองโบราณสมัยทวารวดี โดยจังหวัดนครสวรรค์นั้นหากพิจารณายุคสมัยก่อนประวัติศาสตร์ จะพบว่าพัฒนาการของเมืองนครสวรรค์ เริ่มเมื่อประมาณ ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว จากชุมชนเกษตรกรรมขั้นต้นในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งมีลักษณะเป็นสังคมหมู่บ้านขนาดเล็ก ทำการเพาะปลูก ล่าสัตว์ รู้จักการทำเครื่องปั้นดินเผาและทำขวานหินขัด หลังจากนั้นจึงพัฒนาขึ้นมาเป็นชุมชนที่ใช้โลหะ คือ สำริดและเหล็ก ทำเครื่องมือเครื่องใช้ มีการทำลูกปัดหิน บางแห่งพบแวดินเผา แสดงว่ามีการทอผ้า ส่วนจังหวัดอุทัยธานี ถือว่าเป็นแหล่งอารยธรรมของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ดังหลักฐานที่พบได้แก่ ภาพเขียนสีก่อนประวัติศาสตร์ที่เขาปลาร้า อำเภอลานสัก โครงกระดูกมนุษย์ ภาชนะดินเผา ลูกปัดแก้ว ลูกปัดหินสีต่าง ๆ ที่บ้านหลุมเข้า อำเภอหนองขาหย่าง โครงกระดูกมนุษย์ ภาชนะดินเผา เครื่องมือที่ทำจากหินที่เขานาค อำเภอทัพทัน ชิ้นส่วนโครงกระดูกมนุษย์ ภาชนะดินเผา หินขัดที่เขาปฐวี อำเภอทัพทัน ต่อมาชุมชนเหล่านี้ได้พัฒนาขึ้นเป็นชุมชนขนาดใหญ่ มีการจัดรูปแบบเมืองเป็นแบบมีคูน้ำคันดินล้อมรอบ มีการกักน้ำไว้ใช้เพื่อการบริโภคและการเกษตร รู้จักการทำเครื่องมือเครื่องใช้ทั้งจากวัสดุธรรมชาติและจากการหล่อโลหะ รู้จักการทอผ้า ต่อมารู้จักสร้างอาคารประเภทต่าง ๆ โดยเฉพาะอาคารที่ใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

ในยุคประวัติศาสตร์มีการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่จังหวัด นครสวรรค์-อุทัยธานีโดยปรากฏหลักฐานการติดต่อระหว่างอาณาจักรใกล้เคียงที่ได้มีการบันทึกเกี่ยวกับบ้านเมืองที่ตั้งอยู่บริเวณจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเมือง นครสวรรค์-อุทัยธานีในอดีตเป็นชุมชนเมืองที่ขึ้นกับอาณาจักรขอม เมื่ออาณาจักรขอมล่มสลาย ก็ได้ขึ้นกับอาณาจักรทวารวดี จึงทำให้ทั้งสองจังหวัดนั้น มีประวัติศาสตร์อันยาวนานและอุดมด้วยทรัพยากรทางวัฒนาธรรม

จากที่กล่าวมา จังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเป็นจังหวัดที่มีทรัพยากรทางด้านวัฒนธรรม ดังกล่าวทำให้จังหวัด นครสวรรค์-อุทัยธานีมีศักยภาพทางการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ประเพณี และวัฒนธรรม ที่เป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้นเรื่อย ๆ และสามารถสร้างผลประโยชน์ในทางเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรมให้แก่จังหวัด นครสวรรค์-อุทัยธานีได้เป็นอย่างดี ซึ่งสามารถนำไปสู่การพัฒนาการ

ท่องเที่ยวแบบเชื่อมโยงระหว่างจังหวัด นครสวรรค์-อุทัยธานีและพื้นใกล้เคียงให้มีคุณภาพที่เกิดประโยชน์ต่อการท่องเที่ยว โดยจังหวัด นครสวรรค์-อุทัยธานีได้กำหนดแผนยุทธศาสตร์การพัฒนา ยุทธศาสตร์ที่ ๔ พัฒนาคน ชุมชน สังคม และสิ่งแวดล้อมให้เป็นเมืองน่าอยู่ กลยุทธ์ที่ ๒ ส่งเสริมการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ศิลปวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีและทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยมีโครงการเสริมสร้างวินัย จิตสำนึก จิตอาสาในการอนุรักษ์ ฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี และทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม[๓๕] ซึ่งถือว่าประเด็นแนวคิดเรื่องแหล่งโบราณคดีนี้สามารถที่จะนำมาเป็นแกนหลักของการจัดการหรือดเนินการเพื่อให้เป็นประโยชน์กับสังคมและชุมชนจังหวัด นครสวรรค์-อุทัยธานีได้

๒.๓ แนวคิดเรื่องโบราณสถาน (Ancient Structures)

๒.๓.๑ ความหมายของโบราณสถาน

โบราณสถานมีหลายรูปแบบซึ่งกรมศิลปากรให้ความหมายว่า โบราณสถาน หมายถึง “อาคารหรือสิ่งก่อสร้างที่มนุษย์สร้างขึ้นที่มีความเก่าแก่มีประวัติความเป็นมาที่เป็นประโยชน์ทางด้านศิลปะประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดีและยังรวมถึงสถานที่หรือเนินดินที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์หรือมีร่องรอยกิจกรรมของมนุษย์ปรากฏอยู่”[๓๖] และตามพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔ แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๕๓๕ มาตรา ๔ ตราไว้ว่าโบราณสถานหมายถึงอสังหาริมทรัพย์โดยอายุหรือโครงการก่อสร้างหรือโดยหลักฐานเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของอสังหาริมทรัพย์นั้นเป็นประโยชน์ทางศิลปะประวัติศาสตร์รวมถึงสถานที่ ๆ เป็นแหล่งโบราณคดีประวัติศาสตร์และอุทยานประวัติศาสตร์[๓๗]

ราชบัณฑิตยสถานระบุไว้ว่า โบราณสถาน หมายถึง สิ่งที่เคลื่อนที่ไม่ได้เช่นโบสถ์วิหารวังที่มีอายุเก่ากว่า ๑๐๐ ขึ้นไป[๓๘]

---

[๓๕] สำนักงานจังหวัด นครสวรรค์-อุทัยธานีกลุมงานยุทธศาสตรและขอมูลเพื่อการพัฒนาจังหวัด **แผนพัฒนาจังหวัดพ.ศ. ๒๕๖๑ - ๒๕๖๕ (รอบปี พ.ศ. ๒๕๖๔)** http://202.28.118.8/nk2015/web/document/index?id=20

[๓๖] กรศิลปากร, **แนวทางการจัดการโบราณสถานในบัญชีมรดกทางวัฒนธรรมของโลก**, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๓๘), หน้า ๑๕.

[๓๗] กรศิลปากร, **คู่มือการดูแลรักษาโบราณสถาน**, (กรุงเทพมหานคร: สมาพันธ์, ๒๕๕๐), หน้า ๑๒๗.

[๓๘] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน**, (กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๕), หน้า ๔๙๐.

อนุวิทย์ เจริญศุภกุล กล่าวถึงโบราณสถานว่า หมายถึงบรรดางานสถาปัตยกรรมและวิศวกรรมที่ชุมชนสมัยต่าง ๆ ในประวัติศาสตร์ได้สร้างขึ้น เพื่อการดำรงอยู่ทั้งในภาวะกายภาพและการดำรงเอกลักษณ์ทางจิตใจ ตามกรณีแวดล้อมทางเศรษฐกิจสังคมการเมืองวัฒนธรรมและจรรโลงใจที่มีอยู่ในขณะนั้น[๓๙]

ปรีชา กาญจนาคม กล่าวว่า โบราณสถานหมายถึงสิ่งที่ติดแน่นอยู่กับพื้นดินและมีขนาดใหญ่เกินกว่าที่จะนำเคลื่อนที่ได้เมื่อเวลาจะศึกษาหรือหาหลักฐานใด ๆ เกี่ยวกับโบราณสถานก็ต้องไปศึกษายังสถานที่ซึ่งโบราณสถานนั้นตั้งอยู่โบราณสถานแบ่งออกได้เป็น ๒ ชนิดคือโบราณสถานที่ร้าง (Dead monuments) และโบราณสถานที่ยังไม่ร้าง (Living monuments)[๔๐]

กรมศิลปากร กล่าวว่า โบราณสถานคืออสังหาริมทรัพย์ที่เกิดจากการกระทำของมนุษย์ในอดีตและเห็นว่ามีคุณค่านั้นพิจารณาได้จากสามประการคือการเป็นสถานที่มีความเก่าแก่มีรูปลักษณะที่งดงามในทางศิลปะหรือมีความสำคัญเกี่ยวเนื่องกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของตนหรือของส่วนรวมระดับชาติ[๔๑]

สรุปได้ว่าโบราณสถานคืออสังหาริมทรัพย์ที่มนุษย์สร้างขึ้นมีอายุที่ยาวนานมีความงดงามทางด้านศิลปกรรมมีความเกี่ยวเนื่องกับประวัติศาสตร์ที่สะท้อนถึงความเจริญของมนุษย์ตามยุคสมัยมีคุณค่าควรแก่การอนุรักษ์

๒.๓.๒ ความสำคัญของโบราณสถาน

มีหน่วยงานและนักวิชาการได้แสดงทัศนะถึงความสำคัญของโบราณสถานไว้หลายประการดังนี้

องค์การยูเนสโก ได้ให้ความสำคัญของโบราณสถานว่าเป็นคุณค่าของแหล่งมรดก (Heritage site) สำหรับการอนุรักษ์และปกป้องแหล่งมรดกเหล่านั้นโดยพิจารณาถึงคุณค่าใน ๒ ประเด็นได้แก่

๑. คุณค่าทางวัฒนธรรม (Cultural values) อันได้แก่

๑.๑ คุณค่าที่เป็นเอกลักษณ์ (Identity value) หมายถึง คุณค่าที่แหล่งมรดกนั้นมีลักษณะเฉพาะอันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะที่

---

[๓๙] อนุวิทย์ เจริญศุภกุล. “แนวความคิดในการอนุรักษ์โบราณสถานในประเทศไทย,” เมืองโบราณ.๑๑ (๒): ๘๐; เมษายน-มิถุนายน, ๒๕๒๘.

[๔๐] ปรีชา กาญจนาคม, **การขุดค้นแหล่งโบราณคดียุคโลหะตอนปลายในจังหวัดนครราชสีมา**, งานวิจัยคณะโบราณคดีภาควิชาโบราณคดี, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๗), หน้า ๑๐.

[๔๑] กรมศิลปากร, **คำอธิบายในการกรอกแบบสำรวจข้อมูลโบราณสถานบันประเทศ**, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๓๑), หน้า ๒.

๑.๒ คุณค่าทางศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องหรือคุณค่าทางวิชาการ (Relative artistic or technical value) หมายถึง คุณค่าจากการที่แหล่งมรดกนั้นปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่จะสามารถใช้เป็นหลักฐานทางวิชาการ

๑.๓ คุณค่าของความหายาก (Rarity value) หมายถึง คุณค่าจากการที่แหล่งมรดกนั้นมีลักษณะเฉพาะอันมีความแตกต่างที่หาได้ยากจากแหล่งมรดกอื่น

๒. คุณค่าทางสังคม- เศรษฐกิจร่วมสมัย (Contemporary socio - economic value) ได้แก่

๒.๑ คุณค่าทางสังคม- เศรษฐกิจ (Economic value) หมายถึงคุณค่าจากการที่แหล่งมรดกนั้นเป็นที่ที่ก่อให้เกิดรายได้แก่ชุมชนหรือหน่วยงานรับผิดชอบ

๒.๒ คุณค่าการใช้สอยหรือประโยชน์ใช้งาน (Functional value) หมายถึงคุณค่าจากการที่แหล่งมรดกนั้นยังมีสภาพการใช้งานเดิมที่ดีอยู่หรือสามารถปรับเปลี่ยนรูปแบบการใช้งานให้เกิดประโยชน์อื่นได้

๒.๓ คุณค่าทางการศึกษา (Education value) หมายถึงการที่แหล่งมรดกนั้นเป็นสถานที่ที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ที่จะใช้ในการเผยแพร่ให้ความรู้แก่คนในท้องถิ่นหรือผู้ที่สนใจในการศึกษาประวัติศาสตร์นั้น

๒.๔ คุณค่าทางสังคม (Social value) หมายถึงการที่แหล่งมรดกนั้นเป็นสถานที่พบปะทางสังคมหรือเป็นสถานที่ที่มีคุณค่าทางด้านจิตใจของคนในชุมชนนั้น

๒.๕ คุณค่าทางการเมือง (Political value) หมายถึงการที่แหล่งมรดกนั้นเป็นสถานที่ที่ใช้ในกิจกรรมหรือการแสดงออกทางด้านการเมืองการปกครองหรือเป็นสัญลักษณ์ของการเมืองการปกครองของสถานที่นั้น[๔๒]

จากความสำคัญของโบราณสถานตามที่องค์การยูเนสโกได้กล่าวไว้แล้วนั้นแฟร์คลอจ (Fairclough) ได้ให้ความสำคัญของโบราณสถานเพิ่มเติมดังนี้

๑. คุณค่าในฐานะเป็นสถานที่นันทนาการ (Recreation value) พื้นที่ทางประวัติศาสตร์สามารถใช้เป็นสถานที่นันทนาการสร้างความเพลิดเพลินสำหรับประชาชนโดยทั่วไปได้โดยมากแล้วความเป็นมาตั้งแต่อดีตที่สืบเนื่องมาจนปัจจุบันสามารถเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตประจำวันและประสบการณ์ของประชาชนได้

๒. คุณค่าทางด้านความงาม (Aesthetic value) อาคารที่มีความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีมักจะเป็นส่วนสำคัญที่จะช่วยส่งเสริมคุณภาพของภูมิทัศน์เมือง

---

[๔๒]วิศรุต เนาวสุวรรณ์, **แนวทางการปรับปรุงภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ลพบุรี**, วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต (สถาปัตยกรรม), (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๒.

(Townscape) และส่งเสริมภูมิทัศน์โดยทั่วไป (landscape) เมื่อเราทราบถึงประวัติศาสตร์ของเมืองอย่างละเอียดจะช่วยให้เราทำความรู้จักพื้นที่ทางประวัติศาสตร์นั้นได้ดีมากยิ่งขึ้นและในการพิจารณาความสำคัญของโบราณสถานตามที่องค์การยูเนสโกและแฟร์คลอจ (Fairclough)[๔๓] ได้ระบุไว้แล้วนั้น กรมศิลปากรยังกล่าวถึงความสำคัญของโบราณสถานในด้านสุนทรียศาสตร์ที่ให้คุณค่าความงามด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมซึ่งเป็นลักษณะเด่นของช่างตามยุคสมัย[๔๔]

สรุปว่าโบราณสถานมีความสำคัญโดยเป็นแหล่งคุณค่าทางด้านวัฒนธรรมสังคมและเศรษฐกิจมีความเป็นมาทางด้านประวัติศาสตร์ที่บ่งบอกถึงความเจริญของอารยธรรมในยุคสมัยนั้นๆ

๒.๓.๓ ประเภทโบราณสถาน โบราณสถานในประเทศโดยแบ่งออกเป็น ๒ ประเภทคือ

๑) โบราณสถานที่เห็นรูปทรงชัดเจน ได้แก่ พระราชวังวังป้อมค่ายกำแพงเมืองคูเมืองคลองสะพานบ่อสระบารายตระพังเขื่อนเจดีย์ปราสาทกู่ธาตุพระธาตุถ้ำเพิงผาบ้านเรือนศาลากลางจวนเก่าคุ้มหลวงแหล่งเตาเผา ฯลฯ ซึ่งบางแห่งอาจจะยังใช้ประโยชน์อยู่ ได้แก่ วัดในพระพุทธศาสนาพระราชวังพระธาตุดอยสุเทพพระบรมธาตุพระนครศรีธรรมราชพระธาตุพนมวังเจ้าเมืองเก่าพัทลุงศาลาหลังเก่าจังหวัดน่านซึ่งเดิมเป็นหอคา (บ้าน/ที่ทำการ) เจ้าเมืองน่านและปัจจุบันปรับปรุงเป็นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ฯลฯ เป็นต้น

๒) ซากโบราณสถาน หมายถึง สิ่งก่อสร้างหรือสถาปัตยกรรมที่เคยมีรูปทรงและได้ใช้ประโยชน์มาแต่ในอดีตแต่เนื่องจากชำรุดผุพังจนมองไม่เห็นรูปทรงชัดเจนโบราณสถานเหล่านี้ไม่ได้ใช้ประโยชน์อีกต่อไปแล้วแต่ยังมีคุณค่าในฐานะที่เป็นมรดกทางศิลปวัฒนธรรมที่สำคัญได้แก่

(๑) คูเมืองและกำแพงเมือง (คู-คันดิน) ส่วนมากเป็นสิ่งก่อสร้างที่พบเห็นบ่อยๆตามชุมชนหรือเมืองโบราณในภาคอีสานภาคเหนือภาคกลางและบางจังหวัดภาคใต้ความสำคัญของคู-คันดินนี้เป็นแนวขอบเขตเมือง เป็นแนวป้องกันการโจมตีของศัตรูและอาจจะใช้ประโยชน์ในการกักเก็บน้ำไว้ใช้สอยหรือเป็นแนวป้องกันน้ำท่วมคู-คันดินโบราณสถานหลายแห่งสังเกตได้ยากเพราะตื้นเขินและถูกทำลายเปลี่ยนสภาพไปหมดแล้วหมู่บ้านใดที่มีโบราณสถานประเภทนี้มักจะมีนิทานหรือตำนานเล่าสืบต่อกันมาหรือไม่ก็อาจจะสังเกตได้จากพื้นที่ที่มีลักษณะเป็นแนวคันดินสูงมีความยาวติดต่อกันโดยมากจะขนานไปกับร่องคูมีทั้งรูปสี่เหลี่ยมและวงรี

(๒) ถนนโบราณ มักเป็นเส้นทางติดต่อระหว่างหมู่บ้านหรือเมืองในอดีตหรือบางแห่งอาจจะเป็นแนวถนนภายในเมืองเช่นถนนในเมืองพระนครศรีอยุธยา

---

[๔๓]Grenville, Jane. **Managing the Historic Rural Landscape**. London: Routledge. (๑๙๙๙).

[๔๔]กรมศิลปากร, **แนวการอนุรักษ์โบราณสถานสำหรับพระสงฆ์**, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๐), หน้า ๑๐-๑๑.

(๓) เนินดินที่ปกคลุมเจดีย์วิหารโบสถ์ปราสาทกู่ธาตุเทวาลัยหรือสิ่งก่อสร้างอื่นๆ เช่น การค้นพบซากโบราณสถานขนาดใหญ่ในเวียงกุมกาม อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งแต่เดิมเราไม่ทราบว่าใต้เนินดินที่มีกองอิฐทับถมอยู่นั้นมีอะไรบ้างแต่พอขุดแต่งศึกษาก็ พบว่ามีซากเจดีย์วิหารอุโบสถอยู่ใต้ดินเป็นจำนวนมากหรือที่เข้าคาอำเภอสิชลจังหวัดนครศรีธรรมราชก็ขุดแต่งพบโบราณสถานที่เป็นซากเทวาลัยขนาดใหญ่โดยที่ก่อนการขุดแต่งพบเพียงแท่นฐานศิวลึงค์วางอยู่บนกองหินขนาดเล็กเท่านั้น

(๔) เนินดินที่เป็นแหล่งที่อยู่อาศัย แหล่งฝังศพแหล่งกลึงโลหะฯลฯ หรือที่เรียกว่า “แหล่งโบราณคดี” เช่นเนินดินที่ตั้งหมู่บ้านบ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี เคยเป็นที่ตั้งหมู่บ้านของคนสมัยโบราณเมื่อประมาณ ๓,๖๐๐ปีมาแล้ว นอกจากนี้พบแหล่งโบราณคดีมีลักษณะคล้ายบ้านเชียงอีกมากมายในภาคอีสานในภาคตะวันออกมีเนินขนาดใหญ่ที่อำเภอพนัสนิคมจังหวัดชลบุรีเรียกว่า “โคกพรมดี” เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของคนก่อนประวัติศาสตร์อายุกว่า ๓,๐๐๐-๔,๐๐๐ ปีมาแล้ว ซึ่งในบริเวณนี้พบโครงกระดูกคนภาชนะดินเผาและหลักฐานที่เป็นโบราณวัตถุอื่นเป็นจำนวนมาก

(๕) อนุสรณ์สถาน แหล่งประวัติศาสตร์ได้แก่ที่ดินหรือบริเวณที่เคยเกิดเหตุการณ์สำคัญในอดีตและเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ควรแก่การจดจำและรักษาไว้เช่นบริเวณทุ่งสัมฤทธิ์จังหวัดนครราชสีมาบริเวณค่ายโพธิ์สามต้นจังหวัดพระนครศรีอยุธยา บริเวณค่ายบางระจันจังหวัดสิงห์บุรีบริเวณตำบลหว้ากอที่ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทอดพระเนตรสุริยุปราคาซึ่งบริเวณดังกล่าวทั้งหมดนี้เดิมไม่มีสิ่งก่อสร้างใดๆ ให้เห็นแต่มีประวัติยืนยันชัดเจนก็ถือว่าเป็นโบราณสถานประเภทหนึ่ง

นอกจากนั้นเรายังสามารถที่จะแบ่งประเภทของโบราณสถานออกเป็นประเภทต่าง ๆ ได้ดังต่อไปนี้

๑. เมืองร้าง (Abandoned/Dead Ancient/Historic City) หมายถึงเมืองที่เจริญรุ่งเรืองอยู่ในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งหรือหลายช่วงก่อนถูกทิ้งร้างไปจนปัจจุบัน ซึ่งสาเหตุอาจเนื่องมาจากภัยสงครามหรือภัยพิบัติอื่นๆ เช่น นครวัดสุโขทัย และพุกามเป็นต้นประโยชน์ของเมืองในลักษณะนี้ในสังคมปัจจุบันคือเป็นแหล่งศึกษาและท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม

๒. เมืองโบราณที่ถูกทิ้งร้าง และนำกลับมาใช้ใหม่ในปัจจุบันการตั้งถิ่นฐานในเมืองแบบนี้มักจะไปทำลายหลักฐานของเมืองโบราณเดิมโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ เช่น เมืองเชียงใหม่ เมืองอยุธยา เมืองลพบุรี

๓. เมืองที่มีพัฒนาการจากอดีตมาจนถึงปัจจุบัน (Living Ancient/Historic City) หมายถึง เมืองโบราณหรือเมืองประวัติศาสตร์ที่มีผู้อยู่อาศัยสืบเนื่องจากอดีตจนถึงปัจจุบันโดยไม่ขาดสายแสดงถึงความรุ่งเรืองความตกต่ำและพัฒนาการของเมือง

๔. เมืองที่ถูกทิ้งร้างและนำกลับมาใช้ใหม่ มีหลักฐานของช่วงพัฒนาของเมือง ๒ แบบคือ ลักษณะเมืองในยุคโบราณแล้วหยุดไปต่อมากลับเข้าไปตั้งถิ่นฐานใหม่ในยุคประวัติศาสตร์ทำให้เมืองในยุคโบราณแล้วหยุดไปต่อมากลับเข้าไปตั้งถิ่นฐานใหม่ในยุคประวัติศาสตร์ทำให้เมืองมีพัฒนาการจนถึงปัจจุบันการกลับไปตั้งถิ่นฐานใหม่อาจจะโดยชนกลุ่มใหม่หรืออารยธรรมใหม่ก็ได้

นอกจากนั้นยังสามารถที่จะแบ่งประเภทโบราณสถานได้อีกหลายประเภทดังต่อไปนี้

๑) โบราณสถานสัญลักษณ์แห่งชาติ (National Historic Landmarks) หมายถึง โบราณสถานใดก็ตามที่มีความสำคัญสูงสุดหากชาติขาดซึ่งโบราณสถานนั้นจะเป็นการสูญเสียมาก เนื่องจากโบราณสถานแห่งนั้นเป็นสัญลักษณ์ของชาติหรือเป็นเอกลักษณ์ของชาติเช่นวัดพระศรีรัตนศาสดารามวัดอรุณราชวราราม เป็นต้น

๒) อนุสาวรีย์แห่งชาติ (National Historic Statues) หมายถึงอนุสรณ์สถานที่ได้สร้างขึ้นเพื่อบุคคลหรือเรื่องราวที่ประชาชนจะต้องรำลึกด้วยกันอนุสาวรีย์แห่งชาติอาจมิได้มีอายุเก่าแก่เนื่องจากมีการจัดสร้างขึ้นในสมัยหลังแต่เป็นตัวแทนของเรื่องราวของบุคคลที่สำคัญยิ่งในประวัติศาสตร์หรือเป็นที่เคารพอย่างสูงในชาติ เช่น ศาลหลักเมืองพระบรมรูปทรงม้า เป็นต้น

๓) อาคารสถาปัตยกรรมแห่งชาติ (National Historic Building) หมายถึงอาคารและสิ่งก่อสร้างทางสถาปัตยกรรมและวิศวกรรมอันทรงไว้ซึ่งคุณค่าอย่างสูงในทางศิลปสถาปัตยกรรมวิศวกรรมแสดงถึงการประดิษฐ์คิดค้นใหม่ๆ ในยุคอดีตซึ่งมีผลต่อการดำเนินชีวิตในปัจจุบันหรือเกี่ยวพันกับบุคคลสำคัญหรือเหตุการณ์ที่สำคัญของชาติเช่นพระที่นั่งอนันตสมาคมสะพานปฐมบรมราชานุสรณ์ (สะพานพุทธฯ) เป็นต้น

๔) ย่านประวัติศาสตร์ (National Historic Districts) หมายถึงพื้นที่ที่กำหนดขอบเขตได้พื้นที่หนึ่งด้วยความหนาแน่นทางสถาปัตยกรรมเรื่องราวทางประวัติศาสตร์การวางผังเมืองหรือสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นโดยมีอาคารสิ่งก่อสร้างถนนหนทางและองค์ประกอบอื่นๆ ให้พื้นที่อยู่รวมกันทั้งสิ้นโดยรูปแบบหรือเนื้อหาเรื่องราวความสำคัญของพื้นที่นั้นทำให้พื้นที่นั้นจัดอยู่ในหนึ่งในลักษณะต่อไปนี้

- ย่านประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม (Architectural or Historic District)
- ย่านประวัติศาสตร์การพาณิชย์ (Commercial District)
- ย่านประวัติศาสตร์การอุตสาหกรรม (Industrial District)
- ย่านประวัติศาสตร์พื้นถิ่น (Rural District)

- เขตพื้นที่ทางโบราณคดี (Archaeological District)[๔๕]

ซึ่งย่านประวัติศาสตร์นั้นๆ จะต้องแสดงให้เห็นถึงสาระสำคัญของพื้นที่โดดเด่นยิ่งกว่าย่านประวัติศาสตร์ระดับท้องถิ่นทั่วไปเช่นย่านประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์ย่านประวัติศาสตร์การพาณิชย์ภูเก็ตเป็นต้น

๕) อุทยานประวัติศาสตร์แห่งชาติ (National Historic Parks) หมายถึงพื้นที่กำหนดขอบเขตให้พื้นที่หนึ่ง ซึ่งมีเนื้อหาประวัติศาสตร์องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมวิศวกรรมรวมไปถึงสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น และโดยธรรมชาติที่มนุษย์ใช้งานอันทำให้สาระทางประวัติศาสตร์และการควบคุมพิทักษ์รักษาพื้นที่ประวัติศาสตร์ให้ดำรงไว้ได้อุทยานประวัติศาสตร์ เช่น อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย อุทยานประวัติศาสตร์อยุธยา เป็นต้น

๖) นครประวัติศาสตร์แห่งชาติ (National Historic Cities) หมายถึงเมืองและนครซึ่งย่อมกำหนดขอบเขตการตั้งถิ่นฐานได้อาจด้วยกำแพงเมืองคูน้ำคันดินอันแสดงถึงหลักฐานความเป็นเมืองหรือนครซึ่งมีแบบอย่างทางวัฒนธรรมอำนาจทางการผังเมืองสาระสำคัญทางประวัติศาสตร์และองค์ประกอบของเมืองสถาปัตยกรรมวิศวกรรมผังเมืองหรือวิถีชีวิตความเป็นอยู่ซึ่งยังคงเห็นได้ในปัจจุบันอันโดดเด่นและมีคุณค่ามากกว่าเมืองอื่นใดเช่นเมืองสุโขทัยเมืองเชียงใหม่เมืองเชียงแสนเป็นต้น

๗) ซากโบราณสถานและแหล่งโบราณคดีประวัติศาสตร์แห่งชาติ (Trace of National Archaeology or National Historic Sites) หมายถึงแหล่งโบราณคดีประวัติศาสตร์และซากโบราณสถานซึ่งเป็นหลักฐานแสดงถึงประวัติศาสตร์อันสำคัญยิ่งของชาติในช่วงเวลานั้นในอดีตเช่นซากปราสาทหินต่างๆซากเมืองสุโขทัยอยุธยาเป็นต้น[๔๖]

๒.๓.๔ แนวทางการอนุรักษ์โบราณสถาน

การอนุรักษ์โบราณสถานเพื่อให้คงคุณค่าดำรงอยู่เป็นมรดกของชาตินั้นมีระเบียบและลักษณะของการอนุรักษ์ดังนี้

อาศัยอำนาจตามความในมาตราที่ ๑๐ และ ๑๑ แห่งพระราชบัญญัติโบราณสถานฯ พ.ศ. ๒๕๐๔ กรมศิลปากรได้ออกระเบียบว่า ด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน พ.ศ. ๒๕๒๘ ข้อที่ ๓ ได้ให้ความหมายของการอนุรักษ์ไว้ว่า “การอนุรักษ์” หมายความว่าการดูแลรักษาเพื่อให้คงคุณค่าไว้และ

---

[๔๕]ศิริชัย นฤมิตรเรขการ, **การอนุรักษ์ศิลปกรรม**, (เชียงใหม่: คณะวิจิตรศิลป์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๑), หน้า ๓๒.

[๔๖] ปิ่นรัชฎ์ กาญจนัษฐิติและวิโรฒ ศรีสุโร, **การศึกษาเพื่อเสนอแนวความคิดในการอนุรักษ์สิมพื้นบ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**, วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต (สถาปัตยกรรม), (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ถ่ายเอกสาร, ๒๕๕๑), หน้า ๕๘.

ให้หมายรวมถึงการสงวนรักษาการปฏิสังขรณ์และการบูรณะด้วยซึ่งความหมายของกิจกรรมเหล่านี้กรมศิลปากรได้ระบุไว้ดังนี้

๑. การสงวนรักษา หมายความถึงการดูแลรักษาไว้ตามสภาพของเดิมเท่าที่เป็นอยู่และป้องกันมิให้เสียหายต่อไป

๒. การปฏิสังขรณ์ หมายความถึงการทำให้กลับคืนสู่สภาพอย่างที่เคยเป็นมา

๓. การบูรณะ หมายความถึงการซ่อมแซมและปรับปรุงให้มีรูปทรงลักษณะกลมกลืนเหมือนของเดิมมากที่สุดเท่าที่จะมากได้แต่ต้องแสดงความแตกต่างของสิ่งที่มีอยู่เดิมและสิ่งที่ทำขึ้นใหม่

นอกจากนั้นพระราชบัญญัติโบราณสถานยังย้ำให้เห็นความสำคัญของสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ไว้ว่าการอนุรักษ์โบราณสถานใด ๆ ก็ตามจะต้องคำนึงถึงภูมิทัศน์และสิ่งแวดล้อมโดยรอบโบราณสถานนั้นด้วยสิ่งใดที่จะทำลายคุณค่าของโบราณสถานนั้น ๆ ให้ดำเนินการปรับปรุงใหม่ให้เหมาะสมด้วย[๔๗] (สำนักโบราณคดีกรมศิลปากร)

เดชา บุญค้ำ ได้ให้ความหมายของการอนุรักษ์ว่าที่แท้จริงแล้วการอนุรักษ์มีความหมายที่หลากระดับปรับเปลี่ยนตามเหมาะสมดังนี้

๑. การอนุรักษ์ (Conservation) หมายถึง กระบวนการสงวนรักษาที่ไม่เข้มงวดและเป็นลักษณะผ่อนคลาย เพื่อปกป้องสิ่งแวดล้อมภูมิทัศน์หรือสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ไว้ไม่ให้สูญหายหรือเปลี่ยนแปลงไป โดยการใช้สอยหรือการบริโภคที่ไม่เหมาะสม หรือกล่าวโดยหลักการคือเป็นการพิทักษ์รักษาสภาพและเอกลักษณ์ไว้แต่ไม่หวงห้ามในการใช้

๒. การพิทักษ์รักษา (Preservation) หมายถึงกระบวนการปกป้องโดย

๒.๑ สร้างเสริมความมั่นคงถาวร

๒.๒ สร้างใหม่ด้วยวิธีการและวัตถุดั้งเดิม

๒.๓ รักษาสภาพเดิม

๒.๔ ปรับปรุงสภาพและส่งเสริมคุณภาพเฉพาะของสิ่งแวดล้อมภูมิทัศน์หรืออาคารสถานที่ให้คงอยู่ตลอดไปอย่างถาวร

๓. การบูรณะ (Restoration) หมายถึงบูรณะสิ่งแวดล้อมหรืออาคารสถานที่ที่เสื่อมโทรมหรือหมดสภาพขึ้นมาใหม่ให้มีรูปร่างลักษณะหน้าตาเหมือนเดิมโดยเลือกยุคที่เหมาะสมสภาพหรือรูปร่างลักษณะรวมทั้งสไตล์ที่จะบูรณะให้เป็นไปนั้นจะต้องมีความถูกต้องอย่างเข้มงวดโดยการค้นคว้าวิจัยอย่างจริงจังและถูกต้องที่สุด

---

[๔๗] กรมศิลปากร, **คู่มือการดูแลรักษาโบราณสถาน**, (กรุงเทพมหานคร: สมาพันธ์, ๒๕๕๐), หน้า ๑๕๑-๑๕๒.

๔. การฟื้นฟูการปฏิสังขรณ์ (Rehabilitation) หมายถึงการฟื้นฟูสภาพของภูมิทัศน์อาคารหรือสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ให้กลับอยู่ในสภาพที่ใช้ประโยชน์ได้ซึ่งปกติจะทำในระดับเพียงการซ่อมแซมให้มีสภาพดี และอาจรวมถึงการปรับสภาพเล็กน้อยเพื่อให้สะดวกในการใช้งานระดับของการรักษาความแท้ดั่งเดิมเป็นรอง

๕. การสร้างของเก่าขึ้นมาใหม่ (Reconstruction) หมายถึงการสร้างภูมิทัศน์หรืออาคารแบบดั่งเดิมขึ้นมาใหม่จากอาคารหรือสถานที่ที่เป็นประวัติศาสตร์เดิมที่เสื่อมสูญไปแล้วโดยสร้างขึ้น ณ ที่ใดก็ได้ไม่จำเป็นต้องเป็นที่เดิมแต่สร้างเหมือนเดิมทุกประการตั้งแต่ฐานติดดินขึ้นไปรูปแบบที่สร้างจะต้องเก็บและค้นคว้าวิจัยจากเอกสารหลักฐานทางประวัติศาสตร์ภาพถ่ายหรือภาพวาดเก่าความแท้ขึ้นอยู่กับเอกสารหลักฐานและทุนทรัพย์เอื้ออำนวย เช่น อาคารพระที่นั่งสรรเพชรปราสาทในเมืองโบราณเป็นต้น

๖. การแปลความหมาย (Interpretation) หมายถึงการรักษาลักษณะดั้งเดิมของสิ่งแวดล้อมภูมิทัศน์และอาคารสถานที่เก่าแก่ไว้บ้างโดยสอดใส่การใช้สอยอย่างใหม่ ๆ ตามสภาวะเศรษฐกิจยุคใหม่การค้นคว้าวิจัยถือเป็นองค์ประกอบหลักของการออกแบบซึ่งจะต้องนำลักษณะและการใช้สอยใหม่มาใช้

๗. การสงวนไว้ใช้ (Reservation) หมายถึงการสงวนไว้ใช้ประโยชน์ในภายหน้าซึ่งอาจเปลี่ยนแปลงไปจากสภาพเดิมเล็กน้อยหรือโดยสิ้นเชิงได้การอนุรักษ์โบราณสถานและศิลปวัตถุในประเทศไทยได้เริ่มดำเนินการนานมาแล้วดังที่[๔๘]

ศิริชัย นฤมิตรเรขากร[๔๙] ได้กล่าวไว้พอสรุปใจความได้ว่างานอนุรักษ์ศิลปกรรมเริ่มมีหลักฐานมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยเช่นการบูรณะวัดมหาธาตุสุโขทัยโดยมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณีแต่การบันทึกเป็นประวัติการอนุรักษ์มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา

พ.ศ. ๒๒๗๖ – ๒๓๐๑ สมัยรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเป็นครั้งแรกซึ่งได้บันทึกในพงศาวดารว่ามีการบูรณปฏิสังขรณ์เจดีย์ภูเขาทองและมณฑปพระพุทธบาทสระบุรีการบูรณะครั้งนี้เป็นการซ่อมแซมและเสริมความมั่นคงรวมถึงการเพิ่มเติมบางส่วน เช่น หน้ามุกหน้าบันซึ่งเป็นการบูรณะตามคติแบบตะวันออกและในราว พ.ศ. ๒๓๙๔ สมัยรัตนโกสินทร์ซึ่งตรงกับรัชกาลที่ ๔ โปรดให้มีการบูรณะพระปฐมเจดีย์ โดยทำการสร้างเจดีย์ใหญ่ครอบเจดีย์องค์เดิมนอกจากนี้ พระองค์ยังได้ทำการสำรวจและศึกษาเมืองเก่าสุโขทัย และทำการบูรณะบางส่วนทำให้มีการค้นพบหลักศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงการเข้าไปสำรวจและบูรณะแต่ละครั้งพระองค์จะทรงจดบันทึกเพื่อเป็นหลักฐานสำหรับ

---

[๔๘] เดชา บุญค้ำ, “การอนุรักษ์กับการพัฒนา,” **อาษา**. (๒๕๓๗, มีนาคม). ๓๑ (๕๙): ๖๘-๗๓.

[๔๙] ศิริชัย นฤมิตร เรขการ, **การอนุรักษ ศิลปกรรม**, (เชียงใหม่: คณะวิจิตรศิลป์, ๒๕๔๑). หน้า ๖๗-๘๑.

การศึกษาต่อไปทุกครั้งจึงกล่าวได้ว่ารัชกาลที่ ๔ ท่านทรงเป็นผู้วางรากฐานของการอนุรักษ์แบบตะวันตกในไทยปัจจุบัน

ในรัชกาลที่ ๕ ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๑๗ พระองค์ได้ส่งเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธและสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพไปศึกษายังประเทศอังกฤษจึงรับแนวความคิดแบบตะวันตกเข้ามาหลายประการรวมไปถึงแนวคิดด้านการอนุรักษ์ศิลปกรรมด้วยในส่วนพระองค์ของเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธเองท่านทรงโปรดวิชาประวัติศาสตร์มากเมื่อกลับมาถึงไทยท่านได้ออกสำรวจศึกษา ตลอดจนเก็บข้อมูลตามโบราณสถานต่าง ๆ และทรงเขียนหนังสือและตำรามากมายเช่นเที่ยวเมืองพระร่วงเป็นต้นจึงถือได้ว่าช่วงนี้เป็นจุดสำคัญของการให้ความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ศิลปกรรมในประเทศไทย

พ.ศ. ๒๔๕๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโบราณคดีสโมสรเพื่อเป็นการศึกษาเรื่องราวความเป็นมาของชาติบ้านเมืองในอดีตในส่วนของการอนุรักษ์พระองค์ทรงโปรดกำหนดแนวทางใหม่เป็นครั้งแรกซึ่งเป็นพระราชกระแสฯในการปฏิสังขรณ์พระปรางค์วัดอรุณนับเป็นแนวทางในการอนุรักษ์ฉบับแรกของประเทศไทย

พ.ศ. ๒๔๕๓ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งทรงเป็นนักปราชญ์ด้านโบราณคดีวรรณคดีได้ทรงส่งเสริมการอนุรักษ์ศิลปกรรมมากขึ้นโปรดให้ตั้งกรมศิลปากรขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๕๔ และกรมช่างมหาดเล็ก (ช่างสิบหมู่) รวมถึงกรมพิพิธภัณฑ์อีกด้วยและในสมัยนั้นเองจอร์จเซเดส (George Coedes) นักวิชาการทางประวัติศาสตร์- โบราณคดีชาวฝรั่งเศสซึ่งทำงานอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้รับเชิญเข้ามาทำงานในประเทศไทย โดยได้ช่วยปรับปรุงกรมศิลปากรและกรมพิพิธภัณฑ์รวมไปถึงการศึกษาค้นคว้าทางด้านจารึกและโบราณคดีด้วย

พ.ศ. ๒๔๖๘ ก่อนมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งราชบัณฑิตยสถานขึ้นเป็นองค์กรที่รวมนักปราชญ์หรือผู้รู้ในสาขาวิชาต่าง ๆ รวมทั้งด้านโบราณคดีละศิลปกรรม

พ.ศ. ๒๔๖๙ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯให้ตั้งบัณฑิตสภาและโปรดเกล้าให้มีเจ้าหน้าที่จัดการ๓แผนกคือ

๑. แผนกศิลปากรสำหรับบำรุงวิชาช่าง

๒. แผนกวรรณคดีสำหรับบำรุงวิชาหนังสือ

๓. แผนกโบราณคดีสำหรับบำรุงความรู้เรื่องโบราณคดี

หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕สมัยจอมพล ป.พิบูลสงครามมีการบูรณะพระนครศรีอยุธยาเป็นครั้งแรก

พ.ศ. ๒๔๗๘ รัฐบาลได้สร้างและปรับปรุงโครงสร้างการดำเนินงานขององค์กรและโครงสร้างเดิมในการบริหารราชการแผ่นดินหลายประการโดยเฉพาะงานด้านการศึกษาค้นคว้าและสงวนรักษา

บำรุงศิลปวัฒนธรรมให้ยุบราชบัณฑิตยสภาออกเป็น ๒ หน่วยงานคือราชบัณฑิตยสถานทำหน้าที่ด้านการศึกษาค้นคว้าวิทยาการขั้นสูงสาขาต่าง ๆ และกรมศิลปากรทำหน้าที่ด้านการบำรุงวิชาการช่างต่าง ๆโดยให้ทำแผนกโบราณคดีกับแผนกวรรณคดีขึ้นสังกัดกรมศิลปากรดำเนินงานต่าง ๆ ในการศึกษาค้นคว้าโบราณคดีและการอนุรักษ์โบราณสถานและการพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติได้โอนมาเป็นกองโบราณคดีกรมศิลปากรตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมากรมศิลปากรได้ปรับวิธีการอนุรักษ์ใหม่ในระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๕ – ๒๕๑๐ ให้การขุดแต่งบูรณะเป็นงานที่ทำติดต่อกันโดยนักโบราณคดีและช่างที่รับผิดชอบเป็นผู้ดำเนินการเพราะถือหลักการที่ว่าซากชิ้นส่วนโบราณสถานที่ยังไม่ได้เคลื่อนย้ายออกจากพื้นที่สามารถซ่อมแซมรูปทรงสถาปัตยกรรมที่ชัดเจนที่สุดจึงมอบหมายหน้าที่ให้ช่างเทคนิคดำเนินการคู่ไปกับการขุดต่าง ๆ การขุดแต่งและบูรณะเช่นนี้ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็นการทำงานที่ไม่ถูกต้องเพราะเป็นการมอบอำนาจในคนเพียงกลุ่มเดียวหาได้เป็นตามกระบวนการอนุรักษ์ตามทฤษฎีและแนวปฏิบัติสากลที่นานาประเทศดำเนินการไปเป็นการทำลายโบราณสถาน ยิ่งกว่านั้นบทบาทของคำว่าโบราณสถานไม่ได้จำกัดอยู่เพียงซากหลักฐานของโบราณคดีตามแหล่งอารยธรรมโบราณแต่แผ่ขยายไปสู่อาคารสถาปัตยกรรมประเภทอื่น ๆ ซึ่งสถาปนิกและวิศวกรเป็นผู้ดำเนินการโดยตรง

พ.ศ. ๒๕๑๗ กรมศิลปากรได้ปรับปรุงโครงสร้างกองโบราณคดีใหม่จำแนกงานออกค่อนข้างชัดเจนขึ้นกล่าวคือมอบงานศึกษารูปแบบ ให้นักโบราณคดีนักประวัติศาสตร์ดำเนินการหากเป็นโครงการใหญ่ที่มีนักวิชาการสาขาอื่น ๆ เข้ามาทำงานมากขึ้นความรู้เกี่ยวกับโบราณสถานไม่ได้จำกัดอยู่เพียงซากสถาปัตยกรรมเท่านั้น แต่รวมถึงอารยธรรมและประวัติศาสตร์ต่าง ๆ ของโบราณสถานแห่งนั้นด้วยส่วนการบูรณะโบราณสถานก็มอบให้งานบูรณะซึ่งเป็นกลุ่มช่างสาขาต่าง ๆ เช่น สถาปนิก วิศวกรและนายช่างศิลปกรรมนายช่างโยธาเป็นผู้ดำเนินการงานบูรณะไม่ได้หยุดอยู่แต่การรักษาหลักฐานทางโบราณคดีเท่านั้นแต่ได้ขยายขอบเขตไปสู่การตกแต่งภูมิทัศน์ และการอนุรักษ์เมืองด้วย กิจการอนุรักษ์โบราณสถานในประเทศไทยจึงได้ดำเนินการเช่นนี้สืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน[๕๐]

สรุปได้ว่า การอนุรักษ์โบราณสถานเป็นการป้องกันการเสื่อมสภาพ โดยการสงวนรักษาการเสริมความมั่นคงแข็งแรงการบูรณะการปฏิสังขรณ์การประกอบคืนสภาพและการประยุกต์การใช้สอย แต่ละแหล่งนั้นอาจมีวิธีการต่าง ๆ กันแล้วแต่สถานการณ์และปัจจัยอื่น ๆ ในแต่ละกรณีโดยอาจจะใช้วิธีการใดวิธีการหนึ่งหรือหลายวิธีร่วมกันและการอนุรักษ์โบราณสถานเป็นการปฏิบัติที่ยอมรับกันอย่างแพร่หลายโดยทั่วไป สำหรับในประเทศไทยนั้นการอนุรักษ์เริ่มมีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยเรื่อยมาเนื่องจากกิจกรรมการอนุรักษ์โบราณสถานเป็นกิจกรรมที่ทำให้สิ่งที่มีคุณค่าของชาติดำรงอยู่สืบไป

---

[๕๐] ศิริชัย นฤมิตรเรขการ, **การอนุรักษ์ศิลปกรรม**, (เชียงใหม่: คณะวิจิตรศิลป์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๑), หน้า ๖๗-๘๑.

อนุวิทย์ เจริญศุภกุล นั้นเสนอว่าต้องพิจารณาประเมินค่าโบราณสถานให้ชัดเจนตั้งแต่แรก โดยพิจารณาในแง่มุมต่าง ๆ ดังนี้

๑. พิจารณาในแง่ของประโยชน์ใช้สอย เช่น อาคารทางศาสนาอาคารที่อยู่อาศัยอาคารยุทธศาสตร์ยุทธวิธีและสาธารณูปการต่าง ๆ

๒. พิจารณาเนื้อหาทางวิชาการคือการพิจารณาตามเนื้อหาทางประวัติศาสตร์อารยธรรม โดยถ้ามองในลักษณะกว้างและลึกโบราณสถานทั้งหมดก็เป็นเอกสารที่จะอำนวยประโยชน์โดยตรงกับการศึกษาทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมประวัติศาสตร์ศิลปะโบราณคดีประวัติศาสตร์สังคมในบางกรณีโบราณสถานเหล่านี้จึงเป็นสิ่งมีชีวิตสามารถโต้ตอบให้กับข้อเท็จจริงกับนักวิชาการได้ตลอดเวลา

๓. การพิจารณาในแง่ประโยชน์หน้าที่ทางสังคมคือการพิจารณาประโยชน์ที่จะได้รับทางสังคมและเศรษฐกิจ เป็นส่วนร่วมจึงแบ่งโบราณสถานออกเป็นโบราณสถานร้างและโบราณสถานที่ยังดำรงประโยชน์ในปัจจุบัน[๕๑]

สามารถ สิริเวชพันธุ์ ได้เสนอวิธีการรักษางานทางสถาปัตยกรรมไว้ ๕ แนวทาง ดังนี้

๑. การอนุรักษ์ (Preservation) คือกระบวนการในการใช้มาตรการที่เหมาะสมเพื่อจะดำรงรักษาสภาพให้คงรูปแบบเดิมได้ด้วยวัสดุก่อสร้างแบบเดิม และวิธีการสร้างแบบเดิมที่เคยทำมาในอดีต อาจมีการเสริมสร้างความมั่นคงในเบื้องต้นเท่าที่จำเป็น เพื่อให้มีความสมบูรณ์การอนุรักษ์จะต้องมีของเดิมร้อยละ๗๐ – ๘๐ อาจเพิ่มเติมเพียงร้อยละ ๒๐ – ๓๐ เท่านั้น

๒. การปฏิสังขรณ์ (Restoration) คือกระบวนการที่ทำให้รูปทรงรายละเอียดส่วนปลีกย่อยและที่ตั้งซึ่งเคยมีอยู่ในประวัติศาสตร์กลับคืนมาสู่รูปเดิมที่เคยเป็นอาจต้องเอาส่วนที่ต่อเติมภายหลังออกหรือเสริมส่วนทดแทนเดิมที่หายไปตามบันทึกจดหมายเหตุข้อสันนิษฐานจากร่องรอยเดิมที่มีอยู่รูปถ่ายหรือรูปวาดจากเค้ามูลเดิมซึ่งของเดิมอาจมีเพียงร้อยละ ๒๐ – ๓๐ ส่วนที่จะปฏิสังขรณ์อาจมีมากถึงร้อยละ ๗๐ – ๘๐

๓. การฟื้นฟูสภาพสภาพ (Re-construction) คือกระบวนการในการใช้มาตรการต่าง ๆ ที่เหมาะสมในการนำสถานที่สำคัญของประวัติศาสตร์กลับมาใช้ให้เป็นประโยชน์ร่วมสมัยกับปัจจุบันเท่าที่จะเป็นได้โดยการซ่อมแซมหรือเปลี่ยนแปลงตามความเหมาะสม แต่จะต้องมีการอนุรักษ์ส่วนสำคัญทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและวัฒนธรรมของเดิม ณ สถานที่นั้นเช่นมีของเดิมอยู่ร้อยละ ๕๐ -๖๐ จะฟื้นฟูเพียงร้อยละ ๔๐ -๕๐ เท่านั้น

๔. การสร้างขึ้นใหม่ (Reconstruction) คือกระบวนการในการสร้างหรือทำโดยเลียนแบบขึ้นมาใหม่ทั้งหมดโดยมีรูปทรงรายละเอียดต่าง ๆ ของส่วนประณีตสถาปัตยกรรมเหมือนของเดิมที่เคย

---

[๕๑] อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, “แนวความคิดการอนุรักษ์โบราณสถานในประเทศไทย,” เอกสารในการสัมมนาเรื่องการอนุรักษ์โบราณสถานมหาวิทยาลัยศิลปากร ๖-๗ สิงหาคม ๒๕๓๘, (อัดสำเนา), หน้า ๓๗.

มีมาในอดีตแต่ได้สูญหายไปต้องมีเค้าของเดิมจากรูปถ่ายในอดีตแสดงที่ตั้งเดิมประกอบข้อสันนิษฐานแสดงความเป็นไปได้ของรูปแบบในอดีตจากประวัติศาสตร์การสร้างสถาปัตยกรรมนั้นมีความสำคัญทำให้รักษาแนวทางความถูกต้องของประวัติศาสตร์ไว้ได้และเป็นประโยชน์ต่อสังคมชุมชนนั้น

๕. การเสริมสร้างความมั่นคง (Stabilization) คือกระบวนการต่าง ๆ ในการใช้มาตรการที่เหมาะสมทำให้สถานที่สำคัญในทางประวัติศาสตร์มีความสามารถคงทนต่อการเปลี่ยนแปลงหรือทำให้โครงสร้างทางสถาปัตยกรรมที่ไม่แข็งแรงเสื่อมสภาพมีความปลอดภัยมั่นคงด้วยการใช้ค้ำยันตั้งให้ได้รูปทรงตามสภาพเดิม[๕๒]

Bernard M. Feilden (อนุกูลศิริพันธุ์, ๒๕๔๓) ได้เสนอวิธีการปฏิบัติในโครงการอนุรักษ์สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์โดยแบ่งระดับของการอนุรักษ์ออกเป็น๗ระดับได้แก่

๑. การป้องกันการทรุดโทรมหรือการอนุรักษ์ทางอ้อม (Prevention of Deterioration or Indirect Conservation) หมายถึงการควบคุมสภาพแวดล้อมหรือการป้องกันสาเหตุของความเสื่อมโทรม โดยการบำรุงรักษาการตรวจสอบอย่างสม่ำเสมอ เช่น การควบคุมความชื้นในอาคารอุณหภูมิและแสงลดอันตรายจนอากาศที่มีมลภาวะเป็นพิษการสั่นสะเทือนจากการจราจรการทรุดตัวของดินการป้องกันอัคคีภัยการลอบวางเพลิงโจรกรรมและการดูแลรักษาความสะอาด

๒. การสงวนรักษา (Preservation) หมายถึงการรักษาสภาพวัตถุให้คงสภาพที่เป็นอยู่การซ่อมแซมจะกระทำเมื่อมีความจำเป็นป้องกันการทรุดโทรมที่จะเกิดขึ้นในอนาคตเพื่อรักษาสภาพของโครงสร้าง

๓. การเสริมความมั่นคง (Consolidation) หรือการอนุรักษ์โดยตรง (Direct Conservation) หมายถึงการเพิ่มหรือใส่วัสดุเชื่อมประสานหรือรับน้ำหนักในโครงสร้างจริงของสิ่งที่ต้องการอนุรักษ์หรือโยงยึดให้โครงสร้างนั้นคงสภาพเป็นชิ้นเดียวกันอย่างไรก็ตามต้องรักษารูปทรงและโครงสร้างเดิมไว้โดยใช้ความชำนาญวัสดุที่ดีและวิธีการที่เหมาะสม

๔. การบูรณะ (Restoration) หมายถึงการฟื้นฟูแนวความคิดดั้งเดิมของวัตถุหรือทำให้วัตถุนั้นกลับคืนสู่ความชัดเจนการบูรณะต้องทำบนพื้นฐานของวัตถุดั้งเดิมอ้างอิงจากหลักฐานทางโบราณคดีสภาพโดยรวมดูกลมกลืนกับโครงสร้างทั้งหมดแต่ในการตบแต่งจะต้องแสดงให้เห็นความแตกต่างจากของเดิมไม่เป็นการปลอมแปลงหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี

๕. การปรับปรุงใหม่เป็นที่อยู่อาศัย (Rehabilitation) คือการนำอาคารนั้นมาใช้งานหรือทำให้ทันสมัยโดยปราศจากการเปลี่ยนแปลงโดยทั่วไปการใช้งานตามจุดประสงค์ดั้งเดิมเป็นสิ่งที่ดีที่สุดใน

---

[๕๒] สามารถ สิริเวชพันธุ์, “การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมท้องถิ่น,” ในเอกสารรวมบทความประกอบการประชุมสัมมนาเรื่องเอกลักษณ์และการสืบสานสถาปัตยกรรมในภาคเหนือ, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒๐.

การอนุรักษ์อาคารเพราะหมายถึงการเปลี่ยนแปลงน้อยที่สุดคุณค่าทางประวัติศาสตร์และสุนทรียภาพถูกรักษาได้อย่างมีประโยชน์ทางเศรษฐกิจ

๖. การสร้างชิ้นส่วนใหม่ (Reproduction) หมายถึงหากทรัพย์สินทางวัฒนธรรมใดถูกทำลายโดยไม่สามารถนำกลับคืนมาได้หรือคุกคามจากสภาพแวดล้อมจำเป็นต้องเคลื่อนย้ายศิลปวัตถุนั้นไปยังสถานที่ซึ่งมีสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมชิ้นส่วนใหม่จะถูกนำไปแทนที่เพื่อรักษาเอกลักษณ์ของสถานที่นั้น ๆเช่นประติมากรรม “เดวิด” ของไมเคิลแองเจโล ถูกเคลื่อนย้ายจาก Piazza dellaSignoria ฟลอเรนซ์ ไปยังพิพิธภัณฑ์เพื่อป้องกันสภาพแวดล้อมแล้วทำรูปจำลองนำไปวางในตำแหน่งเดิม

๗. การสร้างขึ้นใหม่ (Reconstruction) หมายถึงการสร้างอาคารประวัติศาสตร์หรือเมืองเก่าขึ้นมาใหม่โดยใช้วัสดุใหม่เนื่องจากอาคารเหล่านั้นพังทลายไปโดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักฐานเอกสารที่เที่ยงตรงตามความเป็นจริงที่เที่ยงตรงตามความเป็นจริง[๕๓]

กองอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรมสำนักนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้เสนอแนวทางการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมไว้ดังนี้

๑. เร่งรัดและกระตุ้นให้หน่วยงานของรัฐและประชาชนเอาใจใส่ควบคุมดูแลและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมอย่างถูกต้องเหมาะสม

๒. แก้ไขปรับปรุงกฎหมายให้เหมาะสมและได้ผลในทางปฏิบัติอย่างแท้จริง

๓. ป้องกันมิให้การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมเป็นไปในทางที่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

๔. เสริมสร้างความรู้ความเข้าใจให้แก่บุคลากรในท้องถิ่นเพื่อทำหน้าที่รับผิดชอบร่วมกันในการคุ้มครองและรักษาสภาพแวดล้อมที่ดีแก่แหล่งศิลปกรรม

๕. ส่งเสริมให้มีการอบรมและสร้างสามัญสำนึกให้ประชาชนเกิดความรู้สึกหวงแหนและเห็นคุณค่าของศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อมที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับแหล่งศิลปกรรม

๖. พัฒนาวิธีการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมให้เกิดประโยชน์สูงสุดทางด้านเศรษฐกิจและสังคมตามแผนพัฒนาการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม[๕๔]

---

[๕๓] อนุกูล ศิริพันธุ์, **การจัดการโบราณสถานและสิ่งแวดล้อมโดยรัฐและชุมชนกรณีศึกษาคูเมืองและกำแพงเมืองในเขตพื้นที่ชุมชนบ้านปงสนุกอำเภอเมืองจังหวัดลำปาง**, การค้นคว้าอิสระ ศศ.ม. (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๓).

[๕๔] กองอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม, **“การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม,” สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม.ม.ป.ป.** [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.onep.go.th/ncecd/ natural/ art.html [๑๖ มกราคม, ๒๕๖๔].

นอกจากนี้แนวคิดในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม (Cultural Heritage Conservation) คือการควบคุมสภาพแวดล้อมที่อยู่ในเขตศิลปกรรมอย่างเหมาะสมมีระดับความเข้มงวดในการควบคุม โดยแบ่งออกเป็น

๑. บรรยากาศ (Atmosphere) หมายถึงตัวศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อมที่มีความสอดคล้องส่งเสริมซึ่งกันและกัน

๒. แหล่งอันควรอนุรักษ์ (Nucleus) หมายถึงตัวศิลปกรรมซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่ที่จะต้องอนุรักษ์

๓. พื้นที่สงวน (Preservation Area) หมายถึงพื้นที่ที่มีคุณค่ามากทางวิชาการและมีความอ่อนไหวต่อการเปลี่ยนแปลงหรือผลกระทบที่ทำให้ถูกทำลายได้ง่ายในพื้นที่นี้ห้ามกระทำการใด ๆที่เป็นการเปลี่ยนแปลงสภาพดั้งเดิมของศิลปกรรมโดยเด็ดขาด

๔. พื้นที่อนุรักษ์ (Conservation Area) หมายถึงพื้นที่ใกล้เคียงหรือบริเวณโดยรอบตัวศิลปกรรมซึ่งเมื่อพื้นที่นี้ถูกทำลายย่อมมีผลกระทบต่อการคงอยู่ของศิลปกรรมด้วยในบริเวณนี้ยินยอมให้ทำกิจกรรมได้บางประการที่ไม่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพพื้นที่นี้มากนัก

๕. พื้นที่บริการและการจัดการหรือพัฒนา (Service and Management Area) หมายถึงพื้นที่ข้างเคียงหรือโดยรอบแหล่งศิลปกรรมที่มีความเกี่ยวพันกับตัวศิลปกรรมน้อยมาก จึงยินยอมให้มีการพัฒนาได้แต่ต้องอยู่ในความควบคุมของหน่วยงานที่รับผิดชอบว่ากิจกรรมที่จะเกิดขึ้นจะไม่ส่งผลกระทบให้เกิดการทำลายคุณค่าของศิลปกรรมสามารถได้อธิบายดังภาพประกอบซึ่งประยุกต์มาจากกองอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรมสำนักนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม[๕๕]

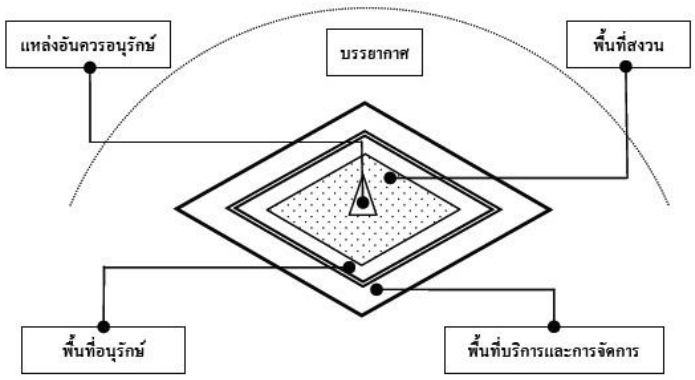

ภาพที่ ๒.๑ แสดงแนวคิดในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

[๕๕] กองอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม. **“การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม,” สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม.ม.ป.ป.** [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.onep.go.th/ncecd/ natural/ art.html [๑๖ มกราคม, ๒๕๖๔].

นอกเหนือจากแนวคิดในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมยังมีแนวทางอื่นที่ควรปฏิบัติควบคู่กันไปเช่นแนวความคิดในการพัฒนาเชิงอนุรักษ์โดยแบ่งพื้นที่ในการดำเนินการออกเป็นส่วนอธิบายดังภาพประกอบประยุกต์มาจากกองอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรมสำนักนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม[๕๖]

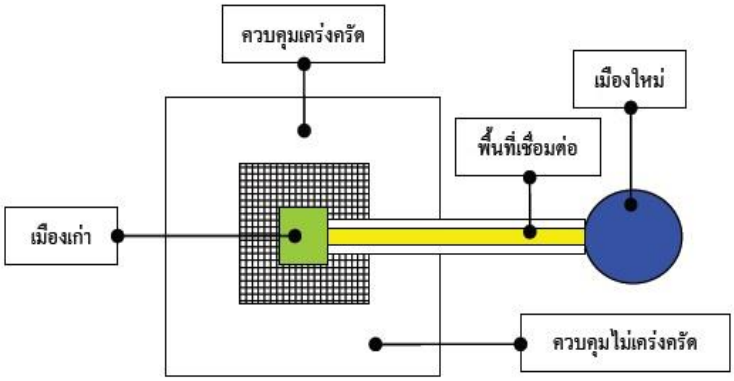

ภาพที่ ๒.๒ แสดงแนวคิดในการพัฒนาเชิงอนุรักษ์

แนวทางการควบคุมการใช้ที่ดินการก่อสร้างอาคารและการใช้ต้นไม้ในบริเวณโบราณสถานประกอบไปด้วย

๑. ควบคุมการใช้ที่ดินไม่ให้มีกิจกรรมการใช้ที่ดินที่ไม่เหมาะสมในบริเวณใกล้เคียงโบราณสถาน

๒. จัดที่จอดรถให้เป็นระเบียบห่างจากโบราณสถานพอสมควรและจัดทางเท้าที่สะอาดร่มรื่นโดยรอบโบราณสถาน

๓. ควบคุมการก่อสร้างอาคารด้านหลังโบราณสถานและปลูกต้นไม้ขนาดใหญ่เป็นฉากหลังของโบราณสถาน

๔. ควบคุมมวลของอาคารไม่ให้มีอาคารขนาดใหญ่บริเวณใกล้เคียงโบราณสถานหรือองค์ประกอบสำคัญของชุมชนโบราณ

---

[๕๖] กองอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม. **“การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม,” สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม.ม.ป.ป.** [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.onep.go.th/ncecd/ natural/ art.html [๑๖ มกราคม, ๒๕๖๔].

๕. ควบคุมรูปร่างวัสดุและสีของอาคารไม่ให้มีอาคารรูปร่างประหลาดใช้วัสดุก่อสร้างผิดแปลกไปจากอาคารทั่วไปหรือมีสีสันแปลก ๆ ในบริเวณใกล้เคียงโบราณสถานหรือองค์ประกอบสำคัญของชุมชนโบราณควรเลือกรูปแบบอาคารที่เรียบง่ายและเป็นแบบท้องถิ่น

๖. ควบคุมการติดตั้งป้ายโครงข่ายสาธารณูปโภคและสาธารณูปการไม่ให้บดบังหรือทำลายความสง่างามของโบราณสถานหรือองค์ประกอบสำคัญของชุมชนโบราณ

๗. ไม่นำต้นไม้แปลกปลอมจากถิ่นอื่นมาปลูกในเขตโบราณ

๘. ใช้ไม้ยืนต้นพื้นถิ่นสิบห้าเมตรขึ้นไปเมื่อโตเต็มที่สำหรับบริเวณสถานเพื่อภาพรวมที่เป็นธรรมชาติและให้ร่มเงา

ซึ่งสามารถอธิบายดังภาพประกอบ ประยุกต์มาจากกองอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรมสำนักนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม[๕๗]

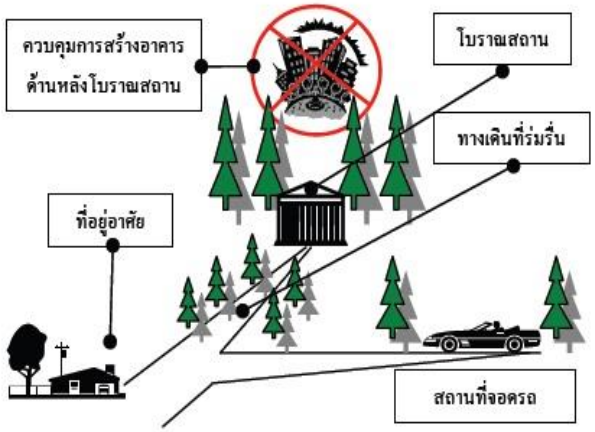

ภาพที่ ๒.๓ แสดงแนวทางการควบคุมการใช้ที่ดินการก่อสร้างอาคาร

การศึกษาข้อมูลจากภาพถ่ายทางอากาศทำให้ทราบถึงร่องรอยที่มนุษย์สร้างขึ้นในอดีต เช่น คูคลองคันดินกำแพงถนนสระน้ำเขื่อนกั้นน้ำเป็นต้นการใช้ภาพถ่ายทางอากาศได้นำมาใช้สำรวจหาร่องรอยเหล่านี้ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการวางแผนและดำเนินการด้านการอนุรักษ์และศึกษาประวัติศาสตร์ด้านโบราณคดีข้อมูลจากแผนที่ภาพถ่ายทางอากาศ จึงเป็นประโยชน์ยิ่งในการสำรวจ

---

[๕๗] กองอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม. **“การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม,” สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม.ม.ป.ป.** [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.onep.go.th/ncecd/ natural/ art.html [๑๖ มกราคม, ๒๕๖๔].

ตรวจสอบสภาพแวดล้อมศิลปกรรมซึ่งแสดงดังภาพประกอบที่นำเสนออาณาเขตบริเวณพื้นที่เมืองเก่าแห่งหนึ่ง[๕๘]

ภาพที่ ๒.๔ แสดงแผนที่ภาพถ่ายทางอากาศ

เมื่อมีการการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมอย่างถูกต้องถูกวิธีสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมจึงมีความสำคัญในฐานะเป็นสิ่งที่ส่งเสริมและรักษาคุณค่าตลอดจนคุณภาพของศิลปกรรมให้ดำรงอยู่และมีความหมายยิ่งขึ้น ซึ่งอาจจะทำให้เกิดประโยชน์ที่จะได้รับจากการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมซึ่งแบ่งออกเป็นหลายด้านดังนี้

๑. ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรทางวัฒนธรรม

๑.๑ ช่วยส่งเสริมคุณค่าและความสำคัญของแหล่งศิลปกรรมซึ่งถือว่าเป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรม (Cultural Resource) ให้เด่นชัดขึ้น

๑.๒ ช่วยให้เกิดความภาคภูมิใจในอารยธรรมอันเก่าแก่ของชาติ

๑.๓ ช่วยให้เกิดความสามัคคีในการร่วมมือร่วมใจดูแลปกป้องและรักษาแหล่งศิลปกรรมที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติให้คงอยู่ต่อไป

๑.๔ ช่วยเสริมสร้างชื่อเสียงที่ดีงามทางศิลปวัฒนธรรมให้แก่ประเทศชาติ

๒. ด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

---

[๕๘] กองอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม. **“การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม,” สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม.ม.ป.ป.** [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.onep.go.th/ncecd/ natural/ art.html [๑๖ มกราคม, ๒๕๖๔].

๒.๑ ช่วยเสริมสร้างสภาพแวดล้อมที่ดีให้แก่ชุมชน

๒.๒ ช่วยเสริมสร้างให้ประชาชนในบริเวณนั้นมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

๒.๓ ช่วยให้ชุมชนมีแหล่งสันทนาการเพื่อประโยชน์ทางด้านสุขภาพอนามัยจิตใจ

๓. ด้านการศึกษาและวิจัย

๓.๑ ช่วยยกระดับคุณภาพทรัพยากรบุคคลให้มีมาตรฐานสูงขึ้นทั้งทางด้านวิชาการและทัศนคติ

๓.๒ ช่วยให้เยาวชนของชาติมีแหล่งความรู้ทางวิชาการที่จะนำไปสู่การศึกษาและวิจัยซึ่งจะมีประโยชน์มาสู่ท้องถิ่นในอนาคต

จากการศึกษา Ghent Historic and Cultural Conservation District Design Guidelines ได้แนะนำวิธีการอนุรักษ์ในแหล่งประวัติและวัฒนธรรมไว้ว่าจะต้องควบคุมสิ่งก่อสร้างที่จะกำเนิดขึ้นใหม่โดยสิ่งก่อสร้างนั้นต้องคำนึงถึงแหล่งประวัติและวัฒนธรรมให้มีทิศทางไปในแนวเดียวกันและ Torre, Marta de la และ Randy Mason ได้กล่าวถึงการใช้หลักทางเศรษฐศาสตร์เข้ามาเกี่ยวข้องในการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมเช่นการเก็บภาษีการตั้งราคาเกี่ยวกับกิจกรรมในการควบคุมในแหล่งวัฒนธรรม[๕๙]

แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมอาจสรุปได้ว่า เป็นการสงวนรักษาไว้ซึ่งคุณค่าและรูปธรรมนามธรรมของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมที่มีอยู่รวมถึงการบูรณปฏิสังขรณ์เพื่อให้เกิดการคงสภาพให้ยาวนานที่สุดโดยคำนึงถึงผลประโยชน์ของคนในชุมชนและประชาชนในชาติโดยใช้วิธีการในการอนุรักษ์ที่ครอบคลุมเหมาะสมกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมนั้น[๖๐]

นอกจากนั้นยังมีผู้ให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางในการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีหรือโบราณสถานเอาไว้ดังต่อไปนี้คือ

๑) กฎหมายและการป้องกัน (Act and Protection) คือการออกกฎหมายคุ้มครองโดยที่ยังมิได้แตะต้องตัวสถาปัตยกรรมทางด้านโครงสร้างและพื้นที่ตั้งโดยรอบเพียงแต่ป้องกันการบุกรุกทำลายประกอบด้วย

(๑) กำหนดขอบเขตตามระนาบ

(๒) กำหนดขอบเขตตามแนวดิ่ง

(๓) ลดความหนาแน่นของประชากรและยานพาหนะอันจะเกิดการสั่นสะเทือน

---

[๕๙]Torre, Marta de la and Randy Mason., **Ghent Historic and Cultural Conservation District Design Guidelines**. Norfolk: s.n., ๒๐๐๐: ๗๕.

[๖๐]Torre, Marta de la and Randy Mason. **Economics and Heritage Conservation**. Los Angles :The Getty Conservation Institute, ๑๙๙๘: ๔)

๒) ทางวิชาการ (Biochemical and Physical Conservation) คือการวิเคราะห์การคงสภาพของตัวโบราณสถานเพื่อชะลอการเสื่อมสลายอันเกิดจากธรรมชาติและส่งเสริมให้เห็นคุณค่าในสังคมซึ่งประกอบด้วย

(๑) วิเคราะห์การคงสภาพทางด้านวิศวกรรมทางธรณีวิทยาและโครงสร้าง

(๒) วิเคราะห์การสลายตัวของชิ้นส่วนสถาปัตยกรรมด้านฟิสิกส์

(๓) ปราบและทำลายจุลชีวันทางด้านเคมี

(๔) ส่งเสริมเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ทางด้านสังคม

๓) ปฏิบัติการอนุรักษ์ตัวอาคาร (Structural Conservation) คือการเข้าไปแตะต้องตัวอาคารด้วยวิธีการผดุงไว้มิให้เสื่อมสลายต่อไปเท่าที่สามารถจะทำได้ดังนี้

(๑) คงสภาพไว้ (Preservation) เมื่อยังมีความมั่นคงอยู่ยังไม่เป็นอันตรายถึงขั้นวิกฤติเพื่อประวิงเวลารอการบูรณะโดยวิธี

- ค้ำยันหรือยึดรอบ
- ตัดหรือควบคุมความชื้นและเสริมเปลี่ยนวัสดุก่อสร้างที่ชำรุดเสียหายบางส่วน
- เสริมแรง (Reinforcement) ด้วยวิธีฉีดเย็บ (Consolidation) เข้าไปภายในตัวอาคารหรือฐานรากโดยแตะต้องเปลือกนอกน้อยที่สุดเพื่อหยุดยั้งการแตกร้าวและยึดเหนี่ยวให้คงสภาพต่อไปหรือกรณีที่มีการทรุดเอียงอาจจะต้องใช้ระบบเสาและคานช่วยพยุงหรือโดยวิธีฝังเข้าไปภายในหรือทาบส่วนบนของของตัวสถาปัตยกรรมถ้าใช้คอนกรีตเสริมเหล็กแต่วิธีนี้จะต้องสกัดทาลายผิวนอกของสถาปัตยกรรมออกบางส่วนแล้วปิดทับเพื่อป้องกันการยืดหดขยายตัว (Coefficient of Expansion) ของวัสดุต่างชนิดเมื่อถูกความร้อน
- เคลือบและครอบ (Covering) วิธีการนี้ใช้กับตัวโบราณสถานที่ไม่สามารถจะบูรณะได้เพราะวัสดุก่อสร้างตัวโบราณสถานผุเปื่อยเสื่อมสภาพแต่ยังมีร่องรอยลวดลายรูปแบบปรากฏวิธีเคลือบคือใช้สารเคมีชนิดใสประเภทแลคเกอร์ (Lacquer) เคลือบผิวนอกตัวอาคารในส่วนที่ถูกวัชพืชอากาศฝนและแสงแดดคุกคามแต่ต้องมีท่อระบายอากาศไว้เพื่อถ่ายเทความชื้นใต้ดินวิธีครอบก็คือการก่อสร้างอาคารครอบทั้งหมดมีช่องว่างไว้ภายในเช่นองค์พระปฐมเจดีย์และอนุสรณ์ดอนเจดีย์เป็นต้นการใช้ทองจังโกที่นิยมใช้ในปูชนียสถานภาคเหนือก็เป็นวิธีการครอบวิธีหนึ่งที่ใช้ป้องกันภัยธรรมชาติ

(๒) การบูรณะ (Restoration) เมื่อถึงขั้นวิกฤติดังนี้

- กลับสภาพเดิม (Reinstatement) คือนำชิ้นส่วนเดิมที่ช่างหล่อนำขึ้นไปติดตั้งหรือซ่อมเปลี่ยนส่วนประกอบของตัวอาคารที่แตกร้าวบางส่วนและเสริมโครงสร้างเฉพาะจุด
- อะนัสติโลซิส (Anastylasis) รื้อแล้วประกอบสร้างไว้อย่างเก่าโดยไม่เสริมโครงสร้าง (ฐานรากแข็งแรง) หรือทำโครงสร้างใหม่โดยใช้กรรมวิธีก่อสร้างตามยุคสมัยเดิม

- รื้อแล้วเสริมโครงสร้าง (Reconstruction) ใช้กรรมวิธีอะนัสติโลอะนัสติโลซิสแต่เสริมโครงสร้างสมัยใหม่เช่นการใช้คอนกรีตเสริมเหล็กทดแทนเป็นต้น

- สร้างใหม่หมด (Rebuilt) ในกรณีที่อาคารพังทลายวัสดุก่อสร้างของเดิมเสื่อมสภาพเสียหายเกิน๕๐% ไม่ปรากฏผังรูปแบบเต็มรูปเป็นหลักฐานหรือใช้รูปแบบจากภาพถ่ายการก่อสร้างใช้วัสดุก่อสร้างสมัยใหม่ต่างชนิดกับของเดิมหรือใช้วัสดุชนิดเดียวกับของเดิมแต่เปลี่ยนขนาดให้เล็กลงแต่คงความกลมกลืนโดยระบบสีกับวัสดุของเดิม

๒) วิธีดำเนินการพัฒนาเชิงอนุรักษ์

(๑) ทำการศึกษาแล้วกำหนดกรอบการพัฒนาในเขตสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

(๒) ทำการพัฒนาสาธารณูปโภคเช่นถนนทางเดินไฟฟ้าประปาโทรศัพท์เท่าที่จำเป็นโดยไม่ให้เกินกว่าที่กำหนดไว้เป็นกรอบการพัฒนา

(๓) ควบคุมการพัฒนาในบริเวณต่าง ๆ ตามกรอบการพัฒนาที่กำหนดไว้ตลอดจนบริเวณที่เชื่อมต่อกับการพัฒนาเชิงเศรษฐกิจต้องควบคุมให้เกิดความกลมกลืนและการเปลี่ยนแปลงการพัฒนาต้องเป็นแบบค่อยเป็นค่อยไป

(๔) ส่งเสริมให้เขตสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมมีความสง่างามและมีบรรยากาศที่เหมาะสมสอดคล้องกลมกลืนกับศิลปกรรมและแหล่งศิลปกรรมนั้น ๆ

๓) ปัญหาการอนุรักษ์โบราณสถานและสภาพแวดล้อม

การอนุรักษ์โบราณสถานและสภาพแวดล้อมในปัจจุบันขยายวัตถุประสงค์เพื่อใช้เป็นแหล่งท่องเที่ยวของวัฒนธรรมด้วยซึ่งตามปรกติกรมศิลปากรเป็นฝ่ายอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมก็มีหน้าที่ดูแลรักษาโบราณสถานและสภาพแวดล้อมรอบ ๆ โบราณสถานส่วนสภาพแวดล้อมที่อยู่ไกลออกไปก็เป็นหน้าที่ขององค์กรท้องถิ่นคือองค์การบริหารส่วนตำบลซึ่งเป็นเจ้าของพื้นที่และต้องได้รับความร่วมมือจากภาครัฐและประชาชนในท้องถิ่นตลอดจนองค์กรพัฒนาเอกชน (Non-Government Organization) รวมทั้งนักวิชาการอิสระดังนั้นหน้าที่ของกรมศิลปากรจึงต้องมีความเข้าใจในวิธีการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมที่ได้รับหน้าที่ปกป้องคุ้มครองหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติสาเหตุที่ทาให้เกิดปัญหาการอนุรักษ์โบราณสถานและสภาพแวดล้อม ได้แก่

(๑) การพัฒนาสภาพแวดล้อมบริเวณพื้นที่โบราณสถานมากเกินไปจนเป็นการทำลายบรรยากาศของโบราณสถาน

(๒) การเร่งรัดการพัฒนาและอนุรักษ์โบราณสถานโดยละทิ้งขั้นตอนวิชาการที่ต้องปฏิบัติเพื่อให้ได้ปริมาณงานมากและทันการใช้เงินงบประมาณประจำปี

(๓) การค้นหาหลักฐานทางวิชาการยังไม่เพียงพอแล้วตัดสินใจดำเนินการอนุรักษ์

(๔) การไม่เข้าใจหลักการและวิธีการอนุรักษ์แล้วตัดสินใจดำเนินการอนุรักษ์

(๕) การจ้างเหมาให้ผู้อื่นทาการอนุรักษ์อย่างไม่ถูกวิธีการกำหนดวิธีการตรวจงานไม่รัดกุมพอและการนาวิธีการตรวจงานก่อสร้างทั่วไปมาใช้กับการอนุรักษ์โบราณสถานซึ่งไม่เหมือนกัน

(๖) ขาดการประชาสัมพันธ์ที่ดีทาให้ไม่ได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานราชการองค์กรท้องถิ่นและประชาชนเท่าที่ควร

(๗) การรวบรัดขั้นตอนการอนุรักษ์และพัฒนาสภาพแวดล้อมโบราณสถาน อาจทำให้ผู้เกี่ยวข้องซึ่งมีทั้งหน่วยงานราชการและเอกชนต้องเดือดร้อนและเผชิญปัญหาทันทีซึ่งอาจทำให้มีการขัดขวางการพัฒนาได้

๔) การควบคุมสภาพแวดล้อม

สภาพแวดล้อมระยะใกล้ที่อยู่ในเขตโบราณสถานหรือแหล่งศิลปกรรมอาจกำกับดูแลได้โดยการออกแบบผังบริเวณพร้อมจัดภูมิทัศน์ส่วนสภาพแวดล้อมระยะไกลที่อยู่นอกเขตโบราณสถานกับสภาพแวดล้อมระยะใกล้นั้น ต้องใช้วิธีการควบคุมสภาพแวดล้อมโดยการสร้างความเข้าใจและใช้ข้อบังคับทางกฎหมายดังนั้นการควบคุมสภาพแวดล้อมควรเริ่มต้นดังนี้

(๑) การสร้างจิตสำนึก การอธิบายซ้ำ ๆ เพื่อย้ำให้สอบถามและต้องการศึกษาเพิ่มขึ้นนอกจากนี้ยังต้องมีการรณรงค์ให้เข้าใจเรื่องสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมอย่างต่อเนื่องโดยใช้สื่ออย่างง่าย ๆ ประหยัดวิธีที่เหมาะสมที่สุดได้แก่การจัดกิจกรรมที่เหมาะสมกับกลุ่มอายุอาชีพรายได้ของประชากรแต่ละกลุ่มอย่างต่อเนื่องโดยมีวัตถุประสงค์เดียวกันคือปลูกจิตสำนึกให้เห็นคุณค่าของโบราณสถานทุกประเภท

(๒) การใช้สิ่งแวดล้อมปกป้องคุ้มครองแหล่งศิลปกรรมและงานศิลปกรรม วิธีการนี้ใช้ได้กับการปฏิบัติงานออกแบบผังบริเวณหรือชุมชนเมืองเองผู้ออกแบบสามารถออกแบบสิ่งแวดล้อมมิให้ทำลายองค์ประกอบชุมชนเมืองได้แก่คูเมืองกำแพงเมืองป้อมประตูถนนอาคารสาธารณะและอาคารที่อยู่อาศัยทั้งนี้โดยต้องคำนึงขนาดของชุมชนเมือง (Size) ขนาดส่วนมนุษย์ (Human Scale) แบบแผนเมือง (Urban Pattern) เนื้อเมือง (Urban Fabric) ที่หมายตา (Landmark) สภาพแวดล้อมเมือง (Urban Environment) และจินตภาพของเมือง (Image of City) ด้วยการปกป้องคุ้มครองแหล่งศิลปกรรมระยะใกล้จะทำได้ง่าย หากมีผู้เข้าใจและมีความสามารถในการออกแบบเนื่องจากพื้นที่ที่ต้องคุ้มครองเป็นพื้นที่ที่อยู่ภายใต้การควบคุมขององค์กรเดียวอยู่แล้วเช่นพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์กาแพงเพชรพระนารายณ์ราชนิเวศน์ลพบุรีศูนย์ราชการจังหวัดสงขลาเป็นต้นส่วนการปกป้องคุ้มครองสภาพแวดล้อมรอบ ๆ แหล่งศิลปกรรมนั้นเป็นเรื่องที่ปฏิบัติยากเนื่องจากที่ดินเป็นของทั้งเอกชนต่าง ๆ และของเอกชนซึ่งอยู่นอกเหนือจากองค์กรใดองค์กรหนึ่ง โดยเฉพาะที่สามารถควบคุมได้การควบคุมก็ต้องใช้หลักเกณฑ์ที่มีมาตรการและวิธีการที่ชัดเจนทั้งนี้ต้องให้เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจและสังคมของแต่ละท้องถิ่นด้วย

๓) การเสริมสร้างความสง่างามให้แหล่งศิลปกรรม การจัดสภาพแวดล้อมมีหลักการจัดโดยทั่วไปได้แก่การสร้างความกลมกลืนและเป็นตัวเชื่อมระหว่างแหล่งศิลปกรรมกับสภาพแวดล้อมภายนอกแต่ทั้งนี้ต้องให้แหล่งศิลปกรรมเด่นและภูมิฐานเหมาะสม

๔) การบำรุงรักษาและการกำกับดูแลเขตสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ขั้นตอนนี้ใช้สำหรับเขตสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมที่ได้ปรับปรุงอยู่ในสภาพที่ค่อนข้างสมบูรณ์แล้วเขตสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมสำหรับศิลปกรรมเดี่ยวจะมีปัญหาไม่มากส่วนเขตสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมของงานศิลปกรรมประเภทกลุ่มอาคารนั้นเขตแหล่งศิลปกรรมกับเขตสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมมักซ้อนทับกันจึงอาจทำให้สับสนได้จึงต้องทำความเข้าใจก่อนว่าเขตไหนเป็นเขตอะไรสำหรับเขตสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมของงานศิลปกรรมประเภทพื้นที่เช่นบริเวณเก่าเมืองเก่าวิธีทำความเข้าใจเขตสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมก็คล้ายกันกับสิ่งแวดล้อมของงานศิลปกรรมประเภทกลุ่มอาคารซึ่งหากมีความเข้าใจถูกต้องแล้วก็สามารถกำกับดูแลให้ถูกต้องตามวัตถุประสงค์ได้

๕) การประเมินการปฏิบัติงาน ในการปฏิบัติงานแต่ละขั้นตอนต้องมีการประเมินผลงานเป็นช่วง ๆซึ่งอาจกำหนดได้ตามความเหมาะสมของประเภทของงานปริมาณงานและช่วงระยะเวลาปฏิบัติงานแต่ละขั้นตอนอีกทั้งเป็นการกระตุ้นเร่งรัดให้การปฏิบัติงานมีความต่อเนื่องโดยไม่ชะงักหรือหากมีปัญหาในการปฏิบัติตามแผนต่าง ๆแล้วก็ต้องมีการสรุปผลและประเมินผลการปฏิบัติงานไว้เพื่อเป็นข้อมูลในการวางแผนและปฏิบัติครั้งต่อไป

๒.๓.๕ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์โบราณคดีและโบราณสถาน

ในการอนุรักษ์โบราณสถานสำนักโบราณคดีกรมศิลปากรกล่าวถึงกฎหมายและองค์กรหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทำหน้าที่รับผิดชอบสรุปได้ดังนี้[๖๑]

๒.๓.๕.๑ หน่วยงานราชการ

(๑) กรมศิลปากร สังกัดกระทรวงศึกษาธิการทำหน้าที่รับผิดชอบดูแลรักษางานศิลปกรรมโบราณสถานโบราณวัตถุศิลปวัตถุและส่วนของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติทั่วประเทศมี พ.ร.บ. และกฎหมายที่ใช้ในการควบคุมการปฏิบัติงานคือ พ.ร.บ. โบราณสถานโบราณวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔ และฉบับแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๕๓๕ และประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ ๓๐๘ เกี่ยวกับกรมศิลปากร พ.ศ. ๒๕๑๕

(๒) กรมการศาสนา มีความสำคัญในการอนุรักษ์แหล่งศิลปกรรมต่าง ๆ มากเช่นกัน เพราะว่าในไทยมีวัดจำนวนมากมายเจ้าอาวาสแต่ละวัดมีอำนาจบางครั้งก็ก่อให้เกิดการทำลายงานศิลปกรรมต่าง ๆ ในเขตวัดกรมการศาสนาอยู่ในสังกัดกระทรวงศึกษาธิการโดยมี

---

[๖๑] กรมศิลปากร, **คู่มือการดูแลรักษาโบราณสถาน**, (กรุงเทพมหานคร: สมาพันธ์, ๒๕๕๐), หน้า ๘๕–๑๐๑.

พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ รวมถึงประกาศคณะสงฆ์เรื่องระเบียบควบคุมโบราณวัตถุและศิลปวัตถุภายในวัด พ.ศ. ๒๕๐๓เป็นกฎระเบียบข้อบังคับในการทำงาน

(๓) กรมธนารักษ์สังกัดกระทรวงการคลัง กรมธนารักษ์มีบทบาทที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์คือเป็นผู้ครอบครองที่ดินของหลวงหรือที่ราชพัสดุได้แก่ที่ดินในส่วนราชการที่ใช้อยู่รวมไปถึงที่ดินที่เคยเป็นของทางราชการเช่นคูเมืองกำแพงเมืองเก่าเป็นต้นกรมธนารักษ์ทำหน้าที่ควบคุมและดูแลที่ราชพัสดุในส่วนที่มีงานศิลปกรรมเหล่านี้โดยมี พ.ร.บ. ที่ราชพัสดุ พ.ศ. ๒๕๑๘และกฎกระทรวง พ.ศ. ๒๕๑๘

(๔) สำนักผังเมืองสังกัดกระทรวงมหาดไทย มีหน้าที่วางผังเมืองทั่วประเทศมีสิทธิ์มีบทบาทที่จะให้เกิดหรือไม่เกิดการอนุรักษ์ได้โดยการประกาศเขตอนุรักษ์เช่นการกำหนดเขตการอนุรักษ์ภายในกำแพงเมืองเก่าเชียงใหม่ลงในผังเมืองโดยอาศัยอำนาจตาม พ.ร.บ. การผังเมือง พ.ศ. ๒๕๑๘

(๕) สำนักงานสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ สังกัดกระทรวงวิทยาศาสตร์และสิ่งแวดล้อมเกิดขึ้นมาจากงานด้านวิทยาศาสตร์และสิ่งแวดล้อมซึ่งทำหน้าที่ดูแลเรื่องมลพิษรวมไปถึงสิ่งแวดล้อมทางด้านศิลปกรรมด้วยโดยมีกฎข้อบังคับคือแนวทางการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม พ.ศ. ๒๕๓๐ เป็นเครื่องมือสำคัญ

๒.๓.๕.๒ องค์กรหรือหน่วยงานเอกชน

(๑) กรรมาธิการอนุรักษ์ศิลปะสถาปัตยกรรม สังกัดสมาคมสถาปนิกสยามฯ ทำหน้าที่คุ้มครองดูแลเผยแพร่ข่าวสารงานอนุรักษ์ศิลปะสถาปัตยกรรมการดำเนินงานมีการศึกษาเก็บข้อมูลและพิจารณาให้รางวัลแก่งานสถาปัตยกรรมที่ดีเด่นส่งเสริมการอนุรักษ์ศิลปกรรมในทุกปี

(๒) สมาคมอนุรักษ์ศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อม ทำหน้าที่เป็นผู้ให้ข้อมูลข่าวสารทำการศึกษาและเผยแพร่งานด้านการอนุรักษ์

(๓) ศูนย์ภูมิภาคว่าด้วยโบราณคดีและวิจิตรศิลป์ (Special Project on Archaeology and Fine Arts : SPAFA) เป็นหน่วยงานหนึ่งขององค์การซีมีโอและยูเนสโก (SEAMEO/UNESCO) ทำหน้าที่ให้ความช่วยเหลือประเทศในกลุ่มเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานอนุรักษ์ระดับภูมิภาคและจัดประชุมเชิงปฏิบัติงาน

(๔) สยามสมาคม เป็นสมาคมทางวิชาการที่เก่าที่สุดในประเทศไทยตั้งขึ้นในสมัยรัชกาลที่๖มีสมาชิกที่เป็นทั้งคนไทยและต่างชาติทำหน้าที่เป็นผู้ให้ความรู้การศึกษาและเผยแพร่งานศิลปกรรมโดยมีห้องสมุดในเรื่องศิลปกรรมเป็นของตนเอง

สรุปได้ว่า ในการอนุรักษ์โบราณสถานมีหน่วยงานทั้งของรัฐบาลและเอกชนทำหน้าที่ในด้านต่าง ๆเพื่อให้การอนุรักษ์ดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพหน่วยงานหลักของรัฐบาลคือกรมศิลปากร กรมการศาสนากรมธนารักษ์สำนักผังเมืองสังกัดกระทรวงมหาดไทยสำนักงานสิ่งแวดล้อมแห่งชาติมีกฎหมายที่ตราไว้เฉพาะการอนุรักษ์ส่วนภาคองค์กรและเอกชนอื่น ๆทำหน้าที่ในการส่งเสริมและเผยแพร่การอนุรักษ์

๒.๓.๖ การประยุกต์ใช้แนวคิดเรื่องโบราณสถาน

๑) เป็นแหล่งวิชาการความรู้ในเรื่องศิลปะประวัติศาสตร์อารยธรรมการดำรงชีวิตและความเป็นมาของคนในสมัยโบราณ

๒) เพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติและประวัติศาสตร์เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ

๓) ส่งเสริมให้ประชาชนมีอาชีพและรายได้เพิ่มขึ้นจากนักท่องเที่ยวที่เข้าเยี่ยมชมโบราณสถานเช่นอาชีพที่เกิดจากการบริการได้แก่มัคคุเทศก์การโรงแรมการขนส่งร้านอาหารอาชีพที่เกิดจากภูมิปัญญาชาวบ้านได้แก่การทอผ้าพื้นเมืองเครื่องจักสานภาชนะดินเผาการผลิตของที่ระลึกที่ใช้เป็นสัญลักษณ์ของโบราณสถานเป็นต้น

๔) ก่อให้เกิดการพัฒนาด้านสาธารณูปโภคสาธารณูปการเช่นถนนไฟฟ้าน้ำประปาได้แก่ท้องถิ่นที่มีโบราณสถานตั้งอยู่

๒.๔ ทฤษฎีการมีส่วนร่วมของชุมชน

การบริหารจัดการโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนนั้น เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามาร่วมในกิจกรรม ตั้งแต่เริ่มต้น จนกระทั่งเสร็จสิ้น ซึ่งการเข้ามามีบทบาทของประชาชน อาจเกิดการเปลี่ยนแปลงในทิศทางที่ดี ต่อการพัฒนาที่ยั่งยืนด้านต่าง ๆ ได้ จึงมีนักวิชาการ และผู้ที่ศึกษาได้ให้คำนิยาม และความหมายไว้หลายท่าน ดังนี้

๒.๔.๑ ความหมายของการมีส่วนร่วม

เสริมศักดิ์ วิศาลาภรณ์ ได้ให้ความหมาย ของการมีส่วนร่วมต่าง ๆ หรือกิจกรรมต่าง ๆ อาจเป็นการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจหรือกระบวนการบริหาร ภารกิจให้บรรลุเป้าหมาย วิธีการหนึ่งในการในการรวมพลังความคิด สติปัญญา คือ การให้มีส่วนร่วมการให้บุคคลมีส่วนร่วมในองค์การนั้น บุคคลจะต้องมีส่วนเกี่ยวข้อง ในการดำเนินการหรือปฏิบัติภารกิจต่าง ๆ เป็นผลให้บุคคลนั้นมีความผูกพันต่อกิจกรรม และองค์การในที่สุด ซึ่งอธิบายได้ดังภาพประกอบ ๒.๕ ดังนี้

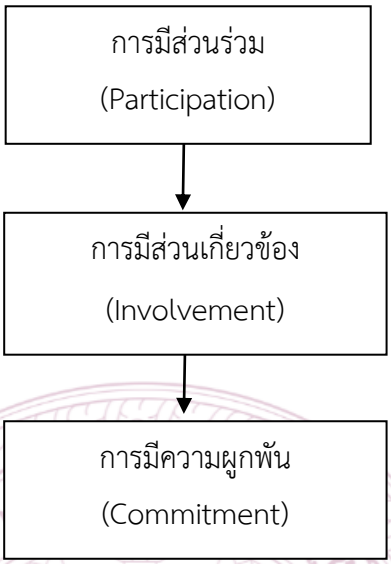

ภาพประกอบ ๒.๕ ความหมายของการมีส่วนร่วม[๖๒]

วันชัย วัฒนศัพท์ การทำงานแบบมีส่วนร่วมนั้นไม่ว่าจะเป็นระดับครอบครัว ระดับโรงเรียน ระดับชุมชน ระดับองค์กร หรือระดับประเทศนั้น มีความสำคัญอย่างยิ่งในกระบวนทัศน์ปัจจุบัน เพราะจะช่วยให้ผู้มีส่วนร่วมเกิดความรู้สึกความเป็นเจ้าของ (Ownership) และจะทำให้ผู้มีส่วนร่วม หรือผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียนั้น ยินยอมปฏิบัติตาม (Compliance) และรวมถึงตกลงยอมรับ (Commitment) ได้อย่างสมัครใจ เต็มใจ และสบายใจ[๖๓]

เฉลียว บุรีภักดี และคณะ กล่าวถึงการมีส่วนร่วมหมายถึง การเข้าร่วมอย่างแข็งขันของกลุ่มบุคคล ที่มีส่วนได้ส่วนเสียในทุกขั้นตอนของโครงการพัฒนา การมีส่วนร่วมต้องเป็นไปในรูปที่ผู้รับการพัฒนา เข้ามามีส่วนกระทำให้เกิดการพัฒนา มิใช่เป็นผู้รับการพัฒนาตลอดไป ทั้งนี้เป็นการเกื้อหนุนให้เกิดการพัฒนาที่แท้จริงและถาวร การมีส่วนร่วมของประชาชนไม่ใช่หมายความเพียงการดึงประชาชนเข้ามาทำกิจกรรมตามที่ผู้นำท้องถิ่นคิด หรือจัดทำขึ้น เพราะแท้จริงแล้วในหมู่บ้านหรือชุมชนต่างๆมีกิจกรรม และวิธีดำเนินงานของตนอยู่แล้ว ประชาชนมีศักยภาพที่จะพัฒนาหมู่บ้านของ

---

[๖๒] เสริมศักดิ์ วศิาลาภรณ์, **ชุดวิชาทฤษฎีและแนวทางปฏิบัติในการบริหารการศึกษา หน่วยที่ ๑๒ การบริหารและมีส่วนร่วม**, (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๔), หน้า ๑๘๒–๑๘๘.

[๖๓] วันชัย วัฒนศัพท์, ระบบทวิภาคีกับการแก้ไขปัญหาแรงงานในรัฐวิสาหกิจ ศูนย์สันติวิจัยและธรรมาภิบาล สถาบันพระปกเกล้า, (กรุงเทพมหานคร: กองรัฐวิสาหกิจสัมพันธ์ กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน กระทรวงแรงงาน, ๒๕๔๙).

ตนได้ แต่ผู้บริหารการพัฒนามักไม่สนใจสิ่งที่มีอยู่แล้ว โดยพยายามสร้างสิ่งใหม่ๆ ขึ้นมาเพื่อให้ได้ชื่อว่าเป็นความคิด หรือโครงการของตน[๖๔]

องค์การอนามัยโลก (ม.ป.ป. อ้างถึงใน วันดี โภคะกุล และ อุบลพรรณ จุฑาสมิต, ๒๕๔๕) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของชุมชนว่า หมายถึงกระบวนการซึ่งบุคคลและครอบครัวมีส่วนร่วมรับผิดชอบในเรื่องสุขภาพอนามัย และสวัสดิการ รวมทั้งชุมชนที่อาศัยอยู่ โดยเน้นเรื่องการพัฒนาความรู้ ความสามารถของประชาชน ในการพัฒนาชุมชนของตนเอง ซึ่งการมีส่วนร่วมของชุมชน มีความสำคัญต่อการพัฒนาสุขภาพอนามัยดังนี้

การนำเทคโนโลยีทางการแพทย์เพียงอย่างเดียวมาใช้ ไม่สามารถแก้ปัญหาสุข ภาพในชุมชนได้เท่ากับการดูแลตนเอง

การจัดบริการทางการแพทย์ และสาธารณสุข ไม่สอดคล้อง หรือไม่เป็นที่ยอมรับในชุมชนก่อให้เกิดการสูญเสียเปล่าเนื่องจากประชาชนไม่มารับบริการ

ชุมชนมีทรัพยากรมากมาย ทั้งด้านวัสดุ อุปกรณ์ กำลังคน สามารถนำมาใช้ซึ่งจะทำให้ชุมชนยอมรับและเข้าถึงการบริการ

ประชาชนมีสิทธิและหน้าที่ที่จะมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ เกี่ยวกับกิจกรรมที่จะส่งผลต่อสุขภาพและความเป็นอยู่ของตนเอง[๖๕]

นิรันดร์ จงวุฒิเวศน์ กล่าวว่า การมีส่วนร่วม หมายถึงการเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจและอารมณ์ (Mental and Emotional Involvement) ของบุคคลหนึ่งในสถานการณ์กลุ่ม (Group Situation) ซึ่งผลของการเกี่ยวข้องดังกล่าวเป็นเหตุเร้าใจให้กระทำการ (Contribution) ให้บรรลุจุดมุ่งหมายของกลุ่มนั้น กับทั้งทำให้เกิดความรู้สึกร่วมรับผิดชอบกับกลุ่มดังกล่าวด้วย[๖๖]

ทวีทอง หงศ์วิวัฒน์ กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของประชาชน คือการที่ประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของคนในการจัดการและควบคุมการใช้ทรัพยากรและกระจายทรัพยากรและปัจจัยการผลิตที่มีชื่ออยู่ในสังคม เพื่อประโยชน์คือการดำรงชีวิตของทางเศรษฐกิจและสังคม ตาม

---

[๖๔] เฉลียว บุรีภักดี และคณะ, **ชุดการเรียนรู้ด้วยตนเอง**, (กรุงเทพมหานคร: ทบวงมหาวิทยาลัย. ๒๕๔๕).

[๖๕] สาคร มหาหิงค์, เทคนิคการมีส่วนร่วม, [ออนไลน์] แหล่งที่มา: https://m.facebook.com/techniques/posts/765832483430524?locale2=it_IT [15 กรกฎาคม 2565].

[๖๖] นิรันดร์ จงวุฒิเวศน์, การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์การศึกษานโยบายสาธารณสุข, ๒๕๒๕) หน้า ๑๘๓.

ความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรี ในฐานะสมาชิกสังคม ในการมีส่วนร่วมของประชาชนได้พัฒนาการรับรู้และภูมิปัญญา ซึ่งแสดงออกในรูปของการตัดสินใจในการกำหนดชีวิตคนอย่างเป็นตัวเอง[๖๗]

ชูชาติ พ่วงสมจิตร ได้เสนอแนวความคิดเกี่ยวกับปัจจัยในการมีส่วนร่วมโดยพิจารณาแยกเป็น ๒ ประเด็น คือ

๑) กิจกรรมการมีส่วนร่วมทำอย่างไรบ้าง ใครเป็นผู้ทำ และทำด้วยวิธีการอย่างไร การมีส่วนร่วมดังกล่าวตั้งอยู่บนพื้นฐาน ๓ มิติ ดังนี้

มิติที่ ๑ มีส่วนร่วมในเรื่องอะไร จัดว่าเป็นประเภทหรือลักษณะของการมีส่วนร่วมแยกออกเป็น ๔ ประเภท คือ

(๑) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ

(๒) การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติ

(๓) การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์

(๔) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล

มิติที่ ๒ ใครเข้ามามีส่วนร่วม กล่าวคือ การมีส่วนร่วมของประชาชนโดยการจำแนกกลุ่มบุคคลที่เข้ามามีส่วนร่วมเป็น ๔ กลุ่ม ได้แก่

(๑) ผู้ที่อยู่อาศัยในท้องถิ่น

(๒) ผู้นำท้องถิ่น

(๓) เจ้าหน้าที่ของรัฐ

(๔) คนต่างชาติ

มิติที่ ๓ การมีส่วนร่วมนั้นเกิดขึ้นได้อย่างไร โดยมีการแยกประเด็นที่ควรพิจารณา ๔ ประเด็น คือ

(๑) พื้นฐานของการมีส่วนร่วม พิจารณาเกี่ยวกับ

๑.๑ แรงที่กระทำให้เกิดการมีส่วนร่วมมาจากที่ใด

๑.๒ แรงที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมมาจากที่ใด

(๒) รูปแบบของการมีส่วนร่วม พิจารณาเกี่ยวกับ

๒.๑ รูปแบบขององค์กร

๒.๒ การมีส่วนร่วมโดยตรงหรือโดยอ้อม

(๓) ขอบเขตของการมีส่วนร่วม พิจารณาเกี่ยวกับ

๓.๑ ระยะเวลาที่เข้ามามีส่วนร่วม

---

[๖๗] ทวีทอง หงศ์วิวัฒน์, **การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา**, (กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์โสภาการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๒.

๓.๒ ช่วงของกิจกรรม

(๔) ประสิทธิผลของการมีส่วนร่วม พิจารณาเกี่ยวกับ

๔.๑ การให้อำนาจแก่การมีส่วนร่วม

๔.๒ ปฏิสัมพันธ์ของคุณลักษณะต่าง ๆ ของสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม

๒) พิจารณาถึงบทบาทของการมีส่วนร่วม ได้แก่ คุณลักษณะของโครงการที่กระทบต่อการมีส่วนร่วม กับสภาพแวดล้อมที่กระทบต่อการมีส่วนร่วม จำแนกออกเป็น ๒ ส่วน คือ

๒.๑ คุณลักษณะของโครงการที่มีผลกระทบต่อการมีส่วนร่วม ได้แก่

๒.๑.๑ ผลกระทบของสิ่งนำไปสู่โครงการ

๒.๑.๒ ผลกระทบของประโยชน์จากโครงการ

๒.๑.๓ ผลกระทบของการออกแบบ

๒.๒ ผลกระทบของสิ่งแวดล้อมต่อกิจกรรมการที่มีส่วนร่วม

๒.๒.๑ ปัจจัยด้านกายภาพและชีวภาพ

๒.๒.๒ ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ

๒.๒.๓ ปัจจัยด้านการเมือง

๒.๒.๔ ปัจจัยด้านวัฒนธรรม

๒.๒.๕ ปัจจัยด้านประวัติศาสตร์ความเป็นมา[๖๘]

ขนิฎฐา กาญจนรังษีนนท์ (อ้างถึงในคำสิงห์ ทองโท) ได้กล่าวว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การเข้าร่วมอย่างแข็งขันของกลุ่มบุคคลในขั้นตอนต่าง ๆ ของการดำเนินกิจกรรมอย่างหนึ่งการมีส่วนร่วมที่สมบูรณ์ต้องเป็นไปในรูปที่ผู้เข้าร่วมมีส่วนกระทำให้เกิดผลของกิจกรรมที่เข้าร่วมมิใช่เป็นผู้ร่วมคิดตัดสินใจหรือผู้ได้รับผลประโยชน์เท่านั้น[๖๙]

สุริยา วีรวงศ์ ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วม คือการที่ประชาชนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมพัฒนาตั้งแต่จุดเริ่มต้น กล่าวคือ ตั้งแต่การสร้างแนวคิดไปจนถึงสิ้นสุดการทำ

---

[๖๘] ชูชาติ พ่วงจิตร์, การวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งเสริมและปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนกับโรงเรียนประถมศึกษา ในเขตปริมลฑล กรุงเทพมหานคร, วิทยานิพนธ์ กศ.ม., (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๕๖-๖๐.

[๖๙] คำสิงห์ ทองโท, **การมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์ป่าชุมชนนาฝาย ตำบลดงดวน อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม**, การศึกษาค้นคว้าอิสระ กศ.ม., (มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๖), หน้า ๑๔

กิจกรรมการพัฒนาร่วมกัน กล่าวคือมุ่งเน้นถึงการให้ความสำคัญกับกระบวนการมีส่วนร่วมในกิจกรรมหรือโครงการพัฒนาที่จักต้องมาจากการเริ่มต้นกำหนด และวิเคราะห์ปัญหาโดยประชาชนเป็นหลัก[๗๐]

จุฬาภรณ์ โสตะ กล่าวถึงการมีส่วนร่วมหมายถึง การที่บุคคล หรือคณะบุคคลเข้ามาช่วยเหลือ สนับสนุนทำประโยชน์ต่างๆหรือกิจกรรมต่างๆ อาจเป็นการมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ หรือกระบวนการบริหาร ประสิทธิผลขององค์การขึ้นอยู่กับการรวมพลังของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับองค์การนั้นในการปฏิบัติภารกิจให้บรรลุเป้าหมาย วิธีการหนึ่งในการรวมพลังความคิดสติปัญญา ก็คือ การให้มีส่วนร่วม การให้บุคคลมีส่วนร่วมในองค์การนั้น บุคคลจะต้องมีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินการหรือปฏิบัติภารกิจต่างๆ เป็นผลให้บุคคลนั้นมีความผูกพัน (Commitment) ต่อภารกิจและองค์การ[๗๑]

ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ การมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา เป็นการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา ตั้งแต่เริ่มต้นจนสิ้นสุดโครงการ ได้แก่ การร่วมค้นหาปัญหา การวางแผน การตัดสินใจ การระดมทรัพยากร และเทคโนโลยีในท้องถิ่น การบริหารจัดการ การติดตามผล รวมทั้งการรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการ โดยโครงการจะต้องมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน[๗๒]

องค์การสหประชาชาติ (UN, ๑๙๗๔ อ้างถึงใน ปรีดา ปูนพันธ์ฉาย, ๒๕๔๐) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า เป็นกระบวนการเกี่ยวกับการกระทำ และเกี่ยวข้องกับมวลชนในระดับต่างๆ คือในกระบวนการตัดสินใจเกี่ยวกับจุดประสงค์ทางสังคม และการจัดสรรทรัพยากร และในการกระทำโดยสมัครใจต่อกิจกรรม และต่อโครงการ[๗๓]

ไพรัชน์ เตชะรินทร์ ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนในส่วนทีเกี่ยวกับรัฐหมายถึง กระบวนการที่รัฐทำการส่งเสริม ชักนำ สนับสนุนและสร้างโอกาสให้กับประชาชนทั้งในรูปส่วนบุคคล กลุ่มคน ชมรม มูลนิธิ และองค์กรอาสาสมัครรูปแบบต่าง ๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนา หมายถึงกระบวนการที่คณะกรรมการประชาชนทุกคนในท้องถิ่นได้เข้ามามีบทบาทใน

---

[๗๐] สาคร มหาหิงค์, เทคนิคการมีส่วนร่วม, [ออนไลน์] แหล่งที่มา: https://m.facebook.com/techniques/posts/765832483430524?locale2=it_IT [15 กรกฎาคม 2565].

[๗๑] จุฬาภรณ์ โสตะ, **พฤติกรรมมนุษย์และการพัฒนาตนเอง**, (ขอนแก่น: ภาควิชาสุขศึกษา คณะสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๓).

[๗๒] ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๓).

[๗๓] สาคร มหาหิงค์, เทคนิคการมีส่วนร่วม, [ออนไลน์] แหล่งที่มา: https://m.facebook.com/techniques/posts/765832483430524?locale2=it_IT [15 กรกฎาคม 2565].

กระบวนการดำเนินงาน แสดงความคิดเห็นผลให้ประชาชนได้รับการพัฒนาขีดความสามารถของตนเอง ให้สามารถที่จะดำเนินการได้สอดคล้องกับปัญหาและความต้องการของชุมชน[๗๔]

๒.๔.๒ ที่มาของแนวคิดการมีส่วนร่วม

สันติภาพจะเกิดขึ้นไม่ได้ถ้าขาดกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน (Public Participation) ที่หมายถึง กระบวนการซึ่งสาธารณชนมีความห่วงกังวล มีความต้องการ และมีทัศนะที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐในการตัดสินใจ เป็นกระบวนการสื่อสารสองทางที่มีเป้าหมายโดยรวมเพื่อให้เกิดการตัดสินใจที่ดีขึ้น และได้รับการสนับสนุนจากสาธารณชน"[๗๕] วันชัย วัฒนศัพท์ กล่าวว่า กระบวนการที่ประชาชนมีส่วนร่วมตั้งแต่น้อยที่สุด คือ การได้รับทราบข้อมูลข่าวสารว่ารัฐจะทำอะไร หลังจากได้ตัดสินใจเรียบร้อยแล้วแจ้งให้ประชาชนทราบ ถัดขึ้นมาคือ การที่รัฐรับฟังความคิดเห็นของประชาชน หลังจากได้ข้อมูลไปแล้วก่อนตัดสินใจ คือ ประชาพิจารณ์ สูงขึ้นมาอีกคือ ประชาชนได้มีโอกาสมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในเรื่อง หรือในโครงการนั้น เพื่อให้เกิดข้อยุติโดยฉันทาคติ และสูงที่สุด คือ การสามารถลงมติแต่ละคนทีละคนว่า "เอาหรือไม่เอา" ในการบวนการประชามติ"[๗๖] การมีส่วนร่วมมีความสำคัญในฐานะ (๑) เป็นการสร้างภูมิคุ้มกันต่อความรู้สึกสูญเสียอำนาจ (๒) เป็นช่องทางที่จะนำประชาชนมาร่วมกัน เพื่อแก้ปัญหาของส่วนรวม โดยสร้างความรู้สึกว่าเป็นปัญหาของทุกคน (๓) เป็นช่องทางที่จะสร้างให้เกิดการสื่อสารระหว่างกลุ่มในชุมชนเพื่อที่เขาจะได้มาทำความเข้าใจถึงความต้องการของแต่ละกลุ่มและสร้างความสัมพันธ์ที่ดีจะยับยั้งการกระทำที่สุดโต่ง (๔) เป็นช่องทางอีกทางหนึ่งในการสร้างชุมชนชนิดต่างๆ สิ่งที่แรกคือ ฝึกอบรมผู้ที่จะเป็นผู้นำในอนาคต ในขณะที่ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในโครงการ เขาจะได้เรียนรู้วิธีที่จะมีอิทธิพลเหนือคนอื่นได้อย่างไร และร่วมกันสร้างความร่วมมือได้อย่างไร (๕) สามารถสร้างให้เห็นสถานภาพของชุมชนว่าเป็นอย่างไร มันยังบ่งชี้ถึงการเป็นชุมชนที่สร้างสรรค์ จากการทำงานร่วมกันเพื่อที่จะแก้ปัญหานี้ มันบอกถึงความเป็นชุมชนที่เปิดเผย จากการตัดสินใจอย่างโปร่งใส บอกถึงความเป็นชุมชนที่ไว้เนื้อเชื่อใจกัน[๗๗]

---

[๗๔] ไพรัชน์ เตชะรินทร์, **การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานข้าราชการพลเรือน, ๒๕๒๗), หน้า ๖.

[๗๕] เจมส์ แอล เครตัน, วันชัย วัฒนศัพท์ (ผู้แปล), **การมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจของชุมชน**, ๒๕๔๓, หน้า ๑.

[๗๖] วันชัย วัฒนศัพท์, **ความขัดแย้ง: หลักการและเครื่องมือแก้ปัญหา**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (นนทบุรี: สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๕๐), หน้า ๑๔๔.

[๗๗] เจมส์ แอล เครตัน, วันชัย วัฒนศัพท์ (ผู้แปล), **การมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจของชุมชน**, ๒๕๔๓, หน้า ๖-๗.

๒.๔.๓ ขั้นตอน/กระบวนการของการมีส่วนร่วม

ขั้นตอน/กระบวนการของการมีส่วนร่วมของประชาชน การมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจของชุมชน (Creighton[๗๘], 2005: 25) กล่าวถึง กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นกระบวนการซึ่ง สาธารณชนมีความห่วงกังวล มีความต้องการ และมีทัศนะที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐในการตัดสินใจ กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นกระบวนการสื่อสารสองทาง ที่มีเป้าหมายโดยรวมเพื่อที่ จะให้เกิดการตัดสินใจที่ดีขึ้น และได้รับการสนับสนุนจากสาธารณชน ประชาชนไม่สามารถที่จะมี ส่วนร่วมได้อย่างมีประสิทธิภาพในการตัดสินใจถ้าหากว่าเขาไม่ได้มีการรับรู้ข้อมูลอย่างเพียงพอถึง ทางเลือกและผลที่ตามมา นอกจากนี้สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ[๗๙] ได้กล่าวถึงกระบวนการและขั้นตอนการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ ๔ ขั้นตอน ได้แก่ ๑) การร่วม ในการวางแผน คือ การมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหา ลำดับความสำคัญ ตั้งเป้าหมาย กำหนด แนวทางดำเนินการติดตาม ประเมินผลและตัดสินใจ ๒) การร่วมในการดำเนินกิจกรรม ประกอบ ด้วยการสนับสนุนด้านทรัพยากร และการประสานความร่วมมือ ๓) การร่วมในการใช้ประโยชน์คือ การนำเอากิจกรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ การได้รับประโยชน์คือ การแจกจ่ายผลประโยชน์ที่ได้จาก การพัฒนาอย่างยุติธรรม และ ๔) การร่วมในการประเมินผลเพื่อประชาชนในชุมชนจะได้ทราบถึง ปัญหาอุปสรรคต่างๆ เพื่อร่วมกันดำเนินการหาทางแก้ไขต่อไป

เงื่อนไขพื้นฐานของการมีส่วนร่วม สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (๒๕๔๗: ๒-๕) ได้กล่าวถึง การกำหนดเงื่อนไขพื้นฐานของการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้รวม ๓ ประการ ได้แก่ ๑) ต้องมี อิสรภาพ หมายถึงมีอิสระที่จะเข้าร่วมหรือไม่ก็ได้ การเข้าร่วมต้องเป็นไปด้วยความสมัครใจ ๒) ต้องมีความเสมอภาค โดยประชาชนเข้าร่วมในกิจกรรมใด จะต้องมีสิทธิเท่าเทียมกับผู้เข้าร่วมคน อื่นๆ ๓) ต้องมีความสามารถ ประชาชนและกลุ่มเป้าหมายจะต้องมีความสามารถพอที่จะเข้าร่วม ในกิจกรรมนั้นๆ

เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง ได้แบ่งขั้นตอนของการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ ๔ ขั้นตอน คือ

(๑) การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหา และสาเหตุของปัญหา

(๒) การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรม

(๓) การมีส่วนร่วมในการลงทุนและปฏิบัติงาน

---

[๗๘] Creighton, James L. **The Public Participation Handbook: Making Better Decisions through Citizen Involvement**. San Francisco: Jossey Bass. 2005, p.25.

[๗๙] สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท ๒๑ เซ็นจูรี่ จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๒-๑๖.

(๔) การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล[๘๐]

อคิน รพีพัฒน์ ได้แบ่งระยะการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนดังนี้

(๑) การค้นหาปัญหา ตลอดแนวทางแก้ไข

(๒) การตัดสินใจเลือกแนวทาง และวางแผนพัฒนาแก้ไขปัญหา

(๓) การปฏิบัติตามแผน

(๔) การประเมินผลกิจกรรม[๘๑]

อีกทั้งยังได้เสนอแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนภายใต้สภาพสังคมชนบทไทยว่าน่าจะพิจารณาได้ ๒ ลักษณะ คือ

๑. ลักษณะการเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนาชนบทของประชาชนด้านต่าง ๆ ได้แก่

๑.๑ การค้นหาปัญหา จัดลำดับของปัญหาและสาเหตุแห่งปัญหา

๑.๒ หาแนวทางแก้ปัญหาและดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหานั้น

๑.๓ ประเมินผลการพัฒนา

๒. ลักษณะเงื่อนไขการเข้าร่วมกิจกรรมว่า การประชาชนเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนาชนบทนั้น เพราะเงื่อนไขเหล่านี้หรือไม่

๒.๑ เกรงใจ ถูกบังคับ หรือมีสิ่งจูงใจเฉพาะหน้า

๒.๒ เข้าใจและยอมรับวัตถุประสงค์ของการพัฒนานั้น

๒.๓ ด้วยเหตุว่ากิจกรรมดังกล่าวจะก่อให้เกิดประโยชน์ระยะยาวแก่ตนเอง

นอกจากนี้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๔๐ ได้มีบทบัญญัติเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในมาตราต่าง ๆ เช่น

มาตรา ๔๖ บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ย่อมมีสิทธิอนุรักษ์ หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างสมดุล และยั่งยืน ทั้งนี้ตามกฎหมายบัญญัติมาตรา ๕๖ สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐและชุมชนในการบำรุงรักษาและการได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและความหลากหลายทางชีวภาพและในการคุ้มครอง ส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ดำรงชีวิตได้อย่างปกติและต่อเนื่องในสิ่งแวดล้อมที่จะไม่

---

[๘๐] เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง, **การบริหารงานพัฒนาชนบท**, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๒๕), หน้า ๑๑-๑๓.

[๘๑] อคิน รพีพัฒน์, มรว. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาชนบทในสภาพสังคมและวัฒนธรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๒๗), หน้า ๑๐๗-๑๑๑.

ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิการหรือคุณภาพชีวิตของตนย่อมได้รับการคุ้มครอง ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ

มาตรา ๗๙ รัฐต้องส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการสงวน บำรุงรักษาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ และความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุล รวมทั้งมีส่วนร่วมในการส่งเสริมบำรุงรักษา และคุ้มครองคุณภาพสิ่งแวดล้อม ตามหลักการพัฒนาอย่างยั่งยืน

กาญจนา แก้วเทพ กล่าวถึง กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน ที่มีปัจจัยสร้างสรรค์ที่ขาดไม่ได้สำหรับการสร้างระบบการพึ่งตนเองมี ดังนี้

๑. จิตสำนึกและความตื่นตัว (Awareness) ให้ประชาชนมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเองในหลักการที่ว่าคนจนสามารถช่วยตนเองพร้อม ๆ กับช่วยเหลือผู้อื่นได้

๒. การตั้งองค์กร การดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ไม่ใช่เรื่องปัจเจกบุคคล (Individual) แต่ต้องเป็นการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน รับผิดชอบร่วมกัน

๓. การมีส่วนร่วมของสมาชิกทุกคนในกลุ่ม สมาชิกจะต้องมีส่วนร่วมในกิจกรรมทุกขั้นตอน

๔. การสำแดงศักยภาพ (Manifestation) ศักยภาพของกลุ่ม สามารถแสดงออกได้ ๒ ทาง

๔.๑ การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เป็นการแสดงพลังความสามัคคีในกลุ่ม เพื่อลดการพึ่งพาหรือการถูกเอารัดเปรียบภายนอก

๔.๒ การต่อรองกับภายนอก เป็นการแสดงพลังที่มีอยู่ด้วยการต่อรองกับภายนอกกลุ่มทั้งทางราคา หรือบริการ หรือเพื่อรักษาความเป็นอิสระของกลุ่มซึ่งการแสดงพลังของกลุ่มทั้ง ๒ จะต้องมีความสัมพันธ์กัน[๘๒]

สมพันธ์ เตชะอธิก เห็นว่าการมีส่วนร่วมและการพึ่งตนเองของชาวบ้านว่าจำเป็นต้องร่วมในกระบวนการพัฒนา ตั้งแต่เริ่มคิด แลกเปลี่ยนความคิดเห็นในโครงการต่าง ๆ การตัดสินใจทำหรือไม่ทำ และการดำเนินการ โดยคำนึงถึงผลประโยชน์และการใช้ทรัพยากรท้องถิ่น เน้นการพึ่งตนเองเป็นหลักมากกว่าที่จะคิดพึ่งพาจากภายนอก[๘๓]

Conen & Uphoff (อ้างถึงในเบญจา รอดจ่าย) แบ่งการมีส่วนร่วมออกเป็น ๔ ลักษณะ คือ

---

[๘๒] กาญจนา แก้วเทพ, **การพึ่งตนเองศักยภาพในการพัฒนาของชนบท**, (กรุงเทพมหานคร: สมาคมคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, ๒๕๓๐) หน้า ๒๑๐ – ๒๑๑.

[๘๓] สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ, **การพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้าน**, (ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๐), หน้า ๖๓.

๑. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision making) ประกอบด้วย ๓ ขั้นตอน การริเริ่มตัดสินใจ การดำเนินการตัดสินใจ และการตัดสินใจปฏิบัติการ

๒. การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ (Implementation) ประกอบด้วย การสนับสนุนด้านทรัพยากรการบริหาร และการประสานความร่วมมือ

๓. การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ (Benefits) ไม่ว่าจะเป็นผลประโยชน์ทางด้านวัตถุ ผลประโยชน์ทางด้านสังคม หรือ ผลประโยชน์ส่วนบุคคล

๔. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation)[๘๔]

J.Norman Reid (2000) ได้กล่าวถึง การนำการมีส่วนร่วมไปสู่การปฏิบัติ ได้แก่

๑. ต้องเป็นกิจกรรม หรือ ความเห็นของคนส่วนใหญ่

๒. เป็นศูนย์การในการทำงานอย่างอิสระของ กลุ่มงานแต่ละกลุ่ม ภายใต้เป้าหมายเดียวกัน ซึ่งผลงานนั้น เป็นไปตามความถนัดของชุมชนนั้น ๆ

๓. เปิดโอกาสให้มีความเท่าเทียมกันในชุมชน ในชี้แจ้งกรณีต่าง ๆ

๔. การเปิดกว้างทางความคิด ซึ่งความคิดที่ดีที่สุดมาจากรากฐานของชุมชน

๕. การมีส่วนเข้าถึงผลประโยชน์ร่วมกัน โดยไม่คำนึงถึง อายุ การแข่งขันรวมถึงระดับของการศึกษา อาชีพ ชื่อเสียงส่วนบุคคล ภาษา ศาสนา หรือ ปัจจัยอื่นๆ ในชุมชนต้องเท่าเทียมกัน

๖. การเปิดทุกกระบวนในการทำกิจกรรม รับรู้ร่วมกัน

Walker, Chris และ Kay Sherwood (๒๐๐๓) กล่าวว่า การมีส่วนในศิลปวัฒนธรรมในส่วนใหญ่ของชุมชนที่เป็นที่ตั้งของแหล่งกำเนิดของศิลปวัฒนธรรมนั้น จะมีการมีส่วนร่วมในโดยแรงกระตุ้นภายในของชุมชนนั้นเอง

Henry Sanoff (2000) ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วม ไว้สองกรณีด้วยกัน คือ

๑. การมีส่วนร่วมแบบไม่แท้จริง ได้แก่

๑.๑ การเข้าไปมีส่วนร่วมจากการหลอกลวง

๑.๒ การมีส่วนร่วมจากการรวบหัวรวบท้ายของคณะกรรมการ

๒. การมีส่วนร่วมแบบแท้จริง

๒.๑ การเข้าไปมีส่วนร่วมจากตัวแทนที่เกิดจากกลุ่ม

---

[๘๔] เบญจา รอดจ่าย, ความพร้อมในการพัฒนาและรับรองคุณภาพโรงพยาบาลด้านแผนกพัฒนาสิ่งแวดล้อม กรณีศึกษาฝ่ายการพยาบาล โรงพยาบาลมหาราชนครเชียงใหม่, การค้นคว้าแบบอิสระ ศศ.ม., (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๔), หน้า ๒๐.

๒.๒ การมีส่วนร่วมจากพลังของมวลชน อยู่ภายใต้การควบคุมของมวลชนโดยแท้จริง

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การบริหารจัดการโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน เป็นการจัดการเพื่อให้เกิดวามยั่งยืนของทรัพยากรที่มีอยู่ โดยลดความขัดแย้งระหว่างภาครัฐกับภาคประชาชน การมีส่วนร่วมในการวางแผน การตัดสินใจ การใช้ทรัพยากร การปฏิบัติงาน การบริหารงาน และ การควบคุมประเมินผล นั้น ทำให้เป็นแนวทางที่ดีที่สุดในการบริหารจัดการเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย

๒.๔.๔ หลักการสำคัญของการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมนั้นเกิดจากกระบวนการเรียนรู้ของนักพัฒนากันเองและการเรียนรู้ร่วมกับองค์กรชุมชน หลักการสำคัญในการปฏิบัติการร่วมกับประชาชนที่สำคัญๆ มีดังนี้[๘๕]

๑) การจัดความสัมพันธ์ที่เสมอภาคเท่าเทียมกัน การจัดความสัมพันธ์ด้านบทบาทระหว่างนักพัฒนากับชุมชนที่เท่าเทียมกัน เป็นหลักการสำคัญของกระบวนการมีส่วนร่วม โดยต่างฝ่ายควรมีความตระหนัก ความต้องการของตนเอง และสิ่งที่ตนเองสามารถทำได้ รวมทั้งองค์กรชุมชนควรตระหนักในความเป็นเจ้าของ ต้องการคิดเอง ทำเอง กำหนดเอง ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะเป็นส่วนที่คอยกำกับกำหนดให้เกิดบทบาทการทำงานที่เหมาะสม ตามศักยภาพ และเป็นที่พอใจร่วมกันทั้งสองฝ่าย

๒) การมีอิสระไม่ครอบงำ ความเชื่อมั่นในความเป็นมนุษย์ ควรอยู่บนฐานของการ ไม่ครอบงำ การให้อิสรภาพในการคิด และการแสดงออกโดยไม่มีอคติ และไม่นำความคิดความเชื่อของตนมาวัด หรือตีคุณค่า หรือชักจูงครอบงำให้เปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะความเชื่อมั่น ในศักยภาพฐานความรู้ ภูมิปัญญา และประวัติศาสตร์วัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน ที่จะเป็นฐานพลังสำคัญในการแก้ไขปัญหาด้วยตนเองต่อไป โดยที่นักพัฒนาต้องมีวิสัยทัศน์ที่เปิดกว้างพร้อมจะยอมรับฟังความแตกต่าง ความเคารพในความเป็นคนของทุกคน

๓) การมีส่วนร่วมของทุกกลุ่มในสังคม ในชุมชนหนึ่งๆ ย่อมประกอบด้วยความแตกต่างหลากหลาย ทั้งด้านฐานะ เพศ วัย สถานะทางสังคม ฯลฯ การสร้างโอกาสเปิดพื้นที่ทางสังคมอย่างเท่าเทียม ในการให้ทุกส่วนได้มีส่วนร่วมในการแสดงออกทางความคิด ศักยภาพ ความรู้ และร่วมมีบทบาทดำเนินการอย่างต่อเนื่อง ซึ่งจะทำให้งานที่ดำเนินไปนั้นไม่กระจุกตัวอยู่ที่กลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง และส่งผลกระจายไปสู่คนทุกส่วนในชุมชน ในสังคมอย่างทั่วถึง และเป็นธรรม

๔) การมีส่วนร่วมในทุกกระบวน ทุกขั้นตอน การดำเนินงานพัฒนาตามโครงการพัฒนาหนึ่งๆนั้น มีกระบวนการขั้นตอนที่ต่อเนื่องเชื่อมโยงกัน หลายครั้งที่เราพบว่า โครงการพัฒนาต่าง ๆ ที่ส่งผลกระทบต่อชุมชน ขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนตั้งแต่ขั้นตอนการศึกษาข้อมูล และการ

---

[๘๕] บัณฑร อ่อนดำ, สามารถ ศรีจำนงค์, **การจัดกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม**, (เชียงใหม่: สถาบันส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน มูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ, ๒๕๔๔).

รับรู้ข้อมูลข่าวสาร ซึ่งเมื่อถึงขั้นดำเนินการแล้ว มักเกิดปัญหาความขัดแย้ง และสร้างผลกระทบต่อชุมชนมากมายตามมา รวมทั้งการให้ความหมายของการมีส่วนร่วมที่ขาดความเข้าใจอย่างแท้จริง ซึ่งหน่วยงานทั้งหลายที่เข้ามาดำเนินงานร่วมกับชุมชน มักอ้างเสมอว่า ได้เปิดโอกาสการมีส่วนร่วมของชุมชนแล้ว โดยการเชิญตัวแทนของชุมชนเข้าร่วมประชุม และร่วมกิจกรรม ในขณะที่โครงการที่ดำเนินการไปนั้นผ่านการวางแผน และตัดสินใจมาแล้ว โดยที่ชุมชนไม่มีโอกาสรับรู้มาก่อน แต่เป็นเพียงผู้ร่วมในบางส่วนที่กำหนดโดยเจ้าของโครงการนั้น ๆ

การมีส่วนร่วมที่แท้จริง จึงควรให้องค์กรชุมชนมีส่วนร่วม ตั้งแต่การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร การวิเคราะห์ปัญหา การวางแผนกำหนดเป้าหมาย การตัดสินใจ การปฏิบัติ การตรวจสอบ ติดตาม ประเมินผล การสรุปบทเรียน แก้ไขปรับปรุง และรวมทั้งการขยายผล และเผยแพร่ผลสู่สาธารณะ

เงื่อนไขของการมีส่วนร่วม การที่ประชาชนจะเข้าร่วมในกิจกรรมพัฒนาชุมชนนั้น จะต้องมีเงื่อนไขอย่างน้อย ๓ ประการดังนี้

๑) ประชาชนจะต้องมีอิสระที่จะมีส่วนร่วม (Freedom to participate)

๒) ประชาชนต้องสามารถที่จะมีส่วนร่วม (Ability to participate)

๓) ประชาชนต้องเต็มใจที่จะมีส่วนร่วม (Willingness to participate)

หากไม่มีอิสระที่จะเข้าร่วมหรือไม่สามารถเข้าร่วมได้ และไม่มีความเต็มใจแล้ว การมีส่วนร่วมของประชาชนจะไม่เกิดขึ้นเลย นอกจากเงื่อนไข ๓ ประการดังกล่าวแล้ว ความสำเร็จของการมีส่วนร่วม ยังขึ้นอยู่กับเงื่อนไขต่อไปนี้

๑) ประชาชนต้องมีเวลาที่จะมีส่วนร่วมก่อนเริ่มกิจกรรม การมีส่วนร่วมไม่เหมาะในสถานการณ์ฉุกเฉิน

๒) ประชาชนต้องไม่เสียเงินเสียทอง ค่าใช้จ่ายในการมีส่วนร่วม มากเกินกว่าที่เขาประเมินผลตอบแทนที่จะได้รับ

๓) ประชาชนต้องมีความสนใจ ที่สัมพันธ์สอดคล้องกับการมีส่วนร่วมนั้น

๔) ประชาชนต้องสามารถสื่อสารรู้เรื่องกันทั้ง ๒ ฝ่าย

๕) ประชาชนต้องไม่รู้สึกกระทบกระเทือน ต่อตำแหน่งหน้าที่ หรือสถานภาพทางสังคมหากมีส่วนร่วม

อนึ่ง การที่จะทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนานั้น จะต้องมีวิธีการ หรือเทคนิควิธีดังนี้

๑) ต้องให้สมาชิกมีความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน

๒) สร้างกลุ่มให้เป็นที่ดึงดูดใจของสมาชิก

๓) เปลี่ยนแปลงทัศนคติ ค่านิยมและพฤติกรรมตรงกับพื้นฐานแห่งความดึงดูดของกลุ่ม

๔) ความมีชื่อเสียงและเกียรติยศของสมาชิกในกลุ่ม

๕) ไม่เปลี่ยนแปลงปัจเจกบุคคล หรือส่วนย่อยของกลุ่มที่เบี่ยงเบนไปจากปทัสถานของกลุ่ม

๖) ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามแรงกดดันจากกลุ่มโดยการสร้างปัญญาร่วมของสมาชิกผู้ต้องการเปลี่ยนแปลง

๗) การเสนอข่าว การวางแผน และผลของการเปลี่ยนแปลงจะต้องให้สมาชิกทุกคนในกลุ่มมีส่วนร่วม

๘) ขจัดกำลังดึง (ส่วนที่ไม่ต้องการให้เปลี่ยนแปลง) โดยเริ่มต้นปรับปรุงส่วนที่เกี่ยวข้องใหม่

สรุปได้ว่า หลักสำคัญของการมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา คือ การมีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน การเปิดโอกาสให้มีความเป็นอิสระไม่ครอบงำ การีส่วนร่วมของทุกกลุ่มที่เกี่ยวข้อง รวมถึงมีส่วนร่วมในทุกกระบวนการอย่างแท้จริง

๒.๔.๕ องค์ประกอบของการมีส่วนร่วม

องค์ประกอบของการมีส่วนร่วม ได้มีผู้กล่าวไว้หลายท่าน ดังนี้

พัชรี สีโรรส[๘๖] ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของการมีส่วนร่วมของประชาชน ไว้ดังนี้

๑. การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นกระบวนการที่มีความต่อเนื่อง มีการเรียนรู้ร่วมกันของผู้เกี่ยวข้องทั้งฝ่ายรัฐ องค์กรเอกชน และประชาชนทั่วไป โดยเน้นการสื่อสารสองทาง ทั้งช่องทางที่เป็นทางการ และไม่เป็นทางการ ไม่ใช่การทำครั้งเดียวจบ และควรเกิดขึ้นตลอดโครงการ

๒. เป้าหมายของการมีส่วนร่วมไม่ใช่เพียงการจัดให้มีการรับฟังความคิดเห็น ตามกฎหมายหรือการทำให้ไม่มีความขัดแย้ง หากแต่กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนควรมุ่งให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างกว้างขวาง และเป็นวิธีการเพื่อทำให้การตัดสินใจของรัฐดีขึ้น และเป็นที่ยอมรับร่วมกัน

ถวิลวดี บุรีกุล[๘๗] องค์ประกอบของการมีส่วนร่วมของประชาชน ไว้ดังนี้

---

[๘๖] พัชรี สีโรรส, **การมีส่วนร่วมของประชาชน**, (กรุงเทพมหานคร: คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๒-๓.

[๘๗] ถวิลวดี บุรีกุล, **การมีส่วนร่วม แนวคิด ทฤษฎีและกระบวนการ**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: ส. เจริญการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๗.

๑. ต้องมีวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายชัดเจน การให้ประชาชนเข้าร่วมในกิจกรรมหนึ่งๆ จะต้องมีวัตถุประสงค์ และเป้าหมายที่ชัดเจนว่าเป็นไปเพื่ออะไร ผู้เข้าร่วมจะได้ตัดสินใจถูกว่าว่าควรเข้าร่วมหรือไม่

๒. ต้องมีกิจกรรมเป้าหมาย การให้ประชาชนเข้ามีส่วนร่วมต้องระบุลักษณะของกิจกรรมว่ามีรูปแบบและลักษณะอย่างไร เพื่อที่ประชาชนจะได้ตัดสินใจว่าควรเข้าร่วมหรือไม่

๓. ต้องมีบุคคลหรือกลุ่มเป้าหมาย การให้ประชาชนเข้ามีส่วนร่วมจะต้องระบุกลุ่มเป้าหมาย อย่างไรก็ตาม โดยทั่วไปกลุ่มบุคคลเป้าหมายมักถูกจำกัดโดยกิจกรรมและวัตถุประสงค์ของการมีส่วนร่วมอยู่แล้วโดยพื้นฐาน

ทั้งนี้ มักพิจารณาผู้เข้าร่วมจากกลุ่มผู้มีส่วนได้เสีย (Stakeholders) ซึ่งเป็นกลุ่มผู้อาจได้รับผลกระทบทั้งทางบวก และลบ เป็นผู้ที่รับผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อม ตลอดจนผู้สนใจอีกด้วย

จากองค์ประกอบของการมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการให้ประชาชนมีการเรียนรู้ร่วมกัน มีการสื่อสารกันทั้งฝ่ายรัฐ องค์กรเอกชน และประชาชนทั่วไป มีวัตถุประสงค์ จุดมุ่งหมาย มีรูปแบบกิจกรรมเป้าหมายและลักษณะที่ชัดเจน มุ่งให้มีการมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวาง เป็นวิธีการเพื่อให้ตัดสินใจของรัฐดีขึ้น และเป็นที่ยอมรับร่วมกัน

๒.๔.๖ ความสำคัญของการมีส่วนร่วม

กรมพัฒนาชุมชน ได้กล่าวถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชนที่มีต่อการบริหารงานและการพัฒนาของภาครัฐ[๘๘] ได้แก่

๑. ประชาชนเกิดการเรียนรู้ เนื่องจากกระบวนการมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่ให้การศึกษาแก่ผู้เข้าร่วม ทำให้ได้รับทราบข่าวสาร และเกิดความเข้าใจที่ถูกต้องในสถานการณ์ต่าง ๆ และในขณะเดียวกันประชาชนก็สามารถสะท้อนถึงปัญหาของชุมชนในภาครัฐอันจะทำให้การตัดสินใจในนโยบายต่าง ๆ ได้ผลที่ตรงเป้ามากขึ้น

๒. ให้ความสำคัญในการพัฒนาคน เมื่อประชาชนได้รับการเรียนรู้ จะเกิดการพัฒนาและเปลี่ยนแปลง มีความรู้สึกถึงการเป็นเจ้าของ มีความรับผิดชอบ มีมโนธรรม และตระหนักในความสามารถของตนเอง ก่อให้เกิดความรักหวงแหนในทรัพยากรต่าง ๆ ของชุมชน มีการอนุรักษ์ และเฝ้าระวังรักษาอันเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน

---

[๘๘] กรมพัฒนาชุมชน, **คู่มือนักพัฒนา เรื่อง การจัดกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บางกอกบล็อก, ๒๕๔๗).

๓. ผลลัพธ์ทางสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลง เมื่อองค์กรภาครัฐยอมเปิดโอกาสให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจจะได้รับความร่วมมือจากประชาชนมากขึ้น การตัดสินใจ นโยบายจะเกิดจากการปรึกษาหารือจากทุกฝ่ายทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน ผลลัพธ์ทางสังคมก็จะเกิดการประนีประนอม และหาแนวทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน อาทิเช่น โครงการต่าง ๆ ของภาครัฐหากประชาชนสามารถโต้แย้ง เสนอความคิดเห็น และร่วมแสวงหาทางออกจนเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่ายได้ ก็จะเป็นการตัดสินใจในการปฏิบัติตามนโยบายต่าง ๆ ได้ดีขึ้นเนื่องจากการมีส่วนร่วมทำให้มีการสื่อสารสองทางระหว่างภาครัฐ และภาคประชาชน มีการทบทวนและตัดสินนโยบายที่ผ่านเวทีสาธารณะหรือการประชาพิจารณ์ ที่เป็นกลไกช่วยให้การตัดสินใจดีขึ้น

๔. กระบวนการมีส่วนร่วมจะช่วยส่งเสริมการสร้างเครือข่ายการจัดการการพัฒนาที่ยั่งยืน เพราะเป็นการพัฒนาจากล่างขึ้นบน ผู้ได้ประโยชน์จะมีส่วนร่วมในองค์การในการกำหนดชนิดการพัฒนาตามที่ชุมชนต้องการ และอาจมีส่วนร่วมในการปฏิบัติ ดำเนินโครงการ ติดตามผลการพัฒนาในโครงการพัฒนาภาครัฐที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบต่าง ๆ กับชุมชน (กรมพัฒนาชุมชน, ๒๕๔๗)

ดังนั้น การมีส่วนร่วมจึงถือเป็นยุทธวิธีที่สำคัญยิ่งต่อความสำเร็จของกระบวนการพัฒนาและส่งเสริมความเป็นธรรมในสังคม การให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาที่เหมาะสม โดยความสมัครใจที่จะเข้าร่วมในกิจกรรมทั้งระยะสั้น ระยะยาวต่อเนื่องในเรื่องของการจัดการทรัพยากรชุมชนแล้วย่อมทำให้เกิดความพึงพอใจ และไม่มีความขัดแย้งในชุมชน ย่อมทำให้แผนการพัฒนานั้นสำเร็จตามวัตถุประสงค์ และในการพัฒนาท้องถิ่นนั้นจะสำเร็จได้ก็ด้วยดีก็จากความร่วมมือของประชาชนในการช่วยกันดำเนินกิจกรรมทุก ๆ อย่างให้มากที่สุด เพื่อให้เขาได้เป็นผู้ตัดสินใจลงมือทำงานอย่างเต็มที่ อันเป็นการสร้างความรู้สึกมั่นใจในตนเอง ภูมิใจในความสามารถ และผลงานตลอดจนความรู้สึกในความเป็นเจ้าของ มีความชื่นชม และรักในการทำงานร่วมกันเป็นทีมมากยิ่งขึ้น และ การมีส่วนร่วมที่แท้จริงจะเกิดขึ้นได้ต้องอยู่บนพื้นฐานความสมัครใจที่จะเข้ามามีส่วนในการกำหนดการเปลี่ยนแปลงมีการจัดสรรและแบ่งปันผลประโยชน์อย่างเป็นธรรมด้วย ซึ่งจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมโดยรอบ ซึ่งการมีส่วนร่วมนี้ประชาชนจะแสดงบทบาทได้ ๒ ลักษณะ คือ

๑. การมีส่วนร่วมโดยตรง หมายถึง ประชาชนมีบทบาทในการเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการต่าง ๆ โดยตรง ทั้งการแสดงความคิดเห็น วิเคราะห์ พิจารณา ตัดสินใจ และการปฏิบัติโดยตรงเต็มศักยภาพภายใต้ขอบเขตของกติกาที่ถูกกำหนดไว้

๒. การมีส่วนร่วมผ่านตัวแทน หมายถึง การส่งผู้แทนของตนเข้าไปทำหน้าที่แทนตนหรือกลุ่มของตน เช่น การให้หัวหน้าครัวเรือนเข้าไปเป็นคณะกรรมการดำเนินการในด้าน ต่าง ๆ ร่วมกับภาคีต่าง ๆอีกทั้งต้องมีการวางแผนแบบบูรณาการที่เป็นแผนยุทธศาสตร์ที่เกิดจากการมีส่วนร่วมจากผู้ที่มี

ส่วนได้ส่วนเสีย เพื่อสนองความต้องการของท้องถิ่น พร้อม ๆ กับการพิจารณาถึงนโยบายของชาติ และความสามารถในการตอบสนองของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

๒.๔.๗ การประยุกต์ใช้

กรมพัฒนาชุมชน ได้กล่าวถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชนที่มีต่อการบริหารงานและการพัฒนาของภาครัฐ[๘๙] ได้แก่

๑. ประชาชนเกิดการเรียนรู้ เนื่องจากกระบวนการมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่ให้การศึกษาแก่ผู้เข้าร่วม ทำให้ได้รับทราบข่าวสาร และเกิดความเข้าใจที่ถูกต้องในสถานการณ์ต่าง ๆ และในขณะเดียวกันประชาชนก็สามารถสะท้อนถึงปัญหาของชุมชนในภาครัฐอันจะทำให้การตัดสินใจในนโยบายต่าง ๆ ได้ผลที่ตรงเป้ามากขึ้น

๒. ให้ความสำคัญในการพัฒนาคน เมื่อประชาชนได้รับการเรียนรู้ จะเกิดการพัฒนาและเปลี่ยนแปลง มีความรู้สึกถึงการเป็นเจ้าของ มีความรับผิดชอบ มีมโนธรรม และตระหนักในความสามารถของตนเอง ก่อให้เกิดความรักหวงแหนในทรัพยากรต่าง ๆ ของชุมชน มีการอนุรักษ์ และเฝ้าระวังรักษาอันเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน

๓. ผลลัพธ์ทางสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลง เมื่อองค์กรภาครัฐยอมเปิดโอกาสให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจจะได้รับความร่วมมือจากประชาชนมากขึ้น การตัดสินใจ นโยบายจะเกิดจากการปรึกษาหารือจากทุกฝ่ายทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน ผลลัพธ์ทางสังคมก็จะเกิดการประนีประนอม และหาแนวทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน อาทิเช่น โครงการต่าง ๆ ของภาครัฐหากประชาชนสามารถโต้แย้ง เสนอความคิดเห็น และร่วมแสวงหาทางออกจนเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่ายได้ ก็จะเป็นการตัดสินใจในการปฏิบัติตามนโยบายต่าง ๆ ได้ดีขึ้นเนื่องจากการมีส่วนร่วมทำให้มีการสื่อสารสองทางระหว่างภาครัฐ และภาคประชาชน มีการทบทวนและตัดสินนโยบายที่ผ่านเวทีสาธารณะหรือการประชาพิจารณ์ ที่เป็นกลไกช่วยให้การตัดสินใจดีขึ้น

๔. กระบวนการมีส่วนร่วมจะช่วยส่งเสริมการสร้างเครือข่ายการจัดการการพัฒนาที่ยั่งยืน เพราะเป็นการพัฒนาจากล่างขึ้นบน ผู้ได้ประโยชน์จะมีส่วนร่วมในองค์การในการกำหนดชนิดการพัฒนาตามที่ชุมชนต้องการ และอาจมีส่วนร่วมในการปฏิบัติ ดำเนินโครงการ ติดตามผลการพัฒนาในโครงการพัฒนาภาครัฐที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบต่าง ๆ กับชุมชน (กรมพัฒนาชุมชน, ๒๕๔๗)

---

[๘๙] กรมพัฒนาชุมชน, **คู่มือนักพัฒนา เรื่อง การจัดกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บางกอกบล็อก. ๒๕๔๗).

ดังนั้น การมีส่วนร่วมจึงถือเป็นยุทธวิธีที่สำคัญยิ่งต่อความสำเร็จของกระบวนการพัฒนาและส่งเสริมความเป็นธรรมในสังคม การให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาที่เหมาะสม โดยความสมัครใจที่จะเข้าร่วมในกิจกรรมทั้งระยะสั้น ระยะยาวต่อเนื่องในเรื่องของการจัดการทรัพยากรชุมชนแล้วย่อมทำให้เกิดความพึงพอใจ และไม่มีความขัดแย้งในชุมชน ย่อมทำให้แผนการพัฒนานั้นสำเร็จตามวัตถุประสงค์ และในการพัฒนาท้องถิ่นนั้นจะสำเร็จได้ก็ด้วยดีก็จากความร่วมมือของประชาชนในการช่วยกันดำเนินกิจกรรมทุกๆ อย่างให้มากที่สุด เพื่อให้เขาได้เป็นผู้ตัดสินใจลงมือทำงานอย่างเต็มที่ อันเป็นการสร้างความรู้สึกมั่นใจในตนเอง ภูมิใจในความสามารถ และผลงานตลอดจนความรู้สึกในความเป็นเจ้าของ มีความชื่นชม และรักในการทำงานร่วมกันเป็นทีมมากยิ่งขึ้น และ การมีส่วนร่วมที่แท้จริงจะเกิดขึ้นได้ต้องอยู่บนพื้นฐานความสมัครใจที่จะเข้ามามีส่วนในการกำหนดการเปลี่ยนแปลงมีการจัดสรรและแบ่งปันผลประโยชน์อย่างเป็นธรรมด้วย ซึ่งจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมโดยรอบ ซึ่งการมีส่วนร่วมนี้ประชาชนจะแสดงบทบาทได้ ๒ ลักษณะ คือ

๑. การมีส่วนร่วมโดยตรง หมายถึง ประชาชนมีบทบาทในการเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการต่าง ๆ โดยตรง ทั้งการแสดงความคิดเห็น วิเคราะห์ พิจารณา ตัดสินใจ และการปฏิบัติโดยตรงเต็มศักยภาพภายใต้ขอบเขตของกติกาที่ถูกกำหนดไว้

๒. การมีส่วนร่วมผ่านตัวแทน หมายถึง การส่งผู้แทนของตนเข้าไปทำหน้าที่แทนตนหรือกลุ่มของตน เช่น การให้หัวหน้าครัวเรือนเข้าไปเป็นคณะกรรมการดำเนินการในด้าน ต่าง ๆ ร่วมกับภาคีต่าง ๆอีกทั้งต้องมีการวางแผนแบบบูรณาการที่เป็นแผนยุทธศาสตร์ที่เกิดจากการมีส่วนร่วมจากผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย เพื่อสนองความต้องการของท้องถิ่น พร้อม ๆ กับการพิจารณาถึงนโยบายของชาติ และความสามารถในการตอบสนองของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

๒.๕ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับแอพพลิเคชั่น (Application)

๒.๕.๑ ความหมายของแอพพลิเคชั่น

แอพพลิเคชั่น (Application) หมายถึง โปรแกรม หรือชุดสั่ง ที่ใช้ควบคุมการทำงานของคอมพิวเตอร์เคลื่อนที่และอุปกรณ์ต่อพวงต่าง ๆ เพื่อให้ทำงานตามคำสั่ง และตอบสนองความต้องการของผู้ใช้ โดยแอพพลิเคชั่น (Application) จะต้องมีสิ่งที่เรียกว่า ส่วนติดต่อกับผู้ใช้ (User Interface หรือ UI) เพื่อเป็นตัวกลางการใช้งานต่างๆ

แอปพลิเคชัน (application) คือ “โปรแกรมประเภทหนึ่งที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อใช้งานบนมือถือหรือแท็บเล็ต” สามารถใช้งานบนระบบปฏิบัติการ Android และ iOS การติดตั้งโปรแกรมโดยทั่วไปทาได้โดยโหลดผ่านอินเทอร์เน็ตหรือติดตั้งผ่านแผ่นซีดี แต่สำหรับการติดตั้งแอปพลิเคชันนั้นสามารถทำได้ง่ายกว่า โดยสามารถดาวน์โหลดและติดตั้งแอปพลิเคชันผ่านทาง App store สำหรับผู้ที่ใช้งาน

ในระบบ iOS ส่วนผู้ใช้งานมือถือหรือแท็บเล็ตที่ใช้ระบบปฏิบัติการ Android สามารถดาวน์โหลดและติดตั้งแอปพลิเคชันผ่านทาง Google Play Store อุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ใช้ในมือถือหรือแท็บเล็ตนั้นมีความสามารถในการใช้งานที่ต่ำกว่าอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ใช้บนคอมพิวเตอร์ เนื่องจากแอปพลิเคชันถูกจำกัดด้วยขนาดและการประหยัดพลังงาน หากใช้โปรแกรมที่มีความซับซ้อนหรือใช้ทรัพยากร สูงอย่างคอมพิวเตอร์แล้วอาจจะทำให้มือถือหรือแท็บเล็ตค้าง หรือไม่สามารถทางานได้ หากทำงานได้ก็จะช้ามากหรือใช้แบตเตอรี่มากเกินไป

๒.๕.๒ ที่มาของแอปพลิเคชัน

บริษัทแอนดรอยด์ ก่อตั้งขึ้นที่พาโลอัลโต รัฐแคลิฟอร์เนีย ในเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๖ โดย แอนดี รูบิน (ผู้ร่วมก่อตั้งบริษัทแดนเจอร์), ริช ไมเนอร์ (ผู้ร่วมก่อตั้งบริษัทไวลด์ไฟร์คอมมูนิเคชัน) นิก เซียส์ (ซึ่งเคยเป็นรองผู้จัดการที่ทีโมบายล์) และ คริส ไวท์ (หัวหน้าฝ่ายออกแบบและการพัฒนาอินเตอร์เฟซ ที่เว็บทีวี) สำหรับการพัฒนานั้นจากคำพูดของรูบิน “โทรศัพท์มือถือที่มีความฉลาดขึ้นและตระหนักถึงสถานที่ของเจ้าของมากขึ้น” จุดประสงค์แรกของบริษัทคือการพัฒนาระบบปฏิบัติการสำหรับกล้องดิจิทัลแต่เมื่อถูกตระหนักว่าไม่ใช่ตลาดที่กว้างพอและต่อมาได้เบี่ยงเบนความพยายามเพื่อที่จะทำระบบปฏิบัติการสำหรับสมาร์ตโฟน เพื่อแข่งกับซิมเบียน และ วินโดวส์โมเบิล (ในขณะนั้นไอโฟนยังไม่ได้วางขาย) แม้จะมีประวัติความสำเร็จของผู้ก่อตั้งและพนักงานของบริษัทในช่วงแรก บริษัทแอนดรอยด์ได้ดำเนินการอย่างเงียบ ๆ ให้เห็นเพียงว่าเป็นบริษัทที่ผลิตระบบปฏิบัติการสำหรับโทรศัพท์มือถือ

กูเกิลได้ซื้อกิจการบริษัทแอนดรอยด์ ในวันที่ ๑๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๘ เพื่อให้มาเป็นบริษัทย่อยในเครือของกูเกิล โดยบุคคลสำคัญของบริษัทแอนดรอยด์ ทั้ง รูบิน, ไมเนอร์ และ ไวท์ยังอยู่กับบริษัทหลังจากถูกซื้อกิจการมีผู้คนไม่มากที่รู้จักบริษัทแอนดรอยด์ในช่วงเวลานั้นแต่หลายคนสันนิษฐานว่ากูเกิลกำลังวางแผนที่จะเข้ามาสู่ตลาดโทรศัพท์มือถือจากการซื้อกิจการครั้งนี้ที่กูเกิลรูบินนำทีมที่จะพัฒนาระบบปฏิบัติการสำหรับโทรศัพท์มือถือซึ่งขับเคลื่อนโดยลินุกซ์ เคอร์เนล ในตลาดมือถือของกูเกิล จะมีสัญญากับผู้ให้บริการเครือข่ายต่อมากูเกิลได้เริ่มวางแผนในเรื่องของส่วนประกอบฮาร์ดแวร์, ซอฟต์แวร์ และผู้ให้บริการเครือข่ายความตั้งใจของกูเกิล ที่จะเข้าสู่ตลาดเครื่องมือสื่อสารอย่างโทรศัพท์มือถือได้มาถึงช่วงเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๙ ตามรายงานของบีบีซี และ วอลล์สตรีตเจอร์นัลได้ตั้งข้อสังเกตว่ากูเกิลพยายามที่จะผลิตโทรศัพท์มือถือที่ใช้สำหรับค้นหา และ ใช้โปรแกรมประยุกต์ หรือ แอปพลิเคชันได้ และกูเกิลได้ทำงานอย่างหนักเพื่อสิ่งนี้ และมีข่าวลือว่ากูเกิลจะพัฒนาโทรศัพท์มือถือภายใต้ชื่อสินค้าของตนเองบางคนก็สันนิษฐานว่ากูเกิลจะกำหนดคุณสมบัติต่าง ๆ ของโทรศัพท์มือถือ และส่งให้กับผู้ผลิต และ ผู้ให้บริการเครือข่ายในเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๕๕๐ อินฟอร์เมชันวีก (InformationWeek) ร่วมมือกับ เอแวลูเซิร์ฟ (Evalueserve) เพื่อที่จะศึกษารายงานของกู

เกิลในการยื่นสิทธิบัตรเกี่ยวกับโทรศัพท์มือถือในวันที่ ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๐ โอเพนแฮนด์เซตอัลไลแอนซ์ ซึ่งเป็นกลุ่มพันธมิตรในด้านเทคโนโลยี ซึ่งรวมไปด้วยกูเกิล กับผู้ผลิตอุปกรณ์เช่น เอชทีซี, โซนี่ และซัมซุงรวมไปถึงผู้ให้บริการเครือข่ายเช่น สปรินต์ เน็กเทล และ ทีโมบายล์ และบริษัทผลิตฮาร์ดแวร์เช่น ควอล์คอมม์ และ เท็กซัสอินสตรูเมนส์ได้เปิดเผยในเป้าหมายเพื่อการพัฒนาโทรศัพท์มือถือที่มีมาตรฐานเปิด ในวันเดียวกัน แอนดรอยด์ได้เปิดตัวสินค้าชิ้นแรก ซึ่งเป็นแพลตฟอร์มโทรศัพท์มือถือ สร้างบนลินุกซ์ เคอร์เนล ๒.๖ ส่วนโทรศัพท์มือถือเครื่องแรกที่ใช้ระบบปฏิบัติการแอนดรอยด์คือเอชทีซี ดรีม เปิดตัวเมื่อวันที่ ๒๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๑

ในปี พ.ศ. ๒๕๕๓ กูเกิลได้เปิดตัว กูเกิล เน็กซัส ซึ่งเป็นซีรีส์หรือตระกูลของอุปกรณ์ที่ใช้ระบบปฏิบัติการแอนดรอยด์โดยไม่ปรับแต่งใด ๆ จากผู้ผลิต ซึ่งผลิตโดยผู้ผลิตที่เป็นพาร์ตเนอร์กับกูเกิลโดยเอชทีซี ร่วมมือกับกูเกิล ในการเปิดตัวสมาร์ตโฟนเน็กซัสรุ่นแรก มีชื่อว่า เน็กซัสวัน โดยซีรีส์นี้จะได้รับการอัปเดตรุ่นใหม่ก่อนอุปกรณ์อื่นๆ กูเกิลได้เปิดตัวโทรศัพท์และแท็บเล็ตซึ่งเป็นรุ่นเรือธงของแอนดรอยด์ โดยจะใช้ฮาร์ดแวร์และซอฟต์แวร์รุ่นล่าสุดของแอนดรอยด์ ต่อมาในวันที่ ๑๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๖ แอนดี รูบิน ได้ถูกย้ายจากฝ่ายแอนดรอยด์ไปยังฝ่ายการผลิตใหม่ของกูเกิล ซึ่งตำแหน่งของรูบิน ถูกแทนที่ด้วยซันดาร์ พิชัย ที่จะทำงานในตำแหน่งหัวหน้าของฝ่ายกูเกิล โครมด้วย ซึ่งเขาเป็นผู้พัฒนาโครมโอเอส

Android เป็นระบบปฏิบัติการสำหรับอุปกรณ์เคลื่อนที่ซึ่งประกอบไปด้วยระบบปฏิบัติการ (Operating System) มิดเดิ้ลแวร์ (Middleware) และโปรแกรมประยุกต์หลัก (Key Application) โดยAndroid มีพื้นฐานอยู่บนระบบปฏิบัติการลินุกซ์ (Linux) ที่ได้รับความนิยมทั่วโลกในฐานะ Open Sourceที่ถูกนำมาจำหน่ายหรือแจกฟรีในลักษณะเป็นแพ็คเกจ โดยผู้จัดทำซอฟแวร์จะรวมซอฟแวร์สำหรับใช้งานในด้านอื่น ๆ เป็นชุดเข้าด้วยกันส่วนในการพัฒนาซอฟแวร์บน Android นั้นจะใช้ภาษาจาวา (JAVA) ในกระพัฒนาระบบงานต่าง ๆ โดยภาษา JAVA เป็นภาษาโปรแกรมเชิงวัตถุ (Object Oriented Programming Language หรือ OOP) ซึ่งข้อดีของภาษา JAVA คือการไม่ขึ้นกับแพลตฟอร์มใด ๆ ทำให้ภาษา JAVA มีอิสระในการใช้งานสูงนอกจากลักษณะต่าง ๆ ที่กล่าวมานั้น Androidยังมีลักษณะเป็นซอฟแวร์ Open Source เหมือนกับ Linux ซึ่งส่งเป็นผลดีที่ทำให้ Android ได้รับความนิยมอย่างสูงและยังมีการรวมตัวกันของกลุ่มบริษัทพัฒนาอุปกรณ์เคลื่อนที่เพื่อสนับสนุน Android อีกด้วยทำให้ Android หรือ Google Android เป็นระบบปฏิบัติการได้รับความตอบรับสูงและมีการพัฒนา Smartphone และTablet ออกมารองรับเป็นจำนวนมาก เช่น HTC, LG, Motorola, Samsung และ Sony Ericsson เป็นต้นและเนื่องจาก Android เป็น Open Source ทำให้มีการพัฒนาและสร้าง Android ในฉบับของตนเองขึ้นอีก

๒.๕.๓ ประเภทของแอพพลิเคชั่น

๑. แอพพลิเคชั่นระบบ เป็นส่วนซอฟต์แวร์ระบบหรือระบบปฏิบัติการ (Operating system) ที่ทำหน้าที่ควบคุมการทำงานของอุปกรณ์และรองรับการใช้งานของแอพพลิเคชั่นหรือโปรแกรมต่าง ๆ ที่ติดตั้งอยู่ภายในคอมพิวเตอร์เคลื่อนที่

๒. แอพพลิเคชั่นที่ตอบสนองความต้องการของกลุ่มผู้ใช้ เป็นซอฟต์แวร์ประยุกต์หรือโปรแกรมประยุกต์ ที่ทำงานภายใต้ระบบปฏิบัติการ มีวัตถุประสงค์เฉพาะอย่าง เนื่องจากผู้ใช้มีความต้องการใช้แอพพลิเคชั่นที่แตกต่างกันจำนวนของอุปกรณ์คอมพิวเตอร์เคลื่อนที่มีหลากหลายชนิด ขนาดหน้าจอที่แตกต่างจึงมีผู้ผลิตและพัฒนาแอพพลิเคชั่นใหม่ ๆ ขึ้นเป็นจำนวนมาก เพื่อรองรับการใช้งานในทุก ๆ ด้าน

๒.๕.๔ แอพพลิเคชั่นที่ตอบสนองความต้องการของกลุ่มผู้ใช้

เป็นซอฟต์แวร์ประยุกต์หรือโปรแกรมประยุกต์ ที่ทำงานภายใต้ระบบปฏิบัติการ มีวัตถุประสงค์เฉพาะอย่าง เนื่องจากผู้ใช้มีความต้องการใช้แอพพลิเคชั่นที่แตกต่างกัน จำนวนของอุปกรณ์คอมพิวเตอร์เคลื่อนที่มีหลากหลายชนิด ขนาดหน้าจอที่แตกต่าง จึงมีผู้ผลิตและพัฒนาแอพพลิเคชั่นใหม่ ๆ ขึ้นเป็นจำนวนมาก เพื่อรองรับการใช้งานในทุก ๆ ด้าน

๑) แอพพลิเคชั่นเพื่อการศึกษา

เพื่อการอ่านและการเรียนรู้ เช่น กลุ่ม education เป็นศูนย์รวมการเรียนรู้รูปแบบต่างๆ เช่น Book & Reference เป็นแหล่งรวมของหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ หรือ อีบุ๊ค ที่สามารถนำมาประกอบการสอนได้เป็นอย่างดี ปัจจุบันแอพพลิเคชั่นเพื่อการศึกษา กำลังมีบทบาทและความสำคัญในการเรียนการสอนนักเรียน อีกทั้งรัฐบาลไทยมีนโยบายส่งเสริมการใช้สื่อสมัยใหม่ (New Media) ในการพัฒนาการเรียนรู้ของนักเรียนและนักศึกษา จึงมีการสร้างแอพพลิเคชั่นเพื่อการศึกษาขึ้นมามากมาย

๒) แอพพลิเคชั่นในกลุ่มเกม

เนื่องจากมีผู้นิยมเล่นเกมบนโทรศัพท์เป็นจำนวนมาก ผู้ผลิตเกมจึงคิดค้นเกมใหม่ ๆ ออกสู่ ตลาดมากขึ้นซึ่งผู้เล่นมักนิยมเล่นเกมออนไลน์ รวมทั้งมีการเชื่อมโยงกันในกลุ่มเครือข่ายสังคมออนไลน์ (Social Networking) เช่น เกมที่อยู่ใน Twitter หรือ Facebook เป็นต้น

๓) แอพพลิเคชั่นในกลุ่มเครือข่ายสังคมออนไลน์

เพื่อให้ผู้ใช้สามารถปรับข้อมูลให้ทันสมัยตลอดเวลา ทั้งข้อมูลของตนเอง หรือของกลุ่มเพื่อน ซึ่งกำลังเป็นที่นิยมในกลุ่มวัยรุ่นอย่างสูง เช่น ใน Facebook, My Space หรือ Hi๕ เป็นต้น และแม้แต่ Blackberry ก็มีช่องทางเพื่อให้ลูกค้าได้สนทนากันผ่านทาง Blackberry Messenger โดยการแลก PIN กับเพื่อน ๆ ในกลุ่ม

๔) แอพพลิเคชั่นในกลุ่มมัลติมีเดีย

เพื่อให้ผู้ใช้สามารถเรียกใช้ไฟล์ข้อมูลในรูปแบบต่าง ๆ ได้แก่ เสียงที่เป็นไฟล์ในแบบ mp ๓, wav หรือ midi เป็นต้น ภาพนิ่งในรูปแบบ gif, jpg หรือ bmp เป็นต้น หรือภาพเคลื่อนไหว คลิปวิดีโอในรูปแบบ mp๔ หรือ avi เป็นต้น

๒.๒.๕ แอพพลิเคชั่นเพื่อการศึกษา

เพื่อการอ่านและการเรียนรู้ เช่น กลุ่ม education เป็นศูนย์รวมการเรียนรู้รูปแบบต่าง ๆ เช่น Book & Reference เป็นแหล่งรวมของหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ หรือ อีบุ๊ค ที่สามารถนำมาประกอบการสอนได้เป็นอย่างดี ปัจจุบันแอพพลิเคชั่นเพื่อการศึกษา กำลังมีบทบาทและความสำคัญในการเรียนการสอนนักเรียน อีกทั้งรัฐบาลไทยมีนโยบายส่งเสริมการใช้สื่อสมัยใหม่ (New Media) ในการพัฒนาการเรียนรู้ของนักเรียนและนักศึกษา จึงมีการสร้างแอพพลิเคชั่นเพื่อการศึกษาขึ้นมามากมาย เช่น

๑) innote

เป็นแอพพลิเคชั่นที่เราสามารถเขียนตัวอักษร พิมพ์ข้อความ และบันทึกเสียงลงในภาพเพื่อสร้างข้อความต่าง ๆ ได้ง่ายขึ้น ทำให้เวลาเราใช้งานมีความสะดวกสบาย เหมาะกับคนที่ชื่นชอบการจดบันทึก เพราะเราสามารถาจดบันทึกบนสมาร์ทโฟนได้ง่ายไม่ต้องยุ่งยากใด ๆ ทั้งสิ้น

๒) Learn English Grammar

เป็นแอพพลิเคชั่นที่จะช่วยให้เรามีความแม่นยำในภาษาอังกฤษมากขึ้นเพราะจะมีคำถามถึง ๑๐๐๐ ข้อ เพื่อให้เรานั้นสมารถฝึกฝนและพัฒนาภาษาอังกฤษ เหมาะมาก สำหรับคนที่ชื่นชอบการเรียนภาษาและสนใจในการเรียนอยากจะเรียนภาษาเพิ่มแอพพลิเคชั่นนี้สามารถช่วยได้แน่นอน

๓) camscanner

เป็นแอพพลิเคชั่นที่เปลี่ยนจากกล้องมือถือสมาร์โฟนให้มาเป็นเครื่องสแกนเนอร์แทน และสามารถถ่ายรูปเอกสารต่างๆจากกระดาษ เช่น เอกสาร ใบปลิว หรือไม่ก็เกี่ยวข้องกับการเรียนหนังสือก็สามารถสแกนได้ และสุดท้ายก็สามาราถบันทึกลงคอมพิวเตอร์ได้ด้วย

๔) ToEic

เป็นแอพพลิเคชั่นที่ได้รับความนิยมอย่างมากสำหรับคนที่กำลังสอบ เพราะแอพนี้สามารถหัดให้เราทำข้อสอบก่อนที่เราจะเริ่มไปสอบจริง ถือว่าสะดวกสบายมาก เหมือนได้เรียนรู้และฝึกฝนก่อนสอบจริง เพราะเราจะได้รู้เป็นแนวทางว่าข้อสอบจะออกประมาณไหน อีกอย่างนะยังมีการฝึกคำศัพท์ภาษาสำหรับคนที่อยากเก่งภาษามากขึ้นและสนใจในเรื่องของการใช้ภาษาที่จะช่วยให้เราได้ภาษาเพิ่มเติมยิ่งขึ้น

๕) Abby Animal Preschool

Abby Animal Preschool เป็น Apps สำหรับเด็ก ช่วงก่อนวัยเรียน ๔-๕ ปี เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้จากรูปภาพสัตว์และเสียงด้วยเกมส์ประเภท puzzle การต่อชิ้นส่วนต่าง ๆ ของสัตว์ เป็นการเตรียมความพร้อมสำหรับเด็กก่อนเข้าสู่วัยเรียน เมนูการใช้งานง่ายต่อการเล่นของเด็ก ๆ ภาพของสัตว์ที่ใช้เป็นการ์ตูน สีสันสดใส และเสียงคมชัด เหมาะสำหรับเด็กเล็ก

นอกจากนี้ Abby Animal Preschool ยังช่วยฝึก fine motor skill ฝึกกล้ามเนื้อมัดเล็ก การเคลื่อนไหวสำหรับเด็ก โดยการทัชสกรีน และยังเป็น App สำหรับเด็ก ที่เคยติดอันดับ Top ๑๐ ในหมวดการศึกษาของ App store

แนวโน้มการใช้งานแอพพลิเคชั่นด้านต่าง ๆ

(๑) โอนเงินผ่านโทรศัพท์เคลื่อนที่ (Money Transfer) เป็นช่องทางที่สะดวก ประหยัด และรวดเร็ว

(๒) การสืบค้นผ่านอุปกรณ์สื่อสาร (Mobile Search) จุดประสงค์หลักของบริการนี้ก็เพื่อส่งเสริมกาขายบนโทรศัพท์เคลื่อนที่มี การวิเคราะห์ว่า หากลูกค้าคุ้นเคยกับบริการค้นหาสินค้าหรือบริการของผู้ให้บริการรายใดแล้ว ก็มักจะกลับมาใช้บริการต่อไป

(๓) การใช้บริการเว็บไซต์ผ่านโทรศัพท์เคลื่อนที่ (Mobile Browsing) การเข้าถึงอินเทอร์เน็ตถือเป็นฟังก์ชั่นพื้นฐานของ โทรศัพท์สมัยใหม่ และจะมีการพัฒนาแอพพลิเคชั่นเหล่านี้ต่อไปเรื่อย ๆ

(๔) การให้บริการที่อยู่บนพื้นฐานที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ (Location-Based Services: LBS) ซึ่งเป็นข้อมูลเกี่ยวกับสถานที่ที่ อุปกรณ์มือถือนั้นอยู่ ผ่านทางระบบเครือข่ายไร้สาย กรณีที่เพื่อนโทรศัพท์เข้าหาเรา เพื่อนก็จะทราบได้ทันทีว่าโทรศัพท์เราอยู่ในพื้นที่ใด

(๕) การติดตามสุขภาพหรือการตรวจสุขภาพทางไกล (Mobile Health Monitoring) เป็นบริการเพื่อคอยเฝ้าดูผู้ป่วย โดยเฉพาะผู้ที่ป่วยเป็นโรคเรื้อรังที่ไม่จำเป็นต้องนอนที่โรงพยาบาล ผู้ป่วยจะอยู่บ้านโดยได้รับการดูแลอย่างต่อเนื่อง ช่วยให้หน่วยงานทางด้านสุขภาพประหยัดค่าใช้จ่ายลงจากเดิม เพราะสามารถ ติดตามอาการผู้ป่วยได้ตลอดผ่านโทรศัพท์เคลื่อนที่ และยังช่วยเพิ่มคุณภาพชีวิตที่ดีให้ผู้ป่วยอีกด้วย

(๖) การชำระเงินผ่านโทรศัพท์เคลื่อนที่ (Mobile Payment) มีวัตถุประสงค์คล้ายข้อแรก แต่บริการนี้มีลักษณะเด่น ๓ ประการ คือ เป็นทางเลือกในการชำระเงินเมื่อช่องทางชำระเงินอื่นๆ ไม่ สะดวก เพิ่มความสะดวกและรวดเร็วให้แก่ผู้ใช้บริการ และช่วยเพิ่มปัจจัยในการยืนยันตัวตนของลูกค้า เพื่อเพิ่มระดับของความปลอดภัยของข้อมูลได้อีกทางหนึ่ง

(๗) การเชื่อมต่อสัญญาณและการโอนถ่ายข้อมูลระยะสั้น (Near Field Communication Services: NFC) เป็นการสื่อสารไร้สายระยะสั้น จะนำมาใช้กับการชำระเงินในจุดที่ต้องการความรวดเร็วและมียอดการชำระไม่มากนักหรือชำระค่าโดยสารยาน พาหนะต่างๆ หรือใช้ในการยืนยันหมายเลข ID ของลูกค้าก่อนเข้า ระบบต่างๆ เป็นต้น

(๘) การโฆษณาผ่านโทรศัพท์เคลื่อนที่ (Mobile Advertising) ตลาดโฆษณาบนโทรศัพท์เคลื่อนที่ผ่านเครือข่าย สังคมออนไลน์จะเติบโตขึ้นไปอย่างต่อเนื่อง เพราะสามารถเข้าถึงลูกค้าจำนวนมากได้ในทำนองเดียวกับสื่อโฆษณาในทีวี วิทยุ หรือ แผ่นพับโฆษณา

(๙) การรับส่งข้อความหรือภาพ (Mobile Instant Messaging) บริการสนทนาผ่านโทรศัพท์เคลื่อนที่ซึ่งเป็นที่นิยมกันมากในปัจจุบัน

(๑๐) บริการเพลงประเภทต่างๆ (Mobile Music) บริการฟัง เพลง หรือโหลดเพลงมาไว้บนโทรศัพท์ เพื่อตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคในยุคแห่งการสื่อสาร

๒.๕.๖ การประยุกต์ใช้

แนวคิดเรื่อง แอพพลิเคชั่น Application ถือว่าเป็นองค์ความรู้ที่มีประโยชน์ในการนำมาสร้างเครื่องมือสื่อสารในโลกออนไลน์ที่สามารถนำเอาความรู้ที่มีอยู่กระจายไปยังผู้ที่อยู่ห่างไกลได้ผ่านกระบวนการของ แอพพลิเคชั่น Application ซึ่งในโลกยุคปัจจุบันนี้ถือว่า แอพพลิเคชั่น Application มีอิทธิพลต่อสังคมโลกเป็นอย่างสูง ดังนั้น การวิจัยในเรื่องนี้จึงสามารถที่จะนำเอาองค์ความรู้เรื่องนี้มาปรับใช้ได้

๒.๖ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

อนุกูล ศิริพันธุ์ (๒๕๔๓) ศึกษาการจัดการโบราณสถานและสิ่งแวดล้อมโดยรัฐและชุมชน กรณีศึกษาคูเมืองและกำแพงเมืองในเขตพื้นที่ชุมชนบ้านปงสนุก อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง จากการศึกษาคูเมืองและกำแพงเมืองในเขตพื้นที่ชุมชนบ้านปงสนุก ซึ่งตั้งอยู่ในเขตเทศบาลเมือง จังหวัดลำปาง เมื่อมีการพัฒนาด้านต่าง ๆ จากภาครัฐ การขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจของชุมชน ความต้องการที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทำกิน ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านความเป็นอยู่ ความต้องการที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทำกิน ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านความเป็นอยู่ จากการเป็นชุมชนท้องถิ่นกลายเป็นชุมชนเมือง พื้นที่โบราณสถานถูกรุกล้ำและขาดการดูแล เนื่องจากประชาชนในพื้นที่ไม่มีความรู้เกี่ยวกับประวัติและที่มาของชุมชน ขาดจิตสำนึกในเรื่องความเป็นชุมชนโบราณ ไม่มีส่วนร่วมในการดูแลรักษา คาดหมายให้หน่วยงานของรัฐจัดการ แต่หน่วยงานของรัฐก็ขาดแคลนบุคลากรและ

งบประมาณซึ่งการขาดผู้รับผิดชอบที่มีความรู้ และตั้งใจในการดูแลรักษา เป็นเหตุให้โบราณสถานและสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม[๙๐]

ศิริวรรณ ทาปัญญา (๒๕๓๙) ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโบราณสถาน กรณีการมีส่วนร่วมของประชาชนที่มีถิ่นพำนักใกล้แหล่งโบราณสถาน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่ามีความเข้าใจที่ดีต่อการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถานโดยให้ความเห็นว่าแหล่งโบราณสถานแต่ละแห่งเป็นสถานที่ควรแก่การรักษาไว้ให้เป็นมกดกแผ่นดิน ช่วยให้คนในชุมชนมีความภูมิใจในประวัติศาสตร์ความเป็นมาของตน เป็นเอกลักษณ์ประจำท้องถิ่นของจังหวัด เป็นสิ่งสำคัญในการดึงดูดนักท่องเที่ยว และเห็นว่าการขยายตัวทางเศรษฐกิจ และสังคมทำให้สิ่งแวดล้อมโบราณสถานมีส่วนถูกทำลาย สภาพสิ่งแวดล้อมโบราณสถานในปัจจุบันไม่เป็นระเบียบ เพราะประชาชนให้ความร่วมมือน้อยและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแหล่งโบราณสถานในท้องถิ่นของตน

ประชากรที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมแตกต่างกัน มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโบราณสถานไม่แตกต่างกัน โดยประชากรที่ไม่รายได้ กรรมสิทธิ์ในที่ดิน ตำแหน่งทางสังคมต่างกัน มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโบราณไม่แตกต่างกัน

ประชากรที่ได้รับข้อมูลข่าวสารและได้รับการอบรมแตกต่างกันมีส่วนการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโบราณสถานไม่แตกต่างกัน โดยประชากรที่ได้รับข้อมูลข่าวสาร และได้รับการอบรมมากกว่าจะมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโบราณสถานมากกว่าประชากรที่มีถิ่นพำนักใกล้แหล่งโบราณสถานร้าง และประชากรที่มีถิ่นพำนักใกล้แหล่งโบราณสถานที่ไม่ร้าง มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโบราณสถานไม่แตกต่างกัน[๙๑] พระมหาหนูพัฒน์ กองบาง ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง การศึกษาวิเคราะห์วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการในพระสุตตันตปิฎก สรุปได้ว่า วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการแบ่งได้เป็น ๑๐ วิธี ซึ่งครอบคลุมวิธีคิดทั้งสองของฝ่ายตะวันตก คือ วิธีคิดตามแนวทางวิทยาศาสตร์และวิธีคิดตามแนวตรรกศาสตร์ สามารถนำไปใช้ได้ในหลาย ๆ สถานการณ์รวมเป็นวิธีคิดที่มีความจำ เป็นต่อ

---

[๙๐] อนุกูล ศิริพันธุ์. การจัดการโบราณสถานและสิ่งแวดล้อมโดยรัฐและชุมชนกรณีศึกษาคูเมืองและกำแพงเมืองในเขตพื้นที่ชุมชนบ้านปงสนุก อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง. การค้นคว้าอิสระ ศศ.ม. (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๓), บทคัดย่อ.

[๙๑] ศิริวรรณ ทาปัญญา. ปัจจัยที่มีผลต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแหล่งโบราณสถานกรณีศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนผู้มีถิ่นพำนักใกล้แหล่งโบราณสถาน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ วท.ม. (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๙),บทคัดย่อ.

การปฏิบัติตามแนวทางในพระพุทธศาสนา เช่นการปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน ๔ รวมทั้งการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม[๙๒]

พระมหานรินทร์ ทวีสิทธิ์ ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง การวิเคราะห์แนวคิดของกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษาโดยใช้หลักการคิดแบบโยนิโสมนสิการ สรุปได้ว่าแนวคิดของสิ่งแวดล้อมศึกษามีพื้นฐานแนวคิดเช่นเดียวกันกับวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการสามารถนำแนวคิดแบบโยนิโสมนสิการทั้ง ๗ วิธี มาประยุกต์ใช้ในการสอนเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของสิ่งแวดล้อมทั้ง ๕ ประการได้ คำ สอนในพระพุทธศาสนาเรื่องโยนิโสมนสิการนี้มีความละเอียดลึกซึ้งและเข้าใจจิตวิทยาของมนุษย์ในการใช้ความคิดเพื่อปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการนี้จะช่วยให้พุทธศาสนิกชนได้ฝึกฝนพัฒนาตนเอง ให้มีสติสัมปชัญญะในการคิดอย่างมีเหตุและผล รวมทั้งตรรกะสำคัญที่จะนำไปสู่การตัดสินใจ เพื่อจัดการชีวิตตนเอง ชุมชนและสิ่งแวดล้อมได้อย่างถูกต้อง[๙๓]

สุณีย์ บริสุทธิ์ ในงานวิจัยเรื่อง การส่งเสริมความตระหนักของชุมชนเชียงแสนต่อคุณค่าด้านโบราณสถานเมืองเชียงแสน จังหวัดเชียงราย พบว่า งานวิจัยมุ่งส่งเสริมให้ชาวเชียงแสนเกิดความตระหนักรู้ถึงคุณค่าของโบราณสถาน โดยมุ่งให้ผู้นำชุมชนและชาวบ้านได้เข้าใจแนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานไว้อย่างยั่งยืนสืบไปถึงลูกหลาน อีกทั้งยังมีแนวทางให้ชาวเชียงแสนสามารถสร้างรายได้จากโบราณสถาน ในรูปแบบของการให้นักท่องเที่ยวได้ชื่นชมกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาอันยาวนานของเชียงแสน และมีความรู้ความสามารถในการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางโบราณคดีได้ด้วยตนเอง และมีความเข้าใจอย่างถูกต้องว่าเงินรายได้จากการท่องเที่ยวมิได้เป็นเป้าหมายสูงสุดของคนชุมชน การท่องเที่ยวเป็นเพียงเครื่องมือในการสร้างรายได้ เพื่อนำไปสู่การธำรงค์รักษาโบราณสถานให้คงอยู่ได้นานเท่านาน โดยมีการจัดการผลตอบแทนที่กระจายอย่างทั่งถึง ผลจากการวิจัยจะช่วยลดปัญหาการบุกรุกโบราณสถาน และก่อให้เกิดแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดีแห่งใหม่ที่นำเสนอคุณค่าทางประวัติศาสตร์ที่มีอายุกว่า ๑,๐๐๐ ปี ประชากรที่ศึกษาจำนวน ๓,๗๕๙ คน เป็นผู้ที่อาศัยอยู่ในอำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย หมู่ ๒ และหมู่ ๓ โดยกลุ่มตัวอย่างที่ศึกษาเลือกจากผู้นำชุมชนกลุ่มหลัก ๗ กลุ่มและจากกลุ่มอื่นๆ อีกกว่า ๙ กลุ่ม กระบวนการศึกษาวิจัยในการศึกษามี ๕ ด้านได้แก่ ๑) การสำรวจ ศึกษา และจัดเก็บข้อมูลบริบทของพื้นที่ ศึกษา

---

[๙๒] พระมหาหนูพัฒน์ กองบาง, “การศึกษาวิเคราะห์วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการใน พระสุตตันตปิฎก”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต, คณะศิลปะศาสตร์, (บัณฑิตวิทยาลัย:มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔).

[๙๓] พระมหานรินทร์ ทวีสิทธิ์, “การวิเคราะห์แนวคิดของกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษาโดยใช้หลักการคิดแบบโยนิโสมนสิการ”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๗).

จากเอกสาร สัมภาษณ์เจาะลึกและประชุมกลุ่ม (Focus Group Discussion) ๒) การสำรวจปัญหาและค้นหาความต้องการของชุมชน จัดทำผัง Mind map ระดมความคิดเห็น และให้ชุมชนคัดเลือกแกนนำที่เป็นตัวแทน ๓) การอบรมตัวแทนชุมชน ใช้วิธีการเรียนรู้ผ่านกิจกรรม (Activity Based) ๔) ใช้วิธีการเรียนรู้ผ่านกิจกรรม (Activity Based) และ ๕) จัดเวทีเพื่อให้แกนนำได้นำเสนอกิจกรรมต่างๆ ต่อประชาคม ทั้งนี้การวิเคราะห์ และประเมินผลออกมาในเชิงพรรณนา

พระราชรัตนาลงกรณ์ ดร.และคณะ ได้เสนองานวิจัยเรื่อง ศึกษาเชิงสำรวจและอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ในจังหวัดหนองคายพบว่า ประวัติความเป็นมาของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดหนองคายทั้ง ๕ กรณีได้แก่ (๑) ประวัติหลวงพ่อพระใส วัดโพธิ์ชัย จังหวัดจังหวัดหนองคาย (๒) ประวัติพระธาตุหล้าหนอง วัดพระธาตุ จังหวัดหนองคาย (๓) ประวัติพระธาตุบังพวน วัดพระธาตุบังพวน จังหวัด นครสวรรค์-อุทัยธานี (๔) ประวัติพระองค์ตื้อ วัดศรีชมพูองค์ตื้อ จังหวัดจังหวัดหนองคาย (๕) ประวัติพระธาตุโพนจิกเวียงงัว จังหวัดจังหวัดหนองคาย สามารถที่จะแบ่งได้เป็น ๒ ประเภท คือ (๑) ประวัติของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดจังหวัดหนองคาย ประเภทโบราณสถาน ได้แก่ พระธาตุหล้าหนอง วัดพระธาตุ พระธาตุบังพวน วัดพระธาตุบังพวน และพระธาตุโพนจิกเวียงงัว เป็นประวัติที่มีแหล่งที่มาเดียวกันก็คือ ตำนานอุรังคธาตุว่าด้วยการสร้างพระธาตุทั้ง ๓ แห่งนั้นเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งมีอายุร่วมสมัยกับพระธาตุพนมที่มีการบูรณปฏิสังขรณ์มาในหลายยุคสมัย (๒) ประวัติของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดจังหวัดหนองคายประเภทโบราณวัตถุ ได้แก่ หลวงพ่อพระใส วัดโพธิ์ชัย พระองค์ตื้อ วัดศรีชมพูองค์ตื้อ ใน ๒ กรณีนี้ประวัติหลวงพ่อพระใส เป็นประวัติที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของ ๒ อาณาจักร คืออาณาจักรสยามและอาณาจักรทวารวดี เริ่มตั้งแต่การสร้างจนถึงการอัญเชิญมาที่จังหวัดจังหวัดหนองคาย ส่วนประวัติพระองค์ตื้อ วัดศรีชมพูองค์ตื้อ เป็นประวัติที่มีที่มาจากนิทานปรัมปราแต่ก็เชื่อกันว่าเป็นพระพุทธรูปที่สร้างมาในสมัยพระมหากษัตริย์ในราชอาณาจักรทวารวดีทรงพระนามว่าพระไชยเชษฐาธิราชเจ้า

นอกจากนั้นยังพบว่ามีแนวทางของการพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดจังหวัดหนองคายเพื่อให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมนั้นเป็นการพิจารณาถึงกรอบแนวคิดที่จะทำให้เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัด จังหวัดหนองคาย โดยการสร้างงานให้เกิดขึ้นกับคนท้องถิ่นโดยการจัดการพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเพื่อเพิ่มมูลค่าให้กับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดจังหวัดหนองคายให้มีคุณค้าและให้เป็นที่ปรากฏเป็นที่รู้จักของคนในสังคมมากขึ้นโดยการแสวงหาความร่วมมือกับหน่วยงานทั้งรัฐและเอกชนในการพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัด นครสวรรค์-อุทัยธานีให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีผู้คนมาเยี่ยมชมมากขึ้น

พระราชรัตนาลงกรณ์, รศ.ดร. ได้เสนองานวิจัยเรื่อง พุทธศิลปะเมืองปะโค เวียงคุก : ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา และการสร้างสรรค์พุทธศิลปกรรม พบว่า เมืองประโค เวียงคุกเป็นเมืองโบราณที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาตั้งแต่สมัยทวารวดีเคียงคู่มากับเมืองเวียงจันทน์และเมืองปะโค เวียงคุกก็เป็นเมืองที่รับกระแสพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายานมาตั้งแต่สมัยทวารวดีและสมัยขอมเรืองอำนาจ ดังนั้น จึงพบว่ามีโบราณวัตถุที่แสดงถึงพุทธศิลปกรรมในในสมัยนั้นเป็นจำนวนมาก เช่น ใบเสมาสมัยทวารวดี พระพุทธรูปนาคปรก เทวรูปฮินดู เป็นต้น ต่อมาเมืองปะโค เวียงคุกก็ได้รับอิทธิพลพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์จากอิทธิพลของสุโขทัย ล้านนาและทวารวดีทำให้กลายมาเป็นเมืองแห่งพระพุทธศาสนา และต่อมาได้ถูกรวมเข้าเป็นหนึ่งในอาณาเขตของไทย และเมื่อเกิดศึกสงครามเมืองปะโค เวียงคุกกถูกทำลายไปด้วย [๙๔]

อดิศักดิ์ วงแก้ว ศึกษางานวิจัยเรื่องการออกแบบและพัฒนาระบบควบคุมรถ ต้นแบบเดินตามเส้นอัตโนมัติหรือเอจีวีเพื่อใช้ขนส่งวัสดุและสินค้าในกระบวนการผลิตเมนบอร์ด คอมพิวเตอร์เพื่อช่วยลดระยะเวลาและแรงงานคนในการขนถ่ายวัสดุในกระบวนการผลิตเมนบอร์ด คอมพิวเตอร์ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบความแตกต่างของการใช้งานระบบขนถ่ายวัสดุอัตโนมัติกับการใช้ แรงงานคนในกระบวนการผลิตเมนบอร์ดคอมพิวเตอร์จะเห็นได้ว่าระบบรถขับเคลื่อนอัตโนมัติต้นแบบ ที่พัฒนาขึ้นจะมีประสิทธิภาพในการขนถ่ายวัสดุที่ดีกว่าการใช้แรงงานคนโดยสามารถลดจวน คนงานในการขนส่งวัสดุจากเดิม ๑๕ คนต่อวันเป็น ๖ คนต่อวันคิดเป็นจำนวนคนงานที่ลดลงคิดเป็น ๖๐ เปอร์เซ็นต์[๙๕]

ณัฐ ลิ้มทอง ศึกษาการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมชุมชน กรณีศึกษาเมืองโบราณเวียงท่ากาน อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าปัจจัยที่มีผลต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมชุมชนได้แก่ ความผูกพันของประชาชน ความตระหนัก ความเข้มแข็ง การพึ่งพาตนเอง และมีสิทธิในการดูแลสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมชุมชน และดำเนินอย่างต่อเนื่อง โดยมีมาตรการส่งเสริมการจัดการดังกล่าวได้แก่ การสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน การสร้างมาตรการการพึ่งพาตัวเอง และการส่งเสริมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรให้เป็นไปอย่างเหมาะสมและเป็นธรรม[๙๖]

---

[๙๔] สันติกร สมนึก. เรื่องการพัฒนาระบบสอบถามเส้นทางขนส่งมวลชนกรุงเทพมหานครผ่านเว็บ เซอร์วิส. ถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าพระนครเหนือ,บัณฑิตวิทยาลัย,สาขาวิชา เทคโนโลยีสารสนเทศ, ๒๕๔๗).

[๙๕] อดิศักดิ์ดวงแก้ว. การออกแบบและพัฒนาระบบควบคุมรถต้นแบบเดินตามเส้นอัตโนมัติหรือเอจีวีมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าพระนครเหนือ., (บัณฑิตวิทยาลัย : สาขาวิชา วิศวกรรมการจัดการอุตสาหกรรมภาควิชาวิศวกรรมอุตสาหกรรม, ๒๕๔๙).

[๙๖] ณัฐ ลิ้มทอง. การจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมชุมชน กรณีศึกษาเมืองโบราณเวียงท่ากาน อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่. การค้นคว้าแบบอิสระ ศศ.ม. (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๖), บทคัดย่อ.

Jia Tan, Kari Rönkkö และ Cigdem Gencel ศึกษางานวิจัยA Framework for Software Usability & User Experience Measurement in Mobile Industry โดยศึกษาทฤษฎีเรื่องการจัดหมวดหมู่ Usability สำหรับ และ UX และใช้วิธีแจกแบบสอบถามเป็นเครื่องมือในการวัดผลพบว่าด้านการเข้าถึงข้อมูลและการแปลความหมายเช่นการใช้งานได้หลายภาษาอินเตอร์ เฟซและฟังก์ชันการใช้งานต่างๆ ไม่ได้มีผลต่อการออกแบบแอพพลิเคชั่นมากนักแต่การเรียนรู้ และความเข้าใจมีผลต่อการออกแบบแอพพลิเคชั่นจากผลการทดสอบปรากฏว่าการจัดกลุ่มและการ จัดลำดับของเมนูที่ทำให้เข้าใจยากจะส่งผลให้ผู้ใช้งานเกิดความสับสนได้นอกจากนี้สิ่งที่จำเป็นที่ควร ทำคือการจัดหมวดหมู่ของความสัมพันธ์ของข้อมูลและการตอบคำถามที่เป็นประโยชน์แก่ผู้ใช้งาน[๙๗]

ปณฺณา โลกสฺมิ ปชฺโชโต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มจร

[๙๗] Jia Tan, Kari Rönkkö. Cigdem Gencel A Framework for Software Usability & User Experience Measurement in Mobile Industry, 2015).

บทที่ ๓

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” เพื่อให้ได้ข้อมูลในประเด็นที่ต้องการศึกษาคณะ คณะผู้วิจัยจึงได้กำหนดวิธีการดำเนินการวิจัยตามลำดับขั้นตอนดังต่อไปนี้

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

๓.๒ พื้นที่การวิจัย

๓.๓ ประชากร / กลุ่มตัวอย่าง / ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

๓.๔ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

๓.๕ การเก็บรวบรวมข้อมูล

๓.๖ การวิเคราะห์ข้อมูล

๓.๗ สรุปกระบวนการวิจัย

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) มาเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินการวิจัย เน้นการศึกษาวิเคราะห์ทั้งในเชิงพื้นที่และกลุ่มเป้าหมาย มีการจัดกระบวนการวิจัยด้วยการถอดบทเรียนและการบูรณาการข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสังเกต และการปฏิบัติการร่วมกันในพื้นที่ศึกษาและกลุ่มเป้าหมายที่กำหนดไว้โดยใช้กระบวนการตามวงจรเดมมิง (PDCA) เป็นเครื่องมือในการดำเนินงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน โดยมีขั้นตอนใหญ่ๆ ๒ ขั้นตอน ดังนี้

๓.๑.๑ ขั้นเตรียมการ มีการดำเนินงาน ดังนี้

๑) การสร้างทีมวิจัยหลัก เป็นกระบวนการแสวงหาผู้สนใจและผู้มีประสบการณ์ในประเด็นเกี่ยวกับการวิจัย

๒) การเลือกประเด็นปฏิบัติการการวิจัย เป็นการสร้างความร่วมมือกับกลุ่มผู้มีส่วนได้เสียเพื่อร่วมกันพิจารณาคัดเลือกประเด็นที่เป็นคำถามวิจัยหลัก คือเป็นการร่วมกันศึกษาวิจัยภายใต้สภาพปัญหาและปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่และกลุ่มเป้าหมายจนนำไปสู่การตั้งคำถามและพัฒนาไปสู่การกำหนดเป้าหมายของการวิจัย

๓) การวางแผนการวิจัย โดยเริ่มดำเนินการจากการเก็บรวบรวมข้อมูลสถานการณ์ในพื้นที่ ความต้องการในพื้นที่และเกลุ่มเป้าหมาย และเพื่อค้นหาทีมวิจัยหรือบุคคลที่จะเข้าร่วมเครือข่ายและทีมวิจัย หรือทีมดำเนินงานในพื้นที่

๔) การดำเนินการอื่น ๆ ที่จำเป็น เป็นการร่วมกันพิจารณาแผนการวิจัยหรือขั้นตอนของการวิจัยทั้งหมดว่ามีความเหมาะสม สอดคล้อง และสามารถขับเคลื่อนการดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมายตามกราอบระยะเวลาที่กำหนดได้ เพื่อนำไปปรับปรุงแผนการดำเนินงานให้ชัดเจนและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

๓.๑.๒ ขั้นลงมือทำ มีการดำเนินงาน ดังนี้

ในกระบวนการดำเนินการวิจัยหรือระหว่างการจัดกิจกรรมของขั้นตอนนี้จะต้องมีการดำเนินการใน ๔ องค์ประกอบ คือ

๑) การเตรียมการ ทั้งในแงการประสานงานกลุ่มคน การจัดเตรียมทีมงาน วัสดุอุปกรณ์ วางแผนขั้นตอนต่าง ๆ และการแบ่งหน้าที่ของทีมวิจัย ส่วนนี้จะมีความสำคัญในแง่ของความพร้อมในการจัดการกิจกรรมซึ่งจะส่งผลต่อการดำเนินกิจกรรมว่าจะได้ผลตามที่คาดหวังหรือตามเป้าหมายที่ตั้งไว้หรือไม่

๒) การปฏิบัติการ เป็นการดำเนินงานตามแผนงานที่วางไว้ และการปรับเปลี่ยนกิจกรรมดำเนินงานตามเงื่อนไขที่พบในขณะปฏิบัติการซึ่งอาจมีกิจกรรมที่หลากหลายมีรายละเอียดและขั้นตอนมาก

๓) การบันทึกกระบวนการ ถือเป็นขั้นตอนที่สำคัญอย่างยิ่งของการวิจัยเพราะต้องมีการบันทึกข้อมูลที่ได้พบเห็น ทั้งในการเขียนรายงาน การวิเคราะห์ และสรุปผลของกิจกรรมและของการวิจัย รวมทั้งข้อมูลการสรุปกิจกรรม การสังเกตการณ์ การบันทึกเทป การบันทึกภาพ และการสรุปกระบวนการทั้งหมด

๔) การสรุปบทเรียน เพื่อจัดทำฐานข้อมูลและนำเสนอข้อมูลสู่ชุมชนและหน่วยงาน เพื่อให้เกิดการประยุกต์ใช้ข้อมูลเบื้องต้นของชุมชนหน่วยงาน และแลกเปลี่ยนข้อมูลเชิงบูรณาการแก่กัน

๓.๑.๓ การศึกษาในเชิงเอกสาร (Documentary study)

การศึกษาในเชิงเอกสาร คณะผู้วิจัยทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูล จากเอกสารและหลักฐาน ที่เกี่ยวข้องจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์และโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดี โดยเน้นทั้งในเรื่องของประวัติ พัฒนาการและรูปแบบของการก่อตัวของชุมชนเมืองในสมัยทวารวดี ทั้งในส่วนของ หนังสือ รายงานการวิจัย รายงานการประชุม เอกสารแสดงความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นถึงแนวคิด หลักการ รูปแบบ ความสัมพันธ์กับการศึกษาการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑. ศึกษาคันคว้า และรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานทีเกี่ยวข้อง ทั้งหนังสือ รายงานการวิจัย รายงานการประชุม และเอกสารอื่นๆ โดยอาศัยแนวคิดที่เกี่ยวกับการลงพื้นที่สำรวจ ณ สถานที่จริงใน ๒ จังหวัด คือทั้งนครสวรรค์และอุทัยธานี เพื่อออกแบบผัง จัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ และการพัฒนาแอพพลิเคชั่นเพื่อนำมาใช้ในการจัดการเรียนรู้เพื่อให้เกิดสำนึกในการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๒. การศึกษาวิเคราะห์กระบวนการการพัฒนาและออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๓. ศึกษาวิเคราะห์รูปแบบ กระบวนการ ในการจัดการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาและออกแบบผังแหล่งโบราณคดี ทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเพื่อสร้างสรรค์คุณค่าและจิตสึกนึกให้เกิดกับชุมชนในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีและสังคมไทย

๔. ศึกษาการการสร้างแอพพลิเคชั่นเพื่อการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดี ทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๕. สรุปผลการศึกษาที่แสดงให้เห็นถึงแนวคิด หลักการ ความเป็นมา องค์ประกอบของการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๓.๒ พื้นที่การวิจัย

สำหรับการเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่ม เวทีแสดงความคิดเห็นและเวทีชุมชนผู้ให้ข้อมูลสำคัญ พื้นที่ศึกษาการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีประกอบด้วย ๒ จังหวัด ได้แก่ จังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานี โดยมีรายละเอียดคือ

จังหวัดนครสวรรค์ ได้แก่ อำเภอเมืองนครสวรรค์ อำเภอพยุหะคีรี อำเภอตาคลี อำเภอไพศาลี อำเภอบรรพตพิสัย โดยมีรายละเอียดคือ

๑) อำเภอเมืองนครสวรรค์ ๑ ตำบล คือ ตำบลหนองกรด อำเภอเมืองนครสวรรค์

๒) อำเภอพยุหะคีรี ๑ ตำบล คือ ตำบลท่าน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี

๓) อำเภอตาคลี ๑ ตำบล คือ ตำบลจันเสน อำเภอตาคลี

๔) อำเภอไพศาลี ๑ ตำบล คือ ตำบลโพธิ์ประสาท อำเภอไพศาลี

๕) อำเภอบรรพตพิสัย ๑ ตำบลคือ ตำบลเจริญผล อำเภอบรรพตพิสัย

จังหวัดอุทัยธานี ได้แก่ อำเภอเมืองอุทัยธานี อำเภอหนองขาหย่าง อำเภอบ้านไร่ อำเภอสว่างอารมณ์ โดยมีรายละเอียดคือ

๑) อำเภอเมืองอุทัยธานี ๑ ตำบลคือ ตำบลทุ่งใหญ่ อำเภอเมือง อุทัยธานี

๒) อำเภอหนองขาหย่าง ๑ ตำบลคือ ตำบลดงขวาง อำเภอหนองขาหย่าง

๓) อำเภอบ้านไร่ ๑ ตำบลคือ ตำบลวังหิน อำเภอบ้านไร่

๔) อำเภอสว่างอารมณ์ ๑ ตำบลคือ ตำบลไผ่เขียว อำเภอสว่างอารมณ์

โดยมีแนวทางในการดำเนินการในภาคสนาม ดังต่อไปนี้

๑. ทำการศึกษาข้อมูลพื้นที่ที่มีแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ในบริบทที่เป็นแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีซึ่งจัดเป็นยุคประวัติศาสตร์ ภายใต้กรอบของการแสวงหาข้อมูลในเชิงเอกสารและเชิงประจักษ์คือการลงพื้นที่ภาคสนามเน้นแบบมีส่วนร่วม

๒. ศึกษาและดำเนินการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ในโครงการ “มัคคุเทศก์น้อยเพื่อการปลูกจิตสำนึกในเรื่องของการเรียนรู้คุณค่าของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” ด้วยการอบรมเชิงทฤษฎีและเชิงปฏิบัติการ โดยทฤษฎีจะให้การอบรมแก่ผู้เข้าร่วมโครงการ ณ สถานที่ที่เหมาะสมเป็นเวลา ๒ วันจากนั้นอีก ๑ วันจะนำผู้เข้าร่วมอบรมในโครงการลงพื้นที่จริง ณ ชุมชนที่เป็นที่ตั้งของการสำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ในเชิงประจักษ์ เพื่อศึกษาพื้นที่จริงและนำเสนอข้อมูลเชิงประจักษ์ จากนั้นจะประเมินความรู้ของผู้เข้าร่วมโครงการ และดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์และการประชุมกลุ่มย่อยกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key-informant) ประกอบด้วยกลุ่มประชากรกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญคือ ๒ จังหวัด คือ จังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานี ในพื้นที่ที่ได้ระบุไว้แล้ว

๓. ดำเนินการศึกษาวิเคราะห์ โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่แหล่งโบราณคดีใน ๒ จังหวัด คือ จังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานี เพื่อการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๔. สรุปและนำเสนอผลการศึกษาที่ได้ทั้งจากการศึกษาในเชิงเอกสารและการนำผู้ร่วมโครงการลงภาคสนาม โดยนำมาวิเคราะห์รูปแบบการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี จากนั้นนำเอาผลที่ได้จากการวิจัยไปตรวจสอบตามวงจรเดมมิ่ง (PDCA) จากนั้นจัดประชุมกลุ่มย่อยเพื่อระดมความเห็นนำผลการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ไปปรับปรุงก่อนที่จะนำเสนอต่อสาธารณะมาเผยแพร่ให้ภาครัฐ ชุมชนและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องได้รับทราบต่อไป

๓.๓ ประชากร กลุ่มตัวอย่าง ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ประชากรศึกษาเป็นกลุ่มพระภิกษุสงฆ์หรือผู้นำศาสนา ผู้บริหารภาครัฐ ส่วนท้องถิ่น และตัวแทนชุมชน ที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัด

นครสวรรค์-อุทัยธานี โดยใช้วิธีการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างที่มีความรู้ที่จะสามารถให้ข้อมูลที่สำคัญ โดยกำหนดเกณฑ์ คือ เป็นผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในประเด็นที่ศึกษา และเป็นผู้ที่ยินดีจะให้ข้อมูลเชิงลึกถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตามบริบทของพื้นที่ กำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูล ดังนี้

๑) กลุ่มพระสงฆ์	จำนวน	๒๐	รูป
๒) กลุ่มผู้นำชุมชน	จำนวน	๒๐	คน
๓) กลุ่มตัวแทนชุมชน/ปราชญ์ชาวบ้าน/นักวิชาการ	จำนวน	๑๐	คน
๔) กลุ่มนักวิชาการสถาปนิกการออกแบบหรือโยธาธิการ	จำนวน	๑๐	คน
๕) กลุ่มนักวิชาการด้านโบราณคดี	จำนวน	๕	คน
๖) กลุ่มผู้สนใจเข้าร่วมสัมมนา/กิจกรรม	จำนวน	๓๐	คน
	รวม	๙๕	รูป/คน

๓.๔ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การดำเนินการตามโครงการวิจัยดังกล่าว เน้นการศึกษาการมีส่วนร่วมในการเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี โดยมีการสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) เพื่อให้การดำเนินกิจกรรมระหว่างชุมชนเพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่สำคัญ โดยมีเครื่องมือที่สำคัญดังนี้

๓.๔.๑ ใช้แบบสัมภาษณ์ เพื่อศึกษาสภาพปัญหา เพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับการสภาพแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดี ในชุมชนขนของตนเอง และผู้ให้ข้อมูลสำคัญในประเด็นต่างๆ ซึ่งการเข้าไปมีส่วนร่วมในสนามและดำเนินการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้างนี้ จะทำให้ คณะผู้วิจัยได้ข้อมูลที่เป็นความจริงเพิ่มมากขึ้น โดย คณะผู้วิจัยจะเตรียมแนวคำถามอย่างกว้าง ๆ มาล่วงหน้า

๓.๔.๒ การอภิปรายกลุ่มย่อย โดยนำสภาพปัญหาความขัดแย้งที่พบในการสัมภาษณ์มาทำการสนทนากลุ่มเพื่อสร้างชุดกิจกรรม เป็นการสนทนาที่เกิดขึ้นได้โดยทั่ว ๆ ไป โดยไม่เจาะจงเรื่องสถานที่ เช่น การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๓.๔.๓ ใช้ชุดกิจกรรมการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ซึ่งชุดกิจกรรมประกอบด้วย

๑) การสนทนากลุ่มชุมชน ๒ จังหวัดตามที่ได้กำหนดพื้นที่เอาไว้ โดยให้แต่ละชุมชนนั้นจะต้องเลือกจากผู้ที่มีคุณสมบัติประกอบด้วย (๑) กลุ่มพระสงฆ์หรือผู้นำทางศาสนาจำนวน ๒๐ รูป (๒) กลุ่มผู้นำชุมชน จำนวน ๒๐ คน (๓) กลุ่มตัวแทนชุมชน/ปราชญ์ชาวบ้าน/นักวิชาการ

จำนวน ๑๐ คน (๔) กลุ่มนักวิชาการสถาปนิกการออกแบบหรือโยธาธิการ จำนวน ๑๐ คน (๕) กลุ่มนักวิชาการด้านโบราณคดี จำนวน ๕ คน และ(๖) กลุ่มผู้สนใจเข้าร่วมสัมมนา/กิจกรรม ๓๐ คน รวมจำนวนทั้งสิ้น ๘๕ รูป/คน โดยมีรายละเอียดการสนทนากลุ่มย่อย ดังนี้

(๑) ประวัติความเป็นมาของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

(๒) ที่ตั้ง ขนาดพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

(๓) คติความเชื่อและประเพณีวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

(๔) สภาพปัญหาในพื้นที่ที่เกิดขึ้นกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

(๕) ปัญหาและอุปสรรคของการพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๒) การจัดเวทีแสดงความคิดเห็นร่วมกันแต่ละจังหวัด คือ จังหวัดนครสวรรค์ มี ๕ อำเภอ ได้แก่ (๑) อำเภอเมืองนครสวรรค์ ๑ ตำบล คือ ตำบลหนองกรด อำเภอเมืองนครสวรรค์ (๒) อำเภอพยุหะคีรี ๑ ตำบล คือ ตำบลท่าน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี (๓) อำเภอตาคลี ๑ ตำบล คือ ตำบลจันเสน อำเภอตาคลี (๔) อำเภอไพศาลี ๑ ตำบล คือ ตำบลโพธิ์ประสาท อำเภอไพศาลี (๕) อำเภอบรรพตพิสัย ๑ ตำบลคือ ตำบลเจริญผล อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดอุทัยธานีมี ๔ อำเภอ ได้แก่ (๑) อำเภอเมืองอุทัยธานี ๑ ตำบลคือ ตำบลทุ่งใหญ่ อำเภอเมือง อุทัยธานี (๒) อำเภอหนองขาหย่าง ๑ ตำบลคือ ตำบลดงขวาง อำเภอหนองขาหย่าง (๓) อำเภอบ้านไร่ ๑ ตำบลคือ ตำบลวังหิน อำเภอบ้านไร่ (๔) อำเภอสว่างอารมณ์ ๑ ตำบลคือ ตำบลไผ่เขียว อำเภอสว่างอารมณ์ โดยแต่ละชุมชนประกอบด้วย (๑) กลุ่มพระสงฆ์หรือผู้นำทางศาสนาจำนวน ๒๐ รูป (๒) กลุ่มผู้นำชุมชน จำนวน ๒๐ คน (๓) กลุ่มตัวแทนชุมชน/ปราชญ์ชาวบ้าน/นักวิชาการ จำนวน ๑๐ คน (๔) กลุ่มนักวิชาการสถาปนิกการออกแบบหรือโยธาธิการ จำนวน ๑๐ คน (๕) กลุ่มนักวิชาการด้านโบราณคดี จำนวน ๕ คน และ(๖) กลุ่มผู้สนใจเข้าร่วมสัมมนา/กิจกรรม ๓๐ คน รวมจำนวนทั้งสิ้น ๘๕ รูป/คน เพื่อสร้างเครือข่ายการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีร่วมกัน

๓) การจัดโครงการ “มัคคุเทศก์น้อยเพื่อการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี”โดยการรับสมัครยุวชนหรือผู้ที่สนใจเข้าร่วมโครงการจากชุมชน ๒ จังหวัด ได้แก่ จังหวัดนครสวรรค์ ๕ อำเภอ และจังหวัดอุทัยธานี ๔ อำเภอ

โดยคัดเลือกตัวแทนยุวชนจากชุมชนที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในสองจังหวัดนั้น เพื่อการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีร่วมกัน

๔) การใช้เครื่องมือการถ่ายภาพ โดยการใช้ภาพถ่ายเป็นภาพนิ่ง โดยการใช้ภาพถ่ายเป็นภาพนิ่งเพื่อมาประกอบเพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนารูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๕) เทปบันทึกเสียง ใช้สัมภาษณ์ผู้นำชุมชนและผู้เกี่ยวข้องเพื่อช่วยบันทึกการสนทนาที่เป็นประเด็นสำคัญๆ ตามวัตถุประสงค์ให้ได้อย่างครบถ้วน

ขั้นตอนการสร้างและการตรวจสอบเครื่องมือการวิจัย

(๑) การกำหนดเนื้อหาของแบบสัมภาษณ์ ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยการศึกษาข้อมูลจากแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อมากำหนดเนื้อหาของแบบสัมภาษณ์

(๒) ร่างเครื่องมือการวิจัยตามประเด็นที่กำหนดให้ครบถ้วนทุกตอน

(๓) นำเครื่องมือมาตรวจสอบ

(๔) แก้ไขเครื่องมือการวิจัยตามคำแนะนำของผู้ทรงคุณวุฒิ

(๕) ปรับปรุงเครื่องมือการวิจัยและจัดทำเครื่องมือการวิจัยฉบับสมบูรณ์

๓.๕ การเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยเรื่องนี้ เป็นการวิจัยเพื่อพัฒนา (Research and Development) เพื่อประมวลองค์ความรู้ ศึกษาแนวคิด หลักการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีโดยศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง ตลอดทั้งงานวิจัยที่มีผู้รู้ได้ศึกษาไว้ รวมถึงการเก็บข้อมูลเชิงปฏิบัติการ (Workshop) เช่น การสัมภาษณ์เชิงลึก การประชุมกลุ่มย่อย เป็นต้น

ในส่วนของการวิจัยในภาคสนามเพื่อการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีรวมถึงสภาพปัญหาและแนวทางแก้ไขโดยคณะ คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษาวิจัยในลักษณะของการวิจัยใน ภาคสนาม (Field Study) โดยดำเนินการใน ๕ ลักษณะ คือ

๑) ศึกษารวบรวมเอกสาร ชุดความรู้ และความเป็นมาเกี่ยวกับแนวคิด ด้านประวัติศาสตร์ ประเพณีและวัฒนธรรมรวมถึงสภาพปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหาของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีของแต่ละชุมชน

๒) การศึกษาจากสถานที่จริงผ่านกระบวนการ ลงพื้นที่ชุมชน สถานศึกษา หน่วยราชการ และวัด โดยเน้นการเข้าถึงองค์ความรู้ในเรื่องของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัย

ทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๓) การบูรณาการองค์ความรู้ด้านพื้นที่ชุมชนที่เป็นที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีผ่านกระบวนการสังเคราะห์โดยเน้นกิจกรรมการสนทนากลุ่มในแต่ละพื้นที่

๔) คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บรวบร่วมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง สนทนากลุ่มในแต่ละพื้นที่และชุมชน จัดเวทีแสดงความคิดทั้ง ๒ จังหวัด

๕) จัดทำการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีจากนั้นสรุปการวิจัยและประมวลองค์ความรู้และข้อคิดเกี่ยวกับการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๓.๖ การวิเคราะห์ข้อมูล

จากการศึกษาทั้งในเชิงเอกสาร (Documentary Research) และข้อมูลเชิงประจักษ์จากการสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อย เป็นกระบวนศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดย คณะผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล โดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์ที่ได้จากการสรุปตามสาระสำคัญด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้ โดยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) ตามประเด็นหัวข้อดังนี้

- ดำเนินการศึกษาบริบทพื้นที่โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินการวิจัย

- สรุปและนำเสนอผลการศึกษาที่ได้จากการศึกษาในเชิงเอกสารและภาคสนามจากการสัมภาษณ์ กลุ่มเป้าหมาย ๒ จังหวัด ได้แก่ จังหวัดนครสวรรค์ ๕ อำเภอ และจังหวัดอุทัยธานี ๔ อำเภอโดยการสนทนากลุ่มในแต่ละชุมชน การจัดทำผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี, จัดโครงการ “มัคคุเทศก์น้อยเพื่อการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” โดยตัวแทนยุวชนจากพื้นที่ ๒ จังหวัด จากนั้นมีการจัดทำแอพพลิเคชั่นเพื่อการเรียนรู้ จากนั้นนำมาวิเคราะห์ตามประเด็นสำคัญ กล่าวคือ ประวัติความเป็นมาของแหล่งโบราณคดี ความเชื่อและประเพณีวัฒนธรรม สภาพปัญหาที่เกิดขึ้น หน่วยงานที่เข้ามาเกี่ยวข้องจากนั้นจะนำผลการวิเคราะห์มาเผยแผ่สู่สังคม ทั้งภาครัฐ และภาคเอกชน และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในระดับต่าง ๆ

- วิเคราะห์ผลของการจัดกิจกรรมการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีผ่านการลงพื้นที่สำรวจโดยใช้หลักทฤษฎีที่เกี่ยวข้องนำไปสู่การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

- สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

๓.๗ สรุปกระบวนการวิจัย

การนำเสนอข้อมูลจะอยู่ในลักษณะการพรรณนาความ (Descriptive Presentation) ประกอบภาพถ่าย และการพรรณนาความประกอบการบรรยายเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีแบบมีส่วนร่วม เพื่อสร้างความสัมพันธ์ ความเข้าใจในองค์ความรู้เกี่ยวกับการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมไปถึงการสร้างความเข้าใจให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพื่อให้เห็นรูปแบบ กระบวนการ เพื่อให้เกิดการความสำนึกในการเรียนรู้ในแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีอย่างยั่งยืนต่อไป

ปณฺฑา โลกสฺมิ ปชฺโชโต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มจร

บทที่ ๔

ผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” มีวัตถุประสงค์ ๓ (๑) เพื่อศึกษาเชิงสำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี (๒) เพื่อออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี (๓) เพื่อจัดกิจกรรมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี (๔) เพื่อพัฒนาแอพพลิเคชั่น (Application) ในการจัดการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ซึ่งมีการดำเนินการวิจัยตามระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ศึกษาข้อมูลเชิงเอกสาร (Documentary Research) จากแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ ควบคู่กับการวิจัยภาคสนาม (Action Research) โดยเก็บข้อมูลจากการลงพื้นที่สำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีโดยคณะคณะผู้วิจัยจะได้นำเสนอผลการวิจัยตามลำดับดังนี้

๔.๑ การสำรวจแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๔.๒ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๔.๓ การพัฒนารูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๔.๔ พัฒนาแอพพลิเคชั่น (Application) ในการจัดการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๔.๕ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

๔.๑ การสำรวจแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๔.๑.๑ การสำรวจแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีเมืองโบราณจันเสน

๔.๑.๑.๑ ประวัติเมืองจันเสน สำหรับการศึกษาเกี่ยวกับเมืองโบราณจันเสนนั้น คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษาเพื่อให้เห็นข้อเท็จจริงเกี่ยวกับเมืองจันเสนและดำเนินการลงพื้นที่สำรวจโดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) ชื่อเมือง สำหรับเมืองจันเสนนี้ ชื่อเดิมรียกตามเนินดินที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “โคกจันเสน” แต่หากพิจารณาจากรูปแบบของคำศัพท์ที่อาจจะมีรากเหง้ามาจากภาษาดั้งเดิมก็คือบาลีและสันสกฤตก็จะพบว่า คำว่า “จันเสน” นี้ เข้าใจว่าแปรรูป เลือนมาจากคำดั้งเดิมภาษาอินเดียว่า “จัน-ทะ-เสนะ” หรือจันทเสน เฉพาะคำว่า “เสนะ” เป็นคำในภาษาบาลี มีความหมาย ใน

พจนานุกรมบาลี-ไทยให้ความหมายว่า คำว่า เสนา หมายถึง กองทัพหรือกองทหาร หมู่ทหาร[๑] ดังปรากฏในคำว่า “อจฺเจกจีวรํ นาม เสนาย วา คนฺตุกาโม โหติ ปวาสํ วา คนฺตุกาโม โหติ” แปลว่า “ชื่อว่า อัจเจกจีวร อธิบายว่า ผู้ประสงค์จะไปในกองทัพ ประสงค์จะไป พักแรมต่างถิ่น”[๒] และคล้ายกับคำว่า “แสนย์ ในภาษาสันสกฤต อันมีความหมายว่า แสนยากร คำว่า “เสน” นี้ ถือว่าเป็นคำที่เป็นมงคลนามที่นิยมใช้กันมากในสังคมไทยคำหนึ่ง ตัวอย่างที่พบเห็นบ่อยได้แก่ คำว่า ภีมเสน ศิวเสน รถเสน นันทเสน ชัยเสน นาคเสน เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีชื่อสกุลที่ลงท้ายด้วยคำว่า “เสน” อยู่หลายสกุล เช่น จารุเสน พลเสน บุณยเสน สานเสน พันธุมเสน ศุภเสน ษัฏเสน อาสนเสน จูตเสน ปทีปเสน และกนิฐเสน เป็นต้น[๓] ส่วนคำว่า จัน หรือจันทะนั้น ก็อาจจะเป็นชื่อ ๆ หนึ่งที่ได้รับอิทธิพลมาจากอินเดีย ซึ่งในเมืองไทยเรานั้นก็มีชื่อตัวหรือชื่อสกุลที่เกี่ยวข้องกับคำว่าจันทะหลายชื่อ เช่น เมืองจันทึก ซึ่งก็อาจจะฟ้องกับคำว่า จันทิกา หรือ Chandigarh ในภาษาอังกฤษ ซึ่งเมืองนี้เป็นชื่อเมืองของรัฐปัญจาบ อินเดีย การที่คนอินเดียเข้ามาเผยแผ่ศาสนาในท้องถิ่นหรือชุมชนบ้านเมืองในแถบนี้ก็ย่อมมีอิทธิพลต่อการเอาชื่อหรือนามมงคลนี้ไปตั้งเป็นชื่อของเมืองต่าง ๆ ได้รวมทั้ง “เมืองจันเสน”นี้ด้วย ซึ่งชื่อเมืองว่าจันเสน หรือจันทะเสนะนี้ก็อาจจะมีความหมายหรือแปลได้ว่า เมืองที่เกิดมาจากกองทัพของจันทาเทวี หรือกองทัพของเทพเจ้าแห่งพระจันทน์อย่างนี้ก็เป็นไปได้

อย่างไรก็ตามเราจะพบว่า ชื่อเมืองอื่น ๆ อาจจะมีการเปลี่ยนแปลงในภายหลัง แต่เฉพาะเมืองจันเสนนี้ปรากฏว่าไม่มีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องของชื่อเมืองแต่อย่างใดยังคงมีการใช้คำว่าจันเสนสำหรับเรียกชื่อพื้นที่หรือเรียกชื่อสถานที่ต่าง ๆ มาโดยตลอด เช่น โคกจันเสน วัดจันเสน สถานีรถไฟจันเสนเป็นต้น

(๒) ลักษณะและขนาดของเมือง สำหรับเมืองโบราณจันเสนนี้ มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยม แต่มนที่มุมทั้งสี่ จนดูเกือบจะเป็นรูปกลม (พอจะ เทียบได้กับลักษณะของเมืองโบราณกำแพงแสนและเมืองโบราณอินทร์บุรี) ล้อมรอบด้วยคูเมืองซึ่งกว้าง ประมาณ ๒๐ เมตร ปัจจุบันนี้ยังลึกอยู่และมีน้ำขัง เป็นส่วนใหญ่ นอกจากส่วนสั้น ๆ บางตอนซึ่งตื้นเขิน ขึ้น แต่ก็ยังเห็นเป็นร่องรอยและเค้าคูเมืองได้โดยชัดเจน คูเมืองนี้เป็นชนิดที่ไม่มีกำแพงมูลดินประกอบ และ โอบบริเวณอันมีความกว้างประมาณ ๗๐๐ เมตร ยาว ประมาณ ๔๐๐ เมตร คิดเป็นเนื้อที่ประมาณ ๓๐๐ ไร่เศษ เทียบขนาดได้ประมาณเท่าสวนลุมพินี หรือ ประมาณ ๔ เท่าของเนื้อที่สนามหลวง แต่ก่อนนี้เมื่อ จะเข้าไปในบริเวณเมืองจะต้องเดินบนสะพานไม้ข้าม เมืองเข้าไป ครั้นเมื่อไม่กี่ปีมานี้ทางบ้านเมืองได้เอารถงานมาทำถนนผ่าตัวเมืองและถมคูเมืองเป็นทางข้ามเข้าไป จึงไม่มีสะพานที่จะต้องข้ามดังแต่ก่อน บริเวณภายใน คูเมืองมีลักษณะเป็นที่เนิน สูงกว่าพื้นที่รอบนอกคูเมือง โดยปัจจุบันนี้บริเวณตัวเมืองโบราณก็มีได้เข้าไปอาศัยอยู่หลายครอบครัวและพื้นที่ภายในตัวเมืองก็จะมีการทำการเกษตรของชาวบ้านทำให้

---

[๑] มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, **พจนานุกรม บาลี-ไทย**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, ๒๕๖๐), หน้า ๓๓๙.

[๒] **วิ.ม.(ไทย)** ๒/๖๔๙/๑๖๘.

[๓] นิจ หิญชีระนันท์ “จันเสน เมืองทวารวดีที่ถูกลืม” ใน สุจินต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ” **สังคมและวัฒนธรรม : จันเสน เมืองแรกเริ่มในลุ่มลพบุรี ป่าสัก**, (กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๗๙-๘๐.

ไม่สามารถที่จะมองเห็นเป็นรูปแบบเมืองเพราะไม่เหลือสิ่งก่อสร้างหรือโบราณสถานใด ๆ ที่เป็นของเมืองโบราณหลงเหลืออยู่เลย จะมีเพียงการค้นพบวัตถุโบราณพวกพระหรือเศษกระเบื้องหรือลูกปัดโบราณบ้างเท่านั้น โดยภาพรวมของตัวเมืองจันเสนสามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

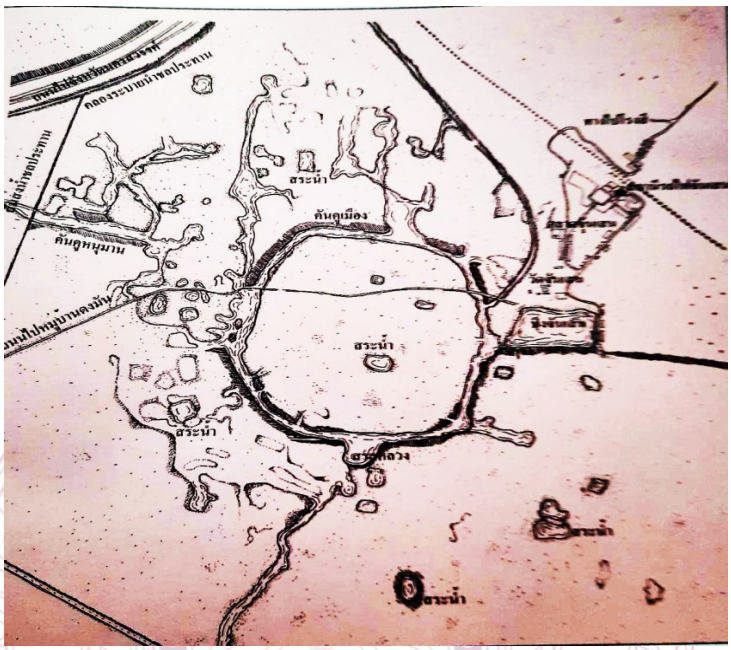

ภาพที่ ๔.๑ แสดงลักษณะและขนาดของเมืองจากภาพ

หรือเราสามารถที่จะพิจารณาได้จากภาพถ่ายทางอากาศก็จะสามารถพิจารณาเห็นถึงลักษณะของตัวเมืองโบราณจันเสนได้เป็นอย่างดี โดยพิจารณาจากภาพถ่ายดังนี้

ภาพที่ ๔.๒ แสดงภาพถ่ายทางอากาศของเมืองจันเสน

จากแผนภาพและภาพถ่ายจะพบว่า เมืองโบราณจันเสนนี้เป็นรูปเกือบทรงกลมแต่ก็ถือว่าเป็นรูปเหลี่ยมได้เพราะเป็นรูปของเมืองที่พยายามจะขุดลอกคลองหรือทำรูปแบบของเมืองให้เป็นเหลี่ยมมาแต่เดิม แต่เนื่องจากว่าพื้นที่ที่ล้อมรอบด้วยน้ำจึงทำให้มีการปรับเปลี่ยนรูปร่างของเมืองให้มีรูปร่างที่ผันแปรไปตามลักษณะของพื้นที่ สิ่งหนึ่งที่คณะนักวิจัยลงพื้นที่สำรวจก็คือ ในตัวเมืองจันเสนนั้นยังมี “ต้นตาล”อยู่ ซึ่งเดิมทีเมืองนี้เป็นเมืองที่ส่งออกผลิตภัณฑ์ที่เกี่ยวข้องกับน้ำตาลหรือผลของลูกตาล ดังมีปรากฏรูปคนขึ้นต้นตาลที่ปรากฏในตราประทับที่พบในเมืองโบราณ และนอกจากนั้นก็มีการทอผ้าและการทำยาสมุนไพรรวมถึงการทำการค้าประเภทอื่นอีกด้วย ดังปรากฏในภาพ

ภาพที่ ๔.๓ แสดงรูปร่างลักษณะและวิถีชีวิตของชาวเมืองจันเสนโบราณ

๔.๑.๒ ประวัติความเป็นมาของเมืองจันเสน

สำหรับประวัติของเมืองจันเสนนี้เราสามารถที่จะพิจารณาดีจากกรอบของพัฒนาการของเมืองในฐานะที่เป็นเมืองโบราณที่มีที่มาอันยาวนาน นอกจากนั้นเราก็สามารถที่จะพิจารณาได้จากกรอบพัฒนาการของเมืองในฐานะที่เป็นเมืองโบราณคดีที่มีพัฒนาการมาจากการเข้ามาอาศัยของผู้คนในยุคต่าง ๆ ที่สามารถจะรวบรวมมาอธิบายได้ดังต่อไปนี้

๔.๑.๒.๑ เมืองจันเสนในยุคโลหะตอนปลาย พ.ศ. ๒๔๔-๕๔๓

สำหรับเมืองจันเสนนั้นเมื่อพิจารณาจากการเริ่มการก่อตั้งเมืองนั้นจะพบว่าเป็นชุมชนที่ก่อตั้งขึ้นมาตั้งแต่สมัยปลายยุคเหล็ก ซึ่งหลักฐานที่พบและเป็นข้อยืนยันในเรื่องนี้ก็คือ การค้นพบหลุมศพคนโบราณยุคเหล็กที่บ้านใหม่ชัยพัฒนาซึ่งอยู่ห่างจากเมืองจันเสนไปทางทิศตะวันตกราว ๒ กิโลเมตร มีการพบหลักฐานการใช้หลักการถลุงเหล็กทำอาวุธหรือการทำเครื่องมือเพื่อยังชีพจำนวนมาก เนื่องจากว่าเมืองจันเสนนี้ถือว่าเป็นเมืองที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่ลาดลงของลอนลูกคลื่นระหว่างลุ่มน้ำเจ้าพระยาและลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสัก ซึ่งถือว่าเป็นช่วงที่มีพื้นที่เหมาะสมต่อการดำรงชีวิตทำให้ผู้คนในยุคเหล็กได้ตัดสินใจลงมาอาศัยพื้นที่นี้ในการสร้างชุมชน โดยเริ่มมาตั้งแต่ยุคเหล็กตอน

ปลายมาจนถึงยุคฟูนันและยุคทวารวดีตามลำดับ สำหรับหลักฐานทางโบราณคดีที่สามารถนำมายืนยันในเรื่องนี้ก็คือ หลุมศพและชุมชนที่ค้นพบที่บ้านใหม่ชัยมงคลหรือบ้านดงมันใกล้ ๆ กับเมืองจันเสนนั่นเอง อย่างไรก็ตามเราจะพบว่า การประมาณการอายุของเมืองจันเสนในยุคโลหะตอนแปลายนี้ถือว่าเป็นการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของผู้คนในเมืองจันเสนในระยะที่ ๑ ก็คือราวพ.ศ. ๒๔๔ - ๕๔๓ ตรงกับยุคโลหะตอนปลาย โดยมีผู้คนเริ่มเข้ามาอาศัยอยู่ที่จันเสนเป็นครั้งแรกในยุค โลหะตอนปลาย คนพวกนี้ได้อาศัยอยู่ในหมู่บ้านเล็ก ๆ และเป็นชาวนาซึ่งก็ไม่แตกต่างมากนักจากชาวนาที่อยู่ใน ท้องที่ห่างไกลออกไปในประเทศไทยปัจจุบัน ใช้เหล็ก สำริด และทำเครื่องปั้นดินเผาแบบต่าง ๆ เมื่อเทียบ เคียงกับที่อื่นแล้ว คนพวกนี้มีความเจริญ แต่ก็ยังไม่ ได้รับอิทธิพลอินเดีย และไม่ได้เป็นพุทธศาสนิกชน เขาฝังศพในหลุม และวางเครื่องปั้นดินเผาลงไปในหลุมเพื่อให้ผู้ตาย

เครื่องปั้นดินเผาบางแบบของระยะที่ ๑ ที่จันเสนนั้น จะพบว่าไม่เหมือนกับเครื่องปั้น ดินเผาของยุคโลหะตอนปลายในแหล่งอื่น ๆ เช่นที่ บ้านด้าย จังหวัดอุทัยธานี และที่ศูนย์การทหารปืน ใหญ่ จังหวัดลพบุรี เรายังไม่ทราบแน่ว่าระยะที่ มีอายุสักเท่าใด เพราะยังไม่ได้พบถ่านในชั้นดินของ ระยะที่ ๑ เลย ดังนั้น จึงไม่ได้กำหนดอายุโดยวิธีหา คาร์บอน ๑๔ อาจจะเริ่มก่อน ๒๐๐ ปี ก่อนคริสต์ศตวรรษ (พ.ศ. ๒๔๔) ก็ได้

๔.๑.๒.๒ เมืองจันเสนใน ยุครับวัฒนธรรมอินเดีย (ระยะที่ ๒ พ.ศ. ๕๔๓)

จากการที่เมืองจันเสนเป็นชุมชนหมู่บ้านในยุคเหล็ก เมื่อมีผู้คนมากขึ้น ชุมชนเริ่มขยายตัว มากขึ้น มีการติดต่อกับเมืองอื่น ๆ ชุมชนหมู่บ้านจันเสนจึงเริ่มกลายเป็นชุมชนเมือง เมื่อมีการติดต่อ กับเมืองหรือชุมชนอื่น ๆ มากขึ้น ย่อมได้รับอิทธิพลและวัฒนธรรมที่แตกต่างไปเข้ามา จากเดิมที่ชาว เมืองนิยมฝังศพกันมากจนมีบริเวณที่เป็นแหล่งฝังศพหรือป่าช้าของชุมชน แต่พอถึงยุคที่ได้มีการ ติดต่อและรับอารยธรรมจากอินเดียแล้ว แหล่งที่เป็นป่าช้าฝังศพก็ค่อย ๆ ลดน้อยลง เพราะมีประเพณีเผาศพตามอย่างพวกอินเดียเข้ามาแทน บริเวณที่เป็นป่าช้าหรือที่ฝังศพ แต่เดิมถูกเปลี่ยน มาเป็นศาสนสถานไม่ทางพุทธศาสนาก็ทางศาสนาฮินดูอย่างใดอย่างหนึ่ง โดนมีการสร้างสิ่งก่อสร้างขึ้น ซึ่งอาจเป็นพระสถูปเจดีย์หรืออาคารสำหรับประดิษฐานรูปเคารพหรือสถานที่เพื่อประกอบพิธีกรรมขึ้น ซึ่งนอกจากเป็นแหล่งเพื่อประกอบพิธีทางศาสนาแล้ว ยังเป็นแหล่งที่ผู้คนนำเอาอัฐิที่เผาแล้วใส่ภาชนะมาฝังไว้หรือเก็บไว้ในบริเวณนั้นด้วย จะเห็นได้ว่าแหล่งฝังศพหรือป่าช้าที่เคยเป็นสัญลักษณ์ของชุมชนที่มีมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ได้ถูกทำลายให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของศาสนสถานไป และความโดดเด่นก็ไปอยู่ที่พระสถูปเจดีย์หรือสิ่งก่อสร้างที่เป็นศาสนสถานแบบอื่น (ศรีศักร, ๒๕๒๕, ๒๕๓๙)

ในยุคนี้ถือว่าเป็นพัฒนาการของเมืองจันเสนในระยะที่ ๒ เริ่มในราว พ.ศ. ๕๔๓ - ๗๙๓ ในสมัยนี้ถือว่าเป็นสมัยที่เริ่มมีการติดต่อค้าขายกับเมืองโดยรอบและโดยเฉพาะเมืองที่ได้รับเอาอิทธิพลของวัฒนธรรมทางศาสนาแบบอินเดียเข้ามาได้แก่ เมืองคูบัว อินทร์บุรี เมืองละโว้ เมืองอู่ตะเภาของชัยนาท เป็นต้น สำหรับ ในชั้นดินของระยะที่ ๒ มีเครื่องปั้นดิน เผาซึ่งเหมือนกันมากกับเครื่องปั้นดินเผาของอินเดีย ในชั้นดินเหล่านี้ยังปรากฏมีหวีงาช้าง ซึ่งแสดงภาพอยู่ ในรูปที่ ๕ หวีนี้มีการตกแต่งด้วยลายสลักอย่างงาม เป็นรูปม้า ๒ ตัว หงส์ซึ่งมีขนเป็นลายคล้ายดอกไม้ ทำอย่างวิจิตร และมีสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนาอยู่เป็น แถว เป็นแบบอมราวดี ในระยะที่ ๒ นี้ กำหนดอายุโดยวิธีหา

คาร์บอน ๑๔ เป็น ๓ ระยะ ระยะนี้สิ้นสุดก่อน พ.ศ. ๗๙๓ อย่างแน่นอน ดังนั้น อาจจะสันนิษฐานได้ว่าหวีงาช้างนี้อย่างน้อยก็มีอายุอยู่ในระยะเวลาดังกล่าว หรืออาจจะเก่ากว่านั้น อาจใช้อยู่ระหว่าง พ.ศ. ๖๔๓-๗๔๓ หรือบางทีก่อนกว่านั้น นี่เป็นระยะเวลาที่เก่าแก่ มาก และพิสูจน์ได้ว่า ศาสนาพุทธเป็นที่รู้จักในประเทศไทย เกือบ ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว

ในระหว่างระยะที่ ๒ นี้ ชาวเมืองจันเสนยังคง อาศัยอยู่ในหมู่บ้านชาวนาขนาดเล็ก คนพวกนี้ไม่สร้าง บ้านเรือนใหญ่โต เนื่องด้วยได้รับอิทธิพลเกี่ยวกับความคิดเห็นทางศาสนาจากอินเดียจึงเริ่มมีการเผาศพ มากกว่าการฝัง ตัวอย่างของเครื่องปั้นดินเผาในระยะที่ ๒ แสดงอยู่ในรูปที่ ๕ เกือบทั้งหมดเป็นแบบเรียบ ๆ มีสีแดงซึ่งแตกต่างกันมากกับเครื่องปั้นดินเผาในระยะที่ ๑ เครื่องปั้นดินเผาแบบนี้ยังไม่เคยพบที่บริเวณอื่น ๆ ในประเทศไทย

(Bronson และ Dales, ๒๕๓๙) ในยุคนี้ยังไม่พบสิ่งก่อสร้างที่ทำจากอิฐ มีเพียงสิ่งก่อสร้างที่ทำจาก ไม้ แต่ได้หักพังไปจนไม่เหลือร่องรอยให้เห็นว่าตั้งอยู่บริเวณใดและมีลักษณะอย่างไรบ้างจากลักษณะของเมืองจันเสน เมื่อพิจารณาบรรดาชุมชนโบราณที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบอื่น ๆ ในอาณาบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาทางทิศตะวันตกและตะวันออกแล้ว อาจกล่าวได้ว่าบรรดา ชุมชนที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบเหล่านี้กระจายกันอยู่ในที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงมากกว่าชุมชนที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบที่อยู่บนที่สูงหรือที่ดอนภายใน บรรดาชุมชนที่อยู่ในที่ราบลุ่มก็มักตั้งอยู่ใกล้กับแม่น้ำ ลำคลองที่ใช้เป็นเส้นทางคมนาคมได้สะดวก แม่น้ำลำคลองที่เคยใช้เป็นเส้นทางสัญจรเหล่านั้นใน ปัจจุบันได้ตื้นเขินและเปลี่ยนทางเดินไปหมดแล้ว เหลือแต่เพียงร่องรอยและลำรางให้เห็นเป็นช่วง ๆ เท่านั้น เมืองจันเสนสมัยอดีตก็ตั้งอยู่ใกล้กับลำน้ำที่ต่อเนื่องไปยังลำน้ำใหญ่ที่เชื่อมไปยังเมือง บางไผ่และเมืองละโว้ (เมืองลพบุรี) ซึ่งเชื่อมต่อไปยังแม่น้ำเจ้าพระยา ก่อนที่แม่น้ำเจ้าพระยาจะ เปลี่ยนทางเดินดังเช่นปัจจุบัน

เมืองจันเสนจัดเป็นเมืองร่วมสมัยกับเมืองอู่ทอง ซึ่งเป็นเมืองท่าที่ตั้งอยู่ทางด้านตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา จะเห็นได้จากเป็นเมืองที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบเมืองและมีโบราณวัตถุร่วมสมัยกับฟูนันนั้นมีลักษณะเหมือนกันเป็น จำนวนมาก เมืองจันเสนมีลักษณะคล้ายกับเมืองอู่ทองหลายอย่าง แต่สิ่งที่สำคัญที่เห็นว่าใกล้เคียงกันก็คือพวกตุ๊กตาดินเผาแบบคนจูงลิง และตุ๊กตารูปคน ผู้หญิงและผู้ชายซึ่งมีลักษณะหน้าตา ทรงผม และการนุ่งผ้าสวมเครื่องประดับแบบคนพื้นเมือง ผู้ชายนุ่งผ้าสั้น ในขณะที่ผู้หญิงสวมผ้ายาวกรอมเท้า สิ่งนี้แสดงให้เห็นค่านิยมของสตรีที่ให้ความสำคัญกับการปกปิดร่างกายตั้งแต่เอวลงมาถึงข้อเท้า ค่านิยมดังกล่าวยังคงเห็นได้จากความนิยมนุ่งผ้าซิ่นและผ้าโสร่งของคนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในสมัยหลังลงมาถึงปัจจุบัน(ศรีศักร, ๒๕๓๙)

๔.๑.๒.๓ เมืองจันเสนในยุคฟูนันตอนต้น ระยะที่ ๓ พ.ศ. ๗๙๓-๙๙๓

สำหรับยุคนี้หากพิจารณาจากเครื่องปั้นดินเผาในระยะนี้จะพบว่ามีความแตกต่างออกไป แต่อย่างไรก็ตามการดำรงชีวิตระหว่างระยะที่ ๓ นี้ต้อง เหมือนกันมากกับระยะก่อน ๆ แม้กระนั้นหมู่บ้านก็ใหญ่ ขึ้นและในสมัยนี้ชาวเมืองจันเสนเริ่มมีการติดต่อกับส่วน อื่น ๆ ในแถบเอเชียอาคเนย์ สิ่งของต่าง ๆ ที่ได้จากระยะที่ ๓ และระยะที่ ๔ ที่จันเสนนั้นคล้ายคลึงกันมากกับที่อู่ทองและที่ออก แก้วในดินดอนสามเหลี่ยมลุ่มแม่น้ำโขง สิ่งของเหล่านี้ หลายอย่าง เช่น กระดิ่งสัมฤทธิ์ ต่างหูดีบุกเป็นรูปห่วง เครื่องมือดินเผาสำหรับทำ (ลวดลาย) เครื่องปั้นดินเผาหรือเสื้อผ้าคล้ายกับที่เมืองออกแก้วของฟูนัน เนื่องจากออกแก้ว (บางทีอู่ทองด้วย) มีความผูกพันอยู่กับอาณาจักร สมัย

ประวัติศาสตร์ที่เรียกว่า ฟูนัน มาโดยตลอดดังนั้น จึงเรียกระยะที่ ๓ ว่า “ฟูนันตอนต้น” เป็นการหมายความเพียงแต่ว่า จันเสนในระยะที่ ๓ นี้อยู่ร่วมสมัยกับอาณาจักรฟูนัน แต่จันเสนไม่จำเป็นต้องขึ้นต่อฟูนันในด้านการปกครอง เครื่องปั้นดินเผาชนิดหนึ่งจากระยะที่ ๓ มีความสำคัญมาก เป็นวัตถุชิ้นเล็ก ๆ ๒ ชิ้น บางทีอาจจะ เป็นฝาปิดภาชนะที่เนื้อแกร่ง (Stoneware) และเคลือบ สีน้ำตาลอมเขียว

ดร. วัตสัน และ ดร. ลูฟว์ (Dr. Watson & Dr. Loofs) ได้พบอีกชิ้นหนึ่งที่อู่ทอง ทั้งสองชิ้นที่พบ ที่จันเสนจากระยะที่ ๓ นั้นมีอายุระหว่าง พ.ศ. ๗๙๓-๙๙๓ (ค.ศ. 250-ค.ศ. 450) ของสิ่งนี้นับเป็นเครื่อง ปั้นดินเผาที่เก่าแก่มากกว่า (ที่เคยพบ) ในประเทศไทย ความจริงแล้วของเหล่านี้เป็นเครื่องเคลือบที่เก่าที่สุดและ เป็นเครื่องปั้นดินเผาที่แกร่งและเก่าที่สุดเท่าที่เคยพบในเอเชียอาคเนย์นอกจากที่ตั้งเกี่ย เครื่องปั้นดินเผาแบบอื่น ๆ จากระยะที่ ๓ ก็มี ภาชนะดินเผาซึ่งส่วนมากแข็งแกร่งและมีสีดำ บางชิ้นมี สีสดและเป็นมัน (สีแดง สีส้ม สีเหลืองและสีน้ำตาล) ล้วนงามมากทีเดียว ซึ่งได้มีการพบเครื่องปั้นดินเผาอย่างเดียวกันนี้ที่อู่ทองและเมืองอื่น ๆ ในภาคกลางของประเทศไทย สำหรับระยะที่ ๓ นี้เรามีอายุที่ได้จากการหาคาร์บอน ๑๔ ซึ่งทั้งหมด มีอายุระหว่าง พ.ศ. ๘๔๓-๙๙๓

๔.๑.๒.๔ ระยะที่ ๔ (พ.ศ. ๒๕๓ - ๑๑๔๓ ฟูนันตอนปลาย)

ในที่สุดจันเสนก็เริ่มจะไม่ใช่เป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ เสียแล้ว ในระยะที่ ๔ นี้พบเครื่องปั้นดินเผามากกว่า ในระยะที่ ๓ และมีเครื่องปั้นดินเผาชนิดต่าง ๆ มาก ขึ้นด้วย ในระหว่างระยะนี้จันเสนอาจจะเติบโตขึ้นเป็น เมืองเล็ก ๆ อย่างไรก็ตามประชาชนดูเหมือนว่ายังคง ดำเนินชีวิตอยู่อย่างง่าย ๆ คนพวกนี้ได้เป็นเจ้าของ ศิลปวัตถุ จำนวนน้อย และได้สร้างสิ่งก่อสร้างทั้งหมด ขึ้นรวมทั้งศาสนสถานที่สร้างด้วยไม้

น่าจะเป็นไปได้ว่าที่จันเสนในระหว่างระยะที่ ๔ นั้นยังไม่มีสิ่งที่ก่อด้วยอิฐและอาจเป็นไปได้ว่าเจดีย์ที่ สร้างด้วยอิฐองค์ที่ถูกทำลายไปแล้วอาจจะสร้างขึ้นในตอนปลายของระยะนี้ก็ได้ สิ่งของต่าง ๆ แบบฟูนันยังคงใช้อยู่ต่อมาในระยะที่ ๔ เช่นเดียวกันกับระยะที่ ๓ ด้วยเหตุผลนี้จึงเรียก ระยะนี้ว่า “ฟูนันตอนปลาย” ในระยะนี้เรามีอายุที่ กำหนดจากคาร์บอน ๑๔ อยู่ระยะเดียว ดังนั้น เราจึง ไม่อาจกำหนดได้แน่นอนว่าระยะนี้มีอายุยาวนานเพียงใด อย่างไรก็ตามน่าจะมีอายุสั้นมากคือเริ่มประมาณ พ.ศ. ๙๙๓-๑๑๔๓ เครื่องปั้นดินเผาในระยะที่ ๔ นี้มีแปลก ๆ มากมาย ชิ้นส่วนที่เด่นของเครื่องปั้นดินเผาในระยะที่ มีแสดงอยู่ในรูปที่ ๑๐ มีอยู่ แบบที่เหมือน มีอยู่ ๒-๓ กับเครื่องปั้นดินเผาจากบริเวณอื่น ๆ เช่นที่อู่ทอง แต่ ก็มีหลายแบบเหมือนกันที่พบแต่เพียงที่จันเสนเท่านั้น

๔.๑.๒.๕ ระยะที่ ๕ (พ.ศ. ๑๑๔๓ - ๑๓๔๓ สมัยทวารวดีตอนต้น)

ระยะนี้เป็นระยะที่ (เจริญ) สูงสุดของประวัติ ศาสตร์จันเสน จันเสนได้กลายเป็นเมืองอย่างแน่นอน ในระยะเวลาดังกล่าว ประชาชนมี จำนวนมากขึ้นทีเดียว ได้ขุดคูรอบเมืองเพื่อป้องกันศัตรู และขุดบึงขึ้นทาง ด้านนอกคูเมืองไปทางตะวันออก เพื่อจ่ายน้ำเข้าเมือง ถนน หรือ (กำแพงกั้นน้ำ) ซึ่งชาวบ้านจันเสนปัจจุบัน เรียกว่า “ถนนหนุมาน” ได้สร้างขึ้นเพื่อเชื่อมบริเวณ จันเสนกับท้องที่ทางตะวันออก ซึ่งเรายังไม่ทราบตำแหน่งที่ตั้ง

ในระยะก่อน ๆ เกือบจะไม่พบศิลปวัตถุนอกจาก หวีงาช้าง และรูปปั้นเป็นตัวสัตว์ขนาดเล็ก ๒-๓ ชิ้น ฝีมือไม่สละสลวย แต่ในชั้นดินของระยะที่ ๔ ได้ พบศิลปวัตถุมากมาย ใน จำนวนนั้นก็มี

สิงโตดินเผา รูปปั้นดินเผาขนาดเล็กเป็นรูปพระนางลักษมี หรือพระนางสิริมหามายา และชิ้นส่วน ๒ ชิ้นของรูปปั้นขนาดเล็กเป็นรูป “ผู้ชายกับลิง” ซึ่งมีลักษณะเหมือน กับที่พบที่อู่ทอง แต่โชคไม่ดีที่เราไม่ได้พบพระพุทธรูป เลย แต่ยังเป็นที่สงสัยอยู่เล็กน้อยว่า ศิลปวัตถุจาก ระยะที่ ๕ นี้จะเป็นของสมัยทวารวดีได้พบชิ้นส่วนปูนปั้น จำนวนหนึ่งที่เจดีย์องค์ที่ถูก ทำลายซึ่งอยู่ห่างจากจันเสนไปทางทิศตะวันตกประมาณ ๑ กิโลเมตร ของเหล่านั้นเป็นแบบทวารวดี (ซึ่งคล้ายกับรูปปูนปั้น ซึ่งพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพบที่โคก ไม้เดน) แต่อายุไม่เป็นที่แน่นอน ได้พบเครื่องปั้นดิน เผาที่ไม่สามารถกำหนดอายุได้อยู่ปะปนกับสิ่งของเหล่านี้ อาจจะเป็นของระยะที่ ๕ มากกว่าระยะที่ ๔ ที่จันเสน ได้พบเครื่องปั้นดินเผา จำนวนมาก ในระยะที่ ๕ มีผู้ พบเครื่องปั้นดินเผาชนิดเดียวกันกับที่พบจากบริเวณ อื่น ๆ ในประเทศไทย คือ ที่นครปฐม อู่ทอง อู่ตะเภา (ในจังหวัดชัยนาท) โคกไม้เดน และเมืองอินทร์ (อินทร์บุรีเก่า) ความจริงแล้วจะพบเกือบทุก ๆ บริเวณ ซึ่งทำศิลปะทวารวดี รวมทั้งบริเวณต่าง ๆ ในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ ดูเหมือนว่าส่วนใหญ่ในประเทศไทยได้ใช้เครื่องปั้นดินเผาแบบนี้ในระยะเวลาดังกล่าว

มีเครื่องปั้นดินเผา ๒ แบบซึ่งมีความสำคัญ เป็นพิเศษ แบบแรกในระยะที่ ๕ นี้มีเศษเครื่องปั้น ดินเผามากมายซึ่งเดิมเป็นไหตบแต่งด้วยลวดลายที่ ประทับลงไป มีหลายแบบรวมทั้งม้าที่มีคนขี่ ช้าง หงส์ วัว และนักรบที่กำลังวิ่ง ส่วนของไหซึ่งมีลวด ลายประทับลงไปนั้นมีภาพอยู่ในตอนล่างของรูปที่ ๑๓ เราไม่รู้ว่าลวดลายเหล่านี้เกี่ยวข้องทางด้านศาสนาหรือทางโลกหรือจะหมายถึงรูปเคารพอะไรหรือไม่ แน่นอนทีเดียวที่นักประวัติศาสตร์ศิลป์คงจะเห็นว่าเป็นสิ่งที่น่าสนใจมาก เศษเครื่องปั้นดินเผาที่มีลายประทับลงไปนั้นเท่าที่พบมาแล้วพบที่จันเสนและลพบุรีเท่านั้นพวกที่พบที่ลพบุรีนั้นเท่าที่เราเห็นแตกต่างและมีอายุอ่อนกว่าที่จันเสน การที่จะค้นพบเครื่องปั้นดินเผาพวก นี้ในท้องที่อื่น ๆ ในโอกาสต่อไปจึงมีความสำคัญมาก เครื่องปั้นดินเผาที่น่าสนใจกลุ่มที่ ๒ ก็คือพวกไหที่มีปากผาย และที่รอบ ๆ ปากมีแถบสีแดงและสีขาว นายโกรลิเยร์ (Mr. Groslier) ได้พบไหซึ่งมีลักษณะคล้ายกันมากนี้ เป็น จำนวนมากที่สมโบร์ไพรกุก อิสานปุระโบราณ ของทั้งหมดนั้นนายโกรลิเยร์ ได้กรุณานำมาให้เราดูที่นครวัด ซึ่งเหมือนกันทีเดียวกับที่จันเสน สิ่งเหล่านี้แสดงว่าได้มีการติดต่ออยู่บ้างระหว่างภาคกลางของประเทศไทยกับประเทศกัมพูชา

ในระหว่างสมัยเจนละบก และสมัยทวารวดีตอนต้น สำหรับในระยะที่ ๕ นี้ เราไม่ได้อายุจากการหาคาร์บอน ๑๔ เลย ดูเหมือนเป็นการแน่นอนว่า ระยะนี้อาจจะเริ่มขึ้นในระยะใดระยะหนึ่งประมาณ พ.ศ. ๑๑๔๓ (ค.ศ. 600 แต่ถ้าเรากล่าวว่าสิ้นสุดลง ประมาณ พ.ศ. ๑๓๔๓ (ค.ศ. 800) ก็เป็นการคาด คะเนไป ดังนั้นระยะที่ ๕ นี้ อาจสิ้นสุดก่อนหรือสืบ ต่อไปภายหลัง พ.ศ. ๑๓๔๓ ก็ได้

๔.๑.๒.๖ ระยะที่ ๖ (พ.ศ. ๑๓๔๓ - ๑๕๕๓ สมัยทวารวดี ตอนปลาย)

นี่เป็นระยะสุดท้ายที่จันเสน ประชาชนมี จำนวน น้อยกว่าระยะที่ ๕ ตัวเมืองไม่มีความสำคัญเช่นแต่ก่อน และมีประชาชนอาศัยอยู่น้อยมาก ในระหว่างระยะนี้ ไม่พบอาคาร และสิ่งก่อสร้างด้วยดิน นอกเสียจาก เจดีย์องค์ที่ถูกทำลายไปแล้ว และเราได้พบปูนปั้นที่ เจดีย์องค์นี้ เครื่องปั้นดินเผาในระยะที่ ๕ นี้ ไม่มีแบบต่าง ๆ มากมายเหมือนกับในระยะที่ ๕ มีอยู่เพียง ๒ - ๓ แบบเท่านั้น แต่อย่างไรก็ตามก็ทำด้วยฝีมือดีมาก

ส่วนมากเครื่องปั้นดินเผารุ่นแรกของจันเสนเผาไฟแก่ก่อนไม่สม่ำเสมอ บางทีอาจจะเผาในที่กลางแจ้ง แต่เครื่องปั้นดินเผาในระยะที่ ๕ นั้น ดูเหมือนจะเผา กันในเตาเผาที่แท้จริง ถึงแม้ว่าจะไม่ได้เคลือบ ก็เผาไฟ ได้อย่างสม่ำเสมอ และแข็งมากจนเกินไปจนดูเหมือนกับเป็นเครื่องปั้นดินเผาที่แกร่งแต่คุณภาพเลว ได้พบเครื่องปั้นดินเผาแบบที่พบในระยะที่ ๕ ในบริเวณหลายแห่งของสมัยทวารวดีในภาคกลางของประเทศไทยพบมากที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในปี พ.ศ. ๒๕๑๒ ดร. พี่คอก (Dr. Peacock) กับคณะสำรวจและฝึกงานของมหาวิทยาลัยศิลปากรได้พบเครื่องปั้นดินเผาภายในปราสาทหินพิมาย ซึ่งพิสูจน์ได้ว่ามีลักษณะ เหมือนกันกับเครื่องปั้นดินเผาในระยะที่ ๕ จากจันเสนดูเหมือนว่าพิมายและจันเสน (ภาคกลางและภาคเหนือของไทย) ได้มีการติดต่อกันอย่างใกล้ชิดในระหว่างระยะที่ ๖

เราไม่รู้แน่นอนว่าระยะที่ ๕ นั้นเริ่มต้นและ สิ้นสุดลงเมื่อใด อาจจะคาดคะเนได้บ้างว่ามีอายุอยู่ระหว่าง พ.ศ. ๑๓๔๓-๑๕๙๓ (ค.ศ. 800-1050) อย่างไรก็ตามได้พบของสมัยลพบุรี จำนวนเล็กน้อยที่ จันเสน ฉะนั้นก็อาจเป็นไปได้ว่าเมืองจันเสนโบราณ ได้ร้างไปภายหลังที่ได้ตั้งเมืองข้าหลวงขอมขึ้นที่ลพบุรี ในระหว่างปี พ.ศ. ๑๖๔๓-๒๓๔๓ (ค.ศ. 1100-1800) ไม่มีคนอาศัยอยู่ที่จันเสนต่อเมื่อเร็ว ๆ นี้เอง จึงมีคนเข้าไปอาศัยอยู่ในบริเวณเมืองโบราณอีกครั้งหนึ่ง

๔.๑.๒.๗ เมืองจันเสนล่มสลาย

หลังจากเป็นเมืองร้างในสมัยทวารวดีตอนปลาย เนื่องจากแม่น้ำเจ้าพระยาเปลี่ยนทางเดินทำให้การเดินทางติดต่อกับชุมชนอื่น ๆ บริเวณเขตแม่น้ำทำได้ลำบากมากขึ้น และปริมาณน้ำที่ได้ รับจากแม่น้ำเจ้าพระยาที่เปลี่ยนไป รวมถึงการเติบโตของเมืองอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้เคียงมีความสำคัญมากกว่า ได้แก่ เมืองลพบุรี จึงทำให้ผู้คนในเมืองจันเสนอพยพออกไปตั้งถิ่นฐานยังเมืองอื่น ๆ เมื่อเมืองจันเสนมีผู้คนน้อยลง การพัฒนาปรับปรุงเมืองโบราณจึงน้อยลงตามไปด้วย จนในที่สุดเมือง จันเสนก็กลายเป็นเมืองร้าง ไม่มีประชาชนตั้งถิ่นฐานอยู่ในจันเสนอีกเลย (Bronson และ Dales,๒๕๓๙)

เมื่อเมืองจันเสนถึงกาลล่มสลายไปก็จะพบว่าไม่มีเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับการมีอยู่ของคนในเมืองจันเสนเลยเนื่องจากว่านับจากการเปลี่ยนแปลงทำให้ชาวเมืองได้อพยพไปขึ้นกับเมืองใหม่และวัฒนธรรมใหม่ที่เกิดขึ้นมาภายหลังก็คือเมืองละโว้หรือลพบุรี เป็นผลทำให้เมืองจันเสนได้สูญสลายไปนับนั้นมา

๔.๑.๒.๘ เมืองจันเสนสมัยอยุธยา

เมื่อเวลาล่วงเลยมาจนถึงสมัยอยุธยา สันนิษฐานว่าน่าจะมีการตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้อีกครั้ง แต่เป็นลักษณะการ ตั้งถิ่นฐานแบบชั่วคราว เนื่องจากการอพยพเคลื่อนย้ายของผู้คน จากการเปลี่ยนราชธานีจาก สุโขทัยมาเป็นเมืองอยุธยา อาจเป็นจุดพักระหว่างการเดินทาง หรืออยู่อาศัยชั่วคราว และต่อมาเมื่อ การทำการเกษตรไม่ได้ผลดีก็เคลื่อนย้ายไปตั้งถิ่นฐานในบริเวณอื่น บริเวณเมืองโบราณจันเสนในช่วงเวลานี้จึงไม่มีการตั้งถิ่นฐานของผู้คนในลักษณะที่เป็น การตั้งถิ่นฐานแบบถาวรเป็นเวลานานจนกระทั่งถึงสมันรัตนโกสินทร์

๔.๑.๒.๙ เมืองจันเสนสมัยรัตนโกสินทร์

หลังจากที่เมืองจันเสนล่มสลายและถูกทิ้งร้างไปในสมัยทวารวดีตอนปลายถึงแม้ว่าจะมี ประชาชนเข้ามาตั้งถิ่นฐานอีกครั้ง แต่ก็เป็นลักษณะการตั้งถิ่นฐานแบบชั่วคราว จนกระทั่งมีการเข้า มาตั้งถิ่นฐานถาวรอีกครั้งเมื่อมีการสร้างเส้นทางรถไฟสายเหนือผ่านพื้นที่จันเสน ซึ่งอยู่ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ช่วงปี พ.ศ. ๒๔๔๔-๒๔๔๘ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มีการก่อสร้างเส้นทางรถไฟสายเหนือ ๓ ช่วง คือ บ้านภาชี-ลพบุรี ระยะทาง ๔๓ กิโลเมตร เปิดเดินรถปี พ.ศ. ๒๔๔๔ ช่วงที่ ๒ ลพบุรี-ปากน้ำโพ ระยะ ทาง ๑๑๗ กิโลเมตร เปิดเดินรถปี พ.ศ. ๒๔๔๘ และช่วงสุดท้าย ปากน้ำโพ-พิษณุโลก ระยะทาง ๑๓๙ กิโลเมตร เปิดเดินรถปี พ.ศ. ๒๔๕๐ และกลุ่มคนกลุ่มแรกได้เลือกเอาพื้นที่ โคกอันเป็นที่ดอนกว่าที่อื่น ซึ่งเป็นเมืองโบราณเป็นที่อยู่อาศัย หลังจากนั้นการสร้างทางรถไฟได้ทำ ให้ชาวจีนเข้ามาตั้งบ้านเรือนในบริเวณจันเสนมากขึ้น ประกอบด้วยชาวจีนแต้จิ๋วและชาวจีนแคะลูกหลานของชาวจีนแต้จิ๋วได้เข้ามาสร้างห้องแถวค้าขายอยู่ใกล้ทางรถไฟเป็นกลุ่มแรก และกลุ่มคนจีนกลุ่มนี้ทำให้จันเสนเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของท้องถิ่นในยุคนั้น โดยพัฒนาจากระดับหมู่ บ้านมาเป็นระดับตำบล มีสภาพเป็นเมืองขนาดเล็ก ที่มีตลาด ศาลเจ้า และที่อยู่อาศัยของพวกพ่อ ค้า และมีการสร้างวัดจันเสนขึ้นเป็นวัดสำคัญของชุมชน และท้องถิ่นในเวลาต่อมา ส่วนชาวจีน แคะได้เข้ามาตั้งบ้านเรือนใกล้กับโคกจันเสน ชาวจีนกลุ่มนี้ไม่นิยมค้าขาย จึงประกอบอาชีพด้วย การปลูกผักแบบยกร่องและเป็นคนจีนจำนวนน้อยเมื่อเทียบกับ จำนวนคนจีนแต้จิ๋วที่นิยมปลูกห้อง แถวค้าขายในตลาด นอกจากชาวจีนโพ้นทะเลแล้ว ยังมีผู้คนที่อพยพมาจากสระบุรีซึ่งมีเชื้อสาย ลาว จำนวนหนึ่ง มาอยู่อาศัยกระจัดกระจายทั่วไปทั้งในโคกจันเสนและหมู่บ้านรอบนอก โดยที่ลูก หลานในรุ่นปัจจุบันบางกลุ่มกล่าวว่าอพยพมาจากบ้านโคกเสลา อำเภอบ้านหมอ เขตติดต่อกับ อำเภอพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรียังมีกลุ่มชนบางส่วนที่โดยสารรถไฟมาที่จันเสนในยุคที่คนขับรถจักรเป็นชาวตะวันตกประกอบด้วยกลุ่มชาวลาวที่อพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนในบริเวณจันเสน ซึ่งมีหลายกลุ่มโดยเข้ามาตั้งถิ่นฐานต่างระยะเวลากัน เนื่องจากเป็นกลุ่มที่กระจัดกระจายและไม่ได้เป็นกลุ่มใหญ่ ลักษณะ ประเพณีวัฒนธรรมวิถี ชีวิตจึงไม่ได้สืบเนื่องเหมือนกลุ่มเดิม แบ่งเป็นกลุ่มลาวพวนกระจายมา จากทางอำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี ลาวเวียงจากจังหวัดสระบุรี ลาวแล้วจากแถบจังหวัดสิงห์บุรี นอกจากนี้กลุ่มคนกลุ่มใหญ่อีกกลุ่มหนึ่ง คือ คนไทยที่เคยตั้งบ้านเรือนในแถบแม่น้ำเจ้าพระยาเป็น ที่รู้กันโดยทั่วไปเรียกว่า คนแม่น้ำ ส่วนมากอพยพมาจากอำเภออินทร์บุรี และจากตำบลต่าง ๆ ใน อำเภอเมือง จังหวัดสิงห์บุรี สาเหตุใหญ่ของการโยกย้ายก็เนื่องมาจากที่ดินทำกินมีไม่เพียงพอ ทั้ง กลุ่มคนลาวและคนไทยได้อพยพเข้ามาสู่จันเสนน่าจะอยู่ในระยะเวลาใกล้เคียงกัน

จากพัฒนาการของการเติบโตเป็นเมืองโบราณจันเสน และการตั้งถิ่นฐานของประชาชนในสมัยโบราณนั้น จะเห็นได้ว่าปัจจัยที่เป็นตัวดึงดูดให้มีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณเมืองโบราณจันเสนนี้ในอดีตเริ่มแรกสมัยโลหะตอนปลายนั้นได้แก่ พื้นที่ภูมิประเทศที่มีความอุดมสมบูรณ์ทั้งใน ด้านของแหล่งน้ำและทรัพยากรแร่ธาตุที่สำคัญเช่น แร่เหล็กและทองแดง ที่สามารถนำมาผลิตเป็น เครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำจากเหล็กและสำริดได้ตั้งแต่ในยุคโลหะ รวมถึงสามารถเดินทางไปยังแม่น้ำเจ้าพระยาได้อีกด้วย เมืองจันเสนจึงมีการพัฒนาเรื่อยมา จนมีการขุดคูน้ำล้อมรอบเมือง เพื่อ ประโยชน์ในด้านการกักเก็บน้ำและป้องกันข้าศึกศัตรู จนกระทั่งเมื่อแม่น้ำเจ้าพระยาเปลี่ยนทาง เดิน การติดต่อไปยังเมือง

อื่นที่อยู่ห่างออกไปมีความลำบากมากขึ้น และมีเมืองอื่นที่มีความสำคัญและมีขนาดใหญ่กว่าเติบโตขึ้น เมืองจันเสนจึงมีประชากรลดลงเรื่อย ๆ และกลายเป็นเมืองร้างใน ช่วงปลายสมัยทวารวดี และมีผู้คนกลับเข้ามาตั้งถิ่นฐานอีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ ๕ ช่วงที่มีการสร้าง เส้นทางรถไฟสายเหนือผ่านท้องที่จันเสน ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการตั้งถิ่นฐานในยุคปัจจุบัน

เมืองโบราณจันเสนนี้ เป็นลักษณะของเมืองโบราณที่ถูกทิ้งร้างไป และมีการกลับเข้าไปตั้ง ถิ่นฐานใหม่อีกครั้งในพื้นที่ และการตั้งถิ่นฐานใหม่ลักษณะนี้จึงไปทำลายหลักฐานของเมืองโบราณ จันเสนเดิมโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ลักษณะของความเป็นเมืองโบราณในอดีตจะถูกทำลายลงอย่าง รวดเร็ว มรดกของชาติทางศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม เช่น สถูป เจดีย์ ได้สูญหายไปอย่างสิ้นเชิง ก่อนที่จะมีมาตรการอนุรักษ์เข้าไปจัดการดูแลพื้นที่ จากการบอกเล่าของชาวบ้าน สถูป และเจดีย์ ที่ชาวบ้านเคยพบ บางส่วนถูกทำลายลงก่อนที่เจ้าหน้าที่กรมศิลปากรจะเข้ามาทำการขุดค้น เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๑-๒๕๑๒ เนื่องจากประชาชนต้องการปรับพื้นที่เพื่อใช้ประโยชน์ที่ดิน ทำให้โบราณสถานที่ บ่งบอกถึงความเป็นมาของเมืองโบราณจันเสนได้สูญหายไปจนหมดสิ้น

๔.๑.๒.๑๐ สถานภาพปัจจุบันของเมืองจันเสน

สำหรับสถานภาพในปัจจุบันของเมืองจันเสนนั้น ปัจจุบันตั้งอยู่ที่ตำบลจันเสน อำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งปัจจุบันถือว่าเป็นเมืองโบราณที่มีความสำคัญมากเมืองหนึ่งของจังหวัดนครสวรรค์และเป็นเมืองท่องเที่ยวที่มีการประชาสัมพันธ์ให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามาท่องเที่ยวเพื่อหาความรู้และเรียนรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชน ซึ่งหากพิจารณาให้เห็นถึงสภาพของเมืองโบราณจันเสนนั้นจะพบว่าเมืองจันเสนจะเป็นเมืองที่มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมแต่มนที่มุมทั้งสี่ จนเกือบจะเป็นรูปกลม มีความกว้างประมาณ ๗๐๐ เมตร ยาวประมาณ ๘๐๐ เมตร มีพื้นที่ประมาณ ๓๐๐ ไร่ ล้อมรอบด้วยคูเมือง ซึ่งกว้างประมาณ ๒๐ เมตร ที่ปัจจุบันยังมีน้ำขังและชาวบ้านยังได้ใช้ประโยชน์จากน้ำในคูเมืองนี้ในการอุปโภค ส่วนพื้นที่ภายในคูเมืองสูงกว่าพื้นที่โดยรอบเล็กน้อย สันนิษฐานว่าเป็นเพราะการขุดคูเมืองในสมัยโบราณแล้วนำดินมาถม พื้นที่ภายในคูเมือง ซึ่งปัจจุบันสามารถลักสูงต่ำได้อย่างชัดเจน นอกคูเมืองด้านทิศตะวันออกมีสระน้ำ หรือบึงขนาดใหญ่เรียกว่า บึงจันเสน เป็นรูป สี่เหลี่ยมผืนผ้า มีขนาดกว้างประมาณ ๑๗๐ เมตร ยาวประมาณ ๒๔๐ เมตร มีเนื้อที่ประมาณ ๒๘ ไร่ เป็นบึงน้ำสมัยทวารวดีเช่นกัน ยังมีคันดินโบราณกว้างประมาณ ๒๐ เมตร เรียกว่า คันคูหนุมาน ซึ่งเป็นคันคูที่มีความสำคัญในสมัยโบราณแต่ปัจจุบันได้ตื้นเขินไปแล้ว โดยภาพรวมในปัจจุบันนั้น เมืองจันเสนก็สามารถที่จะพิจารณาได้จากภาพดังต่อไปนี้

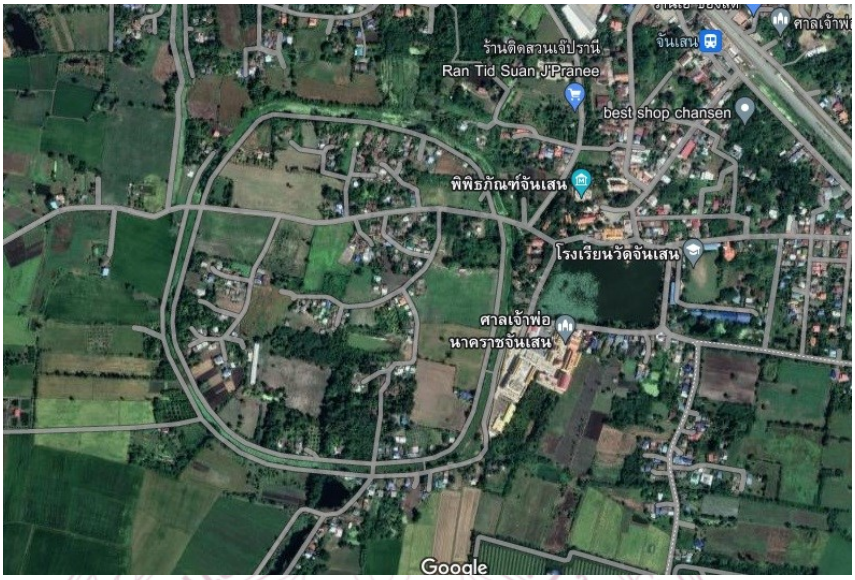

ภาพที่ ๔.๔ แสดงตัวเมืองของเมืองจันเสนจากภาพถ่ายทางอากาศ

อย่างไรก็ตามหากพิจารณาจากภาพรวมของสภาพพื้นที่ในปัจจุบันนั้นจะพบว่ามีองค์ประกอบของสถานที่ที่มีความสำคัญเชื่อมโยงกับเมืองโบราณจันเสนดังต่อไปนี้

๑) วัดจันเสน วัดจันเสน เป็นวัดราษฎร์สังกัดคณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย ตั้งอยู่ในตำบลจันเสน อำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์ ตั้งอยู่ในบริเวณเมืองโบราณจันเสน ซึ่งเป็นเมืองสมัยทวารวดี มีเจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน คือ พระครูนิวิฐธรรมขันธ์

วัดจันเสนตั้งวัดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๖ ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๙ มีหลวงพ่อเขียนเป็นเจ้าอาวาสรูปแรก ตามคำบอกเล่าต่อกันมาว่าท่านเป็นชาวอยุธยาได้เดินธุดงค์มาปักกลดอยู่ที่ริมบึงโบราณจันเสน เห็นสภาพพื้นที่เหมาะที่จะตั้งเป็นวัดจึงได้ชวนชาวบ้านญาติโยมสร้างเป็นวัด โดยมีการพัฒนาของวัดเรื่อยมา ซึ่งการก่อสร้างเสนาสนะของวัดนั้นก็มีการสร้างมาตลอดโดยมีอาคารสำคัญก็คือ (๑) อุโบสถ กว้าง ๗.๘๐ เมตร ยาว ๒๓ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๙ เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก (๒) ศาลาการเปรียญ กว้าง ๑๖.๒๐ เมตร ยาว ๓๗.๒๔ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๙ เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก (๓) หอสวดมนต์ กว้าง ๗ เมตร ยาว ๑๕ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๕ เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก (๔) กุฏิสงฆ์ จำนวน ๑๑ หลัง เป็นอาคารไม้ ๒ หลัง อาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก ๘ หลัง อาคารครึ่งตึกครึ่งไม้ ๑ หลัง (๕) ศาลาอเนกประสงค์ กว้าง ๕.๒๐ เมตรยาว ๑๒.๒๐ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๕ เป็นอาคารครึ่งตึกครึ่งไม้ และ (๖) ศาลาบำเพ็ญกุศล กว้าง ๘ เมตร ยาว ๒๔ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๐ เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก

๒) พิพิธภัณฑ์จันเสน สำหรับพิพิธภัณฑ์จันเสน ตั้งอยู่ในพระมหาธาตุเจดีย์จันเสน ภายในบริเวณวัดจันเสนนั่นเอง พระมหาธาตุเจดีย์จันเสนนั้นเกิดจากดำริของพระครูนิสัยจริยคุณ หรือ “หลวงพ่อโอด” ที่ปรารถนาสร้างพระมหาธาตุเจดีย์ขึ้นเพื่อเป็นศูนย์กลางชุมชน โดยในการออกแบบพัฒนาจากลักษณะสถูปสมัยทวารวดี มีการใช้รายละเอียดของลวดลายทางสถาปัตยกรรมในสมัยทวารวดี และยังมีคำจารึกที่ฐานพระมหาธาตุเจดีย์ศรีจันเสน โดยพระครูนิสัยจริยคุณ (อดีตเจ้าอาวาสวัดจัน

เสน) ได้เล็งเห็นถึงความสำคัญของมรดกทางวัฒนธรรมของชาติที่ถูกทำลายไปมาก จึงได้รวบรวมโบราณวัตถุที่แตกหักเสียหายจากการลักลอบขุดมารวบรวมเก็บไว้ที่วัดจันเสนซึ่งตั้งอยู่ในเขตต่อเนื่องกับเมืองโบราณจันเสนและจัดทำเป็นพิพิธภัณฑ์ โดยนิทรรศการจัดอยู่ภายในพระมหาธาตุเจดีย์ศรีจันเสน เป็นอาคารมณฑปยอดเจดีย์บนฐานสูงมีพื้นที่ใช้สอย ๓ ส่วนหลัก คือ ส่วนองค์ระฆัง เป็นส่วนยอดมณฑป จะเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระพุทธรูป และพระพิมพ์เพื่อถวายเป็นพระพุทธบูชา ส่วนมณฑป เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปนาคปรกหินทราย ซึ่งจำลองจากหลวงพ่อนาค ซึ่งเป็นพระพุทธรูปหินทรายสมัยลพบุรี ส่วนฐานล่าง ภายในอาคารเปิดโล่ง แบ่งส่วนแรกเป็นพื้นที่ทำกิจกรรมทางพุทธศาสนา และส่วนที่สองจัดแสดงพิพิธภัณฑ์จันเสน ประกอบด้วย

จุดที่ ๑ จันเสนกับสภาพแวดล้อม จัดแสดงภาพถ่ายทางอากาศ แสดงให้เห็นชุมชนและเมืองโบราณจันเสน ภาพถ่ายทางอากาศสภาพทางภูมิศาสตร์โดยรอบเมืองก่อนการสร้างคลองชลประทาน

จุดที่ ๒ การศึกษาทางโบราณคดีบริเวณจันเสน จัดแสดงแผนผังและภาพถ่ายการขุดค้นในช่วง พ.ศ. ๒๕๑๑-๒๕๑๒

จุดที่ ๓ พัฒนาการของชุมชนในลุ่มแม่น้ำลพบุรี-ป่าสัก จัดแสดงโบราณวัตถุ เช่น แม่พิมพ์ขวานสำริด ควายดินเผา ภาชนะดินเผาลวดลายจักสาน เครื่องประดับจากเปลือกหอยทะเล กำไลหิน เป็นต้น

จุดที่ ๔ พัฒนาการของบ้านเมืองในยุคเหล็ก แสดงเรื่องราวการติดต่อกับประเทศอินเดียโดยรับเอาเทคโนโลยีการถลุงเหล็กมาใช้ รวมทั้งจัดแสดงเครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำจากเหล็ก เช่น มีดรูปจงอยปากนก หัวเสียม หัวธนู ใบหอก ฯลฯ

จุดที่ ๕ การขุดค้นแหล่งโบราณคดีที่บ้านใหม่ชัยมงคล จัดแสดงโครงกระดูกมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ พิธีกรรมและความเชื่อในการฝังศพ

จุดที่ ๖ จันเสนเมืองแรกเริ่มในลุ่มแม่น้ำลพบุรี-ป่าสัก จัดแสดงภาพถ่ายแผนผังที่ตั้งของเมืองจันเสนในลุ่มแม่น้ำลพบุรี-ป่าสัก ระบบของเส้นทางน้ำในเมืองโบราณจันเสน

จุดที่ ๗ จันเสนสมัยฟูนัน-สุวรรณภูมิ จัดแสดงตราประทับดินเผารูปต่าง ๆ จารึกอักษรปัลลวะ และตุ๊กตาดินเผารูปคน สัตว์

จุดที่ ๘ จันเสนสมัยทวารวดี จัดแสดงวัตถุเกี่ยวกับศาสนา ความเชื่อ พิธีกรรม การประกอบอาชีพ เช่น พระพิมพ์ดินเผา ชิ้นส่วนพระพุทธรูป ชิ้นส่วนธรรมจักรหิน เครื่องราง

จุดที่ ๙ ภาพวาดสีน้ำมัน ได้แนวคิดมาจากโบราณวัตถุที่ขุดค้นพบได้ภายในเมืองโบราณจันเสน เช่น ภาพคนปีนต้นตาลได้แนวคิดมาจากตราประทับดินเผารูปคนปีนต้นตาล

จุดที่ ๑๐ วิถีชีวิตชาวจันเสนสมัยทวารวดี จัดแสดงโบราณวัตถุในสมัยทวารวดี ซึ่งเป็นยุคที่เจริญสูงสุดของชุมชนจันเสนโบราณ เช่น ภาชนะดินเผา ลูกปัดสี เครื่องประดับ กำไล

จุดที่ ๑๑ จันเสนสมัยหลังทวารวดี จัดแสดงโบราณวัตถุที่ทำด้วยดินเผา ซึ่งได้ทำการพิสูจน์จากผู้เชี่ยวชาญแล้วว่าเป็นยุคหลังทวารวดี

จุดที่ ๑๒ การฟื้นฟูจันเสน จัดแสดงภาพและเครื่องมือเครื่องใช้

จุดที่ ๑๓ ภูมิปัญญาพื้นบ้านจากคุณตาขุน ด้วงเงิน จัดแสดงเครื่องมือเครื่องใช้ที่คุณตาขุน ได้ผลิตขึ้นใช้ในชีวิตประจำวัน

จุดที่ ๑๔ จัดแสดงภาพถ่ายการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมหลังจากมีการใช้เทคโนโลยีใหม่ ๆ ทำให้สิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมลง

จุดที่ ๑๕ พระครูนิสัยจริยคุณ จัดแสดงประวัติเครื่องอัฐบริขาร พระพิมพ์ เครื่องราง ตำรายา ตำราโหราศาสตร์ฯลฯ ของพระครูนิสัยจริยคุณ

ภาพที่ ๔.๕ แสดงภาพการจัดวางแสดงเรื่องราวต่าง ๆ ในพิพิธภัณฑ์จันเสน

๓) บึงวัดจันเสน สำหรับบึงน้ำแห่งนี้ตั้งอยู่ในเมืองโบราณจันเสน มีเรื่องเล่าประกอบว่าในสมัยทวารวดี มีท้าวสามแสนเป็นเจ้าเมืองปกครอง พระองค์ท่านให้ขุดดินเพื่อทำถนนยกขันหมากไปสู่ขอพระนางผมหอมที่เขาพะเนียด เมืองลพบุรี ปัจจุบันเรียกถนน ว่า “คันคูหนุมาน” และมี "ศาลเจ้านาคราช" และ “วัดจันเสน” อยู่ในบริเวณใกล้เคียง ซึ่งจากข้อสันนิษฐานของนักโบราณคดีเชื่อว่าบึงนี้อาจจะเป็นบึงที่ถูกขุดขึ้นมาในภายหลังสมัยทวารวดีแล้ว แต่ชาวบ้านก็เชื่อว่าเป็นบึงที่มีมาตั้งแต่สมัยทวารวดี

๔) ศาลเจ้าพ่อนาคราชจันเสน

สำหรับศาลเจ้าพ่อนาคราชจันเสน ตั้งอยู่ที่ ตำบลจันเสน อำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์ โดยตั้งอยู่ใกล้ ๆ กับ พิพิธภัณฑ์จันเสนสำหรับผู้ที่ริเริ่ม ก่อสร้างศาลเจ้าพ่อนาคราชเป็นคนแรก ชื่อว่า “อาก๊ง” ซึ่งที่ดินแถบนี้เป็นของบรรพบุรุษของท่าน เป็นผู้จับจองพื้นที่บริเวณศาลเจ้าพ่อนาคราชเป็นที่ทำมาหากิน และตามคำบอกเล่าสืบต่อกันมาว่า “อาก๊ง” ท่านได้เห็นพญานาค ๒ ตน ขึ้นมาเล่นน้ำ บ่อยครั้ง ที่บริเวณสระน้ำ บริเวณด้านหน้าศาลแห่งนี้ โดยสระน้ำแห่งนี้ จะเป็น “บึงโบราณ” ที่มีมาตั้งแต่สมัยทวาราวดี ท่านจึงได้เสี่ยงทายตามแบบของคนจีนแล้วจึงได้ทราบว่า “พญานาค” อยากให้ท่านสร้างศาลให้ “อาก๊ง” จึงตั้งเป็นศาลขึ้นมาแบบเรียบง่ายสร้างด้วยเพิงสังกะสีขนาดเล็กและได้มีการบูรณะซ่อมแซมจากพลังศรัทธาของประชาชนในท้องถิ่นที่ศรัทธาเลื่อมใสเพิ่มมากขึ้น จนเปลี่ยนเป็นเรือนไม้ที่แข็งแรงขึ้นต่อมาในปี ๒๕๔๔ ได้มีการบูรณะศาลเจ้าพ่อนาคราชขึ้นอีกโดยใช้งบประมาณไปกว่า ๔๐ ล้านบาท ภายในเป็นที่ประดิษฐานขององค์เทพ เทวรูป ในปาง

ต่าง ๆ มากมาย เช่น พระยูไล, เจ้าแม่กวนอิม, เทพเจ้ากวนอู, เทพเจ้านาจา, เทพเจ้าไฉ่สิ่งเอี๊ยะ, พระ ๑๘ อรหันต์ ,เทพเจ้าตี่จั่งอ๊วง ฯลฯ อีกทั้ง ได้มีการขยายพื้นที่ โดยรอบบริเวณศาลเจ้าพ่อแห่งนี้ ซึ่งได้รับมาจากการบริจาคที่ดินเพิ่มเติมจากแรงศรัทธา จำนวน ๑๒ ไร่ จึงทำให้พื้นที่แห่งนี้กว้างใหญ่ขึ้น สามารถที่จะปลูกสร้าง ศาสนสถาน อื่น ๆ ได้

๕) บุคคลสำคัญของเมืองจันเสน

สำหรับเมืองจันเสนนั้นหากคิดถึงเฉพาะพื้นที่ก็จะพบว่า พื้นที่ของเมืองนั้นมีความสำคัญมากเพราะเป็นพื้นที่ที่เป็นเมืองโบราณที่มีความเป็นมากว่า ๑,๐๐๐ ปี เป็นเมืองที่เคยเจริญรุ่งเรืองมาก่อน แต่หากจะหวนกลับมานึกถึงผู้คนก็จะพบว่า เมืองจันเสนนี้มีผู้ที่มีบทบาทในการพลิกฟื้นเมืองจันเสนขึ้นมาให้เป็นที่ประจักษ์ได้ ซึ่งถือว่าเป็นบุคคลที่ไม่กล่าวถึงเลยเสียมิได้หากว่าได้เดินทางมาที่เมืองจันเสนแล้ว สำหรับบุคคลที่มีความสำคัญกับเมืองจันเสนนั้นก็คือ พระครูนิสัยจริยคุณ หรือหลวงพ่อโอดซึ่งหลวงพ่อโอดนั้นเดิมมีชื่อว่า วิสุทธิ์ แป้นโต เป็นคนอำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์ อุปสมบทที่วัดหัวแด่น อำเภอพยุหะคีรี มีพระธรรมรัตนโลกาจารย์ เป็นพระอุปัชฌา และได้จำพรรษาอยู่ที่วัดหัวเขาตาคลี เมื่อออกพรรษาแล้วจึงย้ายไปศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีที่วัดดอนยานนาวา เขตยานนาวา กรุงเทพ เป็นเวลา ๗ พรรษา ครั้นเกิดสงครามมหาเอเชียบูรพาจึงได้ย้ายกลับมาจำพรรษาที่วัดหนองสีนวล ในตำบลตาคลี เมื่อเสร็จสิ้นสงครามแล้ว หลวงพ่อโอดไม่ได้กลับไปศึกษาต่ออีก ต่อมา พ.ศ. ๒๔๙๓ ได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้รักษาการณ์เจ้าอาวาสวัดจันเสน หลังออกพรรษาแล้วจึงได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสและเจ้าคณะตำบลตามลำดับ

ใน พ.ศ. ๒๕๑๖ ท่านได้รับสมณศักดิ์เป็นพระครูสัญญาบัตรชั้นพิเศษ การที่ที่ท่านได้รับเกียรติยศนี้ ด้วยความศรัทธาของชาวบ้านจึงจัดขบวนช้างไปรับที่สถานีรถไฟอย่างยิ่งใหญ่เลยทีเดียว บุคคลที่เกิดทันก่อนหลวงพ่อโอดละสังขารเล่าว่า ท่านเป็นบุคคลที่ชาวบ้านให้ความเคารพและนับถือมาก ๆ หากเดินไปทางไหนคนเฒ่าคนแก่จะนั่งกับพื้นแล้วกราบแสดงถึงการที่ท่านเป็นผู้นำทางด้านจิตใจของชาวบ้านอย่างสูงยิ่ง ลักษณะตรงนี้ทำให้ไม่ว่าหลวงพ่อพูดอย่างไร หลวงพ่อจะทำอะไร หลวงพ่อคิดพัฒนาอย่างไร ชาวบ้านก็ให้ความร่วมมือ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การพัฒนาท้องถิ่นต่าง ๆ เดินหน้าไปในทิศทางเดียวกัน

ในเรื่องของจิตใจนั้น ชาวบ้านยังยกย่องหลวงพ่อโอดในด้านวิชาทางไสยศาสตร์หรือพุทธาคม เช่น การทำเรื่องน้ำมนตร์ ยารักษาโรค หรือโหราศาสตร์ ซึ่งในช่วงเวลานั้นการรักษาแบบสมัยใหม่ยังเข้าไปไม่ถึงนัก หลวงพ่อโอดได้ฐานเรียนเรื่องนี้มาตั้งแต่ครั้งอยู่กับ หลวงพ่อรุ่ง วัดหนองสีนวล และจากหลวงพ่อเดิม วัดหนองโพ หลวงพ่อโอดยังนับได้ท่านเป็นทั้งหลานและเป็นทั้งศิษย์ทั้งสองท่านซึ่งเป็นพระเกจิอาจารย์ที่โด่งดังและเกรียงไกรที่สุดของอำเภอตาคลีในยุคนั้น

นอกจากนี้ ท่านยังไปมาหาสู่และร่ำเรียนกับ หลวงพ่อพรหม วัดช่องแค อำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์ และ หลวงพ่อเชน วัดสิงห์ ตำบลทับยา อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี อีกด้วย ชาวบ้านเองยอมรับว่าตรงนี้ก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ญาติโยมเกิดความศรัทธากับวัด แต่อีกด้านหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านนับถือมากไม่ยิ่งหย่อนกว่ากันคือ บุคลิกภาพของท่านที่เป็นพระที่มีวัตรปฏิบัติสำรวมสูง พูดน้อย และมีจริยวัตรที่น่าเลื่อมใส ชาวบ้านจึงยิ่งไว้วางใจ หลวงพ่อโอดจะทำอะไรจึงให้ความร่วมมือทุกด้าน

ดังนั้น เมื่อท่านมีความคิดให้สร้างพระธาตุบรรจุพระบรมสารีริกธาตุซึ่งไม่ใช่งานง่าย โดยเฉพาะหากไม่มีงบประมาณสนับสนุน ซึ่งต้องใช้ถึงราวยี่สิบล้านบาท แต่ทุกบาททุกสตางค์ก็มาจากพลังศรัทธาของชาวบ้านที่มีต่อหลวงพ่อโอดผู้นำชุมชนของพวกเขา จึงทำให้พระธาตุจันเสนเป็นรูปเป็นร่างขึ้นได้โดยไม่ได้ใช้งบประมาณของราชการแต่อย่างใด แม้ต่อมาท่านจะละสังขารหลังการลงเสาเข็มแรกเพียงห้าวันก็ตาม แต่ก่อนหน้านั้นทางวัดจันเสนได้จัดทำเหรียญที่ระลึกเป็นการระดมทุนทรัพย์ไว้ส่วนหนึ่งแล้ว ซึ่งการสร้างพระธาตุครั้งนี้ยังมีการวางแผนให้เป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชนอีกทางหนึ่งด้วย

ช่วงบั้นปลายชีวิตของหลวงพ่อโอด ท่านประสงค์ที่จะสร้างปูชนียสถานไว้สำหรับเป็นศูนย์กลางศรัทธาของท้องถิ่น แต่ท่านเล็งเห็นว่าวัดในจังหวัดอยุธยาหรือสิงห์บุรีนิยมสร้างพระพุทธรูปองค์ใหญ่ ๆ กันเสียมาก จึงดำริจะสร้างเจดีย์สำหรับบรรจุพระธาตุซึ่งท่านมีเก็บรักษาอยู่น่าจะเป็นประโยชน์กว่า

ในคราวแรกท่านคิดจะทำเพียงเจดีย์องค์พอประมาณ งบประมาณไม่สูงนัก เพราะหลวงพ่อโอดเป็นพระที่เกรงใจญาติโยมไม่อยากรบกวนเรื่องค่าใช้จ่าย แต่แบบที่เสนอมาทั้งสองครั้งแรกยังไม่เป็นที่ถูกใจ จนกระทั่งมีการติดต่อมาจาก อาจารย์วนิดา พึ่งสุนทร แห่งคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร มาเป็นผู้ออกแบบ เจดีย์องค์เล็ก ๆ ที่ตั้งใจสร้างแต่แรกจึงกลายเป็นอาคารทรงมณฑปเจดีย์ที่มีประโยชน์ใช้งาน ทั้งเป็นที่บรรจุพระธาตุ ประดิษฐานหลวงพ่อนาค พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ประจำท้องถิ่น ส่วนภายในอาคารซึ่งเป็นชั้นฐานใช้เป็นที่ประชุมของสงฆ์และจัดวางรูปหล่อของหลวงพ่อโอด รวมถึงเป็นพิพิธภัณฑ์เมืองจันเสนที่รวมเอาวัฒนธรรมท้องถิ่นเข้าไว้ด้วย แบบครั้งนี้เป็นที่ถูกใจของหลวงพ่อโอดอย่างยิ่ง ในระหว่างที่ท่านอาพาธหนัก การตอกเสาเข็มก็เริ่มต้น ท่านมรณภาพหลังจากนั้นต่อมาอีกห้าวัน

๔.๑.๒.๑๑ ภาพการลงพื้นที่สำรวจเมืองจันเสน

MCU

จันเสนหลังสมัยทวารวดี
Chansen after Dvaravati Period

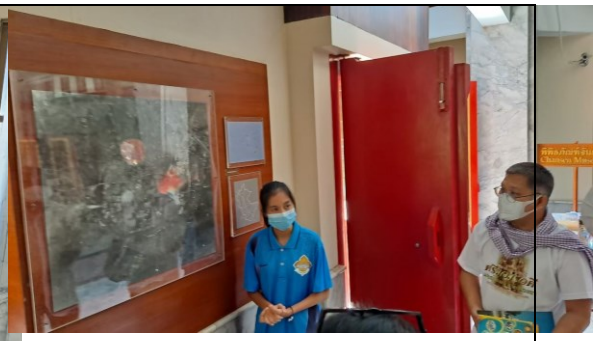

MCU
RESEARCHER

๔.๑.๓ การสำรวจแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีเมืองโบราณโคกไม้เดน

ในการลงพื้นที่สำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีแห่งที่ ๒ ของพื้นที่จังหวัดนครสวรรค์ก็คือ เมืองโบราณโคกไม้เดน ซึ่งตั้งอยู่ที่ที่ตำบล ท่าน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ มีลักษณะผังเมืองค่อนข้างกลม มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบ ซึ่งถือว่าเป็นเมืองในสมัยทวารวดีที่สำคัญเมืองหนึ่งในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยเมืองนี้ถือว่าเป็นเมืองที่ไม่ได้เจริญรุ่งเรืองมาเฉพาะในยุคสมัยทวารวดีเท่านั้น แต่จากการขุดค้นทางโบราณคดีพบว่าเมืองนี้เป็นเมืองที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่สมัยยุคก่อนประวัติศาสตร์ราว ๒๐๐๐ ปีที่ผ่านมา แต่ก็มีการอาศัยและสร้างวัฒนธรรมที่ทับซ้อนกันมาเป็นหลายยุคหลายสมัยจนมาถึงสมัยที่เป็นยุคของบ้านเมืองสุดท้ายของพื้นที่นี้ก็คือการเป็นเมืองที่เจริญรุ่งเรืองในสมัยทวารวดี ก่อนที่จะล่มสลายไปจากการขึ้นมาของเมืองลพบุรี และสุโขทัย ตามลำดับ

๔.๑.๓.๑ ประวัติความเป็นมาของเมืองโคกไม้เดน

สำหรับเมืองโคกไม้เดนนั้น เดิมชื่อว่า เมืองบน แต่เหตุที่ได้ชื่อว่า “โคกไม้เดน” ก็เนื่องจากว่าบริเวณภูเขานี้มีต้นไม้ท้องถิ่นชื่อว่า “ไม้เดน” ขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก ดังนั้นคนท้องถิ่นจึงเรียกชื่อภูเขานี้ว่า “เขาไม้เดน” หรือเรียกชื่อเมืองที่เป็นเนินของเมืองโบราณว่า “โคกไม้เดน” แต่เดิมทีหรือชื่อเมืองนี้เดิมที่ชื่อว่า “เมืองบน” ซึ่งคำว่า เมืองบนนี้ เล่าว่า (๑) เป็นชื่อเมืองทางเหนือของเมืองละโว้หรือลพบุรี ดังที่มีผู้จำคำพังเพยเก่าแก่พูดกันมาติดปาก ว่า “ฝูงกษัตริย์เมืองบน ฝูงคน ลพบุรี .....[๔] ถ้าเมืองลพบุรีเป็นเมืองล่างได้ เมืองที่พบโบราณ สถานและคูเมืองนี้ ก็อาจเป็นเมืองบนได้เช่นกัน (๒) เป็นชื่อเมืองที่เรียกว่าเมืองอู่ เช่น เมืองอู่ตะเภา จังหวัดชัยนาท เรียกว่าเมืองอู่ล่าง ส่วนเมืองโคกไม้เดนนี้เรียกชื่อว่าเป็น “เมืองอู่บน” ซึ่งข้อสันนิษฐาน ๒ ประการนี้ถือว่าเป็นข้อสันนิษฐานเบื้องต้น

---

[๔] ร.ต.ท. แสง มนวิทร จำมา อ้างอิงจาก ธนิต อยู่โพธิ์,**โบราณวัตถุสมัยทวารวดีแห่งใหม่ และรายงานการขุดค้นโบราณวัตถุ ณ บ้านโคกไม้เดน อ.พยุหะคีรี จ.นครสวรรค์**(พระนคร : กรมศิลปากร ๒๕๐๘),หน้า ๗-๘.

แต่หากพิจารณาจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์หรืออาศัยหลักฐานเชิงตำนานแล้วจะพบว่าเมืองนี้ชื่อว่า “เมืองพระบาง” เป็นหลักฐานที่นักวิชาการอย่างอาจารย์ธนิต อยู่โพธิ์ ได้ค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลมาว่า

เมืองนี้อาจสร้างขึ้นก่อน พุทธศตวรรษที่ ๑๓ โดยร่วมสมัยกับกรุงละโว้ หรือ อาจสร้างขึ้นในต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๓ โดยพระนางจามเทวี ก็ได้ทั้งสองสถานที่กล่าวว่า อาจสร้างขึ้นในต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๓ ก็โดยอาศัยตำนานเรื่องพระนางจามเทวีรับเชิญไปครองเมืองหริภุญชัย คือลำพูน ซึ่งมีกล่าวไว้ ในหนังสือตำนานมูลศาสนาว่า

เมื่อพระนางจามเทวีได้รับโอวาทของสมเด็จพระราชบิดาแล้ว นางก็กราบทูลลาพระราชบิดาเสด็จลงสู่เรือแห่งพระองค์ ทันใดนั้น องค์สุกกทันตฤษีพร้อมด้วยนายคะวะยะ กราบทูลถวายบังคมลามา ตามราชอาชญามงคลวาจา มาสู่เรือแห่งตน ๆ แล้ว ก็ขึ้นไปโดยลำดับพร้อมกับด้วยพระนางจามเทวี วัน นั้นแล พระนางนำเอา พลเสนามาครั้งนั้น ตั้งเมือง โดยลำดับขึ้นมาเป็นต้นว่า เมืองพระบาง เมืองคันจิกะ เมืองบุรัฐ เมืองบุราง (บางฉบับเป็น – บุรา) แล้ว เสด็จขึ้นมาตั้งเมืองเทพบุรี เมืองบางพล เมืองราเสียด (หรือ - รากเสียด) เสด็จโดยลำดับขึ้นไปถึงหาด ทรายแห่งหนึ่ง น้ำเข้าเรือ พระนางทรงเรียกสถานที่นั้นว่าหาดเสียว (เป็น – หาดแซว ก็มี)แล้วเสด็จมาถึงคูแห่งหนึ่ง พระนางรับสั่งแก่แม่เลี้ยงทั้งหลาย ว่า ให้เอาผ้าเปียกชุ่มด้วยน้ำออกตาก แล้วก็ตั้งเมือง ณ ที่แห่งนั้นให้เรียกชื่อว่า เมืองตาก....”[๕]

ในตำนานมูลศาสนากล่าวว่า “พระนางนำเอาพลเสนามาครั้งนั้น ตั้งเมืองโดยลำดับขึ้นมา แล้วระบุชื่อเมืองที่ตั้งไว้หลายชื่อ มี เมืองพระบาง และเมืองคันธิกะ เป็นต้น เมืองทั้งสองนี้ในศิลาจารึก กรุงสุโขทัยหลักที่ ๑ กระ กระบุไว้ในอาณาเขตกรุง สุโขทัยตามลำดับลงมา เช่นว่า “คนที่ พระบาง แพรก สุพรรณภูมิ” เมืองพระบาง สมัยกรุงสุโขทัย อยู่ที่ไหน เราหาหลักฐานยืนยันได้ง่าย เพราะมี กล่าวในจารึกกรุงสุโขทัยหลักที่ ๓ (จารึกนครชุม) กล่าวถึงพระมหาธรรมราชาที่ ๑ ทรงสร้างรอยพระ พุทธบาท แล้วนำไปประดิษฐานไว้ ณ ที่ต่าง ๆ แล้ว ระบุไว้ว่า “อันหนึ่งประดิษฐานไว้เหนือจอมเขาที่ ปากพระบาง จารึกก็ยังไว้ทุกแห่ง” รอยพระพุทธ บาทที่กล่าวถึงในจารึกนั้น เดี๋ยวนี้ก็ยังอยู่บนเขาซึ่ง เรียกกันในปัจจุบันว่า เขากบ อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ ส่วนเมืองคนที่ ในจารึกหลักที่ ๑ ก็มี กล่าวถึงในจารึกหลักที่ ๓ ด้วย อยู่ที่บ้านโคน จังหวัด กำแพงเพชร เมืองคนที่ในจารึกนี้อาจเป็นเมืองเดียว กับเมืองคันธิกะในตำนานมูลศาสนาก็ได้

แต่ เมืองพระบาง ในตำนานมูลศาสนากับใน ศิลาจารึกกรุงสุโขทัยเล่า อยู่แห่งเดียวกันหรือเปล่า ? ข้อนี้ ถ้ามุ่งเอาโบราณสถานที่ตำบลท่าน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี เป็นหลัก ก็ยังมีปัญหา เพราะโบราณ สถานที่ตำบลท่าน้ำอ้อย ห่างลงมาจากเขากบ อำเภอเมืองนครสวรรค์ราว ๓๐ กิโลเมตร ถ้าพูดถึงสมัย โบราณก็ห่างมากอยู่ แต่ในบริเวณอำเภอเมืองนครสวรรค์นั้น ยังไม่พบว่ามีโบราณสถานแสดงที่ตั้งเมืองเก่าแก่ถึงสมัยทวารวดี จึงอาจเป็นได้ว่า เมือง

---

[๕] ธนิต อยู่โพธิ์, **โบราณวัตถุสมัยทวารวดีแห่งใหม่ และรายงานการขุดค้นโบราณวัตถุ ณ บ้านโคกไม้เดน อ.พยุหะคีรี จ.นครสวรรค์**, (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๘), หน้า ๗-๘.

พระบางสมัยทวารวดีอาจอยู่แถวอำเภอพยุหะคีรี ดัง ที่พบโบราณวัตถุสถานสมัยทวารวดีที่ตำบลท่าน้ำอ้อยแล้วต่อมาอีกราว ๖๐๐ ปี เมื่อราชวงศ์พระร่วงตั้งกรุงสุโขทัยขึ้นและแผ่ขยายอาณาเขตลงมาทางใต้จึงรวมเอาเมืองพระบางไว้ในพระราชอาณาเขต แต่ตั้งเมืองขึ้นไปทางเหนือแถวตัวเมืองนครสวรรค์ปัจจุบัน จึงเรียกไว้ในศิลาจารึกหลักที่ ๓ ว่า ปากพระบาง แต่เหตุใดไม่เรียกว่า เมืองพระบาง ตามเดิม มาเรียกกันเมื่อพบโบราณสถานนี้ว่า “เมืองบน” เป็นปัญหาที่ควรพิจารณากันต่อไป พระนางจามเทวีเดินทางขึ้นไปลำพูนหรือหริภุญ เมื่อปีและเดือนใด ? ข้อนี้มีบอกไว้ในหนังสือ ชินกาลมาลีปกรณ์ว่า “ครั้งเมื่อพระศาสดาปรินิพพานแล้วได้ ๑๒๐๕ ปี ตรงกับจุลศักราชของเมืองนี้ (ปุณณกาม) ๒๒ ปี ในวันเพ็ญเดือน ๔ ยังมีฤษีตน หนึ่งชื่อวาสุเทพ ได้สร้างเมืองหริภุญชัย (ลำพูน) ครั้นรุ่งขึ้นปีที่ ๒ จากปีที่สร้างเมืองหริภุญชัยแล้วนั้น พระนางจัมมเทวี มาจากเมืองลวปุระครองราชสมบัติ ในเมืองหริภุญชัย” และกล่าวขยายความต่อไปอีก ว่า “พระเจ้าจักรพรรดิมีพระธิดาองค์หนึ่งพระนาม ว่า พระนางจามเทวี เป็นอัครมเหสีของเจ้าประเทศ ราชในเมืองรามัญ กำลังทรงครรภ์ได้ ๓ เดือน พระ เจ้าจักรพรรดิทรงส่งพระนางจัมมเทวีพระธิดาของพระองค์ให้มาครองราชสมบัติในที่ (หริภุญชัย) นี้ ฝ่าย พระนางพร้อมด้วยบริวารหมู่ใหญ่จำพวกละ ๕๐๐ คน กับพระมหาเถระทรงพระไตรปิฎก ๕๐๐ องค์ ลงเรือมาตามแม่น้ำพิงค์ ๗ เดือน จึงบรรลุถึงเมืองนี้ ท่านวาสุเทพและท่านสุกกทันต์ พร้อมด้วยชาวเมือง ทั้งปวงได้อัญเชิญพระนางจัมมเทวีนั้นนั่งบนกองทองคำ แล้วอภิเษก อาศัยเหตุที่พระนางนั่งบนกองทองคำ อภิเษก นครนั้นจึงชื่อว่าหริภุญชัย สืบมาจนทุก วันนี้ พระนางจัมมเทวีถึงนครนี้แล้วได้ ๗ วัน ประสูติพระโอรส ๒ พระองค์ ในวันเพ็ญเดือน ๓ พระโอรสองค์ที่พระนามว่า มหายศ องค์น้อง พระ นามว่าอินทวร หรือ อนันตยศ[๖]

เมื่อคำนวณตามข้อความนี้ว่า พระนางจามเทวี ก่อนเดินทางกำลังทรงครรภ์อยู่แล้ว ๓ เดือน ใช้ เวลาเดินทาง ๗ เดือน รวม ๑๐ เดือน ถ้วนทศมาสก็ประสูติพระโอรส ณ นครหริภุญชัย ในวันเพ็ญเดือน ๓ จึงคงจะเริ่มออกเดินทางจากลพบุรีเมื่อราว ต้นเดือน ๘ ไปถึงเมืองหริภุญชัย หรือลำพูน ในต้นเดือน ๓ พ.ศ. ๑๒๐๖

แต่โบราณสถานที่พบในตำบลท่าน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์นั้น สร้างไว้ก่อนและมาสร้างในระยะที่พระนางจามเทวีถ้ามิได้สร้างไว้ก่อนและมาสร้างในระยะที่พระนางจามเทวี เดินทางตามกล่าวถึงในตำนานมูลศาสนา ก็อาจเป็นการแรกเริ่มไว้แล้วมีการก่อสร้างต่อมาอีกหลายปีเพราะเป็นไปไม่ได้ที่จะสร้างเสร็จในเดือนสองเดือนระหว่างพระนางจามเทวีเดินทางไป และถ้าโบราณวัตถุสถานแห่งนี้ แรกสร้างในปีที่พระนางจามเทวีกับคณะเดินทางขึ้นไปเมืองลำพูน ล่วงมาถึงบัดนี้ก็มีอายุ ๑๓๐๐ ปี[๗]

---

[๖] ธนิต อยู่โพธิ์, **โบราณวัตถุสมัยทวารวดีแห่งใหม่ และรายงานการขุดค้นโบราณวัตถุ ณ บ้านโคกไม้เดน อ.พยุหะคีรี จ.นครสวรรค์**, (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๘), หน้า ๘-๙.

[๗] ธนิต อยู่โพธิ์, **โบราณวัตถุสมัยทวารวดีแห่งใหม่ และรายงานการขุดค้นโบราณวัตถุ ณ บ้านโคกไม้เดน อ.พยุหะคีรี จ.นครสวรรค์**(พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๘), หน้า ๙-๑๐.

จากการแสดงความเห็นและการรวบรวมข้อมูลของอาจารย์ธนิต อยู่โพธิ์นั้นจะพบว่าท่านได้ศึกษาและพยายามเชื่อมโยงข้อมูลเกี่ยวข้องกันระหว่างพระนางจามเทวีกับเมืองโคกไม้เดนนี้ในฐานะที่พระนางจามเทวีได้เดินทางจากเมืองละโว้ขึ้นเหนือไปที่เมืองหริภุญชัยเพื่อปกครองเมืองนั้นโดยเมืองที่พระนางผ่านเมืองหนึ่งนั้นก็คือเมือง “พระบาง” ซึ่งท่านก็สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเมืองโคกไม้เดนนี้ เพราะเมืองนี้ก็อยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาเช่นเดียวกัน และเมื่อว่าถึงอายุของเมืองนี้ก็น่าจะตกราว ๆ ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๓ หากพิจารณาจากการเสด็จขึ้นไปปกครองเมืองหริภุญชัยของพระนางจามเทวี

แต่หากจะพิจารณาจากหลักฐานในเชิงโบราณคดีที่ขุดค้นได้จากเมืองโคกไม้เดนนี้ก็จะพบว่ามีวัตถุโบราณหลายชิ้นที่มีอายุมาก่อนยุคประวัติศาสตร์คือมีอายุร่วมกันกับยุคบ้านเชียง ดังเราจะพบว่ามีไหโบราณที่มีรูปปูและวัตถุโบราณหลายชิ้นที่มีอายก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งก็แสดงให้เห็นว่าพื้นที่นี้หรือเมือง ๆ นี้ได้มีความเป็นมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ก่อนที่จะมาเกิดเป็นเมืองในยุคสมัยทวารวดี ซึ่งจากหลักฐานที่พบดังกล่าว หรือหากพิจารณาจากแหล่งโบราณคดีที่มีอยู่ในบริเวณรอบเมืองโบราณโคกไม้เดนก็จะพบว่ามีเมืองโบราณอีกแห่งหนึ่งซึ่งอยู่ไม่ไกลจากเมืองโบราณโคกไม้เดนก็คือ “เมืองโบราณเขาบ่อพลับ ตั้งอยู่ที่บ้านเขาบ่อพลับ ตั้งอยู่หมู่ที่ ๙ ตำบลม่วงหัก อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ ห่างจากตัวเมืองโบราณโคกไม้เดนลงไปทางใต้ประมาณ ๕-๗ กิโลเมตร สามารถใช้เส้นทางโดยรถยนต์ ทางหลวงหมายเลข ๑ (พหลโยธิน) ใช้เวลาเดินทางประมาณ ๒ ชั่วโมงครึ่ง เมื่อถึงสี่แยกเขาไม้เดนเลี้ยวขวาไปประมาณ ๑๕ กิโลเมตร ใช้เวลาประมาณ ๒๐ นาที ซึ่งเมืองโบราณแห่งนี้จากการสำรวจของสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๕ สุโขทัย เมื่อวันที่ ๑ กรกฎาคม ๒๕๔๑ บริเวณบ้านเขาบ่อพลับ ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองโคกไม้เดนลงไปทางใต้ ราว ๕-๗ กิโลเมตร พบว่าบริเวณบ้านเขาบ่อพลับมีโบราณวัตถุจำนวนมาก ที่แสดงถึงความเป็นชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เช่น ขวานหินขัด กำไลหินและกำไลเปลือกหอย ลูกปัด เปลือกหอย ชิ้นส่วนหอย มือเสือ เครื่องมือเหล็ก กำไลสำริด และภาชนะดินเผาทรงกลม กำหนดอายุในเบื้องต้น ราว ๔,๕๐๐-๒,๗๐๐ ปีมาแล้ว และยังพบโบราณวัตถุในสมัยประวัติศาสตร์อีกส่วนหนึ่ง ส่วนใหญ่เป็นเครื่องถ้วยสมัยสุโขทัยและเครื่องถ้วยลพบุรี และพบโบราณสถานอิฐบนยอดเขา จึงอาจเป็นไปได้ว่า ชุมชนโบราณที่บ้านเขาบ่อพลับบางส่วนได้อพยพมาอยู่ที่บ้านโคกไม้เดนในปัจจุบัน เนื่องจากมีสภาพภูมิศาสตร์ที่เหมาะสมว่า เพราะเป็นพื้นที่ราบลุ่ม แต่ขณะเดียวกันก็ยังมีชุมชนอีกบางส่วน ที่ยังอาศัยอยู่ที่บ้านเขาบ่อพลับ จนมีพัฒนาการเรื่อยมาจนถึงสมัยสุโขทัย โดยโบราณวัตถุบางส่วน ได้จัดแสดงไว้ที่พิพิธภัณฑ์วัดเขาไม้เดน หมู่ที่ ๘ ตำบลท่าน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์[๕] ซึ่งความห่างกันระหว่างเมืองโบราณโคกไม้เดนกับเมืองโบราณเขาบ่อพลับนั้นก็สามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

---

[๕] สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครสวรรค์ , **แหล่งโบราณคดีบ้านเขาบ่อพลับ**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.m-culture.in.th/album/๑๓๙๘๑๗/ [๕ มกราคม ๒๕๖๖].

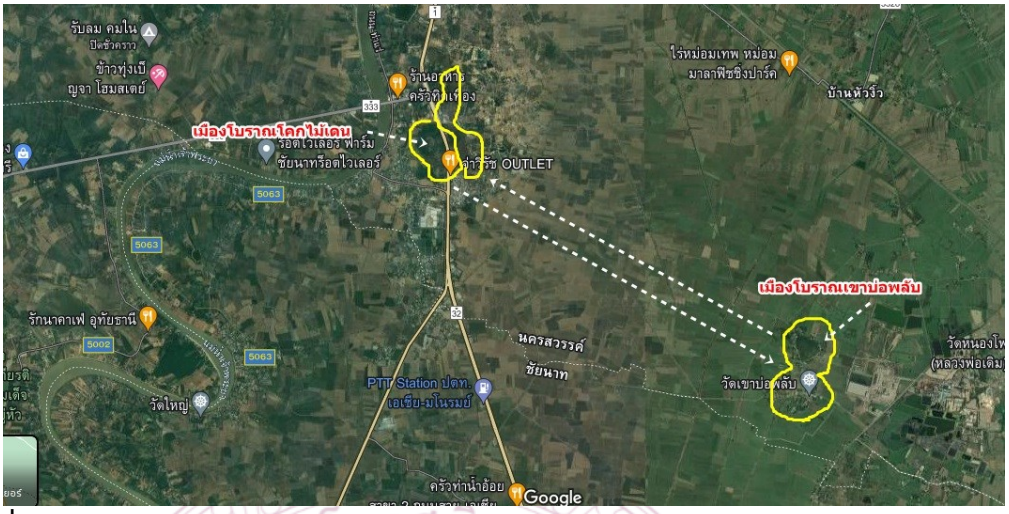

ภาพที่ ๔.๖ แสดงแหล่งโบราณคดียุคก่อนประวัติศาสตร์เมืองเขาบ่อพลับกับเมืองโคกไม้เดน

๔.๑.๓.๒ ที่ตั้งและลักษณะของเมือง

ตั้งอยู่ตรง ฝั่งตะวันออกแม่น้ำเจ้าพระยาและตะวันตกของเทือก ภูเขาโคกไม้เดน[๙] ระหว่างกิโลเมตรที่ ๓๐๒ -๓๐๘ ถนนพหลโยธิน เส้นทางถนนพหลโยธินแล่น ผ่านทับคูเมืองชั้นนอกด้านตะวันออกไปบางตอน และ มีโบราณสถาน เข้าใจว่าเป็นฐานของพระสถูปเจดีย์ อยู่ทางเชิงเขาโคกไม้เดน ด้านตะวันออกและบนยอด เขาปกล้น เท่าที่สำรวจพบแล้ว มี ๑๖ แห่ง โดยตัวเมืองกับภูเขาที่เรียกว่า “สุวรรณบรรพต” นั้นจะถูกแยกจากกันโดยถนนพหลโยธินหรือถนนสายเอเชียมุ่งตรงไปสู่ตัวจังหวัดนครสวรรค์และข้ามผ่านไปยังภาคเหนือของไทยได้โดยเมืองนี้ถูกค้นพบโดยดร. ควอรตซ์ เวลส์ และเจ้าหน้าที่กรมศิลปากร เมื่อวันที่ ๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๒ ซึ่งตัวเมืองจะมีลักษณะเป็นรูปรี หรือ หอยสังข์[๑๐] ขนาดยาวประมาณ ๒๕๐ เมตร กว้าง ๖๐๐ เมตรคล้ายเมืองกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม, เมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี, เมืองเสมา จังหวัด นครราชสีมา, เมืองฟ้าแดดสูงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์, เมืองพระรถ จังหวัดปราจีนบุรี และเมืองพญาเร่ จังหวัดชลบุรี ซึ่งภาพของตัวเมืองนั้นสามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

---

[๙] กรมศิลปากร, **โบราณวัตถุสมัยทวารวดีแห่งใหม่ และรายงานการขุดค้นโบราณวัตถุ ณ บ้านโคกไม้เดน อ.พยุหะคีรี จ.นครสวรรค์,** (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๘), หน้า ๒๑-๒๒.

[๑๐] กรมศิลปากร, **โบราณวัตถุสมัยทวารวดีแห่งใหม่ และรายงานการขุดค้นโบราณวัตถุ ณ บ้านโคกไม้เดน อ.พยุหะคีรี จ.นครสวรรค์**, (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๘), หน้า ๒๑-๒๕.

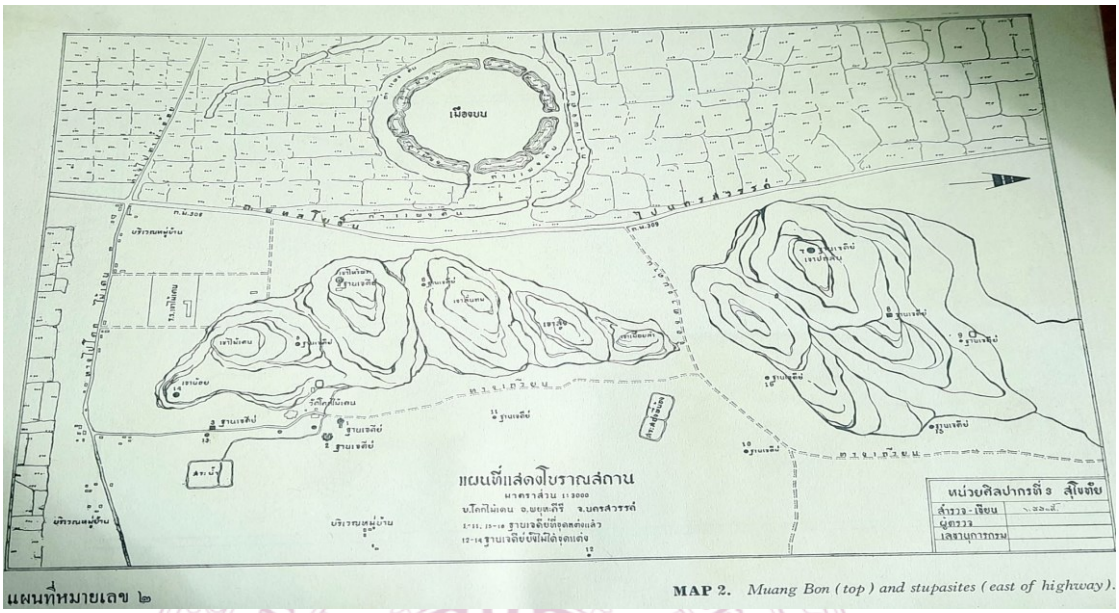

ภาพที่ ๔.๗ แสดงแผนที่ของเมืองโคกไม้เดน แนวนอน

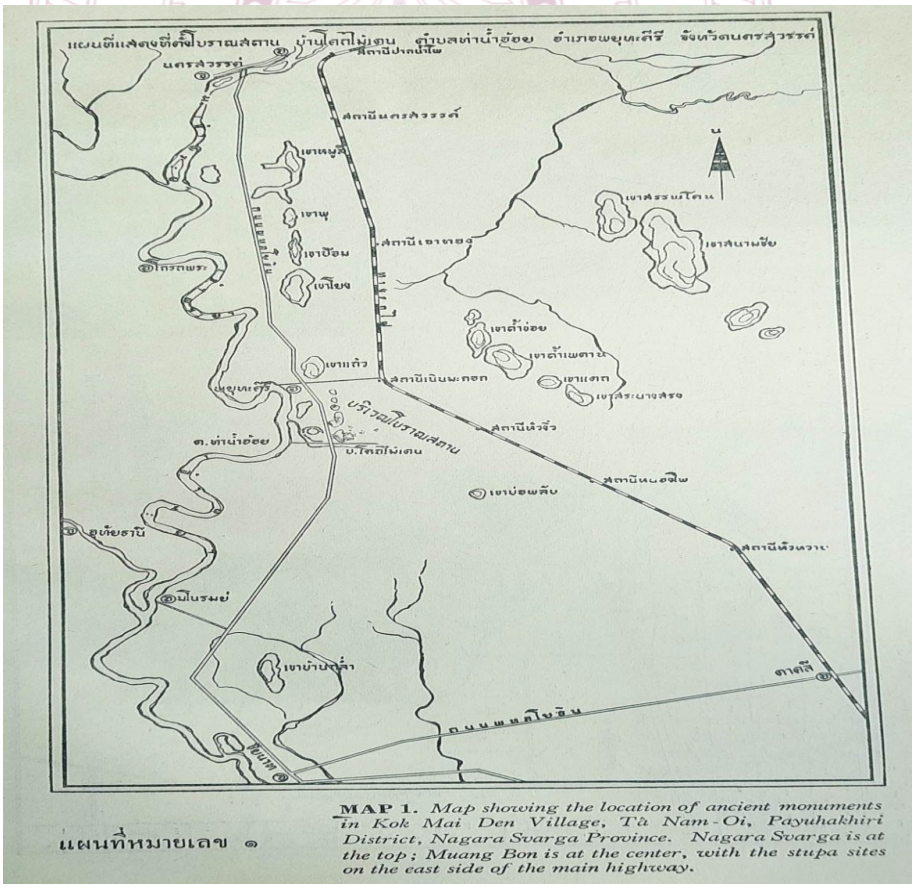

ภาพที่ ๔.๘ แสดงแผนที่ของเมืองโคกไม้เดน แนวตั้ง

จากแผนภาพจะพบว่าตัวเมืองโบราณโคกไม้เดนนี้จะตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งถือว่าเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมกับการตั้งเมืองและการเป็นอยู่ ซึ่งปัจจุบันนั้นทางราชการได้ตัดถนนสายเอเชียหรือถนนพหลโยธินสายกรุงเทพมหานคร-เชียงใหม่ ซึ่งจะตัดผ่านตงพื้นที่ของตัวเมืองโบราณผ่านสำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลท่าน้ำอ้อย-ม่วงหัก อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์

หรือจะพิจารณาที่ตั้งของเมืองและเขตที่ตั้งของเมืองซึ่งรวมถึงภูเขาที่เป็นเขตศักดิ์สิทธิ์ของเมืองด้วยก็สามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพเชิงภาพถ่ายทางอากาศได้ดังนี้

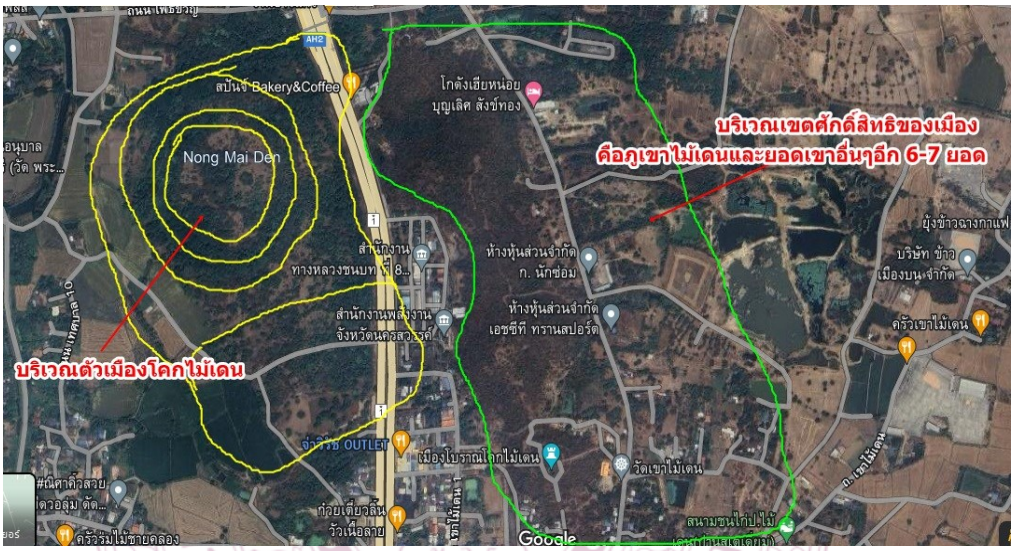

ภาพที่ ๔.๙ แสดงตัวเมืองโคกไม้เดนจากภาพถ่ายทางอากาศ

หรืออาจจะพิจารณาสภาพของตัวเมืองโบราณในจุดที่เป็นที่ตั้งของเมืองอย่างชัดเจนก็สามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

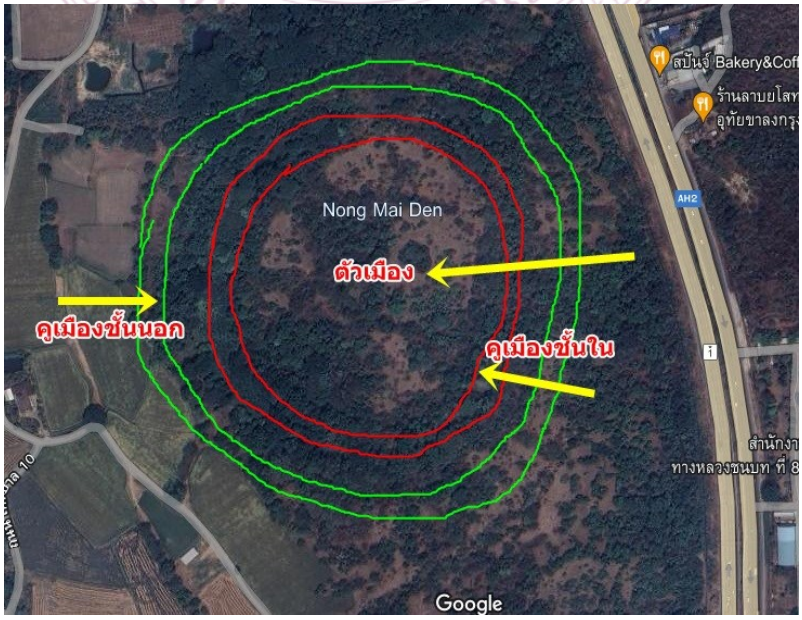

ภาพที่ ๔.๑๐ แสดงตัวเมืองโคกไม้เดนด้านทิศตะวันตก

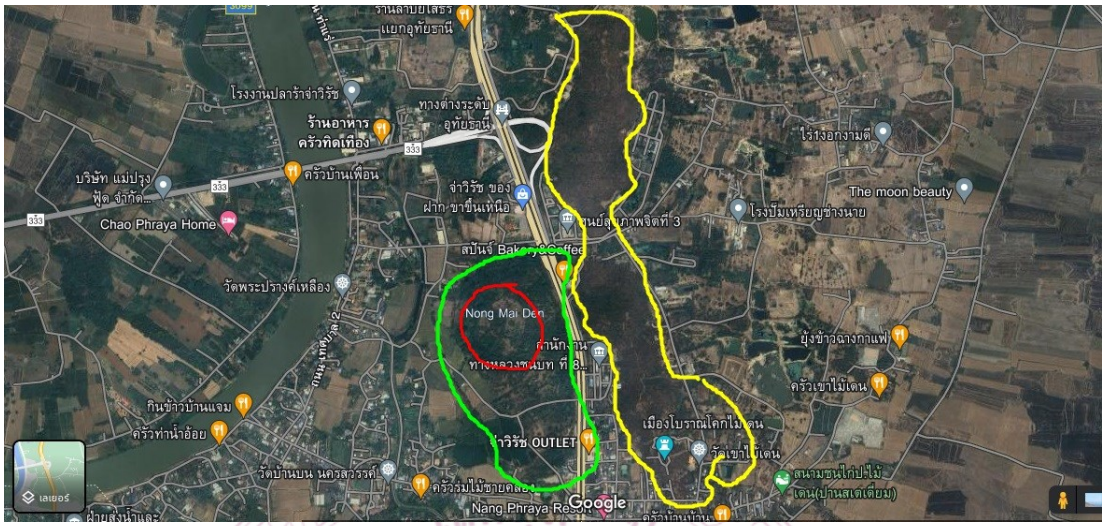

ภาพที่ ๔.๑๑ แสดงตัวเมืองโคกไม้เดนกับภูเขาศักดิ์สิทธิ์ (เขาไม้เดน)

จากการพิจารณาภาพรวมของตัวเมืองจะพบว่าตัวเมืองโคกไม้เดนนั้นถือว่า มีลักษณะที่เป็นตัวเมืองคล้ายกับหอยซึ่งเป็นรูปร่างที่เป็นไปตามลักษณะของพื้นที่ที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาและอยู่ริมเขาไม้เดน ซึ่งถือว่าเป็นภูเขาที่เป็นที่ประกอบพิธีกรรมหรือภูเขาศักดิ์สิทธิ์ของเมือง ซึ่งการยึดเอาภูเขาเป็นที่ตั้งของเมืองนั้นก็มีมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์มาแล้วเนื่องจากมนุษย์เรานั้นเห็นว่าเนื่องจากว่า “ภูเขา” เป็นองค์ประกอบสำคัญของภูมิประเทศที่มักจะสัมพันธ์กับอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่สูงสุดของท้องถิ่นและจักรวาลที่มาจากเบื้องบน ในขณะที่น้ำและผืนดินเป็นเรื่องอำนาจข้างล่าง โดยที่มนุษย์เราเชื่อว่าภูเขาที่โดดเด่นมีรูปลักษณะพิเศษเป็นที่สถิตของอำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งนับเป็นความเชื่อโดยทั่วไปของผู้คนในยุคสมัยโบราณทั้งในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้งอินเดีย เนปาล ทิเบต และจีน อย่างเช่น ในแคว้นจามปาก็เชื่อว่าภูเขาสูงเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นประธานของภูมิวัฒนธรรมในหลาย ๆ พื้นที่ เช่น “เขารังแมว” ที่สูงตระหง่าน ค้ำกลุ่มเทวสถานที่หมี่เซิน ของเทพเจ้าศรีษาณภัทเรศวร แห่งแคว้นจามเหนือ ส่วนประเทศไทยนั้น ก็มีเมืองโบราณหลายเมืองที่ยึดภูเขาเป็นที่ตั้งของเมือง เช่น เมืองโบราณศรีเทพอันเป็นเมืองสำคัญมาแต่สมัยทวารวดีก็มี “เขาถมอรัตน์” เป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์ของบ้านเมือง มีการสร้างถ้ำที่อยู่บนยอดเขาเป็นถ้ำวิหารที่มีภาพสลักของพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ให้เป็นที่ผู้คนขึ้นไปประกอบพิธีกรรมตามฤดูกาล ตำแหน่งเขาถมอรัตน์นี้อยู่ทางด้านตะวันตกของเมืองศรีเทพ ซึ่งบรรดาศาสนสถานสมัยทวารวดีที่เมืองศรีเทพนั้นนับถือพระพุทธมหายานก็จะไม่หันหน้าไปทางทิศตะวันตก แต่สมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ลงมา พอศาสนาฮินดูของขอมได้เข้ามาแทนที่ในการเป็นศาสนสถานสำคัญของเมือง ปราสาทประธานของศาสนานี้ ก็มักจะหันหน้าทางทิศตะวันตกสู่เขาถมอรัตน์เสมอ

ในเขตจังหวัดชัยนาท ลพบุรี และสระบุรี มีภูเขาที่เป็นสัญลักษณ์ของความศักดิ์สิทธิ์ของบ้านเมืองในท้องถิ่น เช่น เขาสรรพยา เขาสมอคอน เขาพระพุทธบาท และเขาพระพุทธฉาย ภูเขาเหล่านี้เคยเป็นแหล่งพิธีกรรมของคนโบราณมาแต่สมัยยุคเหล็กสืบมาจนถึงสมัยทวารวดี และลพบุรี

จึงมีร่องรอยของโบราณสถานวัตถุเหลือให้เห็น[๑๑] ส่วนในเขตจังหวัดนครสวรรค์โดยเฉพาะในเมืองโคกไม้เดนนี้ก็มีคติของการยึดเอาภูเขาเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และเป็นที่ตั้งของเมืองโบราณมาตั้งแต่สมัยยุคก่อนประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะเมืองโบราณบ่อพลับในเขตตำบลม่วงหัก ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นเมืองเดิมของชาวเมืองโคกไม้เดนก็มี”เขาบ่อพลับ”เป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์มาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ก่อนที่จะย้ายมาที่เมืองโคกไม้เดน เมื่อมาตั้งเมืองที่โคกไม้เดนแล้วก็ได้มาตั้งเมืองที่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาและได้ยึดเอาเขาไม้เดน เป็นเขาศักดิ์สิทธิ์ของบ้านเมืองสืบมา

๔.๑.๓.๓ ประชากรของเมือง

สำหรับเมืองโคกไม้เดนนี้ เชื่อกันว่าเป็นเมืองที่ได้ย้ายมาจากเมืองเขาบ่อพลับที่อยู่ห่างออกไป ๕-๗ กิโลเมตรทางใต้ ซึ่งเชื่อว่าเมืองเขาบ่อพลับนั้นได้มีมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์มาแล้ว ต่อมาเมื่อมีเหตุการณ์บางอย่างเกิดขึ้นชาวเมืองเขาบ่อพลับก็ได้ย้ายเมืองมาตั้งที่เมืองโคกไม้เดน และต่อมาเมื่อชาวมอญได้มีอำนาจและก็ได้เริ่มอพยพจากทางใต้ก็คือ อพยพจากเมืองนครปฐม เมืองอู่ทอง(สุพรรณบุรี) เมืองคูบัว (สิงห์บุรี) ขึ้นมาตั้งเมืองในเขตของพื้นที่ภาคกลางไม่ว่าจะเป็นเมืองในเขตจังหวัดสิงห์บุรี คือเมืองคูบัว ชัยนาท ได้แก่เมืองอู่ตะเภา เมืองอุทัยธานีก็ได้แก่เมืองเวียงการุ้ง เมืองโบราณบึงคอกช้าง และเมืองโบราณอื่น ๆ ในจังหวัดนครสวรรค์ โดยชาวมอญที่อพยพขึ้นมานี้ก็มีชาวอินเดียมาด้วยโดยชาวอินเดียเหล่านี้ได้เดินทางมาค้าขายกับชาวเมืองท้องถิ่นก็คือชาวมอญและได้นำเอาศาสนาต่าง ๆ ของอินเดียเข้ามาเผยแผ่ด้วยโดยเฉพาะพระพุทธศาสนาและศาสนาฮินดูหรือพราหมณ์ ฮินดู โดยในยุคสมัยทวารวดีนั้นจะพบว่าชาวอินเดียได้นำเอาพระพุทธศาสนามาเผยแผ่ทั้งในส่วนของศาสนาพุทธเถรวาทและพุทธศาสนามหายาน และพระพุทธศาสนาที่นำมานั้นก็นำมาจากหลายพื้นที่ของอินเดียทั้งในส่วนของอินเดียกลาง อินเดียเหนือและอินเดียใต้ ผ่านเส้นทางการค้าขายตามเส้นทางที่ปรากฏในแผนภาพดังนี้

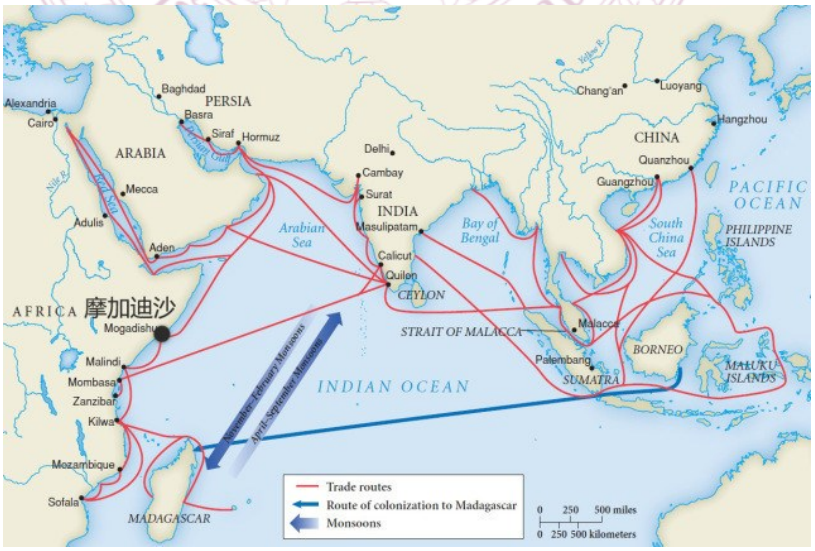

ภาพที่ ๔.๑๒ แสดงเส้นทางการค้าของชาวอินเดียโบราณ

---

[๑๑] ศรีศักร วัลลิโภดม, **ภูเขาศักดิ์สิทธิ์ และนัยของสถานะภูเขาอันมีลักษณะพิเศษในแต่ละวัฒนธรรม**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://www.silpa-mag.com/history/article_๖๕๔๓/ [๕ มกราคม ๒๕๖๖].

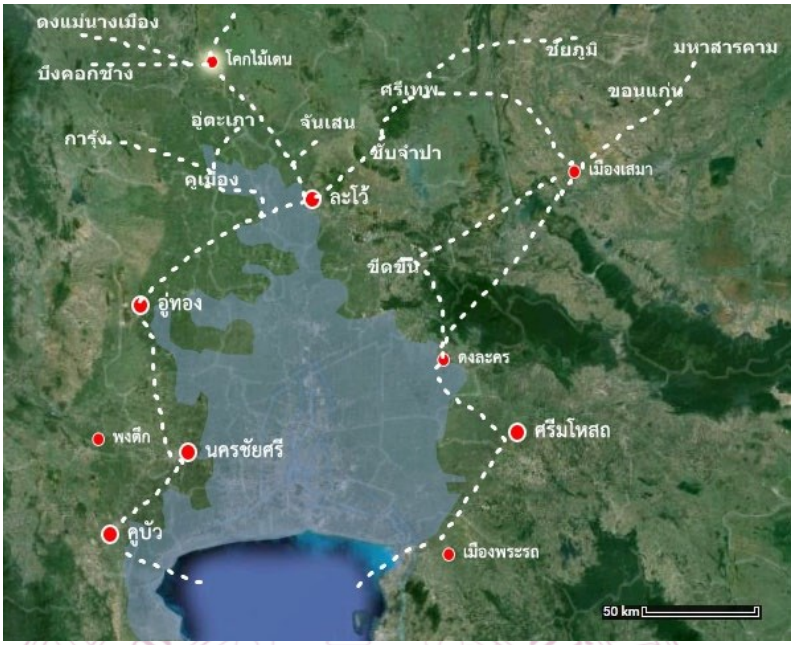

ภาพที่ ๔.๑๓ แสดงเส้นทางการเดินทางของกลุ่มชาวมอญ-เขมรโบราณ

จากแผนภาพจะพบว่า ภาพที่ ๔.๑๒ เป็นภาพแสดงเส้นทางการเดินเรือและการทำการค้าของชุมชนของโลกในยุคประวัติศาสตร์ที่มีการติดต่อค้าขายกันของตะวันตกและตะวันออก โดยเฉพาะหากพิจารณาเฉพาะอินเดียกับชุมชนในพื้นที่ของประเทศไทยก็จะพบว่าเส้นทางการค้าทางทะเลระหว่างตะวันตกตกกับตะวันออกผ่านอินเดียมาสู่ที่พื้นที่ในประเทศไทยนั้นจะพบว่ามีหลักฐานว่ามีมาก่อนสมัยประวัติศาสตร์ที่เป็นรอยต่อของสมัยประวัติศาสตร์มาแล้ว ภาพที่ ๔.๑๓ จะเป็นภาพที่แสดงถึงเส้นทางทางด้านการค้าที่เกิดขึ้นภายในพื้นที่ของเมืองไทยหรือชุมชนในสมัยทวารวดีในส่วนของภาคกลางก่อนที่จะขยายไปสู่เมืองอื่น ๆ โดยเมืองที่เป็นศูนย์กลางทางการค้าหรือปากทางที่จะเข้ามาในพื้นที่ส่วนข้างในก็คือ ๑. เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี ๒. เมืองนครชัยศรีหรือนครปฐม ๓. เมืองอู่ทอง ที่จังหวัดสุพรรณบุรี ก่อนที่สินค้าจะถูกจัดส่งไปยังพื้นที่ด้านในจะพบว่า สินค้าจะถูกนำมาขึ้นฝั่งที่เมืองอู่ทอง คือนำมาจากนครชัยศรีแล้วก็ส่งต่อมายังอู่ทองและจากอู่ทองก็จะถูกส่งต่อไปยังเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ภายใน ซึ่งผลจากการค้าขายนั้นก็เป็นผลทำให้ชาวมอญได้อพยพขึ้นไปตั้งเมืองหรือสร้างเมืองในที่ต่าง ๆ และรับเอาอิทธิพลของพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ ฮินดูจากกลุ่มพ่อค้าชาวอินเดียเข้ามาเป็นศาสนาประจำเมืองของตน โดยเมืองที่เกิดขึ้นในยุคสมัยทวารวดีนี้จะพบว่าแต่ละเมืองจะมีศาสนาที่เน้นหรือนำมาเป็นศาสนาประจำชาติไม่เหมือนกันบางเมืองนับถือพุทธบางเมืองนับถือฮินดู ดังนั้นเมื่อพูดถึงกลุ่มประชากรที่เป็นชาวเมืองของเมืองโคกไม้เดนนั้นก็จะพอสรุปได้ว่าเป็นชาวมอญ หรือมอญเขมรเป็นหลัก โดยอาจจะมีชาวพื้นเมืองที่เป็นชาวเมืองในยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่อาศัยหรือย้ายมาจากเมืองเขาบ่อพลับร่วมอาศัยอยู่ด้วยก็ได้ นอกจากนั้นก็จะพบว่ามี “ชาวขอมหรือชาวเขมร” อาศัยอยู่ร่วมกับชาวมอญในเมืองโคกไม้เดนด้วยเนื่องจากมีการค้นพบจารุกคาถา เย ธัมมา ที่จารึกด้วยอักษรขอมโบราณที่เมืองโคกไม้เดนนี้แสดงให้เห็นว่าชาวเมืองนี้ไม่ได้มีเฉพาะชาวมอญ แต่ยังมีชาวขอมโบราณอาศัยอยู่ด้วย

๔.๑.๓.๔ ศาสนาและความเชื่อ

สำหรับประเด็นเรื่องศาสนาและความเชื่อของเมืองสมัยทวารวดีในพื้นที่บริเวณภาคกลางของนี้หากจะทำความเข้าใจให้ได้ดีก็จะต้องพิจารณาจากความเชื่อของเมืองที่เป็น “ศูนย์กลาง” ของอาณาจักรทวารวดีทั้ง ๒ เมืองเป็นหลักก็คือ ๑. เมืองนครปฐม (นครชัยศรี) ๒. เมืองศรีเทพ เพราะเมืองทั้งสองนี้ถูกระบุว่าเป็นศูนย์กลางหรือเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรทวารวดีในยุคนั้น ดังนั้น การที่จะทราบว่าเมืองอื่น ๆ ที่เป็นเมืองเล็กเมืองน้อยมีความเชื่อมีศาสนาอะไรนั้นก็จะต้องพิจารณาจากเมืองใหญ่เป็นหลัก โดยศาสนาและความเชื่อของเมืองนครปฐมและเมืองศรีเทพนั้นก็มีดังต่อไปนี้

(1) เมืองนครปฐม

สำหรับเมืองนครปฐมโบราณนั้นถือว่าเป็นศูนย์กลางและเมืองท่าสำคัญของอาณาจักรทวารวดี เพราะมีจารึกในเมืองนี้ระบุชัดว่าเมืองนี้ก็คือเมืองท่า คือ มีการพบตราดินเผาชิ้นหนึ่งจากเมืองนครปฐมเก็บอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ด้านข้างมีจารึกที่ชำรุดไปบางส่วน และมีผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาโบราณวิเคราะห์ไว้ว่าเป็นจารึกอักษรพราหมี ภาษาปรากฤต อ่านว่า “varapata (na)” (วรปตน) แปลว่า “เมืองท่าประเสริฐ”[๑๒] โดยเชื่อว่าเมืองนี้เป็นเมืองท่าที่สำคัญของทวารวดีมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๙-๑๑ และมีพัฒนาการเรื่องมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๖ ด้วยเหตุที่สภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่อยู่ไม่ไกลจากชายฝั่งทะเลอ่าวไทยโบราณ ในเมืองโบราณนครปฐม ได้มีการค้นพบเหรียญเงิน ๒ เหรียญ มีจารึกอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ จากเมืองนครปฐมโบราณ ใน พ.ศ. ๒๔๘๖ ใต้ฐานเจดีย์ร้าง มีข้อความว่า “ศฺรีทฺวารวตีศฺวรปุณฺยะ” ซึ่งแปลได้ว่า “บุญกุศลของพระราชาแห่งศรีทวารวดี หรือ บุญของผู้เป็นเจ้าแห่งศรีทวารวดี หรือ พระเจ้าศรีทวารวดีผู้มีบุญอันประเสริฐ” ด้วยเช่นกัน

หากพิจารณาถึงประเด็นเรื่องศาสนาและความเชื่อจะพบว่าเมืองโบราณนครปฐมเป็นศูนย์กลางทางพระพุทธศาสนาในยุคหลัง ดังที่ได้พบหลักฐานด้านศิลปกรรม เนื่องในพระพุทธศาสนาจำนวนมาก เช่น เจดีย์องค์เดิมของพระปฐมเจดีย์ เจดีย์พระประโทณ เจดีย์จุลประโทน เจดีย์วัดพระเมรุ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังพบประติมากรรมสำคัญขนาดใหญ่เป็นจำนวนมาก เช่น พระพุทธรูป ศิลาธรรมจักรจำนวนมาก ประมาณ ๓๐ กว่าวง บางวงมีศิลารูปกวางหมอบประกบอยู่ เป็นต้น ซึ่งได้รับอิทธิพล พระพุทธศาสนาสมัยคุปตะและหลังคุปตะของอินเดีย โดยที่ช่วงเวลาที่รุ่งเรืองที่สุดของชุมชนภายในเมืองจะอยู่ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ ในขณะที่เมืองโบราณอู่ทองน่าจะมีบทบาทเป็นศูนย์กลางและเมืองท่าสำคัญในยุค แรก ราวพุทธศตวรรษที่ ๙-๑๓[๑๓]

สำหรับเมืองนครปฐมโบราณนั้นเป็นที่ทราบกันว่าชาวเมืองนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทสายบาลีและเถรวาทสายสันสกฤตมาด้วยกันเนื่องจากว่าเมืองนครปฐมนั้นเป็นเมืองท่าเป็นศูนย์กลางการค้าขายดังนั้นเมืองนี้จึงถือว่าเป็นเมืองที่ต้องต้อนรับผู้คนที่เดินทางมาจากทั่วทุกสารทิศ และในช่วง

---

[๑๒] อนันต์ กลิ่นโพธิ์กลับ, **การศึกษาความหมายและรูปแบบของตราประทับสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอู่ทอง อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี** วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ๒๕๔๗: ๑๘๙-๑๙๐.

[๑๓] มานพ นักการเรียน บานชื่น นักการเรียน ทวารวดี : มิติทางความเชื่อและศาสนา Dvaravati : Belief and Religious Dimension วารสารสิรินธรปริทรรศน์ ปีที่ ๒๒ ฉบับที่ ๑ มกราคม - มิถุนายน ๒๕๖๔, หน้า ๒๕๖.

ระยะเวลาราวพุทธศตวรรษที่ ๔-๙ เป็นช่วงระยะเวลาที่พระพุทธศาสนา ๑.แตกออกเป็นเถรวาท-มหายานแล้ว ๒. แม้เถรวาทเองก็แตกออกไปเป็นอีกหลายนิกาย ดังนั้น ศาสนิกของนิกายต่าง ๆ ก็ได้เดินทางมาเผยแผ่พระพุทธศาสนา เมื่อเป็นเช่นนั้น ภาษาที่ใช้ในยุคนั้นจึงมีทั้งภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต แต่อักษรที่ใช้ล้วนเป็น “อักษรปัลลวะ”ซึ่งเป็นอักษรสระประกอบในตระกูลอักษรพราหมี ซึ่งพัฒนาขึ้นในตอนใต้ของอินเดียช่วงที่ราชวงศ์ปัลลวะมีอำนาจประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ซึ่งการกำเนิดขึ้นของอักษรครันถะในอินเดีย และอักษรต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น อักษรบาหลี, อักษรชวา, อักษรกวิม, อักษรไบบายิน,อักษรมอญ, อักษรพม่า, อักษรเขมร, อักษรล้านนา, อักษรไทย, อักษรลาว และ อักษรไทลื้อ รวมทั้งอักษรสิงหลในศรีลังกา ทั้งหมดได้รับอิทธิพลในทางตรงหรือทางอ้อม มาจากอักษรกทัมพะ-ปัลลวะ[๑๔] ซึ่งจะพบว่าอักษรที่ใช้บันทึกหรือจารึกเรื่องราวต่าง ๆ ในเมืองนครปฐมโบราณนั้นจะใช้อักษรปัลลวะแทบทั้งสิ้น ซึ่งราชวงศ์ปัลลวะ มีอำนาจอยู่แถบอินเดียตอนใต้อยู่ประมาณ ๖๕๐ ปี คือราว พ.ศ. ๘๐๐ – ราว พ.ศ. ๑๔๕๐ ก่อร่างสร้างตัวมาจากกลุ่มเล็ก ๆ แล้วก็ค่อย ๆ มีอำนาจขึ้นมา แล้วก็แผ่อำนาจอิทธิพลไปยังดินแดนอื่น ๆ พร้อม ๆ กับรับอารยธรมอื่น ๆ ไปด้วย ราชวงศ์ปัลลวะได้เจริญรุ่งเรืองและเริ่มมีอำนาจที่แท้จริงและรุ่งเรืองมาก เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางในสมัย “พระเจ้ามเหนทรวรมันที่ ๑” และพระโอรสคือ “พระเจ้านรสิงหวรมันที่ ๑” หรือพูดเป็นตัวเลขกลม ๆ ก็อยู่ประมาณช่วง พ.ศ. ๑๑๕๐-๑๒๐๐[๑๕] ซึ่งหากพิจารณาระยะเวลาตั้งแต่ พ.ศ. ๘๐๐-๑๔๕๐ นั้นก็จะพบว่าถือว่าเป็นช่วงที่พระพุทธศาสนานิกายมหายานรุ่งเรืองซึ่งอินเดียในภาคกลางก็เป็นยุคที่อาณาจักรคุปตะกำลังรุ่งเรือง โดยอาณาจักรคุปตะนั้นได้ตั้งตัวขึ้นทางแคว้นมคธ (หรือพิหารในปัจจุบัน) เบื้องต้นมีราชธานีอยู่ที่เมืองปาฏลีบุตร แต่ต่อมาในรัชกาลที่ ๒ ได้แผ่อำนาจออกไปทางตะวันตกจนมีอาณาเขตจดทะเลทั้งสองด้าน คือ ทางทิศตะวันออกจดอ่าวเบงกอลบริเวณบังคลาเทศ และเมืองกัลกัตตา ทิศตะวันตกจดทะเลอาหรับที่แหลมคุชรัต ทิศตะวันตกเฉียงเหนือและทิศเหนือ ลึกเข้าไปในแคว้นราชาสถานบางส่วน ปัญจาบบางส่วน และอุตตรประเทศส่วนใหญ่ ทิศใต้จดเทือกเขาวินธัย รวมอาณาเขตทั้งหมดประมาณ ๑ ใน ๓ ของจักรวรรดิของพระเจ้าอโศก ในรัชกาลนี้ได้ย้ายราชธานีไปอยู่ที่ เมืองอโยธยา กษัตริย์วงศ์นี้ครองอำนาจอยู่ได้ประมาณ ๒ ศตวรรษ ถึงแม้จะเป็นวงศ์กษัตริย์ฮินดู แต่แทบทุกพระองค์ส่งเสริมพระพุทธศาสนา และมีหลายพระองค์ที่เปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนา[๑๖]

อนึ่งหากพิจารณาถึงศิลปะหรือพุทธศิลป์ยุคนี้พุทธศิลปะนั้นจัดเป็น “ศิลปะแบบคุปตะ” ซึ่งพระพุทธรูปสมัยคุปตะนี้เป็นศิลปะที่คนอินเดียสร้างขึ้นมาเองไม่ได้รับอิทธิพลของกรีกแต่อย่างใด ซึ่งพระพุทธรูปสมัยคุปตที่สวยงามที่สุดนั้นก็ได้แก่พระพุทธรูปที่เมืองสารนาถ สมัยคุปตะนี้ นับเป็นยุค

---

[๑๔] วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, **อักษรปัลลวะ**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://th.wikipedia.org/wiki/ [๕ มกราคม ๒๕๖๖].

[๑๕] กังวล คัชชิมา, **เล่าเรื่องเมืองปัลลวะ ตอนที่ ๑**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: Facebook.com /Kang Vol Khatshima [๕ มกราคม ๒๕๖๖].

[๑๖] วัดญาณเวศกวัน, **พระพุทธศาสนาในอาเซีย Somdet Phra Buddhaghosacariya (P. A. Payutto)**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://www.watnyanaves.net/en/book-reading/๒๘๙/๑๔ [๕ มกราคม ๒๕๖๖].

ทองของศิลปะอินเดีย พระพุทธรูปสมัยนี้พระเกศาขมวดเป็นก้นหอยเช่นเดียวกับสมัยมถุรา พระเกตุมาลาเป็นต่อม พระพักตร์เป็นแบบอินเดีย ห่มจีวรบางแนบติดพระองค์ ไม่มีริ้ว พระอังสะกว้าง บั้นพระองค์เล็ก ปางประทับนั่งเป็นที่นิยมมากที่สุด ฐานล่างนิยมแกะรูปกวาง พระธรรมจักรพระสาวกติดไว้ด้วย หินที่นิยมนำมาแกะสลัก ในสมัยนี้คือหินทรายแดงเพราะง่าย ต่อการแกะ[๑๗]

สิ่งหนึ่งที่ถือว่าเป็นเอกลักษณ์ของพุทธศิลปะสมัยคุปตะก็คือ การที่พระพุทธรูปนั้นจะมีการแสดงลักษณะของพระหัตถ์เพื่อแสดงถึงความหมาย ซึ่งการแสดงพระหัตถ์เพื่อสื่อความหมายเชิงสัญญะนั้นเรียกว่า “มุทรา” คือ การแสดงพระหัตถ์ (ปาง) แต่ละมุทราอาจเจาะจงพุทธประวัติตอนใดตอนหนึ่งหรือไม่เจาะจงก็ได้ บางมุทราสามารถใช้ได้ทั้งกับพุทธปฏิมาประทับนั่งและประทับยืน ในขณะที่บางมุทราก็กำหนดใช้ได้เฉพาะกับพุทธปฏิมาประทับนั่งเท่านั้น มุทราหลัก สำหรับพุทธปฏิมาในศิลปะอินเดียมี ๖ มุทรา ได้แก่

(๑) อภัยมุทรา หรือ ปางประทานอภัย ได้แก่ การแบพระหัตถ์ขวาตั้งขึ้น ไม่เจาะจงพุทธประวัติตอนใด ใช้ได้ทั้งอิริยาบถนั่งและยืน เป็นมุทราที่เก่าแก่ที่สุด จึงแพร่หลายไปทั่ว ปรากฏทั้งในอินเดียเหนือและอินเดียใต้

(๒) วรทมุทรา หรือ ปางประทานพร ได้แก่ การแบบพระหัตถ์ขวาห้อยลงไม่เจาะจงพุทธประวัติตอนใด ใช้ได้ทั้งอิริยาบถนั่งและยืน ปรากฏความนิยมเฉพาะในอินเดียเหนือเท่านั้น

(๓) ภูมิสปรรศมุทรา เป็นคำภาษาสันสกฤต มาจากคำว่า ภูมิ แปลว่าแผ่นดิน และสปรรศ แปลว่า สัมผัส แปลรวมได้ว่า สัมผัสแผ่นดิน หรือ ปางมารวิชัย(การชนะมาร) ได้แก่ การวางพระหัตถ์ขวาไว้ที่พระชานุ (เข่า) ชี้ลงไปที่พื้นดินส่วนพระหัตถ์ซ้ายวางลงที่พระเพลา ใช้กับอิริยาบถประทับนั่งขัดสมาธิเท่านั้นสื่อถึงเหตุการณ์ตอนแตะแผ่นดินเพื่อเรียกพระแม่ธรณีขึ้นมาเป็นพยานก่อนการตรัสรู้นิยมในอินเดียเหนือและศิลปะเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดียเหนือเช่น ชวา พุกาม

(๔) ธรรมจักรมุทรา หรือ ปางปฐมเทศนา ได้แก่ มุทราที่แสดงด้วยสองพระหัตถ์ โดยพระหัตถ์ขวาจีบนิ้วเป็นวง แทนธรรมจักร ส่วนพระหัตถ์ซ้ายใช้นิ้วชี้ นิ้วกลางหรือนิ้วก้อย “ชี้” ไปที่วงนิ้วของพระหัตถ์ขวา ปรากฏเฉพาะพุทธปฏิมาประทับนั่งเท่านั้นเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติตอนปฐมเทศนา แสดงการหมุนธรรมจักร โดยพระหัตถ์ขวาที่จีบเป็นวง สื่อแทนวงธรรมจักร ส่วนพระหัตถ์ซ้ายที่ชี้นิ้ว สื่อถึงการหมุน นิยมในอินเดียเหนือและศิลปะเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดียเหนือ เช่น ชวา พุกามสาเหตุที่ธรรมจักรถูกนำมาใช้เป็นสัญลักษณ์ของการแสดงปฐมเทศนาของพระพุทธเจ้าเป็นเพราะ แท้จริงแล้ว ธรรมจักรมาจาก ล้อรถศึก โดยเริ่มเดิมทีมีความหมายเกี่ยวข้องกับการแสดงสถานะอันยิ่งใหญ่ของกษัตริย์มาก่อน เนื่องจากแต่เดิมกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่จะทรงใช้รถศึกออกปราบปรามรวมรวมแว่นแคว้นต่าง ๆ ให้มาอยู่ภายใต้พระราชอำนาจ

ดังนั้น จึงมีการเปรียบเปรยว่า หากกษัตริย์รับสั่งให้รถศึกซึ่งเคลื่อนด้วยล้อขับเคลื่อนหมุนไปแห่งใด ก็เปรียบดั่งจักร หรือล้อที่หมุนเวียนไปทั่ว และเปรียบดั่งพระราชอำนาจแผ่ไปในบริเวณนั้น

---

[๑๗] พระมหาดาวสยาม, **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย : พุทธศาสนายุค พ.ศ. ๘๐๐ – ๑๑๐๐**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.dhammathai.org/buddhism/india/chapter๐๖_๒.php [๕ มกราคม ๒๕๖๖].

ด้วยเหตุนี้ จึงได้มีการนำ ล้อรถศึก มาเป็นสัญลักษณ์แห่งบุญบารมีของพระองค์ และเป็นสัญลักษณ์ว่าพระองค์ทรงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิอีกด้วย[๑๘]

(๕) ธยานมุทรา คำว่า ธยานะ เป็นคำภาษาสันสกฤตแปลว่า เพ่ง สื่อถึงการทำสมาธิหรือปางสมาธิ ได้แก่ พระหัตถ์ขวาประสานพระหัตถ์ซ้ายบนพระเพลา (ตัก)ใช้กับการประทับนั่งขัดสมาธิเท่านั้น นิยมในอินเดียเหนือและศิลปะเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดียเหนือ เช่น ชวา พุกาม นิยมในอินเดียใต้ ลังกา และศิลปะเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดียใต้ เช่น ทวาราวดี ขอม

(๖) วิตรรกมุทรา หรือ ปางสั่งสอน ได้แก่ การจีบนิ้วพระหัตถ์เป็นวง ปรากฏทั้งในอิริยาบถนั่งและยืน นิยมในอินเดียใต้ ลังกา และศิลปะเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดียใต้ เช่น ทวาราวดี[๑๙]

เหตุที่ยกเรื่องของลักษณะรวมถึงราชวงศ์หรืออักษรปัลลวะมาพูดก็เพราะจะชี้ให้เห็นว่าสมัยทวารวดีของนครปฐมในอดีตเป็นเมืองท่าสำคัญที่ต้อนรับคนทุกเชื้อชาติศาสนาแต่คนนครปฐมก็ยังเปิดรับความเชื่อทุกอย่างด้วยโดยเฉพาะความเชื่อทางด้านศาสนานั้นจะพบว่าคนนครปฐมโบราณมีความเชื่อและศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นหลักทั้งเถรวาทและหายานหรือกึ่งมหายานรวมถึงฮินดูอีกด้วยโดยไม่มีการกีดกันแต่อย่างใด แต่ถึงอย่างนั้นก็จะพบว่าเมืองนครปฐมโบราณสมัยทวารวดีนั้นนับถือพระพุทธศาสนาภายใต้อิทธิพลของวัฒนธรรมแบบคุปตะ ซึ่งสมัยคุปตะนี้นิยมสร้างพระพุทธรูปที่มีกิริยาอาการที่บ่งถึงการแสดงออกซึ่ง “มุทรา” ปรากฏในพระพุทธรูปปางต่าง ๆ อยู่เสมอ และมีเนื้อหาของพระพุทธศาสนาแบบเถรวาททั้งสายสันสกฤตและสายบาลี[๒๐] โดยมีการศึกษาเกี่ยวกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับคาถาหลักที่แสดงหัวใจของพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทก็คือ “คาถา เย ธัมมา” ซึ่งมีคาถาเต็มว่า “เย ธมฺมา เหตุ ปัพฺพวา เตสํ เหตุงฺ ตถาคโต เตสญฺจะ โย นิโรโธ จะ เอวำ วาที มหาสมโณ” แปลว่า “ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตเจ้าทรงแสดงเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติ ทรงสั่งสอนอย่างนี้”[๒๑] ซึ่ง ความเป็นมาของพระคาถาบทนี้ปรากฏอยู่ในประวัติของพระสารีบุตร พระอัครสาวกเบื้องขวา มีเนื้อความโดยย่อคือ หลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้และแสดงธรรมสั่งสอนประกาศพระศาสนาแล้ว ครั้งหนึ่งได้เสด็จมาประทับอยู่ ณ เวฬุวันมหาวิหาร กรุงราชคฤห์ วันหนึ่ง พระอัสสชิ ผู้เป็นหนึ่งในพระปัญจวัคคีย์ซึ่งตามเสด็จฯ พระพุทธองค์มาด้วย เข้าไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ ระหว่างทาง อุปติสสะปริพพาชกซึ่งเดินทางมาจากสำนักปริพพาชกได้พบเห็นพระอัสสชิมีกิริยาอาการอันสงบสำรวม น่าเลื่อมใส จึงอยากทราบว่าใครเป็นศาสดาของพระอัสสชิและมีคำสั่งสอนเช่นไร พระอัสสชิจึงแจ้งว่าตนเป็นนักบวชในสำนักของพระมหาสมณะ ผู้เป็นโอรสแห่งศากยวงศ์ พร้อมกับแสดงธรรมอันย่นย่อของพระ

---

[๑๘] เชษฐ์ ติงสัญชาลี, **ประวัติศาสตร์ศิลปะอินดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้,** (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๘), หน้า ๓๘-๔๑.

[๑๙] เชษฐ์ ติงสัญชาลี, **ประวัติศาสตร์ศิลปะอินดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้**, หน้า ๔๒.

[๒๐] วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, **มุทรา**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://th.wikipedia.org [๕ มกราคม ๒๕๖๖].

[๒๑] วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐/๗๓

พุทธองค์ ซึ่งก็คือพระคาถา เย ธมฺมาฯ นั่นเอง จากนั้น อุปติสสะปริพพาชกจึงเดินทางกลับมายังสำนัก และบอกเล่าเรื่องที่ได้พบกับพระอัสสชิ ตลอดจนแสดงธรรมที่พระอัสสชิกล่าวให้แก่สหาย คือโกลิตตะ ปริพพาชกฟัง จนกระทั่งเกิดดวงตาเห็นธรรมเช่นกัน ปริพพาชกทั้งสองพร้อมด้วยบริวารจึงพากันไปเข้าเฝ้าฯ พระพุทธองค์ยังเวฬุวันมหาวิหาร และทูลขออุปสมบท พระพุทธองค์จึงประทานอนุญาตให้ปริพพาชกทั้งสองพร้อมด้วยบริวารได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ และนอกจากนี้ก็มีคาถาเกี่ยวกับ อริยสัจ ๔" ซึ่งเป็นคาถาบทหนึ่งกล่าวว่า ธรรมจักรนี้เป็นของพระพุทธเจ้า ประกอบด้วย อริยสัจ ๔ เมื่อหมุนธรรมจักร ๓ รอบ จะเกิดอาการ ๑๒ ประการของ สัจจญาณ กิจจญาณ และกตญาณ คาถาบทนี้ มีปรากฏบน ขอบชั้นใน (ดุม ๑) ของ "จารึกธรรมจักร ๑ (นครปฐม)"[๒๒] ซึ่งมีอายุตามรูปแบบอักษรปัลลวะ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ดังนั้น เมืองนครปฐมโบราณจึงถือว่าเป็นเมืองที่เป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท

(๒) เมืองศรีเทพ

สำหรับเมืองโบราณศรีเทพถือว่าเป็นเมืองโบราณที่เป็นเมืองแห่งอาณาจักรหรือวัฒนธรรมแบบทวารวดีอีกเมืองหนึ่งเป็นเมืองที่ตั้งอยู่บนขอบด้านตะวันตกของที่ราบสูงโคราช โดยมีลำน้ำไหลผ่าน ๒ สาย คือ แม่น้ำป่าสักและลำน้ำเหียง ลักษณะผังเมืองเป็นเมืองแฝด ประกอบด้วยเมืองในและเมืองนอก เมืองทั้ง ๒ มีพื้นที่รวมกันราว ๒,๘๘๙ ไร่หรือประมาณ ๔.๗ ตารางกิโลเมตร ล้อมรอบด้วยคูน้ำคันดิน มีช่องทางเข้าออกจำนวน ๘ ช่องทาง ภายในเขตเมืองใน มีโบราณสถานที่สำคัญ ๓ แห่ง คือ ปรางค์ศรีเทพ ปรางค์ ๒ พี่น้อง และเขาคลังใน ทางเขตเมืองนอก มีโบราณสถานที่สำคัญ ได้แก่ เขาคลังนอก ปรางค์ฤาษี เขาคลังเกาะแก้ว และถ้ำเขาถมอรัตน์[๒๓]

สำหรับเมืองศรีเทพนี้ถือว่าเป็นเมืองที่ไม่ได้พึ่งเกิดในยุคประวัติศาสตร์เท่านั้น แต่เป็นเมืองที่มีร่องรอยของการอยู่อาศัยของผู้คนมาตั้งแต่ยุคสมัยก่อนประวัติศาสตร์ สืบเนื่องมาจากมีการขุดพบโครงกระดูกของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่มีอายุร่วมสมัยกับบ้านเชียงมาแล้ว ต่อมาเมื่อวัฒนธรรมแบบทวารวดีได้ขยายตัวขึ้นมาที่เขตเมืองศรีเทพ ตัวเมืองศรีเทพก็ได้มีพัฒนาการเกี่ยวกับกานับถือศาสนามาโดยลำดับโดยยุคแรกเป็นความเชื่อในกรอบของพระพุทธศาสนาเถรวาทเพราะมีการค้นพบจารึกที่กล่าวถึงคาถาอริยสัจ ๔ ต่อมาก็เป็นพระพุทธศาสนามหายานเพราะมีการพบพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ที่ถ้ำเขาถมอรัตน์ และมีการค้นพบธรรมจักรขนาดใหญ่ และจารึกภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต ซึ่งทำให้เห็นได้ว่า ศรีเทพเคยเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาทั้งเถรวาทและมหายาน เขาคลังนอก ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองศรีเทพไปทางเหนือ ราว ๒ ก.ม. เป็นสถูปที่มีขนาดใหญ่ที่สุดเท่าที่มีการขุดค้นมา ในนั้น มีการค้นพบรูปปั้นพระอมิตาภพุทธเจ้า ซึ่งแสดงว่า เขาคลังนอกเป็นโบราณสถานที่สร้างโดยสาวกของนิกายมหายานหรือพบว่าเมืองศรีเทพมีการติดต่อกับจีนเพราะมีการค้นพบจารึกภาษาจีนในพระพิมพ์ ต่อมาเมืองศรีเทพก็ได้รับอิทธิพลของขอมมีการนับถือศาสนาพราหมณ์ฮินดูเพราะมีการค้นพบปราสาทขอมภายในและภายนอกตัวเมืองรวมทั้งมีการค้นพบประติมากรรมใน

---

[๒๒] จารึกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), **จารึกฐานรองพระธรรมจักร**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/๒๙๔ [๕ มกราคม ๒๕๖๖].

[๒๓] ผาสุก อินทราวุธ, **ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี,** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๑๓

ศาสนาพราหมณ์อีกเป็นจำนวนมาก ที่พบมาก ได้แก่ พระนารายณ์สี่กรสามหมวกทรงกระบอก พระกฤษณะ ยกภูเขาโควรรธนะ ซึ่งเป็นอวตารปางหนึ่งของพระนารายณ์ และพระสุริยเทพให้สันนิษฐานได้ว่า มีชุมชนชาวอินเดียที่นับถือศาสนาพราหมณ์ ไวษณพนิกาย ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณเมืองโบราณศรีเทพในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๙-๑๑ ซึ่งตรงกับสมัยคุปตะของอินเดีย ถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓ สมัยหลังคุปตะ และในช่วงเวลาเดียวกันนั้น ได้มีการตั้งถิ่นฐานของชาวอินเดียที่นับถือศาสนาพราหมณ์ในบริเวณอื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วย[๒๔]

จากภาพที่นำเสนอมาจะพบว่าสองเมืองหลัก ๆ ที่เป็นเสมือนเมืองหลวงของทวารวดีนั้นจะมีพัฒนาการเรื่องของการนับถือศาสนาอยู่ ๓ ศาสนาก็คือ ๑. พระพุทธศาสนาเถรวาท ๒. พระพุทธศาสนามหายาน ๓. ศาสนาพราหมณ์ฮินดูนิกายไวศณพนิกายที่นับถือพระวิษณุ

จากการพิจารณาเรื่องของศาสนาในบริบทของเมืองหลัก ๆ ของทวารวดีที่ยกมาจะพบว่าในส่วนของเรื่องศาสนาและความเชื่อของชาวเมืองโคกไม้เดนนั้น จากการลงพื้นที่ศึกษาก็จะพบว่าเมือง “โคกไม้เดน”หากพิจารณาจากกรอบของความเชื่อในยุคสมัยทวารวดีจะพบว่ามีกรอบของศาสนาและความเชื่อเพียงอย่างเดียวก็เป็นเรื่องที่สามารถตอบได้ชัดเจนว่าศาสนาที่ชาวเมืองเชื่อเป็นหลักก็คือ “พระพุทธศาสนา”โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาเถรวาทเพราะมีการค้นพบคาถาของฝ่ายเถรวาทอยู่ ๒ นัยก็คือ ๑. คาถาบูชาพระรัตนตรัย ได้แก่ “นะโม พุทธะ อนาทะยะ ธัมมะ อนาทะยะ สงฆะ อนาทะยะ แปลว่าขอนมัสการ พระพุทธไม่มีเงื่อนเบื้องต้น พระธรรมไม่มีเงื่อนเบื้องต้น พระสงฆ์ ไม่มีเงื่อนเบื้องต้น”[๒๕] ๒. คาถา เย ธมมา เหตุปปภวา เตสๆ เหตุ ตถาคโต อาห เยสๆ จ โย นิโรโธ จ เอว วาที มหาสมโณ”แปลว่า ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตทรงแสดงเหตุ ของธรรมเหล่านั้น แต่ความดับของ ธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะ มีวาทะอย่างนี้ พบที่เจดีย์หมายเลข ๙ เป็นอักษรขอมโบราณสมัย พ.ศ. ๑๒๐๐ ๓. นอกจากนั้นยังมีการค้นพบรูปปั้นที่แสดงถึงเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ในชาดกซึ่งเป็นคัมภีร์ของฝ่ายเถรวาทในเจดีย์หมายเลขที่๑กับเจดีย์หมายที่ ๓ จากการขุดค้นก็พบรูปของ “ฉัททันตชาดก” ซึ่งเป็นเรื่องราวตอนที่ พรานโสณุตระได้ไปตัดเอางาของพญาช้างฉัททันต์ และมีการสร้างสระน้ำสองพี่น้องเอาไว้ด้านหลังภูเขาเรียกว่า “สระสองพี่น้อง” อันหมายถึงสระที่เป็นที่อยู่ของภรรยาของพญาช้างฉัททันต์คือ นางมหาสุภัททา และนางจุลลสุภัททา และทางด้านทิศใต้ก็มีการสร้าง “สระพญาฉัททันต์”เอาไว้ด้วย ซึ่งเหตุที่ชาวเมืองโคกไม้เดนเชื่อและเน้นในเรื่องการสอนเกี่ยวกับ “ฉัททันตชาดก”แสดงให้เห็นว่าชาวเมืองโคกไม้เดนนี้นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยที่ไม่มีร่องรอยของการนับถือศาสนาพุทธแบบมหายานหรือศาสนาพราหมณ์ ฮินดูเลย

๔.๑.๓.๕ ความเจริญของเมืองโคกไม้เดน

สำหรับความเจริญของเมืองโคกไม้เดนภายหลังจากการขยายตัวเข้ามาของวัฒนธรรมแบบทวารวดีตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๘-๑๐ เป็นต้นจากจะพบว่า เมืองโคกไม้เดนนี้มีความเจริญรุ่งเรืองมากในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๔ เนื่องจากเป็นยุคทองของทวารวดีเพราะเป็นยุคที่มีการขยายตัวเข้ามาของชาวมอญและชาวอินเดียที่มีการนำเอาพระพุทธศาสนาเถรวาทเข้ามาเผยแผ่ใน

---

[๒๔] ผาสุก อินทราวุธ, **ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี**, หน้า ๑๑๓-๑๑๔.

[๒๕] วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐/๗๓.

เมือง ซึ่งเมืองโคกไม้เดนนี้มีการใช้ภาษาในการสื่อสารอยู่ ๒ ภาษาก็คือ ๑. ภาษามอญ ๒. ภาษาขอม หรือเขมร เพราะมีการค้นพบการใช้อักษรขอมโบราณในการจารึกคาถา เย ธัมมา ส่วนอักษรจารึกนั้นมีการใช้ ๒ ชนิดก็คือ ๑.อักษรขอมโบราณ ๒.อักษรปัลลวะ ซึ่งมีการค้นพบจารึกที่วัดพระปรางค์เหลือง และวัดหางน้ำสาคร ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากเมืองโคกไม้เดนมากนัก นอกจากนั้นในส่วนของสิ่งก่อสร้างจะพบว่าเมืองโคกไม้เดนนี้มีการก่อสร้างจำนวนมาก กล่าวคือมีการก่อสร้างศาสนสถานเท่าที่พบเป็นเจดีย์มากถึง ๑๖ แห่ง และที่ยังไม่ได้ทำการขุดค้นอีกหลายแห่ง แสดงให้เห็นว่า ชาวเมืองโคกไม้เดนนี้มีความเชื่อในพระพุทธศาสนาและมีการทำการค้าขายกับเมืองอื่น ๆ ที่อยู่ในระแวกเดียวกันนี้อีกหลายเมือง เช่น เมืองดงแม่นางเมือง เมืองอู่ตะเภา เมืองการุ้ง เมืองจันเสน เมืองคูบัว เมืองซับจำปา และเมืองทางใต้ ได้แก่ เมืองอู่ทอง เป็นต้น ซึ่งการค้าขายหรือการเจริญสัมพันธไมตรีระหว่างเมืองต่าง ๆ นี้ก็โดยการอาศัยการเดินทางทางน้ำผ่านแม่น้ำเจ้าพรยา และทางบกที่มีเส้นทางการเดินทางโบราณอยู่หลายเส้นทาง ดังนั้น เมืองโคกไม้เดนนี้จึงถือว่าเป็นเมืองที่มีความเจริญมากในฐานะที่เป็นเมืองที่เป็นศูนย์กลางการค้าขายและการส่งออกทั้งข้าวและพืชรวมถึงผลิตภัณฑ์จากสัตว์ป่าหรือพืชที่สังคมในสมัยนั้นต้องการอยู่เป็นจำนวนมาก ซึ่ง ความเจริญของเมืองโคกไม้เดนนี้นอกจากจะสังเกตจากตัวเมืองที่มีการพัฒนาแล้วก็จะพบว่าเมืองโคกไม้เดนนี้มี “ภูเขาศักดิ์สิทธิ์” ที่ผู้คนต่างเมืองจะนิยมมาแสวงบุญก็คือมีเขา “สุวรรณบรรพต” หรือภูเขาโคกไม้เดนที่มียอดเขาจำนวน ๗ ยอด ซึ่งภูเขา ๗ ยอดนี้ก็เป็นภูเขาที่เป็นไปตามเนื้อหาที่ปรากฏใน “ฉัททันตชาดก”และมีสระฉัททันต์และสระสองพี่น้อง ซึ่งหมายถึงสระของภรรยาของพญาฉัททันต์ คือ นางมหาสุภัททากับนางจุลสุภัททา อยู่หลังของภูเขา โดยที่ชาดกนั้นมีเนื้อหาโดยย่อดังนี้

“ในสมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่วัดเชตวัน เมืองสาวัตถี ทรงปรารภภิกษุณีสาวรูปหนึ่ง ผู้นั่งฟังธรรมระลึกถึงอดีตชาติได้แล้วแสดงอาการเดี๋ยวหัวเราะเดี๋ยวร้องไห้ ได้ตรัสอดีตนิทานมาสาธก ว่า...

กาลครั้งหนึ่งนานมาแล้ว มีช้างประมาณ ๘,๐๐๐ เชือกมีฤทธิ์เหาะไปในอากาศได้อาศัยสระฉันททันต์อยู่ในป่าหิมพานต์ครั้งนั้น พระโพธิ์สัตว์เกิดเป็นลูกช้างของช้างหัวหน้าโขลง มีสีขาวปลอด ปากและเท้าสีแดง เมื่อเติบโตขึ้นมีร่างกายใหญ่โตมากกว่าช้างเชือกอื่น ๆ ที่งามีแสงรัศมี ๖ ประการเปล่งประกายออกมา

อยู่ต่อมาเมื่อบิดาเสียชีวิตแล้ว พระโพธิสัตว์ได้เป็นหัวหน้าช้างแทน มีชื่อว่า พญาช้างฉัททันต์ มีภรรยา ๒ เชือก คือมหาสุภัททาและจุลลสุภัททา วันหนึ่งในฤดูร้อน ป่ารังมีดอกบานสะพรั่ง พญาช้างฉัททันต์ได้พาบริวารไปหากินที่ป่ารัง ใช้กระพองชนต้นรังให้ดอกหล่นลงมา นางช้างจุลลสุภัททายืนอยู่เหนือลมจึงถูกใบรังเก่า ๆ ติดกับกิ่งไม้แห้งมีมดดำมดแดงตกใส่ร่างกาย ส่วนนางช้างมหาสุภัททายืนอยู่ใต้ลมเกสรดอกไม้และใบสด ๆ จึงโปรยปรายใส่ร่างกาย นางช้างจุลลสุภัททาเห็นเช่นนั้นจึงเกิดความน้อยใจว่าสามีโปรดปรานและรักใคร่แต่นางช้างมหาสุภัททา ส่วนตนมีแต่มดดำมดแดงร่วงใส่ จึงผูกความอาฆาตในพญาช้างฉัททันต์

ต่อมาอีกวันหนึ่ง พญาช้างฉัททันต์เมื่ออาบน้ำในสระเสร็จแล้ว ขึ้นมายืนบนฝั่งขอบสระ มีนางช้างทั้งสองยืนเคียงข้าง ขณะนั้นมีช้างเชือกหนึ่งได้นำดอกบัวมีกลีบ ๗ ชั้นดอกหนึ่งขึ้นมามอบให้พญาช้าง พญาช้างโปรยเกสรลงบนกระพองแล้ว ยื่นดอกบัวให้แก่นางช้างมหา

สุภัททา เป็นเหตุให้นางช้างจุลลสุภัททาเห็นแล้วคิดน้อยใจว่า “พญาช้างให้ดอกบัวแก่ภรรยาที่รักและโปรดปรานเท่านั้น ส่วนเราไม่เป็นที่รักที่โปรดปรานจึงไม่ให้” จึงผูกเวรในพญาช้างอีก

อยู่มาวันหนึ่งเป็นวันอุโบสถ พญาช้างได้ไปอุปัฏฐากถวายน้ำผึ้งแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า นางช้างจุลลสุภัททาถวายผลไม้แล้วตั้งความปรารถนาไว้ว่า “สาธุ ถ้าดิฉันตายไปแล้วขอให้ไปเกิดเป็นอัครมเหสีของพระราชาผู้มีอำนาจ สามารถฆ่าพญาช้างนี้ได้ด้วยเทอญ” นับแต่วันนั้นนางก็อดหญ้าอดน้ำ ร่างกายผ่ายผอม ไม่นานก็ล้มป่วยตายไปเกิดเป็นธิดาของพระราชาในแคว้นมัททรัฐ เมื่อเจริญวัยแล้ว ก็ได้เป็นอัครมเหสีของพระเจ้าเมืองพาราณสี เป็นที่รักใคร่โปรดปรานมาก ระลึกชาติหนหลังได้ วันหนึ่งจึงทำทีเป็นประชวรไข้หนักบรรทมอยู่ พระราชาเสด็จมาตรัสถามว่า “น้องนางดูนัยน์ตาเจ้าก็แจ่มใส แต่เหตุไรหนอ น้องนางจึงดูโศกเศร้าซูบผอมไปล่ะ”

มเหสี “เสด็จพี่ หม่อมฉันแพ้ครรภ์ ฝันเห็นสิ่งที่หาได้ยากพระเจ้าคุณ แต่ถ้าไม่ได้สิ่งนั้น ชีวิตของหม่อมฉันคงอยู่ไม่ได้เช่นกัน”

พระราชา “น้องนาง มีอะไรในโลกนี้ที่หาได้ยากบอกพี่มาเถิดจะจัดหามาให้”

มเหสี เสด็จพี่ ถ้าจะกรุณาหม่อมฉัน โปรดรับสั่งให้ประชุมนายพรานป่าทุกสารทิศเข้าประชุมกันที่ท้องพระโรง มีนายพรานป่าประมาณ ๖๐,๐๐๐ คนมาประชุมกัน พระเทวีเมื่อพระราชาเปิดโอกาส จึงตรัสว่า “ท่านนายพรานทั้งหลาย ฉันฝันเห็นช้างเผือก ที่งามีรัศมี ๖ ประการ ฉันต้องการงาคู่นั้น ถ้าไม่ได้ชีวิตฉันก็คงอยู่ไม่ได้ ขอให้พวกท่านนำมาถวายเถิด”

พวกนายพรานทูลว่า “ขอเดชะอาญาไม่พ้นเกล้า ตั้งแต่เป็นพรานมาก็ไม่เคยได้ยินปู่ทวดกล่าวถึงพญาช้างเผือก งามีรัศมี ๖ ประการเลย ขอพระองค์ได้ตรัสบอกที่อยู่ของพญาช้างด้วยเถิดพะยะค่ะ”

พระเทวีได้ตรวจดูพรานป่าทั้งหมด เห็นพรานป่าคนหนึ่งชื่อโสณุตระ มีเท้าใหญ่ เข่าโต หนวดดก เคราแดง ตาเหลืองเป็นสัญลักษณ์ของพรานผู้โหดร้าย จึงมีรับสั่งให้เข้าเฝ้าแล้วตรัสบอกทิศทางไปว่า “จากนี้ไปทางทิศเหนือ ข้ามภูเขา ๗ ลูก มีภูเขาสูงที่สุดลูกหนึ่งชื่อสุวรรณปัสสคีรี เจ้าจงขึ้นไปบนภูเขาลูกนั้นมองดูตามเชิงเขา จะเห็นต้นไทรใหญ่ต้นหนึ่งมีกิ่งก้านสาขาหนาทึบมีพญาช้างเผือกเชือกหนึ่งอาศัยอยู่ มีงาสวยงามมาก มีบริวารอยู่มาก เจ้าจงระวังตัวให้ดี พวกมันระวังรักษาแม่แต่ธุลีก็ไม่ให้แตะต้องพญาช้างได้”

นายพรานเกิดความกลัวตายทูลว่า “ข้าแต่พระเทวี พระแม่เจ้าทรงประสงค์จะฆ่าพญาช้าง เอางามาประดับหรือว่าจะให้พญาช้างฆ่าพวกนายพรานเสียกระมัง”

พระเทวี “นายพราน..เรามีความริษยาและความน้อยใจเมื่อนึกถึงความหลัง ขอเพียงท่านทำตามคำของเรา จะได้บ้านส่วยเก็บภาษี ๕ ตำบล ไปเถิดอย่ากลัวเลย” พร้อมกับชี้แจงที่อยู่ของพญาช้างให้แจ่มแจ้งยิ่งขึ้น มอบทรัพย์ให้พันหนึ่งแล้วนัดให้มาอีก ๗ วัน แล้วรับสั่งช่างเหล็กให้ทำอาวุธ ช่างหนังให้ทำกระสอบหนังใส่สัมภาระ ในวันที่ ๗ นายพรานโสณุตระเข้าเฝ้าทูลอำลาเข้าป่าไป

นายพรานปีนยอดเขา ๗ ลูก จนเข้าไปถึงที่อยู่ของพญาช้างเห็นพญาช้างเผือกงามีรัศมี ๖ ประการ ลงอาบน้ำในสระอยู่ เมื่อถึงเวลากลางคืนจึงขุดหลุมสี่เหลี่ยมเพื่อใช้เป็นที่แอบดักยิงพญาช้างในเวลาใกล้รุ่ง คลุมร่างกายมิดชิดด้วยผ้าเหลืองแล้วลงไปยืนถือธนูมีลูกอาบยาพิษแอบอยู่ในหลุมนั้น รอการมาของพญาช้าง

วันนั้น พญาช้างได้พาบริวารออกหากินตามปกติ เมื่อลงอาบน้ำแล้วก็ขึ้นมายืนบนฝั่งใกล้หลุมนั้น ทันใดนั้นเองก็ร้องขึ้นสุดเสียงเมื่อถูกลูกศรของนายพราน ฝูงช้างได้ยินเสียงร้องของพญาช้างต่างตกใจวิ่งหนีเข้าป่าไป พญาช้างตัวเดียวเหลียวดูที่มาของลูกศรแล้วพลิกกระดานขึ้นเห็นนายพรานเท่านั้น คิดจะจับขึ้นมาฆ่าพอเห็นผ้าเหลืองพันกายนายพรานเท่านั้น ความโกรธก็หายไป ด้วยตระหนักว่า “ผ้าเหลืองคือธงชัยแห่งพระอรหันต์ บัณฑิตไม่ควรทำลาย ควรสักการะเคารพอย่างเดียวโดยแท้” จึงกล่าวเป็นคาถาว่า

“ผู้ใดยังไม่หมดกิเลส ปราศจากทมะ และสัจจะ ผู้นั้น ไม่ควรจะนุ่งห่มผ้าเหลือง ส่วนผู้ใดคลายกิเลสได้แล้วตั้งมั่นอยู่ในศีลประกอบด้วยทมะและสัจจะ ผู้นั้นแล ควรนุ่งห่มผ้าเหลือง”

แล้วถามนายพรานว่า “เพื่อนเอ๋ย ท่านยิงเราเพื่อต้องการอะไร เพื่อตนเอง หรือคนอื่นใช้ให้มาฆ่าเรา” นายพรานตอบว่า “พญาช้าง พระนางสุภัททามเหสีของพระเจ้ากาสีกราช ได้ทรงสุบินเห็นท่าน จึงใช้ให้ข้าพเจ้ามาเพื่อประสงค์งาทั้งคู่ของท่าน”

พญาช้างก็ทราบโดยทันทีถึงการผูกเวรของนางจุลลสุภัททา จึงกล่าวว่า “เพื่อนเอ๋ย พระนางสุภัททามิใช่จะต้องการงาทั้งสอง ของเราดอก ประสงค์จะฆ่าเราเท่านั้น ถ้าเช่นนั้นก็เชิญเถิดนายพราน จงหยิบเลื่อยมาตัดงาเราขณะที่ยังมีชีวิตอยู่เถิด”

นายพรานจึงใช้เลื่อยตัดงาทั้งคู่แล้วรับถือกลับเมืองไป พญาช้างมอบงาให้นายพรานแล้วตั้งจิตอธิษฐานให้ได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ แล้วตั้งจิตเมตตาให้นายพรานเดินทางกลับเมืองด้วยความปลอดภัย แล้วก็ล้มลงขาดใจตาย

ฝ่ายนางช้างมหาสุภัททาพร้อมฝูงช้างวิ่งหนีไปได้ระยะทางหนึ่ง เมื่อไม่เห็นศัตรูตามมาก็พากันกลับเห็นพญาช้างสิ้นใจตายแล้ว ก็พากันร่ำไห้คร่ำครวญอยู่ ณ ที่ตรงนั้น ส่วนนายพรานก็นำงาทั้งคู่เข้าถวายพระนางสุภัททาพระนางรับคู่งาอันวิจิตรมีรัศมี ๖ ประการวางไว้ที่พระเพลาทอดพระเนตรดูงาของสามีสุดที่รัก เกิดความเศร้าโศกสลดในอย่างยิ่งทันใดนั้นเองดวงหทัยของพระนางก็ได้แตกสลายสวรรคตในวันนั้นเช่นกัน[๒๖]

โดยเมื่อพิจารณาจากเนื้อหาในชาดกก็จะพบว่าเมือง ๆ นี้ถือว่าเป็นเมืองของการมาจาริกแสวงบุญหรือมาบำเพ็ญบารมีของบรรดานักบุญทั้งหลายที่เป็นทั้งพระภิกษุและคฤหัสถ์ เพราะในภูเขาทั้ง ๗ ยอดนั้นก็จะมีการสร้างเจดีย์เอาไว้ตลอดแสดงให้เห็นว่าเมืองนี้เป็นเมืองศักดิ์สิทธิ์และเป็นเมืองที่มีความเป็นมาและสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวชาดกในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะพระพุทธศาสนาเถรวาท เมื่อเป็นเช่นนั้นเมืองนี้จึงได้กลายมาเป็นเมืองที่มีผู้คนเดินทางมาแสวงบุญจำนวนมาก เป็นผลทำให้เศรษฐกิจและสังคมของเมืองมีความเจริญตามไปด้วย

---

[๒๖] ธรรมะไทย, **ฉัททันตชาดก เรื่อง พญาช้างฉัททันต์**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.dhammathai.org [5 มกราคม 2566].

๔.๑.๓.๖ ความเสื่อมของเมืองโคกไม้เดน

สำหรับประเด็นเรื่องของความเสื่อมของเมืองโคกไม้เดนนี้ก็ถือว่าเป็นเรื่องที่เป็นไปตามกาลสมัยหรือยุคสมัยที่มีบางยุคเจริญบางยุคเสื่อม เนื่องมาจากว่าในยุคประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘ เป็นยุคที่มีการเปลี่ยนแปลงกล่าวคือเป็นยุคที่ขอมเรืองอำนาจอิทธิพลของขอมนั้นได้ขยายตัวขึ้นมาทางเหนือคือเมืองศรีเทพ ลงมาที่ลพบุรีหรือเข้ามาทางเมืองในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาหลายเมือง โดยเฉพาะที่อู่ทอง เมืองในยุคทวารวดีหลายเมืองเสื่อมอำนาจลงเพราะเหตุที่ขอมได้เข้ามาปกครอง แต่ก็เป็นที่สังเกตว่าเมืองโคกไม้เดนนี้แม้ว่าจะปรากฏร่องรอยของชาวขอมหรือเขมรโบราณแต่ก็ไม่ปรากฏชัดว่ามีกษัตริย์ขอมมาปกครองที่นี่ ซึ่งไม่ปรากฏหลักฐานที่มีความเชื่อของขอมอยู่ด้วยเลย ซึ่งการที่เมืองต่าง ๆ เหล่านี้ได้รับอิทธิพลของขอมอาจจะเป็นสาเหตุหนึ่งทำให้เกิดความเสื่อมถอยไปของบ้านเมืองของชาวมอญ

อนึ่ง จากการศึกษาและมีข้อสันนิษฐานของอาจารย์ธนิตย์ อยู่โพธิ์พบว่าเมืองโคกไม้เดนนี้อาจจะถูกสร้างขึ้นมาก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๓ โดยอาจจะเป็นการสร้างของพระนางจามเทวีก็ได้เพราะปรากฏหลักฐานว่าพรระนางจามเทวีทรงถูกอัญเชิญจากเมืองละโว้เพื่อให้ขึ้นไปครองเมืองหริภุญชัยทางเหนือในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ โดยทรงเสด็จมาพักที่เมืองโคกไม้เดนนี้ก่อนจากนั้นจึงได้เสด็จไปทางเหนือเพื่อไปครองเมืองหริภุญชัย ปัจจุบันคือจังหวัดลำพูน และในยุคต่อมา ๆ จนถึงสมัยพระยาญีบาก็ถูกโค่นล้มโดยพระยาเม็งรายในปี พ.ศ. ๑๘๓๒[๒๗] ซึ่งก็หมายถึงว่าเมืองต่าง ๆ ที่เคยเป็นเมืองในวัฒนธรรมทวารวดีก็ได้ถูกกลุ่มคนไทยทางเหนือที่ได้ยกลงมาตั้งเมืองที่สุโขทัยบ้างทำลายและได้เกิดความสูญสลายไปก็อาจจะเป็นได้ ดังนั้น ในส่วนของเมืองโคกไม้เดนก็น่าจะเป็นเมืองที่ได้ล่มสลายไปในเหตุการณ์หรือยุคสมัยดังกล่าวนั้น

๔.๑.๓.๗ สถานภาพปัจจุบัน

สำหรับสภาพปัจจุบันของเมืองโคกไม้เดนนั้นก็คือ เป็นเมืองเก่าหรือเมืองโบราณตั้งอยู่ที่ตำบลท่าน้ำอ้อยม่วงหัก ซึ่งเมืองโบราณโคกไม้เดนนี้ตัวเมืองจะอยู่ด้านหลังของสำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลท่าน้ำอ้อยม่วงหัก ส่วนเจดีย์ที่ถูกค้นพบจะอยู่บริเวณวัดโคกไม้เดน ซึ่งอยู่ด้านหลังภูเขาไปอีฟากหนึ่งของตัวเมือง ปัจจุบันทางการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้จัดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม หรือกรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานเอาไว้แล้วที่ทุกคนสามารถเดินทางเข้าไปเที่ยวหรือเข้าศึกษาหาความรู้ได้ ซึ่งปัจจุบันในเขตพื้นที่ตัวเมืองยังปรากฏการพบชิ้นส่วนของไห หรือหม้อโบราณอยู่จำนวนมาก และสภาพปัจจุบันเมืองโคกไม้เดนนี้ถูกตัดผ่าโดยถนนพหลโยธินซึ่งเป็นเส้นทางการเดินทางไปสู่ภาคเหนือของไทย

นอกจากนั้น จะพบว่าเมืองโคกไม้เดนนี้เราสามารถที่จะเข้าไปศึกษาหาความรู้ได้ที่พิพิธภัณฑ์วัดเขาไม้เดนที่ตั้งอยู่ที่วัดเขาไม้เดน ซึ่งพิพิธภัณฑ์วัดเขาไม้เดนได้จัดแสดงข้าวของที่เก็บไว้จากการค้นพบชาวบ้านพอมีจำนวนมากก็เลยทำเป็นพิพิธภัณฑ์ พิพิธภัณฑ์สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๙ ซึ่งปัจจุบันก็

---

[๒๗] ธนิต อยู่โพธิ์, **โบราณวัตถุสมัยทวารวดีแห่งใหม่ และรายงานการขุดค้นโบราณวัตถุ ณ บ้านโคกไม้เดน อ.พยุหะคีรี จ.นครสวรรค์**, (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๘), หน้า ๖-๙.

ยังคงมีคนนำของมาถวายให้วัดมาเรื่อย ๆ โดยวัตถุเหล่านี้ขุดพบโดยบังเอิญในเนื้อที่บ้านหรือพื้นที่ทางการเกษตรของเขาเอง ซึ่งสิ่งที่พบล้วนสะท้อนให้ดินแดนอารยธรรมสุวรรณภูมิ สมัยทวารวดีในที่นี้ได้เป็นอย่างดี

พระอธิการธีรศักดิ์ เจ้าอาวาสวัดเขาไม้เดน ได้ให้ข้อมูลว่าได้สร้างขึ้นมาเพื่อเป็นที่เก็บวัตถุโบราณทั้งจากตัวเมืองโคกไม้เดนแห่งนี้และบางส่วนยังได้นำมาจากแหล่งโบราณคดีเขาบ่อพลับที่ทางกรมศิลปากรค้นพบจากการสำรวจแล้วได้นำมาจัดแสดงไว้ที่นี่[๒๘] พิพิธภัณฑ์วัดเขาไม้เดนเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนมีหน้าต่างโดยรอบ เพื่อจัดเก็บและจัดแสดงวัตถุต่าง ๆ ที่มีผู้ถวายให้กับวัดเขาไม้เดน พระอธิการธีรศักดิ์ได้กล่าวว่าได้จำพรรษาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๒ ก็มีคนนำสิ่งเหล่านี้มาถวาย ก่อนหน้านั้นไม่มีคนเอามาถวาย ท่านเป็นคนสนใจ เพราะในย่านนี้มีโบราณสถานและพบโบราณวัตถุจำนวนมากแม่ตัวท่านเองก็เสาะหามาเช่นเดียวกัน ซึ่งการสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์ใช้เงินจำนวนหนึ่งล้านหนึ่งแสนบาท โดยได้รับจากเงินผ้าป่าขององค์กรและหน่วยงานที่นำมาทอดถวายที่วัดและได้นำเงินนั้นมาก่อสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์

สำหรับโบราณวัตถุประกอบด้วยภาชนะดินเผา เครื่องประดับ แวดินเผา รูปปั้น รูปเคารพ องค์ประกอบสถาปัตยกรรม โครงกระดูก โบราณวัตถุเหล่านี้ได้รับการขึ้นทะเบียนโดยกรมศิลปากร ส่วนการจัดแสดงที่ปรากฏอยู่ได้รับการจัดประเภทและจัดแสดงโดยเจ้าหน้าที่กรมศิลปากรด้วยเช่นกัน วัตถุต่าง ๆ ได้รับการนำเสนอสลับกับป้ายนิทรรศการมีลักษณะเคลื่อนที่ไปยังภายนอกได้โดยสะดวก ซึ่งคนทั่วไปสามารถที่จะเข้าชมได้ตั้งแต่เวลา ๐๘.๐๐-๑๗.๐๐ น.

๔.๑.๓.๘ ภาพการลงพื้นที่สำรวจเมืองโคกไม้เดน

[๒๘] การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, **เมืองโบราณโคกไม้เดน**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://thai.tourismthailand.org/Attraction/ [5 มกราคม 2566].

พิพิธภัณฑ์ วัดเจ้าไม้แดง
24 มิถุนายน 2549

พิพิธภัณฑ์ วัดเจ้าไม้แดง
24 มิถุนายน 2549

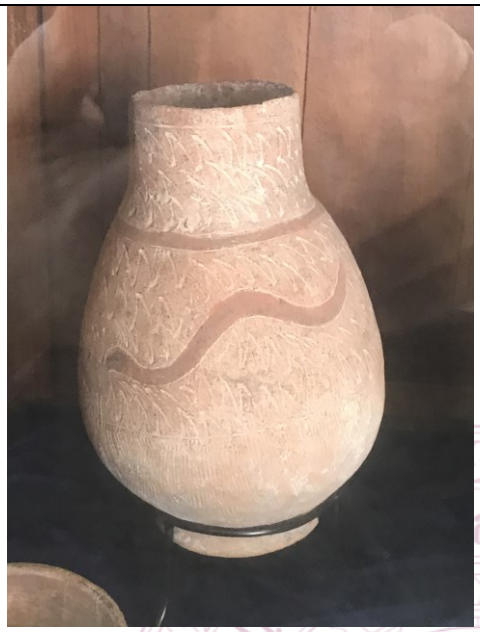

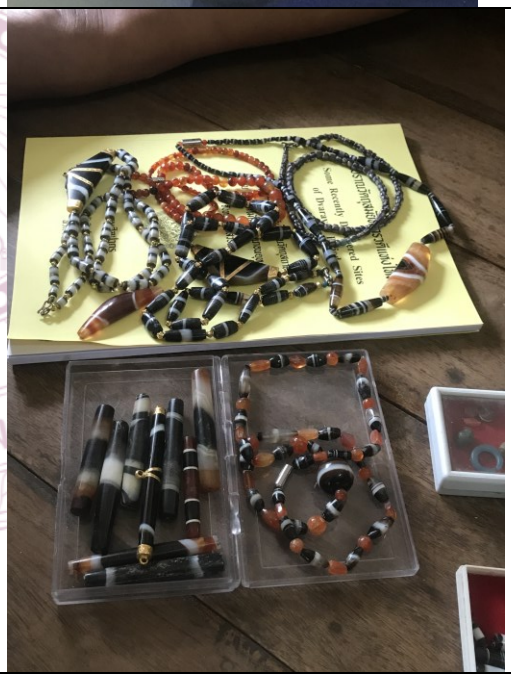

๔.๑.๔ การสำรวจแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีเมืองโบราณดงแม่นางเมือง

สำหรับประเด็นต่อไปมาที่จะต้องนำมาศึกษาก็คือ ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับข้อมูลของเมืองโบราณในยุคทวารวดีอีกเมืองหนึ่งในเขตจังหวัดนครสวรรค์ก็คือ เมืองโบราณดงแม่นางเมือง หรือเมืองธานยปุระ ซึ่งเป็นเมืองอีกเมืองหนึ่งที่มีอายุในยุคทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์ที่มีความสำคัญและน่าศึกษาอีกเมืองหนึ่งโดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๑.๔.๑ ประวัติเมืองโบราณดงแม่นางเมือง

สำหรับเมืองโบราณ “ดงแม่นางเมือง” เป็นแหล่งโบราณคดีสำคัญแห่งหนึ่งในจังหวัดนครสวรรค์ ตั้งอยู่ระหว่างแม่น้ำปิงทางทิศตะวันตกกับแม่น้ำยมและแม่น้ำน่านทางทิศตะวันออก ในพื้นที่รอยต่อของตำบลบรรพตพิสัย ตำบลตาสัง และตำบลเจริญผล ในอำเภอบรรพตพิสัย เป็นเมืองที่อยู่ในพื้นที่ราบของอำเภอบรรพตพิสัยไม่มีภูเขาในบริเวณโดยรอบ แต่เป็นเมืองที่มีแม่น้ำไหลผ่านและผู้คนในเมืองก็สามารถใช้ลำน้ำที่ไหลผ่านเมืองในการติดต่อกับเมืองโบราณอื่น ๆ ได้ โดยเมืองดงแม่นางเมืองนี้มีประเด็นที่จะต้องต้องศึกษา ดังต่อไปนี้

๔.๑.๔.๒ ชื่อเมือง

สำหรับเมืองโบราณดงแม่นางเมืองนี้ มีชื่อที่ชาวบ้านเรียกกันโดยทั่ว ๆ ไปและเป็นที่ทราบกันว่าเมืองนี้มีชื่อว่า “ดงแม่นางเมือง” ซึ่งการที่ได้ชื่อว่าเป็นเมืองดงแม่นางเมืองนี้ก็มาจากตำนานปรัมปราของเมืองที่กล่าวถึงเจ้าหญิงผู้ครองเมืองนี้ได้เป็นผู้ตัดสินใจในการเลือกคู่และผลของการเลือกคู่ไม่ได้เป็นไปตามที่หวังโดยตำนานนี้มีเรื่องเล่าอยู่ว่า

“สมัยหนึ่งมีเจ้าผู้ครองนครเป็นหญิง ทรงพระสิริโฉมมาก นามว่า “ แม่ศรีเมือง ” พระนางเป็นเจ้าหญิงที่มีความงดงามมากและความสิริโฉมงดงาม ก็เป็นที่เลื่องลือระบือไปทั่วแคว้นแดนไกล จึงเป็นเหตุให้ เจ้าชายต่างเมืองทั้งหลาย เกิดใฝ่ฝันมีใจปฏิพัทธ์ จึงส่งเครื่องบรรณาการมาสู่

ขอเจ้าหญิง ก็เป็นเหตุบังเอิญ ที่มาพร้อมกันสามเมือง คือ เจ้าเมืองกำแพงเพชร เจ้าเมืองพิจิตร และเจ้าชายอีกเมืองหนึ่งไม่ทราบชื่อ เมื่อเป็นเหตุบังเอิญเช่นนี้ ทางฝ่ายแม่ศรีเมือง ก็ทรงรับเครื่องบรรณาการทั้ง ๓ เมืองไว้เพื่อไม่ให้เสียใจ และกระทบกระเทือนฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ซึ่งจะเป็นชนวนก่อให้เกิดความบาดหมางขึ้นได้ เจ้าหญิงคิดหาทางออก เพื่อให้เกิดความยุติธรรมแก่ทุกฝ่าย เสนอว่าให้มีการสร้างถนนเข้าเมืองของเจ้าหญิง ไปบรรจบกับเมืองของเจ้าชายแต่ละพระองค์ หากใครสร้างเสร็จก่อน เจ้าหญิงก็จะทรงอภิเษกสมรส เพราะความปฏิพัทธ์ลุ่มหลงในตัวเจ้าหญิง เจ้าชายทั้งสามพระองค์ ก็ตกลงตามข้อเสนอทันที แล้วก็เริ่มลงมือสร้างถนน โดยเจ้าชายเมืองกำแพงเพชร เริ่มสร้างถนนที่หัวบึงเฒ่า ในปัจจุบันนี้เรียกกันว่า “บ้านบึงเฒ่า” อยู่ในเขตหมู่ที่ ๔ ตำบลด่านช้าง ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของดงแม่นางเมือง

ส่วนเจ้าชายพิจิตร ตั้งค่ายสร้างถนนอยู่บ้านวงฆ้อง ใกล้เขาดินหนองหญ้าปล้อง ปัจจุบันคือ “บ้านวงฆ้อง”หมู่ที่ ๒ ตำบลด่านช้าง เขาดิน ยังเป็นเนินดินอยู่ทางทิศเหนือ ของดงแม่นางเมือง ส่วนเจ้าชายอีกพระองค์หนึ่ง ได้ทรงเริ่มต้นสร้างถนนที่ บ้านทุ่งท่าเสา ปัจจุบันคือ "บ้านทุ่งท่าเสา" หมู่ที่ ๔ ตำบลด่านช้าง ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ของดงแม่นางเมือง แต่ทรงสร้างภายหลัง เจ้าเมืองสององค์นั้น ขณะสร้างอยู่นั้น ทรงเห็นว่าต้องแพ้เขาแน่นอน จึงเกิดเสียพระทัย เลยเทขนมนมเนย และขันหมาก ที่เคยเตรียมเอาไว้ เกลื่อนอยู่ในบริเวณนั้น จนได้ชื่อว่า “ทุ่งขนมหก ” ปัจจุบันอยู่ที่หมู่ที่ ๔ ตำบลด่านช้าง ติดต่อกับอำเภอขาณุวรลักษบุรี จังหวัดกำแพงเพชร เมื่อเทขนมทิ้งแล้ว ก็หาได้รื้อถอนค่าย กลับไปแต่อย่างใดไม่ คงให้ตั้งค่ายคุมเชิงอยู่ ปล่อยให้เจ้าชายทั้งสองพระองค์แข่งขันกันต่อไป

ฝ่ายเจ้าเมืองทั้งสองที่ยังคงแข่งขันกันต่างก็สร้างถนนไปจนถึงเมืองของเจ้าหญิง แต่ปรากฏว่าฝ่ายเจ้าหญิงไม่ได้อยู่ที่ตัวเมืองแล้วเพราะนางเกรงว่าจะเกิดความไม่สงบในเมืองอันเนื่องมาจากการรบกันของเจ้าชายทั้งสองพระองค์นางจึงได้พาราษฎรทั้งหลายในเมืองหนีไปที่อื่น ตั้งเมืองใหม่ซึ่งไม่เป็นที่รู้จัก เจ้าเมืองทั้งสามจึงยกทัพกลับไปบ้านเมือง แต่นั้นมาเมืองธานยบุรีก็กลายเป็นเมืองร้าง นานเข้าก็เป็นป่าดง ผู้คนพากันเรียกว่า "ดงแม่นางเมือง" และเหตุที่เรียกว่าดงแม่นางเมืองก็เพราะว่าหลังจากที่เมืองนี้ได้กลายมาเป็นเมืองร้างแล้วบ้านเมืองก็รกร้างไปด้วยป่ามีต้นยางนาต้นไผ่เกิดขึ้นทับถมจนกลายเป็นดงเป็นป่า ความที่เมืองได้กลายมาเป็นดงและป่า ประกอบกับความเชื่อในตำนานของพระนางผู้ปกครองเมืองนี้ที่ชื่อว่าแม่นางเมืองที่สุดชาวบ้านที่มาอาศัยอยู่ในยุคหลังจึงเรียกชื่อเมืองแห่งนี้ว่า “ดงแม่นางเมือง” สืบมา

อย่างไรก็ตามจากการพบหลักฐานเชิงโบราณคดีก็คือ จารึกหินชนวนเขียนด้วยอักษรอินเดียและขอม ระบุนามเมืองแห่งนี้ว่า “ธานยปุระ” อีกทั้งกล่าวถึง กษัตริย์ศรีธรรมาโศกราช (องค์ที่ ๒) โปรดเกล้าฯ ให้ เจ้าสุนัติแห่งธานยปุระทำกัลปนาที่ดิน ผู้คน สัตว์แรงงาน และพืชผล ถวายแด่พระสถูปอันบรรจุพระบรมอัฐิของ “กมรเตงชคตศรีธรรมาโศก” (องค์ที่ ๑) ผู้เป็นพระราชบิดาเมื่อปี พ.ศ. ๑๗๑๐[๒๙] ดังนั้น ชื่อของเมืองนี้จึงมีชื่ออีกชื่อหนึ่งว่า “ธานยปุระ”หมายถึงเมืองที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วย

[๒๙] จารึกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), **จารึกดงแม่นางเมือง**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/๔๘๙ [๘ มกราคม ๒๕๖๖].

ข้าวและพืชพันธุ์ธัญญาหาร เพราะคำว่า “ธานยะ” นั้นตรงกับภาษาบาลีว่า “ธัญญะ” หมายถึง ข้าว เนื่องจากว่าพื้นที่บริเวณโดยรอบของเมืองนี้เป็นทุ่งนาหรือเป็นที่ปลูกข้าวของชาวเมือง แม้ในปัจจุบันก็เป็นเช่นนั้น

อนึ่ง เมืองดงแม่นางเมืองนี้ได้ล่มสลายไปเมื่อใดไม่ปรากฏ แต่ในระยะ ๑๐๐ ปีที่ผ่านมา พื้นที่นี้ก็ได้มีการตั้งชุมชนใหม่อีกครั้ง โดยกลุ่มคนที่อพยพมาตั้งชุมชนก็คือกลุ่มคนลาวจากอุทัยธานีและชาวลาวอีสานหลายจังหวัด เช่น อุบลราชธานี,ร้อยเอ็ด,มหาสารคม เป็นต้น ซึ่งได้อพยพมาตั้งบ้านเมืองในเขตอำเภอบรรพตพิสัยนี้เป็นจำนวนมาก เดิมทีพื้นที่เมืองโบราณแห่งนี้มีต้นยางเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก ต่อมาชาวบ้านได้เข้ามาทำการบุกรุกตัดต้นไม้และทำการเกษตรจนปัจจุบันได้กลายมาเป็นทุ่งนาและสวนมันสำปะหลังสวนอ้อยไปในที่สุด

อย่างไรก็ตามจากการบอกเล่าของชาวบ้านพบว่าพื้นที่ของเมืองดงแม่นางเมืองนี้เป็นพื้นที่ต้องห้ามและเป็นพื้นที่ที่มี “ความเฮี้ยน”มากเพราะเวลาที่ชาวบ้านผ่านมาแถวนี้หรือมาทำการเกษตรแถวนี้จะถูกผีหลอกหรือเกิดความเจ็บไข้อยู่เป็นประจำจนต้องมีการแก้บนหรือการบัดพลีบวงสรวงจึงจะหาย ดังนั้น เมื่อเป็นการที่จะให้ชาวบ้านได้มีที่พึ่งและมีที่กราบไหว้จึงได้มีการสร้างศาลเจ้าแม่ดงแม่นางเมืองขึ้นที่ “วัดดงแม่นางเมือง”เพื่อเป็นสถานที่ให้ชาวบ้านได้มีการทำพิธีกราบไหว้และบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของเมือง

๔.๑.๔.๓ บ่อเกิด พัฒนาการและ อายุของเมืองธานยปุระ

สำหรับแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีคือเมืองดงแม่นางเมืองนั้นถือว่า เป็นเมืองหนึ่งที่มีร่องรอยของการก่อตั้งบ้านเมืองมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์เนื่องจากว่ามีการค้นพบโครงกระดูกของชนยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่เมืองแห่งนี้ แต่ก็ไม่ทราบว่าชุมชนคนยุคก่อนประวัติศาสตร์นั้นได้ก่อตั้งขึ้นมาเมื่อไหร่ แต่ก็เป็นที่แน่ชัดว่าเมืองดงแม่นางเมืองนี้น่าจะเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับชุมชนเมืองโบราณสมัยทวารวดีอีกหลาย ๆ เมืองในบริเวณนี้ได้แก่ เมืองจันเสน เมืองโคกไม้เดน เมืองอู่ตะเภา เมืองบึงคอกช้าง และเมืองท่าการุ้ง เป็นต้น ซึ่งอายุก็น่าจะก่อตัวขึ้นในราวประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๒ และเจริญรุ่งเรืองมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ แต่จากการขุดค้นของกรมศิลปากรซึ่งได้นำดินจากเมืองดงแม่นางเมืองไปตรวจก็จะพบว่าดินในเมืองนี้น่าจะเคยใช้ประโยชน์หรือมีการขุดดินไปเพื่อสร้างประโยชน์ เมื่อนำไปตรวจวัดแล้วก็มีอายุการใช้งานในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖-๑๗-๑๘[๓๐] เพราะเมืองที่เกิดขึ้นในช่วงระยะเวลานี้ถือว่าเป็นเมืองที่น่าจะเกิดขึ้นพร้อม ๆ กันจากการรวมตัวกันของคนในชุมชนและจากการได้รับคำแนะนำจากผู้รู้ที่มาจากภายนอกก็คือ “ชาวอินเดีย และชาวจีน” ซึ่งจากการพบจารึกอักษรขอมโบราณที่เมืองดงแม่นางเมืองนี้สันนิษฐานว่า เมืองน่าจะเกิดมาจากการอพยพขึ้นมาของชนชาติ (๑) มอญ (๒) ขอมหรือเขมรโดยมอญน่าจะมาจากนครปฐมหรืออู่ทอง ส่วนขอมหรือเขมรน่าจะมาจากอาณาจักรฟูนัน คือบริเวณปากแม่น้ำโขงที่ประเทศเวียดนามชายแดนกัมพูชา หรืออีกนัยหนึ่งก็อาจจะเป็นไปได้ว่าชาวมอญหรือชาวขอมที่มาก่อตั้งเมืองนี้ได้อพยพมาจากทางใต้ คือ

---

[๓๐] พิมพ์ชนก พงษ์เกษตรกรรม, “พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองโบราณดงแม่นางเมือง อำเภอ บรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์”, (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๒), หน้า ๖๓.

ขึ้นมาจากนครศรีธรรมราช เพราะปรากฏมีการเอ่ยถึงพระนามของ”พระเจ้าศรีธรรมาโศกราช”ซึ่งพระนามของกษัตริย์พระองค์นี้ถือว่าทรงมีอำนาจอยู่ทางภาคใต้ของไทย

จากการศึกษาทางด้านวิทยาศาสตร์ของนักวิชาการของกรมศิลปากรนั้นก็เป็นที่แน่ชัดว่าพื้นที่ของเมืองดงแม่นางเมืองนี้มีปรากฏการใช้ดินมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๕ ซึ่งการมีหลักฐานการใช้ดินดังกล่าวก็ไม่ได้หมายความว่าเมือง ๆ นี้ถูกสร้างขึ้นมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๕ เท่านั้น

๔.๑.๔.๔ ที่ตั้งและลักษณะของเมือง

สำหรับลักษณะของเมืองดงแม่นางเมืองหรือธานยปุระนั้น ตั้งอยู่ระหว่างแม่น้ำปิงทางทิศตะวันตกกับแม่น้ำยมและแม่น้ำน่านทางทิศตะวันออก ในพื้นที่รอยต่อของ ตำบลบรรพตพิสัย ตำบลตาสัง และตำบลเจริญผล ใน อำเภอบรรพตพิสัย เป็นเมืองโบราณรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด ๕๐๐ x ๖๐๐ เมตร มีคลองคดซึ่งมีต้นกำเนิดจากเขากะล่อนที่อยู่ใน อำเภอขาณุวรลักษบุรี กำแพงเพชร ไหลผ่านตัวเมืองทางด้านเหนือมาลงคลองตะเคียนทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ก่อนไปออกแม่น้ำเกรียงไกร (เชิงไกร) แล้วจึงไหลไปบรรจบกับแม่น้ำน่านที่ อำเภอชุมแสง จังหวัดนครสวรรค์ เมืองโบราณดงแม่นางเมืองจึงอยู่ในภูมินิเวศของลุ่มน้ำเกรียงไกร-น่านตอนปลาย ที่มีลำน้ำ หนองบึง มาบ เช่น หนองปลาไหลมาบมะขาม คลองคด รวมทั้งเขากะล่อนเป็นองค์ประกอบหลัก ปัจจุบันสภาพพื้นที่ของอาณาบริเวณเมืองโบราณแห่งนี้เป็นท้องไร่ท้องนาสลับกับทุ่งร้างและป่าละเมาะ โดยลักษณะของเมืองโดยภาพรวมนั้นสามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

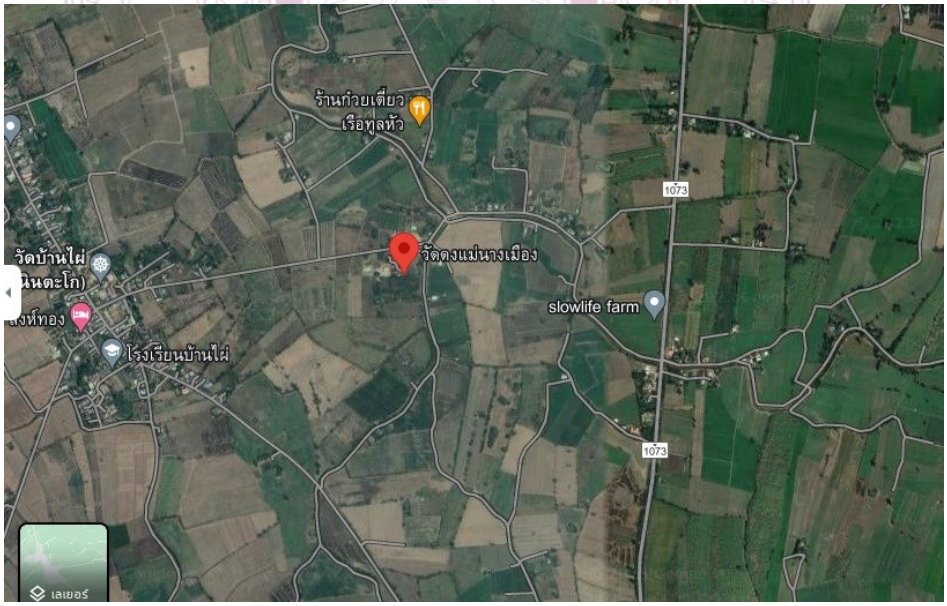

ภาพที่ ๔.๑๔ แสดงลักษณะของตัวเมืองดงแม่นางเมือง

จากแผนภาพแสดงให้เห็นว่าเมืองดงแม่นางเมืองนั้นจะพบว่า เป็นเมืองที่มีลำน้ำหรือลำห้วยผ่านมาที่เมืองหลายสายประกอบกับมีการขุดคลองรอบเมืองเป็นเสมือนปราการหรือกำแพงของเมืองรวมถึงเป็นเสมือนเส้นทางการเดินทางหรือการสัญจรไปมาของผู้คนในเมืองอันเป็นผลทำให้สามารถที่จะติดต่อกันภายในเมืองหรือชุมชนได้ง่าย ประกอบกับพื้นที่ของเมืองดงแม่นางเมืองนั้นถือว่าเป็นเมืองที่เป็นพื้นที่รอบเมืองเป็นพื้นที่ราบก็สามารถที่จะทำไร่ทำนาเพื่อการบริโภคและการค้าขาย

กับเมืองอื่น ๆ ได้ อันเป็นเหตุผลหนึ่งของการตั้งเมืองของชุมชนโบราณทวารวดีแห่งนี้ เนื่องจากว่าสายน้ำก็ดี พื้นที่ราบก็ดีถือว่าเป็นปัจจัยที่จำเป็นอย่างหนึ่งของการตั้งเมืองหรือชุมชนของเมืองโบราณสมัยทวารวดีในอีกหลาย ๆ เมืองเท่าที่ได้ศึกษามา

นอกจากนั้น หากพิจารณาจากเมืองที่เมืองดงแม่นางเมืองหรือธานยบุรีจะดำเนินการติดต่อสัมพันธ์กันในช่วงที่เรืองอำนาจหรือในช่วงที่ยังเป็นเมืองธานยบุรีอยู่ การติดต่อค้าขายหรือการเชื่อมสัมพันธ์กันนั้นหากเราพิจารณาจากกรอบบริเวณพื้นที่ในเขตวัฒนธรรมแบบทวารวดีที่มีส่วนสัมพันธ์กับเมืองธานยบุรีนั้นก็จะมีเมืองที่มีรายชื่อดังต่อไปนี้

๑. เมืองโบราณจันเสน บ้านโคกไม้เดน ตำบลจันเสน อำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์

๒. เมืองบน บ้านโคกไม้เดน ตำบลท่าน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์

๓.เมืองธานยบุรี (ดงแม่นางเมือง) ตำบลดงแม่นางเมือง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์

๔. เมืองดอนคา (โคกปราสาท) ตำบลดอนคา อำเภอท่าตะโก จังหวัดนครสวรรค์

๕. เมืองไพศาลี บ้านหนองไผ่ไพสาลี ตำบลสำโรงชัย อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์

๖. เมืองห้วยดุก ตำบลนิคมเขาบ่อแก้ว อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์

๗. เมืองนางเล็กหรือเมืองนางเหล็ก บ้านดงเพิ่ม ตำบลดงหวาย จังหวัดนครสวรรค์

๘. เมืองทัพชุมพล บ้านทัพชุมพล ตำบลหนองกรด อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์

๙. เมืองประคำ บ้านโคกเดื่อ ตำบลโคกเดื่อ อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์

๑๐. ชุมชนโบราณบ้านหนองวัดตากลาน ตำบลห้วยหอม อำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์

๑๑. เมืองโบราณที่บ้านหัวถนนกลาง (เมืองสระแก้ว) อำเภอท่าตะโก จังหวัดนครสวรรค์

๑๒. เมืองโบราณที่บ้านหนองเนิน (๑) ตำบลหัวถนน อำเภอท่าตะโก จังหวัดนครสวรรค์

๑๓. เมืองละโว้ (ลพบุรี) ตำบลท่าหิน และตำบลทะเลชุบศร อำเภอเมืองจังหวัดลพบุรี

๑๔. เมืองซับจำปา และทุ่งซับจำปา ตำบลซับจำปา อำเภอท่าหลวง จังหวัดลพบุรี

๑๕. เมืองบ้านใหม่ไพศาลี ตำบลโคกเจริญ อำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี

๑๖. เมืองพรหมทิน บ้านพรหมทินใต้ ตำบลหลุมข้าว อำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี

๑๗. เมืองดงมะรุม บ้านดงมะรุม (๑) ตำบลดงมะรุม อำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี

๑๘. เมืองสิงห์คูยาง (โคกคูเมือง) ตำบลโคกสำโรง อำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี

๑๙. เมืองวังไผ่ (เมืองเทพนม) บ้านเทพพนม ตำบลบางฟ้า อำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี

๒๐. ชุมชนเนินมะกอก บ้างวังไผ่ ตำบลดงมะรุม อำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี
๒๑. ชุมชนโบราณบ้านท่าแค ตำบลท่าแค อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี
๒๒. เขาพระงาม ตำบลเขาพระงาม อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี
๒๓. ชุมชนเขาแร่ บ้านโคกสะอาด ตำบลคลองเกตุ อำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี
๒๔. ชุมชนบ้านเกริ่นกระถิน ตำบลบ้านชี อำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี
๒๕. เมืองดงคอน บ้านดงคอน ตำบลดงคอน อำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท
๒๖. เมืองอู่ตะเภา บ้านอู่ตะเภา ตำบลหางน้ำสาคร อำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท
๒๗. เมืองบางกระเบื้อง (บ้านโพธิ์งาม) ตำบลบางหลวง อำเภอสรรพยา จังหวัดชัยนาท
๒๘. เมืองนครน้อย (เมืองหนองตาตน) ตำบลหางน้ำสาคร อำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท
๒๙. เมืองบ้านหนองบัว (ไผ่ขวาง) ตำบลเที่ยงแท้ อำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท
๓๐. เมืองคลองมวย บ้านคลองมวย ตำบลดงคอน อำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท
๓๑. ทุ่งกระถิน บ้านทุ่งกระถิน ตำบลดงคอน อำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท
๓๒. ชุมชนโบราณเขาขยาย บ้านขยาย ตำบลเขาท่าพระ อำเภอเมือง จังหวัดชัยนาท
๓๓. เมืองการุ้ง ตำบลวังหิน อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี
๓๔. เมืองบึงโคกช้าง (บึงคอกช้าง) ตำบลไผ่เขียว อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี
๓๖. เมืองทุ่งประจาน (เมืองโบราณบ้านในคู) ตำบลดงขวาง อำเภอหนองขาหย่าง จังหวัดอุทัยธานี
๓๗. ชุมชนโบราณบ้านท่าท่อง บ้านท่าทอง ตำบลน้ำซึม อำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี
๓๘. ชุมชนบ้านพังเตย บ้านตีนเขา ตำบลเนินแวง อำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี
๓๙. ชุมชนบ้านหลุมเข้า บ้านหลุมเข้า อำเภอหนองขาหย่าง จังหวัดอุทัยธานี
๔๐. เมืองโบราณบ้านคูเมือง ตำบลห้วยชัน อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี
๔๑. เมืองโบราณบ้านคีม บ้านคีม ตำบลสระแจง อำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี
๔๒. เมืองโบราณบ้านคู ตำบลพักทัน อำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี
๔๓. เมืองโบราณบ้านคูเมือง บ้านคูเมือง ตำบลแสวงหา อำเภอแสวงหา จังหวัดอ่างทอง
๔๔. เมืองขีดขิน หรือ เมืองปรันตปะ บ้านคูเมือง ตำบลบ้านหม้อ อำเภอบ้านหมอ จังหวัดสระบุรี
๔๕. ชุมชนโบราณที่ถ้ำนารายณ์ หรือ ถ้ำพุกร่าง ตำบลแขวง อำเภอพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี
๔๖. ชุมชนโบราณที่ถ้ำพระโพธิสัตว์ ตำบลทับกวาง อำเภอแก่งคอย จังหวัดสระบุรี

๔๗. เมืองอู่ตะเภา บ้านดงเมือง ตำบลม่วงหวาน อำเภอหนองแซง จังหวัดสระบุรี[๓๑]

การที่คณะคณะผู้วิจัยได้หยิบยกเอาขอบเขตของเมืองที่จะสามารถเชื่อมโยงกันมาอธิบายในที่นี้ก็เพื่อที่จะอธิบายให้เห็นว่าเมืองทวารวดีในเขตจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนี้ถือว่าเป็นเขตที่มีเมืองโบราณสมัยทวารวดีอยู่มาก ไม่ได้มีเฉพาะเมืองดงแม่นางเมืองเท่านั้นหากแต่มีเมืองในลักษณะเดียวกันนี้อยู่ในบริเวณอื่น ๆ เช่นเดียวกัน

๔.๑.๔.๕ ประชากรของเมือง

สำหรับประเด็นเรื่องของประชากรก็เป็นอีกประเด็นที่จะต้องมีการพูดถึง เนื่องจากว่าเป็นที่ทราบกันว่าเมืองโบราณสมัยทวารวดีในแถบภาคกลางนั้นจะมีการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงให้เห็นว่าชุมชนพื้นเมืองในพื้นที่แห่งนี้ล้วนเป็นชุมชนที่เป็นที่อยู่ของชาวมอญ และเขมรมาก่อนโดยชาวมอญและชาวเขมรหรือขอมนั้นได้อาศัยอยู่ร่วมกันมาเป็นชุมชนแบบผสมขึ้นอยู่กับว่าช่วงเวลาไหนที่คนมอญหรือขอมเขมรจะมีอำนาจโดยในยุคแรก ๆ ของการก่อตั้งเมืองนั้น คนมอญหรือชาวมอญจะมีอำนาจเหนือชาวเขมร แต่ในระยะต่อมาก็ดูเหมือนว่าชาวเขมรได้กลายมาเป็นผู้มีอำนาจแทน อันเนื่องมาจากว่ามีอิทธิพลของเขมรได้ขยายตัวเข้ามาสู่พื้นที่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามากขึ้นทำให้วัฒนธรรมขอมมีมากกว่ามอญ บางเมืองมอญถูกกลืนกลายไปกับเขมร บางเมืองปรับตัวให้สามารถอยู่ร่วมกันได้ แต่บางเมืองเกิดการขับไล่มอญออกไปจากพื้นที่เพื่อให้เกิดความบริสุทธิ์ของชนชาติของชาวขอมเท่านั้น เช่น ที่ลพบุรีซึ่งเดิมเป็นที่อยู่ของชาวมอญแต่ภายหลังชาวขอมหรือเขมรได้เข้ามามีอำนาจและสร้างวัฒนธรรมและเมืองของตนเองขึ้นมาจนกลายมาเป็นเมืองของชาวขอมไปในที่สุด หรือกรณีการอยู่ร่วมกันก็คือ เมืองอู่ทองที่ชาวขอมและมอญสามารถอยู่ร่วมกันได้ และสามารถที่จะสร้างความเจริญร่วมกันได้

สำหรับเมืองดงแม่นางเมืองนั้นก็ไม่ได้แตกต่างไปจากเมืองทวารวดีอื่น ๆ เพราะเดิมที่สถานที่แห่งนี้เป็นที่อยู่ของชุมชนชาวมอญโดยระยะเริ่มแรกชุมชนแห่งนี้นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทนิกายที่เน้นภาษาสันสกฤตโดยการใช้อักษรปัลลวะเป็นอักษรแห่งการบันทึกหรือการสื่อสาร ซึ่งหลักฐานที่ระบุตัวตนของชาวมอญในเมืองดงแม่นางเมืองก็คือ (๑) การพบพระพุทธรูปศิลปะทวารวดีแบบเถรวาท (๒) การพบพระพิมพ์สมัยทวารวดีแบบมอญดั้งเดิมที่ได้รับอิทธิพลมาจากอินเดียทางใต้ซึ่งมีลักษณะเดียวกันกับพระพิมพ์ในสมัยทวารวดีที่พระธาตุนาดูน ดังปรากฏในภาพที่เราสามารถจะพิจารณาได้จากอิทธิพลของพระพุทธศาสนาแบบอินเดียใต้ที่เป็นพระพุทธศาสนาเถรวาทสายสันสกฤตที่ได้เผยแผ่เข้ามามีอิทธิพลในเมืองนี้ได้ดี (ดูภาพที่ ๔.๑๕)

---

[๓๑] พิมพ์ชนก พงษ์เกษตร์กรรม์, **พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองโบราณดงแม่นางเมือง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์**, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๒๑-๒๔.

ภาพที่ ๔.๑๕ แสดงภาพพระพิมพ์สมัยทวารวดีที่เมืองดงแม่นางเมือง

นอกจากนั้นก็ยังมีภาพของการค้นพบพระพุทธรูปศิลปะทวารวดีที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นพระพุทธรูปในศิลปะของมอญทวารวดีได้อย่างชัดเจนอันแสดงให้เห็นว่าเมืองนี้เดิมทีเป็นเมืองภายใต้อิทธิพลของชาวมอญ ซึ่งชาวมอญนั้นเดิมเป็นชนชาติที่มีอิทธิพลอยู่ในดินแดนนี้มาเป็นระยะเวลานานมาแล้ว

ภาพที่ ๔.๑๖ แสดงพระพุทธรูปอิทธิพลของชาวมอญ และการลงพื้นที่สำรวจของนักวิจัย

จากภาพของพระพุทธรูปที่พบที่เมืองดงแม่นางเมืองนั้นจะพบว่า ระยะแรกของการกำเนิดขึ้นมาของเมืองดงแม่นางเมืองนี้เกิดขึ้นภายใต้กรอบของอิทธิพลของชาวมอญ และขอมที่เข้ามาตั้งเมืองและรับอิทธิพลของพระพุทธศาสนาจากเมืองโบราณที่เป็นต้นทางของวัฒนธรรมแบบทวารวดี ก็คือ เมืองอู่ทอง สุพรรณบุรี เมืองคูเมือง สิงห์บุรี เมืองละโว้หรือลพบุรี เมืองศรีเทพ เมืองอู่ตะเภา เป็นต้น

ต่อมาเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘ ชาวขอมหรือเขมรได้ขึ้นมามีอำนาจเหนือชาวมอญทำให้เมืองนี้ถูกปกครองโดยชาวเขมรโบราณ และจากเดิมใช้ภาษาสันสกฤตโดยอักษรปัลลวะก็ได้หันมาใช้อักษรขอมหรืออักษรเขมรมาใช้ในการจารึกแทนอักษรปัลลวะของมอญมาแต่เดิม ดังที่เราจะพบว่ามีการพบ “จารึกเมืองดงแม่นางเมือง” โดยมีประวัติการค้นพบว่า

> “เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๙๙ ผู้ว่าราชการจังหวัดนครสวรรค์แจ้งข่าวราษฎรขุดค้นพบโบราณวัตถุ โบราณสถานในป่าแห่งหนึ่ง ซึ่งเรียกกันว่า ดงแม่นางเมือง ตำบลบางตาหงาย อำเภอบรรพตพิสัย มายังกรมศิลปากร กรมศิลปากรจึงให้นายมานิต วัลลิโภดม ครั้งเป็นหัวหน้ากองโบราณคดี กับนายจำรัส เกียรติก้อง หัวหน้าแผนกสำรวจ เดินทางไปตรวจพิจารณาโบราณวัตถุโบราณสถานรายนี้ ดงแม่นางเมือง อยู่ห่างที่ว่าการอำเภอบรรพตพิสัยไปทางทิศเหนือประมาณ ๑๕ กิโลเมตร ภูมิลักษณะเป็นเมืองร้าง ขนาดกว้างใหญ่ ประมาณ ๑ กิโลเมตร มีคูชั้นนอกและชั้นในเทินดินกำแพงเมืองอยู่ระหว่างกลาง ทางด้านตะวันตกของเมืองอยู่ไม่ห่างไกลแม่น้ำปิงนัก ทางด้านตะวันออกมีคลองวังตะเคียน เป็นทางน้ำติดต่อกับแม่น้ำน่าน ที่ปากแม่น้ำเชิงไกร ยาวประมาณ ๔๕ กิโลเมตร โบราณวัตถุที่ขุดค้นพบในบริเวณนี้เป็นพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ และศิลา ศิลปกรรมทวารวดีรุ่นหลังบ้าง พระพิมพ์ดินเผาศิลปะแบบลพบุรีบ้าง ตลับหรือผอบสังคโลก ฝีมือช่างจีนบ้าง ในจำพวกเหล่านี้มีศิลาจารึกหลักหนึ่งปักจมดินอยู่ที่โคกโบราณสถานใหญ่ แรกขุดพบปักตั้งอยู่บนฐานก่อด้วยอิฐรอบ ๆ ฐานอิฐมีพระพิมพ์ดินเผาและอัฐิบรรจุตลับ หรือผอบสังคโลกจีนฝังอยู่ด้วย พระภิกษุสวัสดิ์ ฉนฺทธมฺโม เจ้าอาวาสวัดบ้านไผ่ มีความห่วงใย เกรงศิลาจารึกจะเป็นอันตรายเสียหาย จึงขอแรงราษฎรบรรทุกเกวียนขนย้ายไปรักษาไว้ที่วัดบ้านไผ่ แล้วมอบหมายให้เจ้าหน้าที่กองโบราณคดี กรมศิลปากร รับลงมายังพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ศิลาจารึกหลักนี้ด้านที่ ๑ จารึกเป็นภาษาบาลี ด้านที่ ๒ จารึกเป็นภาษาเขมร และมีภาษาไทยปรากฏอยู่ด้วย เช่นคำว่า “พระ” และ “นำ” เป็นต้น จารึกดงแม่นางเมืองนี้ เมื่อพิมพ์ในศิลาจารึก ภาคที่ ๓ ใช้ชื่อว่า “หลัก ๓๕ ศิลาจารึกดงแม่นางเมือง”[๓๒]

ซึ่งสถานที่พบศิลาจารึกหลักนี้ ก็คือบริเวณหลุมขุดค้นที่ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “หลุมขุนแผน”เพราะมีการค้นพบพระกรุขุนแผนที่มีพุทธคุณด้านเมตตามหานิยมซึ่งเป็นที่ต้องการของชาวบ้านเป็นอย่างมาก ดังนั้น ชาวบ้านจึงเรียกหลุมขุดค้นแห่งนี้ว่าหลุมขุนแผน ซึ่งนักวิจัยได้เข้าสำรวจและเห็นว่าเป็นหลุมที่มีความลึกราวประมาณ ๑.๕ เมตรด้านล่างเป็นอิฐมอญหรืออิฐทวารวดีที่มีขนาดก้อนใหญ่มากโดยไม่มีการใช้ศิลาแลงเป็นส่วนประกอบเลย เนื่องจากพื้นที่นี้มีการใช้กรรมวิธีในการผลิตอิฐมากกว่าที่จะใช้ศิลาแลงเป็นฐานในการสร้างเจดีย์หรือพระธาตุเหมือนที่อื่น

---

[๓๒] จารึกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), **จารึกดงแม่นางเมือง**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/๔๘๙ [๘ มกราคม ๒๕๖๖].

ภาพที่ ๔.๑๗ แสดงจุดที่ตั้งและการค้นพบศิลาจารึกดงแม่นางเมือง

โดยภาษาที่ใช้ในการจารึกของจารึกหลักนี้ก็คือภาษาเขมรโบราณอันเป็นเครื่องหลายแสดงให้เห็นว่าในยุคที่มีการบันทึกข้อความดังกล่าวเป็นยุคสมัยที่ขอมหรือเขมรมีอำนาจโดยกษัตริย์ที่ปกครองในยุคนี้ก็คือ “พระเจ้าสุนัติ” และชื่อของเมืองนี้ตามจารึกก็คือ “เมืองธานยปุระ” หรือเมืองที่เป็นอู่ข้าวอาน้ำของพื้นที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนบน นอกจากนั้นจะพบว่าปัจจุบันพื้นที่ดงแม่นางเมืองนั้นจะถูกชาวบ้านเข้าไปทำการเกษตรไม่ว่าจะเป็นนาข้าวหรือไร่มันสำปะหลัง ภายใต้การอนุญาตของกรมศิลปากร ซึ่งบริเวณพื้นที่ของตัวเมืองนั้นผลจากการทำการเกษตรก็ยังพบเศษกระเบื้อง เศษไหชิ้นส่วนของร่างกายมนุษย์ที่มีอยู่อย่างเกลื่อนกลาดในบริเวณตัวเมือง ซึ่งจากการลงพื้นที่สำรวจของนักวิจัยก็จะพบเศษของวัตถุโบราณจำนวนมากที่แตกหักอยู่ตามไร่มันสำปะหลังและสวนอ้อยหรือไร่มันสำปะหลังของชาวบ้านจำนวนมาก

ภาพที่ ๔.๑๘ แสดงการลงพื้นที่สำรวจและพบเศษโบราณวัตถุจำนวนมาก

๔.๑.๔.๖ ประวัติการขุดค้นเมืองดงแม่นางเมือง

ก่อนที่เราจะไปพูดถึงเรื่องอื่นประเด็นแรกที่จะต้องพูดถึงก็คือการพูดถึงเรื่องของการสำรวจของคณะกรมศิลปากรในปี พ.ศ. ๒๕๕๒ พบว่ามีโบราณสถานในเขตเมืองดงแม่นางเมืองดังต่อไปนี้

๑. เจดีย์หมายเลข ๑ เป็นเจดีย์ ๘ เหลี่ยม ฐานแต่ละเหลี่ยมยาว ๓ เมตร ส่วนองค์เจดีย์ ได้พังลงมาเหลืออยู่สูงจากพื้นฐาน ๐.๖๘ เมตร พื้นโดยรอบองค์เจดีย์ปูด้วยอิฐ กว้างประมาณ ๑.๔๕ เมตร บริเวณเนินดินได้พบพระพิมพ์ดินเผา ทำเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ สมัยทวารวดีขนาดกว้าง ๖.๕ เซนติเมตร ยาว ๑๑ เซนติเมตร ๑ องค์ และดำเนินการขุดเจาะกลางองค์เจดีย์ลึกลงไป ๓ เมตรเศษ แต่ไม่พบหลักฐาน เบื้องต้นได้ทำการบูรณะโดยขนอิฐเก่าสมัยเดียวกันมาเสริมพื้น และฐานเจดีย์ พร้อมขึ้นรูปถนนเป็นวงเวียนไว้

๒. เจดีย์หมายเลข ๒ เป็นเจดีย์รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ส่วนองค์เจดีย์หักพังลงมาเหลืออยู่สูง จากพื้นดิน ๐.๖๐ เมตร ฐานล่างสุดขนาด ๑๒ x ๑.๒ เมตร ขณะทำการขุดเปิดพื้นที่โดยรอบด้านตะวันตก มุมทิศใต้ลึก ๐.๔๐ เมตร ได้พบพระพุทธรูปปางสมาธิดินเผาชำรุด สมัยทวารวดีขนาด กว้าง ๑๑ เซนติเมตร ยาว ๑๒ เซนติเมตร ๑ องค์ และด้านตะวันออก มุมทิศใต้ลึก ๐.๔๐ เมตร ได้พบ เศียรพระพุทธรูปดินเผาชำรุด สมัยทวารวดี ๑ เศียร

๓. โบราณสถานหมายเลข ๓ เป็นเนินดินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดกว้าง ๒๓ เมตร ยาว ๓๖ เมตร มีการก่ออิฐเป็นเขื่อนกันดินพังสูงประมาณ ๐.๘ เมตร ห่างจากเขื่อนกันดินพังนี้ขึ้นมาประมาณ ๗ เมตร มีการวนหินปักเป็นคลองขุดตรวจที่โคนแผ่นหินแล้ว ไม่พบหลักฐานอะไร และทำการทดลองขุดเจาะเป็นหลุมใหญ่ ๓ หลุม ขนาดกว้าง ๓ เมตร ยาว ๖ เมตร แต่ก็ไม่พบโบราณวัตถุ

๔. เจดีย์หมายเลข ๔ เป็นเจดีย์รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาดกว้าง ๕ เมตร ยาว ๕ เมตร ขณะทำการขุดลอกรากฐานด้านตะวันตกได้พบผอบสังคโลกจีนมีฝา ขนาดกว้าง ๕.๕ เซนติเมตร ยาว ๘ เซนติเมตร ๑ ใบ ภายในมีเศษอิฐยังไม่ได้เผาบรรจุอยู่ และบริเวณใกล้เคียงกันขุดลึกลงไป๐.๒๐ เมตร ได้พบกล่องดินเผารูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด ๑๔ x ๑๒.๕ x ๒.๓ เซนติเมตร มีฝาปิดภายในมีมูลดินอัดเต็ม และหลังจากได้เขี่ยมูลดินออกพบพระพุทธรูปสำริดปางสมาธิ สมัยทวารวดี ขนาดกว้าง ๗.๓ เซนติเมตร สูง ๙.๕ เซนติเมตร ๑ องค์ ห่างออกไปจากแนวรากฐานทางด้าน ตะวันตกประมาณ ๐.๕๐ เมตร เมื่อขุดลึกลงไป ๑.๓๐ เมตร จากระดับพื้นดินปัจจุบัน พบโครง กระดูกมนุษย์ฝังในท่าทางต่าง ๆ ๖ โครง จากระดับพื้นดินปัจจุบัน

๕. เจดีย์หมายเลข ๕ อยู่ภายในเมือง เป็นเจดีย์ที่เคยฝังศิลาจารึกดงแม่นางเมือง แต่ได้ ถูกลักลอบขุดจนได้รับความเสียหาย และได้พบพระพิมพ์ทำด้วยชินกับดินเผาประมาณ ๒๐ องค์ ซึ่งทำเป็นพระปางมารวิชัยทรงเทริด มีเรือนแก้ว สมัยลพบุรี ทำการขุดลอกหารากฐานเพื่อ ประมาณขนาด และรูปทรงของเจดีย์ ทำให้ทราบว่ามีขนาดยาว ๑๒.๒๐ เมตร กว้าง ๑.๕๐ เมตร สูง ๐.๘๐ เมตร ก่อย่อมุม

๖. เจดีย์หมายเลข ๖ เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาด ๘.๕๐ x ๘.๕๐ เมตร ทำการขุดเจาะ กลางเจดีย์ลึก ๖ เมตร กว้าง ๒ เมตร แต่ไม่พบโบราณวัตถุ บริเวณมุมด้านตะวันออกมีหลักหิน

แบน ๆ ปักแนบกับฐาน และจากการศึกษาของพิมพ์ชนก พงษ์เกษตรกรรม พบว่าทางด้านทิศตะวันออกของเนินมีบ่อน้ำขนาดเล็กซึ่งยังมีน้ำขังอยู่[๓๓]

๗. โบราณสถานหมายเลข ๗ เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีขนาด ๙.๔๐ x ๘.๕๐ เมตร ด้าน ตะวันตกตรงกลางก่อคล้ายเป็นมุขยื่นออกไป ๒ ตอน และที่ด้านเหนือห่างมุมตะวันออกมาประมาณ ๒.๕๐ เมตร มีแผ่นหินเสมาปักอยู่ ๑ แผ่น แต่เดิมปักซ้อนกันอยู่ ๓ แผ่น

๘. เจดีย์หมายเลข ๘ อยู่ในเมืองห่างจากเจดีย์หมายเลข ๕ มาทางทิศเหนือประมาณ ๑๐๐ เมตร มีสภาพเสียหายมาก และไม่พบโบราณวัตถุ ทั้งยังไม่มีการดำเนินงานทางโบราณคดี

๙. เจดีย์หมายเลข ๙ เป็นเจดีย์ฐานหกเหลี่ยม ยาวด้านละ ๒ เมตร ทำการขุดเจาะตรง กลางลึก ๒.๕๐

เจดีย์ด้านตะวัน...มดินเผาถูกทับอยู่ก้นหลุมหลายชิ้น ทำการขุดเปิดดินรอบฐาน

เจดีย์ด้านตะวันออกกว้างประมาณ ๑.๕๐ เมตร ได้พบหลักหินปักอยู่ตรงมุมตะวันออกเฉียงเหนือ ๑ หลัก พร้อมทำการทดลองขุดพื้นดินระหว่างฐานเจดีย์ กับหลักหินลึก ๑.๒๐ เมตร ได้พบโครงกระดูก ๑ โครงแต่เสียหายมาก

๑๐. โบราณสถานหมายเลข ๑๐ เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาด ๖ x ๖ เมตร สร้างด้วยดินเผา บางส่วนทำลักษณะเหมือนก้อนเสาวางเรียงกันคล้ายหมอน ทดลองขุดตรวจพื้นที่รอบ ๆ ได้พบเศษเครื่องปั้นดินเผาเล็กน้อย

๑๑. เจดีย์หมายเลข ๑๑ ไม่สามารถสันนิษฐานรูปทรงได้เนื่องจากถูกลักลอบขุดจนได้รับความเสียหายมาก แต่ได้ลองขุดค้นแล้ว พบแม่พิมพ์พระพุทธรูปดินเผา สมัยทวารวดี ชำรุด ๑ ชิ้น พระพิมพ์ดินเผาปางสมาธิครึ่งองค์ และโครงกระดูกผีวางทับอยู่บนดอกจันทร์ทองคำบาง ๆ หนึ่งดอก

๑๒. เจดีย์หมายเลข ๑๒ มีสภาพเสียหายมาก แต่เคยมีผู้พบพระพุทธรูปสำริดปางและ สมัยต่าง ๆ ไม่น้อยกว่า ๑๘ องค์ ๒๐ โครง และทำการ ขุดพบพระพุทธรูปสำริด สมัยทวารวดี ๒ องค์ทำเป็นพระนั่ง และพระยืนปางโปรดสัตว์ นอกจากนี้ ยังพบลูกปัดพื้นสีขาวลายทางสีดำ ๑๗ เม็ด

๑๓. เจดีย์หมายเลข ๑๓ อยู่ในส่วนขยายของเมืองบริเวณป่าไผ่ เป็นเจดีย์รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส สมัยทวารวดี ขนาด ๑๒ x ๑๒ เมตร เหลือเป็นฐานก่ออิฐอยู่สูง ๑.๘๐ เมตร บริเวณกลางเชิงฐานด้านตะวันออกก่อขึ้นเป็นฐานรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด ๒๐ x ๑.๑๐ x ๒.๘๐ เมตร ทำการขุดแต่งแล้วแต่ไม่พบโบราณวัตถุ

๑๔. เจดีย์หมายเลข ๑๔ อยู่ในกลุ่มเดียวกับหมายเลข ๑๓ รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาด ๖.๒๐ x ๖.๒๐ เมตร ชุดตรวจแล้วไม่พบโบราณวัตถุ

๑๕. โบราณสถานหมายเลข ๑๕ อยู่นอกตัวเมืองไปทางทิศเหนือประมาณ ๖๐ เมตร ใกล้ฝั่งตะวันตกของห้วยขมิ้น มีลักษณะเป็นเนินดินคล้ายจอมปลวก เมื่อทำการขุดลอกเพื่อหา

---

[๓๓] พิมพ์ชนก พงษ์เกษตรกรรม, “พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองโบราณดงแม่นางเมือง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์, ๗๓.

รากฐาน พบสิ่งที่คาดว่าน่าจะเป็นเตาเผาภาชนะ เพราะมีช่องใส่ปืนอยู่ทางด้านตะวันออก ปากกว้าง ราว ๐.๖๐ เมตร และเมื่อตรวจสอบเศษภาชนะที่พบใกล้กับเตาแล้ว เป็นแบบเดียวกับพบ ที่เจดีย์หมายเลข ๑๓

นอกจากนั้นในมุมของการสำรวจในรอบหลายปีที่ผ่านมาตามที่ปรากฏในประวัติของเมืองดงแม่นางเมืองพบว่าการขุดค้นหรือการสำรวจเมืองดงแม่นางเมืองนี้ได้เริ่มต้นการสำรวจและขุดค้นเมื่อปลายปี พ.ศ. ๒๕๐๙ – ๒๕๑๐ โดยคณะเจ้าหน้าที่กรมศิลปากร นำโดยอาจารย์มานิต วัลลิโภดม ได้มาสำรวจขุดค้นที่ดงแม่นางเมือง พบหลักฐานโบราณสถานและโบราณวัตถุต่าง ๆ ที่ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญ จึงมีการทำผังเมืองโบราณไว้เป็นเบื้องต้น[๓๔] แต่ยังขาดการขุดสำรวจและบูรณะอย่างจริงจัง ทำให้โบราณสถานหลายแห่งถูกปกคลุมด้วยดงไม้ในเวลาต่อมา และมีไม่น้อยที่ถูกลักลอบขุดทำลายเพื่อหาโบราณวัตถุ

พ.ศ. ๒๕๓๐ นคร สำเภาทิพย์ และคณะ ได้ดำเนินการสำรวจ และสัมภาษณ์ชาวบ้าน[๓๕]

พ.ศ. ๒๕๔๒ สำนักศิลปะ และวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์ ได้รายงานโครงการการศึกษาสำรวจข้อมูลเพื่อการวางแผนการจัดการ และประกาศเขตอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมบ้านดงแม่นางเมือง

พ.ศ. ๒๕๔๓ – ๒๕๔๔ จตุรพร เทียมทินกฤต ได้ดำเนินการขุดค้นศึกษาชั้นวัฒนธรรม ๒หลุม

พ.ศ. ๒๕๔๖ นายประกิจ ลัคนผจง นักศึกษาคณะสถาปัตยกรรม ได้ค้นคว้าเสนอวิทยานิพนธ์ปริญญาโท เรื่อง “วัดดงแม่นางเมือง” ต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร[๓๖]

พ.ศ. ๒๕๕๒ นางสาวพิมพ์ชนก พงษ์เกษตรกรรม ได้ทำการขุดค้นทางโบราณคดี และ เสนอเป็นวิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต เรื่อง “พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองโบราณดงแม่ นางเมือง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์” ต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร[๓๗] โดยการขุดค้นครั้งนั้นมีการขุดค้นทั้งสิ้น ๖ หลุม หลักฐานที่สำคัญที่ได้จากการขุดค้น คือ เครื่องปั้นดินเผาทั้งที่ผลิตในท้องถิ่นและนำเข้าจากต่างประเทศ ได้แก่ จากประเทศจีนในสมัยราชวงศ์ซ่งเหนือ (พุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗) เครื่องปั้นดินเผาเขมรสมัยเมืองพระนคร แหล่งเตาพนมกุเล็น (พุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗) เครื่องปั้นดินเผากลุ่มอิหร่าน (Iraqi ware พุทธศตวรรษที่ ๕ - ๑๗) ภาชนะแก้วจากเอเชียตะวันตก

นอกจากนี้จากการขุดค้นในพื้นที่โบราณสถาน MS๑ ได้ค้นพบโครงกระดูกมนุษย์จำนวน ๘ โครงใต้ส่วนฐานของโบราณสถาน สิ่งที่น่าสนใจของหลุมฝังศพเหล่านี้คือ ไม่ปรากฏว่ามีการ

---

[๓๔] นครสวรรค์: รัฐกึ่งกลาง รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมท้องถิ่นจังหวัด นครสวรรค์ (นครสวรรค์: วิทยาลัยครูนครสวรรค์, ๒๕๒๘), ๕๖๑

[๓๕] นคร สำเภาทิพย์, “เขากะหล่อน: แหล่งโบราณคดีที่จุดประกายความคิดโบราณคดีมวลชน” เมืองโบราณ ๑๙, ๒ (เมษายน – มิถุนายน ๒๕๓๖): ๙๕ - ๑๐๐.

[๓๖]ประกิจ ลัคนผจง, “วัดดงแม่นางเมือง” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรม ไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๖).

[๓๗] พิมพ์ชนก พงษ์เกษตรกรรม, “พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองโบราณดงแม่นางเมือง อำเภอ บรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์”, วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๒).

วางเครื่องอุทิศให้แก่ผู้ตายดังเช่นแหล่งโบราณคดีที่อยู่ในวัฒนธรรมเดียวกัน คือวัดชมชื่น อำเภอศรีสัชชนาลัย จังหวัดสุโขทัย อย่างไรก็ตามจากการขุดค้นโดยสันต์ ไทยานนท์ ที่เมืองอู่ทอง (พ.ศ. ๒๕๕๔) ก็ได้มีการค้นพบการปลงศพในวัฒนธรรมทวารวดีที่มีลักษณะเดียวกัน คือไม่พบเครื่องอุทิศร่วมกับการฝังศพเลย[๓๘] ดังภาพ

[๓๘] ศรีศักร วัลลิโภดม, ให้กาลเวลาเล่าเรื่องสยามแต่ปางก่อน **ดงแม่นางเมือง ธานยปุระ**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://web.facebook.com/67929682149559/posts/2120442108035023/ [๘ มกราคม ๒๕๖๖].

ภาพที่ ๔.๑๙ แสดงการลงพื้นที่สำรวจหลุมศพโบราณภายในพื้นที่เมืองดงแม่นางเมือง

นอกจากนั้นหากกล่าวถึงเฉพาะการสำรวจและการขุดค้นของกรมศิลปากรเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๕๒ นั้นได้มีกรอบของการสำรวจและขุดค้นดังนี้

๑) การสำรวจ แบ่งพื้นที่ที่ทำการสำรวจออกเป็น ๒ ส่วนคือ

ส่วนภายในคูเมือง พบว่าคูน้ำคันดินยังมีสภาพสมบูรณ์ เนื่องจากมีการขุดลอกในสมัยหลัง และยังมีน้ำไหลอยู่ชาวบ้านจึงยังคงมีการใช้ประโยชน์ ปัจจุบันคูเมืองยังคงมีน้ำไหลเวียนภายในเมืองร่วมกับทางน้ำธรรมชาตินอกเมืองเป็นอย่างดี พื้นที่ภายในคูเมืองปัจจุบันถูกใช้เป็น พื้นที่เกษตรกรรม จากการสำรวจส่วนใหญ่พบเศษภาชนะดินเผาเนื้อดิน (earthenware) แต่ก็มีเศษภาชนะดินเผาเนื้อแกร่ง (stoneware) ปะปนบ้าง ทั้งนี้ยังพบหลักหินที่ไม่มีการขัดแต่งอยู่หลาย จุด ซึ่งหลักหินเหล่านี้มีกล่าวถึงในบันทึกรายงานการขุดค้นปี ๒๕๑๐ ว่ามีการกระจายตัวอยู่ในบาง แต่บางจุดพบปักเรียงกันพื้นที่ของเมือง แต่ไม่พบร่วมกับโบราณสถาน ก่อนในแหล่งโบราณคดีสมัยทวารเป็นแนว และบางจุดพบปักเป็นรูปสามเหลี่ยม ซึ่งไม่เคยพบมาก่อนในแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในภาคกลาง และไม่ปรากฏบ่อยนักในประเทศไท นอกจากบางแห่งในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ ทั้งนี้ภายในเมืองยังได้พบเนินดิน ๒ เนินอยู่บริเวณกลางเมือง ซึ่งไม่ห่างกันมากนัก โดยเนินทั้ง ๒ เนินนี้ก็คือ

-โบราณสถานหมายเลข ๖ ตั้งอยู่ทางทิศเหนือ ปรากฏแนวผนังอิฐที่มีแผ่นหินที่อาจเป็นใบเสมาปักติดอยู่กับโบราณสถาน เมื่อตรวจสอบกับข้อมูลเดิมของพ.ศ. ๒๕๑๐ ก็ตรงกับเจดีย์หมายเลข ๖ แผ่นหินที่พบนั้นข้อมูลเดิมระบุว่าเป็นหลักหินที่ปักแนบอยู่กับฐานมุมด้านตะวันออก ซึ่งทางด้านตะวันออกของเนินนั้นมีบ่อน้ำขนาดเล็ก และยังมีน้ำขังอยู่

- โบราณสถานหมายเลข ๕ อยู่ถัดมาทางทิศใต้ ได้พบจารึกหลักที่ ๓๕ (จารึกดงแม่นาง เมือง) จากข้อมูลเดิมขณะที่มีการลักลอบขุด เมื่อขุดลึกไปราว ๑.๕๐ เมตร ก็พบหลักศิลาปักตั้งอยู่ พอขุดถึงโคนพบว่ามีอิฐก่อเป็นฐานประกอบไว้ โดยรอบ ๆ ฐานมีพระเครื่อง และโถบรรจุกระดูกฝังอยู่ ซึ่งข้อมูลเก่าจากการขุดค้นทำให้ทราบว่าเป็นโบราณสถานที่ถูกลักลอบขุดมานานแล้ว และมี รูปทรงไม่ชัดเจน คงเหลือแต่เพียงส่วนฐานด้านตะวันตกอยู่แถบหนึ่ง

-กลุ่มหินที่ชาวบ้านเรียกว่า “กรุหมอเค้ก” อยู่ทางทิศใต้ เป็นกลุ่มหินขนาดราว ๑ – ๒ เมตร วางตัวอยู่ จากการสอบถามชาวบ้าน บริเวณ “กรุ” นี้เคยมีคนลักลอบขุดได้โบราณวัตถุไปมากและยังพบโครงกระดูกซึ่งมีแผ่นทองคำวางทับอยู่

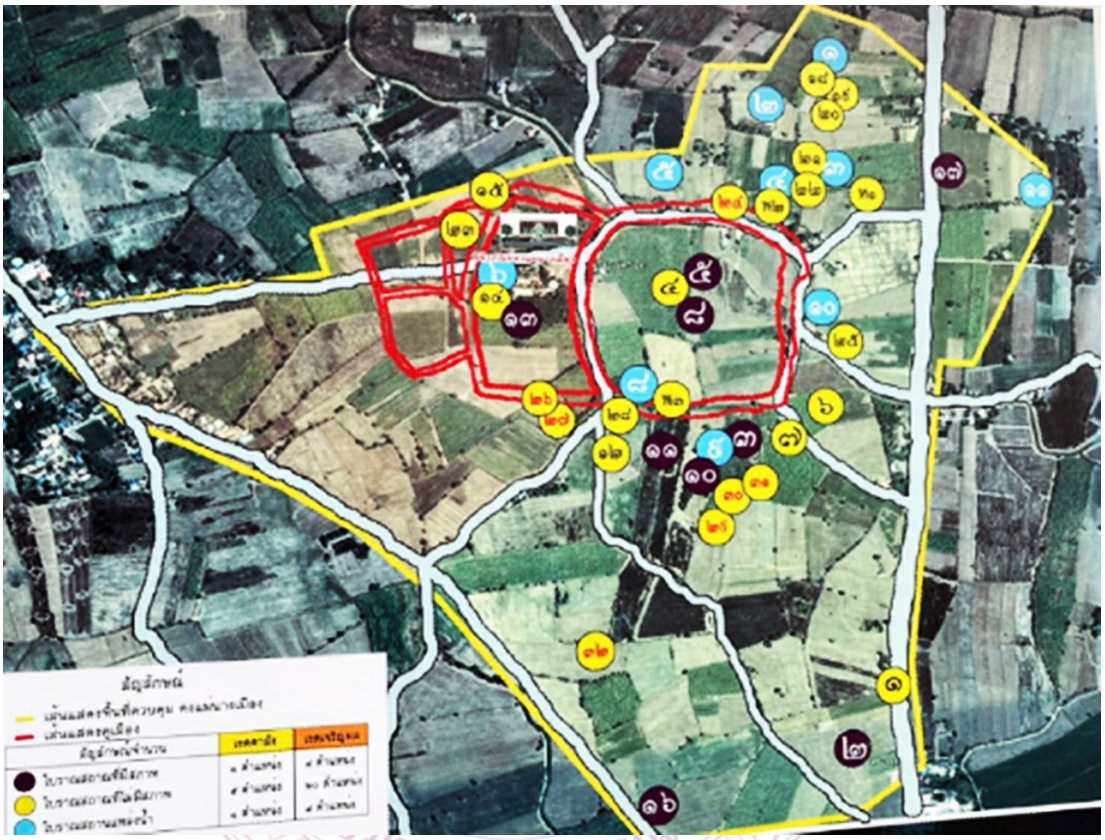

ภาพที่ ๔.๒๐ แสดงจุดที่เป็นที่ตั้งของโบราณสถานและจุดที่ทำการขุดค้นแล้วของเมืองโบราณดงแม่นางเมือง

ส่วนภายนอกคูเมือง

มีพื้นที่สำคัญก็คือวัดดงแม่นางเมืองอยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือ ซึ่งส่วนนอกคู เมืองชั้นในอยู่ใกล้กับห้วยขมิ้น ภายในเขตวัดมีร่องรอยของโบราณสถานสมัยทวารวดี มีฐานรูป สี่เหลี่ยมจัตุรัสอยู่ ๑ แห่ง สอบถามจากชาวบ้านพบว่าเป็นเจดีย์หมายเลข ๑๓ บริเวณผิวดินพบเศษ ภาชนะดินเผา

- เจดีย์หมายเลย นอกจากนี้ยังพบเศษอิฐ และชิ้นส่วนของเครื่องมือเหล็ก

- เจดีย์หมายเลข ๑๓ ตั้งอยู่ห่างจากวัดดงแม่นางเมืองไปทางด้านตะวันตกเฉียงใต้เล็กน้อย เป็นอาคารทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดประมาณ ๑๒ x ๑๒ เมตร แต่ไม่พบโบราณวัตถุ

-สระน้ำโบราณ อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของวัดดงแม่นางเมือง เป็นสระน้ำรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า

จากการสำรวจในวันที่ ๑๙ ธ.ค. ๒๕๕๕ สภาพพื้นที่ภายในเมืองโบราณดงแม่นาง เมือง ในปัจจุบัน เป็นพื้นที่ทำการเกษตรของชาวบ้าน โดยมีการทำไร่ เช่น อ้อย มัน มะลิ นอกจากนี้ยังใช้ พื้นที่บางส่วนทำนาข้าว และยังคงชักน้ำจาก “คลองคต” ที่อยู่บริเวณด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของ เมือง ซึ่งเคยมีมาตั้งแต่อดีตนั้น เข้ามาเลี้ยงพื้นที่ที่ทำการเกษตร ทั้งนี้ภายในคูน้ำรอบเมืองก็ยังคงมี น้ำไหลอยู่ตลอด และก็ยังคงมีการใช้งานจากชาวบ้านในละแวกนั้น บริเวณด้านทิศตะวันตกของเขตเมืองโบราณดงแม่นางเมืองยังมีชาวบ้านได้เข้าไปสร้างที่อยู่อาศัยอีกด้วย และยังพบเศษ ภาชนะดินเผาเนื้อดิน เครื่องถ้วยจีน เครื่องถ้วยเขมรจากเตาพนมกุเลน กระจายอยู่ทั่วไปบริเวณที่ เดินสำรวจ

๒.การขุดค้น วิธีที่ใช้ในการขุดค้นมี ๒ วิธีคือ ๑) การขุดค้นตามระดับชั้นดินสมมุติ (level system) ๒) การขุดค้นตามชั้นดินทางโบราณคดี (context) ซึ่งการขุดค้นตามระดับชั้นดินสมมุติจะกำหนด เป็นระดับละ ๑๐ เซนติเมตร โดยมีการขุดค้นทั้งหมด ๖ หลุมหลัก และมีหลุมพิเศษที่ขุดเพิ่มอีก ๓ หลุมโดยหลุมที่ขุดนั้นมีปรากฏดังภาพต่อไปนี้

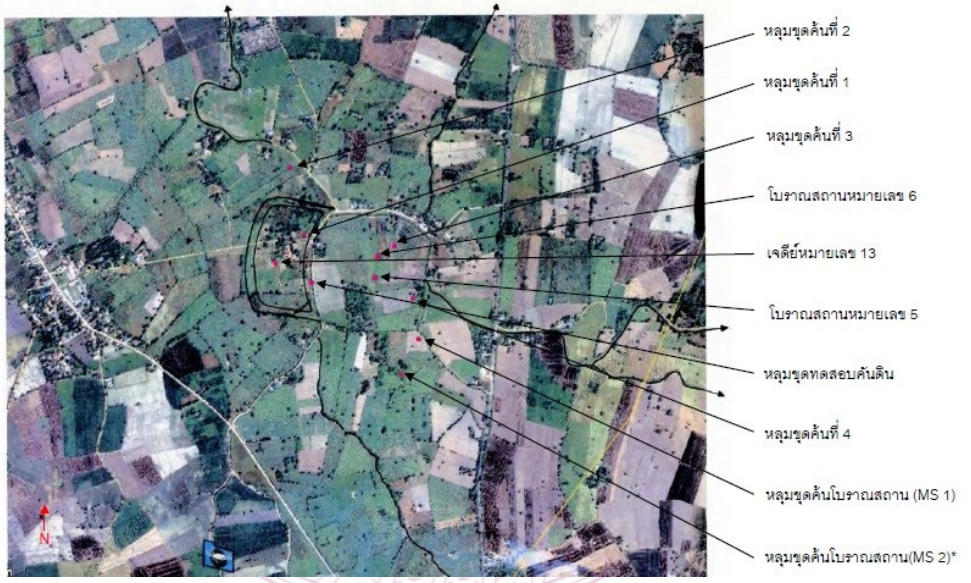

ภาพที่ ๔.๒๑ แสดงจุดที่ตั้งของหลุมขุดค้น

จากการขุดค้นทางโบราณคดีทั้ง ๖ หลุมขุดค้น และข้อมูลที่มีอยู่ทำให้ สันนิษฐานได้ถึงลำดับชั้นวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นที่เมืองโบราณดงแม่นางเมืองได้ว่ามีลำดับชั้น วัฒนธรรม ๒ ชั้น วัฒนธรรมคือ ชั้นวัฒนธรรมกลางสมัยทวารวดี - ปลายสมัยทวารวดี (ราวพุทธ ศตวรรษที่ ๑๕ – ๑๖) และชั้นวัฒนธรรมปลายสมัยทวารวดีที่ได้รับอิทธิพลเขมร (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๘) แต่การสรุปอย่างคร่าว ๆ ในขั้นต้นมิได้หมายความว่าที่แหล่งโบราณคดีดงแม่นาง เมืองจะมีวัฒนธรรม ๒ วัฒนธรรมนี้แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง เนื่องจากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบ นั้นแสดงถึงความต่อเนื่องทางวัฒนธรรมตามลำดับของกาลเวลาซึ่งแสดงให้เห็นว่าชุมชนของเมืองดงแม่นางเมืองนี้ไม่ได้เกิดการปฏิวัติหรือการหักล้างกันของผู้คนใน ๒ วัฒนธรรมนั้น หากแต่เป็นการปรับเปลี่ยนที่เป็นไปอย่างค่อยเป็นค่อยไป

๔.๑.๔.๗ ศาสนาและความเชื่อ

สำหรับประเด็นในเรื่องของศาสนาและความเชื่อของชุมชนในเมืองดงแม่นางเมืองนั้น จะพบว่าแม้ว่าชุมชนดงแม่นางเมืองจะเป็นชุมชนที่มีคน ๒ เชื้อชาติอยู่รวมกันก็คือ (๑) ชนชาติมอญ และ (๒) ชนชาติขอม-เขมรก็ตามแต่เมื่อพิจารณาจากหลักฐานที่ค้นพบในเมืองดงแม่นางเมืองจะพบว่าไม่พบวัตถุโบราณที่เป็นศาสนาพราหมณ์ฮินดูเลย โดยมากจะพบวัตถุโบราณที่เป็นเครื่องหมายหรือรูปเคารพที่เป็นของ

(๑) พระพุทธศาสนาเถรวาทสายบาลี และสันสกฤต เหตุที่กล่าวว่าเป็นวัตถุโบราณที่บ่งชี้ถึงความเป็นวัตถุโบราณสายบาลีและสันสกฤตก็คือ การพบพระพิมพ์ พระเครื่องจำนวนมากที่เป็นพระพุทธศาสนาที่มาจากอินเดียใต้โดยเฉพาะพระพิมพ์ที่มีศิลปะแบบคุปตะ หรือเสนะปาละแถบกัลกัตต้าหรือพุทธคยา ซึ่งในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๔ ซึ่งสมัยนั้นชาวอินเดียใช้ภาษาบาลีและสันสกฤตเป็นหลลัก ดังที่เราจะพบว่าพระพิมพ์ที่พบที่เมืองดงแม่นางเมืองนั้นเป็นพระพิมพ์ที่ได้รับอิทธิพลมาจากอินเดียใต้ ดังปรากฏในภาพ

ภาพที่ ๔.๒๒ แสดงพระพิมพ์สมัยทวารวดีที่ได้รับอิทธิพลมาจากพื้นที่อินเดียใต้พบที่ดงแม่นางเมือง

โดยที่พระพิมพ์ในลักษณะนี้ถือว่าเป็นพระพิมพ์ที่พบมากในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และพบที่เมืองโบราณโคกไม้เดนที่พยุหะคีรี ด้วย ซึ่งเมื่อนำภาพมาเปรียบเทียบกันแล้วก็จะมีรูปร่างคล้ายกันจนเกือบจะเป็นพระพิมพ์ที่มาจากแหล่งเดียวกัน ดังภาพ

ภาพที่ ๔.๒๓ แสดงพระพิมพ์ของดงแม่นางเมืองกับพระพิมพ์ของเมืองโบราณโคกไม้เดน

จากภาพเราจะพบว่า พระพิมพ์ที่พบในเมืองโบราณสองแห่งนั้นถือว่าเป็นพระพิมพ์ที่มีลักษณะเหมือนกันหรือไม่แตกต่างกันมากนัก เนื่องจากว่าทั้งสองเมืองนี้มีอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน และการรับอิทธิพลของกระแสพระพุทธศาสนาจากอินเดียใต้ในช่วงสมัยราชวงศ์คุปตะ-ปาละเสนะ ในช่วงเวลาที่ไม่แตกต่างกันมากนัก เมื่อเป็นเช่นนั้นรูปร่างของพระพิมพ์ที่สร้างไว้จึงไม่แตกต่างกันมากนัก

นอกจากนั้นในส่วนของพระพุทธรูปหรือพระพุทธรูปที่สร้างก็เป็นพระที่แกะจากฝีมือของช่างชาวมอญพื้นบ้านซึ่งก็จะมีลักษณะที่เป็นพระของชาวมอญที่ได้รับอิทธิพลจากช่างอินเดียเช่นกันดังปรากฏในรูปของพระพุทธรูปแกะสลักที่พบที่เมืองดงแม่นางเมืองทั้งที่เป็นพระในยุคแรกที่มีอิทธิพลของช่างอินเดียและพระพุทธรูปที่เกิดมาจากการสร้างสรรค์งานของช่างพื้นเมือง ดังปรากฏในภาพดังนี้

ภาพที่ ๔.๒๔ แสดงพระพุทธรูปของช่างทวารวดีแบบราชสำนักกับช่างระดับพื้นบ้าน

จากภาพจะพบว่า พระพุทธรูปที่เกิดมาจากช่างระดับราชสกุลนั้นถือว่าเป็นช่างที่ได้รับอิทธิพลจากการสร้างสรรค์งานมาจากช่างของอินเดียที่เขามาในยุคแรกผ่านอิทธิพลของเมืองทวารวดีหลัก ๆ เช่นเมืองอู่ทองเมืองคูบัว เมืองอู่ตะเภาเป็นต้น ที่เป็นเมืองที่มีการรับเอากระแสพระพุทธศาสนาแบบอินเดียเข้ามาในยุคแรก ๆ

(๒) กระแสพระพุทธศาสนามหายานแบบขอมหรือเขมร อย่างไรก็ตามจะพบว่าเมืองดงแม่นางเมืองนั้นไม่ได้เป็นเมืองที่มีชนชาติเพียงชนชาติเดียวที่เป็นใหญ่หรือมีอยู่ในเมืองนี้ร่วมกัน แต่เมืองนี้มีคน ๒ สัญชาติอยู่รวมกันก็คือมอญ และขอม ซึ่งในยุคแรกเป็นยุคของมอญ มีอำนาจดังนั้นการสร้างความเจริญจึงเป็นเรื่องของชนชาติมอญเป็นหลัก แต่ต่อมาเมื่อชนชาติขอมหรือเขมรมีอำนาจขึ้นมาแทนก็จะพบว่า ชนชาติขอมก็ได้มีการนำเอาพระพุทธศาสนาแบบมหายานเข้ามานับถือหรือเข้ามาเป็นศาสนากระแสหลักแทนพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทสายบาลีและสันสกฤตมา โดยกระแสพระพุทธศาสนาแบบมหายานนั้นก็มีหลักฐานยืนยันก็คือการพบวัตถุโบราณประเภทพระพิมพ์ที่เป็นพระพิมพ์แบบตรีกายหรือตรัยรัตนะ ซึ่งเป็นพระพิมพ์ที่เกิดมาจากอิทธิพลของความเชื่อในพระพุทธศาสนาแบบมหายาน

ภาพที่ ๔.๒๕ แสดงภาพพระพิมพ์คติพระตรัยรัตน์อิทธิพลของพระพุทธศาสนามหายานพบที่ดงแม่นางเมือง

จากภาพของพระพิมพ์ที่นำมาประกอบการอธิบายนี้จะพบว่าเป็นภาพที่บ่งชี้ถึงการมีอยู่ของกระแสพระพุทธศาสนามหายานที่เกิดมาจากการที่ชาวขอมหรือเขมรได้เข้ามามีอำนาจและนำเอาพระพุทธศาสนามหายานเข้ามาเผยแผ่ในเมืองด้วย ซึ่งพระภิกษุมหายานที่นำมาเผยแผ่นั้นน่าจะมีทั้งพระมหายานจากจีนและมหายานจากอินเดียและทิเบตที่เดินทางมาพร้อมกับพ่อค้าชาวอินเดีย ซึ่งเมืองที่เป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนามหายานในดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในยุคนั้นก็คือ “เมืองศรีเทพรามนคร”ในเขตจังหวัดเพชรบูรณ์ ซึ่งอาจจะเป็นไปได้ว่า เมืองดงแม่นางเมืองนี้จะได้รับอิทธิพลของพระพุทธศาสนาจากการนำมาจากเมืองศรีเทพก็เป็นไปได้ นอกจากนั้นแล้วกระแสพระพุทธศาสนามหายานนั้นอาจจะเป็นไปได้ว่า (๑) มาจากเมืองฟูนันหรือขอมกัมพูชา เนื่องจากว่าลักษณะการใช้ภาษาขอมหรือเขมรในเมืองดงแม่นางเมืองในการเรียกพระนามพระมหากษัตริย์ที่ถูกต้องตามหลักการใช้ภาษาของขอมทางด้านกัมพูชาเป็นอย่างดี โดยเฉพาะการใช้คำว่า กมรเตง ซึ่งคำว่า “กมรเตง” เป็นภาษาขอมแปลว่า เป็นเจ้า โดยปริยายหมายว่าเป็นที่เคารพนับถือเช่นพระเจ้าแผ่นดินและครูอาจารย์เป็นต้น ส่วนคำว่า “ชคต” นั้นเป็นภาษาสันสกฤตแปลว่า สัตว์โลกหรือปวงชน “กมรเตงชคต” แปลว่า เป็นเจ้าแห่งสัตว์โลกหรือเป็นเจ้าแห่งปวงชน เพราะฉะนั้นคำว่า “กมรเตงชคตศรีธรรมโศก” จึงอาจแปลได้ว่า พระเจ้าศรีธรรมาโศกเป็นเจ้าแห่งสัตว์โลกหรือเป็นที่เคารพนับถือของปวงชน อนึ่ง พึงสังเกตว่า คำว่า “กมรเตง” นั้น ใช้สำหรับนำหน้านามของบุคคลซึ่งเป็นที่เคารพนับถือทั้งที่ยังดำรงชีวิตอยู่หรือสิ้นชีวิตไปแล้วก็ได้ แต่คำว่า “ชคต” เช่นในศิลาจารึกนี้ ใช้เฉพาะผู้ที่สิ้นชีวิตไปแล้วเท่านั้น[๓๙] (๒) อาจจะเป็นไปได้ที่อิทธิพลขอมที่เข้ามาในเมืองดงแม่นางเมืองนี้อาจจะไม่ได้มา

[๓๙] จารึกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), **จารึกดงแม่นางเมือง ด้านที่ ๒**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/image_detail/๒๔๙๑๖ [๘ มกราคม ๒๕๖๖].

จากกัมพูชา แต่อาจจะมาจากภาคใต้ของเมืองไทยก็คือเมืองนครศรีธรรมราชแทนเพราะจารึกหลักนี้ได้กล่าวถึง “พระเจ้ากรุงศรีธรรมาโศกราช” ดังปรากฏในจารึกด้านที่ ๒ ว่า

“สิ่งสักการะที่มหาราชาธิราชผู้มีพระนามวากรุงศรีธรรมาโศกถวายแดพระสรีรธาตุซึ่งมีพระนามวากมรเตงชคตศรีธรรมาโศก ณ ตำบลธานยปุระ”[๔๐]

ซึ่งการที่จารึกปรากฏพระนามพระเจ้ากรุงศรีธรรมาโศกราชนั้นถือว่าเป็นชื่อพระมหากษัตริย์ของเมืองนครศรีธรรมราช โดยเรื่องราวที่เกี่ยวกับพระเจ้าศรีธรรมโศกทั้งสองพระองค์ปรากฏอยู่ในหนังสือเอกสารประวัติศาสตร์เมืองพัทลุง ซึ่งแต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๒๗๒ สมัยกรุงศรีอยุธยา รัชกาลสมเด็จพระภูมินทรราชา (ขุนหลวงท้ายสระ) เล่าเรื่องนางเลือดขาว มีใจความตอนหนึ่งเกี่ยวกับพระเจ้าศรีธรรมาโศกทั้งสองพระองค์ว่า “นางและเจ้าพญา (คือนางเลือดขาว และกุมารผู้เป็นสามี) กรีฑาพลกลับหลังมายังสทิงบางแก้วเล่าแล กุมารก็เลียบดินดูจะสร้างเมือง ก็มาถึงแขวงเมืองนครศรีธรรมราช และก็สร้างพระพุทธรูปเป็นหลายตำบล จะตั้งเมืองบมิได้ เหตุน้ำนั้นเข้า หาพันธุ์สักบมิได้ ก็ให้มาตั้ง ณ เมืองนครศรีธรรมราช <u>แลญังพระศพธาตุแลเจ้าพระยา (แลเจ้าพระญา = คือเจ้าพระญา) ศรีธรรมาโศกราช ลูกเจ้าพระยาศรีธรรมโศกราชนั้น</u>” สำหรับข้อความที่ใช้เส้นดำนั้น หมายความว่า “ซึ่งมีพระบรมอัฐิของเจ้าพระญาศรีธรรมาโศกราช ผู้เป็นพระราชโอรสของเจ้าพระญาศรีธรรมาโศกราช ประดิษฐานอยู่ในที่นั้น” ตามข้อความที่ยกมานี้พอจะทราบได้ว่า เมืองนครศรีธรรมราชในสมัยนั้นมีพระเจ้าแผ่นดินที่ทรงพระนามว่าพระเจ้าศรีธรรมาโศกราชอยู่สองพระองค์ คือ ผู้ที่เป็นพระชนกกับผู้ที่เป็นพระราชโอรส[๔๑] ซึ่งข้อความที่มีลักษณะเดียวกันนี้ได้มาปรากฏในจารึกดงแม่นางเมืองก็ชวนให้สงสัยว่าขอมหรือเขมรที่มีมีอิทธิพลในการปกครองเมืองดงแม่นางเมืองนี้อาจจะไม่ใช่ขอมเมืองพระนคร แต่อาจจะเป็นขอมที่มาจากเมืองนครศรีธรรมราชก็ได้ โดยจากการศึกษาข้อความในจารึกจะพบว่า ได้มีการกล่าวถึงพระเจ้าศรีธรรมาโศกราชที่เป็นพระราชโอรสได้มีการนำอัฐิของพระราชบิดาซึ่งในจารึกใช้คำว่า “กมรเตงชคตศรีธรรมาโศก ณ ตำบลธานยปุระ”มาประดิษฐานไว้ที่เมืองธานยะปุรีแห่งนี้ เหตุที่ว่าหมายถึง พระเจ้าศรีธรรมาโศกราชผู้เป็นพระราชบิดาก็คือมีคำว่า “กะมะระเตงชะคัต” ซึ่งหมายถึงพระราชาที่ทรงสวรรคตไปแล้ว ซึ่งพราหมณ์โดยการมีพระรับสั่งของพระราชาคือพระยาศรีธรรมาโศกราชผู้เป็นพระราชโอรสได้ให้นำมาพระอัฐิมาประดิษฐานไว้ ณ เมืองธานยะบุรีแห่งนี้ และมีการสร้างพระเจดีย์บรรจุพระธาตุของพระราชาบิดาไว้พร้อมทั้งตั้งรูปของพระราชบิดาของพระองค์ไว้บูชา ณ ที่แห่งนั้น พร้อมทั้งมีการตั้งเป็นอารามหรือวัดหรือศาสนสถานที่มีการถวายเครื่องกัลปนาไว้เป็นการบูชาพระอัฐิของพระราชาผู้เป็นพระราชบิดา ณ เมืองธานยะบุรีแห่งนี้ ซึ่งในจารึกระบุเวลาว่าเป็นช่วงเวลาราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ คือราว พ.ศ. ๑๗๑๐ และระบุว่า “พระเจ้าสุนัติ” ผู้ที่เป็นพระราชาในเมืองนี้ในฐานะที่เป็นพระราชาต่างพระเนตรพระกรรณของพระเจ้าศรีธรรมาโศกราชที่

---

[๔๐] จารึกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), **จารึกดงแม่นางเมือง ด้านที่ ๒**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/image_detail/๒๔๙๑๖ [๘ มกราคม ๒๕๖๖].

[๔๑] จารึกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), **จารึกดงแม่นางเมือง ด้านที่ ๒**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/image_detail/๒๔๙๑๖ [๘ มกราคม ๒๕๖๖].

เมืองนครศรีธรรมราชก็จะต้องทำบุญอุทิศแด่พระราชบิดาของพระองค์ด้วยการถวายกัลปนาผลหรือถวายสิ่งของเพื่อเป็นการอุทิศให้กับพระอารามแล้วอุทิศบุญให้กับพระราชบิดาของพระเจ้าศรีธรรมาโศกราชแห่งกรุงนครศรีธรรมราชนั้นอีกด้วย

จากการรวบรวมข้อมูลมาทั้งหมดก็จะพบว่าข้อสันนิษฐานทั้ง ๒ ข้อนั้นถือว่ามีความเป็นไปได้ทั้งสองข้อเนื่องจากพื้นที่นครสวรรค์พิษณุโลกไปจนถึงสุโขทัยนั้นในอดีตก็เคยตกอยู่ภายใต้อำนาจของเมืองพระนครของกัมพูชามาก่อน ซึ่งในเอกสารจีนลายฉบับได้รู้ชื่อของกษัตริย์สุโขทัยเป็นชื่อแบบเขมร เช่น พ่อขุนศรีอินทราทิตย์พระนามเดิม คือ “กมรแดงอัญผาเมือง” ในจารึกวัดศรีชุมกับเอกสารจีนตรงกัน[๔๒] นอกจากนั้นก็มีพระยารามราช ซึ่งในชื่อเขมรก็คือ “พระบาทกมรแดงอัญศรีรามราช” เป็นต้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่า เมืองในดินแดนแถบนี้เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เจ้าเมืองแถบนี้ล้วนตกอยู่ในการปกครองของเขมรมาก่อน และมีชื่อผู้ปกครองเป็นแบบเดียวกับกษัตริย์เขมรเมืองพระนคร และก็เป็นไปได้อีกหากว่าในราว พ.ศ. ๑๗๑๐ มีเมืองบางเมืองของพื้นที่เขตนครสวรรค์นี้อาจจะได้เป็นเมืองที่ขอมจากภาคใต้ของไทยเราได้อพยพหรือขยายอำนาจมาถึงเมืองเหล่านี้และปกครองกันโดยขึ้นตรงกับเมืองหลักที่อยู่ทางภาคใต้โดยตรงไม่ได้ขึ้นตรงกับเมืองพระนครของกัมพูชา เหมือนกับที่เมืองสุโขทัยหรือเมืองทางภาคเหนือ หรือเมืองละโว้หรือลพบุรี ซึ่งข้อสันนิษฐานนี้ก็มีความเป็นไปได้สูง เพราะมีปรากฏชื่อของพระเจ้าแผ่นดินของเมืองนครศรีธรรมราชปรากฏอยู่ในจารึกของเมือง ซึ่งก็อาจจะเป็นไปได้ว่าขอมหรือเขมรที่ปกครองเมืองธานยบุรีนี้ไม่ได้เป็นขอมที่มาจากเมืองพระนครแต่มาจากเมืองนครศรีธรรมราชมากกว่า โดยกรอบของเส้นทางของการขยายอำนาจของขอมในสองเมืองใหญ่ที่เข้ามาสู่เมืองโบราณดงแม่นางเมืองนั้นก็สามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

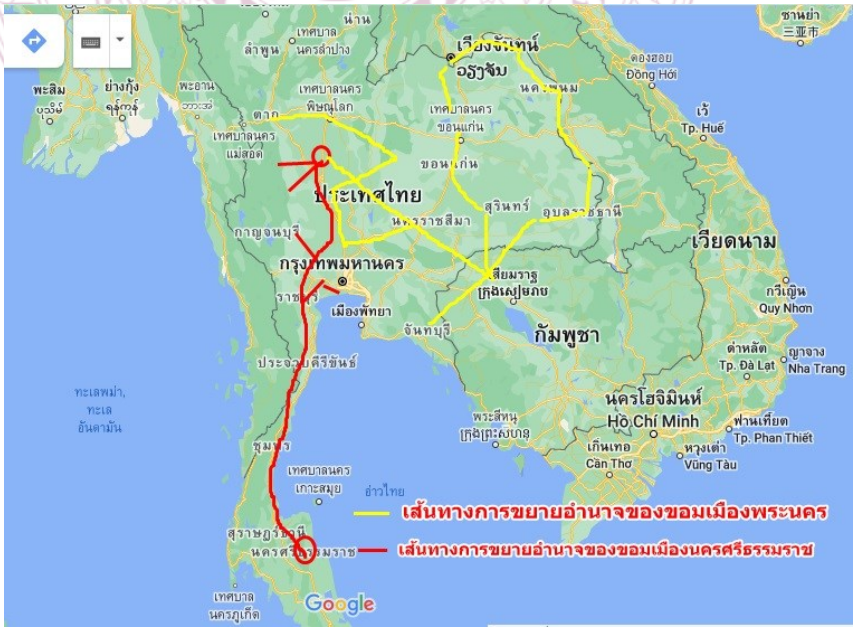

ภาพที่ ๔.๒๖ แสดงเส้นทางการขยายอำนาจของขอมในพุทธศตวรรษที่ ๑๗

[๔๒] จารึกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), **จารึกวัดศรีชุม**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/๑๗๗ [๘ มกราคม ๒๕๖๖].,

จากการกล่าวมาในประเด็นเรื่องของศาสนาและความเชื่อของชุมชนเมืองดงแม่นางเมืองในประเด็นที่เกี่ยวกับศาสนาจะพบว่า ศาสนาที่เป็นหลักของชุมชนเมืองโบราณแห่งนี้ก็คือ (๑) พระพุทธศาสนาเถรวาทสายบาลีและสันสกฤตตรงกับยุคสมัยคุปตะตอนปลายโดยมีชาวมอญโบราณเป็นผู้เผยแผ่และสร้างสรรค์ศิลปะขึ้นมาเพื่อเมืองนี้ (๒) พระพุทธศาสนามหายาน เป็นศาสนาที่ชุมชนชาวขอมที่เชื่อกันว่าเป็นขอมที่มีอิทธิพลมาจากเมืองนครศรีธรรมราชมาปกครองแล้วเอาพระพุทธศาสนาแบบมหายานเข้ามาเผยแผ่หรือมารับกระแสพระพุทธศาสนามหายานจากเมืองโบราณศรีเทพ หรือว่าอู่ทองเข้ามาเป็นศาสนาประจำชุมชนของตน

๔.๑.๔.๘ ความเจริญและความเสื่อม

สำหรับความเจริญของเมืองโบราณดงแม่นางเมืองนั้นน่าจะอยู่ในช่วงของพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๗ เนื่องจากว่าเป็นช่วงที่ชุมชนดงแม่นางเมืองนั้นได้มีการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ไปเป็นอย่างมากโดยเฉพาะการพัฒนาในแง่ของพื้นที่และในแง่ของวัดวาศาสนาและเป็นช่วงที่อาณาจักรในวัฒนธรรมแบบทวารวดีมีความเจริญรุ่งเรืองบ้านเมืองในดินแดนแถบนี้ล้วนมีการแข่งขันกันในการสร้างความเจริญหรือสร้างบ้านแปงเมือง และมีการติดต่อค้าขายระหว่างกันทั้งที่เป็นการค้าขายระหว่างงเมืองหรือชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงกันและชุมชนที่อยู่ห่างไกลกันหรือการค้าขายระหว่างรัฐต่อรัฐที่อยู่ต่างแดน เช่น (๑) ค้าขายกับจีน (๒) ค้าขายกับอินเดีย-โรมัน (๓) ค้าขายกับรัฐอื่น ๆ จนสามารถระดมทุนเข้ามาเพื่อสร้างความเจริญรุ่งเรืองให้กับชุมชนขของตนเองได้

สำหรับชุมชนโบราณเมืองดงแม่นางเมืองนั้น ร่องรอยของความเจริญที่พบก็ได้แก่ (๑.) ความเจริญทางด้านการเมือง (๒.) ความเจริญทางด้านการชลประทาน (๓.) ความเจริญทางด้านศาสนาและวัฒนธรรม (๔.) ความเจริญทางด้านการเศรษฐกิจ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) ความเจริญทางด้านการเมือง สำหรับความเจริญทางด้านการเมืองการปกครองนั้นจะพบว่า เมืองดงแม่นางเมืองยุคแรกที่เป็นการปกครองของชาวมอญนั้นได้มีการวางระบบการเมืองการปกครองตามแบบของอินเดียโบราณก็คือการปกครองแบบกษัตริย์ คือการปกครองที่มีกษัตริย์เป็นผู้ปกครองมีราชวงศ์ดำเนินการปกครองภายใต้กรอบของแนวคิดเชิงสายโลหิตหรือระบบแนวคิดแบบพระเจ้าจักรพรรดิ

ซึ่งผู้ที่จะได้มาเป็นผู้ปกครองนั้นจะต้องเป็นผู้มีบุญและสืบเชื้อสายมาจากวงศ์ของกษัตริย์ และมีโครงสร้างการปกครองที่มีระบบของ “เจ้า”หรือผู้ปกครอง รวมทั้งเสนาอำมาตย์ที่ทำหน้าที่ช่วยกษัตริย์ปกครองและมีระบบข้าทาสบริวาร รวมถึงไพร่ฟ้าประชาชนที่อยู่ภายใต้การปกครองของพระมหากษัตริย์ที่ทำหน้าที่เสมือน”บิดา”ที่ปกครองบุตร โดยผู้ปกครองเมืองดงแม่นางเมืองยุคแรกนั้นเป็นชาวมอญที่อยู่ในพื้นที่บริเวณนั้น และเนื่องจากว่าชุมชนทวารวดีทุกยุคสมัยไม่ได้เป็นชุมชนที่อยู่เพียงลำพัง กล่าวคือมีชุมชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งที่ขึ้นมามีอำนาจ แต่ชุมชนทวารวดีในยุคนั้นมีประชากรอยู่รวมกันเป็น ๒ กลุ่มก็คือ ๑.มอญ และ ๒.เขมร ดังนั้นกรอบการปกครองก็จะต้องตกอยู่ภายใต้การปกครองของกลุ่มคนทั้ง ๒ กลุ่มนี้โดยช่วงแรกเป็นกลุ่มมอญที่มีอำนาจ แต่ช่วงต่อมาฝ่ายกลุ่มเชื้อชาติเขมรก็ได้มีอำนาจสามารถขึ้นปกครองเมืองได้และมีเจ้าเมืองที่เป็นขอมหรือเขมรชื่อว่า “พระเจ้าสุนัติ” ดังที่ปรากฏในจารึกดงแม่นางเมืองว่า

“สิ่งสักการะที่มหาราชาธิราชผู้มีพระนามวากรุงศรีธรรมาโศกถวายแด่พระสรีรธาตุซึ่งมีพระนามวากมรเตงชคตศรีธรรมาโศก ณ ตำบล ธานยปุระเชนในบัญชีนี้ข้าบาทมูลผูมีวรรณทุกเหลา ๒๐๑๒ พาน ๒๒ ถวย เงิน ๒๒ ชาง ๑๐๐ มา ๑๐๐ นาค ๑๐๐ สีวิกา สองเปนพระบูชา วันหนึ่งขาวสาร ๔๐ ลิตร มหาเสนาบดีผูหนึ่งชื่อศรีภูวนาทิตยอิศวรทวีปนำกระแสพระราชโองการราชาธิราชมายังกรุงสุนัต ผูครอบครอง ณ ธานยปุระ บัณฑูรใชให้ถวายที่นาซึ่งได้กำหนดเขตไวแลวเปนพระบูชากมรเตงชคตใน(มหา)ศักราช ๑๐๘๙.”[๔๓]

จากหลักฐานในจารึกดงแม่นางเมืองนี้จะพบว่ากษัตริย์ที่ปกครองเมืองธานยบุรีนี้เป็นกษัตริย์ขอมที่มีเชื้อสายมาจากขอมที่มาจากทางภาคใต้ของไทยก็คือ เมืองนครศรีธรรมราชดังที่ปรากฏในตำนานเมืองนครศรีธรรมราชในภาคที่ ๔ ระบุว่า “กล่าวถึงพญาศรีธรรมาโศกราชจากเมืองอินทปัตย์ลงมาปกครองเมืองนครศรีธรรมราชพร้อมด้วยพระอนุชาสองพระองค์คือ จันทรภานุ กับ พงษาสุรา (คือพญาจันทรภาพที่ ๑ และพญาจันทรภาณุที่ ๒) ภายหลังได้ทำสงครามกับพระเจ้าอู่ทองและมีไมตรีกันในที่สุด เมื่อพญาศรีธรรมาโศกราชสิ้นพระชนม์ พระอนุชาชื่อจันทรภาณุขึ้นครองราชย์แทน ตำนานเมืองกล่าวว่า พญาจันทรภาณุครองราชย์ได้ไม่นานก็เกิดโรค ระบาดภายในเมือง ส่วนตำนานพระบรมธาตุกล่าวว่า หลังการสิ้นพระชนม์ ของพญาจันทรภาพที่ ๑ และเมื่อจันทรภาพที่ ๒ ขึ้นครองเมือง ต่อมาไม่ นานก็เกิดโรคระบาด และเมืองนครศรีธรรมราชก็ขาดผู้ปกครองอีก ซึ่งประเด็นที่น่าสนใจ คือ การเดินทางของพระเจ้าศรีธรรมาโศกราชจาก เมืองอินทรปัตย์เข้ามาปกครองเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งน่าจะมีเค้าเงื่อนความสัมพันธ์กับจารึกดงแม่นางเมืองที่ค้นพบในจังหวัดนครสวรรค์[๔๔] ตามเนื้อหากล่าวว่าจารึกขึ้นในปี พ.ศ. ๑๗๑๐ กล่าวถึงพญาศรีธรรมาโศกราช สองพระองค์

ซึ่งนักวิชาการได้มีความเห็นแตกต่างกันของความเป็นกษัตริย์ขอมในราชวงศ์”ศรีธรรมาโศกราช”ที่มามีอิทธิพลในการปกครองเมืองดงแม่นางเมืองนี้โดยนักวิชาการกลุ่มหนึ่งเห็นว่า ราชวงศ์ศรีมหาราชนี้เป็นราชวงศ์ที่มาจากเมืองละโว้หรือลพบุรี เช่น ยอร์ช เซเดย์ให้ความคิดว่า พญาศรีธรรมาโศกราชตามปรากฏใน จารึกดงแม่นางเมืองควรเป็นกษัตริย์ครองเมืองละโว้ (ลพบุรี) และเคลื่อน ย้ายลงไปทางใต้เพราะอำนาจทางการเมืองเขมร[๔๕]

ขจร สุขพานิช ตั้ง ข้อสมมุติฐานจากจารึกดงแม่นางเมืองว่า ลุ่มน้ำเจ้าพระยาน่าจะเป็นต้นกำเนิดของราชวงศ์ศรีธรรมาโศกราช และก่อนที่จะเคลื่อนย้ายลงสู่เมือง นครศรีธรรมราช เพราะ

---

[๔๓] จารึกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), **จารึกดงแม่นางเมือง ด้านที่ ๒**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/image_detail/๒๔๙๑๖ [๘ มกราคม ๒๕๖๖].

[๔๔] ๑๓ ตำนานพระพุทธสิหิงค์, (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๑๗), หน้า ๗., ๑๔ กรมศิลปากร, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๓ พระนคร : สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๐๘)

[๔๕] สำนักงานจังหวัดพัทลุง,**ตำนานและพระพุทธศาสนาจากลังกา** (กรุงเทพฯ : โพธิ์สามต้น ๒๕๑๘) หน้า ๕๕-๕๘.

อำนาจทางการเมืองเขมร พระองค์มีความสัมพันธ์กับท้าวอู่ทองแห่งรัฐอยุธยา ตามหลักฐานที่กล่าวในตำนานว่า

> “...สำเร็จแล้วท้าวอู่ทองยกหัตถ์เบื้องขวาว่าแต่เทียมแท่นศิลาไปฝ่ายทักษิณเป็นแดนพระเจ้าศรีธรรมาโศกราช แต่เทียมแท่นศิลาไปฝ่ายอุดรเป็นแท่นท้าวอู่ทอง พญาศรีธรรมาโศกราชไม้ทั้งปวงก็แหวกออกมาครา นั้นแล ท้าวอู่ทองพญาศรีธรรมาโศกราชหลั่งน้ำทักษิโณทกอธิษฐานเป็น พระญาติวงศ์กันสืบไป ถ้าสิ้นบุญพญาศรีธรรมาโศกราชแล้วเธอฝากพระนางศรีธรรมาโศกราช และทั้งพญาจันทรภาณุพญาพงศ์สุราหะผู้น้องทั้งสองด้วย และพญาศรีธรรมาโศกราชว่าแก่ท้าวอู่ทอง ณ เมืองของท่านโพ้นขัด สิ่งใดบ้างซึ่งหาไม่ ท้าวอู่ทองบอกว่าขัดแต่หวาย แส้ม้า คันขอ เชือกหวั่น พรวนคร้อง แลพญาศรีธรรมาโศกราชเมืองของขัดสิ่งใดเล่า และพญาศรี ธรรมาโศกราชว่าขัดแต่เกลือ อาณาประชาราษฎร์ไม่รู้ทำกิน แลท้าวอู่ทอง ว่าจงให้สำเภาเข้ามาจะจัดให้ออกไป จะได้บุญให้ทานแล้ว พญาศรีธรรมา โศกราช ท้าวอู่ทองปราศรัยกันแล้วก็เสด็จกลับมายังเมืองทั้งสองฝ่าย แล
>
> ครั้งมาถึงเมืองนครศรีธรรมราช พญาศรีธรรมาโศกราชให้เร่งคนทั้งหลาย ให้ทำพระมหาธาตุลงรักปิดทองสำเร็จแล้ว กะเกณฑ์ให้หัวเมือง ๑๒ นักษัตร ทำพระหน้อง แล้วพญาศรีธรรมาโศกราชก็ให้ทำพระไพหารใหญ่ชื่อไพหาร แล้วส่งเครื่องบรรณาการมีพระราชสาร”[๔๖]

จากหลักฐานนี้ขจร สุขพานิช ตั้งข้อสังเกตว่าเป็นเหตุการณ์ที่เชื่อมต่อศักราชในจารึกพอดี[๔๗] แต่นักวิชาการอีกกลุ่มหนึ่งกลับเห็นโต้แย้งเกี่ยวกับความคิดเห็นเรื่องพญาศรีธรรมาโศกราชของนักวิชาการกลุ่มแรก เช่น ศรีศักร วัลลิโภดม สันนิษฐานว่า พญาศรีธรรมาโศกราชน่าจะเกี่ยวข้องกับกษัตริย์ ผู้ปกครองเมืองนครศรีธรรมราชเท่านั้น โดยเฉพาะแหล่งกำเนิดของ ราชวงศ์ศรีธรรมาโศกราชจะอยู่ที่นครศรีธรรมราชโดยตรงและภายหลังเข้ามามีอิทธิพลในลุ่มน้ำเจ้าพระยา ซึ่งสอดคล้องกับเหตุการณ์ที่ปรากฏใน ชินกาลมาลีปกรณ์ ที่กล่าวว่าผู้ปกครองเมืองนครศรีธรรมราชเคยยกทัพขึ้น มายึดเมืองละโว้ไว้ได้และขึ้นครองราชย์ที่นั่น[๔๘]

ในส่วนนักวิจัยมีความเห็นคล้องกับความเห็นของศรีศักร วัลลิโภดมเนื่องจากว่าในเนื้อหาจารึกเน้นย้ำอย่างชัดเจนว่า ต้นสังกัดก็คือ พระเจ้าศรีธรรมาโศกราชนั้นหมายถึงพระมหากษัตริย์ที่ทรงปกครองเมืองอีกเมืองหนึ่ง แต่ทรงมีพระราชโอการให้เจ้าผู้ปกครองเมืองดงแม่นางเมืองนี้ทำการบูชา “พระสรีรธาตุ”ซึ่งก็ไม่ได้หมายถึง พระศพของพระเจ้าศรีธรรมาโศกราชผู้เป็นพระราชบิดา แต่หมายถึง “พระอัฐิ” หรือ “กระดูก”ของพระราชบิดาที่ทรงเคารพและปรารถนาที่จะทำการกุศลถวายพระองค์จึงมีพระราชโองการให้มหาเสนาบดีผู้หนึ่งชื่อศรีภูวนาทิตยอิศวรทวีปนำกระแสพระราชโองการราชาธิราชมายังกรุงสุนัต ผูครอบครอง ณ ธานยปุระ ซึ่งสิ่งที่ยืนยันความเป็นกษัตริย์ที่มาจากเมืองนครศรีธรรมราชก็คือ “คติเรื่องการบูชาพระทันตธาตุที่ได้รับอิทธิพลมาจากลังกา” ซึ่งพระทันตธาตุนั้นเป็นของพระพุทธเจ้าที่ประชาชนควรบูชา แต่สำหรับพระมหากษัตริย์นั้นก็ควรยกพระสรีรธาตุ

---

[๔๖] สำนักงานจังหวัดพัทลุง, **ตำนานและพระพุทธศาสนาจากลังกา**, หน้า ๕๖.

[๔๗] ขจร สุขวานิช **“ราชวงศ์ศรีธรรมาโศกราช”ประวัติศาสตร์และโบราณคดีนครศรีธรรมราช**, (พระนคร : วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช, ๒๕๒๑), หน้า ๕๘.

[๔๘] สำนักงานจังหวัดพัทลุง, **ตำนานและพระพุทธศาสนาจากลังกา**, หน้า ๕๖.

หรือพระอัฐิเป็นเครื่องสักการะบูชาแทนในฐานะที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ โดยทรงให้มีการก่อพระเจดีย์ขึ้น ซึ่งเป็นเจดีย์ขนาดใหญ่พร้อมนำเอาพระอัฐิธาตุของพระเจ้าศรีธรรมาโศกราชที่เป็นพระราชบิดามาบรรจุไว้ ณ เมืองนี้ พร้อมทั้งได้เสด็จมาประทับที่นี่จากนั้นเมื่อทรงระลึกถึงก็ได้มีพระราชโองการให้ข้าราชบริพารขึ้นมาแจ้งข่างว่าให้ถวายที่นาเป็นการกุศลแก่พระราชบิดาด้วย และได้มีการ “จารึกเรื่องราวการกระทำบุญของพระองค์ไว้ ณ เจดีย์แห่งนั้นในเมืองธานยบุรีนี้ ซึ่งปกครองโดยพระเจ้าสุนัติ” ความจริงก็น่าจะเป็นไปในลักษณะนี้ ซึ่งการที่พระเจ้าศรีธรรมาโศกราชผู้เป็นพระราชบิดานั้นทรงสวรรคตเพราะเหตุใดนั้นก็อาจจะสันนิษฐานว่าน่าจะมาจากเหตุคือ “โรคระบาดที่เกิดขึ้นในเมืองนครศรีธรรมราชนั้น เพราะในตำนานระบุชัดว่าเมืองนครศรีธรรมราชประสบกับสภาวะของโรคระบาดอยู่หลายครั้ง ดังนั้น เมื่อเกิดสภาวะของโรคระบาดพระราชบิดาของเจ้าผู้ครองนครศรีธรรมราชจึงได้อพยพผู้คนมาปกครองเมืองที่เมืองธานยบุรีนี้ และทรงเสด็จสวรรคตที่นี่ ฝ่านยพระเจ้าศรีธรรมาโศกราชผู้ครองนครศรีธรรมราชก็ได้เสด็จมาจัดการพระบรมศพจากนั้นก็เสด็จกลับเมืองนครศรีธรรมราชและได้มีพระราชโองการในการให้ทำการกุศลเพื่ออุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้กับพระราชบิดาของพระองค์ที่เมืองนี้ด้วย และมีการจารึกเอาไว้ที่เจดีย์แห่งนั้นด้วย และนี่คือความจริงที่น่าจะเป็นไปได้จากการที่มีหลักฐานยืนยันและมีข้อมูลในหลักฐานได้ระบุถึงความมีอยู่ของราชวงศ์ศรีมหานราชที่เมืองดงแม่นางเมืองนี้ และการที่เมืองนี้มีความมั่นคงทางด้านการปกครอง ประกอบกับมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจจึงสามารถระบุชัดได้ว่าเมืองดงแม่นางเมืองนี้ถือว่าเป็นมเมืองที่มีความเจริญในทางการเมืองการปกครองอย่างหนึ่งในยุคพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖ อย่างแน่นอน

๒) ความเจริญทางด้านการชลประทาน

จากการศึกษาพื้นที่ของดงแม่นางเมืองจะพบว่าประชาชนที่แหล่งโบราณคดีดงแม่นางเมืองมีความรู้เรื่องการจัดการน้ำ เนื่องจากพบว่า การสร้างคูน้ำคัน ดินนี้เกิดขึ้นหลังจากที่มีการตั้งถิ่นฐานแรกเริ่มในชั่วระยะเวลาหนึ่งแล้ว จึงได้มีการสร้างคูน้ำคันดิน โดยอาจมีจุดมุ่งหมายเพื่อช่วยในเรื่องการชลประทาน ป้องกันน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก เก็บกักน้ำไว้ ใช้ในฤดูแล้ง และการผันน้ำให้ไหลเลี้ยงทั่วทั้งเมือง ซึ่งพื้นนี้นี้เชื่อว่าในช่วงแรกเกิดน้ำท่วมต่อมาชาวเมืองก็ได้ทำการสร้างคูน้ำคันดินขึ้นมาเพื่อป้องกันน้ำท่วม

นอกจากนี้จะพบว่า ประชาชนที่นี่รู้จักการผันน้ำที่มีอยู่ทางธรรมชาติให้เข้ามาหล่อเลี้ยงภายในเมือง คือ ทางด้านทิศ เหนือของเมืองจะอาศัยการผันน้ำจากทางน้ำสาขาของแม่น้ำปิง ทำให้เกิดห้วยขมิ้น และมาบกร่าง โดยที่เส้นทางน้ำของห้วยขมิ้นจะเป็นทางน้ำธรรมชาติ ที่ในปัจจุบันก็ยังมีการขุดลอกอยู่ และมาบ กร่างนั้นจะเกิดจากการขุดคลองที่เชื่อมต่อกับคลองคตทางด้านทิศเหนือและทำการขุดสระก่อนที่ จะเข้าตัวเมือง ซึ่งสันนิษฐานว่าอาจมีหน้าที่ในการกักเก็บน้ำ หรือเป็นการชะลอน้ำ และทางทิศ ตะวันออกของเมืองจะมีการขุดคลองระบายน้ำให้ออกไปสู่คลองคต ซึ่งเป็นคลองที่ไหลไปออกแลกเปลี่ยนสินค้ากับชุมชนอื่น ซึ่งการเกิดการจัดการน้ำนี้ถือว่าเป็นความเจริญอีกอย่างหนึ่งของเมือง

๓) ความเจริญทางด้านศาสนา

สำหรับความเจริญทางด้านศาสนานั้นจะพบว่าเมืองดงแม่นางเมืองมีการติดต่อกับเมืองหรือแหล่งชุมชนอื่นที่อยู่ภายนอก ซึ่งการติดต่อดังกล่าวนั้นก็มีการแลกเปลี่ยนหรือนำเข้าใน

เรื่องของศาสนาและความเชื่อที่สำคัญเข้ามาสู่เมือง โดยศาสนาและความเชื่อของชาวเมืองดงแม่นางเมืองในยุคนั้นก็คือ พระพุทธศาสนาเถรวาทสายบาลี ซึ่งแม้ว่าเราจะไม่พบหลักฐานในเชิงของจารึกของชาวมอญที่มักจะใช้อักษรปัลลวะมาเป็นอักษรพื้นฐานของการบันทึกเรื่องราวของพระพุทธศาสนาของชาวเมืองที่นี่ก็ตาม แต่ชุมชนรอบ ๆ ของเมืองดงแม่นางเมืองไม่ว่าจะเป็นโคกไม้เดนหรือเมืองบึงคอกช้าง หรืออู่ตะเภา เมืองโคกไม้เดน เป็นต้นก็จะพบว่า เมืองเหล่านี้มีการใช้อักษรปัลลวะในการบันทึกคำสอนและเรื่องราวของพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะการบันทึกคาถา เย ธัมมา ในองค์พระพิมพ์หรือพระเครื่อง แต่ก็พอสันนิษฐานจากหลักฐานที่พบก็คือ พระพิมพ์ที่มีรูปแบบที่คล้ายกันกับเมืองโบราณอื่น ๆ ในบริเวณเดียวกันนี้ ซึ่งก็แสดงว่าเมืองดงแม่นางเมืองในยุคแรกที่มอญมีอำนาจก็อาจจะเป็นเมืองที่นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทในสายบาลีสืบทอดมาจากสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราชได้เช่นเดียวกัน และนอกจากนั้นพระพุทธศาสนาที่เข้ามาในเมืองดงแม่นางเมืองอีกกระแสที่มีความชัเจนก็คือพระพุทธศาสนาเถรวาทสายสันสกฤตซึ่งก็ได้แก่นิกายสรวาสติวาทิน ซึ่งนิกายสรวาสติวาทินนั้นเป็นนิกายในศาสนาพุทธฝ่ายสาวกยาน ที่พระอุปคุตก่อตั้งขึ้น คัมภีร์ทีปวงศ์ระบุว่านิกายนี้แยกมาจากมหีศาสกะ ส่วนหลักฐานฝ่ายสันสกฤตกล่าวว่าแยกมาจากนิกายเถรวาทโดยตรง นิกายนี้แพร่หลายไปทั่วอินเดียกลางและอินเดียเหนือ รวมทั้งแพร่หลายไปสู่เอเชียกลางและประเทศจีนด้วย หลักธรรมของนิกายนี้เขียนด้วยภาษาสันสกฤต นิกายนี้ในญี่ปุ่นเรียกว่านิกายกุชา หลักธรรมโดยทั่วไปใกล้เคียงกับเถรวาท แต่ต่างกันที่ว่านิกายนี้ถือว่า ขันธ์ห้าเป็นของมีอยู่จริง (ในระดับสมมุติสัจจะ) พระอรหันต์เสื่อมได้ สิ่งทั้งหลายมีอยู่และเป็นอยู่ในลักษณะสืบต่อ หรือนิกายนี้ มีหลักปรัชญาว่าด้วย “ความมีอยู่แห่งสิ่งทั้งหลาย” คือ “สรฺวมฺ อสฺติ” เป็นหัวใจสำคัญ นิกายนี้ถือว่า สิ่งทั้งหลายไม่ว่าสังขตะ ก็ดีอสังขตะก็ดี ย่อมมีสภาวะที่มีอยู่ด้วยตัวของมันเองตลอดกาล ทั้ง ๓ คือ มีอยู่ ดำรงอยู่ตลอดอดีตกาล ปัจจุบันกาล อนาคตกาล ตัวอย่างนามกับรูปซึ่งเป็นสังขตธรรม ก็มีสภาพเที่ยงคงที่ตลอดกาลทั้ง ๓ ความเกิดดับเป็นเพียงอาการของธรรมนั้น ๆ เท่านั้น ซึ่งพระพุทธศาสนาเถรวาทนิกายสรวาสติวาทินนี้ได้รับการเผยแผ่ไปยังดินแดนต่าง ๆ ของไทยไม่ว่าจะเป็นที่ภาคอีสานภาคกลางหรือภาคเหนือที่เป็นเมืองหรือพื้นที่ในสมัยทวารวดี ซึ่งลักษณะสำคัญของพระพุทธศาสนาเถรวาทนิกายสรวาสติวาทินที่สำคัญที่พบในพื้นที่ต่าง ๆ ของเมืองไทยก็คือ มีรูปแบบของการสร้างพระพุทธรูปหรือพระพิมพ์ก็ตามที่จะต้องมีการแสดง “พุทธวิตรรกะมุทรา”เสมอ ไม่ว่าจะเป็นพระพิมพ์ที่พบที่เมืองทัพชุมชน,เมืองโคกไม้เดน หรือเมืองอื่น ๆ ในบริเวณของจังหวัดนครสวรรค์นี้ก็จะพบว่ามีการพบพุทธลักษณะที่แสดงวิตรรกะมุทราแทบทั้งสิ้น ซึ่งก็แสดงให้เห็นว่าเมืองโบราณสมัยทวารวดีในพื้นที่นี้ล้วนนับถือพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินแทบทั้งสิ้น แม้ในเมืองดงแม่นางเมืองนี้ก็เช่นเดียวกัน มีการนับถือพระพุทธศาสนานิกายสรวาทสติวาทินโดยจะพบพระพุทธรูปและพระพิมพ์ที่มีลักษณะของการแสดงวิตรรกะมุทราแทบทั้งสิ้น ยกเว้นเฉพาะพระพิมพ์ของพระพุทธศาสนามหายานภายใต้อิทธิพลของเขมรเท่านั้นที่ไม่ได้มีลักษณะของพระพุทธรูปที่แสดงวิตรรกะมุทรา นอกนั้นจะพบหมด โดยเฉพาะพระพุทธรูปนูนต่ำที่จะพบว่ามีพุทธลักษณะของพระพุทธรูปที่แสดงวิตรรกะมุทราแบบเดียวกันกับที่พบที่เมืองอื่น

๔) ความเจริญทางด้านการเศรษฐกิจ

สำหรับความเจริญทางด้านเศรษฐกิจ ในแหล่งโบราณคดีคงแม่นางเมืองอาจจะเป็นในแง่ของการติดต่อ ซึ่งหลักฐานทางโบราณคดีที่บ่งบอกถึงการติดต่อคือ การพบเครื่อง ถ้วยเขมร จากแหล่งเตาพนมกุเลน และเครื่องถ้วยจีนจากแหล่งเตาหลายแห่ง รวมถึงเครื่องแก้ว และลูกปัดแก้ว ลูกปัดหินกึ่งอัญมณี ที่บ่งบอกว่ามีการติดต่อกับเมืองท่าชายฝั่งทะเล การพบเจอ สินค้าต่างชาตินี้อาจเป็นการบอกถึงการติดต่อของแหล่งโบราณคดีคงแม่นางเมืองกับพื้นที่อื่น ๆ ที่ อาจเกิดขึ้นจากการติดต่อใน ๒ ลักษณะคือ ๑) ในกลุ่มของเครื่องถ้วยจีน ลูกปัด และเครื่องแก้วนั้น อาจเข้ามาจากเมืองท่าชายฝั่งทะเลที่อยู่ในที่ราบเจ้าพระยาตอนล่างซึ่งอาจเป็นเมืองท่าชายฝั่ง ทะเล แล้วส่งผ่านมาทางแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งเป็นทางน้ำสายหลักของที่ราบภาคกลาง แต่กลุ่มของ เครื่องถ้วยเขมรนั้น อาจส่งผ่านมาจากทางลุ่มน้ำลพบุรี – ป่าสักแล้วเข้าสู่แม่น้ำเจ้าพระยาโดยผ่าน กลุ่มเมืองท่าที่อยู่ในภาคพื้นทวีป เช่น แหล่งโบราณคดีจันเสน และแหล่งโบราณคดีโคกไม้เดน เป็นต้น หรืออาจใช้เส้นทางบกทางอื่นเป็นเส้นทางในการติดต่อ และ๒) อาจเป็นการเข้ามาพร้อมกัน จากเมืองท่าเมืองเดียวกัน โดยเมืองท่าดังกล่าวนั้นติดต่อกับเมืองท่าที่อยู่ชายฝั่งทะเล และทำ หน้าที่ในการแพร่กระจายสินค้าไปยังชุมชนต่าง ๆ (distribution center) พร้อมจัดสินค้าเป็นกลุ่ม ๆ เช่น ในกลุ่มหนึ่งอาจประกอบไปด้วยเครื่องถ้วยจีนจากแหล่งเตาหลาย ๆ แห่ง และกลุ่มเครื่องถ้วย เขมร หรืออาจรวมไปถึงกลุ่มลูกปัดและเครื่องแก้ว แล้วจึงส่งต่อไปยังชุมชนต่าง ๆ ที่อยู่ลึกเข้ามา ในภาคพื้นทวีป[๔๙]

๔.๑.๔.๙ สถานภาพปัจจุบัน

สำหรับชุมชนดงแม่นางเมืองในปัจจุบันนี้ถือว่าเป็นชุมชนใหม่ที่อพยพเข้ามาตั้งรกราก ในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๐๐ โดยประมาณ ซึ่งอพยพมาจากหลายพื้นที่ คือ ท่าทรุด บางละมุง, อำเภอโกรกพระ จังหวัดอุทัยธานี และศรีสะเกษ โดยเริ่มต้นเข้ามาในพื้นที่ที่เรียกว่า หนองไข่เหย บริเวณแถบนี้มีการปลูกสร้างเพียง ห้างนา ชาวบ้านเข้ามาเผาถ่าน ต่อมาขี้เกียจขนของกลับบ้าง ขี้เกียจเอาควายกลับบ้าง ก็เลยลง หลักปักฐานอยู่ที่นี่เลย (ราว พ.ศ. ๒๔๙๐ เศษ ๆ) การเข้ามาของกลุ่มคนมีทั้งที่เป็นคนไทย และคน ลาว โดยกลุ่มลาวนั้น เป็นลาวเวียงจันทน์ที่ถูกกวาดต้อนไปราชบุรีก่อน แล้วจึงค่อย ๆ ขยับ ขึ้นมาที่นครสวรรค์ โดยมีหลวงพ่อพิมพา ซึ่งเป็นบุคคลเพียงคนเดียวที่ดูเหมือนจะควบคุมกลุ่มลาว นี้ได้ พื้นที่ที่เข้ามาตั้งกลุ่มบ้าน คือบริเวณบ้านมาบมะขามในปัจจุบัน ซึ่งอยู่ทางตอนล่างของเมือง โบราณดงแม่นางเมือง การเกิดขึ้นของบ้านและวัดเกิดขึ้นพร้อม ๆ กัน ฉะนั้นลักษณะการตั้งถิ่น ฐานบ้านเรือนจึงรวมอยู่เป็นกลุ่มใหญ่ล้อมรอบบริเวณวัด ถัดจากกลุ่มเรือนออกไปจึงเป็นพื้นที่ทำ กิน ต่อมาเมื่อประชากรมากขึ้นจึงมีการขยับขยายเรือนออกไป ซึ่งในการตั้งเรือนในระยะหลังจะ กระจายตัวอยู่ในพื้นที่ทำกินของเครือญาติตน ลักษณะเรือน เดิมนั้น จะเป็นกลุ่มเรือนใหญ่ ที่แยกทางเข้า แต่มาตอนหลัง ก็มีการแยกเรือนกันไปอย่างเป็นสัดส่วนชัดเจน

วัดดงแม่นางเมือง หรือ วัดดงแม่ศรีเมือง ตั้งวัดเมื่อวันที่ ๑๔ เดือน กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๓ เดิมเป็นสำนักสงฆ์ ชื่อสำนักสงฆ์ดงแม่นางเมือง ตั้งอยู่ในพื้นที่โบราณสถานดงแม่นางเมือง ใน

---

[๔๙] พิมพ์ชนก พงษ์เกษตร์กรรม์, **พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองโบราณดงแม่นางเมือง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์**, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๒), หน้า ๒๑-๒๔.

พื้นที่ หมู่ที่ ๑๐ บ้านดงแม่นางเมือง ตำบลตาสัง โดยเริ่มมีพระเข้ามาอยู่และเริ่มมีการก่อสร้างวัดตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๙๘ โดยใช้ชื่อสำนักสงฆ์ดงแม่นางเมือง มีพระปกครองดูแลวัดหลายรูป จากการสอบถามจากชาวบ้านในพื้นที่ที่อยู่มาดั้งเดิม จำได้ว่า มีพระมาอยู่หลายรูป คือ พระอาจารย์เผื่อน พระอาจารย์สอด พระอาจารย์เปา พระอาจารย์มี พระอาจารย์ผัน (พระครูนิรุตธรรมสาร พระครูนิสัยสุวัฒนกิจ รักษาการเจ้าอาวาสวัดดงแม่ศรีเมือง และปัจจุบันมี พระครูนิวาสบุญญากร เป็นเจ้าอาวาสวัดดงแม่ศรีเมืององค์ปัจจุบัน

ภายในวัด มีการก่อสร้างกุฏิสงฆ์ ศาลาการเปรียญ เมรุเผาศพ และก่อสร้างเสนาสนะอื่นจนมีความพร้อมที่จะขออนุญาตตั้งวัด โดยมีนายมะเห บัวชื่น ซึ่งดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านในขณะนั้น ได้เป็นแกนนำในการร่วมกับผู้นำชุมชนและชาวบ้านดงแม่นางเมืองและพระอาจารย์ผัน (พระครูนิรุตธรรมสาร) จึงได้ทำเรื่องผ่านศึกษาธิการอำเภอบรรพตพิสัย เพื่อผ่านเรื่องไปยังจังหวัดนครสวรรค์และกระทรวงศึกษาธิการ เพื่อขอทะเบียนจัดตั้งวัดดงแม่นางเมือง แต่พระอาจารย์ เจ้าอาวาสในขณะนั้นเห็นว่าในพื้นที่ของสำนักสงฆ์ดงแม่นางเมืองนั้น มีศาลเจ้าแม่ชื่อ “เจ้าแม่ศรีเมือง” ที่ชาวบ้านเคารพและศรัทธานับถืออยู่ในพื้นที่ของวัด ประกอบกับหนังสือขออนุญาตให้สร้างวัดระบุหมู่บ้านเป็น บ้านดงแม่ศรีเมือง (ชื่อหมู่บ้านตามท้องที่ของกรมปกครองชื่อเป็นดงแม่นางเมือง) จึงเห็นว่าควรใช้ชื่อว่า “วัดดงแม่ศรีเมือง” จึงได้เสนอเรื่องเพื่อตั้งวัดโดยขอใช้ชื่อวัดว่า “วัดดงแม่ศรีเมือง” และได้รับประกาศ ณ วันที่๑๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๓ เป็นต้นมา ซึ่งปัจจุบัน พระครูนิวาสบุญญากรก็ขึ้นมาทำหน้าที่ในการพัฒนาวัดดงแม่นางเมืองเรื่อยมา โดยพื้นที่การตั้งวัดปัจจุบันนี้ก็ปรากฏในภาพดังต่อไปนี้

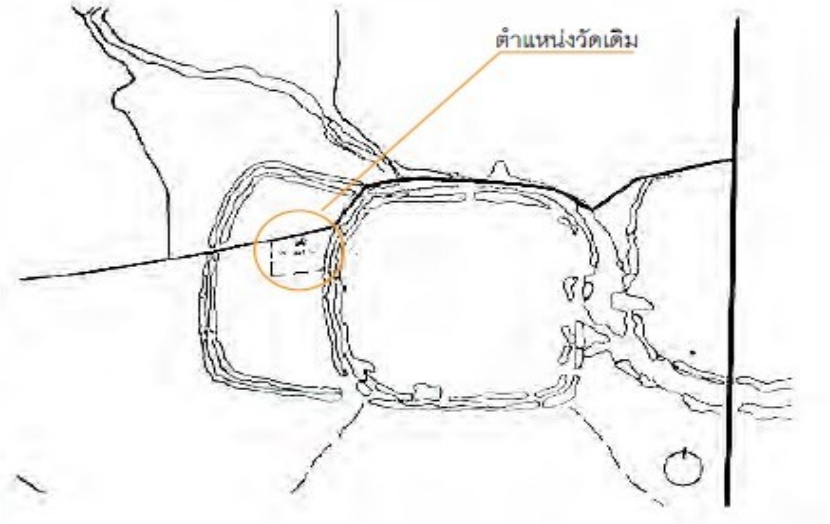

ภาพที่ ๔.๒๗ แสดงที่ตั้งวัดดงแม่นางเมืองหรือวัดดงแม่ศรีนางเมือง

ปัจจุบันความเจริญเข้าถึงพื้นที่นี้แล้วตัววัดเองก็ได้มีการก่อสร้างถาวรวัตถุ และเสนาสนะขึ้นมาเป็นจำนวนมาก อาทิ ศาลาการเปรียญ กุฏิสงฆ์, กุฏิ ศาล พร้อมทั้งมีลานกว้างไว้เป็นที่เล่นกีฬาและกิจกรรมของศาลเจ้าแม่ดงแม่นางเมือง, วิหารหลวงพ่อโต ชุมชน โดยสิ่งก่อสร้างส่วนใหญ่สร้างแต่เพียงพอใช้งานได้ เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบันคือพระครูนิวาสบุญญากร ท่านปรารภว่าถ้าเป็นไปได้ก็ต้องการสร้างอาคารต่าง ๆ ใหม่ ให้ดีกว่าในอนาคต

๔.๑.๔.๙ ภาพการลงพื้นที่สำรวจเมืองดงแม่นางเมือง

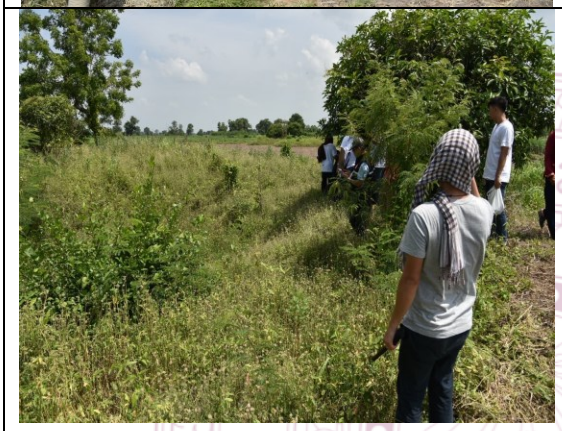

๔.๒ การสำรวจแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดอุทัยธานี

สำหรับพื้นที่เมืองโบราณหรือแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในเขตจังหวัดอุทัยธานี ซึ่งมีอยู่ ๒ เมืองก็ได้แก่ ๑. เมืองบึงคอกช้าง และ ๒. เมืองท่าการุ้ง โดยมีรายละเอียดที่จะต้องศึกษาในแต่ละเมืองดังต่อไปนี้

๔.๒.๑ ข้อมูลเกี่ยวกับจังหวัดอุทัยธานี

สำหรับจังหวัดอุทัยธานีนี้นั้นจพบว่าเป็นอีกจังหวัดหนึ่งที่มีความสำคัญทั้งในเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดี โดยคำว่า อุทัยธานี เดิมสะกดว่า อุไทยธานี จัดได้ว่าเป็นจังหวัดในภาคกลางของประเทศไทย หรือบางหน่วยงานจัดให้อยู่ในภาคเหนือตอนล่าง มีพื้นที่ประมาณ ๖,๗๓๐.๒๔๖ ตารางกิโลเมตร มีประชากรในปี พ.ศ. ๒๕๖๕ จำนวน ๓๒๕,๑๑๖ คน

เมืองอุทัยธานีมีหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์ของกรมศิลปากรยืนยันไว้ว่า เป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ เมื่อประมาณ ๓,๐๐๐ ปี มาแล้ว โดยพบหลักฐานยืนยันในหลายพื้นที่ เช่น โครงกระดูก เครื่องมือหินกะเทาะจากหินกรวด ภาพเขียนสมัยก่อนประวัติศาสตร์บนหน้าผา (เขาปลาร้า) เป็นต้น

ตำนานเก่าเล่าว่า ในสมัยกรุงสุโขทัยเจริญรุ่งเรืองนั้น ท้าวมหาพรหมได้เข้ามาสร้างเมืองที่บ้านอุทัยเก่า คือ อำเภอหนองฉางในปัจจุบันนี้ แล้วพาคนไทยเข้ามาอยู่ท่ามกลางหมู่บ้านคนมอญและคนกะเหรี่ยง จึงเรียกว่า “เมืองอู่ไทย” ตามกลุ่มหรือที่อยู่ของคนไทยซึ่งพากันตั้งบ้านเรือนอยู่อย่างหนาแน่น มีพืชพันธุ์และอาหารอุดมสมบูรณ์กว่าแห่งอื่น ต่อมากระแสน้ำเปลี่ยนทางเดินและเกิดกันดารน้ำ เมืองอู่ไทยจึงถูกทิ้งร้าง จนในที่สุด พะตะเบิดได้เข้ามาปรับปรุงเมืองอู่ไทย โดยขุดที่เก็บกักน้ำไว้ใกล้เมือง และพะตะเบิดได้เป็นผู้ปกครองเมืองอู่ไทยเป็นคนแรกในสมัยกรุงศรีอยุธยา

เมืองอู่ไทยต่อมาได้เรียกกันเป็น “เมืองอุไทย” คาดว่าเพี้ยนไปตามสำเนียงชาวพื้นเมืองเดิมได้มีฐานะเป็นหัวเมืองด่านชั้นนอก มีพระพลสงครามเป็นนายด่านแม่กลอง และพระอินทรเดชเป็นนายด่านหนองหลวง (ปัจจุบันแม่กลองคืออำเภออุ้มผาง จังหวัดตาก และหนองหลวงคือตำบลหนองหลวง อำเภออุ้มผาง) คอยดูแลพม่าที่จะยกทัพมาตามเส้นทางชายแดนด่านแม่ละเมา

ต่อมาในรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ (พ.ศ. ๒๑๔๘-๒๑๖๓) ได้โปรดเกล้าฯ ให้บัญญัติอำนาจการใช้ตราประจำตำแหน่ง มีบัญชาการตามหัวเมืองนั้น ได้ระบุในกฎหมายเก่าลักษณะพระธรรมนูญว่า “เมืองอุไทยธานี เป็นหัวเมืองขึ้นแก่มหาดไทย”

เมืองอุไทยธานีเป็นเมืองที่อยู่บนที่ดอนและลึกเข้าไป ไม่มีแม่น้ำสายใหญ่และไม่สามารถติดต่อทางเรือได้ ดังนั้นชาวเมืองจึงต้องขนข้าวบรรทุกเกวียนมาลงที่แม่น้ำ จึงทำให้พ่อค้าพากันไปตั้งยุ้งฉางรับซื้อข้าวที่ริมแม่น้ำจนเป็นหมู่บ้านใหญ่ เรียกว่าหมู่บ้าน “สะแกกรัง” เนื่องจากเป็นพื้นที่มีป่าสะแกขึ้นเต็มริมน้ำและมีต้นสะแกใหญ่อยู่กลางหมู่บ้าน บ้านสะแกกรัง ชาวจีนเรียกเพี้ยนเป็น "ซิเกี๋ยกั้ง" เป็นตลาดซื้อข้าวที่มีพ่อค้าคนจีนนิยมไปตั้งบ้านเรือนและยุ้งฉาง ต่อมาในระยะหลังได้มีเจ้านายและขุนนางมาตั้งบ้านเรือนอยู่ เพราะความสะดวกในการกะเกณฑ์สิ่งของส่งเมืองหลวงซึ่งเป็นจำพวกมูลค้างคาว ไม้ซุง กระวาน และช้างป่า อีกทั้งยังมีช่องทางในการค้าข้าวอีกด้วย

ในรัชสมัยสมเด็จพระที่นั่งท้ายสระ (พ.ศ. ๒๒๕๑-๒๒๗๕) นั้น จมื่นมหาสนิท (ทองคำ) ซึ่งย้ายมาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านสะแกกรังนั้น ได้รับแต่งตั้งเป็นพระยาราชนิกูล และต่อมาได้กำเนิดบุตรชายคนโตชื่อ “ทองดี” เกิดที่สะแกกรัง สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกฯ พระนามเดิม ทองดี เดิมทรงรับราชการในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ได้ดำรงตำแหน่งพระอักษรสุนทร เสมียนตรากรมมหาดไทย ถึงรัชกาลสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ (พระเจ้าเอกทัศ) พม่ายกกองทัพมาล้อมกรุงศรีอยุธยา เกิดการระส่ำระสายแตกสามัคคีในพระนคร จึงทรงอพยพครอบครัวไปรับราชการกับเจ้าเมืองพิษณุโลก ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าพระยาจักรีศรีองครักษ์ สมุหนายกอัครมหาเสนาบดี อภัยพิริยปรากรมพาหุ ต่อมาทรงพระประชวร สิ้นพระชนม์ในเมืองพิษณุโลก บุตรชายชื่อ “ทองด้วง” ภายหลังได้รับราชการเป็นสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก ปราบจลาจลในกรุงธนบุรี และสถาปนาเป็นกษัตริย์ราชวงศ์จักรีปกครองแผ่นดินทรงพระนามว่า “พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช” ทรงอัญเชิญพระอัฐิส่วนหนึ่งประดิษฐาน ณ หอพระในพระบรมมหาราชวัง เพื่อให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการถวายบังคมในพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจาในฐานะสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกแห่งราชวงศ์จักรี พระอัฐิอีกส่วนหนึ่ง สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท อัญเชิญเข้าประดิษฐานในพระเจดีย์ทองในพระมณฑปวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษดิ์ราชวรมหาวิหาร มีประเพณีที่พระมหากษัตริย์ทรงตั้งเครื่องทองน้อย เพื่อสักการบูชาทุกครั้งที่เสด็จพระราชดำเนิน

พ.ศ. ๒๓๗๖ ข้าราชการชาวกรุงเทพมหานคร ผู้ซึ่งได้รับการแต่งตั้งให้เป็นพระยาอุไทยธานีเจ้าเมืองอุไทยธานีในสมัยนั้น ได้เห็นว่าบ้านสะแกกรังเป็นตลาดใหญ่ มีผู้คนอพยพเข้ามาอยู่กันอย่างหนาแน่น อีกทั้งเป็นสถานที่ที่ชาวอุไทยธานีติดต่อค้าขายข้าวและไม้ซุงกับพ่อค้าที่นั่นมานานแล้ว จึงคิดตั้งบ้านเรือนเพื่อค้าขาย ประจวบกับเวลานั้น เจ้าเมืองไชยนาทเป็นเพื่อนกัน จึงขอตั้งบ้านเรือนที่ริมแม่น้ำสะแกกรัง เนื่องจากผู้คนมาติดต่อราชการและมาค้าขายกันมาก ทั้งนี้ เนื่องจากเจ้าเมืองไม่กล้าขึ้นไปเมืองอุไทยธานีเก่า อ้างว่ากลัวไข้ป่า จึงเป็นเหตุให้พากันอพยพมาอยู่กันมากขึ้น

พ.ศ. ๒๓๙๑ ได้มีการแบ่งเขตดินแดนเมืองอุไทยธานีและเมืองไชยนาท โดยตัดเขตบ้านสะแกกรังทางฝั่งคลองฟากใต้ ตั้งแต่ท้ายบ้านสะแกกรังไปจดเมืองอุไทยธานีเก่า โอนที่นั่นจากเมืองไชยนาทเป็นของเมืองอุไทยธานี ดังนั้นเมืองอุไทยธานี จึงตั้งอยู่ที่ปลายสุดเขตแดนเมืองมโนรมย์ ข้างใต้บ้านลงมาสักคุ้งน้ำหนึ่งก็เป็นแดนเมืองไชยนาท

พ.ศ. ๒๔๔๑ เมืองอุไทยธานีขึ้นกับมณฑลนครสวรรค์ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๖ ได้เปลี่ยนไปขึ้นกับมณฑลอยุธยา สุดท้ายมีการประกาศเลิกมณฑลปี พ.ศ. ๒๔๗๖ และจัดให้จังหวัดเป็นหน่วย

ปกครองส่วนภูมิภาคที่สำคัญที่สุด โดยมีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นผู้รับผิดชอบ ตั้งแต่บัดนั้นมาจนถึงปัจจุบัน

ในพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๖ นั้น ได้มีการรวมตัวกันเป็นชุมชนเล็ก และรับเอาวัฒนธรรมจากอินเดียมาจัดตั้งเป็นบ้านเมืองบนดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ดังนั้นเมืองโบราณสมัยนี้จึงเกิดขึ้นในเขตจังหวัดนครสวรรค์ สุพรรณบุรี ชัยนาท สิงห์บุรี และอุทัยธานี เป็นต้น ส่วนมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์สมัยโลหะตอนปลายก็ได้รับเอาความเจริญดังกล่าว และคงจะพากันอพยพ เข้ารวมกลุ่มในอารยะธรรมศิลปทวาราวดีบนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และมีบางส่วนที่อพยพเข้าไปอาศัยอยู่ในที่ห่างไกลจังหวัดอุทัยธานี ปรากฏว่าได้มีการสำรวจพบหลายแหล่งในท้องที่เขตอำเภอต่าง ๆ คือ

๑) เมืองโบราณบ้านด้ายหรือบ้านใต้ อยู่ในท้องที่ตำบลทุ่งใหญ่ อำเภอเมือง อุทัยธานี ตัวเมืองตั้งอยู่ริมแควตากแดด ลักษณะตัวเมือง เกือบจะเป็นรูปวงรี ด้านทิศเหนือใช้ลำน้ำตากแดดเป็นคูเมือง ส่วนด้านอื่น ๆ เป็นคูและกำแพงดิน ตัวคูเมืองกว้างประมาณ ๓๐ เมตร กำแพงดินหนาประมาณ ๒๐ เมตร สูงราว ๕ เมตร แนวโบราณสถานรอบยาว ๘๖๕ เมตร ส่วนรอบนอกยาว ๑,๒๗๐ เมตร วัดตั้งแต่ลำน้ำตากแดดเข้าไป แล้วอ้อมออกลำน้ำตากแดดตอนล่างแนวโบราณสถานนี้ กว้าง ๑๗๐ เมตร ห่างด้านละประมาณ ๒๐ เมตร กำแพงดินส่วนที่ใกล้ลำน้ำถูกตัดเป็นทางเดินมีเศษภาชนะดินเผาติดปะปนอยู่ในเนื้อดิน กลางเมืองมีสระน้ำขนาดกว้าง ๘๗ เมตร ยาว ๑๑๐ เมตร ลึกเข้าไปด้านละประมาณ ๒๐ เมตร จะเป็นตัวสระรูปวงรี เนื้อที่ของเมืองโบราณแห่งนี้มีประมาณ ๑๐๐ ไร่ ๙๙ ตารางวา มีซากโบราณสถานอยู่ ๑ แห่ง ที่เชิงเขานาคนอกคูเมืองด้านทิศตะวันตกทางทิศใต้ของกำแพงดิน มีซากเจดีย์รูปสี่เหลี่ยมขนาด ๓๓ เมตร ฐานก่อด้วยอิฐขนาดใหญ่ ส่วนบนถูกทำลายหักพังไม่เป็นชิ้นดี มุมกำแพงด้านทิศเหนือ พบระฆังหินสีเทากว้าง ๗๘ เซนติเมตร ยาว ๑๕๐ เซนติเมตร หักเป็นสองท่อน กับมีผู้เคยพบพระพุทธรูปสำริดฝังอยู่ริมลำน้ำตากแดด พระพิมพ์ดินเผาปางสมาธิ ฐานเป็นรูปบัวเศียรหักไปส่วนหนึ่ง ตุ้มหูสำริด กำไลหิน เป็นต้น

๒) เมืองโบราณบ้านคูเมือง อยู่ในท้องที่ตำบลดงขวาง อำเภอหนองขาหย่าง ตัวเมืองถูกแปรสภาพเป็นไร่นา ลักษณะตัวเมือง เป็นรูปวงกลม ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๘๐๐ เมตร คูเมืองกว้างประมาณ ๓๐ เมตร กำแพงดินกว้างประมาณ ๒๐ เมตร ตอนกลางลาดเป็นแอ่งคล้ายท้องกระทะ ถูกปรับเป็นที่นาไปเกือบหมด รวมเนื้อที่ประมาณ ๑๔๐ ไร่ เมืองนี้มีทางเข้า ๓ แห่ง อยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ตะวันออกเฉียงใต้ และทิศเหนือ โบราณวัตถุที่เคยพบมีลูกปัดสีต่าง ๆ เป็น จำนวนมาก เครื่องปนดินเผาก้อนตะกั่ว ตราดินเผารูปดอกไม้กับรูปสิงห์ ลักษณะเลือนลางมาก แท่งหินบดยา แว ถ้วยหรือตระกรันดินเผา ขวานหินขัดทำด้วยหินทราย ก้อนแร่เหล็กพระพิมพ์ดินเผาเป็นต้นนอกจากนี้พบระฆังหินแบบเจาะรู ๒ รู และรูเดียวขนาดใหญ่ ๒x๕ ศอก จากทางเข้าทิศตะวันออกเฉียงใต้ มีร่องรอยเจดีย์เล็ก ๆ เรียงรายห่างกันประมาณ ๒๐ เมตร ยาวเกือบ ๒ กิโลเมตร จนถึงองค์เจดีย์ใหญ่ ที่ดงหนองสระ หรือดงเจดีย์ราย เข้าใจว่าจะเป็นโบราณสถานที่สำคัญ และชาวเมืองออกมาทำบุญกันที่นี่ทุกวันพระ บนเขาระแหงที่อยู่ไม่ไกลจากเมืองโบราณแห่งนี้ ชาวบ้านเล่าว่ามีเจดีย์เก่าแก่อยู่ด้วย

๓) เมืองโบราณเมืองการุ้ง อยู่ในท้องที่ตำบลวังหิน อำเภอบ้านไร่ ตัวเมืองตั้งอยู่ริมถนนสายหนองฉาง-บ้านไร่ ตรงกิโลเมตรที่ ๔๐ เดิมเป็นพื้นที่ป่าทึบ ปัจจุบันได้แปรสภาพเป็นไร่นา

ลักษณะ ของตัวเมืองเป็นวงกลมรี เส้นผ่าศูนย์กลาง ประมาณ ๘๐๐ เมตร ประกอบด้วยคูเมือง กว้างประมาณ๒๐ เมตร ลึกประมาณ ๒ เมตร มีกำแพงดินล้อมรอบ คูเมืองบางตอนถูกเกลื่อนลง คูเมืองยาวตลอดเป็นระยะทางประมาณ ๘๐๐ เมตร บางแห่งตื้นกว่าระดับเดิม และมีการขุดลอกคูเมืองใหม่ ภายในบริเวณเมืองมีซากเจดีย์หักพังอยู่ค่อนไปตรงกลาง ตัวเมืองด้านในอยู่ติดกับทิวเขาอีกด้านหนึ่งอยู่ติดกับถนนที่ตัดผ่านในระยะหลัง ภายในเมืองมีสระน้ำอยู่ค่อนไปทางทิศเหนือ และที่นอกกำแพงดินด้านทิศใต้มีสระโบราณอีกแห่งหนึ่ง โบราณวัตถุที่พบนั้น มีพระพุทธรูปปางเสด็จดาวดึงส์และสิ่งอื่น ๆ เช่นเดียวกับเมืองสมัยทวาราวดีทั่ว ๆ ไป

๔) เมืองโบราณบึงคอกช้าง อยู่ในท้องที่ตำบลไผ่เขียว อำเภอสว่างอารมณ์ ตัวเมืองตั้งอยู่ในป่า ซึ่งได้ทำการสำรวจและขุดตรวจ เมื่อวันที่ ๑๐ เมษายน ๒๕๑๔ ถึงวันที่ ๘ พฤษภาคม ๒๕๑๔ ปรากฏว่า คูเมืองกว้างประมาณ ๒๐ เมตร กำแพงดินสูงโดยเฉลี่ยประมาณ ๖-๗ เมตร มีประตูเข้าเมืองทั้ง ๔ ทิศ และริมประตูเมืองทั้ง ๔ มีสระน้ำเฉพาะด้านทิศตะวันออก มีคันคูอีกชั้นหนึ่งซึ่งเข้าใจว่า ขุดเพื่อเชื่อมโยงกับลำห้วยทางด้านตะวันออก เพื่อให้น้ำเข้าไปหล่อเลี้ยงในคูเมือง เนื่องจากเมืองอยู่ในป่าทึบจึงมีซากวัชพืชทับถมผิวดินหนามาก ไม่อาจพบเศษเครื่องปนดินเผาได้ โบราณสถานที่สำรวจมีอยู่ ๕ แห่ง คือ ภายในตัวเมือง ๑ แห่ง ตั้งอยู่ใกล้คูเมืองด้านทิศใต้ ลักษณะเป็นเนินศิลาแลง ขนาดของเนินมีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๑๐ เมตร ตอนกลางถูกขุดเป็นโพรง นอกคูเมืองมีโบราณสถานก่อด้วยอิฐอีก ๓ แห่ง มีขนาดกว้าง ๑๔ เซนติเมตร ยาว ๓๗ เซนติเมตร และหนา ๗-๘ เซนติเมตร มีแกลบผสมมาก ขนาดของเนินที่ใหญ่ที่สุด กว้างด้านประมาณ ๑๐ เมตร สูงประมาณ ๓ เมตร ส่วนอีก ๒ แห่ง เป็นเนินขนาดเล็กกว้างประมาณ ๖-๗ เมตร สูงประมาณ ๑/๒ เมตร

นอกจากนี้ ยังพบซากโบราณสถานอยู่บนยอดเขาทางทิศตะวันออกของตัวเมืองอีก ๑ แห่งซึ่งก่อสร้างด้วยอิฐที่เผาแกร่งและมีสีแดงเข้ม มีส่วนผสมกับทรายมากกว่าแกลบและมีน้ำหนักอิฐขนาดกว้าง ๑๒ เซนติเมตร ยาว ๒๔ เซนติเมตร และหนา ๖ เซนติเมตร โบราณสถานแห่งนี้ อยู่ในสภาพถูกทำลาย ที่บริเวณเมืองนี้ พบหลักฐานที่สำคัญมาก คือ ศิลาจารึกอักษรโบราณ ๓ หลัก เป็นอักษรปัลลวะ ภาษามอญ แปลเป็นความว่า

๑. สมัยที่ปรัชญาเป็นเลิศ

๒. บุญย่อมส่งเสริมนักพรต

๓. จงเลือกไปทางนี้

นอกจากการสำรวจพบเมืองโบราณสมัยทวาราวดี ที่เด่นชัดในท้องที่จังหวัดอุทัยธานีดังกล่าวนี้แล้วยังได้สำรวจพบเรื่องราวสมัยทวาราวดี ในพื้นดินแถบนี้หลายแห่ง คือ

๑) พบโบราณสถานสมัยทวาราวดีที่บ้านเก่า หมู่ที่ ๒ ตำบลลานสัก อำเภอลานสัก เป็น

เนินสูง ๑ เมตร ตรงกลางถูกขุดเป็นบ่อ พบอิฐขนาดใหญ่มีลักษณะแปลกมีลวดลายขีดเขียนด้วยน้ำมือเป็นเส้นคู่บ้าง เป็นลายเส้นรูปทรงเรขาคณิตในรูปหลายแบบบ้าง ซึ่งทำเป็นลวดลายขีดเขียนแบบแผ่นอิฐก่อนเผา โดยขีดเขียนเพียงด้านเดียว และยังมีผู้พบอิฐที่มีรูปมนุษย์และรูปเทวดาบริเวณโบราณสถานนั้น นอกจากพบอิฐที่มีขนาด ๓๔+๑๙+๘.๕ เซนติเมตร ขนาด ๓๓+๑๙.๕+๘ เซนติเมตรและ ๑๗+๓๓.๕+๑๐ เซนติเมตร แล้วยังพบในเสมา ดินเผาขนาด ๕๐+๒๗.๕+๘

เซนติเมตร อีกด้วยสันนิษฐานว่า คงจะเป็นโบสถ์เก่าสมัยทวาราวดี เสียดายที่ถูกทำลายมาก่อนแล้ว จึงไม่มีหลักฐานทางโบราณคดีมากนัก

๒) พบพระพิมพ์ดินเผาสมัยทวาราวดีและแม่พิมพ์ดินเผา เป็น จำนวนมากในถ้ำศูนย์ตา ตำบลบ้านไร่ อำเภอบ้านไร่ ซึ่งเป็นถ้ำที่เข้าใจว่าคงเป็นแหล่งสร้างพระพิมพ์ในสมัยทวาราวดี ยังสำรวจไม่พบว่า บริเวณนั้นมีภูมิสถาน ที่เป็นเมืองโบราณสมัยทวาราวดี อยู่ใกล้เคียงเลย ภายในถ้ำปรากฏว่ามีเศษพระพิมพ์ดินเผา และแม่พิมพ์อยู่เป็น จำนวนมาก ส่วนที่สมบูรณ์นั้น ได้มีผู้นำเอาไปจนหมดสิ้นแล้วลักษณะพระพิมพ์ดินเผานี้ เป็นรูปพระนั่งห้อยเท้าอยู่ในซุ้มใต้พุทธคยา แบบเดียวกับที่เคยพบที่บ้านพงนึก จังหวัดกาญจนบุรี นอกจากนี้ยังพบพระพุทธรูปไม้จำหลักสมัยหลัง ๆ เป็น จำนวนมาก เข้าใจว่าถ้ำแห่งนี้ เดิมเป็นสถานที่ศักดิสิทธิ์ หรืออาจถือเป็นวัดแห่งหนึ่งในสมัยนั้นก็ได้

๓) รูปปูนปนของนางดารา สมัยทวาราวดี แสดงแบบของการแต่งกายของคนในสมัยนั้น เป็นศิลปศรีวิชัย ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ได้ไปจากจังหวัดอุทัยธานี ไม่ทราบว่าจากที่แห่งใด เข้าใจว่าจะได้ไปจากเมืองการุ้ง

๔) พบร่องรอยของเมืองโบราณในเขตตำบลห้วยคต อำเภอบ้านไร่ ตรงทางแยกบ้านทุ่งนางาม เรียกบ้านน้ำวิ่ง มีคูเมืองและเคยพบเศษภาชนะดินเผา และมีร่องรอยคูเมืองที่อยู่ระหว่างตำบลห้วยรอบกับบ้านหินโจน มีคันคูเป็นรูปวงรี และมีลำคลองผ่านกลางทะลุไปอีกด้านหนึ่ง ชาวบ้านเรียกบึงทะลุประกอบกับประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่แห่งนี้เป็นชาวมอญ ที่อยู่สืบทอดกันมานาน เคยมีผู้พบเศษอิฐหักกระจัดกระจายอยู่บ้างศิลปวัตถุขึ้นโดยวิวัฒนาการไปอย่างช้า ๆ เปลี่ยนรูปแบบของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ รับอิทธิพลทางศิลปะของอินเดียจนสามารถสร้างรูปปูนปนนางดารา พระพิมพ์ดินเผา พระพุทธรูปสำริดและเครื่องปนดินเผา รวมถึงการก่อสร้างด้วยอิฐแดงและเผาอิฐได้เป็นต้น จนนับว่าดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามีความเจริญสูงสุดในสมัยทวาราวดีซึ่งหมายถึงเมืองโบราณต่าง ๆ ที่พบในจังหวัดอุทัยธานีด้วย[๕๐]

๔.๒.๒ การสำรวจแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีเมืองโบราณบึงคอกช้าง

สำหรับแหล่งโบราณคดีแห่งแรกของจังหวัดอุทัยธานีที่คณะคณะผู้วิจัยได้ดำเนินการลงพื้นที่สำรวจ โดยทำการสำรวจสภาพทางกายภาพและพื้นที่รวมถึงวัตถุโบราณที่ค้นพบว่าในตัวเมืองมีอะไรบ้าง โดยเมืองบึงคอกช้างนั้นก็มีประเด็นที่จะต้องศึกษาดังต่อไปนี้

๔.๒.๒.๑ ประวัติความเป็นมา

สำหรับเมืองโบราณบึงคอกช้าง ถือว่าเป็นเมืองโบราณอีกแห่งหนึ่งของจังหวัดอุทัยธานี ตั้งอยู่ในท้องที่ตำบลไผ่เขียว อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี จากการลงพื้นที่สำรวจเมืองโบราณบึงคอกช้างนั้นจะพบว่าเมืองโบราณแห่งนี้เป็นเมืองโบราณที่ไม่พบประวัติความเป็นมาและไม่มีแม้กระทั่งตำนานหรือเรื่องรางที่เกี่ยวข้องมีเพียงแต่การสันนิษฐานว่า เป็นเมืองที่มีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ สมัยทวารวดี แต่ไม่มีเรื่องเล่าหรือนิทานปรัมปราที่อ้างถึงหรือกล่าวถึงเมืองนี้

---

[๕๐] อินสยามดอทคอม, **ประวัติศาสตร์จังหวัดอุทัยธานี**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://insiam.com/wp-content/uploads/๒๐๑๖/๐๒/n_authai.pdf [๑๐ มกราคม ๒๕๖๖]

เลย ซึ่งก็เป็นเรื่องที่แปลกว่าเมื่อมีเมืองที่มีขนาดใหญ่ขนาดนี้แต่กลับไม่มีเรื่องเล่าหรือตำนานรองรับใด ๆ เลย ผิดกับเมืองอื่น ๆ ที่มักจะมีเรื่องเล่าประกอบเพื่อให้เห็นว่าเมือง ๆ นั้นมีเรื่องเล่าที่พอจะให้เค้าที่มาของตัวเมืองว่ามีที่มาอย่างไร การกำหนดว่าเมืองนี้มีที่มาอย่างไรก็ได้แต่เพียงการสันนิษฐานและการคำนวนนับอายุจาก (๑) การขุดค้นเพื่อหาอายุของดิน (๒) จากการค้นพบวัตถุโบราณที่มีการจารึก เช่น จารึกภาษาปัลลวะ จำนวน ๒ หลัก ซึ่งก็พอจะอนุมานได้ถึงอายุและยุควสมัยที่มาว่าเมือง ๆ นี้มีที่มาอย่างไร ซึ่งจากการคำนวณถึงที่มาก็มีการประมาณการได้ว่าเมือง ๆ นี้มีที่มีหรือมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ซึ่งตรงกับสมัยทวารวดี

ภาพที่ ๔.๒๘ แสดงโบราณสถานประเภทสถูปที่พบในเมืองโบราณบึงคอกช้าง

๔.๒.๒.๒ สภาพทางภูมิศาสตร์ของแหล่งโบราณคดีบึงคอกช้าง

เมืองโบราณบึงคอกช้างหรือวิ่งโคกช้าง ตั้งอยู่ในตำบลไผ่เขียว อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี พิกัดกริดทหาร ๔๗PNT๗๖๔๒๘๒ พิกัดกริดUTM ๔๗ ๕๗๖๔๒ ๑๗๒๘๒N อยู่ที่พิกัด ภูมิศาสตร์ เส้นรุ้งที่ ๑๕๐ ๓๗ ๕๔" เหนือ และเส้นแวงที่ ๕๕๐ ๔๐ ๔๕" ตะวันออก

อาณาเขตติดต่อ

ทิศเหนือ ติดต่อกับพื้นที่เกษตรกรรม และห้วยข่อยเป้า

ทิศใต้ ติดต่อกับพื้นที่เกษตรกรรม ชุมชนบึงคอกช้าง ห้วยก้านยาว ห้วยตะกอน

ทิศตะวันออก ติดต่อกับเขามะตูม เขาผาลาด เขาป่ารวกและกลุ่มภูเขาขนาดย่อม

ทิศตะวันตก ติดต่อกับพื้นที่เกษตรกรรม ชุมชนบึงคอกช้าง ห้วยข่อยเป้า

ลักษณะภูมิประเทศ

พื้นที่บริเวณเมืองโบราณบึงคอกช้าง เป็นพื้นที่ราบระลอกคลื่น โดยพื้นที่จะลาดจากทิศตะวันตกเฉียงใต้ในเขตอำเภอลานสัก จังหวัดอุทัยธานีและกิ่งอำเภอชุมตาบง จังหวัดนครสวรรค์ ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือในเขตอำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี และอำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์ โดยจะลดระดับความสูงลง จนเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

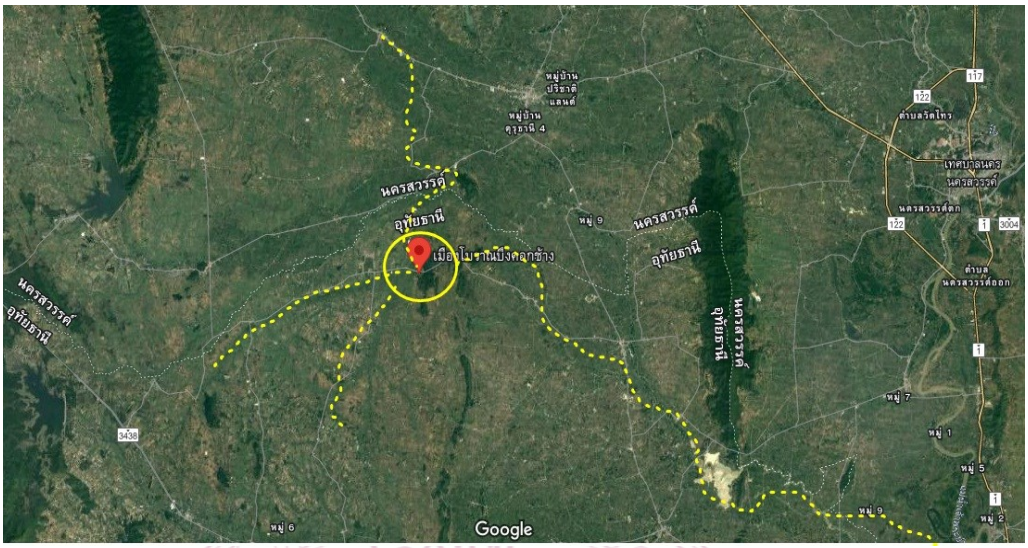

ภาพที่ ๔.๒๙ แสดงสภาพภูมิลักษณะของตัวเมืองและที่ตั้งของเมืองโบราณบึงคอกช้าง

บริเวณที่ตั้งเมืองโบราณบึงคอกช้างมีลักษณะเป็นพื้นที่สูงกว่าบริเวณโดยรอบลักษณะเป็นโคกเนิน โดยระดับความสูงของพื้นที่จะอยู่ระหว่าง ๖๘-๒๑ เมตรจากระดับน้ำทะเล ทางด้านทิศตะวันออกและทิศใต้ จะมีกลุ่มภูเขาขนาดย่อมที่มีระดับความสูงประมาณ ๑๘๐-๒๐๐ เมตร จากระดับน้ำทะเล อยู่อย่างประปราย โดยทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของตัวเมืองจะเป็นจุดบรรจบของระดับน้ำทะเล อยู่อย่างประปราย โดยทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของตัวเมืองจะเป็นจุดบรรจบของลำน้ำสองสาย คือ ห้วยตะกอนที่ไหลมาจากทางทิศตะวันตก และห้วยก้านยาวที่ไหลมาจากทางทิศ ใต้เป็นห้วยข่อยเป้า ไหลจากที่สูงทางทิศใต้ ผ่านคูเมืองชั้นนอก ไปทางทิศเหนือแล้ววกไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือไปบรรจบกับลำน้ำคลองโพธิ์ แล้ววกอ้อมเขาคอยกวางทองลงไปสู่ที่ราบลุ่มทางทิศตะวันออกเฉียงใต้รวมกับลำน้ำตากแดดหรือลำน้ำสะแกกรังในเขตอำเภอสว่างอารมณ์ ผ่านจังหวัดอุทัยธานีไปบรรจบกับแม่น้ำเจ้าพระยาที่อำเภอมโนรมย์ เมืองโบราณบึงคอกช้างจะตั้งอยู่ ระหว่างกลุ่มภูเขาทางทิศตะวันตก กับลำน้ำทางทิศตะวันออก โดยทางทิศใต้จะเป็นพื้นที่สูงลาดเขา ส่วนทางทิศเหนือเริ่มเป็นที่ราบลุ่ม ถัดขึ้นไปเป็นที่ต่ำ ประกอบด้วยลำห้วยเล็ก ๆ มากมาย ทั้งที่มีน้ำ ตลอดปีและมีน้ำเฉพาะฤดูฝน ปัจจุบันภายในเมืองชั้นในเป็นพื้นที่ป่าโปร่ง มีการปลูกไม้ใหม่เข้า เสริมพื้นที่ป่าเดิม เมืองชั้นนอกส่วนใหญ่เป็นพื้นที่เกษตรกรรมโดยมากจะทำนา ทางทิศใต้บางส่วน มีการปลูกไม้ใหม่แซมพื้นที่ป่าเดิม ทางด้านทิศตะวันตกและทิศใต้ของเมืองเป็นที่ตั้งของชุมชน ปัจจุบันแต่ยังไม่หนาแน่นนัก

แหล่งน้ำประกอบด้วย คูเมืองโดยรอบชั้นในและชั้นนอก ห้วยตะกอนและห้วยก้านยาวทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองโบราณ,ลำน้ำห้วยข่อยเป้า และลำน้ำสาขาทางทิศตะวันตกและทางทิศ

เหนือของเมืองโบราณ โดยจะมีสาขาเล็ก ๆ แยกจากห้วยข่อยเป้าส่วนคูเมืองชั้นนอกทางทิศตะวันตก ผ่านตัวเมืองชั้นนอกไปบรรจบกับห้วยข่อยเป้าทางทิศตะวันออกเฉียงเหนืออีกครั้ง[๕๑]

๔.๒.๒.๓ ลักษณะของตัวเมืองโบราณ

สำหรับเมืองบึงคอกช้างนี้มีชื่อเดิมว่า “บึงโคกช้าง” ต่อมาก็เปลี่ยนมาเป็นชื่อบึงคอกช้างเพราะอาศัยว่าตัวเมืองนั้นมีลักษณะเป็นวงกลมตัวเสมือนกับคอกช้าง ดังนั้น ชาวบ้านจึงเรียกชื่อเมืองนี้ว่า “บึ่งคอกช้าง” แต่ชื่อเดิมจริง ๆ ที่อยู่ในสมัยทวารวดีนั้นไม่ปรากฏว่ามีชื่อว่าอย่างไรเพราะไม่มีหลักฐานใด ๆ ว่าเอาไว้เลย เมื่อพิจารณาถึงสภาพหรือลักษณะของเมืองจะพบว่าตัวเมืองลบึงคอกช้างนี้ตั้งอยู่ในป่า ซึ่งกรมศิลปากรได้ทำการสำรวจและขุดตรวจ เมื่อวันที่ ๑๐ เมษายน ๒๕๑๔ ถึงวันที่ ๘ พฤษภาคม ๒๕๑๔ ปรากฏว่า คูเมืองกว้างประมาณ ๒๐ เมตร กำแพงดินสูงโดยเฉลี่ยประมาณ ๖-๗ เมตร มีประตูเข้าเมืองทั้ง ๔ ทิศ และริมประตูเมืองทั้ง ๔ มีสระน้ำเฉพาะด้านทิศตะวันออก มีคันคูอีกชั้นหนึ่งซึ่งเข้าใจว่า ขุดเพื่อเชื่อมโยงกับลำห้วยทางด้านตะวันออก เพื่อให้น้ำเข้าไปหล่อเลี้ยงในคูเมือง เนื่องจากเมืองอยู่ในป่าทึบจึงมีซากวัชพืชทับถมผิวดินหนามาก ไม่อาจพบเศษเครื่องปนดินเผาได้ ซึ่งตัวเมืองหรือลักษณะของเมืองนั้นสามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๔.๓๐ แสดงลักษณะของตัวเมืองบึงคอกช้างแบบที่ ๑

[๕๑] นางสาวเยาวนิจ เจริญพืช, **วิเคราะห์รูปแบบจากเศษภาชนะดินเผาที่พบจากแหล่งโบราณคดีบังคอกช้าง,** วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๙), หน้า ๓๐-๓๕.

ภาพที่ ๔.๓๑ แสดงลักษณะของตัวเมืองบึงคอกช้างแบบที่ ๒

จากแผนภาพจะพบว่าตัวเมืองมีลักษณะเป็นวงกลมมีการขุดคูน้ำรอบเมือง ๒ ชั้น ชั้นแรกเป็นคูเมืองที่เป็นตัวเมืองจะมีลักษณะเป็นวงกลมสามารถที่จะสังเกตได้ถึงการตั้งเมืองว่าตัวเมืองรูปทรงกลมนี้เป็นเมืองชั้นในหรือเป็นที่ตั้งของพระราชวังหรืออาคารที่เป็นที่ประทับของพระราชาผู้ปกครองเมือง ซึ่งภายในตัวเมืองชั้นในนี้นอกจากจะเป็นที่ประทับของพระราชาแล้วก็ยังมีเขตอารามของพระสงฆ์อยู่ด้วย โดยจากการสำรวจจะพบ “วัดร้างทางทิศใต้ของเมือง” ปัจจุบันก็ยังคงมีซากเจดีย์ร้างอยู่องค์หนึ่งซึ่งถูกขโมยเข้าไปขุดค้นหาทรัพย์สมบัติจนมีการทรุดลงและสามารถมองเห็นโครงสร้างสำคัญภายในเจดีย์ที่มีลักษณะเป็นโพรงชัดเจน (ดูภาพที่..) ซึ่งอารามแห่งนี้น่าจะเป็นอารามที่อยู่ภายในเขตพระราชฐานของพระราชา เป็นเขตที่พระราชาเสด็จมาทำบุญซึ่งเป็นวัดที่อยู่ทางใต้

ภาพที่ ๔.๓๒ แสดงโบราณสถานประเภทสถูปภายในตัวเมืองบึงคอกช้าง

นอกจากนั้น ตัวเมืองบึงคอกช้างยังถูกแวดล้อมไปด้วยคูเมืองชั้นนอกอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งคูเมืองชั้นนอกนี้ถือว่าเป็นคูเมืองสำหรับเป็นพื้นที่อยู่อาศัยของประชาชนทั่วไปที่เป็นข้าราชบริพารหรือเป็นข้าทาสรับใช้ต่าง ๆ ซึ่งคอเมืองชั้นนอกนี้จะกินพื้นที่กว้างขวางมาก เหตุที่คูเมืองชั้นนอกเป็นเขตพื้นที่ที่มีความกว้างขวางนั้นก็แสดงให้เห็นว่าเมืองนี้เป็นเมืองที่มีผู้คนอาศัยอยู่เป็นจำนวนมากและมีความเจริญรุ่งเรืองเนื่องจากการมี (๑) พื้นที่กว้างขวาง (๒) มีประชากรอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น และนอกจากพื้นที่ที่เป็นคูเมืองชั้นนอกที่มีขนาดกว้างขวางแล้วพื้นที่นอกเขตของคูเมืองชั้นนอกก็เป็นพื้นที่ทำการเกษตรที่มีความกว้างใหญ่ไพศาลมาก ซึ่งแสดงให้เห็นว่า เมือง ๆ นี้สามารถที่จะเลี้ยงคนทั้งเมืองได้ด้วยการทำการเกษตรและใช้ผลิตผลทางการเกษตรในการแลกเปลี่ยนเป็นเงินตราหรือสินค้าได้

๔.๒.๒.๔ ประวัติการศึกษาเกี่ยวกับเมืองโบราณบึงคอกช้าง

แหล่งโบราณคดีบึงคอกช้างนั้นมีการดำเนินงานทางโบราณคดีครั้งสำคัญอยู่ ๒ ครั้ง คือ การดำเนินงานทางโบราณคดีครั้งที่ ๑ ได้ทำการสำรวจและขุดค้นโดยกรมศิลปากรระหว่างวันที่ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๔ ถึง ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ หลังจากได้มีการทำการสำรวจขุดค้นและทำการวิเคราะห์ตีความจารึกที่พบจากแหล่งโบราณคดีบึงคอกช้างแล้วยังมีการเขียนบทความที่เกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดีบึงคอกช้างดังนี้

- ปีพ.ศ. ๒๕๑๗ นายพลาดิศัย สิทธิธัญกิจ หัวหน้ากองบรรณาธิการหนังสืออุทัยธานีสาร ได้เขียนบทความลงในวารสารโบราณคดี ฉบับที่ ๓ ของปีที่ ๕ ประจำเดือนสิงหาคม ๒๕๑๗ โดยมีใจความสรุปได้ว่าตนได้เข้าร่วมเดินทางเข้าไปสำรวจและขุดค้นที่เมืองโบราณบึงคอกช้างกับอาจารย์วิทยา อินทโกศัย

- ปีพ.ศ. ๒๕๒๒ อาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ได้เขียนบทความเรื่อง อุทัยธานีครั้งโบราณตีพิมพ์ในวารสารเมืองโบราณ ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๕ พ.ศ. ๒๕๒๒ ในบทความได้กล่าวถึงเมืองโบราณ บึงคอกช้างและได้สันนิษฐานหน้าที่การใช้งานและรูปแบบของคูเมืองบึงคอกช้างในส่วนท้ายของบทความ

- ปีพ.ศ. ๒๕๔๗ เชน หมั่นเขตรกิจ และคณะ ได้ทำการเดินสำรวจแหล่งโบราณคดีบึงกอกช้าง และเขียนเป็นหนังสือชื่อ ปรัชญาเป็นเลิศ เกิดที่บึงคอกช้าง

- ๑๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๘ สำนักงานศิลปากรที่ ๔ ลพบุรี โดยมี นายอนันต์ ชูโชติ ผู้อำนวยการสำนักงานศิลปากรที่ ๔ ลพบุรี และนายเจตน์กมล วงษ์ท้าว นักโบราณคดี ๔ ร่วมกับสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาอุทัยธานีได้ทำการสำรวจแหล่งโบราณคดีบึงคอกช้าง เอกสารแหล่งเรียนรู้และภูมิปัญญาเมืองอุทัยธานีเพื่อใช้ในการเรียนการสอนนักเรียนและประชาชนโดยจะทำเอกสารชื่อ “เมืองโบราณบึงคอกช้าง อารยธรรมร่วมสมัยทวารวดี”

การดำเนินงานทางโบราณคดีครั้งที่ ๒ ทำการสำรวจและขุดค้นระหว่างวันที่ ๒๕ สิงหาคม ๒๕๕๕ ถึงวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๐ ภายใต้การกำกับดูแลของสำนักงานกรมศิลปากรที่ ๔ ลพบุรี เพื่อเตรียมข้อมูลในการจัดทำแผนแม่บทอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณบึงคอกช้าง[๕๒] โดยการศึกษาที่ผ่านมาได้ค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญดังต่อไปนี้

---

[๕๒] นางสาวเยาวนิจ เจริญพืช, **วิเคราะห์รูปแบบจากเศษภาชนะดินเผาที่พบจากแหล่งโบราณคดีบังคอกช้าง,** วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๙), หน้า ๘๐-๘๒.

๑) หลักฐานด้านแท่นหินบด และระฆังหิน

สำหรับหลักฐานเชิงประจักษ์ที่ค้นพบและพอเป็นหลักฐานของการมีอยู่ของวัฒนธรรมแบบทวารวดีที่เมืองบึงคอกช้างนั้นก็คือ หลักฐานที่เป็น (๑) แท่นหินบด (๒) ระฆังหิน ซึ่งแท่นหินบดนั้นเป็นแท่นหินอ่อนที่ถูกนำมาเป็นเสมือนหนึ่งในเสมาที่กำหนดเขตของอารามหรือวัดให้เป็นเขตศักดิ์สิทธิ์ ชาวบ้านเห็นว่าเป็นแท่นหินก็เข้าใจว่าเป็นแท่นหินเอาไว้บดยา แต่ความจริงแล้วเป็นแท่นหินสำหรับฝังเพื่อกำหนดความศักดิ์สิทธิหรือเขตกำหนดพื้นที่ของวัดหรืออารามของนักบวช ส่วนระฆังหินนั้นเป็นวัตถุโบราณที่เป็นสัญลักษณ์ของเมืองในสมัยทวารวดี โดยคำว่า “ระฆังหิน” ปรากฏขึ้นครั้งแรก ๆ ในเอกสารที่ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ได้แปลบทความข้างต้นในปี พ.ศ. ๒๕๐๕ กล่าวไว้ว่า ทราบแล้วว่าเป็นระฆังหิน แต่ก็ยังมิได้กล่าวไป ถึงที่มาของแนวคิดไว้ แต่จากการวิจัยของนักวิจัยที่ผ่านมาได้ข้อสรุปที่เป็นเพียงข้อสันนิษฐานว่า ระฆังหิน ในสมัยทวารวดีนั้นทำมาเพื่อวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ ๑. เพื่อเป็นเครื่องที่ใช้ตีเพื่อก่อให้เกิดเสียงสัญญาณไม่ได้หมายถึงการใช้ตีเป็นเครื่องดนตรี ๒.เพื่อให้ใช้เป็น “สมอเรือ”ในเวลาเดินเรือเพราะในสมัยนั้นเป็นสมัยที่แต่ละเมืองเดินทางติดต่อกันผ่านทางเรือมากกว่าทางบก[๕๓] ซึ่งจะพบว่าทุกเมืองในยุคสมัยทวารวดีจะมีระฆังหินนี้เกือบทุกเมือง

ภาพที่ ๔.๓๓ แสดงแท่นหินบด หรือเสาเสมาของทวารวดีที่เมืองบึงคอกช้าง

ภาพที่ ๔.๓๔ แสดงระฆังหินของทวารวดีที่เมืองบึงคอกช้าง

[๕๓] สุนีย์รัตน์ เดชวิริยะกุล, **ระฆังหินสมัยทวารวดี : ข้อสันนิษฐานด้านการใช้งาน** วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘), หน้า ๑๐๕-๑๑๓.

๒) หลักฐานด้านจารึก

หลักฐานด้านจารึกที่พบที่เมืองโบราณบึงคอกช้าง จำนวน ๓ ชิ้นนั้นได้พบจากการสำรวจครั้งที่ ๑ กรมศิลปากร ได้จัดให้อาจารย์จากกองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร คืออาจารย์ชะเอม แก้วคล้าย และอาจารย์จำปา เยื้องเจริญ เป็นผู้อ่านในปี พ.ศ. ๒๕๕๑ โดยมีแนวทางการอ่านอักษรโบราณจากศาสตราจารย์ ยอร์จ เซเดส์ ผู้เชี่ยวชาญทางโบราณคดี ผลจากการอ่านอักษรจากจารึก เหล่านี้ได้ผลดังนี้

จารึกหมายเลข ๑ เป็นจารึกอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นอักษร ๑ บรรทัด แถวยาว ๔ นิ้ว สูง ๖ นิ้ว จารึกเพียงด้านเดียวบนศิลาสีแดงมีคำจารึก ดังนี้ “วรปรัชญวาระ” แปลว่า “สมัยที่ปรัชญาเป็นเลิศ” แต่อย่างไรก็ตาม นายชะเอม แก้วคล้าย ได้ให้ข้อสังเกตไว้ว่า คำว่า “ปรชญา” ในจารึกนี้ สามารถนำรูปแบบของอักษรไปเปรียบเทียบได้กับคำว่า “ชญา” ที่มีในจารึกมหานาวิกพุทธคุปตะ (Inscription of Mahanavika Buddhagupta) จากสำเนาจารึกที่ ๑๐ plate xxib Indian Palaeography โดย Dr. D. H. Dani นอกจากนี้ ลักษณะการจารึกอักษรนั้น เหมือนกันกับจารึกบนฐานพระพุทธรูปยืนวัดข่อย อำเภอบ้านเซ่า (ปัจจุบันคือ อำเภอบ้านหมี่) จังหวัดลพบุรี (ปัจจุบันอยู่ที่วัดเบญจมบพิตร) คือ มีการหยักอักษรไปทางขวามือก่อนที่จะตวัดโค้งขึ้น ซึ่งอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒[๕๔]

จารึกหมายเลข ๒ เป็นจารึกอักษรปัลลวะ ภาษามอญ อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๔ เป็นตัวอักษร ๑ บรรทัด แถวยาว ๔ นิ้ว สูง ๕ นิ้ว จารึกเพียงด้านเดียวบนแผ่นหินหน้าเรียบ โดยพบใกล้กับฐานสถูป นอกกำแพงเมืองประมาณ ๔๐๐ เมตร เมื่อราวเดือนมกราคม หรือ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๔ หลังจากนั้น จึงได้เคลื่อนย้ายนำมาเก็บไว้ ณ ที่ทำการสวนป่าไผ่เขียว-ตลุกดู่ หมู่ ๒ ตำบลไผ่เขียว อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี มีคำจารึกว่า “ปุญญสิธเคลา” แปลว่า “บุญย่อมส่งเสริมนักพรต”

จารึกหมายเลข ๓ เป็นจารึกอักษรปัลลวะ ภาษามอญ อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๔ เป็นตัวอักษร ๑ บรรทัด แถวยาว ๔ นิ้ว สูง ๔ นิ้ว จารึกเพียงด้านเดียวบนแผ่นหินหน้าเรียบ (ชำรุด) มีคำจารึกดังนี้ “ปริณา” แปลว่า “จงเลือกไปทางนี้”

---

[๕๔] จารึกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), **จารึกเมืองบึงคอกช้าง ๑**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/๕๓๑ [๑๐ มกราคม ๒๕๖๖].

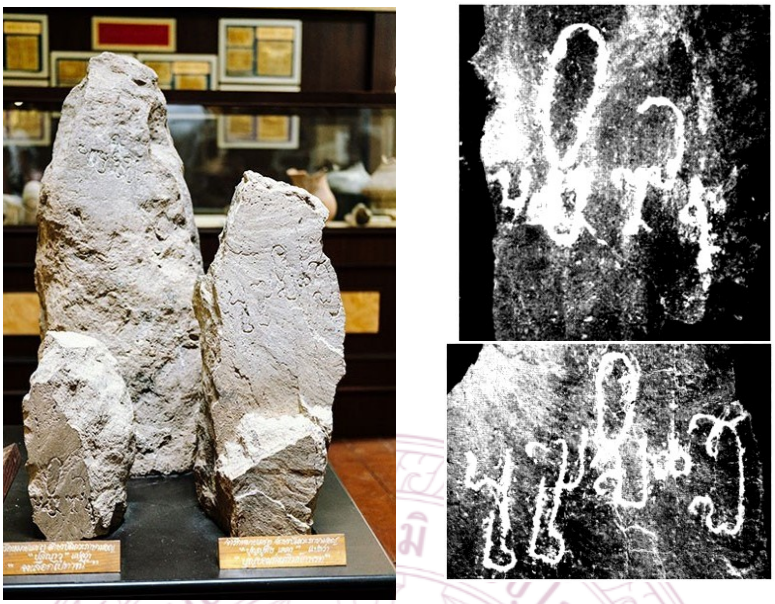

ภาพที่ ๔.๓๕ แสดงจารึก เมืองบึงคอกช้าง และการขยายตัวอักษร

๓) หลักฐานด้านโบราณคดี

คูน้ำเมืองบึงคอกช้าง สำหรับลักษณะรูปแบบของคูน้ำคันดินของเมืองโบราณคดีบึงคอกช้าง เมืองโบราณบึงคอกช้างเป็นเมืองโบราณที่มีคูน้ำ คันดิน และแนวของคูน้ำ คันดิน แบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือ คูเมืองชั้นใน คูเมืองส่วนขยายของเมืองชั้นใน และคูเมืองชั้นนอก

คูเมืองชั้นใน ของเมืองโบราณบึงคอกช้าง มีลักษณะเป็นรูปวงกลมมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๔๕๐ เมตร แนวคันดินจะอยู่ด้านนอกโอบล้อมคูเมืองขนาดใหญ่ซึ่งอยู่ด้านในของคันดิน คูน้ำไม่ต่อเชื่อมกันโดยรอบ แต่แบ่งออกเป็นสี่ส่วนโดยมีประตูทางเข้าเมืองชั้นในทั้ง ๔ ด้านเป็นตัวคั่น คูเมืองชั้นในมีประตูทางเข้าเมืองทั้ง ๔ ทิศ ซึ่งอยู่เอียงจากแนวแกนทิศเหนือ - ได้ ประมาณ ๔ องศา โดยที่กลางประตูเมืองจะมีคันดินคั่นขวางประตู คันดินมีลักษณะเป็นเนินดินยาวไม่สูงมาก นักวางตัวขนานกับสระน้ำซึ่งอยู่ด้านหน้าคันดิน สระน้ำมีลักษณะเป็นสระรูปทรงสี่เหลี่ยมมุมมน

ปัจจุบันประตูเมืองทางด้านทิศเหนือและด้านทิศใต้ยังอยู่ในสภาพที่ค่อนข้างสมบูรณ์แต่ประตูเมืองทางด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก ตัวคันดินถูกทางหลวงจังหวัดหมายเลข ๓๔๕๖ ตัด ผ่าน และมีการถมในส่วนที่เป็นสระน้ำหน้าคันดินเพื่อสร้างถนนในบางส่วน บริเวณประตูเมืองจึงไม่อยู่ในสภาพเดิม คันดินของคูเมืองเมืองชั้นในมีลักษณะเป็นการนำเศษหินที่ผ่านการย่อยแล้ว มาผสมกับดินบดอัดเป็นคันดินขนาดใหญ่ เศษหินและดินที่นำมาใช้ในการสร้างคันดินเหล่านี้น่าจะ มาจากการขุดคูเมืองนั่นเอง

คูเมืองส่วนขยายของเมืองชั้นใน มีลักษณะเป็นคูน้ำคันดินที่ขยายเพิ่มออกมาทางด้านทิศใต้ของคูเมืองชั้นใน ทำให้ลักษณะของเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมปลายมน สภาพปัจจุบันคันดินบริเวณ ด้านทิศใต้ขาดหายไปไม่ชัดเจน คันดินมีขนาดกว้างประมาณ ๑๐ เมตร ยาวประมาณ ๑,๐๐๐ เมตร สูงประมาณ ๔-๕ เมตร คูเมืองกว้างประมาณ ๒๐-๒๕ เมตร ยาวประมาณ ๑,๐๐๐ เมตร ลึก ประมาณ ๓-๔ เมตร ภายในคูเมืองส่วนขยายของเมืองชั้นในด้านทิศตะวันออกติดกับคันดินด้านใน มีร่องตื้น ๆ

ขนานไปกับคูเมือง พบช่วงระยะสั้น ๆ มีขนาดกว้างประมาณ ๑๐ เมตร ยาว ประมาณ ๓๐๐ เมตร เมืองบริเวณนี้น่าจะเป็นส่วนขยายในช่วงหลังด้วยเหตุผลบางอย่าง เช่น จำนวน ประชากรเพิ่มขึ้น ความต้องการน้ำมากขึ้น ฯลฯ

คูเมืองชั้นนอก มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมมุมมนขนาดใหญ่ โดยมีเมืองชั้นในอยู่กึ่งกลาง เมืองค่อนไปทางทิศใต้ ขนาดของเมืองชั้นนอกกว้างประมาณ ๑,๐๐๐ เมตร ยาวประมาณ ๑,๕๐๐ เมตร มีคูน้ำล้อมรอบคันดินโดยรอบ ขนาดของคันดินกว้างประมาณ ๑๕ เมตร สูงประมาณ ๑-๔ เมตร คูน้ำกว้างประมาณ ๒๐ เมตร ยาวโดยรวม ประมาณ ๔,๐๖๐ เมตร ลึกประมาณ ๔ เมตร ๑ คูน้ำ ชั้นนอกมีเส้นทางชักน้ำเข้ามากักเก็บไว้ในคูเมืองหลายทิศทาง ซึ่งคูน้ำบางส่วนใช้ลำน้ำธรรมชาติ เป็นคูเมือง ที่เห็นได้ชัดเจนคือคูเมืองด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ใช้ห้วยข่อยเป้าเป็นส่วนหนึ่งของคู เมือง และด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้เชื่อมต่อกับห้วยตะกอนและห้วยก้านยาว ด้านทิศตะวันออก รับน้ำที่ไหลบ่ามาจากกลุ่มภูเขาผาลาดทางทิศตะวันออกของเมือง (ซึ่งกลุ่มเขาผาลาดจะมีภูเขาขนาด ย่อมมีโบราณสถานอยู่บนเขาชาวบ้านเรียกชื่อภูเขานั้นว่าเขามะตูม) และด้านทิศใต้รับน้ำที่ไหลบ่ามาจากกลุ่มภูเขาผาลาดทางทิศใต้ของเมืองโบราณ ภายในคูเมืองชั้นนอกค่อนไปทางทิศเหนือ มีลำธารธรรมชาติขนาดเล็กไหลผ่านกลางเมืองจากด้านทิศตะวันออกไปตะวันตก มีขนาด กว้างประมาณ ๓-๑๐ เมตร ยาวประมาณ ๑,๒๐๐ เมตร ปัจจุบันบางช่วงของลำธารมีสภาพตื้นเขิน และบางช่วงมีขนาดแคบมาก ด้านทิศเหนือติดกับคันดินด้านในมีภูเขาขนาดเล็กอยู่ ชาวบ้านเรียกว่า “เขาน้อย” ซึ่งทางด้านทิศใต้ของเขาน้อยมีร่องรอยของร่องน้ำเป็นเส้นตรงที่ไหลจากเขาน้อยไปยังลำธารธรรมชาติ มีขนาดกว้างประมาณ ๓-๕ เมตร ยาว ประมาณ ๒๗๐ เมตร ปัจจุบันมีสภาพตื้น มากมีต้นกำปัดขึ้นอยู่เต็มพื้นที่

จากการสำรวจสภาพพื้นที่โดยทั่วไปบริเวณเมืองโบราณบึงคอกช้าง และเป็นโบราณสถานพบว่า พบเป็นโบราณสถานเท่าที่สำรวจพบขณะนี้พบ จำนวน ๑๐ แห่ง ซึ่งส่วนใหญ่จะอยู่บริเวณดูเมืองชั้นนอก มี ๑ แห่งอยู่คูเมืองชั้นใน และอีก ๑ แห่งอยู่ตรงพื้นที่ส่วนขยายของคูเมืองชั้นใน นอกจากเป็นโบราณสถานแล้ว ยังมีเนินดินซึ่งจัดเป็นแหล่งโบราณคดี ๓แห่งในบริเวณคูเมืองชั้นใน ซึ่งจากการสำรวจสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเตาถลุงโลหะ (เหล็ก)หรือเป็นพื้นที่ในการทำกิจกรรมการถลุงโลหะหรือกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการผลิตโลหะ เนื่องจากพื้นที่บริเวณนั้นพบชิ้นส่วนดินเผาไฟ ท่อสูบลมดินเผาที่มีคราบขี้แร่ติดอยู่ และก้อนขี้แร่กระจายอยู่ในปริมาณที่ค่อนข้างมาก และยังมีอยู่ บริเวณนอกคูเมืองชั้นนอกด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองโบราณ ซึ่งบริเวณพื้นที่สองแห่งนี้อยู่ในแนวระนาบเดียวกัน โดยอยู่ใกล้และขนานไปกับลำน้ำธรรมชาติ(ห้วยก้านยาว)

๔) ผลการขุดค้น

-ในการขุดค้นครั้งที่ ๑ ในปี พ.ศ. ๒๕๑๔ ได้ทำการขุดค้นบริเวณเกือบกลางตัวเมืองค่อนไป ทางคูเมืองด้านทิศตะวันออก

ผลจากการขุดค้นพบว่ามีหลักฐานการอยู่อาศัยของมนุษย์ในอดีต มีการพบทั้ง เศษกระดูกสัตว์ เศษอิฐหักสมัยทวารวดี หลุมเสาบ้าน เศษภาชนะดินเผาโดยเฉพาะในระดับชั้นที่พบหลุมเสาบ้านมีการพบเศษภาชนะดินเผาเป็นปริมาณที่มากมีทั้งสีดำ สีน้ำตาล ทั้งหนาและบาง เศษภาชนะดินเผาที่พบนั้นในส่วนของการตกแต่งที่ผิวภาชนะให้มีลวดลายนั้นพบในปริมาณที่น้อย และมีการพบ

ภาชนะดินเผาในระดับชั้นดินที่ ๕ ที่ลึกลงไปมากกว่าระดับที่พบหลุมเสา ภาชนะดินเผามีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง ๒๔ เซนติเมตร สูงประมาณ ๑๐ เซนติเมตร ปากกว้างประมาณ ๑๕ เซนติเมตร ยังคงรูปร่างเกือบสมบูรณ์ ๑ ใบส่วนปากของภาชนะนี้ แตกยุบลงมาเนื่องจากถูกแรงดินตอนบนกดทับ

การฝังภาชนะดินเผาชิ้นนี้สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นการฝังภาชนะบรรจุเงินตราเพื่อซ่อนเร้นสิ่งของมี ค่า หรืออาจจะเป็นการกระทำพิธีทางไสยศาสตร์เกี่ยวกับดวงวิญญาณก็ได้ เพราะลักษณะการฝัง ภาชนะที่พบนั้นฝังให้ภาชนะตั้งตรงแสดงเจตนาฝังเพื่อประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ไม่พบอะไรบรรจุในภาชนะที่พบนี้เลย

หลุมเสาที่พบในชั้นดิน มี จำนวน ๓ หลุมด้วยกัน และยังพบปลายมีดและส่วนด้ามที่มีขนาดยาว ๒๕ เซนติเมตร ทำด้วยเหล็ก กระดูกสัตว์ เปลือกหอยกาบ กระดองเต่า เป็นต้น ซึ่งเป็นหลักฐานที่แสดงว่ามนุษย์ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่นี้ในสมัยทวารวดีนั้นได้มีการสร้างบ้านเรือนลงเสาอยู่แล้ว ทราบ ถึงลักษณะของเครื่องมือเหล็กที่ใช้ในสมัยนั้น นอกจากนั้นยังมีการพบพบแวดินเผา พบเศษภาชนะ ดินเผาคล้ายลูกมะหวด มีขนาดยาว ๔ เซนติเมตร เจาะรูตรงกลางไม่ทะลุ ไม่ทราบลักษณะที่ สมบูรณ์ได้ พบเศษเครื่องมือดินเผารูปวงกลมแบน มีเส้นลายโค้งหลายเส้นตามรัศมีวงโค้ง ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๖ เซนติเมตร สันนิษฐานว่าใช้สำหรับประทับลายบนผ้า และยังพบลูกปัดสีเหลือง และห่วงดีบุก ซึ่งใช้เป็นเครื่องประดับในสมัยทวารวดี หลังจากการอยู่อาศัยสมัยสุดท้ายนั้นได้มีการทิ้งร้างพื้นที่นี้ไปเป็นระยะเวลานานเนื่องจาก ในระดับชั้นดินบนสุดซึ่งมีความหนาประมาณ ๕๐ เซนติเมตรนั้นไม่มีการปะปนของเครื่องมือเครื่องใช้ของมนุษย์อยู่เลย

-จากกการขุดค้นครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๕๕๕ ซึ่งประกอบด้วย

- หลุมขุดตรวจภายในคูเมืองชั้นใน จำนวน ๓ หลุม (TPI, TP๒, TP๓)
- ภายนอกคูเมืองชั้นนอกด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ จำนวน ๙ หลุม (TP๔)
- หลุมขุดตรวจบริเวณคูเมืองส่วนขยายของเมืองชั้นใน จำนวน ๙ หลุม (TPS)

ผลจากการดำเนินงานการขุดค้นครั้งที่ ๒ นี้พบร่องรอยการทำกิจกรรมของมนุษย์ในอดีต จำนวน ๓ หลุม คือ TPI,TP๒, TP๓ (ซึ่งเศษภาชนะดินเผาที่ใช้ในการวิเคราะห์ครั้งนี้ก็มาจากหลุมทดสอบทั้ง ๓ หลุมนี้ โดยพบภายในคูเมืองชั้นในทั้งสิ้น ซึ่งปรากฏเป็นชั้นวัฒนธรรมการอยู่อาศัย ๒ ชั้นวัฒนธรรม คือ วัฒนธรรมการอยู่อาศัยก่อนขุดคูเมือง (ซึ่งในหลุมขุดค้นที่ ๑ มีการพบหลุมเสาบ้านในชนวัฒนธรรมในชั้นวัฒนธรรมนี้ด้วย)

แต่ในชั้นวัฒนธรรมนี้มีการอยู่อาศัยค่อนข้างเบาบาง เนื่องจากมีการพบโบราณวัตถุค่อนข้างน้อยทั้งเศษภาชนะดินเผา หรือกระดูกและหลังจากชั้นวัฒนธรรมการอยู่อาศัยในสมัยนี้มีร่องรอยของลักษณะดินที่แสดงถึงการมีน้ำท่วมพื้นที่ขึ้น จึงมีการขุดคูน้ำคันดิน ขึ้นมาจึงได้มีชั้นวัฒนธรรมการอยู่อาศัยภายหลังจากขุดคูเมืองแล้วต่อมา ซึ่งก็มีร่องรอยหลักฐานหลุมเสาบ้านและโบราณวัตถุด้วยเช่นกัน แต่ว่าโบราณวัตถุของชั้นวัฒนธรรมนี้มีหลักฐานที่ หนาแน่นมากกว่าชั้นวัฒนธรรมแรก น่าจะเนื่องมาจากการอยู่อาศัยของมนุษย์ที่หนาแน่นขึ้น เนื่องจากการจัดการเรื่องน้ำท่วมได้ดีขึ้น

ทำให้กล่าวได้ว่าชุมชนโบราณในสมัยอดีตมีการอยู่อาศัยกันอย่างหนาแน่นบริเวณกลาง เมืองของคูเมืองชั้นใน มีวัฒนธรรมการปลูกบ้านแบบลงเสาแล้ว มีการล่าสัตว์มาเป็นอาหาร สัตว์ที่นำมาเป็นอาหารเช่น สัตว์ประเภทวัว กวาง หมู เต่า ตะพาบ และสัตว์ขนาดเล็กเช่น กระแต กระรอก เป็นต้น

จากการขุดค้นทั้ง ๒ ครั้งทำให้พอสรุปได้ว่ามีการอยู่อาศัยที่พื้นที่ของแหล่งโบราณคดีบึง คอกช้างโดยเฉพาะในพื้นที่ที่เป็นคูเมืองชั้นในซึ่งมีการตั้งที่อยู่อาศัย โดยการสร้างบ้านที่มีการลงเสา อยู่กันค่อนข้างถาวร แต่พื้นที่นี้ค่อนข้างมีปัญหาเรื่องระบบการจัดการกับน้ำ หรือระบบชลประทาน[๕๕]ในหน้าน้ำ น้ำก็มีมากจนที่ให้เกิดน้ำท่วม แต่เมื่อมีการขุดคูเมืองที่มีการอยู่อาศัยหนาแน่นมากขึ้น

ส่วนการดำรงชีวิตของคนในสมัยโบราณนั้นยังไม่พบหลักฐานเกี่ยวกับการเกษตรที่แน่ชัด แต่คาดว่าคงมีการทำการเกษตร ในช่วงสมัยนั้นแต่อาจจะไม่ค่อยนิยมมากนักน่าจะมีเหตุผลมาจากปัญหาเรื่อง ระบบการจัดการเรื่องน้ำที่ไม่ค่อยดี คงจะเป็นการเกษตรเพื่อการดำรงชีวิตหรือใช้เป็นอาหารเหมือน การล่าสัตว์หาของป่า

การดำเนินชีวิตอีกอย่างหนึ่งที่น่ามีการกระทำในกิจกรรมนี้กันค่อนข้างมาก คือการทำกิจกรรมเกี่ยวกับการผลิตโลหะ ซึ่งมีการพบพื้นที่ที่น่าจะเป็นแหล่งถลุงโลหะ เนื่องจากพบหลักฐานจำพวกขี้แร่ ดินถูกเผาไฟในปริมาณมาก และในการขุดค้นนั้นในแต่ละชั้นวัฒนธรรมจะมีการพบเครื่องมือเหล็กหรือเครื่องมือโลหะปะปนอยู่ด้วย ซึ่งอาจจะเป็นเครื่องมือที่ได้จากการผลิตในท้องถิ่นนั่นเอง

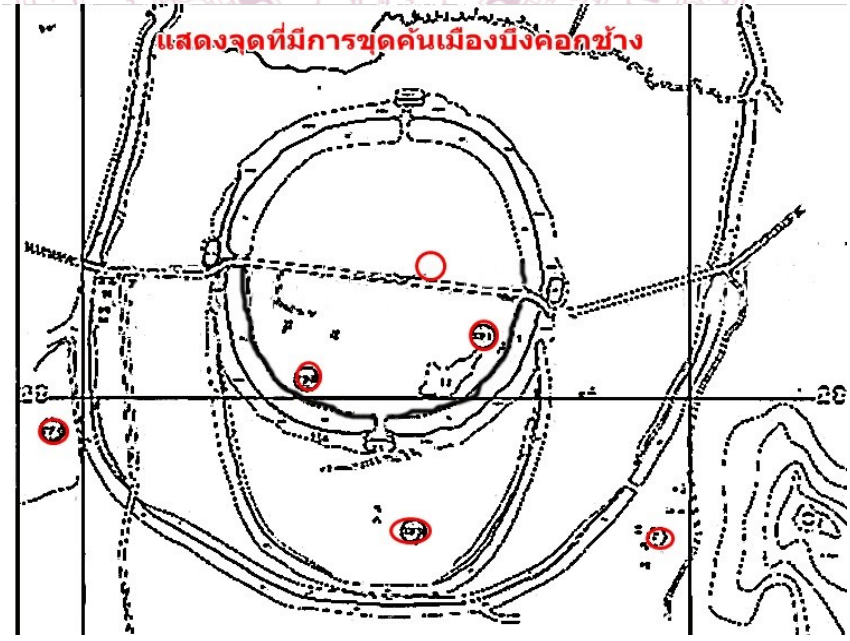

ภาพที่ ๔.๓๖ แสดงจุดที่มีการสำรวจโดยการขุดของนักโบราณคดีที่เมืองโบราณบึงคอกช้าง

[๕๕] รายงานการสำรวจและขุดค้นเมืองโบราณบึงคอกช้างระหว่างวันที่ ๒๕ สิงหาคม ๒๕๕๕ ถึงวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๐.

๕) ศาสนาและความเชื่อของชาวเมืองบึงคอกช้าง

สำหรับประเด็นเรื่องของศาสนาและความเชื่อของชาวเมืองบึงคอกช้างนั้น ก่อนอื่นต้องพูดถึงผู้คนที่เป็นเจ้าของท้องถิ่นก่อนว่าเมืองบึงคอก้างนี้เดิมทีมีใครชนกลุ่มไหนที่มาอาศัยอยู่ก่อน จากการศึกษาจะพบว่าคนที่เป็นคนพื้นถิ่นของเมืองนี้ไม่ได้เป็นคนมอญหรือคนขอมหรือเขมร แต่เป็นคนที่ใช้ชีวิตมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายมาถึงยุคต้นประวัติศาสตร์ก็คือราวพุทธศตวรรษที่ ๑-๘ ซึ่งจากหลักฐานโบราณคดีของอุทัยธานีพบว่า มีผู้คนยุคก่อนประวัติศาสตร์อาศัยอยู่มาก่อน โดยมีการค้นพบที่แหล่งโบราณคดีราปลาร้าหรือเขาปลาร้า อยู่ที่บ้านชายเขา ตำบลป่าอ้อ อำเภอลานสัก เป็นแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ มีอายุอยู่ประมาณ ๕,๐๐๐ - ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว ซึ่งภาพเขียนสีที่เพิงผาภูปลาร้า แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ในชุมชนบริเวณนี้ว่าเป็นชุมชนสังคมเกษตรกรรม ที่มีแบบแผนและพิธีกรรม ภาพที่พบได้แก่ภาพสัตว์เลี้ยง ภาพคนจูงวัว และภาพขบวนแห่เป็นต้น

นอกจากนั้นก็พบชุมชนโบราณยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่แหล่งโบราณคดีบ้านลาดหลุมเข้า อยู่ที่บ้านลาดหลุมเข้า อำเภอหนองขาหย่าง มีลักษณะเป็นเนินรูปยาว ตามแนวทิศตะวันออกเฉียงเหนือ - ทิศตะวันตกเฉียงใต้ มีแนวลำห้วยหลุมเข้าเป็นขอบเขตด้านเหนือ ซึ่งจากการขุดค้นทางโบราณคดีพบว่า แหล่งโบราณคดีแหล่งนี้มีมนุษย์อาศัยอย่างน้อยสองสมัยคือ ๑.สมัยก่อนประวัติศาสตร์ พบภาชนะดินเผาแบบต่าง ๆ เช่นลายเชือกทาบ ขัดมัน ปั้นดินมาต่อเติม เครื่องประดับ ลูกปัดแก้ว และลูกปัดหินสีต่าง ๆ เครื่องมือเหล็ก ขวานหินขัด ขวดดินเผา โครงกระดูก มนุษย์จำนวนมาก เครื่องมือจากกระดูกสัตว์ ลูกกระสุนดินเผา รูปปั้นตุ๊กตาดินเผา กำไลข้อมือ กำไลข้อเท้า แหวน ลูกกระพรวน สำริด และตะกรัมจากการถลุงโลหะ ๒.สมัยประวัติศาสตร์ พบภาชนะดินเผาลายกดประทับ เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิงและสมัยราชวงศ์ชิง[๕๖] ซึ่งแสดงให้เห็นว่าในยุคโบราณก่อนการเข้ามาของมอญ-เขมรนั้นคนพื้นถิ่นที่แถบเมืองบึงคอกช้างนี้ก็ได้มีการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศหรือต่างแดนแล้วก็คือ จีน ซึ่งคนจีนนั้นก็เข้ามาก่อนที่มอญและเขมรจะเข้ามาเสียอีก ดังนั้น หากถามว่าในยุคที่ก่อนมอญและเขมรจะเข้ามานั้นชาวชุมชนพื้นถิ่นในแถบเมืองบึงคอกช้างนี้นับถือศาสนาอะไร คำตอบก็คือ ๑.ในยุคแรกนับถือบรรพบุรุษ ๒.ในยุคต่อมาก็มีการรับเอาคติทางศาสนาของจีนก็คือการนับถือผีบรรพบุรุษเพราะคนจีนนั้นมีการไหว้เจ้า หลักการบูชาบรรพบุรุษของคนที่นี่ในยุคก่อนมอญเขมรก็น่าจะเป็นไปในแนวนี้

แต่เมื่อภายหลังจากที่มอญและเขมรได้อพยพเข้ามาโดยการอพยพจากเมืองพงตึก คูบัว นครปฐมที่มีความเจริญอยู่แล้วขึ้นมาอาศัยอยู่ตามพื้นที่ที่เป็นเมืองต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น อู่ทองหรือเมืองคูเมืองที่สิงห์บุรีเป็นต้นขึ้นมาอาศัยอยู่ในพื้นที่ภาคกลางตอนบนได้แก่เมืองอู่ตะเภา เมืองโคกไม้เดน เมืองทัพชุมพล เมืองดงแม่นางเมือง หรือ เมืองดอนคา เป็นต้น หรือในเขตอุทัยธานีนั้นก็ได้แก่ เมืองด้ายหรือเมืองใต้ เมืองคูเมือง เมืองท่าการุ้ง เมืองบึงคอกช้าง เป็นต้น ซึ่งการอพยพขึ้นมาทางเหนือนั้นถือว่าเป็นการอพยพขึ้นมาครั้งใหญ่โดยมีเมืองที่เป็นศูนย์กลางของการกระจายผู้คนนั้นก็คือ “เมืองอู่

---

[๕๖] thaiheritage.net, **มรดกทางวัฒนธรรมจังหวัดอุทัยธานี**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.thaiheritage.net/nation/oldcity/uthaithani๔.htm [๑๐ มกราคม ๒๕๖๖].

ทอง”ในฐานะที่เป็นเมืองท่าของแม่น้ำและเป็นเมืองที่มีการแลกเปลี่ยนสินค้ากันระหว่างพ่อค้าชาวอินเดียและก็คนมอญเขมรที่อพยพขึ้นมาตั้งบ้านเมืองในเมืองเหนือขึ้นมา เมื่อคนมอญและเขมรได้อพยพขึ้นมาตั้งเมืองแล้วสิ่งที่พวกเขานำมาด้วยก็คือ “คติความเชื่อทางด้านศาสนา” ซึ่งศาสนาที่ชาวมอญนำมาก็คือ “พระพุทธศาสนาเถรวาทสายบาลีและพระพุทธศาสนาเถรวาทสายสันสกฤตก็คือ “นิกายสรวาสติวาทิน” โดยหลักฐานที่ระบุตัวตนของการนำเอาศาสนาความเชื่อรวมถึงศิลปกรรมต่าง ๆ มาจากคนอินเดียก็คือ หลักฐานเรื่องของ “จารึก”ที่จารึกที่เมืองบึงคอกช้างที่ระบุชัดว่าคนในเมืองบึงคอกช้าง ๑.ใช้ภาษาสันสกฤตและบันทึกโดยใช้อักษรปัลลวะของอินเดียใต้ ๒.มีการระบุถึงคำสอนของพระพุทธศาสนาที่สำคัญก็คือ “บุญ” ดังปรากฏในจารึกว่า “ปุญญสิธเคลา” แปลว่า “บุญย่อมส่งเสริมนักพรต”ซึ่งข้อความดังกล่าวนี้ถือว่าเป็นเครื่องชี้ชัดว่าชุมชนเมืองบึงคอกช้างนี้นับถือพระพุทธศาสนาสายสันสกฤตก็คือนิกายสรวาสติวาทินอย่างแน่นอนเพราะนิกายนี้เน้นในเรื่องของการสร้างบารมีด้วยการทำบุญ โดยคำว่านักพรตนั้นก็คือพระภิกษุในพระพุทธศาสนา และในอีกจารึกที่ว่า “วรปรัชญวาระ” แปลว่า “สมัยที่ปรัชญาเป็นเลิศ”นั้นก็เป็นเครื่องหมายชี้ชัดว่าเมืองนี้พระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินมาเผยแผ่ที่นี่เพราะนิกายสรวาสติวาทินนั้นเน้นคำสอนเรื่อง “ปรัชญา” ซึ่งนิกายสรวาสติวาทินี้เกิดขึ้นภายหลังจากการสังคายนาครั้งที่ ๒ ได้หนึ่งร้อยปีโดยแตกมาจากนิกายเถรวาทเดิม และไม่ปรากฏว่าท่านผู้ใดเป็นต้นกำเนิดของสรวาสติวาทิน แต่เป็นการแน่นอนที่ว่า นิกายนี้เป็นกิ่งแยกออกมาจากนิกายเถรวาทิน ซึ่งเป็นนิกายบูชาภาษาบาลี อายุกาลของนิกายนี้ยังเป็นที่ไม่ตกลงกันแน่นอน ในปกรณ์ฝ่ายทิเบตกล่าวว่า เมื่อพุทธปรินิพพาน ๑๑๖ ปี เหล่าภิกษุสงฆ์ได้ใช้ภาษา ๙ ภาษา ในการบอกธรรมวินัย เป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาแตกเป็น ๔ นิกาย คือสงฆ์พวกหนึ่งใช้ภาษาสันสกฤต พวกนี้เป็นสงฆ์สืบเนื่องมาแต่พระราหุล เรียกว่าพวกสรวาสติวาทิน แต่ในปกรณ์สันสกฤต ชื่อ “เภทธรรมติจักรศาสตร์” แต่งโดยพระวสุมิตร ในราวพุทธศตวรรษที่ ๔ กล่าวว่านิกายนี้แตกจากเถรวาทินราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๓และบูชาพระกัจจายนะ ในฐานะเป็นอภิธรรมาจารย์ อย่างไรก็ดีมูลเหตุสำคัญที่ทำให้สงฆ์หมู่หนึ่งแยกไปจากเถรวาทิน ก็คือ สงฆ์หมู่นี้มีความเห็นในหลักธรรมบางประการ ขัดกับฝ่ายเถรวาทิน และสงฆ์หมู่นี้ต้องการจะยกย่องอภิธรรมปิฎกขึ้นให้เป็นพิเศษ จึงแยกออกไปตั้งเป็นนิกายใหม่มีชื่อว่า “สรวาสติวาทิน” แปลว่า “วาทะที่กล่าวสิ่งทั้งปวงมีอยู่” ในคัมภีร์กถาวัตถุเรียกนิกายนี้ว่า “สัพพัตถิกวาท” ซึ่งแปลอย่างเดียวกัน ในที่มาบางแห่งเรียกนิกายนี้ว่า “เหตุวาท”

ความเจริญของนิกายนี้ เป็นไปอย่างกว้างขวาง ทาให้นิกายอื่นหมดรัศมีลงไป นิกายเถรวาทินเองก็ถูกอิทธิพลของนิกายนี้ข่มจนอับแสง สรวาสติวาทินได้แพร่หลายตลอดไปทั่วอินเดียภาคเหนือ มีแคว้นคันธาระ.กาศมีระ อุทยาน มถุรา ฯลฯ และจากดินแดนเหล่านี้ นิกายนี้ได้ขยายตัวแพร่เข้าสู่อาเซียกลาง จากอาเซียกลางก็ได้ข้ามไปประเทศจีนในพุทธศตวรรษที่ ๖ เป็นยุคที่นิกายนี้รุ่งโรจน์ที่สุด ได้มีการร้อยกรองอรรถกถาแห่งพระไตรปิฎก กับการแต่งปกรณ์วิเศษต่าง เกี่ยวกับหลักปรัชญาของนิกายนี้โดยคณาจารย์ผู้มีชื่อเสียง ภายใต้ความอุปถัมภ์ของพระเจ้ากนิษกะมหาราชกษัตริย์ชาติง้วนสีซึ่งกำลังดำรงอำนาจปกครองอินเดียภาคเหนือ อภิธรรมปิฎกของนิกายนี้ ตลอดจนคัมภีร์ปกรณ์วิเศษที่สำคัญหลายสิบปกรณ์ ได้มีการแปลเป็นภาษาจีนตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๙ จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ส่วนวินัยปิฎก สุตตันตปิฎก ก็มีผู้แปลถ่ายออกเป็นภาษาจีนเป็นส่วนมากแล้วเช่นเดียวกัน การที่จะ

ศึกษาหลักธรรมของนิกายนี้ให้ละเอียด จึงจำเป็นต้องศึกษาจากคัมภีร์ภาษาจีน ทั้งนี้เพราะฉบับสันสกฤตได้สาปสูญไปแล้วเป็นส่วนมาก

นิกายนี้ มีหลักปรัชญาว่าด้วย “ความมีอยู่แห่งสิ่งทั้งหลาย” คือ “สรฺวมฺ อสฺติ” เป็นหัวใจสำคัญ นิกายนี้ถือว่า สิ่งทั้งหลายไม่ว่าสังขตะ ก็ดี อสังขตะก็ดี ย่อมมีสภาวะที่มีอยู่ด้วยตัวของมันเองตลอดกาล ทั้ง ๓ คือ มีอยู่ ดำรงอยู่ตลอดอดีตกาล ปัจจุบันกาล อนาคตกาล ตัวอย่างนามกับรูปซึ่งเป็นสังขตธรรม ก็มีสภาพเที่ยงคงที่ตลอดกาลทั้ง ๓ ความเกิดดับเป็นเพียงอาการของธรรมนั้น ๆ เท่านั้น กิริยาคุณของธรรมหนึ่ง หากยังมิได้ปรากฏอาการออกมา เรียกว่ายังเป็นสิ่งที่มิได้มาถึง คือเป็นอนาคตกาล ในขณะที่กิริยาคุณของธรรมนั้น ๆ ปรากฏอาการออกมาเรียกว่า เป็นปัจจุบัน แล้วมีกิริยาคุณอันปรากฏอาการออกมาแล้วนั้นดับไป เรียกว่าอดีตกาล ฉะนั้นจึงเห็นได้ว่า ตัวสภาพธรรม มีนามกับรูปเป็นต้น นั้นเที่ยง มีอยู่ตลอดแต่อาการกิริยาคุณของมันต่างหากที่เกิดดับยักย้ายไป ตัวสภาวธรรมของนามรูป จักได้พลอยเกิดดับไปก็หาไม่ เหตุผลของนิกายนี้ก็คือ

๑. ทำกรรมใดไว้ย่อมมีวิบากของกรรมนั้น แต่กรรมซึ่งจักให้ผลเป็นวิบากนั้น เหตุกับผลจะมีขึ้นในขณะเดียวกันไม่ได้ ฉะนั้น ต้องมีกรรมสภาวะที่เป็นเหตุอยู่ในอดีต จึงสามารถให้ผลวิบากในปัจจุบันได้ แสดงว่าอดีตต้องมีอยู่ ถ้าอดีตกรรมไม่ดำรงอยู่ไซร้ ปัจจุบันนี้เป็นวิบากก็มีไม่ได้.

๒. วิญญาณความรู้ทางอายุตนะภายในทั้ง ๖ จักปรากฏมีขึ้นได้ ก็ต้องอาศัยวิสัยภายนอก ๖ มาเป็นอารมณ์ เช่น จักขุวิญญาณ จะเกิดขึ้นก็ต้องอาศัยรูปารมณ์ภายนอกมาเป็นปัจจัย มโนวิญญาณจะมีขึ้นก็ต้องอาศัยธรรมารมณ์เป็นปัจจัย ก็ธรรมารมณ์นั้น มีมีทั้งที่เป็นอดีต ปัจจุบัน อนาคต ถ้าไม่มีสภาวธรรมที่ดำรงอยู่ตลอดกาลทั้ง ๓ ไซร้ มโนวิญญาณก็จักมีขึ้นหาไม่ได้ ทั้งนี้เพราะมโนวิญญาณจักเสพอารมณ์ที่เป็นอดีตอยู่ให้เสพ จึงบังเกิดเป็นอดีตธรรมารมณ์ได้.

อาศัยเหตุผลดังนี้ จึงลงมติว่า มีสภาวธรรมทั้ง ๓ โดยตลอด สภาวธรรมตัวปรมัตถ์ของรูปนามขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ นั้นมีคงที่อยู่ตลอดไป ทั้งในอดีต ปัจจุบัน อนาคต ส่วนความเกิดดับสืบสันตตินั้นเป็นอาการกิริยาภายนอกของสภาวธรรมเท่านั้นเอง ตัวสภาพธรรมปรมัตถ์แห่งนามรูป จักพลอยเกิดดับไปด้วยก็หามิได้ สรวาสติวาทินไม่ยอมเห็นด้วยกับคติที่ว่า สิ่งที่เป็นอดีตย่อมดับไปแล้ว ปัจจุบันเท่านั้น ชื่อว่ามีอยู่ แต่ก็กำลังดับไปเป็นอดีตเหมือนกัน ส่วนอนาคตนั้นยังชื่อว่ายังไม่เกิดมีขึ้น อันเป็นคติธรรมของฝ่ายเถรวาทินเลย สรวาสติวาทินถือว่าทุกสิ่งมีสภาวะในตัวของมันเอง ซึ่งคงอยู่ตลอดไปไม่ยักย้ายแปรเปลี่ยน เช่น รูปธาตุเมื่อทอนลงไปก็มีปรมาณูเป็นวัตถุสุดท้าย ซึ่งดำรงอยู่อย่างแท้จริง[๕๗]

เมื่อพิจารณาจากถ้อยคำในจารึกจึงจะพบว่าการเอ่ยถึงคำว่า “ปรัชญา”ของพระพุทธศาสนาในเมืองนี้ คำว่าปรัชญาที่ว่านั้นก็คือ “หลักคำสอนของนิกายสรวาสติวาทิน”นั่นเองที่ได้มาเจริญรุ่งเรืองที่นี่ ได้มาปักหลักปักฐานลงที่เมืองนี้อย่างมั่นคง ซึ่งแม้ว่านิกายสรวาสติวาทินจะเป็นนิกายสายสันสกฤตที่เน้นหรือปรัชญาธรรมมากว่าเรื่องของพระธรรมวินัย แต่ถึงอย่างนั้นเราก็จะพบว่าคำสอนอื่น ๆ เช่นเรื่องของการสร้างสถูปหรือสร้างอารามการกราบไหว้บูชาพระพุทธรูปก็ไม่ได้เป็นสิ่งที่นิกายนี้ละทิ้ง แต่แท้ที่ริงแล้วนิกายนี้ก็ยังคงสอนให้ผู้คนปฏิบัติตามศีลตามธรรมกราบไหว้บูชา

---

[๕๗] เสถียร โพธินันทะ, **ปรัชญาแห่งความมีอยู่**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://www.dharma-gateway.com/ubasok/satien/ubasok-๒๓.htm [๑๐ มกราคม ๒๕๖๖].

พระพุทธรูปหรือสร้างบุญสร้างกุศลบำเพ็ญบารมีเหมือนเดิม ซึ่งหลายคนอาจจะคิดว่านิกายอื่นที่ไม่ใช่พระพุทธศาสนาเถรวาทจะไม่สอนให้ทำบุญทำกุศลนั้นไม่ใช่แท้จริงแล้วนิกายของพระพุทธศาสนาสายสันสกฤตก็ยังคงสนับสนุนสอนให้คนปฏิบัติในศีลธรรมอันดีอยู่เช่นเดิมไม่มีเปลี่ยนแปลง

สำหรับการรับเอาวัฒนธรรมทวารวดีแบบอินเดียของเมืองบึงคอกช้างนั้นน่าจะเป็นการรับเอาวัฒนธรรมจากเมืองทางชายฝั่งที่ถือได้ว่าเป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรมทวารวดี ซึ่งก็อาจจะเป็นไปได้ทั้งนครปฐมและเมืองอู่ทอง มากกว่าที่จะเป็นการรับเอา วัฒนธรรมอินเดียวเองมาปรับใช้กับวัฒนธรรมท้องถิ่นเหมือนกับเมืองทางชายฝั่ง และการติดต่อกับเมืองศูนย์กลางทางวัฒนธรรมหรือเมืองต่าง ๆ นั้น อาจจะเป็นการติดต่อกับโดยผ่านทางเส้นทางน้ำสายสำคัญที่ผ่านกระบวนการทางธรรมชาติเปลี่ยนเส้นทางจนกลายมาเป็นแม่น้ำสะแกกรังในปัจจุบันนี้ ที่จะใช้ในการเดินทางเพื่อติดต่อค้าขายหรือแลกเปลี่ยนสินค้ากับต่างเมืองหรือต่างชุมชนที่สะดวกที่สุดนอกจากการเดินเท้าที่ต้องใช้เวลาในการเดินทางมาก ดังนั้น การเข้ามาของวัฒนธรรมแบบอินเดียของเมืองบึงคอกช้างนั้นจึงถือว่าเป็นการเข้ามาตามเส้นทางการค้า ซึ่งพระภิกษุชาวอินเดียอาจจะมาพักที่ลพบุรี หรือเมืองอู่ทอง จากนั้นผู้นำประเทศหรือเมืองบึงคอกช้างก็ได้ส่งทูตไปเพื่อนิมนต์พระภิกษุเหล่านั้นมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาหรือหลักคำสอนของนิกายสรวาสติวาทินในเมืองบึงคอกช้างนี้ก็ได้ โดยทางเมืองได้สร้างอารามให้อยู่ที่ภายในเมืองดังจะปรากฏมีสถูปขนาดใหญ่ภายในตัวเมืองและมีเสาเสมารวมถึงจารึกที่พบในตัวเมืองในในส่วนนอกเมือง ซึ่งนั่นก็คือหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในเมืองบึงคอกช้าง

๖) ความเจริญและความเสื่อมของเมืองบึงคอกช้าง

เมืองบึงคอกช้างนั้นถึงแม้ว่าจะยึดเอาว่ามีอายุตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒ แต่ความจริงแล้วเมือง ๆ นี้ได้มีพัฒนาการในเรื่องของการสร้างเมืองมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๙-๑๐ มาแล้ว เนื่องจากการที่เราพบโบราณวัตถุประเภทจารึกนั้นเราได้อนุมานเอาว่ามีอายุตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒ แต่เราลืมไปว่าเมืองกว่าที่จะเจริญรุ่งเรืองเป็นเมืองได้ก็จะต้องมีการก่อสร้างและพัฒนาเมืองในหลาย ๆ ด้านไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการขุดลอกคูเมืองการจัดการในด้านระบบน้ำ การจัดการศึกษาและการปกครองรวมถึงในเรื่องของเศรษฐกิจที่จะต้องมีการบริหารจัดการซึ่งการดำเนินการต่าง ๆ เหล่านี้ไม่ได้เกิดขึ้นในเวลาอันสั้น แต่การสร้างเมืองนั้นมันจะต้องเป็นไปอย่างช้า ๆ และมีระบบไม่ใช่ว่าสร้างวันเดียวแล้วก็เป็นเมือง การที่เมืองจะเจริญรุ่งเรืองนั้นจำเป็นจะต้องใช้ระยะเวลาในการสร้างเป็นระยะเวลานาน ดังนั้นเมืองบึงคอกช้างจึงน่าจะเกิดขึ้นมาแล้วตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๐ เป็นต้นมาและมาเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมากในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๔ เพราะในราว ๒๐๐ ปีนั้นถือว่าสภาพของเมืองจะต้องเป็นเมืองที่มั่นคงไม่มีสงครามหรือสิ่งใดที่จะเข้ามาทำให้เกิดเหตุทำอันตรายกับคนในเมืองนอกเสียจากการเกิดโรคระบาดเท่านั้นเอง

อนึ่ง ในยุคที่เมืองบึงคอกช้างกำลังเจริญรุ่งเรืองอยู่นั้นก็จะพบว่าเมืองอื่น ๆ ในบริเวณเดียวกันนี้ก็เป็นเมืองที่มีความรุ่งเรืองมั่นคงเช่นเดียวกัน เช่น เมืองละโว้ เมืองศรีเทพ เมืองอู่ทอง เมืองอู่ตะเภา เมืองดงแม่นางเมือง เมืองจันเสน หรือเมืองโคกไม้เดนเป็นต้น และดูเหมือนว่าเมืองบึงคอกช้างนั้นถือว่าเป็นเมืองที่อยู่ในสถานะของเมืองที่อยู่ในส่วนลึกเข้าไปของแม่น้ำสายหลัก ดังนั้น ความเจริญหรือความเชื่อศรัทธาในศาสนาจึงถือว่าเป็นเรื่องที่มีความเฉพาะ คือหากศาสนาใดเข้ามาแล้วศาสนา

นั้นย่อมเป็นที่เคารพและศรัทธาของผู้คนไปโดยปริยายเพราะว่าการเดินทางเข้ามาเมือง ๆ นี้นั้นถือว่าค่อนข้างยาก ดังนั้น หากมีศาสนาใดเข้ามาได้ศาสนานั้นย่อมกลายมาเป็นศาสนาหลักของเมือง ๆ นั้นไปทันที

อนึ่งหากพิจารณาถึงสิ่งที่ถือว่าเป็นความเจริญของเมืองบึงคอกช้างอย่างหนึ่งก็คือ “ความเจริญในด้านของการจัดการน้ำ เนื่องจากว่าเมืองบึงคอกช้างนั้นอยู่ในร่องน้ำเพราะความเป็นเมืองในที่ลุ่ม ดังนั้น เมืองบึงคอกช้างจะต้องมีการจัดการเรื่องน้ำให้ดี และในยุคโบราณนั้นเมืองบึงคอกช้างก็จึงได้มีการจัดการเรื่องของน้ำโดยการขุดลอกรอบเมืองให้เป็นคลอง และขุดลอกรอบเมืองภายนอกให้เป็นคลองทั้งนี้ก็เพื่อที่จะได้บริหารจัดการน้ำให้เกิดประโยชน์ ซึ่งในงานวิจัยของเยาวนิจ เจริญพืช พบว่าเมืองบึงคอกช้างนั้นประสบกับปัญหาในเรื่องของน้ำท่วมหลายครั้ง ดังที่ปรากฏหลักฐานด้านชั้นดินจากการขุดค้นพบว่าในช่วงน้ำหลากนั้น เมืองโบราณบึงคอกช้างจะมีน้ำท่วม ถึงแม้ว่าจะมีการจัดการกับน้ำด้วยการสร้างคูเมืองแล้ว แต่ก็ไม่สามารถควบคุมปริมาณน้ำได้ตามต้องการ แต่การที่น้ำจะท่วมนั้นก็เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในบางปีไม่ใช่ทุกปี แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นชาวเมืองก็จะต้องมีการจัดการน้ำให้เท่าทันการมาของน้ำได้ จึงเป็นเหตุให้เมืองสามารถมีอายุยืนยาวได้กว่า ๓ ศตวรรษ

นอกจากนั้นความเจริญในเมืองบึงคอกช้างนั้นสามารถที่จะพิจารณาได้จากซากเศษของความเจริญทั้งภายในและภายนอกเมืองก็คือ ความเจริญในด้านการผลิตเครื่องปั้นดินเผาที่ได้รับการพัฒนาหรือถ่ายทอดความรู้มาจากชาวอินเดียจากการค้าขายกับเมืองชายฝั่งซึ่งก็น่าจะเป็นเมืองอู่ทองเป็นหลักเพราะเมืองอู่ทองนั้นถือว่าเป็นเมืองชายทะเล และเป็นเมืองที่เป็นที่ตั้งของศูนย์กลางการค้าขายของชาวอินเดียกับชาวมอญทางด้านทิศเหนือเมืองชายฝั่ง ซึ่งตามประวัติเมืองโบราณอู่ทองได้มีการอาศัยมาอย่างต่อเนื่องจนสามารถพัฒนาตนเองจากสังคมเกษตรกรรมในระดับหมู่บ้านเข้าสู่สังคมเมือง (Urban society) ซึ่งมีความเจริญ และมีความซับซ้อนทางสังคมมากขึ้น และกลายเป็นเมืองศูนย์กลางทางวัฒนธรรมเมืองหนึ่งในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา จากหลักฐานประเภทโบราณวัตถุสถานที่พบในช่วงเวลาดังกล่าว ทราบว่าเมืองโบราณอู่ทอง ได้มีการติดต่อสัมพันธ์กับดินแดนแถบโพ้นทะเลโดยเฉพาะอินเดีย จนทำให้นักวิชาการหลายท่านเชื่อว่า เมืองโบราณอู่ทอง อาจจะเป็นเมือง “สุวรรณภูมิ” ที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้ส่งพระโสณะเถระและพระอุตระเถระมาเผยแพร่พุทธศาสนา ในราวพุทธศตวรรษที่ ๓

จากการที่มีการรับอิทธิพลทางวัฒนธรรมของอินเดียอย่างมาก จนทำให้ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒ ได้เกิดวัฒนธรรมที่ผสมผสานกันระหว่างรูปแบบวัฒนธรรมท้องถิ่นกับวัฒนธรรมที่มาจากกลุ่มชนภายนอก วัฒนธรรมนี้มีจุดเด่นอยู่ที่รูปแบบทางศิลปกรรมเฉพาะตัว มีการใช้ภาษามอญร่วมกัน และการนับถือพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลัก วัฒนธรรมทวารวดีเชื่อกันว่ามี ศูนย์กลางความเจริญตั้งอยู่บริเวณเขตที่ราบภาคกลางของประเทศไทย ซึ่งมีเมืองเมืองหลัก ได้แก่ เมืองนครชัยศรี (ที่นครปฐม) เมืองประคูบัว (ที่ราชบุรี) และเมืองอู่ทอง

อย่างไรก็ตามจากข้อมูลที่ได้จากการศึกษาภาพถ่ายทางอากาศและสำรวจสภาพภูมิศาสตร์ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงชายฝั่งทะเล ซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางเดินของแม่น้ำจระเข้สามพัน และการเปลี่ยนแปลงแนวคลองในการติดต่อกับภายนอกทางฝั่งทะเลของเมืองอู่ทอง และเป็นร่องรอยที่แสดงให้เห็นถึงความพยายามของคนเมืองอู่ทองในอดีต ได้ช่วยกันแก้ไขปัญหาที่เป็นผลมาจากการ

ถอยตัวของน้ำทะเล และเมื่อทะเลถอยออกไปมากขึ้นจนไม่สะดวก หรือเกินกว่าจะแก้ไขได้ เมืองอู่ทองก็หมดความสำคัญในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ พร้อม ๆ กับการสิ้นสุดลงของยุคสมัยทวารวดี ซึ่งต่อมาเมืองโบราณอู่ทองก็ถูกทิ้งร้างไปในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙

แต่ถึงอย่างนั้นในช่วงที่เมืองอู่ทองมีความเจริญในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๔ เมืองอู่ทองก็ได้เป็นศูนย์กลางของอีกหลาย ๆ เมืองที่เกิดขึ้นมาในช่วงเวลาเดียวกัน ทำให้เมืองอู่ททองได้กลายมาเป็นเมืองอีกเมืองหนึ่งที่มีความสำคัญในฐานะที่เป็นเมืองที่เป็นศูนย์กลางทางการค้าและเป็นจุดพักสินค้าก่อนที่จะถูกจัดส่งไปยังดินแดนต่าง ๆ ทางทิศเหนือซึ่งก็รวมถึงเมืองบึงคอกช้างอกด้วย ดังนั้นความเจริญรุ่งเรืองของเมืองบึงคอกช้างจึงมีอยู่ในช่วงของระเวลารามพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๔ ก่อนที่จะร่วงโรยหรือเสื่อมลงไปในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ ตามทิศทางของความเจริญของเมืองด้านล่าง กล่าวคือเมืองอู่ทองอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของเปลือกโลกทำให้แม่น้ำสายสำคัญเปลี่ยนทิศทางเป็นผลทำให้เกิดความไม่เป็นไปตามปกติของเส้นทางการค้าและการติดต่อกัน ทำให้เมืองโบราณในยุคเดียวกันที่อยู่ทางเหนือก็ต้องขาดสินค้าสนับสนุน เป็นผลทำให้ต้องถึงการเสื่อมมสลายไปในที่สุด

ภาพที่ ๔.๓๗ แสดงความเจริญของเมืองอู่ทองในฐานะที่เป็นเมืองส่งสินค้าหรือเมืองค้าขายของเมืองอื่นในยุคเดียวกัน[๕๘]

อนึ่ง เมื่อพิจารณาถึงความเสื่อมสลายของเมืองบึงคอกช้างนั้นก็จะพบว่าเมืองบึงคอกช้างนั้นในพื้นที่ของเมืองก็เป็นผลทำให้เกิดการเสื่อมสลายเนื่องจากเมืองบึงคอกช้างตั้งอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำเป็นผลทำให้เกิดกรณีน้ำไหลหลากในช่วงฤดูฝนเป็นเหตุทำให้ตัวเมืองถูกน้ำท่วมอยู่เป็นประจำ ดังนั้น เมื่อบ้านเมืองถูกน้ำท่วมบ่อยครั้งก็เป็นผลทำให้เกิดโรคระบาดได้ เมื่อเกิดโรคระบาดในที่สุดก็เกิดการย้ายถิ่นฐานและเป็นเหตุให้เมืองถึงกาลล่มสลายไปในที่สุด

---

[๕๘] ศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศมรดกศิลปะทางวัฒนธรรม, **พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติอู่ทอง**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.virtualmuseum.finearts.go.th/uthong/index.php/th/event/13-.html. [๙ มกราคม ๒๕๖๖].

๗) สภาพปัจจุบัน

สำหรับเมืองโบราณบึงคอกช้างในปัจจุบันนั้น ตั้งอยู่ที่ตำบลไผ่เขียว มีคูเมืองและกำแพงดินล้อมรอบ ค้นพบซากโบราณ เครื่องปั้นดินเผา หินบดยา เครื่องมือเหล็ก ลูกปัด สีเหลือง นอกจากนี้ยังขุดพบศิลาจารึกอักษรขอมโบราณ ๓ หลัก ปัจจุบันมีสภาพเป็นสวนป่าปลูกมีต้นไม้ขนาดใหญ่ปกคลุมอยู่ทั่วไป ส่วนบริเวณคูเมืองตื้นเขิน โบราณวัตถุที่ถูกค้นพบได้นำไปเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่น ภายในศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน จังหวัดอุทัยธานี ใกล้กับศาลากลางจังหวัด

การเดินทาง จากอำเภอเมืองใช้เส้นทางหลวงหมายเลข ๓๒๒๑ ผ่านอำเภอทัพทัน เข้าสู่ทางหลวงหมายเลข ๓๐๑๓ ผ่านอำเภอสว่างอารมณ์ จากนั้นใช้ทางหลวงหมายเลข ๓๔๕๖ มุ่งหน้าสู่อำเภอลานสัก ระยะทางจากอำเภอสว่างอารมณ์ประมาณ ๑๔ กิโลเมตร ถึงสถูปเจดีย์ด้านซ้ายมือ และมีป้ายบึงคอกช้าง ถนนสายนี้ตัดผ่านตัวเมืองเก่าบึงคอกช้างพอดี โดยเส้นทางการเดินทางนั้นสามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพ ดังต่อไปนี้

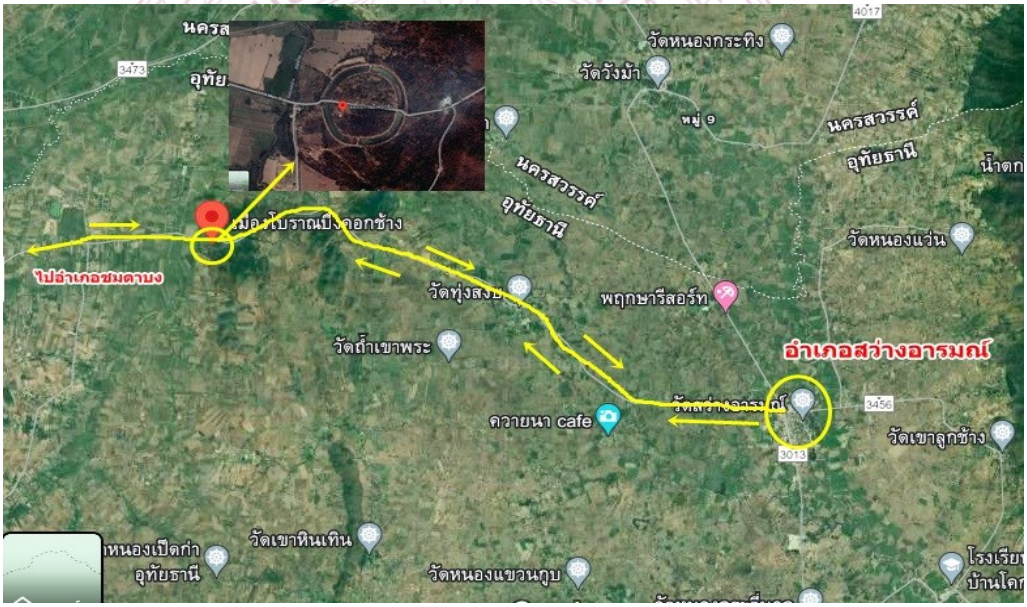

ภาพที่ ๔.๓๘ แสดงเส้นทางการเดินทางไปเมืองโบราณบึงคอกช้าง

๔.๒.๒.๕ ภาพการลงพื้นที่สำรวจเมืองโบราณบึงคอกช้าง

ศาลปู่พญาช้าง

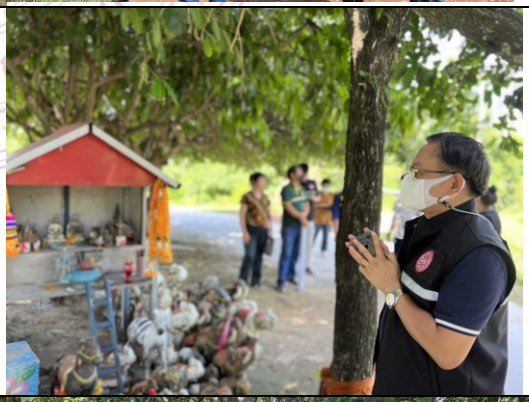

๔.๒.๓ การสำรวจแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีเมืองโบราณท่าการุ้ง

สำหรับการลงพื้นที่สำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดอุทัยธานีแห่งที่ ๒ ซึ่งคณะคณะผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สำรวจดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๒.๓.๑ พื้นที่ของเมืองโบราณท่าการุ้ง

เมืองโบราณบ้านการุ้งตั้งอยู่ในเขตพื้นที่หมู่ ๔ ตำบลเมืองการุ้ง อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี เป็นแหล่งชุมชนโบราณ ที่มีความเป็นมายาวนานและเป็นเมืองที่เชื่อกันว่าเป็นเมืองหน้าด่านของเมืองสำคัญในบริเวณนี้ก็คือเมืองละโว้หรือลพบุรีหรืออาจจะเป็นเมืองที่เป็นเขตอำนาจของเมืองละโว้หรือลพบุรีในอดีตก็อาจจะเป็นไปได้ เพราะชาวบ้านเชื่อกันว่าเมืองนี้ในอดีตเคยพบว่าเป็นที่ตั้งของปราสาทขอมโบราณแต่ปัจจุบันได้ถูกทำลายไปหมดแล้ว ปัจจุบันเมืองโบราณแห่งนี้อยู่ในการดูแลของสำนักศิลปากรที่ ๔ ลพบุรี และได้ถูกปรับให้เป็นสวนสาธารณะ เป็นสถานที่ท่องเที่ยวของประชาชนโดยทั่วไป

๔.๒.๓.๒ ลักษณะของตัวเมือง

เป็นเมืองโบราณที่มีผังเมืองรูปสี่เหลี่ยมมุมมน มีคูน้ำกว้าง ๒๐ เมตร คันดินสูง ๕ เมตร จากการดำเนินงานทางโบราณคดี ที่ระดับความลึกประมาณ ๓๐-๑๒๐ เซนติเมตร พบว่าภายในเมืองโบราณเป็นที่อยู่อาศัย และประกอบกิจกรรมของมนุษย์ โดยพื้นที่ของเมืองนั้นมีพื้นที่ทั้งหมด ๑๕๙ ไร่ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพื้นที่เมืองสามารถที่จะรองรับการอาศัยอยู่ของประชาชนได้มากกว่า ๑,๐๐๐ คน หรือมากกว่านั้นเพราะในตัวเมืองน่าจะเป็นเพียงที่อยู่ของผู้คนที่มีตำแหน่งหน้าที่ในการปกครองที่จะต้องมีข้าทาสบริวาร แต่ประชาชนทั่วไปนั้นก็น่าจะอาศัยอยู่ภายนอกตัวเมือง

นอกจากนั้นหากพิจารณาถึงสภาพของเมืองจะพบว่ามีกำแพงดินล้อมรอบ คูเมืองบางตอนถูกเกลื่อนลง คูเมืองยาวตลอดเป็นระยะทางประมาณ ๘๐๐ เมตร บางแห่งตื้นกว่าระดับเดิม และมีการ

ขุดลอกคูเมืองใหม่ ภายในบริเวณเมืองมีซากเจดีย์หักพังอยู่ค่อนไปตรงกลาง ตัวเมืองด้านในอยู่ติดกับทิวเขาอีกด้านหนึ่งอยู่ติดกับถนนที่ตัดผ่านในระยะหลัง ภายในเมืองมีสระน้ำอยู่ค่อนไปทางทิศเหนือและที่นอกกำแพงดินด้านทิศใต้มีสระโบราณอีกแห่งหนึ่ง

อาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ให้ข้อมูลและแสดงความคิดเห็นไว้ว่า “...เมืองการุ้ง ตั้งอยู่ริมห้วยตะขาบ ซึ่งเป็นลำน้ำไหลจากที่สูงทางด้านใต้ไปลงที่ต่ำทางด้านเหนือ ลำน้ำนี้ไหลผ่านคูเมืองด้านตะวันตกไป เท่ากับทำหน้าที่เป็นคูเมืองด้านตะวันตกให้กับตัวเมืองและพร้อมกันนั้นก็เป็นแหล่งส่งน้ำให้กับตัวเมืองด้วย

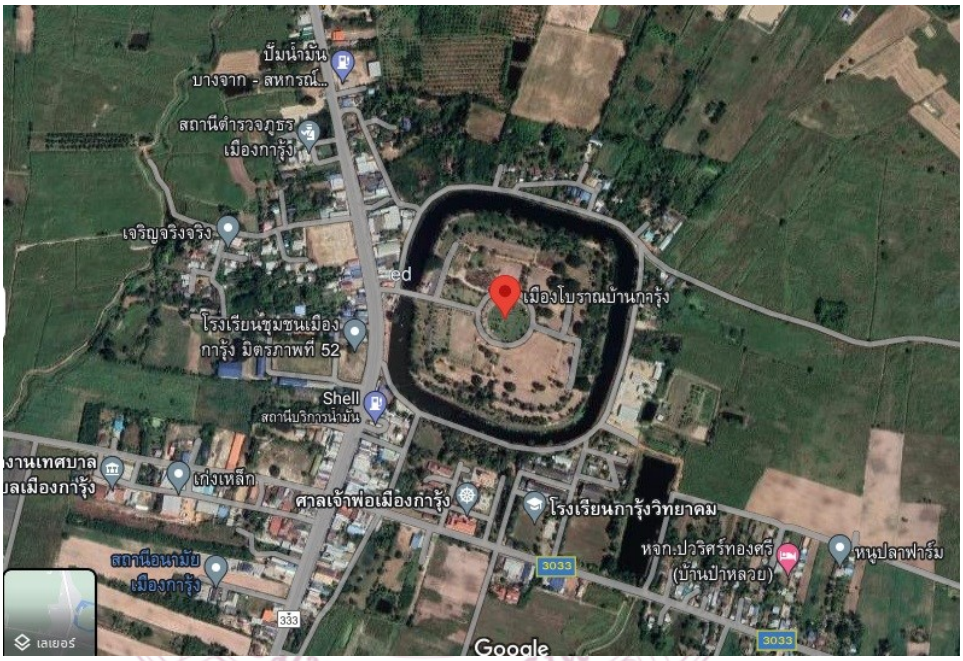

ภาพที่ ๔.๓๙ แสดงรูปร่างของเมืองท่าการุ้ง

บริเวณที่เมืองการุ้งตั้งอยู่จัดเป็นเขตที่สูงอยู่ในระดับ ๑๐๗ เมตรจากระดับน้ำทะเล มีเทือกเขาราวเทียน เขากะและเขากะงางขนาบอยู่ทางด้านตะวันออก ลำห้วยตะขาบที่ไหลผ่านเมืองการุ้งนี้ จะไหลเลียบเขาดังกล่าวนี้ไปทางเหนือแล้วรวมกับคลองกระบอกซึ่งไหลมาแต่ที่สูงทางด้านตะวันตกเฉียงใต้ รวมเป็นห้วยอีเก้ง ผ่านเขาหนองคันเชือก และบ้านทุ่งหมัน ไปลงสู่ที่ราบลุ่มทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือ ลำน้ำนี้ในที่สุดจะไปรวมกับลำน้ำขุนแก้วซึ่งไหลผ่านมาทางด้านใต้ของเขาปลาร้า และพากันไหลผ่านที่ราบลุ่มทุ่งประจาน ทางด้านใต้ของเมืองบ้านในคู ไปออกแม่น้ำเจ้าพระยา ในเขตอำเภอวัดสิงห์ จังหวัดชัยนาท ว่ากันโดยระยะทางแล้วเมืองการุ้งอยู่ทางด้านตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองบ้านในคูห่างกันประมาณ ๒๔ กิโลเมตร

ภาพที่ ๔.๔๐ แสดงภาพสเก็ตของตัวเมืองท่าการ้ง

๔.๒.๓.๓ ศาสนาและความเชื่อ

สำหรับประเด็นเรื่องของศาสนาและความเชื่อนั้นจะพบว่าหากพิจารณาจากอายุที่เชื่อว่าน่าจะมีมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๑-๖๖ ก็จะพบว่าการเข้ามาอยู่ของผู้คนในเมืองนี้ก็น่าจะเป็นช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๑ เป็นต้นมาจากกระแสการอพยพมาของผู้คนเผ่ามอญเขมรจากดินแดนด้านล่างคือเมืองนครปฐม อู่ทองหรือเมืองอื่น ๆ ทางใต้ เมื่อเข้ามาแล้วจะพบว่าคนมอญนั้นจะนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทสายสันสกฤตก็คือ นิกายสรวาสติวาทิน ซึ่งเป็นนิกายทางใต้ที่เน้นในเรื่องของการทำบุญและการสร้างบารมีและการปรารถนาพุทธภูมิภายใต้กรอบของปรัชญาของนิกาย คือ มีหลักปรัชญาว่าด้วย “ความมีอยู่แห่งสิ่งทั้งหลาย” คือ “สรฺวมฺ อสฺติ” เป็นหัวใจสำคัญ นิกายนี้ถือว่า สิ่งทั้งหลายไม่ว่าสังขตะ ก็ดี อสังขตะก็ดี ย่อมมีสภาวะที่มีอยู่ด้วยตัวของมันเองตลอดกาล ทั้ง ๓ คือ มีอยู่ดำรงอยู่ตลอดอดีตกาล ปัจจุบันกาล อนาคตกาล ตัวอย่างนามกับรูปซึ่งเป็นสังขตธรรม ก็มีสภาพเที่ยงคงที่ตลอดกาลทั้ง ๓ ความเกิดดับเป็นเพียงอาการของธรรมนั้น ๆ เท่านั้น[๕๙] ดังนั้น การที่พบพระพุทธรูปเสด็จจากดาวดึงส์และแสดงวิตรรกะมุทรานั้นจึงถือว่าเป็นหนึ่งในอิทธิพลของพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทิน ซึ่งชาวมอญรับมาจากชาวอินเดียที่เข้ามาค้าขายกับกลุ่มหรือชุมชนของตนเอง

ตามความเชื่อของชาวบ้านเชื่อว่าเมืองการ้งเป็นเมืองในสมัยขอมและเคยมีคำบอกเล่ากันมาว่าเคยมีปรางค์ขอมอยู่ในเมืองนี้ บางท่านสันนิษฐานว่าเป็นเมืองในสมัยลพบุรี แต่จากการสำรวจของข้าพเจ้าเมืองนี้น่าจะมีอายุอยู่ในสมัยทวารวดีมาก่อน โดยพิจารณาจากเศษเครื่องปั้นดินเผาที่พบในเขตเมือง ตลอดจนรูปร่างลักษณะของผังเมือง

---

[๕๙] เสถียร โพธินันทะ, **ปรัชญาแห่งความมีอยู่**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://shorturl.asia/MbzR๓ [๑๐ มกราคม ๒๕๖๖].

๔.๒.๓.๔ วัตถุโบราณที่พบในตัวเมือง

จากการขุดค้นของเจ้าหน้าที่ของกรมศิลปากรพบโบราณวัตถุสำคัญก็คือเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น ชิ้นส่วนภาชนะดินเผา เศษอิฐแตกหัก เบี้ยดินเผารูปวงกลมใช้เป็นของเล่น ตะคันดินเผาขนาดเล็กใช้ใส่น้ำมันจุดไฟให้แสงสว่าง แวดินเผารูปกลมแบนใช้ถ่วงน้ำหนักเพื่อปั่นด้ายออกจากเส้นใย ลูกกระสุนดินเผาใช้ล่าสัตว์ขนาดเล็ก ตะปู หัวธนู มีดเล็กทำด้วยเหล็ก ตะกรันจากกิจกรรมถลุงเหล็ก ดินถูกไฟเผาที่แสดงถึงการใช้ความร้อนบนพื้นดิน ขวานขัดแบบมีบ่า แท่นหินบดยา หินลับมีด หินทรายมีร่องรอยการขัดฝน เครื่องประดับตุ้มหู ตะกั่ว ลูกปัดแก้ว และกระดูกสัตว์หลายชนิด เป็นต้น สันนิษฐานว่าเป็นเมืองในวัฒนธรรมทวารวดี อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๖

นอกจากนั้นก็ยังพบ “ระฆังหิน”ซึ่งเป็นวัตถุที่เป็นสัญลักษณ์ของเมืองหรือชุมชนในวัฒนธรรมทวารวดี ซึ่งนักวิจัยได้ทำการวิจัยและสรุปได้ว่า “ระฆังหิน”นี้ถูกทำขึ้นมาเพื่อใช้ใน ๒ เหตุผลก็คือ (๑) ใช้เพื่อตีส่งสัญญาณเพื่อให้ชาวเมืองรู้เวลาหรือรู้สถานการณ์ (๒) ใช้เพื่อเป็น “สมอเรือ” ในเวลาที่เดินเรือเพราะเมืองท่ากาญจน์นี้จัดว่าเป็น “เมืองท่าเทียบเรือหรือเมืองที่มีการใช้เรือในการติดต่อ” ดังนั้นในเมื่อมีเรือเดินทางมาถึงเมืองก็ต้องใช้สมอเรื่อเพื่อผูกเรือเอาไว้ไม่ให้ไหลไปที่อื่น ซึ่งเหตุผล ๒ ประการนี้ก็จัดว่าเป็นเพียงข้อสันนิษฐานเท่านั้นยังไม่ได้เป็นข้อสรุปแต่อย่างใด

ภาพที่ ๔.๔๑ แสดงระฆังหินด้านหน้าเมืองท่ากาญจน์

นับเป็นที่น่าเสียดายเป็นอย่างยิ่งที่ว่าปัจจุบันเมืองนี้ถูกทำลายเสียจนเกือบไม่เห็นอะไรแล้ว เพราะว่าถนนสายอุทัยธานีและอำเภอบ้านไร่ตัดผ่านบริเวณเมืองไป ที่เห็นอยู่ก็เพียงคูน้ำและคันดินบางส่วนเท่านั้น ดังภาพ

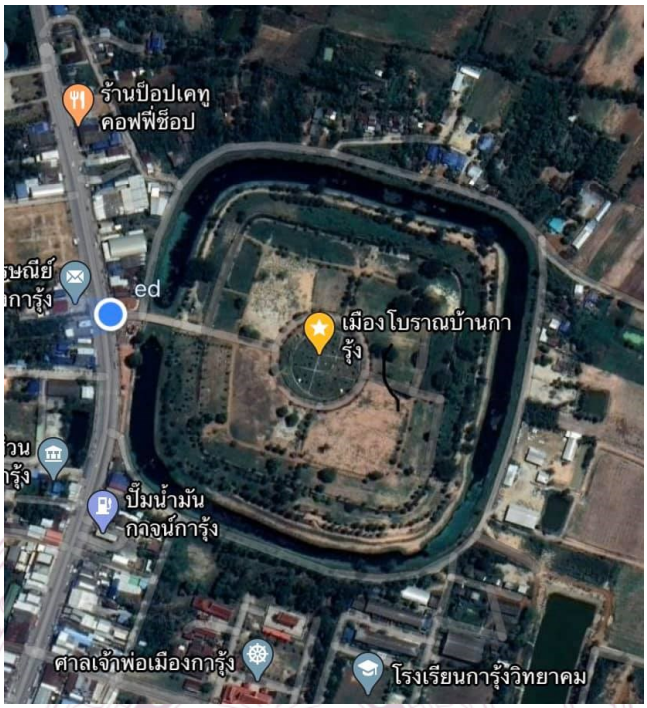

ภาพที่ ๔.๔๒ แสดงลักษณะของตัวเมือง

เมืองการุ้งจัดเป็นเมืองขนาดเล็ก มีลักษณะเป็นเมืองด่านมากกว่า เพราะบริเวณโดยรอบของเมืองเป็นที่สูงเหมาะที่จะทำไร่มากกว่าการทำนาซึ่งเป็นเศรษฐกิจสำคัญของสังคมในสมัยนั้น เพราะถ้าหากว่าเมืองนี้เป็นเมืองด่านหรือชุมชนระหว่างทางแล้วก็จะเข้ากันได้ดีกับสภาพภูมิประเทศ เพราะถ้าหากเดินทางต่อจากเมืองการุ้งขึ้นไปทางใต้ตามลำห้วยตะขาบแล้ว ก็จะผ่านช่องเขาใหญ่น้อยไปยังอำเภอบ้านไร่ได้สะดวก แล้วต่อจากนั้นก็ข้ามช่องเขาไปยังเขตจังหวัดสุพรรณบุรี ตัดไปยังลำน้ำแควใหญ่แล้วเมืองเขตเมืองกาญจนบุรีไปทางตะวันตกได้โดยไม่ยาก ทางเดินแต่โบราณจากทางตะวันตกคงผ่านอำเภอบ้านไร่เข้ามาและเดินเลียบมาตามลำห้วยตะขาบ ลงสู่ชุมชนหรือบ้านเมืองในที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาจนเขตจังหวัดอุทัยธานีอย่างไม่ต้องสงสัย”[๖๐]

๔.๒.๓.๕ ศาลเจ้าแม่เมืองการุ้ง

สำหรับสิ่งที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวเมืองการุ้งสถานที่หนึ่งก็คือ “ศาลเจ้าแม่เมืองการุ้ง”ซึ่งเป็นศาลที่ชาวเมืองการุ้งมีความเคารพศรัทธามาก เดิมทีเป็นหลักเมืองของเมืองการุ้งอยู่ด้านหลังตลาดเมืองการุ้ง พอมีการปรับปรุงเมืองการุ้งเป็นสวนสาธารณะหน่วยงานรัฐและภาคประชาชนในท้องถิ่นก็ได้ร่วมกันทำพิธีย้ายมาตั้งศาลไว้ที่ด้านหน้าของเมืองโบราณ และต่อมาก็ได้มีการสร้างให้เป็นศาลเจ้าแม่เมืองการุ้งเพื่อเปิดโอกาสให้ผู้คนที่มาเที่ยวเมืองการุ้งได้กราบไหว้บูชา โดยประวัติของเจ้าแม่เมืองการุ้งนั้นก็จะพบว่าไม่มีผู้ใดทราบรายละเอียดมากนัก มีแต่ความเชื่อว่าเจ้าแม่นั้นมีความศักดิ์สิทธิ์สามารถที่จะมากราบไหว้และบนบานศาลกล่าวกับท่านได้โดยที่เครื่องที่จะนำมา

[๖๐] ศรีศักร วัลลิโภดม. “อุทัยธานีครั้งโบราณ”, วารสารเมืองโบราณ ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๕ มิถุนายน – กรกฎาคม ๒๕๒๒, หน้า ๒๙-๔๒.

บนนั้นก็ได้ทุกอย่างที่ตั้งใจนำมาบนและแก้บน เพราะถือว่าเจ้าแม่นั้นมีความเมตตากับลูกหลานที่มาบนเสมอ ซึ่งศาลเจ้าแม่เมืองการุ้งนี้ก็ถือว่าเป็นอีกหนึ่งสถานที่สำคัญที่เป็นองค์ประกอบของเมืองการุ้ง

๔.๒.๓.๖ ความเจริญและความเสื่อมถอยของเมือง

สำหรับความเจริญของเมืองท่าการุ้งงนั้นจะพบว่าในอดีตเมืองพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ ถือว่าเป็นช่วงที่เมืองท่าการุ้งมีความเจริญรุ่งเรืองมากเนื่องจากว่ามีการค้นพบวัตถุโบราณประเภทพระพุทธรูปและเครื่องใช้ของสอยของชาวเมืองจำนวนมาก แต่ปัจจุบันก็ถูกนำไปเก็บไว้ที่สำนักงานกรมศิลปากรที่ ๔ ที่จังหวัดลพบุรี แต่ผลจากการขุดค้นนั้นก็เป็นที่ยินยันว่าเมืองท่าการุ้งนั้น เป็นเมืองที่มีความเจริญรุ่งเรืองในช่วงยุคที่เป็นยุคทองของเมืองทวารวดีทั่ว ๆ ไป แต่พอถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ เมื่อขอมเริ่มเข้ามามีอำนาจเมืองท่าการุ่งก็ดีเมืองบึงคอกช้างก็ดีก็ถูกทำลายหรือยึดไปโดยกองทัพของเขมรโบราณและในที่สุดผู้คนก็ได้เคลื่อนย้ายไปอยู่ที่อื่นทำให้เมืองนี้ได้กลายมาเป็นเมืองร้างในที่สุด

๔.๒.๓.๗ ภาพการลงพื้นที่สำรวจเมืองโบราณเมืองท่าการุ้ง

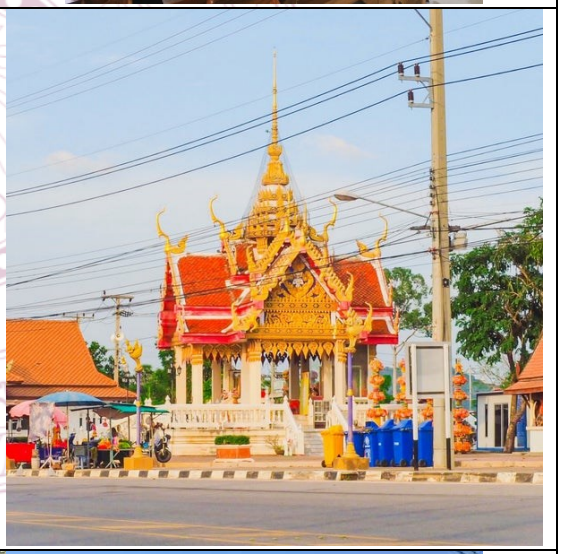

ศาลเจ้าแม่เมืองการุ้ง

๔.๓ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๔.๓.๑ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีกรณีเมืองจันเสน

๔.๓.๑.๑ ประวัติเมืองจันเสน

สำหรับเมืองจันเสนนี้ ชื่อเดิมรียกตามเนินดินที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “โคกจันเสน”แต่หากพิจารณาจากรูปแบบของคำศัพท์ที่อาจจะมีรากเหง้ามาจากภาษาดั้งเดิมก็คือบาลีและสันสกฤตก็จะพบว่า คำว่า “จันเสน” นี้ เข้าใจว่าแปรรูป เลือนมาจากคำดั้งเดิมภาษาอินเดียว่า “จัน-ทะ-เสนะ” หรือจันทเสน เฉพาะคำว่า “เสนะ” เป็นคำในภาษาบาลี มีความหมาย ในพจนานุกรมบาลี-ไทยให้ความหมายว่า คำว่า เสนา หมายถึง กองทัพหรือกองทหาร หมู่ทหาร[๖๑] ดังปรากฏในคำว่า “อจฺเจก จีวรํ นาม เสนาย วา คนฺตุกาโม โหติ ปวาสํ วา คนฺตุกาโม โหติ” แปลว่า “ชื่อว่า อัจเจกจีวร อธิบายว่า ผู้ประสงค์จะไปในกองทัพ ประสงค์จะไป พักแรมต่างถิ่น”[๖๒] และคล้ายกับ คำว่า “แสนย์ ในภาษาสันสกฤต อันมีความหมายว่า แสนยากร คำว่า “เสน” นี้ ถือว่าเป็นคำที่เป็นมงคลนามที่นิยมใช้กันมากในสังคมไทยคำหนึ่ง ตัวอย่างที่พบเห็นบ่อยได้แก่ คำว่า ภีมเสน ศิวเสน รถเสน นันทเสน ชัยเสน นาคเสน เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีชื่อสกุลที่ลงท้ายด้วย คำว่า “เสน” อยู่หลายสกุล เช่น จารุเสน พลเสน บุณยเสน สานเสน พันธุมเสน ศุภเสน ษัฏเสน อาสนเสน จูตเสน ปทีปเสน และ กนิฐเสน เป็นต้น[๖๓] ส่วนคำว่า จัน หรือจันทะนั้น ก็อาจจะเป็นชื่อ ๆ หนึ่งที่ได้รับอิทธิพลมาจากอินเดีย ซึ่งในเมืองไทยเรานั้นก็มีชื่อตัวหรือชื่อสกุลที่เกี่ยวข้องกับคำว่าจันทะหลายชื่อ เช่น เมืองจันทึก ซึ่งก็อาจจะฟ้องกับคำว่า จันทิกา หรือ Chandigarh ในภาษาอังกฤษ ซึ่งเมืองนี้เป็นชื่อเมืองของรัฐปัญจาบอินเดีย การที่คนอินเดียเข้ามาเผยแผ่ศาสนาในท้องถิ่นหรือชุมชนบ้านเมืองในแถบนี้ก็ย่อมมีอิทธิพลต่อการเอาชื่อหรือนามมงคลนี้ไปตั้งเป็นชื่อของเมืองต่าง ๆ ได้รวมทั้ง “เมืองจันเสน”นี้ด้วย ซึ่งชื่อเมืองว่า จันเสน หรือจันทะเสนะนี้ก็อาจจะมีความหมายหรือแปลได้ว่า เมืองที่เกิดมาจากกองทัพของจันทราเทวีหรือกองทัพของเทพเจ้าแห่งพระจันทน์อย่างนี้ก็เป็นไปได้

อย่างไรก็ตามเราจะพบว่า ชื่อเมืองอื่น ๆ อาจจะมีการเปลี่ยนแปลงในภายหลัง แต่เฉพาะเมืองจันเสนนี้ปรากฏว่าไม่มีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องของชื่อเมืองแต่อย่างใดยังคงมีการใช้คำว่าจันเสนสำหรับเรียกชื่อพื้นที่หรือเรียกชื่อสถานที่ต่าง ๆ มาโดยตลอด เช่น โคกจันเสน วัดจันเสน สถานีรถไฟจันเสนเป็นต้น

---

[๖๑] มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, **พจนานุกรม บาลี-ไทย,** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, ๒๕๖๐), หน้า ๓๓๙.

[๖๒] วิ.ม. (ไทย)๒/๖๔๙/๑๖๘.

[๖๓] นิจ หิญชีระนันท์, “จันเสน เมืองทวารวดีที่ถูกลืม” ใน สุจินต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ” **สังคมและวัฒนธรรม : จันเสน เมืองแรกเริ่มในลุ่มลพบุรี ป่าสัก,** (กรุงเทพมหานคร : เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๗๙-๘๐.

๔.๓.๑.๒ ลักษณะและขนาดของเมือง

สำหรับเมืองโบราณจันเสนนี้ มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยม แต่มนที่มุมทั้งสี่ จนดูเกือบจะเป็นรูปกลม (พอจะ เทียบได้กับลักษณะของเมืองโบราณกำแพงแสนและเมืองโบราณอินทร์บุรี) ล้อมรอบด้วยคูเมืองซึ่งกว้าง ประมาณ ๒๐ เมตร ปัจจุบันนี้ยังลึกอยู่และมีน้ำขัง เป็นส่วนใหญ่ นอกจากส่วนสั้น ๆ บางตอนซึ่งตื้นเขิน ขึ้น แต่ก็ยังเห็นเป็นร่องรอยและเค้าคูเมืองได้โดยชัดเจน คูเมืองนี้เป็นชนิดที่ไม่มีกำแพงมูลดินประกอบ และ โอบบริเวณอันมีความกว้างประมาณ ๗๐๐ เมตร ยาว ประมาณ ๔๐๐ เมตร คิดเป็นเนื้อที่ประมาณ ๓๐๐ ไร่เศษ เทียบขนาดได้ประมาณเท่าสวนลุมพินี หรือ ประมาณ ๔ เท่าของเนื้อที่สนามหลวง แต่ก่อนนี้เมื่อ จะเข้าไปในบริเวณเมืองจะต้องเดินบนสะพานไม้ข้าม เมืองเข้าไป ครั้นเมื่อไม่กี่ปีมานี้ทางบ้านเมืองได้เอารถงานมาทำถนนผ่าตัวเมืองและถมคูเมืองเป็นทางข้ามเข้าไป จึงไม่มีสะพานที่จะต้องข้ามดังแต่ก่อน บริเวณภายใน คูเมืองมีลักษณะเป็นที่เนิน สูงกว่าพื้นที่รอบนอกคูเมือง โดยปัจจุบันนี้บริเวณตัวเมืองโบราณก็มีได้เข้าไปอาศัยอยู่หลายครอบครัวและพื้นที่ภายในตัวเมืองก็จะมีการทำการเกษตรของชาวบ้านทำให้ไม่สามารถที่จะมองเห็นเป็นรูปแบบเมืองเพราะไม่เหลือสิ่งก่อสร้างหรือโบราณสถานใด ๆ ที่เป็นของเมืองโบราณหลงเหลืออยู่เลย จะมีเพียงการค้นพบวัตถุโบราณพวกพระหรือเศษกระเบื้องหรือลูกปัดโบราณบ้างเท่านั้น โดยภาพรวมของตัวเมืองจันเสนสามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

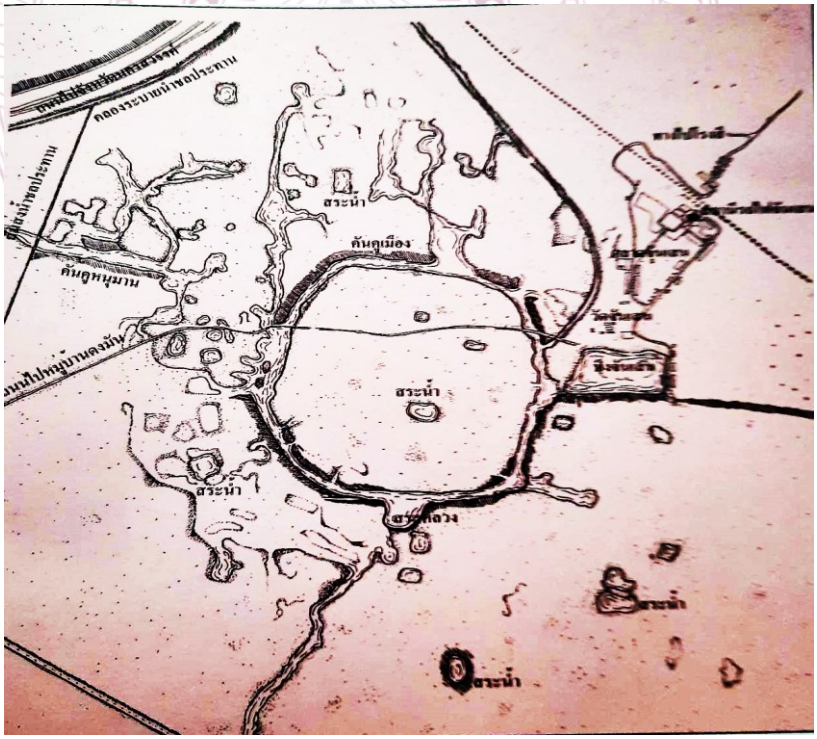

ภาพที่ ๔.๔๓ แสดงลักษณะและขนาดของเมืองจากภาพ

หรือเราสามารถที่จะพิจารณาได้จากภาพถ่ายทางอากาศก็จะสามารถพิจารณาเห็นถึงลักษณะของตัวเมืองโบราณจันเสนได้เป็นอย่างดี โดยพิจารณาจากภาพถ่ายดังนี้

ภาพที่ ๔.๔๔ แสดงภาพถ่ายทางอากาศของเมืองจันเสน

จากแผนภาพและภาพถ่ายจะพบว่า เมืองโบราณจันเสนนี้เป็นรูปเกือบทรงกลมแต่ก็ถือว่าเป็นรูปเหลี่ยมได้เพราะเป็นรูปของเมืองที่พยายามจะขุดลอกคลองหรือทำรูปแบบของเมืองให้เป็นเหลี่ยมมาแต่เดิม แต่เนื่องจากว่าพื้นที่ที่ล้อมรอบด้วยน้ำจึงทำให้มีการปรับเปลี่ยนรูปร่างของเมืองให้มีรูปร่างที่ผันแปรไปตามลักษณะของพื้นที่ สิ่งหนึ่งที่คณะนักวิจัยลงพื้นที่สำรวจก็คือ ในตัวเมืองจันเสนนั้นยังมี “ต้นตาล” อยู่ ซึ่งเดิมทีเมืองนี้เป็นเมืองที่ส่งออกผลิตภัณฑ์ที่เกี่ยวข้องกับน้ำตาลหรือผลของลูกตาล ดังมีปรากฏรูปคนขึ้นต้นตาลที่ปรากฏในตราประทับที่พบในเมืองโบราณ และนอกจากนั้นก็มีการทอผ้า และการทำยาสมุนไพรรวมถึงการทำการค้าประเภทอื่นอีกด้วย ดังปรากฏในภาพ

ภาพที่ ๔.๔๕ แสดงรูปร่างลักษณะและวิถีชีวิตของชาวเมืองจันเสนโบราณ

๔.๓.๑.๓ ความเป็นมาของเมืองจันเสน

สำหรับประวัติของเมืองจันเสนนี้เราสามารถที่จะพิจารณาดีจากกรอบของพัฒนาการของเมืองในฐานะที่เป็นเมืองโบราณที่มีที่มาอันยาวนาน นอกจากนั้นเราก็สามารถที่จะพิจารณาได้จากรอบของพัฒนาการของเมืองในฐานะที่เป็นเมืองโบราณคดีที่มีพัฒนาการมาจากการเข้ามาอาศัยของผู้คนในยุคต่าง ๆ ที่สามารถจะรวบรวมมาอธิบายได้ดังต่อไปนี้

๑) เมืองจันเสนในยุคโลหะตอนปลาย พ.ศ. ๒๔๔-๕๔๓

สำหรับเมืองจันเสนนั้นเมื่อพิจารณาจากการเริ่มการก่อตั้งเมืองนั้นจะพบว่า เป็นชุมชนที่ก่อตั้งขึ้นมาตั้งแต่สมัยปลายยุคเหล็ก ซึ่งหลักฐานที่พบและเป็นข้อยืนยันในเรื่องนี้ก็คือ การค้นพบหลุมศพคนโบราณยุคเหล็กที่บ้านใหม่ชัยพัฒนาซึ่งอยู่ห่างจากเมืองจันเสนไปทางทิศตะวันตกราว ๒ กิโลเมตร มีการพบหลักฐานการใช้หลักการถลุงเหล็กทำอาวุธหรือการทำเครื่องมือเพื่อยังชีพจำนวนมาก เนื่องจากว่าเมืองจันเสนนี้ถือว่าเป็นเมืองที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่ลาดลงของลอนลูกคลื่นระหว่างลุ่มน้ำเจ้าพระยาและลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสัก ซึ่งถือว่าเป็นช่วงที่มีพื้นที่เหมาะสมต่อการดำรงชีวิตทำให้ผู้คนในยุคเหล็กได้ตัดสินใจลงมาอาศัยพื้นที่นี้ในการสร้างชุมชน โดยเริ่มมาตั้งแต่ยุคเหล็กตอนปลายมาจนถึงยุคฟูนันและยุคทวารวดีตามลำดับ สำหรับหลักฐานทางโบราณคดีที่สามารถนำมายืนยันในเรื่องนี้ก็คือ หลุมศพและชุมชนที่ค้นพบที่บ้านใหม่ชัยมงคลหรือบ้านดงมันใกล้ ๆ กับเมืองจันเสนนั่นเอง อย่างไรก็ตามเราจะพบว่า การประมาณการอายุของเมืองจันเสนในยุคโลหะตอนแปลายนี้ถือว่าเป็นการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของผู้คนในเมืองจันเสนในระยะที่ ๑ ก็คือราว พ.ศ. ๒๔๔ - ๕๔๓ ตรงกับยุคโลหะตอนปลาย โดยมีผู้คนเริ่มเข้ามาอาศัยอยู่ที่จันเสนเป็นครั้งแรกในยุค โลหะตอนปลาย คนพวกนี้ได้อาศัยอยู่ในหมู่บ้านเล็ก ๆ และเป็นชาวนาซึ่งก็ไม่แตกต่างมากนักจากชาวนาที่อยู่ใน ท้องที่ห่างไกลออกไปในประเทศไทยปัจจุบัน ใช้เหล็ก สำริด และทำเครื่องปั้นดินเผาแบบต่าง ๆ เมื่อเทียบเคียงกับที่อื่นแล้ว คนพวกนี้มีความเจริญ แต่ก็ยังไม่ ได้รับอิทธิพลอินเดีย และไม่ได้เป็นพุทธศาสนิกชน เขาฝังศพในหลุม และวางเครื่องปั้นดินเผาลงไปในหลุมเพื่อให้ผู้ตาย

เครื่องปั้นดินเผาบางแบบของระยะที่ ๑ ที่จันเสนนั้น จะพบว่าไม่เหมือนกับเครื่องปั้น ดินเผาของยุคโลหะตอนปลายในแหล่งอื่น ๆ เช่นที่ บ้านด้าย จังหวัดอุทัยธานี และที่ศูนย์การทหารปืน ใหญ่ จังหวัดลพบุรี เรายังไม่ทราบแน่ว่าระยะที่ มีอายุสักเท่าใด เพราะยังไม่ได้พบถ่านในชั้นดินของ ระยะที่ ๑ เลย ดังนั้น จึงไม่ได้กำหนดอายุโดยวิธีหา คาร์บอน ๑๔ อาจจะเริ่มก่อน ๒๐๐ ปี ก่อนคริสต์ศตวรรษ (พ.ศ. ๒๔๔) ก็ได้

๒) เมืองจันเสนใน ยุครับวัฒนธรรมอินเดีย (ระยะที่ ๒ พ.ศ. ๕๔๓)

จากการที่เมืองจันเสนเป็นชุมชนหมู่บ้านในยุคเหล็ก เมื่อมีผู้คนมากขึ้น ชุมชนเริ่มขยายตัว มากขึ้น มีการติดต่อกับเมืองอื่น ๆ ชุมชนหมู่บ้านจันเสนจึงเริ่มกลายเป็นชุมชนเมือง เมื่อมีการติดต่อ กับเมืองหรือชุมชนอื่น ๆ มากขึ้น ย่อมได้รับอิทธิพลและวัฒนธรรมที่แตกต่างไปเข้ามาจากเดิมที่ชาว เมืองนิยมฝังศพกันมากจนมีบริเวณที่เป็นแหล่งฝังศพหรือป่าช้าของชุมชน แต่พอถึงยุคที่ได้มีการ ติดต่อและรับอารยธรรมจากอินเดียแล้ว แหล่งที่เป็นป่าช้าฝังศพก็ค่อย ๆ ลดน้อยลง เพราะมี ประเพณีเผาศพตามอย่างพวกอินเดียเข้ามาแทน บริเวณที่เป็นป่าช้าหรือที่ฝังศพ แต่เดิมถูกเปลี่ยนมาเป็นศาสนสถานไม่ทางพุทธศาสนาก็ทางศาสนาฮินดูอย่างใดอย่างหนึ่ง โดนมีการสร้างสิ่งก่อสร้าง

ขึ้น ซึ่งอาจเป็นพระสถูปเจดีย์หรืออาคารสำหรับประดิษฐานรูปเคารพหรือสถานที่เพื่อประกอบพิธีกรรมขึ้น ซึ่งนอกจากเป็นแหล่งเพื่อประกอบพิธีทางศาสนาแล้ว ยังเป็นแหล่งที่ผู้คนนำเอาอัฐิที่เผาแล้วใส่ภาชนะมาฝังไว้หรือเก็บไว้ในบริเวณนั้นด้วย จะเห็นได้ว่าแหล่งฝังศพหรือป่าช้าที่เคยเป็นสัญลักษณ์ของชุมชนที่มีมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ได้ถูกทำลายให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของศาสนสถานไปและความโดดเด่นก็ไปอยู่ที่พระสถูปเจดีย์หรือสิ่งก่อสร้างที่เป็นศาสนสถานแบบอื่น (ศรีศักร, ๒๕๒๕, ๒๕๓๙)

ในยุคนี้ถือว่าเป็นพัฒนาการของเมืองจันเสนในระยะที่ ๒ เริ่มในราว พ.ศ. ๕๔๓ - ๗๙๓ ในสมัยนี้ถือว่าเป็นสมัยที่เริ่มมีการติดต่อค้าขายกับเมืองโดยรอบและโดยเฉพาะเมืองที่ได้รับเอาอิทธิพลของวัฒนธรรมทางศาสนาแบบอินเดียเข้ามาได้แก่ เมืองคูบัว อินทร์บุรี เมืองละโว้ เมืองอู่ตะเภาของชัยนาท เป็นต้น สำหรับ ในชั้นดินของระยะที่ ๒ มีเครื่องปั้นดิน เผาซึ่งเหมือนกันมากกับเครื่องปั้นดินเผาของอินเดีย ในชั้นดินเหล่านี้ยังปรากฏมีหวีงาช้าง ซึ่งแสดงภาพอยู่ ในรูปที่ ๕ หวีนี้มีการตกแต่งด้วยลายสลักอย่างงาม เป็นรูปม้า ๒ ตัว หงส์ซึ่งมีขนเป็นลายคล้ายดอกไม้ ทำอย่างวิจิตร และมีสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนาอยู่เป็น แถว เป็นแบบอมราวดี ในระยะที่ ๒ นี้ กำหนดอายุโดยวิธีหาคาร์บอน ๑๔ เป็น ๓ ระยะ ระยะนี้สิ้นสุดก่อน พ.ศ. ๗๙๓ อย่างแน่นอน ดังนั้น อาจจะสันนิษฐานได้ว่าหวีงาช้างนี้อย่างน้อยก็มีอายุอยู่ในระยะเวลาดังกล่าว หรืออาจจะเก่ากว่านั้น อาจใช้อยู่ระหว่าง พ.ศ. ๖๔๓-๗๔๓ หรือบางทีก่อนกว่านั้น นี่เป็นระยะเวลาที่เก่าแก่ มาก และพิสูจน์ได้ว่า ศาสนาพุทธเป็นที่รู้จักในประเทศไทย เกือบ ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว

ในระหว่างระยะที่ ๒ นี้ ชาวเมืองจันเสนยังคง อาศัยอยู่ในหมู่บ้านชาวนาขนาดเล็ก คนพวกนี้ไม่สร้าง บ้านเรือนใหญ่โต เนื่องด้วยได้รับอิทธิพลเกี่ยวกับความคิดเห็นทางศาสนาจากอินเดียจึงเริ่มมีการเผาศพ มากกว่าการฝัง ตัวอย่างของเครื่องปั้นดินเผาในระยะที่ ๒ แสดงอยู่ในรูปที่ ๕ เกือบทั้งหมดเป็นแบบเรียบ ๆ มีสีแดงซึ่งแตกต่างกันมากกับเครื่องปั้นดินเผาในระยะที่ ๑ เครื่องปั้นดินเผาแบบนี้ยังไม่เคยพบที่บริเวณอื่น ๆ ในประเทศไทย

(Bronson และ Dales, ๒๕๓๙) ในยุคนี้ยังไม่พบสิ่งก่อสร้างที่ทำจากอิฐ มีเพียงสิ่งก่อสร้างที่ทำจาก ไม้ แต่ได้หักพังไปจนไม่เหลือร่องรอยให้เห็นว่าตั้งอยู่บริเวณใดและมีลักษณะอย่างไรบ้างจากลักษณะของเมืองจันเสน เมื่อพิจารณาบรรดาชุมชนโบราณที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบอื่น ๆ ในอาณาบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาทางทิศตะวันตกและตะวันออกแล้ว อาจกล่าวได้ว่าบรรดา ชุมชนที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบเหล่านี้กระจายกันอยู่ในที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงมากกว่าชุมชนที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบที่อยู่บนที่สูงหรือที่ดอนภายใน บรรดาชุมชนที่อยู่ในที่ราบลุ่มก็มักตั้งอยู่ใกล้กับแม่น้ำ ลำคลองที่ใช้เป็นเส้นทางคมนาคมได้สะดวก แม่น้ำลำคลองที่เคยใช้เป็นเส้นทางสัญจรเหล่านั้นใน ปัจจุบันได้ตื้นเขินและเปลี่ยนทางเดินไปหมดแล้ว เหลือแต่เพียงร่องรอยและลำรางให้เห็นเป็นช่วง ๆ เท่านั้น เมืองจันเสนสมัยอดีตก็ตั้งอยู่ใกล้กับลำน้ำที่ต่อเนื่องไปยังลำน้ำใหญ่ที่เชื่อมไปยังเมือง บางไผ่และเมืองละโว้ (เมืองลพบุรี) ซึ่งเชื่อมต่อไปยังแม่น้ำเจ้าพระยา ก่อนที่แม่น้ำเจ้าพระยาจะ เปลี่ยนทางเดินดังเช่นปัจจุบัน

เมืองจันเสนจัดเป็นเมืองร่วมสมัยกับเมืองอู่ทอง ซึ่งเป็นเมืองท่าที่ตั้งอยู่ทางด้านตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา จะเห็นได้จากเป็นเมืองที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบเมืองและมีโบราณวัตถุร่วมสมัยกับฟูนั้นมีลักษณะเหมือนกันเป็นจำนวนมาก เมืองจันเสนมีลักษณะคล้ายกับเมืองอู่ทองหลายอย่าง แต่สิ่งที่

สำคัญที่เห็นว่าใกล้เคียงกันก็คือพวกตุ๊กตาดินเผาแบบคนจูงลิง และตุ๊กตารูปคน ผู้หญิงและผู้ชายซึ่งมีลักษณะหน้าตา ทรงผม และการนุ่งผ้าสวมเครื่องประดับแบบคนพื้นเมือง ผู้ชายนุ่งผ้าสั้น ในขณะที่ผู้หญิงสวมผ้ายาวกรอมเท้า สิ่งนี้แสดงให้เห็นค่านิยมของสตรีที่ให้ความสำคัญกับการปกปิดร่างกายตั้งแต่เอวลงมาถึงข้อเท้า ค่านิยมดังกล่าวยังคงเห็นได้จากความนิยมนุ่งผ้าซิ่นและผ้าโสร่งของคนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในสมัยหลังลงมาถึงปัจจุบัน

๓) เมืองจันเสนใน ยุคฟูนันตอนต้น ระยะที่ ๓ พ.ศ. ๗๙๓-๙๙๓

สำหรับยุคนี้หากพิจารณาจากเครื่องปั้นดินเผาในระยะนี้จะพบว่ามีความแตกต่างออกไป แต่ อย่างไรก็ตามการดำรงชีวิตระหว่างระยะที่ ๓ นี้ต้อง เหมือนกันมากกับระยะก่อน ๆ แม้กระนั้นหมู่บ้านก็ใหญ่ ขึ้นและในสมัยนี้ชาวเมืองจันเสนเริ่มมีการติดต่อกับส่วน อื่น ๆ ในแถบเอเชียอาคเนย์ สิ่งของต่าง ๆ ที่ได้จากระยะที่ ๓ และระยะที่ ๔ ที่จันเสนนั้นคล้ายคลึงกันมากกับที่อู่ทองและที่ออก แก้วในดินดอนสามเหลี่ยมลุ่มแม่น้ำโขง สิ่งของเหล่านี้ หลายอย่าง เช่น กระดิ่งสัมฤทธิ์ ต่างหูดีบุกเป็นรูปห่วง เครื่องมือดินเผาสำหรับทำ (ลวดลาย) เครื่องปั้นดินเผาหรือเสื้อผ้าคล้ายกับที่เมืองออกแก้วของฟูนัน เนื่องจากออกแก้ว (บางทีอู่ทองด้วย) มีความผูกพันอยู่กับอาณาจักร สมัยประวัติศาสตร์ที่เรียกว่า ฟูนัน มาโดยตลอดดังนั้น จึงเรียกระยะที่ ๓ ว่า "ฟูนันตอนต้น" เป็นการหมายความเพียงแต่ว่า จันเสนในระยะที่ ๓ นี้อยู่ร่วมสมัยกับอาณาจักรฟูนัน แต่จันเสนไม่จำเป็นต้องขึ้นต่อฟูนันในด้านการปกครอง เครื่องปั้นดินเผาชนิดหนึ่งจากระยะที่ ๓ มีความสำคัญมาก เป็นวัตถุชิ้นเล็ก ๆ ๒ ชิ้น บางทีอาจจะ เป็นฝาปิดภาชนะที่เนื้อแกร่ง (Stoneware) และเคลือบ สีน้ำตาลอมเขียว

ดร. วัตสัน และ ดร. ลูฟว์ (Dr. Watson & Dr. Loofs) ได้พบอีกชิ้นหนึ่งที่อู่ทอง ทั้งสองชิ้นที่พบ ที่จันเสนจากระยะที่ ๓ นั้นมีอายุระหว่าง พ.ศ. ๗๙๓-๙๙๓ (ค.ศ. ๒๕๐-ค.ศ. ๔๕๐) ของสิ่งนี้นับเป็นเครื่อง ปั้นดินเผาที่เก่าแก่มากกว่า (ที่เคยพบ) ในประเทศไทย ความจริงแล้วของเหล่านี้เป็นเครื่องเคลือบที่เก่าที่สุดและ เป็นเครื่องปั้นดินเผาที่แกร่งและเก่าที่สุดเท่าที่เคยพบในเอเชียอาคเนย์ นอกจากที่ตั้งเกี่ย เครื่องปั้นดินเผาแบบอื่น ๆ จากระยะที่ ๓ ก็มี ภาชนะดินเผาซึ่งส่วนมากแข็งแกร่งและมีสีดำ บางชิ้นมี สีสดและเป็นมัน (สีแดง สีส้ม สีเหลืองและสีน้ำตาล) ล้วนงามมากทีเดียว ซึ่งได้มีการพบเครื่องปั้นดินเผาอย่างเดียวกันนี้ที่อู่ทองและเมืองอื่น ๆ ในภาคกลางของประเทศไทย สำหรับระยะที่ ๓ นี้เรามีอายุที่ได้จากการหาคาร์บอน ๑๔ ซึ่งทั้งหมด มีอายุระหว่าง พ.ศ. ๘๔๓-๙๙๓

๔) ระยะที่ ๔ (พ.ศ. ๒๕๓ - ๑๑๔๓ ฟูนันตอนปลาย)

ในที่สุดจันเสนก็เริ่มจะไม่ใช่เป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ เสียแล้ว ในระยะที่ ๔ นี้พบเครื่องปั้นดินเผามากกว่า ในระยะที่ ๓ และมีเครื่องปั้นดินเผาชนิดต่าง ๆ มาก ขึ้นด้วย ในระหว่างระยะนี้จันเสนอาจจะเติบโตขึ้นเป็น เมืองเล็ก ๆ อย่างไรก็ตามประชาชนดูเหมือนว่ายังคง ดำเนินชีวิตอยู่อย่างง่าย ๆ คนพวกนี้ได้เป็นเจ้าของ ศิลปวัตถุจำนวนน้อย และได้สร้างสิ่งก่อสร้างทั้งหมด ขึ้นรวมทั้งศาสนสถานที่สร้างด้วยไม้

น่าจะเป็นไปได้ว่าที่จันเสนในระหว่างระยะที่ ๔ นั้นยังไม่มีสิ่งที่ก่อด้วยอิฐและอาจเป็นไปได้ว่าเจดีย์ที่ สร้างด้วยอิฐองค์ที่ถูกทำลายไปแล้วอาจจะสร้างขึ้นในตอนปลายของระยะนี้ก็ได้ สิ่งของต่าง ๆ แบบฟูนันยังคงใช้อยู่ต่อมาในระยะที่ ๔ เช่นเดียวกันกับระยะที่ ๓ ด้วยเหตุผลนี้จึงเรียก

ระยะนี้ว่า “ฟูนันตอนปลาย" ในระยะนี้เรามีอายุที่ กำหนดจากคาร์บอน ๑๔ อยู่ระยะเดียว ดังนั้น เราจึง ไม่อาจกำหนดได้แน่นอนว่าระยะนี้มีอายุยาวนานเพียงใด อย่างไรก็ตามน่าจะมีอายุสั้นมากคือเริ่มประมาณ พ.ศ. ๙๙๓-๑๑๔๓ เครื่องปั้นดินเผาในระยะที่ ๔ นี้มีแปลก ๆ มากมาย ชิ้นส่วนที่เด่นของเครื่องปั้นดินเผาในระยะที่ มีแสดงอยู่ในรูปที่ ๑๐ มีอยู่ แบบที่เหมือน มีอยู่ ๒-๓ กับเครื่องปั้นดินเผาจากบริเวณอื่น ๆ เช่นที่อู่ทอง แต่ ก็มีหลายแบบเหมือนกันที่พบแต่เพียงที่จันเสนเท่านั้น

๕) ระยะที่ ๕ (พ.ศ. ๑๑๔๓ - ๑๓๔๓ สมัยทวารวดีตอนต้น)

ระยะนี้เป็นระยะที่ (เจริญ) สูงสุดของประวัติ ศาสตร์จันเสน จันเสนได้กลายเป็นเมืองอย่างแน่นอน ในระยะเวลาดังกล่าว ประชาชนมีจำนวนมากขึ้นทีเดียว ได้ขุดคูรอบเมืองเพื่อป้องกันศัตรู และขุดบึงขึ้นทาง ด้านนอกคูเมืองไปทางตะวันออก เพื่อจ่ายน้ำเข้าเมือง ถนน หรือ (กำแพงกั้นน้ำ) ซึ่งชาวบ้านจันเสนปัจจุบัน เรียกว่า "ถนนหนุมาน" ได้สร้างขึ้นเพื่อเชื่อมบริเวณ จันเสนกับท้องที่ทางตะวันออก ซึ่งเรายังไม่ทราบตำแหน่งที่ตั้ง

ในระยะก่อน ๆ เกือบจะไม่พบศิลปวัตถุนอกจาก หวีงาช้าง และรูปปั้นเป็นตัวสัตว์ขนาดเล็ก ๒-๓ ชิ้น ฝีมือไม่สละสลวย แต่ในชั้นดินของระยะที่ ๔ ได้ พบศิลปวัตถุมากมาย ในจำนวนนั้นก็มี สิงโตดินเผา รูปปั้นดินเผาขนาดเล็กเป็นรูปพระนางลักษมี หรือพระนางสิริมหามายา และชิ้นส่วน ๒ ชิ้นของรูปปั้นขนาดเล็กเป็นรูป “ผู้ชายกับลิง” ซึ่งมีลักษณะเหมือน กับที่พบที่อู่ทอง แต่โชคไม่ดีที่เราไม่ได้พบพระพุทธรูป เลย แต่ยังเป็นที่สงสัยอยู่เล็กน้อยว่า ศิลปวัตถุจาก ระยะที่ ๕ นี้จะเป็นของสมัยทวารวดีได้พบชิ้นส่วนปูนปั้นจำนวนหนึ่งที่เจดีย์องค์ที่ถูก ทำลายซึ่งอยู่ห่างจากจันเสนไปทางทิศตะวันตกประมาณ ๑ กิโลเมตร ของเหล่านั้นเป็นแบบทวารวดี (ซึ่งคล้ายกับรูปปูนปั้น ซึ่งพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพบที่โคก ไม้เดน) แต่อายุไม่เป็นที่แน่นอน ได้พบเครื่องปั้นดิน เผาที่ไม่สามารถกำหนดอายุได้อยู่ปะปนกับสิ่งของเหล่านี้ อาจจะเป็นของระยะที่ ๕ มากกว่าระยะที่ ๔ ที่จันเสน ได้พบเครื่องปั้นดินเผาจำนวนมาก ในระยะที่ ๕ มีผู้ พบเครื่องปั้นดินเผาชนิดเดียวกันกับที่พบจากบริเวณ อื่น ๆ ในประเทศไทย คือ ที่นครปฐม อู่ทอง อู่ตะเภา (ในจังหวัดชัยนาท) โคกไม้เดน และเมืองอินทร์ (อินทร์บุรีเก่า) ความจริงแล้วจะพบเกือบทุก ๆ บริเวณ ซึ่งทำศิลปะทวารวดี รวมทั้งบริเวณต่าง ๆ ในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ ดูเหมือนว่าส่วนใหญ่ในประเทศไทยได้ใช้เครื่องปั้นดินเผาแบบนี้ในระยะเวลาดังกล่าว

มีเครื่องปั้นดินเผา ๒ แบบซึ่งมีความสำคัญ เป็นพิเศษ แบบแรกในระยะที่ ๕ นี้มีเศษเครื่องปั้น ดินเผามากมายซึ่งเดิมเป็นไหตบแต่งด้วยลวดลายที่ ประทับลงไป มีหลายแบบรวมทั้งม้าที่มีคนขี่ ช้าง หงส์ วัว และนักรบที่กำลังวิ่ง ส่วนของไหซึ่งมีลวด ลายประทับลงไปนั้นมีภาพอยู่ในตอนล่างของรูปที่ ๑๓ เราไม่รู้ว่าลวดลายเหล่านี้เกี่ยวข้องทางด้านศาสนาหรือทางโลกหรือจะหมายถึงรูปเคารพอะไรหรือไม่ แน่นอนทีเดียวที่นักประวัติศาสตร์ศิลป์คงจะเห็นว่าเป็นสิ่งที่น่าสนใจมาก เศษเครื่องปั้นดินเผาที่มีลายประทับลงไปนั้นเท่าที่พบมาแล้วพบที่จันเสนและลพบุรีเท่านั้นพวกที่พบที่ลพบุรีนั้นเท่าที่เราเห็นแตกต่างและมีอายุอ่อนกว่าที่จันเสน การที่จะค้นพบเครื่องปั้นดินเผาพวก นี้ในท้องที่อื่น ๆ ในโอกาสต่อไปจึงมีความสำคัญมาก เครื่องปั้นดินเผาที่น่าสนใจกลุ่มที่ ๒ ก็คือพวกไหที่มีปากผาย และที่รอบ ๆ ปากมีแถบสีแดงและสีขาว นายโกรลิเยร์ (Mr. Groslier) ได้พบไหซึ่งมีลักษณะคล้ายกันมากนี้ เป็นจำนวนมากที่สมโบร์ไพรกุก อิสานปุระโบราณ ของทั้งหมดนั้นนายโกรลิเยร์ ได้

กรุณานำมาให้เราดูที่นครวัด ซึ่งเหมือนกันทีเดียวกับที่จันเสน สิ่งเหล่านี้แสดงว่าได้มีการติดต่ออยู่บ้างระหว่างภาคกลางของประเทศไทยกับประเทศกัมพูชา

ในระหว่างสมัยเจนละบก และสมัยทวารวดีตอนต้น สำหรับในระยะที่ ๕ นี้ เราไม่ได้อายุจากการหาคาร์บอน ๑๔ เลย ดูเหมือนเป็นการแน่นอนว่า ระยะนี้อาจจะเริ่มขึ้นในระยะใดระยะหนึ่งประมาณ พ.ศ. ๑๑๔๓ (ค.ศ. ๖๐๐) แต่ถ้าเรากล่าวว่าสิ้นสุดลง ประมาณ พ.ศ. ๑๓๔๓ (ค.ศ. ๘๐๐) ก็เป็นการคาด คะเนไป ดังนั้นระยะที่ ๕ นี้ อาจสิ้นสุดก่อนหรือสืบ ต่อไปภายหลัง พ.ศ. ๑๓๔๓ ก็ได้

๖) ระยะที่ ๖ (พ.ศ. ๑๓๔๓ - ๑๕๕๓ สมัยทวารวดี ตอนปลาย)

นี่เป็นระยะสุดท้ายที่จันเสน ประชาชนมีจำนวน น้อยกว่าระยะที่ ๕ ตัวเมืองไม่มีความสำคัญเช่นแต่ก่อน และมีประชาชนอาศัยอยู่น้อยมาก ในระหว่างระยะนี้ ไม่พบอาคาร และสิ่งก่อสร้างด้วยดิน นอกเสียจาก เจดีย์องค์ที่ถูกทำลายไปแล้ว และเราได้พบปูนปั้นที่ เจดีย์องค์นี้ เครื่องปั้นดินเผาในระยะที่ ๕ นี้ ไม่มีแบบ ต่าง ๆ มากมายเหมือนกับในระยะที่ ๕ มีอยู่เพียง ๒ - ๓ แบบเท่านั้น แต่อย่างไรก็ตามก็ทำด้วยฝีมือดีมาก

ส่วนมากเครื่องปั้นดินเผารุ่นแรกของจันเสนเผาไฟแก่ก่อนไม่สม่ำเสมอ บางทีอาจจะเผาในที่กลางแจ้ง แต่เครื่องปั้นดินเผาในระยะที่ ๕ นั้น ดูเหมือนจะเผา กันในเตาเผาที่แท้จริง ถึงแม้ว่าจะไม่ได้เคลือบ ก็เผาไฟ ได้อย่างสม่ำเสมอ และแข็งมากจนเกินไปจนดูเหมือนกับเป็นเครื่องปั้นดินเผาที่แกร่ง แต่คุณภาพเลว ได้พบเครื่องปั้นดินเผาแบบที่พบในระยะที่ ๕ ในบริเวณหลายแห่งของสมัยทวารวดีในภาคกลางของประเทศไทยพบมากที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในปี พ.ศ. ๒๕๑๒ ดร. พี่คอก (Dr. Peacock) กับคณะสำรวจและฝึกงานของมหาวิทยาลัยศิลปากรได้พบเครื่องปั้นดินเผาภายในปราสาทหินพิมาย ซึ่งพิสูจน์ได้ว่ามีลักษณะ เหมือนกันกับเครื่องปั้นดินเผาในระยะที่ ๕ จากจันเสนดูเหมือนว่าพิมายและจันเสน (ภาคกลางและภาคเหนือของไทย) ได้มีการติดต่อกันอย่างใกล้ชิดในระหว่างระยะที่ ๖

เราไม่รู้แน่นอนว่าระยะที่ ๕ นั้นเริ่มต้นและ สิ้นสุดลงเมื่อใด อาจจะคาดคะเนได้บ้างว่ามีอายุอยู่ระหว่าง พ.ศ. ๑๓๔๓-๑๕๙๓ (ค.ศ. ๘๐๐-๑๐๕๐) อย่างไรก็ตามได้พบของสมัยลพบุรีจำนวนเล็กน้อยที่ จันเสน ฉะนั้นก็อาจเป็นไปได้ว่าเมืองจันเสนโบราณ ได้ร้างไปภายหลังที่ได้ตั้งเมืองข้าหลวงขอมขึ้นที่ลพบุรี ในระหว่างปี พ.ศ. ๑๖๔๓-๒๓๔๓ (ค.ศ. ๑๑๐๐- ๑๘๐๐) ไม่มีคนอาศัยอยู่ที่จันเสนต่อเมื่อเร็ว ๆ นี้เอง จึงมีคนเข้าไปอาศัยอยู่ในบริเวณเมืองโบราณอีกครั้งหนึ่ง

๗) เมืองจันเสนล่มสลาย

หลังจากเป็นเมืองร้างในสมัยทวารวดีตอนปลาย เนื่องจากแม่น้ำเจ้าพระยาเปลี่ยนทางเดินทำให้การเดินทางติดต่อกับชุมชนอื่น ๆ บริเวณเขตแม่น้ำทำได้ลำบากมากขึ้น และปริมาณน้ำที่ได้ รับจากแม่น้ำเจ้าพระยาที่เปลี่ยนไป รวมถึงการเติบโตของเมืองอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้เคียงมีความสำคัญมากกว่า ได้แก่ เมืองลพบุรี จึงทำให้ผู้คนในเมืองจันเสนอพยพออกไปตั้งถิ่นฐานยังเมืองอื่น ๆ เมื่อเมืองจันเสนมีผู้คนน้อยลง การพัฒนาปรับปรุงเมืองโบราณจึงน้อยลงตามไปด้วย จนในที่สุดเมือง จันเสนก็กลายเป็นเมืองร้าง ไม่มีประชาชนตั้งถิ่นฐานอยู่ในจันเสนอีกเลย (Bronson และ Dales,๒๕๓๙)

เมื่อเมืองจันเสนถึงกาลล่มสลายไปก็จะพบว่าไม่มีเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับการมีอยู่ของคนในเมืองจันเสนเลยเนื่องจากว่านับจากการเปลี่ยนแปลงทำให้ชาวเมืองได้อพยพไปขึ้นกับเมืองใหม่และ

วัฒนธรรมใหม่ที่เกิดขึ้นมาภายหลังก็คือเมืองละโว้หรือลพบุรี เป็นผลทำให้เมืองจันเสนได้สูญสลายไปนับนั้นมา

๔.๓.๑.๔ เมืองจันเสนสมัยอยุธยา

เมื่อเวลาล่วงเลยมาจนถึงสมัยอยุธยา สันนิษฐานว่าน่าจะมีการตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้อีกครั้ง แต่เป็นลักษณะการ ตั้งถิ่นฐานแบบชั่วคราว เนื่องจากการอพยพเคลื่อนย้ายของผู้คน จากการเปลี่ยนราชธานีจาก สุโขทัยมาเป็นเมืองอยุธยา อาจเป็นจุดพักระหว่างการเดินทาง หรืออยู่อาศัยชั่วคราว และต่อมาเมื่อ การทำการเกษตรไม่ได้ผลดีก็เคลื่อนย้ายไปตั้งถิ่นฐานในบริเวณอื่น บริเวณเมืองโบราณจันเสนในช่วงเวลานี้จึงไม่มีการตั้งถิ่นฐานของผู้คนในลักษณะที่เป็นการตั้งถิ่นฐานแบบถาวรเป็นเวลานานจนกระทั่งถึงสมันรัตนโกสินทร์

๔.๓.๑.๕ เมืองจันเสนสมัยรัตนโกสินทร์

หลังจากที่เมืองจันเสนล่มสลายและถูกทิ้งร้างไปในสมัยทวารวดีตอนปลายถึงแม้ว่าจะมี ประชาชนเข้ามาตั้งถิ่นฐานอีกครั้ง แต่ก็เป็นลักษณะการตั้งถิ่นฐานแบบชั่วคราว จนกระทั่งมีการเข้า มาตั้งถิ่นฐานถาวรอีกครั้งเมื่อมีการสร้างเส้นทางรถไฟสายเหนือผ่านพื้นที่จันเสน ซึ่งอยู่ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ช่วงปี พ.ศ. ๒๔๔๔-๒๔๔๘ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มีการก่อสร้างเส้นทางรถไฟสายเหนือ ๓ ช่วง คือ บ้านภาชี-ลพบุรี ระยะทาง ๔๓ กิโลเมตร เปิดเดินรถปี พ.ศ. ๒๔๔๔ ช่วงที่ ๒ ลพบุรี-ปากน้ำโพ ระยะ ทาง ๑๑๗ กิโลเมตร เปิดเดินรถปี พ.ศ. ๒๔๔๘ และช่วงสุดท้าย ปากน้ำโพ-พิษณุโลก ระยะทาง ๑๓๙ กิโลเมตร เปิดเดินรถปี พ.ศ. ๒๔๕๐ และกลุ่มคนกลุ่มแรกได้เลือกเอาพื้นที่ โคกอันเป็นที่ดอนกว่าที่อื่น ซึ่งเป็นเมืองโบราณเป็นที่อยู่อาศัย หลังจากนั้นการสร้างทางรถไฟได้ทำ ให้ชาวจีนเข้ามาตั้งบ้านเรือนในบริเวณจันเสนมากขึ้น ประกอบด้วยชาวจีนแต้จิ๋วและชาวจีนแคะลูกหลานของชาวจีนแต้จิ๋วได้เข้ามาสร้างห้องแถวค้าขายอยู่ใกล้ทางรถไฟเป็นกลุ่มแรก และกลุ่มคนจีนกลุ่มนี้ทำให้จันเสนเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของท้องถิ่นในยุคนั้น โดยพัฒนาจากระดับหมู่ บ้านมาเป็นระดับตำบล มีสภาพเป็นเมืองขนาดเล็ก ที่มีตลาด ศาลเจ้า และที่อยู่อาศัยของพวกพ่อ ค้า และมีการสร้างวัดจันเสนขึ้นเป็นวัดสำคัญของชุมชน และท้องถิ่นในเวลาต่อมา ส่วนชาวจีน แคะได้เข้ามาตั้งบ้านเรือนใกล้กับโคกจันเสน ชาวจีนกลุ่มนี้ไม่นิยมค้าขาย จึงประกอบอาชีพด้วย การปลูกผักแบบยกร่องและเป็นคนจีนจำนวนน้อยเมื่อเทียบกับจำนวนคนจีนแต้จิ๋วที่นิยมปลูกห้อง แถวค้าขายในตลาด นอกจากชาวจีนโพ้นทะเลแล้ว ยังมีผู้คนที่อพยพมาจากสระบุรีซึ่งมีเชื้อสาย ลาวจำนวนหนึ่ง มาอยู่อาศัยกระจัดกระจายทั่วไปทั้งในโคกจันเสนและหมู่บ้านรอบนอก โดยที่ลูก หลานในรุ่นปัจจุบันบางกลุ่มกล่าวว่าอพยพมาจากบ้านโคกเสลา อำเภอบ้านหมอ เขตติดต่อกับอำเภอพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรียังมีกลุ่มชนบางส่วนที่โดยสารรถไฟมาที่จันเสนในยุคที่คนขับรถจักรเป็นชาวตะวันตกประกอบด้วยกลุ่มชาวลาวที่อพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนในบริเวณจันเสน ซึ่งมีหลายกลุ่มโดยเข้ามาตั้งถิ่นฐานต่างระยะเวลากัน เนื่องจากเป็นกลุ่มที่กระจัดกระจายและไม่ได้เป็นกลุ่มใหญ่ ลักษณะ ประเพณี วัฒนธรรมวิถี ชีวิตจึงไม่ได้สืบเนื่องเหมือนกลุ่มเดิม แบ่งเป็นกลุ่มลาวพวนกระจายมา จากทางอำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี ลาวเวียงจากจังหวัดสระบุรี ลาวแล้วจากแถบจังหวัดสิงห์บุรี นอกจากนี้กลุ่มคนกลุ่มใหญ่อีกกลุ่มหนึ่งคือ คนไทยที่เคยตั้งบ้านเรือนในแถบแม่น้ำเจ้าพระยาเป็น ที่รู้กันโดยทั่วไป เรียกว่า คนแม่น้ำ ส่วนมากอพยพมาจากอำเภออินทร์บุรี และจากตำบลต่าง ๆ ในอำเภอเมือง จังหวัดสิงห์บุรี สาเหตุใหญ่ของ

การโยกย้ายก็เนื่องมาจากที่ดินทำกินมีไม่เพียงพอ ทั้งกลุ่มคนลาวและคนไทยได้อพยพเข้ามาสู่จันเสน น่าจะอยู่ในระยะเวลาใกล้เคียงกัน

จากพัฒนาการของการเติบโตเป็นเมืองโบราณจันเสน และการตั้งถิ่นฐานของประชาชนในสมัยโบราณนั้น จะเห็นได้ว่าปัจจัยที่เป็นตัวดึงดูดให้มีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณเมืองโบราณจันเสนนี้ในอดีตเริ่มแรกสมัยโลหะตอนปลายนั้นได้แก่ พื้นที่ภูมิประเทศที่มีความอุดมสมบูรณ์ทั้งใน ด้านของแหล่งน้ำและทรัพยากรแร่ธาตุที่สำคัญเช่น แร่เหล็กและทองแดง ที่สามารถนำมาผลิตเป็น เครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำจากเหล็กและสำริดได้ตั้งแต่ในยุคโลหะ รวมถึงสามารถเดินทางไปยังแม่น้ำเจ้าพระยาได้อีกด้วย เมืองจันเสนจึงมีการพัฒนาเรื่อยมา จนมีการขุดคูน้ำล้อมรอบเมือง เพื่อ ประโยชน์ในด้านการกักเก็บน้ำและป้องกันข้าศึกศัตรู จนกระทั่งเมื่อแม่น้ำเจ้าพระยาเปลี่ยนทาง เดิน การติดต่อไปยังเมืองอื่นที่อยู่ห่างออกไปมีความลำบากมากขึ้น และมีเมืองอื่นที่มีความสำคัญและมีขนาดใหญ่กว่าเติบโตขึ้น เมืองจันเสนจึงมีประชากรลดลงเรื่อย ๆ และกลายเป็นเมืองร้างใน ช่วงปลายสมัยทวารวดี และมีผู้คนกลับเข้ามาตั้งถิ่นฐานอีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ ๕ ช่วงที่มีการสร้าง เส้นทางรถไฟสายเหนือผ่านท้องที่จันเสน ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการตั้งถิ่นฐานในยุคปัจจุบัน

เมืองโบราณจันเสนนี้ เป็นลักษณะของเมืองโบราณที่ถูกทิ้งร้างไป และมีการกลับเข้าไปตั้ง ถิ่นฐานใหม่อีกครั้งในพื้นที่ และการตั้งถิ่นฐานใหม่ลักษณะนี้จึงไปทำลายหลักฐานของเมืองโบราณ จันเสนเดิมโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ลักษณะของความเป็นเมืองโบราณในอดีตจะถูกทำลายลงอย่าง รวดเร็ว มรดกของชาติทางศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม เช่น สถูป เจดีย์ ได้สูญหายไปอย่างสิ้นเชิง ก่อนที่จะมีมาตรการอนุรักษ์เข้าไปจัดการดูแลพื้นที่ จากการบอกเล่าของชาวบ้าน สถูป และเจดีย์ ที่ชาวบ้านเคยพบ บางส่วนถูกทำลายลงก่อนที่เจ้าหน้าที่กรมศิลปากรจะเข้ามาทำการขุดค้น เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๑-๒๕๑๒ เนื่องจากประชาชนต้องการปรับพื้นที่เพื่อใช้ประโยชน์ที่ดิน ทำให้โบราณสถานที่ บ่งบอกถึงความเป็นมาของเมืองโบราณจันเสนได้สูญหายไปจนหมดสิ้น

๔.๓.๑.๖ สถานภาพปัจจุบันและองค์ประกอบของเมืองจันเสน

สำหรับสถานภาพในปัจจุบันของเมืองจันเสนนั้น ปัจจุบันตั้งอยู่ที่ตำบลจันเสนอำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งปัจจุบันถือว่าเป็นเมืองโบราณที่มีความสำคัญมากเมืองหนึ่งของจังหวัดนครสวรรค์และเป็นเมืองท่องเที่ยวที่มีการประชาสัมพันธ์ให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามาท่องเที่ยวเพื่อหาความรู้และเรียนรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชน ซึ่งหากพิจารณาให้เห็นถึงสภาพของเมืองโบราณจันเสนนั้นจะพบว่าเมืองจันเสนจะเป็นเมืองที่มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมแต่มนที่มุมทั้งสี่จนเกือบจะเป็นรูปกลม มีความกว้างประมาณ ๗๐๐ เมตร ยาวประมาณ ๘๐๐ เมตร มีพื้นที่ประมาณ ๓๐๐ ไร่ ล้อมรอบด้วยคูเมือง ซึ่งกว้างประมาณ ๒๐ เมตร ที่ปัจจุบันยังมีน้ำขังและชาวบ้านยังได้ใช้ประโยชน์จากน้ำในคูเมืองนี้ในการอุปโภค ส่วนพื้นที่ภายในคูเมืองสูงกว่าพื้นที่โดยรอบเล็กน้อย สันนิษฐานว่าเป็นเพราะการขุดคูเมืองในสมัยโบราณแล้วนำดินมาถม พื้นที่ภายในคูเมือง ซึ่งปัจจุบันสามารถลักสูงต่ำได้อย่างชัดเจน นอกคูเมืองด้านทิศตะวันออกมีสระน้ำ หรือบึงขนาดใหญ่ เรียกว่า บึงจันเสน เป็นรูป สี่เหลี่ยมผืนผ้า มีขนาดกว้างประมาณ ๑๗๐ เมตร ยาวประมาณ ๒๔๐ เมตร มีเนื้อที่ประมาณ ๒๘ ไร่ เป็นบึงน้ำสมัยทวารวดีเช่นกัน ยังมีคันดินโบราณกว้างประมาณ ๒๐ เมตร เรียกว่า

คันคูหนุมาน ซึ่งเป็นคันคูที่มีความสำคัญในสมัยโบราณแต่ปัจจุบันได้ตื้นเขินไปแล้ว โดยภาพรวมในปัจจุบันนั้น เมืองจันเสนก็สามารถที่จะพิจารณาได้จากภาพดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๔.๔๖ แสดงตัวเมืองของเมืองจันเสนจากภาพถ่ายทางอากาศ

อย่างไรก็ตามหากพิจารณาจากภาพรวมของสภาพพื้นที่ในปัจจุบันนั้นจะพบว่ามีองค์ประกอบของสถานที่ที่มีความสำคัญเชื่อมโยงกับเมืองโบราณจันเสนดังต่อไปนี้

๑) วัดจันเสน วัดจันเสน เป็นวัดราษฎร์สังกัดคณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย ตั้งอยู่ในตำบลจันเสนอำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์ ตั้งอยู่ในบริเวณเมืองโบราณจันเสน ซึ่งเป็นเมืองสมัยทวารวดี มีเจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน คือ พระครูนิวิฐธรรมขันธ์

วัดจันเสนตั้งวัดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๖ ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๙ มีหลวงพ่อเขียนเป็นเจ้าอาวาสรูปแรก ตามคำบอกเล่าต่อกันมาว่าท่านเป็นชาวอยุธยาได้เดินธุดงค์มาปักกลดอยู่ที่ริมบึงโบราณจันเสน เห็นสภาพพื้นที่เหมาะที่จะตั้งเป็นวัดจึงได้ชวนชาวบ้านญาติโยมสร้างเป็นวัด โดยมีการพัฒนาของวัดเรื่อยมา ซึ่งการก่อสร้างเสนาสนะของวัดนั้นก็มีการสร้างมาตลอดโดยมีอาคารสำคัญก็คือ (๑) อุโบสถ กว้าง ๗.๘๐ เมตร ยาว ๒๓ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๙ เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก (๒) ศาลาการเปรียญ กว้าง ๑๖.๒๐ เมตร ยาว ๓๗.๒๔ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๙ เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก (๓) หอสวดมนต์ กว้าง ๗ เมตร ยาว ๑๕ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๕ เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก (๔) กุฏิสงฆ์ จำนวน ๑๑ หลัง เป็นอาคารไม้ ๒ หลัง อาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก ๘ หลัง อาคารครึ่งตึกครึ่งไม้ ๑ หลัง (๕) ศาลาอเนกประสงค์ กว้าง ๕.๒๐ เมตรยาว ๑๒.๒๐ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๕ เป็นอาคารครึ่งตึกครึ่งไม้ และ (๖) ศาลาบำเพ็ญกุศล กว้าง ๘ เมตร ยาว ๒๔ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๐ เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก

๒) พิพิธภัณฑ์จันเสน

สำหรับพิพิธภัณฑ์จันเสน ตั้งอยู่ในพระมหาธาตุเจดีย์จันเสน ภายในบริเวณวัดจันเสนนั่นเอง พระมหาธาตุเจดีย์จันเสนนั้นเกิดจากดำริของพระครูนิสัยจริยคุณ หรือ “หลวงพ่อโอด” ที่ปรารถนาสร้างพระมหาธาตุเจดีย์ขึ้นเพื่อเป็นศูนย์กลางชุมชน โดยในการออกแบบพัฒนาจากลักษณะสถูปสมัยทวารวดี มีการใช้รายละเอียดของลวดลายทางสถาปัตยกรรมในสมัยทวารวดี และยังมีคำจารึกที่ฐานพระมหาธาตุเจดีย์ศรีจันเสน โดยพระครูนิสัยจริยคุณ (อดีตเจ้าอาวาสวัดจันเสน) ได้เล็งเห็นถึงความสำคัญของมรดกทางวัฒนธรรมของชาติที่ถูกทำลายไปมาก จึงได้รวบรวมโบราณวัตถุที่แตกหักเสียหายจากการลักลอบขุดมารวบรวมเก็บไว้ที่วัดจันเสนซึ่งตั้งอยู่ในเขตต่อเนื่องกับเมืองโบราณจันเสนและจัดทำเป็นพิพิธภัณฑ์ โดยนิทรรศการจัดอยู่ภายในพระมหาธาตุเจดีย์ศรีจันเสน เป็นอาคารมณฑปยอดเจดีย์บนฐานสูงมีพื้นที่ใช้สอย ๓ ส่วนหลัก คือ ส่วนองค์ระฆัง เป็นส่วนยอดมณฑปจะเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระพุทธรูป และพระพิมพ์เพื่อถวายเป็นพระพุทธบูชา ส่วนมณฑปเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปนาคปรกหินทราย ซึ่งจำลองจากหลวงพ่อนาค ซึ่งเป็นพระพุทธรูปหินทรายสมัยลพบุรี ส่วนฐานล่าง ภายในอาคารเปิดโล่ง แบ่งส่วนแรกเป็นพื้นที่ทำกิจกรรมทางพุทธศาสนา และส่วนที่สองจัดแสดงพิพิธภัณฑ์จันเสน ประกอบด้วย

จุดที่ ๑ จันเสนกับสภาพแวดล้อม จัดแสดงภาพถ่ายทางอากาศ แสดงให้เห็นชุมชนและเมืองโบราณจันเสน ภาพถ่ายทางอากาศสภาพทางภูมิศาสตร์โดยรอบเมืองก่อนการสร้างคลองชลประทาน

จุดที่ ๒ การศึกษาทางโบราณคดีบริเวณจันเสน จัดแสดงแผนผังและภาพถ่ายการขุดค้นในช่วง พ.ศ. ๒๕๑๑-๒๕๑๒

จุดที่ ๓ พัฒนาการของชุมชนในลุ่มแม่น้ำลพบุรี-ป่าสัก จัดแสดงโบราณวัตถุ เช่น แม่พิมพ์ขวานสำริด ควายดินเผา ภาชนะดินเผาลวดลายจักสาน เครื่องประดับจากเปลือกหอยทะเล กำไลหิน เป็นต้น

จุดที่ ๔ พัฒนาการของบ้านเมืองในยุคเหล็ก แสดงเรื่องราวการติดต่อกับประเทศอินเดียโดยรับเอาเทคโนโลยีการถลุงเหล็กมาใช้ รวมทั้งจัดแสดงเครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำจากเหล็ก เช่น มีดรูปจงอยปากนก หัวเสียม หัวธนู ใบหอก ฯลฯ

จุดที่ ๕ การขุดค้นแหล่งโบราณคดีที่บ้านใหม่ชัยมงคล จัดแสดงโครงกระดูกมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ พิธีกรรมและความเชื่อในการฝังศพ

จุดที่ ๖ จันเสนเมืองแรกเริ่มในลุ่มแม่น้ำลพบุรี-ป่าสัก จัดแสดงภาพถ่ายแผนผังที่ตั้งของเมืองจันเสนในลุ่มแม่น้ำลพบุรี-ป่าสัก ระบบของเส้นทางน้ำในเมืองโบราณจันเสน

จุดที่ ๗ จันเสนสมัยฟูนัน-สุวรรณภูมิ จัดแสดงตราประทับดินเผารูปต่าง ๆ จารึกอักษรปัลลวะ และตุ๊กตาดินเผารูปคน สัตว์

จุดที่ ๘ จันเสนสมัยทวารวดี จัดแสดงวัตถุเกี่ยวกับศาสนา ความเชื่อ พิธีกรรม การประกอบอาชีพ เช่น พระพิมพ์ดินเผา ชิ้นส่วนพระพุทธรูป ชิ้นส่วนธรรมจักรหิน เครื่องราง

จุดที่ ๙ ภาพวาดสีน้ำมัน ได้แนวคิดมาจากโบราณวัตถุที่ขุดค้นพบได้ภายในเมืองโบราณจันเสน เช่น ภาพคนปีนต้นตาลได้แนวคิดมาจากตราประทับดินเผารูปคนปีนต้นตาล

จุดที่ ๑๐ วิถีชีวิตชาวจันเสนสมัยทวารวดี จัดแสดงโบราณวัตถุในสมัยทวารวดี ซึ่งเป็นยุคที่เจริญสูงสุดของชุมชนจันเสนโบราณ เช่น ภาชนะดินเผา ลูกปัดสี เครื่องประดับ กำไล

จุดที่ ๑๑ จันเสนสมัยหลังทวารวดี จัดแสดงโบราณวัตถุที่ทำด้วยดินเผา ซึ่งได้ทำการพิสูจน์จากผู้เชี่ยวชาญแล้วว่าเป็นยุคหลังทวารวดี

จุดที่ ๑๒ การฟื้นฟูจันเสน จัดแสดงภาพและเครื่องมือเครื่องใช้

จุดที่ ๑๓ ภูมิปัญญาพื้นบ้านจากคุณตาขุน ด้วงเงิน จัดแสดงเครื่องมือเครื่องใช้ที่คุณตาขุน ได้ผลิตขึ้นใช้ในชีวิตประจำวัน

จุดที่ ๑๔ จัดแสดงภาพถ่ายการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมหลังจากมีการใช้เทคโนโลยีใหม่ ๆ ทำให้สิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมลง

จุดที่ ๑๕ พระครูนิสัยจริยคุณ จัดแสดงประวัติเครื่องอัฐบริขาร พระพิมพ์ เครื่องราง ตำรายา ตำราโหราศาสตร์ฯลฯ ของพระครูนิสัยจริยคุณ

ภาพที่ ๔.๔๗ แสดงภาพการจัดวางแสดงเรื่องราวต่าง ๆ ในพิพิธภัณฑ์จันเสน

๓) บึงวัดจันเสน สำหรับบึงน้ำแห่งนี้ตั้งอยู่ในเมืองโบราณจันเสน มีเรื่องเล่าประกอบว่าในสมัยทวารวดี มีท้าวสามแสนเป็นเจ้าเมืองปกครอง พระองค์ท่านให้ขุดดินเพื่อทำถนนยกขันหมากไปสู่ขอพระนางผมหอมที่เขาพะเนียด เมืองลพบุรี ปัจจุบันเรียกถนน ว่า “คันคูหนุมาน” และมี “ศาลเจ้านาคราช” และ “วัดจันเสน” อยู่ในบริเวณใกล้เคียง ซึ่งจากข้อสันนิษฐานของนักโบราณคดีเชื่อว่าบึงนี้อาจจะเป็นบึงที่ถูกขุดขึ้นมาในภายหลังสมัยทวารวดีแล้ว แต่ชาวบ้านก็เชื่อว่าเป็นบึงที่มีมาตั้งแต่สมัยทวารวดี

๔) ศาลเจ้าพ่อนาคราชจันเสน

สำหรับศาลเจ้าพ่อนาคราชจันเสน" ตั้งอยู่ที่ ตำบลจันเสนอำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์ โดยตั้งอยู่ใกล้ ๆ กับพิพิธภัณฑ์จันเสนสำหรับผู้ที่ริเริ่ม ก่อสร้างศาลเจ้าพ่อนาคราชเป็นคน

แรก ชื่อว่า “อาก๊ง” ซึ่งที่ดินแถบนี้เป็นของบรรพบุรุษของท่าน เป็นผู้จับจองพื้นที่บริเวณศาลเจ้าพ่อนาคราชเป็นที่ทำมาหากิน และตามคำบอกเล่าสืบต่อกันมาว่า “อาก๊ง” ท่านได้เห็นพญานาค ๒ ตน ขึ้นมาเล่นน้ำ บ่อยครั้ง ที่บริเวณสระน้ำ บริเวณด้านหน้าศาลแห่งนี้ โดยสระน้ำแห่งนี้ จะเป็น “บึงโบราณ” ที่มีมาตั้งแต่สมัยทวาราวดี ท่านจึงได้เสี่ยงทายตามแบบของคนจีนแล้วจึงได้ทราบว่า “พญานาค” อยากให้ท่านสร้างศาลให้ “อาก๊ง” จึงตั้งเป็นศาลขึ้นมาแบบเรียบง่ายสร้างด้วยเพิงสังกะสีขนาดเล็กและได้มีการบูรณะซ่อมแซมจากพลังศรัทธาของประชาชนในท้องถิ่นที่ศรัทธาเลื่อมใสเพิ่มมากขึ้น จนเปลี่ยนเป็นเรือนไม้ที่แข็งแรงขึ้นต่อมาในปี ๒๕๔๔ ได้มีการบูรณะศาลเจ้าพ่อนาคราชขึ้นอีกโดยใช้งบประมาณไปกว่า ๔๐ ล้านบาท ภายในเป็นที่ประดิษฐานขององค์เทพ เทวรูป ในปางต่าง ๆ มากมาย เช่น พระยูไล, เจ้าแม่กวนอิม, เทพเจ้ากวนอู, เทพเจ้านาจา, เทพเจ้าไฉ่สิ่งเอี๊ยะ, พระ ๑๘ อรหันต์ ,เทพเจ้าตี่จั่งอ๊วง ฯลฯ อีกทั้ง ได้มีการขยายพื้นที่ โดยรอบบริเวณศาลเจ้าพ่อแห่งนี้ ซึ่งได้รับมาจากการบริจาคที่ดินเพิ่มเติมจากแรงศรัทธา จำนวน ๑๒ ไร่ จึงทำให้พื้นที่แห่งนี้กว้างใหญ่ขึ้น สามารถที่จะปลูกสร้าง ศาสนสถาน อื่น ๆ ได้

๔.๓.๒ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีเมืองโบราณจันเสน

เนื่องจากว่าเมืองโบราณจันเสนนั้นถือว่าเป็นเมืองที่มีขนาดพื้นที่ใหญ่และมีองค์ประกอบของเมืองที่ทับซ้อนกันอยู่ ๒ ส่วนก็คือ ๑. ส่วนที่เป็นเมืองโบราณในลักษณะของการเป็นพื้นที่ ๒. ส่วนที่เป็นพื้นที่ของวัดและสถานที่อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ดังนั้น การจัดทำผังของเมืองโบราณจันเสนจึงถือว่าเป็นการจัดผังใน ๒ นัยก็คือผังที่เป็นตัวเมืองกับผังที่เป็นพื้นที่ของวัด ดังนั้น การจัดผังของเมืองจันเสนจึงต้องพิจารณาให้เห็นองค์ประกอบของตัวเมืองและพื้นที่ที่เกี่ยวข้องด้วย โดยการออกแบบผังเมืองโบราณจันเสนนั้นจะต้องพิจารณาองค์ประกอบที่สำคัญของการออกแบบดังต่อไปนี้

๔.๓.๒.๑ ผังสิ่งแวดล้อมหรือผังภูมิสถาปัตยกรรมของเมืองจันเสน

สำหรับการออกแบบภูมิสถาปัตยกรรม หมายถึงการดีไซน์พื้นที่ใช้สอยภายนอก ที่ครอบคลุมตั้งแต่สวนขนาดเล็ก, สวนบนหลังคา ไปจนถึง พื้นที่เปิดขนาดใหญ่ของเมือง เลยทีเดียว ซึ่งปัญหาการจัดสรรพื้นที่ สามารถบริหารจัดการได้ด้วยการออกแบบที่ดี และยั่งยืน โดยต้องคำนึงถึงความเป็นมิตรต่อธรรมชาติด้วยเช่นกัน[๖๔] หรือการออกแบบผังเมืองจันเสนที่พิจารณาจากแผนผังในเชิงภูมิสถาปัตย์ก็คือการออกแบบผังโดยการคำนึงถึงกรอบในการทำแผนผังของสถานที่โดยพิจารราจากพื้นที่ของตัวเมืองว่ามีองค์ประกอบอะไรบ้าง โดยพื้นที่ของเมืองโบราณจันเสนเมืองพิจารณาในเชิงภูมิสถาปัตย์ก็จะพบว่าตัวเมืองจันเสนนั้นปัจจุบันเหลือเฉพาะพื้นที่ ไม่มีสิ่งก่อสร้างหรือศาสนสถานใด ๆ เหลืออยู่เป็นเชิงรูปธรรมเลย ดังนั้น การพิจารณาถึงภาพเชิงภูมิสถาปัตย์จึงจำเป็นจะต้องพิจารณาจากตัวพื้นที่เป็นหลัก โดยพื้นที่ของเมืองโบรารจันเสนหากพิจารณาจากภาพถ่ายทางอากาศก็จะมีลักษณะดังต่อไปนี้

---

[๖๔] แบบดีดี, **ภูมิสถาปัตย์ คืออะไร มีความสำคัญอย่างไร ประเภทงาน และประวัติความเป็นมา**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://baabdd.com/articles/landscape-architecture/ [๘ มกราคม ๒๕๖๖].

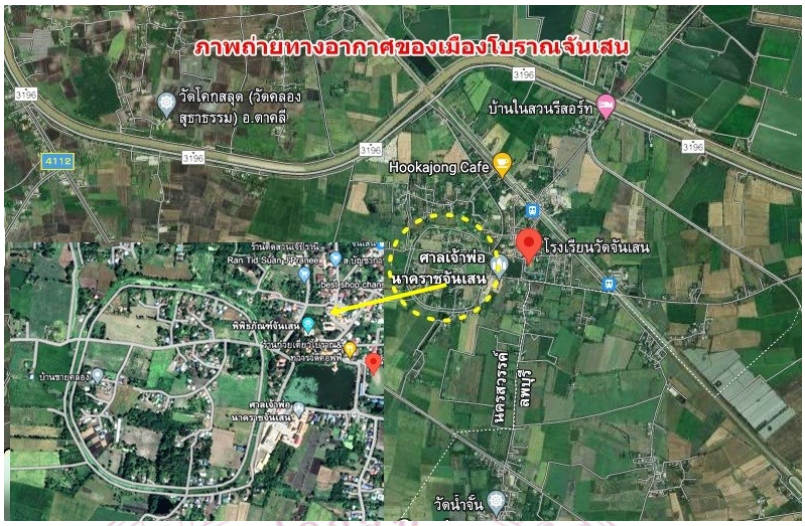

ภาพที่ ๔.๔๘ แสดงภาพถ่ายทางอากาศของเมืองโบราณจันเสน

จากภาพถ่ายจะพบว่าเมืองจันเสนนั้นปัจจุบันเป็นเมืองที่อยู่ภายนอกกรอบของวัดจันเสน เป็นเมืองที่มีรูปร่างแบบวงกลมมีคูน้ำล้อมรอบเมืองภายในตัวเมืองเป็นพื้นที่ทำการเกษตรของชาวบ้าน เมืองนี้มีถนนตัดผ่านเมืองอยู่เส้นหนึ่งซึ่งถนนดังกล่าวพึ่งได้รับการตัดผ่านในระยะไม่นานมานี้ ในส่วนของคลองรอบเมืองนั้นปัจจุบันก็ยังคงมีรูปร่างเป็นคลองน้ำหรือคูนำเช่นเดิมแต่การที่จะเข้าไปชมนั้นในฤดูฝนจะเป็นเรื่องที่ยุ่งยาก แต่ในฤดูแล้งจะเป็นเรื่องที่ง่ายเพราะการเดินทางสะดวก นอกจากนั้นตัวเมืองจันเสนจะอยู่ใกล้แหล่งน้ำก็คือคลองหนึ่งซ้ายเก้าขวา ซึ่งเป็นสายน้ำของแม่น้ำเจ้าพระยาเดิมก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงไปในภายหลัง การที่เมืองจันเสนเป็นเมืองที่มีรูปร่างลักษณะดังกล่าวนั้นถือว่าเป็นเมืองที่มีความเป็นเอกลักษณ์ของเมืองในยุคทวารวดีอย่างเด่นชัด ในส่วนของการใช้สอยจะพบว่า เมืองโบราณจันเสนนั้นถูกใช้เป็นพื้นที่ของวัดในส่วนของชุมชนที่อยู่นอกเมืองซึ่งเป็นพื้นที่ของวัด หากพิจารณาในส่วนของวัดก็จะพบว่าวัดเป็นกลุ่มอาคารที่อยู่นอกเมือง ดังภาพ

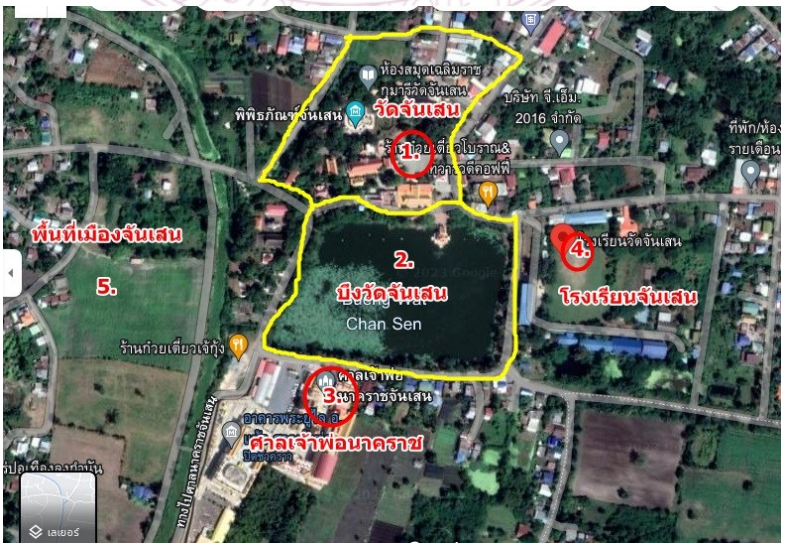

ภาพที่ ๔.๔๙ แสดงพื้นที่ใช้สอยนอกเมืองจันเสน

จากภาพจะพบว่าเนื่องจากเมืองจันเสนเป็นเมืองโบราณที่อยู่ในกฎหมายของกรมศิลปากร ดังนั้นพื้นที่ดังกล่าวจึงไม่มีการก่อสร้างหรือการใช้ประโยชน์ใด ๆ จะมีเฉพาะพื้นที่นอกตัวเมืองเท่านั้นที่เป็นพื้นที่ใช้สอย โดยพื้นที่ภายนอกตัวเมืองก็จะประกอบไปด้วย ๑.วัดจันเสน ๒.บึงวัดจันเสน ๓.ศาลเจ้าพ่อนาคราช ๔.โรงเรียนวัดจันเสน และ ๕. คือตัวเมืองโบราณจันเสน ซึ่งจะพบว่ากรอบการใช้พื้นที่ของเมืองโบราณจันเสนนั้นยังอยู่ในกรอบของกฎหมายที่ชุมชนก็ให้ความเคารพไม่มีการบุกรุกหรือก่อสร้างสิ่งใด ๆ ที่เป็นการล้ำเข้าไปในตัวพื้นที่ของเมืองโบราณ

๔.๓.๒.๒ ผังบริเวณพื้นที่ของเมืองโบราณจันเสน

สำหรับประเด็นต่อไปที่จะต้องมีการกล่าวถึงก็คือ ผังพื้นที่ในส่วนต่าง ๆ ของเมืองโบราณจันเสน ซึ่งคณะคณะผู้วิจัยได้กำหนดและออกแบบหรือเขียนผังออกมาเพื่อให้เห็นว่าเมืองโบราณจันเสนนั้นหากนำไปใช้เป็นกรอบในการนำเสนอให้กับนักท่องเที่ยวหรือผู้ที่เข้ามาศึกษาในพื้นที่ของเมืองโบราณจันเสนนั้นจะสามารถนำไปใช้ประโยชน์มนการศึกษาพื้นที่และภาพรวมขององค์ประกอบพื้นที่ของเมืองได้ โดยผังพื้นที่ของเมืองจันเสนนั้นก็มีดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๔.๕๐ แสดงพื้นที่ของเมืองจันเสนโดยภาพรวม

จากภาพจะพบว่าจะเป็นผังหรือแผนผังที่อธิบายเกี่ยวกับตัวเมืองโบราณจันเสนในยุคปัจจุบันได้ให้เห็นถึงภาพรวมของพื้นที่ว่าแต่ละพื้นที่จะประกอบไปด้วยอะไรบ้าง โดยหากจะพิจารณาองค์ประกอบของภาพก็จะพบว่าตัวผังได้อธิบายกรอบแนวคิดที่นำเสนอองค์ประกอบของผังได้ดังต่อไปนี้

(๑) เส้นทางการเดินทางทั้งภายนอกและภายใน จะพบว่ามีเส้นทางอยู่ ๒ ประเภท ก็คือ ๑. เส้นทางภายนอก โดยเส้นทางภายนอกหมายถึงเส้นทางที่จะนำเราเข้ามาสู่เมืองโบราณจันเสน ซึ่งก็จะปรากฏถนน หมายเลข ๓๑๙๖ เป็นถนน รพช.ที่สามารถเชื่อต่อไปยังทางหลวงแผ่นดิน

หมายเลข ๑๑ ได้ และจากถนน หมายเลข ๓๑๙๖ ก็สามารถเชื่อมต่อมายังถนนเลียบทางรถไฟ ซึ่งจะนำเราเข้าไปสู่ตัวเมืองและวัดจันเสนได้ตรงสถานีรถไฟจันเสนที่มีถนนเส้นหลักของชุมชนที่จะนำไปสู่วัดจันเสน๒.เส้นทางภายใน เป็นเส้นทางภายในชุมชนที่มีอยู่ ๒ สายก็คือถนนจากสถานีรถไฟจันเสนและถนนจากเส้นทางที่แยกมาจากถนนเลียบทางรถไฟ ซึ่งถนนเส้นนี้สามารถนำเราผ่านไปยังตัวเมืองและออกไปยังถนนรพช. หมายเลข ๓๑๙๖ ได้และเดินทางออกไปยังถนนทางหลวงแผ่นดินหมายเลข ๑๑ ได้

(๒) สถานีรถไฟ เป็นชุมทางของสถานรถไฟสายเหนือที่มาจากกรุงเทพ-อยุธยา และมาจอดที่สถานีจันเสนเพื่อไปสู่จังหวัดนครสวรรค์และขึ้นไปสู่จังหวัดเชียงใหม่

(๓) วัดจันเสน ซึ่งเป็นวัดวัดราษฎร์สังกัดคณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย ตั้งอยู่ในตำบลจันเสนอำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์ ตั้งอยู่ในบริเวณเมืองโบราณจันเสน ซึ่งเป็นเมืองสมัยทวารวดี มีเจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน คือ พระครูนิวิฐธรรมขันธ์ วัดจันเสนตั้งวัดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๖ ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๙ มีหลวงพ่อเขียนเป็นเจ้าอาวาสรูปแรก ตามคำบอกเล่าต่อกันมาว่าท่านเป็นชาวอยุธยาได้เดินธุดงค์มาปักกลดอยู่ที่ริมบึงโบราณจันเสน เห็นสภาพพื้นที่เหมาะที่จะตั้งเป็นวัดจึงได้ชวนชาวบ้านญาติโยมสร้างเป็นวัด โดยมีการพัฒนาของวัดเรื่อยมา ซึ่งการก่อสร้างเสนาสนะของวัดนั้นก็มีการสร้างมาตลอดโดยมีอาคารสำคัญก็คือ (๑) อุโบสถ กว้าง ๗.๘๐ เมตร ยาว ๒๓ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๙ เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก (๒) ศาลาการเปรียญ กว้าง ๑๖.๒๐ เมตร ยาว ๓๗.๒๔ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๙ เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก (๓) หอสวดมนต์ กว้าง ๗ เมตร ยาว ๑๕ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๕ เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก (๔) กุฏิสงฆ์ จำนวน ๑๑ หลัง เป็นอาคารไม้ ๒ หลัง อาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก ๘ หลัง อาคารครึ่งตึกครึ่งไม้ ๑ หลัง (๕) ศาลาอเนกประสงค์ กว้าง ๕.๒๐ เมตรยาว ๑๒.๒๐ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๕ เป็นอาคารครึ่งตึกครึ่งไม้ และ (๖) ศาลาบำเพ็ญกุศล กว้าง ๘ เมตร ยาว ๒๔ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๐ เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก

(๔) พิพิธภัณฑ์วัดจันเสน

สำหรับพิพิธภัณฑ์จันเสน ตั้งอยู่ในพระมหาธาตุเจดีย์จันเสน ภายในบริเวณวัดจันเสนนั่นเอง พระมหาธาตุเจดีย์จันเสนนั้นเกิดจากดำริของพระครูนิสัยจริยคุณ หรือ “หลวงพ่อโอด” ที่ปรารถนาสร้างพระมหาธาตุเจดีย์ขึ้นเพื่อเป็นศูนย์กลางชุมชน โดยในการออกแบบพัฒนาจากลักษณะสถูปสมัยทวารวดี มีการใช้รายละเอียดของลวดลายทางสถาปัตยกรรมในสมัยทวารวดี และยังมีคำจารึกที่ฐานพระมหาธาตุเจดีย์ศรีจันเสน โดยพระครูนิสัยจริยคุณ (อดีตเจ้าอาวาสวัดจันเสน) ได้เล็งเห็นถึงความสำคัญของมรดกทางวัฒนธรรมของชาติที่ถูกทำลายไปมาก จึงได้รวบรวมโบราณวัตถุที่แตกหักเสียหายจากการลักลอบขุดมารวบรวมเก็บไว้ที่วัดจันเสนซึ่งตั้งอยู่ในเขตต่อเนื่องกับเมืองโบราณจันเสนและจัดทำเป็นพิพิธภัณฑ์ โดยนิทรรศการจัดอยู่ภายในพระมหาธาตุเจดีย์ศรีจันเสน เป็นอาคารมณฑปยอดเจดีย์บนฐานสูงมีพื้นที่ใช้สอย ๓ ส่วนหลัก คือ ส่วนองค์ระฆัง เป็นส่วนยอดมณฑปจะเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระพุทธรูป และพระพิมพ์เพื่อถวายเป็นพระพุทธบูชา ส่วนมณฑปเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปนาคปรกหินทราย ซึ่งจำลองจากหลวงพ่อนาค ซึ่งเป็นพระพุทธรูปหิน

ทรายสมัยลพบุรี ส่วนฐานล่าง ภายในอาคารเปิดโล่ง แบ่งส่วนแรกเป็นพื้นที่ทำกิจกรรมทางพุทธศาสนา และส่วนที่สองจัดแสดงพิพิธภัณฑ์จันเสน ประกอบด้วย

จุดที่ ๑ จันเสนกับสภาพแวดล้อม จัดแสดงภาพถ่ายทางอากาศ แสดงให้เห็นชุมชนและเมืองโบราณจันเสน ภาพถ่ายทางอากาศสภาพทางภูมิศาสตร์โดยรอบเมืองก่อนการสร้างคลองชลประทาน

จุดที่ ๒ การศึกษาทางโบราณคดีบริเวณจันเสน จัดแสดงแผนผังและภาพถ่ายการขุดค้นในช่วง พ.ศ. ๒๕๑๑-๒๕๑๒

จุดที่ ๓ พัฒนาการของชุมชนในลุ่มแม่น้ำลพบุรี-ป่าสัก จัดแสดงโบราณวัตถุ เช่น แม่พิมพ์ขวานสำริด ควายดินเผา ภาชนะดินเผาลวดลายจักสาน เครื่องประดับจากเปลือกหอยทะเล กำไลหิน เป็นต้น

จุดที่ ๔ พัฒนาการของบ้านเมืองในยุคเหล็ก แสดงเรื่องราวการติดต่อกับประเทศอินเดียโดยรับเอาเทคโนโลยีการถลุงเหล็กมาใช้ รวมทั้งจัดแสดงเครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำจากเหล็ก เช่น มีดรูปจงอยปากนก หัวเสียม หัวธนู ใบหอก ฯลฯ

จุดที่ ๕ การขุดค้นแหล่งโบราณคดีที่บ้านใหม่ชัยมงคล จัดแสดงโครงกระดูกมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ พิธีกรรมและความเชื่อในการฝังศพ

จุดที่ ๖ จันเสนเมืองแรกเริ่มในลุ่มแม่น้ำลพบุรี-ป่าสัก จัดแสดงภาพถ่ายแผนผังที่ตั้งของเมืองจันเสนในลุ่มแม่น้ำลพบุรี-ป่าสัก ระบบของเส้นทางน้ำในเมืองโบราณจันเสน

จุดที่ ๗ จันเสนสมัยฟูนัน-สุวรรณภูมิ จัดแสดงตราประทับดินเผารูปต่าง ๆ จารึกอักษรปัลลวะ และตุ๊กตาดินเผารูปคน สัตว์

จุดที่ ๘ จันเสนสมัยทวารวดี จัดแสดงวัตถุเกี่ยวกับศาสนา ความเชื่อ พิธีกรรม การประกอบอาชีพ เช่น พระพิมพ์ดินเผา ชิ้นส่วนพระพุทธรูป ชิ้นส่วนธรรมจักรหิน เครื่องราง

จุดที่ ๙ ภาพวาดสีน้ำมัน ได้แนวคิดมาจากโบราณวัตถุที่ขุดค้นพบได้ภายในเมืองโบราณจันเสน เช่น ภาพคนปีนต้นตาลได้แนวคิดมาจากตราประทับดินเผารูปคนปีนต้นตาล

จุดที่ ๑๐ วิถีชีวิตชาวจันเสนสมัยทวารวดี จัดแสดงโบราณวัตถุในสมัยทวารวดี ซึ่งเป็นยุคที่เจริญสูงสุดของชุมชนจันเสนโบราณ เช่น ภาชนะดินเผา ลูกปัดสี เครื่องประดับ กำไล

จุดที่ ๑๑ จันเสนสมัยหลังทวารวดี จัดแสดงโบราณวัตถุที่ทำด้วยดินเผา ซึ่งได้ทำการพิสูจน์จากผู้เชี่ยวชาญแล้วว่าเป็นยุคหลังทวารวดี

จุดที่ ๑๒ การฟื้นฟูจันเสน จัดแสดงภาพและเครื่องมือเครื่องใช้

จุดที่ ๑๓ ภูมิปัญญาพื้นบ้านจากคุณตาขุน ด้วงเงิน จัดแสดงเครื่องมือเครื่องใช้ที่คุณตาขุน ได้ผลิตขึ้นใช้ในชีวิตประจำวัน

จุดที่ ๑๔ จัดแสดงภาพถ่ายการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมหลังจากมีการใช้เทคโนโลยีใหม่ ๆ ทำให้สิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมลง

จุดที่ ๑๕ พระครูนิสัยจริยคุณ จัดแสดงประวัติเครื่องอัฐบริขาร พระพิมพ์ เครื่องราง ตำรายา ตำราโหราศาสตร์ฯลฯ ของพระครูนิสัยจริยคุณ

(๕) บึงวัดจันเสน

สำหรับบึงน้ำแห่งนี้ตั้งอยู่ในเมืองโบราณจันเสน มีเรื่องเล่าประกอบว่าในสมัยทวารวดี มีท้าวสามแสนเป็นเจ้าเมืองปกครอง พระองค์ท่านให้ขุดดินเพื่อทำถนนยกขันหมากไปสู่ขอพระนางผมหอมที่เขาพะเนียด เมืองลพบุรี ปัจจุบันเรียกถนน ว่า “คันคูหนุมาน” และมี “ศาลเจ้านาคราช” และ “วัดจันเสน” อยู่ในบริเวณใกล้เคียง ซึ่งจากข้อสันนิษฐานของนักโบราณคดีเชื่อว่าบึงนี้อาจจะเป็นบึงที่ถูกขุดขึ้นมาในภายหลังสมัยทวารวดีแล้ว แต่ชาวบ้านก็เชื่อว่าเป็นบึงที่มีมาตั้งแต่สมัยทวารวดี

(๖) ศาลเจ้าพ่อนาคราชจันเสน

สำหรับศาลเจ้าพ่อนาคราชจันเสน ตั้งอยู่ที่ ตำบลจันเสนอำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์ โดยตั้งอยู่ใกล้ ๆ กับพิพิธภัณฑ์จันเสนสำหรับผู้ที่ริเริ่ม ก่อสร้างศาลเจ้าพ่อนาคราชเป็นคนแรก ชื่อว่า “อาก๊ง” ซึ่งที่ดินแถบนี้เป็นของบรรพบุรุษของท่าน เป็นผู้จับจองพื้นที่บริเวณศาลเจ้าพ่อนาคราชเป็นที่ทำมาหากิน และตามคำบอกเล่าสืบต่อกันมาว่า “อาก๊ง” ท่านได้เห็นพญานาค ๒ ตน ขึ้นมาเล่นน้ำ บ่อยครั้ง ที่บริเวณสระน้ำ บริเวณด้านหน้าศาลแห่งนี้ โดยสระน้ำแห่งนี้ จะเป็น “บึงโบราณ” ที่มีมาตั้งแต่สมัยทวาราวดี ท่านจึงได้เสี่ยงทายตามแบบของคนจีนแล้วจึงได้ทราบว่า “พญานาค” อยากให้ท่านสร้างศาลให้ “อาก๊ง” จึงตั้งเป็นศาลขึ้นมาแบบเรียบง่ายสร้างด้วยเพิงสังกะสีขนาดเล็กและได้มีการบูรณะซ่อมแซมจากพลังศรัทธาของประชาชนในท้องถิ่นที่ศรัทธาเลื่อมใสเพิ่มมากขึ้น จนเปลี่ยนเป็นเรือนไม้ที่แข็งแรงขึ้นต่อมาในปี ๒๕๔๔ ได้มีการบูรณะศาลเจ้าพ่อนาคราชขึ้นอีกโดยใช้งบประมาณไปกว่า ๔๐ ล้านบาท ภายในเป็นที่ประดิษฐานขององค์เทพ เทวรูป ในปางต่าง ๆ มากมาย เช่น พระยูไล, เจ้าแม่กวนอิม, เทพเจ้ากวนอู, เทพเจ้านาจา, เทพเจ้าไฉ่สิ่งเอี๊ยะ, พระ ๑๘ อรหันต์ ,เทพเจ้าตี่จั่งอ๊วง ฯลฯ อีกทั้ง ได้มีการขยายพื้นที่ โดยรอบบริเวณศาลเจ้าพ่อแห่งนี้ ซึ่งได้รับมาจากการบริจาคที่ดินเพิ่มเติมจากแรงศรัทธา จำนวน ๑๒ ไร่ จึงทำให้พื้นที่แห่งนี้กว้างใหญ่ขึ้น สามารถที่จะปลูกสร้าง ศาสนสถาน อื่น ๆ ได้

(๗) โรงเรียนวัดจันเสน

โรงเรียนวัดจันเสน ก่อตั้งเมื่อ วันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๐ โดยปลัดขวา ขุนวิเลขกิจ (ขุนวรรณ) ปลัดประจำกิ่งอำเภอตาคลี นายพันวอนกำนันตำบลจันเสน นายทิม เปมะเสถียร สารวัตรศึกษาได้พร้อมกันเปิดโรงเรียนวัดจันเสนครั้งแรกมีนักเรียนในเกณฑ์บังคับ ๑๓๒ คนโดยมีนายสวัสดิ์ ประทุมทอง เป็นครูใหญ่ ต่อมามีคนอพยพ เข้ามาทำนามากขึ้นจึงมีนักเรียนเพิ่มขึ้นตามลำดับ

ปี พ.ศ. ๒๔๙๖ นายศรีนคร คูกิติรัตน์ เป็นครูใหญ่ได้เปิดสอนเด็กเล็กแห่งแรกของอำเภอตาคลี ด้วยความอุปถัมภ์จาก พระครูนิสัยจริยคุณ (หลวงพ่อโอด) เจ้าอาวาสวัดจันเสน กำนันชื้น ศรีสง่า ผู้ใหญ่เล็ก เอ็งสุวรรณ์ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ ๑ พร้อมด้วยพ่อค้าประชาชนจันเสนได้จัดสร้างอาคารเด็กเล็กขนาด ๖ x ๑๐ เมตร ยาว ๒๐ เมตร หลังคามุงจากชั่วคราว มีครูอุ่น พุทธสรณ์ วุฒิ ป.ป. เป็นครูประจำชั้น นามผู้มอบที่ดินให้วัด หมอศรี นางยมนา ศิริโพธิ์ (ลูกสาวป้าโมรา) ต่อมาหลวงพ่อโอดให้ตั้งเป็นที่ของโรงเรียน

ปี พ.ศ. ๒๔๙๙ ได้ย้ายอาคารเด็กเล็ก โดยมี พระครูนิสัยจริยคุณ (หลวงพ่อโอด) เป็นประธานมีประชาชนร่วมบริจาคในการก่อสร้างอาคารเด็กเล็กขนาด ๖ x ๑๐ เมตร งบ ๓๐,๐๐๐ บาท พ.ศ. ๒๕๐๓นายพิพัฒน์ ศิริโพธิ์ อนามัยอำเภอโคกสำโรง และนางยมนา ศิริโพธิ์ ได้มอบที่ดิน จำนวน ๒๙ ไร่ ๓ งาน ๑๒ ตารางวา ให้วัดจันเสน ซึ่งพระครูนิสัยจริยคุณ (หลวงพ่อโอด) เจ้าอาวาสวัดจันเสน ได้มอบให้โรงเรียนเป็นผู้ดูแล ทำผลประโยชน์ ขยายอาคาร สถานศึกษาต่อไป ปัจจุบันโรงเรียนวัดจันเสน เปิดสอนนักเรียนตั้งแต่ชั้นอนุบาล ๒ (๔ ขวบ) – ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖โรงเรียนวัดจันเสน นับจนถึงปัจจุบันมีผู้บริหารจำนวนทั้งสิ้น จำนวน ๑๑ คน[๖๕]

จากการพิจารณามาทั้งหมดก็จะพบว่าผังเมืองโบราณจันเสนที่ได้จัดทำขึ้นมานั้นถือว่าเป็นผังที่สามารถให้คำตอบเกี่ยวกับพื้นที่ได้มากและครบถ้วนที่ผู้นำไปใช้สามารถที่จะพิจารณาอ่านผังและพกพาไปเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์กับการท่องเที่ยงหรือเดินทางมาที่เมืองโบราณจันเสนได้ดี

๔.๓.๒.๓ การออกแบบผังเส้นทางการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีเมืองจันเสน

สำหรับแผนผังของเส้นทางการเดินทางเข้ามาถึงตัวแหล่งโบราณคดีเมืองจันเสนนั้น จากการที่คณะคณะผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สำรวจก็พบว่า มีเส้นทางการเดินทางที่สามารถที่จะเดินทางเข้ามาถึงแหล่งโบราณคดีเมืองจันเสนได้อย่างสะดวกและเป็นเส้นทางหลักที่มีการใช้กันมาเป็นระยะเวลานานอยู่ ๒ เส้นทางได้แก่ (๑) เส้นทางรถไฟ คือหากเดินทางจากกรุงเทพมหานครก็จะผ่านอยุธยาเข้าลพบุรี เมื่อผ่านอำเภอบ้านหมี่ ลพบุรีแล้วก็ตรงไปก้จะถึงสถานีรถไฟจันเสน ซึ่งสถานีรถไฟสายนี้ไปถึงเชียงใหม่ซึ่งการเดินทางนั้นสามารถเดินทางจากเชียงใหม่มาหรือเดินทางจากกรุงเทพมหานครไปที่เมืองโบราณจันเสนก็สามารถที่จะเดินทางมาได้โดยสะดวก (๒) เส้นทางถนน เป็นเส้นทางที่สามารถเดินทางมาจากนครสวรรค์ หรือเดินทางไปจากกรุงเทพมหานครก้ได้โดยจะต้องเดินทางไปถึงอินบุรีตรงทางแยกต่างระดับอินทร์บุรีแล้วก็ตรงเข้าไปตามถนนหมายเลขที่ ๑๑ ซึ่งก็จะสามารถตรงไปและเลี้ยวไปตรงแยกถนนทางเข้าบ้านหนองสร้อยทองจากนั้นก็ขับเลียบคลองหนึ่งขวาเก้าขวาคือถนนรพช. หมายเลข ๓๑๙๖ ไปจนถึงถนนเลียบทางรถไฟ ก็สามารถที่จะเดินทางไปถึงเมืองโบราณจันเสนได้โดยง่ายโดยการเดินทางมาที่เมืองโบราณจันเสนโดยอาศัย ๒ เส้นทางนั้นสามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนผังดังต่อไปนี้

[๖๕] สัมพันธ์ พันธ์พิมพ์, **โรงเรียนวัดจันเสน**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://data.bopp-obec.info/web/index_view_history.php?School_ID=๑๐๖๐๒๒๐๒๓๖&page=history [๑๔ เมษายน ๒๕๖๕].

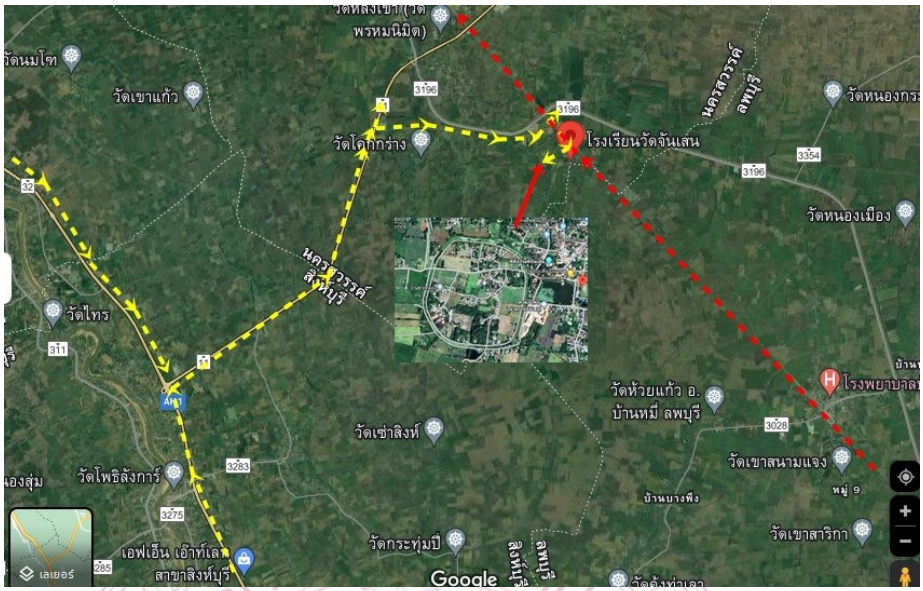

ภาพที่ ๔.๕๑ แสดงแผนผังเส้นทางการเดินทางไปที่เมืองจันเสน

๔.๓.๓ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีเมืองโบราณโคกไม้เดน

สำหรับแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์อีกแห่งหนึ่งที่ไม่ค่อยมีคนรู้จัก เนื่องมาจากว่าเป็นแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีที่อยู่ในพื้นที่ที่เป็นทางผ่านของชุมชน อีกทั้งยังไม่ใช่พื้นที่ที่ผู้คนจะสามารถแวะเข้าไปชมได้ง่าย ๆ เพราะตัวเมืองโบราณแห่งนี้เต็มไปด้วยชุมชนที่หนาแน่นมากถ้าไม่สังเกตดี ๆ ก็จะไม่คิดว่ามีเมืองโบราณอยู่เลย และเพราะเมืองโบราณแห่งนี้ถูกผ่าครึ่งเมืองไปด้วยถนนพหลโยธินสายกรุงเทพมหานคร-พิษณุโลกซึ่งเมื่อผู้คนขับรถผ่านมาก็แทบจะไม่มีใครคิดสนใจที่จะเข้าไปเยี่ยมชมเพราะตัวเมืองมันอยู่ระหว่างการเดินทางของผู้คนและซ้ำตัวเมืองยังอยู่คนละฟากถนนยิ่งเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ไม่มีใครใส่ใจหรือคิดจะแวะเข้าไปชมเมืองแห่งนี้เลย

๔.๓.๓.๑ ประวัติแหล่งโบราณคดีเมืองโคกไม้เดน

สำหรับเมืองโบราณโคกไม้เดนนี้ตั้งอยู่ที่บ้านท่าน้ำอ้อย ตำบลท่าน้ำอ้อย-ม่วงหัก อำเภอพะยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ สำหรับเมืองโคกไม้เดนนั้น เดิมชื่อว่า เมืองบน แต่เหตุที่ได้ชื่อว่า “โคกไม้เดน” ก็เนื่องจากว่าบริเวณภูเขานี้มีต้นไม้ท้องถิ่นชื่อว่า “ไม้เดน” ขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก ดังนั้นคนท้องถิ่นจึงเรียกชื่อภูเขานี้ว่า “เขาไม้เดน” หรือเรียกชื่อเมืองที่เป็นเนินของเมืองโบราณว่า “โคกไม้เดน” แต่เดิมทีหรือชื่อเมืองนี้เดิมที่ชื่อว่า “เมืองบน” ซึ่งคำว่า เมืองบนนี้ เล่าว่า (๑) เป็นชื่อเมืองทางเหนือของเมืองละโว้หรือลพบุรี ดังที่มีผู้จำคำพังเพยเก่าแก่พูดกันมาติดปาก ว่า “ฝูงกษัตริย์เมืองบน ฝูงคน ลพบุรี.....[๖๖] ถ้าเมืองลพบุรีเป็นเมืองล่างได้ เมืองที่พบโบราณ สถานและคูเมืองนี้ ก็อาจเป็นเมืองบนได้เช่นกัน (๒) เป็นชื่อเมืองที่เรียกว่าเมืองอู่ เช่น เมืองอู่ตะเภา จังหวัดชัยนาท เรียกว่าเมืองอู่ล่าง ส่วนเมืองโคกไม้เดนนี้เรียกชื่อว่าเป็น “เมืองอู่บน” ซึ่งข้อสันนิษฐาน ๒ ประการนี้ถือว่าเป็นข้อสันนิษฐานเบื้องต้น

[๖๖] ร.ท. แสง มนวิทร จำมา อ้างอิงจาก ธนิต อยู่โพธิ์.

แต่หากพิจารณาจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์หรืออาศัยหลักฐานเชิงตำนานแล้วจะพบว่าเมืองนี้ชื่อว่า “เมืองพระบาง” เป็นหลักฐานที่นักวิชาการอย่างอาจารย์ธนิต อยู่โพธิ์ ได้ค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลมาว่า

เมืองนี้อาจสร้างขึ้นก่อน พุทธศตวรรษที่ ๑๓ โดยร่วมสมัยกับกรุงละโว้ หรือ อาจสร้างขึ้นในต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๓ โดยพระนางจามเทวี ก็ได้ทั้งสองสถานที่กล่าวว่า อาจสร้างขึ้นในต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๓ ก็โดยอาศัยตำนานเรื่องพระนางจามเทวีรับเชิญไปครองเมืองหริภุญชัย คือลำพูน ซึ่งมีกล่าวไว้ ในหนังสือตำนานมูลศาสนาว่า

เมื่อพระนางจามเทวีได้รับโอวาทของสมเด็จพระราชบิดาแล้ว นางก็กราบทูลลาพระราชบิดาเสด็จลงสู่เรือแห่งพระองค์ ทันใดนั้น องค์สุกกทันตฤษีพร้อมด้วยนายคะวะยะ กราบทูลถวายบังคมลามา ตามราชอาชญามงคลวาจา มาสู่เรือแห่งตน ๆ แล้ว ก็ขึ้นไปโดยลำดับพร้อมกับด้วยพระนางจามเทวี วัน นั้นแล พระนางนำเอา พลเสนามาครั้งนั้น ตั้งเมือง โดยลำดับขึ้นมาเป็นต้นว่า เมืองพระบาง เมืองคันจิกะ เมืองบุรัฐ เมืองบุราง (บางฉบับเป็น – บุรา) แล้ว เสด็จขึ้นมาตั้งเมืองเทพบุรี เมืองบางพล เมืองราเสียด (หรือ - รากเสียด) เสด็จโดยลำดับขึ้นไปถึงหาด ทรายแห่งหนึ่ง น้ำเข้าเรือ พระนางทรงเรียกสถานที่นั้นว่าหาดเสียว (เป็น – หาดแซว ก็มี)แล้วเสด็จมาถึงคูแห่งหนึ่ง พระนางรับสั่งแก่แม่เลี้ยงทั้งหลาย ว่า ให้เอาผ้าเปียกชุ่มด้วยน้ำออกตาก แล้วก็ตั้งเมือง ณ ที่แห่งนั้นให้เรียกชื่อว่า เมืองตาก....”[๖๗]

ในตำนานมูลศาสนากล่าวว่า “พระนางนำเอาพลเสนามาครั้งนั้น ตั้งเมืองโดยลำดับขึ้นมา แล้วระบุชื่อเมืองที่ตั้งไว้หลายชื่อ มี เมืองพระบาง และเมืองคันธิกะ เป็นต้น เมืองทั้งสองนี้ในศิลาจารึก กรุงสุโขทัยหลักที่ ๑ กระ กระบุไว้ในอาณาเขตกรุง สุโขทัยตามลำดับลงมา เช่นว่า “คนที่ พระบาง แพรก สุพรรณภูมิ” เมืองพระบาง สมัยกรุงสุโขทัย อยู่ที่ไหน เราหาหลักฐานยืนยันได้ง่าย เพราะมี กล่าวในจารึกกรุงสุโขทัยหลักที่ ๓ (จารึกนครชุม) กล่าวถึงพระมหาธรรมราชาที่ ๑ ทรงสร้างรอยพระ พุทธบาท แล้วนำไปประดิษฐานไว้ ณ ที่ต่าง ๆ แล้ว ระบุไว้ว่า “อันหนึ่งประดิษฐานไว้เหนือจอมเขาที่ ปากพระบาง จารึกก็ยังไว้ทุกแห่ง” รอยพระพุทธ บาทที่กล่าวถึงในจารึกนั้น เดี๋ยวนี้ก็ยังอยู่บนเขาซึ่ง เรียกกันในปัจจุบันว่า เขากบอำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ ส่วนเมืองคนที่ ในจารึกหลักที่ ๑ ก็มี กล่าวถึงในจารึกหลักที่ ๓ ด้วย อยู่ที่บ้านโคน จังหวัด กำแพงเพชร เมืองคนที่ในจารึกนี้อาจเป็นเมืองเดียว กับเมืองคันธิกะในตำนานมูลศาสนาก็ได้

แต่ เมืองพระบาง ในตำนานมูลศาสนากับใน ศิลาจารึกกรุงสุโขทัยเล่า อยู่แห่งเดียวกันหรือเปล่า ? ข้อนี้ ถ้ามุ่งเอาโบราณสถานที่ตำบลท่าน้ำอ้อยอำเภอพยุหะคีรี เป็นหลัก ก็ยังมีปัญหา เพราะโบราณ สถานที่ตำบลท่าน้ำอ้อย ห่างลงมาจากเขากบอำเภอเมืองนครสวรรค์ ราว ๓๐ กิโลเมตร ถ้าพูดถึงสมัย โบราณก็ห่างมากอยู่ แต่ในบริเวณอำเภอเมืองนครสวรรค์นั้น ยังไม่พบว่ามีโบราณสถานแสดงที่ตั้งเมืองเก่าแก่ถึงสมัยทวารวดี จึงอาจเป็นได้ว่า เมืองพระบาง

---

[๖๗] ธนิต อยู่โพธิ์, **โบราณวัตถุสมัยทวารวดีแห่งใหม่ และรายงานการขุดค้นโบราณวัตถุ ณ บ้านโคกไม้เดน อ.พยุหะคีรี จ.นครสวรรค์**, (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๘), หน้า ๖-๙.

สมัยทวารวดีอาจอยู่แถวอำเภอพยุหะคีรี ดัง ที่พบโบราณวัตถุสถานสมัยทวารวดีที่ตำบลท่าน้ำอ้อยแล้วต่อมาอีกราว ๖๐๐ ปี เมื่อราชวงศ์พระร่วงตั้งกรุงสุโขทัยขึ้นและแผ่ขยายอาณาเขตลงมาทางใต้จึงรวมเอาเมืองพระบางไว้ในพระราชอาณาเขต แต่ตั้งเมืองขึ้นไปทางเหนือแถวตัวเมืองนครสวรรค์ปัจจุบัน จึงเรียกไว้ในศิลาจารึกหลักที่ ๓ ว่า ปากพระบาง

แต่เหตุใดไม่เรียกว่า เมืองพระบาง ตามเดิม มาเรียกกันเมื่อพบโบราณสถานนี้ว่า “เมืองบน” เป็นปัญหาที่ควรพิจารณากันต่อไป พระนางจามเทวีเดินทางขึ้นไปลำพูนหรือหริภุญ เมื่อปีและเดือนใด ? ข้อนี้มีบอกไว้ในหนังสือ ชินกาลมาลีปกรณ์ว่า “ครั้งเมื่อพระศาสดาปรินิพพานแล้วได้ ๑๒๐๕ ปี ตรงกับจุลศักราชของเมืองนี้ (ปุณณกาม) ๒๒ ปี ในวันเพ็ญเดือน ๔ ยังมีฤษีตน หนึ่งชื่อวาสุเทพ ได้สร้างเมืองหริภุญชัย (ลำพูน) ครั้นรุ่งขึ้นปีที่ ๒ จากปีที่สร้างเมืองหริภุญชัยแล้วนั้น พระนางจัมมเทวี มาจากเมืองลวปุระครองราชสมบัติ ในเมืองหริภุญชัย” และกล่าวขยายความต่อไปอีก ว่า “พระเจ้าจักรพรรดิมีพระธิดาองค์หนึ่งพระนาม ว่า พระนางจามเทวี เป็นอัครมเหสีของเจ้าประเทศ ราชในเมืองรามัญ กำลังทรงครรภ์ได้ ๓ เดือน พระ เจ้าจักรพรรดิทรงส่งพระนางจัมมเทวีพระธิดาของพระองค์ให้มาครองราชสมบัติในที่ (หริภุญชัย) นี้ ฝ่าย พระนางพร้อมด้วยบริวารหมู่ใหญ่จำพวกละ ๕๐๐ คน กับพระมหาเถระทรงพระไตรปิฎก ๕๐๐ องค์ ลงเรือมาตามแม่น้ำพิงค์ ๗ เดือน จึงบรรลุถึงเมืองนี้ ท่านวาสุเทพและท่านสุกกทันต์ พร้อมด้วยชาวเมือง ทั้งปวงได้อัญเชิญพระนางจัมมเทวีนั้นนั่งบนกองทองคำ แล้วอภิเษก อาศัยเหตุที่พระนางนั่งบนกองทองคำ อภิเษก นครนั้นจึงชื่อว่าหริภุญชัย สืบมาจนทุก วันนี้ พระนางจัมมเทวีถึงนครนี้แล้วได้ ๗ วัน ประสูติพระโอรส ๒ พระองค์ ในวันเพ็ญเดือน ๓ พระโอรสองค์ที่พระนามว่า มหายศ องค์น้อง พระ นามว่าอินทวร หรือ อนันตยศ[๖๘]

เมื่อคำนวณตามข้อความนี้ว่า พระนางจามเทวี ก่อนเดินทางกำลังทรงครรภ์อยู่แล้ว ๓ เดือน ใช้ เวลาเดินทาง ๗ เดือน รวม ๑๐ เดือน ถ้วนทศมาสก็ประสูติพระโอรส ณ นครหริภุญชัย ในวันเพ็ญเดือน ๓ จึงคงจะเริ่มออกเดินทางจากลพบุรีเมื่อราว ต้นเดือน ๘ ไปถึงเมืองหริภุญชัย หรือลำพูน ในต้นเดือน ๓ พ.ศ. ๑๒๐๖

แต่โบราณสถานที่พบในตำบลท่าน้ำอ้อยอำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์นั้น สร้างไว้ก่อนและมาสร้างในระยะที่พระนางจามเทวีถ้ามิได้สร้างไว้ก่อนและมาสร้างในระยะที่พระนางจามเทวี เดินทางตามกล่าวถึงในตำนานมูลศาสนา ก็อาจเป็นการแรกเริ่มไว้แล้วมีการก่อสร้างต่อมาอีกหลายปีเพราะเป็นไปไม่ได้ที่จะสร้างเสร็จในเดือนสองเดือนระหว่างพระนางจามเทวีเดินทางไป และถ้าโบราณวัตถุสถานแห่งนี้ แรกสร้างในปีที่พระนางจามเทวีกับคณะเดินทางขึ้นไปเมืองลำพูน ล่วงมาถึงบัดนี้ก็มีอายุ ๑๓๐๐ปี[๖๙]

---

[๖๘] ธนิต อยู่โพธิ์, **โบราณวัตถุสมัยทวารวดีแห่งใหม่ และรายงานการขุดค้นโบราณวัตถุ ณ บ้านโคกไม้เดน อ.พยุหะคีรี จ.นครสวรรค์**, (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๘), หน้า ๗-๘.

[๖๙] ธนิต อยู่โพธิ์, **โบราณวัตถุสมัยทวารวดีแห่งใหม่ และรายงานการขุดค้นโบราณวัตถุ ณ บ้านโคกไม้เดน อ.พยุหะคีรี จ.นครสวรรค์**, (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๘), หน้า ๙.

จากการแสดงความเห็นและการรวบรวมข้อมูลของอาจารย์ธนิต อยู่โพธิ์นั้นจะพบว่าท่านได้ศึกษาและพยายามเชื่อมโยงข้อมูลเกี่ยวข้องกันระหว่างพระนางจามเทวีกับเมืองโคกไม้เดนนี้ในฐานะที่พระนางจามเทวีได้เดินทางจากเมืองละโว้ขึ้นเหนือไปที่เมืองหริภุญชัยเพื่อปกครองเมืองนั้นโดยเมืองที่พระนางผ่านเมืองหนึ่งนั้นก็คือเมือง “พระบาง”ซึ่งท่านก็สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเมืองโคกไม้เดนนี้เพราะเมืองนี้ก็อยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาเช่นเดียวกัน และเมื่อว่าถึงอายุของเมืองนี้ก็น่าจะตกราว ๆ ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๓ หากพิจารณาจากการเสด็จขึ้นไปปกครองเมืองหริภุญชัยของพระนางจามเทวี

แต่หากจะพิจารณาจากหลักฐานในเชิงโบราณคดีที่ขุดค้นได้จากเมืองโคกไม้เดนนี้ก็จะพบว่ามีวัตถุโบราณหลายชิ้นที่มีอายุมาก่อนยุคประวัติศาสตร์คือมีอายุร่วมกันกับยุคบ้านเชียง ดังเราจะพบว่ามีไหโบราณที่มีรูปปูและวัตถุโบราณหลายชิ้นที่มีอายก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งก็แสดงให้เห็นว่าพื้นที่นี้หรือเมือง ๆ นี้ได้มีความเป็นมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ก่อนที่จะมาเกิดเป็นเมืองในยุคสมัยทวารวดี ซึ่งจากหลักฐานที่พบดังกล่าว หรือหากพิจารณาจากแหล่งโบราณคดีที่มีอยู่ในบริเวณรอบเมืองโบราณโคกไม้เดนก็จะพบว่ามีเมืองโบราณอีกแห่งหนึ่งซึ่งอยู่ไม่ไกลจากเมืองโบราณโคกไม้เดนก็คือ “เมืองโบราณเขาบ่อพลับ ตั้งอยู่ที่บ้านเขาบ่อพลับ ตั้งอยู่หมู่ที่ ๙ ตำบลม่วงหักอำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ ห่างจากตัวเมืองโบราณโคกไม้เดนลงไปทางใต้ประมาณ ๕-๗ กิโลเมตร สามารถใช้เส้นทางโดยรถยนต์ ทางหลวงหมายเลข ๑ (พหลโยธิน) ใช้เวลาเดินทางประมาณ ๒ ชั่วโมงครึ่ง เมื่อถึงสี่แยกเขาไม้เดนเลี้ยวขวาไปประมาณ ๑๕ กิโลเมตร ใช้เวลาประมาณ ๒๐ นาที ซึ่งเมืองโบราณแห่งนี้จากการสำรวจของสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๕ สุโขทัย เมื่อวันที่ ๑ กรกฎาคม ๒๕๔๑ บริเวณบ้านเขาบ่อพลับ ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองโคกไม้เดนลงไปทางใต้ ราว ๕-๗ กิโลเมตร พบว่าบริเวณบ้านเขาบ่อพลับมีโบราณวัตถุจำนวนมาก ที่แสดงถึงความเป็นชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เช่น ขวานหินขัด กำไลหินและกำไลเปลือกหอย ลูกปัด เปลือกหอย ชิ้นส่วนหอย มือเสือ เครื่องมือเหล็ก กำไลสำริด และภาชนะดินเผาทรงกลม กำหนดอายุในเบื้องต้น ราว ๔,๕๐๐-๒,๗๐๐ ปีมาแล้ว และยังพบโบราณวัตถุในสมัยประวัติศาสตร์อีกส่วนหนึ่ง ส่วนใหญ่เป็นเครื่องถ้วยสมัยสุโขทัยและเครื่องถ้วยลพบุรี และพบโบราณสถานอิฐบนยอดเขา จึงอาจเป็นไปได้ว่า ชุมชนโบราณที่บ้านเขาบ่อพลับบางส่วนได้อพยพมาอยู่ที่บ้านโคกไม้เดนในปัจจุบัน เนื่องจากมีสภาพภูมิศาสตร์ที่เหมาะสมว่า เพราะเป็นพื้นที่ราบลุ่ม แต่ขณะเดียวกันก็ยังมีชุมชนอีกบางส่วน ที่ยังอาศัยอยู่ที่บ้านเขาบ่อพลับ จนมีพัฒนาการเรื่อยมาจนถึงสมัยสุโขทัย โดยโบราณวัตถุบางส่วน ได้จัดแสดงไว้ที่พิพิธภัณฑ์วัดเขาไม้เดน หมู่ที่ ๘ ตำบลท่าน้ำอ้อยอำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์[๗๐] ซึ่งความห่างกันระหว่างเมืองโบราณโคกไม้เดนกับเมืองโบราณเขาบ่อพลับนั้นก็สามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

---

[๗๐] ชนิดาภา ยอดนิล, **แหล่งโบราณคดีบ้านเขาบ่อพลับ**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.m-culture.in.th/album/139817/ [๑๔ เมษายน ๒๕๖๕].

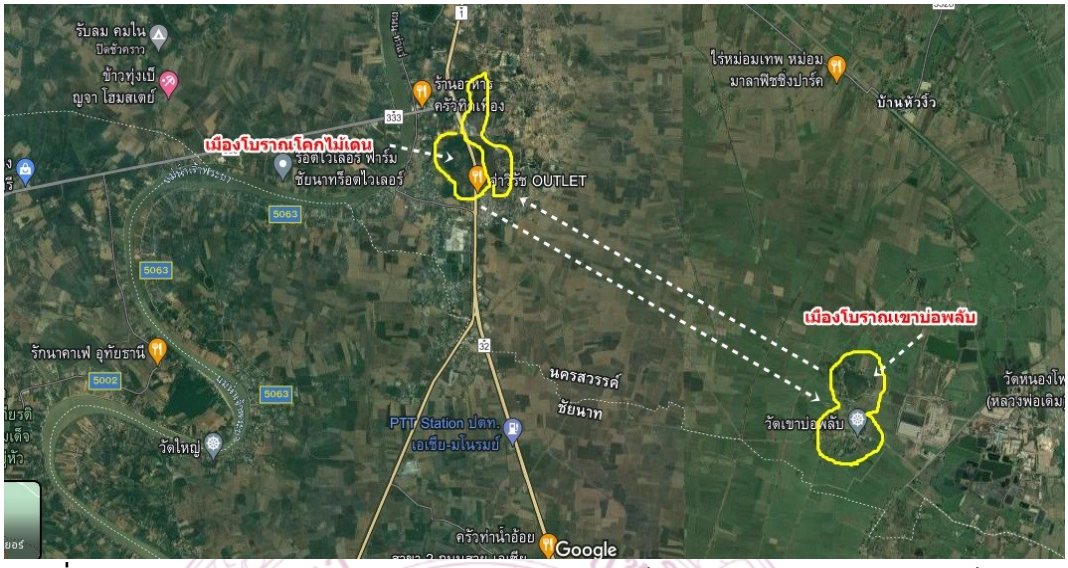

ภาพที่ ๔.๕๒ แสดงแหล่งโบราณคดียุคก่อนประวัติศาสตร์เมืองเขาบ่อพลับกับเมืองโคกไม้เดน

สำหรับเมืองโคกไม้เดนนี้ตั้งอยู่ตรง ฝั่งตะวันออกแม่น้ำเจ้าพระยาและตะวันตกของเทือกภูเขาโคกไม้เดน[๗๑] ระหว่างกิโลเมตรที่ ๓๐๒ -๓๐๘ ถนนพหลโยธิน เส้นทางถนนพหลโยธินแล่น ผ่านทับคูเมืองชั้นนอกด้านตะวันออกไปบางตอน และ มีโบราณสถาน เข้าใจว่าเป็นฐานของพระสถูปเจดีย์อยู่ทางเชิงเขาโคกไม้เดน ด้านตะวันออกและบนยอด เขาปกล้น เท่าที่สำรวจพบแล้ว มี ๑๖ แห่ง โดยตัวเมืองกับภูเขาที่เรียกว่า “สุวรรณบรรพต” นั้นจะถูกแยกจากกันโดยถนนพหลโยธินหรือถนนสายเอเชียมุ่งตรงไปสู่ตัวจังหวัดนครสวรรค์และข้ามผ่านไปยังภาคเหนือของไทยได้โดยเมืองนี้ถูกค้นพบโดย ดร. ควอรตซ์ เวลส์ และเจ้าหน้าที่กรมศิลปากร เมื่อวันที่ ๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๒ ซึ่งตัวเมืองจะมีลักษณะเป็นรูปรี หรือ หอยสังข์[๗๒]ขนาดยาวประมาณ ๒๕๐ เมตร กวาง ๖๐๐เมตรคล้ายเมืองกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม,เมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี, เมืองเสมา จังหวัด นครราชสีมา, เมืองฟ้าแดดสูงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์,เมืองพระรถ จังหวัดปราจีนบุรี และเมืองพญาเร่ จังหวัดชลบุรี ซึ่งภาพของตัวเมืองนั้นสามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

---

[๗๑] กรมศิลปากร, **โบราณวัตถุสมัยทวารวดีแห่งใหม่ และรายงานการขุดค้นโบราณวัตถุ ณ บ้านโคกไม้เดน อ.พยุหะคีรี จ.นครสวรรค์**, (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๘), หน้า ๒๑-๒๒.

[๗๒] กรมศิลปากร, **โบราณวัตถุสมัยทวารวดีแห่งใหม่ และรายงานการขุดค้นโบราณวัตถุ ณ บ้านโคกไม้เดน อ.พยุหะคีรี จ.นครสวรรค์,** หน้า ๒๒.

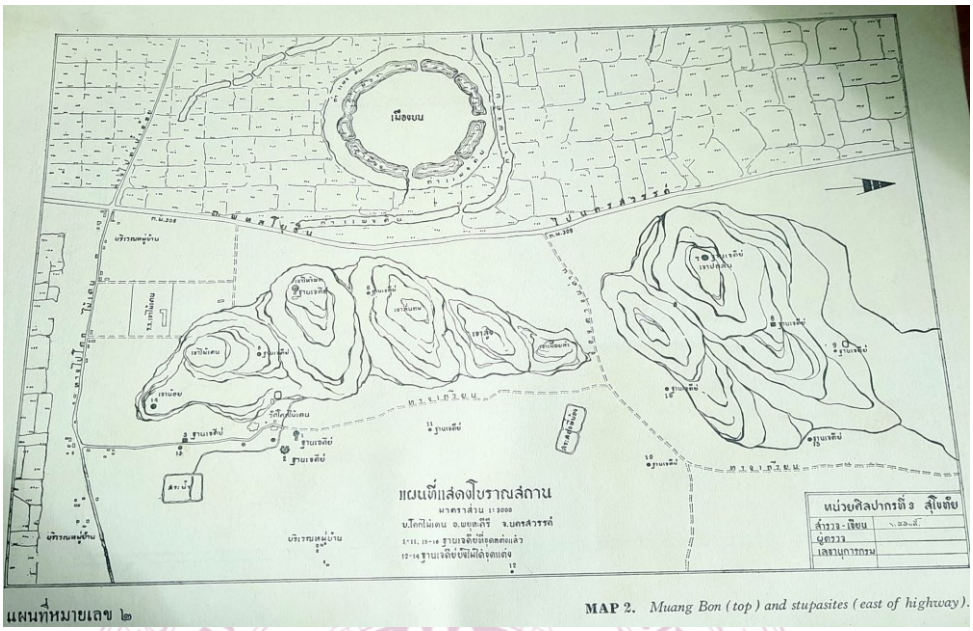

ภาพที่ ๔.๕๓ แสดงแผนที่ของเมืองโคกไม้เดน แนวนอน

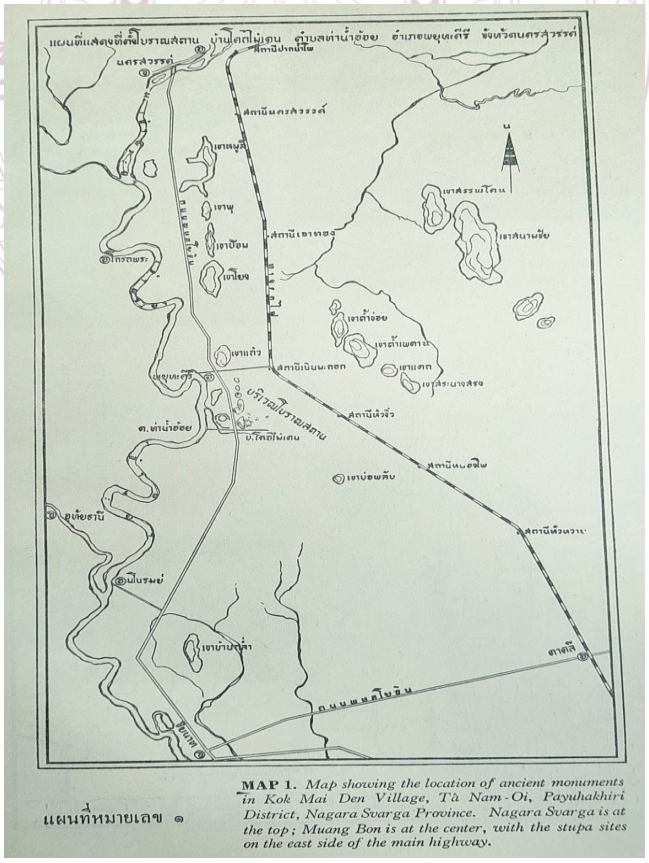

ภาพที่ ๔.๕๔ แสดงแผนที่ของเมืองโคกไม้เดน แนวตั้ง

จากแผนภาพจะพบว่า ตัวเมืองโบราณโคกไม้เดนนี้จะตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งถือว่าเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมกับการตั้งเมืองและการเป็นอยู่ ซึ่งปัจจุบันนั้นทางราชการได้ตัดถนนสายเอเชียหรือถนนพหลโยธินสายกรุงเทพมหานคร-เชียงใหม่ ซึ่งจะตัดผ่านตงพื้นที่ของตัวเมืองโบราณผ่านสำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลท่านน้ำอ้อย-ม่วงหักอำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์

หรือจะพิจารณาที่ตั้งของเมืองและเขตที่ตั้งของเมืองซึ่งรวมถึงภูเขาที่เป็นเขตศักดิ์สิทธิ์ของเมืองด้วยก็สามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพเชิงภาพถ่ายทางอากาศได้ดังนี้

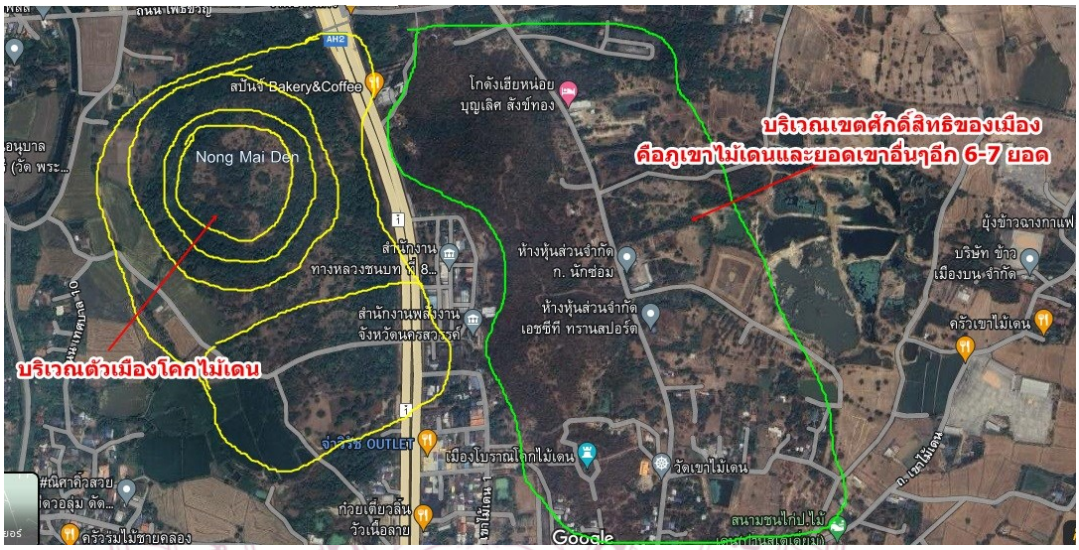

ภาพที่ ๔.๕๕ แสดงตัวเมืองโคกไม้เดนจากภาพถ่ายทางอากาศ

หรืออาจจะพิจารณาสภาพของตัวเมืองโบราณในจุดที่เป็นที่ตั้งของเมืองอย่างชัดเจนก็สามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

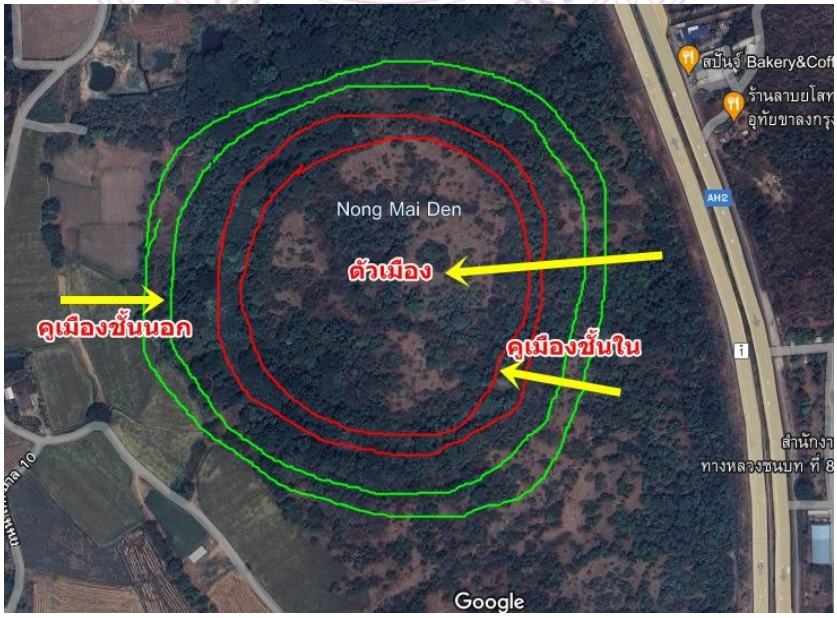

ภาพที่ ๔.๕๖ แสดงตัวเมืองโคกไม้เดนด้านทิศตะวันตก

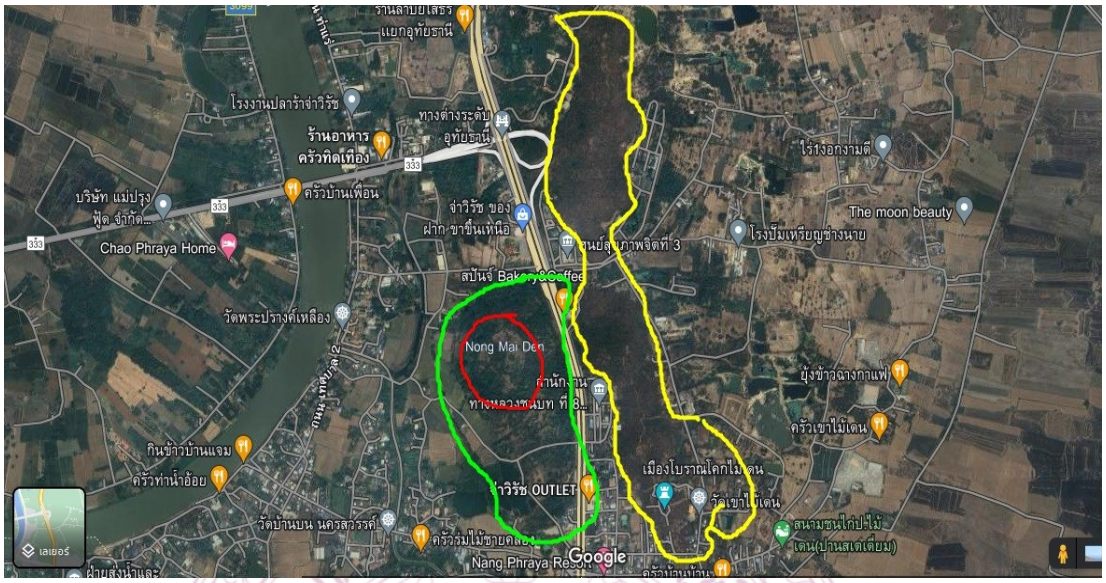

ภาพที่ ๔.๕๗ แสดงตัวเมืองโคกไม้เดนกับภูเขาศักดิ์สิทธิ์ (เขาไม้เดน)

จากการพิจารณาภาพรวมของตัวเมืองจะพบว่าตัวเมืองโคกไม้เดนนั้นถือว่ามีลักษณะที่เป็นตัวเมืองคล้ายกับหอยซึ่งเป็นรูปร่างที่เป็นไปตามลักษณะของพื้นที่ที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาและอยู่ริมเขาไม้เดน ซึ่งถือว่าเป็นภูเขาที่เป็นที่ประกอบพิธีกรรมหรือภูเขาศักดิ์สิทธิ์ของเมือง ซึ่งการยึดเอาภูเขาเป็นที่ตั้งของเมืองนั้นก็มีมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์มาแล้วเนื่องจากมนุษย์เรานั้นเห็นว่าเนื่องจากว่า“ภูเขา” เป็นองค์ประกอบสำคัญของภูมิประเทศที่มักจะสัมพันธ์กับอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่สูงสุดของท้องถิ่นและจักรวาลที่มาจากเบื้องบน ในขณะที่น้ำและผืนดินเป็นเรื่องอำนาจข้างล่าง โดยที่มนุษย์เราเชื่อว่าภูเขาที่โดดเด่นมีรูปลักษณะพิเศษเป็นที่สถิตของอำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งนับเป็นความเชื่อโดยทั่วไปของผู้คนในยุคสมัยโบราณทั้งในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้งอินเดีย เนปาล ทิเบต และจีน อย่างเช่น ในแคว้นจามปาก็เชื่อว่าภูเขาสูงเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นประธานของภูมิวัฒนธรรมในหลาย ๆ พื้นที่ เช่น “เขารังแมว” ที่สูงตระหง่าน ค้ำกลุ่มเทวสถานที่หมี่เซิน ของเทพเจ้าศรีษาณภัทเรศวร แห่งแคว้นจามเหนือ ส่วนประเทศไทยนั้น ก็มีเมืองโบราณหลายเมืองที่ยึดภูเขาเป็นที่ตั้งของเมือง เช่น เมืองโบราณศรีเทพอันเป็นเมืองสำคัญมาแต่สมัยทวารวดีก็มี “เขาถมอรัตน์” เป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์ของบ้านเมือง มีการสร้างถ้ำที่อยู่บนยอดเขาเป็นถ้ำวิหารที่มีภาพสลักของพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ให้เป็นที่ผู้คนขึ้นไปประกอบพิธีกรรมตามฤดูกาล ตำแหน่งเขาถมอรัตน์นี้อยู่ทางด้านตะวันตกของเมืองศรีเทพ ซึ่งบรรดาศาสนสถานสมัยทวารวดีที่เมืองศรีเทพนั้นนับถือพระพุทธมหายานก็จะไม่หันหน้าไปทางทิศตะวันตก แต่สมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ลงมา พอศาสนาฮินดูของขอมได้เข้ามาแทนที่ในการเป็นศาสนสถานสำคัญของเมือง ปราสาทประธานของศาสนานี้ ก็มักจะหันหน้าทางทิศตะวันตกสู่เขาถมอรัตน์เสมอ

ในเขตจังหวัดชัยนาท ลพบุรี และสระบุรี มีภูเขาที่เป็นสัญลักษณ์ของความศักดิ์สิทธิ์ของบ้านเมืองในท้องถิ่น เช่น เขาสรรพยา เขาสมอคอน เขาพระพุทธบาท และเขาพระพุทธฉาย ภูเขาเหล่านี้เคยเป็นแหล่งพิธีกรรมของคนโบราณมาแต่สมัยยุคเหล็กสืบมาจนถึงสมัยทวารวดี และลพบุรี

จึงมีร่องรอยของโบราณสถานวัตถุเหลือให้เห็น[๗๓] ส่วนในเขตจังหวัดนครสวรรค์โดยเฉพาะในเมืองโคกไม้เดนนี้ก็มีคติของการยึดเอาภูเขาเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และเป็นที่ตั้งของเมืองโบราณมาตั้งแต่สมัยยุคก่อนประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะเมืองโบราณบ่อพลับในเขตตำบลม่วงหัก ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นเมืองเดิมของชาวเมืองโคกไม้เดนก็มี “เขาบ่อพลับ” เป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์มาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ก่อนที่จะย้ายมาที่เมืองโคกไม้เดน เมื่อมาตั้งเมืองที่โคกไม้เดนแล้วก็ได้มาตั้งเมืองที่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาและได้ยึดเอาเขาไม้เดน เป็นเขาศักดิ์สิทธิ์ของบ้านเมืองสืบมา

๔.๓.๓.๒ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีเมืองโคกไม้เดน

ภายหลังจากที่ได้กล่าวถึงประวัติและที่ตั้งของเมืองโบราณโคกไม้เดนแล้ว ประเด็นต่อไปก็คือ ประเด็นเรื่องของการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีเมืองโคกไม้เดน เนื่องจากว่าเป็นที่ทราบว่าเมืองโคกไม้เดนนี้เป็นเมืองปิดหรือเป็นเมืองอกแตก และเพื่อที่จะทำให้คนเกิดความสนใจในเมืองนี้ก็จำเป็นที่จะต้องมีการอกแบบผังหรือการทำเรื่องราวของเมืองนี้ให้ปรากฏในวงกว้าง โดยการที่จะทำให้เมืองนี้เป็นที่ทราบกันในวงกว้างได้นั้นก็จะต้องมีการศึกษาและการจัดทำแผนผังให้ผู้คนได้ทราบว่า “เมืองนี้มีอยู่จริงและมีอยู่อย่างที่ไม่เคยคิดมาก่อนว่าจะมี” โดยกรอบของการออกแบบผังเมืองโบราณโคกไม้เดนนั้นก็มีกรอบสำคัญที่จะต้องนำมาพิจารณากันดังต่อไปนี้

๑) ผังสิ่งแวดล้อมหรือผังภูมิสถาปัตยกรรมของวัด

สำหรับการออกแบบผังเมืองโบราณโคกไม้เดนที่จะกล่าวถึงเป็นอันดับแรกนั้นก็คือการออกแบบผังในเชิงสถาปัตย์ คือ การออกแบบผังเพื่อให้ผู้คนได้ทราบถึงพื้นที่ของเมืองโบราณโคกไม้เดนว่ามีพื้นที่โดยภาพรวมอย่างไร ซึ่งจากการกล่าวถึงประวัติก็ถือว่าคณะคณะผู้วิจัยได้ดำเนินการชี้ให้เห็นภาพเป็นเบื้องต้นแล้วว่า ภาพรวมของเมืองโบราณโคกไม้เดนนั้นเป็นเมืองโบราณที่มีความเป็นเมืองที่มีความหลากหลายในเรื่องของพื้นที่ที่เป็นองค์ประกอบของตัวเมือง โดยเมืองโบราณแห่งนี้ไม่เหมืองเมืองโบราณจันเสนอย่างหนึ่งก็คือ เมืองโบราณแห่งนี้มี “ภูเขา” เป็นส่วนหนึ่งหรือเป็นองค์ประกอบของเมือง และถือว่า “ภูเขา”เป็นส่วนหนึ่งของที่ตั้งของเมืองด้วย ดังนั้น การศึกษาภาพรวมของเมือง ๆ นี้จึงมีความจำเป็นที่จะต้องมีการศึกษาเมืองในสองลักษณะของภูมิประเทศ คือ

(๑) ภูมิประเทศที่เป็นภูเขา โดยภูมิประเทศที่เป็นภูเขานั้นถือว่าเป็นส่วนของความเป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์ประจำเมือง เป็นภูเขาแห่งการทำบุญและบำเพ็ญบารมีของนักพรตและของประชาชนโดยทั่วไป ซึ่งปัจจุบันภูเขาแห่งนี้จัดว่าเป็นภูเขาปิดเพราะไม่เปิดให้ประชาชนได้ขึ้นไปเพื่อบำเพ็ญบุญหรือบำเพ็ญบารมีเลยเนื่องจากว่าเป็นพื้นที่ที่อยู่ในการดูแลของกรมศิลปากร สำหรับเหตุที่คนในเมืองนี้ในยุคทวารวดีถือว่าเป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์ก็เพราะภูเขาแห่งนี้ชาวเมืองยุคนั้นเชื่อว่าเป็น “ภูเขาของพระยาช้างฉัททันต์” ซึ่งถือว่าเป็นอดีตชาติหนึ่งของพระพุทธเจ้าของเรา โดยภูเขาแห่งนี้มียอดเขาทั้งหมด ๗ ยอด ซึ่งตรงกับเรื่องราวของการบำเพ็ญบารมีของพระยาช้างฉัททันต์ในป่าหิมพานต์ที่พื้นที่อยู่ของท่านนั้นจะต้องประกอบไปด้วยภูเขา ๗ ยอดและมีสระส่วนตัวเรียกว่าสระพระยาฉัททันต์ ซึ่งหากไม่ได้อ่านชาดกในเรื่องนี้ก็คงจะไม่เห็นภาพของความเป็นภูเขาที่สำคัญ และเพื่อจะให้

---

[๗๓] ศรีศักร วัลลิโภดม, **ภูเขาศักดิ์สิทธิ์ และนัยของสถานะภูเขาอันมีลักษณะพิเศษในแต่ละวัฒนธรรม**, [ออนไลน์] แหล่งที่มา: https://www.silpa-mag.com/history/article_๖๕๔๓/ [๑๔ เมษายน ๒๕๖๕].

ผู้ศึกษาได้เข้าใจถึงเรื่องของภูเขาศักดิ์สิทธิ์ในเมืองโคกไม้เดนนี้คระคณะผู้วิจัยเห็นว่าควรยกเอาเรื่องราวของฉัททันต์ชาดกมากล่าวไว้โดยย่อดังนี้

“ในสมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่วัดเชตวัน เมืองสาวัตถี ทรงปรารภภิกษุณีสาวรูปหนึ่ง ผู้นั่งฟังธรรมระลึกถึงอดีตชาติได้แล้วแสดงอาการเดี๋ยวหัวเราะเดี๋ยวร้องไห้ ได้ตรัสอดีตนิทานมาสาธกว่า...

กาลครั้งหนึ่งนานมาแล้ว มีช้างประมาณ ๘,๐๐๐ เชือกมีฤทธิ์เหาะไปในอากาศได้ อาศัยสระฉัททันต์อยู่ในป่าหิมพานต์ครั้งนั้น พระโพธิ์สัตว์เกิดเป็นลูกช้างของช้างหัวหน้าโขลง มีสีขาวปลอดปากและเท้าสีแดง เมื่อเติบโตขึ้นมีร่างกายใหญ่โตมากกว่าช้างเชือกอื่น ๆ ที่งามีแสงรัศมี ๖ ประการเปล่งประกายออกมา

อยู่ต่อมาเมื่อบิดาเสียชีวิตแล้ว พระโพธิสัตว์ได้เป็นหัวหน้าช้างแทน มีชื่อว่า พญาช้างฉัททันต์ มีภรรยา ๒ เชือก คือมหาสุภัททาและจุลลสุภัททา วันหนึ่งในฤดูร้อน ป่ารังมีดอกบานสะพรั่ง พญาช้างฉัททันต์ได้พาบริวารไปหากินที่ป่ารัง ใช้กระพองชนต้นรังให้ดอกหล่นลงมา นางช้างจุลลสุภัททายืนอยู่เหนือลมจึงถูกใบรังเก่า ๆ ติดกับกิ่งไม้แห้งมีมดดำมดแดงตกใส่ร่างกาย ส่วนนางช้างมหาสุภัททายืนอยู่ใต้ลมเกสรดอกไม้และใบสด ๆ จึงโปรยปรายใส่ร่างกาย นางช้างจุลลสุภัททาเห็นเช่นนั้นจึงเกิดความน้อยใจว่าสามีโปรดปรานและรักใคร่แต่นางช้างมหาสุภัททา ส่วนตนมีแต่มดดำมดแดงร่วงใส่ จึงผูกความอาฆาตในพญาช้างฉัททันต์

ต่อมาอีกวันหนึ่ง พญาช้างฉัททันต์เมื่ออาบน้ำในสระเสร็จแล้ว ขึ้นมายืนบนฝั่งขอบสระ มีนางช้างทั้งสองยืนเคียงข้าง ขณะนั้นมีช้างเชือกหนึ่งได้นำดอกบัวมีกลีบ ๗ ชั้นดอกหนึ่งขึ้นมามอบให้พญาช้าง พญาช้างโปรยเกสรลงบนกระพองแล้ว ยื่นดอกบัวให้แก่นางช้างมหาสุภัททา เป็นเหตุให้นางช้างจุลลสุภัททาเห็นแล้วคิดน้อยใจว่า "พญาช้างให้ดอกบัวแก่ภรรยาที่รักและโปรดปรานเท่านั้น ส่วนเราไม่เป็นที่รักที่โปรดปรานจึงไม่ให้" จึงผูกเวรในพญาช้างอีก

อยู่มาวันหนึ่งเป็นวันอุโบสถ พญาช้างได้ไปอุปัฏฐากถวายน้ำผึ้งแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า นางช้างจุลลสุภัททาถวายผลไม้แล้วตั้งความปรารถนาไว้ว่า “สาธุ ถ้าดิฉันตายไปแล้วขอให้ไปเกิดเป็นอัครมเหสีของพระราชาผู้มีอำนาจ สามารถฆ่าพญาช้างนี้ได้ด้วยเทอญ” นับแต่วันนั้นนางก็อดหญ้าอดน้ำร่างกายผ่ายผอม ไม่นานก็ล้มป่วยตายไปเกิดเป็นธิดาของพระราชาในแคว้นมัททรัฐ เมื่อเจริญวัยแล้วก็ได้เป็นอัครมเหสีของพระเจ้าเมืองพาราณสี เป็นที่รักใคร่โปรดปรานมาก ระลึกชาติหนหลังได้ วันหนึ่งจึงทำทีเป็นประชวรไข้หนักบรรทมอยู่ พระราชาเสด็จมาตรัสถามว่า “น้องนางดูนัยน์ตาเจ้าก็แจ่มใส แต่เหตุไรหนอ น้องนางจึงดูโศกเศร้าซูบผมไปละจ๊ะ” มเหสี “เสด็จพี่ หม่อมฉันแพ้ครรภ์ ฝันเห็นสิ่งที่หาได้ยากพระเจ้าคุณ แต่ถ้าไม่ได้สิ่งนั้น ชีวิตของหม่อมฉันคงอยู่ไม่ได้เช่นกัน” พระราชา “น้องนาง มีอะไรในโลกนี้ที่หาได้ยากบอกพี่มาเถิดจะจัดหามาให้” มเหสี "เสด็จพี่ ถ้าจะกรุณาหม่อมฉัน โปรดรับสั่งให้ประชุมนายพรานป่าทุกสารทิศเข้าประชุมกันที่ท้องพระโรง มีนายพรานป่าประมาณ ๖๐,๐๐๐ คนมาประชุมกัน พระเทวีเมื่อพระราชาเปิดโอกาส จึงตรัสว่า “ท่านนายพรานทั้งหลาย ฉันฝันเห็นช้างเผือก ที่งามีรัศมี ๖ ประการ ฉันต้องการงาคู่นั้น ถ้าไม่ได้ชีวิตฉันก็คงอยู่ไม่ได้ ขอให้พวกท่านนำมาถวายเถิด”

พวกนายพรานทูลว่า “ขอเดชะอาญาไม่พ้นเกล้า ตั้งแต่เป็นพรานมาก็ไม่เคยได้ยินปู่ทวดกล่าวถึงพญาช้างเผือก งามีรัศมี ๖ ประการเลย ขอพระองค์ได้ตรัสบอกที่อยู่ของพญาช้างด้วยเถิดพะยะค่ะ”

พระเทวีได้ตรวจดูพรานป่าทั้งหมด เห็นพรานป่าคนหนึ่งชื่อโสณุตระ มีเท้าใหญ่ เข่าโต หนวดดก เคราแดง ตาเหลืองเป็นสัญลักษณ์ของพรานผู้โหดร้าย จึงมีรับสั่งให้เข้าเฝ้าแล้วตรัสบอกทิศทางไปว่า “จากนี้ไปทางทิศเหนือ ข้ามภูเขา ๗ ลูก มีภูเขาสูงที่สุดลูกหนึ่งชื่อ สุวรรณปัสสคีรี เจ้าจงขึ้นไปบนภูเขาลูกนั้นมองดูตามเชิงเขา จะเห็นต้นไทรใหญ่ต้นหนึ่งมีกิ่งก้านสาขาหนาทึบมีพญาช้างเผือกเชือกหนึ่งอาศัยอยู่ มีงาสวยงามมาก มีบริวารอยู่มาก เจ้าจงระวังตัวให้ดี พวกมันระวังรักษาแม่แต่ธุลีก็ไม่ให้แตะต้องพญาช้างได้”

นายพรานเกิดความกลัวตายทูลว่า “ข้าแต่พระเทวี พระแม่เจ้าทรงประสงค์จะฆ่าพญาช้างเอางามาประดับหรือว่าจะให้พญาช้างฆ่าพวกนายพรานเสียกระมัง” พระเทวี “นายพราน..เรามีความริษยาและความน้อยใจเมื่อนึกถึงความหลัง ขอเพียงท่านทำตามคำของเรา จะได้บ้านส่วยเก็บภาษี ๕ ตำบล ไปเถิดอย่ากลัวเลย” พร้อมกับชี้แจงที่อยู่ของพญาช้างให้แจ่มแจ้งยิ่งขึ้น มอบทรัพย์ให้พันหนึ่ง แล้วนัดให้มาอีก ๗ วัน แล้วรับสั่งช่างเหล็กให้ทำอาวุธ ช่างหนังให้ทำกระสอบหนังใส่สัมภาระ ในวันที่ ๗ นายพรานโสณุตระเข้าเฝ้าทูลอำลาเข้าป่าไป นายพรานปีนยอดเขา ๗ ลูก จนเข้าไปถึงที่อยู่ของพญาช้างเห็นพญาช้างเผือกงามีรัศมี ๖ ประการ ลงอาบน้ำในสระอยู่ เมื่อถึงเวลากลางคืนจึงขุดหลุมสี่เหลี่ยมเพื่อใช้เป็นที่แอบดักยิงพญาช้างในเวลาใกล้รุ่ง คลุมร่างกายมิดชิดด้วยผ้าเหลืองแล้วลงไปยืนถือธนูมีลูกอาบยาพิษแอบอยู่ในหลุมนั้น รอการมาของพญาช้าง

วันนั้น พญาช้างได้พาบริวารออกหากินตามปกติ เมื่อลงอาบน้ำแล้วก็ขึ้นมายืนบนฝั่งใกล้หลุมนั้น ทันใดนั้นเองก็ร้องขึ้นสุดเสียงเมื่อถูกลูกศรของนายพราน ฝูงช้างได้ยินเสียงร้องของพญาช้างต่างตกใจวิ่งหนีเข้าป่าไป พญาช้างตัวเดียวเหลียวดูที่มาของลูกศรแล้วพลิกกระดานขึ้นเห็นนายพรานเท่านั้น คิดจะจับขึ้นมาฆ่าพอเห็นผ้าเหลืองพันกายนายพรานเท่านั้น ความโกรธก็หายไป ด้วยตระหนักว่า “ผ้าเหลืองคือธงชัยแห่งพระอรหันต์ บัณฑิตไม่ควรทำลาย ควรสักการะเคารพอย่างเดียวโดยแท้” จึงกล่าวเป็นคาถาว่า

“ผู้ใดยังไม่หมดกิเลส ปราศจากทมะ และสัจจะ ผู้นั้น ไม่ควรจะนุ่งห่มผ้าเหลือง ส่วนผู้ใดคลายกิเลสได้แล้วตั้งมั่นอยู่ในศีลประกอบด้วยทมะและสัจจะ ผู้นั้นแล ควรนุ่งห่มผ้าเหลือง” แล้วถามนายพรานว่า “เพื่อนเอ๋ย ท่านยิงเราเพื่อต้องการอะไร เพื่อตนเอง หรือคนอื่นใช้ให้มาฆ่าเรา” นายพรานตอบว่า “พญาช้าง พระนางสุภัททามเหสีของพระเจ้ากาสีกราช ได้ทรงสุบินเห็นท่าน จึงใช้ให้ข้าพเจ้ามาเพื่อประสงค์งาทั้งคู่ของท่าน”

พญาช้างก็ทราบโดยทันทีถึงการผูกเวรของนางจุลลสุภัททา จึงกล่าวว่า “เพื่อนเอ๋ย พระนางสุภัททามิใช่จะต้องการงาทั้งสอง ของเราดอก ประสงค์จะฆ่าเราเท่านั้น ถ้าเช่นนั้นก็เชิญเถิดนายพรานจงหยิบเลื่อยมาตัดงาเราขณะที่ยังมีชีวิตอยู่เถิด” นายพรานจึงใช้เลื่อยตัดงาทั้งคู่แล้วรับถือกลับเมืองไป พญาช้างมอบงาให้นายพรานแล้วตั้งจิตอธิษฐานให้ได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ แล้วตั้งจิตเมตตาให้นายพรานเดินทางกลับเมืองด้วยความปลอดภัย แล้วก็ล้มลงขาดใจตาย

ฝ่ายนางช้างมหาสุภัททาพร้อมฝูงช้างวิ่งหนีไปได้ระยะทางหนึ่ง เมื่อไม่เห็นศัตรูตามมาก็พากันกลับเห็นพญาช้างสิ้นใจตายแล้ว ก็พากันร่ำไห้คร่ำครวญอยู่ ณ ที่ตรงนั้น ส่วนนายพรานก็นำงาทั้งคู่เข้าถวายพระนางสุภัททาพระนางรับคู่งาอันวิจิตรมีรัศมี ๖ ประการวางไว้ที่พระเพลาทอดพระเนตรดูงาของสามีสุดที่รัก เกิดความเศร้าโศกสลดในอย่างยิ่งทันใดนั้นเองดวงหทัยของพระนางก็ได้แตกสลายสวรรคตในวันนั้นเช่นกัน[๗๔]

จากเรื่องราวที่ยกมาเล่านี้จะพบว่าเป็นเรื่องจริงที่ว่าชาวทวารวดีในเมืองโคกไม้เดนหรือเมืองบนนี้ได้ก่อเจดีย์ไว้องค์หนึ่งและได้ปั้นเป็นรูปนายพรานโสณุตระหรือโสณุดรไปตัดงาพระยาช้างฉัททันต์เอาไว้ในเจดีย์ถึง ๒ แห่ง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าภูเขาลูกนี้เป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์และเป็นภูเขาที่เกี่ยวข้องกับพระยาช้างฉัททันต์และเรื่องราวในฉัททันต์ชาดกอย่างแน่นอน และจะพบว่าชาวเมืองได้ขุดสระพระยาช้างฉัททันต์เอาไว้ที่หนึ่งและขุดสระสองพี่น้องเอาไว้ในที่หนึ่ง ซึ่งสระสองพี่น้องนั้นก็คือสระของภรรยาสองคนของพระยาช้างฉัททันต์นั้นเอง อันนี้แหละที่ถือว่าเป็นความสำคัญของภูเขาที่ชาวเมืองจะใช้ภูเขาไม้เดนนี้เป็นภูเขาเป็นที่บำเพ็ญบุญและสร้างบารมีเหมือนกับที่พระโพธิสัตว์ได้สร้างหรือได้ทำมาแล้ว และพบว่าภูเขาลูกนี้ถือว่าเป็นภูเขาที่มีบอดเขาถึง ๗ ยอดซึ่งก็ไม่ต่างกับที่ปรากฏในชาดกเลย ซึ่งภาพของภูเขาไม้เดนที่เชื่อว่าเป็นภูเขาของพระยาช้างฉัททันต์สามารถพิจารณาได้จากภาพดังนี้

ภาพที่ ๔.๕๘ แสดงภาพของภูเขาพระยาช้างฉัททันต์

จากภาพที่นำมาแสดงนั้นจะพบว่า ภูเขาไม้เดนนั้นเป็นภูเขาที่มีความตรงตามลักษณะของภูเขาในชาดกของพระพุทธศาสนา ซึ่งพระพุทธศาสนาที่เข้ามาเผยแผ่ในเมืองนี้ก็คือ พระพุทธศาสนาเถรวาทนิกายสรวาสติวาทิน โดยพระพุทธศาสนานิกายนี้เป็นนิกายที่ใช้ภาษาสันสกฤตเป็นภาษาในการเผยแผ่ธรรมและมีหลักสรวาสติวาท (สันสกฤต: सर्वास्तिवाद) หรือ สัพพัตถิกวาท (บาลี:

---

[๗๔] ธรรมะไทย, **ฉัททันตชาดก พญาช้างฉัททันต์**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.dhammathai.org/chadoknt/chadoknt๓๒.php [๑๔ เมษายน ๒๕๖๕].

สพฺพตฺถิกวาท) เป็นนิกายในศาสนาพุทธฝ่ายสาวกยาน ที่พระอุปคุตก่อตั้งขึ้น คัมภีร์ทีปวงศ์ระบุว่านิกายนี้แยกมาจากมหีศาสกะ ส่วนหลักฐานฝ่ายสันสกฤตกล่าวว่าแยกมาจากนิกายเถรวาทโดยตรง นิกายนี้แพร่หลายไปทั่วอินเดียกลางและอินเดียเหนือ รวมทั้งแพร่หลายไปสู่เอเชียกลางและประเทศจีนด้วย หลักธรรมของนิกายนี้เขียนด้วยภาษาสันสกฤต นิกายนี้ในญี่ปุ่นเรียกว่านิกายกุชา โดยหลักปรัชญาหรือหลักธรรมโดยทั่วไปใกล้เคียงกับเถรวาท แต่ต่างกันที่ว่านิกายนี้ถือว่า ขันธ์ห้าเป็นของมีอยู่จริง (ในระดับสมมุติสัจจะ) ในทั้ง ๓ กาลก็คือ อดีต ปัจจุบัน และก็อนาคต พระอรหันต์เสื่อมได้ สิ่งทั้งหลายมีอยู่และเป็นอยู่ในลักษณะสืบต่อ[๗๕] และที่สำคัญการสอนธรรมของนิกายนี้จะเน้นเรื่องการบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้าและเน้นในเรื่องของการทำบุญ และเรื่องของการนิยมที่จะนำเอาชาดกมาเล่าประกอบในการสอนเพื่อให้ผู้คนได้เข้าถึงหลักคำสอนได้ง่าย ซึ่งในยุคทวารวดีนั้นพระพุทธศาสนานิกายนี้ถือว่าเจริญรุ่งเรืองและถูกนำไปเผยแผ่ในทุกพื้นที่ในประเทศไทยและประเทศใกล้เคียง

(๒) ภูมิประเทศที่เป็นพื้นราบ สำหรับพื้นที่ของเมืองนี้ในส่วนหนึ่งเป็นพื้นที่ที่เป็นพื้นราบและเป็นที่ตั้งของตัวเมือง ซึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งพื้นที่ส่วนนี้เป็นส่วนที่เป็นตัวเมืองโดยถูขุดเป็นคูเมืองรอบเมืองอยู่ ๒ ชั้นเรียกว่าคูเมืองชั้นในกับคูเมืองชั้นนอก โดยเมื่อพิจารณาภาพของลักษณะของตัวเมืองจะมีลักษณะคล้าย ๆ กับก้นหอย โดยลักษณะของตัวเมืองในพื้นที่ราบนั้นก็จะมีลักษณะดังต่อไปนี้

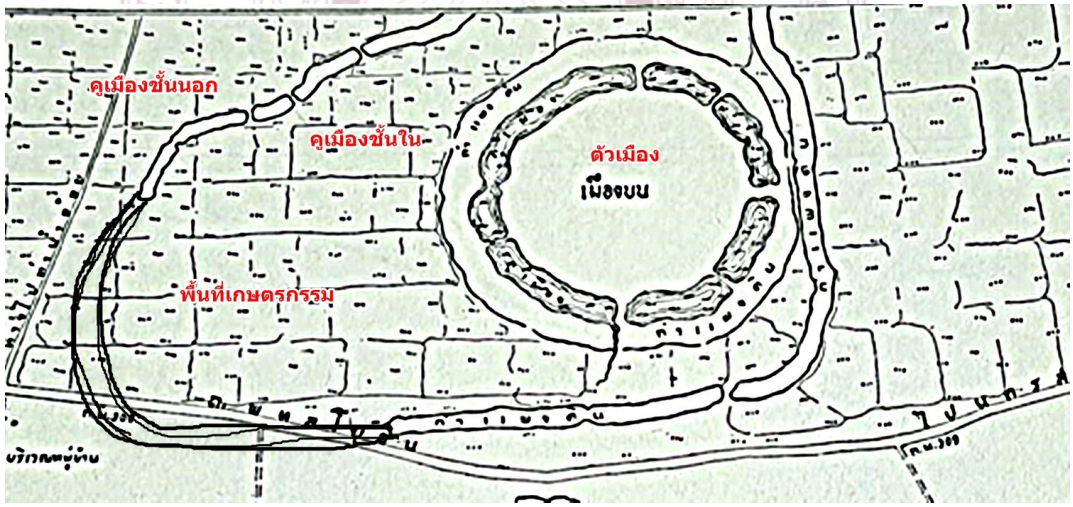

ภาพที่ ๔.๕๙ แสดงภาพตัดลายเส้นพื้นที่เมืองในพื้นที่ราบลุ่ม

จากแผนภาพจะพบว่าตัวเมืองในพื้นราบนั้นเป็นที่อยู่ของชุมชนทั้งในส่วนของการปกครอง การค้าและการป้องกันเมืองจะอยู่ในพื้นที่ราบลุ่มเป็นหลัก ภูเขาไม่มีส่วนในการเป็นปราการกั้นแต่อย่างใด ซึ่งก็แสดงให้เห็นว่า ภูเขาไม้เดนนั้นเป็นภูเขาที่มุ่งให้เป็นภูเขาแห่งความศักดิ์สิทธิ์

[๗๕] วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, **สรวาสติวาท**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://shorturl.asia/fPn๙K [๑๖ เมษายน ๒๕๖๕].

มากกว่าที่จะเป็นภูเขาที่เน้นให้เป็นปราการของเมือง และเมื่อพิจารณาถึงแผนผังหรือผังเมืองโบราณโคกไม้เดนในมุมของภูมิสถาปัตย์ก็สามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

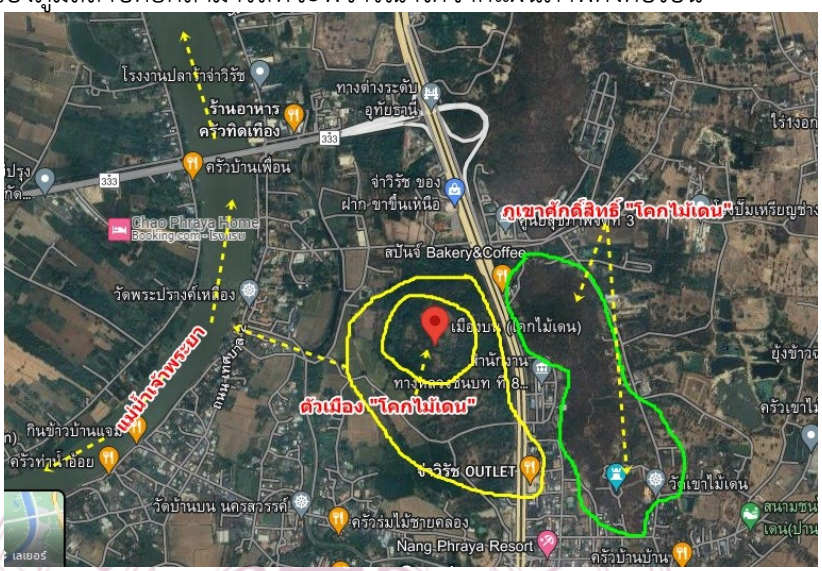

ภาพที่ ๔.๖๐ แสดงผังเชิงภูมิสถาปัตย์ของเมืองโบราณโคกไม้เดน

๔.๓.๓.๓ ผังบริเวณพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีเมืองโคกไม้เดน

สำหรับประเด็นต่อไปที่จะกล่าวถึงในเชิงการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีเมืองโคกไม้เดน ซึ่งเป็นการออกแบบผังแสดงให้เห็นถึง “พื้นที่และจุดสำคัญ ๆ ของพื้นที่ของเมืองโคกไม้เดนทั้งจากสมัยโบราณและในสมัยปัจจุบันว่าเมืองโคกไม้เดนนั้นมีองค์ประกอบของตัวเมืองพร้อมทั้งเส้นทางการเดินทางเข้าเมืองโคกไม้เดน ซึ่งกรอบของการออกแบบผังในลักษณะนี้สามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๔.๖๑ แสดงผังเชิงพื้นที่ของเมืองโบราณโคกไม้เดน

จากภาพของผังเชิงพื้นที่ของเมืองโคกไม้เดนที่ทางคณะคณะผู้วิจัยดำเนินการออกแบบมาทั้งหมดนั้นจะพบว่าแผนผังนี้สามารถที่จะให้คำตอบกับผู้ใช้ผังอย่างสมบูรณ์แบบเนื่องจากผังที่ออกแบบมาสามารถเนื่องจากว่าผังที่ออกแบบมานั้นได้อธิบายองค์ประกอบของพื้นที่ตามที่ได้ลงพื้นที่สำรวจเมืองโบราณโคกไม้เดนมาทั้งในส่วนของพื้นที่ตัวเมือง ภูเขาและองค์ประกอบของสถานที่ที่มีอยู่จริงในพื้นที่ของเมือง โดยพื้นที่ทั้งหมดในแผนผังสามารถที่จะอธิบายได้ดังต่อไปนี้

(๑) ตัวเมืองและพื้นที่เมืองในพื้นที่ราบลุ่ม สำหรับพื้นที่ราบลุ่มที่เป็นที่ตั้งของตัวเมืองนั้นจะพบว่าเป็นพื้นที่ที่ผู้คนไม่ค่อยรู้จักเนื่องจากว่าเป็นพื้นที่อับ ทางหน่วยราชการไม่ได้ทำป้ายแสดงเส้นทางการเขาสู่เมือง ไว้อย่างชัดเจนหากคนที่ไม่เคยมาจะเกิดความสับสนและไม่ทราบว่ามีเมืองโบราณอยู่ในพื้นที่ราบนี้เลย เนื่องจากพื้นที่ของเมืองเป็นป่ารกทึบดังปรากฏในภาพ

ภาพที่ ๔.๖๒ แสดงพื้นที่ของตัวเมืองโคกไม้เดนที่ตอนนี้รกทึบมาก

โดยตัวเมืองจริง ๆ จะอยู่ด้านหลังของสำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลท่าน้ำอ้อย-ม่วงหัก ซึ่งหากไม่ใช่คนในพื้นที่จริง ๆ จะไม่มีใครทราบ แต่เมื่อพิจารณาจากแผนภาพเชิงพื้นที่แล้วก็จะทราบว่าทางเข้าหรือทางออกไปทางไหน เพราะผังเชิงพื้นที่นั้นเป็นผังที่มุ่งอธิบายสถานที่จริงให้ปรากฏตามจริงเมื่อมีคนนำผังไปใช้ก็จะสามารถเข้าถึงเมืองโบราณแห่งนี้ได้ง่าย

(๒) เส้นทางการเดินทางเข้าศึกษาเมืองโคกไม้เดน สำหรับประเด็นต่อมาก็คือประเด็นเรื่องเส้นทางที่จะสามารถเดินทางเข้าไปชมหรือเข้าไปศึกษาเมืองโบราณโคกไม้เดนได้อย่างสะดวกและไม่เกิดปัญหาเกี่ยวกับการหลงทางได้ โดยผังเชิงพื้นที่ได้กำหนดหรือแสดงเส้นทางที่จะเข้าไปสู่เมืองโบราณโคกไม้เดนได้ง่าย โดยเส้นทางที่ปรากฏในผังเชิงพื้นที่นั้นก็คือ (๑) เส้นทางเข้าสู่เมืองในพื้นที่ ราบลุ่ม เป็นเส้นทางที่สามารถเข้าถึงเมืองได้โดยใช้เส้นทางข้างสำนักงานเทศบาลตำบลท่าน้ำอ้อย-ม่วงหักได้เพราะมีเส้นทางที่สามารถเดินทางเข้าสู่เมืองได้โดยตรงเฉพาะส่วนที่เป็นตัวเมือง

ทางด้านฝั่งซ้ายมือในกรณีที่เดินทางไปจากกรุงเทพมหานคร พอไปถึงเทศบาลตำบลท่าน้ำอ้อย-ม่วงหัก แล้วก็สามารถเดินทางไปถึงเมืองได้เลย (๒) เส้นทางเข้าเมืองในส่วนของภูเขา เพื่อจะไปชมพิพิธภัณฑ์วัดเขาไม้เดน หากมาจากจังหวัดนครสวรรค์ก็จะอยู่ด้านซ้ายมือ ซึ่งก่อนจะถึงตัวเมืองจะมีถนนทางเข้าในช่องที่เป็นเสมือนช่องเขาขาดเพื่ออ้อมเขาไปถึงวัดเขาไม้เดน ซึ่งทางเข้าเส้นนี้หากไม่ถนัดหรือไม่รู้จักพื้นที่จริง ๆ ก็จะไม่สามารถเข้าไปได้เพราะจะเลยทางเข้าไปได้ง่าย ๆ

(๓) สถานที่ที่เป็นหน่วยราชการและเอกชนที่เกี่ยวข้อง สำหรับประเด็นต่อไปเป็นการพูดถึงสถานที่ ซึ่งผังแหล่งโบราณคดเมืองโคกไม้เดนนั้นจะระบุสถานที่สำคัญ ๆ ที่มีอยู่ในพื้นที่ ซึ่งก็มีสถานที่สำคัญดังต่อไปนี้

๑) สำนักงานเทศบาลตำบลท่าน้ำอ้อย-ม่วงหัก

ตามประกาศกระทรวงมหาดไทยเรื่องจัดตั้งสุขาภิบาลท่าน้ำอ้อยอำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ ลงวันที่ ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๓๗ ให้ยกฐานะ ท้องถิ่นบางส่วนของตำบลท่าน้ำอ้อย และตำบลม่วงหักอำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ จัดตั้งเป็นสุขาภิบาล มีชื่อว่า “สุขาภิบาลท่าน้ำอ้อย” อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ และได้ประกาศในหนังสือราชกิจจานุเบกษา ฉบับประกาศทั่วไป เล่มที่ ๑๑๑ ตอนที่ ๘๒ ง. วันที่ ๑๓ ตุลาคม ๒๕๓๗ และต่อมาได้มีพระราชบัญญัติเปลี่ยนแปลงฐานะ ของสุขาภิบาลเป็นเทศบาล เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๒ เปลี่ยนแปลงฐานะของสุขาภิบาลเป็น เทศบาลตำบลท่าน้ำอ้อย จึงได้รับการเปลี่ยนแปลงฐานะให้เป็น “เทศบาล ตำบลท่าน้ำอ้อย” เมื่อวันที่ ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๔๒

เมื่อยุบองค์การบริหารส่วนตำบลทั้ง ๒ แห่งเข้ารวมเป็นเทศบาลตำบลท่าน้ำอ้อยแล้ว กระทรวงมหาดไทยได้ประกาศให้ เปลี่ยนชื่อเทศบาลตำบลท่าน้ำอ้อย เป็น เทศบาลตำบลท่าน้ำอ้อยม่วงหัก ตามประกาศกระทรวงมหาดไทย ลงวันที่ ๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๖ โดยมีผลตั้งแต่วันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๖ เป็นต้นมา

๒) วัดเขาไม้เดน สำหรับวัดเขาไม้เดน ตั้งวัดเมื่อ พ. ศ. ๒๔๖๒ โดยท่านปลัดเยี่ยม เป็นประธานในการสร้างวัดพร้อมด้วยอุบาสก อุบาสิกา และพ่อค้า พร้อมใจกันสร้างวัดขึ้น ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ ๒๙ พฤศจิกายนพ. ศ. ๒๕๕๐ การบริหารและการปกครองมีเจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน พระอธิการธีระศักดิ์ ธีรธมฺโม เป็นวัดในสังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย ที่ดินที่ตั้งวัดมีเนื้อที่ ๑๘ ไร่ ๙๓ ตารางวา

๓) พิพิธภัณฑ์เขาไม้เดน สำหรับพิพิธภัณฑ์เขาไม้เดน จัดเป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ตั้งอยู่ที่วัดเขาไม้เดน เก็บรักษาโบราณวัตถุที่ขุดค้นพบไว้ให้ศึกษากัน นอกจากนั้นยังมีร่องรอยอารยธรรมอยู่ตามแหล่งต่าง ๆ ในหมู่บ้านโดยรอบ มีทั้งซากโบราณสถาน และคูเมืองเก่าอยู่ใกล้วัดบ้านบน (ระหว่างถนนพหลโยธินกับวัดพระปรางค์เหลือง) ซึ่งได้นำมาจัดแสดงที่พิพิธภัณฑ์เขาไม่เดนทั้งหมด

๔.๓.๓.๔ การออกแบบผังเส้นทางการเข้าถึงแหล่งโบราณคดี

สำหรับประเด็นต่อมาก็คือประเด็นที่เกี่ยวข้องกับผังเมืองโบราณโคกไม้เดนอีกประการหนึ่งก็คือเส้นทางเข้าถึงเมืองโบราณโคกไม้เดน โดยพิจารณาจากพื้นที่และเส้นทางที่จะ

สามารถเดินทางเข้าถึงเมืองโคกไม้เดนได้ง่าย โดยผังของเมืองโคกไม้เดนนั้นสามารถที่จะพิจารณาถึงเส้นทางการเข้าถึงเมืองโบราณแห่งนี้ ซึ่งพิจารณาได้จากภาพดังนี้

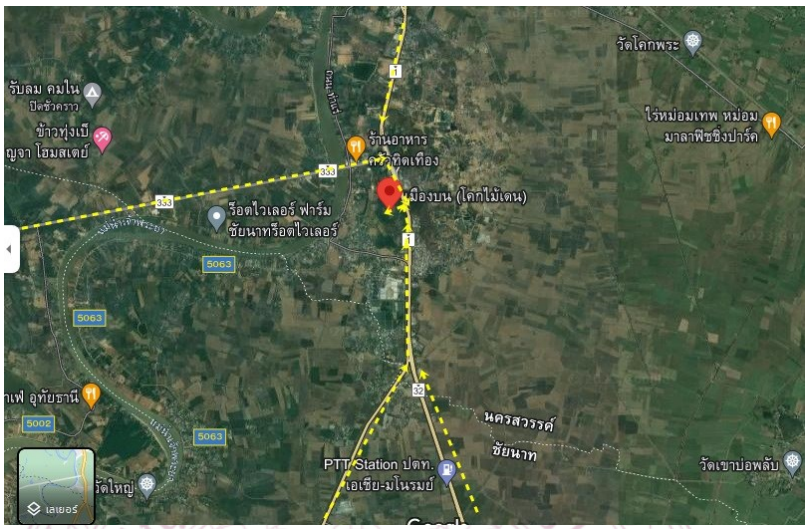

ภาพที่ ๔.๖๓ แสดงผังแสดงเส้นทางการเข้าถึงพื้นที่เมืองโบราณโคกไม้เดน

จากแผนภาพจะพบว่าการเดินทางเข้าสู่เมืองโคกไม้เดนนั้นเราสามารถที่จะเดินทางเข้าไปถึงเมืองทั้งสองแห่งนั้นได้ผ่านเส้นทาง ๓ สายทั้งที่มาจากกรุงเทพมหานคร และมาจากนครสวรรค์รวมถึงมาจากอุทัยธานีหรือชัยนาทก็สามารถที่จะใช้ ๑.เส้นทางถนนพหลโยธินทั้งขาขึ้นและขาล่อง ๒.เส้นทางถนนสาบอุทัยธานี-นครสวรรค์ผ่านสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยา ๓.นอกนั้นก็สามารถใช้เส้นทางอื่นที่มาจากเขาบ่อพลับใส่วนของบ้านม่วงหักได้ ซึ่งจะพบว่าเส้นทางในการเดินทางมาที่เมืองโคกไม้เดนนั้นสามารถที่จะมาได้หลายทางแต่เนื่องจากว่ามันมีความซับซ้อน ดังนั้น ทางหน่วยงานของท้องถิ่นควรที่จะต้องมีการทำป้ายประชาสัมพันธ์ให้ชัดเจนทั้งนี้ก็เพื่อที่จะได้ทำให้เมืองโบราณแห่งนี้มีความชัดเจน ซึ่งแผนผังแสดงเส้นทางการเดินทางไปที่เมืองโคกไม้เดสามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนผังดังต่อไปนี้

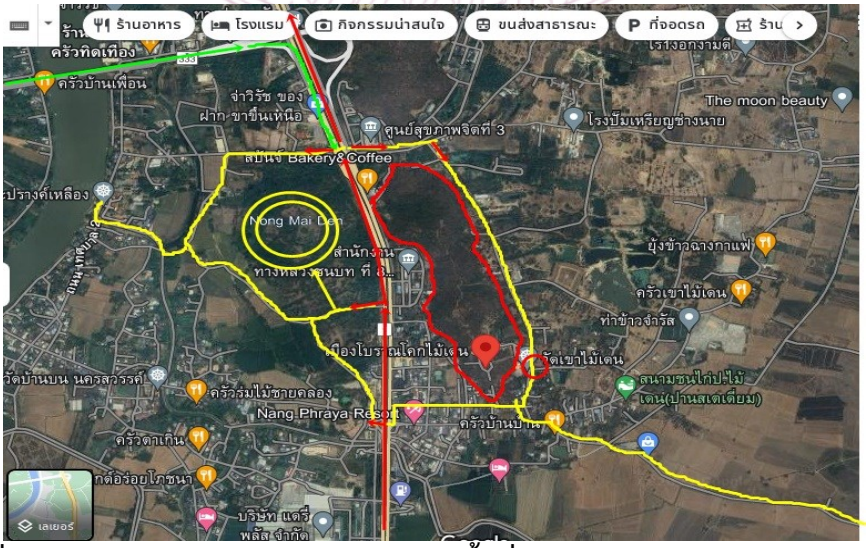

ภาพที่ ๔.๖๔ แสดงผังแสดงเส้นทางการเข้าถึงพื้นที่เมืองโบราณโคกไม้เดนในส่วนรายละเอียด

๔.๓.๔ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีเมืองโบราณดงแม่นางเมือง

สำหรับแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์อีกแห่งหนึ่งซึ่งก็เป็นอีกที่หนึ่งที่ไม่ค่อยมีคนรู้จักมากสักเท่าไหร่เนื่องมาจากว่าเป็นแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีที่อยู่ในพื้นที่ที่ลึกเข้าไปในเขตอำเภอบรรพตพิสัย ซึ่งไม่ได้อยู่ใกล้แหล่งชุมชนเมืองมากนัก ทำให้การรับรู้และการเดินทางเข้าไปเพื่อศึกษาและชมตัวเมืองหรือโบราณสถานจึงเป็นไปได้ยาก โดยเมืองโบราณแห่งนี้ก็คือ “เมืองโบราณดงแม่นางเมือง” เป็นเมืองโบราณที่มีขนาดใหญ่ตั้งอยู่บนพื้นที่ราบไม่มีภูเขาหรือพื้นที่สูงเป็นองค์ประกอบหลักเหมือนเมืองโบราณโคกไม้เดน ซึ่งเมืองโบราณแห่งนี้ก็เป็นเมืองโบราณทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีอีกเมืองหนึ่งที่มีความสำคัญและน่าสนใจมากของจังหวัดนครสวรรค์ ดังนั้น เมืองโบราณแห่งนี้จึงจำเป็นที่จะต้องได้รับการพัฒนาและชี้นำถึงเส้นทางการเดินทางและการเข้าถึงให้เป็นที่ประจักของผู้คนในสังคมให้เป็นที่รับทราบกันในวงกว้างต่อไป

๔.๓.๔.๑ ประวัติความเป็นมาและพื้นที่ของเมืองโบราณดงแม่นางเมือง

สำหรับเมืองโบราณดงแม่นางเมืองนี้ มีชื่อที่ชาวบ้านเรียกกันโดยทั่ว ๆ ไปและเป็นที่ทราบกันว่าเมืองนี้มีชื่อว่า “ดงแม่นางเมือง” ซึ่งการที่ได้ชื่อว่าเป็นเมืองดงแม่นางเมืองนี้ก็มาจากตำนานปรัมปราของเมืองที่กล่าวถึงเจ้าหญิงผู้ครองเมืองนี้ได้เป็นผู้ตัดสินใจในการเลือกคู่และผลของการเลือกคู่ไม่ได้เป็นไปตามที่หวังโดยตำนานนี้มีเรื่องเล่าอยู่ว่า

“สมัยหนึ่งมีเจ้าผู้ครองนครเป็นหญิง ทรงพระสิริโฉมมาก นามว่า “ แม่ศรีเมือง ” พระนางเป็นเจ้าหญิงที่มีความงดงามมากและความสิริโฉมงดงาม ก็เป็นที่เลื่องลือระบือไปทั่วแคว้นแดนไกล จึงเป็นเหตุให้ เจ้าชายต่างเมืองทั้งหลาย เกิดใฝ่ฝันมีใจปฏิพัทธ์ จึงส่งเครื่องบรรณาการมาสู่ขอเจ้าหญิง ก็เป็นเหตุบังเอิญ ที่มาพร้อมกันสามเมือง คือ เจ้าเมืองกำแพงเพชร เจ้าเมืองพิจิตร และเจ้าชายอีกเมืองหนึ่งไม่ทราบชื่อ เมื่อเป็นเหตุบังเอิญเช่นนี้ ทางฝ่ายแม่ศรีเมือง ก็ทรงรับเครื่องบรรณาการทั้ง ๓ เมืองไว้เพื่อไม่ให้เสียใจ และกระทบกระเทือนฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ซึ่งจะเป็นชนวนก่อให้เกิดความบาดหมางขึ้นได้ เจ้าหญิงคิดหาทางออก เพื่อให้เกิดความยุติธรรมแก่ทุกฝ่าย เสนอว่าให้มีการสร้างถนนเข้าเมืองของเจ้าหญิง ไปบรรจบกับเมืองของเจ้าชายแต่ละพระองค์ หากใครสร้างเสร็จก่อน เจ้าหญิงก็จะทรงอภิเษกสมรส เพราะความปฏิพัทธ์ลุ่มหลงในตัวเจ้าหญิง เจ้าชายทั้งสามพระองค์ ก็ตกลงตามข้อเสนอทันที แล้วก็เริ่มลงมือสร้างถนน โดยเจ้าชายเมืองกำแพงเพชร เริ่มสร้างถนนที่หัวบึงเฒ่า ในปัจจุบันนี้เรียกกันว่า “บ้านบึงเฒ่า” อยู่ในเขตหมู่ที่ ๔ ตำบลด่านช้าง ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของดงแม่นางเมือง

ส่วนเจ้าชายพิจิตร ตั้งค่ายสร้างถนนอยู่บ้านวงฆ้อง ใกล้เขาดินหนองหญ้าปล้อง ปัจจุบันคือ “บ้านวงฆ้อง” หมู่ที่ ๒ ตำบลด่านช้าง เขาดิน ยังเป็นเนินดินอยู่ทางทิศเหนือ ของดงแม่นางเมือง ส่วนเจ้าชายอีกพระองค์หนึ่ง ได้ทรงเริ่มต้นสร้างถนนที่ บ้านทุ่งท่าเสา ปัจจุบันคือ “บ้านทุ่งท่าเสา” หมู่ที่ ๔ ตำบลด่านช้าง ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ของดงแม่นางเมือง แต่ทรงสร้างภายหลัง เจ้าเมืองสององค์นั้น ขณะสร้างอยู่นั้น ทรงเห็นว่าต้องแพ้เขาแน่นอน จึงเกิดเสียพระทัย เลยเทขนมนมเนย และขันหมาก ที่เคยเตรียมเอาไว้ เกลื่อนอยู่ในบริเวณนั้น จนได้ชื่อว่า “ทุ่งขนมหก ”

ปัจจุบันอยู่ที่หมู่ที่ ๔ ตำบลด่านช้าง ติดต่อกับอำเภอขาณุวรลักษบุรี จังหวัดกำแพงเพชร เมื่อเทขนมทิ้งแล้ว ก็หาได้รื้อถอนค่าย กลับไปแต่อย่างใดไม่ คงให้ตั้งค่ายคุมเชิงอยู่ ปล่อยให้เจ้าชายทั้งสองพระองค์แข่งขันกันต่อไป

ฝ่ายเจ้าเมืองทั้งสองที่ยังคงแข่งขันกันต่างก็สร้างถนนไปจนถึงเมืองของเจ้าหญิง แต่ปรากฏว่าฝ่ายเจ้าหญิงไม่ได้อยู่ที่ตัวเมืองแล้วเพราะนางเกรงว่าจะเกิดความไม่สงบในเมืองอันเนื่องมาจากการรบกันของเจ้าชายทั้งสองพระองค์นางจึงได้พาราษฎรทั้งหลายในเมืองหนีไปที่อื่น ตั้งเมืองใหม่ซึ่งไม่เป็นที่รู้จัก เจ้าเมืองทั้งสามจึงยกทัพกลับไปบ้านเมือง แต่นั้นมาเมืองธานยบุรีก็กลายเป็นเมืองร้าง นานเข้าก็เป็นป่าดง ผู้คนพากันเรียกว่า “ดงแม่นางเมือง” และเหตุที่เรียกว่าดงแม่นางเมืองก็เพราะว่าหลังจากที่เมืองนี้ได้กลายมาเป็นเมืองร้างแล้วบ้านเมืองก็รกร้างไปด้วยป่ามีต้นยางนาต้นไผ่เกิดขึ้นทับถมจนกลายเป็นดงเป็นป่า ความที่เมืองได้กลายมาเป็นดงและป่า ประกอบกับความเชื่อในตำนานของพระนางผู้ปกครองเมืองนี้ที่ชื่อว่าแม่นางเมืองที่สุดชาวบ้านที่มาอาศัยอยู่ในยุคหลังจึงเรียกชื่อเมืองแห่งนี้ว่า “ดงแม่นางเมือง”สืบมา

อย่างไรก็ตามจากการพบหลักฐานเชิงโบราณคดีก็คือ จารึกหินชนวนเขียนด้วยอักษรอินเดียและขอม ระบุนามเมืองแห่งนี้ว่า “ธานยปุระ” อีกทั้งกล่าวถึง กษัตริย์ศรีธรรมาโศกราช (องค์ที่ ๒) โปรดเกล้าฯ ให้ เจ้าสุนัติแห่งธานยปุระทำกัลปนาที่ดิน ผู้คน สัตว์แรงงาน และพืชผล ถวายแด่พระสถูปอันบรรจุพระบรมอัฐิของ “กมรเตงชคตศรีธรรมาโศก” (องค์ที่ ๑) ผู้เป็นพระราชบิดาเมื่อปี พ.ศ. ๑๗๑๐[๗๖] ดังนั้น ชื่อของเมืองนี้จึงมีชื่ออีกชื่อหนึ่งว่า “ธานยปุระ”หมายถึงเมืองที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยข้าวและพืชพันธุ์ธัญญาหาร เพราะคำว่า “ธานยะ”นั้นตรงกับภาษาบาลีว่า “ธัญญะ” หมายถึง ข้าว เนื่องจากว่าพื้นที่บริเวณโดยรอบของเมืองนี้เป็นทุ่งนาหรือเป็นที่ปลูกข้าวของชาวเมือง แม้ในปัจจุบันก็เป็นเช่นนั้น

อนึ่ง เมืองดงแม่นางเมืองนี้ได้ล่มสลายไปเมื่อใดไม่ปรากฏ แต่ในระยะ ๑๐๐ ปีที่ผ่านมา พื้นที่นี้ก็ได้มีการตั้งชุมชนใหม่อีกครั้ง โดยกลุ่มคนที่อพยพมาตั้งชุมชนก็คือกลุ่มคนลาวจากอุทัยธานีและชาวลาวอีสานหลายจังหวัด เช่น อุบลราชธานี,ร้อยเอ็ด,มหาสารคม เป็นต้น ซึ่งได้อพยพมาตั้งบ้านเมืองในเขตอำเภอบรรพตพิสัยนี้เป็นจำนวนมาก เดิมทีพื้นที่เมืองโบราณแห่งนี้มีต้นยางเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก ต่อมาชาวบ้านได้เข้ามาทำการบุกรุกตัดต้นไม้และทำการเกษตรจนปัจจุบันได้กลายมาเป็นทุ่งนาและสวนมันสำปะหลังสวนอ้อยไปในที่สุด

อย่างไรก็ตามจากการบอกเล่าของชาวบ้านพบว่าพื้นที่ของเมืองดงแม่นางเมืองนี้เป็นพื้นที่ต้องห้ามและเป็นพื้นที่ที่มี “ความเฮี้ยน”มากเพราะเวลาที่ชาวบ้านผ่านมาแถวนี้หรือมาทำการเกษตรแถวนี้จะถูกผีหลอกหรือเกิดความเจ็บไข้อยู่เป็นประจำจนต้องมีการแก้บนหรือการบัดพลีบวงสรวงจึงจะหาย ดังนั้น เมือเป็นการที่จะให้ชาวบ้านได้มีที่พึ่งและมีที่กราบไหว้จึงได้มีการสร้างศาลเจ้าแม่ดงแม่นางเมืองขึ้นที่ “วัดดงแม่นางเมือง”เพื่อเป็นสถานที่ให้ชาวบ้านได้มีการทำพิธีกราบไหว้และบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของเมือง

---

[๗๖] พิมม์ชนก พงศ์เกษตร์กรรม์, **พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองดงแม่นางเมือง อ.บรรพตพิสัย จ. นครสวรรค์,** วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๒), หน้า ๖๔.

สำหรับแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีคือเมืองดงแม่นางเมืองนั้นถือว่าเป็นเมืองหนึ่งที่มีร่องรอยของการก่อตั้งบ้านเมืองมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์เนื่องจากว่ามีการค้นพบโครงกระดูกของชนยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่เมืองแห่งนี้ แต่ก็ไม่ทราบว่าชุมชนคนยุคก่อนประวัติศาสตร์นั้นได้ก่อตั้งขึ้นมาเมื่อไหร่ แต่ก็เป็นที่แน่ชัดว่าเมืองดงแม่นางเมืองนี้น่าจะเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับชุมชนเมืองโบราณสมัยทวารวดีอีกหลาย ๆ เมืองในบริเวณนี้ได้แก่ เมืองจันเสน เมืองโคกไม้เดน เมืองอู่ตะเภา เมืองบึงคอกช้าง และเมืองท่าการ้ง เป็นต้น ซึ่งอายุก็น่าจะก่อตัวขึ้นในราวประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๒ และเจริญรุ่งเรืองมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ แต่จากการขุดค้นของกรมศิลปากรซึ่งได้นำดินจากเมืองดงแม่นางเมืองไปตรวจก็จะพบว่าดินในเมืองนี้น่าจะเคยใช้ประโยชน์หรือมีการขุดดินไปเพื่อสร้างประโยชน์ เมื่อนำไปตรวจวัดแล้วก็มีอายุการใช้งานในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖-๑๗-๑๘[๗๗] เพราะเมืองที่เกิดขึ้นในช่วงระยะเวลานี้ถือว่าเป็นเมืองที่น่าจะเกิดขึ้นพร้อม ๆ กันจากการรวมตัวกันของคนในชุมชนและจากการได้รับคำแนะนำจากผู้รู้ที่มาจากภายนอกก็คือ “ชาวอินเดีย และชาวจีน” ซึ่งจากการพบจารึกอักษรขอมโบราณที่เมืองดงแม่นางเมืองนี้สันนิษฐานว่า เมืองน่าจะเกิดมาจากการอพยพขึ้นมาของชนชาติ (๑) มอญ (๒) ขอมหรือเขมรโดยมอญน่าจะมาจากนครปฐมหรืออู่ทอง ส่วนขอมหรือเขมรน่าจะมาจากอาณาจักรฟูนัน คือบริเวณปากแม่น้ำโขงที่ประเทศเวียดนามชายแดนกัมพูชา หรืออีกนัยหนึ่งก็อาจจะเป็นไปได้ว่าชาวมอญหรือชาวขอมที่มาก่อตั้งเมืองนี้ได้อพยพมาจากทางใต้ คือขึ้นมาจากนครศรีธรรมราช เพราะปรากฏมีการเอ่ยถึงพระนามของ”พระเจ้าศรีธรรมาโศกราช”ซึ่งพระนามของกษัตริย์พระองค์นี้ถือว่าทรงมีอำนาจอยู่ทางภาคใต้ของไทย

จากการศึกษาทางด้านวิทยาศาสตร์ของนักวิชาการของกรมศิลปากรนั้นก็เป็นที่แน่ชัดว่าพื้นที่ของเมืองดงแม่นางเมืองนี้มีปรากฏการใช้ดินมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๕ ซึ่งการมีหลักฐานการใช้ดินดังกล่าวก็ไม่ได้หมายความว่าเมือง ๆ นี้ถูกสร้างขึ้นมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๕ เท่านั้น

สำหรับลักษณะของเมืองดงแม่นางเมืองหรือธานยปุระนั้น ตั้งอยู่ระหว่างแม่น้ำปิงทางทิศตะวันตกกับแม่น้ำยมและแม่น้ำน่านทางทิศตะวันออก ในพื้นที่รอยต่อของ ตำบลบรรพตพิสัย ตำบลตาสัง และตำบลเจริญผล ในอำเภอบรรพตพิสัย เป็นเมืองโบราณรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด ๕๐๐ x ๖๐๐ เมตร มีคลองคดซึ่งมีต้นกำเนิดจากเขากะล่อนที่อยู่ในอำเภอขาณุวรลักษบุรี กำแพงเพชร ไหลผ่านตัวเมืองทางด้านเหนือมาลงคลองตะเคียนทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ก่อนไปออกแม่น้ำเกรียงไกร (เชิงไกร) แล้วจึงไหลไปบรรจบกับแม่น้ำน่านที่อำเภอชุมแสง จังหวัดนครสวรรค์ เมืองโบราณดงแม่นางเมืองจึงอยู่ในภูมินิเวศของลุ่มน้ำเกรียงไกร-น่านตอนปลาย ที่มีลำน้ำ หนองบึง มาบ เช่น หนองปลาไหลมาบมะขาม คลองคด รวมทั้งเขากะล่อนเป็นองค์ประกอบหลัก ปัจจุบันสภาพพื้นที่ของอาณาบริเวณเมืองโบราณแห่งนี้เป็นท้องไร่ท้องนาสลับกับทุ่งร้างและป่าละเมาะ โดยลักษณะของเมืองโดยภาพรวมนั้นสามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

---

[๗๗] พิมพ์ชนก พงศ์เกษตร์กรรม์ **พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองดงแม่นางเมือง อ.บรรพตพิสัย จ.นครสวรรค์**,หน้า ๗๓.

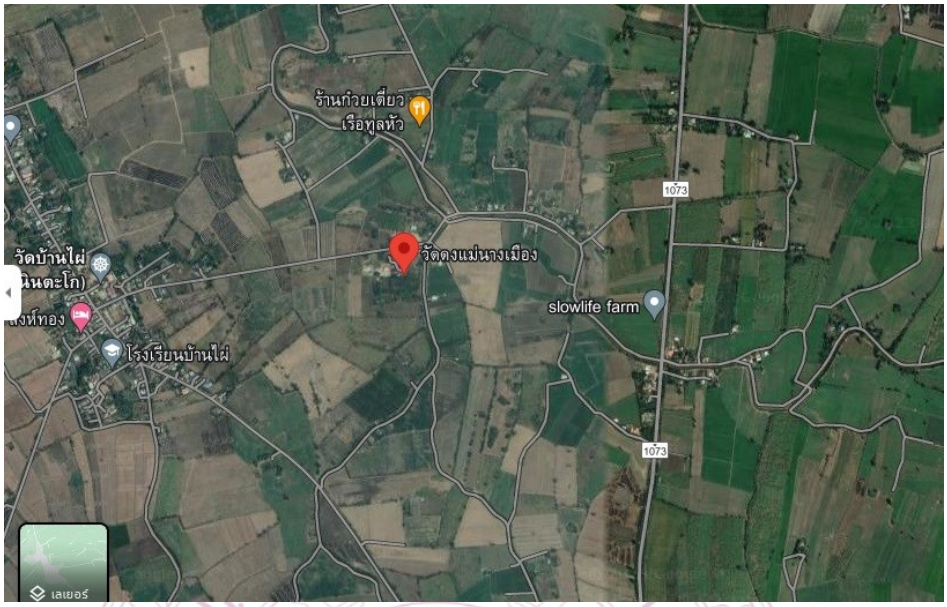

ภาพที่ ๔.๖๕ แสดงขาดลแลลักษณะของตัวเมืองดงแม่นางเมือง

จากแผนภาพแสดงให้เห็นว่าเมืองดงแม่นางเมืองนั้นจะพบว่าเป็นเมืองที่มีลำน้ำหรือลำห้วยผ่านมาที่เมืองหลายสายประกอบกับมีการขุดคลองรอบเมืองเป็นเสมือนปราการหรือกำแพงของเมืองรวมถึงเป็นเสมือนเส้นทางการเดินทางหรือการสัญจรไปมาของผู้คนในเมืองอันเป็นผลทำให้สามารถที่จะติดต่อกันภายในเมืองหรือชุมชนได้ง่าย ประกอบกับพื้นที่ของเมืองดงแม่นางเมืองนั้นถือว่าเป็นเมืองที่เป็นพื้นที่รอบเมืองเป็นพื้นที่ราบก็สามารถที่จะทำไร่ทำนาเพื่อการบริโภคและการค้าขายกับเมืองอื่น ๆ ได้ อันเป็นเหตุผลหนึ่งของการตั้งเมืองของชุมชนโบราณทวารวดีแห่งนี้ เนื่องจากว่าสายน้ำก็ดี พื้นที่ราบก็ดีถือว่าเป็นปัจจัยที่จำเป็นอย่างหนึ่งของการตั้งเมืองหรือชุมชนของเมืองโบราณสมัยทวารวดีในอีกหลาย ๆ เมืองเท่าที่ได้ศึกษามา

นอกจากนั้น หากพิจารณาจากเมืองที่เมืองดงแม่นางเมืองหรือธานยบุรีจะดำเนินการติดต่อสัมพันธ์กันในช่วงที่เรืองอำนาจหรือในช่วงที่ยังเป็นเมืองธานยบุรีอยู่ การติดต่อค้าขายหรือการเชื่อมสัมพันธ์กันนั้นหากเราพิจารณาจากกรอบบริเวณพื้นที่ในเขตวัฒนธรรมแบบทวารวดีที่มีส่วนสัมพันธ์กับเมืองธานยบุรีนั้นก็จะมีเมืองที่มีรายชื่อดังต่อไปนี้

๑. เมืองโบราณจันเสน บ้านโคกไม้เดน ตำบลจันเสนอำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์

๒. เมืองบน บ้านโคกไม้เดน ตำบลท่าน้ำอ้อยอำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์

๓.เมืองธานยบุรี (ดงแม่นางเมือง) ตำบลดงแม่นางเมืองอำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์

๔. เมืองดอนคา (โคกปราสาท) ตำบลดอนคาอำเภอท่าตะโก จังหวัดนครสวรรค์

๕. เมืองไพศาลี บ้านหนองไผ่ไพสาลี ตำบลสำโรงชัยอำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์

๖. เมืองห้วยดุก ตำบลนิคมเขาบ่อแก้วอำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์

๗. เมืองนางเล็กหรือเมืองนางเหล็ก บ้านดงเพิ่ม ตำบลดงหวาย จังหวัดนครสวรรค์
๘. เมืองทัพชุมพล บ้านทัพชุมพล ตำบลหนองกรดอำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์
๙. เมืองประคำ บ้านโคกเดื่อ ตำบลโคกเดื่ออำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์
๑๐. ชุมชนโบราณบ้านหนองวัดตากลาน ตำบลห้วยหอมอำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์
๑๑. เมืองโบราณที่บ้านหัวถนนกลาง (เมืองสระแก้ว)อำเภอท่าตะโก จังหวัดนครสวรรค์
๑๒. เมืองโบราณที่บ้านหนองเนิน (๑) ตำบลหัวถนนอำเภอท่าตะโก จังหวัดนครสวรรค์
๑๓. เมืองละโว้ (ลพบุรี) ตำบลท่าหิน และตำบลทะเลชุบศรอำเภอเมืองจังหวัดลพบุรี
๑๔. เมืองซับจำปา และทุ่งซับจำปา ตำบลซับจำปาอำเภอท่าหลวง จังหวัดลพบุรี
๑๕. เมืองบ้านใหม่ไพศาลี ตำบลโคกเจริญอำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี
๑๖. เมืองพรหมทิน บ้านพรหมทินใต้ ตำบลหลุมข้าวอำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี
๑๗. เมืองดงมะรุม บ้านดงมะรุม (๑) ตำบลดงมะรุมอำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี
๑๘. เมืองสิงห์คูยาง (โคกคูเมือง) ตำบลโคกสำโรงอำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี
๑๙. เมืองวังไผ่ (เมืองเทพนม) บ้านเทพพนม ตำบลบางฟ้าอำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี
๒๐. ชุมชนเนินมะกอก บ้างวังไผ่ ตำบลดงมะรุมอำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี
๒๑. ชุมชนโบราณบ้านท่าแค ตำบลท่าแคอำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี
๒๒. เขาพระงาม ตำบลเขาพระงามอำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี
๒๓. ชุมชนเขาแร่ บ้านโคกสะอาด ตำบลคลองเกตุอำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี
๒๔. ชุมชนบ้านเกริ่นกระถิน ตำบลบ้านชีอำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี
๒๕. เมืองดงคอน บ้านดงคอน ตำบลดงคอนอำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท
๒๖. เมืองอู่ตะเภา บ้านอู่ตะเภา ตำบลหางน้ำสาครอำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท
๒๗. เมืองบางกระเบื้อง (บ้านโพธิ์งาม) ตำบลบางหลวงอำเภอสรรพยา จังหวัดชัยนาท
๒๘. เมืองนครน้อย (เมืองหนองตาตน) ตำบลหางน้ำสาครอำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท
๒๙. เมืองบ้านหนองบัว (ไผ่ขวาง) ตำบลเที่ยงแท้อำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท
๓๐. เมืองคลองมวย บ้านคลองมวย ตำบลดงคอนอำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท
๓๑. ทุ่งกระถิน บ้านทุ่งกระถิน ตำบลดงคอนอำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท
๓๒. ชุมชนโบราณเขาขยาย บ้านขยาย ตำบลเขาท่าพระอำเภอเมือง จังหวัดชัยนาท
๓๓. เมืองการุ้ง ตำบลวังหินอำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี
๓๔. เมืองบึงโคกช้าง (บึงคอกช้าง) ตำบลไผ่เขียวอำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี

๓๖. เมืองทุ่งประจาน (เมืองโบราณบ้านในคู) ตำบลดงขวางอำเภอหนองขาหย่าง จังหวัดอุทัยธานี

๓๗. ชุมชนโบราณบ้านท่าท่อง บ้านท่าทอง ตำบลน้ำซึมอำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี

๓๘. ชุมชนบ้านพังเตย บ้านตีนเขา ตำบลเนินแวงอำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี

๓๙. ชุมชนบ้านหลุมเข้า บ้านหลุมเข้าอำเภอหนองขาหย่าง จังหวัดอุทัยธานี

๔๐. เมืองโบราณบ้านคูเมือง ตำบลห้วยชันอำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี

๔๑. เมืองโบราณบ้านคีม บ้านคีม ตำบลสระแจงอำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี

๔๒. เมืองโบราณบ้านคู ตำบลพักทันอำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี

๔๓. เมืองโบราณบ้านคูเมือง บ้านคูเมือง ตำบลแสวงหาอำเภอแสวงหา จังหวัดอ่างทอง

๔๔. เมืองขีดขิน หรือ เมืองปรันตปะ บ้านคูเมือง ตำบลบ้านหม้ออำเภอบ้านหมอ จังหวัดสระบุรี

๔๕. ชุมชนโบราณที่ถ้ำนารายณ์ หรือ ถ้ำพุกร่าง ตำบลแขวงอำเภอพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี

๔๖. ชุมชนโบราณที่ถ้ำพระโพธิสัตว์ ตำบลทับกวางอำเภอแก่งคอย จังหวัดสระบุรี

๔๗. เมืองอู่ตะเภา บ้านดงเมือง ตำบลม่วงหวานอำเภอหนองแซง จังหวัดสระบุรี[๗๘]

การที่คณะคณะผู้วิจัยได้หยิบยกเอาขอบเขตของเมืองที่จะสามารถเชื่อมโยงกันมาอธิบายในที่นี้ก็เพื่อที่จะอธิบายให้เห็นว่าเมืองดงแม่นางเมืองนี้ไม่ได้เป็นเมืองที่เกิดและโตแบบเดี่ยว ๆ แต่เมืองนี้เป็นเมืองที่มีความสัมพันธ์กับเมืองอื่น ๆ ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานี้ตลอดเวลาทั้งในแง่ของการค้าและในแง่ของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างเมืองโดยมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันในเรื่องของวัฒนธรรมและศิลปะวิทยาในด้านต่าง ๆ ตลอดเวลา และเป็นที่ทราบกันว่าเมืองโบราณสมัยทวารวดีในแถบภาคกลางนั้นจะมีการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงให้เห็นว่าชุมชนพื้นเมืองในพื้นที่แห่งนี้ล้วนเป็นชุมชนที่เป็นที่อยู่ของชาวมอญ และเขมรมากก่อนโดยชาวมอญและชาวเขมรหรือขอมนั้นได้อาศัยอยู่ร่วมกันมาเป็นชุมชนแบบผสมขึ้นอยู่กับว่าช่วงเวลาไหนที่คนมอญหรือขอมเขมรจะมีอำนาจโดยในยุคแรก ๆ ของการก่อตั้งเมืองนั้น คนมอญหรือชาวมอญจะมีอำนาจเหนือชาวเขมร แต่ในระยะต่อมาก็ดูเหมือนว่าชาวเขมรได้กลายมาเป็นผู้มีอำนาจแทน อันเนื่องมาจากว่ามีอิทธิพลของเขมรได้ขยายตัวเข้ามาสู่พื้นที่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามากขึ้นทำให้วัฒนธรรมขอมมีมากกว่ามอญ บางเมืองมอญถูกกลืนกลายไปกับเขมร บางเมืองปรับตัวให้สามารถอยู่ร่วมกันได้ แต่บางเมืองเกิดการขับไล่มอญออกไปจากพื้นที่เพื่อให้เกิดความบริสุทธิ์ของชนชาติของชาวขอมเท่านั้น เช่น ที่ลพบุรีซึ่งเดิมเป็นที่อยู่ของชาวมอญแต่ภายหลังชาวขอมหรือเขมรได้เข้ามามีอำนาจและสร้างวัฒนธรรมและเมืองของตนเองขึ้นมาจนกลายมาเป็นเมืองของชาวขอมไปในที่สุด หรือกรณีการอยู่ร่วมกันก็คือ เมืองอู่ทองที่ชาวขอมและมอญสามารถอยู่ร่วมกันได้ และสามารถที่จะสร้างความเจริญร่วมกันได้

---

[๗๘] พิมพ์ชนก พงษ์เกษตร์กรรม์, พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองโบราณดงแม่นางเมือง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์ วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๒), หน้า ๒๑-๒๔.

สำหรับเมืองดงแม่นางเมืองนั้นก็ไม่ได้แตกต่างไปจากเมืองทวารวดีอื่น ๆ เพราะเดิมที่สถานที่แห่งนี้เป็นที่อยู่ของชุมชนชาวมอญโดยระยะเริ่มแรกชุมชนแห่งนี้นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทนิกายที่เน้นภาษาสันสกฤตโดยการใช้อักษรปัลลวะเป็นอักษรแห่งการบันทึกหรือการสื่อสาร ซึ่งหลักฐานที่ระบุตัวตนของชาวมอญในเมืองดงแม่นางเมืองก็คือ (๑) การพบพระพุทธรูปศิลปะทวารวดีแบบเถรวาท (๒) การพบพระพิมพ์สมัยทวารวดีแบบมอญดั้งเดิมที่ได้รับอิทธิพลมาจากอินเดียทางใต้ ซึ่งมีลักษณะเดียวกันกับพระพิมพ์ในสมัยทวารวดีที่พระธาตุนาดูน ดังปรากฏในภาพที่เราสามารถจะพิจารณาได้จากอิทธิพลของพระพุทธศาสนาแบบอินเดียใต้ที่เป็นพระพุทธศาสนาเถรวาทสายสันสกฤตที่ได้เผยแผ่เข้ามามีอิทธิพลในเมืองนี้ได้ดี (ดูภาพที่ ๔.๖๖)

ภาพที่ ๔.๖๖ แสดงภาพพระพิมพ์สมัยทวารวดีที่เมืองดงแม่นางเมือง

นอกจากนั้นก็ยังมีภาพของการค้นพบพระพุทธรูปศิลปะทวารวดีที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นพระพุทธรูปในศิลปะของมอญทวารวดีได้อย่างชัดเจนอันแสดงให้เห็นว่าเมืองนี้เดิมทีเป็นเมืองภายใต้อิทธิพลของชาวมอญ ซึ่งชาวมอญนั้นเดิมเป็นชนชาติที่มีอิทธิพลอยู่ในดินแดนนี้มาเป็นระยะเวลานานมาแล้ว

ภาพที่ ๔.๖๗ แสดงพระพุทธรูปอิทธิพลของชาวมอญ และการลงพื้นที่สำรวจของนักวิจัย

จากภาพของพระพุทธรูปที่พบที่เมืองดงแม่นางเมืองนั้นจะพบว่าระยะแรกของการกำเนิดขึ้นมาของเมืองดงแม่นางเมืองนี้เกิดขึ้นภายใต้กรอบของอิทธิพลของชาวมอญ และขอมที่เข้ามาตั้งเมืองและรับอิทธิพลของพระพุทธศาสนาจากเมืองโบราณที่เป็นต้นทางของวัฒนธรรมแบบทวารวดี ก็คือ เมืองอู่ทอง สุพรรณบุรี เมืองคูเมือง สิงห์บุรี เมืองละโว้หรือลพบุรี เมืองศรีเทพ เมืองอู่ตะเภา เป็นต้น

ต่อมาเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘ ชาวขอมหรือเขมรได้ขึ้นมามีอำนาจเหนือชาวมอญทำให้เมืองนี้ถูกปกครองโดยชาวเขมรโบราณ และจากเดิมใช้ภาษาสันสกฤตโดยอักษรปัลลวะก็ได้หันมาใช้อักษรขอมหรืออักษรเขมรมาใช้ในการจารึกแทนอักษรปัลลวะของมอญมาแต่เดิม ดังที่เราจะพบว่ามีการพบ “จารึกเมืองดงแม่นางเมือง” โดยมีประวัติการค้นพบว่า

> “เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๙๙ ผู้ว่าราชการจังหวัดนครสวรรค์แจ้งข่าวราษฎรขุดค้นพบโบราณวัตถุ โบราณสถานในป่าแห่งหนึ่ง ซึ่งเรียกกันว่า ดงแม่นางเมือง ตำบลบางตาหงายอำเภอบรรพตพิสัย มายังกรมศิลปากร กรมศิลปากรจึงให้นายมานิต วัลลิโภดม ครั้งเป็นหัวหน้ากองโบราณคดี กับนายจำรัส เกียรติก้อง หัวหน้าแผนกสำรวจ เดินทางไปตรวจพิจารณาโบราณวัตถุโบราณสถานรายนี้ ดงแม่นางเมือง อยู่ห่างที่ว่าการอำเภอบรรพตพิสัยไปทางทิศเหนือประมาณ ๑๕ กิโลเมตร ภูมิลักษณะเป็นเมืองร้าง ขนาดกว้างใหญ่ ประมาณ ๑ กิโลเมตร มีคูชั้นนอกและชั้นในเทินดินกำแพงเมืองอยู่ระหว่างกลาง ทางด้านตะวันตกของเมืองอยู่ไม่ห่างไกลแม่น้ำปิงนัก ทางด้านตะวันออกมีคลองวังตะเคียน เป็นทางน้ำติดต่อกับแม่น้ำน่าน ที่ปากแม่น้ำเชิงไกร ยาวประมาณ ๔๕ กิโลเมตร โบราณวัตถุที่ขุดค้นพบในบริเวณนี้เป็นพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ และศิลา ศิลปกรรมทวารวดีรุ่นหลังบ้าง พระพิมพ์ดินเผาศิลปะแบบลพบุรีบ้าง ตลับหรือผอบสังคโลก ฝีมือช่างจีนบ้าง ในจำพวกเหล่านี้มีศิลาจารึกหลักหนึ่งปักจมดินอยู่ที่โคกโบราณสถานใหญ่ แรกขุดพบปักตั้งอยู่บนฐานก่อด้วยอิฐรอบ ๆ ฐานอิฐมีพระพิมพ์ดินเผาและอัฐิบรรจุตลับ หรือผอบสังคโลกจีนฝังอยู่ด้วย พระภิกษุสวัสดิ์ ฉนฺทธมฺโม เจ้าอาวาสวัดบ้านไผ่ มีความห่วงใย เกรงศิลาจารึกจะเป็นอันตรายเสียหาย จึงขอแรงราษฎรบรรทุกเกวียนขนย้ายไปรักษาไว้ที่วัดบ้านไผ่ แล้วมอบหมายให้เจ้าหน้าที่กองโบราณคดี กรมศิลปากร รับลงมายังพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ศิลาจารึกหลักนี้ด้านที่ ๑ จารึกเป็นภาษาบาลี ด้านที่ ๒ จารึกเป็นภาษาเขมร และมีภาษาไทยปรากฏอยู่ด้วย เช่นคำว่า “พระ” และ “นำ” เป็นต้น จารึกดงแม่นางเมืองนี้ เมื่อพิมพ์ในศิลาจารึก ภาคที่ ๓ ใช้ชื่อว่า “หลัก ๓๕ ศิลาจารึกดงแม่นางเมือง”[๗๙]

ซึ่งสถานที่พบศิลาจารึกหลักนี้ ก็คือบริเวณหลุมชุดค้นที่ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “หลุมขุนแผน”เพราะมีการค้นพบพระกรุขุนแผนที่มีพุทธคุณด้านเมตตามหานิยมซึ่งเป็นที่ต้องการ

---

[๗๙] จารึกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), **จารึกดงแม่นางเมือง**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/๔๘๙ [๑๑ เมษายน ๒๕๖๕].

ของชาวบ้านเป็นอย่างมาก ดังนั้น ชาวบ้านจึงเรียกหลุมขุดค้นแห่งนี้ว่าหลุมขุนแผน ซึ่งนักวิจัยได้เข้าสำรวจและเห็นว่าเป็นหลุมที่มีความลึกราวประมาณ ๑.๕ เมตรด้านล่างเป็นอิฐมอญหรืออิฐทวารวดีที่มีขนาดก้อนใหญ่มากโดยไม่มีการใช้ศิลาแลงเป็นส่วนประกอบเลย เนื่องจากพื้นที่นี้มีการใช้กรรมวิธีในการผลิตอิฐมากกว่าที่จะใช้ศิลาแลงเป็นฐานในการสร้างเจดีย์หรือพระธาตุเหมือนที่อื่น

ภาพที่ ๔.๖๘ แสดงจุดที่ตั้งและการค้นพบศิลาจารึกดงแม่นางเมือง

โดยภาษาที่ใช้ในการจารึกของจารึกหลักนี้ก็คือภาษาเขมรโบราณอันเป็นเครื่องหลายแสดงให้เห็นว่าในยุคที่มีการบันทึกข้อความดังกล่าวเป็นยุคสมัยที่ขอมหรือเขมรมีอำนาจโดยกษัตริย์ที่ปกครองในยุคนี้ก็คือ “พระเจ้าสุนัติ” และชื่อของเมืองนี้ตามจารึกก็คือ “เมืองธานยปุระ” หรือเมืองที่เป็นอู่ข้าวอาน้ำของพื้นที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนบน นอกจากนั้นจะพบว่าปัจจุบันพื้นที่ดงแม่นางเมืองนั้นจะถูกชาวบ้านเข้าไปทำการเกษตรไม่ว่าจะเป็นนาข้าวหรือไร่มันสำปะหลังภายใต้การอนุญาตของกรมศิลปากร ซึ่งบริเวณพื้นที่ของตัวเมืองนั้นผลจากการทำการเกษตรก็ยังพบเศษกระเบื้อง เศษไหชิ้นส่วนของร่างกายมนุษย์ที่มีอยู่อย่างเกลื่อนกลาดในบริเวณตัวเมือง ซึ่งจากการลงพื้นที่สำรวจของนักวิจัยก็จะพบเศษของวัตถุโบราณจำนวนมากที่แตกหักอยู่ตามไร่มันสำปะหลังและสวนอ้อยหรือไร่มันสำปะหลังของชาวบ้านจำนวนมาก

ภาพที่ ๔.๖๙ แสดงการลงพื้นที่สำรวจและพบเศษโบราณวัตถุจำนวนมาก

๔.๓.๔.๒ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีเมืองดงแม่นางเมือง

ภายหลังจากที่ได้กล่าวถึงประวัติและที่ตั้งของเมืองโบราณดงแม่นางเมืองไปแล้ว ประเด็นต่อไปก็คือ ประเด็นเรื่องของการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีเมืองดงแม่นางเมืองเนื่องจากว่าเป็นที่ทราบว่าดงแม่นางเมืองนี้เป็นเมืองปิดหรือเป็นเมืองที่อยู่ลึกเข้าไปข้างในจากพื้นที่หลักก็คือตัวเมืองและถนนสายสำคัญของเมืองอันจะสามารถเดินทางไปศึกษาได้ง่าย แต่เพื่อที่จะทำให้คนเกิดความสนใจในเมืองนี้ก็จำเป็นที่จะต้องมีการอกแบบผังหรือการทำเรื่องราวของเมืองนี้ให้ปรากฏในวงกว้าง ซึ่งการที่จะทำให้เมืองนี้เป็นที่ทราบกันในวงกว้างได้นั้นก็จะต้องมีการศึกษาและการจัดทำแผนผังให้ผู้คนได้ทราบว่า “เมืองนี้มีอยู่จริง” โดยกรอบของการออกแบบผังเมืองโบราณนั้นก็มีกรอบสำคัญที่จะต้องนำมาพิจารณากันดังต่อไปนี้

๔.๓.๔.๓ ผังสิ่งแวดล้อมหรือผังภูมิสถาปัตยกรรมของเมืองโบราณดงแม่นางเมือง

สำหรับการออกแบบผังเมืองโบราณดงแม่นางเมืองที่จะกล่าวถึงเป็นอันดับแรกนั้นก็คือการออกแบบผังในเชิงสถาปัตย์ คือ การออกแบบผังเพื่อให้ผู้คนได้ทราบถึงพื้นที่ของเมืองโบราณดงแม่นางเมืองว่ามีพื้นที่โดยภาพรวมอย่างไร ซึ่งจากการกล่าวถึงประวัติก็ถือว่าคณะคณะผู้วิจัยได้ดำเนินการชี้ให้เห็นภาพเป็นเบื้องต้นแล้วว่า ภาพรวมของเมืองดงแม่นางเมืองนั้นเป็นเมืองโบราณที่มีความเป็นเมืองที่มีพื้นที่หรือที่ตั้งไม่ซับซ้อน แต่จะอยู่ลึกเข้าไปในพื้นที่ส่วนในของเส้นทางหลักของเมืองนครสวรรค์เท่านั้น ซึ่งหากพิจารณาจากตัวพื้นที่ของเมืองดงแม่นางเมืองจะพบว่าไม่มีความซับซ้อนแต่อย่างใดสามารถที่จะเข้าถึงและเรียนรู้ได้ง่าย ดังนั้น การศึกษาภาพรวมของเมืองดงแม่นางเมืองนี้จึงมีความง่ายต่อการศึกษาถึงภูมิลักษณะของเมือง โดยผังของเมืองดงแม่นางเมืองในเชิงภูมิสถาปัตย์นั้นจะพบว่าสามารถที่จะพิจารณาได้จากภาพถ่ายทางอากาศดังปรากฏในภาพนี้คือ

ภาพที่ ๔.๗๐ แสดงตัวเมืองและที่ตั้งของเมืองโบราณดงแม่นางเมือง

จากภาพจะพบว่าเมืองดงแม่นางเมืองนั้นเป็นเมืองที่เสมือนว่าอยู่กลางทุ่งนา เป็นเมืองที่หากตัดเรื่องของต้นไม้และพื้นที่อื่น ๆ ออกก็จะพบว่าเป็นเมืองที่ตั้งอยู่กลางทุ่งนาไม่ได้มีลักษณะของตัวเมืองที่มุ่งเน้นความยิ่งใหญ่แต่อย่างใดหากแต่ว่าเมืองนี้มีความเป็นเมืองที่เน้นความอุดม

สมบูรณ์ของเมืองมากกว่าเพราะเป็นพื้นที่ที่แวดล้อมไปด้วยพื้นที่การเพาะปลูกและการผลิตสินค้าเชิงการเกษตร ซึ่งในสมัยเมือง ๘๐๐ ปีที่ผ่านมาเมืองนี้ถูกเรียกว่า “ตำบลธานยะบุรี” อยู่ใต้การปกครองของพระเจ้าศรีธรรมาโศกราช แห่งเมืองนครศรีธรรมราชที่ทรงมีพระราชบิดาที่สวรรคตแล้วและทรงอัญเชิญพระสรีระธาตุหรือพระอัฐิมาประดิษฐานไว้ที่สถูปในเมืองแห่งนี้ และทรงให้มีการจารึกบอกเล่าเรื่องราวและพระราชโองการของพระองค์ในการทำบุญถวายพระราชบิดาของพระองค์ ดังนั้นหากพิจารณาในแง่ของสถานะของเมืองก็จะพบว่าเมือง ๆ นี้เป็นเพียง “ตำบลหนึ่งของเมืองนครศรีธรรมราช”ที่มีหน้าที่ในการผลิตสินค้าทางการเกษตรเพื่อส่งลงไปที่เมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งหายคนคงไม่เชื่อว่าเรื่องนี้อาจจะเป็นไปไม่ได้ แต่โดยความจริงและข้อเท็จจริงแล้วสมัยโบราณราว ๘๐๐-๑๐๐๐ ปีที่ผ่านมานั้นการเดินทางหรือการติดต่อสัมพันธ์กันระหว่างหัวเมืองทางเหนือและหัวเมืองทางใต้นั้นเป็นเรื่องที่มีความเป็นมาตามปกติ เพราะอย่าลืมว่ากษัตริย์เขมรสองพระองค์พี่น้องจากเมืองพระนครได้อพยพไพร่พลลงไปสร้างเมืองที่เมืองนครศรีธรรมราช และตั้งพระนามของพระองค์ว่า “พระเจ้าศรีธรรมาโศกราช ซึ่งการยกทัพของกษัตริย์เขมรในยุคนั้นไปตามเมืองต่าง ๆ ถือว่าเป็นเรื่องที่เป็นไปตามปกติ แม้การขยายอำนาจการปกครองมาทางเหนือก็ถือว่าเป็นเรื่องปกติเช่นเดียวกัน ดังนั้น การที่เมืองธานยะบุรีนี้เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมเขมรแบบชาวเมืองใต้ก็เป็นเรื่องที่มีความเป็นไปได้เช่นเดียวกัน

๔.๓.๔.๔ ผังบริเวณพื้นที่ของเมืองโบราณดงแม่นางเมือง

สำหรับประเด็นต่อไปที่จะกล่าวถึงในเชิงการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีเมืองดงแม่นางเมืองซึ่งเป็นการออกแบบผังแสดงให้เห็นถึง “พื้นที่และจุดสำคัญ ๆ ของพื้นที่ของเมืองดงแม่นางเมืองทั้งจากสมัยโบราณและในสมัยปัจจุบันว่าเมืองดงแม่นางเมืองนั้นมีองค์ประกอบของตัวเมืองพร้อมทั้งเส้นทางการเดินทางเข้าเมืองดงแม่นางเมือง ซึ่งกรอบของการออกแบบผังในลักษณะนี้สามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

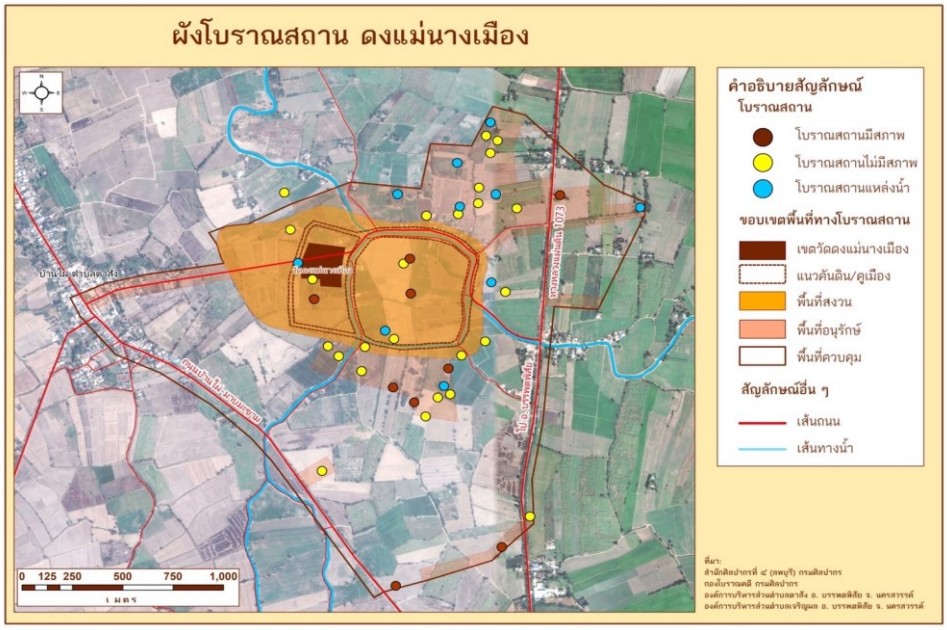

ภาพที่ ๔.๗๑ แสดงผังเชิงพื้นที่ของเมืองโบราณดงแม่นางเมือง

จากภาพผังจะพบว่าเมืองดงแม่นางเมืองทั้งในอดีตและในปัจจุบันถือว่าเป็นเมืองที่มีความอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมากเนื่องจากว่าเป็นเมืองที่แวดล้อมไปด้วยพื้นที่ราบซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีไว้สำหรับการเพาะปลูกและผลิตข้าวและพืชพันธุ์ธัญญาหาร ซึ่งกิจกรรมเชิงพื้นที่นี้เป็นเรื่องที่สอดคล้องกับชื่อของเมืองที่เป็นเมืองแห่งอู่ข้าวอู่น้ำเพราะคำว่า “ธานยุบุรี” นั้นมาจากคำว่า “ธัญญะ แปลว่าข้าว”ดังนั้นคำว่า ธานยะบุรีจึงมาคำว่า “ธัญญะบุรี ซึ่งตรงกับภาษาบาลีแปลว่าเมืองแห่งพืชพันธ์ธัญญาหารก็คือข้าวและน้ำนั่นเอง แต่เมื่อเขียนเป็นภาษาสันสกฤตก็จะเป็นคำว่า “ธานยะบุรี” นั่นเอง

อนึ่งจากผังหากพิจารณาถึงองค์ประกอบจะพบว่าผังนี้ได้แสดงให้เห็นถึงหลาย ๆ สิ่งที่ปรากฏในตัวเมืองก็คือ ๑.พื้นที่ของเมืองที่มีการกำหนดให้ตรงกับผังของกรมศิลปากรที่ ๔ ของจังหวัดลพบุรีที่ได้ทำไว้ก่อนแล้ว โดยพื้นที่ของเมืองนั้นมีอยู่ ๒ ส่วนก็คือ ส่วนแรกเป็นคูเมืองด้านในเป็นที่อยู่ของชาวเมืองเป็นที่ตั้งของวัดโบราณ และเป็นที่ผังศพของชาวเมืองตามอารามต่าง ๆ ส่วนที่ ๒ เป็นเขตคูเมืองส่วนที่เป็นด้านนอกแสดงให้เห็นถึงส่วนที่เป็นที่ตั้งของชุมชนที่อยู่ภายนอกเมืองและเป็นที่ตั้งของศาสนสถานประเภทสถูปเจดีย์ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของวัดดงศรีแม่นางเมือง ซึ่งกรอบของการตั้งเมืองและทำเป็นเมืองที่มีส่วนประกอบของเมืองเป็น ๒ ส่วนนี้ก็ได้รับอิทธิพลมาจากกรอบของเมืองที่เป็นหลักในดินแดนแถบนี้ก็คือ “เมืองศรีเทพและอีกหลายเมืองที่มีลักษณะการทำเมืองเป็น ๒ พื้นที่ประกอบกัน ดังภาพ

ภาพที่ ๔.๗๒ แสดงผังเชิงพื้นที่ของเมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

ซึ่งเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับผังของเมืองดงแม่นางเมืองก็จะไม่แตกต่างกันมากนัก ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเมืองดงแม่นางเมืองนี้ได้รับอิทธิพลจากการวางผังเมืองมาจากเมืองศรีเทพซึ่งเป็นเมืองที่เป็นศูนย์กลางของเมืองในระดับเมืองหลวงของรัฐทวารวดีในสมัยโบราณ ดังนั้น เมืองโบราณดงแม่นางเมืองผู้ปกครองในยุคนั้นจึงได้มีการออกแบบเมืองให้เป็นไปตามการออกแบบผังของเมืองที่เป็นเมืองหลวง อันจะเป็นกรอบในการสร้างเมืองที่ไม่แตกต่างไปจากกันมากนักเพราะเป็นเรื่องธรรมดาของการสร้างเมืองผู้สร้างจะต้องดำเนินการออกแบบที่ไม่ขัดกับการออกแบบเมืองของเมืองที่มีอำนาจ

เหนือกว่าหรือใหญ่กว่า เพราะในยุคนั้นคนที่สร้างเมืองนั้นล้วนมาจากอินเดียเป็นสำคัญ ๒. พื้นที่ของเมืองมีองค์ประกอบของจุดที่เป็นที่ตั้งของ “โบราณสถานหรือ บส.” ซึ่งกรมศิลปากรได้กำหนดเอาไว้ โดยโบราณสถานที่มีอยู่ในเมืองดงแม่นางเมืองนั้นคณะคณะผู้วิจัยได้กำหนดลักษณะของที่ตั้งโบราณสถานไว้เป็น ๓ ลักษณะก็คือ สีน้ำตาล หมายถึงโบราณสถานที่ได้รับการขุดค้นแล้ว และเป็นโบราณสถานที่มีสภาพ สีเหลือง หมายถึงที่ตั้งของโบราณสถานที่ไม่มีสภาพแต่มีร่องรอยพอเห็นได้ว่าอดีตเคยเป็นที่ตั้งของโบราณสถาน สีฟ้า หมายถึงที่ตั้งของโบราณสถานที่เป็นน้ำ เช่น สระหรือหนองน้ำเป็นต้น ซึ่งการกำหนดให้มีการลงสีเพื่อให้เห็นถึงประเภทของโบราณสถานก็ย่อมเป็นสิ่งที่สามารถระบุประเภทของโบราณสถานในเมืองดงแม่นางเมืองได้ดี ๓.เส้นทางการเดินทางเข้าสู่เมืองโบราณดงแม่นางเมือง โดยในผังได้กำหนดให้มีเส้นทางที่เป็นทั้งเส้นทางหลักและเส้นทางรองโดยเส้นทางหลักก็คือ (๑) ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข ๑๐๗๓ ที่ไปอำเภอบรรพตพิสัย และ (๒) ถนนสายบ้านไปมาบมะขาม เป็นถนนรอบนอกเมืองที่มีเส้นทางย่อยที่สามารถเข้าไปสู่เมืองดงแม่นางเมืองได้ นอกจากนั้นก็มีถนนที่เป็นเส้นทางภายในเมืองก็ได้แก่ (๑) ถนนเส้นดงแม่นางเมืองบ้านไผ่ ซึ่งถนนเส้นนี้จะตัดผ่านวัดดงแม่นางเมืองและเลียบตัวเมืองมาไปบรรจบชุมชนบ้านไผ่ ตำบลตาสังข์อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์ นอกจากนั้นก็มีถนนสายย่อยที่สามารถเข้าถึงตัวเมืองดงแม่นางเมืองได้อีกหลายสาย ซึ่งจากการที่ได้กล่าวมาทั้งหมดก็จะพบว่าผังเมืองดงแม่นางเมืองนั้นสามารถที่จะนำไปใช้ให้ก่อให้เกิดประโยชน์กับชุมชนได้ โดยเฉพาะนักท่องเที่ยวที่เดนทางมาศึกษาเมืองดงแม่นางเมือง

อนึ่ง หากพิจารณาจากกรอบของผังที่คณะคณะผู้วิจัยได้ดำเนินการจัดทำนั้นในส่วนที่เป็น “ที่ตั้งของหวัดหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องก็จะพบว่าในเมืองดงแม่นางเมืองนั้น คูเมืองส่วนนอกเมืองนั้นเป็นที่ตั้งของ “วัดดงศรีแม่นางเมือง” ซึ่งเป็นวัดสังกัดมหานิกาย ซึ่งในผังใช้สีน้ำตาลเข้มเป็นเครื่องหมายแสดงพื้นที่วัด ซึ่งในวัดก็จะมีพิพิธภัณฑ์เมืองดงแม่นางเมือง แบละศาลเจ้าแม่ศรีเมือง ซึ่งเป็นจุดที่นักท่องเที่ยวหรือผู้เดินทางสามารถที่จะเข้าชมได้

๔.๓.๔.๕ การออกแบบผังเส้นทางการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีเมืองดงแม่นางเมือง

สำหรับประเด็นต่อมาก็คือประเด็นที่เกี่ยวข้องกับผังเมืองโบราณดงแม่นางเมืองอีกประการหนึ่งก็คือเส้นทางเข้าถึงเมืองโบราณดงแม่นางเมืองโดยพิจารณาจากพื้นที่และเส้นทางที่จะสามารถเดินทางเข้าถึงเมืองดงแม่นางเมืองได้ง่าย โดยผังของเมืองดงแม่นางเมืองนั้นสามารถที่จะพิจารณาถึงเส้นทางการเข้าถึงเมืองโบราณแห่งนี้ ซึ่งพิจารณาได้จากภาพดังนี้

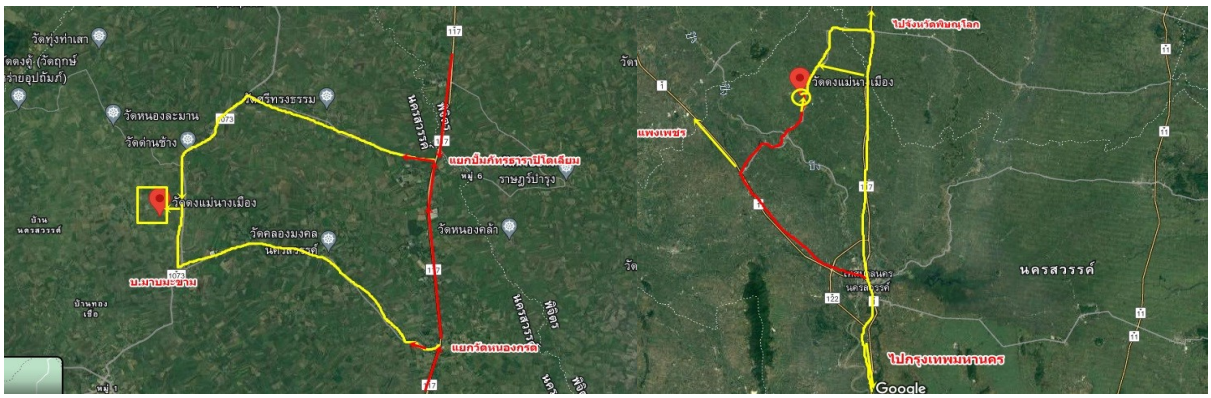

ภาพที่ ๔.๗๓ แสดงผังเส้นทางการเดินทางเข้าสู่เมืองดงแม่นางเมือง

จากภาพจะพบว่า แผนที่ที่ (๑) มีเส้นทางการเดินทางสองสายก็คือ ๑.หากเดินทางมาจาก จังหวัดนครสวรรค์ก็สามารถที่จะเลี้ยวเข้าตรงแยกวัดหนองกรดได้เลยจากนั้นก็เดินทางตามถนนสายย่อยก็สามารถที่จะเข้าไปถึงเมืองโบราณดงแม่นางเมืองได้ หรือ ๒. หากเดินทางมาจากเมืองพิษณุโลก ก็สามารถเลี้ยวเข้าแยกปั๊มน้ำมันภัทรธารา ได้ซึ่งทางนี้จะผ่านตำบลด่านช้างและสามารถเดินทางไปถึงตัวเมือง เช่นเดียวกัน ส่วนแผนที่ที่ (๒) เป็นแผนที่ที่พิจารณาจากภาพรวมของการเดินทางไปเมืองดงแม่นางเมืองในเส้นทางหลักจากกรุงเทพมหานคร จากจังหวัดพิษณุโลก หรือจากจังหวัดกำแพงเพชรนั้นก็สามารถที่จะเดินทางไปเมืองดงแม่นางเมืองได้ตามเส้นทางที่กำหนดไว้ ซึ่งก็เป็นเรื่องที่ไม่ยากนักเพราะในยุคนี้ Google Map นั้นสามารถที่จะพาไปได้ทุกพื้นที่ซึ่งจะเป็นการสะดวกมากหากว่าได้ใช้แอพลิเคชั่นนี้ประกอบกับการดูจากผังหรือแผนที่ ซึ่งก็จะสามารถนำไปสู่ตัวเมืองดงแม่นางเมืองได้

๔.๔ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดอุทัยธานี

สำหรับแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีของจังหวัดอุทัยธานีก็ถือว่าเป็นอีพื้นที่แห่งหนึ่งที่มีความสำคัญมากในฐานะที่เป็นเมืองที่อยู่ในช่วงสมัยความเจริญของอาณาจักรทวารวดี ซึ่งจังหวัดอุทัยธานีนั้นถือว่าเป็นอีกจังหวัดหนึ่งที่มีแหล่งโบราณคดีทั้งในยุคก่อนประวัติศาสตร์และในยุคประวัติศาสตร์อย่างสมัยทวารวดีอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ก็เป็นที่ทราบว่าการดำเนินการของหน่วยราชการในการศึกษาและให้ข้อมูลเกี่ยวกับเมืองโบราณเหล่านั้นยังมีอยู่ในวงจำกัดทำให้ผู้คนไม่สามารถเข้าถึงความจริงของเมืองหรือแหล่งโบราณคดีดังกล่าวนั้นได้อย่างทั่วถึงมากนัก ดังนั้น เมืองโบราณต่าง ๆ ในจังหวัดอุทัยธานีจึงจำเป็นที่จะต้องได้รับการพัฒนาและชี้นำถึงเส้นทางการเดินทางและการเข้าถึงให้เป็นที่ประจักของผู้คนในสังคมให้เป็นที่รับทราบกันในวงกว้างต่อไป

๔.๔.๑ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีเมืองบึงคอกช้าง

สำหรับเมืองโบราณบึงคอกช้างถือว่าเป็นเมืองที่มีความสำคัญในฐานะที่เป็นเมืองที่เป็นที่ตั้งของ “พระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทิน”ซึ่งเป็นพระพุทธศาสนานิกานเถรวาทสายสันสกฤตที่ได้เข้ามาเผยแผ่ในพื้นที่ทวารวดีในเขตภาคกลางในยุคนั้นและมีความเจริญรุ่งเรืองมาก และหากพิจารณาจากที่ตั้งของเมืองก็จะพบว่าเป็นเมืองที่อยู่ลึกเข้าไปในเขตลุ่มแม่น้ำสะแกกรังของจังหวัดอุทัยธานี ซึ่งเมืองโบราณบึงคอกช้างนี้ก็เป็นอีกเมืองหนึ่งที่จะต้องกล่าวว่าเป็นเมืองปิดที่หากใครไม่สนใจจริง ๆ ก็จะไม่รู้เลยว่ามีเมืองโบราณบึงคอกช้างนี้อยู่ในพื้นที่ของจังหวัดอุทัยธานีเนื่องจากปัจจุบันเป็นเมืองที่ไม่มีชุมชนใดอยู่ใกล้หรืออยู่ภายในบริเวณเมืองโบราณบึงคอกช้างนี้เลย อย่างไรก็ตามเพื่อให้เกิดความเข้าใจและสามารถเข้าถึงเมืองโบราณบึงคอกช้างได้อย่างชัดเจน คณะคณะผู้วิจัยจึงได้ออกแบบผังแหล่งโบราณคดีเมืองโบราณบึงคอกช้างขึ้นเพื่อก่อให้เกิดความความเข้าใจในเมืองเหล่านั้นได้ โดยมีประเด็นที่จะต้องศึกษาดังต่อไปนี้

๔.๔.๑.๑ ประวัติของเมืองโบราณบึงคอกช้าง

สำหรับเมืองโบราณบึงคอกช้างในปัจจุบันนั้น ตั้งอยู่ที่ตำบลไผ่เขียว มีคูเมืองและกำแพงดินล้อมรอบ ค้นพบซากโบราณ เครื่องปั้นดินเผา หินบดยา เครื่องมือเหล็ก ลูกปัด สีเหลือง นอกจากนี้ยังขุดพบศิลาจารึกอักษรขอมโบราณ ๓ หลัก ปัจจุบันมีสภาพเป็นสวนป่าปลูกมีต้นไม้ขนาดใหญ่ปกคลุมอยู่ทั่วไป ส่วนบริเวณคูเมืองตื้นเขิน โบราณวัตถุที่ถูกค้นพบได้นำไปเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่น ภายในศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน จังหวัดอุทัยธานี ใกล้กับศาลากลางจังหวัด

อนึ่งในแง่ของประวัติความเป็นมานั้นจะพบว่าไม่มีการระบุถึงประวัติความเป็นมาหรือมีเรื่องเล่าหรือตำนานที่เกี่ยวข้องกับเมืองโบราณบึงคอกช้างมากนักจะมีก็เป็นเพียงหลักฐานจากการขุดค้นของนักโบราณคดีที่ระบุว่าเชื่อว่าเมืองนี้ได้มีมาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๗ โดยมีชาวเมืองก็คือชาวมอญ-เขมรโบราณที่ได้อพยพขึ้นมาสร้างเมืองขึ้นที่บริเวณนี้และสร้างความเจริญให้กับเมืองนี้มาเป็นเวลากว่า ๕๐๐ ปี ซึ่งก็ถือว่าเป็นช่วงเวลาที่ยาวนานพอสมควร ในแง่ของการขุดค้นนั้นจะพบว่าแหล่งโบราณคดีบึงคอกช้างนั้นมีการดำเนินงานทางโบราณคดีครั้งสำคัญอยู่ ๒ ครั้งคือ การดำเนินงานทางโบราณคดีครั้งที่ ๑ ได้ทำการสำรวจและขุดค้นโดยกรมศิลปากรระหว่างวันที่ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๔ ถึง ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ หลังจากได้มีการทำการสำรวจขุดค้นและทำการวิเคราะห์ตีความจารึกที่พบจากแหล่งโบราณคดีบึงคอกช้างแล้วยังมีการเขียนบทความที่เกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดีบึงคอกช้างดังนี้

- ปี พ.ศ. ๒๕๑๗ นายพลาดิศัย สิทธิธัญกิจ หัวหน้ากองบรรณาธิการหนังสืออุทัยธานีสาร ได้เขียนบทความลงในวารสารโบราณคดี ฉบับที่ ๓ ของปีที่ ๕ ประจำเดือนสิงหาคม ๒๕๑๗ โดยมีใจความสรุปได้ว่าตนได้เข้าร่วมเดินทางเข้าไปสำรวจและขุดค้นที่เมืองโบราณบึงคอกช้างกับอาจารย์วิทยา อินทโกศัย

- ปี พ.ศ. ๒๕๒๒ อาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ได้เขียนบทความเรื่อง อุทัยธานีครั้งโบราณตีพิมพ์ในวารสารเมืองโบราณ ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๕ พ.ศ. ๒๕๒๒ ในบทความได้กล่าวถึงเมืองโบราณ บึงคอกช้างและได้สันนิษฐานหน้าที่การใช้งานและรูปแบบของคูเมืองบึงคอกช้างในส่วนท้ายของบทความ

- ปี พ.ศ. ๒๕๔๗ เชน หมั่นเขตรกิจ และคณะ ได้ทำการเดินสำรวจแหล่งโบราณคดีบึงกอกช้าง และเขียนเป็นหนังสือชื่อ ปรัชญาเป็นเลิศ เกิดที่บึงคอกช้าง

- ๑๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๘ สำนักงานศิลปากรที่ ๔ ลพบุรี โดยมี นายอนันต์ ชูโชติ ผู้อำนวยการสำนักงานศิลปากรที่ ๔ ลพบุรี และนายเจตน์กมล วงษ์ท้าว นักโบราณคดี ๔ ร่วมกับสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาอุทัยธานีได้ทำการสำรวจแหล่งโบราณคดีบึงคอกช้าง เอกสารแหล่งเรียนรู้และภูมิปัญญาเมืองอุทัยธานีเพื่อใช้ในการเรียนการสอนนักเรียนและประชาชนโดยจะทำเอกสารชื่อ “เมืองโบราณบึงคอกช้าง อารยธรรมร่วมสมัยทวารวดี”

การดำเนินงานทางโบราณคดีครั้งที่ ๒ ทำการสำรวจและขุดค้นระหว่างวันที่ ๒๕ สิงหาคม ๒๕๕๕ ถึงวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๐ ภายใต้การกำกับดูแลของสำนักงานกรมศิลปากรที่ ๔ ลพบุรี

เพื่อเตรียมข้อมูลในการจัดทำแผนแม่บทอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณบึงคอกช้าง[๘๐] โดยการศึกษาที่ผ่านมาได้ค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญดังต่อไปนี้

๑) หลักฐานด้านแท่นหินบด และระฆังหิน

สำหรับหลักฐานเชิงประจักษ์ที่ค้นพบและพอเป็นหลักฐานของการมีอยู่ของวัฒนธรรมแบบทวารวดีที่เมืองบึงคอกช้างนั้นก็คือ หลักฐานที่เป็น (๑) แท่นหินบด (๒) ระฆังหิน ซึ่งแท่นหินบดนั้นเป็นแท่นหินอ่อนที่ถูกนำมาเป็นเสมือนหนึ่งในเสมาที่กำหนดเขตของอารามหรือวัดให้เป็นเขตศักดิ์สิทธิ์ ชาวบ้านเห็นว่าเป็นแท่นหินก็เข้าใจว่าเป็นแท่นหินเอาไว้บดยา แต่ความจริงแล้วเป็นแท่นหินสำหรับฝังเพื่อกำหนดความศักดิ์สิทธิหรือเขตกำหนดพื้นที่ของวัดหรืออารามของนักบวช ส่วนระฆังหินนั้นเป็นวัตถุโบราณที่เป็นสัญลักษณ์ของเมืองในสมัยทวารวดี โดย คำว่า “ระฆังหิน” ปรากฏขึ้นครั้งแรก ๆ ในเอกสารที่ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ได้แปลบทความข้างต้นในปี พ.ศ. ๒๕๐๕ กล่าวไว้ว่า ทราบแล้วว่าเป็นระฆังหิน แต่ก็ยังมิได้กล่าวไป ถึงที่มาของแนวคิดไว้ แต่จากการวิจัยของนักวิจัยที่ผ่านมาได้ข้อสรุปที่เป็นเพียงข้อสันนิษฐานว่า ระฆังหิน ในสมัยทวารวดีนั้นทำมาเพื่อวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ ๑. เพื่อเป็นเครื่องที่ใช้ตีเพื่อก่อให้เกิดเสียงสัญญาณไม่ได้หมายถึงการใช้ตีเป็นเครื่องดนตรี ๒.เพื่อให้ใช้เป็น “สมอเรือ” ในเวลาเดินเรือเพราะในสมัยนั้นเป็นสมัยที่แต่ละเมืองเดินทางติดต่อกันผ่านทางเรือมากกว่าทางบก[๘๑] ซึ่งจะพบว่าทุกเมืองในยุคสมัยทวารวดีจะมีระฆังหินนี้เกือบทุกเมือง

ภาพที่ ๔.๗๔ แสดงแท่นหินบด หรือเสาเสมาของทวารวดีที่เมืองบึงคอกช้าง

[๘๐] เยาวนิจ เจริญพืช, **วิเคราะห์รูปแบบจากเศษภาชนะดินเผาที่พบจากแหล่งโบราณคดีบังคอกช้าง** วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๙), หน้า ๘๐-๘๒.

[๘๑] สุนีย์รัตน์ เดชวิริยะกุล, **ระฆังหินสมัยทวารวดี : ข้อสันนิษฐานด้านการใช้งาน**, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘), หน้า ๑๐๕-๑๑๓.

ภาพที่ ๔.๗๕ แสดงระฆังหินของทวารวดีที่เมืองบึงคอกช้าง

๒) หลักฐานด้านจารึก

หลักฐานด้านจารึกที่พบที่เมืองโบราณบึงคอกช้างจำนวน ๓ ชิ้นนั้นได้พบจากการสำรวจครั้งที่ ๑ กรมศิลปากร ได้จัดให้อาจารย์จากกองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร คืออาจารย์ชะเอม แก้วคล้าย และอาจารย์จำปา เยื้องเจริญ เป็นผู้อ่านในปี พ.ศ. ๒๕๕๑ โดยมีแนวทางการอ่านอักษร โบราณจากศาสตราจารย์ ยอร์จ เซเดส์ ผู้เชี่ยวชาญทางโบราณคดี ผลจากการอ่านอักษรจากจารึก เหล่านี้ได้ผลดังนี้

จารึกหมายเลข ๑ เป็นจารึกอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นอักษร ๑ บรรทัด แถวยาว ๔ นิ้ว สูง ๖ นิ้ว จารึกเพียงด้านเดียวบนศิลาสีแดงมีคำจารึก ดังนี้ “วรปรัชญวาระ” แปลว่า “สมัยที่ปรัชญาเป็นเลิศ” แต่อย่างไรก็ตาม นายชะเอม แก้วคล้าย ได้ให้ข้อสังเกตไว้ว่า คำว่า “ปฺรชฺญา” ในจารึกนี้ สามารถนำรูปแบบของอักษรไปเปรียบเทียบได้กับคำว่า “ชฺญา” ที่มีในจารึกมหานาวิกพุทธคุปตะ (Inscription of Mahanavika Buddhagupta) จากสำเนาจารึกที่ ๑๐ plate xxib Indian Palaeography โดย Dr. D. H. Dani นอกจากนี้ ลักษณะการจารึกอักษรนั้น เหมือนกันกับจารึกบนฐานพระพุทธรูปยืนวัดข่อยอำเภอบ้านเซ่า (ปัจจุบันคืออำเภอบ้านหมี่) จังหวัดลพบุรี (ปัจจุบันอยู่ที่วัดเบญจมบพิตร) คือ มีการหยักอักษรไปทางขวามือก่อนที่จะตวัดโค้งขึ้น ซึ่งอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒[๘๒]

จารึกหมายเลข ๒ เป็นจารึกอักษรปัลลวะ ภาษามอญ อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๔ เป็นตัวอักษร ๑ บรรทัด แถวยาว ๔ นิ้ว สูง ๕ นิ้ว จารึกเพียงด้านเดียวบนแผ่นหินหน้าเรียบ โดยพบใกล้กับฐานสถูป นอกกำแพงเมืองประมาณ ๔๐๐ เมตร เมื่อราวเดือนมกราคม หรือ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๔ หลังจากนั้น จึงได้เคลื่อนย้ายนำมาเก็บไว้ ณ ที่ทำการสวนป่าไผ่เขียว-ตลุกดู่ หมู่ ๒ ตำบลไผ่เขียวอำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี มีคำจารึกว่า “ปุญญสิธเคลา” แปลว่า “บุญย่อมส่งเสริมนักพรต”

---

[๘๒] จารึกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), **จารึกเมืองบึงคอกช้าง ๑**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/๕๓๑ [๑๔ เมษายน ๒๕๖๕].

จารึกหมายเลข ๓ เป็นจารึกอักษรปัลลวะ ภาษามอญ อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๔ เป็นตัวอักษร ๑ บรรทัด แถวยาว ๔ นิ้ว สูง ๔ นิ้ว จารึกเพียงด้านเดียวบนแผ่นหินหน้าเรียบ (ชำรุด) มีคำจารึกดังนี้ “ปริณา” แปลว่า “จงเลือกไปทางนี้”

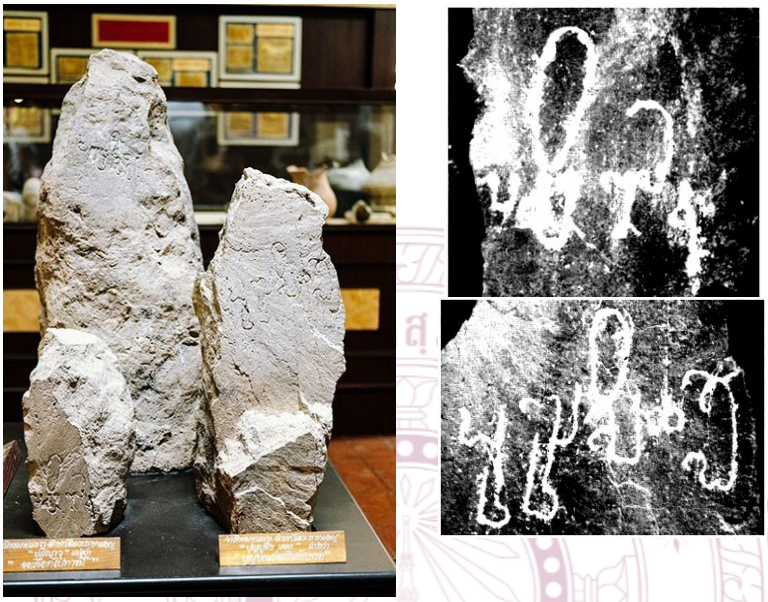

ภาพที่ ๔.๗๖ แสดงจารึก เมืองบึงคอกช้าง และการขยายตัวอักษร

๓) หลักฐานด้านโบราณคดี

คูน้ำเมืองบึงคอกช้าง สำหรับลักษณะรูปแบบของคูน้ำคันดินของเมืองโบราณคดีบึงคอกช้าง เมืองโบราณบึงคอกช้างเป็นเมืองโบราณที่มีคูน้ำ คันดิน และแนวของคูน้ำ คันดิน แบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือ คูเมืองชั้นใน คูเมืองส่วนขยายของเมืองชั้นใน และคูเมืองชั้นนอก

คูเมืองชั้นใน ของเมืองโบราณบึงคอกช้าง มีลักษณะเป็นรูปวงกลมมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๔๕๐ เมตร แนวคันดินจะอยู่ด้านนอกโอบล้อมคูเมืองขนาดใหญ่ซึ่งอยู่ด้านในของคันดิน คูน้ำไม่ต่อเชื่อมกันโดยรอบ แต่แบ่งออกเป็นสี่ส่วนโดยมีประตูทางเข้าเมืองชั้นในทั้ง ๔ ด้านเป็นตัวคั่น คูเมืองชั้นในมีประตูทางเข้าเมืองทั้ง ๔ ทิศ ซึ่งอยู่เอียงจากแนวแกนทิศเหนือ - ได้ ประมาณ ๔ องศา โดยที่กลางประตูเมืองจะมีคันดินคั่นขวางประตู คันดินมีลักษณะเป็นเนินดินยาวไม่สูงมาก นักวางตัวขนานกับสระน้ำซึ่งอยู่ด้านหน้าคันดิน สระน้ำมีลักษณะเป็นสระรูปทรงสี่เหลี่ยมมุมมน

ปัจจุบันประตูเมืองทางด้านทิศเหนือและด้านทิศใต้ยังอยู่ในสภาพที่ค่อนข้างสมบูรณ์แต่ประตูเมืองทางด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก ตัวคันดินถูกทางหลวงจังหวัดหมายเลข ๓๔๕๖ ตัด ผ่าน และมีการถมในส่วนที่เป็นสระน้ำหน้าคันดินเพื่อสร้างถนนในบางส่วน บริเวณประตูเมืองจึงไม่อยู่ในสภาพเดิม คันดินของคูเมืองเมืองชั้นในมีลักษณะเป็นการนำเศษหินที่ผ่านการย่อยแล้ว มาผสมกับดินบดอัดเป็นคันดินขนาดใหญ่ เศษหินและดินที่นำมาใช้ในการสร้างคันดินเหล่านี้น่าจะ มาจากการขุดคูเมืองนั่นเอง

คูเมืองส่วนขยายของเมืองชั้นใน มีลักษณะเป็นคูน้ำคันดินที่ขยายเพิ่มออกมาทางด้านทิศใต้ของคูเมืองชั้นใน ทำให้ลักษณะของเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมปลายมน สภาพปัจจุบันคันดินบริเวณ ด้านทิศใต้ขาดหายไปไม่ชัดเจน คันดินมีขนาดกว้างประมาณ ๑๐ เมตร ยาวประมาณ ๑,๐๐๐ เมตร สูงประมาณ ๔-๕ เมตร คูเมืองกว้างประมาณ ๒๐-๒๕ เมตร ยาวประมาณ ๑,๐๐๐ เมตร ลึก ประมาณ ๓-๔ เมตร ภายในคูเมืองส่วนขยายของเมืองชั้นในด้านทิศตะวันออกติดกับคันดินด้านใน มีร่องตื้น ๆ ขนานไปกับคูเมือง พบช่วงระยะสั้น ๆ มีขนาดกว้างประมาณ ๑๐ เมตร ยาว ประมาณ ๓๐๐ เมตร เมืองบริเวณนี้น่าจะเป็นส่วนขยายในช่วงหลังด้วยเหตุผลบางอย่าง เช่น จำนวน ประชากรเพิ่มขึ้น ความต้องการน้ำมากขึ้น ฯลฯ

คูเมืองชั้นนอก มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมมุมมนขนาดใหญ่ โดยมีเมืองชั้นในอยู่กึ่งกลาง เมืองค่อนไปทางทิศใต้ ขนาดของเมืองชั้นนอกกว้างประมาณ ๑,๐๐๐ เมตร ยาวประมาณ ๑,๕๐๐ เมตร มีคูน้ำล้อมรอบคันดินโดยรอบ ขนาดของคันดินกว้างประมาณ ๑๕ เมตร สูงประมาณ ๑-๔ เมตร คูน้ำกว้างประมาณ ๒๐ เมตร ยาวโดยรวม ประมาณ ๔,๐๖๐ เมตร ลึกประมาณ ๔ เมตร ๑ คูน้ำ ชั้นนอกมีเส้นทางชักน้ำเข้ามากักเก็บไว้ในคูเมืองหลายทิศทาง ซึ่งคูน้ำบางส่วนใช้ลำน้ำธรรมชาติ เป็นคูเมือง ที่เห็นได้ชัดเจนคือคูเมืองด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ใช้ห้วยข่อยเป้าเป็นส่วนหนึ่งของคู เมือง และด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้เชื่อมต่อกับห้วยตะกอนและห้วยก้านยาว ด้านทิศตะวันออก รับน้ำที่ไหลบ่ามาจากกลุ่มภูเขาผาลาดทางทิศตะวันออกของเมือง (ซึ่งกลุ่มเขาผาลาดจะมีภูเขาขนาด ย่อมมีโบราณสถานอยู่บนเขาชาวบ้านเรียกชื่อภูเขานั้นว่าเขามะตูม) และด้านทิศใต้รับน้ำที่ไหลบ่ามาจากกลุ่มภูเขาผาลาดทางทิศใต้ของเมืองโบราณ ภายในคูเมืองชั้นนอกค่อนไปทางทิศเหนือ มีลำธารธรรมชาติขนาดเล็กไหลผ่านกลางเมืองจากด้านทิศตะวันออกไปตะวันตก มีขนาด กว้างประมาณ ๓-๑๐ เมตร ยาวประมาณ ๑,๒๐๐ เมตร ปัจจุบันบางช่วงของลำธารมีสภาพตื้นเขิน และบางช่วงมีขนาดแคบมาก ด้านทิศเหนือติดกับคันดินด้านในมีภูเขาขนาดเล็กอยู่ ชาวบ้านเรียกว่า “เขาน้อย” ซึ่งทางด้านทิศใต้ของเขาน้อยมีร่องรอยของร่องน้ำเป็นเส้นตรงที่ไหลจากเขาน้อยไปยังลำธารธรรมชาติ มีขนาดกว้างประมาณ ๓-๕ เมตร ยาว ประมาณ ๒๗๐ เมตร ปัจจุบันมีสภาพตื้น มากมีต้นกำปัดขึ้นอยู่เต็มพื้นที่

จากการสำรวจสภาพพื้นที่โดยทั่วไปบริเวณเมืองโบราณบึงคอกช้าง และเป็นโบราณสถาน พบว่า พบเป็นโบราณสถานเท่าที่สำรวจพบขณะนี้พบจำนวน ๑๐ แห่ง ซึ่งส่วนใหญ่จะอยู่บริเวณดูเมืองชั้นนอก มี ๑ แห่งอยู่คูเมืองชั้นใน และอีก ๑ แห่งอยู่ตรงพื้นที่ส่วนขยายของคูเมืองชั้นใน นอกจากเป็นโบราณสถานแล้ว ยังมีเนินดินซึ่งจัดเป็นแหล่งโบราณคดี ๓แห่งในบริเวณคูเมืองชั้นใน ซึ่งจากการสำรวจสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเตาถลุงโลหะ (เหล็ก)หรือเป็นพื้นที่ในการทำกิจกรรมการถลุงโลหะหรือกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการผลิตโลหะ เนื่องจากพื้นที่บริเวณนั้นพบชิ้นส่วนดินเผาไฟ ท่อสูบลมดินเผาที่มีคราบขี้แร่ติดอยู่ และก้อนขี้แร่กระจายอยู่ในปริมาณที่ค่อนข้างมาก และยังมีอยู่ บริเวณนอกคูเมืองชั้นนอกด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองโบราณ ซึ่งบริเวณพื้นที่สองแห่งนี้อยู่ในแนวระนาบเดียวกัน โดยอยู่ใกล้และขนานไปกับลำน้ำธรรมชาติ(ห้วยก้านยาว)

สำหรับประเด็นเรื่องของศาสนาและความเชื่อของชาวเมืองบึงคอกช้างนั้น ก่อนอื่นต้องพูดถึงผู้คนที่เป็นเจ้าของท้องถิ่นก่อนว่าเมืองบึงคอก้างนี้เดิมทีมีใครชนกลุ่มไหนที่มาอาศัยอยู่ก่อน

จากการศึกษาจะพบว่าคนที่เป็นคนพื้นถิ่นของเมืองนี้ไม่ได้เป็นคนมอญหรือคนขอมหรือเขมร แต่เป็นคนที่ใช้ชีวิตมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายมาถึงยุคต้นประวัติศาสตร์ก็คือราวพุทธศตวรรษที่ ๑-๘ ซึ่งจากหลักฐานโบราณคดีของอุทัยธานีพบว่า มีผู้คนยุคก่อนประวัติศาสตร์อาศัยอยู่มาก่อน โดยมีการค้นพบที่แหล่งโบราณคดีราปลาร้าหรือเขาปลาร้า อยู่ที่บ้านชายเขา ตำบลป่าอ้ออำเภอลานสัก เป็นแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ มีอายุอยู่ประมาณ ๕,๐๐๐ - ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว ซึ่งภาพเขียนสีที่เพิงผาภูปลาร้า แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ในชุมชนบริเวณนี้ว่าเป็นชุมชนสังคมเกษตรกรรม ที่มีแบบแผนและพิธีกรรม ภาพที่พบได้แก่ภาพสัตว์เลี้ยง ภาพคนจูงวัว และภาพขบวนแห่เป็นต้น

นอกจากนั้นก็พบชุมชนโบราณยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่แหล่งโบราณคดีบ้านลาดหลุมเข้า อยู่ที่บ้านลาดหลุมเข้าอำเภอหนองขาหย่าง มีลักษณะเป็นเนินรูปยาว ตามแนวทิศตะวันออกเฉียงเหนือ - ทิศตะวันตกเฉียงใต้ มีแนวลำห้วยหลุมเข้าเป็นขอบเขตด้านเหนือ ซึ่งจากการขุดค้นทางโบราณคดีพบว่า แหล่งโบราณคดีแหล่งนี้มีมนุษย์อาศัยอย่างน้อยสองสมัยคือ ๑.สมัยก่อนประวัติศาสตร์ พบภาชนะดินเผาแบบต่าง ๆ เช่นลายเชือกทาบ ขัดมัน ปั้นดินมาต่อเติม เครื่องประดับ ลูกปัดแก้ว และลูกปัดหินสีต่าง ๆ เครื่องมือเหล็ก ขวานหินขัด ขวดดินเผา โครงกระดูก มนุษย์จำนวนมาก เครื่องมือจากกระดูกสัตว์ ลูกกระสุนดินเผา รูปปั้นตุ๊กตาดินเผา กำไลข้อมือ กำไลข้อเท้า แหวน ลูกกระพรวน สำริด และตะกรัมจากการถลุงโลหะ ๒.สมัยประวัติศาสตร์ พบภาชนะดินเผาลายกดประทับ เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิงและสมัยราชวงศ์ชิง[๘๓] ซึ่งแสดงให้เห็นว่าในยุคโบราณก่อนการเข้ามาของมอญ-เขมรนั้นคนพื้นถิ่นที่แถบเมืองบึงคอกช้างนี้ก็ได้มีการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศหรือต่างแดนแล้วก็คือ จีน ซึ่งคนจีนนั้นก็เข้ามาก่อนที่มอญและเขมรจะเข้ามาเสียอีก ดังนั้น หากถามว่าในยุคที่ก่อนมอญและเขมรจะเข้ามานั้นชาวชุมชนพื้นถิ่นในแถบเมืองบึงคอกช้างนี้นับถือศาสนาอะไร คำตอบก็คือ ๑.ในยุคแรกนับถือบรรพบุรุษ ๒.ในยุคต่อมาก็มีการรับเอาคติทางศาสนาของจีนก็คือการนับถือผีบรรพบุรุษเพราะคนจีนนั้นมีการไหว้เจ้า หลักการบูชาบรรพบุรุษของคนที่นี่ในยุคก่อนมอญเขมรก็น่าจะเป็นไปในแนวนี้

แต่เมื่อภายหลังจากที่มอญและเขมรได้อพยพเข้ามาโดยการอพยพจากเมืองพงตึก คูบัวนครปฐมที่มีความเจริญอยู่แล้วขึ้นมาอาศัยอยู่ตามพื้นที่ที่เป็นเมืองต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น อู่ทองหรือเมืองคูเมืองที่สิงห์บุรีเป็นต้นขึ้นมาอาศัยอยู่ในพื้นที่ภาคกลางตอนบนได้แก่เมืองอู่ตะเภา เมืองโคกไม้เดน เมืองทัพชุมพล เมืองดงแม่นางเมือง หรือ เมืองดอนคา เป็นต้น หรือในเขตอุทัยธานีนั้นก็ได้แก่ เมืองด้ายหรือเมืองใต้ เมืองคูเมือง เมืองท่าการุ้ง เมืองบึงคอกช้าง เป็นต้น ซึ่งการอพยพขึ้นมาทางเหนือนั้นถือว่าเป็นการอพยพขึ้นมาครั้งใหญ่โดยมีเมืองที่เป็นศูนย์กลางของการกระจายผู้คนนั้นก็คือ “เมืองอู่ทอง”ในฐานะที่เป็นเมืองท่าของแม่น้ำและเป็นเมืองที่มีการแลกเปลี่ยนสินค้ากันระหว่างพ่อค้าชาวอินเดียและก็คนมอญเขมรที่อพยพขึ้นมาตั้งบ้านเมืองในเมืองเหนือขึ้นมา เมื่อคนมอญและเขมรได้อพยพขึ้นมาตั้งเมืองแล้วสิ่งที่พวกเขานำมาด้วยก็คือ “คติความเชื่อทางด้านศาสนา” ซึ่งศาสนาที่ชาว

---

[๘๓] มรดกทางวัฒนธรรมจังหวัดอุทัยธานี, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.thaiheritage.net/nation/oldcity/uthaithani4.htm

มอญนำมาก็คือ “พระพุทธศาสนาเถรวาทสายบาลีและพระพุทธศาสนาเถรวาทสายสันสกฤตก็คือ “นิกายสรวาสติวาทิน” โดยหลักฐานที่ระบุตัวตนของการนำเอาศาสนาความเชื่อรวมถึงศิลปกรรมต่าง ๆ มาจากคนอินเดียก็คือ หลักฐานเรื่องของ “จารึก”ที่จารึกที่เมืองบึงคอกช้างที่ระบุชัดว่าคนในเมืองบึงคอกช้าง ๑.ใช้ภาษาสันสกฤตและบันทึกโดยใช้อักษรปัลลวะของอินเดียใต้ ๒.มีการระบุถึงคำสอนของพระพุทธศาสนาที่สำคัญก็คือ “บุญ” ดังปรากฏในจารึกว่า “ปุญญสิธเคลา” แปลว่า “บุญย่อมส่งเสริมนักพรต”ซึ่งข้อความดังกล่าวนี้ถือว่าเป็นเครื่องชี้ชัดว่าชุมชนเมืองบึงคอกช้างนี้นับถือพระพุทธศาสนาสายสันสกฤตก็คือนิกายสรวาสติวาทินอย่างแน่นอนเพราะนิกายนี้เน้นในเรื่องของการสร้างบารมีด้วยการทำบุญ โดยคำว่านักพรตนั้นก็คือพระภิกษุในพระพุทธศาสนา และในอีกจารึกที่ว่า “วรปรัชญวาระ” แปลว่า “สมัยที่ปรัชญาเป็นเลิศ” นั้นก็เป็นเครื่องหมายชี้ชัดว่าเมืองนี้พระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินมาเผยแผ่ที่นี่เพราะนิกายสรวาสติวาทินนั้นเน้นคำสอนเรื่อง “ปรัชญา” ซึ่งนิกายสรวาสติวาทินี้เกิดขึ้นภายหลังจากการสังคายนาครั้งที่ ๒ ได้หนึ่งร้อยปีโดยแตกมาจากนิกายเถรวาทเดิม และไม่ปรากฏว่าท่านผู้ใดเป็นต้นกำเนิดของสรวาสติวาทิน แต่เป็นการแน่นอนที่ว่า นิกายนี้เป็นกิ่งแยกออกมาจากนิกายเถรวาทิน ซึ่งเป็นนิกายบูชาภาษาบาลี อายุกาลของนิกายนี้ยังเป็นที่ไม่ตกลงกันแน่นอน ในปกรณ์ฝ่ายทิเบตกล่าวว่า เมื่อพุทธปรินิพพาน ๑๑๖ ปี เหล่าภิกษุสงฆ์ได้ใช้ภาษา ๙ ภาษา ในการบอกธรรมวินัย เป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาแตกเป็น ๔ นิกาย คือสงฆ์พวกหนึ่งใช้ภาษาสันสกฤต พวกนี้เป็นสงฆ์สืบเนื่องมาแต่พระราหุล เรียกว่าพวกสรวาสติวาทิน แต่ในปกรณ์สันสกฤต ชื่อ “เภทธรรมติจักรศาสตร์” แต่งโดยพระวสุมิตร ในราวพุทธศตวรรษที่ ๔ กล่าวว่านิกายนี้แตกจากเถรวาทินราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๓และบูชาพระกัจจายนะ ในฐานะเป็นอภิธรรมาจารย์ อย่างไรก็ดีมูลเหตุสำคัญที่ทำให้สงฆ์หมู่หนึ่งแยกไปจากเถรวาทิน ก็คือ สงฆ์หมู่นี้มีความเห็นในหลักธรรมบางประการ ขัดกับฝ่ายเถรวาทิน และสงฆ์หมู่นี้ต้องการจะยกย่องอภิธรรมปิฎกขึ้นให้เป็นพิเศษ จึงแยกออกไปตั้งเป็นนิกายใหม่มีชื่อว่า “สรวาสติวาทิน” แปลว่า “วาทะที่กล่าวสิ่งทั้งปวงมีอยู่” ในคัมภีร์กถาวัตถุเรียกนิกายนี้ว่า “สัพพัตถิกวาท” ซึ่งแปลอย่างเดียวกัน ในที่มาบางแห่งเรียกนิกายนี้ว่า “เหตุวาท”

ความเจริญของนิกายนี้ เป็นไปอย่างกว้างขวาง ทาให้นิกายอื่นหมดรัศมีลงไป นิกายเถรวาทินเองก็ถูกอิทธิพลของนิกายนี้ข่มจนอับแสง สรวาสติวาทินได้แพร่หลายตลอดไปทั่วอินเดียภาคเหนือ มีแคว้นคันธาระ.กาศมีระ อุทยาน มถุรา ฯลฯ และจากดินแดนเหล่านี้ นิกายนี้ได้ขยายตัวแพร่เข้าสู่อาเซียกลาง จากอาเซียกลางก็ได้ข้ามไปประเทศจีนในพุทธศตวรรษที่ ๖ เป็นยุคที่นิกายนี้รุ่งโรจน์ที่สุด ได้มีการร้อยกรองอรรถกถาแห่งพระไตรปิฎก กับการแต่งปกรณ์วิเศษต่าง เกี่ยวกับหลักปรัชญาของนิกายนี้โดยคณาจารย์ผู้มีชื่อเสียง ภายใต้ความอุปถัมภ์ของพระเจ้ากนิษกะมหาราชกษัตริย์ชาติง้วนสีซึ่งกำลังดำรงอำนาจปกครองอินเดียภาคเหนือ อภิธรรมปิฎกของนิกายนี้ ตลอดจนคัมภีร์ปกรณ์วิเศษที่สำคัญหลายสิบปกรณ์ ได้มีการแปลเป็นภาษาจีนตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๙ จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ส่วนวินัยปิฎก สุตตันตปิฎก ก็มีผู้แปลถ่ายออกเป็นภาษาจีนเป็นส่วนมากแล้วเช่นเดียวกัน การที่จะศึกษาหลักธรรมของนิกายนี้ให้ละเอียด จึงจำเป็นต้องศึกษาจากคัมภีร์ภาษาจีน ทั้งนี้เพราะฉบับสันสกฤตได้สาปสูญไปแล้วเป็นส่วนมาก

นิกายนี้ มีหลักปรัชญาว่าด้วย “ความมีอยู่แห่งสิ่งทั้งหลาย” คือ “สรฺวมฺ อสฺติ” เป็นหัวใจสำคัญ นิกายนี้ถือว่า สิ่งทั้งหลายไม่ว่าสังขตะ ก็ดี อสังขตะก็ดี ย่อมมีสภาวะที่มีอยู่ด้วยตัวของมันเองตลอดกาล ทั้ง ๓ คือ มีอยู่ ดำรงอยู่ตลอดอดีตกาล ปัจจุบันกาล อนาคตกาล ตัวอย่างนามกับรูปซึ่งเป็นสังขตธรรม ก็มีสภาพเที่ยงคงที่ตลอดกาลทั้ง ๓ ความเกิดดับเป็นเพียงอาการของธรรมนั้น ๆ เท่านั้น กิริยาคุณของธรรมหนึ่ง หากยังมิได้ปรากฏอาการออกมา เรียกว่ายังเป็นสิ่งที่มิได้มาถึง คือเป็นอนาคตกาล ในขณะที่กิริยาคุณของธรรมนั้น ๆ ปรากฏอาการออกมาเรียกว่า เป็นปัจจุบัน แล้วมีกิริยาคุณอันปรากฏอาการออกมาแล้วนั้นดับไป เรียกว่าอดีตกาล ฉะนั้นจึงเห็นได้ว่า ตัวสภาพธรรม มีนามกับรูปเป็นต้น นั้นเที่ยง มีอยู่ตลอดแต่อาการกิริยาคุณของมันต่างหากที่เกิดดับยักย้ายไป ตัวสภาวธรรมของนามรูป จักได้พลอยเกิดดับไปก็หาไม่ เหตุผลของนิกายนี้ก็คือ

๑. ทำกรรมใดไว้ย่อมมีวิบากของกรรมนั้น แต่กรรมซึ่งจักให้ผลเป็นวิบากนั้น เหตุกับผลจะมีขึ้นในขณะเดียวกันไม่ได้ ฉะนั้น ต้องมีกรรมสภาวะที่เป็นเหตุอยู่ในอดีต จึงสามารถให้ผลวิบากในปัจจุบันได้ แสดงว่าอดีตต้องมีอยู่ ถ้าอดีตกรรมไม่ดำรงอยู่ไซร้ ปัจจุบันนี้เป็นวิบากก็มีไม่ได้.

๒. วิญญาณความรู้ทางอายุตนะภายในทั้ง ๖ จักปรากฏมีขึ้นได้ ก็ต้องอาศัยวิสัยภายนอก ๖ มาเป็นอารมณ์ เช่น จักขุวิญญาณ จะเกิดขึ้นก็ต้องอาศัยรูปารมณ์ภายนอกมาเป็นปัจจัย มโนวิญญาณจะมีขึ้นก็ต้องอาศัยธรรมารมณ์เป็นปัจจัย ก็ธรรมารมณ์นั้น มีมีทั้งที่เป็นอดีต ปัจจุบัน อนาคต ถ้าไม่มีสภาวธรรมที่ดำรงอยู่ตลอดกาลทั้ง ๓ ไซร้ มโนวิญญาณก็จักมีขึ้นหาไม่ได้ ทั้งนี้เพราะมโนวิญญาณจักเสพอารมณ์ที่เป็นอดีตอยู่ให้เสพ จึงบังเกิดเป็นอดีตธรรมารมณ์ได้.

อาศัยเหตุผลดั่งนี้ จึงลงมติว่า มีสภาวธรรมทั้ง ๓ โดยตลอด สภาวธรรมตัวปรมัตถ์ของรูปนาม ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ นั้นมีคงที่อยู่ตลอดไป ทั้งในอดีต ปัจจุบัน อนาคต ส่วนความเกิดดับสืบสันตตินั้นเป็นอาการกิริยาภายนอกของสภาวธรรมเท่านั้นเอง ตัวสภาพธรรมปรมัตถ์แห่งนามรูป จักพลอยเกิดดับไปด้วยก็หามิได้ สรวาสติวาทินไม่ยอมเห็นด้วยกับคติที่ว่า สิ่งที่เป็นอดีตย่อมดับไปแล้ว ปัจจุบันเท่านั้น ชื่อว่ามีอยู่ แต่ก็กำลังดับไปเป็นอดีตเหมือนกัน ส่วนอนาคตนั้นยังชื่อว่ายังไม่เกิดมีขึ้น อันเป็นคติธรรมของฝ่ายเถรวาทินเลย สรวาสติวาทินถือว่าทุกสิ่งมีสภาวะในตัวของมันเอง ซึ่งคงอยู่ตลอดไปไม่ยักย้ายแปรเปลี่ยน เช่น รูปธาตุเมื่อทอนลงไปก็มีปรมาณูเป็นวัตถุสุดท้าย ซึ่งดำรงอยู่อย่างแท้จริง[๘๔]

เมื่อพิจารณาจากถ้อยคำในจารึกจึงจะพบว่าการเอ่ยถึงคำว่า “ปรัชญา”ของพระพุทธศาสนาในเมืองนี้ คำว่าปรัชญาที่ว่านั้นก็คือ “หลักคำสอนของนิกายสรวาสติวาทิน”นั่นเองที่ได้มาเจริญรุ่งเรืองที่นี่ ได้มาปักหลักปักฐานลงที่เมืองนี้อย่างมั่นคง ซึ่งแม้ว่านิกายสรวาสติวาทินจะเป็นนิกายสายสันสกฤตที่เน้นหรือปรัชญาธรรมมากว่าเรื่องของพระธรรมวินัย แต่ถึงอย่างนั้นเราก็จะพบว่าคำสอนอื่น ๆ เช่นเรื่องของการสร้างสถูปหรือสร้างอารามการกราบไหว้บูชาพระพุทธรูปก็ไม่ได้เป็นสิ่งที่นิกายนี้ละทิ้ง แต่แท้ที่ริงแล้วนิกายนี้ก็ยังคงสอนให้ผู้คนปฏิบัติตามศีลตามธรรมกราบไหว้บูชาพระพุทธรูปหรือสร้างบุญสร้างกุศลบำเพ็ญบารมีเหมือนเดิม ซึ่งหลายคนอาจจะคิดว่านิกายอื่นที่ไม่ใช่

---

[๘๔] เสถียร โพธินันทะ, **ปรัชญาแห่งความมีอยู่**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://www.dharma-gateway.com/ubasok/satien/ubasok-23.htm

พระพุทธศาสนาเถรวาทจะไม่สอนให้ทำบุญทำกุศลนั้นไม่ใช่แท้จริงแล้วนิกายของพระพุทธศาสนาสายสันสกฤตก็ยังคงสนับสนุนสอนให้คนปฏิบัติในศีลธรรมอันดีอยู่เช่นเดิมไม่มีเปลี่ยนแปลง

สำหรับการรับเอาวัฒนธรรมทวารวดีแบบอินเดียของเมืองบึงคอกช้างนั้นน่าจะเป็นการรับเอาวัฒนธรรมจากเมืองทางชายฝั่งที่ถือได้ว่าเป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรมทวารวดี ซึ่งก็อาจจะเป็นไปได้ทั้งนครปฐมและเมืองอู่ทอง มากกว่าที่จะเป็นการรับเอา วัฒนธรรมอินเดียวเองมาปรับใช้กับวัฒนธรรมท้องถิ่นเหมือนกับเมืองทางชายฝั่ง และการติดต่อกับเมืองศูนย์กลางทางวัฒนธรรมหรือเมืองต่าง ๆ นั้น อาจจะเป็นการติดต่อกับโดยผ่านทางเส้นทางน้ำสายสำคัญที่ผ่านกระบวนการทางธรรมชาติเปลี่ยนเส้นทางจนกลายมาเป็นแม่น้ำสะแกกรังในปัจจุบันนี้ ที่จะใช้ในการเดินทางเพื่อติดต่อค้าขายหรือแลกเปลี่ยนสินค้ากับต่างเมืองหรือต่างชุมชนที่สะดวกที่สุดนอกจากการเดินเท้าที่ต้องใช้เวลาในการเดินทางมาก ดังนั้น การเข้ามาของวัฒนธรรมแบบอินเดียของเมืองบึงคอกช้างนั้นจึงถือว่าเป็นการเข้ามาตามเส้นทางการค้า ซึ่งพระภิกษุชาวอินเดียอาจจะมาพักที่ลพบุรี หรือเมืองอู่ทอง จากนั้นผู้นำประเทศหรือเมืองบึงคอกช้างก็ได้ส่งทูตไปเพื่อนิมนต์พระภิกษุเหล่านั้นมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาหรือหลักคำสอนของนิกายสรวาสติวาทินในเมืองบึงคอกช้างนี้ก็ได้ โดยทางเมืองได้สร้างอารามให้อยู่ที่ภายในเมืองดังจะปรากฏมีสถูปขนาดใหญ่ภายในตัวเมืองและมีเสาเสมารวมถึงจารึกที่พบในตัวเมืองในในส่วนนอกเมือง ซึ่งนั่นก็คือหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในเมืองบึงคอกช้าง

สำหรับพื้นที่ของเมืองบึงคอกช้างนั้นถือว่าตัวที่ตั้งของเมืองนั้นเป็นผลทำให้เกิดการเสื่อมสลายเนื่องจากเมืองบึงคอกช้างตั้งอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำเป็นผลทำให้เกิดกรณีน้ำไหลหลากในช่วงฤดูฝนเป็นเหตุทำให้ตัวเมืองถูกน้ำท่วมอยู่เป็นประจำ ดังนั้น เมื่อบ้านเมืองถูกน้ำท่วมบ่อยครั้งก็เป็นผลทำให้เกิดโรคระบาดได้ เมื่อเกิดโรคระบาดในที่สุดก็เกิดการย้ายถิ่นฐานและเป็นเหตุให้เมืองถึงกาลล่มสลายไปในที่สุด

๔.๔.๑.๒ ผังภูมิสถาปัตยกรรมของเมืองโบราณบึงคอกช้าง

สำหรับการพิจารณาเมืองบึงคอกช้างในมุมมองของภูมิสถาปัตย์นั้นสามารถที่จะพิจารณาได้จากที่ตั้งของเมือง ซึ่งเมืองโบราณบึงคอกช้างหรือวิ่งโคกช้าง ตั้งอยู่ในตำบลไผ่เขียวอำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี พิกัดกริดทหาร ๔๗PNT๗๖๔๒๘๒ พิกัดกริดUTM ๔๗ ๕๗๖๔๒ ๑๗๒๘๒N อยู่ที่พิกัด ภูมิศาสตร์ เส้นรุ้งที่ ๑๕๐ ๓๗ ๕๔" เหนือ และเส้นแวงที่ ๕๕๐ ๔๐ ๔๕" ตะวันออก

อาณาเขตติดต่อ

ทิศเหนือ ติดต่อกับพื้นที่เกษตรกรรม และห้วยข่อยเป้า

ทิศใต้ ติดต่อกับพื้นที่เกษตรกรรม ชุมชนบึงคอกช้าง ห้วยก้านยาว ห้วยตะกอน

ทิศตะวันออก ติดต่อกับเขามะตูม เขาผาลาด เขาป่ารวกและกลุ่มภูเขาขนาดย่อม

ทิศตะวันตก ติดต่อกับพื้นที่เกษตรกรรม ชุมชนบึงคอกช้าง ห้วยข่อยเป้า

ลักษณะภูมิประเทศ

สำหรับผังเชิงภูมิสาปัตย์ของมเองโบราณบึงคอกช้างนั้นจะพบว่าพื้นที่บริเวณเมืองโบราณบึงคอกช้าง เป็นพื้นที่ราบระลอกคลื่น โดยพื้นที่จะลาดจากทิศ ตะวันตกเฉียงใต้ในเขต อำเภอลานสัก

จังหวัดอุทัยธานีและกิ่งอำเภอชุมตาบง จังหวัดนครสวรรค์ ไป ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือในเขตอำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี และอำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์ โดยจะลดระดับความสูงลง จนเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ดังปรากฏในภาพ

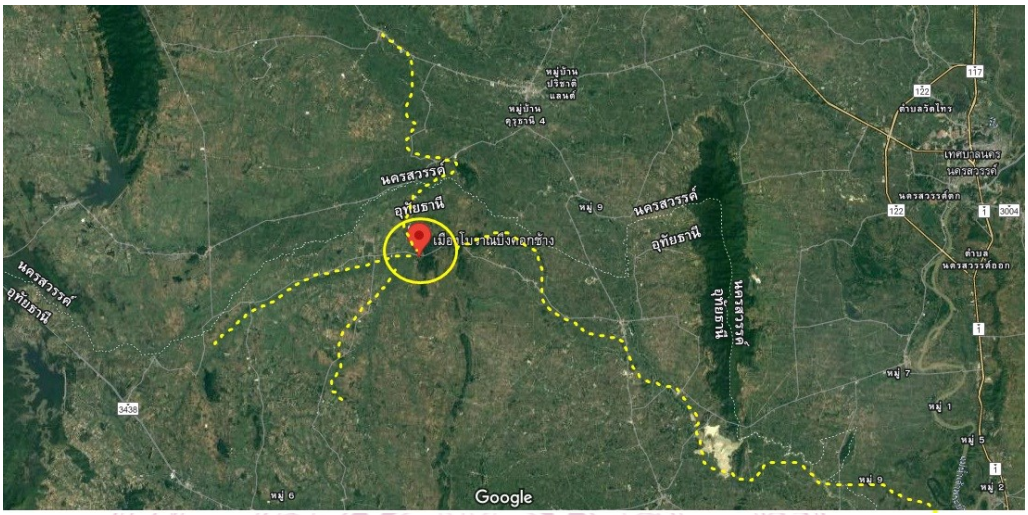

ภาพที่ ๔.๗๗ แสดงสภาพภูมิลักษณะของตัวเมืองและที่ตั้งของเมืองโบราณบึงคอกช้าง

บริเวณที่ตั้งเมืองโบราณบึงคอกช้างมีลักษณะเป็นพื้นที่สูงกว่าบริเวณโดยรอบลักษณะเป็นโคกเนิน โดยระดับความสูงของพื้นที่จะอยู่ระหว่าง ๖๘-๒๑ เมตรจากระดับน้ำทะเล ทางด้านทิศตะวันออกและทิศใต้ จะมีกลุ่มภูเขาขนาดย่อมที่มีระดับความสูงประมาณ ๑๘๐-๒๐๐ เมตร จากระดับน้ำทะเล อยู่อย่างประปราย โดยทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของตัวเมืองจะเป็นจุดบรรจบของระดับน้ำทะเล อยู่อย่างประปราย โดยทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของตัวเมืองจะเป็นจุดบรรจบของลำน้ำสองสาย คือ ห้วยตะกอนที่ไหลมาจากทางทิศตะวันตก และห้วยก้านยาวที่ไหลมาจากทางทิศ ใต้เป็นห้วยข่อยเป้า ไหลจากที่สูงทางทิศใต้ ผ่านคูเมืองชั้นนอก ไปทางทิศเหนือแล้ววกไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือไปบรรจบกับลำน้ำคลองโพธิ์ แล้ววกอ้อมเขาคอยกวางทองลงไปสู่ที่ราบลุ่มทางทิศตะวันออกเฉียงใต้รวมกับลำน้ำตากแดดหรือลำน้ำสะแกกรังในเขตอำเภอสว่างอารมณ์ ผ่านจังหวัดอุทัยธานีไปบรรจบกับแม่น้ำเจ้าพระยาที่อำเภอมโนรมย์ เมืองโบราณบึงคอกช้างจะตั้งอยู่ ระหว่างกลุ่มภูเขาทางทิศตะวันตก กับลำน้ำทางทิศตะวันออก โดยทางทิศใต้จะเป็นพื้นที่สูงลาดเขา ส่วนทางทิศเหนือเริ่มเป็นที่ราบลุ่ม ถัดขึ้นไปเป็นที่ต่ำ ประกอบด้วยลำห้วยเล็ก ๆ มากมาย ทั้งที่มีน้ำ ตลอดปีและมีน้ำเฉพาะฤดูฝน ปัจจุบันภายในเมืองชั้นในเป็นพื้นที่ป่าโปร่ง มีการปลูกไม้ใหม่เข้า เสริมพื้นที่ป่าเดิม เมืองชั้นนอกส่วนใหญ่เป็นพื้นที่เกษตรกรรมโดยมากจะทำนา ทางทิศใต้บางส่วน มีการปลูกไม้ใหม่แซมพื้นที่ป่าเดิม ทางด้านทิศตะวันตกและทิศใต้ของเมืองเป็นที่ตั้งของชุมชน ปัจจุบันแต่ยังไม่หนาแน่นนัก

แหล่งน้ำประกอบด้วย คูเมืองโดยรอบชั้นในและชั้นนอก ห้วยตะกอนและห้วยก้านยาวทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองโบราณ,ลำน้ำห้วยข่อยเป้า และลำน้ำสาขาทางทิศตะวันตกและทางทิศเหนือของเมืองโบราณ โดยจะมีสาขาเล็ก ๆ แยกจากห้วยข่อยเป้าส่วนคูเมืองชั้นนอกทางทิศตะวันตกผ่านตัวเมืองชั้นนอกไปบรรจบกับห้วยข่อยเป้าทางทิศตะวันออกเฉียงเหนืออีกครั้ง[๘๕]

ลักษณะของตัวเมืองโบราณ

สำหรับเมืองบึงคอกช้างนี้มีชื่อเดิมว่า “บึงโคกช้าง” ต่อมาก็เปลี่ยนมาเป็นชื่อบึงคอกช้าง เพราะอาศัยว่าตัวเมืองนั้นมีลักษณะเป็นวงกลมตัวเสมือนกับคอกช้าง ดังนั้น ชาวบ้านจึงเรียกชื่อเมืองนี้ว่า “บึ่งคอกช้าง” แต่ชื่อเดิมจริง ๆ ที่อยู่ในสมัยทวารวดียนั้นไม่ปรากฏว่ามีชื่อว่าอย่างไรเพราะไม่มีหลักฐานใด ๆ ว่าเอาไว้เลย เมื่อพิจารณาถึงสภาพหรือลักษณะของเมืองจะพบว่าตัวเมืองลบึงคอกช้างนี้ตั้งอยู่ในป่า ซึ่งกรมศิลปากรได้ทำการสำรวจและขุดตรวจ เมื่อวันที่ ๑๐ เมษายน ๒๕๑๔ ถึงวันที่ ๘ พฤษภาคม ๒๕๑๔ปรากฏว่า คูเมืองกว้างประมาณ ๒๐ เมตร กำแพงดินสูงโดยเฉลี่ยประมาณ ๖-๗ เมตร มีประตูเข้าเมืองทั้ง ๔ ทิศ และริมประตูเมืองทั้ง ๔ มีสระน้ำเฉพาะด้านทิศตะวันออก มีคันคูอีกชั้นหนึ่งซึ่งเข้าใจว่า ขุดเพื่อเชื่อมโยงกับลำห้วยทางด้านตะวันออก เพื่อให้น้ำเข้าไปหล่อเลี้ยงในคูเมือง เนื่องจากเมืองอยู่ในป่าทึบจึงมีซากวัชพืชทับถมผิวดินหนามาก ไม่อาจพบเศษเครื่องปนดินเผาได้ ซึ่งตัวเมืองหรือลักษณะของเมืองนั้นสามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๔.๗๘ แสดงลักษณะของตัวเมืองบึงคอกช้าง

[๘๕] เยาวนิจ เจริญพืช, **วิเคราะห์รูปแบบจากเศษภาชนะดินเผาที่พบจากแหล่งโบราณคดีบังคอกช้าง,** วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๙), หน้า ๔๐-๔๒.

ภาพที่ ๔.๗๙ แสดงลักษณะของตัวเมืองบึงคอกช้าง

จากแผนภาพจะพบว่าตัวเมืองมีลักษณะเป็นวงกลมมีการขุดคูน้ำรอบเมือง ๒ ชั้น ชั้นแรกเป็นคูเมืองที่เป็นตัวเมืองจะมีลักษณะเป็นวงกลมสามารถที่จะสังเกตได้ถึงการตั้งเมืองว่าตัวเมืองรูปทรงกลมนี้เป็นเมืองชั้นในหรือเป็นที่ตั้งของพระราชวังหรืออาคารที่เป็นที่ประทับของพระราชาผู้ปกครองเมือง ซึ่งภายในตัวเมืองชั้นในนี้นอกจากจะเป็นที่ประทับของพระราชาแล้วก็ยังมีเขตอารามของพระสงฆ์อยู่ด้วย โดยจากการสำรวจจะพบ “วัดร้างทางทิศใต้ของเมือง” ปัจจุบันก็ยังคงมีซากเจดีย์ร้างอยู่องค์หนึ่งซึ่งถูกขโมยเข้าไปขุดค้นหาทรัพย์สมบัติจนมีการทรุดลงและสามารถมองเห็นโครงสร้างสำคัญภายในเจดีย์ที่มีลักษณะเป็นโพรงชัดเจน (ดูภาพที่..) ซึ่งอารามแห่งนี้น่าจะเป็นอารามที่อยู่ภายในเขตพระราชฐานของพระราชา เป็นเขตที่พระราชาเสด็จมาทำบุญซึ่งเป็นวัดที่อยู่ทางใต้

ภาพที่ ๔.๘๐ แสดงโบราณสถานประเภทสถูปภายในตัวเมืองบึงคอกช้าง

นอกจากนั้น ตัวเมืองบึงคอกช้างยังถูกแวดล้อมไปด้วยคูเมืองชั้นนอกอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งคูเมืองชั้นนอกนี้ถือว่าเป็นคูเมืองสำหรับเป็นพื้นที่อยู่อาศัยของประชาชนทั่วไปที่เป็นข้าราชบริพารหรือเป็น

ข้าทาสรับใช้ต่าง ๆ ซึ่งคอเมืองชั้นนอกนี้จะกินพื้นที่กว้างขวางมาก เหตุที่คูเมืองชั้นนอกเป็นเขตพื้นที่ที่มีความกว้างขวางนั้นก็แสดงให้เห็นว่าเมืองนี้เป็นเมืองที่มีผู้คนอาศัยอยู่เป็นจำนวนมากและมีความเจริญรุ่งเรืองเนื่องจากการมี (๑) พื้นที่กว้างขวาง (๒) มีประชากรอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น และนอกจากพื้นที่ที่เป็นคูเมืองชั้นนอกที่มีขนาดกว้างขวางแล้วพื้นที่นอกเขตของคูเมืองชั้นนอกก็เป็นพื้นที่ทำการเกษตรที่มีความกว้างใหญ่ไพศาลมาก ซึ่งแสดงให้เห็นว่า เมือง ๆ นี้สามารถที่จะเลี้ยงคนทั้งเมืองได้ด้วยการทำการเกษตรและใช้ผลิตผลทางการเกษตรในการแลกเปลี่ยนเป็นเงินตราหรือสินค้าได้

๔.๔.๑.๓ ผังบริเวณพื้นที่ของเมืองโบราณบึงคอกช้าง

สำหรับประเด็นต่อไปที่จะกล่าวถึงในเชิงการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีเมืองบึงคอกช้างซึ่งเป็นการออกแบบผังแสดงให้เห็นถึง “พื้นที่และจุดสำคัญ ๆ ของพื้นที่ของเมืองบึงคอกช้างทั้งจากสมัยโบราณและในสมัยปัจจุบันว่าเมืองบึงคอกช้างนั้นมีองค์ประกอบของตัวเมืองพร้อมทั้งเส้นทางการเดินทางเข้าเมืองบึงคอกช้าง ซึ่งกรอบของการออกแบบผังเมืองบึงคอกช้างในลักษณะนี้สามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๔.๘๑ แสดงผังเชิงพื้นที่ของเมืองบึงคอกช้าง

จากภาพผังเชิงพื้นที่เมืองบึงคอกช้างจะพบว่า เมืองบึงคอกช้างเป็นเมืองที่อยู่อย่างโดดเดี่ยวเป็นป่าทึบนอกเขตชุมชน ซึ่งถือว่าใน ๕ เมืองโบราณสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนี้จะพบว่าเมืองนี้เป็นเมืองเดียวที่ไม่มีชุมชนอยู่ใกล้เลย และยังเป็นเมืองที่อยู่ไกลจากชุมชน ซึ่งได้กลายมาเป็นเมืองที่ถูกเล่าขานมาถึงความศักดิ์สิทธิมาจนถึงทุกวันนี้ ชาวบ้านจะนำสัตว์ไปเลี้ยงหรือไปหาของป่าเท่านั้นไม่มีการไปทำกิจกรรมอื่นใดในบริเวณเมืองเลย หากพิจารณาถึงเส้นทางจะพบว่าเมืองนี้มีการตัดถนนผ่านก็คือถนนทางหลวงแผ่นดินหมายเลข ๓๔๐๖ ระหว่าอำเภอลานสักและอำเภอสว่างอารมณ์เท่านั้นเอง

๔.๔.๑.๔ การออกแบบผังเส้นทางการเข้าถึงเมืองโบราณบึงคอกช้าง

สำหรับผังของเส้นทางการเดินทางไปเมืองบึงคอกช้างนั้นจะพบว่าการเดินทางไปนั้นสามารเดินทางไปได้หลายเส้นทางโดยทางที่หนึ่งคือการเดินทาง จากอำเภอเมืองใช้เส้นทางหลวงหมายเลข ๓๒๒๑ ผ่านอำเภอทัพทัน เข้าสู่ทางหลวงหมายเลข ๓๐๑๓ ผ่านอำเภอสว่างอารมณ์ จากนั้นใช้ทางหลวงหมายเลข ๓๔๕๖ มุ่งหน้าสู่อำเภอลานสัก ระยะทางจากอำเภอสว่างอารมณ์ ประมาณ ๑๔ กิโลเมตร ถึงสถูปเจดีย์ด้านซ้ายมือ และมีป้ายบึงคอกช้าง ถนนสายนี้ตัดผ่านตัวเมืองเก่าบึงคอกช้างพอดี โดยเส้นทางการเดินทางนั้นสามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพ ดังต่อไปนี้

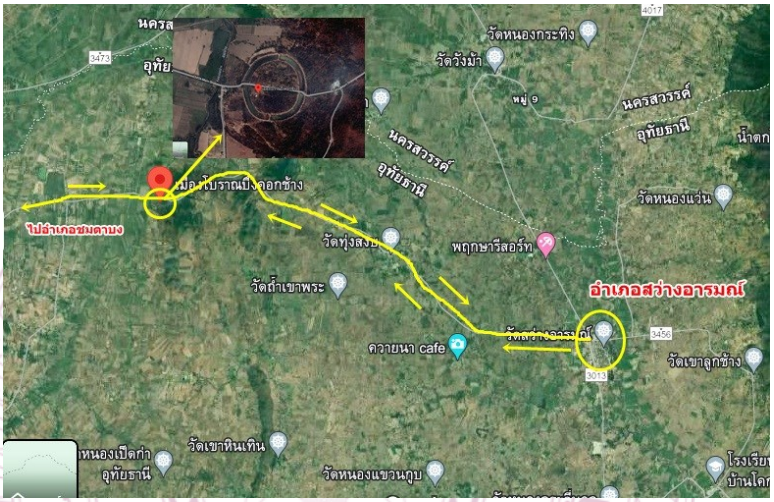

ภาพที่ ๔.๘๒ แสดงเส้นทางการเดินทางไปเมืองโบราณบึงคอกช้าง

๔.๔.๒ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีเมืองโบราณท่ากาหรุ้ง

สำหรับประเด็นต่อไปที่จะต้องนำมาศึกษาก็คือประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีเมืองโบราณท่ากาหรุ้ง เนื่องจากว่าเมืองโบราณท่ากาหรุ้งนั้นถือได้ว่าเป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดีอีกเมืองหนึ่งในเขตจังหวัดอุทัยธานีที่เป็นเมืองที่ยังมีหลักฐานการเป็นเมืองโบราณอยู่ให้เห็นจากสภาพของการขุดคูคลองรอบเมือง และมีประวัติศาสตร์เชิงโบราณคดีรองรับว่าเป็นเมืองทวารวดีที่มีอายุอยู่ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๗ ก่อนที่จะล่มสลายหรือได้ร้างไปจนเหลือเพียงหลักฐานก็คือตัวเมือง ซึ่งปัจจุบันทางหน่วยงานของรัฐได้พัฒนาพื้นที่แห่งนี้เป็นสวนสาธารณะ ซึ่งคณะคณะผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สำรวจแล้วและได้มาทำการออกแบบผังเพื่อนำเสนอให้เห็นถึงพื้นที่สำคัญของตัวเมืองอันจะเป็นประโยชน์ต่อการเข้าถึงเมืองและใช้ประโยชน์จากผังเพื่อการท่องเที่ยวได้

๔.๔.๒.๑ ประวัติของเมืองโบราณท่ากาหรุ้ง

สำหรับเมืองท่ากาหรุ้งนี้เป็นที่น่าสังเกตว่าเป็นเมืองโบราณแห่งที่ ๒ ถัดจากเมืองโบราณบึงคอกช้างที่ “ไม่มีร่องรอยที่จะสามารถสืบค้นหรือนำเข้าไปสู่การสืบหาประวัติความเป็นมาของเมืองโบราณได้เลย”เนื่องจากว่าเมืองนี้ “ไม่มีตำนานรองรับหรือไม่มีเรื่องเล่าที่จะนำมาเล่าเพื่อให้

เห็นรอยต่อของประวัติของเมืองจากตำนานหรือเรื่องเล่า ดังนั้นการศึกษาเรื่องของประวัติของเมืองท่าการ้งจึงจำเป็นที่จะต้องศึกษาจากร่องรอยและข้อสันนิษฐานจากการขุดค้นของนักโบราณคดีว่าได้พบหรือเจออะไรบ้าง ซึ่งหากไปสอบถามจากหน่วยงานของรัฐและประชาชนนั้นแทบจะได้คำตอบคล้ายกันว่าไม่ทรายหรือไม่รู้ ดังนั้น ร่องรอยของประวัติความเป็นมาของเมืองแห่งนี้จึงยึดเอาหลักฐานโบราณคดีในเชิงของการขุดค้นของนักโบราณคดีเป็นหลัก โดยจากการขุดค้นของเจ้าหน้าที่ของกรมศิลปากรพบโบราณวัตถุสำคัญก็คือเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น ชิ้นส่วนภาชนะดินเผา เศษอิฐแตกหัก เบี้ยดินเผารูปวงกลมใช้เป็นของเล่น ตะคันดินเผาขนาดเล็กใช้ใส่น้ำมันจุดไฟให้แสงสว่าง แวดินเผารูปกลมแบนใช้ถ่วงน้ำหนักเพื่อปั่นด้ายออกจากเส้นใย ลูกกระสุนดินเผาใช้ล่าสัตว์ขนาดเล็ก ตะปู หัวธนู มีดเล็กทำด้วยเหล็ก ตะกรันจากกิจกรรมถลุงเหล็ก ดินถูกไฟเผาที่แสดงถึงการใช้ความร้อนบนพื้นดิน ขวานขัดแบบมีบ่า แท่นหินบดยา หินลับมีด หินทรายมีร่องรอยการขัดฝน เครื่องประดับตุ้มหู ตะกั่ว ลูกปัดแก้ว และกระดูกสัตว์หลายชนิด เป็นต้น ซึ่งนักโบราณคดีก็ได้มีข้อสันนิษฐานว่าเป็นเมืองในวัฒนธรรมทวารวดี อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๖ ซึ่งข้อสันนิษฐานนี้ก็ถือว่าเป็นข้อสันนิษฐานพื้นฐานที่มีในทุกเมืองที่ทำการขุดค้น

อย่างไรก็ตามจากการสำรวจก็พบว่ามีข้อยืนยันว่าเมืองโบราณท่าการ้งนี้เป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดีก็คือ มีการค้นพบ “ระฆังหิน”ซึ่งเป็นวัตถุที่เป็นสัญลักษณ์ของเมืองหรือชุมชนในวัฒนธรรมทวารวดี ซึ่งองค์ความรู้เกี่ยวกับเรื่องระฆังหินนี้ก็มีนักวิจัยได้ทำการวิจัยและสรุปได้ว่า “ระฆังหิน”นี้ถูกทำขึ้นมาเพื่อใช้ใน ๒ เหตุผลก็คือ (๑) ใช้เพื่อตีส่งสัญญาณเพื่อให้ชาวเมืองรู้เวลาหรือรู้สถานการณ์ (๒) ใช้เพื่อเป็น “สมอเรือ”ในเวลาที่เดินเรือเพราะเมืองท่าการ้งนี้จัดว่าเป็น “เมืองท่าเทียบเรือหรือเมืองที่มีการใช้เรือในการติดต่อ” ดังนั้น ในเมื่อมีเรือเดินทางมาถึงเมืองก็ต้องใช้สมอเรือเพื่อผูกเรือเอาไว้ไม่ให้ไหลไปที่อื่น ซึ่งเหตุผล ๒ ประการนี้ก็จัดว่าเป็นเพียงข้อสันนิษฐานเบื้องต้นเท่านั้นยังไม่ได้เป็นข้อสรุปที่ชัดเจนแต่อย่างใด

ภาพที่ ๔.๘๓ แสดงระฆังหินด้านหน้าเมืองท่าการ้ง

อย่างไรก็ตามหากจะพิจารณาถึงประวัติความเป็นมาของเมืองท่าการุ้งก็ต้องยอมรับว่าเมืองนี้ได้ถูกทำลายไปจากการขุดค้นหาของมีค่าและการถูกทอดทิ้งมานานหลายร้อยปีเป็นผลทำให้ปัจจุบันนี้คงเหลือเฉพาะตัวเมืองส่วนสิ่งก่อสร้างอย่างอื่นนั้นไม่มีอะไรเหลืออยู่เลย โดยสาเหตุหนึ่งของการที่เมืองโบราณแห่งนี้ถูกทำลายก็เพราะมีการตัดถนนสายอุทัยธานีและอำเภอบ้านไร่ตัดผ่านบริเวณเมืองไป ที่เห็นอยู่ก็เพียงคูน้ำและคันดินบางส่วนเท่านั้นจึงเป็นเหตุทำให้ไม่เห็นสภาพของตัวเมืองอย่างเต็มที่เหมือนหลายเมืองที่เราได้ศึกษามา

อนึ่งหากจะพิจารณาถึงขนาดของเมืองทวารวดีจะพบว่า เมืองการุ้งจัดเป็นเมืองขนาดเล็ก มีลักษณะเป็นเมืองด่านมากกว่าที่จะเป็นดมืองหลัก เพราะบริเวณโดยรอบของเมืองเป็นที่สูงเหมาะที่จะทำไร่มากกว่าการทำนาซึ่งเป็นเศรษฐกิจสำคัญของสังคมในสมัยนั้น เพราะถ้าหากว่าเมืองนี้เป็นเมืองด่านหรือชุมชนระหว่างทางแล้วก็จะเข้ากันได้ดีกับสภาพภูมิประเทศ เพราะถ้าหากเดินทางต่อจากเมืองการุ้งขึ้นไปทางใต้ตามลำห้วยตะขาบแล้ว ก็จะผ่านช่องเขาใหญ่น้อยไปยังอำเภอบ้านไร่ได้สะดวก แล้วต่อจากนั้นก็ข้ามช่องเขาไปยังเขตจังหวัดสุพรรณบุรี ตัดไปยังลำน้ำแควใหญ่แล้วเมืองเขตเมืองกาญจนบุรีไปทางตะวันตกได้โดยไม่ยาก ทางเดินแต่โบราณจากทางตะวันตกคงผ่านอำเภอบ้านไร่เข้ามาและเดินเลียบมาตามลำห้วยตะขาบ ลงสู่ชุมชนหรือบ้านเมืองในที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาจนเขตจังหวัดอุทัยธานีอย่างไม่ต้องสงสัย”[๘๖]

สำหรับเมืองการุ้งนี้จากการขุดค้นพบพระพิมพ์และพระพุทธรูปเสด็จลงจากสรวงสวรรค์หรือเทวโวโรหนะนั้นก็เป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าเมืองท่าการุ้งนี้นับถือพระพุทธศาสนา ซึ่งหากจะพิจารราจากการกะเกณฑ์อายุและความน่าจะเป็นของการเข้ามาสร้างเมืองแห่งนี้ก็จะพบว่า การเข้ามาอยู่ของผู้คนในเมืองนี้ก็น่าจะเป็นช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๑ เป็นต้นมาจากกระแสการอพยพมาของผู้คนเผ่ามอญเขมรจากดินแดนด้านล่างคือเมืองนครปฐม อู่ทองหรือเมืองอื่น ๆ ทางใต้ เมื่อเข้ามาแล้วจะพบว่าคนมอญนั้นจะนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทสายสันสกฤตก็คือ นิกายสรวาสติวาทิน ซึ่งเป็นนิกายทางใต้ที่เน้นในเรื่องของการทำบุญและการสร้างบารมีและการปรารถนาพุทธภูมิภายใต้กรอบของปรัชญาของนิกาย คือ มีหลักปรัชญาว่าด้วย “ความมีอยู่แห่งสิ่งทั้งหลาย” คือ “สรฺวมฺ อสฺติ” เป็นหัวใจสำคัญ นิกายนี้ถือว่า สิ่งทั้งหลายไม่ว่าสังขตะ ก็ดี อสังขตะก็ดี ย่อมมีสภาวะที่มีอยู่ด้วยตัวของมันเองตลอดกาล ทั้ง ๓ คือ มีอยู่ ดำรงอยู่ตลอดอดีตกาล ปัจจุบันกาล อนาคตกาล ตัวอย่างนามกับรูปซึ่งเป็นสังขตธรรม ก็มีสภาพเที่ยงคงที่ตลอดกาลทั้ง ๓ ความเกิดดับเป็นเพียงอาการของธรรมนั้น ๆ เท่านั้น[๘๗] ดังนั้น การที่พบพระพุทธรูปเสด็จจากดาวดึงส์และแสดงวิตรรกะมุทราที่เมืองนี้จึงถือว่าเป็นหนึ่งในอิทธิพลของพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทิน ซึ่งชาวมอญรับมาจากชาวอินเดียที่เข้ามาค้าขายกับกลุ่มหรือชุมชนของตนเอง อนึ่ง จากคำบอกเล่าของคนในท้องถิ่นที่มีความเชื่อว่าเมืองการุ้งเป็นเมืองในสมัยขอมและเคยมีคำบอกเล่ากันมาว่าเคยมีปรางค์ขอมอยู่ในเมืองนี้ บางท่านสันนิษฐานว่าเป็นเมืองในสมัยลพบุรี แต่จากการสำรวจของนักโบรารคดีก็เห็นว่าเมืองนี้น่าจะมีอายุอยู่

---

[๘๖] ศรีศักร วัลลิโภดม. “**อุทัยธานีครั้งโบราณ**”, วารสารเมืองโบราณ ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๕ มิถุนายน – กรกฎาคม ๒๕๒๒, หน้า ๒๙-๔๒.

[๘๗] เสถียร โพธินันทะ https://web.facebook.com/satiarpothinunta/posts/๘๒๓๘๔๐๘๑๔๗๐๑๐๒๙/

ในสมัยทวารวดีมาก่อน โดยพิจารณาจากเศษเครื่องปั้นดินเผาที่พบในเขตเมือง ตลอดจนรูปร่างลักษณะของผังเมืองเป็นสำคัญ

สำหรับเมืองท่าการุ้งในอดีตระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ ถือว่าเป็นช่วงที่เมืองมีความเจริญรุ่งเรืองมากเนื่องจากว่ามีการค้นพบวัตถุโบราณประเภทพระพุทธรูปและเครื่องใช้ของสอยของชาวเมืองจำนวนมาก แต่พอถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ เมื่อขอมเริ่มเข้ามามีอำนาจเมืองท่าการุ่งก็ดีเมืองบึงคอกช้างก็ดีก็ถูกทำลายหรือยึดไปโดยกองทัพของเขมรโบราณและในที่สุดผู้คนก็ได้เคลื่อนย้ายไปอยู่ที่อื่นทำให้เมืองนี้ได้กลายมาเป็นเมืองร้างในที่สุด

๔.๔.๒.๒ ผังภูมิสถาปัตยกรรมของเมืองโบราณท่าการุ้ง

สำหรับการออกแบบผังเมืองโบราณเมืองท่าการุ้งนั้นหากจะพิจารณาถึงพื้นที่และสิ่งต่าง ๆ ที่พบในเมืองจะพบว่าสามารถที่จะออกแบบผังในเชิงสถาปัตย์ได้เพราะเมืองในปัจจุบันคงเหลือเฉพาะตัวเมืองสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ ของเมืองนั้นไม่มีอยู่เลย ซึ่งพิจารณาได้จากผังที่ระบุถึงที่ตั้งและพื้นที่โดยรอบเท่านั้นส่วนเหลือของตัวเมืองนั้นถูกทำลายไปแล้ว ดังนั้น เราจึงได้เห็นเฉพาะรูปแบบของเมืองที่ยังคงเหลืออยู่ในปัจจุบันเท่านั้น ซึ่งปัจจุบันเมืองโบราณบ้านการุ้งตั้งอยู่ในเขตพื้นที่หมู่ ๔ ตำบลเมืองการุ้งอำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี สภาพเมืองเป็นเมืองที่มีพื้นที่จำนวน ๑๕๙ ไร่ โดยประมาณ สำหรับลักษณะของตัวเมือง เป็นเมืองโบราณที่มีผังเมืองรูปสี่เหลี่ยมมุมมน มีคูน้ำกว้าง ๒๐ เมตร คันดินสูง ๕ เมตร จากการดำเนินงานทางโบราณคดี ที่ระดับความลึกประมาณ ๓๐-๑๒๐ เซนติเมตร พบว่าภายในเมืองโบราณเป็นที่อยู่อาศัย และประกอบกิจกรรมของมนุษย์ โดยพื้นที่ของเมืองนั้นมีพื้นที่ทั้งหมด ๑๕๙ ไร่ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพื้นที่เมืองสามารถที่จะรองรับการอาศัยอยู่ของประชาชนได้มากกว่า ๑,๐๐๐ คน หรือมากกว่านั้นเพราะในตัวเมืองน่าจะเป็นเพียงที่อยู่ของผู้คนที่มีตำแหน่งหน้าที่ในการปกครองที่จะต้องมีข้าทาสบริวาร แต่ประชาชนทั่วไปนั้นก็น่าจะอาศัยอยู่ภายนอกตัวเมือง

นอกจากนั้นหากพิจารณาถึงสภาพของเมืองจะพบว่ามีกำแพงดินล้อมรอบ คูเมืองบางตอนถูกเกลื่อนลง คูเมืองยาวตลอดเป็นระยะทางประมาณ ๘๐๐ เมตร บางแห่งตื้นกว่าระดับเดิมและมีการขุดลอกคูเมืองใหม่ ภายในบริเวณเมืองมีซากเจดีย์หักพังอยู่ค่อนไปตรงกลาง ตัวเมืองด้านในอยู่ติดกับทิวเขาอีกด้านหนึ่งอยู่ติดกับถนนที่ตัดผ่านในระยะหลัง ภายในเมืองมีสระน้ำอยู่ค่อนไปทางทิศเหนือ และที่นอกกำแพงดินด้านทิศใต้มีสระโบราณอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งภาพรวมของเมืองสามารถที่จะพิจารณาได้จากภาพถ่ายทางอากาศได้ดังนี้

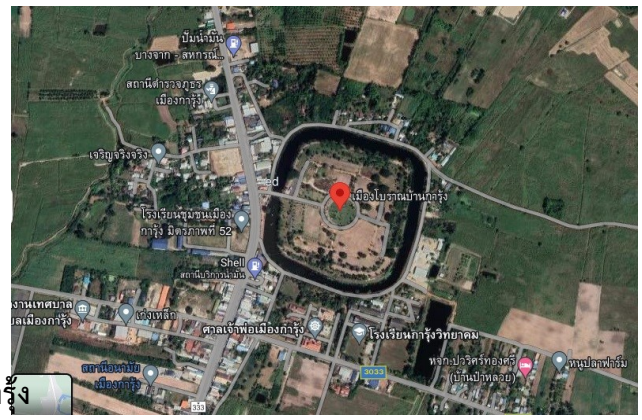

ภาพที่ ๔.๘๔ แสดงรูปร่างของเมืองท่าการุ้ง

จากภาพจะพบว่าบริเวณที่เมืองการุ้งตั้งอยู่จัดเป็นเขตที่สูงอยู่ในระดับ ๑๐๗ เมตรจากระดับน้ำทะเล มีเทือกเขาราวเทียน เขากะและเขากะงางขนาบอยู่ทางด้านตะวันออก ลำห้วยตะขาบที่ไหลผ่านเมืองการุ้งนี้ จะไหลเลียบเขาดังกล่าวนี้ไปทางเหนือแล้วรวมกับคลองกระบอกซึ่งไหลมาแต่ที่สูงทางด้านตะวันตกเฉียงใต้ รวมเป็นห้วยอีเก้ง ผ่านเขาหนองคันเชือก และบ้านทุ่งหมัน ไปลงสู่ที่ราบลุ่มทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือ ลำน้ำนี้ในที่สุดจะไปรวมกับลำน้ำขุนแก้วซึ่งไหลผ่านมาทางด้านใต้ของเขาปลาร้า และพากันไหลผ่านที่ราบลุ่มทุ่งประจาน ทางด้านใต้ของเมืองบ้านในคู ไปออกแม่น้ำเจ้าพระยา ในเขตอำเภอวัดสิงห์ จังหวัดชัยนาท ว่ากันโดยระยะทางแล้วเมืองการุ้งอยู่ทางด้านตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองบ้านในคูห่างกันประมาณ ๒๔ กิโลเมตร

๔.๔.๒.๓ ผังบริเวณพื้นที่ของเมืองโบราณท่าการุ้ง

สำหรับประเด็นต่อไปที่จะกล่าวถึงในเชิงการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีเมืองท่าการุ้งซึ่งเป็นการออกแบบผังแสดงให้เห็นถึง “พื้นที่และจุดสำคัญ ๆ ของพื้นที่ของเมืองท่าการุ้งทั้งจากสมัยโบราณและในสมัยปัจจุบันว่าเมืองท่าการุ้งนั้นมีองค์ประกอบของตัวเมืองพร้อมทั้งเส้นทางการเดินทางเข้าเมืองท่าการุ้ง ซึ่งกรอบของการออกแบบผังในลักษณะนี้สามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๔.๘๕ แสดงผังเชิงพื้นที่ของเมืองท่าการุ้ง

จากภาพผังจะพบว่าเมืองท่าการุ้งทั้งในอดีตและในปัจจุบันถือว่าเป็นเมืองที่มีความอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมากเนื่องจากว่าเป็นเมืองที่แวดล้อมไปด้วยพื้นที่ราบซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีไว้สำหรับการเพาะปลูกและผลิตข้าวและพืชพันธุ์ธัญญาหาร ซึ่งกิจกรรมเชิงพื้นที่นี้เป็นเรื่องที่สอดคล้องกับข้อสันนิษฐานว่าเมืองนี้เป็นเมืองหน้าด่านหรือเป็นเมืองที่อยู่ในชายขอบของเมืองใหญ่เช่นเดียวกับเมืองใน

สมัยทวารวดีในละแวกเดียวกัน ซึ่งสภาพของเมืองนั้นแม่จะมีภูเขาอยู่ไม่ไกลจากตัวเมืองแต่ก็ไม่ได้มีหลักฐานยืนยันถึงความเชื่อมโยงของเมืองกับระบบความเชื่อหรือพิธีกรรมของเมืองแต่อย่างใด โดยวัตถุประสงค์ของการสร้างเมืองก็น่าจะเป็นเรื่องของการสร้างเมืองเพื่อการอยู่อาศัยของผู้คนโดยมีผู้ปกครองที่ทำหน้าที่เป็นพระราชาที่จะต้องแสดงความจงรักภักดีต่อเมืองที่เป็นเมืองใหญ่เท่านั้น

อนึ่ง จากผังหากพิจารณาถึงองค์ประกอบจะพบว่าผังนี้ได้แสดงให้เห็นถึงหลาย ๆ สิ่งที่ปรากฏในตัวเมืองก็คือ ๑.พื้นที่ของเมืองที่มีขนาดย่อม และเป็นตัวเมืองที่มีเท่เห็นคือตัวเมืองที่ถูกล้อมรอบไปด้วยคูเมือง ซึ่งหากมีข้อสันนิษฐานว่าเมืองน่าจะมีลักษณะที่แปลกไปจากที่พบในปัจจุบันเพราะถูกทำลายผ่านการตัดถนนสายบ้านไร่ –หนองฉาง หรืออีกสายก็คือถนนสายบ้านไร่ออกไปจังหวัดชัยนาท ซึ่งผลจาการตัดถนนผ่านหลายท่านเห็นว่าเป็นสาเหตุหนึ่งของการทำลายตัวเมืองที่คาดว่าจะเป็น คูเมืองชั้นนอก ที่ผังเมืองโบราณสมัยทวารวดีเกือบทุกเมืองจะมี โดยผังเมืองที่สมบูรณ์ของเมืองท่าการุ้งนั้นจากการสันนิษฐานน่าจะเป็นไปในลักษณะที่ปรากฏดังภาพ

ภาพที่ ๔.๘๖ แสดงผังเชิงพื้นที่ของเมืองท่าการุ้งตามข้อสันนิษฐาน

จากภาพจะพบว่าเมืองโบราณท่าการุ้งนี้ถือว่าเป็นเมืองที่จะมีเมืองในส่วนที่เป็นตัวเมืองอย่างที่พบในปัจจุบันนี้ไม่ได้เพราะปกติเมืองในแนวทางของวัฒนธรรมสมัยทวารวดีจะต้องเป็นเมืองสองชั้นแต่นี่ก็เป็นเพียงข้อสันนิษฐานของนักวิชาการบางท่านเท่านั้น ๒.เส้นทางการเดินทางเข้าสู่เมืองโบราณท่าการุ้งโดยในผังได้มีเส้นทางที่เป็นทั้งเส้นทางหลักและเส้นทางรองโดยเส้นทางหลักก็คือ (๑) ทางหลวงชนบท หมายเลข ๓๐๓๓ และ (๒) ทางหลวงหมายเลข ๓๓ ซึ่งถนนสองสายนี้เป็นถนนตัดผ่านตัวเมืองท่าการุ้งทั้งสองสาย ซึ่งเมื่อถนนตัดผ่านก็เป็นผลทำให้เมืองบางส่วนที่อยู่ในเขตของ “ศาลเจ้าพ่อการุ้ง” ถูกทำลายไป และคลองรอบนอกของเมืองก็ได้ถูกทำลายไปด้วยก็อาจจะเป็นไป แต่ถนนทั้งสองสายนั้นก็ถือว่าเป็นถนนที่นำไปสู่ตัวเมืองท่าการุ้งได้ ๓.องค์ประกอบในส่วนของสถานที่ราชการ ซึ่งก็มีดังต่อไปนี้ (๑) สถานีตำรวจภูธรท่าการุ้ง ตั้งอยู่ด้านหน้าของเมือง (๒) ศาลเจ้าแม่การุ้ง ตั้งอยู่ตรงริมคูเมืองท่าการุ้ง (๓) ศาลเจ้าพ่อเมืองการุ้ง ตั้งอยู่บริเวณถนนนางหลวงชนบทหมายเลข ๓๐๓๓ ซึ่งสถานที่ที่กล่าวมาทั้งหมดนั้นถือว่าเป็นสถานที่ที่มีปรากฏในผังเชิงพื้นที่ของเมืองโบราณท่าการุ้ง

๔.๔.๒.๔ การออกแบบผังเส้นทางการเข้าถึงเมืองโบราณท่ากาฬุ้ง

สำหรับประเด็นที่จะต้องนำมาพิจารณากันต่อไปก็คือประเด็นเกี่ยวกับการออกแบบผังเส้นทางที่จะเดินทางไปสู่เมืองท่ากาฬุ้ง ซึ่งตัวเมืองท่ากาฬุ้งนั้นปัจจุบัน อยู่ในท้องที่ตำบลวังหินอำเภอบ้านไร่ ตัวเมืองตั้งอยู่ริมถนนสายหนองฉาง-บ้านไร่ ตรงกิโลเมตรที่ ๔๐ ลักษณะของตัวเมืองเป็นวงกลมรี เส้นผ่าศูนย์กลาง ประมาณ ๘๐๐ เมตร ประกอบด้วยคูเมือง กว้างประมาณ ๒๐ เมตร ลึกประมาณ ๒ เมตร มีกำแพงดินล้อมรอบ คูเมืองบางตอนถูกเกลื่อนลง คูเมืองยาวตลอดเป็นระยะทางประมาณ ๘๐๐ เมตร บางแห่งตื้นกว่าระดับเดิม และมีการขุดลอกคูเมืองใหม่ ภายในบริเวณเมืองมีซากเจดีย์หักพังอยู่ค่อนไปตรงกลาง ตัวเมืองด้านในอยู่ติดกับทิวเขาอีกด้านหนึ่งอยู่ติดกับถนนที่ตัดผ่านในระยะหลัง ภายในเมืองมีสระน้ำอยู่ค่อนไปทางทิศเหนือ และที่นอกกำแพงดินด้านทิศใต้มีสระโบราณอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งการเดินทางไปที่เมืองท่ากาฬุ้งนั้นเราสามารถที่จะเดินทางไปได้ ๒ เส้นทาง คือ ๑.เส้นทาง จังหวัดอุทัยธานี-เมืองท่ากาฬุ้ง ใช้ถนนทางหลวงแผ่นเดินหมายเลข ๓๓ จากตัวเมืองอุทัยธานีไปที่อำเภอหนองฉาง จากอำเภอหนองฉางก็ตรงมาที่เมืองโบราณท่ากาฬุ้งเลย ๒.เส้นทางจากนครสวรรค์- เมืองท่ากาฬุ้ง โดยเดินทางจากนคสรรค์ออกมาที่อำเภอโกรกพระอำเภอทัพทันจากนั้นก็เข้าอำเภอหนองฉางก่อนที่จะเดินทางมาที่เมืองท่ากุ้ง ได้ ๓.เส้นทางจาก จังหวัดชัยนาท-เมืองท่ากาฬุ้ง โดยเดินทางจาก จังหวัดชัยนาทมาที่วัดปากคลองมะขามเฒ่า จากนั้นตัดมาที่วัดสะพานหินและเดินทางตามถนนสายชนบทหมายเลข ๓๐๓๓ มาจนถึงเมืองโบราณท่ากาฬุ้งได้ ซึ่งเส้นทางการเดินทางนั้นสามารถพิจารราได้จากภาพดังนี้

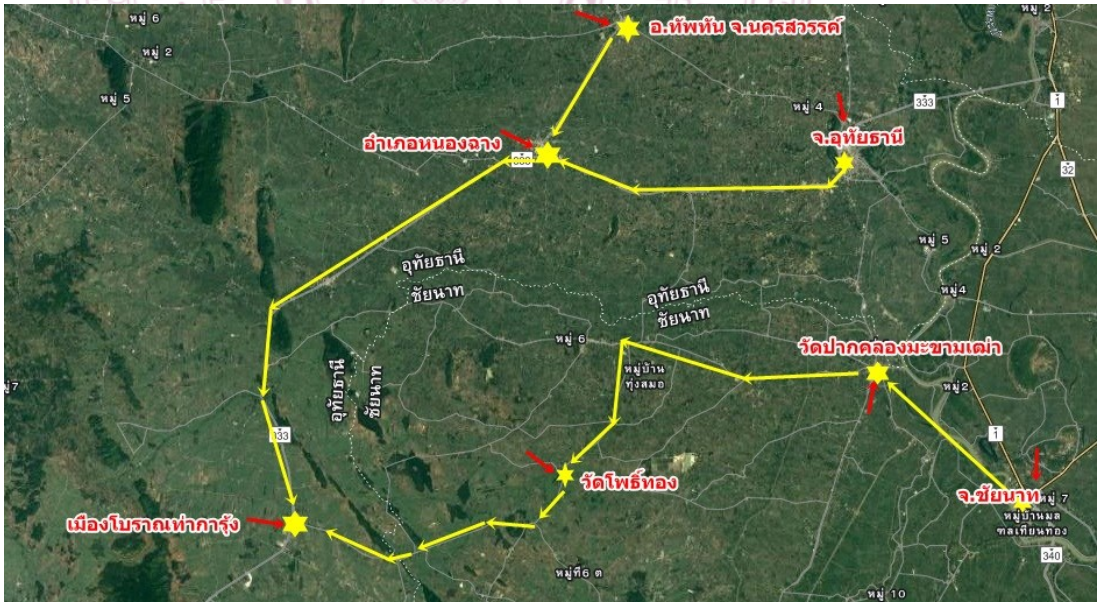

ภาพที่ ๔.๘๗ แสดงผังเส้นทางการเดินทางสู่เมืองท่ากาฬุ้ง

๔.๕ การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

สำหรับประเด็นต่อไปที่จะต้องศึกษาก็คือประเด็นที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี โดยคณะคณะผู้วิจัยได้นำรูปแบบการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีจำนวน ๔ กิจกรรมหลัก ได้แก่

๔.๕.๑ กิจกรรมโครงการอนุรักษ์ ฟื้นฟู สืบสาน ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นดงแม่นางเมือง

สำหรับกิจกรรมแรกที่คณะนักวิจัยโครงการวิจัยเรื่อง “ ”ปีงบประมาณ ๒๕๖๕ ได้ดำเนินการก็คือ การเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนในโครงการอนุรักษ์ ฟื้นฟู สืบสาน ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นดงแม่นางเมือง ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ชุมชนได้ดำเนินการมาเป็นประจำทุกปี โดยมีกรอบการดำเนินงานที่ทางคณะนักวิจัยฯได้เข้าร่วมกิจกรรมดังกล่าวภายใต้กรอบของการดำเนินกิจกรรมดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๔.๘๘ แสดงป้ายการเข้าร่วมกิจกรรมและส่งเสริมการเรียนรู้วัฒนธรรมเมืองดงแม่นางเมือง

(๑) หลักการและเหตุผล การพัฒนาการท่องเที่ยวของตำบลตาสัง มีความสำคัญเพื่อจะนำรายได้เข้าสู่ท้องถิ่น และช่วยพัฒนาส่งเสริมเศรษฐกิจและสังคมอย่างไรก็ดีสถานการณ์การตลาดการท่องเที่ยวปัจจุบันมีการแข่งขันอย่างรุนแรงทำให้การท่องเที่ยวต้องปรับทิศทางการส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยใช้ อัตลักษณ์และความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่มีอยู่มาสร้างคุณค่าให้เพิ่มขึ้นและสอดคล้องกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม จะสามารถสร้างรายได้เข้าสู่ท้องถิ่นเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจระดับท้องถิ่น นอกจากนี้ยังเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการสืบทอดวัฒนธรรมให้คงอยู่ กระแสการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้รับความสนใจเพิ่มสูงขึ้น รวมถึงมรดกทางวัฒนธรรม

ของประเทศไทยมีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว และได้มีการถ่ายทอดสืบเนื่องมาเป็นเวลานาน การส่งเสริมการท่องเที่ยวให้มีความสมดุลในมิติวัฒนธรรม และเศรษฐกิจจะนำไปสู่การจัดการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน

รัฐบาลมีนโยบายให้การท่องเที่ยวเป็นเครื่องมือในการเสริมสร้างและยกระดับฐานรากให้มีความเข้มแข็ง โดยการส่งเสริมนำทุนทางวัฒนธรรมมาเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจและส่งเสริมให้ประชาชนเกิดการเรียนรู้ ตระหนัก รักและเห็นคุณค่าทางศิลปะ วิถีชีวิต วัฒนธรรมดั้งเดิมและเพื่อให้สอดคล้องกับพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน “สืบสาน รักษา ต่อยอด” สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ วิถีชีวิต วัฒนธรรม ศิลปะการแสดงพื้นบ้าน บอกเล่าเรื่องราวในอดีตผ่านกิจกรรมอนุรักษ์ ฟื้นฟู สืบสาน ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ดงแม่นางเมือง การส่งเสริมวัฒนธรรมท้องถิ่นเพื่อสะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าวิถีชีวิตที่ชุมชนและท้องถิ่นต่าง ๆ ได้พัฒนาและสร้างสรรค์ขึ้นเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิต โดยแสดงออกในรูปแบบและวิธีการที่หลากหลาย ทั้งในรูปแบบของวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณี ภูมิปัญญา ศิลปะการแสดง ฯลฯ เพื่อเป็นการปลูกจิตสำนึกและกระตุ้นให้คนในชุมชนท้องถิ่นเกิดความตระหนัก มีความตื่นตัวและเข้ามามีส่วนร่วมในการฟื้นฟูเผยแพร่และสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น และคุณค่าความหลากหลายของศิลปะและวัฒนธรรมไทย ทั้งที่เป็นวิถีชีวิต ค่านิยม และความเป็นไทย ในปัจจุบันวัฒนธรรมท้องถิ่นถูกละเลยและมีการถ่ายทอดไปสู่คนรุ่นใหม่น้อย เช่น การแต่งกาย ภาษาพูด รวมทั้งประเพณีและวิถีชีวิตที่ดีงาม ท่ามกลางความหลากหลายทางวัฒนธรรมภายใต้กระแสโลกาภิวัฒน์ วัฒนธรรม ได้มีการถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา หากมรดกทางวัฒนธรรม ที่มีความแตกต่างหลากหลายกันในพื้นที่ ไม่ได้รับการ อนุรักษ์ ฟื้นฟู และสืบสานสู่คนรุ่นหลัง รวมถึงการพัฒนาต่อยอดให้เกิดคุณค่าทางสังคมและจิตใจทำให้คุณค่าทางมรดกวัฒนธรรมลดน้อยไปจนแทบจะสูญหาย วัฒนธรรมวิถีชีวิตที่เกิดขึ้นจากการสั่งสมองค์ความรู้ในแต่ละท้องถิ่นมีลักษณะโดดเด่นที่แตกต่างกันไปตามสภาพพื้นที่ ในแต่ละพื้นที่มีภูมิปัญญาหลากหลาย ควรที่จะได้รับการถ่ายทอดเยาวชนรุ่นหลังสืบไป การอนุรักษ์ ฟื้นฟู และสืบสาน เป็นหนทางหนึ่งที่ยั่งยืน สำหรับส่งต่อวัฒนธรรมท้องถิ่นของชุมชนสู่คนรุ่นหลัง ให้ดำรงอยู่ในท้องถิ่นอย่างยั่งยืน โดยการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น การฟื้นฟูแหล่งโบราณสถานดงแม่นางเมือง และการสืบสาน ศิลปวัฒนธรรม ประเพณีของชุมชนและท้องถิ่น ให้เด็กและเยาวชนคนรุ่นหลัง เป็นผู้สืบทอด ภูมิปัญญาจากผู้รู้ในชุมชนบนพื้นฐานของธรรมชาติที่เกี่ยวพันสอดคล้องกันกับวิถีชีวิตชุมชน

อาศัยอำนาจตามพระราชบัญญัติสภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบล พ.ศ. ๒๕๓๗ มาตรา ๖๖ องค์การบริหารส่วนตำบลมีอำนาจหน้าที่ในการพัฒนาตำบลทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมพระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. ๒๕๔๒ มาตรา ๑๖ (๖) กำหนดให้องค์การบริหารส่วนตำบลมีอำนาจหน้าที่ การส่งเสริม การฝึก และประกอบอาชีพ (๘) การส่งเสริมการท่องเที่ยว (๑๑) การบำรุงรักษาศิลปะ จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น และวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่น เพื่อสนองต่อนโยบายรัฐบาล ในการส่งเสริมพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม กอรปกับ นโยบายนายกองค์การบริหารส่วนตำบลตาสัง ที่

แถลงต่อสภาในการพัฒนาท้องถิ่น ข้อ ๑ ด้านการศาสนาและวัฒนธรรมและพัฒนาการศึกษา และข้อ ๒ ด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ

งานส่งเสริมการท่องเที่ยว สำนักปลัด องค์การบริหารส่วนตำบลตาสัง จึงได้ร่วมกับโครงการวิจัย เรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี”โดยคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จัดทำโครงการอนุรักษ์ ฟื้นฟู สืบสาน ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ดงแม่นางเมือง เชิดชูในการอนุรักษ์มรดกไทย ส่งเสริม สนับสนุนและพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและธรรมชาติ โดยใช้อัตลักษณ์และความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ มาสร้างคุณค่าให้เพิ่มขึ้น สามารถสร้างรายได้เข้าสู่ท้องถิ่น ก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อประชาชนในท้องถิ่นอย่างยั่งยืน ต่อไป

(๒) วัตถุประสงค์

๑. เพื่ออนุรักษ์ ฟื้นฟู สืบสาน ศิลปวัฒนธรรม ท้องถิ่น ดงแม่นางเมือง ให้ประชาชนในท้องถิ่นเกิดความรัก และหวงแหน ภูมิปัญญาท้องถิ่น

๒. เพื่อสนองนโยบายรัฐบาล “มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน” โดยให้มีการสนับสนุนนำทุนทางวัฒนธรรมสร้างรายได้ให้กับชุมชน

(๓) เป้าหมาย

ก. เชิงปริมาณ

๑. จัดกิจกรรมเพื่อ อนุรักษ์ ฟื้นฟู สืบสาน ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ดงแม่นางเมือง ตำบลตาสัง

๒. ผู้ที่ได้รับเชิญมาร่วมงาน และผู้มาร่วมประกอบกิจกรรม เยาวชน นักเรียน นักศึกษา นักวิจัยและประชาชนทั่วไป จำนวน ๒๐๐ คน

๓. นักท่องเที่ยว ทั้งภายในและภายนอกพื้นที่

ข. เชิงคุณภาพ

1.) ชุมชนมีรายได้จากการนำทุนทางวัฒนธรรม มาสร้างรายได้ภายในชุมชน เกิดความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน

2.) ประชาชน และนักท่องเที่ยวมีจิตสำนึกรัก หวงแหน ภาคภูมิใจ และเห็นคุณค่าในมรดก ภูมิปัญญาท้องถิ่น

(4) วิธีการ/แนวทางการดำเนินการ

๔.๑ ประชุมคณะทำงาน วางแผนการดำเนินงานตามโครงการ

๔.๒ ประสานหน่วยงานที่เกี่ยวข้องที่ร่วมกิจกรรมประชาสัมพันธ์โครงการให้ประชาชนรับทราบ

๔.๓ ดำเนินการจัดกิจกรรมตามโครงการ

๔.๔ สรุปผลการดำเนินงาน

(๕) ระยะเวลาดำเนินการ วันที่ ๒ มิถุนายน ๒๕๖๕

(๖) สถานที่ดำเนินการ ณ ลานกิจกรรม วัดดงแม่นางเมือง ตำบลตาสัง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์

(๗) กิจกรรมที่ดำเนินการ

๑) ตกแต่งนิทรรศการ เมืองโบราณ “ธานยปุระ”

๒) จัดกิจกรรม ตลาดวัฒนธรรม ย้อนรอยเมืองโบราณ “ธานยปุระ”

๓) การสาธิต การทำอาหารพื้นบ้านของชุมชนในพื้นที่ตำบลตาสัง

๔) การแสดงทางศิลปวัฒนธรรม “รำ ระบำดงแม่นางเมือง รำไทยทรงดำ รำกลองยาว รำธานยปุระ การแสดงลาวครั่ง การจัดขบวนแห่งทางวัฒนธรรม กิจกรรมแห่สีวิกา ส่งขนมเจ้าแม่ศรีเมือง

(๘) งบประมาณ

จากข้อบัญญัติงบประมาณรายจ่ายประจำปี พ.ศ. ๒๕๖๕ หน้า ๑๐๒ แผนงาน การศาสนา วัฒนธรรม และนันทนาการ งานบริหารทั่วไป เกี่ยวกับศาสนา วัฒนธรรม และนันทนาการ งบดำเนินงาน หมวดค่าใช้สอย รายจ่ายเกี่ยวเนื่องกับการปฏิบัติราชการไม่เข้าลักษณะรายจ่ายงบรายจ่ายอื่น ๆ โครงการอนุรักษ์ ฟื้นฟู สืบสาน ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ดงแม่นางเมือง ตั้งไว้ ๒๐๐,๐๐๐ บาท เพื่อจ่ายเป็นค่าใช้จ่ายในการจัดทำโครงการ ตามรายละเอียดค่าใช้จ่าย (รายละเอียดตามเอกสารแนบท้าย)

(๙) ผู้รับผิดชอบโครงการ/หน่วยดำเนินการ

องค์การบริหารส่วนตำบลตาสัง **<u>บูรณาการร่วมกับ</u>** ชุมชนคุณธรรมวัดดงแม่นางเมือง , สภาวัฒนธรรมอำเภอบรรพตพิสัย , สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอบรรพตพิสัย ,ศูนย์ กศน. อำเภอบรรพตพิสัย,สำนักงานเกษตรอำเภอบรรพตพิสัย ,สมาคมรักษ์ดงแม่นางเมือง ,ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๑-๑๑ ตำบลตาสัง, วัดดงแม่นางเมือง และโครงการวิจัย เรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี”ปีงบประมาณ ๒๕๖๕ โดยคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

(๑๐) ผลที่คาดว่าจะได้รับ

๑) เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ในด้านการอนุรักษ์ อนุรักษ์ ฟื้นฟู สืบสาน ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ดงแม่นางเมือง ตำบลตาสัง

๒) เกิดการสร้างอาชีพ ในชุมชน โดยนำทุนทางวัฒนธรรม มาสร้างมูลค่าเพิ่มและเกิดรายได้ให้กับประชาชนในพื้นที่

(๑๑) ตัวชี้วัดโครงการ

๑) มีจำนวนนักท่องเที่ยวทั้งในและนอกพื้นที่เพิ่มขึ้น

๒) การจัดงานถือเป็นประเพณีทางวัฒนธรรมที่สืบสานต่อเนื่องทุกปี และเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่ตำบลตาสัง

๓) การประเมินความพึงพอใจจากการร่วมงานโครงการอนุรักษ์ ฟื้นฟู สืบสาน ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ดงแม่นางเมือง ประจำปี ๒๕๖๕ ไม่น้อยกว่าร้อยละ ๗๐

(๑๒) วิธีการบริหารจัดการหรือการดูแลบำรุงรักษา เมื่อโครงการแล้วเสร็จเพื่อให้เกิดความยั่งยืน ของโครงการ

๑) ดำเนินโครงการ อนุรักษ์ ฟื้นฟู สืบสาน ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ดงแม่นางเมือง เป็นประจำทุกปี

๒) ปรับปรุงและพัฒนาสถานที่ ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นดงแม่นางเมือง ที่ใช้เพื่อการศึกษา และท่องเที่ยว

(๑๓) การบริหารจัดการหรือการดูแลบำรุงรักษา เมื่อโครงการแล้วเสร็จเพื่อให้เกิดความยั่งยืนของโครงการ

มีการติดตาม ประเมินผลการจัดงาน และ ส่งเสริมสนับสนุน ให้มีตลาดวัฒนธรรมย้อนรอยเมืองโบราณ “ธานยปุระ” ดงแม่นางเมือง ในการ อนุรักษ์ ฟื้นฟู และสืบสาน ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ให้คงอยู่คู่กับดงแม่นางเมือง ตำบลตาสัง ต่อไปอย่างยั่งยืน

๔.๕.๒ กำหนดการประเพณีฟื้นฟู สืบสาน อนุรักษ์ เมืองดงแม่นางเมือง

สำหรับการดำเนินการตามโครงการโครงการอนุรักษ์ ฟื้นฟู สืบสาน ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นดงแม่นางเมืองนั้นได้มีการวางกำหนดการที่คณะนักวิจัยฯจะต้องเข้าร่วมกิจกรรมของโครงการตามกำหนดการนี้ทุกประการ โดยกำหนดการของงานนั้นก็มีดังต่อไปนี้

<u>กำหนดการ</u>

โครงการ อนุรักษ์ ฟื้นฟู สืบสาน ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ดงแม่นางเมือง

ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๖๕

<u>วันที่ พฤหัสบดี ๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๖๕</u>

<u>เวลา</u>	<u>กิจกรรม</u>
เวลา ๐๘.๐๐ น.	ผู้นำชุมชนทุกหมู่บ้านและแขกผู้มีเกียรติ พร้อมเพียงกัน ณ วัดดงแม่นางเมืองฯ
เวลา ๐๙.๐๐ น.	พิธีบวงสรวง
	- โดยนายกองค์การบริหารส่วนตำบลตาสัง ประธานในพิธี
เวลา ๐๙.๓๐ น.	- ขบวนแห่ถวายสีวิกาแม่ศรีเมือง, ส่งขนมเจ้าแม่ศรีเมือง
เวลา ๑๐.๐๐-.๑๓.๐๐ น.	กลุ่มผู้ผลิตชุมชน/ ผุ้ประกอบการ OTOP นำสินค้าเข้าบูส
เวลา ๑๓.๐๐ น.	ลงทะเบียนเข้าร่วมพิธีเปิด สื่อมวลชนและผู้เข้าร่วมกิจกรรม
เวลา ๑๕.๐๐ น.	กิจกรรมสาธิตการทำอาหารพื้นถิ่น
	- ปลาปิ้งต๊บ กบปิ้งโอ๋
	- แกงหน่อส้ม
	- แกงนอกหม้อ
	- ขนมนงลแห้ว
	- ข้าวห่อใบบัว
เวลา ๑๗.๐๐ น.	ชมการบรรเลงดนตรีไทยจากนักเรียนโรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยาคม
เวลา ๑๗.๐๐ น.	ประธานในพิธีเดินทางมาสถานที่จัดงาน
เวลา ๑๗.๑๐ น.	ประธานในพิธีเข้ากราบนมัสการหลวงพ่อโต และเข้าชมนิทรรศการในพิพิธภัณฑ์

เวลา	**กิจกรรม**
	เมืองโบราณดงแม่นางเมือง
เวลา ๑๗.๓๐ น.	- ประธานเดินทางไหว้เจ้าแม่ศรีเมือง
	- ร่วมชมการรำบวงสรวง ถวายแม่ศรีเมือง
เวลา ๑๗.๓๙ น.	- ชมนิทรรศการ เมืองโบราณ “ธานยปุระ”
	- ชมตลาดวัฒนธรรม ย้อนรอยเมืองโบราณ “ธานยปุระ”
เวลา ๑๘.๐๐ น.	- ประธานนั่งประจำที่รับรอง
เวลา ๑๙.๐๐น.	พิธีเปิดงานโครงการอนุรักษ์ ฟื้นฟู สืบสาน ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ดงแม่นางเมือง ประจำปี ๒๕๖๕ โดย นายอำเภอบรรพตพิสัย ประธานในพิธี
	- เรียนเชิญประธานขึ้นสู่เวที เพื่อรับฟังการกล่าวรายงาน
	กำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน/สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลตาสังและแขกผู้มีเกียรติขึ้นสู่เวที
	นายกองค์การบริหารส่วนตำบลตาสัง กล่าวรายงานวัตถุประสงค์การจัดงาน
	นายอำเภอบรรพตพิสัย ประธานกล่าวเปิดงาน พร้อมตีฆ้อง ๓ ครั้ง
	นายกองค์การบริหารส่วนตำบลตาสัง มอบของที่ระลึกให้กับประธาน
	ผู้นำหมู่บ้าน/ชุมชน/แขกผู้มีเกียรติ ถ่ายภาพร่วมกับประธานในพิธี
	- ชุดที่ ๑ คณะผู้บริหาร สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลตาสัง /กำนัน/ผู้ใหญ่บ้านในพื้นที่ตำบลตาสัง
	- ชุดที่ ๒ พนักงานส่วนตำบลองค์การบริหารส่วนตำบลตาสัง และแขกผู้มีเกียรติ
	- ชุดที่ ๓ คณะทำงานขับเคลื่อนการพัฒนาดงแม่นางเมือง และชาวดงแม่นางเมือง
	- ชุดที่ ๑ คณะผู้บริหาร สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลตาสัง / กำนัน/ผู้ใหญ่บ้านในพื้นที่ตำบลตาสัง
	-ชุดที่ ๒ พนักงานส่วนตำบลองค์การบริหารส่วนตำบลตาสัง และแขกผู้มีเกียรติ
	- ชุดที่ ๓ คณะทำงานขับเคลื่อนการพัฒนาดงแม่นางเมือง และชาวดงแม่นางเมือง
	เชิญประธานนั่งประจำจุด ชมการแสดงและรับประทานอาหาร
	- รับฟังการขับเสภา ตำนานเมืองธานยปุระ โดยท่าน ผศ ดร. แสวง นิลนามะ นักวิจัยในโครงการวิจัย เรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” ปีงบประมาณ ๒๕๖๕ โดยคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

เวลา	**กิจกรรม**
เวลา ๑๙.๓๐ น.	- ชมการแสดง ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น จำนวน ๔ ชุด ๑. รำไทยทรงดำ ๒. รำธานยปุระ,ดงแม่นางเมือง ๓. รำกลองยาว ๔.การแสดงลาวครั่ง
เวลา ๒๐.๓๐ น.	นายกองค์การบริหารส่วนตำบลตาสัง กล่าวขอบคุณแขกผู้มีเกียรติที่เข้ามาร่วมงาน

๔.๓.๓ การเข้าร่วมกิจกรรมภายในประเพณีอนุรักษ์ ฟื้นฟู สืบสาน ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ดงแม่นางเมือง

ในวันงานประเพณีอนุรักษ์ ฟื้นฟู สืบสาน ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ดงแม่นางเมือง ซึ่งตรงกับวันที่ ๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๖๕ คณะนักวิจัยได้เตรียมตัวในการเข้าร่วมงานโดยในเวลาช่วงเช้าได้เข้ากราบท่านพระครู... เจ้าอาวาสวัดดงแม่นางเมือง โดยท่าพระครูเจ้าอาวาสให้ความเมตตากับคณะนักวิจัยฯ มากโดยให้พักในกุฏิรับรองท่านเจ้าอาวาส จากนั้นก็ได้ร่วมปรึกษาหารือ สัมภาษณ์ท่านเจ้าอาวาสเกี่ยวกับรายละเอียดของงาน โดยท่านเจ้าอาวาสได้อธิบายว่าในวันนี้ซึ่งเป็นวันงานผู้เข้าร่วมงานจะต้องใส่ชุดเสื้อหม้อฮ่อม หรือชุดไทยพื้นเมืองตามแต่ชะเหมาะสม ซึ่งคณะนักวิจัยได้เตรียมชุดมาแล้ว และมีกำหนดการร่วมงานตามที่ประสานงานเอาไว้ก็คือ คุณนางสาวธีรานิตย์ ชาวดร ได้อธิบายให้ฟังแล้วจากนั้นคณะนักวิจัยก็ได้เปลี่ยนเสื้อผ้าให้เหมาะสมกับงานตามที่ทุกคนเตรียมมา

เวลา ๐๙.๐๐ น. - ร่วมพิธีบวงสรวงเจ้าแม่ศรีเมือง

เมื่อเสร็จจากการประชุมกับท่านเจ้าอาวาสแล้ว ดร.อธิเทพ ผาทาในฐานะของผู้ประสานงานโครงการวิจัย ปี งปม.๒๕๖๕ ได้พาคณะนักวิจัยฯ ไปร่วมงาน โดยดร.อธิเทพ ผาทา ได้เข้าพบท่านนายสุวัช เฮงฮั้ว นายกองค์การบริหารส่วนตำบลตาสัง และนายวิทยา อัมพุชปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลตาสัง พร้อมคณะ เพื่อสนทนาและทำความรู้จักกับคณะของท่านนายกแล้ว ท่านนายกก็ได้พาคณะเข้าร่วมในพิธีการบวงสรวงองค์เจ้าแม่ศรีเมือง โดยมีการตั้งขบวนจากพิพิธภัณฑ์ดงแม่นางเมืองซึ่งทางคณะผู้จัดงานได้จัดเตรียมสถานที่เอาไว้แล้ว ซึ่งเมืองคณะท่านนายกองค์การบริหารส่วนตำบลออกเดินนำขบวนแล้วก็จะมีคณะนางรำที่เป็นชนเผ่าในพื้นที่ของเมืองโบราณที่เข้าร่วมพิธีจะเดินตาม จากนั้นก็มีขบวนแห่ถวายสีวิกาแม่ศรีเมือง, ส่งขนมเจ้าแม่ศรีเมือง โดยจะมีรถแห่เตรียมมามีการฟ้อนรำเป็นที่สนุกสนานมาก และเป้าหมายของขนวนแห่ก็จะไปที่ศาลเจ้าแม่ศรีเมือง ซึ่งคณะนักวิจัยฯก็ได้เข้าร่วมเดินร่วมขบวนไปโดยตลอดเส้นทาง ดังภาพ

ภาพที่ ๔.๘๙ แสดงการประกอบพิธีขบวนแห่ถวายสีวิกาแม่ศรีเมือง, ส่งขนมเจ้าแม่ศรีเมือง

เมื่อขบวนแห่ขนมและแห่สีวิกา (วอ) มาถึงศาลเจ้าแม่ศรีเมืองแล้ว ผู้ที่เข้าร่วมขบวนก็จะร่วมแห่รอบศาลเจ้าเมือศรีเมืองถึง ๓ รอบตามประเพณีเมื่อขบวนแห่ครบแล้วก็จะนำสีวิกาและขนมเข้าไปถวายองค์เจ้าแม่ศรีเมือง จากนั้นคณะของท่านนายกองค์การบริหารส่วนตำบลตาสังพร้อมด้วยคณะนักวิจัยและชาวบ้านก็จะเข้านั่งประจำที่ภายในประรำพิธี จากนั้นก็จะมีการประกอบพิธีบัดพลีบวงสรวงโดยมีพราหมณ์เจ้าพิธีมาเป็นผู้ดำเนินการ จนเมื่อพราหมณ์ได้ประกอบพิธีกรรมเสร็จแล้ว ทางคณะนายกองค์การบริหารส่วนตำบลก็ได้เชิญคณะนักวิจัยฯ ได้เข้าร่วมพิธีการจุดธูปเทียนบูชาและถวายแด่องค์เจ้าแม่ศรีเมือง และรับของที่เป็นเครื่องบูชาในพิธีบวงสรวงองค์เจ้าแม่ศรีเมืองเพื่อเป็นบุญเป็นกุศลจากนั้นก็ได้ถ่ายภาพร่วมกันเป็นที่ระลึก ดังภาพ

ภาพที่ ๔.๙๐ แสดงการเข้าร่วมพิธีบัดพลีบวงสรวงองค์เจ้าแม่ศรีเมือง ที่วัดดงแม่นางเมือง

สำหรับพิธีการในช่วงเช้าก็คือช่วงเวลา เวลา ๐๙.๓๐-๑๑.๐๐ น. คือพิธีการบวงสรวงและขบวนแห่ถวายสีวิกาแม่ศรีเมือง, ส่งขนมเจ้าแม่ศรีเมืองนี้ถือว่าเป็นพิธีการที่ ๑. มีความสนุกสนานสามัคคีของประชาชนในชุมชน โดยมีผู้นำชุมชนก็คือนายกองค์การบริหารส่วนตำบลและคณะที่ได้เป็นผู้นำของชุมชนในการดำเนินกิจกรรมการบัดพลีบวงสรวงองค์เจ้าแม่ศรีเมืองนี้ ซึ่งประชาชนที่เข้ามาร่วมงานจากการสัมภาษณ์พบว่าล้วนเห็นว่าเป็นงานที่มีความเป็นกันเอง สนุกสนานและส่งเสริมความสามัคคีในชุมชน เช่น นายสุวัจน์ สายโพธิ์ ได้กล่าวว่า

> “ผมก็เป็นคนในหมู่บ้านแถวนี้ ผมมาร่วมงานทุกปีครับ รู้สึกว่างานที่วัดดงแม่นางเมืองนี้เป็นงานเดียวที่สามารถดึงดูดใจคนในชุมชนโดยรอบให้เข้ามาร่วมงานได้โดยไม่มีข้อจัดแย้งหรือสงสัยเพราะทุกคนเห็นว่าการมาร่วมงานคือการได้มีโอกาสมาเพื่อกราบไหว้องค์เจ้าแม่ศรีเมือง ซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำชุมชนของเราครับ”[๘๘]

หรือนางสาวกนกวรรณ ช่วยไทย ที่ได้กล่าวว่า

> “หนูก็มาร่วมงานทุกปีค่ะ เป็นงานที่มีแต่ความสนุกสนานและก่อให้เกิดความสามัคคีของคนในชุมชนนะคะเพราะทุกคนมาร่วมด้วยใจมาช่วยงานและได้เห็นการแสดงของชุมชนที่ได้จัด

[๘๘] สัมภาษณ์, นายสุวัจน์ สายโพธิ์, ชาวบ้านมาบมะขาม, วันที่ ๒ มิถุนายน ๒๕๖๕.

ขึ้น มีการออกร้านขายของซึ่งเป็นการย้อนคืนไปสู่วัฒนธรรมแบบดั้งเดิมของพวกเรามาร่วมงานแล้วคิดถึงอดีตค่ะ”[๘๙]

จากการให้ข้อคิดและการร่วมงานจะพบว่าชาวชุมชนดงแม่นางเมืองไม่มีความคิดเห็นในเชิงขัดแย้งหรือไม่เห็นด้วยกับการจัดงานเนื่องจากว่างานประเพณีทุกคนเห็นว่าเป็นงานที่ก่อให้เกิดความสามัคคีและก่อให้เกิดการปลุกจิตสำนึกรักบ้านเกิด เพราะถือว่าตนเองก็เกิดในบ้านนี้เมืองนี้ เมื่อวัดหรือชุมชนจัดงานขึ้นและงานนั้นก็เป็นงานที่ก่อให้เกิดความรักความผูกพันในชุมชนก็เป็นงานที่ดีและตัดสินใจมาร่วมงานหรือมาโดยไม่ได้คิดอะไรวัดมีงานให้ช่วยอะไรก็ช่วยตามที่เห็นสมควร เพราะนี่คือชุมชนของตัวเขาเอง สอดรับกับคำให้สัมภาษณ์ของ นายสุวัช เฮงฮั้ว นายกองค์การบริหารส่วนตำบลตาสัง ว่า

> “ผมรู้สึกภูมิใจมากครับที่ได้มีส่วนร่วมกับชาวบ้านในการจัดงานครั้งนี้และทุก ๆ ปีขึ้นเพราะถือว่างานนี้เป็นงานที่มุ่งฟื้นฟูความสำคัญของเมืองให้เป็นที่รู้จักของผู้คนในสังคม ซึ่งไม่ใช่เฉพาะสังคมหรือชุมชนดงแม่นางเมืองเท่านั้น แต่เป็นชุมชนของไทยหรือของชาติที่จะได้มองเห็นการทำงาน พื้นที่ และชุมชนในพื้นที่ของตำบลตาสังและอำเภอบรรพตพิสัยที่มุ่งที่จะชี้ให้สังคมเห็นว่าเมืองโบราณดงแม่นางเมืองนั้นยังคงเป็นเมืองที่มีชีวิตและเป็นเมืองที่มีตัวตนซึ่งคนรุ่นนี้และรุ่นต่อ ๆ ไปจะได้รับทราบและสืบสานประเพณีนี้กันต่อไปครับ”[๙๐]

จากนั้นในเวลา ๑๐.๐๐-.๑๓.๐๐ น. ก็มีกิจกรรมที่เป็นไปตามกำหนดการณ์ก็คือ กลุ่มผู้ผลิตชุมชน/ ผู้ประกอบการ OTOP นำสินค้าเข้าบูส, ลงทะเบียนเข้าร่วมพิธีเปิด สื่อมวลชนและผู้เข้าร่วมกิจกรรม และกิจกรรมสาธิตการทำอาหารพื้นถิ่น

- ปลาปิ้งต๊บ กบปิ้งโอ๋
- แกงหน่อส้ม
- แกงนอกหม้อ
- ขนมนวลแห้ว
- ข้าวห่อใบบัว

ซึ่งในช่วงนี้คณะนักวิจัยก็ได้ร่วมอุดหนุนสินค้า OTOP ของชุมชนที่ได้นำมาจำหน่ายไม่ว่าจะเป็นขนมหรือเสื้อผ้าหรือผ้าทอมือที่นำมาจำหน่ายตามบู๊ทที่เป็นกระทิ่มของชาวบ้านที่ทางคณะผู้จัดงานได้เตรียมไว้ให้กับผู้ประกอบการได้ออกแบบและจัดทำไว้ให้ ซึ่งรูปแบบกิจกรรมนี้เรียกว่าเป็น “ตลาดวัฒนธรรม ย้อนรอยเมืองโบราณ “ธานยปุระ” และในส่วนของการทำอาหารที่นำมาเสนอในงานก็เรียกว่าเป็น “การสาธิต การทำอาหารพื้นบ้านของชุมชนในพื้นที่ตำบลตาสัง” ซึ่งมีอาการของชาวลาวครั่งอันหนึ่งที่ถือเป็นอาหารใหม่ที่ไม่เคยกินมาก่อนก็คือ กบปิ้งโอ๋ ซึ่งกิจกรรมช่วงนี้ก็จะดำเนินไปจนถึงเวลา ๑๖.๐๐ น. โดยประมาณ

---

[๘๙] สัมภาษณ์, นางสาวกนกวรรณ ช่วยไทย ชาวบ้านตาสัง วันที่ ๒ มิถุนายน ๒๕๖๕.

[๙๐] สัมภาษณ์, นายสุวัช เฮงฮั้ว นายกองค์การบริหารส่วนตำบลตาสังวันที่ ๒ มิถุนายน ๒๕๖๕.

และในช่วงที่เป็นเวลาว่างของการดำเนินการในช่วงบ่ายคณะคณะผู้วิจัยก็ได้เข้าชมนิทรรศการแสดงประวัติความเป็นมาของเมืองดงแม่นางเมือง ซึ่งทางคณะผู้จัดงานได้เตรียมไกด์ชุมชนเอาไว้ให้พวกเราซึ่งก็คือ นาย.....เป็นผู้รู้หรือปราชญ์ชุมชนที่ได้มาให้ความรู้เราเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของเมืองดงแม่นางเมือง ดังปรากฏในภาพ

ภาพที่ ๔.๙๑ แสดงการนำชมนิทรรศการดงแม่นางเมือง

นอกจากนั้น ในช่วงบ่ายนักวิจัยของเราในส่วนที่เป็นสุภาพสตรี มีดร.สุภาพรรณ เพิ่มพูน รศ.ดร.จุฑามาศ วารีแสงทิพย์ ผศ.พิเศษ ดร.อยุษกร งามชาติ,ดร.สันทยา ประภารัตน์,ดร.สุภามาศ โพธิ์ทอง, ดร.ทิพากาญจน์ ประภารัตน์ ก็ได้ขอตัวไปแต่งตัวในตัวอำเภอบรรพตพิสัย โดยจะต้องแต่งกายตามชุดพื้นเมืองทวารวดีเพื่อมาร่วมงานรำบวงสรวงถวายองค์เจ้าแม่ศรีเมืองในช่วงเวลา ๑๗.๐๐ น. ซึ่งเป็นเวลาในช่วงงานภาคค่ำของงานที่จะจัดขึ้น โดยภาพการแต่งตัวของนักวิจัยที่จะทำหน้าที่ในการรำบวงสรวงถวายเจ้าแม่ศรีเมืองก็ปรากฏดังภาพ

ภาพที่ ๔.๙๒ แสดงนางรำถวายเจ้าแม่ศรีเมืองของคณะนักวิจัย

กิจกรรมในภาคเย็น

ตามกำหนดการนั้น เวลา ๑๗.๐๐ น ประธานในพิธีก็คือ นาย..... นากอำเภอบรรพตพิสัย เดินทางมาสถานที่จัดงานจากนั้นประธานในพิธีเข้ากราบนมัสการหลวงพ่อโต ซึ่งในขณะที่ท่านประธานได้เข้ากราบหลวงพ่อโตนั้น คณะนักวิจัยก็ได้เดินทางไปรอตรงบริเวณพิพิธภัณฑ์เมืองดงแม่นางเมือง เพื่อรอต้อนรับ เมื่อท่านประธานคือท่านนายอำเภอได้ กราบหลวงพ่อโตเสร็จแล้วก็เดินทางมาที่พิพิธภัณฑ์เพื่อพบกับคณะนักวิจัย โดย ดร.อธิเทพ ผาทา ได้รายงานการดำเนินการวิจัยและจุดประสงค์ของการเดินทางมาร่วมงานประเพณีในครั้งนี้ให้กับท่านประธานได้ทราบจากนั้นท่านประธานก็ได้เชิญคณะนักวิจัยเข้าร่วมงานคือการเดินทางไปกราบเจ้าแม่ศรีเมืองและมีการรำบวงสรวงถวายเจ้าแม่ศรีเมืองของชุมชนดงแม่นางเมือง ซึ่งก็จะมีนางรำของคณะนักวิจัยเข้าร่วมงานด้วย จากนั้นประธานในพิธีพร้อมด้วยคณะจัดงานก็ได้เดินทางไปที่ศาลเจ้าแม่ศรีเมืองและได้ประกอบพิธีไหว้เจ้าแม่ศรีเมือง พร้อมทั้งเปิดงานและเปิดการประกอบพิธีรำบวงสรวงเจ้าแม่ศรีเมืองในเวลาต่อมา ดังภาพ

ภาพที่ ๔.๙๓ แสดงการเข้าร่วมงานของคณะนักวิจัยในช่วงเย็น

เมื่อเสร็จพิธีการรำบวงสรวงองค์เจ้าแม่ศรีเมืองเรียบร้อยแล้วจากนั้นท่าน...นายอำเภอบรรพต พิสสัย ก็ได้เชิญชวนให้คณะนักวิจัยได้เข้าร่วมงาน กิจกรรม ตลาดวัฒนธรรม ย้อนรอยเมืองโบราณ “ธานยปุระ” และกิจกรรมการสาธิต การทำอาหารพื้นบ้านของชุมชนในพื้นที่ตำบลตาสัง ซึ่งทางคณะผู้จัดงานได้เตรียมไว้และได้เชิญให้นักวิจัยเข้าร่วมซึ่ง ดร.อธิเทพ ผาทา ผู้ประสานงานคณะนักวิจัยได้เข้าร่วมกับคณะท่านนายอำเภอ เดินชมกิจกรรมตลาดย้อนยุคและกิจกรรมการสาธิตทำอาหาร ซึ่งท่านนายอำเภอได้มอบของฝากจากชาวบ้านให้ตัวแทนคณะนักวิจัยฯ จำนวนมาก ดังภาพ

ภาพที่ ๔.๙๓ แสดงการ่วมกิจกรรมตลาดวัฒนธรรม ย้อนรอยเมืองโบราณ “ธานยปุระ”ของคณะนักวิจัย

จากนั้นเวลา ๑๙.๐๐ น. ก็ได้เข้าสู่พิธีเปิดงานโครงการอนุรักษ์ ฟื้นฟู สืบสานศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ดงแม่นางเมือง ประจำปี ๒๕๖๕ โดย นายอำเภอบรรพตพิสัยประธานในพิธี โดยพิธีกรได้เรียนเชิญประธานขึ้นสู่เวที เพื่อรับฟังการกล่าวรายงาน จากนั้นพิธีกรได้เรียนเชิญกำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน/สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลตาสังและดร.อธิเทพ ผาทา ตัวแทนคณะนักวิจัยพ้อมแขกผู้มีเกียรติ ขึ้นสู่เวที

จากนั้นนายกองค์การบริหารส่วนตำบลตาสัง ได้กล่าวรายงานวัตถุประสงค์การจัดงาน เสร็จแล้วท่านประธานในพิธีก็คือท่านนายอำเภอบรรพตพิสัย ได้กล่าวเปิดงาน เมื่อท่านกล่าวเสร็จก็มีการตีฆ้อง ๓ ครั้ง จากนั้น ท่านนายสุวัช เฮงฮั้วนายกองค์การบริหารส่วนตำบลตาสัง มอบของที่ระลึกให้กับประธาน เสร็จจากนั้นผู้นำหมู่บ้าน/ชุมชน/แขกผู้มีเกียรติ ถ่ายภาพร่วมกับประธานในพิธี จากนั้นท่านประธานในพิธีพร้อมแขกผู้มีเกียรติได้ลงจากเวทีและร่วมกันรับประทานอาหารที่จัดเตรียมไว้ พร้อมรับประทานอาหารและชมการแสดงของชุมชน จากนั้นรับฟังการขับเสภา ตำนานเมืองธานยปุระ โดยท่านผศ ดร. แสวง นิลนามะ ตัวแทนคณะนักวิจัยฯเสร็จจากนั้นก็ได้ชมการแสดง ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น จำนวน ๔ ชุด

๑. รำไทยทรงดำ

๒. รำธานยปุระ,ดงแม่นางเมือง

๓. รำกลองยาว

๔.การแสดงลาวครั่ง

เมื่อการแสดงชุดต่าง ๆ เสร็จลงแล้วท่านนายกองค์การบริหารส่วนตำบลตาสัง กล่าวขอบคุณแขกผู้มีเกียรติที่เข้ามาร่วมงาน และทางผู้จัดได้เรียนเชิญ ดร.อธิเทพ ผาทา ผู้ประสานงานโครงการวิจัย เรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี”ปีงบประมาณ ๒๕๖๕ โดยคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ได้ขึ้นเวทีกล่าวขอบคุณผู้จัดงานและท่านนายอำเภอรวมถึงวัตถุประสงค์ของการเดินทางเข้าร่วมงานที่มุ่งถึงเป้าหมายสำคัญก็คือการศึกษาการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี จากนั้นก็มีการแสดงเพิ่มเติมจาก

ชุมชนเมืองถึงเวลาที่เหมาะสมก็ทำการปิดงาน เป็นเสร็จพิธี ซึ่งเหตุการณ์ที่ดำเนินการมาทั้งหมดในช่วงเวลาดังกล่าวก็มีปรากฏในภาพ

ภาพที่ ๔.๙๔ แสดงการร่วมงานของคณะนักวิจัยฯในช่วงกลางคืน

๔.๕.๓ ผลที่เกิดกับกิจกรรมการร่วมงานประเพณีฟื้นฟู สืบสาน อนุรักษ์ เมืองดงแม่นางเมือง

สำหรับผลที่เกิดจากการร่วมงานโครงการอนุรักษ์ ฟื้นฟู สืบสาน ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ดงแม่นางเมือง ประจำปี ๒๕๖๕ ของคณะนักวิจัยในโครงการวิจัย “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี”ปีงบประมาณ ๒๕๖๕ โดยคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยานั้น จะพบว่าเป็นกิจกรรมที่ทำให้ชาวบ้านและคณะกรรมการจัดงานรวมถึงหน่วยงานในท้องถิ่นก็คือ ที่ว่าการอำเภอบรรพตพิสัย โดยท่านนายอำเภอได้นำเรื่องราวของการเข้าร่วมโครงการอนุรักษ์ ฟื้นฟู สืบสาน ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ดงแม่นางเมือง ประจำปี ๒๕๖๕ ของคณะนักวิจัยจากเริ่มงานไปจนถึงการปิดงานลงในเพจของที่ว่าการอำเภอบรรพตพิสัยเพื่อชื่นชมการทำงานและการทำวิจัยของคณะนักวิจัยที่ได้ร่วมสืบสานประเพณี

อันดีงามดังกล่าวและของแสดงความขอบคุณในการดำเนินการและร่วมงานในครั้งนี้ด้วย ดังปรากฏในภาพ

ภาพที่ ๔.๙๕ แสดงเพจของที่ว่าการอำเภอบรรพตพิสัยได้ลงข่าวสื่อของหน่วยงานของตน

ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการทำงานวิจัยของคณะนักวิจัยในโครงการวิจัย "การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี" ปีงบประมาณ ๒๕๖๕ นั้นมีผลต่อความคิดเห็นและความเชื่อรวมถึงความรู้สึกในการขอบคุณของหน่วยงานในท้องถิ่นที่ต้องการเห็นนักวิจัยลงพื้นที่และได้เข้ากิจกรรมของชุมชนโดยไม่มีเงื่อนไขหรือไม่มีปัญหาอะไรในการดำเนินกิจกรรมเลยซึ่งถือว่าเป็นเรื่องที่และชุมชนเองก็มีความรู้ว่าโครงการวิจัย เรื่อง "การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี"ปีงบประมาณ ๒๕๖๕ ได้ดำเนินการวิจัยที่มีผลต่อวิถีของชุมชนและสังคมซึ่งถือว่าเป็นเรื่องที่ดี ดังปรากฏในคำให้สัมภาษณ์ของนางสาวธีรานิตย์ ชาวดร นักวิเคราะห์นโยบายและแผน ชำนาญการ ของสำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลตาสังว่า

> "หนูรู้สึกว่าอยากให้คณะนักวิจัยในโครงการนี้หรือโครงการอื่น ๆ ที่มีเกี่ยวกับเรื่องของเมืองโบราณสมัยทวารวดีได้ลงพื้นที่และเข้าร่วมกิจกรรมกับชุมชนในลักษณะนี้เป็นอย่างมาก เนื่องจากประชาชนในพื้นที่ต้องการที่จะทรายว่าเรื่องของดงแม่นางเมืองนี้เป็นเรื่องที่นักวิจัยหรือนักวิชาการทั้งหลายยังสนใจกันอยู่หรือไม่ เพราะเท่าที่ทำกันอยู่ก็เป็นเพียงแต่หน่วยงานในท้องที่และชุมชนรอบ ๆ เมืองเท่านั้น แต่ครั้งนี้เห็นคณะนักวิจัยได้เดินทางลงมาร่วมงานกิจกรรมของชุมชนนี้ถือว่าเป็นเรื่องที่ดีมากเลยค่ะ ปีหน้าหรือปีต่อ ๆ ไปก็อยากเห็นแบบนี้อีก"[๙๑]

---

[๙๑] สัมภาษณ์, นางสาวธีรานิตย์ ชาวดร นักวิเคราะห์นโยบายและแผน ชำนาญการ ของสำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลตาสัง วันที่ ๒ มิถุนายน ๒๕๖๕.

สอดรับกับความเห็นของพระครูนิวาสบุญญากรเจ้าอาวาสวัดดงแม่นางเมืองว่า

“อาตมาเห็นว่าการเดินทางมาลงพื้นที่ของคณะนักวิจัยในโครงการวิจัย เรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี”ปีงบประมาณ ๒๕๖๕ นี้ถือว่าเป็นเรื่องที่ดีมากและในนามของวัดดงแม่นางเมืองอาตมาขอขอบคุณแทนชุมชนเมืองดงแม่นางเมือง และขอขอบคุณแทนประชาชนในพื้นที่ทุกคนที่ได้รับความร่วมไม้ร่วมมือจากคณะนักวิจัยฯที่ได้เดินทางมาร่วมงาน ซึ่งอาตมาบอกตรง ๆ ว่าชาวบ้านเขาชื่นชมมากและดีใจมากที่เห็นผู้รู้ในด้านโบราณคดีได้ลงมาพบและมาร่วมกิจกรรมของชุมชนแบบนี้ถือว่าเป็นเรื่องที่ดีมากเลย ขออนุโมทนากับทุกท่าน”[๙๒]

หรือความเห็นของนายศศิศิวกิจจ์ มยุรา นักพัฒนาชุมชนของสำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลตาสัง ผู้คร่ำหวอดอยู่กับการลงพื้นที่ของชุมชนตาสังและเจริญผลว่า

“การมาร่วมกิจกรรมปีนี้ของคณะนักวิจัยในโครงการวิจัย เรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” ปีงบประมาณ ๒๕๖๕ ถือว่าเป็นมิติใหม่ของชุมชนที่เมืองดงแม่นางเมืองนี้นะครับ ซึ่งผมเองในฐานะที่เป็นคนในพื้นที่ผมรู้สึกว่ากิจกรรมเชิงรุกที่นักวิจัยภายนอกได้ลงมาพื้นที่มาร่วมกิจกรรมนี้ถือว่าเป็นการส่งเสริมการเรียนรู้และการสร้างความเข้าใจให้กับชุมชนในเรื่องที่นักวิจัยกำลังทำอยู่ ซึ่งนักวิจัยเองก็ได้ส่วนที่เป็นข้อมูล ส่วนชุมชนได้มิติของการมองการทำงานและข้อมูลเชิงวิชาการที่นักวิจัยได้นำมาให้ถึงที่ ผมจึงเห็นว่ากิจกรรมนี้ของคณะนักวิจัยมันคือ กิจกรรมเชิงรุกอย่างหนึ่งที่สามารถเข้าถึงจิตใจและความรู้สึกของชาวบ้านได้อย่างแท้จริง ขอชื่นชมมาก ๆ ครับ”[๙๓]

จากการแสดงความคิดเห็นของผู้ที่เกี่ยวข้องในพื้นที่และหน่วยงานของรัฐที่ได้ร่วมกิจกรรมในวันเวลาดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าการเข้าร่วมกิจกรรมของคณะนักวิจัยในโครงการวิจัย เรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี”ปีงบประมาณ ๒๕๖๕ นั้นถือว่าเป็นกิจกรรมที่สามารถส่งเสริมการเรียนรู้เรื่องผังเมือง เรื่องความรู้สึกต่อเมืองโบราณในท้องถิ่นหรือความเข้าใจเกี่ยวกับสิ่งที่ชุมชนจะพึงทำก็คือการช่วยกันรักษาคุมครองหรือไม่ทำลายพื้นที่ของเมืองโบราณในท้องถิ่นรวมถึงการเผยแผ่องค์ความรู้เรื่องเมืองโบราณของชุมชนให้กับผู้อื่นได้ทราบทั้งในวงแคบคอชุมชนและวงกว้างก็คือสังคมโดยภาพรวมต่อไปได้

๔.๕.๔ กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโบราณสมัยทวารวดี

สำหรับประเด็นที่จะต้องนำมาศึกษาต่อไปก็คือประเด็นเกี่ยวกับกิจกรรมที่จะสามารถส่งเสริมการเรียนรู้เกี่ยวกับการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ซึ่งกิจกรรมที่จะสามารถส่งเสริมการเรียนรู้ดังกล่าวได้นั้นก็คือ “กิจกรรมการถอดองค์ความรู้จากเรื่องราวที่ได้ลงพื้นที่และการศึกษาประวัติรวมถึงการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้น ซึ่งคำว่าการถอดองค์ความรู้หมายถึง แนวคิด ประสบการณ์ หรือวิธีการทำงานของบุคคลต่าง ๆ เป็นเรื่องที่ท้าทายสำหรับการ

---

[๙๒] สัมภาษณ์, พระครูนิวาสบุญญากร เจ้าอาวาสวัดดงแม่นางเมือง วันที่ ๒ มิถุนายน ๒๕๖๕.

[๙๓] สัมภาษณ์, นายศศิศิวกิจจ์ มยุรา นักพัฒนาชุมชนสำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลตาสังวันที่ ๒ มิถุนายน ๒๕๖๕.

จัดการความรู้ในองค์กร เนื่องจากความรู้ที่แฝงเร้นนั้น ผ่านระยะเวลาของการพัฒนาการมาเป็นระยะเวลาหนึ่ง ซึ่งผู้ปฏิบัติเองไม่สามารถจะบอกเล่าด้วยตนเองได้อย่างชัดเจน ต้องใช้วิธีการตั้งคำถามที่มีความเป็นกระบวนการเพื่อเจาะลึกไปถึงวิธีคิด ก่อนที่จะถึงวิธีการ จึงจะเข้าใจในวิธีปฏิบัติอย่างถูกต้อง ผู้ที่ทำการถอดองค์ความรู้ก็ต้องมีความสามารถในการตั้งคำถาม จับประเด็น และการวิเคราะห์ข้อมูล โดยต้องมีการกำหนดเป้าหมายที่ชัดเจน จึงจะสามารถถอดองค์ความรู้ที่สำคัญและเพื่อนำไปเผยแพร่ต่อไปได้ นอกจากนั้นยังต้องมีทักษะในการเขียนที่ดีเพื่อให้การถ่ายทอดองค์ความรู้เข้าใจง่าย สามารถนำไปต่อยอดเพื่อพัฒนางานอื่น ๆ ในองค์กรได้[๙๔]

ซึ่งการถอดองค์ความรู้ ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งในการจัดการความรู้ มีวัตถุประสงค์สำคัญไม่เน้นเพื่อสืบค้นกระบวนวิธีการดำเนินงานของกลุ่มเป้าหมายที่ตั้งใจเข้าไปศึกษาเรียนรู้ ระเบียบวิธีเหมือนงานวิจัย แต่จะเน้นพูดคุย แลกเปลี่ยน สัมภาษณ์ เล่าเรื่อง และสังเคราะห์จับ ประเด็นให้ได้กระบวนวิธีการทำงานในเชิงบทเรียนประสบการณ์ที่ดำเนินงานผ่านมาจริง ๆ ผลลัพธ์จะเป็นเอกสารที่สื่อแสดงออกมาอย่างง่าย ๆ เป็นเรื่องเล่า เล็ก ๆ บาง ๆ เข้าใจง่าย ไม่ ซับซ้อน ผู้ที่สนใจศึกษาค้นคว้า สามารถนำไปปรับใช้ได้กับตัวเองโดยง่าย[๙๕] โดยกระบวนการถอดองค์ความรู้นั้นถือว่าเป็นกระบวนการที่สามารถนำมาจัดการความรู้หรือเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการความรู้เพื่อให้ได้มาซึ่งความรู้ที่แท้จริงจากองค์ความรู้ที่มันยังมีอยู่อย่างคลุมเครือและไม่ชัดเจนให้มีความชัดเจนออกมาได้

ในการศึกษาวิจัยเรื่อง การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี จากการลงพื้นที่สำรวจและออกแบบผังมาทั้งหมดคณะนักวิจัยได้พบว่ามีเรื่องที่เป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีหลายเรื่องและหลายพื้นที่หลายเมืองที่มันยังคงเป็น “ตำนานหรือเรื่องเล่าที่ยังไม่เป็นที่ชัดเจนแจ่มแจ้งมากนัก ซึ่งความรู้ที่นักวิจัยพบหรือมีอยู่กับความรู้ที่ประชาชนในพื้นที่มีนั้นยังไม่ตรงกัน เพื่อที่จะให้เกิดความเข้าใจในเรื่องของข้อมูลที่คลุมเครือนั้นคณะคณะผู้วิจัยจึงได้ดำเนินการจัดกิจกรรมการถอดองค์ความรู้กับชุมชนในเมืองโบราณที่ได้ลงพื้นที่สำรวจนั้น จากนั้นก็นำมาสู่การพูดคุยและแสดงความคิดเห็นกับผู้รู้ในชุมชน เพื่อให้สองฝ่ายได้มีโอกาสในการพูดคุยหรือซักถามกันเกี่ยวกับองค์ความรู้ที่แต่ละฝ่ายมีที่สุดเมื่อการพูดคุยหรือสนทนาจบลงก็ตะได้ ความจริงที่เป็นจริงซึ่งเป็นที่ยอมรับกันได้ของทั้งสองฝ่าย โดยกิจกรรมี่คณะคณะผู้วิจัยได้ดำเนินการจัดกิจกรรมถอดองค์ความรู้ก็มีการจัดกิจกรรมอยู่ ๓ แห่งเพื่อถอดองค์ความรู้ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ดังต่อไปนี้

๔.๕.๔.๑ กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโคกไม้เดนกับฉัททันตชาดก

สำหรับกิจกรรมการถอดองค์ความรู้เรื่องของเมืองโคกไม้เดน ตำบลท่าน้ำอ้อย –ม่วงหัก อำเภอพะยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์นี้ได้จัดขึ้นในวันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๖๕ ที่สำนักงานเทศบาลตำบลท่าน้ำอ้อย –ม่วงหัก โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อที่จะได้พูดคุยสนทนาหรือลงพื้นที่เพื่อหาความจริงเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างตัวเมืองโบราณโคกไม้เดน กับภูเขาที่เป็นพื้นที่ค้นพบโบรารส

---

[๙๔] KM-๐๕ : Knowledge Capturing (เทคนิคการถอดองค์ความรู้), [ออนไลน์] แหล่งที่มา: https://www.ftpi.or.th/event/๒๕๕๑๘ [๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๕].

[๙๕] คู่มือ การถอดองค์ความรู้ชุมชน วีระ นิจไตรรัต https://roypalang.org › sites › files › attach-files

ถานหลายแห่ง ซึ่งเดิมนักโบราณคดีที่มาขุดค้นก็ดี หรือ นักวิชาการด้านอื่น ๆ ที่มาศึกษาเกี่ยวกับเมืองโบราณโคกไม้เดนนี้ก็ดี ไม่ได้กล่าวถึงความจริงเกี่ยวกับเรื่องราวความสัมพันธ์ของเมืองโคกไม้เดน กับภูเขาโคกไม้เดนเลยว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างไร

๑) หลักฐานในเชิงโบราณคดีกับเรื่องราวในชาดก

สำหรับเรื่องราวที่ไม่ปรากฏในหลักฐานของสื่อหรือนักวิชาการนั้นก็อาจจะมาจากว่าไม่ได้มีการพิจารณาในประเด็นที่คณะนักวิจัยได้พิจารณาและค้นคว้าดังนั้น เรื่องนี้จึงไม่ปรากฏชัด ซึ่งเดิมทีนั้นองค์ความรู้เกี่ยวกับเมืองโคกไม้เดนที่ปรากฏในสื่อหรือในหลักฐานเชิงเอกสารอื่น ๆ ก็จะมีเพียงว่า

> “บ้านโคกไม้เดน เป็นสถานที่ที่มีโบราณวัตถุ ซึ่งแสดงถึงเมืองเก่าแก่สมัยสุโขทัย ได้แก่ ซากกำแพงเนินดิน นอกจากนี้เจ้าหน้าที่กรมศิลปากร ได้ขุดพบโบราณวัตถุเป็นรูปปั้นช้างพญาฉัททันต์ ซึ่งมีอายุกว่า ๑,๐๐๐ ปี คำว่า "โคกไม้เดน" เป็นชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง ศิลปโบราณที่บ้านโคกไม้เดน เช่น รูปปั้นต่าง ๆ ได้ถูกนำออกแสดงที่ต่างประเทศ โดยนักโบราณคดีชาวอเมริกันและออสเตรเลีย คนสมัยเก่าเรียกบ้านโคกไม้เดนว่า "เมืองบน" สร้างขึ้นในสมัยทวาราวดี ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๖ ตัวเมืองบนมีลักษณะ เป็นรูปรีคล้ายหอยสังข์ขนาดยาวประมาณ ๒๕๐ เมตร กว้าง ๖๐๐ เมตร คล้ายเมืองกำแพงนครปฐมเมืองเสมาจังหวัดนคร ราชสีมา และเมืองพญาแร่จังหวัดชลบุรี”[๙๖]
>
> “เมืองโบราณโคกไม้เดนมีคูน้ำ-คันดิน (คูเมือง-กำแพงเมือง) ล้อมรอบ ๓ ชั้น คูเมือง-กำแพงเมืองชั้นในมีลักษณะเป็นรูปกลม ส่วนชั้นกลางและชั้นนอกมีลักษณะเป็นรูปวงรี คล้ายกับเมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ขนาดของเมืองยาวประมาณ ๑,๐๐๐ เมตร กว้างประมาณ ๘๐๐ เมตร ปัจจุบันเส้นทางถนนพหลโยธินหรือสายเอเชียผ่านทับคูเมือง-ก าแพงเมืองชั้นนอกด้านตะวันออกไปบางตอน ทางด้านตะวันออกของเมืองเป็นแนวเทือกเขาโคกไม้เดนมีโบราณสถานซึ่งเป็นส่วนฐานของพระสถูปเจดีย์อยู่บริเวณเชิงเขาทางด้านตะวันออกและบนยอดเขา จำนวน ๑๖ แห่ง[๙๗]

จะพบว่าไม่มีแหล่งข้อมูลใด ๆ ที่พูดถึงหรือกล่าวถึงในส่วนที่เป็นเนื้อหาเกี่ยวกับ ๑.ตัวเมือง ๒.ภูเขา ว่ามีความสำคัญอย่างไรทำไมภูเขาจึงปรากฏมีโบราณสถานและรูปปั้นนูนต่ำที่มีเครื่องหมายของสัญญะที่แสดงถึงว่าเมืองนี้มีความเชื่อในเรื่องของชาดกที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเรื่องหนึ่งที่ค่อนข้างงัดเจนก็คือการค้นพบรูปปั้นนูนต่ำที่มีรูปช้างกับรูปคน อยู่ ๒ แห่ง คือ เจดีย์หมายเลข ๑ กับเจดีย์หมายเลข ๓ ซึ่งนักโบราณคดีสันนิษฐานว่ารูปปั้นที่พบนั้นก็คือรูปปั้นของชาดกที่มีชื่อว่า “ฉัททันตชาดก” เป็นเรื่องราวที่เล่าถึงสมัยที่พระพุทธองค์เกิดเป็นพระยาช้างชื่อว่าฉัททันต์ที่อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ที่มีภูเขา ๗ ยอดเป็นที่อยู่และพระยาช้างตัวนั้นก็มีภรรยา ๒ ตัวก็คือ ตัวแรกชื่อว่ามหาสุภัททา ตัวที่สองชื่อว่าจุลสุภัททา โดยภรรยาสองตัวนี้ภรรยาตัวที่สองอิจฉาภรรยาตัวแรกที่ได้รับการ

---

[๙๖] ดูเอเชียข้อมูลท่องเที่ยว, **บ้านโคกไม้เดน/ Baan Kho Mai Den Ancient City**, [ออนไลน์] แหล่งที่มา: http://www.dooasia.com/nakhonsawan/๐๑๗m๐๐๒.shtml [๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๕].

[๙๗] ธนิต อยู่โพธิ์, **โบราณวัตถุสมัยทวารวดีแห่งใหม่ และรายงานการขุดค้นโบราณวัตถุ ณ บ้านโคกไม้เดน อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์**, (พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๕๐๘), หน้า ๖-๘.

เอาใจใส่มากกว่าตนจึงสาปแช่งขอได้มีโอกาสกลับมาทำร้ายสามีที่เอาใจแต่ภรรยาคนแรก พอนางตายไปก็ได้ไปเกิดที่เมืองพาราณสีเป็นพระมเหสีของพระเจ้าพรหมทัต และนางก็เกิดระลึกชาติได้และระลึกถึงคำสาปแช่งที่ตนเองได้ทำไว้ต่อสามีในอดีต และนางก็ต้องการฆ่าอดีตสามีจึงออกอุบายว่าท้องอยากได้งาช้างของพระยาฉัททันต์ที่ป่าหิมพานต์ ซึ่งพระราชาก็จัดหาพรานให้โดยได้นายพรานชื่อว่าโสณุตระ หรือโสณุดรไป ซึ่งนายพรานที่ไปนั้นจะต้องไปปีนภูเขา ๗ ยอดก่อนที่จะถึงที่อยู่ของพระยาช้างฉัททันต์ เมื่อไปถึงแล้วประสบโอกาสจึงได้ยิงพระยาช้างแล้วได้ตัดงาก่อนที่จะตัดงาพระยาช้างได้ถามว่าใครสั่งมานายพรานจึงได้บอกว่าพระนางมเหสีของพระราชาเมืองพาราณสี ซึ่งพระยาช้างก็ทราบทันทีว่าเป็นอดีตภรรยาของนางท่านจึงอนุญาตให้นายพรานตัดงาไปแล้วท่านพระยาช้างก็สิ้นใจตาย เมื่อนายพราณกลับมาถึงเมืองพาราณสีก็ได้นำเอางาของพระยาช้างมาถวายพระมเหสี เมื่อนางเห็นงาก็รู้ได้ทันที่ว่าอดีตสามีของตนได้เสียชีวิตไปแล้วที่สุดนางก็เกิดเสียใจและได้ร้องไห้กับการกระทำของตนจนเสียชีวิตและได้ไปเกิดในนรกในเวลาต่อมา ซึ่งหลักฐานเรื่องของรูปปั้นนูนต่ำที่พยีชั้นก็ปรากฏดังภาพ

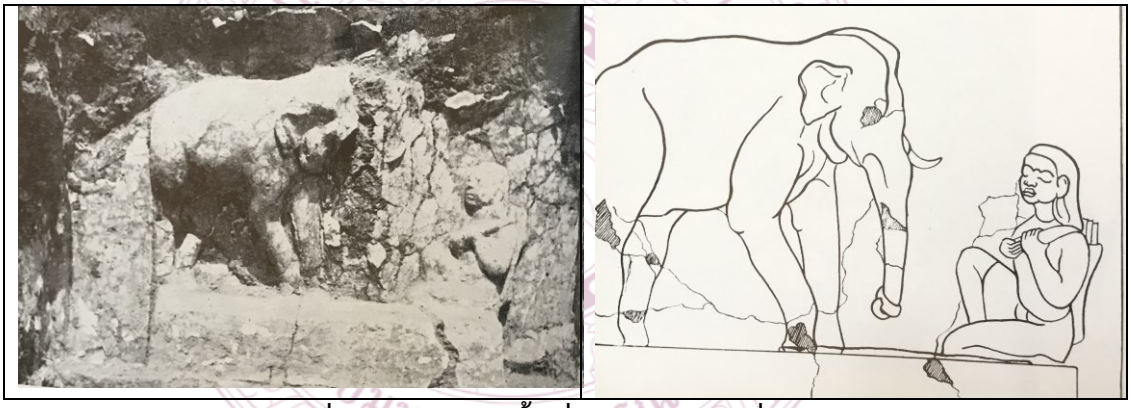

ภาพที่ ๔.๙๖ แสดงรูปปั้นที่พบในเจดีย์เล่าเรื่องฉัททันตชาดก

นอกจากนั้นเมื่อพิจารณาจากภาพของภูเขาและการพบหลักฐานที่เกี่ยวกับพระยาช้างฉัททันต์ก็คือ ๑. สระพระยาฉัททันต์ ๒. สระสองพี่น้องคือภรรยาของพระยาฉัททันต์ ๒ ตัว ซึ่งมีอยู่ด้านล่างของภูเขา และเมื่อพิจารณาจากสภาพของภูเขาไม้เดนของเมืองโบราณโคกไม้เดนนั้น ก็จะพบว่ามีถึง ๗ ยอด ซึ่งก็ตรงกับภูเขาในเรื่องราวของชาดกที่กล่าวไว้โดยภาพภูเขาไม้เดน ๗ ยอดนั้นก็สามารถที่จะพิจารณาได้จากภาพนี้

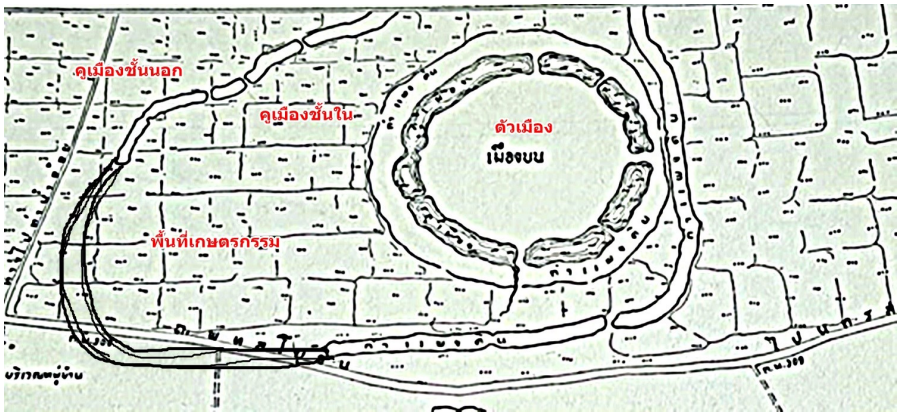

ภาพที่ **๔.๙๗** แสดงภูเขาไม้เดนที่มีถึง ๗ ยอดและมีสระพระยาฉัททันต์พร้อมทั้งสระสองพี่น้องด้านล่างภูเขา

จากภาพแสดงให้เห็นว่า เมืองโบราณกับภูเขาไม้เดนนั้นมีความเกี่ยวเนื่องกัน เนื่องจากว่าในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นต้นมานั้นเมืองโคกไม้เดนนี้นับถือพระพุทธศาสนาที่นำมาจากอินเดีย คือ พระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทิน โดยนิกายนี้จะเน้นการสอนเรื่อง ๑. การบำเพ็ญบารมี ๒. เรื่องการทำบุญผ่านการบำเพ็ญบารมีโดยการนำเรื่องราวของชาดกมาสอนมากว่าที่จะนำเรื่องราวของหลักธรรมล้วน ๆ หรือพุทธประวัติล้วน ๆ มาอธิบายหรือมาสอน ทั้งนี้ก็เพราะว่าพระพุทธศาสนานิกายนี้เห็นว่า เรื่องของพุทธประวัติในสมัยที่ทรงพระชนม์อยู่นั้นเป็นเรื่องที่มันจบหรือเสร็จสมบูรณ์แล้วหากนำไปสอนประชาชนก็เป็นเรื่องที่ไม่อาจจะสร้างแรงจูงใจหรือก่อให้เกิดศรัทธาได้ ดังนั้น การสอนธรรมที่จะก่อให้เกิดศรัทธาอันเนื่องมาจากการเห็นภาพที่ชัดเจนของเรื่องที่สอนจากกรณีของการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์จึงเป็นสิ่งที่ดีกว่า ดังนั้น กรอบการสอนของนิกายนี้จึงเน้นเรื่องราวในชาดกมากกว่าในสมัยพุทธกาล และเมืองโคกไม้เดนนี้ก็ถือว่าเป็นเมือง ๆ หนึ่งที่ ๑. มีเมืองและมีภูเขาที่อยู่ใกล้กัน เชื่อมโยงกันสามารถที่จะแบ่งเมืองกับภูเขาเป็น ๒ โลกได้ก็คือโลกของชาวบ้าน และโลกของนักบวช เมื่อใช้ชีวิตแบบชาวโลกก็อยู่ที่เมือง แต่หากปรารถนาจะใช้ชีวิตแบบนักบวชก็ขึ้นไปบนภูเขาไปบวชหรือไปศึกษาที่นั่น และภูเขาที่สัมพันธ์กับเมืองนี้มันก็เข้าได้รับเรื่องราวที่ปรากฏในชาดก ดังนั้น พระภิกษุในนิกายสรวาสติวาทินจึงได้เอาเมืองกับภูเขานี้มาผนวกเข้าด้วยกนให้เป็นภูเขาในชาดกและผูกโยงกับเนื้อหาของชาดกก็คือฉัททันตชาดกนั้นทันที ซึ่งนี่คือเรื่องจริงของ “เมืองโบราณโคกไม้เดน”

๔.๕.๔.๒ การนำเรื่องราวในชาดกมาจัดกิจกรรมถอดองค์ความรู้

จากเรื่องราวที่คณะนักวิจัยได้ทำการศึกษาและค้นพบดังกล่าวก็เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้คณะนักวิจัยประสงค์ที่จะสร้างองค์ความรู้ให้เกิดกับท้องถิ่น ดังนั้นจึงได้มีการจัดกิจกรรม “การถอดองค์ความรู้เรื่อง “ความจริงของเมืองโคกไม้เดนกับเรื่องราวในชาดก”ทั้งนี้ก็เพื่อที่จะให้เป็นองค์ความรู้กับคนในพื้นที่ โดยคณะคณะผู้วิจัยได้ประสานงานกับหน่วยงานในท้องถิ่นก็คือ สำนักงานเทศบาลตำบลท่าน้ำอ้อย-ม่วงหัก โดยการนำของ ร้อยตำรวจตรีวิรัช โตอิ้ม นายกเทศบาลตำบลท่าน้ำอ้อย-ม่วงหัก เป็นผู้อนุญาตให้มีการจัดกิจกรรมนี้ขึ้นที่สำนักงานเทศบาลตำบลท่าน้ำอ้อย-ม่วงหักขึ้น โดยได้มีการจัดกิจกรรมที่ห้องประชุมของสำนักงานเทศบาลตำบลท่าน้ำอ้อย-ม่วงหัก โดยมีการดำเนินการ ๒

ขั้นตอน ก็คือ ๑. ดำเนินการพูดคุยภายในห้องประชุม ๒. ลงพื้นที่เพื่อค้นหาความจริงในพื้นที่จริง และ ๓.กลับมาสรุปองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยให้กับชุมชน ดังปรากฏในภาพ

ภาพที่ ๔.๙๘ แสดงการประชุมจัดกิจกรรมการถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโคกไม้เดนกับฉัททันตชาดก

ซึ่งในที่ประชุมได้มีการเสนอประเด็นที่เป็นปัญหาและให้ผู้เข้าร่วมประชุมได้มีโอกาสซักถามและนำเสนอประเด็นที่ตนเองรู้ทั้งที่เป็นฝ่ายนักวิจัยและฝ่ายของผู้เข้าร่วมประชุมของชุมชนท่าน้ำอ้อย-ม่วงหัก โดยในที่ประชุมนั้นชุมชนได้ซักถามหลายเรื่อง เช่น เรื่องของพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทิน เรื่องของชุมชนชาวมอญ-เขมรโบราณเดินทางมาที่เมืองนี้อย่างไรใครนำมา หรือเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อเรื่อง “ภูเขาศักดิ์สิทธิ์กับพระยาช้างฉัททันต์” ซึ่งนักวิจัยก็ได้ดำเนินการตอบและให้ข้อมูลกับผู้เข้าร่วมประชุมจนผู้เข้าร่วมประชุมได้รับความรู้และเข้าใจในเนื้อหาของชาดกและความประสงค์ของชุมชนเมืองโคกไม้เดนโบราณได้สร้างเอาไว้

ภายหลังจากนั้น คณะคณะผู้วิจัยและผู้เข้าร่วมประชุมได้พากันลงพื้นที่เมืองโบราณโคกไม้เดนทั้งในส่วนของ ๑.ตัวเมืองโบราณ และ ๒.ส่วนที่เป็นภูเขาก็คือวัดเขาไม้เดนและพิพิธภัณฑ์วัดเขาไม้เดน ซึ่งในการลงพื้นที่นั้นคณะนักวิจัย คือ อาจารย์จากมหาวิทยาลัยศิลปากร ได้แก่ ๑. ผศ.ดร.สมบัติ มั่งมีสุขสิริ ๒. ผศ.ดร.กังวล คัชชิมา ๓. ดร.อุเทน วงศ์สถิต ๔. ดร. ศิริสาร เหมือนโพธิ์ทอง จากคณะโบราณคดี เป็นผู้ตอบคำถามและอธิบายถึงความเป็นมาของการเชื่อมโยงภูเขากับตัวเมืองในสมัยทวารวดี ซึ่งก็เป็นที่พึงพอใจและเข้าถึงข้อมูลและความจริงเชิงประวัติโบราณคดีจาคณะนักวิจัยได้เป็นอย่างดี โดยการลงพื้นที่จริง และการกลับมาสรุปประเด็นก็ปรากฏดังภาพนี้

ภาพที่ ๔.๙๙ แสดงการนำผู้เข้าร่วมประชุมลงพื้นที่จริง

ภาพที่ ๔.๑๐๐ แสดงการกลับมาสรุปประเด็นในห้องประชุมภายหลังจากการลงพื้นที่จริง

๔.๕.๔.๓ ผลที่ได้จากการจัดกิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโคกไม้เดนกับชาดก

จากการดำเนินการจัดกิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโคกไม้เดนกับชาดกของคณะนักวิจัยในโครงการวิจัยเรื่อง การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีพบว่า ผู้เข้าร่วมประชุมได้รับความรู้ใหม่ซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่เขาไม่เคยรู้มาก่อนเลยคือ ๑. รู้ว่าเมืองโคกไม้เดนเป็นเมืองของพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทิน ซึ่งเป็นพระพุทธศาสนานิกายเดียวที่แพร่หลายในเมืองทวารวดีเกือบทุกเมืองในยุคตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ ซึ่งเมืองโคกไม้เดนก็เป็นอีกเมืองหนึ่งที่นับถือพระพุทธศาสนานิกายนี้ ๒.รู้ว่าเมืองโคกไม้เดนนี้แบ่งเป็น ๒ ส่วนคือ ๒.๑ ส่วนที่เป็นภูเขาถือว่าเป็นส่วนที่เป็นโลกแห่งความดี โลกแห่งการศึกษาธรรม โลกแห่งการบำเพ็ญบารมี โลกแห่งพระพุทธศาสนาที่คนในเมืองจะต้องเดินทางไปทำบุญ หรือหากประสงค์จะบวชก็สามารถที่จะไปบวชบนภูเขาไม้เดนนั้นได้ ๒.๒ ส่วนที่เป็นเมือง เป็นโลกของกิเลสตัณหา เป็นโลกของชาวบ้านที่จะต้องดิ้นรนหาเลี้ยงชีพและอยู่ครองเรือน หากเบื่อโลกในการครองเรือนนี้ก็สามารถที่จะสละโลกครองเรือนนี้ไปบวชบนภูเขาไม้เดนได้ ๒.๓ ส่วนที่เป็นความสัมพันธ์ของโลกทั้งสองก็คือบรรดานักบวชที่อยู่บนภูเขาจะลงมารับบิณฑบาตที่ตัวเมืองเพื่อเป็นการมาโปรดคนในเมือง เป็นการมาเพื่อให้หลักคำสอนและแนวทางการดำเนินชีวิตในทางที่ถูกที่ควร ๓. รู้ว่าภูเขาโคกไม้

เดนก็คือ ภูเขา ๗ ยอดของพระยาช้างฉัททันต์ ผู้เสวยชาติเป็นพระยาช้างและบำเพ็ญบารมีอยู่ด้วยการปฏิบัติธรรมและพร้อมที่จะเสียสละแม้กระทั่งชีวิตเพื่อให้คนรักเกิดความสบายใจ หรือเพื่อให้ปัญหาที่ค้างคามันจบลงไปได้ด้วยดี ด้วยการเสียสละดังกล่าวถือว่าเป็นการบำเพ็ญบุญบารมีอย่างยิ่งยวดของท่านเพื่อปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ซึ่งองค์ความรู้เรื่องนี้เป็นเรื่องที่ชุมชนชาวเมืองนี้ไม่เคยรู้มาก่อน โดยเรื่องราวที่เป็นเรื่องจริงในชาดกนั้นก็มีดังต่อไปนี้

ฉัททันตชาดก : รักแท้ต้องเสียสละ

ในสมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่วัดเชตวัน เมืองสาวัตถี ทรงปรารภภิกษุณีสาวรูปหนึ่ง ผู้นั่งฟังธรรมระลึกถึงอดีตชาติได้แล้วแสดงอาการเดี๋ยวหัวเราะเดี๋ยวร้องไห้ ได้ตรัสอดีตนิทานมาสาธกว่า

กาลครั้งหนึ่งนานมาแล้ว มีช้างประมาณ ๘,๐๐๐ เชือกมีฤทธิ์เหาะไปในอากาศได้ อาศัยสระฉันททันต์อยู่ในป่าหิมพานต์ครั้งนั้น พระโพธิ์สัตว์เกิดเป็นลูกช้างของช้างหัวหน้าโขลง มีสีขาวปลอด ปากและเท้าสีแดง เมื่อเติบโตขึ้นมีร่างกายใหญ่โตมากกว่าช้างเชือกอื่น ๆ ที่งามีแสงรัศมี ๖ ประการเปล่งประกายออกมา

อยู่ต่อมาเมื่อบิดาเสียชีวิตแล้ว พระโพธิสัตว์ได้เป็นหัวหน้าช้างแทน มีชื่อว่า พญาช้างฉัททันต์ มีภรรยา ๒ เชือก คือมหาสุภัททาและจุลลสุภัททา วันหนึ่งในฤดูร้อน ป่ารังมีดอกบานสะพรั่ง พญาช้างฉัททันต์ได้พาบริวารไปหากินที่ป่ารัง ใช้กระพองชนต้นรังให้ดอกหล่นลงมา นางช้างจุลลสุภัททายืนอยู่เหนือลมจึงถูกใบรังเก่า ๆ ติดกับกิ่งไม้แห้งมีมดดำมดแดงตกใส่ร่างกาย ส่วนนางช้างมหาสุภัททายืนอยู่ใต้ลมเกสรดอกไม้และใบสด ๆ จึงโปรยปรายใส่ร่างกาย นางช้างจุลลสุภัททาเห็นเช่นนั้นจึงเกิดความน้อยใจว่าสามีโปรดปรานและรักใคร่แต่นางช้างมหาสุภัททา ส่วนตนมีแต่มดดำมดแดงร่วงใส่ จึงผูกความอาฆาตในพญาช้างฉัททันต์

ต่อมาอีกวันหนึ่ง พญาช้างฉัททันต์เมื่ออาบน้ำในสระเสร็จแล้ว ขึ้นมายืนบนฝั่งขอบสระ มีนางช้างทั้งสองยืนเคียงข้าง ขณะนั้นมีช้างเชือกหนึ่งได้นำดอกบัวมีกลีบ ๗ ชั้นดอกหนึ่งขึ้นมามอบให้พญาช้าง พญาช้างโปรยเกสรลงบนกระพองแล้ว ยื่นดอกบัวให้แก่นางช้างมหาสุภัททา เป็นเหตุให้นางช้างจุลลสุภัททาเห็นแล้วคิดน้อยใจว่า “พญาช้างให้ดอกบัวแก่ภรรยาที่รักและโปรดปรานเท่านั้น ส่วนเราไม่เป็นที่รักที่โปรดปรานจึงไม่ให้” จึงผูกเวรในพญาช้างอีก

อยู่มาวันหนึ่งเป็นวันอุโบสถ พญาช้างได้ไปอุปัฏฐากถวายน้ำผึ้งแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า นางช้างจุลลสุภัททาถวายผลไม้แล้วตั้งความปรารถนาไว้ว่า “สาธุ ถ้าดิฉันตายไปแล้วขอให้ไปเกิดเป็นอัครมเหสีของพระราชาผู้มีอำนาจ สามารถฆ่าพญาช้างนี้ได้ด้วยเทอญ” นับแต่วันนั้นนางก็อดหญ้าอดน้ำ ร่างกายผ่ายผอม ไม่นานก็ล้มป่วยตายไปเกิดเป็นธิดาของพระราชาในแคว้นมัททรัฐ เมื่อเจริญวัยแล้วก็ได้เป็นอัครมเหสีของพระเจ้าเมืองพาราณสี เป็นที่รักใคร่โปรดปรานมาก ระลึกชาติหนหลังได้ วันหนึ่งจึงทำทีเป็นประชวรไข้หนักบรรทมอยู่ พระราชาเสด็จมาตรัสถามว่า “น้องนางดูนัยน์ตาเจ้าก็แจ่มใส แต่เหตุไรหนอ น้องนางจึงดูโศกเศร้าซูบผมไปละจ๊ะ”

มเหสี “เสด็จพี่ หม่อมฉันแพ้ครรภ์ ฝันเห็นสิ่งที่หาได้ยากพระเจ้าคุณ แต่ถ้าไม่ได้สิ่งนั้น ชีวิตของหม่อมฉันคงอยู่ไม่ได้เช่นกัน”

พระราชา “น้องนาง มีอะไรในโลกนี้ที่หาได้ยากบอกพี่มาเถิดจะจัดหามาให้”

มเหสี “เสด็จพี่ ถ้าจะกรุณาหม่อมฉัน โปรดรับสั่งให้ประชุมนายพรานป่าทุกสารทิศเข้าประชุมกันที่ท้องพระโรง มีนายพรานป่าประมาณ ๖๐,๐๐๐ คนมาประชุมกัน พระเทวีเมื่อพระราชาเปิดโอกาสจึงตรัสว่า “ท่านนายพรานทั้งหลาย ฉันฝันเห็นช้างเผือก ที่งามีรัศมี ๖ ประการ ฉันต้องการงาคู่นั้น ถ้าไม่ได้ชีวิตฉันก็คงอยู่ไม่ได้ ขอให้พวกท่านนำมาถวายเถิด”

พวกนายพรานทูลว่า “ขอเดชะอาญาไม่พ้นเกล้า ตั้งแต่เป็นพรานมาก็ไม่เคยได้ยินปู่ทวดกล่าวถึงพญาช้างเผือก งามีรัศมี ๖ ประการเลย ขอพระองค์ได้ตรัสบอกที่อยู่ของพญาช้างด้วยเถิดพะยะค่ะ”

พระเทวีได้ตรวจดูพรานป่าทั้งหมด เห็นพรานป่าคนหนึ่งชื่อโสณุตระ มีเท้าใหญ่ เข่าโต หนวดดกเคราแดง ตาเหลืองเป็นสัญลักษณ์ของพรานผู้โหดร้าย จึงมีรับสั่งให้เข้าเฝ้าแล้วตรัสบอกทิศทางไปว่า “จากนี้ไปทางทิศเหนือ ข้ามภูเขา ๗ ลูก มีภูเขาสูงที่สุดลูกหนึ่งชื่อ สุวรรณปัสสคีรี เจ้าจงขึ้นไปบนภูเขาลูกนั้นมองดูตามเชิงเขา จะเห็นต้นไทรใหญ่ต้นหนึ่งมีกิ่งก้านสาขาหนาทึบมีพญาช้างเผือกเชือกหนึ่งอาศัยอยู่ มีงาสวยงามมาก มีบริวารอยู่มาก เจ้าจงระวังตัวให้ดี พวกมันระวังรักษาแม่แต่ธุลีก็ไม่ให้แตะต้องพญาช้างได้”

นายพรานเกิดความกลัวตายทูลว่า “ข้าแต่พระเทวี พระแม่เจ้าทรงประสงค์จะฆ่าพญาช้าง เอางามาประดับหรือว่าจะให้พญาช้างฆ่าพวกนายพรานเสียกระมัง”

พระเทวี “นายพราน..เรามีความริษยาและความน้อยใจเมื่อนึกถึงความหลัง ขอเพียงท่านทำตามคำของเรา จะได้บ้านส่วยเก็บภาษี ๕ ตำบล ไปเถิดอย่ากลัวเลย” พร้อมกับชี้แจงที่อยู่ของพญาช้างให้แจ่มแจ้งยิ่งขึ้น มอบทรัพย์ให้พันหนึ่งแล้วนัดให้มาอีก ๗ วัน แล้วรับสั่งช่างเหล็กให้ทำอาวุธ ช่างหนังให้ทำกระสอบหนังใส่สัมภาระ ในวันที่ ๗ นายพรานโสณุตระเข้าเฝ้าทูลอำลาเข้าป่าไป

นายพรานปีนยอดเขา ๗ ลูก จนเข้าไปถึงที่อยู่ของพญาช้างเห็นพญาช้างเผือกงามีรัศมี ๖ ประการลงอาบน้ำในสระอยู่ เมื่อถึงเวลากลางคืนจึงขุดหลุมสี่เหลี่ยมเพื่อใช้เป็นที่แอบดักยิงพญาช้างในเวลาใกล้รุ่ง คลุมร่างกายมิดชิดด้วยผ้าเหลืองแล้วลงไปยืนถือธนูมีลูกอาบยาพิษแอบอยู่ในหลุมนั้น รอการมาของพญาช้าง

วันนั้น พญาช้างได้พาบริวารออกหากินตามปกติ เมื่อลงอาบน้ำแล้วก็ขึ้นมายืนบนฝั่งใกล้หลุมนั้น ทันใดนั้นเองก็ร้องขึ้นสุดเสียงเมื่อถูกลูกศรของนายพราน ฝูงช้างได้ยินเสียงร้องของพญาช้างต่างตกใจวิ่งหนีเข้าป่าไป พญาช้างตัวเดียวเหลียวดูที่มาของลูกศรแล้วพลิกกระดานขึ้นเห็นนายพรานเท่านั้น คิดจะจับขึ้นมาฆ่าพอเห็นผ้าเหลืองพันกายนายพรานเท่านั้น ความโกรธก็หายไป ด้วยตระหนักว่า "ผ้าเหลืองคือธงชัยแห่งพระอรหันต์ บัณฑิตไม่ควรทำลาย ควรสักการะเคารพอย่างเดียวโดยแท้" จึงกล่าวเป็นคาถาว่า

> “ผู้ใดยังไม่หมดกิเลส ปราศจากทมะ และสัจจะ ผู้นั้น ไม่ควรจะนุ่งห่มผ้าเหลือง ส่วนผู้ใดคลายกิเลสได้แล้วตั้งมั่นอยู่ในศีลประกอบด้วยทมะและสัจจะ ผู้นั้นแล ควรนุ่งห่มผ้าเหลือง”

แล้วถามนายพรานว่า “เพื่อนเอ๋ย ท่านยิงเราเพื่อต้องการอะไร เพื่อตนเอง หรือคนอื่นใช้ให้มาฆ่าเรา” นายพรานตอบว่า “พญาช้าง พระนางสุภัททามเหสีของพระเจ้ากาสีกราช ได้ทรงสุบินเห็นท่านจึงใช้ให้ข้าพเจ้ามาเพื่อประสงค์งาทั้งคู่ของท่าน”

พญาช้างก็ทราบโดยทันทีถึงการผูกเวรของนางจุลลสุภัททา จึงกล่าวว่า “เพื่อนเอ๋ย พระนางสุภัททามิใช่จะต้องการงาทั้งสอง ของเราดอก ประสงค์จะฆ่าเราเท่านั้น ถ้าเช่นนั้นก็เชิญเถิดนายพราน จงหยิบเลื่อยมาตัดงาเราขณะที่ยังมีชีวิตอยู่เถิด”

นายพรานจึงใช้เลื่อยตัดงาทั้งคู่แล้วรับถือกลับเมืองไป พญาช้างมอบงาให้นายพรานแล้วตั้งจิตอธิษฐานให้ได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ แล้วตั้งจิตเมตตาให้นายพรานเดินทางกลับเมืองด้วยความปลอดภัย แล้วก็ล้มลงขาดใจตาย

ฝ่ายนางช้างมหาสุภัททาพร้อมฝูงช้างวิ่งหนีไปได้ระยะทางหนึ่ง เมื่อไม่เห็นศัตรูตามมาก็พากันกลับเห็นพญาช้างสิ้นใจตายแล้ว ก็พากันร่ำไห้คร่ำครวญอยู่ ณ ที่ตรงนั้น ส่วนนายพรานก็นำงาทั้งคู่เข้าถวายพระนางสุภัททาพระนางรับคู่งาอันวิจิตรมีรัศมี ๖ ประการวางไว้ที่พระเพลาทอดพระเนตรดูงาของสามีสุดที่รัก เกิดความเศร้าโศกสลดในอย่างยิ่งทันใดนั้นเองดวงหทัยของพระนางก็ได้แตกสลายสวรรคตในวันนั้นเช่นกัน

ภูเขาโคกไม้เดน : ภูเขาของพระยาช้างฉัททันต์ โดยสิ่งที่ค้นพบที่เป็นหลักฐานก็คือภาพปูนปั้นนูนต่ำ เรื่องราวของพระยาฉัททันต์กับพรานป่าโสณุตระที่ปรากฏในเจดีย์ในเขาโคกไม้เดนถึง ๒ ชิ้น นอกจากนั้นก็มีสระพระยาฉัททันต์และสระสองพี่น้อง คือภรรยาของพระยาช้างสองตัว ซึ่งหลักฐานที่ว่ามาทั้งหมดนี้สามารถนำไปอนุวัติเข้ากับเรื่องราวในชาดกได้และบ่งชี้ชัดถึงความเกี่ยวเนื่องกับพื้นที่จริงก็คือ เขาไม้เดนได้ และตัวเมืองโคกไม้เดนนั้นก็คือ เมืองพาราณสีที่ปรากฏในชาดกนั่นเอง

๔.๕.๔.๔ กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องตำนานเมืองดงแม่นางเมือง

สำหรับกิจกรรมอีกกิจกรรมหนึ่งของโครงการวิจัย “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” ปีงบประมาณ ๒๕๖๕ ก็คือ กิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชนก็คือ กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องตำนานเมืองดงแม่นางเมือง เนื่องจากว่าเมืองดงแม่นางเมืองนั้น เมื่อว่าโดยสาระของประวัติความเป็นมาแล้วประวัติเมืองดงแม่นางเมืองจะมีเฉพาะ ๑. ตำนานเรื่องของเจ้าแม่ศรีเมือง ๒. หลักฐานเชิงโบราณคดีคือข้อความในจารึกดงแม่นางเมือง ซึ่งข้อมูลที่เป็นแหล่งข้อมูลที่พอมีอยู่นั้นไม่ได้ให้ความจริงเรื่องของ “ความเป็นมาของกลุ่มชนที่เป็นเจ้าของพื้นที่หรือเป็นผู้ที่เป็นใหญ่ในเมืองดงแม่นางเมือง” เอาไว้เลย เพราะตำนานก็ไม่ได้บอกว่าเจ้าแม่ศรีเมืองนั้นเป็นคนชนชาติใด และข้อความในจารึกกลับบอกว่าเป็นจารึกอักษรขอมโบราณจารึกด้วยภาษาสันสกฤต โดยในจารึกนั้นกลับพูดถึง “พระเจ้าศรีธรรมาโศกราช” เอาไว้ซึ่งพระนามของพระราชาพระองค์นี้ถือว่าเป็นพระนามของพระราชาผู้ครองเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งมันก็เป็นประเด็นที่เป็นปัญหาว่า สรุปแล้วเมืองนี้ชาวขอมหรือเขมรที่มาปกครองนั้นเป็นขอมมาจากไหนระหว่าง ๑. ขอมจากเมืองพระนคร ๒. ขอมจากเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งประเด็นเรื่องของขอมหรือเขมรของเมืองดงแม่นางเมืองนี่เองที่กลายมาเป็นปัญหาที่ถกเถียงกันใหม่หมู่นักวิชาการว่าโดยสรุปแล้ว ขอมที่เมืองดงแม่นางเมืองเป็นขอมมาจากเมืองไหนกันแน่ ซึ่งสิ่งที่เป็นประเด็นปัญหานี้เองที่คณะนักวิจัยฯเห็นว่าควรที่จะต้องนำมาจัดกิจกรรมถอดองค์ความรู้ในเรื่องนี้ร่วมกับชุมชน โดยกรอบของการจัดกิจกรรมในครั้งนี้ก็มีดังต่อไปนี้

(๑) ประชุมกลุ่ม เพื่อสนทนาถึงประเด็นเรื่องของความจริงในจารึกว่าขอมในเมืองดงแม่นางเมืองนี้เป็นขอมที่มาจากเมืองใดกันแน่ เพราะว่าจารึกเป็นตัวระบุว่าขอมที่เมืองดงแม่นางเมืองนั้นเป็นขอมที่มีชื่อตรงกับพระเจ้าแผ่นดินของเมืองนครศรีธรรมราชว่า “ศรีธรรมาโศก” ซึ่งความเชื่อของชุมชนเชื่อว่าชนชาติที่มาปกครองเมืองธานยะบุรีนั้นถือว่าเป็นขอม หรือเป็นเมืองขอมตามที่ปรากฏในจารึก ซึ่งอายุของจารึกนั้นก็คือ พ.ศ. ๑๗๑๐ ซึ่งทางคณะคณะผู้วิจัยนั้นได้ศึกษามาแล้วพบว่า หลักฐานที่ระบุตัวตนหรือความเป็นมาของชนชาติที่ปกครองเมืองแห่งนี้ก็มีอยู่ ๒ ประการคือ ๑.หลักฐานเชิงตำนาน เรื่องตำนานเจ้าแม่ศรีเมือง ๒.หลักฐานเชิงโบราณคดีก็คือ จารึกดงแม่นางเมือง ซึ่งคณะคณะผู้วิจัยเห็นว่าหลักฐาน ๒ ประการนั้นย่อมมีส่วนที่เกี่ยวข้องกับ “เมืองธานยะบุรี” หรือเมืองดงแม่นางเมืองแห่งนี้ โดย หลักฐาน ๒ ประการนั้นมีความเกี่ยวข้องกับเมืองโบราณแห่งนี้ดังนี้

๑) หลักฐานเชิงตำนาน เรื่องตำนานเจ้าแม่ศรีเมือง คณะคณะผู้วิจัยเชื่อว่าตำนานเรื่องเจ้าแม่ศรีเมืองนี้เป็นตำนานของชนชาติมอญที่เข้ามาปกครองเมืองและสร้างเมืองในยุคแรกก็คือยุค พุทธศตวรรษที่ ๑๒ ซึ่งชาวมอญมีอำนาจและเป็นผู้นำในการปกครอง โดยธรรมเนียมของชาวมอญก็คือ ผู้ปกครองเมืองจะต้องเป็น “ผู้หญิง”เทียบจากกรณีของพระนางจามเทวีที่ทรงเสด็จไปปกครองเมืองหริภุญชัย ก็เกิดขึ้นในยุค พุทธศตวรรษที่ ๑๒ เช่นเดียวกัน ดังนั้น ผู้ปกครองเมืองในยุคพุทธศตวรรษที่ ๑๒ นั้นก็คือ ผู้หญิงที่มาจากชนชาติมอญ แม้เมืองอื่น ๆ ที่ชาวมอญปกครองก็จะต้องเป็นผู้หญิงเช่นเดียวกัน ดังนั้น ตำนานเรื่องของเจ้าแม่ดงแม่นางเมือง ซึ่งมีเรื่องเล่าว่า

“สมัยหนึ่งมีเจ้าผู้ครองนครเป็นหญิง ทรงพระสิริโฉมมาก นามว่า “แม่ศรีเมือง ” พระนางเป็นเจ้าหญิงที่มีความงดงามมากและความสิริโฉมงดงาม ก็เป็นที่เลื่องลือระบือไปทั่วแคว้นแดนไกล จึงเป็นเหตุให้ เจ้าชายต่างเมืองทั้งหลาย เกิดใฝ่ฝันมีใจปฏิพัทธ์ จึงส่งเครื่องบรรณาการมาสู่ขอเจ้าหญิง ก็เป็นเหตุบังเอิญ ที่มาพร้อมกันสามเมือง คือ เจ้าเมืองกำแพงเพชร เจ้าเมืองพิจิตร และเจ้าชายอีกเมืองหนึ่งไม่ทราบชื่อ เมื่อเป็นเหตุบังเอิญเช่นนี้ ทางฝ่ายแม่ศรีเมือง ก็ทรงรับเครื่องบรรณาการทั้ง ๓ เมืองไว้เพื่อไม่ให้เสียใจ และกระทบกระเทือนฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ซึ่งจะเป็นชนวนก่อให้เกิดความบาดหมางขึ้นได้ เจ้าหญิงคิดหาทางออก เพื่อให้เกิดความยุติธรรมแก่ทุกฝ่าย เสนอว่าให้มีการสร้างถนนเข้าเมืองของเจ้าหญิง ไปบรรจบกับเมืองของเจ้าชายแต่ละพระองค์ หากใครสร้างเสร็จก่อน เจ้าหญิงก็จะทรงอภิเษกสมรส เพราะความปฏิพัทธ์ลุ่มหลงในตัวเจ้าหญิง เจ้าชายทั้งสามพระองค์ ก็ตกลงตามข้อเสนอทันที แล้วก็เริ่มลงมือสร้างถนน โดยเจ้าชายเมืองกำแพงเพชร เริ่มสร้างถนนที่หัวบึงเฒ่า ในปัจจุบันนี้เรียกกันว่า “บ้านบึงเฒ่า” อยู่ในเขตหมู่ที่ ๔ ตำบลด่านช้าง ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของดงแม่นางเมือง

ส่วนเจ้าชายพิจิตร ตั้งค่ายสร้างถนนอยู่บ้านวงฆ้อง ใกล้เขาดินหนองหญ้าปล้อง ปัจจุบันคือ “บ้านวงฆ้อง” หมู่ที่ ๒ ตำบลด่านช้าง เขาดิน ยังเป็นเนินดินอยู่ทางทิศเหนือ ของดงแม่นางเมือง ส่วนเจ้าชายอีกพระองค์หนึ่ง ได้ทรงเริ่มต้นสร้างถนนที่ บ้านทุ่งท่าเสา ปัจจุบันคือ "บ้านทุ่งท่าเสา" หมู่ที่ ๔ ตำบลด่านช้าง ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ของดงแม่นางเมือง แต่ทรงสร้างภายหลัง เจ้าเมืองสององค์นั้น ขณะสร้างอยู่นั้น ทรงเห็นว่าต้องแพ้เขาแน่นอน จึงเกิดเสียพระทัย เลยเทขนมนมเนย และขันหมาก ที่เคยเตรียมเอาไว้ เกลื่อนอยู่ในบริเวณนั้น จนได้ชื่อว่า “ ทุ่งขนมหก ” ปัจจุบันอยู่ที่หมู่ที่ ๔ ตำบลด่านช้าง ติดต่อกับอำเภอขาณุวรลักษบุรี จังหวัดกำแพงเพชร เมื่อเทขนม

ทิ้งแล้ว ก็หาได้รื้อถอนค่าย กลับไปแต่อย่างใดไม่ คงให้ตั้งค่ายคุมเชิงอยู่ ปล่อยให้เจ้าชายทั้งสองพระองค์แข่งขันกันต่อไป

ฝ่ายเจ้าเมืองทั้งสองที่ยังคงแข่งขันกันต่างก็สร้างถนนไปจนถึงเมืองของเจ้าหญิง แต่ปรากฏว่าฝ่ายเจ้าหญิงไม่ได้อยู่ที่ตัวเมืองแล้วเพราะนางเกรงว่าจะเกิดความไม่สงบในเมืองอันเนื่องมาจากการรบกันของเจ้าชายทั้งสองพระองค์นางจึงได้พาราษฎรทั้งหลายในเมืองหนีไปที่อื่น ตั้งเมืองใหม่ซึ่งไม่เป็นที่รู้จัก เจ้าเมืองทั้งสามจึงยกทัพกลับไปบ้านเมือง แต่นั้นมาเมืองธานยบุรีก็กลายเป็นเมืองร้าง นานเข้าก็เป็นป่าดง ผู้คนพากันเรียกว่า “ดงแม่นางเมือง” และเหตุที่เรียกว่าดงแม่นางเมืองก็เพราะว่าหลังจากที่เมืองนี้ได้กลายมาเป็นเมืองร้างแล้วบ้านเมืองก็รกร้างไปด้วยป่ามีต้นยางนาต้นไผ่เกิดขึ้นทับถมจนกลายเป็นดงเป็นป่า ความที่เมืองได้กลายมาเป็นดงและป่า ประกอบกับความเชื่อในตำนานของพระนางผู้ปกครองเมืองนี้ที่ชื่อว่าแม่นางเมืองที่สุดชาวบ้านที่มาอาศัยอยู่ในยุคหลังจึงเรียกชื่อเมืองแห่งนี้ว่า “ดงแม่นางเมือง” สืบมา

ตำนานเรื่องนี้น่าจะเป็นตำนานที่เกี่ยวข้องกับเมืองดงแม่นางเมืองในยุคพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๔ ไม่เกินนี้ เพราะหลักฐานก็คือตำนานที่ว่านี้เป็นตำนานที่กล่าวถึงเรื่องราวของเจ้าเมืองที่เป็นผู้หญิงซึ่งตำนานในลักษณะนี้มันเข้ากับธรรมเนียมการปกครองของคนในยุคต้นทวารวดีนั้นให้ผู้หญิงเป็นผู้ปกครองเมือง ดังนั้น เมืองดงแม่นางเมืองนี้จึงเป็นเมืองของชาวมอญ และเรื่องของตำนานเจ้าแม่ดงแม่นางเมืองก็ต้องเป็นตำนานที่เกี่ยวข้องกับเมืองดงแม่นางเมืองในยุคประวัติศาสตร์ยุคต้น อันนี้เป็นความเห็นของคณะนักวิจัยเท่าได้ศึกษามา

(๒) หลักฐานเชิงโบราณคดีก็คือ จารึกดงแม่นางเมือง

สำหรับหลักฐานที่พบในเมืองดงแม่นางเมืองที่เป็นหลักฐานเชิงโบราณคดีนั้นข้อความที่ระบุในจารึกจะพบว่าผู้ที่เป็นเจ้าปกครองเมืองนี้เป็นชาวขอมและมีคติการปกครองเมืองโดยให้ผู้ชายเป็นกษัตริย์ปกครองเมือง กล่าวคือในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘ ชาวขอมหรือเขมรได้ขึ้นมามีอำนาจเหนือชาวมอญทำให้เมืองนี้ถูกปกครองโดยชาวเขมรโบราณ และจากเดิมใช้ภาษาสันสกฤตโดยอักษรปัลลวะก็ได้หันมาใช้อักษรขอมหรืออักษรเขมรมาใช้ในการจารึกแทนอักษรปัลลวะของมอญมาแต่เดิม ดังที่เราจะพบว่ามีการพบ “จารึกเมืองดงแม่นางเมือง” โดยมีประวัติการค้นพบว่า

> “เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๙๙ ผู้ว่าราชการจังหวัดนครสวรรค์แจ้งข่าวราษฎรขุดค้นพบโบราณวัตถุ โบราณสถานในป่าแห่งหนึ่ง ซึ่งเรียกกันว่า ดงแม่นางเมือง ตำบลบางตาหงาย อำเภอบรรพตพิสัย มายังกรมศิลปากร กรมศิลปากรจึงให้นายมานิต วัลลิโภดม ครั้งเป็นหัวหน้ากองโบราณคดี กับนายจำรัส เกียรติก้อง หัวหน้าแผนกสำรวจ เดินทางไปตรวจพิจารณาโบราณวัตถุโบราณสถานรายนี้ ดงแม่นางเมือง อยู่ห่างที่ว่าการอำเภอบรรพตพิสัยไปทางทิศเหนือประมาณ ๑๕ กิโลเมตร ภูมิลักษณะเป็นเมืองร้าง ขนาดกว้างใหญ่ ประมาณ ๑ กิโลเมตร มีคูชั้นนอกและชั้นในเทินดินกำแพงเมืองอยู่ระหว่างกลาง ทางด้านตะวันตกของเมืองอยู่ไม่ห่างไกลแม่น้ำปิงนัก ทางด้านตะวันออกมีคลองวังตะเคียน เป็นทางน้ำติดต่อกับแม่น้ำน่าน ที่ปากแม่น้ำเชิงไกร ยาวประมาณ ๔๕ กิโลเมตร โบราณวัตถุที่ขุดค้นพบในบริเวณนี้เป็นพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ และศิลา ศิลปกรรมทวารวดีรุ่นหลังบ้าง พระพิมพ์ดินเผาศิลปะแบบลพบุรีบ้าง ตลับหรือผอบสังคโลก ฝีมือช่างจีนบ้าง ในจำพวกเหล่านี้มีศิลาจารึก

หลักหนึ่งปักจมดินอยู่ที่โคกโบราณสถานใหญ่ แรกขุดพบปักตั้งอยู่บนฐานก่อด้วยอิฐ รอบ ๆ ฐานอิฐมีพระพิมพ์ดินเผาและอัฐิบรรจุตลับ หรือผอบสังคโลกจีนฝังอยู่ด้วย พระภิกษุสวัสดิ์ ฉนฺทธมฺโม เจ้าอาวาสวัดบ้านไผ่ มีความห่วงใย เกรงศิลาจารึกจะเป็นอันตรายเสียหาย จึงขอแรงราษฎรบรรทุกเกวียนขนย้ายไปรักษาไว้ที่วัดบ้านไผ่ แล้วมอบหมายให้เจ้าหน้าที่กองโบราณคดี กรมศิลปากร รับลงมายังพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ศิลาจารึกหลักนี้ด้านที่ ๑ จารึกเป็นภาษาบาลี ด้านที่ ๒ จารึกเป็นภาษาเขมร และมีภาษาไทยปรากฏอยู่ด้วย เช่นคำว่า “พระ” และ “นำ” เป็นต้น จารึกดงแม่นางเมืองนี้ เมื่อพิมพ์ในศิลาจารึกภาคที่ ๓ ใช้ชื่อว่า “หลัก ๓๕ ศิลาจารึกดงแม่นางเมือง”[๙๘]

ซึ่งสถานที่พบศิลาจารึกหลักนี้ ก็คือบริเวณหลุมชุดค้นที่ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “หลุมขุนแผน (บส.๕)” เพราะมีการค้นพบพระกรุขุนแผนที่มีพุทธคุณด้านเมตตามหานิยมซึ่งเป็นที่ต้องการของชาวบ้านเป็นอย่างมาก ดังนั้น ชาวบ้านจึงเรียกหลุมขุดค้นแห่งนี้ว่าหลุมขุนแผน ซึ่งนักวิจัยได้เข้าสำรวจและเห็นว่าเป็นหลุมที่มีความลึกราวประมาณ ๑.๕ เมตรด้านล่างเป็นอิฐมอญหรืออิฐทวารวดีที่มีขนาดก้อนใหญ่มากโดยไม่มีการใช้ศิลาแลงเป็นส่วนประกอบเลยเนื่องจากพื้นที่นี้มีการใช้กรรมวิธีในการผลิตอิฐมากกว่าที่จะใช้ศิลาแลงเป็นฐานในการสร้างเจดีย์หรือพระธาตุเหมือนที่อื่น ซึ่งจารึกดงแม่นางเมืองระบุถึงผู้ปกครองที่เป็นชาวเขมรชื่อว่า “พระเจ้าสุนัติ” ดังที่ปรากฏในจารึกดงแม่นางเมืองว่า

“สิ่งสักการะที่มหาราชาธิราชผู้มีพระนามวากรุงศรีธรรมาโศกถวายแด่พระสรีรธาตุซึ่งมีพระนามวากมรเตงชคตศรีธรรมาโศก ณ ตำบล ธานยปุระเชนในบัญชีนี้ข้าบาทมูลผูมีวรรณทุกเหลา ๒๐๑๒ พาน ๒๒ ถวย เงิน ๒๒ ชาง ๑๐๐ มา ๑๐๐ นาค ๑๐๐ สีวิกา สองเปนพระบูชา วันหนึ่งขาวสาร ๔๐ ลิตร มหาเสนาบดีผูหนึ่งชื่อศรีภูวนาทิตยอิศวรทวีปนำกระแสพระราชโองการราชาธิราชมายังกรุงสุนัต ผูครอบครอง ณ ธานยปุระ บัณฑูรใชให้ถวายที่นาซึ่งได้กำหนดเขตไวแลวเป็นพระบูชากมรเตงชคตใน(มหา)ศักราช ๑๐๘๙.”[๙๙]

จากหลักฐานในจารึกดงแม่นางเมืองนี้จะพบว่ากษัตริย์ที่ปกครองเมืองธานยบุรีนี้เป็นกษัตริย์ขอมที่มีเชื้อสายมาจากขอมที่มาจากทางภาคใต้ของไทยก็คือ เมืองนครศรีธรรมราชดังที่ปรากฏในตำนานเมืองนครศรีธรรมราชในภาคที่ ๔ ระบุว่า “กล่าวถึงพญาศรีธรรมาโศกราชจากเมืองอินทปัตย์ลงมาปกครองเมืองนครศรีธรรมราชพร้อมด้วยพระอนุชาสองพระองค์คือ จันทรภานุ กับ พงษาสุรา (คือพญาจันทรภาพที่ ๑ และพญาจันทรภาณุที่ ๒) ภายหลังได้ทำสงครามกับพระเจ้าอู่ทองและมีไมตรีกันในที่สุด เมื่อพญาศรีธรรมาโศกราชสิ้นพระชนม์ พระอนุชาชื่อจันทรภาณุขึ้นครองราชย์แทน ตำนานเมืองกล่าวว่า พญาจันทรภาณุครองราชย์ได้ไม่นานก็เกิดโรค ระบาดภายในเมือง ส่วนตำนานพระบรมธาตุกล่าวว่า หลังการสิ้นพระชนม์ ของพญาจันทรภาพที่ ๑ และเมื่อจันทรภาพที่ ๒ ขึ้นครองเมือง ต่อมาไม่ นานก็เกิดโรคระบาด และเมืองนครศรีธรรมราชก็ขาดผู้ปกครองอีก ซึ่งประเด็นที่

---

[๙๘] จารึกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), **จารึกดงแม่นางเมือง**, [ออนไลน์] แหล่งที่มา: https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/๔๘๙ [๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๕].

[๙๙] จารึกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), **จารึกดงแม่นางเมือง ด้านที่ ๒**, [ออนไลน์] แหล่งที่มา: https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/image_detail/๒๔๙๑๖ [๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๕].

น่าสนใจ คือ การเดินทางของพระเจ้าศรีธรรมาโศกราชจาก เมืองอินทรปัตย์เข้ามาปกครองเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งน่าจะมีเค้าเงื่อนความสัมพันธ์กับจารึกดงแม่นางเมืองที่ค้นพบในจังหวัดนครสวรรค์[๑๐๐] ตามเนื้อหากล่าวว่าจารึกขึ้นในปี พ.ศ. ๑๗๑๐ กล่าวถึงพญาศรีธรรมาโศกราช สองพระองค์

ซึ่งนักวิชาการได้มีความเห็นแตกต่างกันของความเป็นกษัตริย์ขอมในราชวงศ์"ศรีมหาราช" ที่มามีอิทธิพลในการปกครองเมืองดงแม่นางเมืองนี้โดยนักวิชาการกลุ่มหนึ่งเห็นว่า ราชวงศ์ศรีมหาราชนี้เป็นราชวงศ์ที่มาจากเมืองละโว้หรือลพบุรี เช่น ยอร์ช เซเดย์ให้ความคิดว่า พญาศรีธรรมาโศกราช ตามปรากฏใน จารึกดงแม่นางเมืองควรเป็นกษัตริย์ครองเมืองละโว้ (ลพบุรี) และเคลื่อน ย้ายลงไปทางใต้เพราะอ่านาจทางการเมืองเขมร[๑๐๑]

ขจร สุขพานิช ตั้ง ข้อสมมุติฐานจากจารึกดงแม่นางเมืองว่า ลุ่มน้ำเจ้าพระยาน่าจะเป็นต้นกำเนิดของราชวงศ์ศรีธรรมาโศกราช และก่อนที่จะเคลื่อนย้ายลงสู่เมือง นครศรีธรรมราช เพราะอำนาจทางการเมืองเขมร พระองค์มีความสัมพันธ์กับท้าวอู่ทองแห่งรัฐอยุธยา ตามหลักฐานที่กล่าวในตำนานว่า

> "...สำเร็จแล้วท้าวอู่ทองยกหัตถ์เบื้องขวาว่าแต่เทียมแท่นศิลาไปฝ่ายทักษิณเป็นแดนพระเจ้าศรีธรรมาโศกราช แต่เทียมแท่นศิลาไปฝ่ายอุดรเป็นแท่นท้าวอู่ทอง พญาศรีธรรมาโศกราชไม้ทั้งปวงก็แหวกออกมาครา นั้นแล ท้าวอู่ทองพญาศรีธรรมาโศกราชหลั่งน้ำทักษิโณทกอธิษฐานเป็น พระญาติวงศ์กันสืบไป ถ้าสิ้นบุญพญาศรีธรรมาโศกราชแล้วเธอฝากพระนางศรีธรรมาโศกราช และทั้งพญาจันทรภาณุพญาพงศ์สุราหะผู้น้องทั้งสองด้วย และพญาศรีธรรมาโศกราชว่าแก่ท้าวอู่ทอง ณ เมืองของท่านโพ้นขัด สิ่งใดบ้างซึ่งหาไม่ ท้าวอู่ทองบอกว่าขัดแต่หวาย แส้ม้า คันขอ เชือกหวั่น พรวนคร้อง แลพญาศรีธรรมาโศกราชเมืองของขัดสิ่งใดเล่า และพญาศรี ธรรมาโศกราชว่าขัดแต่เกลือ อาณาประชาราษฎร์ไม่รู้ทำกิน แลท้าวอู่ทอง ว่าจงให้สำเภาเข้ามาจะจัดให้ออกไป จะได้บุญให้ทานแล้ว พญาศรีธรรมา โศกราช ท้าวอู่ทองปราศรัยกันแล้วก็เสด็จกลับมายังเมืองทั้งสองฝ่าย แล
>
> ครั้งมาถึงเมืองนครศรีธรรมราช พญาศรีธรรมาโศกราชให้เร่งคนทั้งหลาย ให้ทำพระมหาธาตุลงรักปิดทองสำเร็จแล้ว กะเกณฑ์ให้หัวเมือง ๑๒ นักษัตร ทำพระหน้อง แล้วพญาศรีธรรมาโศกราชก็ให้ทำพระไพหารใหญ่ชื่อไพหาร แล้วส่งเครื่องบรรณาการมีพระราชสาร"[๑๐๒]

จากหลักฐานนี้ขจร สุขพานิช ตั้งข้อสังเกตว่าเป็นเหตุการณ์ที่เชื่อมต่อศักราชในจารึกพอดี[๑๐๓] แต่นักวิชาการอีกกลุ่มหนึ่งกลับบเห็นโต้แย้งเกี่ยวกับความคิดเห็นเรื่องพญาศรีธรรมาโศกราชของนักวิชาการกลุ่มแรก เช่น ศรีศักร วัลลิโภดม สันนิษฐานว่า พญาศรีธรรมาโศกราชน่าจะเกี่ยวข้องกับกษัตริย์ ผู้ปกครองเมืองนครศรีธรรมราชเท่านั้น โดยเฉพาะแหล่งกำเนิดของ ราชวงศ์ศรีธรรมาโศกราช

---

[๑๐๐] ตำนานพระพุทธสิหิงค์, (พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๕๑๗), หน้า ๗.

[๑๐๑] กรมศิลปากร, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๓ พระนคร: สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๐๘.

[๑๐๒] สำนักงานจังหวัดพัทลุง, **ตำนานและพระพุทธศาสนาจากลังกา,** (กรุงเทพมหานคร: โพธิ์สามต้น, ๒๕๑๘), หน้า ๕๕-๕๘.

[๑๐๓] สำนักงานจังหวัดพัทลุง, **ตำนานและพระพุทธศาสนาจากลังกา**, หน้า ๕๖.

จะอยู่ที่นครศรีธรรมราชโดยตรงและภายหลังเข้ามามีอิทธิพลในลุ่มน้ำเจ้าพระยา ซึ่งสอดคล้องกับเหตุการณ์ที่ปรากฏใน ชินกาลมาลีปกรณ์ ที่กล่าวว่าผู้ปกครองเมืองนครศรีธรรมราชเคยยกทัพขึ้น มายึดเมืองละโว้ไว้ได้และขึ้นครองราชย์ที่นั่น[๑๐๔]

ในส่วนนักวิจัยมีความเห็นคล้องกับความเห็นของศรีศักร วัลลิโภดมเนื่องจากว่าในเนื้อหาจารึกเน้นย้ำอย่างชัดเจนว่า ต้นสังกัดก็คือ พระเจ้าศรีธรรมาโศกราชนั้นหมายถึงพระมหากษัตริย์ที่ทรงปกครองเมืองอีกเมืองหนึ่ง แต่ทรงมีพระราชโอการให้เจ้าผู้ปกครองเมืองดงแม่นางเมืองนี้ทำการบูชา “พระสรีรธาตุ” ซึ่งก็ไม่ได้หมายถึง พระศพของพระเจ้าศรีธรรมาโศกราชผู้เป็นพระราชบิดา แต่หมายถึง “พระอัฐิ”หรือ “กระดูก”ของพระราชบิดาที่ทรงเคารพและปรารถนาที่จะทำการกุศลถวายพระองค์จึงมีพระราชโองการให้มหาเสนาบดีผู้หนึ่งชื่อศรีภูวนาทิตยอิศวรทวีปนำกระแสพระราชโองการราชาธิราชมายังกรุงสุนัต ผูครอบครอง ณ ธานยปุระ ซึ่งสิ่งที่ยืนยันความเป็นกษัตริย์ที่มาจากเมืองนครศรีธรรมราชก็คือ “คติเรื่องการบูชาพระทันตธาตุที่ได้รับอิทธิพลมาจากลังกา” ซึ่งพระทันตธาตุนั้นเป็นของพระพุทธเจ้าที่ประชาชนควรบูชา แต่สำหรับพระมหากษัตริย์นั้นก็ควรยกพระสรีรธาตุหรือพระอัฐิเป็นเครื่องสักการะบูชาแทนในฐานะที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ โดยทรงให้มีการก่อพระเจดีย์ขึ้น ซึ่งเป็นเจดีย์ขนาดใหญ่พร้อมนำเอาพระอัฐิธาตุของพระเจ้าศรีธรรมาโศกราชที่เป็นพระราชบิดามาบรรจุไว้ ณ เมืองนี้ พร้อมทั้งได้เสด็จมาประทับที่นี่จากนั้นเมื่อทรงระลึกถึงก็ได้มีพระราชโองการให้ข้าราชบริพารขึ้นมาแจ้งข่างว่าให้ถวายที่นาเป็นการกุศลแก่พระราชบิดาด้วยและได้มีการ “จารึกเรื่องราวการกระทำบุญของพระองค์ไว้ ณ เจดีย์แห่งนั้นในเมืองธานยบุรีนี้ ซึ่งปกครองโดยพระเจ้าสุนัติ” ความจริงก็น่าจะเป็นไปในลักษณะนี้ ซึ่งการที่พระเจ้าศรีธรรมาโศกราชผู้เป็นพระราชบิดานั้นทรงสวรรคตเพราะเหตุใดนั้นก็อาจจะสันนิษฐานว่าน่าจะมาจากเหตุคือ “โรคระบาดที่เกิดขึ้นในเมืองนครศรีธรรมราชนั้น เพราะในตำนานระบุชัดว่าเมืองนครศรีธรรมราชประสบกับสภาวะของโรคระบาดอยู่หลายครั้ง ดังนั้น เมื่อเกิดสภาวะของโรคระบาดพระราชบิดาของเจ้าผู้ครองนครศรีธรรมราชจึงได้อพยพผู้คนมาปกครองเมืองที่เมืองธานยบุรีนี้ และทรงเสด็จสวรรคตที่นี่ฝ่านยพระเจ้าศรีธรรมาโศกราชผู้ครองนครศรีธรรมราชก็ได้เสด็จมาจัดการพระบรมศพจากนั้นก็เสด็จกลับเมืองนครศรีธรรมราชและได้มีพระราชโองการในการให้ทำการกุศลเพื่ออุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้กับพระราชบิดาของพระองค์ที่เมืองนี้ด้วย และมีการจารึกเอาไว้ที่เจดีย์แห่งนั้นด้วย และนี่คือความจริงที่น่าจะเป็นไปได้จากการที่มีหลักฐานยืนยันและมีข้อมูลในหลักฐานได้ระบุถึงความมีอยู่ของราชวงศ์ศรีมหาราชที่เมืองดงแม่นางเมืองนี้ และการที่เมืองนี้มีความมั่นคงทางด้านการปกครองประกอบกับมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจจึงสามารถระบุชัดได้ว่าเมืองดงแม่นางเมืองนี้ถือว่าเป็นเมืองที่มีความเจริญในทางการเมืองการปกครองอย่างหนึ่งในยุคพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖ อย่างแน่นอน

(๒) ดำเนินการพูดคุย ซึ่งชาวบ้านที่มาประชุมพูดคุยในครั้งนั้นก็มี นายหนู ทองรักษ์ นายณรงค์ พันธุ์เขียว ผู้เชี่ยวชาญประจำท้องถิ่น และนายสมรักษ์ เขตขม รองนายกอบตำบลตาสัง ได้เข้ามาเป็นผู้ร่วมประชุมและพูดคุยเกี่ยวกับประวัติวัดดงแม่นางเมืองและประเด็นเกี่ยวกับองค์ความรู้

---

[๑๐๔] ขจร สุขวานิช **“ราชวงศ์ศรีธรรมาโศกราช”ประวัติศาสตร์และโบราณคดีนครศรีธรรมราช,** (พระนคร : วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช, ๒๕๒๑), หน้า ๕๘.

เกี่ยวกับตำนานและข้อเท็จจริงของเมืองดงแม่นางเมือง ซึ่งผลการประชุมก็จะพบว่า ทางตัวแทนของวัดและชุมชนดงแม่นางเมืองเห็นด้วยกับคณะนักวิจัยและจะได้นำเอาองค์ความรู้เกี่ยวกับวัดดงแม่นางเมืองทั้งเรื่องตำนานและเรื่องของความจริงเกี่ยวกับจารึกไปเผยแพร่ให้กับชุมชนได้ทราบต่อไป จากนั้นทางคณะนักวิจัยได้กล่าวขอบคุณและมอบค่าประชุมให้กับวิทยากรและผู้เข้าร่วมประชุมจากนั้นได้ถ่ายภาพร่วมกันเป็นเสร็จสิ้นการประชุม ดังภาพ

ภาพที่ ๔.๑๐๑ แสดงการจัดประชุมถอดองค์ความรู้เรื่องประวัติดงแม่นางเมือง

๔.๕.๔.๕ ผลที่ได้จากการประชุมถอดองค์ความรู้ จากการดำเนินการประชุมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองดงแม่นางเมืองในแง่ของประวัติความเป็นมาของเมืองดงแม่นางเมืองทั้งส่วนของตำนานเจ้าแม่ศรีเมือง และข้อเท็จจริงเกี่ยวกับขอมในเมืองดงแม่นางเมือง ซึ่งผลของการประชุมการถอดองค์ความรู้ก็ได้ผลดังนี้ ๑. ได้รับความรู้เรื่องตำนานเจ้าแม่ศรีเมืองว่าตำนานนี้น่าจะเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในยุคแรกของเมืองดงแม่นางเมือง เพราะมีหลักฐานที่สอดรับกับวัฒนธรรมให้ผู้หญิงปกครองเมือง เช่นเดียวกับตำนานของพระนางจามเทวีที่เสด็จไปครองเมืองหริภุญชัยในยุคพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ซึ่งเรื่องราวของพระนางศรเมืองนี้ก็น่าจะเป็นช่วงเดียวกัน ซึ่งยุคนั้นมอญมีอำนาจมากกว่าขอม ๒. ต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๗ ขอมก็ได้ขึ้นมามีอำนาจและได้ปกครองเมืองดงแม่นางเมืองหรือที่

มีชื่อว่า “ตำบลธานยะบุรี” ซึ่งเมื่อขอมขึ้นมาปกครองก็ได้เปลี่ยนจากผู้หญิงปกครองตามแนวคิดของชาวมอญมาเป็นให้ผู้ชายปกครอง ซึ่งหลักฐานการที่มีขอมหรือเขมรมาปกครองเมืองธานยะบุรีนี้ก็ปรากฏในจารึกดงแม่นางเมือง ซึ่งระบุชัดว่าขอมที่เป็นผู้ปกครองในยุคนี้เป็นขอมจาก “เมืองนครศรีธรรมราช” ไม่ใช่ขอมจากเมืองพระนคร เนื่องจากมีชื่อของพระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองพระนามว่า “พระเจ้าศรีธรรมาโศกราช” ซึ่งเป็นชื่อที่ตรงกับผู้ครองนครศรีธรรมราชในยุคนั้นก็คือ พระเจ้าศรีธรรมาโศกราช ซึ่งหลักฐานตำนานเมืองของนครศรีธรรมราชก็ยอมรับเช่นนั้นและมีข้อโต้แย้งจากยอชต์ เซเดย์ ว่าขอมที่มาปกครองเมืองนี้คือมาจากลพบุรี แต่ อำเภอศรีศักดิ์ วัลลิโภดมก็ได้แย้งว่าเป็นไปไม่ได้เพราะในเมืองลพบุรีไม่ปรากฏมีชื่อของพระเจ้าศรีธรรมาโศกราช และยืนยันว่าขอมที่เมืองธานยะบุรีนี้เป็นขอมที่มาจากเมืองนครศรีธรรมราชอย่างแน่นอน ๓.เกิดความเข้าใจกับชาวเมืองหรือชาวชุมชนดงแม่นางเมืองว่าขอมหรือเขมรที่เชื่อกันว่าเป็นผู้ปกครองเมืองดงแม่นางเมืองนั้นก็น่าจะมาจากนครศรีธรรมราชจริง ๆ

๔.๕.๔.๖ กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินในเมืองบึงคอกช้าง

สำหรับกิจกรรมอีกกิจกรรมหนึ่งที่ทางคณะคณะผู้วิจัยได้ดำเนินการจัดประชุมก็คือการดำเนินการจัดประชุมถอดองค์ความรู้เกี่ยวกับประเด็นเรื่องขององค์ความรู้เกี่ยวกับเมืองบึงคอกช้าง ตำบลไผ่เขียว อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี เพื่อที่จะค้นหาว่าเมืองบึงคอกช้างนี้เป็นเมืองที่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาหรือเป็นเมืองที่นับถือศาสนาอะไรเป็นศาสนาหลัก เพราะมีการค้นพบจากนึกจำนวน ๓ หลักที่อธิบายถึงข้อความในจารึกที่แสดงให้เห็นว่าเมือง ๆ นี้มีความเชื่อเกี่ยวกับศาสนาที่สำคัญของชุมชนทวารวดี ซึ่งชุมชนหรือชาวบ้านหน่วยราชการของตำบลไผ่เขียวหรืออำเภอสว่างอารมณ์เองก็ไม่ทราบความจริงในเรื่องนี้ ดังนั้นในการนี้ทางคณะคณะผู้วิจัยจึงได้จัดการประชุมและลงพื้นที่เพื่อแสวงหาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับศาสนาของงเมืองบึงคอกช้าง โดยกรอบของการจัดประชุมถอดองค์ความรู้ก็คือ ๑. การตอบคำถามว่าเมืองบึ่งคอกช้างนี้มีความเป็นมาอย่างไร ๒.ชนชาติที่ปกครองเมืองบึงคอกช้างนี้คือใคร ๓. ศาสนาที่ชาวเมืองบึงคอกช้างนี้นับถือคือศาสนาอะไร และมีหลักฐานที่จะยืนยันในเรื่องนี้หรือไม่ โดยกรอบการสนทนาหรือการจัดการประชุมนั้นทางคณะคณะผู้วิจัยได้ได้ดำเนินการจัดการประชุมที่อบตำบลไผ่เขียวและลงพื้นที่ดูงานที่เมืองโบราณบึงคอกช้าง ดังภาพ

ภาพที่ ๔.๑๐๒ แสดงการประชุมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองบึงคอกช้าง

โดยการประชุมได้มีการสนทนาเกี่ยวกับกรอบองค์ความรู้ที่ได้กำหนดไว้ โดยมีการซักถามเกี่ยวกับประเด็นที่เกี่ยวข้องกันอย่างกว้างขวาง โดยหนึ่งในที่ประชุมถามว่าสมัยก่อนคนมอญมีที่อยู่แต่ตอนนี้คนมอญได้หายไปไหนแล้วครับ ซึ่ง ผศ.ดร.แสวง นิลนามะก็ได้ตอบว่าสมัยก่อนมอญมีอยู่ปัจจุบันนี้มอญก็ยังคมมีอยู่แตถูกกลืนกลายไปเป็นคนพื้นเมืองไปแล้วโดยจาการสำรวจของจังหวัดอุทัยธานีที่ผ่านมาก็พบว่ามีคนมอญที่กลืนกลายมาเป็นคนไทยแล้วอยู่ในจังหวัดอุทัยธานีนี้กว่า ๓๐๐ คน แต่คนมอญนั้นไม่ได้เป็นมอญเหมือเมื่อ ๑๐๐๐ ปีที่ผ่านาแต่เป็นมอญแบบชาวบ้านที่สืบเชื้อสายมาอยู่ และคนเขมรก็เช่นกันปัจจุบันคนเหล่านี้ได้กลืนกลายมาเป็นคนไทยท้องถิ่นไปหมดแล้ว และมีอีกคนหนึ่งถามว่า เราจะรู้ได้อย่างไรว่าพระพุทธศาสนาที่เข้ามาเผยแผ่ที่เมืองบึงคอกช้างนั้นเป็นพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทิน ท่าน ผศ.ดร.แสวง นิลนามะ ก็ได้ตอบว่า เหตุที่เรารู้ก็คือเรารู้จากการอนุมานหรือสันนิษฐานจากข้อความที่เราพบในจารึกมีปรากฏคำว่า “วรปรัชญวาระ” แปลว่า “สมัยที่ปรัชญาเป็นเลิศ” ซึ่งก็เป็นเครื่องหมายชี้ชัดว่าเมืองนี้พระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินมาเผยแผ่ที่นี่เพราะนิกายสรวาสติวาทินนั้นเน้นคำสอนเรื่อง “ปรัชญา” ซึ่งก็คือหลักธรรมนั่นเอง แต่เนื่องจากนิกายนี้เน้นเรื่องของการใช้ภาษาสันสกฤตเป็นภาพหลักดังนั้นจึงไม่ปรากฏภาษาบาลีหากคิดเป็นภาษาบาลีจารึกคงจะจารึกเอาไว้ว่า “สมัยนี้เป็นสมัยที่เจริญของพระธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า”นั่นเอง ซึ่งที่ประชุมก็เป็นที่พอใจจากนั้นที่ประชุมก็ได้บทสรุปที่เป็นองความรู้เกี่ยวกับการเข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาของนิกายสรวาสติวาทินในเมืองบึงคอกช้างว่า

“เมืองบึงคอกช้างนี้เดิมทีมีคนที่เป็นคนพื้นถิ่นของเมืองนี้ไม่ได้เป็นคนมอญหรือคนขอมหรือเขมร แต่เป็นคนที่ใช้ชีวิตมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายมาถึงยุคต้นประวัติศาสตร์ก็คือราวพุทธศตวรรษที่ ๑-๘ ซึ่งจากหลักฐานโบราณคดีของอุทัยธานีพบว่า มีผู้คนยุคก่อนประวัติศาสตร์อาศัยอยู่มาก่อนโดยมีการค้นพบที่แหล่งโบราณคดีราปลาร้าหรือเขาปลาร้า อยู่ที่บ้านชายเขา ตำบลป่าอ้อ อำเภอลานสัก เป็นแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ มีอายุอยู่ประมาณ ๕,๐๐๐ - ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว ซึ่งภาพเขียนสีที่เพิงผาภูปลาร้า แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ในชุมชนบริเวณนี้ว่าเป็นชุมชนสังคมเกษตรกรรม ที่มีแบบแผนและพิธีกรรม ภาพที่พบได้แก่ภาพสัตว์เลี้ยง ภาพคนจูงวัว และภาพขบวนแห่เป็นต้น

นอกจากนั้นก็พบชุมชนโบราณยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่แหล่งโบราณคดีบ้านลาดหลุมเข้า อยู่ที่บ้านลาดหลุมเข้า อำเภอหนองขาหย่าง มีลักษณะเป็นเนินรูปยาว ตามแนวทิศตะวันออกเฉียงเหนือ -

ทิศตะวันตกเฉียงใต้ มีแนวลำห้วยหลุมเข้าเป็นขอบเขตด้านเหนือ ซึ่งจากการขุดค้นทางโบราณคดีพบว่า แหล่งโบราณคดีแหล่งนี้มีมนุษย์อาศัยอย่างน้อยสองสมัยคือ ๑. สมัยก่อนประวัติศาสตร์ พบภาชนะดินเผาแบบต่าง ๆ เช่นลายเชือกทาบ ขัดมัน ปั้นดินมาต่อเติม เครื่องประดับ ลูกปัดแก้ว และลูกปัดหินสีต่าง ๆ เครื่องมือเหล็ก ขวานหินขัด ขวดดินเผา โครงกระดูก มนุษย์จำนวนมาก เครื่องมือจากกระดูกสัตว์ ลูกกระสุนดินเผา รูปปั้นตุ๊กตาดินเผา กำไลข้อมือ กำไลข้อเท้า แหวน ลูกกระพรวน สำริด และตะกรัมจากการถลุงโลหะ ๒.สมัยประวัติศาสตร์ พบภาชนะดินเผาลายกดประทับ เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิงและสมัยราชวงศ์ชิง[๑๐๕] ซึ่งแสดงให้เห็นว่าในยุคโบราณก่อนการเข้ามาของมอญ-เขมรนั้นคนพื้นถิ่นที่แถบเมืองบึงคอกช้างนี้ก็ได้มีการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศหรือต่างแดนแล้วก็คือ จีน ซึ่งคนจีนนั้นก็เข้ามาก่อนที่มอญและเขมรจะเข้ามาเสียอีก ดังนั้น หากถามว่าในยุคที่ก่อนมอญและเขมรจะเข้ามานั้นชาวชุมชนพื้นถิ่นในแถบเมืองบึงคอกช้างนี้นับถือศาสนาอะไร คำตอบก็คือ ๑. ในยุคแรกนับถือบรรพบุรุษ ๒. ในยุคต่อมาก็มีการรับเอาคติทางศาสนาของจีนก็คือการนับถือผีบรรพบุรุษเพราะคนจีนนั้นมีการไหว้เจ้า หลักการบูชาบรรพบุรุษของคนที่นี่ในยุคก่อนมอญเขมรก็น่าจะเป็นไปในแนวนี้

แต่เมื่อภายหลังจากที่มอญและเขมรได้อพยพเข้ามาโดยการอพยพจากเมืองพงตึก คูบัว นครปฐมที่มีความเจริญอยู่แล้วขึ้นมาอาศัยอยู่ตามพื้นที่ที่เป็นเมืองต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น อู่ทองหรือเมืองคูเมืองที่สิงห์บุรีเป็นต้นขึ้นมาอาศัยอยู่ในพื้นที่ภาคกลางตอนบนได้แก่เมืองอู่ตะเภา เมืองโคกไม้เดน เมืองทัพชุมพล เมืองดงแม่นางเมือง หรือ เมืองดอนคา เป็นต้น หรือในเขตอุทัยธานีนั้นก็ได้แก่ เมืองด้ายหรือเมืองใต้ เมืองคูเมือง เมืองท่าการ้ง เมืองบึงคอกช้าง เป็นต้น ซึ่งการอพยพขึ้นมาทางเหนือนั้นถือว่าเป็นการอพยพขึ้นมาครั้งใหญ่โดยมีเมืองที่เป็นศูนย์กลางของการกระจายผู้คนนั้นก็คือ “เมืองอู่ทอง”ในฐานะที่เป็นเมืองท่าของแม่น้ำและเป็นเมืองที่มีการแลกเปลี่ยนสินค้ากันระหว่างพ่อค้าชาวอินเดียและก็คนมอญเขมรที่อพยพขึ้นมาตั้งบ้านเมืองในเมืองเหนือขึ้นมา เมื่อคนมอญและเขมรได้อพยพขึ้นมาตั้งเมืองแล้วสิ่งที่พวกเขานำมาด้วยก็คือ “คติความเชื่อทางด้านศาสนา” ซึ่งศาสนาที่ชาวมอญนำมาก็คือ “พระพุทธศาสนาเถรวาทสายบาลีและพระพุทธศาสนาเถรวาทสายสันสกฤตก็คือ “นิกายสรวาสติวาทิน” โดยหลักฐานที่ระบุตัวตนของการนำเอาศาสนาความเชื่อรวมถึงศิลปกรรมต่าง ๆ มาจากคนอินเดียก็คือ หลักฐานเรื่องของ “จารึก”ที่จารึกที่เมืองบึงคอกช้างที่ระบุชัดว่าคนในเมืองบึงคอกช้าง ๑.ใช้ภาษาสันสกฤตและบันทึกโดยใช้อักษรปัลลวะของอินเดียใต้ ๒.มีการระบุถึงคำสอนของพระพุทธศาสนาที่สำคัญก็คือ “บุญ” ดังปรากฏในจารึกว่า “ปุญญสิธเคลา” แปลว่า “บุญย่อมส่งเสริมนักพรต” ซึ่งข้อความดังกล่าวนี้ถือว่าเป็นเครื่องชี้ชัดว่าชุมชนเมืองบึงคอกช้างนี้นับถือพระพุทธศาสนาสายสันสกฤตก็คือนิกายสรวาสติวาทินอย่างแน่นอนเพราะนิกายนี้เน้นในเรื่องของการสร้างบารมีด้วยการทำบุญ โดยคำว่านักพรตนั้นก็คือพระภิกษุในพระพุทธศาสนา และในอีกจารึกที่ว่า “วรปรัชญวาระ” แปลว่า “สมัยที่ปรัชญาเป็นเลิศ” นั้นก็เป็นเครื่องหมายชี้ชัดว่าเมืองนี้

---

[๑๐๕] **มรดกทางวัฒนธรรมจังหวัดอุทัยธานี**, [ออนไลน์] แหล่งที่มา: http://www.thaiheritage.net/nation/oldcity/uthaithani๔.htm [๑๒ กรกฎาคม ๒๕๖๕].

พระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินมาเผยแผ่ที่นี่เพราะนิกายสรวาสติวาทินนั้นเน้นคำสอนเรื่อง “ปรัชญา” ซึ่งนิกายสรวาสติวาทินี้เกิดขึ้นภายหลังจากการสังคายนาครั้งที่ ๒ ได้หนึ่งร้อยปีโดยแตกมาจากนิกายเถรวาทเดิม และไม่ปรากฏว่าท่านผู้ใดเป็นต้นกำเนิดของสรวาสติวาทิน แต่เป็นการแน่นอนที่ว่า นิกายนี้เป็นกิ่งแยกออกมาจากนิกายเถรวาทิน ซึ่งเป็นนิกายบูชาภาษาบาลี อายุกาลของนิกายนี้ยังเป็นที่ไม่ตกลงกันแน่นอน ในปกรณ์ฝ่ายทิเบตกล่าวว่า เมื่อพุทธปรินิพพาน ๑๑๖ ปี เหล่าภิกษุสงฆ์ได้ใช้ภาษา ๙ ภาษา ในการบอกธรรมวินัย เป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาแตกเป็น ๔ นิกาย คือสงฆ์พวกหนึ่งใช้ภาษาสันสกฤต พวกนี้เป็นสงฆ์สืบเนื่องมาแต่พระราหุล เรียกว่าพวกสรวาสติวาทิน แต่ในปกรณ์สันสกฤต ชื่อ “เภทธรรมติจักรศาสตร์” แต่งโดยพระวสุมิตร ในราวพุทธศตวรรษที่ ๔ กล่าวว่านิกายนี้แตกจากเถรวาทินราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๓และบูชาพระกัจจายนะ ในฐานะเป็นอภิธรรมาจารย์ อย่างไรก็ดีมูลเหตุสำคัญที่ทำให้สงฆ์หมู่หนึ่งแยกไปจากเถรวาทิน ก็คือ สงฆ์หมู่นี้มีความเห็นในหลักธรรมบางประการ ขัดกับฝ่ายเถรวาทิน และสงฆ์หมู่นี้ต้องการจะยกย่องอภิธรรมปิฎกขึ้นให้เป็นพิเศษ จึงแยกออกไปตั้งเป็นนิกายใหม่มีชื่อว่า “สรวาสติวาทิน” แปลว่า “วาทะที่กล่าวสิ่งทั้งปวงมีอยู่” ในคัมภีร์กถาวัตถุเรียกนิกายนี้ว่า “สัพพัตถิกวาท” ซึ่งแปลอย่างเดียวกัน ในที่มาบางแห่งเรียกนิกายนี้ว่า “เหตุวาท”

ความเจริญของนิกายนี้ เป็นไปอย่างกว้างขวาง ทาให้นิกายอื่นหมดรัศมีลงไป นิกายเถรวาทินเองก็ถูกอิทธิพลของนิกายนี้ข่มจนอับแสง สรวาสติวาทินได้แพร่หลายตลอดไปทั่วอินเดียภาคเหนือ มีแคว้นคันธาระ.กาศมีระ อุทยาน มถุรา ฯลฯ และจากดินแดนเหล่านี้ นิกายนี้ได้ขยายตัวแพร่เข้าสู่อาเซียกลาง จากอาเซียกลางก็ได้ข้ามไปประเทศจีนในพุทธศตวรรษที่ ๖ เป็นยุคที่นิกายนี้รุ่งโรจน์ที่สุด ได้มีการร้อยกรองอรรถกถาแห่งพระไตรปิฎก กับการแต่งปกรณ์วิเศษต่าง เกี่ยวกับหลักปรัชญาของนิกายนี้โดยคณาจารย์ผู้มีชื่อเสียง ภายใต้ความอุปถัมภ์ของพระเจ้ากนิษกะมหาราชกษัตริย์ชาติง้วนสีซึ่งกำลังดำรงอำนาจปกครองอินเดียภาคเหนือ อภิธรรมปิฎกของนิกายนี้ ตลอดจนคัมภีร์ปกรณ์วิเศษที่สำคัญหลายสิบปกรณ์ ได้มีการแปลเป็นภาษาจีนตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๙ จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ส่วนวินัยปิฎก สุตตันตปิฎก ก็มีผู้แปลถ่ายออกเป็นภาษาจีนเป็นส่วนมากแล้วเช่นเดียวกัน การที่จะศึกษาหลักธรรมของนิกายนี้ให้ละเอียด จึงจำเป็นต้องศึกษาจากคัมภีร์ภาษาจีน ทั้งนี้เพราะฉบับสันสกฤตได้สาปสูญไปแล้วเป็นส่วนมาก

นิกายนี้ มีหลักปรัชญาว่าด้วย “ความมีอยู่แห่งสิ่งทั้งหลาย” คือ “สรฺวมฺ อสฺติ” เป็นหัวใจสำคัญ นิกายนี้ถือว่า สิ่งทั้งหลายไม่ว่าสังขตะ ก็ดี อสังขตะก็ดี ย่อมมีสภาวะที่มีอยู่ด้วยตัวของมันเองตลอดกาล ทั้ง ๓ คือ มีอยู่ ดำรงอยู่ตลอดอดีตกาล ปัจจุบันกาล อนาคตกาล ตัวอย่างนามกับรูปซึ่งเป็นสังขตธรรม ก็มีสภาพเที่ยงคงที่ตลอดกาลทั้ง ๓ ความเกิดดับเป็นเพียงอาการของธรรมนั้น ๆ เท่านั้น กิริยาคุณของธรรมหนึ่ง หากยังมิได้ปรากฏอาการออกมา เรียกว่ายังเป็นสิ่งที่มิได้มาถึง คือเป็นอนาคตกาล ในขณะที่กิริยาคุณของธรรมนั้น ๆ ปรากฏอาการออกมาเรียกว่า เป็นปัจจุบัน แล้วมีกิริยาคุณอันปรากฏอาการออกมาแล้วนั้นดับไป เรียกว่าอดีตกาล ฉะนั้นจึงเห็นได้ว่า ตัวสภาพธรรม มี

นามกับรูปเป็นต้น นั้นเที่ยง มีอยู่ตลอดแต่อาการกิริยาคุณของมันต่างหากที่เกิดดับยักย้ายไป ตัวสภาวธรรมของนามรูป จักได้พลอยเกิดดับไปก็หาไม่ เหตุผลของนิกายนี้ก็คือ

๑. ทำกรรมใดไว้ย่อมมีวิบากของกรรมนั้น แต่กรรมซึ่งจักให้ผลเป็นวิบากนั้น เหตุกับผลจะมีขึ้นในขณะเดียวกันไม่ได้ ฉะนั้น ต้องมีกรรมสภาวะที่เป็นเหตุอยู่ในอดีต จึงสามารถให้ผลวิบากในปัจจุบันได้ แสดงว่าอดีตต้องมีอยู่ ถ้าอดีตกรรมไม่ดำรงอยู่ไซร้ ปัจจุบันนี้เป็นวิบากก็มีไม่ได้.

๒. วิญญาณความรู้ทางอายุตนะภายในทั้ง ๖ จักปรากฏมีขึ้นได้ ก็ต้องอาศัยวิสัยภายนอก ๖ มาเป็นอารมณ์ เช่น จักขุวิญญาณ จะเกิดขึ้นก็ต้องอาศัยรูปารมณ์ภายนอกมาเป็นปัจจัย มโนวิญญาณจะมีขึ้นก็ต้องอาศัยธรรมารมณ์เป็นปัจจัย ก็ธรรมารมณ์นั้น มีมีทั้งที่เป็นอดีต ปัจจุบัน อนาคต ถ้าไม่มีสภาวธรรมที่ดำรงอยู่ตลอดกาลทั้ง ๓ ไซร้ มโนวิญญาณก็จักมีขึ้นหาไม่ได้ ทั้งนี้เพราะมโนวิญญาณจักเสพอารมณ์ที่เป็นอดีตอยู่ให้เสพ จึงบังเกิดเป็นอดีตธรรมารมณ์ได้.

อาศัยเหตุผลดั่งนี้ จึงลงมติว่า มีสภาวธรรมทั้ง ๓ โดยตลอด สภาวธรรมตัวปรมัตถ์ของรูปนามขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ นั้นมีคงที่อยู่ตลอดไป ทั้งในอดีต ปัจจุบัน อนาคต ส่วนความเกิดดับสืบสันตตินั้นเป็นอาการกิริยาภายนอกของสภาวธรรมเท่านั้นเอง ตัวสภาพธรรมปรมัตถ์แห่งนามรูป จักพลอยเกิดดับไปด้วยก็หามิได้ สรวาสติวาทินไม่ยอมเห็นด้วยกับคติที่ว่า สิ่งที่เป็นอดีตย่อมดับไปแล้ว ปัจจุบันเท่านั้น ชื่อว่ามีอยู่ แต่ก็กำลังดับไปเป็นอดีตเหมือนกัน ส่วนอนาคตนั้นยังชื่อว่ายังไม่เกิดมีขึ้น อันเป็นคติธรรมของฝ่ายเถรวาทินเลย สรวาสติวาทินถือว่าทุกสิ่งมีสภาวะในตัวของมันเอง ซึ่งคงอยู่ตลอดไปไม่ยักย้ายแปรเปลี่ยน เช่น รูปธาตุเมื่อทอนลงไปก็มีปรมาณูเป็นวัตถุสุดท้าย ซึ่งดำรงอยู่อย่างแท้จริง[๑๐๖]

เมื่อพิจารณาจากถ้อยคำในจารึกจึงจะพบว่าการเอ่ยถึงคำว่า “ปรัชญา” ของพระพุทธศาสนาในเมืองนี้ คำว่าปรัชญาที่ว่านั้นก็คือ “หลักคำสอนของนิกายสรวาสติวาทิน” นั่นเองที่ได้มาเจริญรุ่งเรืองที่นี่ ได้มาปักหลักปักฐานลงที่เมืองนี้อย่างมั่นคง ซึ่งแม้ว่านิกายสรวาสติวาทินจะเป็นนิกายสายสันสกฤตที่เน้นหรือปรัชญาธรรมมากว่าเรื่องของพระธรรมวินัย แต่ถึงอย่างนั้นเราก็จะพบว่าคำสอนอื่น ๆ เช่นเรื่องของการสร้างสถูปหรือสร้างอารามการกราบไหว้บูชาพระพุทธรูปก็ไม่ได้เป็นสิ่งที่นิกายนี้ละทิ้ง แต่แท้ที่จริงแล้วนิกายนี้ก็ยังคงสอนให้ผู้คนปฏิบัติตามศีลตามธรรมกราบไหว้บูชาพระพุทธรูปหรือสร้างบุญสร้างกุศลบำเพ็ญบารมีเหมือนเดิม ซึ่งหลายคนอาจจะคิดว่านิกายอื่นที่ไม่ใช่พระพุทธศาสนาเถรวาทจะไม่สอนให้ทำบุญทำกุศลนั้นไม่ใช่แท้จริงแล้วนิกายของพระพุทธศาสนาสายสันสกฤตก็ยังคงสนับสนุนสอนให้คนปฏิบัติในศีลธรรมอันดีอยู่เช่นเดิมไม่มีเปลี่ยนแปลง

สำหรับการรับเอาวัฒนธรรมทวารวดีแบบอินเดียของเมืองบึงคอกช้างนั้นน่าจะเป็นการรับเอาวัฒนธรรมจากเมืองทางชายฝั่งที่ถือได้ว่าเป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรมทวารวดี ซึ่งก็อาจจะเป็นไปได้ทั้งนครปฐมและเมืองอู่ทอง มากกว่าที่จะเป็นการรับเอา วัฒนธรรมอินเดียวเองมาปรับใช้กับวัฒนธรรมท้องถิ่นเหมือนกับเมืองทางชายฝั่ง และการติดต่อกับเมืองศูนย์กลางทางวัฒนธรรมหรือเมืองต่าง ๆ

---

[๑๐๖] เสถียร โพธินันทะ, **ปรัชญาแห่งความมีอยู่**, [ออนไลน์] แหล่งที่มา: https://www.dharma-gateway.com/ubasok/satien/ubasok-๒๓.htm [๑๘ สิงหาคม ๒๕๖๕].

นั้น อาจจะเป็นการติดต่อกับโดยผ่านทางเส้นทางน้ำสายสำคัญที่ผ่านกระบวนการทางธรรมชาติเปลี่ยนเส้นทางจนกลายมาเป็นแม่น้ำสะแกกรังในปัจจุบันนี้ ที่จะใช้ในการเดินทางเพื่อติดต่อค้าขายหรือแลกเปลี่ยนสินค้ากับต่างเมืองหรือต่างชุมชนที่สะดวกที่สุดนอกจากการเดินเท้าที่ต้องใช้เวลาในการเดินทางมาก ดังนั้น การเข้ามาของวัฒนธรรมแบบอินเดียของเมืองบึงคอกช้างนั้นจึงถือว่าเป็นการเข้ามาตามเส้นทางการค้า ซึ่งพระภิกษุชาวอินเดียอาจจะมาพักที่ลพบุรี หรือเมืองอู่ทอง จากนั้นผู้นำประเทศหรือเมืองบึงคอกช้างก็ได้ส่งทูตไปเพื่อนิมนต์พระภิกษุเหล่านั้นมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาหรือหลักคำสอนของนิกายสรวาสติวาทินในเมืองบึงคอกช้างนี้ก็ได้ โดยทางเมืองได้สร้างอารามให้อยู่ที่ภายในเมืองดังจะปรากฏมีสถูปขนาดใหญ่ภายในตัวเมืองและมีเสาเสมารวมถึงจารึกที่พบในตัวเมืองในในส่วนนอกเมือง ซึ่งนั่นก็คือหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในเมืองบึงคอกช้าง” ซึ่งข้อความจารึกนั้นก็มีปรากฏในจารึกเมืองคอกช้างดังภาพ

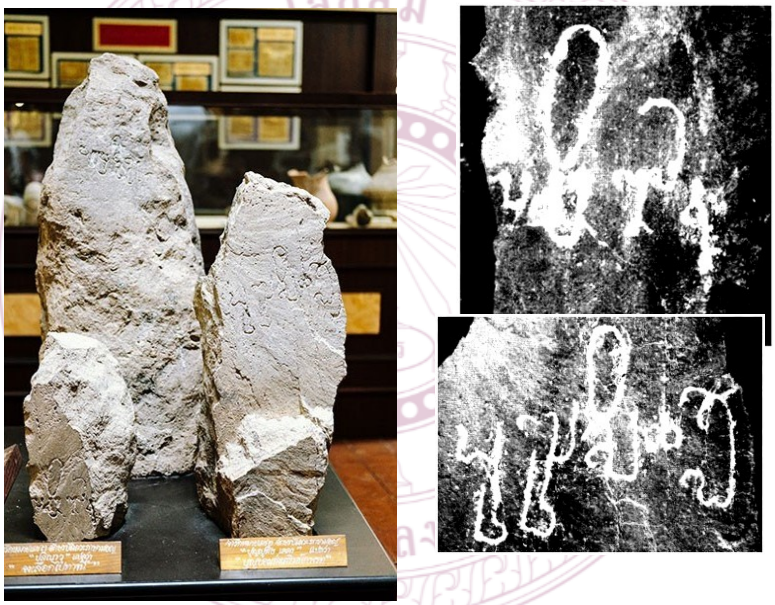

ภาพที่ ๔.๑๐๔ แสดงจารึก เมืองบึงคอกช้าง และการขยายตัวอักษร

๔.๕.๑.๗ ผลที่ได้จากกิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องพระพุทธศาสนาในเมืองบึงคอกช้าง

จากการดำเนินการประชุมถอดองค์ความรู้เรื่อง พระพุทธศาสนาในเมืองบึงคอกช้าง โดยเฉพาะการพยายามหาความจริงจากจารึก โดยผลของการจัดกิจกรรมนั้นก็ได้ผลดังนี้ ๑. เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสนาด้านศาสนาของเมืองโบราณบึงคอกช้าง โดยเฉพาะการสามารถเข้าถึงความจริงที่ว่าพระพุทธศาสนาที่เข้ามาในเมืองนี้ไม่ใช่พระพุทธศาสนาแบบที่นับถือกันอยู่ในทุกวันนี้แต่เป็นพระพุทธศาสนานิกายที่ใช้ภาสันสกฤตเป็นภาหลักในการเผยแผ่ ซึ่งถือว่าเป็นความรู้ใหม่ที่เกิดกับชุมชนเมืองโบราณบึงคอกช้าง ๒. เกิดความรู้ความเข้าใจในตัวเมืองโบราณบึงคอกช้างว่าเป็นเมืองที่มีการติดต่อกับเมืองชายฝั่งทะเลผ่านแม่น้ำสะแกกรัง แม่น้ำเจ้าพระยา และผ่านทาง

จังหวัดกาญจนบุรี คือเมืองพงตึกออกทะเลที่ปากแม่น้ำแม่กลอง ดังนั้นเมือง ๆ นี้จึงถือว่าเป็นเมืองที่สามารถติดต่อกับผู้คนได้หลายหลายทางจนสามารถสร้างเมืองได้อย่างมั่นคง และเป็นช่องทางในการนำเอาพระพุทธศาสนานิกานสรวาสติวาทิน ซึ่งเป็นพระพุทธศาสนาสายสันสกฤตที่ไม่เหมือนกับพระพุทธศาสนาในสมัยปัจจุบัน ๓. องค์ความรู้ที่ว่าเมืองบึงคอกช้างนี้เป็นเมืองที่ถือว่าเป็น “ศูนย์กลางของพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินเมืองหนึ่งที่มีการศึกษาหลักธรรมของนิกายที่เมืองนี้กันอย่างกว้างขวาง ไม่แพ้เมืองใดในยุคเดียวกัน

๔.๕.๕ กิจกรรมอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมือง

สำหรับโครงการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี เป็นโครงการที่คณะคณะผู้วิจัยได้จัดขึ้นเพื่อให้การอบรมความรู้เรื่องของการเป็นมัคคุเทศก์ยุวชนที่มีหน้าที่มีการให้ความรู้กับประชาชนและนักท่องเที่ยวเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาและแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี เพื่อกระตุ้นให้ชุมชนและนักท่องเที่ยวได้มีความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นและกระตุ้นให้นักท่องเที่ยวได้เดินทางมาเที่ยวจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีให้มากขึ้น อีกทั้งยังมุ่งหมายที่จะให้ชุมชนได้เห็นความสำคัญของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี โดยในครั้งนี้ได้กำหนดให้มีการจัดโครงการขึ้นที่วัดดงแม่นางเมือง ซึ่งมีขั้นตอนและกระบวนการในการให้การอบรมมัคคุเทศก์น้อยนั้นคณะคณะผู้วิจัยได้ดำเนินการดังนี้

(๑) จัดประชุม ระดมความคิดเกี่ยวกับการจัดโครงการและเขียนโครงการโดยได้เชิญผู้เชี่ยวชาญและนักวิจัยรวมถึงผู้ทรงคุณวุฒิมาประชุมกลุ่มเพื่อหาแนวทางในการดำเนินการภายใต้งบประมาณของโครงการวิจัย โดยการจัดประชุมขึ้นที่วัดดงแม่นางเมือง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์โดยที่ประชุมได้มีการถกเถียงในเรื่องของการจัดงานและที่สุดก็ได้ข้อสรุปเกี่ยวกับการทำงาน

ภาพที่ ๔.๑๐๕ แสดงการประชุมปรึกษาหารือเกี่ยวกับการจัดโครงการกับวัดและหน่วยงานในพื้นที่

(๒) จัดการประสานกับโรงเรียนในพื้นที่ คือ โรงเรียนในเขตอำเภอบรรพตพิสัย และโรงเรียนใกล้เคียง โดยโครงการนี้คัดเลือกนักเรียนจากโรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยา ในการคัดเลือกเด็กนักเรียนเพื่อมาเข้าร่วมโครงการโดยมุ่งให้เด็กที่มีอายุตั้งแต่ ๑๕-๑๘ ปีโดยประมาณที่มีความสนใจในเรื่องของแหล่งโบราณคดี และมีปฏิภาณไหวพริบ ฉลาดในการพูดหรือสนทนา และมีความตั้งใจในการเข้าอบรม โดยการอบรมได้ดำเนินการอบรมเป็นเวลา ๑ วัน ซึ่งขั้นตอนต่าง ๆ ให้จบภายใน ๑ วัดก็คือมีการลงทะเบียน และปฐมนิเทศพร้อมอบรมความรู้เกี่ยวกับมัคคุเทศก์ จากนั้นในช่วงบ่ายก็พานักเรียนลงพื้นที่ปฏิบัติการจริงจากนั้นก็มอบมอบวุฒิบัตรสำหรับผู้ผ่านการอบรม โดยกรอบของการจัดอบรมนั้นสามารถที่จะพิจารณาได้จากโครงการและกำหนดการดำเนินการอบรมดังต่อไปนี้

(๓) ดำเนินการจัดโครงการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมือง

ซึ่งในโครงการมีรายละเอียดเกี่ยวกับหลักการและเหตุผลสำคัญก็คือ จังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีนี้ถือว่าเป็นจังหวัดในโซนภาคกลางที่มีความเป็นมาที่ยาวนานย้อนกลับไปจนถึงสมัยทวารวดีที่เกิดขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๖-๑๒ โดยมีการค้นพบเมืองสมัยทวารวดีในพื้นที่สองจังหวัดนี้กว่า ๒๐ แห่ง แต่ละแห่งก็มีการค้นพบโบราณวัตถุและโบราณคดีหลายชิ้นที่แสดงให้เห็นว่าเมืองเหล่านี้มีความเจริญมาตั้งแต่สมัยทวารวดี ซึ่ง โครงการวิจัย เรื่อง การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ได้กำหนดให้มีการศึกษาเมืองโบราณในสองจังหวัดนี้จำนวน ๕ แห่ง ได้แก่ เมืองโบราณจันเสน อำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์ เมืองโบราณโคกไม้เดน อำเภอพะยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ เมืองโบราณดงแม่นางเมือง อำเภอบรรพิตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์ เมืองโบราณบึงคอกช้าง จังหวัดอุทัยธานี เมืองโบราณท่าการุ้ง อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี ซึ่งทั้งหมดนั้นถือว่าเป็นเมืองโบราณที่มีความสำคัญในฐานะเป็นเมืองแหงประวัติศาสตร์และโบราณคดีของชาติ

เมืองโบราณดงแม่นางเมืองถือว่าเป็นเมืองโบราณอีกแห่งหนึ่งในจังหวัดนครสวรรค์ที่มีความเป็นมาตั้งแต่สมัยทวารวดีราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๘ เป็นเมืองที่มีผังเมืองและหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงให้เห็นว่าเป็นเมืองที่มีความเจริญมาก่อนและปัจจุบันก็ได้กลายมาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัดนครสวรรค์

กิจกรรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์เพื่อการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมือง จึงถือว่าเป็นกิจกรรมหนึ่งของแผนงานวิจัยที่มุ่งให้องค์ความรู้ด้าน การท่องเที่ยวและทักษะการเป็นมัคคุเทศก์ท้องถิ่นให้กับนักเรียนและผู้สนใจทั้งนี้ก็เพื่อที่จะกระตุ้นให้นักเรียนเกิดความรักความหวงแหนในแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ตนและมุ่งให้เกิดทักษะ ความสามารถในการอธิบายเล่าประวัติความเป็นมาและรายละเอียดของแหล่งโบราณคดีในท้องถิ่นได้อย่างถูกต้อง

สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ และคณะพุทธศาสตร์จึงได้เล็งเห็นความสำคัญ จึงได้จัดกิจกรรมมัคคุเทศก์ น้อยเพื่อการอนุรักษ์เพื่อการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมือง เพื่อให้นักเรียนพัฒนาตนเองทั้งด้านความรู้ ภาษา อารมณ์ สังคม รวมทั้งสำนึกรัก ในภูมิลำเนา ถิ่นกำเนิดของตนเอง นักท่องเที่ยวได้ทราบถึงความสำคัญของเมืองโบราณดงแม่นางเมือง อีกทั้งเป็นการฝึกการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่นและการท่องเที่ยวโดยชุมชนอีกด้วย

โดยโครงการดังกล่าวมีวัตถุประสงค์ ๔ ประกาคือ (๑) เพื่อพัฒนาความสามารถด้านการเป็นมัคคุเทศก์ที่ถูกต้อง (๒) เพื่อให้ผู้เข้ารับการอบรมเกิดทักษะการพูดแนะนำแหล่งโบราณคดีท้องถิ่นได้อย่างคล่องแคล่ว และถูกต้อง (๓) เพื่อปลุกจิตสำนึกให้เยาวชนในท้องถิ่นรักและหวงแหนวัฒนธรรมแหล่งโบราณคดีของชุมชนของตนเอง (๔) เพื่อให้ผู้เข้ารับการอบรมใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ (๕) เพื่อสร้างมัคคุเทศก์น้อยให้กับชุมชน

ลักษณะกิจกรรมของโครงการนั้นก็คือ (๑) เป็นการจัดกิจกรรมการอบรมเชิงวิชาการและปฏิบัติการโดยได้เรียนเชิญวิทยากรผู้เชี่ยวชาญในเรื่องดังกล่าวมาให้ความรู้ (๒) เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมฟังการอบรมได้มีโอกาสเรียนรู้ด้วยการรู้จักฟังและปฏิบัติการตามแนวทางของวิทยากรและลงพื้นที่จริง

สำหรับกำหนดการการจัดโครงการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมือง ได้จัดขึ้นวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๖๕ ณ ห้องประชุมศาลาการเปรียญวัดดงแม่นางเมือง ตำบลตาสัง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์ โดยวันที่ ๑๐ ธันวาคม ๒๕๖๕ เป็นการอบรมภาคทฤษฎีในช่วงเช้าและเข้าสู่ภาคปฏิบัติที่ให้ผู้อบรมลงภาคสนามคือลงพื้นที่เมืองโบราณดงแม่นางเมืองในการทำหน้าที่เป็นมัคคุเทศก์นำเที่ยวเมืองโบราณดงแม่นางเมือง

สำหรับวิทยากรที่ทำหน้าที่ในการอบรมโครงการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมือง นั้นก็มาจากคณะวิทยากรจัดการ มหาวิทยาลัยศิลปากร จำนวน ๒ ท่านได้แก่ (๑.) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กังวล คัชชิมา (๒) ดร.อุเทน วงศ์สถิต และ จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครสวรรค์ อีก ๑ ท่าน คือ (๑) รศ.ดร.วรกฤต เถื่อนช้าง

(๔) การลงพื้นที่และฝึกปฏิบัติในพื้นที่จริงเมืองโบราณดงแม่นางเมือง

ในการจัดอบรมโครงการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมือง นั้นได้

จำนวนผู้เข้าร่วมอบรมทั้งหมดรวมทั้งนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔-๖ จำนวน ๑ โรงเรียน คือ โรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยาโดยมีนักเรียนและครูที่เข้าร่วมอบรมจำนวน ๒๕ คน

(๕) กรอบในการอบรมภาคทฤษฎี วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๕ ภาคเช้า

สำหรับการจัดอบรมในวันแรก เป็นภาคทฤษฎีช่วงเช้าหลังจากที่ได้ลงทะเบียนเข้าร่วมอบรมแล้วคณะวิทยากรได้ดำเนินการอบรมโดยการอธิบายเกี่ยวกับแนวคิดเกี่ยวกับการทำหน้าที่หรือปฏิบัติหน้าที่ตามกรอบของการเป็นมัคคุเทศก์ที่ดี โดยกรอบในการอบรมของคณะวิทยากรนั้นเป็นการอบรมที่เน้นการอบรมเชิงทฤษฎีโดยกรอบการอบรมนั้นมีดังต่อไปนี้

๑) หลักการมัคคุเทศก์ท้องถิ่นและวิธีปฏิบัติงานมัคคุเทศก์ท้องถิ่น

ในการดำเนินการอบรมนั้นคณะวิทยากรได้ดำเนินการอบรมเกี่ยวกับหลักพื้นฐานในการเป็นมัคคุเทศก์ที่ดีโดยเป็นการดำเนินการอบรม โดยกรอบของการเป็นมัคคุเทศก์นั้นก็มีดังต่อไปนี้

๑.๑ ความหมายความสำคัญและลักษณะงานของมัคคุเทศก์ ซึ่งในข้อนี้วิทยากรมุ่งอธิบายให้ผู้เข้าร่วมอบรมได้ทราบถึง (๑) ความหมายของมัคคุเทศก์ (๒) ประเภทของมัคคุเทศก์ (๓) ประวัติความเป็นมาของอาชีพมัคคุเทศก์

๑.๒ บทบาทหน้าที่ของมัคคุเทศก์ ในหัวข้อนี้วิทยากรมุ่งให้ผู้เข้าร่วมอบรมได้ทรายถึง • การเป็นตัวแทนท้องถิ่น • การเป็นผู้นำเที่ยวที่เป็นบทบาทหน้าที่หลัก • บทบาทผู้นำ • บทบาทของการเป็นนักประชาสัมพันธ์นักการทูต • บทบาทของเจ้าบ้าน • บทบาทของผู้ประสานงาน • บทบาทของนักแสดงหรือให้ความเป็นนักนันทนาการ • บทบาทของนักจิตวิทยา • บทบาทของผู้สื่อความหมาย

๑.๓ คุณสมบัติหน้าที่ของผู้ประกอบการอาชีพมัคคุเทศก์ ในหัวข้อนี้วิทยากรมุ่งให้ผู้เข้าร่วมอบรมได้ทรายถึง • คุณสมบัติที่จำเป็นและแนวทางในการพัฒนาตนเองของมัคคุเทศก์• มีใจรักและเจตคติต่องานบริการ• มีความตรงต่อเวลา

๑.๔ มารยาทและจรรยาบรรณของมัคคุเทศก์ ในหัวข้อนี้วิทยากรมุ่งให้ผู้เข้าร่วมอบรมได้ทรายถึง• ความหมายของมารยาทและจรรยาบรรณ• หลักมารยาทและจรรยาบรรณของมัคคุเทศก์• มารยาทและจรรยาบรรณที่ควรปฏิบัติต่อนักท่องเที่ยวและบุคคลที่เกี่ยวข้อง

๑.๕ ความรู้ทั่วไปในการประกอบอาชีพมัคคุเทศก์ ในหัวข้อนี้วิทยากรมุ่งให้ผู้เข้าร่วมอบรมได้ทรายถึง • ประวัติศาสตร์แหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี• แผนผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี• ความรู้เกี่ยวกับพุทธศาสนาในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี• การนำชมแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี• การนำชมสถานที่ในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๑.๖ การปฏิบัติงานของมัคคุเทศก์ ในหัวข้อนี้วิทยากรมุ่งให้ผู้เข้าร่วมอบรมได้ทรายถึง• การดำเนินงานของมัคคุเทศก์

๒) จิตวิทยาบริการ และมนุษยสัมพันธ์

สำหรับหลักการที่เป็นเนื้อหาส่วนที่เป็นหลักการทางด้านจิตวิทยาและมนุษยสัมพันธ์นี้คณะวิทยากรต้องการที่จะให้ผู้เข้าร่วมอบรมได้ทราบและเข้าใจถึงประเด็นเหล่านี้คือ (๑) ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับจิตวิทยาบริการและการท่องเที่ยว (๒) พฤติกรรมมนุษย์ในด้านการเรียนรู้การรับรู้

แรงจูงใจ ทัศนคติความเชื่อและค่านิยมในส่วนเกี่ยวกับการทำงาน การพักผ่อน การท่องเที่ยว (๓) ความสัมพันธ์ของมนุษย์ในกระบวนการสังคมประเภทและคุณลักษณะของนักท่องเที่ยว (๔) ทฤษฎีในการท่องเที่ยว (๕) ปัจจัยกำหนดการท่องเที่ยว (๖) รูปแบบการตัดสินใจ (๗) การให้บริการที่ดีของมัคคุเทศก์ (๘) มนุษยสัมพันธ์ของมัคคุเทศก์

๓) กฎหมายเกี่ยวกับการท่องเที่ยวและมัคคุเทศก์ ในหัวข้อนี้วิทยากรมุ่งให้ผู้เข้าร่วมอบรมได้ทรายถึง (๑) กฎหมายเกี่ยวกับการท่องเที่ยว(๒) กฎหมายเกี่ยวกับมัคคุเทศก์ (๓) กฎ ระเบียบและข้อบังคับที่เกี่ยวข้องกับอาชีพมัคคุเทศก์ ตามพระราชบัญญัติธุรกิจนำเที่ยวและมัคคุเทศก์

๔) วาทศิลป์ (การฝึกพูดในที่ชุมชน)

ในประเด็นนี้เป็นประเด็นที่ผู้เข้าร่วมอบรมจะต้องทราบเกี่ยวกับวิธีการใช้คำพูดหรือหลักการในการพูดว่าจะพูดอย่างไรถึงก่อให้เกิดความรู้สึกและความเข้าใจที่ดีกับแหล่งท่องเที่ยวที่จะแนะนำ โดยหลักการพูดนั้นก็มีดังต่อไปนี้ (๑) หลักในการพูดในชุมชน (๒) หลักในการพูดแนะนำสถานที่ท่องเที่ยว

๕) เทคนิคการจัดกิจกรรมนำเที่ยว ในหัวข้อนี้วิทยากรมุ่งให้ผู้เข้าร่วมอบรมได้ทราบถึง (๑) เทคนิคในการจัดทำแผนการท่องเที่ยว (๒) เทคนิคในการนันทนาการ

๖) พื้นที่แหล่งท่องเที่ยวคือ เมืองโบราณดงแม่นางเมืองและวัดดงแม่นางเมือง ตามที่ได้กำหนดไว้ โดยมีการอธิบายกรอบสาระสำคัญ คือ (๑) ประเภทของแหล่งท่องเที่ยว(๒) สถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญในชุมชนคือประวัติความเป็นมาและผังของดงแม่นาเมือง

๗) ความปลอดภัยของนักท่องเที่ยว ในหัวข้อนี้วิทยากรมุ่งให้ผู้เข้าร่วมอบรมได้ทราบถึง (๑) สาเหตุที่ทำให้นักท่องเที่ยวไม่ปลอดภัย (๒) ความรู้เรื่องความปลอดภัยของนักท่องเที่ยว (๓) ปัญหาและภัยที่เกิดขึ้นกับท่องเที่ยวในรูปแบบต่าง ๆ (๔) วิธีให้ความปลอดภัยแก่นักท่องเที่ยว ขณะเดินทางและการนำชมสถานที่ต่าง ๆ (๕) ข้อควรปฏิบัติเมื่อเกิดอุบัติเหตุทั้งการท่องเที่ยวทางบกและทางน้ำ(๖) การปฐมพยาบาล และวิธีใช้เครื่องมืออุปกรณ์ต่าง ๆ

๘) ความรู้ในการขออนุญาตบัตรมัคคุเทศก์ ในหัวข้อนี้วิทยากรมุ่งให้ผู้เข้าร่วมอบรมได้ทราบถึง (๑) คุณสมบัติของการสมัครสอบบัตรมัคคุเทศก์ (๒) ประเภทของบัตรมัคคุเทศก์ (๓) วิธีการขอรับใบอนุญาตการเป็นมัคคุเทศก์ (๔) หลักสูตรที่ราชการกำหนดในการสอบบัตรมัคคุเทศก์

๔.๓.๖.๑ การอบรมภาคปฏิบัติ วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๕ ภาคบ่าย

สำหรับการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นวันที่ ๒ เป็นการอบรมภาคปฏิบัติโดยมีกำหนดการในการลงพื้นที่แหล่งโบราณคดีเพื่อปฏิบัติการมัคคุเทศก์ในพื้นที่จริงก็คือ เมืองโบราณดงแม่นางเมืองตามจุดที่เป็นโบราณสถานหรือ บส.ต่าง ๆ ซึ่งมีกว่า ๑๓ บส. โดยใช้การเดินเท้าเข้าพื้นที่ โดยมีคุณครูพี่เลี้ยงและคณะนักวิจัยนั่งดูแลและคอยให้คำแนะนำไปด้วย ดังภาพ

วันที่ ๒๙ มกราคม ๒๕๖๕

ภาพที่ ๔.๑๐๖ แสดงการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่น ที่วัดดงแม่นางเมืองและลงพื้นที่ดงแม่นางเมือง

๔.๕.๖ ผลที่ได้รับจากการดำเนินการอบรมโครงการมัคคุเทศก์ท้องถิ่น

จากการดำเนินการจัดการอบรมโครงการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี: กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมือง เท่าที่ได้ดำเนินการมานั้นจะพบว่าผู้เข้าร่วมอบรมก็ดี สถานศึกษาก็ดี หรือแม้แต่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องก็ดีล้วนเห็นคุณค่าหรือผลที่เกิดจาการดำเนินการอบรมฯในหลายประการ ดังต่อไปนี้

(๑) ด้านองค์ความรู้สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในท้องถิ่น สำหรับประเด็นนี้จะพบว่าการจัดการอบรมฯนั้นผลที่ได้รับประการแรกนั้นก็คือเรื่องขององค์ความรู้ โดยเฉพาะองค์ความรู้ในเรื่องของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมือง ซึ่งถือว่าเป็นความรู้ใหม่ที่บรรดานักเรียนที่เข้าร่วมอบรมได้รับนั้นถือว่าเป็นสิ่งที่ผู้เข้าร่วมอบรมไม่เคยรู้มาก่อน โดยเฉพาะในเรื่องของประวัติความเป็นมาของเมืองโบราณดงแม่นางเมืองที่ยังไม่มีหน่วยงานใดเข้ามาดำเนินการจัดอบรมให้ความรู้กับเยาวชนเช่นนี้มาก่อน ซึ่งเมื่อทางคณะคณะผู้วิจัยได้ดำเนินการมาแล้วทำให้ผู้ที่เกี่ยวข้องได้รับประโยชน์หรือผลที่เกิดมาจากโครงการมาก ดังปรากฏในความเห็นของรองนายกองค์การบริหารส่วนตำบลตาสังว่า

> “ผมรู้สึกดีใจมากที่ได้มาร่วมฟังการอบรมในโครงการนี้และได้มีโอกาสส่งเด็กนักเรียนเข้าร่วมอบรมด้วยถือว่าเป็นเรื่องที่ดีมาก ในส่วนตัวผมหลายสถานที่ที่ทางวิทยากรก็ดีหรือทางคณะคณะผู้วิจัยก็ดีได้ดำเนินการจัดทำและนำมาอธิบายนั้นก็ต้องยอมรับว่าผมเองก็ไม่รู้มาก่อน ถือว่าเป็นองค์ความรู้ใหม่สำหรับผม และแม้แต่นักเรียนที่เข้าร่วมอบรมก็เช่นกัน องค์ความรู้ดังกล่าวนี้ถือว่าเป็นองค์ความรู้ใหม่สำหรับพวกเขาในฐานะที่เป็นลูกหลานของคนในท้องถิ่น ผมและนักเรียนได้รับความรู้ในครั้งนี้มากครับ”[๑๐๗]

อนึ่ง ในส่วนของนักเรียนผู้เข้าร่วมอบรมในโครงการนั้นก็ถือว่าเป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่ได้รับความรู้ในเรื่องของ ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของแหล่งโบราณคดี หรือการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมืองถือว่า

---

[๑๐๗] สัมภาษณ์, นายสมรักษ์ เขตขม รองนายก อบตำบลตาสัง วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

เป็นสิ่งที่นักเรียนผู้เข้าร่วมอบรมได้รับประโยชน์มาก ดังปรากฏในความเห็นของผู้เข้าร่วมอบรมคนหนึ่งว่า

> “ในการมาเข้าร่วมอบรมในครั้งนี้หนูคิดว่าหนูได้อะไรแปลกใหม่คือได้ความรู้ใหม่ ๆ ได้เพื่อนใหม่ ๆ โดยเฉพาะองค์ความรู้แล้วจะพบว่าหนได้ความรู้จากวิทยากรในเรื่องของการเป็นมัคคุเทศก์เป็นเบื้องต้น นอกนั้นก็เป็นเรื่องของความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีและการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีของเมืองดงแม่นางเมือง ในฐานะที่หนูเป็นคนอำเภอบรรพตพิสัยหนูยอมรับว่าเรื่องประวัติความเป็นมาของแหล่งโบราณคดีที่ได้รับในวันนี้ถือว่าเป็นองค์ความรู้ใหม่มาก ๆ เพราะหนูยังไม่มีความรู้ในเรื่องนี้ไม่รู้เลยว่าเมืองดงแม่นางเมืองนี้มีความเป็นมาอย่างไร และเราจำเป็นที่จะต้องศึกษาและอนุรักษ์อย่างไร พอมาเข้าร่วมอบรมในโครงการฯก็ได้รับความรู้ในเรื่องนี้มากค่ะ”[๑๐๘]

นอกจากนั้นแล้วในส่วนของการทำกิจกรรมเกี่ยวกับการลงพื้นที่ปฏิบัติการในฐานะที่เป็นมัคคุเทศก์ท้องถิ่นของโครงการวิจัยนั้นก็มีผลทำให้ผู้เข้าร่วมวิจัยเกิดทักษะในการเป็นมัคคุเทศก์ท้องถิ่นท้องถิ่นเป็นอย่างมากโดยเฉพาะในเรื่องของการเรียนรู้ทักษะการพูดหรือการอธิบายที่จะสามารถเชื่อมโยงความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมืองให้กับบรรดานักท่องเที่ยวหรือผู้สนใจที่มาท่องเที่ยวในพื้นที่แหล่งโบราณคดีในเมืองดงแม่นางเมือง จังหวัดนครสวรรค์ได้ โดยเฉพาะการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่มุ่งให้นักท่องเที่ยวได้ทราบถึงทิศทางหรือแนวทางในการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่ไม่ทำลายแหล่งท่องเที่ยวและรักษ์สิ่งแวดล้อมให้เกิดกับแหล่งท่องเที่ยวอีกด้วย ดังปรากฏในความเห็นของผู้เข้าร่วมอบรมท่านหนึ่งว่า

> “สิ่งที่หนูได้รับจากการเข้าร่วมอบรมในโครงการของนักวิจัยในครั้งนี้มากที่วัสดุไม่แพ้เรื่องของความรู้ในแหล่งโบราณคดีก็คือเรื่องของทักษะการเป็นมัคคุเทศก์ ซึ่งเรื่องนี้ถือว่าเป็นเรื่องที่หนูต้องการมากเพราะการเป็นมัคคุเทศก์ที่ดีนั้นสิ่งแรกที่จะต้องมีก็คือ “การสื่อสารหรือการพูด”ที่มัคคุเทศก์ต้องมี การอบรมในครั้งนี้ทำให้หนูได้รับความรู้ในเรื่องนี้มากค่ะ คือทำให้หนูกล้าที่จะพูดหรือสื่อสารกับแขกหรือนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาท่องเที่ยวในพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีมากขึ้นค่ะ”[๑๐๙]

ในส่วนของครูผู้ดูแลเด็กนักเรียนที่เข้าร่วมอบรมในโครงการของคณะนักวิจัยนั้นจากการที่ได้เข้าร่วมอบรมนั้นต่างได้รับความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีหรือแนวทางในการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมืองเป็นอย่างมากดังปรากฏในความเห็นของครูผู้เข้าร่วมโครงการท่านหนึ่งว่า

> “ดิฉันเป็นครูโรงเรียนบรรพตพิสัย ซึ่งเป็นหนึ่งในพื้นที่ของการศึกษาของคณะนักวิจัยในครั้งนี้ก็ต้องยอมรับว่าในฐานะของการที่ดิฉันเป็นคนในท้องถิ่นว่า ก่อนหน้านี้ดิฉันไม่ค่อยได้เข้ามาดู

---

[๑๐๘] สัมภาษณ์, นางสาววาสินี เที่ยงมน นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยา วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

[๑๐๙] สัมภาษณ์, นางสาวศรีวิตา อินทรา นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยา วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

แหล่งโบราณคดีเหล่านี้เลยซึ่งก็เป็นผลอย่างหนึ่งคือ ทำให้ดิฉันไม่ได้มีความรู้ในเรื่องราวของแหล่งโบราณคดีในพื้นที่เลย การได้มีโอกาสมาร่วมโครงการฯในครั้งนี้ถือว่าเป็นเรื่องที่ดีมากและดีใจที่ได้รับการเชื้อเชิญให้ทางโรงเรียนได้นำเด็กเข้าร่วมอบรมเพราะเขาจะได้มีความรู้ในเรื่องนี้มากขึ้น และเฉพาะส่วนตัวดิฉันเองการมาร่วมโครงการในครั้งนี้ทำให้ดิฉันได้รับความรู้ในสิ่งที่ไม่เคยรู้มากค่ะโดยเฉพาะเรื่องราวของวัดต่าง ๆ ที่มีอยู่ที่วิทยากรได้นำพามาดูพื้นที่เมืองโบราณดงแม่นางเมืองถือว่าเป็นองค์ความรู้ที่ดิฉันไม่เคยได้รับมาก่อนค่ะ”[๑๑๐]

ในส่วนของผู้บริหารท้องถิ่นนั้นจะพบว่าภายหลังจากที่ได้เข้าร่วมสังเกตการณ์โครงการในช่วงที่คณะคณะผู้วิจัยได้นำนักเรียนและคณะลงพื้นที่ปฏิบัติการมัคคุเทศก์ในพื้นที่จริงแล้วก็เห็นว่าโครงการนในลักษณะนี้ถือว่าเป็นโครงการที่ยังไม่มีหน่วยงานหรือส่วนงานไหนมาดำเนินการเลยถือว่าเป็นโครงการแรกที่คณะนักวิจัยได้ดำเนินการถือว่าเป็นโครงการที่ดีมากโดยเฉพาะการนำนักเรียนลงพื้นที่จริงนั้นถือว่าเป็นเรื่องที่ดีมาก ๆ เนื่องจากว่าจะทำให้เด็ก ๆ ได้มีความรู้ในเรื่องราวของท้องถิ่นและเมื่อเด็ก ๆ เกิดความประทับใจแล้วก็จะนำเอาความประทับใจของตนเองนั้นไปบอกต่อ โดยการบอกต่อนั้นก็คือการทำหน้าที่เป็นมัคคุเทศก์ประจำท้องถิ่นนั่นเอง ถือว่าเป็นโครงการที่ดีที่คณะนักวิจัยได้ทำให้การสืบทอดองค์ความรู้เรื่องของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นหรือภูมิพื้นของท้องถิ่นได้รับการบอกต่อในรูปแบบของการเป็นมัคคุเทศก์ประจำท้องถิ่น ซึ่งจะเป็นประโยชน์กับชุมชนหรือท้องถิ่นเป็นอย่างมาก[๑๑๑] ซึ่งเฉพาะส่วนของผู้บริหารท้องถิ่นนั้นในแง่หนึ่งท่านยอมรับว่าไม่ได้กำหนดนโยบายไว้เพื่อการดำเนินการเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีในท้องถิ่นเลย แต่จากการสังเกตการณ์การดำเนินงานของคณะนักวิจัยแล้วเห็นว่าสมควรที่จะต้องมีการกำหนดแนวนโยบายในการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมืองเอาไว้ด้วยโดยเฉพาะนโยบายในอนาคตที่จำเป็นจะต้องกำหนดเอาไว้

ในส่วนของหน่วยงานที่รับผิดชอบกล่าวคือสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนั้นจะพบว่า เมื่อได้เข้ามาสังเกตการณ์ในการทำการจัดโครงการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมืองนั้นในส่วนขององค์ความรู้นั้นท่านได้ให้ความเห็นเอาไว้ว่า

“ผมรู้สึกดีใจที่เห็นคณะนักวิจัยได้ลงมาเพื่อดำเนินการในเรื่องของการจัดอบรมในครั้งนี้เพราะผมถือว่านี่คือจุดเชื่อมต่อของคนยุคก่อนกับคนในยุคปัจจุบันที่จะได้รับการถ่ายทอดสิ่งที่ดีงามอันเป็นองค์ความรู้ที่จากรุ่นหนึ่งจะถูกส่งต่อไปยังอีกรุ่นหนึ่งได้ ผมว่าโครงการนี้เป็นโครงการที่ดีมาก ๆ ที่เปิดพื้นที่ให้กับเด็ก ๆ ที่จะได้เข้ามามีความรู้ในเรื่องของเมืองโบราณดงแม่นางเมืองเรื่องการเป็นผู้ถ่ายทอดเรื่องราวในฐานะที่เป็น “มัคคุเทศก์”ซึ่งโครงการนี้ถือว่านอกจากจะเปิดพื้นที่แล้วยังได้ทำการเปิดสมองของเด็กเยาวชนในท้องถิ่นที่จะได้รับความรู้และประสบการณ์ใหม่ ๆ ในการเป็นมัคคุเทศก์และนำเสนอองค์ความรู้ของท้องถิ่นให้กับ

---

[๑๑๐] สัมภาษณ์, นางสาวมะลิวัลย์ นาคเสน ครูชำนาญการโรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยา วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

[๑๑๑] สัมภาษณ์, นายสุวัช เฮงฮั้วนายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลตาสัง วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

นักท่องเที่ยวโดยเฉพาะในเรื่องของประวัติศาสตร์ความเป็นมารวมถึงความเชื่อ ประเพณีและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องที่เขาจะได้รับ ซึ่งผมคิดว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องที่มีความสำคัญมากสำหรับชุมชนและท้องถิ่น และโครงการในลักษณะนี้แหละที่ผมต้องการ”[๑๑๒]

นอกจากนั้นในส่วนของสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งถือว่าเป็นหน่วยงานที่มีหน้าที่รับผิดชอบเกี่ยวกับเมืองโบราณในเขตจังหวัดนครสวรรค์โดยตรงก็ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับประเด็นเรื่ององค์ความรู้ที่เกิดมาจากการเข้าร่วมโครงการฯในครั้งนี้ว่า

“ดิฉัน เห็นว่าสิ่งที่เด็ก ๆ จะได้รับมากที่สุดในการเข้าร่วมอบรมโครงการฯนั้นก็คือองค์ความรู้ค่ะทั้งในส่วนขององค์ความรู้ด้านประวัติความเป็นมาของเมืองดงแม่นางเมืองก็ดี เรื่องการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีก็ดี และถือว่าเป็นประสบการณ์ใหม่ ๆ ของเด็ก ๆ ที่จะได้รับจากการร่วมทำกิจกรรมโดยเฉพาะในส่วนของกิจกรรมที่จะต้องลงพื้นที่จริง ซึ่งจากการที่ดิฉันได้เข้าร่วมสังเกตการณ์พบว่าเด็กให้ความสนใจในการอบรมมากโดยเฉพาะในส่วนที่เป็นการเล่าเรื่องหรือการสร้างความเป็นมิตรกับนักท่องเที่ยวซึ่งดิฉันเชื่อว่านี่คงเป็นประสบการณ์ครั้งแรกของเด็ก ๆ และเป็นความรู้อย่างมากมายที่เด็ก ๆ จะได้กันค่ะ”[๑๑๓]

จากการการที่ได้รวบรวมความคิดเห็นของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดโครงการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมืองของคณะนักวิจัยมาทั้งหมดจะพบว่าในส่วนของความคิดเห็นทั้งหมดนั้นเห็นว่าเป็นโครงการที่ดีที่จะก่อให้เกิดองค์ความรู้ในเรื่องของประวัติศาสตร์และการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมืองรวมถึงการได้รับทักษะความรู้ใหม่ ๆ ในการเป็นมัคคุเทศก์ที่ดีของชุมชนของนักเรียนผู้เข้าอบรม ซึ่งถือว่าความรู้ที่ได้นั้นเป็นสิ่งที่มีประโยชน์ต่อมทั้งตัวผู้เข้าร่วมอบรมและต่อชุมชนท้องถิ่นและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เนื่องจากว่าองค์ความรู้ดังกล่าวสามารถนำไปสู่การถ่ายทอดไปสู่ผู้อื่นและชุมชนได้

(๒) ด้านความสำนึกรักบ้านเกิด สำหรับผลที่จะได้จากการจัดงานและการเข้าร่วมโครงการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมืองนั้นก็ถือว่าเป็นอีกเรื่องหนึ่งที่เป็นผลโดยตรงจากการเข้าร่วมโครงการฯของนักเรียนและเป็นผลที่ส่งต่อให้กับผู้ที่เกี่ยวข้อง (stakeholder) หรือผู้ที่มีส่วนได้เสียกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมืองนั้น โดยในด้านนี้นักเรียนผู้ที่เข้าร่วมโครงการได้มีความสำนึกถึงคุณค่าของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมืองซึ่งเป็นบ้านเกิดเมืองนอนของตนเองว่าเมื่อได้พบเห็นแหล่งโบราณคดี

---

[๑๑๒] สัมภาษณ์, นายเผด็จ สุขเกษม ผู้อำนวยการสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครสวรรค์ วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

[๑๑๓] สัมภาษณ์, นางสาววาสินี เที่ยงมน นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยา วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

ในพื้นที่ของตนเองแล้วก็เกิดความเสียดายและเกิดความรู้สึกหวงแหนว่าบ้านเมืองหรือชุมชนที่ตนเองได้อาศัยอยู่นี้ในอดีตเคยเป็นชุมชนหรือเมืองที่เจริญรุ่งเรืองมาก่อน แต่ปัจจุบันความเจริญได้กลายมาเป็นความเสื่อมตามกาลเวลา แต่ถึงอย่างนั้น ซากปรักหักพังเหล่านั้นก็ถือว่าเป็นร่องรอยของความเจริญของบรรพชนในอดีตที่อนุชนรุ่นหลังจำต้องรักษาสืบทอดเอาไว้เพื่อให้คนอีกหลายรุ่นที่กำลังจะเกิดมาได้ทราบหรือมีองค์ความรู้ในแหล่งโบราณคดีที่มีอยู่มาถึง ณ วันนี้ได้ โดยเรื่องของความสำนึกรักบ้านเกิดนั้นก็มีปรากฏในความเห็นของนักเรียนผู้เข้าร่วมอบรมว่า

> “หนูรู้สึกเสียดายมากที่ได้มาเห็นเมืองดงแม่นางเมืองนี้ถูกทำลายจากการขุดค้นของผู้ไม่หวังดีหรือเก่าคร่ำคร่าไปเพราะกาลเวลาหรือเพราะเหตุอย่างอื่นก็ตาม แต่ถึงอย่างนั้นหนูก็ยังรู้สึกภาคภูมิใจว่าถิ่นที่อยู่อันเป็นบ้านเกิดเมืองนอนหนูนี้ก็เคยเป็นชุมชน เป็นเมืองที่เคยเจริญรุ่งเรืองมาก่อน รู้สึกรักในบ้านเกิดของหนูว่าหนูไม่ได้เกิดบนดวงจันทน์หรือดวงอาทิตย์ แต่หนูเกิดในดินแดนที่มีที่มาอันยาวนานที่หนูหรือเพื่อน ๆ หนูสามารถสัมผัสกับซากแห่งกาลเวลานี้ได้ตลอดเวลาทุกครั้งที่หนูเห็นซากของเมืองดงแม่นางเมืองนี้ทำให้หนูคิดถึงความรุ่งเรืองของดินแดนแห่งนี้มาก่อน ทำให้หนูรู้สึกภาคภูมิใจกับบ้านเกิดเมืองนอนของหนูมากค่ะ”[๑๑๔]
>
> “หนูรู้สึกได้ถึงความเจริญรุ่งเรืองในอดีตของเมืองโบราณดงแม่นางเมืองในบ้านเราค่ะว่าบ้านเราเมืองเรานี้เจริญรุ่งเรืองมาก่อน ก่อนที่จะล่มสลายไปกับกาลเวลาที่ผ่านมา แต่ซากแห่งความเจริญเหล่านั้นที่หนูได้เห็นในวันนี้ เช่น หลุมผังศพ ซากเจดีย์หรือสถูปถือว่าเป็นซากแห่งอดีตที่ได้สร้างความภาคภูมิใจให้กับหนูและชาวอำเภอบรรพตพิสัยมากค่ะ อย่างน้อย ๆ เราก็สามารถบอกคนทั้งโลกได้ว่าบ้านเรามีอะไรและเราควรที่จะภูมิใจและรักในบ้านเกิดเราค่ะ”[๑๑๕]

ในส่วนของผู้บริหารสถานศึกษาในชุมชนก็มีความเห็นไม่แตกต่างกันในเรื่องของการเข้าร่วมโครงการฯแล้วจะก่อให้เกดความสำนึกรักบ้านเกิดจะพบได้จากความเห็นของผู้บริหารสถานศึกษาท่านหนึ่งว่า

> “ผมมีความชื่นชมในการจัดงานของคณะนักวิจัยมากว่า “สามารถเข้าถึงปัญหาของท้องถิ่นเป็นอย่างมาก”ซึ่งคำว่าปัญหาของท้องถิ่นที่ว่านั้นก็คือท้องถิ่นไม่มีความรู้สึกว่าแหล่งโบราณคดีในพื้นที่นั้นเป็นสมบัติของตนเอง หรือเป็นสมบัติของชาติ ดังนั้น หลายครอบครัวจึงถือโอกาสในการ “บุกรุกและยึดครองแหล่งโบราณคดีนั้นเสียเลย” ซึ่งการกระทำดังกล่าวนั้นถือว่าเป็นการทำลายสมบัติของชาติไปโดยไม่มีจิตสำนึกหรือขาดจิตสำนึกรักและหวงแหนในสมบัติของประเทศชาติหรือว่าท้องถิ่นของตนเอง ผมว่าโครงการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นนี่แหละคือคำตอบที่จะมีส่วนเข้าไปกระตุ้นให้ชุมชนได้หันมามองเห็นความสำคัญของกองอิฐหินปูนทรายที่อยู่ในพื้นที่หรือชุมชนของตนเองว่าสิ่งเหล่านั้นมันคือทรัพย์สมบัติหรือสิ่งที่มีค่า

---

[๑๑๔] สัมภาษณ์, นางสาวกานติมา ศรีกูล นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยา วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

[๑๑๕] สัมภาษณ์, นางสาววัลลภา ศรีสมบัติ นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยา วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

ของชุมชนได้ เพราะเมื่อชุมชนเห็นลูกหลานของตนเองมาทำหน้าที่ถ่ายทอดองค์ความรู้ก็จะรู้สึกภาคภูมิใจและเห็นคุณค่าของแหล่งโบราณคดีในท้องถิ่นได้ผมเชื่ออย่างนั้น”[๑๑๖]

ส่วนครูผู้ดูแลเด็กนักเรียนผู้เข้าอบรมในโครงการฯก็มีความคิดเห็นสอดคล้องกับผู้บริหารเกี่ยวกับผลที่เกิดจากการดำเนินโครงการนั้นได้ก่อให้เกิดผลสำคัญก็คือก่อให้เกิดความสำนึกรักบ้านเกิดกับนักเรียนผู้เข้าอบรมว่า

“การอบรมในโครงการในครั้งนี้ก่อให้เกิดความสำนึกรักบ้านเกิดให้กับเด็กนักเรียนมากเพราะเมื่อเขาเรียนรู้ถึงประวัติศาสตร์แหล่งโบราณคดีใกล้บ้านของตนเองแล้วย่อมทำให้รู้ว่าบ้านของตนนั้นเคยเป็นเมืองที่เจริญรุ่งเรืองมาก่อนมีประวัติความเป็นมาที่ยาวนานและมีร่องรอยหลักฐานเป็นเครื่องยืนยันได้ ซึ่งสิ่งเหล่านี้แหละที่จะมีส่วนทำให้เขาคิดถึงความสำคัญของพื้นที่ที่ตนเองอยู่ ทำให้เขาอยากค้นหาความจริงหรือเรื่องราวของบ้านเมืองของตนเองเพิ่มมากขึ้น คือยิ่งเขารู้มากเท่าไหร่เขาก็ยิ่งมีความรักความภาคภูมิใจกับบ้านเกิดเมืองนอนเขามากขึ้น ผมเชื่ออย่างนั้นครับ”[๑๑๗]

จากการกล่าวมาทั้งหมดจะพบว่า ผลที่เกิดมาจากการจัดโครงการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมืองนั้นได้เป็นเหตุให้เกิดความสำนึกรักบ้านเกิดให้กับผู้เข้าร่วมอบรมเป็นอย่างยิ่งเนื่องมาจากว่าเดิมทีผู้เข้าร่วมอบรมไม่ได้มีความรู้ในเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของพื้นที่แหล่งโบราณคดีในเขตพื้นที่หรือชุมชนของตนก็จะเกิดความสงสัยไม่เข้าใจในเรื่องของที่มาของแหล่งโบราณคดีในชุมชนของตนเอง แต่เมื่อได้เข้ามาอบรมและได้รับความรู้แล้วเขาย่อมมีความรู้ความเข้าใจในพื้นที่แหล่งโบราณคดีมากขึ้นเมื่อเป็นเช่นนั้นเขาย่อมจะเกิดความรู้สึกหวงแหนและรักในพื้นที่ชุมชนของตนเมื่อเกิดความรักที่สุดก็จะเกิดการหวงแหนหรือรักษาเอาไว้ให้คงอยู่กับชุมชนของตนต่อไป

(๓) ด้านความสำนึกในเรื่องของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

สำหรับผลที่ได้จากการดำเนินการจัดอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมืองอีกประการหนึ่งนั้นก็คือทำให้เด็กนักเรียนหรือผู้เข้าร่วมอบรมเกิดความสำนึกในเรื่องของการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมืองเนื่องจากว่าเมื่อผู้เข้าร่วมอบรมได้รับความรู้จากวิทยากรในเรื่องของความรู้เกี่ยวกับเมืองโบราณดงแม่นางเมืองและองค์ความรู้เกี่ยวกับการเป็นมัคคุเทศก์ที่ดีแล้วจากนั้นได้ลงพื้นที่ปฏิบัติการมัคคุเทศก์ในพื้นที่จริง ได้เห็นได้สัมผัสกับสถานที่จริงของเมืองโบราณดงแม่นางเมืองแล้วก็ย่อมเกิดจิตสำนึกในเรื่องของความมีตัวตนของพื้นที่หรือชุมชนของตนเอง โดยเฉพาะได้รู้ว่าพื้นที่ชุมชนของตนเองนั้นมีแหล่งโบราณคดีที่สำคัญอยู่ และก็เป็นสถานที่ที่มีประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน

---

[๑๑๖] สัมภาษณ์, นายศรีจันทน์ ขุนทด ครูโรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยา วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

[๑๑๗] สัมภาษณ์, นายสาคร คำดี ครูโรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยา วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

นอกจากนั้นก็ยังมีความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของชาติอยู่หลายเหตุการณ์ การรับรู้เกี่ยวกับความเจริญรุ่งเรืองดังกล่าวของแหล่งโบราณคดีในชุมชน ย่อมก่อให้เกิดความหวงแหนเพราะการมองเห็นคุณค่าของแหล่งโบราณคดีดังกล่าว เมื่อเกิดความตระหนักในคุณค่าแล้วประการต่อมาก็ปรารถนาที่จะทำการอนุรักษ์หรือรักษาให้คงสภาพอยู่ในสภาพที่ดีไม่ให้ถูกทำลายเพื่อเก็บรักษาสภาพดังกล่าวนี้ไว้เพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษา สภาพของการหวงแหนรักษาดังกล่าวนั้นเองที่ได้ชื่อว่าเป็น “ความสำนึกในเรื่องของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในชุมชนของตนเอง” และความตระหนักรู้ดังกล่าวนั้นย่อมก่อให้เกิดการอนุรักษ์ รักษาเอาไว้ด้วยการ ๑.การรักษาสภาพแวดล้อมของแหล่งโบราณคดีให้คงสภาพเดิมเอาไว้ ๒.การซ่อมแซมหรือการบูรณะให้ดีขึ้น ๓.การปกป้องไม่ให้มีการทำลายหรือการเข้ามาทำให้ภูมิทัศน์หรือรูปทรงของแหล่งโบราณคดีนั้นสูญเสียไป ๔.การศึกษาประวัติความเป็นมาเพื่อธำรงไว้ซึ่งความสำคัญของสถานที่ดังกล่าวนั้น เช่น การศึกษาประวัติของเมืองโบราณดงแม่นางเมือง ศึกษาตำนานเจ้าแม่ศรีเมือง และศึกษาข้อความในจารึกดงแม่นางเมือง เป็นต้นให้ชัดเจนและสืบทอดความเชื่อและประเพณีวัฒนธรรมเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีเหล่านั้นเอาไว้ ๕.ปลูกจิตสำนึกให้เกิดกับชุมชนหรือประชาชนให้มีความรักหวงแหนในแหล่งโบราณสถานหรือโบราณคดีใกล้บ้าน ๖.การจัดการประชาสัมพันธ์และเชิญชวนให้ผู้คนได้มาท่องเที่ยวเพื่อสร้างรายได้ให้เกิดกับชุมชนและประชาสัมพันธ์แหล่งโบราณคดีในชุมชนให้เป็นที่ประจักษ์แก่สังคมโดยรวมผ่านแอพพลิเคชั่นหรือสื่อโซเชียลต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดที่กล่าวมานั้นถือว่าเป็นแนวทางในการอนุรักษ์โบราณสถานหรือแหล่งโบราณคดี

สำหรับนักเรียนที่เข้าร่วมโครงการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมือง พบว่าโดยมากเมื่อเข้าร่วมโครงการแล้วจะเกิดความสำนึกในการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในชุมชนเป็นอย่างมาก เนื่องจากว่าภายหลังจากการลงพื้นที่จริงและได้เห็นเมืองโบราณดงแม่นางเมืองหลายแห่งมีความชำรุดทรุดโทรม หรือถูกทิ้งร้างไปก็เกิดความหดหู่พร้อมกับมีคำถามในระหว่างการลงพื้นที่จริงอยู่ตลอดเวลาว่าทำอย่างไรเราจะรักษาสถานที่เหล่านั้นเอาไว้ได้ หรือทำอย่างไรเราจะฟื้นฟูรักษาสภาพของสิ่งแวดล้อมแหล่งโบราณคดีเหล่านี้เอาไว้ให้ลูกหลานในอนาคตเอาไว้ได้ ดังปรากฏในความเห็นของนักเรียนคนหนึ่งว่า

> “หากเราสามารถที่จะซ่อมแซมซากปรักหักพังเหล่านี้ขึ้นมาให้มีรูปร่างเหมือนเดิมได้ บ้านเมืองเราชาวอำเภอบรรพตพิสัยก็คงจะงดงามเป็นที่ประจักษ์แก่สายตาของชาวโลกได้ ทำอย่างไรเราถึงจะรักษาแหล่งโบราณคดีเหล่านี้ไว้ให้ลูกหลานในอนาคตได้ หนูรู้สึกไม่ดีเลยที่เห็นซากของสถูปที่ถูกขุด ถูกทำลายเพราะความอยากได้สิ่งของที่เก่าแก่โดยไม่คิดถึงสภาพเดิมที่มันควรจะมีอยู่ หรือหากเราปล่อยให้เป็นอยู่แบบนี้ก็อาจจะทำให้ลูกหลานเราไม่มีโอกาสที่จะเห็นได้ในอนาคตเพราอาจจะถูกทำลายจากผู้ที่หวังประโยชน์ส่วนตนไปจนหมดเป็นแน่”[๑๑๘]

---

[๑๑๘] สัมภาษณ์, นางสาวกัลยวาร ปุตะโคตร์ นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยา วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

“หนูอยากให้รักษาความเป็นแหล่งโบราณคดีเหล่านี้ไว้ให้ลูกหลานได้เห็นนาน ๆ ค่ะเพราะหากไม่รักษาหรือปล่อยให้มีการทำลายจากคนที่ไม่หวังดี โบราณสถานเหล่านี้ก็จะไม่อาจหลงเหลือให้เด็กรุ่นหลังต่อไปจากหนูได้เห็นอีกเลย สมควรค่ะที่จะต้องมีการอนุรักษ์รักษาไว้”[๑๑๙]

จากข้อคิดความเห็นของผู้เข้าร่วมอบรมดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าเมื่อเด็กนักเรียน ๆ ได้ลงพื้นที่จริงและมองเห็นเมืองดงแม่นางเมืองตามสภาพของความเป็นจริงก็ย่อมเกิดความต้องการที่จะให้มีการอนุรักษ์หรือรักษาเอาไว้ให้อนุชนรุ่นหลังได้เห็นเหมือนอย่างที่พวกเขาเห็นเพราะในรุ่นของพวกเขาสภาพของบ้านเมืองหรือสภาพของแหล่งโบราณคดียังมีสภาพอย่างที่เห็นหลายแห่งเหลือแต่ซากกองอิฐ บางแห่งเหลือเพียงแค่เนินดิน บางแห่งถูกเปลี่ยนแปลงรูปร่างไปจากเดิม เป็น ดังนั้น กลุ่มผู้เข้าร่วมโครงการฯ จึงมีความสำนึกหรือเกิดความสำนึกในเรื่องของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแหล่งโบราณคดีในชุมชนของตนขึ้น

นอกจากนั้นชุมชนในฐานะที่เป็นผู้อยู่กับเมืองโบราณดงแม่นางเมืองเมื่อเห็นนักเรียนหรือมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเดินทางลงพื้นที่ก็เกิดความชื่นชมและเกิดความสนใจและเมื่อทราบถึงวัตถุประสงค์ของการดำเนินการโครงการก็ได้มีข้อเสนอแนะในเชิงของการขอให้ดำเนินการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีในชุมชุมชนของตนเองหลายคนได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีของชุมชนของตนเอาไว้อย่างน่าฟังดังนี้

“ใจลึก ๆ ของผมนั้นผมมีความรู้สึกว่าสมควรที่จะต้องมีหน่วยงานเข้ามาทำการอนุรักษ์ทั้งสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในชุมชนบ้านเราโดยเฉพาะในเมืองโบราณดงแม่นางเมืองนี่เนื่องจากว่าเป็นพื้นที่ที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันระหว่าง “คน”กับ “โบราณสถาน” ว่าจะมีแนวทางในการจัดการอย่างไร คือทำอย่างไรที่คนกับโบราณสถานจะอยู่ร่วมกันได้ หรือทำอย่างไรถึงจะป้องกันไม่ให้มีการทำลายโบราณสถานไปมากกว่านี้หรือทำอย่างไรจะมีการฟื้นฟูเมืองดงแม่นางเมืองให้กลับมามีชีวิตเหมือนดังเดิมได้”[๑๒๐]

จากข้อคิดและความเห็นดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ไม่จำเพาะแต่มัคคุเทศก์น้อยเท่านั้นที่มีความเห็นว่าควรที่จะต้องมีการบูรณะแหล่งโบราณคดีในอำเภอบรรพตพิสัยนี้ขึ้นมาใหม่ แม้แต่ชาวบ้านเองก็มีความรู้สึกเช่นนั้นเหมือนกัน คือชุมชนเองก็ต้องการให้มีการดำเนินการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดี กรณีเมืองดงแม่นางเมืองขึ้นมาใหม่หรือรักษาให้ดีดั่งเดิม อันเป็นเครื่องหมายแสดงให้เห็นว่าการดำเนินการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมืองได้ก่อให้เกิดความสำนึกในการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดี เช่น กรณีเมืองดงแม่นางเมืองหรือแม้แต่ผู้คนในชุมชนก็เช่นเดียวกัน

---

[๑๑๙] สัมภาษณ์, นางสาวมินตรา กวีพิชชาพัชร นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยา วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖..

[๑๒๐] สัมภาษณ์, นายขันตี สุขพิมพ์ ครูโรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยา วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

๔.๖ พัฒนาแอพพลิเคชั่น (Application) ในการจัดการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๔.๖.๑ แนวทางในการพัฒนาแอพพลิเคชั่น (Application)

สำหรับแนวทางในการพัฒนาแอพพลิเคชั่น (Application) ในการจัดการเรียนรู้และการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีโดยใช้เทคโนโลยีเสมือนจริง ซึ่งคณะคณะผู้วิจัยได้ดำเนินการพัฒนาแอปพลิเคชั่นเพื่อส่งเสริมแหล่งท่องเที่ยวจังหวัดมหาสารคามโดยใช้เทคโนโลยีเสมือนจริงและใช้ System Development Life Cycle (SDLC) ในการพัฒนาดังนี้

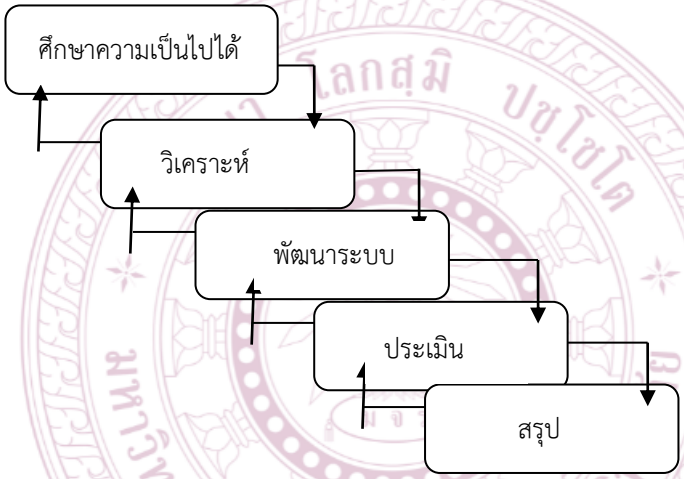

๔.๖.๑.๑ ศึกษาความเป็นไปได้ในของการสร้างแอปพลิเคชั่น

สำหรับการสร้างแอปพลิเคชั่นจะประกอบไปด้วย ๓ ส่วนหลัก คือ ๑) ส่วนเมนูและการแสดงผลข้อมูลพื้นฐานของสถานที่ท่องเที่ยว ๒) ส่วนแสดงแผนที่การเดินทาง ๓) ส่วนแสดงผลภาพ AR โดยสามารถอธิบายดังต่อไปนี้

๑.๑ ส่วนเมนูและการแสดงผลข้อมูลพื้นฐานของสถานที่ท่องเที่ยว ส่วนนี้จะออกแบบโดยใช้ Android Studio ซึ่งเป็น IDE ที่นิยมใช้งานในปัจจุบัน สาหรับการพัฒนาแอปพลิเคชั่นบนระบบปฏิบัติการ Android สาหรับภาษาที่ใช้ในการพัฒนาคือ ภาษา JAVA

๑.๒ ส่วนแสดงแผนที่การเดินทาง ส่วนนี้จะใช้ Maps SDK for Android ซึ่งเป็น SDK สำหรับเรียกใช้งานของแผนที่บน Google Map ซึ่งเป็นแผนที่มาตรฐานที่ใช้กันทั่วโลก

๑.๓ ส่วนแสดงผลภาพ AR ส่วนนี้จะใช้ ARCore ที่เป็น Framework สาหรับระบบ augmented reality ซึ่งเป็นชุดพัฒนาของ Google ซึ่งระบบปฏิบัติการขั้นต่ำที่รองรับ ARCore ในระบบปฏิบัติการ Android OS คือ Android ๗.๐ Nougat สาหรับสมาร์ทโฟนที่รองรับ ARCore แสดงดังตารางที่ ๑

Manufacturer	Model	Note
Apple	Phone X iPhone ๘ and ๘ Plus iPhone ๗ and ๗ Plus iPhone ๖S and ๖S Plus iPhone SE	ARCore requires an ARKit compatible device running iOS ๑๑.๐ or later.
Asus	Zenfone AR Zenfone ARES	
Google	Nexus ๕X Nexus ๖P Pixel, Pixel XL Pixel ๒, Pixel ๒ XL	Requires Android ๘.๐ or later
HMD Global	Nokia ๗ Plus	Also known as Nokia ๖.๑
	Nokia ๘ Sirocco Nokia ๘ Sirocco	
Huawei	P๒๐, P๒๐ Pro Porsche Design Mate RS	
LG	G๖ G๗ ThinQ V๓๐, V๓๐+, V๓๐+ JOJO V๓๕ ThinQ	Requires Android ๘.๐ or late
Motorola	Moto G๕S Plus Moto G๖ Moto G๖ Plus Moto Z๒ Force Moto Z๓ Play	
OnePlus	OnePlus ๓T OnePlus ๕ OnePlus ๕T OnePlus ๖	Requires Android ๘.๐ or later
Samsung	Galaxy A๕ (๒๐๑๗) Galaxy A๗ (๒๐๑๗) Galaxy A๘, Galaxy A๘+ (๒๐๑๘)	Samsung devices with a model number ending in ๐ or ๘ are

Manufacturer	Model	Note
	Galaxy Note๘ Galaxy S๗, Galaxy S๗ edge Galaxy S๘, Galaxy S๘+ Galaxy S๙, Galaxy S๙+	not supported, e.g. SM-G๙๖๐๐.
Sony	Xperia XZ Premium Requires Android ๘.๐ or later	
Xiaomi	Mi ๘ Mi Mix ๒S	

๔.๖.๑.๒ วิเคราะห์และออกแบบระบบ

ในการวิเคราะห์และออกแบบระบบนั้นเป็นการดำเนินการออกแบบตามลำดับขั้นตอนดังนี้

๑) ส่วนเมนูและการแสดงผลข้อมูลพื้นฐานของสถานที่ท่องเที่ยว ส่วนนี้จะมีเมนูที่อยู่ทางซ้ายมือของแอปพลิเคชั่นที่เป็นข้อมูลของสถานที่ท่องเที่ยวให้เลือกจำนวน ๕ สถานที่ และเมนูด้านล่าง ๓ เมนู ได้แก่ หน้าแรก แผนที่ และการแสดงผลภาพ AR ดังภาพ

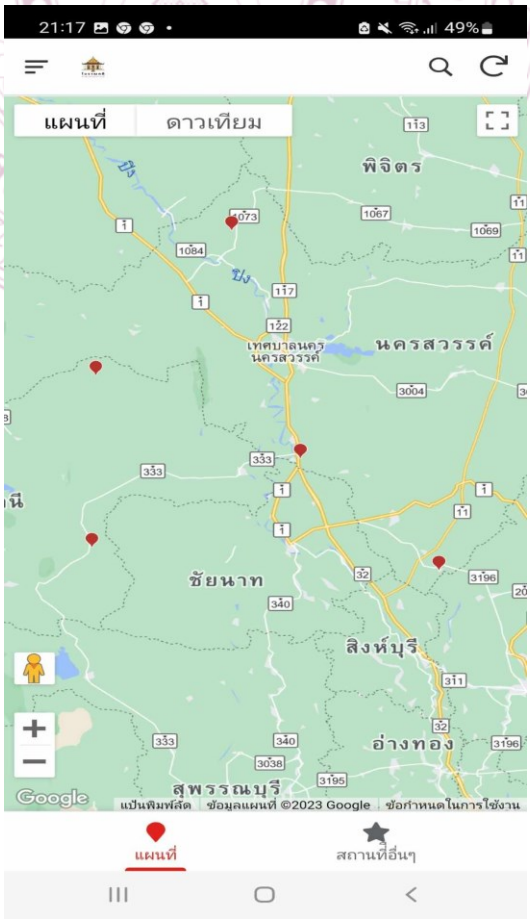

๒) ส่วนแสดงผลภาพ AR

คณะคณะผู้วิจัยได้ออกแบบภาพ AR โดยใช้โปรแกรม Adobe Illustrator ในการออกแบบภาพ ๒ มิติ ของสถานที่ท่องเที่ยวทั้งหมดจำนวน ๕ สถานที่ ใน ๒ จังหวัด เขตพื้นที่ก็คือ คือ จังหวัดนครสวรรค์ และจังหวัดอุทัยธานี โดยใช้ชื่อของแอพว่า “โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี

๔.๖.๒ ผลการพัฒนา

สำหรับผลการพัฒนาแอปพลิเคชั่นในการจัดการเรียนรู้และการจัดการสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีโดยใช้เทคโนโลยีเสมือนจริงคณะคณะผู้วิจัยได้พัฒนาแอปพลิเคชันเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีโดยใช้เทคโนโลยีเสมือนจริง ปรากฏผลการพัฒนาโดยแบ่งออกเป็น ๓ ส่วน ดังนี้

๑) ส่วนเมนูและการแสดงผลข้อมูลพื้นฐานของสถานที่ท่องเที่ยว ๒) ส่วนแสดงแผนที่การเดินทาง ๓) ส่วนแสดงผลภาพ AR

๒) คณะผู้วิจัยได้ทาการดึงภาพ AR ที่ออกแบบไว้แล้วมาแสดงผลข้อมูล ซึ่งในส่วนนี้จะเป็นการเปิดกล้องหลังและจะมีภาพ AR ซ้อนขึ้นมา สาหรับในส่วนนี้ ภาพ AR ของแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีจะปรากฏเมื่อเดินทางเข้าใกล้สถานที่นั้น ๆ เป็นระยะทางที่น้อยกว่า ๑๐ กิโลเมตรสำหรับเมนูแสดงผลภาพ AR

๑. การพัฒนาระบบ

คณะคณะผู้วิจัยได้สร้างแอปพลิเคชั่นใน ๓ ส่วนหลัก โดยใช้ Android Studio ซึ่งคณะผู้วิจัยจะขออธิบายเฉพาะส่วนที่สำคัญในการพัฒนาแอปพลิเคชั่นนี้ คณะผู้วิจัยได้ใช้ SDK ของ ARCore ซึ่งเป็นการเขียนโปรแกรมเพื่อวาง object ของโมเดลที่สร้างขึ้นมาแสดงบนฉากของมุมมองกล้อง ซึ่ง source code

หลักการแสดงภาพของงานวิจัยนี้คือ เมื่อผู้ใช้เดินทางเข้าใกล้ตำแหน่ง Latitude, Longitude ของตำแหน่งแหล่งโบราณคดีในระยะ ๑๐ กิโลเมตร โปรแกรมจะแจ้งเตือนผู้ใช้ และเมื่อผู้ใช้กดเข้ามาในโปรแกรมแล้ว โปรแกรมจะเข้าสู่โหมดกล้องถ่ายรูปและจะมีภาพของแหล่งโบราณคดีดังกล่าวปรากฏในมุมมองกล้อง ในการตรวจจับระยะห่างของผู้ใช้กับแหล่งโบราณคดีนั้น คณะคณะผู้วิจัยได้ใช้ have sine formula ซึ่งมีสูตรการคำนวณดังสมการที่ (๑)

$$a = \sin^2(\Delta\varphi / 2) + \cos\varphi_1 \cdot \cos\varphi_2 \cdot \sin^2(\Delta\lambda / 2)$$
$$c = 2 \cdot \operatorname{atan}2(\sqrt{a}, \sqrt{(1-a)})$$
$$d = R \cdot c$$

โดยที่

Q เป็น ค่าละติจูด (latitude)

Q เป็น ค่าลองจิจูด (longitude)

R เป็น รัศมีของโลก (ประมาณ ๖,๓๗๑ กิโลเมตร

คณะผู้วิจัยจะคำนวณตำแหน่งอ้างอิงของสถานที่ท่องเที่ยวกับตำแหน่งอ้างอิงของตำแหน่งปัจจุบันของผู้ใช้ ซึ่งถ้าหากทั้ง ๒ ตำแหน่งมีระยะห่างน้อยกว่า ๑๐ กิโลเมตรแล้ว โปรแกรมจะแจ้งเตือนการเข้าใกล้แหล่งโบราณคดีและผู้ใช้สามารถดูภาพ AR ของสถานที่ท่องเที่ยวดังกล่าวได้

๑.๔ ประเมินประสิทธิภาพ

๑.๔.๑ การทดสอบความถูกต้องของการเลือกแหล่งโบราณคดีและการเดินทาง โดยวัดจากการกดเลือกสถานที่ในเมนูแรกและสลับไปยังเมนูแผนที่

๑.๔.๒ การทดสอบความแม่นยำของตำแหน่งปัจจุบันกับตำแหน่งของแหล่งโบราณคดีโดยวัดจากการเปิดเมนูแผนที่และเดินทางไปยังสถานที่ท่องเที่ยวที่เลือก จากนั้นสังเกตการเคลื่อนที่ของตำแหน่งปัจจุบันถ้าหากว่ามีระยะห่างจากเป้าหมายน้อยกว่า ๑๐ กิโลเมตรแล้วจะมีการแจ้งเตือนเพื่อสลับไปที่หน้าการแสดงผลภาพ AR

๑.๔.๓ การทดสอบความถูกต้องของการแสดงผลภาพ AR โดยวัดจากการแสดงผลของภาพซึ่งจะต้องแสดงให้ตรงกับสถานที่ที่เลือกในเมนูแรก

๒. สรุปข้อมูล

การพัฒนาแอปพลิเคชั่นในการจัดการเรียนรู้และการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี คณะผู้วิจัยได้ดาเนินการสร้างแบบประเมินความพึงพอใจตามลำดับ ดังนี้

๑. ศึกษาการสร้างแบบประเมิน จากหนังสือการวิจัยเบื้องต้น (บุญชม ศรีสะอาด. ๒๕๔๕:๖๖-๗๒)

๒. ออกแบบคาถามในการพัฒนาแอปพลิเคชั่นในการจัดการเรียนรู้และการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีโดยใช้เทคโนโลยีเสมือนจริง

๓. จัดทำแบบประเมินความพึงพอใจ ตามแบบมาตราส่วนประมาณค่า ๕ ระดับตามวิธีของลิเคอร์ท ดังนี้

ค่าคะแนนเท่ากับ ๕ ความหมาย มีความพึงพอใจมากที่สุด

ค่าคะแนนเท่ากับ ๔ ความหมาย มีความพึงพอใจมาก

ค่าคะแนนเท่ากับ ๓ ความหมาย มีความพึงพอใจปานกลาง

ค่าคะแนนเท่ากับ ๒ ความหมาย มีความพึงพอใจน้อย

ค่าคะแนนเท่ากับ ๑ ความหมาย มีความพึงพอใจน้อยที่สุด

โดยคณะคณะผู้วิจัยได้ดำเนินการจัดทำแบบประเมินทำการแจกให้กับผู้ใช้แอพพลิเคชั่น “โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี” ซึ่งผลการประเมินความพึงพอใจสำหรับผู้ใช้การพัฒนาแอปพลิเคชั่นในการจัดการเรียนรู้และการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีก็จะได้ผลดังปรากฏในตารางที่ ๑ ดังต่อไปนี้

รายการประเมิน	$\bar{x}$	S.D.	ค่าระดับ
๑. เนื้อหาแอปพลิเคชัน			
๑.๑ ความถูกต้องของเนื้อหา	๔.๓๘	๐.๔๙	มาก
๑.๒ ความสมบูรณ์ของเนื้อหา	๔.๑๕	๐.๖๒	มาก
๑.๓ ความสอดคล้องของเนื้อหา	๔.๓๐	๐.๔๖	มาก
๑.๔ ปริมาณความเหมาะสมของเนื้อหา	๓.๙๐	๐.๖๓	มาก
๑.๕ ความเหมาะสมเนื้อหากับระดับผู้ใช้	๓.๗๓	๐.๔๕	มาก
๑.๖ ข้อมูลเป็นประโยชน์ตรงตามความต้องการใช้งาน	๔.๓๓	๐.๔๗	มาก
เนื้อหาของแอปพลิเคชันโดยรวม	**๔.๑๓**	**๐.๕๒**	**มาก**
๒. การนำเสนอเนื้อหา			
๒.๑ ความเหมาะสมของการนำเสนอ	๔.๐๕	๐.๗๑	มาก
๒.๒ ความชัดเจนในการนำเสนอเนื้อหา	๔.๒๕	๐.๖๓	มาก
๒.๓ ความน่าสนใจในการนำเสนอ	๔.๑๓	๐.๕๖	มาก
๒.๔ ความตรงตามเนื้อหาของภาพที่นำเสนอ	๔.๕๐	๐.๕๕	มากที่สุด
๒.๕ สีของตัวอักษรโดยภาพรวม	๔.๓๘	๐.๔๙	มาก
๒.๖ ขนาดของตัวอักษรที่ใช้ในการนำเสนอ	๔.๕๓	๐.๕๑	มากที่สุด
๒.๗ เสียงบรรยายที่ใช้ประกอบเนื้อหา	๔.๔๐	๐.๕๐	มาก
การนำเสนอเนื้อหาของแอปพลิเคชันโดยรวม	**๔.๓๒**	**๐.๕๖**	**มาก**
๓. การจัดการแอปพลิเคชัน			
๓.๑ ความง่ายต่อการใช้งานของระบบ	๔.๒๘	๐.๕๑	มาก
๓.๒ มีความเสถียร สามารถเข้าใช้งานได้อย่างต่อเนื่อง	๔.๑๕	๐.๖๒	มาก
๓.๓ มีความรวดเร็วในการแสดงผล ภาพ ตัวอักษร และข้อมูล	๔.๒๘	๐.๔๕	มาก
๓.๔ เทคนิคการนำเสนอข้อมูล	๓.๘๘	๐.๖๑	มาก
๓.๕ ลำดับการแสดงข้อมูล	๓.๙๘	๐.๕๓	มาก
การจัดการแอปพลิเคชันของแอปพลิเคชันโดยรวม	**๔.๑๑**	**๐.๕๔**	**มาก**

จากตารางที่ ๑ สรุปได้ว่าผลการประเมินความพึงพอใจสำหรับผู้ใช้การพัฒนาแอปพลิเคชั่นในการจัดการเรียนรู้และการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีจากผู้ใช้งานจำนวน ๔๐ คน คือ ประชาชน-นักท่องเที่ยว จำนวน ๓๐ คน และนักเรียนที่เข้าร่วมโครงการอีก จำนวน ๑๐ คน ผลการประเมินความพึงพอใจโดยภาพรวมสำหรับผู้ใช้พัฒนาแอปพลิเคชัน อยู่ในระดับมาก (ค่าเฉลี่ย = ๔.๑๙ , ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน = ๐.๕๔) โดย

พิจารณาเรียงตามลำดับค่าเฉลี่ยจากมากไปน้อยคือด้านการนำเสนอเนื้อหาของแอปพลิเคชัน อยู่ในระดับมาก (ค่าเฉลี่ย = ๔.๓๒ , ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน= ๐.๕๖) ด้านเนื้อหา แอปพลิเคชัน อยู่ในระดับมาก (ค่าเฉลี่ย = ๔.๑๓ , ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน = ๐.๕๒)และด้านการจัดการแอปพลิเคชันของแอปพลิเคชัน อยู่ในระดับมาก (ค่าเฉลี่ย = ๔.๑๑ , ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน = ๐.๕๔) ซึ่งภาพรวมของการประเมินการใช้งานทั้งหมดนั้นถือว่าอยู่ในเกณฑ์ที่ดี กล่าวคือผู้ใช้แอพพลิเคชั่นมีความพึงพอใจต่อใช้งานแอพพลิเคชั่นมากเนื่องจากว่าเป็นแอพพลิเคชั่นที่สามารถใช้ง่ายไม่ยุ่งยากมากนัก

๔. จากนั้นก็ดำเนินการจัดทำแบบประเมินความพึงพอใจฉบับสมบูรณ์

๔.๖.๓ การใช้แอพพลิเคชั่นเพื่อการเข้าถึงผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

สำหรับการดำเนินการพัฒนาแอพพลิเคชั่นนั้นภายหลังจากที่ได้ดำเนินการสร้างเสร็จแล้วก็ได้นำแอพพลิเคชั่นมาใช้โดยมีขั้นตอนการใช้ดังต่อไปนี้โดยเราสามารถใช้โทรศัพท์ Android ทุกยี่ห้อ โดยจะต้องเข้าไปที่โปรแกรมหรือแอพ Play Store จากนั้นให้พิมพ์ค้นหาชื่อแอพว่า โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี ซึ่งก็จะพบแอพมีหน้าตาดังภาพนี้

สำหรับแอพนี้ไม่มีเมนูหรือฟังชั่นที่ยุ่งยากนั้นเมื่อกดเปิดเข้าไปแล้วก็จะเห็นเป็นเครื่องหมายสีแดงจากนั้นก็ให้กดแช่ที่เครื่องหมายสีแดงสัก ๑ -๒ วินาทีภาพที่เป็นข้อมูลของแหล่งโบราณคดีก็จะปรากฏออกมาทันที ดังภาพ

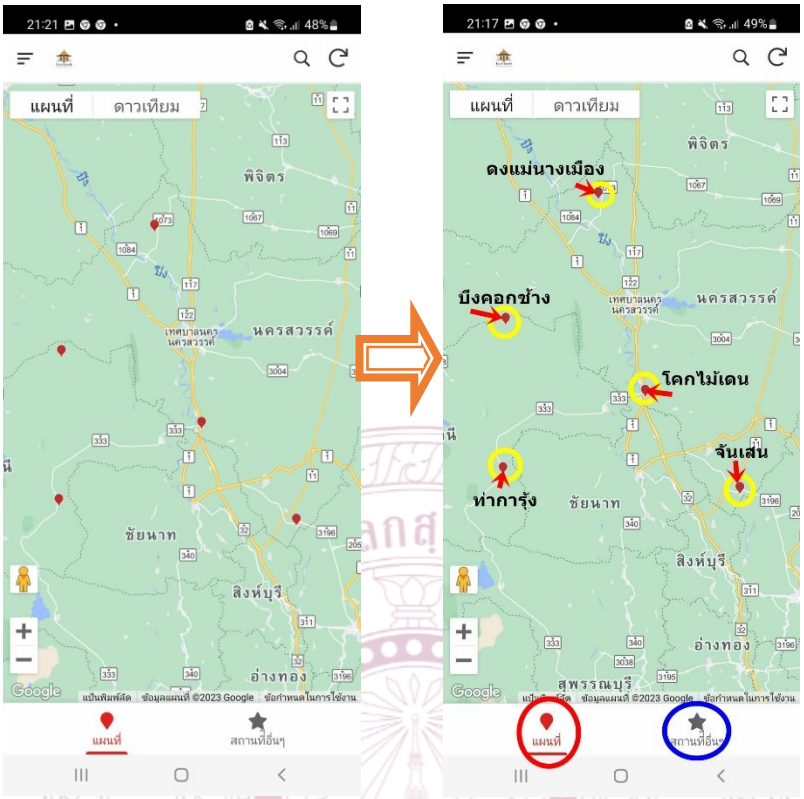

ซึ่งจากภาพเราจะพบว่าหน้าจอจะมีปุ่มที่ให้กดอยู่ ๒ ปุ่มก็คือ **(๑) ปุ่มแผนที่** เป็นปุ่มที่เราสามารถกดดูแผนที่แสดงเส้นทาง ซึ่งเราก็จะพบที่ตั้งของเมืองโบราณสมัยทวารวดีในพื้นที่จังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีจำนวน ๕ ที่ซึ่งแสดงด้วยจุดสีแดง ซึ่งจุดสีแดงทั้ง ๕ จุดนั้นก็คือสถานที่ตั้งของเมืองโบรารสมัยทวารวดี **(๒) ปุ่มเส้นทางลัด** ในกรณีที่เราไม่ประสงค์จะดูเส้นทางการเดินทาง หรือดูจุดที่ตั้งของแหล่งโบราณคดี เราก็สามารถมากดที่ปุ่มที่ (๒) ซึ่งมีข้อความว่าสถานที่อื่น ๆ เป็นจุดที่เราสามารถกดเข้าไปดู “ประวัติของตัวเมืองพร้อมแผนผังและคำอธิบายแผนผังในเมืองโบราณแต่ละแห่งอย่างละเอียด เช่น เราอยากดูประวัติเมืองจันเสน เราก็สามารถกดเข้าไปดูโดยหน้าต่อไปในปุ่มที่สองจะปรากฏเป็นรูปภาพดังนี้

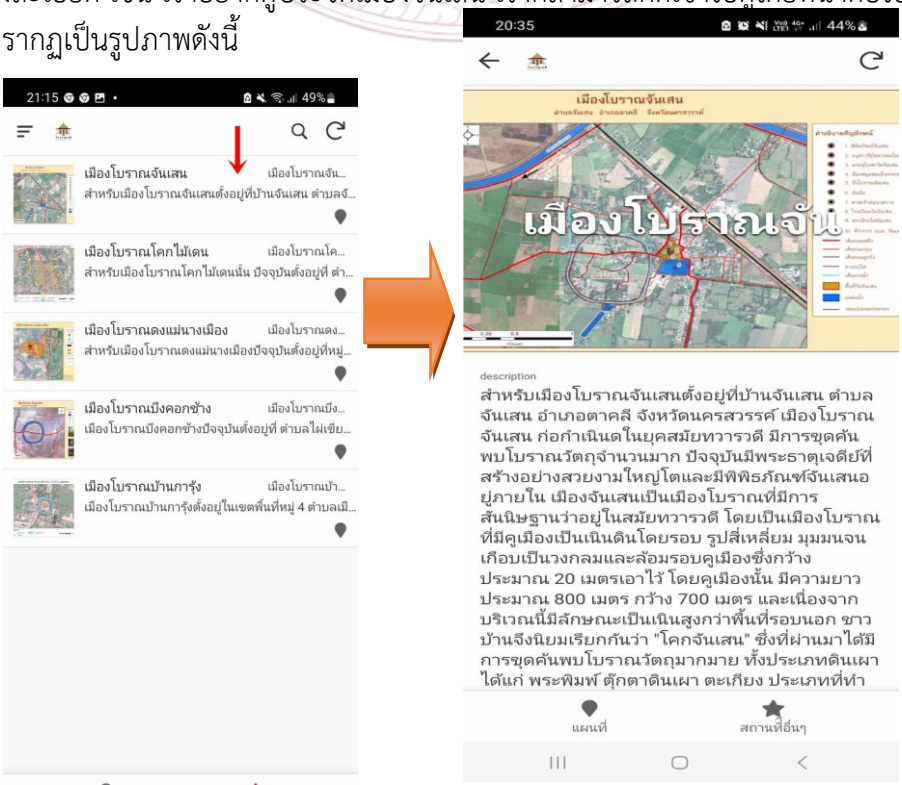

โดยเมื่อกดไปดูเมืองจันเสนแล้วเราก็จะพบคำบรรยายหรือคำอธิบายรายละเอียดเกี่ยวกับเมืองจันเสนโดยละเอียดและสามารถที่จะดูผังเมืองจันเสนได้ว่าอะไรอยู่ที่ไหนและจะเดินทางเข้าไปเมืองนั้นได้อย่างไร ซึ่งหากการดูแผนผังยังไม่เข้าใจเส้นทางก็สามารถ กดไปดูที่แผนที่ได้ ซึ่งเมื่อดูแผนที่กับรายละเอียดของเมืองแล้วก็จะทำให้เราสามารถทำความเข้าใจกับเมืองจันเสนได้อย่างถูกต้อง เมื่อต้องการดูเมืองอื่นที่ไม่ใช่เมืองจันเสนใน ๕ เมืองนั้นก็สามารถเลื่อนดูได้ตามรายทางหรือรายละเอียดของเมืองที่แจ้งไว้ในจุดที่ (๒) คือ จุดสถานที่อื่น ๆ นั้น เช่น หากต้องการจะค้นหารายละเอียดของเมืองโบราณโคกไม้เดน เราก็กลับมากดที่รายละเอียดของเมืองโคกไม้เดนก็จะปรากฏ ดังภาพ

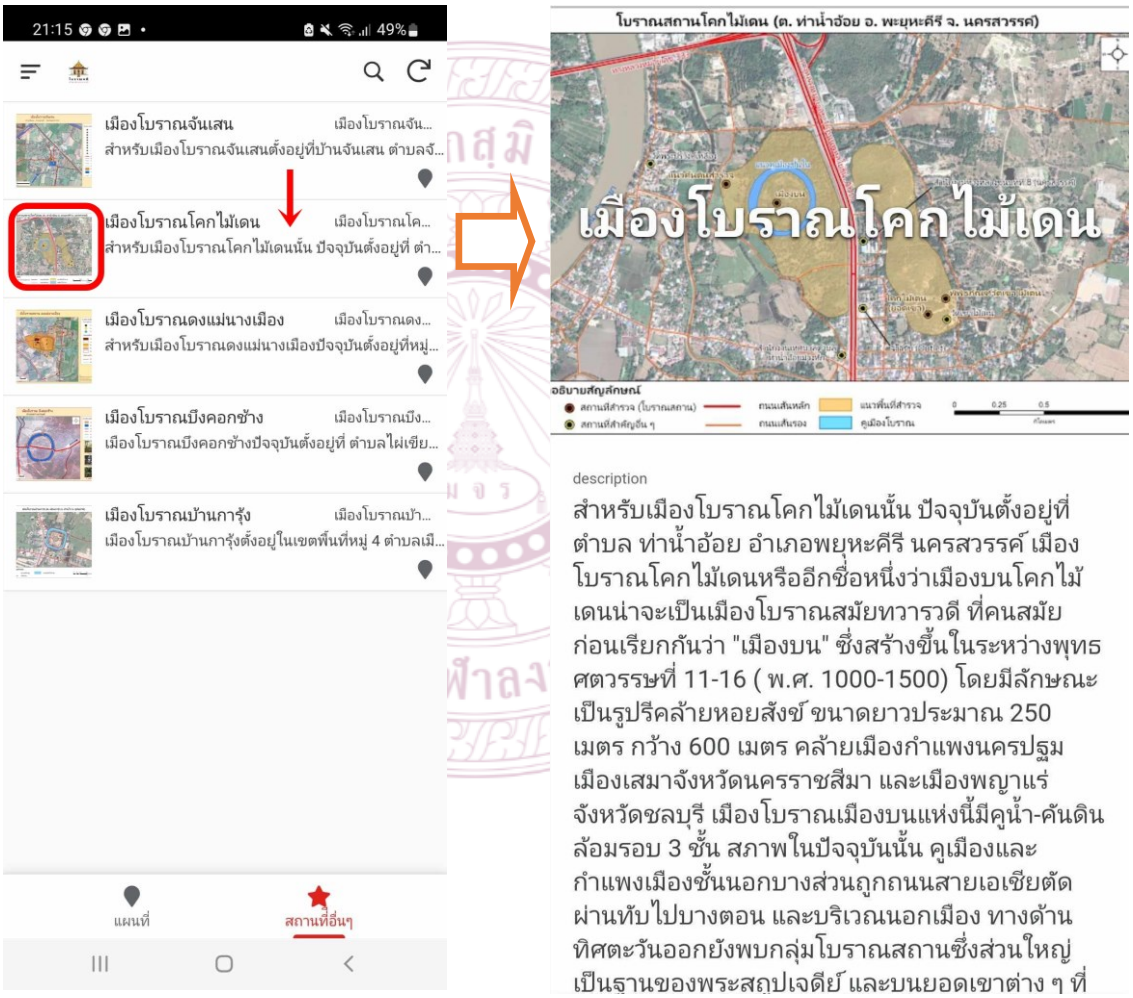

สำหรับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีทั้งหมดที่แสดงอยู่ในแผนที่จะมีทั้งหมด ๕ แห่ง ซึ่งมีการนำมาแสดงทั้งหมดนั้นดังปรากฏในภาพดังนี้

๑. เมืองโบราณจันเสน ต.จันเสน อ.ตาคลี จ.นครสวรรค์

๒.เมืองโบราณโคกไม้เดน ต.ท่าน้ำอ้อย-ม่วงหัก อ.พยุหะคีรี จ.นครสวรรค์

description

สำหรับเมืองโบราณโคกไม้เดนนั้น ปัจจุบันตั้งอยู่ที่ตำบล ท่าน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี นครสวรรค์ เมืองโบราณโคกไม้เดนหรืออีกชื่อหนึ่งว่าเมืองบนโคกไม้เดนน่าจะเป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดี ที่คนสมัยก่อนเรียกกันว่า "เมืองบน" ซึ่งสร้างขึ้นในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 11-16 (พ.ศ. 1000-1500) โดยมีลักษณะเป็นรูปรีคล้ายหอยสังข์ ขนาดยาวประมาณ 250 เมตร กว้าง 600 เมตร คล้ายเมืองกำแพงนครปฐม เมืองเสมาจังหวัดนครราชสีมา และเมืองพญาแร่ จังหวัดชลบุรี เมืองโบราณเมืองบนแห่งนี้มีคูน้ำ-คันดินล้อมรอบ 3 ชั้น สภาพในปัจจุบันนั้น คูเมืองและกำแพงเมืองชั้นนอกบางส่วนถูกถนนสายเอเชียตัดผ่านทับไปบางตอน และบริเวณนอกเมือง ทางด้านทิศตะวันออกยังพบกลุ่มโบราณสถานซึ่งส่วนใหญ่เป็นฐานของพระสถูปเจดีย์ และบนยอดเขาต่าง ๆ ที่

๓.เมืองโบราณดงแม่นางเมือง ต.ตาสัง อ.บรรพตพิสัย จ.นครสวรรค์

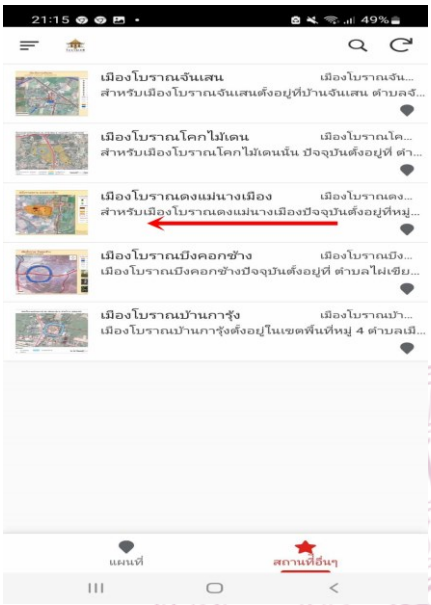

description

สำหรับเมืองโบราณดงแม่นางเมืองปัจจุบันตั้งอยู่ที่หมู่บ้านตาสัง ตำบลตาสัง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์ สำหรับเมืองนี้เป็นแหล่งโบราณคดีจากซากโบราณสถานและโบราณวัตถุที่ขุดพบบ่งบอกว่าเมืองโบราณแห่งนี้มีการตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายมาจนถึงสมัยทวารวดีและสมัยลพบุรีตอนต้น ราวพุทธศตวรรษที่ 14-18 ดังปรากฏหลักฐานที่พระสถูปที่เพิ่งขุดพบใหม่ เป็นพระสถูปสมัยทวารวดี และใต้ฐานพระสถูปไม่ลึกนัก พบโครงกระดูกจำนวนมากถูกฝังมีลักษณะคล้ายถูกพันธนาการ อันเป็นวัฒนธรรมยุคก่อนประวัติศาสตร์ นอกจากนี้ยังพบพระพุทธรูปและพระพิมพ์สมัยทวารวดีตอนปลายต่อสมัยลพบุรี ไหขอม เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ซ้อง และพบว่าจารึกหินชนวนเขียนด้วยอักษรอินเดียและขอม ซึ่งกรมศิลปากรกำหนดให้เป็น

๔.เมืองโบราณบึงคอกช้าง ต.ไผ่เขียว อ.สว่างอารมณ์ จ.อุทัยธานี

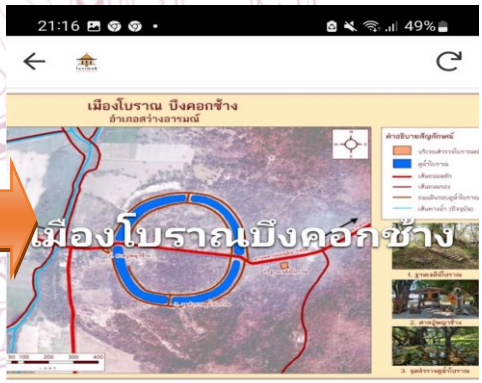

description

เมืองโบราณบึงคอกช้างปัจจุบันตั้งอยู่ที่ ตำบลไผ่เขียว อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี เป็นเมืองโบราณที่มีคูเมืองและกำแพงดินล้อมรอบ ค้นพบซากโบราณ เครื่องปั้นดินเผา หินบดยา เครื่องมือเหล็ก ลูกปัดสีเหลือง เมืองโบราณบึงคอกช้างเท่าที่ปรากฏในทุกวันนี้ มีคูเมืองและกำแพงดินล้อมรอบ โดยที่ผ่านมาได้มีการค้นพบวัตถุโบราณต่าง ๆ เช่น เครื่องปั้นดินเผา หินบดยา เครื่องมือเหล็ก ลูกปัดสีเหลือง นอกจากนี้ยังมีการพบศิลาจารึกอักษรขอมโบราณ 3 หลัก ปัจจุบันเมืองโบราณแห่งนี้ได้กลายสภาพเป็นสวนป่าปลูก มีต้นไม้ขนาดใหญ่ปกคลุมอยู่ทั่วไป อย่างไรก็ตาม โบราณวัตถุที่ถูกค้นพบได้นั้นถูกนำไปเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่น ภายในศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน เพื่อให้นักท่องเที่ยวที่สนใจได้ศึกษาเรียนรู้

๕.เมืองโบราณท่าการุ้ง ต.เมืองการุ้ง อ.บ้านไร่ จ.อุทัยธานี

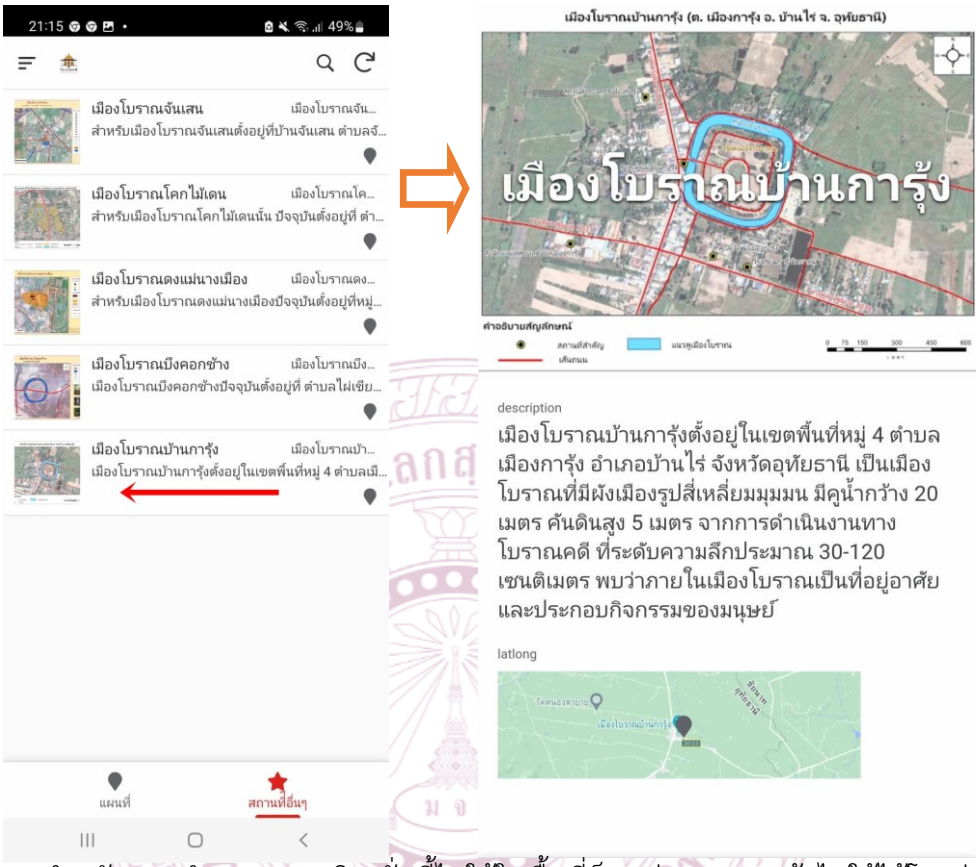

สำหรับการนำเอาแอพพลิเคชั่นนี้ไปใช้ในพื้นที่ก็พบว่าสามารถเข้าไปใช้ได้โดยง่ายและสามารถที่จะเข้าถึงแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีได้โดยง่าย อนึ่ง อย่างไรก็ตามเราจะพบว่าแอพพลิเคชั่นนี้ยังคงต้องมีการพัฒนา อยู่อีกหลายประการ แต่สิ่งที่ถือว่าเป็นเรื่องที่ง่ายสำหรับการค้นหาหรือการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีก็คือ เรื่องของความที่เราสามารถค้นหาข้อมูลของที่ตั้งและผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีได้ง่าย อันจะเป็นประโยชน์ในการสืบค้นข้อมูลของพื้นที่ ประวัติความเป็นมาของแหล่งโบราณคดีที่ต้องการสืบค้นได้

๔.๖.๔ คุณค่าจากการใช้แอพพลิเคชั่นในการจัดการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

สำหรับประเด็นต่อไปที่จะต้องนำมาศึกษาก็คือ ประเด็นเกี่ยวกับคุณค่าของการนำเอาแอพพลิเคชั่นไปใช้ในการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีโดยพิจารณาจากคุณค่าที่เกิดมาจากการนำไปใช้โดยการจัดสนทนากลุ่ม และการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญซึ่งก็ได้ประเด็นคำตอบเกี่ยวกับคุณค่าของการนำเอาแอพพลิเคชั่นไปใช้ โดยคุณค่าที่ได้ก็คือ

๔.๖.๔.๑ คุณค่าในการเรียนรู้เทคโนโลยี สำหรับคุณค่าในข้อนี้เป็นคุณค่าของแอพพลิเคชั่น ซึ่งเป็นเทคโนโลยีสมัยใหม่หรือนวัตกรรมยุคใหม่ที่พึ่งจะเกิดขึ้นเมื่อไม่นานมานี้ โดยปัจจุบันนี้มีการนำแอพพลิเคชั่นมาใช้ในการเชื่อโยงหรือสื่อสารในหลากหลายกิจการไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการศึกษา ศาสนา และการเมืองหรือเศรษฐกิจแอพพลิเคชั่นได้เข้าไปมีส่วนในการทำให้ธุรกิจหรือกิจกรรมดังกล่าวสามารถเป็นไปได้ง่าย เช่น การสื่อสสารแบบออนไลน์ การซื้อขายกันทางออนไลน์ผ่านแอพพลิเคชั่นหลากหลายระบบ ในด้านการศึกษาและวัฒนธรรมก็เช่นกันการที่เราจะสามารถเข้าถึงความรู้และพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีได้อย่างง่ายนั้นจำเป็นที่จะต้องมีการนำเอาแอพพลิเคชั่นมาใช้ ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้ก็เช่นกันได้มีการนำเอาแอพพลิเคชั่นมาใช้เพื่อการสืบค้นข้อมูลและที่ตั้งของผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเพื่อให้สามารถเข้าถึงแหล่งโบราณคดีได้ง่าย ภายใต้ชื่อแอพพลิเคชั่นว่า “โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี” ซึ่งผู้ที่ต้องการจะเข้าถึงจะต้องเรียนรู้ที่จะเข้ามาใช้แอพพลิเคชั่น ดังนั้น การนำแอพพลิเคชั่นมาใช้ในการค้นหาที่ตั้งของผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีจะต้องมีความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับแอพพลิเคชั่นหรือขั้นตอนหรือการใช้แอพพลิเคชั่นก่อน ว่าการค้นหาหรือการเข้าถึงแอพพลิเคชั่น “โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี” นั้นจะเข้าอย่างไร เพราะหากราไม่มีองค์ความรู้เรื่องแอพพลิเคชั่นแล้วก็จะไม่สามารถเข้าถึงแหล่งโบราณคดีได้ง่าย ซึ่งความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับแอพพลิเคชั่นนี้ก็คงไม่มีปัญหาสำหรับเด็กยุคให้เพราะมีความคุ้นเคยหรือเชี่ยวชาญอยู่แล้ว แต่สำหรับผู้ใหญ่ที่มีอายุก็จะมีปัญหากับการใช้แอพพลิเคชั่นมาก เนื่องจากไม่คุ้นเคยหรือไม่มีความรู้ในเรื่องนี้มาก่อน ดังนั้น การนำแอพพลิเคชั่นมาใช้เพื่อการค้นหา สืบค้นหรือเข้าถึงการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีก็จำเป็นที่จะต้องมีการเรียนรู้และทำความเข้าใจหรือฝึกฝนเพื่อที่จะให้เกิดความคุ้นชินกับการใช้แอพพลิเคชั่นให้ได้ แต่เมื่อสามารถเรียนรู้และทำความเข้าใจแล้วการใช้แอพพลิเคชั่น “โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี” จึงเป็นเรื่องง่าย ซึ่งนั่นก็คือสิ่งที่จัดได้ว่าเป็น “คุณค่า”ที่เกิดมาจากการใช้แอพพลิเคชั่น และถือว่าเป็นคุณค่าที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้เทคโนโลยีสมัยใหม่สำหรับชาวบ้านโดยทั่วไป โดยเทคโนโลยีเหล่านี้ถือว่าเป็นเทคโนโลยีที่เข้ามาในชีวิตประจำวันของเรามากยิ่งขึ้น การนำแอพพลิเคชั่น “โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี”มาใช้จึงถือว่ามีส่วนกระตุ้นให้คนยุคเก่าได้เกิดการเรียนรู้และศึกษาในเทคโนโลยีสมัยใหม่มากขึ้น

๔.๖.๔.๒ คุณค่าในการศึกษา“โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี” สำหรับคุณค่าในเรื่องนี้ถือว่ามีความจำเป็นมาก เพราะปัจจุบันนี้เทคโนโลยีสมัยใหม่สามารถที่จะย่อโลกทั้งใบมาไว้ในมือของมนุษย์เราได้ เนื่องจากปัจจุบันนี้เทคโนโลยีเป็นเสมือนปัจจัยที่ ๕ ของชีวิตมนุษย์ และเทคโนโลยีก็คืออุปกรณ์สำคัญที่ได้เข้ามาช่วยให้มนุษย์เราได้เรียนรู้ชีวิตและทำความเข้าใจชีวิตและการเปลี่ยนแปลงของโลกได้ง่ายขึ้น ดังนั้น ในแง่ของการศึกษาการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีซึ่งเป็นแผนการดำเนินกาวิจัยในครั้งนี้ แอพพลิเคชั่น “โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี”จึงถือว่าเป็นอุปกรณ์หรือปัจจัยสำคัญที่จะทำให้นักท่องเที่ยวก็ดี นิสิตนักศึกษาก็ดี หรือแม้แต่ผู้สนใจโดยทั่ว ๆ ไป สามารถสืบค้นองค์ความรู้เกี่ยวกับสิ่งที่ตนเองต้องการจะศึกษาได้ผ่านโทรศัพท์มือถือที่มีติดตัวกันอยู่ทุก ๆ คนอยู่แล้ว ซึ่งประโยชน์ของ

แอพพลิเคชั่น ไม่ว่าจะเป็นประโยชน์ของการติดต่อสื่อสารหรือการใช้เล่นเกม ถ่ายรูป หรืออะไรต่าง ๆ จะเห็นได้เลยว่าการใช้โทรศัพท์มือถือมีประโยชน์ต่อการสื่อสารมาก เพราะชีวิตคนส่วนใหญ่ในปัจจุบันจะเห็นการใช้โทรศัพท์มือถือหรือสมาร์ทโฟนตลอด สำหรับการใช้โทรศัพท์มือถือนั้น ส่วนใหญ่ที่เราเห็นกันคือ การใช้สื่อสาร การใช้ติดต่อทางไกล และอื่น ๆ อีกมากมาย ตี่เทคโนโลยีที่ล้ำสมัยในสมัยนี้นั้นจะเห็นได้ว่ามีแอพพลิเคชั่นต่าง ๆ เข้ามาให้เราเลือกดาวน์โหลดได้ โดยเฉพาะในแง่ของการเรียนการสอนหรือการศึกษาค้นคว้าในเรื่องที่สำคัญ ๆ แอพพลิเคชั่นถือว่าเป็นตัวช่วยที่ทำให้การศึกษาเหล่านั้นเป็นสิ่งที่ง่ายขึ้น

ในเรื่องของการศึกษาหรือค้นคว้าเกี่ยวกับการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีก็เช่นกัน แอพพลิเคชั่น“โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี” ถือว่าเป็นตัวช่วยที่ดีสำหรับผู้ที่มีความต้องการที่จะเรียนรู้หรือศึกษาเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีทั้งในส่วนของ (๑) ที่ตั้ง,เส้นทางการเดินทาง (๒) ประวัติความเป็นมา (๓)ภาพประกอบ (๔) แผนผังของแหล่งโบราณคดีนั้น ๆ ซึ่งองค์ความรู้หรือองค์ประกอบของการศึกษาเหล่านี้สามารถที่จะเข้าถึงได้ภายในแอพพลิเคชั่นเพียงแอพเดียวก็สามารถช่วยให้ท่านเข้าถึงแหล่งข้อมูลของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีได้อย่างง่ายดายเพียงที่สัมผัสกับหน้าจอมือถือของท่านก็สามารถที่จะเข้าถึงข้อมูลดังกล่าวได้เลย

๔.๖.๔.๓ คุณค่าในการส่งเสริมการท่องเที่ยว จะพบว่าหากจะทำกิจกรรมกระตุ้นให้มีการเดินทางมาท่องเที่ยวแล้ว ไม่มีเครื่องมือหรืออุปกรณ์ที่จะทำให้นักท่องเที่ยวสามารถที่จะเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวได้โดยง่าย ผ่านแอพพลิเคชั่นเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่นั้น ๆ แล้วก็ยากที่จะมีผู้สนใจเนื่องจากคนในยุคปัจจุบันนี้ถือว่าเป็นคนในยุคที่มุ่งเน้นหรือให้ความสำคัญกับการเป็นอยู่ที่สะดวกสบาย ไม่ต้องการสิ่งที่เป็นปัญหาสำหรับการดำเนินชีวิต เช่น ปัจจุบันนี้ไม่ต้องยุ่งยากที่จะเดินทางไปธนาคาร เพียงหยิบมือถือมาแล้วกดเปิดถอนเงินได้โดยไม่ต้องไปยุ่งวุ่นวายกับการกรอกเอกสารเพื่อขอเบิกเงิน เป็นต้น ซึ่งวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนในยุคปัจจุบันนั้นก็เป็นไปในลักษณะนี้ในด้านการท่องเที่ยวก็เช่นเดียวกัน การที่จะกระตุ้นให้ผู้คนมาเที่ยวแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีโดยเฉพาะการท่องเที่ยวในเชิงวัฒนธรรมนั้นสิ่งหนึ่งที่มีความจำเป็นมากก็คือ “แอพพลิเคชั่น” เนื่องจากแอพพลิเคชั่นนั้น เป็นโปรแกรมที่พร้อมที่จะอำนวยความสะดวกแก่ผู้ใช้ เพื่อประกอบการตัดสินใจ การวางแผนการท่องเที่ยวแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี และความคุ้มค่าตลอดการเดินทาง คือ ประหยัดเวลาในการเดินทาง ลดภาระค่าใช้จ่าย ได้ข้อมูลเพียงพอที่สามารถเข้าถึงความคุ้มค่าเชิงปริมาณ คือ เวลา และค่าใช้จ่ายที่จำเป็นใช้ที่สุดตลอดการเดินทาง สร้างความคุ้มค่าเชิงคุณภาพ มีความพึงพอใจต่อการใช้งาน ส่งเสริม สนับสนุนการท่องเที่ยวในจังหวัดหรือพื้นที่ดังกล่าวนั้น ซึ่งในการกระตุ้นในเรื่องการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัด ซึ่งจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีมีทรัพยากรในเรื่องของทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมนี้มาอยู่แล้ว และสามารถที่จะนำมาเป็นองค์ประกอบพื้นฐานในการทำการสร้างหรือปรับปรุงเพื่อก่อให้เกิดผลต่อการกระตุ้นการท่องเที่ยวได้ ซึ่งแอพพลิเคชั่น“โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี” ถือว่าเป็นตัวช่วยที่ดี ในการที่จะทำให้นักท่องเที่ยว

ที่ถือว่าเป็น “ลูกค้า หรือผู้มาเยือน”จะเกิดความสนใจที่จะมาท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่โดยการศึกษาข้อมูลผ่านแอพพลิเคชั่น“โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี” ก่อน จากนั้นก็จะตัดสินใจในการที่จะมาท่องเที่ยวในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีได้เพิ่มมากยิ่งขึ้น ซึ่งจากการที่ในอดีตนั้นจะพบว่าโบรารสถานหรือวัดสำคัญ ๆ ของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นไม่ได้รับความสนใจก็สืบเนื่องมาจากว่าไม่มีหน่วยงานใดเข้าไปทำการ “จัดการในเรื่องของการเตรียมข้อมูล”ให้กับนักท่องเที่ยวหรือผู้สนใจเมื่อผู้คนขาดข้อมูลที่เพียงพอก็จะเป็นสาเหตุประการหนึ่งที่ทำให้เกิดความไม่สนใจและมองผ่านทรัพยากรการท่องเที่ยวของจังหวัดไปได้ แล้วก็จะเดินทางไปหาพื้นที่ท่องเที่ยวอื่น ๆ แทน ที่ผ่านมาจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้น “สูญเสียลูกค้าด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมไปแล้วหลายล้านคนต่อปี” ดังนั้น หากจะมีการเพิ่มความสนใจให้เกิดกับผู้คนในโลกแห่งความเป็นจริงคือโลกออนไลน์นี้ได้สิ่งแรกที่จะต้องทำก็คือการเตรียมข้อมูลให้กับนักท่องเที่ยวผ่านแอพพลิเคชั่นอย่างแอพพลิเคชั่น “โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี” เป็นต้น ซึ่งเมื่อนำแอพพลิเคชั่นนี้ไปใช้ปรากฏว่ามีเสียงตอบรับจากผู้คนจำนวนมากที่บอกว่าไม่เคยรู้เลยว่าจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นมีแหล่งเรียนรู้เยอะหรือมากมายถึงขนาดนี้ อันนี้ก็ถือว่าเป็นแรงกระตุ้นอย่างหนึ่งที่ทำให้เกิดความต้องการที่จะเข้ามาท่องเที่ยวในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีมากขึ้น

๔.๖.๔.๔ คุณค่าในการจัดการการเรียนรู้ สำหรับคำว่า การเรียนรู้ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอันเนื่องมาจากประสบการณ์เดิม ทำให้คนเผชิญกับสถานการณ์เดิมต่างไปจากเดิม เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมทั้งภายนอกและภายในลักษณะการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอาจเป็นได้ ๔ ลักษณะ ได้แก่ การทำพฤติกรรมใหม่ การเลิกทำการเพิ่มพฤติกรรมที่เคยทำและการลดพฤติกรรมที่เคยทำ พฤติกรรมใดที่ไม่เปลี่ยนแปลงจึงไม่เรียกว่าเกิดการเรียนรู้ผลของการเรียนรู้จะก่อให้เกิดความรู้ (knowledge) ทักษะ (Skill) และเจตคติ (Attitude)

การเรียนรู้มีความสำคัญสำหรับมนุษย์ทุกคน ทุกเพศ ทุกวัย ทุกชาติ ทุกศาสนาและทุกวงการอาชีพ ความสำเร็จในการพัฒนาตน สังคมและมวลมนุษย์โลก ทั้งในการดำรงชีวิต การทำงาน และการอยู่ร่วมกันอย่างราบรื่นและสันติสุขนั้น ย่อมเกิดจากการที่มนุษย์มีการสะสมการเรียนรู้ที่สืบทอดกันต่อ ๆ มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน การศึกษาเรื่องการเรียนรู้จะช่วยให้ผู้สอนมีความรู้ ความเข้าใจในการจัดสภาพการณ์ และเลือกวิธีการต่าง ๆ เพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลตามความเหมาะสมของผู้เรียนแต่ละคน ซึ่งมีความแตกต่างกันทั้งในด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญา เพื่อให้บรรลุผลตามเป้าหมายที่ต้องการ ซึ่งการเรียนรู้นั้นจะต้องมีการจัดการ เนื่องจากการเรียนรู้หรือความรู้นั้นถือว่าเป็นสิ่งที่สามารถเกิดได้จากกระบวนการที่ถูกจัดการให้เป็นไปได้ด้วยดี ดังนั้น การจัดการเรียนรู้จึงถือว่าเป็นกระบวนการที่มีระบบระเบียบคลอบคลุมการคำเนินการ ตั้งแต่การวางแผน การจัดการเรียนรู้ จนถึงการประเมินผล[๑๒๑]

ในการจัดการเรียนรู้สมัยใหม่ ผู้สอนจำเป็นต้องมีความรู้ความสามารถหลายอย่างในการจัดการเรียนรู้ให้มีประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผลสูงสุด ดังนี้

---

[๑๒๑] วิชัย ประสิทธิ์วุฒิเวชช์, **การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น: สานต่อที่ท้องถิ่น,** กรุงเทพมหานคร: บริษัทเซ็นเตอร์ดิสคัฟเวอรี่ จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๒๕๕.

(๑) หลักการรู้จักผู้เรียน ถือเป็นสิ่งแรกที่ผู้สอนต้องสามารถวิเคราะห์ศักยภาพผู้เรียนได้ว่าเป็นอย่างไร มีความสามารถที่จะเรียนรู้ได้อย่างไร มากน้อยเพียงใด ปกติสามารถแบ่งออกได้เป็น ๓ กลุ่ม ดังนี้

๑.๑ กลุ่มสติปัญญาค่อนข้างอ่อน/เรียนรู้ช้า กลุ่มนี้สามารถเรียนรู้ได้ต่อเมื่อได้รับการช่วยเหลือหรือสอนจากครูอย่างค่อยเป็นค่อยไปจึงจะเรียนรู้สำเร็จเป้าหมายการเรียนรู้เพียงช่วยเหลือตนเองได้โดยไม่ต้องเป็นภาระแก่ผู้อื่นในการดำรงชีวิต

๑.๒ กลุ่มสติปัญญาปานกลาง กลุ่มนี้มีความสามารถในการเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง แต่ต้องได้รับคำชี้แนะ รูปแบบ วิธีการ จากครูผู้สอนภายใต้การให้กำลังใจการเรียนรู้จึงจะประสพผลสำเร็จ ความต้องการเรียนรู้เพื่อ ประยุกต์ใช้องค์ความรู้ให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและเอื้อแก่ผู้อื่นรอบข้างได้

๑.๓ กลุ่มสติปัญญาสูง กลุ่มนี้เป็นความหวังของสังคมประเทศชาติในการช่วยให้เกิดความเจริญก้าวหน้าทางวิชาการและวิชาชีพในอนาคต กลุ่มนี้มีความสามารถที่จะเรียนรู้ได้ด้วยตนเองโดยต่อยอดจากการเรียนรู้จากครูแต่ต้องการความเป็นอิสระในการเรียนรู้ การใช้ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ จินตนาการ ฉะนั้นจึงต้องการโอกาสและการให้ความสะดวกในการเรียนรู้อย่างหลากหลายรูปแบบไม่มีขีดจำกัด กลุ่มนี้มีเป้าหมายการเรียนที่ทำให้เกิดประโยชน์กับตนเองแล้วยังเพื่อผู้อื่นประเทศชาติตลอดจนสิ่งแวดล้อม ใช้องค์ความรู้เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่ม เป็นความหวังของทุกสังคม

(๒) หลักการวางแผนและเตรียมจัดการเรียนรู้ ครูผู้สอนต้องมีความรู้ความสามารถในการวางแผนการจัดการเรียนรู้และวิธีการเรียนรู้ที่หลากหลาย ให้เหมาะสมกับกลุ่มผู้เรียนแต่ละศักยภาพ ทั้งนี้กระบวนการวัดและประเมินผลการเรียนรู้ที่เหมาะสมสอดคล้องต่อการเรียนรู้ของแต่ละกลุ่มผู้เรียน เป็นปัจจัยสำคัญต่อการเลือกวิธีการจัดการเรียนรู้ด้วย

(๓) หลักการใช้จิตวิทยาการเรียนรู้ การจะจัดการเรียนรู้อย่างไรกับกลุ่มผู้เรียนใด ครูผู้สอนต้องมีพื้นฐานความรู้ทางด้านจิตวิทยาการเรียนรู้ จิตวิทยาพัฒนาการ ทฤษฎีสมอง จิตวิทยาแนะแนวและการให้คำปรึกษา เพื่อประกอบการตัดสิ้นใจในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะสม

(๔) หลักการวัดและประเมินผลการเรียนรู้ การที่ครูผู้สอนจะเลือกรูปแบบการวัดและประเมินผลการเรียนรู้รูปแบบใด ต้องมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับวิธีการวัดและประเมินผลว่ามีวัตถุประสงค์อย่างไร เช่น (๑) ต้องการวัดองค์ความรู้และทักษะปฏิบัติเบื้องต้นว่ามีเท่าใด ควรใช้รูปแบบการวัด (Test) (๒)ต้องการรู้ว่าผู้เรียนเกิดการเรียนรู้มากน้อยแค่ไหนจากการเรียนรู้ด้วยตนเองใช้การประเมิน(Assessment) เทียบกับเกณฑ์ที่กำหนด (๓) ต้องการทราบว่าผู้เรียนได้พัฒนาองค์ความรู้ใหม่ด้วยความคิดริเริ่มสร้างสรรค์จนเกิดประโยชน์ด้วยการประเมินแบบมีส่วนร่วมจากการยอมรับ ชื่นชมและให้รางวัล[๑๒๒]

นอกจากนั้นในการจัดการเรียนรู้ก็จะต้องมีรูปแบบการจัดการเรียนรู้ ซึ่งจำแนกตามวิธีการจัดการเรียนรู้ได้ ๓ รูปแบบดังนี้

---

[๑๒๒] การศึกษา, **การจัดการเรียนรู้ (Learning Management)**, ออนไลน์ แหล่งที่มา : https://www.kansuksa.com/๘/ [๘ มกราคม ๒๕๖๖].

(๑) การถ่ายทอดความรู้ (Transmission Approach) เป็นการจัดการเรียนการสอนที่ใช้กันมานานเป้าหมายเพื่อสืบทอดความรู้ อารยะธรรม วัฒนธรรมประเพณี ทักษะฝีมือเพื่อให้คงอยู่ต่อไป ประกอบกับต้องการกำลังคนในระบบอุตสาหกรรมจึงเน้นความเก่ง คนเก่ง การถ่ายทอดใช้รูปแบบวิธีสอน (Teaching) การฝึกฝน (train) การกล่อมเกลาให้เกิดศรัทธาและเชื่อฟัง (Tame) ครูจะเป็นศูนย์กลางการจัดการเรียนรู้ (Teacher Centered Development) สำนักไหน โรงเรียนไหน หรือครูคนไหนเก่ง นักเรียนจะหลั่งไหลไปเรียน เกิดการแข่งขันการเข้าเรียนในโรงเรียนดัง เป็นค่านิยมของสังคมมานาน

(๒) การสร้างองค์ความรู้ (Trans formational Approach) หรือ (Constructionist) เป็นการจัดการเรียนรู้ที่คาดหวังว่าจะยกระดับศักยภาพของประชาชนให้พึ่งพาตนเองได้หลังจากที่พึ่งพาผู้อื่นโดยเฉพาะเจ้าของกิจการ รัฐบาล ฯลฯ มานานจนเกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำและความยากจน การว่างงาน เกิดปัญหาสุขภาพ ฯลฯ โดยพยายามจะให้ผู้เรียนลดการเรียนรู้ที่ต้องพึงพาครู โรงเรียน หรือสถาบันไปสู่การพึ่งพาตนเองในการแสวงหาความรู้ โดยเน้นการเรียนรู้ผ่าน สื่อ (Media) นวัตกรรม(Innovation)และเทคโนโลยี (Technology)การเรียนรู้จะเน้นการเรียนรู้ด้วยตัวผู้เรียนเองภายใต้การอำนวยความสะดวกของครูผ่านสื่อและนวัตกรรมแต่อำนาจการจัดการยังเป็นอำนาจของครู แต่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีบทบาทและส่วนร่วมมากขึ้น

(๓) การพัฒนาองค์ความรู้ใหม่สู่ปัญญาภิวัฒน์ด้วยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่หลากหลาย (Transactional Approach) ผลการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีสารสนเทศและดิจิตอลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์และวิถีชีวิตในศตวรรษที่ ๒๑ เป็นอย่างยิ่งและรวดเร็ว ศักยภาพของประชาชนต้องได้รับการพัฒนาทักษะและวิถีการดำเนินชีวิตใหม่ ในสังคมแห่งชีวะคุณธรรม (Bio-Ethic) การศึกษาถึงเวลาต้องปรับเปลี่ยน มุมมอง วิธีคิด รูปแบบการให้การศึกษาแนวใหม่ ที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้พัฒนาศักยภาพของตนสู่ขีดจำกัดของแต่ละบุคคล โดยเฉพาะผู้เรียนที่มีศักยภาพสูง เพื่อเป็นที่พึ่งของสังคมให้มีโอกาสเรียนรู้เต็มศักยภาพ โดยรูปแบบที่พัฒนาเน้นการใช้นวัตกรรมและเทคโนโลยีสู่สังคม ๔.๐

สำหรับการใช้แอพพลิเคชั่น “โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี”นั้นถือว่าเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดคุณค่าในเรื่องของการจัดการการเรียนรู้ได้ กล่าวคือ แอพพลิเคชั่น “โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี”ได้ทำการจัดรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีมาไว้ในแอพ ๆ เดียวในทุกมิติที่นักท่องเที่ยวหรือประชาชนทั่ว ๆ ไปอยากรู้ กล่าวคือ แอพพลิเคชั่น “โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี”ได้รวบรวมเส้นทางการท่องเที่ยว องค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ ประเพณี วัฒนธรรมท้องถิ่น และแหล่งโบราณคดีที่ตั้งเส้นทางการเดินทาง เบอร์โทรติดต่อหรือการเข้าถึงแห่งท่องเที่ยว ซึ่งเป็นกรอบในการจัดการความรู้เพื่อรอให้ผู้ที่ต้องการการเรียนรู้เข้ามาใช้หรือเข้ามาเรียนรู้จากการสืบค้นข้อมูลได้อย่างง่ายดาย เพียงแค่โหลดและดำเนินการค้นหาความรู้จากสิ่งที่ท่านอยากรู้ก็สามารถที่จะค้นหาได้จากกระบวนการจัดการความรู้ที่มีอยู่ในแอพพลิเคชั่น “โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี” นั่นเอง

๔.๖.๔.๕ คุณค่าในการเผยแผ่ศาสนาและวัฒนธรรมในท้องถิ่น สำหรับคุณค่าที่เกิดจากการใช้แอพพลิเคชั่น “โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี”อีกประการหนึ่งก็คือคุณค่าด้านการเผยแผ่ศาสนาและวัฒนธรรมในท้องถิ่น เนื่องจากว่าสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นถือว่าเป็นสิ่งที่เกิดมาจากพื้นฐานทางพระพุทธศาสนา คือแหล่งโบราณคดีทั้งหลายนั้นได้เกิดมาจากการสร้างสรรค์ผ่านความเชื่อและความศรัทธาของผู้คนที่มีต่อพระพุทธศาสนา เช่น เมืองโบราณ พระธาตุเจดีย์ วัด พระพุทธรูปหรือแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ต่าง ๆ ที่มีอยู่ภายในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นถือว่าเกิดมาจากการสร้างสรรค์จากศาสนาและวัฒนธรรมของชาวพุทธโบราณ ดังนั้น การเผยแผ่หรือการใช้แอพพลิเคชั่น “โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี”จึงถือว่าเป็นอีกช่องทางหนึ่งที่เป็นช่องทางในการเผยแผ่พระพุทธศาสนากล่าวคือทำให้ผู้ใช้แอพลพลิเคชันนี้ได้เห็นถึงภาพรวมของแหล่งโบราณคดีว่าเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นภายใต้แรงศรัทธาของผู้คนในยุคโบราณที่มีต่อพระพุทธศาสนา ดังนั้น แอพพลิเคชั่นนี้จึงเป็นเสมือนหนึ่งหน้าต่างของการเรียนรู้ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมแบบชาวพุทธไปในตัว การเผยแพร่และการใช้แอพพลิเคชั่นนี้จึงทำหน้าที่เป็นผู้ส่งสารให้กับผู้ใช้ให้เกิดศรัทธาในพระพุทธศาสนาหรือเกิดศรัทธาในแรงสร้างสรรค์ของคนโบราณที่มีต่อพระพุทธศาสนาได้

๔.๗ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

๔.๗.๑ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยเรื่อง “ การศึกษาเชิงสำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานี” มีดังต่อไปนี้

๑. องค์ความรู้เรื่องพัฒนาการของชุมชนมอญ- เขมรสมัยทวารวดี

สำหรับองค์ความรู้ในเรื่องแรกของการศึกษาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีทั้ง ๕ แห่งนั้นก็คือ เรื่องของพัฒนาการของชุมชนมอญ-ขอมหรือเขมรในยุคนั้นว่ามีความเป็นมาอย่างไร จากการลงพื้นที่ศึกษาจะพบว่าการเกิดขึ้นของชุมชนทวารวดีนั้นเกิดมาจากการอพยพของคนมอญ- ขอมหรือเขมรจากทางชุมชนที่อยู่ปากน้ำที่เป็นที่ออกไปสู่ทะเล เช่นปากน้ำเจ้าพระยาหรือปากน้ำแม่กลอง ปากน้ำท่าจีน ปากแม่น้ำโขงทางใต้ของอาณาจักรเขมรโบราณ หรือริมทะเลทางภาคใต้ของไทยเป็นต้น ซึ่งปากน้ำเหล่านี้เป็นส่วนที่เป็นจุดนัดพบและจุดที่เป็นจุดแลกเปลี่ยนสินค้าของคนในท้องถิ่น ซึ่งบางส่วนเป็นชาวมอญ- เขมรเดิม ซึ่งชนชาวมอญ- เขมรเหล่านี้ได้ทำการแลกเปลี่ยนสินค้ากับชาวอินเดียและชาวโรมัน หรือชาวอาหรับที่เดินทางมาจากตะวันตก ซึ่งชาวโรมันนั้นเมื่อค้าขายเสร็จก็จะเดินทางกลับ หรือแม้แต่แขกอาหรับก็เช่นเดียวกันไม่ได้มีการปักหลักปักฐานอยู่ในสถานที่ที่เป็นเมืองแห่งการค้า ผิดกับชาวอินเดียที่เมื่อมาทำการค้าแล้วหลายคนก็ไม่ได้เดินทางกลับบ้านเกิดเมืองนอนของตนเอง แต่ได้มีการแต่งงานหรือสร้างบ้านแปงเมืองอยู่ที่ดินแดนใหม่ที่ตนองค้นพบ ซึ่งชาวอินเดียที่เป็นพ่อค้าก็ได้แต่งงานกับคนในพื้นที่และคนในพื้นที่หรือชาวมอญ- ขอมหรือเขมรนั้นบางส่วนก็ได้อพยพตามเส้นทางคือแม่น้ำขึ้นมาทางเหนือเพื่อแสวงหาที่อยู่หนีน้ำท่วม เพราะทางใต้หรือปากน้ำที่ออกไปทางทะเลนั้นเกิดอุทกภัยบ่อยครั้งจึงได้พากันอพยพขึ้นมาทางเหนือ คือจากปากแม่น้ำท่าจีนก็คือเมืองราชบุรี นครปฐม หรือเมืองกาญจนบุรีขึ้นมาที่สุพรรณบุรีก็คือเมืองอู่ทอง หรือเมืองสุวรรณภูมิ และจากเมืองอู่ทองก็อพยพขึ้นมาที่

ละโว้หรือลพบุรีขึ้นไปเมืองศรีเทพรามนครบ้าง บางกลุ่มก็อพยพขึ้นไปทางเหนือตามลำแม่น้ำเจ้าพระยาขึ้นไปที่เมืองอู่ตะเภา เมืองโคกไม้เดน เมืองจันเสน และหลายกลุ่มก็ออกเดินทางเข้าไปตามแม่น้ำสะแกกรังเพื่อเข้าไปแสวงหาที่อยู่ในส่วนที่เป็นที่ราบและเหมาะแก่การตั้งเมือง เช่น เมืองใต้หรือเมืองด้าย,เมืองท่าการ้ง หรือเมืองบึงคอกช้างเป็นต้น นอกจากนั้นบางส่วนก็ได้เดินทางผ่านลำห้วยและสายน้ำไปตั้งบ้านเมืองที่เมืองดงแม่นางเมือง ซึ่งอยู่ในพื้นที่ที่เหมาะแก่การทำการเกษตร ซึ่งจะพบว่าชาวมอญ- ขอมหรือเขมรโบราณเหล่านี้ถือว่าเป็นกลุ่มคนที่เป็นต้นเค้าของการสร้างอาณาจักรหรือเมืองโบราณสมัยทวารวดีขึ้นในบริเวณนี้ทั้งหมด

โดยกรอบของการสร้างเมืองหรือวัฒนธรรมแบบทวารวดีนี้จะพบว่ามีองค์ประกอบหลายประการ ได้แก่ (๑) ชุมชนหรือเมืองนั้นจะต้องเป็นเมืองที่เคยเป็นชุมชนหรือเมืองเก่าหรือเมืองโบราณมาก่อน กล่าวคือเป็นเป็นที่เคยมีคนก่อนยุคประวัติศาสตร์อยู่อาศัยมาก่อน เช่น ที่เมืองศรีเทพก็จะมีการขุดค้นพบโครงกระดูกมนุษย์โบราณยุคก่อนประวัติศาสตร์ในตัวเมืองก่อนที่จะพัฒนามาเป็นเมืองในระบบวัฒนธรรมทวารวดี เมืองโคกไม้เดนหรือเมืองเขาบ่อพลับก็เคยเป็นเมืองของคนยุคก่อนประวัติศาสตร์มาก่อน หรือเมืองโบราณจันเสน เมืองโบราณที่บ้านใหม่ชัยมงคลก็เคยเป็นเมืองของคนยุคก่อนประวัติศาสตร์มาก่อน ซึ่งเมืองเหล่านี้ถือว่าเป็นจุดที่ชาวมอญ- เขมรโบราณได้ยึดเป็นหลักในการใช้เป็นที่สร้างเมืองขึ้นมาในภายหลังไม่ได้เป็นการไปเลือกพื้นที่สร้างเมืองใหม่เหตุเพราะการสร้างเมืองใหม่นั้นต้องยึดเอาประสบการณ์ของกลุ่มคนที่เคยอยู่ในที่แห่งนั้นมาก่อนเสมอ (๒) ชุมชนชาวมอญเขมรนั้นจะมีการนับถือศาสนาในระบบความเชื่อแบบใหม่ก็คือระบบความเชื่อแบบอินเดีย ซึ่งเหตุที่จะต้องเป็นระบบความเชื่อของอินเดียก็เพราะชุมชนชาวมอญ- เขมรโบราณนั้นจะมีชาวอินเดียที่เป็นนักปกครองหรือนักบวช เป็นผู้นำ หรือหากไม่ใช่คนอินเดียโดยกำเนิดก็อาจจะเป็นคนที่เคยไปอินเดียและได้ศึกษาระบบวัฒนธรรมของชาวอินเดียแล้วนำเอาความรู้นั้นมาเผยแผ่ภายในเมืองและเป็นที่มาของกลุ่มคนชาวอินเดียในยุคต่อมาโดยคนอินเดียเหล่านั้นถือว่าเป็นปราชญ์หรือผู้มีความรู้ในศาสตร์ต่าง ๆ ที่เป็นที่ยอมรับของคนในชุมชนหรือคนในตัวเมือง โดยเฉพาะองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับศาสตร์ต่าง ๆ เช่น ภาษาศาสตร์ ศาสนศาสตร์ อักษรศาสตร์ เป็นต้นที่เป็นศาสตร์สำคัญและจำเป็นสำหรับการเผยแผ่รวมถึงการติดต่อค้าขายของคนในยุคนั้น ซึ่งก็ไม่ได้แตกต่างไปจากผู้คนในยุคปัจจุบันที่ต้องอาศัยภาษาหลัก ๆ ในสังคมยุคปัจจุบันก็คือภาษาอังกฤษ ภาษจีนในการติดต่อสื่อสารกันในปัจจุบัน

สำหรับเรื่องของวัฒนธรรมอินเดียในด้านต่าง ๆ นั้นจึงถือว่าเป็นเรื่องที่มีความสำคัญต่อการสร้างชุมชนของชาวทวารวดีขึ้นในยุคพุทธศตวรรษที่ ๑๒- ๑๔ ซึ่งกลุ่มชาวมอญ- เขมรโบราณถือว่าเป็นผู้ที่มีส่วนสำคัญในการสร้างเมืองหรือชุมชนขึ้น และชาวมอญ- เขมรโบราณนั้นถือว่าเป็น “กลุ่มคนที่อยู่ร่วมกันเป็นสังคมเดียวกันมานาน”ซึ่งยุคแรกของการสร้างวัฒนธรรมแบบทวารวดีขึ้นมานั้นถือว่าพวกเขาอยู่ร่วมกันมาก่อนไม่ได้มีการแยกว่าเป็นกลุ่มคนที่มีความเฉพาะของเชื้อชาติ เช่น การเป็นคนไทยหรือลาว แต่คนในยุคนั้นเรียกตัวเองว่าเป็นคนทวารวดี ซึ่งจะประกอบไปด้วยชาวมอญ- เขมรโบราณเท่านั้น แต่ต่อมาภายหลังคือยุคพุทธศตวรรษที่ ๑๕- ๑๗ ก็ได้เริ่มมีการจัดกัดเผ่าพันธุ์เกิดขึ้นก็คือ เมือเขมรยุคพระนครได้มีความเจริญมากขึ้นได้แผ่กำลังอำนาจมาที่เมืองในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาผ่านเมืองสำคัญก็คือเมืองละโว้หรือลพบุรีและเมืองศรีเทพรวมถึงเมืองอู่ทองด้วย การยกเอากลุ่มชนชาว

เขมรเดิมขึ้นมาเป็นใหญ่จึงเกิดขึ้นและที่สุดเมืองโบราณหลายเมืองในดินแดนแถบนี้จึงได้กลายมาเป็นเมืองที่มีชาวขอมหรือเขมรมีอำนาจมากกว่ากลุ่มคนเชื้อชาติมอญและที่สุดคนมอญเดิมก็ถูกลดค่าหรือความสำคัญลงไปหลายเมืองจึงได้กลายมาเป็นเมืองขอมหรือเมืองเขมรไป เช่น เมืองโคกไม้เดนในยุคหลังที่มีหลักฐานการได้รับอิทธิพลของเขมร หรือเมืองดงแม่นางเมืองที่มีหลักฐานชัดเจนว่าผู้คนที่มามีอำนาจในยุคพุทธศตวรรษที่ ๑๕ เป็นต้นมาก็คือกลุ่มชาติพันธุ์เขมรจากเมืองนครศรีธรรมราช เป็นต้น แต่ก็มีหลายเมืองที่ถูกกำจัดหรือประสบกับความเสื่อมสบายไปก่อนการที่จะถูกวัฒนธรรมเขมรสมัยเมืองพระนครครอบงำก็คือเมืองบึงคอกช้างที่ไม่พบร่องรอยวัฒนธรรมแบบเขมรอยู่เลย แต่ดงแม่นางเมืองนั้นมีความชัดเจนว่าถูกวัฒนธรรมเขมรเข้ามามีอำนาจอย่างชัดเจนโดยเฉพาะในส่วนที่มีการติดต่อกับอาณาจักรพระนคร กล่าวคือในการขุดค้นของนักโบราณคดีพบหลักฐานเครื่องปั้นดินเผาบางส่วนถูกนำมาจาก “ภูเขาพนมกุเลน” ของเขมร ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเมืองดงแม่นางเมืองนี้ได้รับอิทธิพลของเขมรผ่านการติดต่อสัมพันธ์กันทางเชื้อชาติหรือภาษามาก่อน

อย่างไรก็ตามจากการกล่าวมาทั้งหมดนั้นหากพิจารณาจากกรอบของการสร้างเมืองหรือชุมชนของอาณาจักรทวารวดีโดยเฉพาะหัวเมืองหรือชุมชนต่าง ๆ ที่คณะคณะผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สำรวจนั้นจะพบว่า ผู้ที่มีส่วนในการสร้างชุมชนในวัฒนธรรมแบบทวารวดีนั้นก็คือ (๑) ชาวมอญ (๒) ชาวขอมหรือเขมร และ (๓) ชาวอินเดียที่เป็นพ่อค้า นักปกครองและนักบวชที่เดินทางมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เมืองในดินแดนแถบนี้รวมถึงชุมชนเมืองโบราณทั้ง ๕ แห่งที่เป็นกรณีศึกษาในพื้นที่จังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีด้วย

๒. องค์ความรู้เรื่องการค้าขายกับชาวจีนในชุมชนสมัยทวารวดี

สำหรับหลักฐานของความเจริญของเมืองในยุคสมัยทวารวดีในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในสองจังหวัดก็คือจังหวัดนครสวรรค์กับจังหวัดอุทัยธานีอีกประการหนึ่งก็คือ ภายหลังจากการลงพื้นที่สำรวจจะพบว่ามีหลักฐานสำคัญที่ระบุชัดเจนว่า เมืองโบราณสมัยทวารวดีในพื้นที่ศึกษา ๕ แห่งนั้นมีการค้าขายกับ “ชาวจีน” มาเป็นระยะเวลานานซึ่งการที่คนในพื้นที่นี้ได้ติดต่อกับชาวจีนนั้นถือว่าได้ติดต่อกันมาก่อนที่ขอมกับมอญจะอพยพขึ้นมาตั้งเมืองในลุ่มน้ำในพื้นที่ภาคกลางเสียอีก โดยชาวจีนที่เข้ามาค้าขายกับชุมชนในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานี้กลุ่มแรกก็คือชาวจีนที่เดินทางผ่านมาตำลำน้ำทางภาคเหนือก็คือ ปิง วัง ยม น่าน โดยมีต้นทางที่แม่น้ำโขงเดินทางผ่านมาทางเชียงใหม่เรื่อยลงมาสู่ดินแดนที่มีชาวท้องถิ่นอยู่ที่ในชุมชนต่าง ๆ แล้วทำการค้าขายหรือทำการผูกมิตรสัมพันธ์จนสามารถทำการค้าขายกับผู้คนในยุคต้นสมัยประวัติศาสตร์ได้ และเมื่อปรากฏมีชาวมอญ- ขอมหรือเขมรโบราณอพยพจากทางใต้มาสร้างเมืองในทางภาคกลางและภาคเหนือของพื้นที่นี้ก็ได้ทำการค้าขายกับชาวมอญ- เมรต่อจากชนกลุ่มดั้งเดิม และเพิ่มเส้นทางการค้าขายที่เดินทางมาจากทางใต้ก็คือผ่านทางทะเลซึ่งเป็นเส้นทางการค้าเดิม ซึ่งการที่ชาวจีนเดินทางมาค้าขายก็จะพบว่า ชาวจีนกับชาวอินเดียก็มีท่าทีต่อชุมชนเมืองโบราณในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเหมือนกันก็คือ เมื่อมาทำการค้าขายแล้วบางส่วนเดินทางกลับ แต่ก็มีบางส่วนที่ตั้งรกรากอยู่ที่เมืองในชุมชนนั้นเลยและได้มาเป็นส่วนหนึ่งของประชากรของทวารวดีไป โดยพื้นที่ที่พบวัสดุหรือวัตถุโบราณที่เป็นเครื่องถ้วยชามหรือภาชนะของจีนหรือที่นำเข้าจากจีนก็ได้แก่เมืองดงแม่นางเมืองพบมาก หรือเมืองโคกไม้เดน และอีกแห่งหนึ่งก็คือชุมชนเมืองจันเสนโบราณที่พบว่ามีการนำเข้าผลิตภัณฑ์ของจีนประเภทถ้วยชามสังคโลกเป็นจำนวนมาก

เหตุที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะเมืองเหล่านี้ตั้งอยู่ในบริเวณพื้นที่ที่ใกล้น้ำ โดยเฉพาะเมืองดงแม่นางเมืองถือว่าเป็นเขตพื้นที่ที่มีชาวจีนมาตั้งรกรากอยู่เป็นจำนวนมากและไม่ใช่เฉพาะยุคสมัยนี้เท่านั้นแต่เมืองเหล่านี้เคยเป็น “ที่อยู่อาศัยของชาวจีนมากว่าพันปีแล้ว” ก็คือเข้ามาตั้งแต่สมัยยุคก่อนทวารวดีแล้วนั่นเอง ดังนั้น การพบภาชนะของจีนในพื้นที่เมืองโบราณสมัยทวารวดีในพื้นที่สองจังหวัดนี้จึงเป็นหลักฐานยืนยันได้อย่างชัดเจนว่าเมืองสมัยทวารวดีนี้มีการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนพ่อค้าชาวจีนมาเป็นระยะเวลาที่ยาวนานมาแล้ว และถือว่านี่คือองค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการลงพื้นที่สำรวจ

๓. องค์ความรู้เรื่องศิลปะทางพระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดี

สำหรับองค์ความรู้อีกประการหนึ่งที่ได้รับจากการลงพื้นที่สำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีทั้ง ๕ แห่งก็คือ ประเด็นเรื่องของพุทธศิลปะทางพระพุทธศาสนาที่ได้รับอิทธิพลมาจากอินเดียโดยเฉพาะศิลปะในยุคคุปตะซึ่ง “ศิลปะคุปตะ” ในสมัยราชวงศ์คุปตะ (พุทธศตวรรษที่ ๙ - ๑๓) นั้นถือว่าได้รับการยกย่องว่าเป็นยุคทองของอินเดีย (Classic Age) เพราะสมัยนี้เป็นสมัยที่อารยธรรมอินเดียเจริญถึงขีดสุดในทุกด้าน คือ ด้านปรัชญา ศาสนา วรรณคดี ดนตรี นาฏศิลป์ จิตรกรรม และประติมากรรม

ศิลปะคุปตะเจริญขึ้นทางภาคเหนือของอินเดีย และขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวาง ซึ่งเกิดจากการพัฒนางานศิลปะให้ละเอียดอ่อนมากขึ้นจากศิลปะสมัยก่อน ในระยะนี้พระพุทธศาสนาทั้งนิกายมหายาน และหินยานได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นมาก เช่น ที่เมืองมถุรา และปาฏลีบุตร มีสถูปที่สวยงาม นาลันทาเป็นศูนย์กลางทางการศึกษาพระพุทธศาสนามหายาน ขณะเดียวกันศาสนาฮินดูได้รุ่งเรืองขึ้นอีกและค่อย ๆ ดูดซึมเอาพระพุทธศาสนาไปทีละน้อย วรรณกรรมที่สำคัญที่ได้รับความนิยมอีกครั้งหนึ่ง คือ มหากาพย์มหาภารตะ และรามายณะ กาลิทาสผู้เป็นกวีเอกในสมัยนี้ได้แต่งหนังสือไว้หลายเล่ม ที่โดดเด่น คือ สกุนตลา

ทางด้านประติมากรรม ศิลปะสมัยคุปตะส่วนใหญ่เป็นประติมากรรมรูปมนุษย์มิใช่รูปสัตว์หรือรูปมนุษย์ที่อยู่กับธรรมชาติ หรือถ้ามีก็เป็นเพียงส่วนประกอบเท่านั้น ไม่มีความสำคัญเหมือนกับสมัยมถุรา และอมราวดี ศิลปะคุปตะได้ถ่ายทอดสุนทรียภาพทางความงามออกมาให้ปรากฏ โดยการสร้างมนุษย์ให้มีความงาม สมบูรณ์แบบ เหมือนวัยหนุ่มสาว ประติมากรรมที่สร้างขึ้นจะเนียนเรียบ อาภรณ์ที่สวมใส่ก็แนบเนื้อ เหมือนผ้าที่เปียกน้ำ ทำให้แทบมองทะลุเข้าไปเนื้อในได้ ประติมากรรมชิ้นสำคัญที่สุดในสมัยนี้ คือ พระพุทธรูปปางปฐมเทศนา สลักจากหินทรายที่สารนาถ พุทธลักษณะมีรัศมีกลมใหญ่ สลักลวดลายพรรณพฤกษาประดับอย่างงดงาม ริ้วจีวรบางแนบเนื้อติดกับพระองค์คล้ายผ้าเปียกน้ำ พระพักตร์กลม พระอังสาใหญ่ บั้นพระองค์เล็ก ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร พระหัตถ์แสดงปางปฐมเทศนา(ปางแสดงธรรม) เบื้องล่างสลักเป็นรูปปัจวัคคีย์ และกวางหมอบ มีธรรมจักรคั่นกลาง ปัจวัคคีย์มีขนาดเล็กแสดงให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ของพระพุทธองค์ จึงอาจกล่าวได้ว่าไม่มีรูปเคารพใดที่สวยงามเทียบกับพระพุทธรูปองค์นี้ได้ทั้งในความหมายและรูปแบบศิลปะ

สำหรับประติมากรรมหรือพระพุทธรูปที่พบในสมัยทวารวดีในเมืองไทยนั้น โดยมากแล้วเป็นงานด้านประติมากรรมพุทธศิลป์ การสร้างพระพุทธรูป ลักษณะพระพุทธรูปได้รับแรงบันดาลใจมาจากศิลปะอินเดียคือ ศิลปะอมราวดี ศิลปะคุปตะ ศิลปะหลังคุปตะ และศิลปะปาละ ที่มีอิทธิพลมากที่สุดได้แก่ ศิลปะคุปตะ เช่น การครองจีวรห่มคลุม จีวรเรียบไม่มีริ้ว การ ยืนเอียงตนแบบตริภังค์ คือ

การยืนเอียงตน ทั้ง ๓ ส่วน ได้แก่ พระอังสา (ไหล่) พระโสณี (สะโพก) และพระชงฆ์ (ขา) ต่อมาได้พัฒนารูปแบบให้เป็นแบบพื้นเมืองมากยิ่งขึ้น เช่น พระพักตร์กลมแป้น พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระนาสิกแบน พระโอษฐ์หนาแบะ พระพุทธรูปประทับยืนตรง ไม่ทำตริภังค์ และนิยมแสดงปางวิตรรกะ (ทรงแสดงธรรม) ทั้ง ๒ พระหัตถ์ อันเป็นรูปแบบที่เกิดขึ้นในศิลปะทวารวดีโดยเฉพาะ นอกจากนั้น ยังได้พบพระพุทธรูปนั่งปางสมาธิ ที่นิยมขัดสมาธิราบอย่างหลวม ๆ (พระบาทขวาทับพระบาทซ้าย เห็นฝ่าพระบาทเพียงด้านเดียว) อันมีที่มาจากอิทธิพลของศิลปะอมราวดี ต่อมามีอิทธิพลของศิลปะปาละเข้ามา เช่น การทำพระพุทธรูปขัดสมาธิเพชร (การนั่งขัดสมาธิที่เห็นฝ่าพระบาททั้ง ๒ ข้าง) ในช่วงสุดท้ายของศิลปะทวารวดีมีอิทธิพลของศิลปะเขมรเข้ามาปะปนอยู่ด้วย ก่อนที่ศิลปะทวารวดีจะค่อย ๆ เสื่อมไป และมีอิทธิพลของศิลปะเขมรเข้ามาแทนที่

ซึ่งพระพุทธรูปสมัยทวารวดีโดยทั่วไปอาจแบ่งออกได้เป็น ๓ แบบ คือ

(๑) แบบแรก ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ลักษณะของอิทธิพลศิลปะอินเดียแบบคุปตะและหลังคุปตะยังคงมีอยู่มาก รวมทั้งอิทธิพลของศิลปะอินเดียแบบอมราวดีซึ่งเข้ามาก่อนแบบคุปตะและหลังคุปตะด้วย เช่น ไม่มีรัศมีบนพระเกตุมาลา พระพักตร์ยังคงคล้ายกับศิลปะอินเดีย ถ้าครองจีวรห่มเฉียงก็ไม่มีชายจีวรอยู่เหนือพระอังสาซ้าย ประทับนั่งขัดสมาธิราบอย่างหลวม ๆ แบบอมราวดี หรือประทับยืนด้วยอาการตริภังค์ และแสดงปางด้วยพระหัตถ์ขวาเพียงพระหัตถ์เดียว พระหัตถ์ซ้ายยึดชายจีวรไว้ในพระหัตถ์

(๒) แบบที่ ๒ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓- ๑๕ ลักษณะของอิทธิพลพื้นเมืองมีมากยิ่งขึ้น เช่น ลักษณะพระพักตร์มีขมวดพระเกศาใหญ่ บางครั้งก็มีรัศมีเป็นรูปดอกบัวตูมหรือลูกแก้วอยู่เหนือพระเกตุมาลา พระพักตร์แบน พระขนงสลักเป็นเส้นนูนโค้งติดต่อกันดังรูปปีกกา พระเนตรโปน พระนาสิกแบน พระโอษฐ์หนา ยังคงประทับนั่งขัดสมาธิหลวม ๆ ตามแบบอมราวดี ถ้าครองจีวรห่มเฉียงมักมีชายจีวรสั้นอยู่เหนือพระอังสะซ้ายเป็นประจำ ชายจีวรดังกล่าวเริ่มขึ้นในศิลปะอินเดียสมัยคุปตะตอนปลายและสมัยหลังคุปตะ แต่บางครั้งก็มีขอบจีวรต่อลงมาจากชายจีวรเหนือพระอังสาซ้ายพาดผ่านข้อพระหัตถ์และพระโสณีซ้าย อันแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลศิลปะอินเดียแบบปาละ พระพุทธรูปยืนตั้งตรง และทรงแสดงปางวิตรรกะ(ประทานธรรม)ทั้งสองพระหัตถ์ ขอบจีวรเหมือนกันทั้งสองด้าน แสดงความได้สัดส่วนอย่างแท้จริง ซึ่งจาการสำรวจพบพระพุทธรูปลักษระนี้ที่เมืองโบราดงแม่นางเมือง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์

(๓) แบบที่ ๓ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เป็นพระพุทธรูปรุ่นสุดท้ายของอาณาจักรทวารวดี มีอิทธิพลของศิลปะขอมสมัยบาปวนหรือลพบุรีตอนต้นเข้ามาปะปน เช่น พระพักตร์เป็นรูปสี่เหลี่ยม มีร่อง(ลักยิ้ม)แบ่งกลางระหว่างพระหนุ (คาง) ชายจีวรยาวลงมาถึงพระนาภี ปลายตัดเป็นเส้นตรง ประทับนั่งขัดสมาธิราบอย่างเต็มที่ และฐานบัวคว่ำบัวหงายก็สลักขึ้นอย่างคร่าว ๆ [๑๒๓]

อย่างไรก็ตามจะพบว่าพระพุทธรูปสมัยทวารวดีที่ได้รับอิทธิพลของศิลปะแบบคุปตะนี้จะพบมากทั่วไปในประเทศไทยแต่ที่มีลักษณะเด่นและสวยงามก็คือพบที่เมืองนครปฐม ส่วนที่อื่นนั้นเป็น

---

[๑๒๓] รศ.ปิยะแสง จันทรวงศ์ไพศาล, **ประติมากรรมทวารวดี**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.resource.lib.su.ac.th/art_asean/contents/country.php?country=THA&category=๗&section=๖ [๘ มกราคม ๒๕๖๖].

ลักษณะของศิลปะแบบท้องถิ่นที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากช่างอินเดียสู่ช่างระดับชุมชนเมืองหรือชุมชนชาวบ้าน ดังนั้น รูปร่างจึงไม่ได้มีความสวยงามเหมือนกันกับที่พบที่เมืองนครปฐมหรืออย่างน้อย ๆ ร่องรอยที่พบอีกแห่งหนึ่งก็คือที่เมืองศรีเทพ โดยเฉพาะที่ถ้ำบนภูเขาถมอรัตน์ ส่วนพระพุทธรูปที่พบที่เมืองโบราณที่เป็นแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีทั้ง ๕ แห่งนั้นจะพบว่ามีเฉพาะที่ดงแม่นางเมืองที่พบพระพุทธรูปแกะลักที่เป็นพระพุทธที่ทรงเค้าของความเป็นศิลปะแบบคุปตะอยู่ นอกนั้นหลายเมืองไม่พบ พบเฉพาะรูปปั้นนูนสูงที่บ่งถึงความเป็นศิลปะคุปตะก็คือที่เมืองจันเสนและเมืองโคกไม้เดน แต่ที่พบมากในทุกแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีทั้ง ๕ แห่งก็คือ “พระพิมพ์สมัยทวารวดี” ที่พบเกือบทุกแห่งที่เป็นพระพิมพ์ที่เข้าถึงศิลปะแบบคุปตะอย่างชัดเจน เช่นที่พบที่โคกไม้เดนและที่เมืองโบราณดงแม่นางเมือง ซึ่งมีแบบศิลปะที่ไม่แตกต่างไปจากศิลปะที่พบที่ภาคอีสานหลายเมือง เช่น ที่นาดูนหรือพบที่เมืองฟ้าแดดสงยางของจังหวัดกาฬสินธุ์ ซึ่งก็เป็นอีกแหล่งหนึ่งที่เป็นชุมชนเมืองทวารวดีที่ได้รับอิทธิพลจากช่างสมัยคุปตะ

๔. องค์ความรู้เรื่องพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทิน (พระพุทธศาสนาสายสันสกฤต) ในสมัยทวารวดี

สำหรับองค์ความรู้ที่ได้จากการลงพื้นที่สำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีทั้ง ๕ แห่งอีกประการหนึ่งก็คือ เรื่องของการเข้ามาของพระพุทธศาสนาเถรวาทสายสันสกฤต คือนิกายสรวาสติวาทินที่ได้รับการเผยแผ่เข้ามาที่เมืองโบราณในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาทั้ง ๕ แห่งนั้น โดยพระพุทธศาสนาเถรวาทสายสันสกฤต คือนิกายนิกายสรวาสติวาทิน ซึ่งก่อนที่จะระบุถึงการมาของพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินสู่เมืองทวารวดีนั้นจะต้องกล่าวถึงความเป็นมาของนิกายนี้ก่อน โดยประวัติความเป็นมาของนิกายนี้มีดังนี้

๔.๑ ชื่อของนิกาย

สำหรับคำว่า สรวาสติวาท เป็นคำในภาษาสันสกฤตว่า สรฺวสติวาทซึ่งมาจากคำว่า สรฺว (ทั้งปวง) + อสติ (มีอยู่) + วาทะ (คำสอน, ลัทธิ, นิกาย) รวมเป็นคำว่า สรฺวสติวาท หมายถึง นิกายที่สอนว่าสิ่งทั้งปวงมีอยู่ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ หมายถึงลัทธิที่สอนว่า สรรพสิ่งในโลก ไม่ว่าจะเป็นรูปธรรมหรือนามธรรม ซึ่งครอบคลุมทั้งสังขตธรรมและอสังขตธรรมล้วนมีอยู่จริง หรือธรรมทั้งปวงในกาลทั้งสามล้วนเป็นสิ่งที่มีอยู่ รวมทั้งอากาศ (space) และนิพพาน[๑๒๔]

ในพระไตรปิฎกตรงกับคำว่า นิกายสพฺพตฺถิกวาท ดังปรากฏในคำถามของชาณุสโสณิพราหมณ์ว่า กึ นุ โข โภ โคตม สพฺพมตฺถีติ แปลว่าท่านพระโคดม สิ่งทั้งปวงมีหรือ[๑๒๕] เฉพาะคำว่า สพฺพมตฺถิ(สพฺพ+อตฺถิ) หมายถึง ลัทธิที่เชื่อว่าสิ่งทั้งปวงมีอยู่จริง และในกถาวัตถุ ได้แก่ สพฺพมตฺถีติกถา (สพฺพ+อตฺถิ+อิติ+กถา) หมายถึง ลัทธิ (ถ้อยคำ) ที่เชื่อว่าสิ่งทั้งปวงมีอยู่[๑๒๖] โดยนิกายนี้มีความเชื่อหรือคำสอนว่า สรรพสิ่งนั้นมีอยู่ทั้ง ๓ กาล คือ อดีต ปัจจุบัน และอนาคต โดยนิกายสรวาทสติ

---

[๑๒๔] Banerjee Anukul Chandra, **Sarv**ā**stiv**ā**da Literature**. (Delhi : The World Press Private Limited, ๑๙๗๙), pp. ๗- ๘.

[๑๒๕] สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๔๗/๙๔.

[๑๒๖] อภิ.กถา. (ไทย) ๓๗/๒๘๒/๑๗๕.

วาทินนี้มีชื่อปรากฏในปกรณ์บาลีว่า “เหตุวาทะ”[๑๒๗] หรือมีชื่อที่เป็นที่รับรู้ในวงการวิชาการด้านพระพุทธศาสนาก็คือ “ไวภาษิกะ” บูสตันกล่าวว่า คณาจารย์ผู้เป็นต้นนิกาย สรวาสติวาทิน ว่าคือท่าน “ราหุลภัทร” ผู้อยู่ในวรรณะกษัตริย์ เพราะ ฉะนั้นนิกายนี้จึงเลือกใช้เฉพาะภาษาสันสกฤตซึ่งเป็นภาษาของคนวรรณะ สูงมาเป็นภาษาทางการจดจารึกพระธรรมวินัย

๔.๒ กำเนิดและพัฒนาการของนิกายสรวาทสติวาท

สำหรับพัฒนาการของนิกาย สรวาทสติวาทนั้นย่อมเป็นเหมือนกับกำเนิดและพัฒนาการของนิกายต่าง ๆ ทั้ง ๑๘ นิกายที่เราศึกษามาแล้วก็คือเกิดมาจากพัฒนาการของการแตกแยกนิกายของภิกษุในพระพุทธศาสนาที่เห็นและปฏิบัติแตกต่างกันในหลักพระธรรมวินัยของพระพุทธองค์มาตั้งแต่สมัยพุทธกาล โดยเริ่มแรกมีการแยกนิกายในช่วงการทำสังคายนาครั้งที่ ๑ เมื่อพ.ศ. ๑๐๐ ที่เมืองปาฏลีบุตรเป็น ๒ นิกายก่อนก็คือ (๑) เถรวาท และ (๒) มหาสังฆิกะ จากนั้นก็มีนิกายแยกย่อยแตกออกมาอีกหลายนิกาย สำหรับนิกายสัพพัตถิกะหรือสรวาสติวาทินนั้น ถือว่าเป็นนิกายที่แยกออกมาจากสายเถรวาทคือแยกมาจากนิกานมหิสาสกะ พร้อม ๆ กับนิกายธรรมคุตติกะ สำหรับการศึกษากำเนิดและพัฒนาการของนิกายสรวาสติวาทสามารถแบ่งได้เป็น ๓ ยุค คือ ยุคบุกเบิก ยุครุ่งเรือง และยุคเสื่อม

(๑) ยุคบุกเบิก

สำหรับยุคบุกเบิกของนิกานสัพพัตถิกวาทหรือสรวาสติวาทินนั้น พบว่ามีมาตั้งแต่การสังคายนาครั้งที่ ๒ โดยฝ่ายบาลีและสันสกฤตระบุตรงกันว่านิกายนี้พัฒนามาจากเถรวาท และผู้ที่เป็นต้นเค้าของนิกายหรือผู้ให้กำเนิดนิกาย(ตามการอ้างอิงของฝ่ายสันสกฤต)ว่า คือ “พระสัมภูตสาณวาสี” ซึ่งพระมหาเถระรูปนี้เป็นหนึ่งในคณะพระเถระที่ทำสังคายนาครั้งที่ ๒ ที่เมืองปาตลีบุตร ซึ่งพระสัมภูตสาณวาสีนั้นในหลักฐานบาลีระบุว่า เป็นศิษย์พระอานนท์ร่วมกับพระสัพพกามี ๑ พระสาฬหะ ๑ พระเรวตะ ๑ พระขุชชโสภิตะ ๑ พระยสะที่ทันได้พบเห็นพระตถาคต[๑๒๘]ท่านพระสัมภูตสาณวาสีมีประวัติในอรรถกถามีอยู่ว่า พระสัมภูตสาณวาสีเมื่อครั้งเป็นฆราวาส มีชื่อว่า สัมภูตะ ถือกำเนิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาล ณ กรุงราชคฤห์ ครั้นเจริญวัยแล้วจึงไปยังสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมกับสหาย ได้สดับพระธรรมเทศนาแล้วเกิดศรัทธาปสาทะจึงทูลขอบรรพชา หลังบรรพชาแล้วได้เรียนกายคตาสติกัมมัฏฐานจากพระพุทธเจ้าอยู่เป็นประจำ ณ ป่าสีตะวัน จนสำเร็จเป็นพระอรหันต์[๑๒๙] และมีอายุสืบมาจนกระทั่ง ๑๐๐ ปีหลังพุทธปรินิพพาน ได้ทำหน้าที่เป็นหนึ่งในคณะพระมหาเถระ ร่วมกันระงับอธิกรณ์วัตถุ ๑๐ ประการของภิกษุฝ่ายวัชชีบุตรในคราวทุติยสังคายนา โดยข้อความที่ระบุว่ามีอายุต่อมาถึงการสังคายนาครั้งที่ ๒ นี้ผู้เขียนยังไม่ค่อยแน่ใจนักเพราะพระอานนท์นิพพานเมื่อ พ.ศ. ขณะมีอายุ ๑๒๐ ปี ท่านสัมภูตสาณวาสีจะมีอายุเท่าไหร่ แต่ก็เชื่อตามที่คัมภีร์อ้างว่าท่านมีอายุต่อมาถึงการสังคายนาครั้งที่ ๒

---

[๑๒๗] พระมหาสมชัย กุสลจิตฺโต, **พระพุทธศาสนา: นิกายสรวาสติวาทิน**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙) หน้า ๙.

[๑๒๘] วิ.ม.อ. (ไทย) ๑/๖๖- ๖๗.

[๑๒๙] ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๒/๓/๑/๙๑.

ส่วนคัมภีร์วินัยขุทกะของมูลสรวาสติวาท และคัมภีร์อโศกอวทาน บันทึกไว้ตรงกันว่า เถรวงศ์สายสันสกฤต (นิกายฝ่ายเถรวาทที่ใช้ภาษาสันสกฤตในการบันทึกคัมภีร์) นับถือพระมหากัสสปะยิ่งนัก ได้มอบให้พระอานนท์ปกครองคณะสงฆ์ สืบต่อจากท่านเป็นรุ่นที่ ๒ พระสาณวาสี (หรือ พระสัมภูตสาณวาสี) เป็นสัทธิวิหาริกของพระอานนท์ รับช่วงปกครองคณะสงฆ์สืบต่อมาเป็นรุ่นที่ ๓ พระอุปคุตต์เป็นลูกศิษย์เรียนกรรมฐานจากพระสาณวาสี ประมาณ ๑๕๐ ปีหลังพุทธปรินิพพาน พระสาณวาสีชราภาพมากแล้ว ขณะที่ท่านแต่งตั้งพระอุปคุตต์ให้ปกครองที่มถุราโดยรับตำแหน่งสังฆปาโมกข์รุ่นที่ ๔ [๑๓๐]

อย่างไรก็ตามจะพบว่าร่องรอยการเกิดขึ้นของสรวาสติวาทินนั้นท่านศาสตราจารย์ไซรุสกี้ (Przyluski) เห็นว่าสรวาสติวาทินเกิดมาก่อนการสังคายนาครั้งที่ ๒ แล้ว ในคราวทุติยสังคายนา ฝ่ายเถรวาทินร่วมกับสรวาสติวาทินได้ร่วมกันคัดค้านภิกษุฝ่ายวัชชีบุตร(มหาสังฆิกะ) โดยมีพระยสะกากัณฑกบุตร เป็นผู้คัดเลือกพระที่จะเข้าร่วมในการสังคายนาว่า ประกอบด้วยพระสงฆ์จากแคว้นอวันตีโกสัมพี และคณะสงฆ์นิกายสรวาสติวาทจากแคว้นมคธ[๑๓๑] ซึ่งแสดงให้เห็นว่านิกายสรวาสติวาทินได้ถือกำเนิดมาแล้วตั้งแต่สมัยก่อนการสังคายนาครั้งที่ ๒ แล้วนั่นเอง อนึ่ง มีข้อมูลบางแห่งอ้างว่า นิกายสรวาสติวาทินนี้แตกมาจากนิกายมูล

อีกข้อมูลหนึ่งนายบูสตันกล่าวว่า คณาจารย์ผู้เป็นต้นนิกาย สรวาสติวาทิน ว่าคือท่าน “ราหุลภัทร” ผู้อยู่ในวรรณะกษัตริย์ เพราะ ฉะนั้นนิกายนี้จึงเลือกใช้เฉพาะภาษาส์สกฤตซึ่งเป็นภาษาของคนวรรณะ สูงมาเป็นภาษาทางการจดจารึกพระธรรมวินัย

นิกายนี้เดิมที่ตั้งมั่นอยู่ที่แคว้นมคธร่วมกับสถวีระหรือเถรวาท แต่พอถึงการสังคายนาครั้งที่ ๓ กลับถูกกล่าวหาว่าเป็น “ปรสวาที” คือฝ่ายที่เห็นแย้งกับพระธรรมวินัยจึงไม่ได้รับการเชื้อเชิญเข้าร่วมการสังคายนา ดังนั้น กลุ่มสรวาสติวาทินจึงได้อพยพไปตั้งมั่นเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ “กาษมีระ หรือแคชเมีย และดินแดนปากีสถานในปัจจุบัน”[๑๓๒] โดยใช้ภาษาสันสกฤตเป็นภาษาหลักในการเผยแผ่[๑๓๓] โดยข้อมูลบางแห่งระบุว่าในระยะหลังภายหลังจากที่สรวาสติวาทินได้ย้ายมาตั้งมั่นที่มถุรา (แคว้นอานธระ)และกาษมมีระหรือแคชเมียร์แล้วก็ได้ควบรวมเอานิกายใหญ่น้อยที่อยู่ในยุคสมัยเดียวกันกล่าวคือ นิกายวัชชีปุตตกะ นิกายกัสสปิกะ นิกายมหิสาสกะ นิกายธัมมคุตติกะเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันด้วย[๑๓๔]

สำหรับเหตุการณ์ในยุคบุกเบิกนั้น โดยเฉพาะเหตุการณ์ในแคว้นมถุราหรือรัฐอานธระ พบว่า

---

[๑๓๐] Nalinaksha Dutt, **Buddhist Sects in India,** p. ๑๔๐.

[๑๓๑] Ibid**,** pp. ๑๓๑,๑๓๖.

[๑๓๒] Étienne Lamotte**, Hitory of Indian Buddhism, Trans. Sara Boin Webb** (Louvain: Peters Press, ๑๙๘๘), ๕๕๕.

[๑๓๓] R. Kimura, **A Historical Study of the term H̄inay**ā**na and Mah**ā**y**ā**na and the origin of Mahayana Buddhism** (New Delhi: Indological Book Corporation, ๑๙๗๘), ๑- ๒

[๑๓๔] Nalinaksha Dutt and Krisna Datta Bajipai **Development of Buddhism in Uttara Pradesh**, p.๒๖๗. อ้างถึงใน อดิศักดิ์ ทองบุญ **ปรัชญาอินเดีย**, หน้า ๖๗.

พ.ศ. ๑๘๖- ๒๑๔ คัมภีร์มหาวงศ์ บันทึกว่า ในสมัยของพระเจ้าพินทุสาร รัชกาลที่ ๒ แห่งราชวงศ์โมริยะ พบว่านิกายสรวาสติวาทไปแจ่มจรัสอยู่ที่แคว้นมถุรา ซึ่งคำว่าแจ่มจรัสก็คือรุ่งเรืองหรือแผ่ขยายอาณาเขตครอบคลุมพื้นที่และนิกายอื่น ๆ ในอาธระนั้นโดยอาจารย์เสถียรได้อธิบายเอาไว้ว่า

> อิทธิพลของนิกายสรวาสติวาทินได้ครอบงำทั่วไปในอินเดียภาคกลาง และภาคเหนือ มีแคว้นมถุรา แคว้นกาศมีระ แคว้นคันธาระเป็นศูนย์ รวม และได้แผ่ขยายออกไปจากอินเดียสู่ดินแดนอาเซียกลางและจีน ในยุคตติยสังคายนา นิกายนี้ได้รุ่งเรืองมากแถบอาณาบริเวณมถุรา สังฆเถระองค์หนึ่งของนิกายนี้คือพระอุปคุปต์ ได้รับความเคารพจาก พระเจ้าอโศกมหาราชเป็นพิเศษ ความจริงของนิกายนี้ ได้รุดหน้าไปอย่างไม่หยุดยั้ง ยังผลให้นิกายอื่นอับรัศมีลงที่สารนาถปรากฏหลักฐานที่เชื่อถือได้ว่า นิกายสรวาสติวาทินได้ชัย ชนะเหนือนิกายเถรวาท ทำให้นิกายเถรวาทต้องอพยพออกจากที่นั้นไป แต่ต่อมาไม่ช้าก็ปรากฏว่า นิกายสรวาสติวาทินกลับถูกอิทธิพลนิกาย สัมมิติยะ กำจัดออกไปบ้าง ความก้าวหน้าของนิกายนี้ ในอินเดียตอน กลางต้องมาสะดุดชะงักลงในรัชสมัยพระเจ้าบุษยมิตร แต่กลับไปเบ่ง รัศมีทางอินเดียภาคเหนือ และปรากฏว่ารุ่งโรจน์ที่สุดในสมัยที่พวกกรีก และพวกฉ้วยสีปกครองอินเดียเหนือ[๑๓๕]

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๑๘ พระเจ้าอโศกมหาราชปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์องค์ที่ ๓ ทรงให้การสนับสนุนนิกายสรวาสติวาทรองจากนิกายเถรวาท โปรดให้เจ้าชายกุณาละราชโอรสซึ่งเป็นองค์รัชทายาทเข้าผนวชเป็นพระภิกษุในนิกายสรวาสติวาท แล้วประทับอยู่ ณ แคว้นคันธารราษฎร์จนสิ้นพระชนม์

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๒๘ คัมภีร์อวทาน บันทึกว่า พระเจ้าอโศกทรงสดับกิติศัพท์ของพระอุปคุตต์จึงเสด็จไปอาราธนาจากมถุรามายังปาฏลีบุตร พระอุปคุตต์ทรงนำเสด็จขบวน ธรรมยาตราของพระเจ้าอโศก พร้อมถวายคำอธิบายประวัติพุทธสถานต่าง ๆ ขณะไปนมัสการพุทธสังเวชนียสถานทั้ง ๔ แห่ง จนเป็นเหตุให้พระเจ้าอโศกมหาราช มีพระราชศรัทธาเปี่ยมล้นที่จะสร้างพระมหาสถูป ๘๔,๐๐๐ แห่ง ทั่วชมพูทวีป ด้วยเหตุที่ พระอุปคุตต์ได้รับยกย่องว่าเป็นพระอาจารย์ที่ปรึกษาฝ่ายสันสกฤตของพระเจ้าอโศกมหาราชในฐานะเทียบเท่ากับพระโมคคัลลีบุตรติสสะ ซึ่งเป็นพระอาจารย์ฝ่ายบาลี นับแต่นั้นมา มถุราจึงกลายเป็นจุดศูนย์รวมแห่งแรกอย่างเป็นทางการของนิกายสรวาสติวาท

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๔ พระอุปคุตต์ทรงควบคุมการสร้างอโศการามสำเร็จลง แล้วทรงให้การคุ้มครองงานฉลองพระมหาสถูป ๘๔,๐๐๐ องค์ จากการรบกวนของพระยามารมิให้มาขัดขวางงานฉลองสมโภชทั่วพระราชอาณาจักรเป็นเวลาต่อเนื่องนานถึง ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๕ อโศการามเป็นสถานที่ในการทำสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๓ เป็นเวลา ๙ เดือน โดยในการสังคายนาในครั้งนั้นท่านพระโมคคัลลานะติสสเถระได้เป็นประธานในการดำเนินการและท่านได้ยึดหลักการของฝ่ายเถรวาทที่สืบมาแต่ครั้งปฐมสังคายนาอย่างหนักแน่น ไม่เปลี่ยนแปลง โดนท่านได้เรียกคณะพระมหาเถระนิกายเถรวาทที่ร่วมกันทำสังคายนาครั้งที่ ๓ นี้ว่าเป็น

---

[๑๓๕] เสถียร โพธินันทะ, **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๔๗๐- ๔๗๑.

ฝ่ายสกวาที[๑๓๖] หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ธรรมวาที” หมายถึงผู้มีปกติกล่าวธรรม”, ผู้พูดเป็นธรรม, ผู้พูดตามธรรม, ผู้พูดตรงตามธรรมหรือพูดถูกต้องตามหลัก ไม่พูดผิดธรรม ไม่พูดนอกหลักธรรม[๑๓๗] ในที่นี้หมายถึงพวกที่จัดว่าเป็นฝ่ายวินัยวาทีหรือผู้ที่ยึดพระวินัยตามการสังคายนาครั้งที่ ๑ เป็นหลักด้วย[๑๓๘] และเรียกฝ่ายที่ตีความคำสอนของพระพุทธองค์ผิดเพี้ยนไปจากเดิมว่าเป็นฝ่าย “ปรสวาที” หมายถึง ผู้มีคำสอนเป็นอย่างอื่น ที่มิใช่ตามพระพุทธพจน์แท้ดั้งเดิม แต่เป็นการตีความ หลักคำสอนเอาตามมติของแต่ละนิกาย ปรวาที ตามทัศนะของเถรวาท หมายถึง ภิกษุในนิกายอื่น ที่มิใช่นิกายเถรวาทหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “อธรรมวาที” หมายถึง ผู้กล่าวสิ่งที่มิใช่ธรรม, ผู้ไม่พูดตามหลักไม่พูดตามธรรม, ผู้พูดไม่เป็นธรรม, ผู้ไม่เป็นธรรมวาที[๑๓๙] คือฝ่ายตรงข้ามกับฝ่ายเถรวาท โดยท่านได้แต่งคัมภีร์กถาวัตถุขึ้นมาแล้วอธิบายหลักธรรมของฝ่ายเถรวาทกับฝ่ายที่ตีความหลักธรรมแยกออกไปจากเถรวาทว่ามีความแตกต่างกัน รวมถึงการ “คัดกรองนิกายที่เป็น “ฝ่ายปรสวาที” (หรืออธรรมวาที) ออกจากการทำสังคายนา ซึ่ง นิกายสรวาสติวาทิน ในชื่อ นิกายสัพพัตถิกวาท ถือว่าเป็นหนึ่งในนิกายที่ถูกกันออกจากการเข้าร่วมการสังคายนา[๑๔๐] เพราะถือว่าเป็นนิกายที่ยกพระพุทธพจน์ขึ้นมาอ้างและตีความเพิ่มเติมเอาเองตามความเข้าใจของอาจารย์ของฝ่ายตน ซึ่งผลจากการกีดกันไม่ให้เข้าร่วมการสังคายนาครั้งที่ ๓ นี้เองเป็นเหตุให้นิกายสรวาสติวาทินและนิกายย่อยหลายนิกายได้อพยพขึ้นไปทางเหนือคือ กาษมีระหรือแคชเมียร์รวมถึงคาบูลของอัฟานิสถานด้วยทั้งนี้ก็เพื่อที่จะขึ้นไปเผยแผ่แนวคำสอนของตนเองให้เป็นการเฉพาะและไม่เกี่ยวด้วยกับฝ่ายเถรวาทที่ยังคงยึดพื้นที่ทางตอนกลางของอินเดียอยู่ และผลมาจากการที่นิกายสัพพัตถิกวาทหรือสรวาสติวาทได้เผยแผ่ไปทางเหนือนี่เองที่ถือว่าเป็น “จุดเริ่มต้นของการพัฒนาแนวคิดแบบมหายาน” อย่างแท้จริง

๔.๓ พัฒนาการของ “สรวาทสติวาท” ในแคชเมียร์

เพื่อให้เห็นถึงพัฒนาการของนิกายสรวาสติวาทินภายหลังจากที่ได้ย้ายจากแคว้นมถุราอันเนื่องมาจากการถูกกดดันไม่ให้เข้าร่วมการสังคายนาหรือบางท่านเห็นว่าถูกบบดบังโดยนิกายสมิติยะแล้วไปเผยแผ่และตั้งมั่นในแคว้นแคชเมียร์[๑๔๑] ดังนั้น จึงควรที่จะศึกษาถึงประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในแคว้นแคชเมีย ซึ่งจะพบว่าพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทได้มีพัฒนาการในการเข้าไปสู่ดินแดนแคชเมียร์ตามลำดับโดยมีผู้ให้ข้อสันนิษฐานถึงการเข้ามาของนิกายสรวาทสติวาทินในแคชเมียร์ไว้ดังต่อไปนี้

ข้อสันนิษฐานที่ ๑ เห็นว่า นิกายสรวาสติวาทเผยแผ่เข้ามาในแคว้นแคชเมียร์เมื่อประมาณ ๕๐- ๑๐๐ ปีหลังพุทธปรินิพพาน ด้วยเหตุผลสนับสนุนที่ว่า ชาวแคชเมียร์นิยมนับถือศาสนาพุทธกัน

---

[๑๓๖] วิมติ. ฏีกา (บาลี) ๑/๓๘.

[๑๓๗] พระธรรมปิฎก (ป.อ.),หน้า ๑๔๘.

[๑๓๘] หน้า ๓๗๒.

[๑๓๙] หน้า ๔๘๖.

[๑๔๐] คำว่าฝ่ายปรวาที แปลว่า ผู้มีคำสอนเป็นอย่างอื่น ที่มิใช่ตามพระพุทธพจน์แท้ดั้งเดิม แต่เป็นการตีความ หลักคำสอนเอาตามมติของแต่ละนิกาย ปรวาที ตามทัศนะของเถรวาท หมายถึง ภิกษุในนิกายอื่น ที่มิใช่นิกายเถรวาท

[๑๔๑] เสถียร โพธินันทะ, **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**, หน้า ๔๗๐.

มาก และพระพุทธศาสนาได้ตั้งรกรากอยู่ก่อนแล้ว ซึ่งข้อสันนิษฐานนี้ย่อมเป็นประจักษ์ได้ชัดว่า ท่าทีของภิกษุชาววัชชีบุตรที่ก่ออธิกรณ์ด้วยการเสนอวัตถุ ๑๐ ประการนั้น ภิกษุชาววัชชีหรือภิกษุกลุ่มอื่นนับแต่พระปุราณะเป็นต้นมานั้นได้เคยเดินทางมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่กาษมีระหรือแคชเมียร์แล้ว และได้นำเอาปัญหาและอุปสรรคเกี่ยวกับพระวินัยกลับไปปรับปรุงใช้ที่เมืองเวสาลีจนเกิดเป็นเรื่องราวจนก่อให้เกิดการทำสังคายนาครั้งที่ ๒ ซึ่งข้อสันนิษฐานนี้สอดคล้องกับความเห็นของ Dulva & Buston ว่า พระพุทธศาสนาในแคว้นแคชเมียร์ เริ่มปรากฏขึ้นเมื่อประมาณ ๑๐๐ ปี หลังพุทธปรินิพพาน[๑๔๒]

ข้อสันนิษฐานที่ ๒ เห็นว่า นิกายสรวาสติวาทเผยแผ่เข้ามาหลังตติยสังคายนา มีหลักฐานสนับสนุนจากคณะสงฆ์นิกายสรวาสติวาทที่เดินทางเข้ามายังแคชเมียร์ ๓ ครั้งคือ

- ครั้งที่ ๑ เป็นคณะสงฆ์นิกายสัพพัตถิกวาท ที่ถูกปฏิเสธในคราวสังคายนาว่าเป็นฝ่ายปรวาที จึงอพยพจากปาฏลีบุตรมายังแคชเมียร์ ซึ่งความจริงของเรื่องนี้มีปรากฏในจารึกของพระเจ้าอโศกมหาราช ระบุถึงภาพเหตุการณ์ในแคว้นแคชเมียร์ ซึ่งอยู่ในช่วงสุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพของพระเจ้าอโศก ด้วยทรงเสียพระทัยที่สำนึกได้ว่าทรงกระทำผิดที่มีส่วนทำให้คณะสงฆ์กลุ่มอื่น ๆ ที่นอกเหนือจากพวกเถรวาท โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือพวกสรวาสติวาทิน ที่ต้องอพยพออกจากมคธไปแคชเมียร์ ครั้นทรงทราบความตามจริงแล้ว จึงทรงติดตามไปอาราธนาให้กลับคืนสู่มคธตามเดิม ทว่ากลับได้รับการปฏิเสธ พระองค์จึงโปรดให้สร้างวัด ๕๐๐ แห่ง และสละดินแดนแคชเมียร์ทั้งหมดอุทิศถวายแด่พระสงฆ์กลุ่มนี้[๑๔๓]

- ครั้งที่ ๒ คัมภีร์เวทานตะ บันทึกไว้ว่า หลังการสังคายนาพระเจ้าอโศกมหาราชทรงส่งพระธรรมทูต คือ พระมัธยานิกะและคณะไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในแคว้นแคชเมียร์ ครั้นต่อมาราวพุทธศตวรรษที่ ๒๔ เซอร์คันนิ่งแฮมขุดสำรวจในสาญจี พบคำจารึกบนพระสถูปว่า “พระสารีริกธาตุของพระมัธยานิกะ พระมหาเถระผู้เป็นที่เคารพสักการะของชาวหิมาลัยทุกคน” คัมภีร์ทีปวงศ์และมหาวงศ์ต่างยืนยันตรงกันว่า ศาสนาพุทธในแคว้นแคชเมียร์ถูกยกระดับให้เป็นที่ยอมรับมากขึ้น หลังการเผยแผ่จากพระธรรมทูตของพระเจ้าอโศก[๑๔๔]

- ครั้งที่ ๓ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาของอัฟกานิสถาน บันทึกไว้ว่าหลังการสิ้นพระชนม์ของพระเจ้าอโศกมหาราช พระราชโอรสนามว่าชโลกะ (Jaloka) ทรงเผยแผ่นิกาย สรวาสติวาทเข้าสู่แคชเมียร์[๑๔๕]

อนึ่ง จะพบว่าในช่วงปลายรัชกาลพระเจ้าอโศก นิกายสรวาสติวาทมีศูนย์กลางการเผยแผ่อยู่ ๒ สายก็คือ สายแรก คือ มถุรา ภายใต้การนำของพระอุปคุตต์ ซึ่งเป็นลูกศิษย์เรียนกัมมัฏฐานจาก

---

[๑๔๒] Sarla Khosala, Dr., **History of Buddhism in Kashmir**, (New- Delhi: Sagar Publication, ๑๙๗๒), pp. ๑๓- ๑๕.

[๑๔๓] พระมหาสมจินต์ สมฺมาปญฺโญ, **พระพุทธศาสนามหายานในอินเดีย พัฒนาการ และสารัตถธรรม,** (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๐.

[๑๔๔] Nalinaksha Dutt, **Buddhist Sects in India,** pp. ๑๓๘, ๑๔๐.

[๑๔๕] Berzinarchives, <http://www.berzinarchives.com/islam/history_afghanistan_buddhism.html >, Jul ๒๐๐๔.

พระสัมภูตสาณวาสี ซึ่งพระสัมภูตสาณวาสีเป็นลูกศิษย์พระอานนท์ สายที่ ๒ คือ สายคันธาระ- กาศมีระ ภายใต้การนำของพระมัธยานิกะ (หรือ พระมัชฌันติกะ) เป็นผู้รับผิดชอบในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปในดินแดน ๒ แห่ง ซึ่งพระมัธยานิกะเป็นลูกศิษย์ของพระอานนท์ และเป็นสัทธิวิหาริกกับพระสัมภูตสาณวาสี แต่เป็นศิษย์รุ่นพี่ของพระอุปคุตต์ (คือ บรรพชาก่อนพระอุปคุตต์) หลังตติยสังคายนาพระมัธยานิกะเป็นผู้ไปเผยแผ่ในดินแดนเหล่านี้ ซึ่งพวกสรวาสติวาทินยอมรับว่าพระมัธยานิกะเป็นอาจารย์ของ พวกตน (นิกายสรวาสติวาทินในแคว้นแคชเมียร์) [๑๔๖] นิกายสรวาสติวาทินได้ตั้งมั่นในแคชเมียร์จนเรื่อยมาถึงยุคการสังคายนาครั้งที่ ๔ ในสมัยของพระเจ้ากนิษกะมหาราช ทำให้นิกายสรวาทสติวาทินเป็นนิกายหนึ่งที่มีความโดดเด่นมาในฐานะที่เป็นนิกายที่มีการแต่งคัมภีร์ออกมาเป็นจำนวนมากทำให้นิกายนี้มีความโดดเด่นมากกว่านิกายอื่น ๆ ในยุคนั้น

๔.๔ นิกายสรวาสติวาทินยุครุ่งเรือง

เริ่มขึ้นหลังเหตุการณ์ตติยสังคายนาจนถึงยุคจตุตถสังคายนา พบว่า กษัตริย์นอกประเทศจากกรีซและอินโดไซรัสที่เข้ามารุกรานอินเดีย มีบทบาทสำคัญยิ่งในการสนับสนุนนิกายสรวาสติวาทให้เจริญรุ่งเรือง และได้ย้ายจากมถุราไปเจริญรุ่งเรืองในแคชเมียร์ทางเหนืออย่างถาวรในยุคของพระเจ้าปุษยมิตร กล่าวคือ เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชทรงสวรรคตแล้ว ราชวงศ์โมริยะพบกับความเสื่อมและตกต่ำลงถึงที่สุดในรัชกาลสุดท้ายคือพระเจ้าพฤหัทรถ ครั้นสิ้นราชวงศ์โมริยะ นายพลปุษยมิตรตั้งตนขึ้นเป็นกษัตริย์ราชวงศ์ศุงคะในปี พ.ศ. ๓๕๖- ๓๙๑ และแสดงตนเป็นปฏิปักษ์ต่อพระพุทธศาสนาอย่างเต็มที่ มีการขับไล่ภิกษุสงฆ์ที่วัดกุกกุฏารามและอโศการาม ทำลายวัด และตั้งรางวัลให้ผู้ตัดศีรษะภิกษุได้ จนพระสงฆ์ต้องหนีออกจากแคว้นมคธ แล้วกระจัดกระจายลงสู่ทางทิศใต้และบางส่วนก็มุ่งหน้าไปยังดินแดนทางภาคเหนือ และภาคตะวันตกเฉียงเหนือ[๑๔๗] ซึ่งสรวาสติวาทินที่อยู่มถุราก็ได้อพยพขึ้นไปที่แคชเมียร์ในช่วงเวลานั้นบริเวณดังกล่าวอยู่ในเขตอิทธิพลของนิกายสรวาสติวาทที่กำลังรุ่งเรือง ส่วนทางอินเดียใต้นิกายมหาสังฆิกะกำลังเจริญรุ่งเรืองอยู่

ต่อมาในปี พ.ศ. ๓๙๒ พระเจ้าเมนันเดอร์มหาราชากรีซแห่งแคว้นบักเตรีย ทรงยกกองทัพเข้ารุกรานพรมแดนอินเดีย และปราบพระเจ้าปุษยมิตร จากนั้นจึงขยายอิทธิพลแผ่ขึ้นไปทางตอนเหนือของลุ่มแม่น้ำคงคา และตีได้รัฐปัญจาบและคันธาระ ทรงแตกฉานในไตรเพท ศาสนา และปรัชญา รวมทั้งพระพุทธศาสนาด้วย ทรงรุกรานสมณะพราหมณ์นักปราชญ์ราชบัณฑิตด้วยการ โต้ปัญหา จนไม่มีใครสามารถโต้ตอบได้ จึงพากันอพยพออกจากพระนครจนหมดสิ้น ทำให้เมืองสาคละว่างจากสมณะพราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิต อยู่ถึง ๑๒ ปี จนในที่สุดคณะสงฆ์ฝ่ายสรวาสติวาทินจึงได้คัดเลือกเอาพระนาเสนไปโต้วาทีกับพระองค์ในที่สุดก็ทรงยอมรับในสติปัญญาของพระนาคเสนจากนั้นก็ทรงให้ให้การอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาแทน[๑๔๘] นัยว่าพระนาคเสนนั้นภิกษุในนิกายสรวาสติวาทเป็นชาวกาษมีระ[๑๔๙]

---

[๑๔๖] Nalinaksha Dutt, **Buddhist Sects in India,** p. ๑๓๗.

[๑๔๗] เสถียร โพธินันทะ **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา** ,หน้า ๓๐๓.

[๑๔๘] เสถียร โพธินันทะ **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**, หน้า ๓๑๑. ส. ธรรมภักดี, **มิลินทปัญหา ฉบับพร้อมด้วยอรรถกถา ฎีกา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ลูก ส. ธรรมภักดี, ๒๕๓๐), หน้า ๑๒- ๑๓.

[๑๔๙] เสถียร โพธินันทะ, **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**, หน้า ๓๑๒.

หลังรัชสมัยของพระเจ้าเมนันเดอร์มหาราชได้ ๓๐ ปี อำนาจของพวกกรีซก็ตกอับ กษัตริย์องค์สุดท้ายคือพระเจ้าเฮอร์เมโอสหมดอำนาจลง คันธาระก็ตกเป็นของพวกสกะอยู่ระยะหนึ่งแล้วต่อมาจึงถูกรุกรานโดยพวกจีนเผ่าง้วยสี ในปี พ.ศ. ๕๑๓ สำหรับชาวอินโดไซรัสหรือง้วยสี เป็นเชื้อชาติเตอร์กผสมมองโกเลีย มีถิ่นฐานเดิมอยู่แถบตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศจีน ปัจจุบันได้แก่บริเวณมณฑลกานสู ได้อพยพถอยร่นจากจีนลงมาผ่านแคว้นบักเตรีย อัฟกานิสถาน และเข้ามาในอินเดียราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๔ ครอบครองภาคตะวันตกเฉียงเหนือของแคว้นคันธาระ- กาศมีระ ปัญจาบและมถุรา ครั้นถึงปี พ.ศ. ๔๘๕ พระเจ้ากนิษกะที่ ๑ ทรงขึ้นครองราชย์เป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์กุษาณทรงครองราชย์เหนือเผ่าง้วยสีอยู่ ๒๘ ปี ก็สวรรคต พระโอรสของพระองค์ทรงพระนามว่า “หุวิสกะ”ขึ้นครองราชย์แทน โดยพระเจ้าหวิสกะทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก พ.ศ. ๕๔๑ ทรงส่งสมณฑูตไปเข้าไปเผยแผ่พุทธธรรมที่ประเทศจีน ซึ่งตรงกับสมัยพระเจ้าฮั่นอายเต้ พระเจ้าหุวิสกะทรงครองราชย์ยาวนานกว่า ๔๐ ปี จากนั้นพระเจ้าวาสุเทวะครองราชย์ พ.ศ. ๕๕๓ ทรงครองราชย์เป็นเวลา ๓๐ ปีก็สวรรคต จากนั้นพระเจ้ากุชุลละกัสฟิเสสขึ้นครองราชย์แทนในปี พ.ศ. ๕๘๓ พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่มีพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนา (สรวาสติวาทิน) และทรงแผ่พระราชอาณาเขตไปอย่างไพศาล ในรัชกาลพระองค์ทรงให้ทำเหรียญทองที่มีภาพพระพุทธรูปในเหรียญพร้อมจารึกคำว่า “ พระราชาผู้พิทักษ์พระธรรม”

ภาพที่ ๔.๑๐๗ แสดงเหรียญพระเจ้ากุชุลละกัสฟิเสส แห่งราชวงศ์กุษณะ

ต่อมา เมื่อพระเจ้ากุชุลละกัสฟิเสสสวรรคตแล้ว พระเจ้าวีมะกัสพิเสสได้ขึ้นครองราชย์แทน ในปี พ.ศ. ๖๑๘ ครองราชย์อยู่ ๒๐ ก็สวรรคต จากนั้น ในปี พ.ศ. ๖๓๘ พระเจ้าวิสษกะ ได้ขึ้นครองราชย์แทน ทรงครองราชย์ได้ ๑๕ ปีปลายรัชสมัยก็ตกเป็นอาณานิคมของจีน ต่อมาในพ.ศ. ๖๕๓ พระเจ้ากนิษกะก็ได้ขึ้นครองราชย์แทน [๑๕๐]

๔.๕ พระเจ้ากนิษกะกับนิกายสรวาสติวาท

สำหรับพระราชาในราชวงศ์กุษาณะทรงพระนามว่า “กนิษกะ” นี้ถือว่าเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีบทบาทสำคัญมากในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะนิกายสรวาสติ

---

[๑๕๐] เสถียร โพธินันทะ, **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**, หน้า ๓๔๔- ๓๕๐.

วาทินจนได้พระฉายานามว่า “อโศกมหาราชองค์ที่ ๒” ทรงขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ. ๖๕๓ มีเหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวข้องกับนิกายสรวาสติวาท แบ่งได้เป็น ๓ ระยะ ดังนี้

ระยะที่ ๑ ระยะก่อนการสังคายนาครั้งที่ ๔

พระเจ้ากนิษกะมหาราชทรงครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๖๖๓- ๗๐๕ ทรงมีราชธานีอยู่ที่เมืองปุรุษปุระ ปัจจุบันคือเปษวาร์ ซึ่งอยู่ในประเทศปากีสถาน ทรงแผ่พระราชอาณาเขตถึงอิหร่าน เตอรกีสถาน แล้วข้ามเทือกเขาการาโกรุม ตีได้อาณาจักรในซินเกียง และครอบครองอาณาจักรซอกเดียน อาณาจักรอาเรีย อาณาจักรโขตาน ส่วนในอินเดียทรงแผ่มาปกคลุมกาศมีระ ปัญจาป ตลอดลงมาถึงลุ่ม แม่น้ำคงคาในมัธยมประเทศ แปลว่าอำนาจราชศักดิ์ของพระเจ้ากนิษกะมหาราช ปกคลุมตั้งแต่เตอรกีสถานลงมาถึงลุ่มแม่น้ำคงคา ในจดหมาย เหตุของสมณะเยี่ยงจังเล่าว่า ราชสำนักของพระเจ้ากนิษกะมหาราช เปลี่ยนแปลงโยกย้ายไปตามฤดูกาล ในฤดูหนาวราชสำนักจักย้ายไปอยู่ ในแว่นแคว้นต่าง ๆ ในอินเดียแล้วแต่จะทรงเลือก เมื่อถึงฤดูร้อน ราชสำนักย้ายไปอยู่ ณ แคว้นกปิศะซึ่งตั้งอยู่ทิศใต้ของทิวเขาหิมาลัย ตอนต้น ครั้นเข้าฤดูใบไม้ผลิและฤดูใบไม้ร่วง ราชสำนักก็ไปอยู่ที่ คันธาระ แต่ละแห่งที่เสด็จประทับโปรดให้สร้างพุทธวิหารไว้เป็นที่ระลึก ทรงบำรุงบูรณะสถาปนาพระสถูปเจดีย์ ทรงบริจาคไทยทานถวายพระ ภิกษุสงฆ์เป็น จำนวนมาก เมื่อเวลาว่างราชกิจทรงฝักใฝ่ในการศึกษาพระ ธรรมวินัย ถึงกับอาราธนาพระเถระผู้แตกฉานในพระไตรปิฎกมาถวาย พระธรรมเทศนาในพระราชวังวันละรูปเป็นประจำ และจากการสดับพระ ธรรมเทศนานั้นเอง เป็นเหตุให้พระเจ้ากนิษกะบังเกิดพระวิมติกังขาใน หลักธรรมต่าง ๆ ขึ้น ด้วยพระคณาจารย์ต่าง ๆ องค์ที่ได้รับนิมนต์ให้ มาแสดงธรรมนั้นมาจากต่างนิกาย ย่อมแสดงหลักธรรมตามคติของ นิกายนั้น ๆ ก็หลักธรรมนานานิกายย่อมมีทัศนะไม่ตรงกันบ้าง ดังนั้น จึงทรงมีพระราชดำริว่าควรที่จะต้องมีการทำสังคายนาพระธรรมวินัยขึ้นในรัชสมัยของพระองค์ โดยทรงปรึกษากับคณาจารย์รูปสำคัญของนิกายสรวาสติวาทินก็คือ “พระปารศวะ”โดยท่านปารศวะถวายคำแนะนำว่าสมควรที่จะต้องมีการทำการสังคายนา เนื่องมาจากว่าในยุคนั้นพระภิกษุชาวกาษมีระหรือภาคเหนือของอินเดียนั้นมีปราชญ์ผู้รู้ทางด้านพระพุทธศาสนาอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น พระอัศวโฆษ พระวสุมิตร เป็นต้น ซึ่งสามารถทำการสังคายนาได้

ระยะที่ ๒ ระยะขณะสังคายนาครั้งที่ ๔ ของนิกายสรวาสติวาทิน

เมื่อพระเจ้ากนิษกะได้รับการแนะนำจากท่านปารศวะจึงโปรดทำให้สังคายนาขึ้นที่ชาลันธระ แคว้นกัศมีระ (บางแห่งกล่าวว่าทำที่วัดกุณฑลวันวิหาร แคว้นกัศมีร์) ประชุมสงฆ์ ๕๐๐ รูป พระปารัศวะเป็นประธาน (แต่หนังสือบางเล่มกล่าวว่า พระวสุมิตรเป็นประธาน) เพื่อป้องกันการสูญหายของพระธรรมวินัย พระองค์รับสั่งให้จารึกลงแผ่นทองแดงบรรจุในหีบศิลา แล้วสร้างสถูปใหญ่รักษาไว้อย่างมั่งคง

ส่วนในบันทึกของสมณะเหี้ยนจังกล่าวว่า สังคายนาครั้งนั้นทำกันใน แคว้นกาศมีระ มีจำนวนสงฆ์ ๕๐๐ รูป และมีพระปารศวะเป็นประธาน มีพระวสุมิตรเถระเป็นผู้แถลงมติ แต่ในปกรณ์ฝ่ายธิเบตกล่าวว่า มี จำนวนพระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ พระโพธิสัตว์ ๕๐๐ องค์และบัณฑิตอีก ๕๐๐ คน มาร่วมชุมนุมสังคายนาด้วย ส่วนสถานที่นั้นคือ “กุณฑลวันวิหาร” ในกาศมีระเหมือนกัน ในวสุพันธุนิทานเล่าว่า เมื่อพุทธปรินิพพาน แล้ว ๕๐๐ ปี มีพระอรหันต์ชื่อ กาตยายนีบุตร ได้ชุมนุมพระอรหันต์

๕๐๐ องค์และพระโพธิสัตว์อีก ๕๐๐ องค์ ร้อยกรองอภิธรรมปิฎกของ นิกายสราวาสติวาท และได้แต่งคัมภีร์ชุญาณปรัสถาน

อย่างไรก็ตามเราสามารถที่จะสรุปผลของการทำสังคายนาครั้งนั้นได้ดังนี้

๑) ทำที่วัดกุณฑลวันวิหาร แคว้นกัศมีร์ (บางแห่งว่าที่วัดกุวนะ เมืองชาลันธร)

๒) มีพระปารศวะเป็นประธาน (บางเล่มกล่าวว่าพระวสุมิตร)

๓) พระอัศวโฆษ เป็นรองประธาน

๔) พระอรหันต์ ๕๐๐ รูปเข้าร่วมประชุม (มหายานยุคหลังระบุว่ามีบัณฑิตเข้าร่วมอีก ๕๐๐ คน พระโพธิสัตว์อีก ๕๐๐ องค์)

๕) เพื่อกำจัดความขัดแย้งภายในคณะสงฆ์ ๑๘ นิกาย[๑๕๑]

๖) ได้ใช้ภาษาสันสกฤตขึ้นสู่สังคายนา เนื่องมาจากมีการ แปลงพระไตรปิฎกจากภาษามคธเป็นภาษาสันสกฤต จึงนับเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ที่มีการจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรด้วยภาษาสันสกฤต โดยข้อดีของการจารึกพระไตรปิฎกเป็นภาษาสันสกฤตในยุคนี้ก็คือทำให้มีคัมภีร์ตกทอดแพร่หลายไปสู่แวดวงคณาจารย์ปราชญ์ชาวพุทธ ก่อให้เกิดนิกายสันสกฤตฝ่ายมหายาน และนิกายอื่น ๆ ที่อาศัยฐานความรู้จากตำราวิชาการทางด้านอภิธรรม มาเป็นหลักในการแต่งคัมภีร์ของนิกายตน

๗) มีการร้อยกรองอรรถาธิบายพระไตรปิฎกขึ้น ๓ คัมภีร์ใหญ่ คือร้อยกรองอรรถกถาพระวินัยปิฎก ชื่อวินัยวิภาษา จำนวนแสนโศลก ร้อยกรองอรรถกถาพระสุตตันตปิฎกชื่ออุปเทศศาสตร์ จำนวนแสนโศลก ร้อยกรองพระอภิธรรมวิภาษาศาสตร์อีก ๑ แสนโศลก

๘) มีการจดจารปกรณ์เหล่านี้ขึ้นเป็นหลักฐาน กล่าวคือพระเจ้ากนิษกะโปรดให้รวบรวมพระคัมภีร์ที่ชำระและบันทึกลงบนแผ่นทองแดงแล้วบรรจุลงในหีบศิลา เก็บรักษาไว้ภายในพระสถูปที่สร้างขึ้นเพื่อการนี้โดยเฉพาะ แล้วโปรดให้พวกมิลักขะซึ่งเป็นชาวพื้นเมือง ทำหน้าที่เป็นพลทหารเฝ้าอารักขาพระคัมภีร์ที่เก็บรักษาไว้ภายในพระสถูปแห่งนี้ภายหลังนักโบราณคดีได้พบผอบจารึกในรัชสมัยของกษัตริย์องค์นี้มีข้อความว่า “ขอต้อนรับคณะสงฆ์ฝ่ายสรวาสติวาท” จึงเป็นหลักฐานยืนยันประกอบ เรื่องราวที่ทำสังคายนาว่าพระองค์เป็นผู้เลื่อมใสนิกายสรวาสติวาทได้เป็นอย่างดี การที่มีหลักฐานหรือนักวิชาการได้บันทึกว่าพระเจ้ากนิษกะเป็นผู้อุปถัมภ์การสังคายนาของพระพุทธศาสนามหายานจึงเป็นเรื่องที่ยังไม่ตรงกับความจริงมากนัก

๙) นิกายสรวาสติวาทินเป็นนิกายซึ่งทางราชการรับรอง

๑๐) พระเจ้ากนิษกะมหาราชทรงอุปถัมภ์และโปรดให้ส่งสมณทูตแผ่พระศาสนาทั่ว ไปในภูมิภาคอาเซียกลาง

ระยะที่ ๓ ระยะหลังการสังคายนาครั้งที่ ๔

ภายหลังจากการทำสังคายนาเสร็จแล้วสภาพบ้านเมืองของพระเจ้ากนิษกะก็มั่นคง แต่ก็เนื่องมาจากว่าตลอดระยะเวลาในการครองราชย์ของพระเจ้ากนิษกะนั้นทรงทำสงครามมาโดยตลอดทำให้บรรดาแม่ทัพนายกองเกิดความเบื่อหน่ายในที่สุดเมื่อทรงยกทัพไปตีแคว้นทางเหนือเมื่อ

---

[๑๕๑] พระมหาดาวสยาม

ประมาณ พ.ศ. ๗๐๕ บรรดาแม่ทัพนายกองก็เลยจับพระองค์และปลงพระชนม์เสีย จากนั้นแสงแห่งความเจริญรุ่งเรืองของนิกายสรวาสติวาทินก็เริ่มอับแสงลง

๔.๖ นิกายสรวาสติวาทินในยุคเสื่อม

สำหรับนิกายสรวาสติวาทินเมื่อสิ้นยุคสมัยของพระเจ้ากนิษกะแล้วก็เริ่มเสื่อมลงแต่อิทธิพลของพวกง้วยสียังคงธำรงอยู่ จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๗ อำนาจของง้วยสีลุกโพลงขึ้นอีกวาระหนึ่ง แต่เป็นการลุกโพลงแบบไฟตะเกียงซึ่งจวนหมดน้ำมันและจวนหมดไส้ เป็นการลุกโพลงครั้งสุดท้ายคือในรัชสมัยพระเจ้าวสุเทวะ (ชื่อซ้ำกันเป็น ธรรมดา) เสวยราชย์ตั้งแต่ พ.ศ. ๗๒๘- ๗๖๓ อำนาจของง้วยสี ยังคงมี อยู่แถบบากเตรีย คันธาระ กาศมีระ อาฟกานิสถาน จนกระทั่งถึงพุทธ ศตวรรษที่ ๙ ง้วยสีจึงหมดศักดานุภาพ ด้วยต้องผจญภัยถึง ๒ ด้าน คือทางภาคเหนือต้องรบพุ่งกับทัพเตอร์ก และทางอินเดียเล่า กษัตริย์ ราชวงศ์คุปตะกำลังขยายจักรวรรดิบีบคั้นเข้ามา ผลสุดท้ายง้วยสีเหลือ เพียงอาณาจักรเล็ก ๆ อยู่ในตอนเหนือของเทือกเขาฮินดูกุฏเท่านั้น

สำหรับมูลเหตุของการเสื่อมของนิกายสรวาทสติวาทินในกาษมีระหรือในดินแดนทางเหนือนั้นก็มีสาเหตุอยู่ ๒ ประการหลักก็คือ (๑) สาเหตุภายใน (๒) สาเหตุภายนอก โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) สาเหตุภายใน สำหรับสาเหตุที่เกิดทำให้นิกายสรวาทสติวาทินเสื่อมก็คือ (๑.๑) เรื่องของการตีความคำสอนที่ขัดแย้งกันของนิกายที่เกิดใหม่ในยุคหลัง ก็คือ นิกาย “มาธยมิกะ” ของมหายาน โดยนิกายสรวาทสติวาทินเน้นหลักการหรือคำสอนบนพื้นฐานของพระอภิธรรมในเรื่องของ สรวมฺอสติ คือเห็นว่าสิ่งทั้งปวงมีอยู่ใน ๓ กาล คือ อดีต ปัจจุบัน และอนาคต เป็นปรัชญาที่นิกายสรวาทสติวาทินใช้เป็นแกนกลางในการสอนเพื่อก้าวเข้าไปสู่การดับทุกข์ โดยคำสอนนี้ในระยะต่อมาถูกหักล้างโดยนิกายมหายานยุคหลังคือ โยคาจาร และมาธยมิกะ โดยนักปรัชญาที่มีชื่อเสียงของมหายานสองนิกายนี้ก็คือ นาคารชุน อสังคะ อารยเทพ วสุพันธุและท่านอื่น ๆ อีกหลายท่าน กล่าวคือ นิกายสรวาทสติวาทินเห็นว่าความจริง (สัจจะ) มีอยู่ ๒ อย่างหรือเป็นสัจนิยมแบบทวินิยม ส่วนโยคาจารหรือมาธยมิกะล้วนเห็นว่าความจริงมีเพียงหนึ่งเดียวเท่านั้น คือโยคาจารมองว่าความจริงมีเพียงสิ่งเดียวก็คือจิต ส่วนมาธยมิกะเห็นว่าความจริงมีเพียงหนึ่งเดียวก็คือ ความว่างหรือสุญญตา ดังนั้น แนวคิดมหายานยุคหลังนี่เองที่เป็นตัวการทำให้คำสอนของนิกายสรวาทสติวาทินถูกลดค่าหรือเสื่อมลง[๑๕๒]
(๑.๒) เรื่องของความประพฤติของพระภิกษุสงฆ์ในยุคปลายของสรวาสติวาทินเริ่มเสื่อมลง กล่าวคือมีบันทึกบางแห่งของแคชเมียร์ระบุว่าพระสงฆ์ในแคว้นแคชเมียร์ มีความประพฤติในลักษณะเช่นเดียวกับพระสงฆ์ในแคว้นสินธุ์ (ปากีสถาน) คือใช้ชีวิตอย่างชาวโลกและไม่ถูกต้องตามพระวินัยบัญญัติ พระสงฆ์เหล่านั้นเกียจคร้าน เป็นคนที่ไร้ค่าและ เที่ยวเตร่ และถึงแม้ว่าพระสงฆ์เหล่านั้นจะห่มผ้ากาสาวพัสตร์ แต่ก็ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต เลี้ยงปศุสัตว์ และมีลูกเมีย ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ พระนางยูกเทวี อัครมเหสีของพระเจ้าเมฆวาหนะทรงสร้างวิหารขึ้น ครึ่งหนึ่งของวิหารจัดให้เป็นที่อยู่ของพระสงฆ์ที่มีความประพฤติดีและไม่มีเมีย ส่วนอีกครึ่งหนึ่งของวิหารจัดให้เป็นที่อยู่ของพระสงฆ์ที่มีลูก

---

[๑๕๒] อดิศักดิ์ ทองบุญ, **ปรัชญาอินเดีย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๖),หน้า ๘๘.

เมียและมีทรัพย์สมบัติ ความประพฤติเหลวแหลกของพระสงฆ์เช่นนี้เองที่ถือว่าเป็นความเสื่อมอย่างหนึ่งของนิกายสรวาสติวาทิน

(๒) สาเหตุภายนอก สำหรับสาเหตุภายนอกที่เป็นเหตุของการเสื่อมถอยของนิกายสรวาสติวาทินสามารถพิจารณาได้ดังนี้ (๒.๑) ถูกกำจัดโดยศาสนาพราหมณ์- ฮินดู เนื่องจากว่าศาสนาพราหมณ์- ฮินดูเป็นศาสนาที่เข้าไปเผยแผ่ในแคชเมียร์ก่อนนิกายสรวาสติวาทิน ดังนั้น การเข้ามาของนิกายสรวาสติวาทินในดินแดนแคชเมียร์จึงถูกจับตามองจากพราหมณ์- ฮินดูโดยตลอด แต่ในยุคที่นิกายสรวาสติวาทินกำลังเจริญรุ่งเรืองนั้นพราหมณ์- ฮินดูก็ไม่อาจจะทำอะไรได้ แต่เมื่อสิ้นกษัตริย์ผู้อุปถัมภ์โดยเฉพาะพระเจ้ากนิษกมหาราชแล้วฝ่ายพราหมณ์- ฮินดูก็เริ่มการปราบปรามพระสงฆ์ของนิกายสรวาสติวาทินทันที (๒.๒) ขาดการอุปถัมภ์จากกษัตริย์ กล่าวคือในคราใดก็ตามที่กษัตริย์ในดินแดนที่ภิกษุนิกายสรวาสติวาทินไปเผยแผ่มีความศรัทธาเลื่อมใส คราวนั้นนิกายสรวาสติวาทินก็จะได้รับการอุปถัมภ์ และมีความเจริญรุ่งเรือง แต่ในคราใดก็ตามที่กษัตริย์ในดินแดนที่มีภิกษุนิกายสรวาสติวาทินเข้าไปเผยแผ่อยู่ไม่มีพระราชศรัทธาหรือนับถือศาสนาอื่น เช่น ศาสนาพราหมณ์ หรือทรงมีอคติต่อนิกายสรวาสติวาทินกษัตริย์พระองค์นั้นก็จะทำลายพระพุทธศาสนาหรือไม่ให้การอุปถัมภ์ใด ๆ เลย ทำให้นิกายสรวาสติวาทินเสื่อมถอยลง เช่น พระเจ้าปุษยมิตรแห่งศุงคะ ที่ทรงครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๓๕๖- ๓๙๑ ทรงมีอคติกับพระภิกษุในพระพุทธศาสนาและมุ่งจะทำลายศาสนาพุทธให้สิ้นไปโดยทรงออกกฎหมายว่าจะให้รางวัล ๑๐๐ ดินาร์ (di- nar) แก่ผู้ตัดศีรษะพระภิกษุรูปหนึ่งมาให้ ทำให้พระสงฆ์กลัวภัย จึงพากันหนีจากแคว้นมคธ ไปอยู่ทางแคว้นกาศมีระและคันธาระ หรือพระเจ้าวิกรมาทิตย์แห่งคุปตะ[๑๕๓]

สมณะเสวี้ยนจัง (พระถังซัมจั๋ง) ได้ธุดงค์ไปอินเดียในปี พ.ศ. ๑๑๗๐[๑๕๔] ได้บันทึกเอาไว้ว่าพระเจ้าวิกรมาทิตย์ (พ.ศ. ๙๑๔- ๙๕๘) ได้ข่มเหงพระมโนรถ (อาจารย์ของพระวสุพันธุ) เนื่องมาจากพระองค์ไม่พอพระทัย ที่เห็นพระมโนรถเป็นพระที่ร่ำรวยและใช้จ่ายฟุ่มเฟือย จากเหตุที่ พระมโนรถให้รางวัลแก่คนที่ปลงผมและหนวดของท่าน ในคราวหนึ่ง ๆ ครั้งละเป็นจำนวน ๑๐๐,๐๐๐ เหรียญทอง ทำให้พระองค์รู้สึกอับอายที่ตนเป็นกษัตริย์ แต่ไม่อาจทำเช่นนั้นได้ จึงต้องการจะสร้างความอับอายต่อหน้าประชุมชนให้แก่พระมโนรถเช่นกัน พระเจ้าวิกรมาทิตย์ จึงโปรดให้เรียกประชุมนักปราชญ์นอกพุทธศาสนา จำนวน ๑๐๐ คน เพื่อโต้วาทีกับท่านมโนรถ และมีรับสั่งว่า “ถ้าพระมโนรถแพ้การประลองปัญญาในครั้งนี้แล้ว พวกพระสงฆ์ในพุทธศาสนา ก็จะถูกกำจัดสิ้น”

ในการโต้วาทีครั้งนั้น พระมโนรถสามารถเอาชนะนักปราชญ์ฝ่ายตรงข้ามได้ถึง ๙๙ คน แต่ขณะที่กำลังโต้อยู่กับคนที่ ๑๐๐ พระราชาและพวกนอกพุทธศาสนา ได้ก่อกวนการตอบวิสัชนาปัญหาของท่านมโนรถ โดยการร้องเอะอะโวยวายขึ้น พระมโนรถเห็นดังนั้นจึงกัดลิ้นตนเอง แล้วเขียน

---

[๑๕๓] ประภัสสร บุญประเสริฐ, ร.ศ., **ประวัติศาสตร์เอเชียใต้**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๔), หน้า ๑๙๔.

[๑๕๔] พระถังซัมจั๋ง เดิมมีชื่อว่า “เสวี้ยนจัง” (Xuan Zang) ไม่มีบันทึกเกี่ยวกับปีเกิดที่ชัดเจน ท่านจาริกไปสู่ดินแดนพุทธภูมิในปี พ.ศ. ๑๑๗๐ และมี ๓ ทัศนะว่าท่านมรณภาพเมื่ออายุ ๖๓, ๖๕ และ ๖๙ คือ ระหว่าง พ.ศ. ๑๒๐๑- ๑๒๐๗ ดู อุษา โลหะจรูญ, “ชีวิตและงานของพระถังซัมจั๋ง”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๗, หน้า ๙, ๓๒- ๔๐.

จดหมายถึงพระวสุพันธุผู้เป็นศิษย์ ว่าให้ช่วยพูดคำตอบแทนตน ด้วยท่านตอบคำถามเพียงลำพังถึง ๙๙ คนแล้ว จึงไม่อาจมีเสียงตอบตะโกนแข่งกับเสียงเอะอะที่จงใจก่อกวนได้และข้อความตอนหนึ่งของท่านมโนรถ ที่เขียนถึงพระวสุพันธุว่า “ไม่มีความยุติธรรมในกลุ่มคนที่มีความลำเอียง” แล้วท่านก็มรณะภาพลง

๔.๗ หลักฐานการแยกนิกายตามหลักฐานของฝ่ายบาลี

สำหรับร่องรอยของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทที่ได้แยกตัวออกไปในคราวหลังการสังคายนาครั้งที่ ๒ เมือง ปี พ.ศ. ๑๐๐ เนื่องจากว่าหลังจากการสังคายนาครั้งที่ ๒ แล้วพระภิกษุในพระพุทธศาสนาในยุคนั้นก็ถูแบ่งออกเป็นเบื้องต้น ๒ นิกายหลักก็คือ (๑) นิกายเถรวาทสายบาลีของพระสัพพัตถกามีและคณะ (๒) นิกายมหาสังฆิกะ ภิกษุชาววัชชีบุตรนี้ได้ถูกคณะพระยสกากัณฑกบุตรขับออกจากหมู่สงฆ์แล้วก็รวบรวมพรรคพวกได้ประมาณ ๑๐,๐๐๐ รูปไปทำสังคายนาต่างหากและเรียกการทำสังคายนานั้นว่า “มหาสังฆีติ”[๑๕๕] ไม่ยอมรับการสังคายนาครั้งแรก ได้ทำการถอดถอนบทบัญญัติหลายข้อ และแต่งพระสูตรและคัมภีร์อื่น ๆ ซึ่งเป็นของทำขึ้นมาใหม่หลายเล่มตามปกรณ์สันสกฤตว่าการแต่งคัมภีร์ขึ้นเองมีที่มาจากมติของท่านมหาเทวะที่เสนอว่าภิกษุในยุคหลังสามารถแต่งคัมภีร์เองได้

สำหรับผลการสังคายนาครั้ง ๒ นี้ก็ก่อให้เกิดการแตกแยกนิกายออกเป็น ๒ นิกายหลักคือ

๑. นิกายเถรวาท ได้แก่ นิกายที่คณะสงฆ์มีพระยสกัณฑบุตรเถระเป็นหัวหน้า ถือวินัยตามแนวพุทธบัญญัติครั้งที่พระมหากัสสปะเป็นประธานทำสังคายนาไว้ พระสงฆ์คณะนี้จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า พวกสถวีระ หรือในเวลาต่อมาถูกพวกมหายานเรียกว่า “พวกหินยาน”

๒. นิกายอาจาริยวาทได้แก่นิกายที่พระภิกษุชาววัชชีบุตรถือตามที่อาจารย์ของตนได้ขึ้นในภายหลัง พระสงฆ์คณะนี้มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “พวกมหาสังฆิกะ”[๑๕๖]

สำหรับมูลเหตุของการแตกแยกนิกายมีอยู่ ๒ ประการเท่านั้นก็คือ (๑) แตกแยกกันโดยเฉพาะเรื่องพระวินัยหรือข้อปฏิบัติของพระสงฆ์ ที่เรียกว่า ศีลสามัญญตา คือยอมรับและปฏิบัติในสิกขาบทแตกต่างกัน และ(๒) ทิฏฐิสามัญญตา คือ การมีความเห็นในเรื่องพระธรรมวินัยแตกต่างกัน[๑๕๗] โดยผลจากการแยกนิกายก็สามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังนี้

---

[๑๕๕] แต่คัมภีร์พุทธศาสนามหายานจารึกด้วยภาษาสันสกฤต ที่มีชื่อว่า เภทธรรมติจักรศาสตร์ กล่าวว่าสังคายนาครั้งนี้ไม่ใช่สาเหตุมาจากวัตถุ ๑๐ ประการ แต่มาจากมติ ๕ ข้อของพระมหาเทวะ สาเหตุที่แท้จริงมาจากมติเหล่านี้คือ

๑. พระอรหันต์อาจถูกมารยั่วยวนได้ด้วยความฝัน

๒. บุคคลเป็นพระอรหันต์ได้โดยไม่รู้ตัวต้องให้ผู้อื่นพยากรณ์

๓. พระอรหันต์ยังมีความสงสัยของพระพุทธเจ้า

๔. บุคคลจะบรรลุพระอรหันต์ได้โดยไม่มีพระพุทธเจ้าไม่ได้

๕. บุคคลจะบรรลุพระอรหันต์ได้ด้วยการเปล่งว่า ทุกข์หนอๆ ดูรายละเอียดใน เสถียร โพธินันทะ, **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**, หน้า ๑๘๘- ๑๙๑.

[๑๕๖] จำนง ทองประเสริฐ, **ประวัติพุทธศาสนาในเอเชีย**, อ้างแล้ว, หน้า ๔๓๖ – ๔๓๗.

[๑๕๗] เสถียร โพธินันทะ, **ชุมนุมพระสูตรมหายาน**, (กรุงเทพมหานคร: บรรณกิจ, ๒๕๒๑), หน้า ฏ.

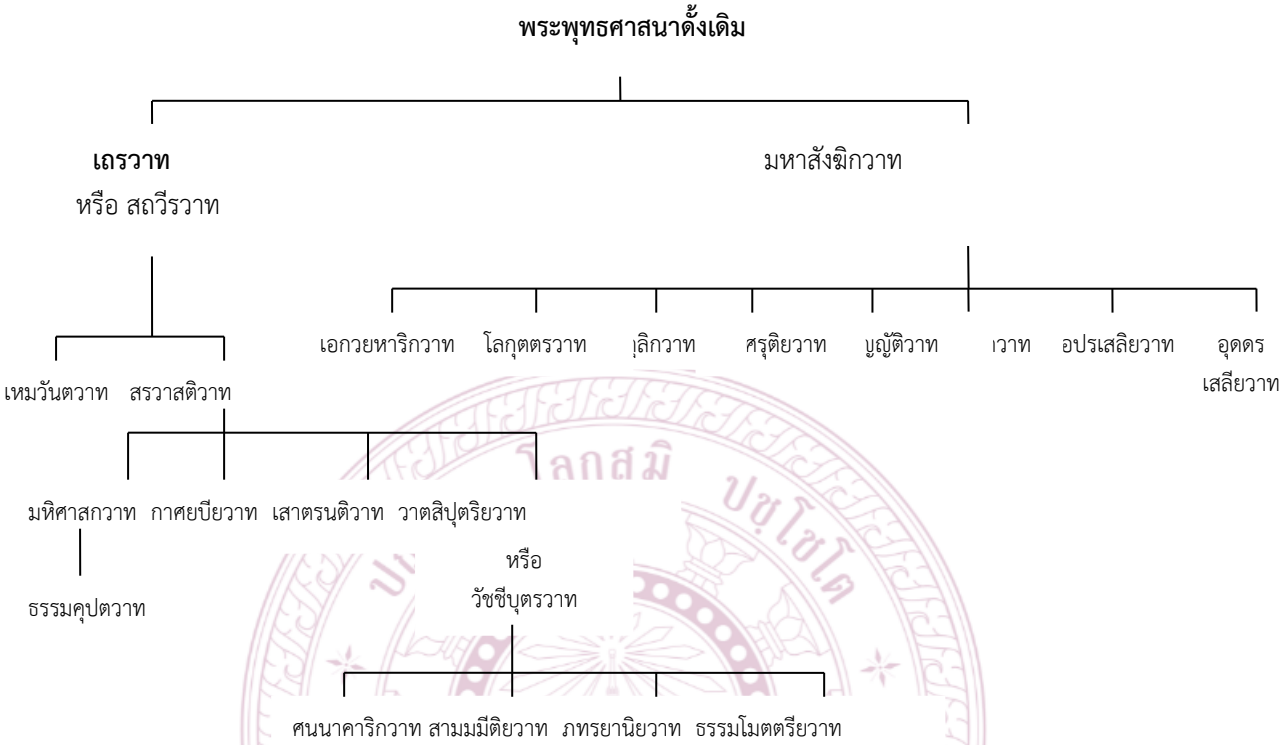

ภาพที่ ๔.๑๐๘ แสดงการแตกนิกาย ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒ เป็นต้น รวม ๒๐ นิกาย ถ้านับเถรวาทเป็น

จากแผนภาพจะพบว่าตามปกรณ์สันสกฤตระบุชัดว่า “นิกายสรวาสติวาทิน” นั้นได้แยกตัวออกมาจากเถรวาทและได้ไปเจริญรุ่งเรืองในภาคเหนือและภาคใต้ของอินเดียก่อนที่นิกายนี้จะถูกบดบังรัศมีด้วยแรงพลังของนิกายมหายานนิกายโยคาจาร ของอสังคะและวสุพันธุ และนิกายมาธยมิกะของนาคารชุน ซึ่งถูกพัฒนามาภายหลัง แต่นิกายสรวาสติวาทินนี้ก็ได้ถูกนำมาเผยแผ่ในดินแดนอื่นในยุคหลังก็คือถูกนำไปเผยแผ่ที่อินโดนีเซีย ดังปรากฏในเจดีย์บุโรบุโดที่เล่าเรื่องพุทธประวัติจากคัมภีร์” ลลิตวิสระ”ที่ถูกแกะลักเล่าเรื่องราวรอบเจดีย์บุโรบุโดซึ่งนั่นก็เป็นอีกหลักฐานหนึ่งที่เห็นว่าพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินได้ถูกนำออกไปเผยแผ่นอกดินแดนของอินเดีย ซึ่งดินแดนประเทศไทยก็เช่นกันในยุคพุทธศตวรรษที่ ๑๑- ๑๕ นี้ถือว่าเป็นยุคของอิทธิพลของพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินที่ได้รับเผยแผ่ไปพร้อม ๆ กับการเดินทางออกนอกประเทศของพ่อค้าและพระภิกษุที่ได้ออกมาเผยแผ่พระพุทธศาสนา และได้นำมาเอาพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินนี้มาเผยแผ่ที่เมืองนครปฐมราชบุรี คูบัว พงตึก และอู่ทอง คูเมือง อู่ตะเภา โคกไม้เดน ดงแม่นางเมือง บึงคอกช้าง และท่าการ้ง ซึ่งเมืองเหล่านี้ในยุครกก็รับอาพระพุทธศาสนาเถรวาทนิกายสรวาสติวาทินเมาเผยแผ่หรือเข้ามาเป็นศาสนาประจำท้องถิ่นของตนเอง โดยหลักฐานที่ชี้ชัดในเรื่องนี้ก็คือ (๑) พระพุทธรูปที่พบที่ดงแม่นางเมือง โคกไม้เดนและจันเสน (๒) พระพิมพ์ที่พบในทั้ง ๕ เมืองก็บ่งนัยถึงพระพิมพ์ที่สร้างมาจากคติของนิกายสรวาสติวาทินทั้งสิ้น (๓) ข้อมูลที่ได้จากจารึกในเมืองทั้ง ๕ ระบุว่าเมืองเหล่านี้นับถือหลักปรัชญาของนิกายสรวาสติวาทิน เช่น เมืองบึงคอกช้างที่จารึกระบุเอาไว้อย่างชัดเจน และนี่ก็คือองค์ความรู้ที่ได้จากการลงพื้นที่วิจัยประการหนึ่ง

๔.๕.๔ องค์ความรู้เรื่องความเจริญและความเสื่อมของเมืองโบราณสมัยทวารวดี

สำหรับองค์ความรู้อีกประการหนึ่งที่ได้รับจาการลงพื้นที่สำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีทั้ง ๕ แห่ง ก็ได้พบความรู้หรือความจริงอย่างหนึ่งว่า เมืองหรือชุมชนแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีทั้ง ๕ แห่ง นั้นมีความเจริญและความเสื่อมที่คล้าย ๆ กัน กล่าวคือ (๑) ในเรื่องของความเจริญพบว่า เมืองต่าง ๆ เหล่านี้มีความเจริญมาจากการสร้างสรรค์พัฒนาเมืองของชนชาติมอญและขอมหรือเขมรโบราณที่ได้อพยพมาจากพื้นที่ทางใต้เพื่อแสวงหาพื้นที่ที่ไม่ถูกน้ำท่วมหรือเมืองที่สามารถสร้างเป็นที่อยู่อาศัยตามลุ่มน้ำต่าง ๆ ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งชาวมอญและเขมรโบราณได้มาพร้อม ๆ กับรนักปราชญ์ พระภิกษุและพ่อค้าวานิชเดินทางขึ้นมาแสวงหาที่สร้างเมืองและร่วมกันสร้างเมืองขึ้นมาในที่ใกล้แม่น้ำสายสำคัญเพื่อสะดวกในการค้าขายและการติดสต่อกับพื้นที่ภายนอก โดยการสร้างเมืองนั้นจะต้องอยู่ในกรอบของพื้นที่ที่มีคนเคยอาศัยอยู่มาก่อน และเป็นพื้นที่ลุ่มน้ำสามารถใช้พื้นที่เพื่อการเกษตรกรรมได้ ซึ่งเมืองต่าง ๆ เมื่อได้ที่ตั้งเมืองแล้วก็ก่อให้เกิดความเจริญได้ในช่วงเวลา ๔๐๐- ๕๐๐ ปี (๒) ในเรื่องของความเสื่อของเมืองพบว่า การเสื่อมถอยของเมืองนั้นเกิดมาจากสาเหตุสำคัญ ๒ ประการ คือ (๑) เกิดการเปลี่ยนแปลงของสายน้ำ กล่าวคือเกิดกรณีสายน้ำเปลี่ยนทิศทาง ซึ่งจะเป็นผลต่อการดำรงชีพของผู้คนในเมือง ซึ่งเมืองที่ปรากฏว่ามีการเปลี่ยนแปลงของสายน้ำที่หล่อเลี้ยงเมืองชัดเจนก็คือ (๑.๑) เมืองจันเสนที่แม่น้ำเจ้าพระยาเกิดการเปลี่ยนแปลงทิศทางทำให้ก่อให้เกิดอุปสรรคในการค้าขายกับเมืองอื่น และเกิดปัญหาด้านการเก็บรักษาน้ำเอาไว้เพื่อการเกษตร เป็นเหตุให้เมืองจันเสนล่มสบายไป (๑.๒) เมืองบึงคอกช้าง ที่น้ำเกิดการเปลี่ยนแปลงทิศทางไม่ไหลเข้ามาในเมืองอีกทำให้เกิดปัญหากับประชากรในเมืองด้านการเกษตรและด้านการค้าขายเป็นเหตุให้เมืองถึงการล่มสลาย (๒) เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและการเมือง กล่าวคือเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖- ๑๘ เกิดการแผ่อิทธิพลมาของขอมเมืองนครโดยมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองลพบุรีและศรีเทพ เป็นเหตุให้เมืองที่ชาวมอญเคยมีอำนาจได้ถูกสับเปลี่ยนขั้วอำนาจทำให้เกิดความล่มสลายของบางเมืองที่ไม่อาจจะยอมรับกับกระแสของอำนาจใหม่ได้ เป็นผลให้ต้องอพยพและปล่อยให้เมืองกลายเป็นเมืองร้างต่อไป นี่ก็คือองค์ความรู้ใหม่ที่ได้รับจากการลงพื้นที่สำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีทั้ง ๕ แห่งอีกประการหนึ่ง

๔.๕.๒ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยเรื่องการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี มีดังต่อไปนี้

๑. องค์ความรู้เกี่ยวกับข้อมูลความเป็นมาของพื้นที่

สำหรับประเด็นแรกที่เป็นองค์ความรู้จากการจัดทำผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีโดยเฉพาะแหล่งโบราณคดีประเภทเมืองโบราณสมัยทวารวดีทั้งส่วนที่เป็นตัวเมือง และส่วนที่เป็นองค์ประกอบที่อยู่ภายในพื้นที่ของเมือง โดยจากการดำเนินการวิจัยพบว่าเมื่อก่อนจะจัดทำผังนั้นได้มีการศึกษาข้อมูลของพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีก็จะพบว่าข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ของแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีหลายเมืองไม่ชัดเจน แต่เมื่อลงพื้นที่แล้วได้รับข้อมูลแล้วจึงได้นำเอา

ข้อมูลนั้นมาประกอบกับการทำผัง ซึ่งถือว่าเป็นข้อมูลที่มีประโยชน์มากโดยเฉพาะเป็นประโยชน์ต่อการทำผังของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีทั้ง ๕ แห่งนั้น เช่น การทำความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดหรือเรื่องราวของพื้นที่ที่เป็น “ตัวเมือง และสิ่งที่เนื่องด้วยตัวเมือง”ในในเมืองโบราณโคกไม้เดน เป็นต้น ว่าเมืองในสมัยทวารวดีนั้น หลายเมืองมีแบบแผนการสรร้างเมืองมาจากเมืองศรีเทพ แต่หลายเมืองกลับมีรูปแบบหรือแนวคิดในการสร้างเมืองเป็นของตนเอง และบางเมืองมีการยึดเอาภูเขามาเป็นองค์ประกอบของการสร้างเมืองและทำให้ภูเขานั้นเป็น “สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ประจำเมือง เช่น ภูเขาไม้เดนของเมืองโคกไม้เดน เป็นต้น โดยเอาภูเขามาผูกกับเรื่องราวในพุทธชาดกในเรื่อง “ฉัททันตชาดก” ที่เป็นเรื่องของการบำเพ็ญบารมีของพระยาช้างฉัททันต์ ซึ่งองค์ความรู้นี้แต่เดิมชุมชนหรือหน่วยงานของรัฐและเอกชนก็ไม่ได้มีความรู้เกี่ยวกับเรื่องนี้ แต่จากการศึกษาและนำมาเขียนเป็นผังก็ทำให้ทราบว่าเมืองโคกไม้เดนนี้เป็นเมืองที่มีภูเขาศักดิ์สิทธิ์ที่ผูกโยงกับเนื้อหาของชาดกที่พระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินได้เน้นเอาไว้ว่าเรื่องที่จะต้องศึกษานั้นก็คือเรื่องของชาดกเกี่ยวกับการบำเพ็ญบารมีและเรื่องการทำบุญ โดยคำสอนเรื่องนี้พระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินได้ให้ความสำคัญมาก ซึ่งความจริงเรื่องนี้ถือว่าเป็นองค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการวิจัยและเป็นองค์ความรู้ที่ชุมชนก็ได้รับรู้และเข้าใจด้วยดี ซึ่งเรื่องการทำความเข้าใจหรือมีความรู้เกี่ยวกับข้อมูลประวัติของพื้นที่หรือเมืองโบราณแห่งนั้นมาก่อนย่อมทำให้เกิดความคิดที่เป็นมโนภาพเกี่ยวกับการออกแบบผังและสามารถจัดวางพื้นที่ตามที่ได้มีการกำหนดมาแต่เดิมได้ รวมถึงการออกแบบผังนั้นก็มีความจำเป็นที่ผู้ออกแบบจะต้องทำความเข้าใจกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนรอบโบราณสถานนั้นว่าชุมชนรอบโบราณสถานมีความรู้ ทัศนคติเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีนั้น ๆ อย่างไร เช่น การมีความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือข้อห้ามข้ออนุญาตที่ชุมชนมีความเชื่อมาก่อนแล้ว ซึ่งผู้ที่ออกแบบผังจะต้องทำความเข้าใจหากมีพื้นความรู้หรือองค์ประกอบพื้นฐานทางด้านความรู้ก็จะสามารถออกแบบผังได้ตรงตามความต้องการหรือตรงตามพื้นที่ที่มีอยู่จริงได้

ในการลงพื้นที่สำรวจและจัดทำผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้น คณะคณะผู้วิจัยได้ให้ความสำคัญกับปัจจัยในเรื่องของวัฒนธรรมความเชื่อของชุมชนและสังคมรอบ ๆ แหล่งโบราณคดีหรือโบราณสถานแห่งนั้นมากทั้งนี้ก็เพราะการทำความเข้าใจในเรื่องของข้อมูลพื้นฐานด้านประวัติศาสตร์ ความเชื่อและข้อเท็จจริงทางด้านสังคมเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในแต่ละแห่งย่อมทำให้เราสามารถออกแบบผังหรือเข้าถึงเจตนารมณ์ของผู้สร้างวัดหรือพื้นฐานข้อเท็จจริงของสังคมที่อยู่รอบ ๆ แหล่งโบราณคดีแห่งนั้นด้วย

๒.องค์ความรู้เกี่ยวกับสภาพความเป็นจริงและปัญหาของแหล่งโบราณคดี

จากการลงพื้นที่สำรวจเพื่อจัดทำแผนผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีสิ่งที่คณะคณะผู้วิจัยได้พบโดยข้อเท็จจริงก็คือความรู้เกี่ยวกับสภาพความเป็นจริงและปัญหาของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีมากขึ้น กล่าวคือการพบว่าสภาพข้อเท็จจริงเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้น ถูกทอดทิ้งหรือลืมไม่มีการกล่าวถึงเลยก็คือ เรื่องที่เกี่ยวข้องกับ (๑) ปัญหาการถูกทำลายโดยนโยบายการพัฒนาของรัฐ ซึ่งปัญหาข้อนี้เป็นเรื่องจริงใน

พื้นที่ที่ไม่มีใครพูดถึงก็คือ เมื่อ ๒๐-๓๐ ปีที่ผ่านมาได้มีการพัฒนาตัดถนนสายอำเภอบ้านไร่-หนองฉาง คือทางหลวงหมายเลข ๓๓ ซึ่งถนนเส้นนี้จะต้องตัดผ่านเมืองโบราณท่ากาหรุ่ง เมื่อถนนตัดผ่านก็ได้มีการทำลายพื้นที่ของเมืองโบราณท่ากาหรุ่ง โดยทางรัฐมุ่งหวังว่าถนนที่สร้างจะสามารถเชื่อมโยงอำเภอบ้านไร่กับอำเภออื่นได้ ซึ่งความต้องการของรัฐในยุคนั้นก็ถือว่าเป็นเรื่องที่ดี แต่เมื่อมีการตัดถนนผ่านเมืองโบราณท่ากาหรุ่งแล้วก็ทำให้ถนนได้พาดผ่านเมืองโบราณท่ากาหรุ่งส่วนที่เป็นพื้นที่ของเมืองไปแบบตรง ๆ จนเป็นเหตุทำให้พื้นที่รอบ ๆ เมืองที่อาจจะเป็นคูเมืองชั้นนอกได้ถูกทำลายไปด้วย จนปัจจุบันยังคงเหลือเพียงแค่ตัวเมืองเท่านั้น ซึ่งมีน้อยคนนักจะเคยเห็นหรือรู้ว่ามีพื้นที่ของเมืองโบราณอยู่ริมถนนสายนั้น (๒) ปัญหาการถูกทำลายจากประชาชนในท้องถิ่น เป็นปัญหาที่สืบเนื่องมาจากปัญหาข้อแรก กล่าวคือ เมื่อรัฐขยายความเจริญเข้าไปสู่ชุมชนด้วยถนนและเส้นทางการเดินทางก็เป็นผลทำให้โบราณสถานถูกทำลายตัดแบ่งไป เมื่อเป็นเช่นนั้นชาวบ้านก็ได้โอกาสในการรุกล้ำเข้าไปทำกินหรือเข้าไปสร้างที่อยู่อาศัยทำให้พื้นที่ของเมืองโบราณบางแห่งถูกทำลายไปมาก หลายพื้นที่ชาวบ้านถือโอกาสที่หน่วยงานของรัฐยังไปไม่ถึงก็ทำการรุกล้ำทำลายเมืองโบราณเพื่อทำให้เป็นไร่นาหรือที่ดินของตนเอง นี่คือสภาพของความเป็นจริงในพื้นที่ ซึ่งการที่แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีถูกทำลายอย่างนี้ถือว่าเป็นการถูกทำลายโดยคนในพื้นที่ เช่น กรณีเมืองดงแม่นางเมือง เมืองโคกไม้เดน เป็นต้น (๓) ปัญหาการถูกทำลายจากบุคคลภายนอก ปัญหาต่อมาก็คือปัญหาที่เกิดมาจากบุคคลภายนอกที่มีความโลภมุ่งเข้ามาขุดเจาะหาสมบัติจากแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีด้วยการทำลายสถูปโบราณเก่าแก่เพื่อค้นหาสมบัติเป็นเหตุทำให้แหล่งโบราณคดีถูกทำลายไปเป็นอย่างมาก เช่น กรณีของเมืองดงแม่นางเมืองที่โบราณสถานหลายจุดถูกขุดถูกทำลายไปจนไม่อาจจะค้นหารูปร่างเดิมของสถูปนั้นได้เลย ซึ่งทั้งหมดที่กล่าวมานั้นก็คือสภาพที่แท้จริงของปัญหาของแหล่งโบราณคดีที่มีอยู่จริงในสภาพปัจจุบัน ซึ่งปัญหาดังกล่าวก่อให้เกิดความไม่สนใจของหน่วยงานรัฐเพราะถือว่าธุระไม่ใช่โดยเฉพาะหน่วยงานทางด้านการปกครองท้องถิ่นแทบจะไม่มีการกำหนดแผนในการอนุรักษ์หรือส่งเสริมการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยเฉพาะการส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีในชุมชนเลย

๓. องค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดทำผัง

สำหรับองค์ความรู้ที่ได้จากการดำเนินการวิจัยในครั้งนี้อีกประการหนึ่งก็คือ องค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดทำผังหรือแผนผังของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีที่เป็นสมบัติของชาติหรือของท้องถิ่น โดยการจัดทำผังนั้นเป็นการใช้ผังแผนผังแสดงพื้นที่หรืออาณาเขตของโบราณสถานพร้อมทั้งได้มีการกำหนดให้มีสัญลักษณ์แสดงที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีหรือที่ตั้งของจุดต่าง ๆ ที่สำคัญของวัด เช่น ผังของเมืองจันเสน เมืองโคกไม้เดน เมืองดงแม่นางเมืองเมืองบึงคอกช้าง เมืองท่ากาหรุ่ง ซึ่งจะนำมาแสดงต่อไปคือหากพิจารณาจากภาพถ่ายทางอากาศที่แสดงให้เห็นถึงที่ตั้งของเมืองโบราณก็จะไม่ทราบว่าในพื้นที่ของสถานที่นั้นประกอบด้วยอาคารหรือโบราณสถานอื่น ๆ ใดบ้าง ดังภาพ

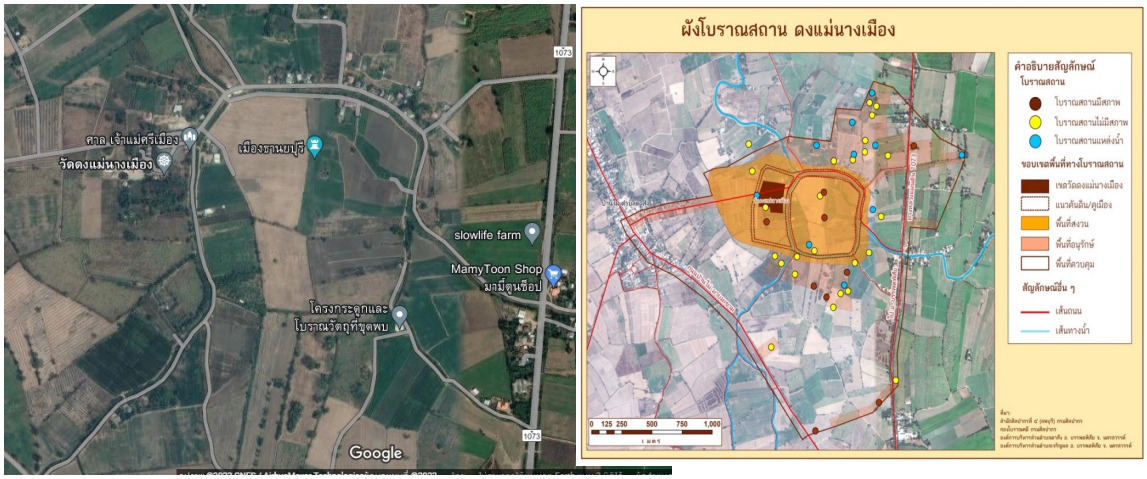

ภาพที่ ๔.๑๐๙ แสดงสภาพเมืองดงแม่นางเมืองก่อนและหลังการทำผัง

จากแผนผังที่คณะคณะผู้วิจัยได้ออกแบบและเขียนขึ้นมาดังกล่าวนั้นจะพบว่า พื้นที่ของเมืองดงแม่นางเมืองเป็นพื้นที่ในรูปทรงกลม มีองค์ประอบที่เป็นกลุ่มโบราณสถานที่มีอยู่ รวมถึงอาคารที่เป็นส่วนของพื้นที่ของวัดหรือสิ่งก่อสร้างที่ถูกระบุเอาไว้อย่างชัดเจน ซึ่งหากเรานำผังดงแม่นางเมืองนี้ไปใช้เพื่อค้นหาและเข้าถึงที่ตั้งของสิ่งก่อสร้างภายในเมืองก็จะสามารถเข้าถึงได้ง่ายขึ้น และไม่ต้องเสียเวลาในการสอบถามหรือหาข้อมูลอื่น ๆ ประกอบเพราะเมื่อพิจารณาจากแผนผังของเมืองแล้วย่อมสามารถรู้ถึงจุดหมายที่เราต้องการจะไปได้โดยง่าย นี่คือองค์ความรู้ที่ได้จากการออกแบบผังของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๔.๕.๓ องค์ความรู้จากการวิจัยเรื่อง “การจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ผังผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี”จะพบว่ามีองค์ความรู้ดังต่อไปนี้

๑. องค์ความรู้เกี่ยวกับทฤษฎีการเรียนรู้ สำหรับองค์ความรู้ที่ได้จากการดำเนินการวิจัยเรื่อง “การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ผังผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี”ประการแรกก็คือ องค์ความรู้เกี่ยวกับทฤษฎีการเรียนรู้ ซึ่งถือว่าเป็นกรอบแนวคิดในการนำมาเป็นพื้นฐานในการเรียนรู้ ซึ่งในการเรียนรู้นั้นได้มีนักคิดหรือนักปรัชญาได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้เอาไว้อย่างหลากหลายโดยเฉพาะนักคิดชาวตะวันตก ซึ่งได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้ของมนุษย์เอาไว้อย่างน่าสนใจ ซึ่งเท่าที่พบและมีชื่อเสียงมากก็คือ ซิกมุนด์ ฟรอยด์ ที่เห็นว่าเรียนรู้หรือการแสดงออกซึ่งการเรียนรู้ของมนุษย์นั้นเป็นการแสดงออกของจิตผ่านกิจกรรมหรือพฤติกรรมทางกาย โดยจิตของมนุษย์นั้นประกอบไปด้วยลักษณะพื้นฐานทางจิต ๓ ประการก็คือ อิด (Id) อีโก้ (Ego) และ ซุปเปอร์อีโก้(Supper Ego) นอกจากนั้นก็มีแนวคิดการเรียนรู้ของพาฟลอฟ สกินเนอร์ ที่เขาเชื่อว่าการเรียนรู้ของสิ่งมีชีวิตจำนวนมากเกิดจากการวางเงื่อนไข กล่าวคือ การตอบสนองหรือการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นต่อสิ่งเร้าหนึ่งมักมีเงื่อนไขหรือ สถานการณ์เกิดขึ้น ซึ่งในสภาพปกติหรือในชีวิตประจำวันการตอบสนองเช่นนั้นอาจไม่มี เช่น กรณีสุนัขได้ยินเสียงกระดิ่งและน้ำลายไหล เสียงกระดิ่งเป็นสิ่งเร้าที่ต้องการให้เกิดการเรียนรู้จากการวางเงื่อนไข พาพลอฟ เรียกว่า สิ่งเร้าที่มี

เงื่อนไข และปฏิกิริยาน้ำลายไหล เป็นการตอบสนองที่เรียกว่าการตอบสนองที่มีเงื่อนไข ซึ่งทฤษฎีของสกินเนอร์นี้ถือว่าเป็นทฤษฎีที่สามารถสังเกตเห็นได้จากการแสดงออกทางด้านพฤติกรรมอันเนื่องมาจากการที่มนุษย์เรามีความต้องการหากมีการวางเงื่อนไขที่เหมาะสมก็จะสามารถแสดงพฤติกรรมออกมาในทางที่ต้องการได้ นอกจากพาฟลอฟ สกินเนอร์แล้วก็มีจอห์น บี วัตสัน (John B. Watson) เป็นนักจิตวิทยาชาวอเมริกัน วัตสัน ได้ทำการทดลองโดยให้เด็กคนหนึ่งเล่นกับหนูขาว และขณะที่เด็กกำลังจะจับหนูขาว ก็ทำเสียงดังจนเด็กตกใจร้องไห้ หลังจากนั้นเด็กจะกลัวและร้องไห้เมื่อเห็นหนูขาว ต่อมาทดลองให้นำหนูขาวมาให้เด็กดู โดยแม่จะกอดเด็กไว้ จากนั้นเด็กก็จะค่อย ๆ หายกลัวหนูขาว จากการทดลองดังกล่าววัตสันสรุปเป็นทฤษฎีการเรียนรู้ดังนี้ ๑. พฤติกรรมเป็นสิ่งที่สามารถควบคุมให้เกิดขึ้นได้โดยการควบคุมสิ่งเร้าที่วางเงื่อนไขให้สัมพันธ์กับสิ่งเร้าตามธรรมชาติและการเรียนรู้จะคงทนถาวรหากมีการให้สิ่งเร้าที่สัมพันธ์กันนั้นควบคู่กันไปอย่างสม่ำเสมอ ๒. เมื่อสามารถทำให้เกิดพฤติกรรมใด ๆ ได้ ก็สามารถลดพฤติกรรมนั้นให้หายไปได้ หรือทฤษฎีลองผิดลองถูกของ Thorndike นักจิตวิทยาชาวอเมริกัน เป็นบุคคลแรกที่ริเริ่มทำการทดลองในสัตว์เกี่ยวกับการเรียนรู้โดยศึกษาเกี่ยวกับการเรียนรู้ของแมว ด้วยการจัดทำกรงทดลองเพื่อขังแมว ซึ่งกรงดังกล่าวจะมีประตูเปิดและปิด โดยใช้ห่วงผูกติดกับเชือกที่เชื่อมต่อไปยังกลอนประตูและมีการวางอาหารไว้ที่ด้านนอก หากแมวตะปบที่ห่วงจะทำให้ประตูเปิดและสามารถออกไปกินอาหารที่อยู่ด้านนอกได้ ในระยะแรก ๆ แมวมีพฤติกรรมที่ค่อนข้างสะเปะสะปะในการการหาทางออกจากกรง แต่เมื่อแมวดึงที่ห่วงโดยบังเอิญ จึงทำให้สามารถออกจากกรงได้และเมื่อทำการทดลองซ้ำหลาย ๆ ครั้ง แมวก็แสดงพฤติกรรมที่ฉลาดในลักษณะที่เรียกได้ว่า เป็นการเรียนรู้เพื่อหาทางออกจากกรง อันเป็นผลมาจากประสบการณ์นั่นเอง จากการทดลองอย่างต่อเนื่องทำให้ Thorndike ค้นพบกฎการเรียนรู้ที่สำคัญ ๓ ประการ คือ กฎผลที่ได้รับ (law of effect) ซึ่งอธิบายว่า พฤติกรรมการเรียนรู้จะเกิดขึ้นเมื่อบุคคลได้รับผลตอบแทนในสิ่งที่ตนปรารถนา กฎการฝึกหัด (law of exercise)อธิบายว่า พฤติกรรมการเรียนรู้จะเกิดขึ้นเมื่อมีการกระทำซ้ำ และเมื่อมีการปฏิบัติซ้ำมากขึ้นก็จะเกิดความชำนาญ และกฎความพร้อม (law of readiness) อธิบายว่า การเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อบุคคลมีความพร้อมที่จะกระทำ[๑๕๘] นอกจากนั้น ตามแนวคิดนี้เห็นว่า การให้รางวัลเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ได้ ซึ่งกลุ่มนักคิดชาวตะวันตกที่เสนอแนวคิดดังกล่าวมาทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นแนวคิดของซิกมุนด์ ฟรอยด์, พาฟลอฟ สกินเนอร์, หรือจอห์น บี วัตสัน หรือ ทรอนได้ร์ก็ตามถือว่าเป็นทฤษฎีที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการจัดการเรียนการสอนหรือสามารถนำมาปรับใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนได้ สอดรับกับผลงานวิจัยของณัฐพนธ์ อนุสรณ์ทรางกูรที่พบว่า ทฤษฎีการเรียนรู้ของนักคิดชาวตะวันตกหลายทฤษฎีสามารถนำมาประยุกต์ใช้เพื่อการจัดการเรียนรู้ของเด็กหรือนิสิตนักศึกษาได้[๑๕๙]

---

[๑๕๘] Bolles, R. C. **Learning Theory.** (New York: Holt Rinehart and Winston. ๑๙๗๕) pp. ๓-๑๖

[๑๕๙] ณัฐพนธ์ อนุสรณ์ทรางกูร รายงานวิจัยเรื่อง **ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเรียนรู้พื้นฐานการใช้คอมพิวเตอร์เพื่อสร้างงานออกแบบของผู้เรียนที่มีพื้นฐานด้านการเรียนที่แตกต่างกัน** มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ๒๕๕๕, หน้า ๒๐

นอกจากนั้นก็จะพบว่าหลักคำสอนของพระพุทธศาสนานั้นก็มีประเด็นที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีการเรียนรู้อยู่หลายประเด็นโดยเฉพาะเรื่องของการเรียนรู้ที่เกิดมาจากการทำงานร่วมกันของกายกับจิตผ่านกระบวนการทำงานของผัสสะทั้ง ๖ ประการของมนุษย์ในการเรียนรู้ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้สัมผัสและสัมพันธ์กับสิ่งเร้า เกิดธาตุรู้ คือ รู้สึก หมายรู้ รู้คิด รู้แจ้ง และมีการกระทำโต้ตอบ ฝึกฝนอบรมตนเองหรือโดยกัลยาณมิตรจนประจักษ์ผล เกิดความรู้และความดีการจัดการการรับรู้ทางอายตนะทั้ง ๖ เป็นการจัดการการเรียนรู้ตามแนวพุทธโดยอาศัยกระบวนการทั้ง ๒ คือ ควบคุมพฤติกรรมทางกายและทางวาจา (ศีล) ฝึกฝนอบรมพฤติกรรมทางใจให้สงบจากสิ่งรบกวนใด ๆ (สมาธิ) พัฒนาความคิด ทัศนคติให้ถูกต้องดีงามตามแนวแห่งพุทธะ รู้เท่าทันปัจจุบันสามารถเผชิญกับปัญหาได้อย่างองอาจไม่ขลาดกลัว (ปัญญา) โดยกระบวนการเรียนรู้หรือแนวทางในการพัฒนาการเรียนรู้ของพรพุทธศาสนานั้นสามารถที่จะนำมาปรับประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนหรือใช้เพื่อการพัฒนามนุษย์หรือใช้ในการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ได้ สอดรับกับผลงานวิจัยของพระครูปลัดธีระชัย อชิโต (ธีรญาณ วีระชัยกุล)ที่พบว่า กระบวนการเรียนรู้ของพระพุทธศาสนานั้นสามารถนำมาปรับใช้ในการจัดการเรียนรู้และพัฒนาทักษะการใช้ชีวิตของมนุษย์เราในสังคมได้[๑๖๐] ซึ่งการดำเนินการวิจัยมาทั้งหมดสามารถที่จะได้องค์ความรู้เกี่ยวกับการเรียนรู้ทั้งสองแนวทางคือทั้งทางตะวันตกและพระพุทธศาสนาไปพร้อม ๆ กัน

๒. องค์ความรู้เกี่ยวกับคุณค่าของกิจกรรมการเรียนรู้

สำหรับองค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิจัยอีกกประการหนึ่งก็คือ องค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าของกิจกรรมการเรียนรู้ โดยคำว่าคุณค่า มาจากคำว่า คุณ หมายถึงความดี หรือประโยชน์[๑๖๑] คุณที่ หมายถึง ความดีของบุคคล เรียกว่า คุณความดี คุณที่หมายถึง ประโยชน์อันมีอยู่ในบุคคล หรือการกระทำที่เป็นประโยชน์ เราเรียกว่า คุณประโยชน์ หรืออานิสงส์ที่ประกาศประโยชน์ของตน ชื่อว่าคุณ [๑๖๒]ส่วนคำว่า ค่า หมายถึง คุณประโยชน์ในตัวของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งคิดเป็นเงินไม่ได้ เช่น ของสิ่งนี้หาค่ามิได้ หรือ คุณประโยชน์ของสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งอาจคำนวณ หรือ ประเมินราคาได้ เช่น ทองคำ มีค่ากว่าก้อนหิน[๑๖๓] เมื่อนำมารวมกันเป็นคำว่า “คุณค่า” จึงหมายถึงสิ่งที่ควรทำในความดี ในสิ่งที่มีประโยชน์ เพื่อเป้าหมายสูงสุด คือ ความสุข ความสงบ ความสำเร็จของชีวิต เป็นต้น ส่วนคำว่ากิจกรรมการเรียนรู้ หมายถึง กิจกรรมที่เอื้อต่อการสร้างองค์ความรู้ให้เกิดขึ้น ดังนั้นคำว่า คุณค่าของกิจกรรมการเรียนรู้จึงหมายถึงสิ่งที่เป็นประโยชน์ที่เกิดมาจากการจัดกิจกรรมส่งเริมการเรียนรู้ โดยกิจกรรมนั้นจะต้องเป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมหรือสนับสนุนให้มีการเรียนรู้ เช่น กิจกรรมการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่น เป็นต้น ซึ่งเป็นกิจกรรมที่จัดขึ้นเพื่อก่อให้เกิดองค์ความรู้หรือการเรียนรู้ขึ้นมาได้

---

[๑๖๐] พระครูปลัดธีระชัย อชิโต (ธีรญาณ วีระชัยกุล) รูปแบบการเรียนรู้เชิงพุทธในศตวรรษที่ ๒๑ วารสารสถาบันวิจัยญาณสังวร ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม – ธันวาคม ๒๕๖๐) ๗๑

[๑๖๑] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน**, (กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๔๒) ,หน้า ๒๕๓.

[๑๖๒] พระมหาสมปอง มุทิโต, **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์พริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๙๔๕.

[๑๖๓] ราชบัณฑิตยสถาน,**พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน,** หน้า ๒๔๑.

สำหรับคุณค่าหรือองค์ความรู้ที่มาจากการจัดกิจกรรมการเรียนรู้นั้นก็มีหลายประการ คือ (๑) ก่อให้เกิดการตื่นตัวของชุมชนเนื่องจากกิจกรรมนั้นเป็นกิจกรรมที่กระทบต่อความรู้สึกหรือเป็นกิจกรรมแปลกใหม่ เช่น กิจกรรมอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นที่นำเอานักเรียนมาเรียนรู้ ฝึกฝนเกี่ยวกับการเป็นมัคคุเทศก์และให้ลงปฏิบัติหน้าที่จริงในสถานที่จริง เป็นการพาเด็กลงพื้นที่ชุมชนที่ไม่เคยมีผู้ใดดำเนินการมาก่อน การที่ชุมชนได้เห็นกิจกรรมที่แปลกใหม่และเป็นที่น่าสนใจก็ย่อมจะมีการตื่นตัวว่ากิจกรรมเหล่านี้เป็นกิจกรรมที่ก่อให้เกิดประโยชน์ เป็นกิจกรรมที่กระตุ้นเตือนหรือปลุกจิตสำนึกของชุมชนให้เกิดความอยากลุกขึ้นมาทำหรือลุกขึ้นมาช่วยเหลือหรือสนับสนุนหรือให้มีการดำเนินกิจกรรมนั้น ๆ ต่อไป ซึ่งการตื่นตัวของชุมชนนั้นถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาหรือการดำเนินการที่ก่อให้เกิดประโยชน์กับการให้ความสนใจกับแหล่งโบราณคดีที่มีอยู่ในชุมชน กิจกรรมการเรียนรู้บางอย่างได้สร้างความภาคภูมิใจให้เกิดกับชุมชน เช่น กิจกรรมการถอดองค์ความรู้ในทั้ง ๓ แห่งก็คือ ๑. เมืองโคกไม้เดน ๒. เมืองดงแม่นางเมือง ๓. เมืองบึงคอกช้าง ที่คณะคณะผู้วิจัยได้ร่วมกับชุมชนได้จัดกิจกรรมการเรียนรู้ขึ้น ซึ่งก็เป็นผลทำให้ชาวบ้านเกิดความรู้ในแหล่งโบราณคดีในท้องถิ่นของตนและเกิดความภาคภูมิใจมากที่ได้เห็นหรือได้รู้ประวัติความเป็นมาของบ้านเมืองในยุคโบราณในบริเวณพื้นที่ของตน ส่วนกิจกรรมกิจกรรมส่งเสริมประเพณีฟื้นฟู สืบสาน อนุรักษ์ เมืองดงแม่นางเมือง ถือว่าเป็นกิจกรรมที่ก่อให้เกิดความตระหนักรู้ของชุมชนที่จะต้องลุกขึ้นมาเพื่อรักษาและพัฒนาแหล่งโบราณคดีในชุมชนของตนต่อไป ซึ่งนั้นถือว่าเป็นคุณค่าของการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากผลการดำเนินการวิจัยในครั้งนี้

๓. องค์ความรู้เกี่ยวกับการนำเอากิจกรรมการเรียนรู้ไปใช้เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว

จัดว่าเป็นองค์ความรู้ที่ได้จากการดำเนินการวิจัยก็คือ ทำให้เห็นถึงผลจากการนำเอารูปแบบของการจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีไปใช้ในการดำเนินการเพื่อกระตุ้นการท่องเที่ยว เช่น กรณีของสำนักงานการท่องเที่ยวจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ได้นำเอาโมเดลการจัดโครงการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นไปใช้ในการดำเนินการด้านการจัดกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวในเมืองหรือชุมชนโบราณในหลาย ๆ โดยจะนำเอารูปแบบการจัดกิจกรรมเหล่านี้ไปใช้เพื่อเป็นการกระตุ้นในเรื่องของการท่องเที่ยวหรือการให้สังคมได้เห็นคุณค่าของการท่องเที่ยวผ่านการทำงานของเยาวชนที่มีความรู้ความสามารถในการนำเที่ยว หรือสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีได้นำเอาโมเดลการจัดกิจกรรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นไปปรับใช้ในเรื่องของการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเพื่อสร้างสรรค์ชุมชนให้เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ หรือชุมชนแห่งการสร้างคุณค่าทางด้านวัฒนธรรมโดยมีการนำไปจัดเป็นกิจกรรมต้อนรับแขกผู้มาเยือนโดยใช้มัคคุเทศก์ท้องถิ่นเป็นหลักในการดำเนินการ ซึ่งประเด็นนี้ถือว่าเป็นประเด็นที่ก่อให้เกิดผลและเป็นองค์ความรู้ในเชิงคุณค่าที่ได้จากการดำเนินการวิจัย

๔.๕.๔ องค์ความรู้ด้านการพัฒนาแอพพลิเคชั่น (Application) ในเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ซึ่งได้พบองค์ความรู้สำคัญดังต่อไปนี้

๑. องค์ความรู้เรื่องแนวคิดเรื่องการสร้างและพัฒนาแอพพลิเคชั่น สำหรับองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยในเรื่องนี้ก็คือ แนวคิดเรื่องการสร้างและพัฒนาแอพพลิเคชั่น ซึ่งจะพบว่าในการสร้างและพัฒนาแอพพลิเคชั่นนั้นถือว่าเป็นนวัตกรรมหรือเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นมาเพื่อช่วยให้มนุษย์สามารถเข้าถึงหรือจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ให้สามารถเข้าถึงได้ง่าย ซึ่งแอพพลิเคชั่นนั้นก็มีอยู่อย่างหลากหลาย โดยข้อสำคัญของแอพพลิเคชั่นก็คือเป็นนวัตกรรมที่ถูกนำมาใช้ผ่านสมาร์ทโฟน หรือโทรศัพท์มือถือ ดังนั้น การทำความเข้าใจเกี่ยวกับการสร้าวหรือการพัฒนาแอพพลิเคชั่นนั้นจะต้องมีความรู้เกี่ยวกับสมาร์ทโฟน หรือโทรศัพท์มือถือไปด้วยเพราะการสร้างแอพพลิเคชั่นนั้นจะต้องเป็นเรื่องที่เกี่ยวเนื่องคือต้องสร้างให้เข้ากันได้กับการใช้ในระบบของสมาร์ทโฟน หรือโทรศัพท์มือถือรุ่นต่าง ๆ ซึ่งผู้พัฒนาหรือสร้างแอพลิเคชั่นสำหรับมือถือจะต้องเขียนแอพลิเคชั่นมือถือ เพื่อใช้ประโยชน์จากอุปกรณ์บางอย่างของมือถือที่มีคุณลักษณะเฉพาะ เช่น เซ็นเซอร์ตรวจจับลักษณะการเคลื่อนไหวของสมาร์ทโฟน (Accelerator Sensor), GPS และข้อมูลจากเซ็นเซอร์ตัวอื่น ๆ เป็นต้น ข้อเสียของการพัฒนาแอพพลิเคชั่นมือถือ คือ ผู้พัฒนาไม่สามารถนำ source code ของระบบปฏิบัติการหนึ่งไปใช้อีกระบบปฏิบัติการได้ ตัวอย่างเช่น source code ที่ใช้ทำแอพพลิเคชั่นหรือสร้างแอพพลิเคชั่นดั้งเดิมสำหรับอุปกรณ์ Android ไม่สามารถทำงานร่วมกับ Windows Phone โปรแกรมประยุกต์ที่ใช้เบราว์เซอร์ต้องมี equipment-agnostic เพื่อให้เบราว์เซอร์ทำงานบนอุปกรณ์มือถือต่าง ๆ ได้ ซึ่งการสร้างหรือพัฒนาแอพพลิเคชั่นนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องรู้เรื่องสองอย่างก็คือ รู้เรื่องสมาร์ทโฟน หรือโทรศัพท์มือถือ และรู้เรื่องโปรแกรมหรือซอร์ฟแวร์ที่เกี่ยวกับการพัฒนาแอพพลิเคชั่นซึ่งปัจจุบันนี้ได้รับการพัฒนาไปอย่างรวดเร็วมาก โดยการพัฒนาแอพพลิเคชั่นนั้นจะต้องคำนึงถึงปัจจัยสำคัญ ๓ ประการก็คือ

๑. การศึกษาความต้องการ แอปพลิเคชันถูกสร้างขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการและแก้ปัญหาให้ผู้ใช้ ผู้พัฒนาจึงจำเป็นต้องทราบถึงความต้องการและปัญหาก่อนจะเริ่มออกแบบปัญหาที่สำคัญในขั้นตอนนี้ คือ การสื่อสารที่คลาดเคลื่อนระหว่างผู้ใช้และผู้พัฒนา

๒. การออกแบบ โดยขั้นตอนที่เป็น หัวใจสำคัญ ในการพัฒนาแอปพลิเคชัน

แอปพลิเคชันที่พร้อมใช้งานส่วนใหญ่มักมีความซับซ้อนและมีรายละเอียดปลีกย่อยเป็นจำนวนมาก จึงมีความจำเป็นในการนำแนวคิดเชิงคำนวณ มาประยุกต์ในการออกแบบอย่างเป็นระบบการออกแบบที่ดีนำมาซึ่งองค์ประกอบที่สามารถตรวจสอบและปรับเปลี่ยนตามความต้องการได้ง่ายในภายหลัง

๓. การสร้างแอปพลิเคชัน เป็นขั้นตอนของการเริ่มเขียนโปรแกรมในส่วนต่าง ๆ ตามที่ได้ออกแบบไว้ ผู้พัฒนาจะเริ่มพบข้อบกพร่องหรือข้อจำกัดที่มองข้ามไปในขั้นก่อนหน้านี้ จึงเป็นเรื่องปกติหากต้องย้อนกลับไปคิดทบทวนเกี่ยวกับประเด็นต่าง ๆ ขั้นตอนเหล่านั้นอีกครั้ง

๔. การทดสอบ เป็นขั้นของการตรวจสอบคุณภาพของอปพลิเคชันโดยมีเป้าหมายเพื่อ ค้นหาข้อผิดพลาดและปรับปรุงแก้ไขแอปพลิเคชันให้ทำงานได้ถูกต้องและสอดคล้องกับความต้องการของผู้ใช้มากที่สุด

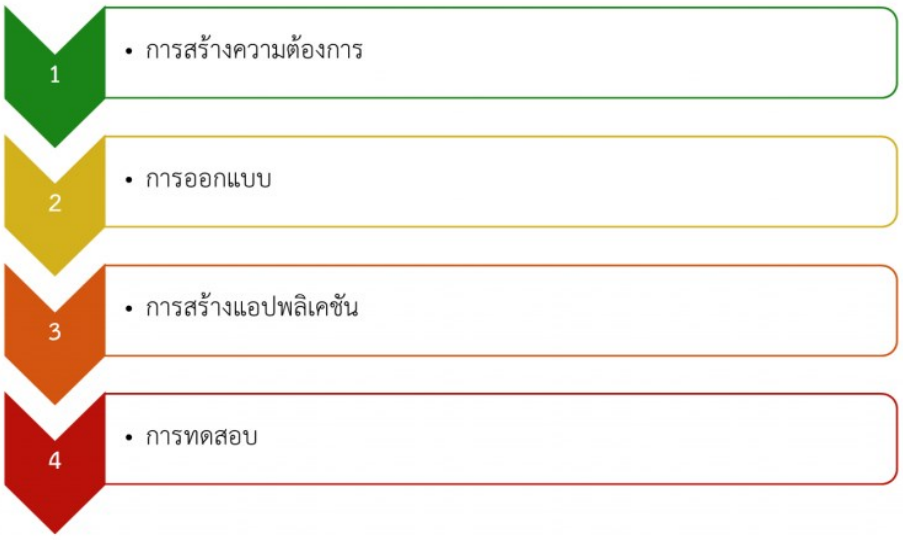

ภาพที่ ๔.๑๑๐ แสดงองค์ประกอบของการพัฒนาแอพพลิเคชั่น

โดยการดำเนินการวิจัยนี้ได้ทราบองค์ความรู้ในเรื่องของการสร้างและการพัฒนาแอพพลิเคชั่นว่าเป็นเรื่องที่ค่อนข้างมีขั้นตอนที่ซับซ้อนหากไม่มีความรู้ในเรื่องนี้จริง ๆ หรือไม่มีฐานแนวคิดทฤษฎีมาประกอบในการสร้างก็จะไม่สามารถที่จะทำได้

๒. องค์ความรู้เรื่องการใช้แอพพลิเคชั่นในการจัดการการเรียนรู้ สำหรับองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยอีกประการหนึ่งนั้นก็คือองค์ความรู้เกี่ยวกับการใช้แอพพลิเคชั่นในการจัดการเรียนรู้โดยเฉพาะการใช้แอพพลิเคชั่น “โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี”ในพื้นที่ของแหล่งโบราณคดในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ซึ่งก็จะพบว่าแอพพลิเคชั่น “โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี”นั้นสามารถที่จะรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีในทุกมิติเอาไว้ในแอพพลิเคชั่นเดียว ซึ่งผู้ที่ใช้แอพพลิเคชั่นนี้สามารถที่จะเข้าถึงองค์ความรู้ในเรื่องต่าง ๆ ของแหล่งโบราณคดีในพื้นที่หรือในชุมชนได้อย่างสะดวก ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ศศิพิมพ์ ปิ่นประยูร และคณะ ที่ทำการวิจัย เรื่องแอพพลิเคชั่นแนะนำสถานที่ท่องเที่ยวจังหวัดกาฬสินธุ์บนระบบปฏิบัติการแอนดรอยด์ มีผลการพัฒนา คือ ระบบจัดเก็บข้อมูลสถานที่ท่องเที่ยวเพื่อให้ผู้ใช้งานสามารถสืบค้นข้อมูลสถานที่ท่องเที่ยวได้ ระบบระบุตำแหน่งเส้นทางสถานที่ท่องเที่ยว เพื่อให้นักท่องเที่ยวสามารถค้นหาเส้นทางสถานที่ท่องเที่ยวจังหวัดกาฬสินธุ์ได้[๑๖๔] สอดคล้องกับงานวิจัยของ โสภาวดี โชติกลาง และคณะ ทำการวิจัยเรื่อง เว็บแมพเซอร์วิสสำหรับการท่องเที่ยวชุมชนในพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก : ชลบุรี ระยอง จันทบุรี ตราด ผลการวิจัยพบว่าการพัฒนาแอพพลิเคชั่นด้วย Web Map Services ความสามารถของระบบ ได้แก่ การสืบค้น และแสดงผลข้อมูลแหล่งท่องเที่ยว ชุมชน การค้นหาเส้นทาง การดาวน์โหลดไฟล์ เอกสารและพิมพ์

[๑๖๔] ศศิพิมพ์ ปิ่นประยูร, ศศิมาพร ภูนิลามัย, กาญจนา ผาพรม, และสุขสันต์ พรมบุญเรือง. แอพพลิเคชั่นแนะนำสถานที่ท่องเที่ยวจังหวัดกาฬสินธุ์ บนระบบปฏิบัติการแอนดรอยด์. การประชุมวิชาการระดับปริญญาตรีด้านคอมพิวเตอร์ ภูมิภาคอาเซียน. ฉะเชิงเทรา : มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์, ๒๕๕๘).

รายงาน และการนับสถิติ การเข้าชมเว็บไซต์ได้[๑๖๕] ซึ่งจะพบว่า การจัดการการเรียนรู้ผ่านการรวบรวมข้อมูลที่จำเป็นสำหรับการเรียนรู้หรือทำความเข้าใจเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีนั้นถือว่าเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมาก ซึ่ง การใช้แอพพลิเคชั่น “โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี”สามารถทำให้เห็นถึงองค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการการเรียนรู้ได้เป็นอย่างดีดี

๓. องค์ความรู้เรื่องแอพพลิเคชั่นกับการส่งเสริมการท่องเที่ยว สำหรับองค์ความรู้อีกประการหนึ่งที่ได้จากการวิจัยในเรื่องนี้ก็คือองค์ความรู้เกี่ยวกับการส่งเสริมการท่องเที่ยวของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี โดยเฉพาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เนื่องจากว่า แอพพลิเคชั่น “โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี” ได้รวบรวมเอาองค์ความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีหรือแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมมาไว้ในแอพพลิเคชั่นเดียว ดังนั้นเมื่อได้นำไปใช้แล้วย่อมจะได้รับความรู้มากโดยเฉพาะการท่องเที่ยว กล่าวคือ นักท่องเที่ยวหรือผู้สนใจเข้าชมแหล่งโบราณคดีนั้นเมือได้รับความรู้ก็สามารถที่จะเข้าถึงพื้นที่ได้ง่ายและมีองค์ความรู้ในส่วนรายละเอียดของสถานที่อยู่แล้วก็ย่อมเป็นการง่ายต่อการเรียนรู้และตัดสินใจที่เข้ามาท่องเที่ยวในชุมชนได้

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

[๑๖๕] โสภาวดี โชติกลาง, ณรงค์ พลีรักษ์, แก้ว นวลฉวี, และนฤมล อินทรวิเชียร. (๒๕๕๘). เว็บแมพเซอร์วิสสำหรับการท่องเที่ยวชุมชนในพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก : ชลบุรี ระยอง จันทบุรี ตราด. วารสารวิจัยราชภัฏพระนคร สาขาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี, ๑๐ (๑), ๕๔-๖๓.

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

งานวิจัยฉบับนี้ผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์ ๔ ประการ คือ (๑) เพื่อสำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี (๒) เพื่อออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี(๓) เพื่อการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี(๔) เพื่อพัฒนาแอพพลิเคชั่น (Application) ในการจัดการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

ผลการวิจัยพบว่า

วัตถุประสงค์ข้อที่ (๑) พบว่า จากการการลงพื้นที่สำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีก็พบว่าหากพิจารณาในแง่ของ (๑) พื้นที่ที่พบหล่งโบราณคดี จะพบว่าในพื้นที่ของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นมีพื้นที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีอยู่เป็นจำนวนมากถึง 18 แห่งดังนี้คือ

1. เมืองโบราณจันเสน บ้านโคกไม้เดน ตำบลจันเสน อำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์
2. เมืองบน บ้านโคกไม้เดน ตำบลท่าน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์
3. เมืองธานยบุรี (ดงแม่นางเมือง) ตำบลดงแม่นางเมือง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์
4. เมืองดอนคา (โคกปราสาท) ตำบลดอนคา อำเภอท่าตะโก จังหวัดนครสวรรค์
5. เมืองไพศาลี บ้านหนองไผ่ไพสาลี ตำบลสำโรงชัย อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์
6. เมืองห้วยดุก ตำบลนิคมเขาบ่อแก้ว อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์
7. เมืองนางเล็กหรือเมืองนางเหล็ก บ้านดงเพิ่ม ตำบลดงหวาย จังหวัดนครสวรรค์
8. เมืองทัพชุมพล บ้านทัพชุมพล ตำบลหนองกรด อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์
9. เมืองประคำ บ้านโคกเดื่อ ตำบลโคกเดื่อ อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์
10. ชุมชนโบราณบ้านหนองวัดตากลาน ตำบลห้วยหอม อำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์
11. เมืองโบราณที่บ้านหัวถนนกลาง (เมืองสระแก้ว) อำเภอท่าตะโก จังหวัดนครสวรรค์

12. เมืองโบราณที่บ้านหนองเนิน (1) ตำบลหัวถนน อำเภอท่าตะโก จังหวัดนครสวรรค์

๑3. เมืองการุ้ง ตำบลวังหิน อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี

๑4. เมืองบึงโคกช้าง (บึงคอกช้าง) ตำบลไผ่เขียว อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี

๑๕. เมืองทุ่งประจาน (เมืองโบราณบ้านในคู) ตำบลดงขวาง อำเภอหนองขาหย่าง จังหวัดอุทัยธานี

๑๖. ชุมชนโบราณบ้านท่าท่อง บ้านท่าทอง ตำบลน้ำซึม อำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี

๑๗. ชุมชนบ้านพังเตย บ้านตีนเขา ตำบลเนินแวง อำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี

๑๘. ชุมชนบ้านหลุมเข้า บ้านหลุมเข้า อำเภอหนองขาหย่าง จังหวัดอุทัยธานี

แต่ที่นำมาเป็นพื้นที่ศึกษาในสองจังหวัดนั้นเพียง 5 แห่ง ซึ่งมีภายในจังหวัดนครสวรรค์ 3 แห่ง และอุทัยธานี 2 แห่ง คือ

1. เมืองโบราณจันเสน บ้านโคกไม้เดน ตำบลจันเสน อำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์

สำหรับเมืองโบราณจันเสนนั้นถือว่าเป็นเมืองโบราณที่มีความสำคัญมากเนื่องจากว่าเมืองโบราณจันเสนนั้นเป็นเมืองที่มีลักษณะสำคัญดังนี้ คือ (๑) เป็นเมืองที่เกิดมาจากชุมชนเมืองในยุคก่อนประวัติศาสตร์ก็คือแหล่งโบราณคดีบ้านใหม่ชัยมงคล ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากเมืองจันเสนมากนักทำให้เห็นว่าการสร้างเมืองหรือชุมชนขึ้นมาของคนโบราณนั้นไม่ได้มีฐานคิดหรือแนวทางการสร้างที่ห่างไกลจากพื้นที่การสร้างเมืองของคนในอดีตเลย (๒) เป็นเมืองเกิดมาจากการยึดเอาชัยภูมิพื้นที่ที่อยู่ใกล้กับแห่งน้ำก็คือ แม่น้าเจ้าพระยาสายเดิมที่ไหลผ่านไม่ไกลจากตัวเมืองและเมืองก็ได้ใช้แม่น้ำนี้ในการค้าขาย เดินทางและอุปโภคบริโภคมาเป็นระยะเวลานาน จนเมืองแม่น้ำเจ้าพระยาได้เปลี่ยนทิศทางก็เป็นเหตุให้เมืองจันเสนถึงกับต้องร้างไปเพราะไม่มีน้ำเป็นปัจจัยในการเลี้ยงชีพ

สำหรับประชาชนที่สร้างเมืองและอยู่ร่วมกันในเมืองจันเสนนี้ถือว่าเป็นเมืองที่มีชาวมอญ-ขอมอยู่กันเป็นจำนวนมาก แต่ดูเหมือนว่าชาวมอญจะมีจำนวนมากกว่า โดยเมืองจันเสนก็เป็นอีกหนึ่งในหลายเมืองในยุคทวารวดีทีมีการอพยพมาจากเมืองชายทะเล เช่นเมืองคูบัว เมืองนครปฐมหรือเมืองพงตึกหรือเมืองอู่ทองในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ เป็นต้นมา และหาพิจารณาอีกแง่หนึ่งก็จะพบว่าเมืองจันเสนนั้นประชาชนชาวมอญ-ขอมนั้นน่าจะอพยพมาจากเมืองละโว้และศรีเทพมากกว่าเพราะมีหลักฐานก็คือมีร่องรอยของการนับถือ “ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู”ซึ่งถือว่าเป็นอิทธิพลที่ได้รับมาจากเมืองที่เป็นศูนย์กลางของระบบวัฒนธรรมหรือเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรทวารวดีในดินแดนภาคกลาง เพราะมีข้อความปรากฏในตราดินเผาที่ระบุถึงเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ฮินดูอันเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็นว่ามีร่องรอยของศาสนาพราหมณ์ฮินดูในเมืองจันเสนมานาน หรือน่าจะมีร่วมกันกับพระพุทธศาสนาเถรวาทนิกายสรวาสติวาทิน ซึ่งมีหลักฐานถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนานิกานสรวาสติวาทินที่ปรากฏมาพร้อมๆกับศิลปะของราชวงศ์คุปตะของอินเดียก็คือพบพระพุทธรูปยืนแสดงวิตรรกะมุทรา อันเป็นอิทธิพลของศิลปะคุปตะที่เข้ามนดินแดนแห่งนี้ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒

นอกจากนั้นจะพบว่าในเรื่องของคติความเชื่อนี้ชาวจันเสนหรือไม่ก็เป็นชาวอินเดียที่มีความเชื่อในเรื่องของท้าวกุเวร ซึ่งพบศิลปะวัตถุชิ้นนี้ในเมืองจันเสนซึ่งหลายท่านเชื่อว่าเป็นเครื่องลางของพ่อค้าอินเดียที่นำติดตัวมาจากการเดินทางค้าขายทางทะเล ซึ่งเครื่องรางประเภทนี้พ่อค้าชาวอินเดียจะพกกัน ซึ่งจากหลักฐานของศิลปวัตถุที่พบในเมืองจันเสนนี้ถือว่าเป็นศิลปะที่ส่งแสดงถึงความเจริญทางด้านศาสนามาก เพราะมีทั้งศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและพระพุทธศาสนาเถรวาทนิกายสรวาสติวาทิน

นอกจากนั้นเมืองจันเสนโบราณนั้นก็จะพบว่าการเปลี่ยนแปลงของแม่น้ำก็คือแม่น้ำเจ้าพระยาเดิมได้มีการเปลี่ยนทิศทางเป็นเหตุให้เมืองนี้ถึงการล่มสลาย แต่ถึงอย่างนั้นก็ตามเมืองๆนี้ก็ได้รับการฟื้นฟูมาในยุคหลังโดยกลุ่มคนที่อพยพเข้ามาอาศัยในยุคปัจจุบันก็คือกลุ่มคนจีน ลาว และคนในท้องถิ่นที่ได้ร่วมกันฟื้นฟูวัฒนธรรมเมืองจันเสนขึ้นมาจนสามารถรักษาร่อยรอยความเจริญของเมืองจันเสนเอาไว้ได้มาจนถึงทุกวันนี้

2. เมืองบน บ้านโคกไม้เดน ตำบลท่าน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์

โดยที่เมืองบนหรือเมืองโคกไม้เดนนี้ถือว่าเป็นเมืองที่มีความเก่าแก่คือเชื่อว่ามีชุมชนของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์อาศัยอยู่มาก่อน กล่าวคือ มีแหล่งชุมชนเมืองเขาบ่อพลับตำบลม่วงหัก ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองโคกไม้เดนไปทางใต้ประมาณ 5-6 กิโลเมตรก็จะมีชุมชนของชาวเมืองโบราณยุคก่อนประวัติศาสตร์อยู่ ซึ่งมีหลายท่านสันนิษฐานว่าบรรพบุรุษของชาวเมืองบนนั้นมาจากเขาบ่อพลับ หรือชาวเมืองบนนั้นย้ายมาจากเขาบ่อพลับ แต่ข้อสันนิษฐานนี้ก็ไม่สอดรับกับชนเผ่าที่มาสร้างเมืองที่เมืองโคกไม้เดนที่โดยส่วนมากเป็นชาวมอญ-เขมรโบราณที่เชื่อว่าอพยพมาจากเมืองนครปฐมและเมืองอู่ทอง สุพรรณบุรี แต่ถึงอย่างนั้นก็ปรากฏว่าเมืองบนนี้ได้เริ่มก่อตัวมาตั้งแต่สมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ ซึ่งชาวเมืองโคกไม้เดนนี้ถือว่าเป็นผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทนิกายสรวาสติวาทิน ซึ่งเป็นพระพุทธศาสนาเถรวาทสายสันสกฤต และพบว่าเมืองนี้แม้จะใช้ภาสันสกฤตเป็นภาษาสื่อสารแต่ก็จะพบว่ามีการใช้อักษร ๒ ชนิดในการบันทึกคำสอนหรือเรื่องราวในบ้านเมืองโดยอักษรนั้นก็คือ (๑) อักษรปัลลวะ ซึ่งเป็นอักษรของคนมอญ และ (๒) อักษรขอมโบราณ ซึ่งผู้ที่ใช้บันทึกก็คือ “ชาวขอมโบราณ โดยที่ชาวขอมและมอญนั้นได้อาศัยอยู่ร่วมกันในเมืองโคกไม้เดนนี้โดยไม่มีข้อขัดแย้งใดๆ และเมื่อพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินได้เผยแผ่เข้ามาที่เมืองโคกไม้เดนนี้แล้ว ชาวเมืองก็ได้มีการสร้างอารามทางพระพุทธศาสนาขึ้นเป็นจำนวนมาก โดยจากการขุดค้นของนักโบราณคดีก็พบว่าสาสนสถานและโบราณวัตถุเกี่ยงข้องกับพระพุทธศาสนาจำนวนมาก โดยเฉพาะเจดีย์ พระพุทธรูปและพระพิมพ์ที่มีศิลปะสมัยคุปตะในลักษณะเดียวกันกับที่พบในเมืองดงแม่นางเมือง และเมืองจันเสน หรือเมืองท่าการ้ง

อนึ่ง ในแง่ของศาสนาและความเชื่อนิกายสรวาสติวาทิน เมื่อเข้ามาเผยแผ่พระศาสนาที่เมืองโคกไม้เดนแล้วได้เน้นการสอนเรื่องการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ซึ่งปรากฏในชาดก โดยสรวาสติวาทินได้ยกเอา “ฉัททันตชาดก” ซึ่งว่าด้วยเรื่องของพระยาช้างฉัททันต์ โดยพระนิกายสรวาสติวาทินกำหนดให้ “ภูเขาไม้เดน” หรือที่เรียกว่าภูเขาของพระยาช้างฉัททันต์เป็นภูศักดิ์สิทธิ์และเป็นภูเขาที่เป็นที่มียอดเขา ๗ ยอดเท่ากับภูเขาของพระยาฉัททันต์ในชาดก และได้ก่อสร้างเจดีย์หรือตั้งของอารามของนักบวชในพระพุทธศาสนาบนภูเขานั้น และให้ภุเขาไม้เดนเป็นที่

บำเพ็ญบุญของชาวเมืองที่จะได้บำเพ็ญบารมีด้วยการข้ามภูเขาไปพบกับพระโพธิสัตว์ โดยหลักฐานยืนยันความเชื่อดังกล่าวก็คือ 1.ภูเขาไม้เดนมียอดเขา ๗ ยอด แต่ละยอดจะก่อเจดีย์เอาไว้ 2.ด้านล่างของภูเขาได้สร้างเจดีย์ฉัททันต์เป็นอนุสรณ์ของพระยาช้างฉัททันต์ พร้อมด้วยขุดสระเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของพระยาช้างฉัททันต์ นอกจากนั้นยังขุดสระสองพี่น้องเอาไว้อีก โดยที่สระน้ำดังกล่าวเป็นสระของภรรยาของพระยาช้าง ๒ เชือก คือ นางมหาสุทภัททา และนางจุลสุภัททา ซึ่งมันเข้าได้กับความจริงในเนื้อเรื่องของชาดกที่ปรากฏในคัมภีร์ชาดกภาคภาษาสันสกฤตของนิกายสรวาสติวาทิน 3. นักพรตหรอนักบวชของนิกายนี้จึงได้ให้ชาวเมืองหรือสอนชาวเมืองว่าภูเขานี้เป็นภูเขาของพระยาช้างฉัททันต์ ซึ่งหากใครจะประสงค์ที่จะบำเพ็ญบารมีก็สามารถที่จะข้ามภูเขา ๗ ยอดนี้มากราบไหว้พระยาช้างฉัททันต์ได้ ดังนั้น เมืองโคกไม้เดนหรือเมืองบนจึงได้กลายมาเป็นเมืองทางด้านพระพุทธศาสนาที่มีภูเขาศักดิ์สิทธิ์ชื่อว่าภูเขาพระยาช้างฉัททันต์ ดังนั้น เมือมีการขุดค้นเมืองโบราณโดยเฉพาะบนยอดเขาจึงได้พบซากของเจดีย์หรือสถูปจำนวนมากบนภูเขาไม้เดนนั้น

อนึ่ง เมืองบนหรือเมืองโคกไม้เดนนี้ถือว่าเป็นเมืองประวัติศาสตร์ของจังหวัดนครสวรรค์เนื่องจากว่ามีหลักฐานยืนยันว่าเมืองนี้เป็นเมืองที่พักของพระนางเจ้าจามเทวีผู้เป็นกษัตริย์ของเมืองหริภุญชัย โดยเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๒ พระนางได้เสด็จมาไปครองเมืองหริภุญชัยในขณะที่พระนางทรงพระครรภ์อยู่ ๓ เดือน โดยทรงเสด็จมาพักที่เมืองโคกไม้เดนนี้ก่อนที่พระนางจะเสด็จขึ้นเหนือไปครองเมืองหริภุญชัยต่อ และเมืองๆนี้ตามหลักฐานเชิงตำนานระบุว่าคือเมือง “พระบาง”อันเป็นชื่อเดิมของเมืองนครสวรรค์ในยุคสมัยสุโขทัย ดังนั้น เมืองโคกไม้เดนจึงถือว่าเป็นเมืองที่มีความสำคัญมาก

อย่างไรก็ตามจากการศึกษาก็จะพบว่าเมืองโคกไม้เดนนี้ได้ถึงการล่มสลายไปในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ภายหลังจากการขยายอำนาจของขอมเมืองพระนครขึ้นมาครอบครองเมืองเหล่านี้ไปจนถึงสุโขทัย และเมื่อขอมเสื่อมอำนาจลงสุโขทัยก็ได้เป็นเมืองหลักที่แผ่อำนาจมาปกครองก้ทำให้เมืองโคกไม้เดนนี้ได้ถึงการล่มสลายไป

3.เมืองธานยบุรี (ดงแม่นางเมือง) ตำบลดงแม่นางเมือง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์ สำหรับเมืองธานยบุรีหรือเมืองดงแม่นางเมืองนี้ถือว่าเป็นเมืองที่มีความสำคัญอีกเมืองหนึ่งในสมัยทวารวดี โดยเมืองนี้ในช่วงแรกถูกปกครองโดยชาวอินเดียและชาวมอญที่อพยพมาจากนครปฐมหรือมาจากเมืองอู่ทองสุพรรณบุรี โดยชาวเมืองเป็นชาวมอญและขอมโบราณ ได้ร่วมกันสร้างเมืองขึ้นมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นต้นมา โดยเมืองมีลักษณะสำคัญก็คือเป็นเมืองที่มีการค้าขายกับชาวจีนมากที่สุด เพราะพบเศษกระเบื้องโถน้ำชาและเครื่องใช้ของชาวจีนเป็นจำนวนมาก แสดงให้เห็นว่าเมืองนี้มีการค้ากับชาวจีนมาเป็นเป็นระยะเวลานานมาก และชาวจีนก็คือคนอีกกลุ่มที่มาอาศัยอยู่ในเมืองนี้ แต่คนจีนนั้นไม่มีอิทธิพลต่อสภาพของการเมืองและการปกครองจะเน้นการค้าขายกับชาวอินเดียใต้เท่านั้น ซึ่งชาวมอญเป็นผู้ปกครองยุคแรกของเมืองนี้นานเท่าไหร่ไม่ทราบ แต่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ เป็นต้นมา ก็ปรากฏว่าเมืองนี้ได้ถูกปกครองโดยชาวขอมหรือเขมรที่อพยพมาจากทางภาคใต้ของไทย โดยราชวงศ์ที่ขึ้นมาปกครองหรือมามีอำนาจเหนือเมืองนี้ก็คือ “ราชวงศ์มหาราชาธิราช” ซึ่งมาจากเมืองนครศรีธรรมราช โดยในยุคนั้นให้ถือว่า “เมืองธานยะบุรี”นี้เป็นเมืองในขอบเขตอำนาจของตระกูลศรีธรรมาโศกราช และนัยว่าเป็นเมืองที่มีความสำคัญมากขนาดเจ้าเมือง

นครศรีธรรมราชถึงกับอัญเชิญเอาพระอัฐิของพระราชบิดาของพระองค์มาประดิษฐานไว้ที่สถูปที่เมืองธานยะบุรีนี้และทรงมีพระกระแสรับสั่งให้พระเจ้าสุนัติบริจาคที่ดินเป็นทานเพื่ออุทิศส่วนบุญให้กับพระราชบิดาของพระองค์ด้วย แสดงให้เห็นว่าเมืองธานยะบุรีมีความสำคัญมากในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ดังปรากฏใจจารึกภาษาสันสกฤตบันทึกด้วยภาษาขอมโบราณว่าตรงกับปีพ.ศ.๑๗๑๐ ซึ่งนี่เป็นหลักฐานยืนยันว่าเมืองดงแม่นางเมืองนั้นมีที่มาและมีร่องรอยของประวัติที่เกี่ยวเนื่องหรือเชื่อมโยงกับพื้นที่หรืออาณาจักรของสมัยทวารวดีในประเทศไทย

อนึ่ง ในแง่ของที่มาของชื่อเมืองๆนี้ถือว่าเป็นเมืองที่มีชื่อหรือที่มาเกี่ยวเนื่องกับตำนานของการครองเมืองของกษัตริย์มอญที่เป็นผู้หญิงในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๔ ที่ถูกกษัตริย์ที่เป็นผู้ชายได้ยกทัพมาขออภิเษกกับนาง แต่นางออกอุบายที่จะไม่ตอบรับการอภิเษกกับเจ้าชายต่างเมืองจึงได้ ออกอุบายว่าให้เจ้าชายแต่ละเมืองสร้างถนนจากเมืองตนมาให้ถึงเมืองนางหากใครสร้างถนนมาถึงก่อนก็จะอภิเษกกับเจ้าชายพระองค์นั้น แต่ก็ปรากฏว่าพระนางอาศัยระยะเวลาที่เจ้าชายสร้างเมืองได้เสด็จหนีไปอยู่ที่เมืองอื่นโดยที่เจ้าชายทั้งสามไม่ทรงทราบ เป็นผลทำให้เมืองนั้นกลายมาเป็นเมืองร้างไปในที่สุด และนี่ก็คือความเป็นมาของชื่อเมืองว่า “ดงแม่นางเมือง” ซึ่งปรากฏการณ์ที่ผู้หญิงเป็นผู้ปกครองเมืองนี้ถือว่าเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ เพราะในยุคสมัยทวารวดีเมืองสำคัญๆจะมีคติยกเมืองให้ผู้หญิงไปเป็นผู้ปกครองเมือง เช่น เมืองหริภุญชัยที่อัญเชิญพระนางจามเทวีเสด็จไปเป็นผู้ปกครองเมือง ในยุคของเมืองแม่นางเมืองในยุคเดียวกันนั้นก็เช่นเดียวกัน อาจจะเป็นไปไดว่าผู้ปกครองเมืองทวารวดีที่ดงแม่นางเมืองในยุคแรกนั้นน่าจะเป็นสตรีเป็นผู้ปกครอง ซึ่งเมื่อนางผู้ปกครองเมืองหนีไปแล้วต่อมาขอมก็ได้เข้ามามีอิทธิพลแทนและปกครองเมืองโดยผู้ชายแทนการให้ผู้หญิงเป็นผู้ปกครองตั้งแต่นั้นมา โดยเมื่อชาวขอมปกครองเมืองนี้ก็มีความเจริญเรื่อยมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ก็ได้ถึงการล่มสบายเพราะอำนาจของเมืองใหญ่หรือเกิดภาวะแห้งแล้งหรือสายน้ำเกิดการเปลี่ยนทิศทางทำให้ชาวเมืองอดอยากก็จึงได้อพยพย้ายเมืองไปที่อื่น หรือเกิดสงครามแล้วก่อให้เกิดการทำลายเมืองเป็นต้นจึงเป็นเหตุเมืองถูกทำลายและล่มสลายในที่สุด

ในแง่ของศาสนาหรือการนับถือศาสนาจะพบว่าชาวเมืองดงแม่นางเมืองในยุคที่มอญปกครองนั้นชาวเมืองดงแม่นางเมืองในยุคแรกนั้นนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทนิกายสรวาสติวาทินหรือเถรวาทสายสันสกฤต ซึ่งมีหลักคำสอนสำคัญก็คือการชื่อว่าขันธ์ ๕ มีอยู่ในกาลทั้งสามก็คืออดีตปัจจุบันและในอนาคตขันธ์ ๕ มีอยู่โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลง ซึ่งเราเรียกนิกายนี้ว่า สัพพัตถิกวาท ซึ่งพระพุทธศาสนานิกายนี้ไมได้มีอะไรที่แตกต่างไปจากนิกายเถรวาทเดิมจะแตกต่างเฉพาะ (๑) เรื่องที่เห็นว่าขันธ์ ๕ มีอยู่ทั้ง ๓ กาล และ (๒) เน้นหลักการทำบุญและบำเพ็ญบารมีมากกว่าที่จะเน้นในเรื่องอื่น ซึ่งความเชื่อเรื่องบุญนี้ก็มีปรากฏในถ้อยคำในจารึกบนเหรียญสมัยทวารวดีว่า “ศฺรี ทฺวารวตีศฺวร ปุณฺย” แปลว่า “พระเจ้าศรีทวารวดีผู้มีบุญอันประเสริฐ” ซึ่งคำว่าบุญที่ว่านี้ก็เกิดมาจาก (๑) การให้ทาน รักษาศีลและเจริญภาวนา (๒) การบำเพ็ญบารมีเพื่อปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้าหรือพระสาวกของพระพุทธเจ้าในอนาคต นั่นเอง ซึ่งคำสอนในหลักการทั้ง ๒ ประการนี้เองที่เป็น “ใจความสำคัญของคำสอนของนิกายสรวาสติวาทินที่สอนประชาชนชาวทวารวดีมาโดยตลอด

อนึ่ง หลักฐานที่ยืนยันความเป็นเมืองที่นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทนิกานสรวาสติวาทินก็คือ การพบพระพุทธรูปแกะสลักจากหินทรายที่มีการแสดง “วิตรรกะมุทรา”ตามลักษณะของ

พุทธรูปที่ได้รับอิทธิพลมาจากช่างในสมัยคุปตะ ซึ่งพระพุทธรูปในลักษณะนี้ก็พบที่เมืองโบราณจันเสนและเมืองดงแม่นางเมือง ส่วนประเด็นเรื่องของความเจริญและความเสื่อมนั้นจะพบว่าเมืองดงแม่นางเมืองนี้เจริญทั้งในยุคของมอญและเขมร แต่ในภาวะของความเสื่อมถอยนั้นมาจากหลายสาเหตุก็คือ (๑) มาจากสภาพการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่หรือตัวเมือง (๒) เกิดการเปลี่ยนแปลงของสภาพดินฟ้าอากาศ เช่น ความแห้งแล้ง (๓)เกิดจากภาวะสงครามที่มีการขยายอาณาเขตของอาณาจักรใหม่ๆที่เกิดขึ้น เช่น อาณาจักรเขมร อาณาจักรสุโขทัยเป็นต้น (๔) เกิดจากภาวะของโรคระบาด ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องที่มีความสำคัญต่อการล่มสลายของเมืองได้เช่นเดียวกัน

4. เมืองบึงโคกช้าง (บึงคอกช้าง) ตำบลไผ่เขียว อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี สำหรับเมืองโบราณสมัยทวารวดีอีกเมืองหนึ่งของจังหวัดอุทัยธานีที่น่าสนใจและเป็นเมืองที่มีความชัดเจนในเรื่องของ “กระแสการนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทนิกายสรวาสติวาทินมากที่สุดเพราะในเมืองนี้ค้นพบจารึกอักษรปัลลวะภาษาสันสกฤตที่ระบุถึงคำว่า “ปรัชญา”ในจารึกหลักที่ ๑ ว่า“วรปรัชญวาระ” แปลว่า “สมัยที่ปรัชญาเป็นเลิศ” ซึ่งคำว่าปรัชญาในที่นี้ก็คือหลักปรัชญาคำสอนของนิกายสรวาสติวาทินนั่นเอง นอกจากนั้นยังกล่าวถึงบุญในจารึกหลักที่ ๒ ว่า “ปุญญสิธเคลา” แปลว่า “บุญย่อมส่งเสริมนักพรต”ซึ่งหลักปรัชญาในที่นี้หมายถึงปรัชญาของนิกายสรวาสติวาทิน ที่ว่าด้วยเรื่องของ “สรวม สติ” หมายถึงสรรพสิ่งในที่นี้หมายถึงขันธ์ ๕ นั้นมีอยู่ตลอด ๓ กาลคือ อดีต ปัจจุบัน และอนาคต และคำสอนเรื่องบุญที่นิกายนี้เน้นมากเรื่องของการทำบุญด้วยการสร้างบารมีหรือบำเพ็ญบารมีแบบเดียวกันกับพระโพธิสัตว์ที่ทรงบำเพ็ญมาแล้ว เหตุที่นิกายนี้เน้นเรื่องชาดกในกรณีการทำบุญด้วยการบำเพ็ญบารมีเนื่องจากว่านิกายนี้เกิดมาในช่วงที่มีการตีความคำสอนและพยายามที่จะพัฒนาตัวเองไปสู่แนวคิดแบบมหายานในระยะต่อไป ซึ่งนิกายนี้ได้เข้ามาเผยแผ่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำสะแกกรังในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นต้นมา และเมืองบึงคอกช้างนี้ก็ถือว่าเป็นเมืองที่อยู่ลึกเข้าไปในพื้นที่ของลุ่มแม่น้ำสะแกรกรังทำให้กลายมาเป็นเมืองที่เป็นศูนย์กลางการศึกษาของนิกายสรวาสติวาทินอย่างแท้จริง

สำหรับเมืองนี้ได้ถึงการล่มสลายลงไปเพราะเรื่องของน้ำท่วมและแม่น้ำได้เปลี่ยนทิศทางและการมีโรคระบาดเกิดขึ้นในเมืองเป็นผลทำให้เมืองนี้ร้างไปในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ และเป็นจุดเริ่มต้นของอาณาจักรใหม่ในดินแดนนี้ก็คืออาณาจักรสุโขทัย

๕. เมืองท่าการุ้ง ตำบลวังหิน อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี สำหรับเมืองท่าการุ้งก็ถือว่าเป็นอีกเมืองโบราณสมัยทวารสตีอีกเมืองหนึ่งที่มีความเจริญมาพร้อมๆกับเมืองด้ายกับเมืองบึงคอกช้าง โดยเมืองนี้ถือว่าเป็นเมืองหน้าด่านของเมืองละโว้ในยุคพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ซึ่งก่อนหน้านั้นเป็นเมืองของชาวมอญที่สร้างเมืองและทำการค้าขายกับเมืองอื่นๆในลุ่มแม่น้ำสะแกกรังและแม่น้ำเจ้าพระยา เช่น เมืองโคกไม้เดนและเมืองอู่ตะเภาที่เป็นเมืองที่อยู่ในพื้นที่บริเวณเดียวกัน ซึ่งเมืองนี้เป็นเมืองที่มีพื้นที่ภายในเมืองจำนวน ๑๕๙ ไร่ ขุดครองรอบเมืองและพื้นที่นอกเมืองก็เป็นพื้นที่ทำการเกษตรของชาวเมือง เมืองนี้เจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒ และมาล่มสลายไปในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ อันเนื่องมาจาการเปลี่ยนปลงทางการเมืองและการมีอำนาจภายนอกเข้ามา

แทรกแซงก็คืออำนาจของขอมและการเปลี่ยนแปลงของเมืองที่เกิดขึ้นใหม่อย่างสุโขทัยในพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เป็นผลทำให้เมืองท่ากาโรุ้งนั้นล่มสลายไปในที่สุด

จากการลงพื้นที่สำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีคณะผู้วิจัยได้พบคุณค่าของการศึกษา ดังนี้คือ

(๑) คุณค่าด้านการศึกษาความเชื่อมโยงของการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในยุคก่อนประวัติศาสตร์และในยุคประวัติศาสตร์ ซึ่งจากการลงพื้นที่สำรวจคณะผู้วิจัยพบว่าเมืองโบราณสมัยทวารวดีแต่ละเมืองหรือทั้ง ๕ เมืองนั้นล้วนมีความเชื่อมโยงกับกันระหว่าง (๑) ชุมชนยุคก่อนประวัติศาสตร์ และ (๒) ชุมชนยุคประวัติศาสตร์สมัยทวารวดี โดยก่อนที่ชาวมอญ-ขอมโบราณจะเข้ามาสร้างเมืองนั้นพื้นที่ในเขตจังหวัดนครสวรรค์และอุทัยธานีนั้นเป็นพื้นที่ของผู้คนในยุคก่อนประวัติศาสตร์คือยุคเหล็กตอนปลายและยุคที่เข้าสู่สมัยพุทธศักราชตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑-๙ เป็นยุคที่มีผู้คนหรือชุมชนที่ได้อาศัยอยู่ในพื้นที่นี้มาก่อนแล้ว ซึ่งผู้คนที่อาศัยอยู่ก็คือ “ชาวท้องถิ่น”ที่มีพื้นที่อาศัยอยู่ทั้งในภูเขาและพื้นที่ราบโดยมีการดำเนินชีวิตด้วยการล่าสัตว์และทำการเกษตรจากการที่พบ “ขวานโลหะที่เรียกว่าขวานฟ้า” ในหลายพื้นที่ เช่น ที่เขาบ่อพลับตำบลม่วงหัก อำเภอพะยุหะคีรี พบที่เมืองโบราณดอนคา เมืองโบราณดงแม่นางเมือง และเมืองโบราณบึงคอกช้าง หรือแม้กระทั่งที่เมืองโบราณบ้านใหม่ชัยมงคลที่อยู่ใกล้กับเมืองจันเสน โดยคนที่สร้างวัตถุเหล่านี้ถือว่าเป็นผู้ที่มีความรู้ในเรื่องของการถลุงเหล็ก และการค้าขายแล้ว เป็นคนที่มีลักษณะของการเป็นชาวเมืองมากกว่าการเป็นชนเผ่าธรรมดา ซึ่งคนในยุคก่อนสมัยทวารวดีนี้ถือว่าเป็น “เจ้าถิ่นหรือชนพื้นเมือง”ที่ยังไม่มีความเจริญในเรื่องของศาสนาและวิทยาการที่เกี่ยวข้องกับการใช้ตัวอักษรหรือตัวหนังสือ เมื่อมาถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๐ เป็นต้นมาเมื่อมีชาวเมืองที่อพยพมาจากที่อื่นโดยเฉพาะที่อพยพมาจากปากทะเลได้แก่พวกมอญ เขมรโบราณผ่านเมืองอีกหลายเมืองมาจนถึงเมืองในเขตลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก็คือ จันเสน โคกไม้เดน ดงแม่นางเมือง บึงคอกช้าง และท่ากาโรุ้งเป็นต้นก็ได้ทำการปฏิสัมพันธ์กับชาวเมืองและได้นำเอาศิลปะวิทยาการต่างๆมาสอนชาวเมืองและได้สร้างเมืองขึ้นมาเป็นเมืองที่เป็นชุมชนที่เป็นรัฐชาติและมีรูปแบบของการปกครองอย่างชัดเจนจากเดิมที่เป็นหัวหน้าเผ่าก็กลายมาเป็นพระราชาและมีหลักคำสอนทางศาสนาแบบใหม่เข้ามาด้วย เช่น ศาสนาพราหมณ์ฮินดู และพรพุทธศาสนา คือพรพุทธศาสนาเถรวาทนิกายสรวาสติวาทิน โดยการให้ประชาชนในพื้นถิ่นหันมานับถือศาสนาพราหมณ์ฮินดูและพระพุทธศาสนาจนชาวเมืองได้มีการกลมกลืนหรือกลืนกลายไปกับชาวอินเดีย ชาวมอญ-เขมรโบราณไปในที่สุด ซึ่งนี่ก็คือความเชื่อมโยงของการเข้ามาสร้างเมืองในยุคสมัยทวารวดีกับชาวเมืองที่สืบทอดมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์

(๒) คุณค่าด้านสืบค้นร่องรอยของพระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดีผ่านอักษรจารึก สำหรับการลงพื้นที่สำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีของคณะผู้วิจัยนั้นก็ได้พบว่ามีคุณค่าที่เกิดมาจากการลงพื้นที่ศึกษาอีกประการหนึ่งก็คือ คุณค่าคุณค่าด้านสืบค้นร่องรอยของพระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดีผ่านอักษรจารึก ซึ่งจะพบว่าเมืองทั้ง ๕ เมืองที่ลงสำรวจนั้นพบจารึกที่กล่าวถึงความเป็นมาของเมืองและความเชื่อความศรัทธาของผู้คนที่นับถือ

ศาสนาอยู่หลายเมืองหรืออาจจะกล่าวได้ว่าเราพบจารึกเกือบมุกเมืองก็ว่าได้ โดยจารึกที่พบนั้นก็มีการจารึกด้วยอักษร ๒ ชนิดก็คือ (๑) อักษรปัลลวะของราชวงศ์ปัลลวะทางอินเดียใต้ (๒) อักษรขอมโบราณ ซึ่งเป็นอักษรของชาวขอมที่ได้รับการพัฒนามาตั้งแต่สมัยโบราณแล้ว และมีการใช้ภาษาในการบันทึกอยู่ ๒ ภาษาก็คือ ภาษาสันสกฤตแลละภาษาบาลี แต่พื้นที่ที่ลงสำรวจพบจารึกภาษาบาลีน้อยส่วนมากมีแต่ภาษาสันสกฤต ซึ่งอักษรจารึกที่พบก็แสดงให้คณะผู้วิจัยเห็นว่าจารึกทั้งหมดได้กล่าวถึง (๑) หลักธรรมทางศาสนาก็คือพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทิน พบที่เมืองบึงคอกช้าง และเมืองจันเสน โคกไม้เดน เป็นต้น (๒) เรื่องราวของบ้านเมือง เช่นพบที่เมืองดงแม่นางเมือง โดยจารึกเหล่านี้ได้เป็นหลักฐานที่นำเราไปสู่การค้นหาว่าเมืองทั้ง ๕ เมืองนี้นับถือศาสนาอะไรบ้าง ซึ่งหลักฐานจารึกทำให้เราทราบว่าเมืองทั้ง ๕ นี้นับถือ ๒ ศาสนาเป็นหลักก็คือ (๑) ศาสนาพราหมณ์- ฮินดู โดยศาสนาพราหมณ์อินดูนั้นพบที่จารึกในตราดินผาที่เมืองโบราณจันเสนแห่งเดียวเท่านั้น (๒) พระพุทธศาสนาเถรวาทนิกายสรวาสติวาทิน ซึ่งพระพุทธศาสนานี้เป็นเนื้อหาที่พบทั้งในจารึกของเมืองโคกไม้เดนและเมืองดงแม่นางเมืองจนถึงเมืองบึงคออกช้าง แต่ไม่พบที่เมืองท่ากาฬุง โดยเนื้อหาจารึกได้กล่าวถึงสภาพบ้านเมืองและความเชื่อที่เกิดในเมืองเหล่านี้ภายใต้หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาทนิกายสรวาสติวาทินแทบทั้งหมด และนี่คือคุณค่าที่จะนำไปสู่การศึกษาเนื้อหาของพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินอย่างจริงจังในอนาคตได้

(๓) คุณค่าด้านวิชาการ สำหรับการลงพื้นที่สำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีของคณะผู้วิจัยนั้นก็ได้พบว่ามีคุณค่าที่เกิดมาจากการลงพื้นที่ศึกษาอีกประการหนึ่งก็คือ คุณค่าด้านวิชาการ เพราะว่าแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีทั้ง 5 แห่งนั้นถือว่าเป็นแหล่งวิชาการความรู้ในเรื่องของโบราณคดีที่ประกอบไปด้วยเรื่องของศิลปะ,ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของการก่อสร้างบ้านแปงเมือง การเคลื่อนย้ายชุมชนหรือที่อยู่ของคนในยุคแรกเริ่มของการสร้างอาณาจักรหรือบ้านเมืองเพื่อเป็นที่อยู่และการสร้างวัฒนธรรมขึ้นภายใต้กรอบของวัฒนธรรมอินเดียที่ไหลบ่าเข้ามาในยุคนั้น รวมถึงกรอบการดำรงชีวิตและความเป็นมาของคนในสมัยโบราณที่ได้เคยอยู่อาศัยในสถานที่แห่งนั้นมาก่อน และยังเป็นการกระตุ้นให้เกิดการศึกษาประวัติศาสตร์โบราณคดี และประวัติศาสตร์บ้านเมืองในยุคทวารวดีของแต่ละพื้นที่ ซึ่งประเด็นเกี่ยวกับคุณค่าเชิงวิชาการของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีทั้ง 5 แห่งนั้นถือว่าเป็นเรื่องที่เดิมทีมีผู้ให้ความสนใจศึกษาอยู่พอสมควร แต่ก็จะพบว่าการศึกษาดังกล่าวที่ผ่านมายังมีขอบเขตอยู่ในวงแคบๆไม่เป็นที่รับรู้หรือเป็นเรื่องราวที่แพร่หลายนักอันเนื่องมาจากว่า ผู้สำรวจหรือผู้ศึกษาในยุคสมัยก่อนเป็นการศึกษาเฉพาะประเด็นที่ตนเองต้องการศึกษา เช่น เรื่องศิลปะ หรือเรื่องการขุดค้น แต่ไม่ได้เน้นในเรื่องของการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เชิงลึกสักเท่าใดนัก ดังจะพบว่าเรื่องของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีทั้ง 5 แห่งนั้นก็มีผู้ศึกษาและมีปรากฏเอกสารออกมาให้เห็นอยู่จำนวนมาก แต่หลายเรื่องพบว่ายังเป็นการศึกษาที่อยู่ในรูปแบบของการจำต่อๆกันมาไม่ได้มีการวิเคราะห์วิจารณ์หรือลงพื้นที่สำรวจและเพิ่มประเด็นการศึกษาเชิงวิชาการที่จะทำให้มองเห็นภาพของความเชื่อมต่อของกลุ่มวัฒนธรรมและกระแสของการเปลี่ยนแปลงของบ้านเมืองสมัยทวารวดีในพื้นที่ 2 จังหวัดนี้อย่างละเอียดเลย ซึ่งการอ่านข้อมูลจาก

เรื่องเล่าหรือตำนานนั้นย่อมให้รายละเอียดได้ไม่ครบถ้วนนัก ดังนั้น การลงพื้นที่จริงและศึกษาในพื้นที่โดยรอบด้านย่อมก่อให้เกิดความรู้ในเชิงวิชาการได้มากขึ้นกว่าที่เคยศึกษาจากส่วนที่เป็นข้อมูลเชิงตำราเท่านั้น ดังนั้น การลงพื้นที่สำรวจจึงก่อให้เกิดคุณค่าในเชิงวิชาการเป็นอย่างมาก

(๔) คุณค่าด้านการท่องเที่ยว สำหรับการลงพื้นที่สำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีของคณะผู้วิจัยนั้นก็ได้พบว่ามีคุณค่าอีกประการหนึ่งนั้นก็คือ คุณค่าที่เกิดมาจากการได้นำเอาความรู้เรื่องความรู้เรื่องแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีไปใช้ในการส่งเสริมการท่องเที่ยว หรือย่อมสามารถที่จะนำเอาความรู้นี้ไปเป็นข้อมูลพื้นฐานในการจัดทำแผนที่การท่องเที่ยวและกิจกรรมการท่องเที่ยวให้เกิดขึ้นภายในพื้นที่ตั้งของเมืองโบราณทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์และอุทัยธานีเพื่อเป็นการ (1) สร้างความรู้และความเข้าใจในเรื่องของประวัติศาสตร์ความเป็นมาของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีทั้ง 5 แห่ง (2) เพื่อให้เกิดสำนึกรักและหวงแหนในพื้นที่หรือในชุมชนของตนเพราะได้รู้และทราบถึงที่มาและความสำคัญของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีทั้ง 5 แห่ที่มีอยู่ในชุมชนว่ามีประวัติความเป็นมาอย่างไร มีเนื้อหาหรือความเกี่ยวข้องในเชิงประวัติศาสตร์และเชิงโบราณคดีอย่างไร (3) เพื่อสันทนาการอันเนื่องมาจากการท่องเที่ยวที่จะได้พบเห็นแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีทั้ง 5 แห่ของแต่ละชุมชนและเลือกซื้อสินค้าในชุมชนได้ เป็นการกระตุ้นเศรษฐกิจอีกทางหนึ่งของชุมชนให้ดีขึ้น (4) เพื่อให้พื้นที่แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีทั้ง 5 แห่งในชุมชนนั้นได้รับการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม,ศิลปะและประวัติศาสตร์เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจโดยเฉพาะในประเด็นเรื่องการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีทั้ง 5 แห่งซึ่งย่อมก่อให้เกิดประโยชน์หรือคุณค่าในด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรทางวัฒนธรรมในชุมชนได้

(๕) คุณค่าด้านเศรษฐกิจ สำหรับคุณค่าอีกประการหนึ่งของการสำรวจพื้นที่แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีทั้ง 5 แห่งนั้นจะพบว่าเมื่อชุมชนได้รับรู้ถึงองค์ความรู้ที่มีอยู่โดยเฉพาะหน่วยงานของรัฐหากได้เข้ามาพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีทั้ง 5 แห่งให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวอย่างเป็นรูปธรรมแล้วก็ย่อมจะส่งเสริมให้ประชาชนมีอาชีพและรายได้เพิ่มขึ้นจากนักท่องเที่ยวที่เข้าเยี่ยมชมโบราณสถาน เช่น อาชีพที่เกิดจากการบริการได้แก่มัคคุเทศก์การโรงแรม การขนส่ง ร้านอาหาร หรืออาชีพที่เกิดจากภูมิปัญญาชาวบ้านได้แก่การทอผ้าพื้นเมืองเครื่องจักสาน ภาชนะดินเผาการผลิตของที่ระลึกที่ใช้เป็นสัญลักษณ์ของโบราณสถานเป็นต้น ซึ่งอาชีพหรือแหล่งประกอบการเหล่านี้ก็จะสามารถมีรายได้จากการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวที่มาจากต่างถิ่น เมื่อชุมชนได้รับการสนับสนุนและส่งเสริม ประชาชนในชุมชนก็จะได้รับการพัฒนาอาชีพและจะมีรายได้จากการท่องเที่ยวนั้นโดยภาพรวม

วัตถุประสงค์ข้อที่ (๒) พบว่า ภายหลังจากที่คณะผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สำรวจแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีแล้วจากนั้นก็ได้มีการประชุมแลกเปลี่ยนความเห็นระหว่างนักวิจัยภายในจากนั้นก็ได้ดำเนินการออกแบบผังโดยเป็นการออกแบบผังในลักษณะทั้งที่เป็นผังบริเวณและผังที่ตั้ง โดยพิจารณาหลักการออกแบบผ่านการพิจารณาจากภาพถ่ายทางอากาศก่อนจากนั้นก็ได้ดำเนินการออกแบบผังในแต่ละพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ใน 5 อำเภอ ได้แก่ (๑) อำเภอตาคลี (๒) อำเภอพยุหะคีรี (๓)อำเภอบรรพตพิสัย ในส่วนของจังหวัดนครสวรรค์ ส่วนในพื้นที่อุทัยธานีก็มีอยู่ 2 อำเภอ ได้แก่ 1.อำเภอสว่างอารมณ์ 2.อำเภอบ้านไร่ โดยพบว่าตอนที่ลงพื้นที่สำรวจนั้นจะมีการลงพื้นที่สำรวจเมืองโบราณหรือแหล่งโบราณคดีเฉพาะที่กำหนดไว้ 5 แห่ง และนำมาออกแบบผังนี้ทั้งสองจังหวัดนั้นก็เป็นทั้ง 5 แห่งเช่นเดียวกัน ได้แก่ 1.เมืองจันเสน อ.ตาคลี จ.นครสวรรค์2.เมืองโคกไม้เดน อำเภอพยุหะคีรี จ.นครสวรรค์3.เมืองดงแม่นางเมือง อำเภอบรรพตพิสัย จ.นครสวรรค์4.เมืองบึงคอกช้าง อำเภอสว่างอารมณ์ จ.อุทัยธานี 5. เมืองท่าการุ้ง อำเภอบ้านไร่ จ.อุทัยธานี โดยผังของแต่เมืองนั้นจะเป็นผังแบบผังบริเวณและผังที่ตั้งเป็นหลัก

สำหรับการใช้ผังในการเข้าไปศึกษานั้นย่อมก่อให้เกิดประโยชน์ในการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีอยู่หลายประการ คือ (๑) ประโยชน์ในด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เนื่องจากเดิมทีพื้นที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี หลายเมืองนั้นไม่มีคนให้ความสนใจทั้งๆที่เป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวซึ่งสามารถนำไปจัดการท่องเที่ยวได้ในรูปแบบของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้แต่ก็ยังไม่มีการดำเนินการใดๆจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเลย เป็นเหตุให้แหล่งโบราณคดีหลายแห่งถูกละเลย ดังนั้น คณะผู้วิจัยจึงได้ทำการจัดการทดลองนำเอาผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ไปใช้กับประชาชนในพื้นที่ของชุมชนทั้ง 5 แห่ง เพื่อแสวงหาที่ตั้งหรือจุดที่ควรไปสำรวจหรือศึกษาก็พบว่าผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นก็จะทำให้เกิดเป็นประโยชน์ในการศึกษาแหล่งโบราณคดีได้ คือ (๑) ทำให้รู้จุดที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีในชุมชน คือ สามารถใช้เป็นแผนที่ในการค้นหาวัดหรือแหล่งบราณคดีที่ตนเองต้องการได้ (๒) ทำให้ทราบประวัติความเป็นมา เมื่อใช้ผังในการค้นหาแล้วสิ่งที่จะเกิดขึ้นตามมาก็เป็นแรงกระตุ้นให้ผู้ใช้เกิดความอยากรู้อยากเห็นและปรารถนาจะศึกษาค้นคว้าถึงข้อมูลประวัติความเป็นมาของแหล่งโบราณคดีที่ตนสนใจได้ (๓) เอื้อประโยชน์ต่อนักท่องเที่ยวและการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัดมากขึ้น กล่าวคือ แผนผัง หรือผังเมืองโบราณหรือผังแหล่งโบราณคดีนั้นสามารถที่จะนำมาเป็นอุปกรณ์ในการเดินทางท่องเที่ยว ศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ได้ (๒) ประโยชน์การใช้ผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ในในด้านการอนุรักษ์ กล่าวคือ ผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี สามารถที่จะนำปสู่การทำความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติความเป็นมมาของแหล่งโบราณคดีที่ตนเองต้องงการศึกษาแล้วย่อมกระตุ้นให้เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ โดยประโยชน์ของผังในด้านการอนุรักษ์นั้นก็สามารถที่จะพิจารณาได้ดังต่อไปนี้(๑) ด้านการปลูกจิตสำนึกในเรื่องของคุณค่า (๒) ด้านการรักษาและคุ้มครอง (๓) ด้านการบูรณปฏิสังขรณ์ (๔) ด้านการใช้ประโยชน์ในเชิงอนุรักษ์ (๓) ประโยชน์การใช้ผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในด้านสังคม กล่าวคือ เมื่อ

พิจารณาผังโดยภาพรวมก็สามารถที่จะมองเห็นแต่ละพื้นที่ว่าแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ในแต่ละจุดนั้นอยู่ที่ไหนบ้าง และแต่ละจุดได้ระบุถึงเรื่องใดมีความสำคัญในแง่ไหนบ้าง เช่นบางจุดเป็นเขตพื้นที่ที่เป็นเจดีย์ บางจุดเป็นหลุมผังศพ หรือบางจุดเป็นสระโบราณ ซึ่งในทั้ง 5 เมืองโบราณของแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นมีองค์ประกอบของตัวเมืองเกือบจะทุกแห่ง เมื่อคนหรือชุมชนพิจารณาในภาพรวมก็จะมองเห็นว่าหากไปจุดนี้จะได้รู้และเข้าใจในเรื่องของเมืองประวัติศาสตร์ ซึ่งผังจะช่วยให้เราเข้าใจในเรื่องของภาพรวมที่เป็นองค์ความรู้ของเมืองได้เป็นอย่างดี

วัตถุประสงค์ข้อที่ (๓) พบว่า การจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้นั้นคณะผู้วิจัยได้ดำเนินการจัดกิจกรรมการเรียนรู้อย่างหลากหลายเพื่อกระตุ้นให้ผู้ร่วมกิจกรรมได้เห็นคุณค่าของผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีผ่านกิจกรรม ๓ กิจกรรม คือ (1) กิจกรรมส่งเสริมประเพณีฟื้นฟู สืบสาน อนุรักษ์ เมืองดงแม่นางเมือง เป็นกิจกรรมที่มุ่งให้ผู้เขีร่วมกิจกรรมเกิดความสำนึกรักบ้านเกิดส่งเสริมการเรียนรู้ผัง รวมถึงส่งเสริมการท่องเที่ยว (2) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโบราณสมัยทวารวดี ซึ่งกิจกรรมนี้แบ่งออกเป็น 3 กิจกรรมได้แก่ (2.1) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโคกไม้เดนกับฉัททันตชาดก (2.2) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องตำนานเมืองดงแม่นางเมือง (2.3) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินในเมืองบึงคอกช้าง เป็นกิจกรรมที่มุ่งให้เกิดการเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์และความเป็นมาของเมืองโบราณที่มีอยู่แต่ไม่ได้รับการอธิบายให้แจ่มชัด เมื่อเข้าร่วมกิจกรรมแล้วก้ก่อให้เกิดองค์ความรู้เกี่ยวกับตัวเมือง ผังของเมืองและประวัติศาสตร์ของเมืองได้แจ่มชัดมากขึ้น (3) กิจกรรมอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมือง โดยกิจกรรมนี้มุ่งให้ความรู้กับผู้เข้าร่วมอบรมให้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการเป็นมัคคุเทศก์ท้องถิ่นหรือเป็นเจ้าบ้านในการต้อนรับและให้ความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองหรือในชุมชนให้กับนักท่องเที่ยวหรือผู้สนใจทั่วไป และมุ่งที่จะสร้างให้มีมัคคุเทศก์ท้องถิ่นผู้ที่มีความรู้ความสามารถในการนำเที่ยว ให้ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ความเป็นมาการใช้ผังการท่องเที่ยว เป็นต้นซึ่งจากการทำกิจกรรมทั้งหมดนั้นนั้นผู้เข้าร่วมกิจกรรมมีความสนใจและร่วมทำกิจกรรมกับนักวิจัยและรู้สึกดีใจที่ได้รับรู้ถึงประวัติความเป็นมาของวัดในชุมชนของตนเอง

จากการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ทั้ง ๓ กิจกรรมนั้นให้ก่อให้เกิดผลคือคุณค่าสำคัญ คือ (๑) คุณค่าด้านการท่องเที่ยว เป็นคุณค่าจากการดำเนินการจัดกิจกรรมอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการส่งเสริมการเรียนรู้ผังส่งเสริมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเนื่องจากเป็นกิจกรรมที่กระตุ้นให้เกิดการท่องเที่ยวหรือทำให้ประชาชนได้เห็นคุณค่าของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในชุมชนของตนเอง จากนั้นก็จะเกิดการศึกษาหรือการเรียนรู้ผ่านการท่องเที่ยวหรือใช้ผังเพื่อการนำเที่ยวนั้นเป็นแนวทางในการสร้างรายได้ และหน่วยงานของรัฐได้เห็นคุณค่าของกิจกรรมดังกล่าวก็นำไปใช้เพื่อการกระตุ้นการท่องเที่ยวในชุมชนต่อไป (๒) คุณค่าด้านการปลูกจิตสำนึกรักษาแหล่งโบราณคดีในชุมชน เป็นคุณค่าที่เกิดมาจากการจัด

กิจกรรมกิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโบราณสมัยทวารวดี ซึ่งกิจกรรมนี้แบ่งออกเป็น 3 กิจกรรม ได้แก่ (2.1) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโคกไม้เดนกับฉัททันตชาดก (2.2) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องตำนานเมืองดงแม่นางเมือง (2.3) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินในเมืองบึงคอกช้าง ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ปลูกจิตสำนึกทำให้เกิดคุณค่าในเรื่องดังกล่าวได้มาก (๓) คุณค่าด้านการสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจให้กับชุมชน เป็นคุณค่าที่เกิดมาจากการจัดกิจกรรมทั้ง ๓ ประเภทนั้นแล้วก่อให้เกิดการจ้างงานหรือการท่องเที่ยว เมื่อมีการท่องเที่ยวก็ย่อมมีเม็ดเงินเกิดขึ้นมาจากการท่องเที่ยว เมื่อมีนักท่องเที่ยวเดินทางมาเที่ยวแล้วก็ทำให้ชุมชนมีงานทำทำให้เกิดการหมุนเวียนทางด้านเศรษฐกิจในชุมชนมากขึ้น ซึ่งก็เป็นผลมาจากกิจกรรมที่ได้ทำขึ้นนั่นเอง

วัตถุประสงค์ข้อที่ (๔) พบว่า การใช้เทคโนโลยีเพื่อการเข้าถึงข้อมูลต่างๆนั้นสามารถที่จะทำได้ง่ายและเข้าถึงแหล่งข้อมูลได้โดยละเอียดในการศึกษาเกี่ยวกับผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีก็เช่นกันจำเป็นจะต้องใช้เทคโนโลยีในการเข้าถึงข้อมูลได้อย่างรวดเร็ว แอพพลิเคชั่นถือว่าเป็นตัวเลือกหนึ่งของการสื่อสารการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีได้ง่าย โดยแอพพลิเคชั่นนั้นถือว่าเป็นนวัตกรรมที่มีการพัฒนาขึ้นมาเพื่อให้สามารถแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างสังคมที่จำเป็นอย่างหนึ่งในปัจจุบัน ในการเข้าถึงพื้นที่และข้อมูลของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นจำเป็นจะต้องใช้แอพพลิเคชั่น โดยจะต้องมีการพัฒนาและนำมาใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดคือการที่เราสามารถรับรู้ข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีได้ผ่านแอพพลิเคชั่น โดยการดำเนินการสร้างและพัฒนาแอพพลิเคชันของคณะนักวิจัยในการดำเนินการวิจัยครั้งนี้มีชื่อว่า แอพพลิเคชั่น “โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี”เป็นแอพพลิเคชั่นที่รวบรวมข้อมูลของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีที่ได้คัดเลือกมาแล้วจำนวน ๕ แห่งเพื่อใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการดำเนินการวิจัยและพัฒนาแอพพลิเคชันขึ้นมาเพื่อให้ผู้ใช้สามารถเข้าถึงแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีได้อย่างสะดวก รวดเร็วและมีข้อมูลสนับสนุนการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีอย่างพร้อมมูล

ผลจากการใช้แอพพลิเคชั่น “โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี”เพื่อการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีนั้นย่อมก่อให้เกิดคุณค่าหลายประการได้แก่ (๑) คุณค่าในการเรียนรู้เทคโนโลยี กล่าวคือการใช้แอพพลิเคชั่น“โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี”ถือว่าเป็นการเปิดโอกาสให้คนรุ่นเก่าในชุมชนได้มีโอกาสในการเรียนรู้เทคโนโลยีใหม่ๆและสามารถเข้าถึงข้อมูลท้องถิ่นได้ง่ายขึ้น (๒) คุณค่าในการศึกษาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีหมายถึงคุณค่าที่เกิดจากการใช้“โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี”แล้วก่อให้เกิดผลที่ดีกับการศึกษากล่าวคือเร่งให้เกิดการเรียนรู้ข้อมูลแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีของชุมชนต่างๆที่อยู่แวดล้อมแหล่งโบราณคดีได้มากขึ้นไม่ว่าจะเป็นการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์หรือว่าเป็นการศึกษาในเชิงศิลปวัฒนธรรม เป็นต้น (๓) คุณค่าในการส่งเสริมการท่องเที่ยว การใช้“โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี”ย่อมก่อให้เกิดการกระตุ้นให้มีการเข้ามาท่องเที่ยวในแหล่งโบราณคดีในชุมชนมากขึ้นเนื่องจากว่านักท่องเที่ยวมีองค์ความรู้ในเรื่องนั้นๆมากขึ้นนั่นเอง (๔) คุณค่าในการจัดการการเรียนรู้ การจัดทำหรือการสร้างและพัฒนา“โบราณคดี @

อาณาจักรทวารวดี”เพื่อการเรียนรู้ข้อมูลของท้องถิ่นนั้นถือว่าเป็นการจัดการความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีชุมชนเอาไว้จำนวนมาก (๕) คุณค่าในการเผยแผ่ศาสนาและวัฒนธรรมในท้องถิ่น หมายถึง การใช้แอพพลิเคชัน “โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี”ถือว่าเป็นการเข้าถึงองค์ความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีโดยตรง

๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี”มีวัตถุประสงค์ ๔ ประการคือ (๑) เพื่อสำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี (๒) เพื่อออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี(๓) เพื่อการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี(๔) เพื่อพัฒนาแอพพลิเคชั่น (Application) ในการจัดการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี โดยคณะผู้วิจัยได้ศึกษาผ่านการวิเคราะห์ประเด็นต่างๆ มาแล้วจะมีข้อค้นพบที่สามารถจะนำมาอภิปรายผลได้ดังต่อไปนี้

๕.๒.๑ สำหรับผลของการลงพื้นที่สำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นพบว่ามีแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีอยู่หนาแน่นทั้ง ๒ จังหวัด กล่าวคือมีมากถึง ๑๘ แห่ง แต่คณะผู้วิจัยได้ยกมาศึกษาเป็นกรณีเฉพาะเพื่อศึกษาเพียง ๕ แห่งเท่านั้น ก็คือ 1.เมืองโบราณในจังหวัดนครสวรรค์ 3 แห่งได้ แก่ เมืองโบราณจันเสน 2.เมืองโบราณโคกไม้เดน 3.เมืองโบราณดงแม่นางเมือง 2.เมืองโบราณในจังหวัดอุทัยธานี 2 เมืองได้แก่ 1.เมืองโบราณบึงคอกช้า และ2.เมืองโบราณท่านการุ้ง ซึ่งเมืองโบราณทั้ง ๕ แห่งนั้นพบว่าเป็นเมืองที่มีผังการสร้างเมืองที่เป็นไปภายใต้กรอบของแนวคิดการสร้างเมืองแบบสมัยทวารวดีก็คือผังเมืองเป็นรูปทรงกลมหรือเหลี่ยมที่มีการขุดลอกคูน้ำรอบเมือง และมีการขุดคูเมืองรอบถึง ๒ ชั้นในบางเมือง และแต่ละเมืองนั้นก็จะมีชุมชนอาศัยอยู่หนาแน่น โดยชุมชนเมืองแต่ละเมืองนั้นก็มีกลุ่มชาติพันธุ์หลักอยู่ ๒ กลุ่มก็คือ กลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นชาวมอญ และกลุ่มชาติพันธุ์ขอมหรือเขมรโบราณ และมีการใช้อักษรจารึกหรือสื่อสารภาษาสันสกฤตและภาษาขอมระหว่างชาวเมืองด้วยกัน นอกจากนั้นก็ยังมีการนับถือศาสนาพราหมณ์- ฮินดูและพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินเป็นศาสนาหลักแต่ว่ามีกระแสของพระพุทธศาสนาเท่านั้นที่มีผู้คนนับถือมากกว่า ซึ่งเมืองทั้ง ๕ แห่งนั้นสามารถที่จะพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวในเชิงวัฒนธรรมหรือแหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นได้ดังนี้ (๑) เมืองโบราณจันเสน เป็นเมืองที่มีความพร้อมในเรื่องของการพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวในเชิงวัฒนธรรมหรือแหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นได้ดีที่สุดเพราะมีการพัฒนาฟื้นฟูมาจนถึงขั้นี้สามารถรองรับนักท่องเที่ยวได้เป็นจำนวนมาก มีพิพิธภัณฑ์ที่จัดแสดงให้กับนักท่องเที่ยวได้อย่างมีมาตรฐาน และมีชุมชนที่เป็นผู้ให้การสนับสนุนมีสถานศึกษาที่คอยเอาใจใส่ในการฝึกฝนและพัฒนาเยาวชนให้ก้าวเข้ามาเป็นมัคคุเทศน์น้อยให้กับวัดหรือการส่งเสริมความรู้ของเมืองแก่นักท่องเที่ยวได้อย่างเพียงพอ (๒) เมืองโบราณโคกไม้เดน ถือว่าเป็นเมืองโบราณที่สามารถที่จะพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวในเชิงวัฒนธรรมหรือแหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นได้เป็นอันดับที่สองรองจากเมือง

โบราณจันเสน เนื่องจากมีพิพิธภัณฑ์วัดเขาไม้เดนเป็นที่รองรับการเข้ามาศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับตัวเมืองและสภาพของเมืองได้ในระดับหนึ่ง แต่เมืองนี้ยังขาดองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ เช่นเรื่องของรายละเอียดเกี่ยวกับ ฉัททันต์ชาดกที่เป็นหัวใจสำคัญของเมือง ซึ่งจะต้องมีการพัฒนาเมืองนี้ให้เข้าถึงองค์ความรู้ในเรื่องนี้และทำการส่งเสริมให้ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจในสารัตถะของชาดกที่เป็นเรื่องราวที่เป็นใจความสำคัญของเมืองนี้ได้ ซึ่งสิ่งที่เมืองโบราณแห่งนี้ขาดก็คือเรื่องของการพัฒนาเยาวชนให้เข้าสู่การเรียนรู้และเป็นมัคคุเทศก์ในการให้ความรู้กับประชาชน รวมถึงหน่วยงานของรัฐที่ยังไม่มีการสนับสนุนให้มีการพัฒนาหรือการเรียนรู้เกี่ยวกับเมืองโบรารแห่งนี้กันอย่างชัดเจนมากนัก (๓) เมืองโบราณดงแม่นางเมือง สำหรับเมืองนี้จากการลงพื้นที่สำรวจพบว่าเป็นเมืองที่มีความพร้อมในเรื่องของการพัฒนาให้เป็นเมืองแห่งวัฒนธรรมและเมืองของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอีกเมืองหนึ่งของจังหวัดนครสวรรค์ เนื่องจากว่าเป็นเมืองที่มีความชัดเจนในเรื่องของตัวเมืองและพื้นที่ของเมืองและประการสำคัญก็เป็นเมืองที่มีความชัดเจนในเรื่องของตำนานและที่มาของเมืองซึ่งสอดรับกับความเป็นจริงในพื้นที่ซึ่งสามารถที่จะเล่าประกอบการบรรยายได้ โดยเมืองนี้ชุมชนให้การสนับสนุนและพยายามที่จะสร้างให้เป็นชุมชนแห่งวัฒนธรรมมาแล้วหลายปี ซึ่งเมืองนี้หากทีการพัฒนาในเรื่องของประวัติความเป็นมาของเมือง ชนชาติที่ปกครองและชาวจีนที่เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของเมืองแล้วก็เชื่อว่าเป็นเมืองที่มีความน่าสนใจมากเป็นพิเศษ (๔) เมืองบึงคอกช้าง เป็นอีกเมืองหนึ่งที่มีความพร้อมในเรื่องของข้อมูลเชิงประจักษ์เกี่ยวกับแผนผังของเมืองและภูมิศาสตร์ของเมืองที่สามารถที่จะพัฒนาให้เป็นเมืองแห่งการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ได้ เนื่องจากเป็นเมืองที่มีหลักฐานเชิงประจักษ์เกี่ยวกับจารึกที่ระบึงหลักคำสอนและปรัชญาของนิกานสรวาสติวาทิน รวมทั้งการที่เมืองนี้เป็นเมืองที่เป็นศูนย์กลางการเผยแผ่ของพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินที่สำคัญอีกเมืองหนึ่ง โดยข้อมูลเหล่านี้ควรที่จะต้องมีการพัฒนาให้มีแหล่งเรียนรู้และพิพิธภัณฑ์ของมเองให้เป็นระบบจะได้เป็นแหล่งเรียนรู้และต้อนรับประชาชนนักท่องเที่ยวให้เข้าท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้น ซึ่งเป็นที่น่าเสียดายว่าปัจจุบันหน่วยงานที่รับผิดชอบและหน่วยงานท้องถิ่นมีความเห็นไม่ลงรอยในกันในเรื่องของการพัฒนาพื้นที่ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวกันอย่างจริงจังทำให้เกิดปัญหาและความขาดไปของความสืบเนื่องของข้อมูลในพื้นที่ที่ควรจะเป็น (๕) เมืองโบราณท่าการุ้ง สำหรับเมืองโบราณแห่งนี้ถือว่าเป็นเมืองโบราณที่อยู่ใจกลางเมืองที่ทางหน่วยงานรัฐท้องถิ่นได้พัฒนามาเป็น “สวนสาธารณะ”ซึ่งเมืองโบราณแห่งนี้ที่สุดก็ถูกพัฒนาให้เป็นเพียงแค่สถานที่ท่องเที่ยวเชิงสันทนาการ แต่ก็ไม่สามารถที่จะพัฒนาให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์โบราณคดีได้เลย เนื่องจากไม่มีอะไรภายในตัวเมืองเหลืออยู่เลย ซ้ำตัวเมืองยังถูกปรับให้เป็นสถานออกกำลังกายของประชาชนเกือบทั้งหมดทำให้ขาดมิติในเชิงวัฒนธรรมและการเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์ อีกทั้งยังขาดการพัฒนาให้เป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชน

ซึ่งหน่วยงานที่รับผิดชอบสามารถที่จะเข้าไปพัฒนาหรือเข้าไปบริหารจัดการเพื่อให้แหล่งโบราณคดีนั้นได้รับการยกฐานะหรือพัฒนาให้เป็นแหล่งเรียนรู้หรือแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้สอดรับกับผลงานวิจัยของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กาญจนา สุคัณธสิริกุล พบว่า ศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่สามารถพัฒนาได้โดยมีพื้นฐานการพัฒนา ๓ ด้าน ได้แก่ ๑) ด้านศักยภาพในการดึงดูดใจในด้านการท่องเที่ยว แหล่งท่องเที่ยวมีความเป็นเอกลักษณ์ด้านวิถีชีวิต ภูมิปัญญา และ

องค์ความรู้ในงานประเพณีส่วนใหญ่เป็นทางพุทธศาสนา การประกอบพิธีกรรมสืบทอดกันมาจากอดีตถึงปัจจุบัน และมีกิจกรรมเสริมเพื่อให้เกิดความสนุกสนานและน่าสนใจ และความงดงามทางศิลปวัฒนธรรม เช่น การแต่งกาย ภาษาที่ใช้ในการสื่อสาร ความเป็นอยู่ของคนในท้องถิ่นการแสดงและการละเล่น ๒) ด้านศักยภาพในการรองรับด้านการท่องเที่ยว แหล่งท่องเที่ยวมีการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐาน แหล่งท่องเที่ยวบางแห่งมีข้อจำกัดบางประการในการพัฒนาต่อไปในอนาคต ไม่ว่าจะเป็นลักษณะภูมิประเทศ การวางผังเมืองและสิ่งก่อสร้างต่างๆ ที่ไม่สามารถขยายได้ เป็นต้น โดยหน่วยงานต่างๆ ร่วมกันให้การสนับสนุน และจัดการด้านนโยบาย งบประมาณ และบุคลากร เพื่อนำมาพัฒนาและปรับปรุงแหล่งท่องเที่ยวให้เพียงพอต่อความต้องการของนักท่องเที่ยว และ ๓) ด้านการบริหารจัดการ มีการจัดการด้านการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว การรักษาฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยวและปรับปรุงสภาพแวดล้อมเป็นอย่างดี และมีหน่วยงานในการประเมินผลการดำเนินงานแต่เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ส่งผลให้การจัดการด้านกิจกรรมการท่องเที่ยว อาจเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต ประเพณี และวัฒนธรรมของท้องถิ่น ดังนั้นจึงมีการให้ความรู้และการสร้างจิตสำนึกเกี่ยวกับกิจกรรมและการดำเนินงานต่างๆ ในรูปของการให้ความรู้และเผยแพร่ข้อมูลแก่นักท่องเที่ยว ผู้ประกอบการ และชุมชนที่อยู่[1]

นอกจากนั้น หน่วยงานของรัฐและเอกชน ชุมชนสามารถที่จะกระตุ้นการท่องเที่ยวได้ด้วยการจัดกิจกรรมส่งเสริมทางด้านวัฒนธรรมขึ้นในแหล่งโบราคดีนั้นๆโดยการพัฒนาปรับปรุงทรัพยากรทางด้านวัฒนธรรมของท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี โดยมุ่งเน้นที่การส่งเสริมประเพณีและวัฒนธรรมของท้องถิ่น สอดคล้องกับผลการวิจัยของวัชระ ชัยเขต และคณะที่ทำการวิจัยเกี่ยวกับการฟื้นฟูประเพณีพื้นบ้านกับการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนคลองแดน ผลการวิจัยพบว่า จุดเริ่มต้นของการฟื้นฟูประเพณีสืบเนื่องมาจากกรมส่งเสริมวัฒนธรรม มีโครงการส่งเสริมและกระตุ้นให้คนในชุมชนฟื้นฟูประเพณีที่สูญหายไปของชุมชน โดยการสนับสนุนงบประมาณในการฟื้นฟูประเพณีพื้นบ้านของชุมชน ทั้งนี้ประเพณีขันหมากปฐม ชุมชนได้พบร่องรอยของประเพณีดังกล่าวว่าเป็นประเพณีพื้นบ้านของชุมชนคลองแดน โดยมีหลักฐานมาจากภาพถ่ายในอดีตของคนรุ่นเก่าที่อาศัยอยู่ในชุมชน คำบอกเล่าที่สอดคล้องกับหลักฐานที่พบ รวมถึงปราชญ์ชาวบ้าน ที่มีความรู้ภูมิปัญญาเกี่ยวกับพิธีกรรมของประเพณีขันหมากปฐมทั้งนี้ประเพณีขันหมากปฐมเป็นประเพณีเก่าแก่ที่มีความน่าสนใจทั้งในเรื่องของพิธีกรรมและสิ่งที่ของที่นำมาใช้ประกอบในพิธีโดยให้เหตุผลในการเลือกฟื้นฟูประเพณีขันหมากปฐมมีดังนี้ ๑) เป็นประเพณีพื้นบ้านที่ส่งเสริมพระพุทธศาสนา ๒) เป็นประเพณีที่สามารถสร้างความสัมพันธ์และความสามัคคีของคนในชุมชน ๓) เป็นประเพณีอ้างอิงกับเรื่องราวในสมัยพุทธกาล และ ๔) เป็นการพลิกฟื้นการทำบายศรีแบบโบราณของชุมชนคลองแดน นอกจากนี้ชุมชนมีแนวทางการใช้ประเพณีขันหมากปฐมเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนคลองแดนอยู่ ๒ แนวทาง

---

[1] ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กาญจนา สุคัณธสิริกุล รายงานการวิจัย เรื่อง **การพัฒนาคุณภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ** มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี พ.ศ. ๒๕๕๕, หน้า บทคัดย่อ.

ได้แก่ ๑) แนวทางการร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐ และ ๒) การทำงานร่วมกับผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยว[2]

ซึ่งหน่วยงานของรัฐและชุมชนในพื้นที่แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นสามารถนำแนวทางการฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมนี้ไปใช้เพื่อการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้เกิดกับชุมชนได้ เพราะชุมชนที่อยู่โดยรอบแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีแต่ละแห่งนั้นล้วนมีวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาแต่โบราณอยู่แล้ว

ในส่วนของคุณค่าที่เกิดมาจากการศึกษาเชิงสำรวจนี้สามารถที่จะนำไปเป็นแนวทางในการพัฒนาชุมชนก็คือการปลูกจิตสำนึกของชุมชนให้เกิดความรักหวงแหนหรือธำรงรักษาแหล่งโบราณคดีในชุมชนให้มากขึ้นเพราะการปลูกจิตสำนึกในการหวงแหนแหล่งโบราณคดีนั้นถือได้ว่าเป็นแนวทางหนึ่งในการนำมาใช้เพื่อการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีในท้องถิ่น สอดคล้องกับผลงานวิจัยของชยาภรณ์ สุขประเสริฐ,และคณะ ที่ทำการวิจัยเรื่อง การพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะเพื่อการอนุรักษ์โบราณสถานชุมชนจังหวัดบุรีรัมย์ พบว่า การทำกิจกรรมพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะเป็นการกระตุ้นการสร้างพลังชีวิตและแรงจูงใจเสริมสร้างความรู้ต่างๆ ของการเป็นเจ้าบ้านที่ดี และยังชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของโบราณคดี รวมทั้งเป็นการสร้างกลุ่มอาสาสมัครเพื่ออนุรักษ์โบราณสถานชุมชนให้ยั่งยืนต่อไปอีกด้วย[3] โดยหน่วยงานของรัฐและเอกชนก็สามารถที่จะเข้าไปจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมการปลูกจิตสำนึกในการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีในลักษณะนี้ได้เช่นกัน เนื่องจากว่าประชาชนในท้องถิ่นหรือในชุมชนรอบๆแหล่งโบราณคดีนั้นก็มีความสำนึกในการอนุรักษ์เป็นทุนอยู่แล้วแต่เพียงขาดการสนับสนุนส่งเสริมจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเท่านั้นเอง

นอกจากนั้นในการศึกษาเชิงสำรวจก็พบว่ามีคุณค่าในเชิงประวัติศาสตร์ เนื่องจากว่าประชาชนรอบๆแหล่งโบราณคดีนั้นไม่มีความรู้ในเรื่องของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเลย ซึ่งคณะผู้วิจัยก็เป็นส่วนหนึ่งของความไม่รู้แต่จากการลงพื้นที่สำรวจทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจในเรื่องของเนื้อหาทางด้านประวัติศาสตร์ชุมชนเมืองและประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีซึ่งถือว่าองค์ความรู้ในเชิงประวัติศาสตร์ท้องถิ่นนั้นมีผลมากต่อการสร้างความเข้าใจที่ดีต่อชุมชน

๕.๒.๒ ผลของการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นพบว่า คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี โดยเลือกมาจากเมืองโบราณใน ๒ จังหวัด คือ จังหวัดนครสวรรค์-จังหวัดอุทัยธานี คือ 1.เมืองโบราณในจังหวัดนครสวรรค์ 3 แห่งได้ แก่ เมืองโบราณจันเสน ต.จันเสน อ.ตาคลี จ.นครสวรรค์ 2.เมืองโบราณโคกไม้เดน ต.ท่าน้ำอ้อย-ม่วงหัก

---

[2] วัชระ ชัยเขต และคณะที่ทำการวิจัยเกี่ยวกับการฟื้นฟูประเพณีพื้นบ้านกับการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนคลองแดน การประชุมหาดใหญ่วิชาการระดับชาติและนานาชาติครั้งที่ ๑๑ The ๑๑th Hatyai National and International Conference

[3] ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ,และคณะ “การพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะเพื่อการอนุรักษ์โบราณสถานชุมชนจังหวัดบุรีรัมย์” Journal of MCU Peace Studies Vol.๘ No.๒ (March - April ๒๐๒๐)

อ.พยุหะคีรี จ.นครสวรรค์3.เมืองโบราณดงแม่นางเมือง ต.ตาสัง อ.บรรพตพิสัย จ.นครสวรรค์ 2.เมืองโบราณในจังหวัดอุทัยธานี 2 เมือง ได้แก่ 1.เมืองโบราณบึงคอกช้าง ต.ไผ่เขียว อ.สว่างอารมณ์ จ.อุทัยธานี และ2.เมืองโบราณท่านการุ้ง ต.เมืองการุ้ง อ.บ้านไร่ จ.อุทัยธานี

โดยเมื่อออกแบบผังเสร็จแล้วก็ได้นำไปทดลองใช้ ซึ่งก่อให้เกิดประโยชน์กับชุมชนสังคมในหลายๆด้าน เช่น ด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัด ด้ายการอนุรักษ์ และด้านสังคม โดยเฉพาะเรื่องการปลูกจิตสำนึกในการรักบ้านเกิดนั้นถือว่าได้เป็นเรื่องที่ชุมชนให้ความสำคัญมาก อนึ่ง จากการทดลองใช้ผังแหล่งโบราณคดีนั้นได้ก่อให้เกิดประโยชน์ที่สำคัญก็คือก่อให้เกิดประโยชน์ในเรื่องการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเนื่องจากชุมชนนั้นมีทรัพยากรทางวัฒนธรรมอยู่แล้ว ดังนั้นการใช้ผังประกอบการท่องเที่ยวจึงก่อให้เกิดประโยชน์มาก สอดคล้องกับการวิจัยของสมเกียรติ ชัยพิบูลย์ ได้ทำการวิจัยเรื่อง การจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม กรณีศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวชุมชนนครชุม อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร พบว่า การที่จะพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้ประสบผลสำเร็จได้สิ่งหนึ่งที่ขาดไม่ได้ก็คือ ความรู้และการเข้าถึงความรู้ของนักท่องเที่ยวโดยเฉพาะนักท่องเที่ยวจะต้องมีก็คือคู่มือการท่องเที่ยวและแผนผังสถานที่ท่องเที่ยว ซึ่งหากนักท่องเที่ยวมีอุปกรณ์หรือเครื่องมือดังกล่าวแล้วย่อมจะสามารถเดินทางมาท่องเที่ยวได้ง่ายและมากขึ้น[4] ดังนั้นแผนที่และผังแหล่งท่องเที่ยวหรือผังสถานที่ท่องเที่ยวจึงมีผลต่อการเดินทางมาท่องเที่ยวในพื้นที่ได้

อนึ่ง เมื่อนำผังไปใช้กับนักท่องเที่ยวและชุมชนแล้วก็จะพบว่าผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นมีประโยชน์ดังต่อไปนี้ คือ (๑)ประโยชน์ของการใช้ผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในแง่ของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม คือ ผู้ใช้ผังแหล่งโบราณคดีสามารถที่จะ (๑) ทำให้รู้จุดที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีในชุมชน (๒) ทำให้ทราบประวัติความเป็นมา (๓) เอื้อประโยชน์ต่อนักท่องเที่ยวและการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัดมากขึ้น (๒) ประโยชน์ในเชิงการอนุรักษ์ และ (๓) ประโยชน์ในเชิงสังคม เป็นต้น

๕.๒.๓ สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับทฤษฎีการเรียนรู้ ซึ่งถือว่าเป็นกรอบแนวคิดพื้นฐานในการเรียนรู้นั้นจะพบว่า คำว่าการเรียนรู้ หมายถึง การเกิดการรับรู้ที่ก่อให้เกิดผลกับการแสดงออกต่อสิ่งที่เราได้เรียนรู้ผ่านกิจกรรมหรือกระบวนการที่สร้างให้เกิดองค์ความรู้ขึ้น สอดคล้องกับแนวคิดของเจมส์ ดรีเวอร์ (James Drever) ที่ได้ให้อธิบายว่า “การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงแก้ไขพฤติกรรมไปในทางที่ดีขึ้น ซึ่งเป็นผลจากประสบการณ์”[5] สอดคล้องกับแนวคิดของเจอโรม คาแกน (Jerome KaGan) และเออร์เนสต์ แฮฟแมนน์ (Ernest Havemann) ที่ได้กล่าวว่า “การเรียนรู้เป็นการแสดงพฤติกรรมที่สำคัญต่อการดำรงอยู่ของมนุษย์ โดยเรียนรู้จากการสังเกตและการเลียนแบบ”[6] หรือแนวคิดของอับราฮัม พี. สเปอร์ลิง (Abraham P. Sperling) ที่ได้กล่าวเอาไว้ว่า “การเรียนรู้เป็นการ

---

[4] สมเกียรติ ชัยพิบูลย์ **การจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม กรณีศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวชุมชนนครชุม อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร** มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร ๒๕๕๑ ,หน้า ๒๐.

[5] J. Drever, **A Dictionary of Psychology**, (Great Britain : Penguin Books Ltd., 1985), p. 152.

[6] J. KaGan and E. Havemann, **Psychology : An Introduction, 2nd edition**, (United States of America : Harcourt Brace Jovanovich, Inc., 1972), pp. 68 - 69.

เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอย่างถาวรไม่มากก็น้อย ทำให้เกิดการตอบสนองจนเป็นนิสัย เกิดการคิดแก้ปัญหา อันเป็นผลจากประสบการณ์”[7] หรือสอดคล้องกับแวคิดของเออร์เนสต์ อาร์. ฮิวการ์ด (Ernest R. Hilgard) ที่ได้กล่าวว่า “การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปจากเดิม อันเป็นผลมาจากการฝึกฝนหรือประสบการณ์ แต่มิใช่การเปลี่ยนแปลงชั่วคราวของร่างกาย เช่น ความเมื่อยล้าหรือการใช้ยา”[8]

ส่วนการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีทั้ง ๓ กิจกรรม ได้แก่ (1) กิจกรรมส่งเสริมประเพณีฟื้นฟู สืบสาน อนุรักษ์ เมืองดงแม่นางเมือง (2) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโบราณสมัยทวารวดี ซึ่งกิจกรรมนี้แบ่งงออกเป็น 3 กิจกรรมได้แก่ (2.1) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโคกไม้เดนกับฉัททันตชาดก (2.2) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องตำนานเมืองดงแม่นางเมือง (2.3) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินในเมืองบึงคอกช้าง (3) กิจกรรมอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมือง โดยถือว่าเป็นกิจกรรมที่เหมาะสมกับการนำมาใช้เพื่อเป็นกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเป็นอย่างมาก เนื่องจากว่าเป็นกิจกรรมที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ทั้งผู้ที่เข้าร่วมกิจกรรมและผู้ที่พบเห็นหรือมีส่วนได้เสียกับกิจกรรมนั้นโดยตรง กล่าวคือ ชุมชนเป็นผู้ได้เสียกับกิจกรรมหรือเป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการดำเนินกิจกรรมก็คือได้เห็นและได้เกิดแรงจูงใจในการที่จะหันมาให้ความสนใจกับแหล่งโบราณคดีใกล้บ้านตนเองมากยิ่งขึ้น

ในส่วนของผลที่เกิดก็คือคุณค่าของการจัดกิจกรรมนั้นก็มีหลายประการคือ (1) ผลที่เกิดทางด้านการท่องเที่ยว คือเป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในชุมชน พบว่ากิจกรรมทั้ง 3 นั้นถือว่าเป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวเพราะเป็นกิจกรรมที่กระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้และต้องการที่จะเข้ามาศึกษา เยี่ยมชมตัวเมืองหรือแหล่งโบราณคดีนั้นๆได้ เมื่อมีคนมาเที่ยวกิจกรรมเกี่ยวกับการใช้จ่ายก็จะมีที่สุดก็จะก่อให้เกิดรายได้ตามมา (2) ผลที่เกิดในด้านการอนุรักษ์ กิจกรรมทั้ง 3 ได้ก่อให้เกิดการอนุรักษ์เพราะกิจกรรมทั้ง3 นั้นเน้นในเรื่ององค์ความรู้เพื่อสร้างความเข้าใจในพื้นที่หรือแหล่งโบราณคดี เมื่อชุมชนเกิดความรู้แล้วก็ย่อมมองเห็นคุณค่าเมื่อเห็นคุณค่าก็จะนำไปสู่การอนุรักษ์ในที่สุด (3) ผลที่เกิดด้านการปลูกจิตสำนึกรักษาแหล่งโบราณคดีในชุมชน (4) ผลที่เกิดด้านการสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจให้กับชุมชน

๕.๒.๔ สำหรับการใช้แอพพลิเคชั่น “โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี” ถือว่าเป็นการใช้แอพพลิเคชันที่เป็นการพัฒนาเพื่อให้ผู้ใช้สามารถที่จะค้นคว้าข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีได้อย่างสะดวก เนื่องจากว่าแอพพลิเคชั่นนั้นถือว่าเป็น อุปกรณ์หรือเครื่องมือที่เข้ามาช่วยเหลือในการศึกษาแหล่งโบราณคดีทาง

---

[7] A. P. Sperling, **Psychology Made Simple**, (Great Britain : W. H. Allen & Company, Inc., 1967), p. 252.

[8] E. R. Hilgard, **Introduction to Psychology**, (United States of America : Harcourt Brace & World, Inc., 1962), p. 623.

พระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีทั้งในส่วนของ (๑) ที่ตั้ง,เส้นทางการเดินทาง (๒) ประวัติความเป็นมา (๓)ภาพประกอบ (๔) แผนผังของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นๆ ซึ่งองค์ความรู้หรือองค์ประกอบของการศึกษาเหล่านี้สามารถที่จะเข้าถึงได้ภายในแอพพลิเคชั่นเพียงแอพเดียวก็สามารถช่วยให้ท่านเข้าถึงแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีได้อย่างง่ายดายเพียงที่สัมผัสกับหน้าจอมมือถือของท่านก็สามารถที่จะเข้าถึงข้อมูลดังกล่าวได้เลย

คุณค่าที่เกิดจากการใช้ “โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี” ย่อมก่อให้เกิดผลที่ดีกับการศึกษากล่าวคือเร่งให้เกิดการเรียนรู้ข้อมูลแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีของชุมชนต่างๆที่อยู่แวดล้อมแหล่งโบราณคดีได้มากขึ้นไม่ว่าจะเป็นการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์หรือว่าเป็นการศึกษาในเชิงศิลปวัฒนธรรม เป็นต้น หรือ คุณค่าในการส่งเสริมการท่องเที่ยว การใช้ “โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี”ย่อมก่อให้เกิดการกระตุ้นให้มีการเข้ามาท่องเที่ยวในแหล่งโบราณคดีในชุมชนมากขึ้นเนื่องจากว่านักท่องเที่ยวมีองค์ความรู้ในเรื่องนั้นๆมากขึ้นนั่นเอง หรือ คุณค่าในการจัดการการเรียนรู้ การจัดทำหรือการสร้างและพัฒนา “โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี” เพื่อการเรียนรู้ข้อมูลของท้องถิ่นนั้นถือว่าเป็นการจัดการความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีชุมชนเอาไว้จำนวนมาก หรือ คุณค่าในการเผยแผ่ศาสนาและวัฒนธรรมในท้องถิ่น หมายถึงการใช้แอพพลิเคชัน “โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี” ถือว่าเป็นการเข้าถึงองค์ความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเนื่องจากแหล่งโบราณคดีทั้งหมดเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยตรง

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี”พบว่า มีหลายประเด็นที่เป็นประที่น่าสนใจแต่คณะผู้วิจัยยังไม่ได้ศึกษา ดังนั้นเพื่อให้มีการดำเนินการทำวิจัยให้เกิดองค์ความรู้อย่างสมบูรณ์มากขึ้นผู้ที่สนใจสามารถที่จะนำเอาข้อมูลพื้นฐานในการดำเนินการวิจัยของคณะผู้วิจัยไปทำการวิจัยในประเด็นต่างๆ ที่ยังเหลืออยู่ได้อีกในหลากหลายมุมมอง ดังต่อไปนี้

๑. ควรวิจัยในประเด็นเรื่อง “การจัดการความรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นการมุ่งที่จะเอาแนวคิดการจัดการความรู้มาใช้เพื่อการจัดการความรู้ในเรื่องแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีให้มีความชัดเจนมากขึ้นเป็นการเฉพาะเรื่อง

๒. ควรวิจัยในประเด็น “การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมประเภทแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” เพราะเมื่อศึกษาอย่างถี่ถ้วนแล้วจะพบว่า หน่วยงานของรัฐและเอกชนในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นให้ความสนใจเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่น้อยมากทั้งๆที่จังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นมีองค์ประกอบของการท่องเที่ยวค่อนข้างครับถ้วนสมบูรณ์มากกว่าจังหวัดอื่น จะขาดก็แต่เพียงการจัดการที่ดีเท่านั้น

๓. ควรวิจัยในประเด็น “การจัดการความรู้ผ่านแอพพลิเคชันเพื่อการกระตุ้นการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” เนื่องจากพบว่าสังคมปัจจุบันนั้นได้พัฒนาเคลื่อนตัวไปอย่างรวดเร็วมาก เทคโนโลยีถือว่าเป็นตัวเลือกสำคัญที่จะสามารถเข้ามาช่วยในการกระตุ้นการท่องเที่ยวได้

๔.ควรวิจัยในประเด็น “การศึกษาวิเคราะห์กระแสพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินในวัฒนธรรมทวารวดีในพื้นที่ภาคกลางของประเทศไทย” ซึ่งจากการสำรวจพื้นที่จะพบว่าพื้นที่ภาคกลางของไทยนั้นถือว่าเป็นพื้นที่ที่เป็นศูนย์กลางของการแผ่พระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทิน ซึ่งมีการพบจารึกและโบราณวัตถุที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินจำนวนมาก

ปณฺณา โลกสฺมิ ปชฺโชโต
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มจร

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือทั่วไป

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

กนก จันทร์ทอง. **สิ่งแวดล้อมศึกษา: ความรู้เรื่องสิ่งแวดล้อม**. ปัตตานี: มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์วิทยาเขตปัตตานี, ๒๕๓๙.

กรมพัฒนาชุมชน. **คู่มือนักพัฒนา เรื่อง การจัดกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บางกอกบล็อก, ๒๕๔๗.

กรมศิลปากร. **คำอธิบายในการกรอกแบบสำรวจข้อมูลโบราณสถานบันประเทศ**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๓๑.

_____. **คู่มือการดูแลรักษาโบราณสถาน**. กรุงเทพมหานคร: สมาพันธ์, ๒๕๕๐.

_____. **แนวการอนุรักษ์โบราณสถานสำหรับพระสงฆ์**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๐.

_____. **แนวทางการจัดการโบราณสถานในบัญชีมรดกทางวัฒนธรรมของโลก**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๓๘.

_____. **ร่างมาตรฐานและแนวปฏิบัติของกรมศิลปากรในการดำเนินการโบราณสถานโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๓๕.

กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม. **ความรู้เรื่องสิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม, ๒๕๓๙.

กาญจนา แก้วเทพ. **การพึ่งตนเองศักยภาพในการพัฒนาของชนบท**. กรุงเทพมหานคร: สมาคมคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, ๒๕๓๐.

เกษม จันทร์แก้ว. **วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพมหานคร: อักษรสยามการพิมพ์, ๒๕๓๐.

_____. **สิ่งแวดล้อมเทคโนโลยีและชีวิต**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๕.

ขจร สุขวานิช **“ราชวงศ์ศรีธรรมาโศกราช”ประวัติศาสตร์และโบราณคดีนครศรีธรรมราช**. พระนคร : วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช, ๒๕๒๑.

จำนง อดิวัฒนสินธิ์. **สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๘.

เชษฐ์ ติงสัญชาลี. **ประวัติศาสตร์ศิลปะอินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้.** กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๘.

ณรงค์ เส็งประชา. **มนุษย์กับสังคม**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๒.

ถวิลวดี บุรีกุล. **การมีส่วนร่วม แนวคิด ทฤษฎีและกระบวนการ**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: ส.เจริญการพิมพ์, ๒๕๒๗.

ธนิต อยู่โพธิ์. **โบราณวัตถุสมัยทวารวดีแห่งใหม่ และรายงานการขุดค้นโบราณวัตถุ ณ บ้านโคกไม้เดน อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์**. พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๕๐๘.

นิจ หิญชีระนันท์ “จันเสน เมืองทวารวดีที่ถูกลืม” ใน สุจินต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ” **สังคมและวัฒนธรรม : จันเสน เมืองแรกเริ่มในลุ่มลพบุรี ป่าสัก**. กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๓๘.

บริษัทซินครอนกรุ๊ปจำกัด. **รายงานแนวความคิดเบื้องต้น “กิจกรรมการจัดทำแผนแม่บทเมืองลำพูนสู่มรดกโลก**กรุงเทพมหานคร: สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, ๒๕๕๒.

บัณฑร อ่อนดำ. สามารถ ศรีจำนงค์. **การจัดกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม**. เชียงใหม่: สถาบันส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน มูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ, ๒๕๔๔.

ประกาย จิโรจน์กุล. **ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อสุขภาพ**. กรุงเทพมหานคร: ลดาวัลย์พริ้นติ้ง, ๒๕๓๘.

ประภัสสร บุญประเสริฐ. ร.ศ.. **ประวัติศาสตร์เอเชียใต้**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๔.

ผาสุก อินทราวุธ. **ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๔๒.

พระมหาสมจินต์ สมฺมาปญฺโญ. **พระพุทธศาสนามหายานในอินเดีย พัฒนาการ และสารัตถธรรม.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระมหาสมชัย กุสลจิตฺโต. **พระพุทธศาสนา: นิกายสรวาสติวาทิน**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

พระมหาสมปอง มุทิโต. **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์พริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗.

พัชรี สีโรรส. **การมีส่วนร่วมของประชาชน**. กรุงเทพมหานคร: คณะรัฐศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖.

มัณฑนี ขมจินดา. **มนุษย์กับธรรมชาติ**. **พิมพ์ครั้งที่ ๒**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ. **พจนานุกรม บาลี-ไทย.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, ๒๕๖๐.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๔๒.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๕.

ราตรี ภารา. **ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพมหานคร: ทิพย์วิรุทธ์, ๒๕๓๘.

วันชัย วัฒนศัพท์. ระบบทวิภาคีกับการแก้ไขปัญหาแรงงานในรัฐวิสาหกิจ ศูนย์สันติวิจัยและธรรมาภิบาล สถาบันพระปกเกล้า. กรุงเทพมหานคร: กองรัฐวิสาหกิจสัมพันธ์ กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน กระทรวงแรงงาน, ๒๕๔๙.

วิชัย ประสิทธิ์วุฒิเวชช์. **การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น: สานต่อที่ท้องถิ่น.** กรุงเทพมหานคร: บริษัท เซ็นเตอร์ดิสคัฟเวอรี่ จำกัด, ๒๕๔๒.

วิฑูรย์ เหลียวรุ่งเรือง. **การอนุรักษ์และการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม**. กรุงเทพมหานคร: เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๕๒.

วินัย วีระวัฒนานน์. **วิกฤตสิ่งแวดล้อมทางตันแห่งการพัฒนา**. กรุงเทพมหานคร: เคล็ดไทย, ๒๕๓๓.,

วินัย วีระวัฒนานนท์. **สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา**. **พิมพ์ครั้งที่ ๓**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียน, ๒๕๔๑. ,

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ. **การบริหารและจัดการทรัพยากรธรรมชาติ บทบาทขององคการในทองถิ่น** ,กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร, ๒๕๓๕.

ศิริชัย นฤมิตรเรขการ. **การอนุรักษ์ศิลปกรรม**. เชียงใหม่: คณะวิจิตรศิลป์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๑.

ส. ธรรมภักดี. **มิลินทปัญหา ฉบับพร้อมด้วยอรรถกถา ฎีกา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ลูก ส. ธรรมภักดี, ๒๕๓๐.

สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา. **ชีวิตกับสิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์หนังสือ, ๒๕๔๓.

สมพงษ์ อรพินท์. **สิ่งแวดล้อมทางเศรษฐกิจ ครอบครัวและสิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บริษัทวิคตอรี่เพาเวอร์พอยท์ จำกัด, ๒๕๒๗.

สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ. **การพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้าน**. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๐.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท ๒๑ เซ็นจูรี่ จำกัด, ๒๕๔๗.

สำนักงานจังหวัดพัทลุง. **ตำนานและพระพุทธศาสนาจากลังกา.** กรุงเทพมหานคร: โพธิ์สามต้น, ๒๕๑๘.

เสถียร โพธินันทะ. **ชุมนุมพระสูตรมหายาน**. กรุงเทพมหานคร: บรรณกิจ, ๒๕๒๑.

_____. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

เสริมศักดิ์ วศิาลาภรณ์. **ชุดวิชาทฤษฎีและแนวทางปฏิบัติในการบริหารการศึกษา หน่วยที่ ๑๒ การบริหารและมีส่วนร่วม**. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๔.

อดิศักดิ์ ทองบุญ. **ปรัชญาอินเดีย**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๖.

อำไพ หมื่นสิทธิ์. **มนุษย์กับสังคม**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ทริปเพิ้ล เอ็ดดูเคชั่น จำกัด, ๒๕๕๓.

(๒) หนังสือแปล

โจเซฟ ดี. โนแวก และ โกวิน ดี. บ๊อบ. **ศิลปะการเรียนรู้**. แปลโดย ดร.สวนิต ยมาภัย และ ดร.สวัสดิ์ ปทุมราช. งานแปลของสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ อันดับที่ 136. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2534.

(๓) วารสาร/จุลสาร

เดชา บุญค้ำ. การอนุรักษ์กับการพัฒนา. **อาษา**. ๒๕๓๗, มีนาคม. ๓๑ (๕๙): ๖๘-๗๓.

พระครูปลัดธีระชัย อชิโต ธีรญาณ วีระชัยกุล. **รูปแบบการเรียนรู้เชิงพุทธในศตวรรษที่ ๒๑**. วารสารสถาบันวิจัยญาณสังวร ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๒ กรกฎาคม – ธันวาคม ๒๕๖๐ : ๗๑.

ศรีศักร วัลลิโภดม. **อุทัยธานีครั้งโบราณ**. วารสารเมืองโบราณ ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๕ มิถุนายน – กรกฎาคม ๒๕๒๒.

สุมน อมรวิวัฒน์. **หลักการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์.** วารสารสุโขทัยธรรมาธิราช. ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๑ มกราคม-เมษายน ๒๕๔๒ : ๒๗.

ชำนาญ ม่วงทิม. **นักท่องเที่ยวในอนาคตต้องการอะไร ทำอย่างไร...? เราจึงจะตอบสนองความต้องการนั้น**. จุลสารการท่องเที่ยว 7-8. 2 เมษายน 2534.

อนุวิทย์ เจริญศุภกุล. **แนวความคิดในการอนุรักษ์โบราณสถานในประเทศไทย**. วารสารเมืองโบราณ. ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๒ เมษายน-มิถุนายน ๒๕๒๘ : ๘๐.

(๔) วิทยานิพนธ์/รายงานการวิจัย

ฉัตรแก้ว สิมารักษ์. “แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวจังหวัดลำพูน”. **รายงานการวิจัย**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย : สกว., 2548.

ณัฐพนธ์ อนุสรณ์ทรางกูร ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเรียนรู้พื้นฐานการใช้คอมพิวเตอร์เพื่อสร้างงานออกแบบของผู้เรียนที่มีพื้นฐานด้านการเรียนที่แตกต่างกัน รายงานวิจัย มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๕๕.

นัดดา ธรรมวงศ์ผล. “ผลของการสอนแบบไตรสิกขาที่มีต่อการคิดแบบโยนิโสมนสิการและผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนเรื่อง หลักธรรม ในรายวิชา ส ๐๔๑๒ พระพุทธศาสนา ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนสีกัน วัฒนานันท์อุปถัมภ์ กรุงเทพมหานคร”. **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๒.

พระมหานรินทร์ ทวีสิทธิ์. “การวิเคราะห์แนวคิดของกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษาโดยใช้หลักการคิดแบบโยนิโสมนสิการ”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๗.

พระมหาสมเกียรติ อคฺคกิตฺติ. “การศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาเชนกับพุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พระมหาหนูพัฒน์ กองบาง. “การศึกษาวิเคราะห์วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการใน พระสุตตันตปิฎก”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต**. คณะศิลปะศาสตร์. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔.

พิมพ์ชนก พงษ์เกษตร์กรรม์. “พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองโบราณดงแม่นางเมือง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต** สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์, ๒๕๕๒.

สาลี ทองทิว. “การพัฒนาหลักสูตรมัคคุเทศก์น้อยงานไม้แกะสลักและงานไม้สาหรับหมู่บ้านหัตถกรรมไม้และแกะสลักบ้านถวาย: กรณีศึกษาโรงเรียนบ้านต้นแก้ว อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่”. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๒.

สุนีย์รัตน์ เดชวิริยะกุล. “ระฆังหินสมัยทวารวดี : ข้อสันนิษฐานด้านการใช้งาน”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต** ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘.

(๔) สัมภาษณ์

นางสาวกนกวรรณ ช่วยไทย. ชาวบ้านตาสัง. สัมภาษณ์ ๒ มิถุนายน ๒๕๖๕.

นางสาวกัลยวาร ปุตะโคตร์. นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยา. สัมภาษณ์ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

นางสาวกานติมา ศรีกูล. นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยา. สัมภาษณ์ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

นางสาวธีรานิตย์ ชาวดร. นักวิเคราะห์นโยบายและแผน ชำนาญการ ของสำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลตาสัง. สัมภาษณ์ ๒ มิถุนายน ๒๕๖๕.

นางสาวมะลิวัลย์ นาคเสน. ครูชำนาญการโรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยา. สัมภาษณ์ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

นางสาวมินตรา กวีพิชชาพัชร. นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยา. สัมภาษณ์ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖..

นางสาววัลลภา ศรีสมบัติ. นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยา. สัมภาษณ์ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

นางสาววาสินี เที่ยงมน. นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยา. สัมภาษณ์ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

นางสาวศรีวิตา อินทรา. นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยา. สัมภาษณ์ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

นายขันตี สุขพิมพ์. ครูโรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยา. สัมภาษณ์ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

นายเผด็จ สุขเกษม. ผู้อำนวยการสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครสวรรค์. สัมภาษณ์ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

นายศรีจันทน์ ขุนทด. ครูโรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยา. สัมภาษณ์ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

นายศศิศิวกิจจ์ มยุรา. นักพัฒนาชุมชนสำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลตาสัง. สัมภาษณ์ ๒ มิถุนายน ๒๕๖๕.

นายสมรักษ์ เขตขม. รองนายก อบตำบลตาสัง. สัมภาษณ์ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

นายสาคร คำดี . ครูโรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยา. สัมภาษณ์ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

นายสุวัจน์ สายโพธิ์. ชาวบ้านมาบมะขาม. สัมภาษณ์ ๒ มิถุนายน ๒๕๖๕.

๒. ภาษาอังกฤษ :

A. P. Sperling. **Psychology Made Simple**. Great Britain : W. H. Allen & Company. Inc., 1967.

Bolles. R. C. **Learning Theory.** New York: Holt Rinehart and Winston, 1975.

C. T. Morgan. **Introduction to Psychology**. United States of America : McGRAW-Hill Book Company. Inc., 1956.

De Cecco. P. John. **The Psychology of Learning and Instruction : Education Psychology.** Prentice-Hall. Inc.. Englewood Clifts. N.,J.. 1986.

E. R. Hilgard. **Introduction to Psychology**. United States of America : Harcourt Brace & World. Inc.. 1962.

G. W. Allport. P. E. Verson and Q. Lindzey. **A Scale for Measuring the Dominant Interests in Personality.** Boston : Houghton Miffiin. 1960.

H. W. Bernard. **Psychology of Learning and Teaching**. New York : McGRAW-Hill Book Company. Inc.. 1972.

J. Drever. **A Dictionary of Psychology**. Great Britain : Penguin Books Ltd.. 1985.

J. KaGan and E. Havemann. **Psychology: An Introduction. 2nd edition**. United States of America : Harcourt Brace Jovanovich. Inc.. 1972.

M. L. Bigge. P. M. Hunt. **Psychology Foundations of Education.** New York : Harper & Row. Publishers. 1968.

W. J. Mc Keachie and C. L. Doyle. Psychology. Addison-Wealey Publishing Company. Inc.. 1967.

๓. อินเตอร์เน็ต :

คู่มือ การถอดองค์ความรู้ชุมชน วีระ นิจไตรรัต. จาก https://roypalang.org › sites › files › attach-files สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๕.

เคเอ็ม-๐๕ : Knowledge Capturing. เทคนิคการถอดองค์ความรู้. จาก https://www.ftpi.or.th/event/25518 สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๕.

จารึกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร องค์การมหาชน. **จารึกดงแม่นางเมือง**. จาก https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/489 สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๕.

จารึกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร องค์การมหาชน. **จารึกดงแม่นางเมือง ด้านที่ ๒**. จาก https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/image_detail/24916 สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๕.

จารึกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร องค์การมหาชน. **จารึกเมืองบึงคอกช้าง ๑**. จาก https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/531 สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๘ เมษายน ๒๕๖๕.

ดูเอเชียข้อมูลท่องเที่ยว. **บ้านโคกไม้เดน/ Baan Kho Mai Den Ancient City**. จาก http://www.dooasia.com/nakhonsawan/017m002.shtml สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๕.

ธรรมะไทย. **ฉัททันตชาดก พญาช้างฉัททันต์**. จาก http://www.dhammathai.org/chadoknt/chadoknt32.php สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๘ เมษายน ๒๕๖๕.

แบบดีดี. **ภูมิสถาปัตย์ คืออะไร มีความสำคัญอย่างไร ประเภทงาน และประวัติความเป็นมา**. จาก https://baabdd.com/articles/landscape-architecture/ สืบค้นเมื่อวันที่ ๑ เมษายน ๒๕๖๕.

มรดกทางวัฒนธรรมจังหวัดอุทัยธานี. จาก http://www.thaiheritage.net/nation/oldcity/uthaithani4.htm สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๖๕.

วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. **สรวาสติวาท**. จาก https://th.wikipedia.org/wiki/ สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๘ เมษายน ๒๕๖๕.

ศรีศักร วัลลิโภดม. **ภูเขาศักดิ์สิทธิ์ และนัยของสถานะภูเขาอันมีลักษณะพิเศษในแต่ละวัฒนธรรม**. จาก https://www.silpa-mag.com/history/article_6543/ สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๙ เมษายน ๒๕๖๕.

ศูนย์ข้อมูลกลางทางวัฒนธรรม. **แหล่งโบราณคดีบ้านเขาบ่อพลับ**. จาก http://www.m-culture.in.th/album/139817/ สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๘ เมษายน ๒๕๖๕.

สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา. **พระราชบัญญัติธุรกิจนำเที่ยวและมัคคุเทศก์ พ.ศ. ๒๕๓๕**. จาก http://www.openbase.in.th/node/1556 สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๐ สิงหาคม ๒๕๖๕.

เสถียร โพธินันทะ. จาก https://web.facebook.com/satiarpothinunta/posts/823840804701029/. สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๘ เมษายน ๒๕๖๕.

เสถียร โพธินันทะ. **ปรัชญาแห่งความมีอยู่**. จาก https://www.dharma-gateway.com/ubasok/satien/ubasok-23.htm. สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๘ เมษายน ๒๕๖๕.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก บทความวิจัย

การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

Design and layout of Buddhist archeological sites in the Dvaravati period in Nakhon Sawan-Uthai Thani province.

[1]พระเทพปวรเมธี,รศ.ดร. [2]ดร.อธิเทพ ผาทา, [3]พระเมธีวรญาณ ผศ.ดร.
[4]รศ.ดร.ณัทธีร์ ศรีดี [5]ดร.ญาศุมินท์ อินทร์กรุงเก่า
[6]ดร.ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ
[1] Phratheppavaramedhi Assoc.Prof.Dr. [2]Dr.Athithep Phatha,
[3] Assist.Prof.Phramedhivarayana
[4] Assoc.Prof.Dr. Natthee Sridee [5] Dr.Yasumin Inkrungkao
[6] Dr.Chayaporn Sukprasert
[1,2,3,4] คณะพุทธศาสตร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
[1,2,3,4] Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University
[5,] คณะครุศาสตร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
[5,] Faculty of Education, Mahachulalongkornrajavidyalaya University
[6]มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ
[4,] Mahachulalongkornrajavidyalaya University Chaiyaphum Buddhist College
[1]Corresponding Author's Email: phatha121415@hotmail.co.th.
065-378-5210
Received: April 3, 2022; **Revised:** April 25, 2022; **Accepted:** April 30, 2022

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค (1) เพื่อสำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี (2) เพื่อออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี (3) เพื่อการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี (4) เพื่อพัฒนาแอพพลิเคชั่น (Application) ในการจัดการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี เปนการวิจัยเชิงคุณภาพโดยใชกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการมาเปนสวนหนึ่งของการดำเนินการวิจัยเนนการศึกษาวิเคราะหทั้งในเชิงพื้นที่และกลุมเปาหมาย มีการจัดกระบวนการวิจัยดวยการถอดบทเรียนและการบูรณาการขอมูลที่ไดจากการสัมภาษณ การสังเกตและการปฏิบัติการรวมกันในพื้นที่ศึกษาและกลุมเปาหมายที่กำหนดไวโดยใชกระบวนการตามวงจรเดมมิง (PDCA) เปนเครื่องมือในการดำเนินงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมี สวนรวมในทุกขั้นตอน

ผลการวิจัยพบว่า (1) คณะนักวิจัยได้ลงสำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีจำนวน 5 เมือง โดยพบว่าเมืองโบราณเหล่านี้มีอายุมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12-17 เป็นเมืองของชาวมอญ-เขมรโบราณซึ่งนับถือศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพระพุทธศาสนาเถรวาทนิกายสรวาสติวาทิน รูปร่างของเมืองเป็นเมืองรูปทรงกลมบ้างวงรีบ้าง

สี่เหลี่ยมบ้างโดยมีคูเมืองล้อมรอบ 2 ชั้น (2) การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีได้ดำเนินการออกแบบผังจำนวน 5 เมือง ผลของการออกแบบคือก่อให้เกิดประโยชน์คือประชาชนในพื้นที่เข้าใจในผังและสามารถเข้าถึงแหล่งโบราณคดีได้ง่าย (3) การจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี มีอยู่ 3 กิจกรรม ซึ่งมีผลต่อการส่งเสริมการปลูกจิตสำนึกรักษาแหล่งโบราณคดีในชุมชน (4) การพัฒนาและการใช้แอพพลิเคชั่น “โบราณคดี@ อาณาจักรทวารวดี” ก่อให้เกิดคุณค่าในการจัดการการเรียนรู้และเข้าถึงผังแหล่งโบราณคดีในชุมชนได้ง่าย
คำสำคัญ: การสำรวจ,การออกแบบผัง,กิจกรรมการเรียนรู้,แอพพลิเคชั่น,แหล่งโบราณคดี.

Abstract

This research article has the objectives (1) to explore Buddhist archaeological sites in Dvaravati period in Nakhon Sawan-Uthai Thani Province, (2) to design a layout of Buddhist archaeological sites in Dvaravati period in Nakhon Sawan-Uthai Thani Province.(3) To organize activities to promote learning on the layout of Buddhist archaeological sites in the Dvaravati period of Nakhon Sawan-Uthai Thani Provinces (4) to develop applications (Application) in learning about the layout of Buddhist archaeological sites in the Dvaravati period of Nakhon Sawan-Uthai Thani provinces.It is a qualitative research using the action research process as part of the research, focusing on analytical studies in both areas and target groups. mark The research process was organized by extracting lessons learned and integrating data obtained from interviews, observations and joint operations in the study area and target groups. Deming cycle-based processes (PDCA) are used as a tool to conduct action research. Participate in every step

The results showed that (1) the research team surveyed Buddhist archaeological sites in the Dvaravati period in 5 cities in Nakhon Sawan-Uthai Thani provinces. Ancient Mon-Khmer who respected Brahmanism-Hinduism and Theravada Buddhism The shape of the city is round, some oval, some square, surrounded by a moat on two levels. (2) The design of the layout of Buddhist archaeological sites in the Dvaravati period in Nakhon Sawan - Uthai Thani provinces was carried out in designing the layout of 5 cities. The result of the design was that it was beneficial for the people in the area to understand the layout and be able to easily access the archaeological sites.(3) There are 3 activities to promote learning about Buddhist archaeological sites in the Dvaravati period in Nakhon Sawan-Uthai Thani provinces, which have an effect on promoting the consciousness of preserving archaeological sites in the community. (4) Development and use of apps the application

“Archaeology @ Dvaravati Kingdom” creates value in learning management and easy access to the map of archaeological sites in the community.
Keywords: survey, layout design, learning activities, applications, archaeological sites.

๑. บทนำ

ประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งในกลุ่มประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีพัฒนาการในเรื่องของการก่อตั้งอาณาจักรและพัฒนาในเรื่องของการติดต่อค้าขายและเจริญสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศ และได้รับเอากระแสของศาสนาจากแหล่งอารยธรรมที่สำคัญของโลก คือ อินเดียมาเป็นศาสนาของตนอาณาจักรแรกเริ่มในประเทศไทยนั้นได้ก่อตัวมาพร้อมๆกับการเปิดรับอารยธรรมจากภายนอกที่ได้เข้ามามีอิทธิพลและวางรากฐานให้กับตัวเมืองและประชาชนในอาณาจักรนั้นมาโดยตลอด ซึ่งตามหลักฐานที่ได้จากแหล่งโบราณคดีในประเทศไทยพบว่าอาณาจักในยุคแรกที่ปรากฏตัวในประวัติศาสตร์สมัยโบราณของไทยก็คือ อาณาจักรสุวรรณภูมิ โดยนักประวัติศาสตร์และโบราณคดีเชื่อว่าดินแดนไทยได้รับกระแสทางงด้านศาสนาจากอินเดียยุคแรกก็คือสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ราว พ.ศ.236-360 (เสถียร โพธินันทะ :2535) โดยนำมาทางเรือขึ้นฝั่งที่เมืองนครชัยศรีในปัจจุบันก็คือจังหวัดนครปฐม หรืออีกที่หนึ่งก็คือเมืองอู่ทองจังหวัดสุพรรณบุรีซึ่งสมัยนั้นมีพ่อค้าวานิชชาวอินเดียได้มาค้าขายกับรัฐต่าง ๆ ในคาบสมุทรอินโดจีนผ่านทางเรือเข้ามาเพื่อการค้ากับชาวเมืองสุวรรณภูมิ โดยคำว่า สุวรรณภูมิ แปลว่า ดินแดนแห่งทองคำ หมายถึงดินแดนที่มีความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งคำนี้มีปรากฏในคัมภีร์ชาดก เช่น มหาชนกชาดก กล่าวถึงพระมหาชนกเดินทางมาค้าขายที่สุวรรณภูมิ(ขุ.ชา.อ. (ไทย) 4/2/98-99.) ต่อมาอาณาจักรสุวรรณภูมก็ได้ล่มสลายไปจากการเกิดขึ้นของเมืองสำคัญอีกหลายเมืองที่มีการติดต่อสัมพันธ์ต่อกันและบางครั้งก็ขยายอาณาเขตเข้าแย่งพื้นที่ซึ่งกันและกัน ทำให้อาณาจักรบางแห่งได้สูญหายจากการล่มสลายที่เกิดจากสงครามและภัยธรรมชาติ พร้อมกับเกิดอาณาจักรขึ้นใหม่หลายแห่ง และต่อมาก็ได้มีอีกรัฐหนึ่งเกิดขึ้นมาภายหลังจากการล่มสลายของอาณาจักรสุวรรณภูมิ ก็คือรัฐที่มีชื่อว่าทวารวดีที่ได้ก่อตัวเป็นรัฐในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 6-12(กรมศิลปากร: 2531) โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองนครปฐมและเมืองศรีเทพรามนคร(สุจิตต์ วงศ์เทศ:2548) โดยเรื่องราวของทวารวดีปรากฏอยู่ในบันทึกการเดินทางของหลวงจีนอี้จิง ที่เรียกชื่อในบันทึกว่า “โถ-โล-โป-ตี้” ตั้งอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และอาจมีศูนย์กลางอยู่ที่จังหวัดนครปฐม หรือเมืองศรีเทพก็ได้เพราะพบเหรียญที่สุโขทัยมีจารึกภาษาสันสกฤตว่า “ศรีทวารวตีศวรปุณย” แปลว่า “การบุญของผู้ใหญ่ศรีทวารวดี” (จี. เซเดส์: 2521)

ในการขุดค้นทางโบราญคดีที่เมืองนครชัยศรี (นครปฐม) ได้พบหลักฐานสมัยทวารวดีจำนวนมาก เช่น ธรรมจักรศิลา พระพุทธรูปศิลาขนาดใหญ่ประทับนั่งห้อยพระบาทปางแสดงธรรมรวมถึงโบราญสถานขนาดใหญ่ ซึ่งนักวิชาการเชื่อว่าสมัยทวารวดีนี้มีศูนย์กลางอยู่ที่ลุ่มปากแม่น้ำ และบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยศูนย์กลางนั้นเชื่อว่าอยู่ที่เมืองนครปฐม ราชบุรี กาญจนบุรี และนครสวรรค์ รวมถึงปราจีนบุรี แต่จากการศึกษาจะพบว่าร่องรอยของทวารวดีนั้นมีอยู่ทั่วทุกภาคของประเทศไทย

กล่าวเฉพาะพื้นที่ในภาคกลางจะพบว่ามีพื้นที่ที่เป็นที่ตั้งของเมืองหรือชุมชนสมัยทวารวดีจำนวนมากและกระจายอยู่เกือบทุกพื้นที่ของภาคกลาง ซึ่งจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีถือ

ว่าเป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่มีชุมชนของชาวทวารวดีตั้งอยู่ในหลายพื้นที่ เนื่องจากเป็นจังหวัดที่มีพื้นที่ตั้งอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำสาขาอีกหลายสายที่เป็นจุดก่อกำเนิดเมืองหรือชุมชนมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จนมาถึงสมัยในยุคประวัติศาสตร์คือสมัยทวารวดีนี้ โดยในพื้นที่ของจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีมีแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีอยู่หลายแห่งแต่ที่เด่นชัดก็มีอยู่จำนวน 5 แห่งดังต่อไปนี้

1.เมืองจันเสน สำหรับเมืองจันเสน ตั้งอยู่ที่หมู่ ๒ ตำบลจันเสน อำเภอตาคลี ชาวบ้านเรียกว่า "โคกจันเสน" ลักษณะของเมือง เป็นเมืองรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มุมมนทั้งสี่มุมเกือบกลมคิดเป็นเนื้อที่ ๓๐๐ ไร่เศษ กรมศิลปากรได้ทำการสำรวจพบว่าเมืองนี้มีคนเข้ามาอาศัยอยู่ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคโลหะ (พุทธศตวรรษที่ ๔) ติดต่อกันเรื่อยมาจนกระทั่งถึงสมัยประวัติศาสตร์ยุคทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 12-14) จึงได้ร้างไปในพุทธศตวรรษที่ 16

2.เมืองบน-โคกไม้เดน เป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 12-16 ตั้งอยู่ที่ตำบลท่าน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี ด้านตะวันตกติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งมีการดำเนินการทางโบราณคดี โดยกรมศิลปากร ทำให้ทราบว่า ลักษณะของเมือง มีกำแพงดินหรือคันดิน ๒ ชั้น กรมศิลปากรได้ดำเนินการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถานวัดโคกไม้เดน เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗ จำนวน ๑๖ แห่ง ลักษณะเป็นเนินดินที่พบอยู่บนพื้นราบและบนภูเขาหลายลูก เช่น เขาไม้เดน เขาไหว้พระ เขาลั่นทม ซึ่งอยู่นอกกำแพงดินชั้นนอกของเมืองบนด้านตะวันออก

3.เมืองดงแม่นางเมือง เป็นเมืองสำคัญอีกเมืองหนึ่งตั้งอยู่ที่ตำบลเจริญผล อำเภอบรรพตพิสัย เป็นเมืองที่มีพัฒนาการต่อเนื่องมาในสมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 12-18 โดยลักษณะของเมือง เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ลบมุม กรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดค้นพบผังเมือง ๒ ชั้นตลอดจนโบราณสถานและโบราณวัตถุสมัยทวารวดี เป็นจำนวนมาก และพบศิลาจารึกระบุชื่อเมืองนี้ว่า “ธานยปุระ” ระบุว่าตรงกับพ.ศ. 1710

4. เมืองโบราณบึงคอกช้าง อยู่ในท้องที่ตำบลไผ่เขียว อำเภอสว่างอารมณ์ ตัวเมืองตั้งอยู่ในป่าซึ่งได้ทำการสำรวจพบว่า มีคูเมืองปละกำแพงดินสูง มีประตูเข้าเมืองทั้ง 4 ทิศ โบราณสถานที่สำรวจพบมีอยู่ 5 แห่ง ส่วนโบราณวัตถุพบจารึกอยู่ 3 หลัก

5. เมืองโบราณเมืองการุ้ง อยู่ในตำบลเมืองการุ้ง อำเภอบ้านไร่ ลักษณะของตัวเมืองเป็นวงกลมรี ภายในบริเวณเมืองมีซากเจดีย์หักพังอยู่ค่อนไปตรงกลาง โบราณวัตถุที่พบนั้น มีพระพุทธรูปปางเสด็จดาวดึงส์และสิ่งอื่นๆ เช่นเดียวกับเมืองสมัยทวาราวดีทั่วๆ ไป

อย่างไรก็ตามจากการศึกษาพบว่า แม้ว่าแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในประไทยจะกระจายอยู่ตามพื้นที่ต่างๆจำนวนมาก แต่ก็ปรากฏว่าไม่ได้รับความสนใจและไม่เป็นที่รู้จักของคนทั่วไป เนื่องจากว่า ขาดการเอาใจใส่จากหน่วยงานของรัฐที่จะเข้าไปกระตุ้นให้สังคมเห็นความสำคัญของแหล่งโบราณคดีในชุมชนได้ทราบ อีกทั้งประชาชนในชุมชนก็ยังขาดความเข้าใจและรู้ถึงคุณค่าของแหล่งโบราณคดีที่มีอยู่ในชุมชนของตน ทำให้แหล่งโบราณคดีหลายแห่งไม่มีใครรู้จักเลย เช่น ภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคกลาง หรือแม้แต่ในภาคใต้ หลายแห่งถูกทอดทิ้งอย่างไร้ค่า และไม่ได้รับการสืบต่อหรือการพัฒนาเพื่อให้เห็นแหล่งท่องเที่ยวหรือแหล่งโบราณคดีชุมชนที่คนรุ่นเก่าจะส่งต่อให้กับคนรุ่นใหม่ได้ จึงนับว่าเป็นเรื่องที่น่าเสียดายเป็นอย่างยิ่ง โดยปัญหาที่เกิดนั้นก็มาจากการที่ “ผู้

ศึกษาไม่สามารถที่จะเข้าถึงแหล่งโบราณคดีในชุมชนได้” หรือ “ผู้คนในชุมชนไม่ได้รับการอบรมหรือให้ความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีในชุมชนมากนัก” ทำให้เกิดความไม่เห็นค่าของตัวเมืองหรือแหล่งโบราณคดีนั้น ส่งผลต่อการเข้าไปทำลายหรือประโยชน์โดยไม่รู้คุณค่าและความสำคัญ

จากสภาพปัญหาดังกล่าวเป็นเหตุให้ประชาชนในชุมชนเมืองโบราณหรือแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีไม่สามารถที่จะเข้าถึงหรือเรียนรู้เกี่ยวกับรายละเอียดในพื้นที่ของเมืองโบราณสมัยทวารวดีแต่ละแห่งได้ เนื่องจากการไม่มีแรงกระตุ้นจากกิจกรรมที่สามารถเข้าถึงคนในทุกกลุ่มหรือทุกวัย หรือไม่มีกิจกรรมที่สื่อถึงการใช้ผังของแหล่งโบราณคดีของนครสวรรค์-อุทัยธานีให้เป็นไกด์ไลน์ในการเข้าถึงหรือการแสวงหาจุดที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีที่สำคัญๆได้ จึงเป็นอีกสาเหตุหนึ่งในหลายสาเหตุทำให้ผู้คน/ชุมชนไม่สามารถที่จะเข้าถึงองค์ความรู้,สถานที่, ประวัติศาสตร์ความเป็นมาเป็นต้น ของแหล่งโบราณคดีนั้นๆได้ หรือเป็นเหตุทำให้ผู้คน/ชุมชนไม่มีความรู้เกี่ยวกับสถานที่แห่งนั้น เมื่อไม่มีความรู้ก็ไม่สามารถที่จะเข้าถึงองค์ความรู้ในแหล่งโบราณคดีแต่ละแห่งนั้นได้ ดังนั้น หากมีการจัดกิจกรรมขึ้นมาเพื่อส่งเสริมให้ผู้คน/ชุมชนได้มีโอกาสมาร่วมกิจกรรม ก็จะเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้ผู้คนหันมาสนใจและเป็นการง่ายต่อการประชาสัมพันธ์ให้ผู้คนได้ทราบและเข้าถึงแหล่งโบราณคดีแต่ละแห่งได้ง่ายมากยิ่งขึ้น

จากสภาพปัญหาดังกล่าวคณะผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะทำการวิจัยในเรื่องของการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีก็เพื่อ (1) ทำการสำรวจแหล่งโบราณคดีแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี (2) จากนั้นก็ทำการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี (3) จากนั้นก็ดำเนินการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี และ (4) จากนั้นก็ดำเนินการพัฒนาแอพพลิเคชั่น (Application) ในการจัดการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี เพื่อให้ได้คำตอบเกี่ยวกับประเด็นหลักในการวิจัยใน 4 ด้านก็คือ ด้านการสำรวจ ด้านการออกแบบผัง ด้านการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ และด้านการพัฒนาแอพพลิเคชั่นเพื่อการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ซึ่งคณะผู้วิจัยคาดว่าผลการวิจัยจะสามารถตอบโจทย์ในเรื่องที่เป็นปัญหาและผลการวิจัยจะนำไปสู่การได้คำตอบเดี่ยวกับการออกแบบผังและการนำไปใช้ในชุมชนต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

(1) เพื่อสำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

(2) เพื่อออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

(3) เพื่อการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

(4) เพื่อพัฒนาแอพพลิเคชั่น (Application) ในการจัดการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) มาเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินการวิจัย เน้นการศึกษาวิเคราะห์ทั้งในเชิงพื้นที่และกลุ่มเป้าหมาย มีการจัดกระบวนการวิจัยด้วยการถอดบทเรียนและการบูรณาการข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสังเกต และการปฏิบัติการร่วมกันในพื้นที่ศึกษาและกลุ่มเป้าหมายที่กำหนดไว้โดยใช้กระบวนการตามวงจรเดมมิง (PDCA) เป็นเครื่องมือในการดำเนินงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน โดยมีลำดับการดำเนินการดังต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาด้านเนื้อหา/เอกสาร/แนวคิดทฤษฎี ในด้านการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) การวิเคราะห์เอกสาร (Document Analysis) หรือการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) คณะผู้วิจัย ได้ทำการรวบรวมข้อมูลจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา แนวคิดทฤษฎี การทบทวนวรรณกรรม/สารสนเทศ เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

ขั้นตอนที่ 2 การศึกษาในภาคสนามหรือพื้นที่กรณีศึกษา เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม โดยการสังเกต (Observation) การสัมภาษณ์ (Interview) การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) และนำข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามมาจัดกระทำข้อมูลและตรวจสอบข้อมูลด้วยวิธีการตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล จากนั้นทำการวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้แนวคิดทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ได้ศึกษามาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ข้อมูล โดยจำแนกตามความมุ่งหมายของการวิจัย และนำเสนอข้อมูลตามความมุ่งหมายของการวิจัยโดยการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

ขั้นตอนที่ 3 ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ กลุ่มประเภทประชากร การวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้จำแนกประชากรและผู้ให้ข้อมูลดังนี้ ประชากรศึกษาเป็นกลุ่มพระภิกษุสงฆ์หรือผู้นำศาสนา ผู้บริหารภาครัฐส่วนท้องถิ่น และ ตัวแทนชุมชน ที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่แหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีใน 2 จังหวัด ได้แก่ (1) จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งมีอยู่ 3 แห่ง ได้แก่ 1.เมืองโบราณจันเสน ต.จันเสน อ.ตาคลี จ.นครสวรรค์ 2.เมืองโบราณโคกไม้เดน ต.ท่าน้ำอ้อย-ม่วงหัก อ.พยุหะคีรี จ.นครสวรรค์ 3.เมืองโบราณดงแม่นางเมือง ต.ตาสัง อ.บรรพตพิสัย จ.นครสวรรค์ และ (2) จังหวัดอุทัยธานี มีอยู่ 2 แห่ง ได้แก่ 1.เมืองโบราณบึงคอกช้าง ต.ไผ่เขียว อ.สว่างอารมณ์ จ.อุทัยธานี 2.เมืองโบราณท่าการุ้ง ต.เมืองการุ้ง จ.อุทัยธานี โดยใช้วิธีการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างที่มีความรู้ที่จะสามารถให้ข้อมูลที่สำคัญ โดยกำหนดเกณฑ์ คือ เป็นผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในประเด็นที่ศึกษา และเป็นผู้ที่ยินดีจะให้ข้อมูลเชิงลึกถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตามบริบทของพื้นที่ กำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูล ดังนี้ (1) กลุ่มพระสงฆ์หรือผู้นำทางศาสนา จำนวน 10 รูป (2) กลุ่มผู้นำชุมชน จำนวน 10 คน (3) กลุ่มตัวแทนชุมชน/ปราชญ์ชาวบ้าน/นักวิชาการจำนวน 5 คน (4) กลุ่มเรียนและกลุ่มคนที่ร่วมกิจกรรม หมู่บ้านรวม 20 คน รวม 45 รูป/คน

ขั้นตอนที่ 4 เครื่องมือและวิธีการที่ใช้ในการวิจัย เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วย 1) แบบสำรวจ ใช้ในการสำรวจพื้นที่ในการกำหนดพื้นที่การวิจัย เพื่อกำหนดพื้นที่ในการเก็บรวบรวมข้อมูล เป็นการสำรวจข้อมูลก่อนทำการวิจัย และข้อมูลเบื้องต้นในการเข้าถึงพื้นที่การวิจัย 2) แบบสังเกต (Observation) ใช้ในการสังเกตสภาพทั่วไปของชุมชน พื้นที่ตั้งของแหล่งโบราณคดี ชุมชนแวดล้อมและนโยบายของหน่วยงานปกครองของท้องถิ่น ซึ่งการเก็บข้อมูลจะประกอบด้วยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non- Participant Observation) 3) แบบสัมภาษณ์ (Interview Guide) ใช้สัมภาษณ์กลุ่มผู้รู้ กลุ่มผู้เชี่ยวชาญด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ผู้นำชุมชน หรือประชาชนชาวชุมชนนั้นที่เกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดีนั้นๆ ซึ่งการดำเนินการสัมภาษณ์จะใช้รูปแบบการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interviews) และแบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Non-Structured Interviews) เป็นแบบสัมภาษณ์ที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นจากกรอบแนวคิดและตามความมุ่งหมายของการวิจัย 4) การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ใช้กับกลุ่มตัวอย่าง ซึ่งมีการจัดสนทนาเป็นกลุ่ม ตั้งแต่ 8-10 คน มีการกำหนดเนื้อหาในการสนทนา และสนทนากลุ่มอย่างไม่เป็นทางการเพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาและแนวทางในการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเพื่อให้ตรงตามสถานที่จริงและก่อให้เกิดประโยชน์กับการนำไปใช้ในชุมชน

ขั้นตอนที่ 5 การรวบรวมข้อมูล การตรวจสอบข้อมูล ในการวิจัยเรื่องการศึกษาการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลดังนี้ (1) การสำรวจเป็นการสำรวจพื้นที่ก่อนการลงพื้นที่เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล เป็นการกำหนดพื้นที่เพื่อให้การเก็บข้อมูลในขั้นต่อไปได้ข้อมูลที่ถูกต้องและเป็นจริง (2) การสังเกต (Observation) ประกอบด้วยการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Participant And Non Participant Observation) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ผู้วิจัยได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรม พร้อมกับสังเกต ซักถามข้อมูลที่ยังสงสัยและจดบันทึกอย่างเป็นระบบ การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) ผู้วิจัยจะทำการสังเกตสภาพทั่วไปของชุมชนและสิ่งแวดล้อม แหล่งโบราณคดีในชุมชนเพื่อนำไปสู่การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีอย่างจริงจัง (3) การสัมภาษณ์ (Interview Guide) ประกอบด้วยแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interviews) เป็นการสัมภาษณ์ตามแนวทางประเด็นคามที่ผู้วิจัยสัมภาษณ์ข้อมูลอย่างกว้างๆ และสามารถที่จะสัมภาษณ์เจาะลึกได้ทันที เพื่อหาคำตอบตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (No Structured Interviews) เป็นการสัมภาษณ์ตามแนวทางประเด็นคำถามที่ผู้วิจัยสัมภาษณ์ข้อมูลอย่างกว้างๆ และสามารถที่จะสัมภาษณ์เจาะลึกได้ทันที และมีแนวคำถามที่สามารถสัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึกได้ ไม่ได้เป็นคำถามที่ตายตัว การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) การเก็บข้อมูลด้วยการสนทนากลุ่ม ในแต่ละกลุ่มจัดผู้เข้าร่วมสนทนา 8-10 คน เพื่อให้ได้การสนทนาตามแนวของวัตถุประสงค์การวิจัย เพื่อให้ได้ผลคือ

ประเด็นคำตอบเกี่ยวข้องกับการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

ขั้นตอนที่ 6 การวิเคราะห์ข้อมูล จากการศึกษาทั้งในเชิงเอกสาร (Documentary Research) และข้อมูลเชิงประจักษ์ จากการสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อย เป็นกระบวนศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล โดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์ที่ได้จากการสรุปตามสาระสำคัญด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้ โดยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) ดังนี้

ดำเนินการศึกษาบริบทพื้นที่โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินการวิจัย และสรุปและนำเสนอผลการศึกษาที่ได้จากการศึกษาในเชิงเอกสารและภาคสนามจากการ สัมภาษณ์ กลุ่มเป้าหมาย 2 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ซึ่งมีพื้นที่ที่เป็นเมืองโบราณอยู่ 5 เมือง สนทนากลุ่มในแต่ละชุมชน จัดเวทีแสดงความคิดทั้ง 2 จังหวัดในพื้นที่ 5 อำเภอ ชุมชน แล้วนำมาวิเคราะห์ตามประเด็นสำคัญ กล่าวคือ ประวัติความเป็นมาของแหล่งโบราณคดี ความเชื่อและประเพณีวัฒนธรรม สภาพของพื้นที่จริงที่จะนำมาเป็นแนวทางในการออกแบบผัง หน่วยงานที่เข้ามาเกี่ยวข้องจากนั้นจะนำผลการวิเคราะห์มาเผยแผ่สู่สังคม ทั้งภาครัฐ และภาคเอกชน และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในระดับต่างๆ พร้อมทั้งวิเคราะห์สภาพของพื้นที่ที่เป็นที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี จำนวน 5 เมือง ใน 5 อำเภอ จากการออกแบบผังโดยใช้หลักทฤษฎีที่เกี่ยวข้องนำไปสู่การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีตามข้อเท็จจริงที่ถูกต้องให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ข้อที่ (๑) พบว่า จากการการลงพื้นที่สำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีก็พบว่าหากพิจารณาในแง่ของ (๑) พื้นที่ที่พบแหล่งโบราณคดี จะพบว่าในพื้นที่ของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นมีพื้นที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีอยู่เป็นจำนวนมากถึง 18 แห่ง แต่ที่นำมาเป็นพื้นที่ศึกษาในสองจังหวัดนั้นเพียง 5 แห่ง ซึ่งมีภายในจังหวัดนครสวรรค์ 3 แห่ง และอุทัยธานี 2 แห่ง คือ

1. เมืองโบราณจันเสน บ้านโคกไม้เดน ตำบลจันเสน อำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์

สำหรับเมืองโบราณจันเสนนั้นถือว่าเป็นเมืองโบราณในสมัยทวารวดีที่มีชาวมอญ-ขอมเป็นเจ้าของพื้นที่ซึ่งน่าจะอพยพมาจากเมืองละโว้และศรีเทพ เพราะมีหลักฐานก็คือมีร่องรอยของการนับถือ “ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู” เพราะมีข้อความปรากฏในตราดินเผาที่ระบุถึงเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ฮินดูอันเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็นว่ามีร่องรอยของศาสนาพราหมณ์ฮินดูในเมืองจันเสนมานาน หรือน่าจะมีร่วมกันกับพระพุทธศาสนาเถรวาทนิกายสรวาสติวาทิน ซึ่งมีหลักฐานถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนานิกานสรวาสติวาทินที่ปรากฏมาพร้อมๆกับศิลปะของราชวงศ์คุปตะของอินเดียก็คือพบพระพุทธรูปยืนแสดงวิตรรกะมุทรา อันเป็นอิทธิพลของศิลปะคุปตะที่เข้ามนดินแดนแห่งนี้ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒

2. เมืองบน บ้านโคกไม้เดน ตำบลท่าน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์

โดยที่เมืองบนหรือเมืองโคกไม้เดนนี้ถือว่าเป็นเมืองที่มีความเก่าแก่คือเชื่อว่าบรรพบุรุษของชาวเมืองบนนั้นมาจากเขาบ่อพลับ ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองโคกไม้เดนไปทางใต้ประมาณ 5-6 กิโลเมตร โดยเมืองบนนี้ได้เริ่มก่อตัวมาตั้งแต่สมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ โดยมีชาวมอญ-ขอมเป็นผู้ปกครองและมีนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทนิกายสรวาสติวาทินเป็นศาสนาหลัก และใช้ภาษาสันสกฤตเป็นภาษาสื่อสาร โดยอักษรชนิดบันทึกก็คือ (๑) อักษรปัลลวะ ซึ่งเป็นอักษรของคนมอญ และ (๒) อักษรขอมโบราณ ซึ่งผู้ที่ใช้บันทึกก็คือ “ชาวขอมโบราณ ซึ่งชาวเมืองบนได้มีการสร้างอารามทางพระพุทธศาสนาขึ้นเป็นจำนวนมาก จากการขุดค้นของนักโบราณคดีก็เจดีย์ พระพุทธรูปและพระพิมพ์ที่มีศิลปะสมัยคุปตะจำนวนมาก

3.เมืองธานยบุรี (ดงแม่นางเมือง) ตำบลดงแม่นางเมือง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์ สำหรับเมืองดงแม่นางเมืองเป็นเมืองในสมัยทวารวดี โดยชาวเมืองเป็นชาวมอญและขอมโบราณ ได้ร่วมกันสร้างเมืองขึ้นมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒ แต่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ เป็นต้นมาก็ถูกปกครองโดยชาวขอมหรือเขมรที่อพยพมาจากทางภาคใต้ของไทย คือมาจากเมืองนครศรีธรรมราช โดยถือว่า “เมืองธานยะบุรี”เป็นเมืองในขอบเขตอำนาจของตระกูลศรีธรรมาโศกราช

อนึ่ง ในแง่ของที่มาของชื่อเมืองๆนี้ถือว่าเป็นเมืองที่มีชื่อหรือที่มาเกี่ยวเนื่องกับตำนานของการครองเมืองของกษัตริย์มอญที่เป็นผู้หญิงในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๔ ที่ถูกกษัตริย์ที่เป็นผู้ชายได้ยกทัพมาขออภิเษกกับนาง แต่นางออกอุบายที่จะไม่ตอบรับการอภิเษกกับเจ้าชายต่างเมืองจึงได้ ออกอุบายว่าให้เจ้าชายแต่ละเมืองสร้างถนนจากเมืองตนมาให้ถึงเมืองนางหากใครสร้างถนนมาถึงก่อนก็จะอภิเษกกับเจ้าชายพระองค์นั้น แต่ก็ปรากฏว่าพระนางอาศัยระยะเวลาที่เจ้าชายสร้างเมืองได้เสด็จหนีไปอยู่ที่เมืองอื่นโดยที่เจ้าชายทั้งสามไม่ทรงทราบ เป็นผลทำให้เมืองนั้นกลายมาเป็นเมืองร้างไปในที่สุด และนี่ก็คือความเป็นมาของชื่อเมืองว่า “ดงแม่นางเมือง”ชาวเมืองดงแม่นางเมืองในยุคแรกที่มอญปกครองนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทนิกายสรวาสติวาทิน หรือเถรวาทสายสันสกฤต หลักฐานที่ยืนยันการนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทนิกานสรวาสติวาทินก็คือ การพบพระพุทธรูปแกะสลักจากหินทรายที่มีการแสดง “วิตรรกะมุทรา”ตามลักษณะของพุทธรูปที่ได้รับอิทธิพลมาจากช่างในสมัยคุปตะ

4. เมืองบึงคอกช้าง (บึงคอกช้าง) ตำบลไผ่เขียว อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี

สำหรับเมืองบึงคอกช้าง ถือว่าเป็นเมืองสมัยทวารวดีที่มีความชัดเจนในเรื่องของ “การนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทนิกายสรวาสติวาทิน” เพราะในเมืองนี้ค้นพบจารึกอักษรปัลลวะภาษาสันสกฤตที่ระบุถึงคำว่า “ปรัชญา”ในจารึกหลักที่ ๑ ว่า“วรปรัชญวาระ” แปลว่า “สมัยที่ปรัชญาเป็นเลิศ” ซึ่งคำว่าปรัชญาในที่นี้ก็คือหลักปรัชญาคำสอนของนิกายสรวาสติวาทินนั่นเอง ซึ่งนิกายนี้ได้เข้ามาเผยแผ่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำสะแกกรังในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นต้นมา และเมืองบึงคอกช้างนี้ก็ถือว่าเป็นเมืองที่เป็นศูนย์กลางการศึกษาของนิกายสรวาสติวาทินอย่างแท้จริง สำหรับเมืองนี้ได้ถึงการล่มสลายลงไปเพราะเรื่องของน้ำท่วมและแม่น้ำได้เปลี่ยนทิศทางและการมีโรคระบาด

เกิดขึ้นในเมืองเป็นผลทำให้เมืองนี้ร้างไปในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ และเป็นจุดเริ่มต้นของอาณาจักรใหม่ในดินแดนนี้ก็คืออาณาจักรสุโขทัย

๕. เมืองท่าการ้ง ตำบลวังหิน อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี

เมืองท่าการ้งเป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดีอีกเมืองหนึ่งที่มีความเจริญมาพร้อมๆกับเมืองบึงคอกช้าง เป็นเมืองหน้าด่านของเมืองละโว้ในยุคพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ซึ่งก่อนหน้านั้นเป็นเมืองของชาวมอญเพื่อทำการค้าขายกับเมืองอื่นๆในลุ่มแม่น้ำสะแกกรังและแม่น้ำเจ้าพระยา เช่น เมืองโคกไม้เดน และเมืองอู่ตะเภาที่อยู่ในพื้นที่บริเวณเดียวกัน เมืองนี้มีพื้นที่จำนวน ๑๕๙ ไร่ ขุดคลองรอบเมือง เมืองนี้เจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒ และมาล่มสลายไปในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เป็นผลทำให้เมืองท่าการ้งนั้นล่มสลายไปในที่สุด

จากการลงพื้นที่สำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีคณะผู้วิจัยได้พบคุณค่าของการศึกษา ดังนี้คือ

(๑) คุณค่าด้านการศึกษาความเชื่อมโยงของการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในยุคก่อนประวัติศาสตร์และในยุคประวัติศาสตร์ ซึ่งจากการลงพื้นที่สำรวจคณะผู้วิจัยพบว่าเมืองโบราณสมัยทวารวดีแต่ละเมืองล้วนมีความเชื่อมโยงกับกันระหว่าง (๑) ชุมชนยุคก่อนประวัติศาสตร์ และ (๒) ชุมชนยุคประวัติศาสตร์สมัยทวารวดี โดยก่อนที่ชาวมอญ-ขอมโบราณจะเข้ามาสร้างเมืองนั้นพื้นที่ในเขตจังหวัดนครสวรรค์และอุทัยธานีนั้นเป็นพื้นที่ของผู้คนในยุคก่อนประวัติศาสตร์คือยุคเหล็กตอนปลายและยุคที่เข้าสู่สมัยพุทธศักราชตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑-๙ เป็นยุคที่มีผู้คนหรือชุมชนที่ได้อาศัยอยู่ในพื้นที่นี้มาก่อน เมื่อมาถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๐ เป็นต้นมาก็มีชาวมอญ เขมรโบราณได้อพยพมาจากปากทะเลและได้เดินทางถึงเมืองในเขตลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก็คือ จันเสน โคกไม้เดน ดงแม่นางเมือง บึงคอกช้าง และท่าการ้งเป็นต้นก็ได้ทำการปฏิสัมพันธ์กับชาวเมืองและได้นำเอาศิลปะวิทยาการต่างๆมาสอนชาวเมืองและได้สร้างเมืองขึ้นมาใหม่เป็นเมืองที่เป็นชุมชนที่เป็นรัฐชาติและมีรูปแบบของการปกครองอย่างชัดเจนและมีการนำหลักคำสอนทางศาสนาแบบใหม่เข้ามาด้วย เช่น ศาสนาพราหมณ์ฮินดู และพระพุทธศาสนาเถรวาทนิกายสรวาสติวาทิน โดยการให้ประชาชนในพื้นถิ่นหันมานับถือศาสนาพราหมณ์ฮินดูและพระพุทธศาสนาแทนการนับถือเทพเจ้า

(๒) คุณค่าด้านสืบค้นร่องรอยของพระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดีผ่านอักษรจารึก สำหรับการลงพื้นที่สำรวจแหล่งโบราณคดีคณะผู้วิจัยนั้นก็ได้พบว่ามีคุณค่าที่เกิดมาจากการลงพื้นที่ศึกษาอีกประการหนึ่งก็คือ คุณค่าคุณค่าด้านสืบค้นร่องรอยของพระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดีผ่านอักษรจารึก ซึ่งจะพบว่าเมืองทั้ง ๕ เมืองที่ลงสำรวจนั้นพบจารึกที่กล่าวถึงความเป็นมาของเมืองและความเชื่อความศรัทธาของผู้คนที่นับถือศาสนาอยู่หลายเมืองหรืออาจจะกล่าวได้ว่าเราพบจารึกเกือบมุกเมืองก็ว่าได้ โดยจารึกที่พบนั้นก็มีการจารึกด้วยอักษร ๒ ชนิดก็คือ (๑) อักษรปัลลวะของราชวงศ์ปัลลวะทางอินเดียใต้ (๒) อักษรขอมโบราณ

(๓) คุณค่าด้านวิชาการ สำหรับการลงพื้นที่สำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี คณะผู้วิจัยได้ลงพื้นที่พบคุณค่าด้านวิชาการ เพราะว่าแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีเป็นแหล่งวิชาการความรู้ในเรื่องของศิลปะ,

ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม หรือการเคลื่อนย้ายชุมชนหรือที่อยู่ของคนในยุคแรกเริ่มของการสร้างอาณาจักรหรือบ้านเมืองเพื่อเป็นที่อยู่และการสร้างวัฒนธรรมขึ้นภายใต้กรอบของวัฒนธรรมอินเดียที่ไหลบ่าเข้ามาในยุคนั้น จะพบว่า การลงพื้นที่จริงและศึกษาในพื้นที่โดยรอบด้านย่อมก่อให้เกิดความรู้ในเชิงวิชาการได้มากขึ้นกว่าที่เคยศึกษาจากส่วนที่เป็นข้อมูลเชิงตำราเท่านั้น ดังนั้น การลงพื้นที่สำรวจจึงก่อให้เกิดคุณค่าในเชิงวิชาการเป็นอย่างมาก

(๔) คุณค่าด้านการท่องเที่ยว สำหรับการลงพื้นที่สำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี คณะผู้วิจัยได้พบคุณค่าที่เกิดมาจากการได้นำเอาความรู้เรื่องความรู้เรื่องแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีไปใช้ในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้

(๕) คุณค่าด้านเศรษฐกิจ สำหรับคุณค่าอีกประการหนึ่งของการสำรวจพื้นที่แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีย่อมจะส่งเสริมให้ประชาชนมีอาชีพและรายได้เพิ่มขึ้นจากนักท่องเที่ยวที่เข้าเยี่ยมชมโบราณสถาน เช่น อาชีพที่เกิดจากการบริการได้แก่มัคคุเทศก์ การโรงแรม การขนส่ง ร้านอาหาร ซึ่งอาชีพเหล่านี้สามารถมีรายได้จากการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวที่มาจากต่างถิ่นได้

วัตถุประสงค์ข้อที่ (๒) พบว่า คณะผู้วิจัยได้ออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานี โดยพิจารณาหลักการออกแบบผ่านการพิจารณาจากภาพถ่ายทางอากาศก่อนจากนั้นก็ได้ดำเนินการออกแบบผังในแต่ละพื้นที่ คณะผู้วิจัยได้ทำการทดลองนำเอาผังไปใช้กับประชาชนในพื้นที่ของชุมชนทั้ง 5 แห่ง เพื่อแสวงหาที่ตั้งหรือจุดที่ควรไปสำรวจหรือศึกษาก็พบว่าทำให้เกิดเป็นประโยชน์ในการศึกษาแหล่งโบราณคดี คือ (๑) ทำให้รู้จุดที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีในชุมชน (๒) ทำให้ทราบประวัติความเป็นมา (๓) เอื้อประโยชน์ต่อนักท่องเที่ยวได้

วัตถุประสงค์ข้อที่ (๓) พบว่า การจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้นั้นคณะผู้วิจัยได้ดำเนินการจัดกิจกรรมการเรียนรู้อย่างหลากหลายเพื่อกระตุ้นให้ผู้ร่วมกิจกรรมได้เห็นคุณค่าของผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีผ่านกิจกรรม ๓ กิจกรรม คือ (1) กิจกรรมส่งเสริมประเพณีฟื้นฟู สืบสาน อนุรักษ์ เมืองดงแม่นางเมือง เป็นกิจกรรมที่มุ่งให้ผู้เขีร่วมกิจกรรมเกิดความสำนึกรักบ้านเกิดส่งเสริมการเรียนรู้ผัง รวมถึงส่งเสริมการท่องเที่ยว (2) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโบราณสมัยทวารวดี ซึ่งกิจกรรมนี้แบ่งออกเป็น 3 กิจกรรมได้แก่ (2.1) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโคกไม้เดนกับฉัททันตชาดก (2.2) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องตำนานเมืองดงแม่นางเมือง (2.3) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินในเมืองบึงคอกช้าง เป็นกิจกรรมที่มุ่งให้เกิดการเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์และความเป็นมาของเมืองโบราณที่มีอยู่แต่ไม่ได้รับการอธิบายให้แจ่มชัด เมื่อเข้าร่วมกิจกรรมแล้วก็ก่อให้เกิดองค์ความรู้เกี่ยวกับตัวเมือง ผังของเมืองและประวัติศาสตร์ของเมืองได้แจ่มชัดมากขึ้น (3) กิจกรรมอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมือง โดยกิจกรรมนี้มุ่งให้ความรู้กับผู้เข้าร่วมอบรมให้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการเป็นมัคคุเทศก์ท้องถิ่นหรือเป็นเจ้าบ้านในการต้อนรับและให้ความรู้

เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์แลจังหวัดอุทัยธานี ซึ่งจากการทำกิจกรรมทั้งหมดนั้น นั้นผู้เข้าร่วมกิจกรรมมีความสนใจและร่วมทำกิจกรรมกับนักวิจัยและรู้สึกดีใจที่ได้รับรู้ถึงประวัติความเป็นมาของวัดในชุมชนของตนเอง

จากการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ก่อให้เกิดผลคือคุณค่าสำคัญ คือ (๑) คุณค่าด้านการท่องเที่ยว (๒) คุณค่าด้านการปลูกจิตสำนึกรักษาแหล่งโบราณคดีในชุมชน (๓) คุณค่าด้านการสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจให้กับชุมชน

วัตถุประสงค์ข้อที่ (๔) พบว่า ปัจจุบันแอพพลิเคชั่นถือว่าเป็นตัวเลือกหนึ่งของการสื่อสาร การเข้าถึงแหล่งโบราณคดีได้ง่าย โดยแอพพลิเคชั่นนั้นถือว่าเป็นนวัตกรรมที่มีการพัฒนาขึ้นมาเพื่อให้สามารถแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างสังคมที่จำเป็นอย่างหนึ่งในปัจจุบัน ในการเข้าถึงพื้นที่และข้อมูลของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นจำเป็นจะต้องใช้แอพพลิเคชั่น คณะนักวิจัยได้ดำเนินการพัฒนาแอพพลิเคชั่นขึ้น ชื่อว่า แอพพลิเคชั่น “โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี”เป็นแอพพลิเคชั่นที่รวบรวมข้อมูลของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี จำนวน ๕ แห่งเพื่อใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการดำเนินการวิจัย ผลจากการใช้แอพพลิเคชั่น “โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี”ก่อให้เกิดคุณค่าหลายประการ ได้แก่ (๑) คุณค่าในการเรียนรู้เทคโนโลยี (๒) คุณค่าในการศึกษาแหล่งโบราณคดีไม่ว่าจะเป็นการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์หรือว่าเป็นการศึกษาในเชิงศิลปวัฒนธรรม (๓) คุณค่าในการส่งเสริมการท่องเที่ยว การใช้“โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี”ย่อมก่อให้เกิดการกระตุ้นให้มีการเข้ามาท่องเที่ยวในแหล่งโบราณคดีในชุมชนมากขึ้น

อภิปรายผล

1. สำหรับผลการลงพื้นที่สำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นพบว่ามีแหล่งโบราณคดีอยู่หนาแน่นทั้ง ๒ จังหวัด กล่าวคือมีมากถึง ๑๘ แห่ง แต่คณะผู้วิจัยได้ยกมาศึกษาเป็นกรณีเฉพาะเพื่อศึกษาเพียง ๕ แห่งเท่านั้น ซึ่งเมืองโบราณทั้ง ๕ แห่งนั้นสามารถที่จะพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวในเชิงวัฒนธรรมหรือแหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นได้ ซึ่งหน่วยงานที่รับผิดชอบสามารถที่จะเข้าไปพัฒนาหรือเข้าไปบริหารจัดการเพื่อให้แหล่งโบราณคดีได้รับการยกฐานะหรือพัฒนาให้เป็นแหล่งเรียนรู้หรือแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้ สอดรับกับผลงานวิจัยของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กาญจนา สุคัณธสิริกุล พบว่า ศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่สามารถพัฒนาได้โดยมีพื้นฐานการพัฒนา ๓ ด้าน ได้แก่ ๑) ด้านศักยภาพในการดึงดูดใจในด้านการท่องเที่ยว แหล่งท่องเที่ยวมีความเป็นเอกลักษณ์ด้านวิถีชีวิต ภูมิปัญญา และองค์ความรู้ในงานประเพณีส่วนใหญ่เป็นทางพุทธศาสนา การประกอบพิธีกรรมสืบทอดกันมาจากอดีตถึงปัจจุบัน และมีกิจกรรมเสริมเพื่อให้เกิดความสนุกสนานและน่าสนใจ และความงดงามทางศิลปวัฒนธรรม เช่น การแต่งกาย ภาษาที่ใช้ในการสื่อสาร ความเป็นอยู่ของคนในท้องถิ่นการแสดงและการละเล่น ๒) ด้านศักยภาพในการรองรับด้านการท่องเที่ยว แหล่งท่องเที่ยวมีการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐาน แหล่งท่องเที่ยวบางแห่งมีข้อจำกัดบางประการในการพัฒนาต่อไปในอนาคต ไม่ว่าจะเป็น

ลักษณะภูมิประเทศ การวางผังเมืองและสิ่งก่อสร้างต่างๆ ที่ไม่สามารถขยายได้เป็นต้น โดยหน่วยงานต่างๆ ร่วมกันให้การสนับสนุน และจัดการด้านนโยบาย งบประมาณ และบุคลากร เพื่อนำมาพัฒนาและปรับปรุงแหล่งท่องเที่ยวให้เพียงพอต่อความต้องการของนักท่องเที่ยวและ ๓) ด้านการบริหารจัดการ มีการจัดการด้านการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว การรักษาฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยวและปรับปรุงสภาพแวดล้อมเป็นอย่างดี และมีหน่วยงานในการประเมินผลการดำเนินงานแต่เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ส่งผลให้การจัดการด้านกิจกรรมการท่องเที่ยว อาจเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตประเพณี และวัฒนธรรมของท้องถิ่น ดังนั้นจึงมีการให้ความรู้และการสร้างจิตสำนึกเกี่ยวกับกิจกรรมและการดำเนินงานต่างๆ ในรูปของการให้ความรู้และเผยแพร่ข้อมูลแก่นักท่องเที่ยว ผู้ประกอบการและชุมชนที่อยู่ (กาญจนา สุคัณธสิริกุล:2555)

2. ผลของการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นพบว่า คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการออกแบบผัง โดยเมื่อออกแบบผังเสร็จแล้วก็ได้นำไปทดลองใช้ ก็ก่อให้เกิดประโยชน์กับชุมชนในหลายๆด้าน เช่น ด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชน ด้านการอนุรักษ์ และด้านสังคม อนึ่ง จากการทดลองใช้ผังแหล่งโบราณคดีได้ก่อให้เกิดประโยชน์ที่สำคัญก็คือประโยชน์ในเรื่องการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเนื่องจากชุมชนมีทรัพยากรทางวัฒนธรรมอยู่แล้ว ดังนั้นการใช้ผังประกอบการท่องเที่ยวจึงก่อให้เกิดประโยชน์มาก สอดคล้องกับการวิจัยของสมเกียรติ ชัยพิบูลย์ ได้ทำการวิจัยเรื่อง การจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม กรณีศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวชุมชนนครชุม อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร พบว่า การที่จะพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้ประสบผลสำเร็จได้สิ่งหนึ่งที่ขาดไม่ได้ก็คือ ความรู้และการเข้าถึงความรู้ของนักท่องเที่ยวโดยเฉพาะนักท่องเที่ยวจะต้องมีก็คือคู่มือการท่องเที่ยวและแผนผังสถานที่ท่องเที่ยว ซึ่งหากนักท่องเที่ยวมีอุปกรณ์หรือเครื่องมือดังกล่าวแล้วย่อมจะสามารถเดินทางมาท่องเที่ยวได้ง่ายและมากขึ้น ดังนั้น แผนที่และผังแหล่งท่องเที่ยวหรือผังสถานที่ท่องเที่ยวจึงมีความจำเป็นต่อการเดินทางมาท่องเที่ยวได้

3. สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับทฤษฎีการเรียนรู้ ซึ่งถือว่าเป็นกรอบแนวคิดการจัดกิจกรรมการส่งเสริมการเรียนรู้นั้นจะพบว่า คำว่าการเรียนรู้ หมายถึง การเกิดการรับรู้ที่ก่อให้เกิดผลกับการแสดงออกต่อสิ่งที่เราได้เรียนรู้ผ่านกิจกรรมหรือกระบวนการที่สร้างให้เกิดองค์ความรู้ขึ้น สอดคล้องกับแนวคิดของเจมส์ ดรีเวอร์ ที่ได้ให้อธิบายว่า “การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงแก้ไขพฤติกรรมไปในทางที่ดีขึ้น ซึ่งเป็นผลจากประสบการณ์” (James Drever: 1985) สอดคล้องกับแนวคิดของเจอโรม คาแกน และเออร์เนสต์ แฮฟแมนน์ ที่ได้กล่าวว่า “การเรียนรู้เป็นการแสดงพฤติกรรมที่สำคัญต่อการดำรงอยู่ของมนุษย์ โดยเรียนรู้จากการสังเกตและการเลียนแบบ” (Jerome KaGan and Ernest Havemann: 1972) หรือแนวคิดของอับราฮัม พี. สเปอร์ลิง ที่ได้กล่าวเอาไว้ว่า “การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอย่างถาวรไม่มากก็น้อย ทำให้เกิดการตอบสนองจนเป็นนิสัย เกิดการคิดแก้ปัญหา อันเป็นผลจากประสบการณ์” (Abraham P. Sperling: 1967) หรือสอดคล้องกับแวคิดของเออร์เนสต์ อาร์. ฮิวการ์ด ที่ได้กล่าวว่า “การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปจากเดิม อันเป็นผลมาจากการฝึกฝนหรือประสบการณ์ แต่มิใช่การเปลี่ยนแปลงชั่วคราวของร่างกาย เช่น ความเมื่อยล้า หรือการใช้ยา” (Ernest R. Hilgard: 1962)

ส่วนการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ผังผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีทั้ง ๓ กิจกรรม เป็นกิจกรรมที่เหมาะสมกับการเป็นกิจกรรมที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ทั้งผู้ที่เข้าร่วมกิจกรรมและผู้ที่พบเห็นหรือมีส่วนได้เสียกับกิจกรรมนั้นโดยตรง ในส่วนของผลที่เกิดก็คือคุณค่าของการจัดกิจกรรมนั้นก็มีหลายประการ ได้แก่(1) ผลที่เกิดทางด้านการท่องเที่ยว คือเป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในชุมชนเพราะเป็นกิจกรรมที่กระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้และต้องการที่จะเข้ามาศึกษา เยี่ยมชมตัวเมืองหรือแหล่งโบราณคดีนั้นๆได้ (2) ผลที่เกิดในด้านการอนุรักษ์ เพราะกิจกรรม นั้นเน้นในเรื่ององค์ความรู้เพื่อสร้างความเข้าใจในพื้นที่หรือแหล่งโบราณคดี เมื่อชุมชนเกิดความรู้แล้วก็ย่อมมองเห็นคุณค่าเมื่อเห็นคุณค่าก็จะนำไปสู่การอนุรักษ์ในที่สุด

4. สำหรับการใช้แอพพลิเคชั่น “โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี” ถือว่าเป็นแอพพลิเคชันที่ทำให้ผู้ใช้สามารถที่จะค้นคว้าข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีได้อย่างสะดวกทั้งในส่วนของ (๑) ที่ตั้ง,เส้นทางการเดินทาง (๒) ประวัติความเป็นมา (๓)ภาพประกอบ (๔) แผนผังของแหล่งโบราณคดี ซึ่งองค์ความรู้หรือองค์ประกอบของการศึกษาเหล่านี้สามารถที่จะเข้าถึงได้ภายในแอพพลิเคชั่นเพียงแอพเดียวได้อย่างง่ายดาย

องค์ความรู้ใหม่

1.สำหรับองค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการลงพื้นที่สำรวจแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นก็คือองค์ความรู้ด้านภาษาอันเนื่องกับชุมชน กล่าวคือเมืองทวารวดีทั้ง 5 แห่งนั้นเป็นเมืองที่ใช้ภาษา “สันสกฤต”เป็นภาษาหลักในการสื่อสารและใช้อักษรปัลลวะเป็นอักษรจารึกหรือบางที่ก็พบอักษรขอมโบราณซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่ได้รู้อย่างชัดเจนว่าขอมกับมอญทวารวดีนั้นใช้ภาษาสันสกฤตเป็นภาษากลาง นอกจากนั้น ก็จะได้องค์ความรู้ใหม่เรื่องพระพุทธศาสนาที่เข้ามาเผยแผ่ในเมืองโบราณสมัยททวารวดีนั้นก็คือ พระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทิน เป็นนิกายเถรวาทสายสันสกฤต นอกจากนั้นยังได้รับความรู้ใหม่ว่า เมืองดงแม่นางเมืองนั้นยุคปลายของเมืองเป็นยุคที่ชาวขอมหรือเขมรโบราณเป็นผู้ปกครองโดยเขมรในเมืองนั้นอพยพมาจากนครศรีธรรมราช ซึ่งถือว่าเป็นความรู้ใหม่มากและเป็นประเด็นที่ชวนให้ศึกษากันต่อไปได้

2.สำหรับองค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นจะพบว่าได้รับองค์ความรู้ที่ด้านพื้นที่ รูปร่างของเมือง ว่าเมืองแต่ละเมืองในยุคทวารวดีนั้นมีการออกแบบผังเมือง (1) เป็นเมืองรูปทรงกลมหรือวงรี หรือรูปสี่เหลี่ยมหักมุม ซึ่งเป็นเมืองที่มีคูน้ำล้อมรอบเนื่องจากว่าเป็นเมืองทำการเกษตรและการเดินทางที่ต้องอาศัยแม่น้ำลำธารเป็นหลัก (2) ผังของเมืองนิยมทำเป็นเมือง 2 ชั้นผ่านคูน้ำ ซึ่งเป็นเมืองที่ได้รับอิทธิพลมาจากเมืองศรีเทพ เช่น เมืองโคกไม้เดน เมืองดงแม่นางเมือง เมืองบึงคอกช้าง เป็นต้น (3) ในคูเมืองชั้นนอกกับคูเมืองชั้นในนั้นพบว่า เมืองสมัยทวารวดีนิยมสร้างอารามไว้ทั้งภายในเมืองและนอกเมือง เพื่อให้เป็นอิสระแก่ผู้คนในการสร้างวัด (4) ในเมืองเกือบทุกเมืองจะมีรูปแบบของการสร้างเมืองและการวางผังของเมืองนั้นสมัยทวารวดียึดหลักของพื้นที่ที่อยู่ใกล้น้ำมากที่สุดและเป็นที่ราบลุ่มเหมาะแก่การทำการเกษตร

3.สำหรับองค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ก็คือ ความตื่นตัวของชุมชนในการเข้าร่วมกิจกรรมในทุกประเภทที่ทางคณะนักวิจัยได้จัดขึ้น ซึ่งดูเหมือนว่าความตื่นตัวดังกล่าวเกิดมาจากความใคร่รู้ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์,วัฒนธรรมและท่าทีที่ชุมชนควรแสดงออกต่อพื้นที่เมืองโบราณหรือแหล่งโบราณคดีในชุมชนนั้นๆว่าชุมชนจะมีท่าทีหรือแนวทางปฏิบัติพื้นที่แหล่งโบราณคดีใกล้บ้านอย่างไร และท่าที่ความตื่นรู้ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าประชาชนในชุมชนต่างมุ่งหวังการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่มีประโยชน์ต่อชุมชนของตนเองมาโดยตลอด และหวังว่าจะมีหน่วยงานหรือกลุ่มบุคคลที่มีความรู้ความสามารถเข้าไปให้ความรู้และอธิบายความจริงในเชิงลึกให้กับชุมชนนั้นๆได้ทราบ

4.สำหรับองค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากทางการสร้างแอพพลิเคชั่น (Application) ส่งเสริมการเรียนรู้ในเรื่องของผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ก็คือ การใช้แอพพลิเคชัน “โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี” ที่ทางคณะนักวิจัยได้พัฒนาขึ้นมา ได้ก่อให้เกิดกระแสตอบรับเป็นอย่างมากเนื่องจากเป็นนวัตกรรมอย่างหนึ่งที่ทำให้ผู้คนสามารถเข้าถึงและสำรวจเส้นทาง หรือผังของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีได้โดยง่ายแคมีมือถือเพียงเครื่องเดียวก็สามารถเข้าถึงองค์ความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีได้โดยง่ายดาย

สรุป

1.สำหรับการสำรวจแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นพบว่าจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีถือว่าเป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่ในอดีตเคยเป็นที่อยู่และที่สร้างเมืองของชุมชนโบราณคือชุมชนชาวมอญและขอมที่ได้มาสร้างความเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่ยุคสมัยทวารวดีอันจะพบได้จากการพบหลักฐานคือมี(1) ตัวเมืองโบราณที่เป็นหลักแหล่งและคงอยู่มาจนถึงทุกวันนี้ (2) มีการพบวัตถุโบราณที่เกิดมาจากการสร้างสรรค์ของผู้คนในยุคทวารวดีนั้นจำนวนมาก (3) มีการพบจารึกที่เป็นหลักฐานชี้ชัดว่าจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเป็นพื้นที่ที่มีชุมชนคนโบราณมาอาศัยและสร้างความเจริญมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12-18 และ(4) ผลการสร้างสรรค์เมืองของคนสมัยทวารวดีก็ได้กลายมาเป็นหลักฐานให้ผู้คนได้อาศัยเป็นหลักฐานในการศึกษาถึงความเจริญที่มีมาตั้งแต่ครั้งอดีตได้

2.สำหรับการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นพบว่าคณะนักวิจัยได้ดำเนินการออกแบบผังในลักษณะที่เป็นผังภูมิสถาปัตย์ ผังเชิงพื้นที่และผังเส้นทางการเดินทางเข้าสู่เมืองโบราณ โดยพิจารณาหลักการออกแบบผ่านการพิจารณาจากภาพถ่ายทางอากาศก่อนจากนั้นก็ได้ดำเนินการออกแบบผังในแต่ละพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี เมื่อนำไปใช้ย่อมก่อให้เกิดประโยชน์ในการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีอยู่หลายประการ คือ (๑) ประโยชน์ในด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (๒) ประโยชน์ในด้านการอนุรักษ์ (๓) ประโยชน์การใช้ผังแหล่งโบราณคดีในด้านสังคม

3.สำหรับการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีจะพบว่า กิจกรรมการเรียนรู้นั้นถือว่าเป็นกิจกรรมหนึ่งที่มีความ

จำเป็นต่อการเรียนรู้หรือกระตุ้นให้ผู้คนในองค์กรหรือในชุมชนนั้นได้มีโอกาสที่จะเข้ามาร่วมและมาแสดงออกรวมถึงการเข้ามาเรียนรู้กับชุมชนได้ ผลของการจัดกิจกรรทั้งหมดก่อให้เกิดความภาคภูมิใจ ความสามัคคี ความรู้และความเข้าในในแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในพื้นที่ของตนเองเพิ่มมากยิ่งขึ้น ประกอบกับความรู้สึกภาคภูมิใจในความเป็นผู้ที่เป็นเจ้าของชุมนและพื้นที่เมืองโบราณที่อยู่ในชุมชนของตนเอง

สำหรับการสร้างแอพพลิเคชั่น (Application) ส่งเสริมการเรียนรู้ในเรื่องของผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี จะพบว่าการสร้างแอพพลิเคชั่นนั้นถือว่าเป็นช่องทางหนึ่งของการเข้าถึงส่งเสริมการเรียนรู้ในเรื่องของผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี คือสามารถเข้าถึงการเรียนรู้ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในชุมชนของตนเองได้ ซึ่งเดิมทีที่ไม่มีแอพพลิเคชั่น ประชาชนจะอาศัยการแสวงหาความรู้ผ่านเอกสารตำราทั่วไป แต่เมื่อมีแอพพลิเคชั่นประชาชน,หน่วยงานของรัฐและเอกชนรวมถึงนักท่องเที่ยวย่อมได้รับประโยชน์จากการใช้งานแอพพลิเคชั่นที่สะดวกและง่ายต่อการเข้าถึงองความรู้เหล่านั้นได้

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

จากการวิจัยเรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” จะพบว่า มีคุณค่าอยู่หลายประการทั้งคุณค่าด้านการศึกษาประวัติศาสตร์ คุณค่าด้านการสำนึกรักบ้านเกิดหรือ คุณค่าในแง่ของการอนุรักษ์และหวงแหนแหล่งโบราณคดีในชุมชนของตนเอง ซึ่งชุนหรือภาครัฐสามารถที่จะนำไปปรับใช้ให้เกิดประโยชน์กับชุมชนที่มีเมืองโบราณสมัยทวารวดีได้ โดยเฉพาะการนำไปใช้ในเชิงที่ก่อให้เกิดประโยชน์มากกว่าที่จะนำไปใช้เพียงเป็นแค่ป้ายบอกทางเท่านั้น แต่ควรนำไปใช้ในเชิงประจักษ์ที่จะต้องทำเป็นขั้นตอนและกระบวนการ คือ สำรวจ ,ออกแบบ ,จัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้และใช้แอพพลิเคชั่นให้เกิดประโยชน์กับพื้นที่ให้มากที่สุด โดยภาคภาครัฐ ภาคธุรกิจท่องเที่ยว และชุมชนในพื้นที่ ควรต้องร่วมมือประสานทำงานร่วมกัน เพื่อการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และสืบทอดวัฒนธรรมที่กันมาแต่โบราณให้เกิดกับชุมชน อันจะทำให้เกิดจิตสำนึกในการดูแลรักษาแหล่งโบราณคดีด้วยการร่วมมือกันสอดส่องดูแลโบราณสถานในชุมชนกันต่อไป

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

๑. ควรวิจัยในประเด็นเรื่อง “การจัดการความรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นการมุ่งที่จะเอาแนวคิดการจัดการความรู้มาใช้เพื่อการจัดการความรู้ในเรื่องแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีให้มีความชัดเจนมากขึ้นเป็นการเฉพาะเรื่อง

๒. ควรวิจัยในประเด็น “การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมประเภทแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” เพราะเมื่อศึกษาอย่างถี่ถ้วนแล้วจะพบว่า หน่วยงานของรัฐและเอกชนในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นให้ความสนใจเกี่ยวกับการ

ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่น้อยมากทั้งๆที่จังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นมีองค์ประกอบของการท่องเที่ยวค่อนข้างครับถ้วนสมบูรณ์มากกว่าจังหวัดอื่น จะขาดก็แต่เพียงการจัดการที่ดีเท่านั้น

๓. ควรวิจัยในประเด็น “การจัดการความรู้ผ่านแอพพลิเคชันเพื่อการกระตุ้นการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” เนื่องจากพบว่าสังคมปัจจุบันนั้นได้พัฒนาเคลื่อนตัวไปย่างรวดเร็วมาก เทคโนโลยีถือว่าเป็นตัวเลือกสำคัญที่จะสามารถเข้ามาช่วยในการกระตุ้นการท่องเที่ยวได้

๔.ควรวิจัยในประเด็น “การศึกษาวิเคราะห์กระแสพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินในวัฒนธรรมทวารวดีในพื้นที่ภาคกลางของประเทศไทย” ซึ่งจากการสำรวจพื้นที่จะพบว่าพื้นที่ภาคกลางของไทยนั้นถือว่าเป็นพื้นที่ที่เป็นศูนย์กลางของการแผ่พระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทิน ซึ่งมีการพบจารึกและโบราณวัตถุที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินจำนวนมาก

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร, **โบราณคดีสี่ภาค**,กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์หัตถศิลป์, 2531.

ผศ.ดร.กาญจนา สุคัณธสิริกุล รายงานการวิจัย เรื่อง **การพัฒนาคุณภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ** มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี พ.ศ. ๒๕๕๕.

จี. เซเดส์, **ชนชาติต่าง ๆ ในแหลมอินโดจีน**,แปลโดย ปัญญา บริสุทธิ์,กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษย์ศาสตร์, 2521.

สมเกียรติ ชัยพิบูลย์ **การจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม กรณีศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวชุมชนนครชุม อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร** มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร ๒๕๕๑.

เสถียร โพธินันทะ. (2535). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สุจิตต์ วงศ์เทศ,**คนไทยมาจากไหน?,** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2548.

A. P. Sperling, **Psychology Made Simple**, Great Britain : W. H. Allen & Company, Inc., 1967.

C. T. Morgan, **Introduction to Psychology**, United States of America : McGRAW-Hill Book Company, Inc., 1956.

E. R. Hilgard, **Introduction to Psychology**, United States of America : Harcourt Brace & World, Inc., 1962.

J. KaGan and E. Havemann, **Psychology : An Introduction, 2nd edition**, United States of America : Harcourt Brace Jovanovich, Inc., 1972.

J. Drever, **A Dictionary of Psychology**, Great Britain : Penguin Books Ltd., 1985.

ภาคผนวก ข
กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

๑. กิจกรรมด้านการเรียนการสอนในสถาบันการศึกษา

๑.จัดทำรายละเอียดของการนำงานไปใช้บูรณาการกับการเรียนการสอนใน มคอ. ๓ ให้สอดคล้องกับข้อกำหนดในหมวดที่ ๔ การพัฒนาการเรียนรู้ของนิสิตให้สอดคล้องกับทักษะต่างๆ

๒.นำความรู้ที่ได้จากการวิจัยมาจัดทำหรือนำเนื้อหามาสอดแทรกในเอกสารประกอบการสอน โดยเฉพาะในรายวิชา ๑๐๑ ๔๐๓ พระพุทธศาสนากับสถานการณ์ปัจจุบัน ๓ (๓-๐-๖) ซึ่งมีความเกี่ยวข้อง โดยรายวิชานี้เป็นการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีในปัจจุบันได้

๒. กิจกรรมพุทธบูรณาการในการสืบสารศิลปวัฒนธรรมชุมชนเมืองแบบมีส่วนร่วม

สร้างระบบและกลไกให้พระภิกษุสงฆ์เข้าถึงและเข้าใจในการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีให้มากยิ่งกว่าในปัจจุบัน โดยอาศัยสถานการณ์ทางสังคมในประเด็นเรื่องการไม่สนใจในเรื่องของแหล่งโบราณคดีในชุมชน การวิจัยนี้สามารถที่จะกระตุ้นและให้คำตอบเกี่ยวกับการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีที่ไม่มีผู้สนใจให้มีความสนใจมากขึ้นได้

๓. กิจกรรมเชิงวิชาการ

๑.การนำเอาผลงานวิจัยไปสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับประเด็นข้อถกเถียงและการศึกษาเกี่ยวกับการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีในรูปแบบของแผ่นพับ หนังสือทางวิชาการให้กับองค์กรต่างๆ เช่น วัฒนธรรมจังหวัด สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติจังหวัดต่างๆ เป็นต้น

๒.นำผลที่เกิดจากการวิจัยอย่างเป็นรูปธรรมมาจัดทำเอกสารประกอบการสอนและเอกสารเผยแผ่การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีให้สอดคล้องกับหลักการส่งเสริมการศึกษาในสังคมพหุวัฒนธรรมในยุคไทยแลนด์ ๔.๐

๓.การนำผลงานวิจัยไปจัดสัมมนาเชิงวิชาการระหว่างหน่วยงานการศึกษาและหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อสร้างองค์ความรู้ให้เกิดกับสิ่งคมในวงกว้าง และเพื่อเป็นหาประเด็นที่จะเป็นคำตอบที่เหมาะสมในเรื่องของการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีก่อให้เกิดการเรียนรู้ที่หลากหลายแก่นักวิชาการโดยทั่วๆ ไป

ภาคผนวก ค
ตารางเปรียบเทียบเทียบวัตถุประสงค์กิจกรรมที่วางแผนไว้ กิจกรรมที่ได้ดำเนินการมาและผลที่ได้รับของโครงการ

ตารางเปรียบเทียบเทียบวัตถุประสงค์กิจกรรมที่วางแผนไว้ กิจกรรมที่ได้ดำเนินการมาและผลที่ได้รับของโครงการ

กิจกรรม	ผลที่ได้รับ	บรรลุวัตถุประสงค์	โดยทำให้
๑.ศึกษาข้อมูลปฐมภูมิ, ทุติยภูมิจากแหล่งข้อมูล	ทราบถึงที่มาของแนวคิดการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี /กิจกรรมการเรียนรู้	ข้อที่ ๑-๒	ทำการศึกษาการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี
๒.การสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี	ทราบแนวคิดเรื่องการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี	ข้อที่ ๒-๓	ทำให้สามารถวิเคราะห์รากเหง้าของแนวคิดเรื่องการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี
การจัดสัมมนาประชุมกลุ่มย่อยจากผู้ทรงคุณวุฒิ	ทราบถึงผลการวิเคราะห์การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี	บทที่ ๑-๒-๓-๔	ได้จัดกิจกรรมรูปแบบและแนวทางในการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี
๔.รายงานฉบับสมบูรณ์	ตรงตามวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย ๓ ข้อ (๑) เพื่อสำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี (๒) เพื่อออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี (๓) เพื่อการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี (4) เพื่อพัฒนาแอพพลิเคชั่น (Application) ในการจัดการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี		ได้รายงานวิจัยที่มีคุณค่าสามารถตอบวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัยและส่งเสริมการเรียนรู้ พัฒนาความคิด จิตใจและปัญญาโดยผ่านกิจกรรมบูรณาการแบบมีส่วนร่วมกับการเรียนการสอน/แบบมีส่วนร่วมกับผสมกับจารีตประเพณีที่เหมาะสม

ภาคผนวก ง
แบบสรุปโครงการวิจัย

แบบสรุปโครงการวิจัย
สถานวิจัยพุทธศาสนามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สัญญาเลขที่ MCU RS MCU RS ๘๐๐๗๖๕๐๑๓

ชื่อโครงการวิจัย การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

หัวหน้าโครงการวิจัย พระเทพปวรเมธี รศ.ดร. โทรศัพท์ ๐๙๘-๒๙๒-๓๖๗๑
E-mail : phatha121415@hotmail.co.th

ความเป็นมาและความสำคัญ

ประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งในกลุ่มประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีพัฒนาการในเรื่องของการก่อตั้งอาณาจักรและพัฒนาในเรื่องของการติดต่อค้าขายและเจริญสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศ และได้รับเอากระแสของศาสนาจากแหล่งอารยธรรมที่สำคัญของโลก คือ อินเดียมาเป็นศาสนาของตนอาณาจักรแรกเริ่มในประเทศไทยนั้นได้ก่อตัวมาพร้อมๆกับการเปิดรับอารยธรรมจากภายนอกที่ได้เข้ามามีอิทธิพลและวางรากฐานให้กับตัวเมืองและประชาชนในอาณาจักรนั้นมาโดยตลอด ซึ่งตามหลักฐานที่ได้จากแหล่งโบราณคดีในประเทศไทยพบว่าอาณาจักในยุคแรกที่ปรากฏตัวในประวัติศาสตร์สมัยโบราณของไทยก็คืออาณาจักรสุวรรณภูมิ โดยนักประวัติศาสตร์และโบราณคดีเชื่อว่าดินแดนไทยได้รับกระแสทางงด้านศาสนาจากอินเดียยุคแรกก็คือสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ราว พ.ศ.236-360 (เสถียร โพธินันทะ :2535) โดยนำมาทางเรือขึ้นฝั่งที่เมืองนครชัยศรีในปัจจุบันก็คือจังหวัดนครปฐม หรืออีกที่หนึ่งก็คือเมืองอู่ทองจังหวัดสุพรรณบุรีซึ่งสมัยนั้นมีพ่อค้าวานิชชาวอินเดียได้มาค้าขายกับรัฐต่าง ๆ ในคาบสมุทรอินโดจีนผ่านทางเรือเข้ามาเพื่อการค้ากับชาวเมืองสุวรรณภูมิ โดยคำว่า สุวรรณภูมิ แปลว่า ดินแดนแห่งทองคำ หมายถึงดินแดนที่มีความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งคำนี้มีปรากฏในคัมภีร์ชาดก เช่น มหาชนกชาดก กล่าวถึงพระมหาชนกเดินทางมาค้าขายที่สุวรรณภูมิ(ขุ.ชา.อ. (ไทย) 4/2/98-99.) ต่อมาอาณาจักรสุวรรณภูมก็ได้ล่มสลายไปจากการเกิดขึ้นของเมืองสำคัญอีกหลายเมืองที่มีการติดต่อสัมพันธ์ต่อกันและบางครั้งก็ขยายอาณาเขตเข้าแย่งพื้นที่ซึ่งกันและกัน ทำให้อาณาจักรบางแห่งได้สูญหายจากการล่มสลายที่เกิดจากสงครามและภัยธรรมชาติ พร้อมกับเกิดอาณาจักรขึ้นใหม่หลายแห่ง และต่อมาก็ได้มีอีกรัฐหนึ่งเกิดขึ้นมาภายหลังจากการล่มสลายของอาณาจักรสุวรรณภูมิ ก็คือรัฐที่มีชื่อว่าทวารวดีที่ได้ก่อตัวเป็นรัฐในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 6-12(กรมศิลปากร: 2531) โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองนครปฐมและเมืองศรีเทพรามนคร(สุจิตต์ วงศ์เทศ:2548) โดยเรื่องราวของทวารวดีปรากฏอยู่ในบันทึกการเดินทางของหลวงจีนอี้จิง ที่เรียกชื่อในบันทึกว่า “โถ-โล-โป-ตี้” ตั้งอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และอาจมีศูนย์กลางอยู่ที่จังหวัดนครปฐม หรือเมืองศรีเทพก็ได้ เพราะพบเหรียญที่สุโขทัยมีจารึกภาษาสันสกฤตว่า “ศรีทวารวตีศวรปุณย” แปลว่า “การบุญของผู้ใหญ่ศรีทวารวดี” (จี. เซเดส์: 2521)

ในการขุดค้นทางโบราญคดีที่เมืองนครชัยศรี (นครปฐม) ได้พบหลักฐานสมัยทวารวดี

จำนวนมาก เช่น ธรรมจักรศิลา พระพุทธรูปศิลาขนาดใหญ่ประทับนั่งห้อยพระบาทปางแสดงธรรมรวมถึงโบราญสถานขนาดใหญ่ ซึ่งนักวิชาการเชื่อว่าสมัยทวารวดีนี้มีศูนย์กลางอยู่ที่ลุ่มปากแม่น้ำ และบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยศูนย์กลางนั้นเชื่อว่าอยู่ที่เมืองนครปฐม ราชบุรี กาญจนบุรี และนครสวรรค์ รวมถึงปราจีนบุรี แต่จากการศึกษาจะพบว่าร่องรอยของทวารวดีนั้นมีอยู่ทั่วทุกภาคของประเทศไทย

กล่าวเฉพาะพื้นที่ในภาคกลางจะพบว่ามีพื้นที่ที่เป็นที่ตั้งของเมืองหรือชุมชนสมัยทวารวดีจำนวนมากและกระจายอยู่เกือบทุกพื้นที่ของภาคกลาง ซึ่งจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีถือว่าเป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่มีชุมชนของชาวทวารวดีตั้งอยู่ในหลายพื้นที่ เนื่องจากเป็นจังหวัดที่มีพื้นที่ตั้งอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำสาขาอีกหลายสายที่เป็นจุดก่อกำเนิดเมืองหรือชุมชนมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จนมาถึงสมัยในยุคประวัติศาสตร์คือสมัยทวารวดีนี้ โดยในพื้นที่ของจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีมีแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีอยู่หลายแห่งแต่ที่เด่นชัดก็มีอยู่จำนวน 5 แห่งดังต่อไปนี้

1.เมืองจันเสน สำหรับเมืองจันเสน ตั้งอยู่ที่หมู่ ๒ ตำบลจันเสน อำเภอตาคลี ชาวบ้านเรียกว่า "โคกจันเสน" ลักษณะของเมือง เป็นเมืองรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มุมมนทั้งสี่มุม เกือบกลมคิดเป็นเนื้อที่ ๓๐๐ ไร่เศษ กรมศิลปากรได้ทำการสำรวจพบว่าเมืองนี้มีคนเข้ามาอาศัยอยู่ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคโลหะ (พุทธศตวรรษที่ ๔) ติดต่อกันเรื่อยมาจนกระทั่งถึงสมัยประวัติศาสตร์ยุคทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 12-14) จึงได้ร้างไปในพุทธศตวรรษที่ 16

2.เมืองบน-โคกไม้เดน เป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 12-16 ตั้งอยู่ที่ตำบลท่าน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี ด้านตะวันตกติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งมีการดำเนินการทางโบราณคดี โดยกรมศิลปากร ทำให้ทราบว่า ลักษณะของเมือง มีกำแพงดินหรือคันดิน ๒ ชั้น กรมศิลปากรได้ดำเนินการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถานวัดโคกไม้เดน เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗ จำนวน ๑๖ แห่ง ลักษณะเป็นเนินดินที่พบอยู่บนพื้นราบและบนภูเขาหลายลูก เช่น เขาไม้เดน เขาไหว้พระ เขาลั่นทม ซึ่งอยู่นอกกำแพงดินชั้นนอกของเมืองบนด้านตะวันออก

3.เมืองดงแม่นางเมือง เป็นเมืองสำคัญอีกเมืองหนึ่งตั้งอยู่ที่ตำบลเจริญผล อำเภอบรรพตพิสัย เป็นเมืองที่มีพัฒนาการต่อเนื่องมาในสมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 12-18 โดยลักษณะของเมือง เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ลบมุม กรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดค้นพบผังเมือง ๒ ชั้นตลอดจนโบราณสถานและโบราณวัตถุสมัยทวารวดี เป็นจำนวนมาก และพบศิลาจารึกระบุชื่อเมืองนี้ว่า “ธานยปุระ” ระบุว่าตรงกับพ.ศ. 1710

4. เมืองโบราณบึงคอกช้าง อยู่ในท้องที่ตำบลไผ่เขียว อำเภอสว่างอารมณ์ ตัวเมืองตั้งอยู่ในป่า ซึ่งได้ทำการสำรวจพบว่า มีคูเมืองปละกำแพงดินสูง มีประตูเข้าเมืองทั้ง 4 ทิศ โบราณสถานที่สำรวจพบมีอยู่ 5 แห่ง ส่วนโบราณวัตถุพบจารึกอยู่ 3 หลัก

5. เมืองโบราณเมืองการุ้ง อยู่ในตำบลเมืองการุ้ง อำเภอบ้านไร่ ลักษณะของตัวเมืองเป็นวงกลมรี ภายในบริเวณเมืองมีซากเจดีย์หักพังอยู่ค่อนไปตรงกลาง โบราณวัตถุที่พบนั้น มี

พระพุทธรูปปางเสด็จดาวดึงส์และสิ่งอื่นๆ เช่นเดียวกับเมืองสมัยทวาราวดีทั่วๆ ไป

อย่างไรก็ตามจากการศึกษาพบว่า แม้ว่าแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในประไทยจะกระจายอยู่ตามพื้นที่ต่างๆจำนวนมาก แต่ก็ปรากฏว่าไม่ได้รับความสนใจและไม่เป็นที่รู้จักของคนทั่วไปเนื่องจากว่า ขาดการเอาใจใส่จากหน่วยงานของรัฐที่จะเข้าไปกระตุ้นให้สังคมเห็นความสำคัญของแหล่งโบราณคดีในชุมชนได้ทราบ อีกทั้งประชาชนในชุมชนก็ยังขาดความเข้าใจและรู้ถึงคุณค่าของแหล่งโบราณคดีที่มีอยู่ในชุมชนของตน ทำให้แหล่งโบราณคดีหลายแห่งไม่มีใครรู้จักเลย เช่น ภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคกลาง หรือแม้แต่ในภาคใต้ หลายแห่งถูกทอดทิ้งอย่างไร้ค่า และไม่ได้รับการสืบต่อหรือการพัฒนาเพื่อให้เห็นแหล่งท่องเที่ยวหรือแหล่งโบราณคดีชุมชนที่คนรุ่นเก่าจะส่งต่อให้กับคนรุ่นใหม่ได้ จึงนับว่าเป็นเรื่องที่น่าเสียดายเป็นอย่างยิ่ง โดยปัญหาที่เกิดนั้นก็มาจากการที่ “ผู้ศึกษาไม่สามารถที่จะเข้าถึงแหล่งโบราณคดีในชุมชนได้” หรือ “ผู้คนในชุมชนไม่ได้รับการอบรมหรือให้ความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีในชุมชนมากนัก” ทำให้เกิดความไม่เห็นค่าของตัวเมืองหรือแหล่งโบราณคดีนั้น ส่งผลต่อการเข้าไปทำลายหรือประโยชน์โดยไม่รู้คุณค่าและความสำคัญ

จากสภาพปัญหาดังกล่าวเป็นเหตุให้ประชาชนในชุมชนเมืองโบราณหรือแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีไม่สามารถที่จะเข้าถึงหรือเรียนรู้เกี่ยวกับรายละเอียดในพื้นที่ของเมืองโบราณสมัยทวารวดีแต่ละแห่งได้ เนื่องจากการไม่มีแรงกระตุ้นจากกิจกรรมที่สามารถเข้าถึงคนในทุกกลุ่มหรือทุกวัย หรือไม่มีกิจกรรมที่สื่อถึงการใช้ผังของแหล่งโบราณคดีของนครสวรรค์-อุทัยธานีให้เป็นไกด์ไลน์ในการเข้าถึงหรือการแสวงหาจุดที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีที่สำคัญๆได้ จึงเป็นอีกสาเหตุหนึ่งในหลายสาเหตุทำให้ผู้คน/ชุมชนไม่สามารถที่จะเข้าถึงองค์ความรู้,สถานที่, ประวัติศาสตร์ความเป็นมา เป็นต้น ของแหล่งโบราณคดีนั้นๆได้ หรือเป็นเหตุทำให้ผู้คน/ชุมชนไม่มีความรู้เกี่ยวกับสถานที่แห่งนั้น เมื่อไม่มีความรู้ก็ไม่สามารถที่จะเข้าถึงองค์ความรู้ในแหล่งโบราณคดีแต่ละแห่งนั้นได้ ดังนั้น หากมีการจัดกิจกรรมขึ้นมาเพื่อส่งเสริมให้ผู้คน/ชุมชนได้มีโอกาสมาร่วมกิจกรรม ก็จะเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้ผู้คนหันมาสนใจและเป็นการง่ายต่อการประชาสัมพันธ์ให้ผู้คนได้ทราบและเข้าถึงแหล่งโบราณคดีแต่ละแห่งได้ง่ายมากยิ่งขึ้น

จากสภาพปัญหาดังกล่าวคณะผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะทำการวิจัยในเรื่องของการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ก็เพื่อ (1) ทำการสำรวจแหล่งโบราณคดีแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี (2) จากนั้นก็ทำการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี (3) จากนั้นก็ดำเนินการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี และ (4) จากนั้นก็ดำเนินการพัฒนาแอพพลิเคชั่น (Application) ในการจัดการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี เพื่อให้ได้คำตอบเกี่ยวกับประเด็นหลักในการวิจัยใน 4 ด้านก็คือ ด้านการสำรวจ ด้านการออกแบบผัง ด้านการจัด

กิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ และด้านการพัฒนาแอพพลิเคชั่นเพื่อการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ซึ่งคณะผู้วิจัยคาดว่าผลการวิจัยจะสามารถตอบโจทย์ในเรื่องที่เป็นปัญหาและผลการวิจัยจะนำไปสู่การได้คำตอบเดี่ยวกับการออกแบบผังและการนำไปใช้ในชุมชนต่อไป

วัตถุประสงค์ในโครงการ

(๑) เพื่อสำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

(๒) เพื่อออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

(๓) เพื่อการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

(๔) เพื่อพัฒนาแอพพลิเคชั่น (Application) ในการจัดการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) มาเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินการวิจัย เน้นการศึกษาวิเคราะห์ทั้งในเชิงพื้นที่และกลุ่มเป้าหมาย มีการจัดกระบวนการวิจัยด้วยการถอดบทเรียนและการบูรณาการข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสังเกต และการปฏิบัติการร่วมกันในพื้นที่ศึกษาและกลุ่มเป้าหมายที่กำหนดไว้โดยใช้กระบวนการตามวงจรเดมมิง (PDCA) เป็นเครื่องมือในการดำเนินงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน โดยมีลำดับการดำเนินการดังต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาด้านเนื้อหา/เอกสาร/แนวคิดทฤษฎี ในด้านการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) การวิเคราะห์เอกสาร (Document Analysis) หรือการวิจัยเชิงเอกสาร(Documentary Research) คณะผู้วิจัย ได้ทำการรวบรวมข้อมูลจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา แนวคิดทฤษฎี การทบทวนวรรณกรรม/สารสนเทศ เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

ขั้นตอนที่ 2 การศึกษาในภาคสนามหรือพื้นที่กรณีศึกษา เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม โดยการสังเกต (Observation) การสัมภาษณ์ (Interview) การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) และนำข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามมาจัดกระทำข้อมูลและตรวจสอบข้อมูลด้วยวิธีการตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล จากนั้นทำการวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้แนวคิดทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ได้ศึกษามาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ข้อมูล โดยจำแนกตามความมุ่งหมายของการวิจัย และนำเสนอข้อมูลตามความมุ่งหมายของการวิจัยโดย

การพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

ขั้นตอนที่ 3 ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ กลุ่มประเภทประชากร การวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้จำแนกประชากรและผู้ให้ข้อมูลดังนี้ ประชากรศึกษาเป็นกลุ่มพระภิกษุสงฆ์หรือผู้นำศาสนา ผู้บริหารภาครัฐ ส่วนท้องถิ่น และ ตัวแทนชุมชน ที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่แหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีใน 2 จังหวัด ได้แก่ (1) จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งมีอยู่ 3 แห่ง ได้แก่ 1.เมืองโบราณจันเสน ต.จันเสน อ.ตาคลี จ.นครสวรรค์ 2.เมืองโบราณโคกไม้เดน ต.ท่าน้ำอ้อย-ม่วงหัก อ.พยุหะคีรี จ.นครสวรรค์ 3.เมืองโบราณดงแม่นางเมือง ต.ตาสัง อ.บรรพตพิสัย จ.นครสวรรค์ และ (2) จังหวัดอุทัยธานี มีอยู่ 2 แห่ง ได้แก่ 1. เมืองโบราณบึงคอกช้าง ต.ไผ่เขียว อ.สว่างอารมณ์ จ.อุทัยธานี 2.เมืองโบราณท่าการุ้ง ต.เมืองการุ้ง จ.อุทัยธานี โดยใช้วิธีการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างที่มีความรู้ที่จะสามารถให้ข้อมูลที่สำคัญ โดยกำหนดเกณฑ์ คือ เป็นผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในประเด็นที่ศึกษา และเป็นผู้ที่ยินดีจะให้ข้อมูลเชิงลึกถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตามบริบทของพื้นที่ กำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูล ดังนี้ (1) กลุ่มพระสงฆ์หรือผู้นำทางศาสนา จำนวน 10 รูป (2) กลุ่มผู้นำชุมชน จำนวน 10 คน (3) กลุ่มตัวแทนชุมชน/ปราชญ์ชาวบ้าน/นักวิชาการจำนวน 5 คน (4) กลุ่มเรียนและกลุ่มคนที่ร่วมกิจกรรม หมู่บ้านรวม 20 คน รวม 45 รูป/คน

ขั้นตอนที่ 4 เครื่องมือและวิธีการที่ใช้ในการวิจัย เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วย 1) แบบสำรวจ ใช้ในการสำรวจพื้นที่ในการกำหนดพื้นที่การวิจัย เพื่อกำหนดพื้นที่ในการเก็บรวบรวมข้อมูล เป็นการสำรวจข้อมูลก่อนทำการวิจัย และข้อมูลเบื้องต้นในการเข้าถึงพื้นที่การวิจัย 2) แบบสังเกต (Observation) ใช้ในการสังเกตสภาพทั่วไปของชุมชน พื้นที่ตั้งของแหล่งโบราณคดี ชุมชนแวดล้อมและนโยบายของหน่วยงานปกครองของท้องถิ่น ซึ่งการเก็บข้อมูลจะประกอบด้วยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non- Participant Observation) 3) แบบสัมภาษณ์ (Interview Guide) ใช้สัมภาษณ์กลุ่มผู้รู้ กลุ่มผู้เชี่ยวชาญด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ผู้นำชุมชน หรือประชาชนชาวชุมชนนั้นที่เกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดีนั้นๆ ซึ่งการดำเนินการสัมภาษณ์จะใช้รูปแบบการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interviews) และแบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Non-Structured Interviews) เป็นแบบสัมภาษณ์ที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นจากกรอบแนวคิดและตามความมุ่งหมายของการวิจัย 4) การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ใช้กับกลุ่มตัวอย่างซึ่งมีการจัดสนทนาเป็นกลุ่ม ตั้งแต่ 8-10 คน มีการกำหนดเนื้อหาในการสนทนา และสนทนากลุ่มอย่างไม่เป็นทางการเพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาและแนวทางในการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเพื่อให้ตรงตามสถานที่จริงและก่อให้เกิดประโยชน์กับการนำไปใช้ในชุมชน

ขั้นตอนที่ 5 การรวบรวมข้อมูล การตรวจสอบข้อมูล ในการวิจัยเรื่องการศึกษาการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

ดังนี้ (1) การสำรวจ เป็นการสำรวจพื้นที่ก่อนการลงพื้นที่เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล เป็นการกำหนดพื้นที่เพื่อให้การเก็บข้อมูลในขั้นต่อไปได้ข้อมูลที่ถูกต้องและเป็นจริง (2) การสังเกต (Observation) ประกอบด้วยการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Participant And Non Participant Observation) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ผู้วิจัยได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรม พร้อมกับสังเกต ซักถามข้อมูลที่ยังสงสัยและจดบันทึกอย่างเป็นระบบ การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) ผู้วิจัยจะทำการสังเกตสภาพทั่วไปของชุมชนและสิ่งแวดล้อมแหล่งโบราณคดีในชุมชนเพื่อนำไปสู่การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีอย่างจริงจัง (3) การสัมภาษณ์ (Interview Guide) ประกอบด้วยแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interviews) เป็นการสัมภาษณ์ตามแนวทางประเด็นคามที่ผู้วิจัยสัมภาษณ์ข้อมูลอย่างกว้างๆ และสามารถที่จะสัมภาษณ์เจาะลึกได้ทันที เพื่อหาคำตอบตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (No Structured Interviews) เป็นการสัมภาษณ์ตามแนวทางประเด็นคำถามที่ผู้วิจัยสัมภาษณ์ข้อมูลอย่างกว้างๆ และสามารถที่จะสัมภาษณ์เจาะลึกได้ทันที และมีแนวคำถามที่สามารถสัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึกได้ ไม่ได้เป็นคำถามที่ตายตัว การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) การเก็บข้อมูลด้วยการสนทนากลุ่ม ในแต่ละกลุ่มจัดผู้เข้าร่วมสนทนา 8-10 คน เพื่อให้ได้การสนทนาตามแนวของวัตถุประสงค์การวิจัย เพื่อให้ได้ผลคือประเด็นคำตอบเกี่ยวข้องกับการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

ขั้นตอนที่ 6 การวิเคราะห์ข้อมูล จากการศึกษาทั้งในเชิงเอกสาร (Documentary Research) และข้อมูลเชิงประจักษ์ จากการสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อย เป็นกระบวนศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล โดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์ที่ได้จากการสรุปตามสาระสำคัญด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้ โดยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) ดังนี้

ดำเนินการศึกษาบริบทพื้นที่โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินการวิจัย และสรุปและนำเสนอผลการศึกษาที่ได้จากการศึกษาในเชิงเอกสารและภาคสนามจากการ สัมภาษณ์ กลุ่มเป้าหมาย 2 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ซึ่งมีพื้นที่ที่เป็นเมืองโบราณอยู่ 5 เมือง สนทนากลุ่มในแต่ละชุมชน จัดเวทีแสดงความคิดทั้ง 2 จังหวัดในพื้นที่ 5 อำเภอ ชุมชน แล้วนำมาวิเคราะห์ตามประเด็นสำคัญ กล่าวคือ ประวัติความเป็นมาของแหล่งโบราณคดี ความเชื่อและประเพณีวัฒนธรรม สภาพของพื้นที่จริงที่จะนำมาเป็นแนวทางในการออกแบบผัง หน่วยงานที่เข้ามาเกี่ยวข้องจากนั้นจะนำผลการวิเคราะห์มาเผยแผ่สู่สังคม ทั้งภาครัฐ และภาคเอกชน และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในระดับต่างๆ พร้อมทั้งวิเคราะห์สภาพของพื้นที่ที่เป็นที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี จำนวน 5 เมือง ใน 5 อำเภอ จากการออกแบบผังโดยใช้หลักทฤษฎีที่เกี่ยวข้องนำไปสู่การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในในจังหวัด

นครสวรรค์-อุทัยธานีตามข้อเท็จจริงที่ถูกต้องให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ข้อที่ (๑) พบว่า จากการการลงพื้นที่สำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีก็พบว่าหากพิจารณาในแง่ของ (๑) พื้นที่ที่พบแหล่งโบราณคดี จะพบว่าในพื้นที่ของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นมีพื้นที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีอยู่เป็นจำนวนมากถึง 18 แห่ง แต่ที่นำมาเป็นพื้นที่ศึกษาในสองจังหวัดนั้นเพียง 5 แห่ง ซึ่งมีภายในจังหวัดนครสวรรค์ 3 แห่ง และอุทัยธานี 2 แห่ง คือ

1. เมืองโบราณจันเสน บ้านโคกไม้เดน ตำบลจันเสน อำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์

สำหรับเมืองโบราณจันเสนนั้นถือว่าเป็นเมืองโบราณในสมัยทวารวดีที่มีชาวมอญ-ขอมเป็นเจ้าของพื้นที่ซึ่งน่าจะอพยพมาจากเมืองละโว้และศรีเทพ เพราะมีหลักฐานก็คือมีร่องรอยของการนับถือ “ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู” เพราะมีข้อความปรากฏในตราดินเผาที่ระบุถึงเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ฮินดูอันเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็นว่ามีร่องรอยของศาสนาพราหมณ์ฮินดูในเมืองจันเสนมานาน หรือน่าจะมีร่วมกันกับพระพุทธศาสนาเถรวาทนิกายสรวาสติวาทิน ซึ่งมีหลักฐานถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนานิกานสรวาสติวาทินที่ปรากฏมาพร้อมๆกับศิลปะของราชวงศ์คุปตะของอินเดียก็คือพบพระพุทธรูปยืนแสดงวิตรรกะมุทรา อันเป็นอิทธิพลของศิลปะคุปตะที่เข้ามนดินแดนแห่งนี้ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒

2. เมืองบน บ้านโคกไม้เดน ตำบลท่าน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์

โดยที่เมืองบนหรือเมืองโคกไม้เดนนี้ถือว่าเป็นเมืองที่มีความเก่าแก่คือเชื่อว่าบรรพบุรุษของชาวเมืองบนนั้นมาจากเขาบ่อพลับ ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองโคกไม้เดนไปทางใต้ประมาณ 5-6 กิโลเมตร โดยเมืองบนนี้ได้เริ่มก่อตัวมาตั้งแต่สมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ โดยมีชาวมอญ-ขอมเป็นผู้ปกครอง และมีนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทนิกายสรวาสติวาทินเป็นศาสนาหลัก และใช้ภาษาสันสกฤตเป็นภาษาสื่อสาร โดยอักษรชนิดบันทึกก็คือ (๑) อักษรปัลลวะ ซึ่งเป็นอักษรของคนมอญ และ (๒) อักษรขอมโบราณ ซึ่งผู้ที่ใช้บันทึกก็คือ “ชาวขอมโบราณ ซึ่งชาวเมืองบนได้มีการสร้างอารามทางพระพุทธศาสนาขึ้นเป็นจำนวนมาก จากการขุดค้นของนักโบราณคดีก็เจดีย์ พระพุทธรูปและพระพิมพ์ที่มีศิลปะสมัยคุปตะจำนวนมาก

3.เมืองธานยบุรี (ดงแม่นางเมือง) ตำบลดงแม่นางเมือง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์ สำหรับเมืองดงแม่นางเมืองเป็นเมืองในสมัยทวารวดี โดยชาวเมืองเป็นชาวมอญและขอมโบราณ ได้ร่วมกันสร้างเมืองขึ้นมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒ แต่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ เป็นต้นมา ก็ถูกปกครองโดยชาวขอมหรือเขมรที่อพยพมาจากทางภาคใต้ของไทย คือมาจากเมืองนครศรีธรรมราช โดยถือว่า “เมืองธานยะบุรี”เป็นเมืองในขอบเขตอำนาจของตระกูลศรีธรรมาโศกราช

อนึ่ง ในแง่ของที่มาของชื่อเมืองๆนี้ถือว่าเป็นเมืองที่มีชื่อหรือที่มาเกี่ยวเนื่องกับตำนานของการครองเมืองของกษัตริย์มอญที่เป็นผู้หญิงในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๔ ที่ถูกกษัตริย์ที่เป็นผู้ชายได้ยกทัพมาขออภิเษกกับนาง แต่นางออกอุบายที่จะไม่ตอบรับการอภิเษกกับเจ้าชายต่างเมืองจึงได้ ออกอุบายว่าให้เจ้าชายแต่ละเมืองสร้างถนนจากเมืองตนมาให้ถึงเมืองนางหากใครสร้างถนนมาถึงก่อนก็จะอภิเษกกับเจ้าชายพระองค์นั้น แต่ก็ปรากฏว่าพระนางอาศัยระยะเวลาที่เจ้าชายสร้างเมืองได้เสด็จหนีไปอยู่ที่เมืองอื่นโดยที่เจ้าชายทั้งสามไม่ทรงทราบ เป็นผลทำให้เมืองนั้นกลายมาเป็นเมืองร้างไปในที่สุด และนี่ก็คือความเป็นมาของชื่อเมืองว่า “ดงแม่นางเมือง”ชาวเมืองดงแม่นางเมืองในยุคแรกที่มอญปกครองนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทนิกายสรวาสติวาทิน หรือเถรวาทสายสันสกฤต หลักฐานที่ยืนยันการนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทนิกานสรวาสติวาทินก็คือ การพบพระพุทธรูปแกะสลักจากหินทรายที่มีการแสดง “วิตรรกะมุทรา”ตามลักษณะของพุทธรูปที่ได้รับอิทธิพลมาจากช่างในสมัยคุปตะ

4. เมืองบึงคอกช้าง (บึงคอกช้าง) ตำบลไผ่เขียว อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี

สำหรับเมืองบึงคอกช้าง ถือว่าเป็นเมืองสมัยทวารวดีที่มีความชัดเจนในเรื่องของ “การนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทนิกายสรวาสติวาทิน” เพราะในเมืองนี้ค้นพบจารึกอักษรปัลลวะภาษาสันสกฤตที่ระบุถึงคำว่า “ปรัชญา”ในจารึกหลักที่ ๑ ว่า“วรปรัชญวาระ” แปลว่า “สมัยที่ปรัชญาเป็นเลิศ” ซึ่งคำว่าปรัชญาในที่นี้ก็คือหลักปรัชญาคำสอนของนิกายสรวาสติวาทินนั่นเอง ซึ่งนิกายนี้ได้เข้ามาเผยแผ่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำสะแกกรังในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นต้นมา และเมืองบึงคอกช้างนี้ก็ถือว่าเป็นเมืองที่เป็นศูนย์กลางการศึกษาของนิกายสรวาสติวาทินอย่างแท้จริง สำหรับเมืองนี้ได้ถึงการล่มสลายลงไปเพราะเรื่องของน้ำท่วมและแม่น้ำได้เปลี่ยนทิศทางและการมีโรคระบาดเกิดขึ้นในเมืองเป็นผลทำให้เมืองนี้ร้างไปในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ และเป็นจุดเริ่มต้นของอาณาจักรใหม่ในดินแดนนี้ก็คืออาณาจักรสุโขทัย

๕. เมืองท่าการุ้ง ตำบลวังหิน อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี

เมืองท่าการุ้งเป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดีอีกเมืองหนึ่งที่มีความเจริญมาพร้อมๆกับเมืองบึงคอกช้าง เป็นเมืองหน้าด่านของเมืองละโว้ในยุคพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ซึ่งก่อนหน้านั้นเป็นเมืองของชาวมอญเพื่อทำการค้าขายกับเมืองอื่นๆในลุ่มแม่น้ำสะแกกรังและแม่น้ำเจ้าพระยา เช่น เมืองโคกไม้เดนและเมืองอู่ตะเภาที่อยู่ในพื้นที่บริเวณเดียวกัน เมืองนี้มีพื้นที่จำนวน ๑๕๙ ไร่ ขุดคลองรอบเมือง เมืองนี้เจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒ และมาล่มสลายไปในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ อันเนื่องมาจาการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เป็นผลทำให้เมืองท่าการุ้งนั้นล่มสลายไปในที่สุด

จากการลงพื้นที่สำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัด

นครสวรรค์-อุทัยธานีคณะผู้วิจัยได้พบคุณค่าของการศึกษา ดังนี้คือ

(๑) คุณค่าด้านการศึกษาความเชื่อมโยงของการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในยุคก่อนประวัติศาสตร์และในยุคประวัติศาสตร์ ซึ่งจากการลงพื้นที่สำรวจคณะผู้วิจัยพบว่าเมืองโบราณสมัยทวารวดีแต่ละเมืองล้วนมีความเชื่อมโยงกับกันระหว่าง (๑) ชุมชนยุคก่อนประวัติศาสตร์ และ (๒) ชุมชนยุคประวัติศาสตร์สมัยทวารวดี โดยก่อนที่ชาวมอญ-ขอมโบราณจะเข้ามาสร้างเมืองนั้นพื้นที่ในเขตจังหวัดนครสวรรค์และอุทัยธานีนั้นเป็นพื้นที่ของผู้คนในยุคก่อนประวัติศาสตร์คือยุคเหล็กตอนปลายและยุคที่เข้าสู่สมัยพุทธศักราชตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑-๙ เป็นยุคที่มีผู้คนหรือชุมชนที่ได้อาศัยอยู่ในพื้นที่นี้มาก่อน เมื่อมาถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๐ เป็นต้นมาก็มีชาวมอญ เขมรโบราณได้อพยพมาจากปากทะเลและได้เดินทางถึงเมืองในเขตลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก็คือ จันเสน โคกไม้เดน ดงแม่นางเมือง บึงคอกช้าง และท่าการุ้งเป็นต้นก็ได้ทำการปฏิสัมพันธ์กับชาวเมืองและได้นำเอาศิลปะวิทยาการต่างๆมาสอนชาวเมืองและได้สร้างเมืองขึ้นมาใหม่เป็นเมืองที่เป็นชุมชนที่เป็นรัฐชาติและมีรูปแบบของการปกครองอย่างชัดเจนและมีการนำหลักคำสอนทางศาสนาแบบใหม่เข้ามาด้วย เช่น ศาสนาพราหมณ์ฮินดู และพระพุทธศาสนาเถรวาทนิกายสรวาสติวาทิน โดยการให้ประชาชนในพื้นถิ่นหันมานับถือศาสนาพราหมณ์ฮินดูและพระพุทธศาสนาแทนการนับถือเทพเจ้า

(๒) คุณค่าด้านสืบค้นร่องรอยของพระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดีผ่านอักษรจารึก สำหรับการลงพื้นที่สำรวจแหล่งโบราณคดีคณะผู้วิจัยนั้นก็ได้พบว่ามีคุณค่าที่เกิดมาจากการลงพื้นที่ศึกษาอีกประการหนึ่งก็คือ คุณค่าคุณค่าด้านสืบค้นร่องรอยของพระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดีผ่านอักษรจารึก ซึ่งจะพบว่าเมืองทั้ง ๕ เมืองที่ลงสำรวจนั้นพบจารึกที่กล่าวถึงความเป็นมาของเมืองและความเชื่อความศรัทธาของผู้คนที่นับถือศาสนาอยู่หลายเมืองหรืออาจจะกล่าวได้ว่าเราพบจารึกเกือบมุกเมืองก็ว่าได้ โดยจารึกที่พบนั้นก็มีการจารึกด้วยอักษร ๒ ชนิดก็คือ (๑) อักษรปัลลวะของราชวงศ์ปัลลวะทางอินเดียใต้ (๒) อักษรขอมโบราณ

(๓) คุณค่าด้านวิชาการ สำหรับการลงพื้นที่สำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี คณะผู้วิจัยได้ลงพื้นที่พบคุณค่าด้านวิชาการ เพราะว่าแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีเป็นแหล่งวิชาการความรู้ในเรื่องของศิลปะ,ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม หรือการเคลื่อนย้ายชุมชนหรือที่อยู่ของคนในยุคแรกเริ่มของการสร้างอาณาจักรหรือบ้านเมืองเพื่อเป็นที่อยู่และการสร้างวัฒนธรรมขึ้นภายใต้กรอบของวัฒนธรรมอินเดียที่ไหลบ่าเข้ามาในยุคนั้น จะพบว่า การลงพื้นที่จริงและศึกษาในพื้นที่โดยรอบด้านย่อมก่อให้เกิดความรู้ในเชิงวิชาการได้มากขึ้นกว่าที่เคยศึกษาจากส่วนที่เป็นข้อมูลเชิงตำราเท่านั้น ดังนั้น การลงพื้นที่สำรวจจึงก่อให้เกิดคุณค่าในเชิงวิชาการเป็นอย่างมาก

(๔) คุณค่าด้านการท่องเที่ยว สำหรับการลงพื้นที่สำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี คณะผู้วิจัยได้พบคุณค่าที่เกิดมาจากการได้นำเอาความรู้เรื่องความรู้เรื่องแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีใน

จังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีไปใช้ในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้

(๕) คุณค่าด้านเศรษฐกิจ สำหรับคุณค่าอีกประการหนึ่งของการสำรวจพื้นที่แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีย่อมจะส่งเสริมให้ประชาชนมีอาชีพและรายได้เพิ่มขึ้นจากนักท่องเที่ยวที่เข้าเยี่ยมชมโบราณสถาน เช่น อาชีพที่เกิดจากการบริการได้แก่มัคคุเทศก์ การโรงแรม การขนส่ง ร้านอาหาร ซึ่งอาชีพเหล่านี้สามารถมีรายได้จากการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวที่มาจากต่างถิ่นได้

วัตถุประสงค์ข้อที่ (๒) พบว่า คณะผู้วิจัยได้ออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานี โดยพิจารณาหลักการออกแบบผ่านการพิจารณาจากภาพถ่ายทางอากาศก่อนจากนั้นก็ได้ดำเนินการออกแบบผังในแต่ละพื้นที่ คณะผู้วิจัยได้ทำการทดลองนำเอาผังไปใช้กับประชาชนในพื้นที่ของชุมชนทั้ง 5 แห่ง เพื่อแสวงหาที่ตั้งหรือจุดที่ควรไปสำรวจหรือศึกษาก็พบว่าทำให้เกิดเป็นประโยชน์ในการศึกษาแหล่งโบราณคดี คือ (๑) ทำให้รู้จุดที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีในชุมชน (๒) ทำให้ทราบประวัติความเป็นมา (๓) เอื้อประโยชน์ต่อนักท่องเที่ยวได้

วัตถุประสงค์ข้อที่ (๓) พบว่า การจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้นั้นคณะผู้วิจัยได้ดำเนินการจัดกิจกรรมการเรียนรู้อย่างหลากหลายเพื่อกระตุ้นให้ผู้ร่วมกิจกรรมได้เห็นคุณค่าของผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีผ่านกิจกรรม ๓ กิจกรรมคือ (1) กิจกรรมส่งเสริมประเพณีฟื้นฟู สืบสาน อนุรักษ์ เมืองดงแม่นางเมือง เป็นกิจกรรมที่มุ่งให้ผู้เขีร่วมกิจกรรมเกิดความสำนึกรักบ้านเกิดส่งเสริมการเรียนรู้ผังรวมถึงส่งเสริมการท่องเที่ยว (2) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโบราณสมัยทวารวดี ซึ่งกิจกรรมนี้แบ่งออกเป็น 3 กิจกรรมได้แก่ (2.1) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโคกไม้เดนกับฉัททันตชาดก (2.2) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องตำนานเมืองดงแม่นางเมือง (2.3) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินในเมืองบึงคอกช้าง เป็นกิจกรรมที่มุ่งให้เกิดการเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์และความเป็นมาของเมืองโบราณที่มีอยู่แต่ไม่ได้รับการอธิบายให้แจ่มชัด เมื่อเข้าร่วมกิจกรรมแล้วก็ก่อให้เกิดองค์ความรู้เกี่ยวกับตัวเมืองผังของเมืองและประวัติศาสตร์ของเมืองได้แจ่มชัดมากขึ้น (3) กิจกรรมอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมือง โดยกิจกรรมนี้มุ่งให้ความรู้กับผู้เข้าร่วมอบรมให้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการเป็นมัคคุเทศก์ท้องถิ่นหรือเป็นเจ้าบ้านในการต้อนรับและให้ความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์แลจังหวัดอุทัยธานี ซึ่งจากการทำกิจกรรมทั้งหมดนั้นนั้นผู้เข้าร่วมกิจกรรมมีความสนใจและร่วมทำกิจกรรมกับนักวิจัยและรู้สึกดีใจที่ได้รับรู้ถึงประวัติความเป็นมาของวัดในชุมชนของตนเอง

จากการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ก่อให้เกิดผลคือคุณค่าสำคัญ คือ (๑) คุณค่าด้านการท่องเที่ยว (๒) คุณค่าด้านการปลูกจิตสำนึกรักษาแหล่งโบราณคดีในชุมชน (๓) คุณค่าด้านการสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจให้กับชุมชน

วัตถุประสงค์ข้อที่ (๔) พบว่า ปัจจุบันแอพพลิเคชั่นถือว่าเป็นตัวเลือกหนึ่งของการสื่อสารการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีได้ง่าย โดยแอพพลิเคชั่นนั้นถือว่าเป็นนวัตกรรมที่มีการพัฒนาขึ้นมาเพื่อให้สามารถแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างสังคมที่จำเป็นอย่างหนึ่งในปัจจุบัน ในการเข้าถึงพื้นที่และข้อมูลของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นจำเป็นจะต้องใช้แอพพลิเคชั่น คณะนักวิจัยได้ดำเนินการพัฒนาแอพพลิเคชั่นขึ้น ชื่อว่า แอพพลิเคชั่น “โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี”เป็นแอพพลิเคชั่นที่รวบรวมข้อมูลของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี จำนวน ๕ แห่งเพื่อใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการดำเนินการวิจัย ผลจากการใช้แอพพลิเคชั่น “โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี”ก่อให้เกิดคุณค่าหลายประการได้แก่ (๑) คุณค่าในการเรียนรู้เทคโนโลยี (๒) คุณค่าในการศึกษาแหล่งโบราณคดีไม่ว่าจะเป็นการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์หรือว่าเป็นการศึกษาในเชิงศิลปวัฒนธรรม (๓) คุณค่าในการส่งเสริมการท่องเที่ยว การใช้“โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี”ย่อมก่อให้เกิดการกระตุ้นให้มีการเข้ามาท่องเที่ยวในแหล่งโบราณคดีในชุมชนมากขึ้น

อภิปรายผล

1. สำหรับผลการลงพื้นที่สำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นพบว่ามีแหล่งโบราณคดีอยู่หนาแน่นทั้ง ๒ จังหวัด กล่าวคือมีมากถึง ๑๘ แห่ง แต่คณะผู้วิจัยได้ยกมาศึกษาเป็นกรณีเฉพาะเพื่อศึกษาเพียง ๕ แห่งเท่านั้น ซึ่งเมืองโบราณทั้ง ๕ แห่งนั้นสามารถที่จะพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวในเชิงวัฒนธรรมหรือแหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นได้ซึ่งหน่วยงานที่รับผิดชอบสามารถที่จะเข้าไปพัฒนาหรือเข้าไปบริหารจัดการเพื่อให้แหล่งโบราณคดีได้รับการยกฐานะหรือพัฒนาให้เป็นแหล่งเรียนรู้หรือแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้ สอดรับกับผลงานวิจัยของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. กาญจนา สุคุณธสิริกุล พบว่า ศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่สามารถพัฒนาได้โดยมีพื้นฐานการพัฒนา ๓ ด้าน ได้แก่ ๑) ด้านศักยภาพในการดึงดูดใจในด้านการท่องเที่ยว แหล่งท่องเที่ยวมีความเป็นเอกลักษณ์ด้านวิถีชีวิต ภูมิปัญญา และองค์ความรู้ในงานประเพณีส่วนใหญ่เป็นทางพุทธศาสนา การประกอบพิธีกรรมสืบทอดกันมาจากอดีตถึงปัจจุบัน และมีกิจกรรมเสริมเพื่อให้เกิดความสนุกสนานและน่าสนใจ และความงดงามทางศิลปวัฒนธรรม เช่น การแต่งกาย ภาษาที่ใช้ในการสื่อสาร ความเป็นอยู่ของคนในท้องถิ่นการแสดงและการละเล่น ๒) ด้านศักยภาพในการรองรับด้านการท่องเที่ยว แหล่งท่องเที่ยวมีการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐาน แหล่งท่องเที่ยวบางแห่งมีข้อจำกัดบางประการในการพัฒนาต่อไปในอนาคต ไม่ว่าจะเป็นลักษณะภูมิประเทศ การวางผังเมืองและสิ่งก่อสร้างต่างๆ ที่ไม่สามารถขยายได้เป็นต้น โดยหน่วยงานต่างๆ ร่วมกันให้การสนับสนุน และจัดการด้านนโยบาย งบประมาณ และบุคลากร เพื่อนำมาพัฒนาและปรับปรุงแหล่งท่องเที่ยวให้เพียงพอต่อความต้องการของนักท่องเที่ยวและ ๓) ด้านการบริหารจัดการ มีการจัดการด้านการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว การรักษาฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยวและปรับปรุงสภาพแวดล้อมเป็นอย่างดี

และมีหน่วยงานในการประเมินผลการดำเนินงานแต่เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ส่งผลให้การจัดการด้านกิจกรรมการท่องเที่ยว อาจเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต ประเพณี และวัฒนธรรมของท้องถิ่น ดังนั้นจึงมีการให้ความรู้และการสร้างจิตสำนึกเกี่ยวกับกิจกรรมและการดำเนินงานต่างๆ ในรูปของการให้ความรู้และเผยแพร่ข้อมูลแก่นักท่องเที่ยว ผู้ประกอบการ และชุมชนที่อยู่ (กาญจนา สุคัณธสิริกุล:2555)

2. ผลของการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นพบว่า คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการออกแบบผัง โดยเมื่อออกแบบผังเสร็จแล้วก็ได้นำไปทดลองใช้ ก็ก่อให้เกิดประโยชน์กับชุมชนในหลายๆด้าน เช่น ด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชน ด้านการอนุรักษ์ และด้านสังคม อนึ่ง จากการทดลองใช้ผังแหล่งโบราณคดีได้ก่อให้เกิดประโยชน์ที่สำคัญก็คือประโยชน์ในเรื่องการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเนื่องจากชุมชนมีทรัพยากรทางวัฒนธรรมอยู่แล้ว ดังนั้นการใช้ผังประกอบการท่องเที่ยวจึงก่อให้เกิดประโยชน์มาก สอดคล้องกับการวิจัยของสมเกียรติ ชัยพิบูลย์ ได้ทำการวิจัยเรื่อง การจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม กรณีศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวชุมชนนครชุม อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร พบว่า การที่จะพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้ประสบผลสำเร็จได้สิ่งหนึ่งที่ขาดไม่ได้ก็คือ ความรู้และการเข้าถึงความรู้ของนักท่องเที่ยวโดยเฉพาะนักท่องเที่ยวจะต้องมีก็คือคู่มือการท่องเที่ยวและแผนผังสถานที่ท่องเที่ยว ซึ่งหากนักท่องเที่ยวมีอุปกรณ์หรือเครื่องมือดังกล่าวแล้วย่อมจะสามารถเดินทางมาท่องเที่ยวได้ง่ายและมากขึ้น ดังนั้น แผนที่และผังแหล่งท่องเที่ยวหรือผังสถานที่ท่องเที่ยวจึงมีความจำเป็นต่อการเดินทางมาท่องเที่ยวได้

3. สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับทฤษฎีการเรียนรู้ ซึ่งถือว่าเป็นกรอบแนวคิดการจัดกิจกรรมการส่งเสริมการเรียนรู้นั้นจะพบว่า คำว่าการเรียนรู้ หมายถึง การเกิดการรับรู้ที่ก่อให้เกิดผลกับการแสดงออกต่อสิ่งที่เราได้เรียนรู้ผ่านกิจกรรมหรือกระบวนการที่สร้างให้เกิดองค์ความรู้ขึ้น สอดคล้องกับแนวคิดของเจมส์ ดรีเวอร์ ที่ได้ให้อธิบายว่า “การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงแก้ไขพฤติกรรมไปในทางที่ดีขึ้น ซึ่งเป็นผลจากประสบการณ์” (James Drever: 1985) สอดคล้องกับแนวคิดของเจอโรม คาแกน และเออร์เนสต์ แฮฟแมนน์ ที่ได้กล่าวว่า “การเรียนรู้เป็นการแสดงพฤติกรรมที่สำคัญต่อการดำรงอยู่ของมนุษย์ โดยเรียนรู้จากการสังเกตและการเลียนแบบ” (Jerome KaGan and Ernest Havemann: 1972) หรือแนวคิดของอับราฮัม พี. สเปอร์ลิง ที่ได้กล่าวเอาไว้ว่า “การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอย่างถาวรไม่มากก็น้อย ทำให้เกิดการตอบสนองจนเป็นนิสัย เกิดการคิดแก้ปัญหา อันเป็นผลจากประสบการณ์” (Abraham P. Sperling: 1967) หรือสอดคล้องกับแวคิดของเออร์เนสต์ อาร์. ฮิวการ์ด ที่ได้กล่าวว่า “การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปจากเดิม อันเป็นผลมาจากการฝึกฝนหรือประสบการณ์ แต่มิใช่การเปลี่ยนแปลงชั่วคราวของร่างกาย เช่น ความเมื่อยล้า หรือการใช้ยา” (Ernest R. Hilgard: 1962)

ส่วนการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ผังผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีทั้ง ๓ กิจกรรม เป็นกิจกรรมที่เหมาะสมกับการเป็น

กิจกรรมที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ทั้งผู้ที่เข้าร่วมกิจกรรมและผู้ที่พบเห็นหรือมีส่วนได้เสียกับกิจกรรมนั้นโดยตรง ในส่วนของผลที่เกิดก็คือคุณค่าของการจัดกิจกรรมนั้นก็มีหลายประการ ได้แก่(1) ผลที่เกิดทางด้านการท่องเที่ยว คือเป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในชุมชนเพราะเป็นกิจกรรมที่กระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้และต้องการที่จะเข้ามาศึกษา เยี่ยมชมตัวเมืองหรือแหล่งโบราณคดีนั้นๆได้ (2) ผลที่เกิดในด้านการอนุรักษ์ เพราะกิจกรรม นั้นเน้นในเรื่ององค์ความรู้เพื่อสร้างความเข้าใจในพื้นที่หรือแหล่งโบราณคดี เมื่อชุมชนเกิดความรู้แล้วก็ย่อมมองเห็นคุณค่าเมื่อเห็นคุณค่าก็จะนำไปสู่การอนุรักษ์ในที่สุด

4. สำหรับการใช้แอพพลิเคชั่น “โบราณคดี @ อาณาจักรทวารวดี” ถือว่าเป็นแอพพลิเคชันที่ทำให้ผู้ใช้สามารถที่จะค้นคว้าข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีได้อย่างสะดวกทั้งในส่วนของ (๑) ที่ตั้ง,เส้นทางการเดินทาง (๒) ประวัติความเป็นมา (๓)ภาพประกอบ (๔) แผนผังของแหล่งโบราณคดี ซึ่งองค์ความรู้หรือองค์ประกอบของการศึกษาเหล่านี้สามารถที่จะเข้าถึงได้ภายในแอพพลิเคชั่นเพียงแอพเดียวได้อย่างง่ายดาย

การนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์

(๑) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยสามารถที่จะนำเอาองค์ความรู้ในเรื่องการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีในด้านต่างๆไปสอนหรือไปประยุกต์ใช้ในการจัดการเรียนการสอนในรายวิชาที่เกี่ยวข้องหรือการให้ความรู้กับสังคมได้

(๒) อาจารย์ นักวิชาการ นักคิดนักเขียน นิสิตของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยสามารถนำข้อมูลการวิจัยไปปรับใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนได้

(๓) หน่วยงาน องค์กรทางด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาหรือกลุ่มนักคิดที่สนใจเรื่องการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีที่จะนำเอาองค์ความรู้ในเรื่องนี้ไปประยุกต์ใช้ในสนทนาหรือสัมมนาเพื่อการต่อยอดความคิดในเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวข้องในวงกว้างได้

การประชาสัมพันธ์

มีการประชาสัมพันธ์กิจกรรมและผลงานวิจัยทางอินเตอร์เน็ต

มีการดำเนินการตีพิมพ์ผลงานวิจัยเพื่อเผยแพร่ทางวารสารทางวิชาการ

ภาคผนวก จ
หนังสือเชิญประชุมกลุ่มย่อย

ที่ พิเศษ/๒๕๖๕

คณะพุทธศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๗๙ หมู่ที่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอวังน้อย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐

๒ มกราคม ๒๕๖๕

เรื่อง ขอเชิญร่วมประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group)

เจริญพร นายกเทศมนตรีตำบลท่าน้ำอ้อย-ม่วงหัก

ด้วยสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้อนุมัติให้ พระเทพปวรเมธี รศ.ดร. ตำแหน่งนักวิจัย สังกัด คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หัวหน้าแผนงานวิจัยเรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี”ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๕ โดยในทำการวิจัยดังกล่าว มีความจำเป็นต้องใช้ข้อมูลจากการจัดประชุมกลุ่มย่อยเพื่อนำข้อมูลมาประกอบการศึกษาและวิจัยให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ดังนั้น คณะพุทธศาสตร์ จึงเจริญพรมาเพื่อขอเชิญท่านเข้าร่วมประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) ในวันที่ ๘-๙ มกราคม ๒๕๖๕ ณ ห้องประชุมอาคาร ๘๐ ปี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครสวรรค์ เวลา ๑๓.๐๐น-๑๔.๐๐น. หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจักได้รับความอนุเคราะห์จากท่านอย่างดี

จึงเจริญพรขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

เจริญพรมาด้วยความนับถือ

ผู้อำนวยการแผนงานวิจัย ปีงบประมาณ ๒๕๖๕

ผู้ประสานงาน
ดร.อธิเทพ ผาทา โทร.๐๖๕-๓๗๘-๕๒๑๐

ภาคผนวก ฉ
การลงพื้นที่ในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ใน ๕ อำเภอ

1.ภาพการลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลเพื่อออกแบบผังที่เมืองโบราณจันเสน

2.ภาพการลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลเพื่อออกแบบผังที่เมืองโคกไม้เดน

3.ภาพการลงพื้นที่เก็บข้อมูลเพื่อออกแบบผังที่เมืองดงแม่นางเมือง

4.ภาพการลงพื้นที่เก็บข้อมูลเพื่อออกแบบผังที่เมืองโบราณบึงคอกช้าง

ศาลปู่พญาช้าง

5. ภาพการลงพื้นที่เก็บข้อมูลเพื่อออกแบบผังที่เมืองท่ากาฬุ้ง